M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu. 37

FUSÛSU'L-HİKEM TERCÜME VE ŞERHİ

III

Ahmed Avni Konuk

Hazırlayanlar

Prof.Dr. Mustafa TAHRALI Yrd.Doç.Dr. Selçuk ERAYDIN

İSTANBUL 2005

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu.37

ISBN 975-548-036-6 (Takım)
ISBN 975-548-039-0 (3. Cilt)

Baskı-Cilt
Ulus Matbaası
•
3. Basım
Aralık 2005 İSTANBUL

M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Mahir İz Cad. Nu.2 Bağlarbaşı
34662 ÜSKÜDAR / İSTANBUL
Tel. : 0216 651 15 06 - 651 15 05
Fax : 0216 651 00 61 - 651 14 72

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ CİLDİ TAKDİM EDERKEN (M.Tahralı-S.Eraydın) 7
VAHDET-İ VÜCÛD VE GÖLGE VARLIK (M.Tahralı) 9-63
I. Vücûd Mertebeleri 13
1. Lâ-taayyün ve vücûd-ı mutlak 14
a. Adem (Yokluk) 14
b. Vücûd-ı izâfî 15
2. Taayyün-i evvel, hakîkat-i muhammediyye 15
3. İkinci taayyün, vâhidiyyet mertebesi 16
4. Rûhlar mertebesi 18
5. Misâl âlemi 18
a. Keşf-i mücerred 20
b. Keşf-i muhayyel 20
6. Şehâdet âlemi 21
7. İnsân-ı kâmil 22
II. A'yân-ı Sâbite 25
III. Rûh ve Varlıklar 29
a. İnsanın rûhu 30
b. Âlemlerin, varlıkların rûhu 34
IV. Nûr ve Varlık 37
a. Vücûdun birliği ve çokluk âlemi 40
b. Fâilin birliği 42
V. Hayal ve Gölge Varlık 44
VI. Hayal Oyunu-Karagöz 56

FUSÛSU'L-HİKEM TERCÜME VE ŞERHİ III. CİLT (A.Avni Konuk) 1-351

XII. [BU FASS KELİME-İ ŞUAYBİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN "HİKMET-İ KALBİYYE" BEYÂNINDADIR] 1
-Hakîkat-i Nefs 35
-Dördüncü ciltte vâki' Sürh-i Mesnevî-i Şerîf 45
XIII. [BU FASS KELİME-İ LÛTIYYE'DE MÜNDEMİC OLAN "HİKMET-İ MELKİYYE" BEYÂNINDADIR] 51

XIV. [BU FASS KELİME-İ ÜZEYRİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN "HİKMET-İ KADERİYYE" BEYÂNINDADIR] 81
-İsti'dâd-ı gayr-i mec'ûl 85
-A'yâna nisbetle hükm-i müteaddî ve gayr-ı müteaddî 94
-Hakk'a nisbetle hükm-i müteaddî ve gayr-ı müteaddî 95
-M e s n e v î 116
XV. [BU FASS KELİME-İ İSEVİYYE'DE MÜNDEMİC "HİKMET-İ NEBVİYYE" BEYÂNINDADIR 123
XVI. [BU FASS KELİME-İ SÜLEYMÂNİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN "HİKMET-İ RAHMÂNİYYE" BEYÂNINDADIR] 209
XVII. BU FASS KELİME-İ DÂVÛDİYYE'DE OLAN "HİKMET-İ VÜCÛDİYYE" BEYÂNINDADIR 257
XVIII. BU FASS KELİME-İ YÛNUSİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN "HİKMET-İ NEFESİYYE" BEYÂNINDADIR 289
XIX. [BU FASS KELİME-İ EYYÛBİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN "HİKMET-İ GAYBİYYE" BEYÂNINDADIR] 313
XX. [BU FASS KELİME-İ YAHYÂVİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN "HİKMET-İ CELÂLİYYE" BEYÂNINDADIR] 343

E K L E R 353
- **Hz. Meryem ve İsâ'ya Dâir Risâle** (Ahmed Avni Konuk) 355-380
Mukaddime 355
Fasıl I: Hz. Meryem'in sûret-i hamli 357
Fasıl II: İsâ (a.s.)ın sûret-i vilâdeti 362
Fasıl III: İsâ (a.s.)ın mu'cizâtı 365
Fasıl IV: İsâ (a.s.)ın şerîatı 367
Fasıl V: İsâ (a.s.)ın Hâtem-i enbiyânın geleceğini tebşîri 370
Fasıl VI: İsâ (a.s.)ın vefât ve ref'i mes'elesi 372
Fasıl VII: İsâ (a.s.)ın âhir zamanda nüzûlü mes'elesi 377

- L Ü G A T Ç E 383-400
- Âyet-i Kerîmeler İndeksi 401
- Hadîs-i Şerîfler İndeksi 404
- Şahıs, Melek ve Yer İsimleri İndeksi 406
- Kitap ve Fass İsimleri İndeksi 408
- Istılahlar ve Bâzı Kelimeler İndeksi 409
FUSÛSU'L-HİKEM (Arapça Metni)

ÜÇÜNCÜ CİLDİ TAKDÎM EDERKEN

Merhum Ahmed Avni Konuk Bey'in şerhinin üçüncü cildini, **Fusûsu'l-Hikem**'in müellifi Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin 750. vefat yıldönümüne tesâdüf eden 1990 senesinde gerçekleştirmiş bulunuyoruz. Böylece İslâm dünyâsının bu büyük mutasavvıfını Ahmed Avni Bey'in şerhini neşrederek anmak durumunda bulunuyoruz. Aslında târihte silinmez izler bırakmış büyük müellif ve mütefekkirlerin çok geniş çapta hatırlanması fikir, san'at ve medeniyet buhrânının yaşandığı devirlerde, yeni bir hamle ve kurtuluş için gereken ilk teşebbüslerden biridir. Üstelik Türk-İslâm düşüncesi ve edebiyâtına derin te'sirleri olan İbn Arabî gibi bir mutasavvıf-mütefekkirin öncelikle hatırlanması gerektiğini düşünüyoruz. Ama birkaç asırdır geçirmekte olduğumuz kültür ve medeniyet buhrânı, geçmişle alâkamızın büyük ölçüde kopmasına sebep olmuştur. Bu kopukluk devresini aşmakta Ahmed Avni Bey'in şerhinin mühim bir katkısı olacağına inanıyoruz.

Öyle sanıyoruz ki, İbn Arabî'nin 750. vefat yıldönümünde Avrupa'da onun eserlerinden tercümeler yapılacak, hakkında makâleler ve eserler yazılacaktır. Zîrâ son yıllarda onun hakkında batı dillerinde yapılan neşriyat, arapça dışında, islâm milletleri dillerinde yapılandan çok fazladır. Batı dünyâsı, İslâm düşünce, san'at ve ilimlerine gittikçe daha fazla alâka gösterirken, bu alâkanın merkezini tasavvuf ve son yıllarda da İbn Arabî'nin eserleri oluşturduğu görülmektedir. Temennîmiz milletimizin ilim ve düşüncesine pek çok te'sir eden İbn Arabî ve eserlerinin Türkiye'de de araştırma ve tercümeler yoluyla tanıtılmasıdır.

Bu ciltteki **İsâ Fassı**'nın şerhine yardımcı olacağı düşüncesiyle, A. Avni Bey'in **Hz. Meryem ve İsâ'ya Dâir Risâle**'sini Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphânesi'ndeki (Nu. 3851) müellif nüshasından hazırlayarak bâzı dipnotları ilâvesiyle, cildin sonunda EKLER içinde verdik. Böylece A. Avni Bey'in bir eserini daha neşretmiş oluyoruz.

Şerhin bu üçüncü cildiyle, **Fusûsu'l-Hikem**'in 27 Fassı'nın 20 si tamamlanmış olmaktadır. Dördüncü ciltte ise, Ahmed Avni Bey'in iki defa şerh etmiş olduğu **Mûsâ Fass**'ı cildin hemen hemen yarısını teşkil edecektir. Dördüncü cildin neşrinin içinde bulunduğumuz 1990

yılında gerçekleşmesini niyâz ederiz.

Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi, dil ve mevzû zorluğuna rağmen alâka görmüş, üç yıl önce basılan I. cildin mevcûdu pek az kalmıştır. Ahmed Avni Bey'in tercüme ve şerhini yaptığı **et-Tedbîrâtü'l-İlâhiyye fî Islâhi Memleketi'l-İnsâniyye** adlı İbn Arabî'nin diğer bir eseri de yayınlanınca, bu büyük mutasavvıfın fikrî ve mânevî dünyasına geniş bir kapı açılmış olacağı kanatindeyiz.

Diğer ciltlerde olduğu gibi, bu ciltte de "Istılahlar ve Bâzı Kelimeler İndeksi"ni genişçe hazırladık ve M.Ü.İlâhiyat Fakültesi bilgisayarında tertip ettik. Istılahlar ile birlikte "bâzı kelimeler"e yer vermemizin sebebi, gerek **Fusûs** ve **Şerh**'i ile ilgili kelimeler ve ıstılahlar üzerinde yapılacak çalışmalarda ve gerek İbnü'l-Arabî'nin diğer eserlerinden yapılacak tercümelerde bir kolaylık sağlıyacağı düşüncesidir. Ayrıca Türk tasavvuf edebiyâtı üzerinde çalışma yapanlar da bu indeksten faydalanabileceklerdir. İndeksteki türkçe, farsça ve arapça kelimelerin müfret ve cemi'lerine ve başka dile göre bakılması gereken kelimeye (Bk.) kısaltılmasıyla işâret edilmiştir. Her kelime ve terkîbe bunu tatbîk etmek mümkün olmadığı için, okuyucu aradığı bir kelime veyâ ıstılâhın üç dilden birinde, müfret veyâ cemî' hâlinde indekste bulunabileceğini düşünerek hareket etmelidir. Ayrıca indekste bir mefhûm ifâde eden cümlelere de yer verilmiş ve bu cümleler ilk kelimesine göre sıralanmıştır. Şerhi okuyan kimselerin, daha sonra aradıkları bir konuyu kolaylıkla bulabileceklerini sanıyoruz.

Ebu'l-Alâ el-Afîfî'nin hazırladığı arapça metinle şârihin kullandığı metin arasında tesbit ettiğimiz farkları dip notu hâlinde yazan hattat Yrd. Doç. Dr. Muhittin Serin Bey'e ve Yûnus Fassı'nın daktilo müsveddesini yazan Doç. Dr. Yâkup Çiçek'e teşekkürlerimizi burada ifâde etmek isteriz.

750. vefat yıldönümünde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'yi, onun eserini şerh ve tercüme ederek dilimize kazandıran Ahmed Avni Konuk Bey'i rahmetle anar, dördüncü cildin kısa bir zaman içinde yayınlanma imkânını bize vermesini Cenâb-ı Hak'tan niyâz ederiz.

16.Ocak.1990

Doç. Dr. Mustafa TAHRALI
M.Ü. İlâhiyat Fakültesi
Tasavvuf Târihi Öğretim Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Selçuk ERAYDIN
M.Ü. İlâhiyat Fakültesi
Tasavvuf Târihi Öğretim Üyesi

VAHDET-İ VÜCÛD VE GÖLGE VARLIK

Doç.Dr. Mustafa TAHRALI

Şu içinde yaşadığımız görülen varlık âlemi ile Allâh'ın varlığı arasındaki münâsebet hakkında farklı görüşlerin ortaya çıktığı mâlumdur. Allâh'ın varlığına ve birliğine inananlar arasında görülen fikir ayrılığının temel ifâdesi aşağıdaki soruların cevâbında toplanmaktadır diyebiliriz: Gözümüzle gördüğümüz ve içinde yaşadığımız bu tabîat âleminin Hakk'a nisbetle durumu nedir? Âlemin ayrı ve müstakil bir varlığı ve Hakk'ın vücûdu ile birlikte "vücûd" mefhûmuna dâhil, her yönden birbirinden tamâmen farklı iki ayrı varlık mı vardır? Eğer birbirinden tamâmen farklı iki ayrı müstakil "vücûd" varsa, Yaratıcı olan Hakk'ın bu yaratılmış olan varlığa nisbetle durumu nedir? Eğer "bir vücûd" varsa ve bu bir vücûd Hakk'ın varlığından ibâretse, duyularımızla idrâk ettiğimiz bu kâinât varlığının ve bu varlıkların fiillerinin Hakk'ın vücûduna ve Kudret'ine nisbetle durumu nedir?

Bu sorulara verilen cevâba göre İsmâil Hakkı Bursevî, Allâh'ın vücûduna nisbetle "mâsivâ" denilen şehâdet âleminin varlığını "isbât" ve "nefy", yâni kabul ve reddedenleri dört kısma ayırmıştır.[1]

1. Mâsivâ denilen bu âlemi "i'tibâren ve hakîkaten" isbât edenler. Bu görüşte olanlar, "Allâh'ın gayri" denilen bu âlem "Hakk'ın vücûduna mugâyir bir vücûdla mevcuttur" diyenlerdir. Bursevî, birbirinden farklı ve müstakil iki vücûd olduğunu kabûl eden bu görüş sâhiplerini "ulemâ-i mahcûbûn", yâni "kalb gözleri perdeli âlimler" diye isimlendirmektedir.

2. Mâsivâyı "i'tibâren ve hakîkaten" nefy edenler. Bunlara göre Allah'dan başka olan varlıkların ne "hakîkat" bakımından ve ne de her hangi bir "i'tibâr" veyâ "nisbet" ile

1. İ.Hakkı Bursevî; **Rûhu'l-Mesnevî** (İstanbul, 1287), C.I, 73-75.

varlıkları yoktur görüşünde olanlardır ki, bunları "ârifûn-ı mükâşifûn" yâni "keşf şâhibi ârifler" diye adlandırmaktadır.

3. Mâsivâyı "hakîkaten nefy ve i'tibâren isbât" edenler. Bunlar mevcut varlıkların "hakîkaten" var olmadıklarını, fakat bir "i'tibâr", "nisbet" ve "izâfet" ile, yâni bir bakımdan ve izâfî olarak mevcut olduğu kanâatindedirler. Bu görüşte olanlar "mâsivâ zıll-i Hak", yâni mevcut varlıklar Hakk'ın gölgesidir diyerek, bu varlıkların Hakk'ın vücûduna nisbetle bir gölge olmak i'tibâriyle, Hakk'a izâfe edilmeleri bakımından bir varlıkları olduğunu kabûl ederler. Bu fikirde olanlar "müşâhidûn-ı muâyinûn", yâni "görgü sâhibi müşâhidler"dir.

4. Bu kısımdakiler, üçüncüler gibi mâsivâyı "hakîkaten nefy ve i'tibâren isbât" ederler. Fakat mâsivâ "Hakk'ın gölgesidir" demeyip "ayn-ı Hak'tır" derler. Yâni bu mevcûdât Hakk'ın gölgesi olarak mevcut değildir; onlar müstakil bir "hakîkat"leri olmaksızın, Hakk'ın hakîkatinden gelen bir varlıkla "i'tibârî" olarak mevcuttur. Başka bir ifâde ile, bu mevcûdât Hakk'ın vücûduna zıt ve mugâyir bir varlıkla değil, "Hakk'ın ayn"ının, yâni Hakk'ın "Zât" ve "hakîkat"inin izâfî ve i'tibârî bir görünüşü olarak zuhûra gelmişlerdir. Bursevî bu kısımdakileri "muhakkıkun-ı vâcidûn", yâni "vücûdun hakîkatine ermiş" kimseler olarak adlandırmakta ve "bu makam mezâlık-ı akdâmdandır", yâni ayakları kaydıran, insanları şaşırtan ve yanılgıya sürükleyebilen bir görüş mertebesidir; "hakîkatiyle mütehakkık olmadıkça fehmî güçtür" diyerek, bu görüşün hakîkatine hakka'l-yakîn ulaşmadıkça anlaşılmasının güç olacağını ifâde etmektedir.

İ.H.Bursevî 'nin bu tasnîfinde dört görüşten söz edilmekle berâber esâsında iki ayrı görüş vardır. Biri iki "vücûd" olduğunu söyleyenler, diğeri de bir tek vücûd olduğu kanâatinde olan, fakat ifâdelerinde ince farklılıklar bulunan ve kendi aralarında derecelenebilecek olanlardır. **Fusûsu'l-Hikem** ve **Şerhi**'nden istifâde ile bu tasnîfte üçüncü sırada yer alan görüş üzerinde durmak istiyoruz. Vahdet-i vücûd anlayışının bir îzâh şekli olan bu görüşü incelerken, yer yer diğer ifâde şekillerine temâs edildiği de görülecektir. Esâsında Bursevî'nin bu tasnîfinde birinci kısım dışındaki görüşlerin üçü de vahdet-i vücûd ehlinin birbirine nisbetle bâzı müanslar ihtivâ eden görüşleri olduğu anlaşılmaktadır.**Fusûsu'l-Hikem**'de, vücûdun birliği üzerinde ittifâk eden bu üç görüşe göre de cümleler olduğu görülmektedir. Şu halde bu üç görüşün, makam ve mertebe bakımından birbirinden farklı olmakla berâber, esasta aynı olduğunu söylemek mümkündür.

"Bu âlem ve içindekiler Hakk'ın gölgesidir" görüşü ışık ve gölge sembolleri kullanılarak îzâh ve ifâde edilmektedir. Vahdet-i vücûd doktrinini açıklarken sık sık baş vurulan bir kaç misal ve sembolden birisi de "ışık ve gölge"dir. Bu misalle birlikte kullanı-

lan diğer bir sembol de "ayna ve aynada görülen sûretler"dir. Bu sûretlerin birer "hayâl" olması dolayısıyla, hayâl kavramının hemen hatırlattığı diğer bir kavram da "rü'yâ"dır. Ayrıca "hayâl-i zıll, hayâl-i sitâre, tayfü'l-hayâl, gölge oyunu ve hayâl oyunu" gibi isimler verilen Karagöz oyunu[2] da, bu cisimler âleminin Hakk'a nisbetini açıklamak konusunda bir misâl olarak kullanılmıştır. Bu oyunun tasavvufî bir mânâ ve yorum taşıyan bir san'at dalı olduğu ifâde edilmiştir.[3]Muhyiddîn ibnü'l-Arabî, Hakk'ın âlemle olan irtibâtını ve bu âlemdeki tasarruf ve fiilini anlatırken "hayâlü's-sitâre" dediği "perde oyunu"nu misâl olarak vermiştir.[4]

Bu incelememizde Hakk'ın vücûdu ile âlem arasındaki münâsebeti "gölge sâhibi" ile "gölge" arasındaki münâsebet gibi ele alıp açıklayan görüşün unsurlarını İbnü'l-Arabî ve bâzı sûfîlerin ifâdelerinden hareketle tesbit etmek istiyoruz.

Önce şu husûsu belirtmek gerekmektedir ki, vahdet-i vücûd doktrini içinde yer alan bu "gölge" sembolünün iyi anlaşılabilmesi için "vücûd mertebeleri" anlayışından yola çıkmak gerekmektedir. Gölge ve hayâl varlık anlayışı "vücûd mertebeleri" anlayışının tabiî bir netîcesi olarak ortaya çıkmış görünmektedir. Zîrâ bu kâinâttaki "sûretler" ile Hak arasında bir çok "mertebe" veyâ "hazret" vardır. Cisimler âlemi denilen bu görülen varlıklar âlemi, "mertebeler"in sonuncusudur. Bu mertebenin üstündeki mertebeler "gayb âlemleri" adıyla anılmaktadır. Bu gayb ve şehâdet mertebelerinin hepsinin "asl"ı, başlangıç ve menşei de Hakk'ın vücûd-ı mutlakıdır. Bütün varlıkların "asl"ı ve Evvel'i Hakk'ın vücûdu olduğu, az çok ifâde farklarıyla muhtelif inanç ve görüşler içinde beyân edilmiştir. İnananların üzerinde ittifâk ettiği nokta, Hakk'ın vücûdunun bütün hâdis, yâni sonradan olmuş varlıklardan önce ve kadîm olduğu husûsudur. Buna göre Hakk'ın varlığı kadîm, vâcib, ezelî, ebedî, bâkî ve dâim; mevcûdâtın varlığı ise hâdis, mümkin, zamânî ve fânîdir. Bu ifâdede inanç ve fikir birliği olmakla berâber, Vâcib ile mümkinin, Kadîm ile hâdisin, Bâkî ile fânînin münâsebeti farklı şekillerde îzâh edilegelmiştir. Bu îzâh şekilleri arasındaki farklılık, kanâatimizce Allâh'ın Hâlık ve mevcûdâtın mahlûk olduğu inancına zarar vermiyeceği bir bakıma âşikâr olmasına rağmen, görüşlerden birinin iki ayrı ve birbirine mugâyir "iki vücûd" kabûl etmesi ve diğerinin de "Bir tek vücûd" inanışına ulaşması neticesi göz önünde bulundurulunca, âdetâ te'lîf edilemez bir zıddiyet

2. M.Zeki Pakalın; **Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü** (İstanbul, 1946) "Karagöz" maddesi.
3. Bkz. **A.g.e.** ve madde; Nihad Sâmi Banarlı; (Muhittin Sevilen; **Karagöz**, M.E.B. Yay. İstanbul 1969) adlı kitaba yazdığı "Karagöz'e Dâir" başlıklı takdim yazısı, s.10-11; **İslâm Ansiklopedisi**, Karagöz maddesi; Esad Sabri Siyavuşgil; **Karagöz**, (İstanbul 1951), s.4,15.
4. Muhyiddîn ibnü'l-Arabî; **el-Fütûhât el-Mekkiyye** (Beyrut, târihsiz) 317. bâb sonu, s.68.

meydana çıkmış gibi görünmektedir.

Hayal ve gölge varlık (vücûd-i zıllî ve hayâlî) terimleriyle aynı mânâda kullanılan vücûd-i imkânî, vücûd-ı izâfî, vücûd-ı nisbî, vücûd-ı i'tibârî ve vücûd-ı mukayyed terimleri de "iki ayrı vücûd" anlayışından hareketle ortaya konulmuş olmakla berâber, "mutlak vücûd" ile mevcûdâtın münâsebetini açıkça hissettiren bu terimler vahdet-i vücûd görüşünü benimseyenlerce kullanılmıştır.

"İki varlık"ın mevcut olduğunu söylemek, ilk nazarda beşer îman ve aklına uygun düşmektedir. Vahdet-i vücûd ehlince de bu iki varlığın ayrı terimlerle isimlendirilmesi, netîcede "vücûd"un birliğini anlatmak için de olsa, akıl ve duyular bakımından "iki varlık" anlayışından hareket etmek gerektiğini göstermektedir. Şu halde mes'ele, îman esâsı olan biri "vâcib" ve diğeri "mümkin" iki varlığın kabûl edilmesinden ortaya çıkmamakta, bu iki varlığın birbirine nisbeti ve ikisi arasındaki münâsebet belirtilirken meydana çıkmaktadır. Böylece "mümkin varlık"a verilen "gölge ve hayâl varlık" adı bu münâsebetin ne şekilde olduğunu hissettiren ve "Vücûdda birlik"i sembolik bir şekilde ifâde eden bir kavram ve terim olarak önümüze gelmektedir.

Yukarıda mutasavvıfların bu gölge ve hayâl varlık anlayışını, vahdet-i vücûd ve vücûd mertebeleri görüşünden hareketle dile getirdiklerini söylemiştik. Vücûdun mertebeleri görüşüne ise, seyr ü sülûk netîcesinde fenâ-fillâh ve bakā-billâh makamlarını bilfiil yaşayıp keşf ve müşâhede yoluyla ulaştıklarını, bunun aklî ve nazarî bir görüş mahsûlü olmadığını da dâimâ ifâde ettiklerini belirtmeliyiz. Şu halde mes'eleyi ortaya koyarken, önce Hakk'ın vücûdunda fânî olup, kendi varlığından yokluğa ermişlerin, bu "fenâ"dan sonra da Hak ile "bakā" bulmuşların görüş, anlayış ve îzâhları karşısında olduğumuzu göz önünde bulundurmak zorundayız.

İnsan olarak kendi varlığımızı ve hâriçteki varlıkları nasıl gözümüzle "müşâhede" ediyorsak, Hak varlığını da "kalb ve basîret" gözüyle "müşâhede" ettiklerini söyleyen sûfîler, bu müşâhededе muhtelif dereceler tesbît etmişlerdir.

Abdürrezzâk Kāşânî (v.730/1330) Hak ve halk varlığını müşâhede husûsunda insanları altı sınıfa ayırmaktadır.[5]

1- Âlemdeki taayyünleri müşâhede edenler. Bunlar sâdece halkı, yâni yaratılmış varlıkları görürler.

5. A.Avni Konuk; **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, C.II, 246.

2. Bu pek çok taayyünde, yâni varlıklarda tecellî eden Hakk'ın "vücûd-ı ahadî"sini görenler. Bunlar sâdece Hakk'ı görürler.

3. İki i'tibâr ile hem halkı ve hem de Hakk'ı gören kimseler.

4. Bir takım nisbetler ve izâfetler ile çoğalmış olan sûretleri bir tek hakîkat olarak müşâhede eden, yâni Zât ve ilâhî isimlerin ahadiyeti ile küllü müşâhede eden kimseler. Bunlar Allâh'ı hakkıyla tanıyan "ehlullah"dan olan kimselerdir.

5. Halkı, yâni yaratılmışları görmeksizin Hakk'ı müşâhede eden, fenâ ve cem' makāmında olan hâl sâhipleri.

6. Hakk'ı halkta ve halkı Hak'ta müşâhede eden kimseler. Bunlar fenâ makāmından sonra hâsıl olan bakā ve cem' makāmından sonra hâsıl olan "fark" makāmında mükemmel bir "şuhûd" sâhibi olanlardır. Bu makāmın sâhipleri diğer kısımdakilerden daha fazla âlimdir.

Bu tasnîfin birinci sırasındakiler sâdece halkı, yâni mahlukları gördükleri için, daha yukarıda bahsedilen tasnifte ifâde edildiği gibi, biri müşâhede ettikleri halka ve diğeri de inandıkları, fakat müşâhede edemedikleri Hakk'a âit olmak üzere "iki vücûd" kabûl ve isbât ederler. Burada halkın vücûdu gözle müşâhedeye ve akılla idrâke dayandığı halde Hakk'ın vücûdu hakkındaki isbât "kalb" ile îman ve aklın istidlâline dayanmaktadır. Bu tasnîfin diğer beş sırasında ise "vücûdun birliği"ni müşâhede edenlerin, yâni kalb ve basîret gözüyle idrâk edenlerin birbirine nisbetle müşâhedelerindeki farklılık söz konusu edilmektedir. Yine bu tasnifte "vücûdun birliği"nin "müşâhede" netîcesinde idrâk edildiği, fenâ, cem' ve bakā gibi makamları gerçekleştirmekle hâsıl olduğu belirtilmiş olmaktadır.

Vahdet-i vücûd ehlinin "müşâhede"lerine göre yapılan bu iki tasnifteki mertebeler arasında mevcut bir takım ince farklılıkların incelenmesine girmeksizin, "gölge varlık" anlayışına bir giriş olmak üzere, önce "vücûd mertebeleri" anlayışını konumuz yönünden ele almak istiyoruz.

I. Vücûd Mertebeleri

Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi'nin II. cildinin takdîminde, mertebeleri ayniyet ve gayriyet bakımından ele almış ve yedi mertebeden kısaca bahsetmiştik.[6] Burada

6. Bkz. A.g.e. baş tarafında: M.Tahralı; Fusûsu'l-Hikem'de Tezadlı İfâdeler ve Vahdet-i Vücûd başlıklı takdim yazısı, s.9-38.

ise gölge âlem anlayışı ile ilgili görünen bâzı yönlerine temâs edeceğiz. Gerçi bir takım tekrarlara ister istemez yer vermek durumunda kalacağız. Fakat bunları da bir hatırlatma olarak kabûl etmek ve konumuz bakımından değerlendirmek de mümkündür.

"Vücûd birdir; fakat büründüğü örtüler (libaslar) muhtelif ve pek çoktur. Bu vücûd bütün mevcutlarının hakîkati ve bâtınıdır. Bütün kâinât, hattâ bir zerre bile bu "vücûd"dan hâlî değildir."[7] Başka bir ifâdeyle bütün mertebelerde zuhûr eden Hakk'ın bir olan vücûdudur. Mevcut varlıkların "hakîkat" ve "bâtın"ı bu vücûddur. Varlık sâhasına çıkmış her mevcutta, hattâ bir zerrede bile bu "vücûd" sârîdir. Cisimler âlemindeki her varlık zâhir olduğu şehâdet âleminden önceki mertebeleri "bilkuvve" kendi "hakîkat" ve "bâtın"ında taşımaktadır. Bütün mevcûdât bir olan "mutlak vücûd"un mertebe mertebe tenezzülü netîcesinde zuhûra gelmiştir.[8] Pek çok olan vücûd mertebeleri yedili taksîme göre şu şekildedir:

*1. **Lâ-taayyün ve vücûd-ı mutlak:*** "Vücûd-ı mutlak" varlığı kendi zâtından ve kendi zâtı ile olan varlıktır. Diğer varlıklar bu "vücûd"dan olup varlıkları bu "vücûd" ile kâim olur. Bu vücûda "vücûd-ı mutlak" denilmesi, bu mertebede hiç bir isim, sıfat ve fiil ile mukayyed olmamasındandır. Taayyün kayıtlarından berî ve mutlak olduğu için "taayyünsüzlük" (lâ-taayyün) mertebesi olarak adlandırılır. "Allah vardır, O'nunla berâber hiç bir şey yoktur" hadîsi bu mertebeyi ifâde eder.

Bu "vücûd" mefhûmunu akıl, fehm, duyular ve kıyas yolu ile anlamak mümkün değildir. Hâdis varlıkların bu mertebeye aslâ şuûru yoktur. Kulun fikir ile bu vücûdu idrâk etmesi muhâldir.

Bu mertebede vücûd tecellîden münezzehdir. Zîrâ tecellî "meşiyyet" (dileme) ile olur. Meşiyyet bir sıfat olduğu için "vücûd-ı sırf" bu sıfattan da münezzehdir.

Bir hudud ve cihet kabul etmez. "Vücûd"un birliği sayıdan olan bir birlik değildir. Bir "muhît-i nâmütenâhî", yâni Sonsuz'dur. Kendisinin bir mebdei ve başlangıcı yoktur; aksine bütün varlıkların mebde' ve menşei O'dur.

Bu mertebeye bir çok isim verilmiştir. Bâzıları şunlardır: Vücûd-ı sırf, vücûd-ı baht, zât-ı mutlak, vücûd-ı hakîkî, hakîkatü'l-hakâyık (hakîkatlerin hakîkati) v.s.[9]

a- **Adem (Yokluk)**: Her şeyi muhît olan bu Sonsuz Vücûd'a mukâbil olan bir

7. Cemâleddîn Muh. b.Fazlullah el-Hindî (v.1029/1619); **et-Tuhfetu'l-Mursele** (Madras 1331), s.9.
8. A.A.Konuk; **A.g.e.**, C.I, 21,276; C.II, 47,99,120.
9. **A.g.e.**, C.I, 4-8.

"adem" yoktur. Zîrâ "adem"in tahakkuk edebileceği bir sâha yoktur. Bu sonsuz Vücûd'un dışında hiç bir şey ve yokluk bile olamaz. Onun için "vücûd" hak ve "adem" bâtıldır. Bu mânâda olmak üzere "adem-i mutlak" ve "adem-i hakîkî" mevcut değildir denilir.

Fakat şehâdet âlemindeki varlıklara nisbetle "adem-i izâfî", "adem-i i'tibârî" ve "adem-i mukayyed" denilen bir "adem" mevcuttur. Çekirdeğe nisbetle ağacın durumu bir adem, bir yokluktur. Bu demek olur ki, ağaç çekirdek içinde "bilkuvve" mevcut, fakat bilfiil ma'dûmdur. Ağacın bilfiil yok olduğu mertebe ve hâle "adem" denilmiş oluyor ki, bu yokluk gerçekte mutlak bir yokluk değil "adem-i izâfî"dir; çünkü ağaç çekirdekte "bilkuvve" mevcuttur[10]. Yâni biz, bizim varlığımıza nisbetle yok olma, varlık sahnesine çıkmama ve taayyün etmeme hâline "adem" adını veriyoruz ki, bu nisbet bu yokluğun "adem-i izâfî" olarak adlandırılmasını gerektirir. Vücûd-ı mutlak olan Allâh'a göre "mutlak adem"den söz edilemez. Zîrâ şehâdet âleminde henüz varlık kazanmamış bir şey, önceki taayyün ve tenezzül mertebelerinde mevcuttur. Başka bir ifâdeyle, şu cisimler âleminde bir gün zuhûra gelecek olan bir varlık, henüz bu mertebede adem hâlinde ise de, Hakk'ın ilmi mertebesinde mevcuttur.

b- **Vücûd-ı izâfî** : Bu kavram "vücûd-ı mutlak" denilen Hakk'ın vücûduna nisbetle mevcûdâtın varlığı hakkında kullanılmaktadır. Fakat bu, Hakk'ın "vücûd"una mukābil olarak ve o vücûdda çok cüz'î bir şekilde bile olsa ortak olmak mânâsında değil, vücûd-ı mutlak olan Hak'tan neş'et ettiği içindir. Şehâdet âleminin varlığına vücûd-ı mümkin, vücûd-ı mukayyed ve vücûd-ı zıllî (gölge varlık) isimleri verilmiştir. Bu izâfî vücûdun "hakîkî ve mutlak vücûd" karşısında müstakil bir varlığı yoktur. Eğer böyle bir varlığı olsa idi, vücûd-ı mutlak ile vücûd-ı izâfînin birbirinden ayrıldığı bir hudûd olması gerekirdi. Böyle bir hudûd çizilmesi hâlinde, Hakk'ın Sonsuz olması gereken vücûdu mahdûd olur, Sonsuz olmazdı. Bu izâfî vücut, "hakîkî vücûd"un isim ve sıfatlarının sayısız mertebelerden geçerek zuhûra gelmiş bir tenezzülüdür. Şehâdet âlemindeki varlıkların kendilerine âit müstakil bir vücûdu olmadığı ve Hakk'ın isim ve sıfatlarının tenezzüllerinden ibâret bulunduğu için, onlar "hayâlî sûretler" ve "izâfî ve gölge varlıklar" (mevcûdât-ı zıllîyye ve izâfiyye)den ibârettir. Bu gölge ve hayâlî varlıklar "hakîkî vücûd"a delil ve alâmetlerdir.[11]

2. ***Taayyün-i evvel, hakîkat-i muhammediyye:*** "Vücûd"un muhtelif mertebelere tecellî sûretiyle tenezzülü zuhûra meyl ve yönelme ile mümkün olur. "Meyl" ise meşiyyet ve dilemek demektir. Bu bir sıfat olduğu için Hak, lâ-taayyün mertebesinde meşiyyet sı-

10. A.g.e., C.I, 8.
11. A.g.e., C.I, 8-9.

fatından da münezzeh, "mutlak vücûd" ve "zâtî cemâl"inde müstağrak idi. Onun için ilk taayyün olan bu mertebeye tenezzülü, yâni ilk tecellîsi meşiyyet sıfatı ile olmayıp "iktizâ-yı zâtî" yâni Zât'ının bir gereğidir.

Bu, "istiğrâk"tan "âgâhî"ye, yâni "uyanıklık"a bir geçiştir ki, böylece Zât'ın bütün sıfatları kendisinde zâhir olur. Zâtının gereği olan bu ilk tenezzül netîcesinde, bu mertebede, zât-ı sırf kendisindeki bu sıfat ve isimleri mücmelen bilir. Sıfatlar bu mertebede Zât'ının aynı olduğundan, bu biliş de Hakk'ın kendi zâtını bilmesinden ibâret olur.

İşte bu mertebede Cenâb-ı Hak bütün sıfat ve isimlerle sıfatlanır. "Allah" ismi bütün bu sıfat ve isimleri câmi' olan bir isim olduğundan, bu mertebe Allah "ism-i câmi"inin mertebesi addolunur. Zâtının gereği olarak zuhûr ve tecellî ettiği bu ilk mertebeye "tecellî-i evvel", "zıll-i evvel" (ilk gölge), "berzah-ı evvel", "zuhûr-ı evvel", "vahdet" v.s. gibi pek çok isim verilir.[12]

Kâşânî "zıll-i evvel"i şöyle târif etmektedir : "Akl-ı evveldir. Zîrâ Allah Teâlâ'nın nûruyla zâhir olan ilk "ayn" (hakîkat)tir. Bu "hakîkat" zâtî vahdetin şe'nleri olan kesret sûretini kabûl etmiştir."[13]

*3. **İkinci taayyün, vâhidiyyet mertebesi:*** Bu mertebede "vücûd"un isim ve sıfatlarının gerektirdiği bütün küllî ve cüz'î mâhiyyâtların sûretleri birbirinden ayrılırlar. İmkân âleminde hâdis olacak bütün varlıkların "hakîkat"leri bu mertebedeki sûretlerdir. Bu sûretlerin herbirinin gerek kendi zatlarına ve gerekse kendilerinin benzerlerine aslâ şuûrları yoktur. Zîrâ onların varlıkları ve birbirinden farklılaşmaları "ilmî"dir. Bir olan Hakk'ın "vücûd"u bu "ilmî sûretler" sebebiyle, bu mertebede, hârice çıkmaksızın çokluk olarak zâhir olur. Bu ilmî sûretler ilâhî zâtın varlıkları îcâd etmesine "illet" ve sebep olurlar. Bu sûretlerin, bu "hakîkatler"in varlığının "illet"i ise bütün isim ve sıfatları câmi' olan Allah olduğu için, aklî muhâkemeye muhâlif olarak şöyle bir durum ortaya çıkar: İllet olan Zât, kendisine illet olduğu "ma'lûl"ün, yânî ilmî sûretlerin "ma'lûl"ü olur. Başka bir ifâdeyle ma'lûl olan ilmî sûretler, kendilerinin "illet"i olan Zât'ın îcâd edişinde illet olurlar; böylece Zât "ma'lûl" olmuş olur. Halbuki aklen "İllet olan şey kendi ma'lûlünün ma'lûlü olmaz" demek gerekirdi. Fakat tecellî ilmi bu hükmü "İllet olan şey kendi ma'lûlünün ma'lûlü olur" hükmüyle ortadan kaldırmıştır.[14]

---

12. A.g.e., C.I, 11-13.
13. Abdurrezzâk el-Kâşânî; **Istılâhâtu's-Sûfiyye**, (Tahkîk: Dr.Abdulhâlık Mahmûd, 2. baskı, Kâhire 1984), s.176.
14. A.A.Konuk; A.g.e., C.I, 14.

Bunu mertebelere göre söyleyecek olursak şöyle söylenebilir: İlk taayyün mertebesi, ikinci taayyün mertebesinin illet ve sebebidir; ikinci taayyün de "ma'lûl"dür. Fakat ikinci taayyün mertebesinden sonra gelen mertebelerin zuhûru için, ikinci taayyün illet ve ilk taayyün îcâd ve yaratma işinde ikinci taayyünün ma'lûlü olur. Böylece ilk taayyün ve ikinci taayyün birbirini nakz eden, aynı zamanda hem illet ve hem de ma'lûl olma keyfiyetlerinin ikisini de kabul etmiş olurlar.

A.Avni Bey bunu bir misalle şöyle açıklar: Hattatın yazdığı levhanın illeti hattatın vücûddur. Hattatın vücûdu "illet" ve levhanın varlığı da o illettin "ma'lûl"üdür. Fakat o kimsenin nisbetlerinden bir nisbet olan hattatlık sıfatı olmasa, ondan bir levha yazmasını isti'dâd lisânı ile talep edemezdi; bu talep olmayınca da levha zuhûra gelemezdi. Şu halde levhanın îcâdına sebep olan şey, "levha sûreti"nin hattattan, yâni mûcidinden var olmayı istemesidir. İşte bu talepten dolayı, hâriçte ma'lûl durumunda olan levha, yâni illete konu olan levha, hattatın kendisini zuhâra getirme ve îcâd etmesinde illet olmuş olur. Bu bakımdan gerçekte illet olan hattatın vücûdu, îcâd işinde, gerçekte ma'lûl görünen levha sûretinin ma'lûlü olmuş olur. Diğer bir ifâdeyle hattatın vücûdu îcâd işinde hem illet ve hem de ma'lûl olduğu gibi, levha da hem illet ve hem de ma'lûl durumunda olur. Yâni hattat bir bakıma "aktif" ve bir bakıma "passif" olduğu gibi, levha sûreti de bir bakıma "passif" ve bir bakıma da "aktif"tir.

Bu üçüncü mertebede taayyün eden her ilmî sûret, şehâdet âleminde görülen varlıkların herbirinin "hakîkat"i ve onu terbiye eden "rabb-i hâss"ıdır. Tasavvuf ıstılâhınca bu ilmî sûretlere "ayn-ı sâbite" ve bunların hepsine "a'yân-ı sâbite" (sâbit aynlar, hakîkatler) denilir. Kelâmcılar "ma'lûm-i ma'dûm" (yok olan ma'lûm), filozoflar "mâhiyet" ve Mu'tezile kelâmcıları "şey'-i sâbit" derler.

İkinci taayyün mertebesindeki bu "ilmî sûretler" hariçte vücûd kokusu koklamamışlardır. Aslî olan ademleri üzere devam ederler. Şehâdet âleminde zuhûra gelmiş olan bütün varlıklar bu "a'yân-ı sâbite"nin akisleri ve gölgeleridir.[15]

Tasavvuf ıstılâhında bu mertebeye hazret-i rubûbiyyet, (rubûbiyet mertebesi), perde-i vahdet (vahdet perdesi), zıll-i memdûd (yayılmış gölge), zıll-ı vahdet (vahdet gölgesi),[16] menşeü'l-kesret (çokluğun menşei), nefes-i rahmânî ve hazret-i irtisâm (resm edilme mertebesi) gibi isimler verilmiştir.

---

15. A.g.e., C.I, 14-15.
16. "Vücûd"un yedi mertebesinden ikincisine "Vahdet mertebesi" denildiği için üçüncü mertebe ikincinin gölgesi, yâni "zıll-i vahdet" olarak isimlendirilmiştir.

Şehâdet âlemindeki varlıklar bu mertebenin akis ve gölgeleri olarak telakkî edildiği için, a'yân-ı sâbite "gölge varlık" konusunda temel kavram olarak görünmektedir. Bu sebeple birazdan daha geniş olarak ele alacağız.

4. ***Ruhlar mertebesi:*** Bu dördüncü mertebede "vücûd" bir önceki mertebedeki "ilmî sûretler"e göre ruhlar mertebesine tenezzül eder. Böylece her bir ilmî sûret birer basit cevher olarak zâhir olurlar. Bu cevherlerin şekli ve rengi yoktur; zaman ve mekân ile vasıflanmış değildir. Çünkü zaman ve mekân cisim ile alâkalı i'tibârlardır. Ruhlar cisim olmadığı için yarılma (hark) ve bitişme (iltiyâm) kabûl etmezler. Bu mertebede her bir rûh kendini, kendi mislini ve kendinin mebdei olan Rabb'ini bilir. "Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" (A'râf, 7/172) âyeti bu mertebeye işârettir.

Bu mertebe, Zât'ın bir nevi ayrılık ve gayrılık ile hâriçte zuhûrundan ibârettir. Gayriyetin başladığı mertebedir.[17]

Rûh kendi zâtı ile kāim olup bakā husûsunda bedenin varlığına muhtaç değildir. Tecerrüd bakımından bedene mugâyirdir. Fakat tedbîr ve tasarruf cihetinden bedene bir çeşit taalluk ve alâkası vardır. Şehâdet âleminde beden, rûhun sûreti ve kemâlinin mazharıdır. Ruh bütün bedene sârîdir. Bu sereyân "hulûl" ve "ittihâd" sûretiyle değildir. Onun insan bedenindeki sereyânı, "mutlak vücûd"un bütün mevcut varlıklardaki sereyânı gibidir.

Tek bir ayn (ayn-ı vâhide) olan vücûd üçüncü mertebeden sonra, yine tek bir ayn olarak ruhlar mertebesine tenezzül etmiştir. Üçüncü mertebede bütün ilâhî isimlerin "ilmî sûretleri" birbirinden ayrıldığı ve farklılaştığı gibi, bu ruhlar mertebesinde de, a'yân-ı sâbitenin gölgeleri olan ruhlar birbirinden ayrılmışlardır. Bu mertebe de "zât" bakımından "bir", fakat nisbetleri i'tibâriyle pek çoktur. Her bir rûh "tek bir ayn"nın (ayn-ı vâhide)nin nisbetlerinden biridir.[18]

*5. **Misâl âlemi :*** Zât'ın, yâni "vücûd"un yarılma, bitişme ve parçalara ayrılması mümkün olmayan latîf sûret ve şekillerle hâriçte zuhûrudur. Bu mertebeye "misâl" adının verilmesinin sebebi, ruhlar mertebesinde zâhir olan her bir ferdin, cisimler âleminde iktisâb edeceği sûrete "benzer" bir sûretin beşinci mertebe olan bu âlemde hâsıl olmasıdır. Yâni şehâdet âleminde zuhûra gelecek her bir varlığın bu mertebede bir misâl ve sûreti mevcut olur; ve bu sûrete göre de şehâdet âleminde zâhir olur.

---

17. A.A.Konuk; A.g.e., C.I, 25 ve M.Tahralı; adı geçen makâle, s.30.
18. A.g.e., C.I, 24-26.

Misâl âlemi, kendinden önceki mertebe olan ruhlar âleminin feyzini cisimler âlemine ulaştırma vâsıtasıdır. Ruhlar ile cisimler arasında bir berzahtır. Onun için "âlem-i berzah" da derler. Berzah olduğu için hem ruhlar ve hem de şehâdet âleminin hükümlerini kendinde toplamıştır. Hem zâhir hem de bâtındır. Ruhlar âlemine nisbetle kesîf, cisimler âlemine nisbetle latîftir. Cisimler gibi uzunluk, genişlik ve derinliğe sâhiptir. Aynadaki sûretler görme duyusu ile idrâk edildiği gibi, bu âlemin sûretleri de idrâk edilebilir. Ruhlar gibi latîf ve nûrânî olduğu için el ile tutulamaz ve bıçakla kesilemezler.

Misâl âleminin sûretleri insana rü'yâda ve "havâss"a hem rü'yâda hem de uyanıklık hâlinde münkeşif olabilir. Rü'yâda görülen bâzı vak'alar şehâdet âleminde aynen zuhûr edebilir. Bu mertebeye "mürekkebât-ı latîfe" (latîf mürekkebler) adı da verilir. Bu misal âlemi tenezzül mertebelerindendir. Ölümden sonra ruhların zâhir olacağı ikinci bir "misâl âlemi" vardır ki tenezzül mertebesi olan bu misâl âlemi ile karıştırılmamalıdır.[19]

Bu misâl âlemi ikiye ayrılır:

A. Vücûdun beşinci mertebesi olarak kabûl edilen "misâl" mertebesidir. Buna misâl-i mutlak, hayâl-i mutlak, hayâl-i munfasıl (ayrı olan hayâl) gibi isimler verilir. Bu âlemin idrâk edilmesi için, insanın "hayâl kuvveti" şart değildir; görme kuvveti ile de idrâk edilebilir. Aynada ve parlak satıhlarda görünen sûretlerin göz ile idrâk edilmesi gibi... Bu mertebeye "hayâl-i munfasıl" denmesinin sebebi insanın "hayâl kuvveti"nden ayrı olarak mevcut olmasından dolayıdır.[20]

Misâl âlemi Arş, Kürsî, yedi semâ, dört unsur ve bunlarda mevcut her şeyi şumûlüne almıştır.[21]

B. Misâl mertebesine bitişik ve onun bir kanalı durumunda olan ve insanda mevcut bulunan "hayâl"dir. Buna yukarıdaki "hayâl-i mutlak" mertebesine nisbetle "hayâl-i mukayyed" ve "misâl-i mukayyed" isimleri de verilir. İnsanın vücûdunda bulunduğu için "hayâl-i muttasıl" (bitişik hayâl) de denilir. Çünkü bunun insan varlığı dışında vücûdu yoktur. Bu âlemin idrâk edilebilmesi için insanın "hayâl kuvveti" şarttır. Bu, rü'yâ âlemidir.[22]

---

19. A.g.e., C.I, 33-35.
20. A.g.e., C.I, 33; c.II, 221-222.
21. Cemâleddîn Muh. b.Fazlullah el-Hindî; A.g.e., s.19.
22. A.A.Konuk; A.g.e., C.I, 33; C.II, 222.

Bir tarafı misâl âlemine ve bir tarafı da insana bitişik olan hayâl-i mukayyed âleminde, yâni rü'yâda süflî âleme âit sûretler görüldüğü vakit, bunların bir hakîkati olmadığı, fâsid hayâllerden ibâret olduğu bilinmelidir. Bunlar "adğâs ü ahlâm", yâni mânâsız rü'yâlar olup yorumları yoktur. Fakat riyâzatlar ve mücâhedeler ile kalp aynası saflaşmış ve "şehvet"lerden kurtulmuş ve mâsivâdan uzaklaşmış âriflerin hayâl aynasında görülen sûretler misâl âleminden aksediyorsa, bu hayâller ister uykuda, ister uyanıklık hâlinde görülmüş olsun, gerçek ve doğrudur. Zîrâ misâl âlemi Cenâb-ı Hakk'ın ilim hazînesi olduğu için oradan akseden "hayâl"ler bir hakîkati aksettirir.[23]

İnsan "hayâl kuvveti" sâyesinde misâl âlemine dâhil olup, orada temessül etmiş gayb mânâlarına muttali' olur. Görülen bu sûretlerin bâzıları tâbîre muhtaç olur, bâzıları da tâbîr gerektirmez. [24] Onun için rü'yâda görülen bu çeşit hayâller iki kısma ayrılırlar:

*a. **Keşf-i mücerred :*** Duyularla idrâk edilen sûretlere uygunluğu olan sûretlerin görüldüğü rü'yâdır. Buna "suver-i gaybiyyeye ıttılâ'", yâni gaybda olan sûretlere muttali' olmak denir. Bu nevi'den olan rü'yâların te'vîl ve tâbir edilmesine ihtiyaç yoktur. Hz. Peygamber'in Hudeybiye'ye çıkmadan önce, rü'yâda kendilerini Harem-i şerîfe girmiş görmeleri gibi. Bu rü'yâları hicretin 6. senesinde aynen zuhûr etmiştir. Böyle "keşf-i mücerred" nev'inden olan rü'yâların yorumu yapılmaksızın aynen zuhûr etmeleri beklenir. [25]

"Nûr" mutlak misâl âleminin aslî sıfatıdır. Rü'yâda bu nûr insanın "hayâl"i üzerine yayılır. İşte bundan dolayı "sâdık rü'yâ" Hz. Peygamber Efendimiz'de vahyin başlangıcı olmuştur. İlk vahyi teşkîl eden bu rü'yâları "keşf-i mücerred" şeklindedir. [26] Fakat Hz. Peygamber, ilk vahiylere rü'yâda nâil olmuş ise de, "ona uyur denilemez."[27]

*b. **Keşf-i muhayyel :*** Rü'yâda, duyularla idrâk edilen sûretlere doğrudan uygunluğu olmayan sûretler görmektir. Bu türlü rü'yâlar tâbir edilir; tâbir edilmeksizin anlaşılması mümkün olamaz. Tâbir ise rü'yâda görülen sûretlerle münâsebeti olan duyular âleminden bir sûret ile yapılır. Meselâ Resûlullâh'ın, rü'yâda kendilerine ikrâm edilen "süt"ü "ilim" ile yorumlamaları gibi. Süt ile ilim arasındaki münâsebet, sütün beden için gıdâ, ilmin de rûh için gıdâ olmasıdır.

23. A.g.e., C.II, 222-223.
24. İ.Hakkı Bursevî; **Rûhu'l-Mesnevî**, C.I, 134-135.
25. A.A.Konuk; A.g.e., C.II, 223.
26. A.g.e., C.II, 224.
27. A.g.e., C.II, 228.

Rü'yâ tâbirinde belirli kâide ve kânunlar yoktur. Rü'yâda görülen tâbîre muhtaç sûretlerin yorumu, ancak kendisine "ilm-i nûrâniyyet" [28] ihsân edilmiş kimseler tarafından yapılabilir. Kendisinde bu ilim olmayan kimseler rü'yâda görülen sûretlerin mânâsını anlayamazlar. [29] Zîrâ rü'yâda benzer sûretler gördükleri halde her şahsa ayrı yorum yapılır. Meselâ "rü'yâsında ezan okuduğunu gören" üç kimsenin rü'yâsı ayrı ayrı yorumlanır. Bu rü'yâ, birinin "hacca gideceğine", diğerinin "hırsızlık yapacağına" ve üçüncüsünün "mürşid ve hâdî" olacağına delâlet edebilir. [30]

*6. **Şehâdet âlemi :*** Bu mertebe "Zât"ın hâriçte görülen cisimlerin sûretinde tecellîsidir. Misâl âlemindekinin aksine olarak bu âlemdeki varlıklar cüz'ler hâline konabilir, bölünebilir, yarılabilir ve bitişebilirler. Bu mertebeye "şehâdet âlemi" denilmesinin sebebi beş duyu ile idrâk edilmesi ve âşikâr müşâhede edilebilmesidir. Misâl âlemindeki sûretleri el ile tutmak mümkün olmadığı halde, bu mertebenin varlıklarını el ile tutmak ve başkalarına göstermek mümkündür. [31] Bu âlemdeki sûretler "rûh sâhibi olan" ve " rûhu olmayan" diye ikiye ayrılabilirse de, mutasavvıflarca bu âlemdeki her varlığın bir "rûh"u vardır. [32] Zîrâ şehâdet âlemindeki her sûretin a'yân-ı sâbite mertebesinde, yâni üçüncü mertebede, "sâbit" olan bir "ayn"ı, yâni "hakîkat"i vardır. İşte bu "hakîkat" bu sûretin müdebbiri, mutasarrıfı ve rûhudur. Fakat şehâdet âlemindeki bütün varlıklarda "hayât" kemâl hâlinde tezâhür etmemiştir. Zîrâ bunların bâzısının tayyünü "hayât"ın tam olarak zuhûr bulmasına müsâit değildir. Onun için bu âlemin varlıklarından bâzısında hayât bâtın, bâzısında zâhir ve bâzısında ise, hayvanda olduğu gibi, pek zâhirdir. İnsandaki hayat ise hem en âşikâr ve hem de en mükemmeldir. [33].

Şehâdet âlemine "kevn ve fesâd" (oluş ve bozuluş) âlemi de denilmiştir. Zîrâ "kevn" bir sûretin meydana gelişi, "fesâd" ise bu sûretin dağılıp yok oluşudur. Su kaynatıldığı zaman buhar olur; suya âit sûret ve keyfiyet yok olur. Bu bir "fesâd"dır. Meydana gelen buhar ise bir "kevn", yâni yeni bir oluştur. Böylece bu âlemde her sûretin "kevn"inde bir "fesâd" ve her sûretin "fesâd"ında da bir "kevn" vardır. Bu cisimler âle-

---

28. A.g.e., C.II, 223. Yûsuf Peygamber'e bu "nûr" ve "ilm-i tâbir" verilmiştir. Bkz., s.219.
29. Keşf-i mücerred ve keşf-i muhayyel hakkında ayrıca bakınız: A.g.e., C.II, 93-94.
30. (Molla) Câmî, Abdurrahman b. Ahmed; **Nakdü'n-Nusûs fî Şerhi Nakşi'l-Fusûs** (Tahkîk: William C.Chittikk, Tahran 1977), s.180.
31. Çıplak gözle görülmeyen veyâ insanın herhangi bir duyusuyla algılanamayan, fakat mikroskop, teleskop ve benzerleri âletler ile görülen veyâ idrâk edilebilen, ölçülebilen ve tesbit edilebilen her çeşit varlık "şehâdet âlemi" kavramına ve bu âlemin hükümlerine dâhildir.
32. Bkz. Muh. ibnü'l-Arabî; **El-Fütûhât el-Mekkiyye**, C.III, 317 bâb, s.65
33. A.A.Konuk; A.g.e., C.I, 36.

mindeki her sûret devamlı olarak bir oluş ve yok oluş içindedir. Buna "teceddüd-i emsâl" (misallerin, benzerlerin yenilenmesi) ve "halk-ı cedîd" (yeniden yaratma ve yaratılış) denir. Onun için bu cisimler âleminde bir "ân" içinde hem var oluş, hem de bir yok oluş vuku' bulur. Fakat bu oluş ölçülemiyecek çok küçük bir zaman diliminde ve çok sür'atle vâki' olduğu için idrâk edilemez.[34] Bu sür'atten dolayı varlıkların istikrar üzere ve devamlı olarak var oldukları zannedilir. İşte bu âlemin ve bu âlemdeki her şeyin dâimâ var ve yok oluşu dolayısıyla, mutasavvıflarca bütün âlem "araz"dan ibâret telakkî edilmiştir. "Araz, iki zamanda bâkî olmayan şey" diye târif olunmuştur. Mâdemki bütün varlıklar, bir ân içinde var ve yok olmaktadırlar, şu halde hepsi "âraz"dır. Filozoflarca "cehver" denilen "araz"ı kabul eden şey de "araz" ile berâber yok olduğu için bu "cevher" denilen şeyler de hakîkatte birer arazdan ibârettir. Bu demek olur ki, şehâdet âleminin tamâmı, vücûdun üçüncü mertebesi olan a'yân-ı sâbite âlemine nisbetle "arazlar" toplamından ibârettir. Bu mahlûkat âlemi, bütünü ve cüz'leriyle her an tebeddül ve tağayyür etmektedir. Değişmeden ve varlığında başkasına muhtaç olmadan, kendi kendine kāim olan bir tek varlık vardır; o da "mutlak vücûd" olan Hakk'ın vücûdudur. Diğer varlıklar, her an yok oluşları i'tibâriyle "adem" , yâni izâfî bir yokluk hâlinde olup, yine her anda "mutlak vücûd"un tecellîsi ile kāim ve vücûd-i izâfî ile var olurlar. [35].

Şehâdet âleminin devamlı olarak var ve yok oluşu Allâh'ın isimlerinin gereğidir. Zîrâ ilâhî isimler arasında muhâlefet ve zıtlık mevcuttur. Allâh'ın Kayyûm, Hâlık, Mûcid, Muhyî ve Mübdî gibi isimleri varlıkların, yâni "mazhar"ların zuhûrunu gerektirirken, Kahhâr, Kābız ve Mümît gibi isimleri de bu "mazhar"ların yok olmasını gerektirir. İşte bu mütekābil ilâhî isimler dolayısıyla bu âlemdeki mazharlar her ânda bir var oluş ve yok oluş içinde, yâni "halk-ı cedîd" içindedir.[36]

Şehâdet âlemine vücûd-ı izâfî, vücûd-ı imkânî, vücûd-ı nisbî, vücûd-ı i'tibârî, vücûd-ı mukayyed, vücûd-ı zıllî (gölge varlık), vücûd-ı hayâlî, gölge varlıklar (mevçûdât-ı zıllıyye) ve hayâli sûretler ve benzeri isimler verilmiştir. [37]

*7. **İnsân-ı kâmil:*** Bu mertebe "mutlak vücûd"un en son tecellîsi ve mazharlarda zuhûru bakımından en son "libâs"ı, "örtü"südür. Şehâdet âleminden ibâret olan

34. İdrâk edilemeyişinin bir sebebi de, "yok oluş" ânı içinde, insanın da bütün varlıklarla berâber yok olması, "var oluş" ânında da çevresindeki bütün varlıklarla birlikte insanın da var olmasıdır. Çünkü idrâk eden insanın cismi veyâ kullandığı âlet de kevn ü mekân âleminden bir cüz'dür.
35. A.A.Konuk; A.g.e., C.I, 36-38.
36. A.g.e., C.I, 39.
37. A.g.e., C.I, 8-9.

cismânî, misâl ve ruhlar âleminden ibâret olan nûrânî âlemleri ve "isimler" mertebesi olan "vâhidiyyet", yâni a'yân-ı sâbite ve sıfatlar mertebesi olan "vahdet" mertebelerini kendinde toplayan bir mertebedir.[38] Mutlak vücûd bütün ilâhî sıfat ve isimleri ile şehâdet âlemine tenezzül ettikten sonra, O'nun en mükemmel tecellîsi "büyük âlem"in hülâsası olan "küçük âlem"de, yâni "insan"da, yâni "insân-ı kâmil"de vuku' bulmuştur. Şehâdet âlemi her ne kadar ilâhî isimlerin hüküm ve eserlerinin zuhûruna müsâit bir "ayna" gibi ise de, tam cilâlı ve parlak bir ayna değildir. " Âdem"in yaratılması ile âlem, cilâlı ve parlak bir ayna durumuna gelmiştir. Âlemin hülâsası olan ve kendinden önceki mertebeleri kendinde toplayan "Âdem"de Hak kendi sûretini, yâni sıfat ve isimlerini en mükemmel şekilde müşâhede eder. Fakat bu müşâhede, uzaktan ve kendi vücûdunun hâricinde bulunan bir şeye bakış gibi düşünülmemelidir. Zîrâ bütün mertebeler "mutlak vücûd"un dışında olmadığı gibi, her bir mertebede tecellî ve zuhûr eden de bu vücûddur. Bu müşâhede Hakk'ın bütün zerrelerde Zât'ı ile zuhûr ve huzûru ile vuku' bulan "zevkî" bir müşâhededir. [39]

İnsân-ı kâmil bütün ilâhî isimlerden ibâret olan "ilâhî sûret"i kabûle müsâit bir tayyüne sâhiptir. İlâhî "emânet"i taşımaya ehil olarak yaratılmıştır. Kendisinde ilâhî sıfat ve isimlerin hükümleri fiilen zâhir olur. Diğer insanlarda ise bu ilâhî sıfatların hükümleri kısmen zâhir olur. Allâh'ın şehâdet âleminde tecellîsi sıfatları, isimleri ve fiilleri iledir. İnsân-ı kâmil bütün âlemlerin hülâsası olduğu için, onda Zat, sıfatlar, isimler ve fiillerin tecellîsi toplanmıştır. İnsân-ı kâmil mertebesindeki kemâl ve zuhûr diğer mertebelerde müşâhede edilemez. [40]

Varlıkların her biri ilâhî nûrun aynası olmakla berâber "câm-ı cihân-nümâ" (cihânı gösteren kadeh) ve "âyîne-i gîtî-nümâ" (âlemi gösteren ayna) "Âdem", yâni insân-ı kâmildir. Onda ilâhî nurların sıfatları tamâmiyle zâhir olmuştur. Nûr, kendi cemâl ve celâlini insân-ı kâmilde görmüştür. [41]

İnsân-ı kâmile, yukarıda zikredilenlerden başka daha bir çok isim verilmiştir. Konumuz bakımından şu isimleri bilhassa zikretmemiz faydalı olacaktır. İnsân-ı kâmil, vâhidiyyet ve a'yân-ı sâbite mertebesi olan üçüncü mertebe ile mütehakık olduğu için

---

38. C.Muh. b.Fazlullah el-Hindî; **A.g.e.**, s.20-21; A.A.Konuk; **A.g.e.**, C.I, 67.
39. A.A.Konuk; **A.g.e.**, C.I, 61.
40. **A.g.e.**, C.I, 62-63.
41. Azîz b.Muhammed en-Nesefî; **Risâleler** (Tercüme: A.A.Konuk, Mevlânâ Müzesi Kıb.Nu.4523), s.184-185.

ona "zıll-i ilâh" (İlâh'ın gölgesi) denilmiştir[42]. Ayrıca "zıll-i memdûd" [43] (yayılmış gölge) ve "zıllullah" (Allâh'ın gölgesi) [44] isimleri de verilmiştir. Mevlânâ **Mesnevî**'sinde "Tanrı'ya kul olan hakîkatte Tanrı gölgesidir. O, bu âlemden ölmüş, Tanrı ile dirilmiştir"[45] diyerek Tanrı gölgesi (sâye-i Yezdân) tâbîrini "kul" hakkında kullanmıştır ki, insân-ı kâmil ile aynı mânâdadır.

İsmâîl Hakkı Bursevî insân-ı kâmilin, Hakk'ın kemâllerinin mazharı ve mutlak sırrın masdarı olduğunu, onun "hakîkî gölge" (zıll-i hakîkî) diğer insanların "mecâzî gölge"ler durumunda olduğunu beyân ederek, "gölge" sıfatını insân-ı kâmil ve insanlar için kullanmaktadır. [46] Bu ifâdelerden anlaşılan şudur ki, insan hakkında "gölge" sıfatı kullanılmış, ilâhî isim ve sıfatlar ile Zât tecellîlerine kemâliyle mazhar olduğu için de, insân-ı kâmil "zıllullah" (Allâh'ın gölgesi) [47] terimiyle isimlendirilmiştir. M. ibnü'l-Arabî insân-ı kâmil hakkında daha birçok isim kullanılmıştır. [48]

Hülâsa edecek olursak: Yukarıda zikredilen mertebelerin en yükseği "gayb-ı mutlak" ve en aşağısı içinde bulunduğumuz şehâdet âlemidir. [49] Şehâdet âleminden geriye doğru mânevî "urûc" (yükseliş) sûretiyle asıl ve menşeine rücû' eden insan, bu mertebeleri ve bunların birbirine nisbetle durumlarını müşâhede eder ve bilir. Bu his ve cisimler âleminde algılanan her bir şey, "misâl ve hayâl" mertebesinde mevcut olan bir varlığın sûretidir. Misâl âlemindeki sûretler ise kendinden önceki "rûhlar âlemi"nin şe'nleri, ruhlar âlemi ise "rubûbiyyet", yâni a'yân-ı sâbite mertebesinin şe'nlerinden bir şe'n ve Allâh'ın isimlerinden bir ismin sûretidir. Hakk'ın a'yân-ı sabite mertebesindeki isimleri ise, O'nun ilk taayyün mertebesindeki sıfatlarının sûretleri ve sıfatlar ise

---

42. Bkz. Abdurrezzâk el-Kâşânî; **A.g.e.**, "Zıllu İlâh" maddesi; Seyyid Şerif Cürcânî; **Ta'rîfât**, "Zıllu İlâh" maddesi.
43. Suâd Hakîm; **el-Mu'cemu's-Sûfî** (Beyrut 1981), s.751 **Fütûhât-ı Mekkiyye**'den naklen. Hz.Mevlânâ **Mesnevî**'sinde "Tanrı gölgeyi nasıl uzattı?" (Furkan, 25/35) âyeti evliyânın nakşıdır. Çünkü velî, Tanrı güneşi nûrunun delîlidir" (**Mesnevî**, Çev. V.İzbudak, C.I, Beyit 425) demektedir. A.Avni Bey bu beyti "İnsân-ı kâmilin nakşı Allâh'ın zılli olur. Âyet-i kerîmedeki Keyfe medde'z-zılle (Gölgeyi nasıl uzattı?) dan murâd dahi nakş-ı evliyâ"dır şeklinde açıklamaktadır. Bkz. A.A.Konuk; **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, Konya Mevlânâ Müzesi Ktb. Nu.4740, C.I, Defter2, s.135. Şu halde âyette geçen "zıll" ve "medde" kelimeleriyle işâret edilen "insân-ı kâmildir. "Zıll-i memdûd" ismi bu âyet-i kerîmeden alınmıştır. İbnü'l-Arabî gibi Mevlânâ'nın da aynı terimi insân-ı kâmil hakkında kullandığı anlaşılmaktadır.
44. Suâd Hakîm; **A.g.e.**, s.158,750; İ.HakkıBursevî, **Rûhu'l-Mesnevî**, C.II, 135; A.A.Konuk; **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, C.I, Defter 2, s.135; Ken'ân Rifâî; **Şerhli Mesnevî-i Şerîf** (İstanbul 1973); s.80.
45. Mevlânâ; **Mesnevî** (Çev. Veled İzbudak), C.I, Beyit 423.
46. İ.Hakkı Bursevî; **A.g.e.**, C.II, 135-136. A.Avni Konuk, insân-ı kâmilin mutlak kul olup bütün ilâhî isim ve sıfatların bilfiil mazharı bulunduğu için "Allâh'ın gölgesi" olduğunu söyler. Bkz. **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, C.I, Defter 2, s.134.
47. "Allâh'ın gölgesi" terimi halîfe ve sultanlar hakkında da kullanılmıştır ki, "halîfetullah" ve "halîfetü resûlillah" terimleri ile eş mânâdadır diyebiliriz.
48. Suâd Hakîm; **A.g.e.**, s.158.
49. A.A.Konuk; **A.g.e.**, C.II, 221; Molla Câmî; **A.g.e.**, s.181.

Hakk'ın Zât'ının bir "vech"idir. İşte cenâb-ı Hak bu varlıklardan her birinde bir "vech" ile zâhir olur. Lâ-taayyün, yâni mutlak zât mertebesinden "sıfatlar ve isimler" mertebesine iniş Hakk'ın Zât'ının bir iktizâsı ve şe'nidir. Hak bu ilâhî isimleri "nefes-i rahmânî ile tenfîs" etmiştir. Bu tecellîde meşiyyet yâni dileme söz konusu değildir. Bu ilk zuhûr ve taayün Zât'ın bir gereğidir. İkinci mertebe olan sıfât ve esmâ mertebesinde mücmel olan ilâhî isimler, a'yân-ı sâbite mertebesine inmiş ve tafsîl olunmuştur. Bu a'yân-ı sâbite Hakk'ın isimlerine ayna olmuş ve ilâhî isimler bu aynada Hakk'a zâhir olmuştur. A'yân-ı sâbite ilâhî ilimde zuhûra gelen "isimler"in sûretleridir. Başka bir ifâdeyle "isimler" mertebesi Zât'ın sûretleri ve gölgeleridir. Rûhlar âlemi ise a'yân-ı sâbitenin gölgesi, misâl âlemi rûhlar âleminin gölgesi, şehâdet âlemi de misâl âleminin gölgesi durumundadır. [50]

Bu mertebelerden Zât, sıfatlar ve isimlerin gölgesi olan a'yân-ı sâbite mertebeleri, yâni ilk üç mertebe kadîm ve ezelîdir. Bu üç mertebe arasındaki sıralama aklîdir, zamânî değildir. İlâhî isimlerin ve a'yân-ı sâbitenin Zât'tan ayrı bir vücûdları yoktur. Sıfatlar ile mevsûf, isimler ile müsemmâ birbirinin aynı olup gayrı olmaması bakımından bu üç mertebe bir tek hakîkattir. Onun için mertebe sıralanışında öncelik ve sonralık aklîdir, zamânî değildir. Zîrâ kadîm ve ezelî oluşları dolayısıyla zaman ve mekân üstüdürler. Bu üç mertebe el-ân oldukları hâl üzere bulunmaktadırlar. [51]. Rûhlar ve misâl mertebeleri zaman içinde görünmekle berâber şehâdet âlemindeki zamânın çok ötesinde olduğu için zamansızlık ile zaman âlemi arasında mutavassıt durumdadır. Misâl âlemine ve bilhassa ruhlar âlemine mânevî yükseliş "Kālû belâ" ânına, "ezel günü"ne yâni zamansızlık ve "ezel"e geçiştir.

II. A'yân-ı Sâbite

Vücûd-ı mutlakın yedi mertebesinden üçüncüsünde sözü edilen a'yân-ı sâbite, hazârât-ı hams, yâni beş mertebe üzerinden ele alındığında ikinci mertebeye tekābül etmektedir. "Hazarâtü'l-hams" terimini ilk defa kullanan mutasavvıfın İbnü'l-Arabî olduğunu söyleyen Dr. Suâd Hakîm, onun Eflâtûn, Aristo ve İbn Sînâ gibi filozofların ve Mu'tezile gibi kelâmcıların kavram ve terimlerinden istifâde ettiğini, fakat bu terime yüklediği çok geniş mânâ ile onun bu terimi adetâ şahsî damgasıyla damgalamış olduğunu ifâde eder.[52]

---

50. A.A. Konuk; A.g.e., C.I, 8-9.
51. C.Muh. b.Fazlullah el-Hindî; A.g.e., s.17.
52. Suâd Hakîm; A.g.e., s.831.

A'yân-ı sâbite tâbîri "ayn-ı sâbite"nin çokluk şeklidir. Buradaki "ayn" kelimesiyle İbnü'l-Arabî hakîkat, zât ve mâhiyet mânâlarını, "sâbit" kelimesiyle ise, insan veyâ üçgenin mâhiyetinin zihindeki vücûdu gibi aklî ve zihnî bir varlığı kasdetmektedir. Bu aklî ve zihnî varlık, zihnin hâricinde, zaman ve mekân içinde tahakkuk mânâsına gelen "vücûd" (var olma) kelimesinin mukābili olarak kullanılmıştır. Meselâ hâricî âlemde mevcut olan insan fertleri ve üçgenler gibi. Şu halde İbnü'l-Arabî "a'yân-ı sâbite"den bahsettiği zaman, bu terimle, mevcûdâtın şahıslarının içinde bulunduğu duyularla idrâk edilen "ma'kul" bir âlemin varlığını ifâde etmektedir. İşte bu ma'kul âlemde şeylerin "hakîkat"leri veyâ ma'kul yâni akılla idrâk edilebilen "ayn"ları vardır. İbnü'l-Arabî hâriçte vücutları olmayan, hâricî vücut sıfatı kendilerinden selb edilmiş olan, sâdece akılda vücûdları var olan bu a'yân-ı sâbiteyi "ma'dûmât" (yok olanlar) ve "umûr-ı ademiyye" (yokluğa mensup şeyler) olarak tavsîf etmektedir[53]. Şunu da belirtmek gerekir ki, "vücûd" ve "sübûtî adem" "ayn"a verilen iki nisbet ve izâfetten ibârettir. Bunlar '"mevcûd"a râci' olan iki sıfat değildir. Sübût vücûdî ve aklî bir emrdir, aynî değildir[54]. İbnü'l-Arabî şöyle demektedir: Bir şeyin "ayn"ı sâbit kılındığı veyâ nefy edildiği vakit onun hem adem ve hem de "vücûd" ile berâberce ittisâf etmesi câiz olur. Bu şunun gibidir: "Ayn"ında mevcut olan bir insan, çarşıda mevcut iken, evde ma'dûm yâni yoktur. Eğer adem ve vücûd, siyah ve beyaz gibi, mevcut varlığa râci' olan vasıflardan olsa idi, onun aynı anda hem "adem" ve hem de "vücûd" ile tavsif edilmesi muhâl olurdu. Bir şahsın hem adem ve hem de vücûd ile aynı zamanda birlikte tavsif edilmesi mümkündür. İşte bu izâfî vücûd ve "ayn"ın sübûtiyle birlikte "adem" denilen durumdur. Şöyle bir suâl hatıra gelebilir: Kendi "ayn"ında ma'dûm olan bir şey her hangi bir âlemde veyâ her hangi bir nisbetle nasıl olur da vücûd ile muttasıf olabilir? Veyâ kendi aynında mevcut ve fakat her hangi bir nisbetle nasıl ma'dûm olabilir? Bu suâle şöyle cevap verilir:

Vücûdda her şey için dört mertebe vardır. 1. Şeyin kendi "ayn"ında vücûdu 2. İlimde vücûdu 3. Lafızda vücûdu 4. Rakamlarda vücûdu[55]. İbnü'l-Arabî "sübût"u "aynî" olmayıp aksine nisbî olan vücûdî ve aklî bir emr[56] olarak târif etmekte ve "hiç bir mevcut sûret yoktur ki, onun "ayn"ı ayn-ı sâbite ve vücud o "ayn" üzerine elbise gibi geçirilmiş olmasın"[57] demektedir. İ.Hakkı Bursevî ise "vücûd" ile "sübût" arasındaki farkı şöyle

53. A.g.e., s.831.
54. A.g.e., s.832.
55. A.g.e., s.832 (İbnü'l-Arabî'nin **İnşâü'd-Devâir**, s.7-8 adlı eserinden naklen).
56. A.g.e., s.832 (**Fütûhât-ı Mekkiyye**'den naklen).
57. A.g.e., s.832 (**Fütûhât-ı Mekkiyye**'den naklen).

açıklamaktadır: Vücûdda olan zuhûrun tamlığı "sübût"ta yoktur. A'yân-ı sâbitenin vücûdu gölge vücûd olup Hakk'ın vücûduyla kâim olmuştur. Yâni arazın cevherle ve sıfatın mevsufla olan kıyâmı gibi değil, gölgenin gölge sâhibi ile kıyâmı gibi olmuştur. Gölge varlıkta çokluğun olması Hakk'ın vücûdunun vahdetini bozmaz. Çünkü Hakk'ın vücûdu muhtelif aynalarda görünen tek bir sûret gibidir. İşte bu "vücûd" bakımından, eşyâ vücûd ve ademden yaratılmıştır, denilmektedir. Onun için her nesnede iki yön vardır. Biri "adem"e ve biri de "vücûd"a nâzırdır. Kendi hakîkatleri bakımından "adem"den ibâret olan nesneler, Hakk'ın vücûdunun feyzi sâyesinde "vücûd" kazanırlar. Onun için her şeyin kıyâmı Hak iledir. Eğer Hakk'ın vücûdundan feyz olmasa veyâ bu vücûd feyzi bir an kesilse, her şeyin varlığı "adem"e inkılâb ederdi[58].

Yukarıda, a'yân-ı sâbite, yedi mertebe üzerinden, "taayyünsüzlük" mertebesine nisbetle ikinci zuhûr ve tecellî mertebesidir demiştik. Bu mertebede, Zât'ın a'yân-ı sâbite sûretlerinde kendi zâtı için, kendi zâtı ile tecellî etmesi "feyz-i akdes" iledir[59]. Hâricî âlemde yok olan, fakat Allâh'ın ilminde sâbit olan bu ilmî sûretlerin şehâdet âlemindeki varlıklar üzerinde "eser"leri vardır. Bu bakımdan a'yân-ı sâbite varlıkların aslıdır. İbnü'l-arabî şöyle demektedir: "Sen sıfatların bakımından Hakk'ın aynısın; onun sıfatı değilsin. "Zât"ın bakımından ise, Allâh, bir mazhar olarak ittihâz ettiği senin ayn-ı sâbitende, kendi nefsini kendi nefsi için ızhâr etmiştir." [60]

Yoktan var edilme konusunda İbnü'l-Arabî şöyle bir açıklama yapar: "Mâlumdur ki, Cenâb-ı Hak eşyâyı yaratır; ve onları "adem"den vücûda çıkarır (...) Bu demektir ki idrâk etmediğimiz bir vücûddan idrâk ettiğimiz bir vücûda çıkarır.(...) Bu şeylerin ademi, izâfî bir ademdir. Zîrâ eşyâ ademleri hâlinde de Cenâb-ı Hak tarafından müşâhede edilmektedir. O, kendi katında, "sâbit ayn"larda icmâl hâlinde olan şeyleri birbirinden mufassal olarak temyîz eder. Zîrâ eşyânın kendi "ayn"larında vücûdu yoktur, onların sâdece "sübût"u vardır. Onların Hak'tan istifâde ettiği şey "aynî vücûd"dur. A'yân-ı sâbite gerek dıştan bakanlara göre, gerekse kendi nefislerine göre tafsîl edilmiş bir haldedirler. Allah indinde de sübûtî bir tafsîl ile tafsîl edilmiş olmaktan zâil olmamışlardır. Sonra bu eşyâ kendi aynlarında zâhir olunca, imkân hükmü onlardan ayrılmamıştır. Mâdemki imkân onlardan bir an ayrı değildir ve onların imkân dışına çıkmaları doğru olamaz,(...) şu halde onların imkân hazînelerinden dışarı çıkmaları diye bir durum yoktur. Gerçekten Hak Sübhânehû bizim onlara nâzır ve onların da bize nâzır olması için,

---

58. İ.Hakkı Bursevî; **Rûhu'l-Mesnevî**, C.I, 203.
59. A.Avni Konuk; A.g.e., C.I, 110-250.
60. Suâd Hakîm; A.g.e., s.833 (**Fütûhât-ı Mekkiyye**'den naklen).

bu hazînelerin kapılarını açmıştır. Biz a'yân-ı sâbitedeyiz; ve o a'yân-ı sâbiteden hâriçteyiz"[61].

İbnü'l-Arabî'nin bu ifâdelerinden şu anlaşılmaktadır ki, a'yân-ı sâbitenin eser ve hükümleri hâriçteki vücutta zâhir olduğu halde, a'yân-ı sâbite mümkin olmaktan ayrı kalmamışlardır. Onlar ilâhî ilimde sübût bulmaları bakımından ezelî oldukları halde aslâ "vücûd kokusu koklamamış"tır. Şehâdet âlemindeki mümkin varlıkların ezelde vâcibü'l-vücûd katında bir mevcûdiyet ifâde etmeyen sâdece "sübûtî ayn"ları, "sübûtî hakîkat"leri vardır.[62] "Ademde sâbit olan "a'yân" mevcûddan[63] koku koklamamıştır. Mevcûdâtta sûretlerin çokluğu ile birlikte a'yân-ı sâbite olduğu hâl üzeredir."[64]

Sübût âlemi ilâhî ilim mertebesidir. Şehâdet âleminde mevcut olan her şey bu ilim mertebesinden tenezzül ederek zuhûr etmiştir. İlâhî ilim mertebesi "basît" ve "müfred" bir âlem olup, bizim içinde bulunduğumuz şu his âleminde zuhûr eden küllî, mânevî, aklî ve cüz'î her mevcûdu ihtivâ etmektedir. Dr. Suâd Hakîm şöyle demektedir: İbnü'l-Arabî'nin metinlerinden anlaşılan şudur ki, bütün cüz'îler de dâhil olmak üzere her şey sübût âleminde sâbittir. His âleminin vücûdu a'yân-ı sâbite âleminin vücûdunu ortadan kaldırmaz. Bu demek olur ki, İbnü'l-Arabî âlem hakkında ortaya koymuş olduğu metafizik sentezinde, birbirine parelel iki âlem görüşünü cüz'îler mes'elesinde bile muhâfaza etmiştir. Bu iki âlemden sübût âlemi, his âleminde, yâni cisimler âleminde zâhir olan her şeyin asıl ve prensibidir. Meselâ insanın bu gördüğümüz âlemde bir vücûdu vardır; aynı zamanda a'yân-ı sâbite âleminde de sübûtu bulunmaktadır. Gerçi insan "ayn"ının sübûtunu hissetmez. Cenâb-ı Hak devamlı olarak nefeslerin teceddüdü ile a'yân-ı sâbitede tecellî eder. Bu tecellîye "feyz-i akdes" denilir. Fakat mevcûdât âleminde mevcut olan sûretlerdeki tecellîsi "feyz-i mukaddeş" diye isimlendirilir[65].

İ.Hakkı Bursevî ise a'yân-ı sâbite hakkında şöyle demektedir: İlâhî isimlerin ve a'yân-ı sâbitenin Allâh'ın ilminde ma'kûl, yâni akl edilebilir sûretleri vardır ki, bunlara "ilmî sûretler" denilmektedir. Dış âlemde gördüğümüz mahlûklar bu ilmî sûretlerin akis ve eserleridir; "ayn"ı yâni bizzat kendisi değildir. Aynada görülen sûret bakanın "ayn"ı

---

61. A.g.e., 833 (**Fütûhât-ı Mekkiyye**'den naklen).
62. A.g.e., 833 (**Fütûhât-ı Mekkiyye**'den naklen).
63. Afîfî'nin neşrettiği **Fusûsu'l-Hikem**'de "mevcûd" olarak geçen bu kelime (s.76), A.Avni Bey'in kullandığı metinde "vücûd" şeklinde geçmektedir. Bkz. C.II, 10-11.
64. A.A.Konuk; **A.g.e.**, C.II, 10-11.
65. Suâd Hakîm; **A.g.e.**, s.834-835. Feyz-i akdes ve feyz-i mukaddes terimleri için A.Avni Bey'in şerhinin indekslerine bakınız.

değil, onun eseridir. İşte bu aksin hakîkatte bir varlığı olmadığı için "hayâl" tâbir olunur. Nitekim gölge, gölge sâhibinin hayâlidir. Hakîkatte vücûd gölge sâhibine âittir. Gölgenin vücûdu ise mevhûmdur. Hakîkatte vücûd, Zât'a ve vücûdî sıfatlara, yâni mazharlarda zuhûr eden ilâhî sıfatlara mahsustur. Onun için birer ilâhî şe'n olan a'yân-ı sâbite akılla idrâk edilen şeyler olup "vücûd kokusunu koklamamıştır" demişlerdir. Nitekim gölge misâlinde de, gölge, varlık kokusu koklamamış, sâhibi olan eşyânın varlığından gölge olmaktan öte bir varlık imkânı elde edememiştir[66].

Mutlak vücûd şehâdet âlemindeki her varlığın ayn-ı sâbitesinde her anda hem zâhir ve hem de bâtın olur. Zâhir oluşunda o şey zuhûra gelir; bâtın oluşunda o şey yok olur. Bu hal kesiksiz olarak peşpeşe devâm eder. O şeyin "ayn-ı sâbite"si, yâni sâbit olan "hakîkat"i ise, onun sübût bulmuş hakîkati olduğu için bakā hâlinde devâm eder. Zîrâ Hakk'ın vücûdunda "ilmî sûretler"den ibâret olduğu için, bütün a'yân-ı sâbite kendi mertebelerinden asla ayrılmazlar. Onlar "vücûd kokusu koklamamışlar", yâni hâriçte vücûd bulmamışlardır; sâdece Hakk'ın ilminde "sâbit" olmuşlardır. Mutlak vücûdun tecellî ettiği mahal bu a'yân-ı sâbitedir[67].

Hakk'ın varlıkları vücûda getirmesinde "ilm"i önçe, "fiil"i sonra gelir. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Bir ressam yapacağı levhanın önce sûretini kendi ilminde tasavvur eder; sonra da ilmindeki bu tasavvurun sûretini fiile getirir. Ressam zihnindeki bu sûrete göre pek çok resim vücûda getirebilir. Yaptığı resimler yok olsa bile tekrar bir benzerini meydana getirebilir. Onun ilmindeki sûret ise sâbittir. Bu sûret onun ilminden ayrı olamaz ve hârice çıkıp vücut bulamaz. İşte bu misâldeki gibi, Musavvir olan Hakk'ın ilminde birer ilmî sûretlerden ibâret olan "sâbit aynlar" vücûd kokusu koklamamıştır, denilir. Ressam yaptığı levhanın sûretini önce kendi ilminde teşekkül ettirmedikçe, hâriçte resim yapma fiili ve yapılan levha zuhûr edemez[68].

III. Rûh ve Varlıklar

Gölge âlem konusunda ele alınması gereken bir kavram da "rûh"dur. Mutasavıflara ve İbnü'l-Arabî'ye göre "mâsivâ" denilen her varlık hayy, yâni canlıdır. "Zîra bütün mâsivallah Allâh'ın hamdiyle tesbîh edicidir; tesbîh ise ancak canlıdan olur."[69] İnsan Hakk'ın "hayat" sıfatının en mükemmel mazharıdır. Bu mazhariyet sebebiyle hayat in-

66. İ.Hakkı Bursevî; **Rûhu'l-Mesnevî**, C.I, s.129.
67. A.Avni Konuk; **A.g.e.**, C.I, 39, C.II, 236-237.
68. **A.g.e.**, C.I, 40.
69. M. ibnü'l-Arabî; **el-Fütûhât el-Mekkiyye**, C.III, 65; A.Avni Konuk; **A.g.e.**, C.I, 36.

sanlarda pek zâhir ve âşikâr olmuş, diğer varlıklarda ise derece derece bâtın ve gizli bulunmuştur[70]. Bâzı varlıklarda, meselâ cemâdâtta hayâtın pek gizli olması, onların cansız addedilmelerine sebep olmuştur. Fakat vücûdun her mertebesinde zâhir olan ve tecellî edenin Hak olduğu göz önünde bulundurulunca, varlığın her mertebesinde "Hayat" sıfatının bir tecellîsinin olması gerekeceği muhakkaktır.

a. İnsanın Rûhu

İnsanda "hayât"ın pek zâhir oluşu, insan varlığının aşağıda görüleceği üzere üç çeşit "rûh"a sâhip olmasından ileri gelmektedir diyebiliriz. İ.Hakkı Bursevî insandaki bu üç çeşit rûhu şu şekilde açıklamaktadır:[71]

1. **Zâtî rûh:** İnsanın cismânî unsurlarının rûhudur. Bu rûhun ifâza edilmesi "tecellî-i evvel" ve "nefes-i rahmânî" mertebesindedir. Bu rûh unsurlarla bâkîdir. Zîrâ "vücûd"a adem yoktur; sâdece muhtelif tavırlarda temessül vardır.

İ.H.Bursevî'nin bu ifâdesinden anlaşılmaktadır ki, "zâtî rûh" bu şehâdet âlemine gelen ve gelecek olan bütün varlıklara "ilk tecellî" ve "nefes-i rahmânî" mertebesinde verilmiştir. Bütün cisimler ve cemâdât denilen varlıklar da bu rûh ile canlıdır.

2. **İlâhî rûh:** Buna rûh-i menfûh, rûh-ı izâfî, rûh-ı insânî ve nefs-i nâtıka gibi isimler verilmiştir. "Ona rûhumdan üfledim" (Hicr, 15/29) âyetinden anlaşılan bu rûhtur. Bu rûha akıl, ilim ve tedbîr gibi keyfiyetler tevdî' edilmiştir. Bu rûh, nebîler ve kâmil velîlere göre, ana rahminde cesedlerin tesviye ve ta'dîl edilmesinden "bir kaç bin yıl" önce halk olunmuş ve ilk safta bulunmuştur. Diğer insanlara göre ise, ana rahminde cesetleri ta'dîl ve tesviye olunduktan sonra melek vâsıtasıyla nefh olunmuştur. Bu nefh keyfiyeti, bizzat Hak tarafından Âdem (a.s.)a nefh olunmasına benzer. Fakat Cibrîl'in Hz. Meryem'e rûh nefh etmesiyle diğer meleklerin insanlara rûh nefh etmesi arasında fark vardır.

Melekler tarafından üflenmiş ruhlara "cüz'î rûhlar" denilir. Burada "cüz'" tâbîri parçalanmak, tecezzî etmek mânâsında değil, "tahassus" yâni hissesi olmak, hisselenmek mânâsındadır. Hisse ise "tamâm-ı hakîkat"ten ibârettir. Bir misalle ifâde edilecek olursa, muhtelif insanların "insanlık hakîkati"ni meydana getiren müşahhas ârızlarla berâber olmasıdır ki, bunların "insanlık hakîkat"i hepsinde müşterektir. Gerçi herbirinin taayyün ve teşahhusları onları birbirinden ayırır ise de, insanlık hakîkati bakımından aralarında

---

70. A.A.Konuk; **A.g.e.**, C.I, 173.
71. İ.Hakkı Bursevî; **Kitâbü'n-Netîce**, yk. 164b-166a ve 190. (Bursa Genel Ktb. 64).

bir fark yoktur. Hayvanlık hakîkati bakımından da at ile aralarında bir fark olmamakla berâber, taayyün i'tibâriyle attan ayrılırlar. "Nebâtî hakîkat" bakımından da elma ağacı ile aynı olmakla berâber, insanın taayyünü onu nebattan farklı kılmıştır. "Cismânî hakîkat" bakımından taş ile aynı olmakla berâber, taayyün itibâriyle insan ve taş birbirinden ayrıdırlar. "Cevherî hakîkat" bakımından ise melekle berâber olduğu halde, melek ve insanı ayıran herbirine mahsus olan sûretleri ve ârızlarıdır.

İnsanın "cüz'î ruhları", güneşin yeryüzünde görünen cüz'î ışıkları gibidir. Yeryüzünde güneşin ışıklarını "hisse hisse" gösteren evlerin pencereleri ve mahallerdir. Bütün bu cüz'î ışıklar güneşe muzâftır, yâni güneşe nisbet ve izâfe edilir. Aslında güneşin ışığı bir tektir. Güneşin kursuna göre bu ışıklar icmâl, yâni toplu olma ve hâriçte mahallere göre görünüşü de tafsîl, yâni bölümlere ayrılmadır. Hakîkatte ise icmâl ve tafsîl bir tek mânâdan ibârettir.

Güneşin ışıkları, güneşin nûrunun aksi olduğu gibi, cüz'î rûhlar da "ilâhî rûh"un akis ve gölgeleridir. Bu durum gölge sâhibi ile gölge ve asıl ile fer' arasındaki münâsebet gibidir.

Şu halde "vücûdun hakîkati" gölge sâhibinin vücûdudur. "Vücûdun hayâli" ve görüntüsü ise gölgenin vücûdudur. İşte bu mânâdan dolayı varlıklar âlemine "hayâl" denilmiştir. Çünkü onun vücûdu gölge vücuttur.

Ârifler bu mânâdan hareket ederek gölge varlığa nazar etmeyip, onun bâtını ve hakîkati olan "hakîkî vücûd"a gözlerini çevirmişlerdir. Meselâ insan aynaya baktığı zaman, aynada görünen insandır. Bu misalde aynaya bakan insan "hakîkat" ve aynada görünen sûret "hayâl"dir. Bu bakımdan sûfîler derler ki, bütün varlıklar ma'dûmdan ibârettir; onlara vücûd veren ilâhî feyzdir; Hak onlara vücûd ifâza ederek birer sûret vermiştir. Aynadaki hayâl ve gölge bizâtihî yok ise de, bu gölgeye varlık veren ve onu bir gölge varlık olarak var gösteren gölge sâhibidir. Onun için gölgenin varlığı ancak gölge sâhibine, gölge sâhibinin vücûduna izâfetle gerçekleşebilir.

Bütün cüz'î rûhların külliyyetine "mutlak rûh" denir ki, bu rûh Kadir gecesinde tenezzül eder (Kadr, 97/4). Bu "küllî rûh" da mahlûk olduğu için, hakîkatte Hak vücûdunun gölgesidir. Bir çok gölge vardır. Cisim cüz'î rûhun gölgesi, cüz'î ruh küllî rûhun gölgesi, küllî rûh da ilâhî rûhun gölgesidir. Burada anlatılmak istenilen mânâ "Ben Allah'danım ve mü'minler benim nûrumun feyzindendir" hadîs-i şerîfiyle alâkalıdır. Onun için Hz. Peygamber Allah'dan ve mü'minler Hz. Peygamber'in nûrundandır. Arada vâsıtalar nazar-ı i'tibâra alınmazsa her cüz'î rûh ilâhî rûha muzâf olur, yâni doğrudan ilâhî

rûha nisbet ve izâfe edilir.

"İlâhî rûh"un insanda taayyün ettiği mahal "dimağ"dır. Bu taayyün hulûl şeklinde değil, taalluk yoluyladır. Miknatıs ile çektiği demir arasındaki münâsebet gibi.

3. **Hayvânî rûh:** Buna "hayvânî nefs" de denilir. Bu rûhun taayyün ettiği yer, yürek ve ciğerdir. İzâfî rûhdan tevellüd etmiştir. Bu rûh nefs-i nâtıkanın meyvelerinden ve onun aksindendir. Böylece bu rûh nefs-i nâtıka ile ceset arasında bir vâsıta olup his ve hareket sâhibi olarak görülen vücûda nizam verir. Zîrâ bütün varlıklar arasında dâimâ vâsıta tertîb olunmuştur. Bu vâsıta sâyesinde "ifâza ve istifâza" mümkün olmaktadır. Bu hayvânî rûhla vücut mertebesindeki ahvâl kıvâm bulur; böylece vâsıta olacak başka bir rûha ihtiyaç kalmamış olur.

Hayvânî rûh ilâhî rûhun bineği gibidir. Saâdet ve şekâvet ile sıfatlanan bu rûhdur. Nefs-i nâtıka doğrudan Hakk'a muzâf olduğu için o dünyâ ve âhirette saîddir. Hayvânî rûh ise böyle değildir. Hayvânî rûh, nefs-i nâtıkanın bakıyyesinden ahz olunduğu için, onun da bakâsı vardır. Fakat hayvanların rûhları anâsırdan tevellüd ettiği için bakâları yoktur. Hayvan ölünce rûhu da söner. Fakat insan ölünce hayvânî rûhu sönmez. Istılahta "nefis" denilen insandaki bu hayvânî ruhdur ki, zelûl (itâatkâr) ve cemûh (isyankâr) olur. Dünyâ ve âhirette elem duyan ve azap gören budur. Yâni insan vücûdunun mâruz kaldığı elemleri hisseden, ilâhî rûhdan müstefâd olan nefs-i nâtıka değil, hayvandaki gibi "nefs-i hassâse-i hayvâniyye"dir. Bu "hissedici hayvânî nefis" veyâ rûh, hem dünyâ hâdiselerinin, hem de âhirette vâkı' olacak azâbın elemlerini idrâk eder.

Gerçi ilâhî emirlere muhâtab ve mükellef olan rûhun nefs-i nâtıka olduğu da söylenmiştir. Nefs-i nâtıkanın elde ettiği ilim ve mârifetler yüzünden "rûhânî naîm"i olduğu gibi, lezzet ve şehvetlerden dolayı "cismânî naîm"i de vardır. Fakat onun rûhânî naîmi rûhânî kuvveler ve cismânî naîmi de hissî kuvveler vâsıtasıyladır. Meselâ yemek içmek, güzel kokular ve diğer hissî güzellikler duyular vâsıtasıyla nefs-i nâtıkaya ulaştırılır. Böylece nefs-i nâtıka bunlardan lezzet almış olur. Eğer "hisseden hayvânî rûh" olsaydı, güzel yüz, güzel renk v.s. gibi güzelliklere baktığı zaman hayvanın da zevk alması gerekirdi. Hayvanlarda bu sıfat yoktur. İşte bundan dolayı "hayvânî rûh"un nefs-i nâtıkanın zevk almasına âlet olduğu söylenmektedir.

Nefs-i nâtıka bu süflî cisimler âleminde gariptir. İnsan uyanık olduğu müddetçe nefs-i nâtıka bedenin tedbîriyle, ona yarayacak şeyleri elde etmek, zarar verecek şeyleri def' etmekle meşgûl olup elem ve sıkıntılardan kurtulamaz. İnsan uyuduğu vakit nefs-i nâtıkası "aslî vatan"ına döner; rûhlarla karşılaşır ve melekût âleminin, yâni misâl ve

ruhlar âleminin müşâhedesiyle ünsiyet kurup rahatlar ve "gayb âlemi"ne yükselir.

Onun için insan kendisini dünyâya bağlı tutan "hayvânî rûh" perdesini yarıp "ilâhî rûh"un cemâline nazar etmelidir. Dünyâda garip olduğu için, bir gurbet diyârı olan âlemden "aslî vatan"a ulaşmak için gayret göstermeli, dünyâ ve kâinâtın bir "hayâl" olduğunu anlamalıdır[72].

Rûhun beden ile münâsebeti şöyle ifâde edilmiştir: Ruh bedenden hâriç de değildir, dâhil de değildir. Bunu idrâk edebilmek için bedeni terk etmek ve bedenden kurtulmak gerekmektedir[73].

Yukarıda anlatılan üç rûhdan "hayvânî rûh" vücûdun tenezzül mertebelerinin netîcesidir. "Nefes-i rahmânî" ve "tecellî-i evvel" ise insanın mânevî terâkkî yoluyla yükselebileceği, mertebe ve netîcedir. Nefes-i rahmâniye "fevkânî" ve nefs-i hayvâniye "tahtânî" derler. Bu isimlendirme Hakk'ın tecellîsine nisbetle bunların taayyünleri bakımındandır. Yoksa tecellîden önce "fevkânî taayyün" ve "tahtânî taayyün" gibi tâbirler kullanılması düşünülemez. Hak Zât'ıyla ganî (ganî bi'z-zât) olduğu için, Zât'ı bakımından taayyün, taayyünsüzlük, nüzûl ve urûc gibi bütün nisbetlerden berî ve muarrâdır. Akl-ı evveli halk edip onu hilâfet merkezine kadar indirdikten sonra, ilâhî isim ve sıfatların muhtelif tavırları ve çeşit çeşit zuhurları nüzûl ve urûc gibi hallerin ve mertebelerin ortaya çıkmasını gerektirmiştir.

"Vücûd"un mertebelere nüzûlü tecellîler ve telebbüsler (libâsa bürünmeler) i'tibâriyledir. "Urûc" ise "insilâh"lar i'tibâriyledir. Bütün mertebelerde zuhûr eden sûret ve husûsiyetler ilk menşeine döndürüldükten sonra, Zât'ın ahadiyyeti sırrı aslına rücû etmiş olur. Hakk'a nisbetle bu duruma "Zât-ı baht" derler. Kulun aslına rücûuna ise "fenâfillâh" denir. Zât-ı baht mertebesi Allâh'ın zâtının her türlü tecellîden ve tenezzülden berî olduğu mertebedir. O "El-ân olduğu hâl üzeredir." Kulda ise bu mertebe, onun aslı olmak i'tibâriyle, "kuvvede"dir; kul mânâ olarak mutlak bir tecerrüd içinde düşünüldüğü takdirde bu böyledir. Kul bu âlemdeki sûreti i'tibâriyle ise taalluk-ı mahzdan ibârettir. Onun için aslından haberdâr olamaz. Bir kul bütün mertebeleri urûc sûretiyle kat' edip her çeşit taayyün ve sûretten tecerrüd etmek, soyunmak derecesine ulaşabilirse, onun bu âlemde sûrî bir taallukunun olması, ona perde ve hicâb olmaz. Fakat sûretlerden ötesine geçemeyen, taalluk ehli olan kimseye sözü edilen bu mânevî tecerrüd bir mânâ ifâde etmez. Onun için bu mânâ bilfiil bu makâmı mânevî terakkî yoluyla elde etmiş kimseye

72. A.g.e., 164b-166a.
73. İ.Hakkı Bursevî; **Rûhu'l-Mesnevî**, C.I, 141.

göre olup, kendi varlığında "bilkuvve" bu mânâ olana göre değildir. İnsanın bu idrâke ulaşması "kâmil mürşid" terbiyesinde geçireceği sülûk ile elde edilir. Nüzûl ve urûc keyfiyeti de o takdirde bilfiil idrâk edilebilir[74].

İnsanın nefsi gölge, rûhu ise güneş gibidir. Zîrâ Allah, rûhu güneş gibi nûrânî ve nefsi gölge ve gölgenin düştüğü mahal olan arz gibi zulmânî ve karanlık kılmıştır. Rûh, insanın arz mesâbesinde olan bedenini nurlandırır ve bedende tasarruf eserleri gösterir. Rûha delil kendi eserleri ve nurlarıdır. Nefis ve bedenin rûha delil olması, bu ikisinin rûhdan bir akis olması ve rûhun kendilerine taalluku ve duyulara bitişik olması dolayısıyla mümkün olabilir[75].

Cisimler rûhların gölgesi, rûhlar a'yân-ı sâbitenin ve a'yân-ı sâbite ilâhî şe'nlerin ve bütün bunlar da lâ-taayyün mertebesinde olan hüviyyet-i zâtiyyenin gölgeleridir. Aslî, ilmî ve hakîkî vücûd ezelen ve ebeden bu zâtî hüviyyetindir. Fer'î, i'tibârî ve vehmî vücûd ise taayyün mertebelerindeki gölgelerindir. Bu "Gölgelerin vücûd kokusu koklamadığı" söylenmiştir. Bu gölgeler hâlen de bir "vehim" olarak ve bir i'tibarla mevcuttur. Hakk'ın vücûdu ise "ma'lûm ve muhakkak"tır. İşte hakîkî vücûd olan Hakk'ın vücûdu bu gölgelerde zâhir olduğu için, gölgelerin bir vücûdu olduğu tevehhüm edilmiştir. Hakîkatte Hakk'ın vücûdundan gayri hakîkî vücûd yoktur. Şunu bilhassa hatırda tutmak gerekir ki, mümkinlerin "mâhiyet"leri üzerine yâni a'yân-ı sâbite üzerine vâki' olan vücûd, Hakk'ın vücûdunun gölgesidir; yoksa hakîkî vücûdun "ayn"ı, kendisi değildir. Bir nesnenin gölgesi ise kendisinin aynı değildir[76].

Rûh, hakîkî vücûddan vücûd feyzini elde edip bedenin hayâtına imdâd eder. Hakk'ın vücûd feyzi rûhdan bir an bile kesilecek olsa bütün nesneler "adem"e inkılâb ediverir. Onun için bu aşağı şehâdet âleminde güneşin gölgesine bakmak yerine, güneşin kendisine bakmak gerekir. Gölge varlık ve onun gerekleriyle yetinmeyip "vicdân" ile "hakîkatler"i bulmak lâzımdır[77]..

b. Âlemlerin, varlıkların rûhu

Muhyiddîn ibnü'l-Arabî **Fusûs**'ta "Hak, mânâ cihetiyle, zâhir olan şeyin rûhudur. Böyle olunca Hak, Bâtın'dır; binâenaleyh Hakk'ın âlemin sûretlerinden zâhir olan şeye

---

74. İ.Hakkı Bursevî; **Kitâbü'n-Netîce**, yk. 190b-191a.
75. İ.Hakkı Bursevî; **Rûhu'l-Mesnevî**, C.I, 202.
76. **A.g.e.**, C.I, 203.
77. **A.g.e.**, C.I, 204.

ısbeti, rûh-ı müdebbirin sûrete nisbeti gibidir"[78] diyerek Hakk'ın bir bakıma "âlemin ûhu" olduğunu ifâde etmiştir.

Ahmed Avni Bey bu cümleyi şöyle şerh etmiştir: İlâhî isimler Zât'ın şe'nleridir. Zât'ın şe'nleri ise Zât'ın aynıdır. Zâhir ismi ilâhî isimlerden biridir. Bu Zâhir ismi âlemin zâhir olmasını gerektirir. Zîrâ mazhar, yâni bir zuhûr yeri olmaksızın bir ilâhî isim zuhûra gelmez. Bu bakımdan "Âlem Hakk'ın Zâhir ismi"[79] olunca, Hak âlemin "ayn"ı olmuş olur. Bu takdirde âlem Hakk'ın "sûret"i ve "hüviyet"i olmuş olur. İşte bu bakımdan Hak, bütün aklî, hissî, rûhânî ve cismânî sûretlerden zâhir olan şeylerin, "mânâ" ve hakîkat" cihetiyle, rûhu olur. Hakk'ın âlemin rûhu olması demek, Hak Bâtın'dır demekdir. Şu halde âlemde zuhûr ve mânâda butûn, yâni bâtın olma, kayıtlarıyla kayıtlanmış olan Hak'tır. Gerek zuhûr ve gerekse butûn Hakk'ın hüviyetidir. Hak hem zâhir olanın ve hem de bâtın olanın "hüviyet"i olunca, Bâtın oluşun Zâhir oluşa nisbeti, herhangi bir sûreti tedbîr eden rûhun o sûrete nisbeti gibi olmuş olur[80].

A.Avni Bey bunu şöyle bir misalle açıklamaktadır: "İnsan" kelimesini kağıt üzerine yazdığımız vakit, gözümüzün önünde bir sûret zâhir olur. Bizi böyle bir sûreti yazmaya sevk eden o kelimedeki "mânâ"dır. İşte bu mânâ o sûretin müdebbiridir. Yazdığımız kelime "zâhir" ve onun rûhu mesâbesinde olan mânâ da "bâtın"dır. Bir bakıma bu sûret mânâsının gayri değildir; yâni ikisi arasında bir gayriyet yoktur. Bu sûretin zâhiri, bâtını olan mânâsının aynıdır; ikisi arasında ayniyet vardır. Şâyet bu ikisi arasında her bakımdan bir gayrılık olsa idi, o sûreti gördüğümüz zaman mânâsına intikal etmek mümkün olamazdı. Başka bir ifâde ile, zâhir olan sûretten, bâtın olan mânâsına geçilemez, kısacası zâhirden bâtına intikal edilemezdi. Ayni şekilde şâyet sûret ve mânâ arasında bir ayniyet olmasaydı, zihnimizde mevcûd olan "mânâ"yı ızhar için, çizdiğimiz bu "sûret"i çizmeyip, başka bir sûret çizmek gerekirdi. Yâni zihindeki mânâ ile çizilen sûret arasında her bakımdan bir gayrılık ve zıddiyet olsa idi, o sûret çizilmeyip ondan farklı ve başka bir sûret çizilmesi gerekirdi.

İşte bu misalde ifâde edildiği gibi, vücûd mertebelerinin her birinde "kelimeler" hâlinde zâhir olan "sûretler"in, kendilerine has "bâtın"ları, yâni "mânâ" ve hakîkatleri vardır. Her bir mertebede zâhir olan varlıkların Bâtın'ı Hak'tır. Hakk'ın ilminde zâhir olan a'yân-ı sâbitenin bâtını ilâhî isimler, rûhlar âleminde zâhir olan sûretlerin bâtını ise a'yân-ı sâbite, misâl âleminde zâhir olan sûretlerin bâtını ise rûhlar ve şehâdet âleminde

78. A.A.Konuk; A.g.e., C.I, 261.
79. A.g.e., C.I, 262.
80. A.g.e., C.I, 262-263.

zâhir olan sûretlerin bâtını ise misâl âlemindeki sûretleridir. Bütün bu mertebeler göz önünde bulundurulacak olursa, şehâdet âlemine nisbetle Hak "ebtan-ı butûn" yâni bâtınların en bâtını olmuş olur[81]. İşte bu bakımdan âlem meşhûd ve Hak ma'kuldür denir.

M.ibnü'l-Arabî **Fütûhât-ı Mekkiyye**'de "Eğer tahakkuk ettirebilirsen Zâhir ismi âlemdir; Hakk'a nisbetle âlem rûha nisbetle cisim menzilesindedir"[82] ve **Fusûsu'l-Hikem**'de "O her görenle görür ve her görünende görünür. Binâenaleyh âlem O'nun sûretidir; O da âlemin rûhu olup onun müdebbiridir. Bu sûretle âlem "insân-ı kebîr"dir"[83] demektedir. Ahmed Avni Bey bu cümleleri şu şekilde açıklamaktadır: Hakk'ın vücûdu rûhlar âlemi, misâl âlemi ve şehâdet âlemindeki bütün varlıkların "hakîkat"inde sârîdir. Bu sereyân olmasaydı bütün bu varlıklar vücut bulmazlardı. Zîrâ mümkin varlıkların kendi zatlarıyla müstakil bir vücut sâhibi olmaları imkânsızdır. Şu halde Hak her gören şeyde "görücü" ve her zuhûra gelen şeyde "zâhir" olur. Her görülen şeyde de "görülen" O'dur. Çünkü vücûdda O'dan gayri bir şey, bir varlık yoktur. "Gören, görünen ve gösteren hep O'dur." Öyleyse âlem Hakk'ın sûreti ve Zâhir'idir. Hak ise âlemin rûhu, bâtını ve müdebbiridir. Bu bakımdan âlem bütünüyle "büyük insan" ismiyle isimlendirilir[84].

Hak, âlemin rûhu olduğu gibi, insanın da rûhudur. Âfâkta yâni dış âlemde ve ondaki her bir varlıkta Zâhir olan Hak olduğu gibi, enfüste, yâni insanın iç âleminde Zâhir' olan da Hak'tır. Bu bakımdan insan Hakk'ın "sûret"i, Hak da insanın "rûh"udur; ve bu rûh bu sûretin müdebbiridir; yâni onu tedbîr eden ve ondan tasarruf edendir. Âfâk ve enfüste görülen mazharlarda Hakk'ın zâhir olması ve âfâk ve enfüsün Hak ile kâim bulunması keyfiyeti, insan rûhunun cesette zuhûru ve cesedin rûh ile kıyâm bulması gibidir. Şu halde Hak insanın "hüviyet"i ve "bâtın"ı, insan ve diğer varlıklar Hakk'ın "sûret"i ve "zâhir"i gibi olmuş olur. Bu ifâdelere rağmen, şunu unutmamak lâzımdır ki, Hak rûh değildir; "rûhun rûhu" demek daha doğru olacaktır. Çünkü rûh mutlak vücûdun tenezzü mertebelerinde, lâ-taayyün ve Zât mertebesine göre dördüncü sırada yer almaktadır. Onun için "Âlemlerden ganî olan Zât"a rûh ismi verilemez[85]. Bu ifâde sâdece insanın cismânî varlığı ile rûhu arasındaki münâsebet göz önünde bulundurularak, Hak ile âlem arasındaki münâsebeti anlatmak için kullanılmıştır.

---

81. A.g.e., C.I, 262-263.
82. M. ibnü'l-Arabî; **el-Fütûhât el-Mekkiyye**, C.III, bâb 317, s.68.
83. M. ibnü'l-Arabî; **Fusûsu'l-Hikem** (Çev.N.Gençosman), s.163-164. A.A.Konuk; A.g.e., C.II, 303.
84. A.A.Konuk; A.g.e., C.II, 304.
85. A.g.e., C.I, 267-268.

Ömer Hayyâm da Hak ile âlem arasındaki münâsebeti anlatmak için benzer ifâdeyi kullanmıştır: "Hak cihânın cânıdır; cihan bütünüyle bedendir. Melâikenin ruhları bu bedenin duyularıdır. Felekler, anâsır ve mevâlîd ise bu bedenin uzuvlarıdır. İşte tevhîd budur; bunun gayrisi hep kesret hicâbıdır".[86]

IV. Nûr ve Varlık

İçinde yaşadığımız cisimler âleminde bir "gölge"nin meydana gelebilmesi için "ışık" şart olduğu gibi, Hakk'a nisbetle "gölge varlık"tan bahsedebilmek için de bir "nûr"a ihtiyaç vardır. Bundan dolayı gölge varlık anlayışında sözü edilen temel kavramlardan biri de Allâh'ın "Nûr" ismidir. Kâşânî **Istılâhât**'ında "Nûr"u şöyle târif etmektedir: "Allah Teâlâ'nın isimlerinden biridir. Nûr, Allâh'ın Zâhir ismiyle tecellîsidir; yâni bütün âlem sûretlerinde "zâhir" olan "vücûd"dur. Ayrıca ledünnî ilimler ve ilâhî vâridâttan gizli ve örtülü olan şeyleri keşf eden, âşikâr kılan her şeye "nûr" ismi verilir ki, kalbden kevni (yâni mâsivâyı) tard ederler."[87] Bu muhtelif nurlar göz önünde bulundurulunca, Hak Teâlâ'ya "nûru'l-envâr"[88], yâni "nurların nûru" ismi verilir.

A. Avni Bey **Yûsuf Fassı**'nın şerhinde, bu âlemde bir nesnenin gölgesi ışıkla zuhûra geldiği gibi, bütün âlemin bir gölgeden ibâret olan varlığının da Hakk'ın Nûr ismi ile zâhir olduğunu[89], "nurlar nûru" olan Hakk'ın "hakîkî nûr" olduğunu söylemekte ve bu "Nûr" hakkında şu açıklamaları yapmaktadır:[90] "Hakîkî nûr" kendisi vâsıtasıyla varlıklar idrâk olunan "Nûr"dur; fakat kendisi idrâk olunamaz. Çünkü "hakîkî nûr" nisbetler ve izâfetlerden tecerrüd etmiş olması bakımından Hakk'ın Zât'ının aynıdır. Hz. Peygamber'e "Rabb'ini gördün mü?" diye sorulduğu zaman: "Bir nûrdur, ben O'nu nasıl görebilirim?" buyurmuştur. Bu hadîs-i şeriften anlaşılmaktadır ki, Hak Teâlâ mücerred bir nûrdur, O'nu görmek mümkün değildir. Şu halde "hakîkî nûr"u mazharlar, nisbetler ve izâfetlerden tecerrüd etmiş bir halde görmek ve idrâk etmek mümkün değildir. Onun idrâk edilmesi, tenezzül mertebelerinin gözler önüne getirmiş olduğu perdeler arkasından, mazharlarda mümkün olabilir. Meselâ güneşin ışığına çıplak gözle bakılamaz; bakıldığında göz kamaşır ve göremez olur. Fakat bir bulut perdesi arkasından veyâ isli bir cam arkasından bakıldığı zaman görülebilir. "Hakîkî nûr"un görülebilmesi için de ancak, onun mazharı olan bu kesif âlem perdesi arkasından bakmak ve görmek gerekmektedir. Hakîkî nûr "mutlak vücûd" olan Hakk'ın varlığına mugâyir değildir. Zîrâ mutlak

---

86. A.g.e., C.I. 268.
87,88. A.el-Kâşânî; **Istılâhâtü's-Sûfiyye**, Nûr ve Nûru'l-envâr maddeleri.
89. A.A.Konuk; A.g.e., C.II, s.243.
90. A.g.e., C.II, 219-220.

vücûd zıddı olan "adem" ile taakkul edilebilir. "Vücûd" hakkında nûr oluş, "adem" için de zulmet, karanlık söz konusudur. Karanlık zıddı olan aydınlık olmaksızın idrâk olunmadığı gibi, adem için de bir taayyün ve tahakkukun olması aklen muhaldir. Zîrâ mutlak vücûd Sonsuz vücûddur. Sonsuz'un ihâtası dışında "adem"in taayyün ve tahakkuk edebileceği bir yer, mahal, mekân ve zaman mevcut olamaz. Eğer mutlak bir adem mevcut olabileceği farz olunsa, bu takdirde mutlak vücûd, sonsuz ve mutlak olamaz, bir tahdidle hududlandırılmış olurdu. Onun için Hakk'ın varlığına nisbetle "mutlak yokluk" yoktur; sâdece sonradan yaratılmış varlıklara, yâni bize göre izâfî yokluk, adem vardır. Bu varlıklar izâfî yokluktan, izâfî varlık âleminde ancak "vücûd nûr"u ile nurlandıktan sonra zâhir olmuşlar ve hâriçte varlık sâhasında zuhur bulunmuşlardır. Hakk'ın bu varlıklara, yâni izâfî yokluğa "vücûd nûru" ifâza etmesi olmasaydı onlar bu izâfî adem karanlığa devam edeceklerdi. İşte bundan dolayı âlem denilen bu mümkin varlıklar "zulmet" ile vasıflandırılmıştır.

Bir hadîs-i şerifte "Allah Teâlâ halkı zulmette yaratmıştır. Sonra onun üzerine "Nûr"undan serpmiş ve o zâhir olmuştur" buyrulması mahlûkātın önce zulmette oluşlarına, sonra Nûr ile zuhûr bulduklarına delâlet etmektedir.

"Adem" kavramı "vücûd" mukābilinde akledilebilir ve bu ikisinin ayrı ayrı idrâk edilmesi mümkün değildir demiştik. Bu iki kavramın idrâk edilebilmesi için ikisi arasında bir "mütevassıt", bir aracıya ihtiyaç vardır ki, bu da "misâl âlemi"nin hakîkatidir. Ziyâ (ışık) bu ara âlemin zâtî sıfatıdır. Misâl âleminin üstünde rûhlar, onun üstünde ise a'yân-ı sâbite ve vahdet âlemi vardır. Rûhlar âlemine yakınlığından dolayı misâl âleminde "nûr" tecellîsi gâliptir. İçinde yaşadığımız şehâdet âlemi, "nûr"dan ibâret olan ervâh âleminin mukābilinde olduğu için, onun sûretlerinde zulmet gâliptir.

Nûr zulmetin zıddıdır. Zulmet kendi idrâk olunmadığı gibi, kendisiyle de bir şey idrâk olunamaz.

"Hakîkî nûr" ile zulmet arasında bulunan ışık (ziyâ) ise, hem kendi idrâk olunur ve hem de kendisiyle eşyâ idrâk olunur. Bu üç kavramın herbirine mahsus birer şeref vardır:[91]

- Hakîkî nûrun şerefi "öncelik" ve "asâlet" bakımındandır. Zîrâ o her gizli ve örtülü şeyin ortaya çıkmasına sebeptir.

- Zulmetin şerefi ise "hakîkî nur" ile olan irtibât ve alâkası dolayısıyladır. Ayrıca

91. A.g.e., C.II, 220.

hakîkî nûr ancak zulmet mukâbilinde idrâk olunabilir. Çünkü onun zıddıdır; ve her şey ancak zıddı ile anlaşılabilir.

- "Işık"ın şerefi ise ikisi arasında bulunmasından dolayıdır. Kendisinde nûr ile zulmet karışık olduğu için iki şerefe de sâhiptir.

Dr. Suâd Hakîm İbnü'l-Arabî'nin "nûr" kelimesini iki mânâda kullandığını söylemekte ve şu şekilde açıklamaktadır:[92]

1. Halkın mebdei; veyâ taayyünlerin zuhûru kendisiyle olan nûr. Bu mânâda **Fütûhât**'taki şu cümleler zikredilebilir: "Allah Teâlâ bizi adem zulmetinden vücûd nûruna çıkardı, bir nûr olduk" (Füt. 3/412) ve "Allah, bütün mevcutlarda münbasıt olan Nur'dur ki, buna "vücûd nûr"u ismi verilir". (Füt. 2/241)

2. İdrâkin mebdei veyâ vücutta sârî olan akıl mânâsında nur: "İdrâk Nûr ismiyle vâki' oldu; ve bu gölge de mümkin varlıkların "ayn"ları üzerine mechûl bir gayb sûretinde yayıldı."[93] İdrâkın mebdei olan bu nûr, başka bir terimle "şuhûd nûr"u ve "îman nûru"dur.

Kāşânî "Allah semâlar ve arzın nûrudur"... (Nûr, 24/35) âyetinin tefsîrinde şöyle demektedir: "Nûr kendi zâtıyla zâhir ve eşyâ kendisiyle zâhir olandır. Nûr ilâhî isimlerden, zuhûrunun şiddeti ve eşyânın kendisi ile zuhûr etmesi bakımından mutlak bir isimdir. (...) Allah vücûduyla bulunduğu ve zuhûruyla zâhir olduğu için, semâlar ve arzın nûrudur. Yâni ruhların semâlarını ve cesedlerin arzını ızhar edendir. Bu nûr "mutlak vücûd"dur ki, mevcut varlıklardan vücut bulan her şey O'nunla aydınlanıp vücut bulmuştur".[94] İ. Hakkı Bursevî de aynı âyetin tefsîrinde şunları söylemektedir: "... Allah Teâlâ'ya nûr denilmesi mecâzî değil, hakîkîdir. Burada Nûr "Münevvir", yâni nurlandırıcı mânâsındadır. Zîrâ Allah Teâlâ ma'dûm olan "mâhiyet"leri vücûd nurlarıyla nurlandıran Nûr'dur. Onları adem gizliliğinden feyzi cûduyle zuhûra çıkarmıştır. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Allah halkı zulmette halk etmiştir. Sonra onların üzerine nûrundan serpmiştir". Burada "halk etmek" "takdîr" mânâsındadır. Zîrâ takdîr "îcâd"dan, yâni vücûdun ifâza edilmesinden kinâyedir. Mümkin "zulmet" ile vasıflanmıştır. Çünkü "vücûd"la münevver olur. Onun nurlandırılması ise onu zuhûra çıkarmak

92. Suâd Hakîm; A.g.e., s.1081.
93. Bkz. A.A.Konuk; A.g.e., C.II, 236-237.
94. A. el-Kâşânî; **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm**, C.II, 139-140, (Beyrut 1968). Bu eser yayıncılar tarafından M.ibnü'l-Arabî'ye âit olarak gösterilmiş ise de Kâşânî'ye âittir. Bu tefsîr, **Te'vîlât-ı Kâşâniyye** adıyla Ali Rıza Doksanyedi tarafından türkçeye tercüme edilmiş ve M.Vehbi Güloğlu tarafından üç cilt hâlinde 1986-1988 yıllarında Ankara'da yayınlanmıştır.

demektir."[95] Yine İ. H. Bursevî şöyle demektedir: Allah Teâlâ rûhlar semâsının ve cesedlerin nûrudur. Zîrâ Hakk'ın nûru "mutlak nur"dur, hakîkatte bir yön ile kayıtlanmış değildir. Onun için cisimler, ruhlar, mülk, zâhir ve bâtın melekûtunu şâmil olmuştur. Âfâk âlemindeki güneş ve ay zikr olunan mutlak nûra misâl olmakla semâlar ve arza ışık göndermişler ve nûrla bütün yönleri doldurmuşlardır.[96]

Kâşânî ve İ. H. Bursevî'nin yukarıda zikr ettiğimiz bu açıklamaları, İbnü'l-Arabî'nin birinci mânâda kullandığı nûr ile ilgilidir. İkinci mânâ ise bu birinci mânânın genişletilmesinden, ızhâr ve idrâk arasındaki mânâ yakınlığından ileri gelmektedir diyebiliriz.

a.Vücûdun birliği ve çokluk âlemi

İbnü'l-Arabî **Fusûsu'l-Hikem**'de "Mümkin varlıkların "ayn"ları ışıklı değildir, çünkü onlar yok hükmündedir. Bunlar her ne kadar "sübût" ile vasıflanmışlarsa da "vücûd" ile ilgileri yoktur. Çünkü vücûd "nûr"dur"[97] diyerek âlemdeki varlıkların "ayn"larının, yâni hakîkatlerinin, önce "a'yân-ı sâbite" âleminde "vücûd kokusu koklamaksızın" sübût bulduklarını, sonra bu şehâdet âleminde menşe'leri olan "sübût"un netîcesi olarak rûhlar ve misâl âlemlerini geçerek mümkin varlıkların "cisim"leri sûretinde zâhir olduğunu ifâde etmektedir. Zîrâ bir "Nûr"dan ibâret olan Hakk'ın vücûdu bu varlıklarda yoktur. Eşyâ ancak bu "nûr" vâsıtasıyla zuhûra çıkabilmişlerdir.

A'yân-ı sâbite bahsinde de söz konusu ettiğimiz. "Sübût" ile "vücûd" arasındaki fark şu misalle açıklanmaktadır: Çekirdekte ağacın sübûtu vardır, fakat vücûdu yoktur. İşte bunun gibi mümkin varlıkların ilâhî ilim mertebesinde sübûtları olduğu halde vücutları yoktur. Muhtelif varlıklar olarak şehâdet âleminde zuhur ettikleri vakitte de yine bir yokluktan ibârettirler. Bu şu demektir ki, bu cisimler âlemindeki varlıkların Hakk'ın vücûdu mukâbilinde bizzat kendilerine âit müstakil ve ayrı bir vücutları yoktur. Onun için Azîz Nesefî "Nûr"u şöyle tavsîf etmektedir:

"Vücûd birdir, gayri değildir. Fakat bu vücûdun bâtını bir "nûr"dur; ve âlemin cânı ancak bu nûrdur. Âlem bu "Nûr" ile mâlâmâldir. Nâ-mahdûd ve nâ-mütenâhî bir Nûr'dur; ve bî-pâyân ve bî-kerân bir bahrdır. Hayat ve ilim ve irâde ve kudret-i mevcûdât bu Nûr'dandır. Ve mevcûdâtın görücülüğü ve işiticiliği ve tutuculuğu ve gidi-

95. İ.Hakkı Bursevî; **Rûhu'l-Beyân**, C.VI, 152-153.
96. İ.Hakkı Bursevî; **Rûhu'l-Mesnevî**, C.I, 79.
97. M. ibnü'l-Arabî; **Fusûsu'l-Hikem** (Çev. N.Gençosman), s.140. Bkz.A.A.Konuk; **A.g.e.**, C.II, 239.

ciliği bu Nûr'dandır. Ve mevcûdâtın tabîatı ve hâssıyyeti ve fiili bu Nûr'dandır. Belki cümlesinin kendisi bu Nûr'dur. Ve bu vücûdun zâhiri bu Nûr'un tecellîsidir; ve bu Nûr'un âyînesidir; ve bu Nûr'un mazharı ve sıfatıdır".[98]

İbnü'l-Arabî "bir tek vücûd" fikrini ve bu vücûdun varlıklar ile çokluğa bürünmesini açıklamak husûsunda Nûr isminden istifâde etmektedir: Hakîkî vücûd birdir, mümkin varlıkların sûretlerinde çoğalmıştır. Bir olan ışık gölgelerde, renksiz ışık renkli camlarda nasıl muhtelif renklerle çoğalıyorsa, bir tek vücûd veyâ hakîkî nûr olan Hak Teâlâ da şehâdet âlemindeki sûretlerde çok görünmüştür.[99] O **Fusûsu'l-Hikem**'de şöyle demektedir: "Hak küçük, büyük, saf, renksiz olan husûsî mazharlara nisbetle cam kandil içindeki nûr gibidir ki, bakan kimseye o camın rengiyle boyanmış olarak görünür. Halbuki hakîkatte O'nun rengi yoktur.(...) Meselâ sen camın yeşilliğinden dolayı "Nûr yeşildir" dersen sözünde doğrusun; çünkü şâhidin histir. Eğer "Nûr yeşil değildir, renksizdir" dersen, ki bunu sana delil bildirdi, yine doğrusun. Buradaki şâhidin de gerçek olan aklın verdiği nazar ve kıyastır."[100] Burada camın rengi ile renklenen Nûr, camdan yayılan nurlu bir gölgedir. Arada cam olmasa "nurlu gölge" kaybolur, renksiz olan nûr zâhir olur. Şu halde camdan akseden renkli nûrun aslı ve hakîkati renksiz olan nûrdur. Ahmed Avni Bey İbnü'l-Arabî'nin bu misâli vermekteki maksadını şöyle açıklamaktadır: Camdan geçen renkli nûr bu hariçte gördüğümüz vücûda işârettir. Yâni Hakk'ın renksiz olan vücûd nûru, a'yân-ı sâbitenin isti'dâd ve kâbiliyetine göre, şehâdet âleminde renkli, yâni bir çok sûrette zâhir olmuştur. "A'yân-ı sâbite", içinden nûr geçen ve bunu nûru kabûl eden "cam" ile temsîl edilmiştir. İsti'dâd ve kâbiliyetler ise "şeffaf cam" mesâbesinde olan onların "ayn"larına, yâni "hakîkat"lerine işârettir. Şu halde hâriçte gördüğümüz vücut, yâni bu varlıklar, muhtelif "ayn-ı sâbite"lerin isti'dâd ve kâbiliyet renkleriyle zâhir olan ve menşe'leri "hâkîkî nûr" olan "nurlu gölge"lerdir.[101]

Renkli olan camdan akseden nûr ile renksiz olan "hakîkî nûr" arasındaki irtibat ise, mevcut varlıklar ile mutlak vücûdun arasındaki irtibâta bir misaldir. Camdan geçen renkli ışığın "asl"ı ve "hakîkat"i renksiz olan "hakîkî nûr"dur. Bu iki nûr arasında "hakîkat" bakımından bir gayrılık yoktur, ikisi de aynıdır. Fakat renkli camlardan sızan nûr, taayyün ve zuhûr bakımından renksiz nûrun aynı değildir. Bu iki yönden bakış, varlığı iki ayrı i'tibâr ile ele alış İbnü'l-Arabî'nin varlığın birliği konusundaki bütün fikirlerinde

98. Azîz Nesefî; **Risâleler** (Terc.A.Avni Konuk), s.183. (Konya Mevlânâ Müzesi Ktb. Nu.4523).
99. Suâd Hakîm; **A.g.e.**, s.1083.
100. M. ibnü'l-Arabî; **Fusûsu'l-Hikem** (Çev.N.Gençosman), s.144. A.A.Konuk; **A.g.e.**, C.II. 247.
101. A.A.Konuk; **A.g.e.**, C.II, 246-248.

ve verdiği misallerde göz önünde bulundurulmalıdır. Yukarıdaki nûr ve cam misâli de vücûdun birliğini ve muhtelif renkler ile çokluk hâlinde zuhûrunu belirtmek ve bu âlemdeki varlıkların "hakîkat" bakımından Hakk'ın "aynı" olduğunu ve fakat taayyün ve zuhûr bakımından Hakk'ın vücûdu ile mevcûd varlıkların arasında bir "gayrılık" bulunduğunu ifâde etmek için verilmiştir.

Şu halde diyebiliriz ki, bir ve renksiz olan vücûd nûru, renkli birer cam gibi olan a'yân-ı sâbite, ruhlar ve misâl âleminden geçerek bu mertebelerde herbirinin isti'dad ve kâbiliyetine göre pek çok şekil ve sûrette bir bakıma "gayr" olarak zâhir olmuştur. Fakat bu "renkli nurlar"ın, "nurlu gölgeler"in "asl"ı ve "prensib"i "hakîkî nûr" ve Nûr'dan ibâret olan "hakîkî vücûd"dur. İşte bundan dolayı denilecektir ki "asıl" ve "hakîkat" bakımından sıfat ve isimleriyle zâhir olan Hak'tır.

b. Fâilin birliği

İbnü'l-Arabî Hak ile âlem arasındaki vücûd bakımından münâsebeti yukarıdaki misalle açıkladığı gibi, "nurlu gölgeler"den ibâret olan bu varlıkların fiillerini de yine gölge ve gölge sâhibi misâli ile açıklar. Gölgenin zuhûru nûr ile zâhir olduğu gibi mahlûkâtın fiilleri ile Hakk'ın fiilleri arasındaki münâsebet de, gölge ile gölge sâhibi arasındaki münâsebet gibidir. Kelime-i tevhîdin "Lâ fâile illallah" şeklinde söylenişiyle hülâsa edilen bu görüşü açıklamakta "gölge" ve gölgenin sâhibi arasındaki münâsebet mükemmel bir misaldir. İbnü'l-Arabî kâinâttaki fiillerin hepsini birleştirir ve bütün bu fiilleri Hakk'a nisbet eder. Her fiilde fâil Hak Teâlâ'dır. Nasıl ki gölgede görülen her hareket hakîkatte gölge sâhibine âit ise, gölgelerden ibâret olan mevcut varlıkların bütün fiil ve hareketleri, gölge sâhibi olan Hakk'a âittir.[102]

Fakat bu konuda da ayniyet ve gayriyet mes'elesi göz önünde bulundurulmalıdır. Gölge ve gölge sâhibi arasında bir bakıma ayniyet olduğuna göre, gölgenin fiil ve hareketleri gölge sâhibi olan Hakk'ındır. Diğer bakımdan ise gölge ve gölge sâhibi arasında bir gayriyet bulunduğuna göre, gölgelerin varlıkları Hakk'ın gayrı olduğu gibi, onların fiil ve hareketleri de kendilerine izâfe olunur. İbnü'l-Arabî'nin yukarıda söz konusu edilen ifâdesi "hakîkat" ve "bâtın" i'tibâriyle, yâni "ayniyet" bakımından olduğu unutulmamalıdır.

Gölge kavramını incelediğimizde üç şartın gerekli olduğunu görürüz:[103]

---

102. Suâd Hakîm; A.g.e., s.748.
103. A.A.Konuk; A.g.e., C.II, 236-237.

1. Gölgenin göründüğü yer ki, bu mümkin varlıkların "ayn"ları, yâni a'yân-ı sâbitedir.

2. Gölge sâhibi ki, Hakk'ın vücûdudur

3. Gölgenin zuhûr etmesine sebep olan ışık ki, bu da Hakk'ın Nûr ve Zâhir ismidir.

Allâh'ın gölgesi olan bu âlem, şâyet gölgenin zuhûr yeri olan "mümkin varlıkların aynları" olmasaydı, hislerimize göre mevcut olmayıp kuvvede kalacak ve zuhûr etmemiş olacaktı. Gölge zâhir olmadığı için de gölge sâhibi idrâk edilemiyecekti. İşte gölgenin zâhir olduğu mahal, ki mümkin varlıkların "ayn"ları yâni hakîkatleridir, gölge sâhibi olan Hakk'ın mazharları, yâni zuhur ve tecellî yerleridir. Bu mazharlar i'tibâriyle biz Hakk'ı idrâk edebiliriz. Bu idrâke sebep, yâni gölgenin zuhûr edip idrâk edilebilmesini sağlayan sebep Allâh'ın Nûr ismidir. Hak bu isimle bu mazharlarda Zâhir ismiyle tecellî ve zuhur etmiş olur.

Hakk'ın zâtî isimlerinden birine "Nûr" denildiği gibi "izâfî vücûd"a, "ilm"e, ve "ziyâ"ya da nûr ismi verilmiştir. Bu üç çeşit nûrun herbiri, kendi mertebelerinde varlıkları ızhâr ederler. Şöyle ki:[104]

- Ziyâ (ışık) olmasa cismânî varlıklar karanlıkta kalır, görülüp idrâk edilemezdi.

- İlim olmasa hiçbir şey akılla idrâk edilemez, böylece cehil karanlığında kalırdı.

- İzâfî vücûd, yâni görülen varlıklar âlemini vücûda çıkaran Nûr olmasaydı, âlemin "ayn"ları, yâni hakîkatleri ademde kalır, varlık kisvesine bürünemezdi.

İşte bizim Hakk'ı idrâkimiz bu "izâfî vücûd" ile mümkün olmaktadır. Nûr cisimler âlemindeki varlıklara izâfî bir vücut vererek zuhûra çıkardığı için onları idrâk etmemiz gerçekleşir. Böylece Hakk'ın vücûdunun gölgesi olan âlem sâyesinde Hakk'ı bilmeye ve müşâhede etmeye yol bulunmuş olur.

Arkamızda duran görmediğimiz bir şahsın görüntüsü önümüzdeki aynaya aksediyor ise, bu şahsı aynadaki sûreti, yâni gölgesi olan "izâfî vücûd"uyla idrâk edebildiğimiz gibi, gayb perdeleriyle örtülü olan Hakk'ın vücûdunu da, gölgesi mesâbesinde olan ve O'nun Nûr ismi ile zuhûra gelen bu izâfî vücûd ile bilebiliriz.[105]

"Gölge vücûd"un ilk göründüğü ve tecellî ettiği yer, "ilim mertebesi"nde "a'yân-ı

104. A.g.e., C.II, 237.
105. A.g.e., C.II, 237.

sâbite", yâni varlıkların ilmî sûretlerinden ibâret olan hakîkatleri olmuştur. Bu mertebe bize göre gayb-i mechûldür. Fakat Allah Teâlâ bâzı kimseleri bu mertebeye âşinâ kılacak olursa, onlar için artık bu bir gayb-i mechûl değildir. [106] Bu mertebeden sonra "gölge vücûd" sırasıyla rûhlar, misâl ve şehâdet mertebelerinde zuhûr etmiştir.

Eğer Hakk'ın vücûdu önce mümkin varlıkların "ayn"ları üzerinde tecellî ederek takayyüd etmese, yâni gölge vücûd örtüsüne bürünmese idi, ve daha sonra da rûhlar ve misâl mertebelerinde bu gölge vücûdun gölgeleri tecellî etmese idi, şehâdet âleminde son derece nurlu olacağı için, Nûr'unun şiddetinden dolayı idrâk edilmesi kâbil olmazdı. Kesif olan bu şehâdet âlemi mazharlarında Hakk'ın zuhûru böylece bâtında kalmış olduğu için, Hakk'ın vücûdunun gölgesinin gölgesi olan bu karanlık taayyünlerde basîret gözü perdeli olan kimseler Hakk'ı müşâhede edemeyip sâdece cismânî varlıklardan ibâret olan âlemi görürler. Bu taayyün perdelerini basîret gözlerinden kaldırmış olan kimseler ise, "gölgeler"in bâtınında, başka bir ifâdeyle arka planında, tecellî eden Nûr'u görüp, karanlıklardan ibâret olan gölge varlıkları görmezler. Gerek Nûr ve gerekse gölge perdeleriyle basîretleri örtülü olmayan kimseler ise, mahlûkâtın karanlığında, bu âlemin gölge varlığında Hakk'ın nûrunu müşâhede ederler.[107]

A.Avni Bey bir başka eserinde bu mânâyı şöyle ifâde etmektedir: Kâmil insanlar bütün mazharlarda Zâhir olan Hakk'ı müşâhede edip bu mazharları, yâni zuhûr yerlerini Hakk'ın Zâhir isminin gölgesi bilirler(...) Kemâle ermemiş insanlar ise Zâhir olan Hak'tan gâfil olup sâdece mazharları müşâhede ederler. Fakat "Nereye dönerseniz dönünüz, Allâh'ın vechi oradadır" (Bakara, 2/115) âyet-i kerîmesi hükmünce onlar da nereye teveccüh ederlerse etsinler, "hakîkat"te yine Hakk'a teveccüh etmiş olurlar. Yâni irfânı noksan olanların maksatları her ne kadar Hak'tan gayri olan şeylere teveccüh etmek olsa da, "hakîkat"te maksatlarının hilâfına olarak, Hakk'a teveccüh etmiş olurlar. Fakat "hakîkat"in böyle olduğu hakkında bir bilgi ve irfanları yoktur.[108]

V. Hayal ve Gölge Varlık

Yukarıda verilen bâzı temel bilgilerden sonra, şehâdet âleminin bir "hayal ve gölge"" ve "hayâlî sûretler"den ibâret telakkî edilmesi hakkındaki ifâdeleri ele alabiliriz. Bu

106. A.g.e., C.II, 237.
107. A.g.e., 238-239.
108. M. ibnü'l-Arabî; **et-Tedbîrâtü'l-İlâhiyye** (Terc. ve şerh: A.Avni Konuk), s.35-36. (Konya Mevlânâ Müzesi Ktb. Nu. 4522.)

konuda da hiç unutulmaması ve dâimâ göz önünde bulundurulması gereken bir esas ve temel fikir vardır, ki o da şudur: Muhtelif mertebeler anlayışıyla açıklanan varlık ve zuhûr anlayışına göre "hakîkat"te bir tek "vücûd" vardır; o da Hakk'ın zâtıdır ki, lâ-taayyün denilen mertebesinde Zât bütün tavsîflerden berî ve münezzehdir. Bütün zuhûr ve tenezzül mertebelerinin aslı ve menşei Hakk'ın Zât'ı olmakla berâber, O bu mertebede tenezzül ve zuhûrdan da berîdir. Mertebelerin zuhûrundan sonra da O olduğu hal üzerine olup, "Âlemlerden ganî", her türlü tenezzül, zuhûr ve tecellîden müstağnîdir. Zâtına nisbetle diğer mertebelerin, sırasıyla bir sonrakinin bir önceki mertebeye göre "gölge" addedilmesi, "gölge sâhibi"nin gölgeye nisbetle "gerçeklik"ini anlatabilmek için, cisimler âlemindeki gölge mefhûmu bir sembol olarak alınmış görünmektedir. "Gölge", insanın idrâkine katı ve yegâne gerçek ve hakîkat gibi görünen bu fizik âlemin, Hakk'a nisbetle durumunu tâyin etmek ve insanı daha yüksek bir idrâk seviyesine yükseltebilmek maksadıyla söylenmiş, "hakîkat"i mümkün mertebe ifâde edebilmek için verilmiş bir misâldir.

"Misâl ve hayâl âlemi", içinde yaşadığınız şu cisimler âlemine göre bir "hayâl" olarak ifâde edildiğine göre, acabâ tenezzül mertebelerine göre Hakk'a daha yakın bir mertebede olan "misâl âlemi"nin daha hakîkî ve daha gerçek olması gerekmez mi? Hakk'a daha yakın olan mertebe daha "hakîkî" olacağına göre, "hayâl âlemi"ne nisbetle, bize kesîf ve katı bir gerçek olarak görünen cisimler âlemi daha az hakîkî ve daha fazla "hayâl" olacaktır. Şu halde mes'eleye, mertebe anlayışı içinde, ilk mertebelerden i'tibâren birbirine nisbetle bakınca, "hakîkatlerin hakîkat"i olan Zât mertebesine göre, sonraki bütün mertebeler bir gölge mesâbesinde olacaktır. Gerek şehâdet âlemini ve gerekse daha üst mertebeleri birer gölge addetmek, bu mertebelerin gerçekliğini ve hakîkatini inkâr etmek değil, "hakîkî vücûd" olan Hakk'ın vücûduyla bu gölge âlem arasındaki münâsebetin keyfiyetini tavsîf ve tâyin etmektir.

İbnü'l-Arabî, **Fusûsu'l-Hikem**'de ve **Nakşu'l-Fusûs** isimli eserinde misâl âlemine nisbetle bu cisimler âleminin durumundan söz ederken şu hadîs-i şerîfi incelemektedir: "İnsanlar uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar." [109] Mertebeler bahsinde misâl ve hayâl âlemi anlatılırken belirtildiği üzere, rü'yâ ile misâl alemi arasında bir irtibat vardır. Bu münâsabet terimlerde de gösterilmiş, mertebe mânâsında "misâl-i mutlak" ve rü'yâ mânâsında "misâl-i mukayyed" ifâdeleri kullanılmıştır. Misâl âleminde cisimler âleminin birer sûretleri bulunduğuna ve rü'yâda "keşf-i mücerred" ve "keşf-i muhayyel" ola-

109. M. ibnü'l-Arabî; **Fusûsu'l-Hikem** (Çev.N.Gençosman), s.138. A.A.Konuk; **A.g.e.**, C.II, 224. Molla Câmî; **A.g.e.**, s.180.

rak görülen sûretler bu misâl âlemi ile irtibatlı ve ona mensup olduğuna ve rü'yâ uykuda görüldüğüne göre, bu dünyada "Uykuda olan" insanların gördükleri ve idrâk ettikleri bütün sûret ve cisimlerin, onların rü'yâda gördükleri sûretler gibi "hayâlî sûretler"den ibâret addedilmesi lâzım gelecektir. Hadîs-i şerîfe göre "uyumakta olan insanlar" ancak "öldükleri zaman" yâni ölümle bir sonraki mertebeye geçtikleri vakit cisimler âleminin bir hayâl olduğunu idrâk edebilecektir. Bu demek olur ki âhiret âlemine nisbetle de bu dünyânın sûretleri rü'yâda görülen sûretler gibi hayâlden ibârettir.

Ahmed Avni Bey **Fusûsu'l-Hikem**'in bu cümlesini îzâh ederken Hz. Peygamber'in şehâdet âlemini misâl âlemine, misâl âlemini de şehâdet âlemine ilhâk edip tek bir mertebe olarak değerlendirdiğini söylemektedir: İnsanların bâzısı uykudadırlar; uyku hayâl âlemi mertebesidir, "Ölünce uyanırlar". Bu şu demek olur: Bu cisimler âleminde vâki' olan her şey "gayb mânâları"ndan bir mânânın sûreti ve a'yân-ı sâbite âlemindeki "ilmî hakîkatler"den bir hakîkatin misâlidir. Fakat insanlar gaflet uykusunda oldukları ve tabîat ve nefis perdeleriyle hicâblı bulundukları için bu kâinât sûretlerinin aynalarında bu hakîkatleri müşâhede edememektedirler. Rü'yâ esnâsında gördüklerini "gerçek" zannettikleri gibi, dünyâda gördüklerini de "gerçek" zannederler; yâni his âleminden misâle, "misâl"den rûhlar âlemine, rûhlar âleminden a'yân-ı sâbiteye ve buradan da esmâ ve zâtî şe'nler mertebesine intikal edemezler. Bu intikal ve idrâk ancak öldükten sonra vâki' olur. Bu dünyâda iken bu "hakîkat"i idrâk edebilmek "ölmeden önce ölmek" gerçekleştirildiği vakitte mümkün olabilir. Bu çeşit ölüme tasavvuf ıstılâhında "irâdî ölüm"[110] denilmektedir. İşte bu "irâdî ölüm" zevkını tadan, Hak'ta fânî olup, sonra "bakā"ya eren kimseler, bu gaflet uykusundan uyanmışlardır. Bunlar "mânâ"ların cisim sûretlerinde aksettiğini, eşyâ sûretlerinin "hakîkî sevgili"nin güzelliğine birer ayna olduğunu mânevî bir keşifle bilirler. Artık onlar için gerek ulvî ve gerek süflî mertebelerde âşikâr olan Hakk'ın "hüviyet"i ve "vech"idir.[111]

Molla Câmî ise şöyle demektedir: "Histe zâhir olan her şey uykuda zâhir olanın benzeridir. İnsanlar zâhirdeki sûretlerin şâmil olduğu hakîkatleri ve onların mânâlarını idrâkten gâfildirler. Resûlallah (s.a.v.) "İnsanlar uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar" buyurmuştur ki, uykuda görülen sûretlerin ne demek olduğunu tâbir ilmini bilen bildiği gibi, aynı şekilde "hakîkat"lerin ârifi olan kimse de, his âleminde zâhir olan sûretlerden

110. Bursevî şöyle demektedir: "...Mevt ikidir. Biri mevt-i ıztırârîdir ki, bu sûretle âlem-i âhiretin ahvâli "şehâdet" olur. Ve biri mevt-i irâdîdir ki, bu mevtle âlem-i mânânın esrârı şehâdet olur. Çünkü mevt bu esrâra dühûle bâbdır. Pes nefisle zinde olan kimse âlem-i hakîkatin esrârına ermez; ve esrâra ermeyen gâfil, müteyakkızın hâlini bilmez..." (**K.Netice**, yk.241a) " İrâdî ölümle insandan fânî olan şey onun mâsivâya taalluku, alâkası ve mâsivâ hakkındaki hükmüdür. (**A.g.e.**, yk.22b.)

111. A.A.Konuk; **A.g.e.**, C.II, 225.

mûrâdın ne olduğunu bilir. Bu his âlemindeki sûretleri tâbir edip maksûd olan şeye intikal eder. Ârif histe bir sûrete şâhid olduğu veyâ bir kelâm işittiği veyâ kalbine bir mânâ vâki' olduğu vakit, bunların prensip ve asıllarına (mebâdî) istidlâl eder; ve bunda Allâh'ın murâdını bilir. Bu makamdan şöyle sözler söylenir: Âlemde hâdis olan herşey Allah'dan kula elçiler (resûller) dir; bunlar Rablerinin risâletlerini teblîğ ederler; onları bilen bilir, bilmeyen onlardan yüz çevirir."[112] Allah Teâlâ "Göklerde ve yerde olanlar birer âyettir. Üstünde yürürler ama, (intibâhları olmadığı ve gafletleri devamlı olduğu için) ondan yüz çevirirler" (Yûsuf, 12/25). Bu makāmı ancak ulvî ve süflî makamların hepsini mükâşif olanlar müşâhede ederler". Molla Câmî bu ifâdelerden sonra İbnü'l-Arabî'nin şu iki beytini [113] ilâve eder:

Şu varlık muhakkak hayâldir, halbuki o da Hak'tır
Bunu anlayan kimse tarîkın sırlarına ermiştir.

Hadîs-i şerîfe göre dünyâda "insanların uykuda" olduğu göz önünde tutulacak olursa, bu dünyâda uyuyup rü'yâ görmeleri, uyku içinde uyuyup rü'yâ görmeleri demek olacaktır. Şu halde "Hz. Yûsuf (a.s.)ın rü'yâ görüp sonra bu rü'yâsını ta'bîr edip "Rabbim o rü'yâyı hak kıldı" demesi "... uykusunda gördüğü rü'yâdan uyandığını görüp ondan sonra ta'bîr eden kimsenin sözü gibi oldu"[114] Bu durum ise "hayâl içinde hayâl"dir.[115] Yâni his âlemi birinci hayâl, uyku ikinci hayâl ve uyku içinde rü'yâ üçüncü hayâldir.[116]

Yûsuf (a.s.) rü'yâsında gördüğü sûretleri, his âlemindeki sûretlerden ayrı olarak değerlendirmiş, onun için "Rabbim o rü'yâyı hak kıldı" demiş ve rü'yâdaki sûretler tâbir edilmiş şekliyle his âleminde gerçekleştikten sonra, onların "hissedilir" yâni duyularla idrâk edilebilir olduğunu söylemişti. Halbuki Hz. Peygamber bu his âleminin de, "uyanık" insanların idrâkine nisbetle bir hayâl ve rü'yâ âlemi olduğunu söylediğine göre "Hz. Muhammed'in bu hususdaki anlayışıyla Hz. Yûsuf'un aynı hakîkati anlayışı arasındaki

---

112. Fuzûlî'nin şu beyti bu cümlelerin âdetâ nazm hâlinde ifâdesidir:
Olsa isti'dâd-ı ârif kābil-i idrâk-i vahy
Emr-i Hak irsâline her zerredir bir Cebreîl
Merhum Ali Nihad Tarlan Bey bu beyti nesre çevirip şöyle açıklamaktadır: "Eğer irfan, yâni iç bilgisi sâhibi olan ârif, vahyi idrâk edebilecek bir seviyede olsa, her zerre ona Hakk'ın emrini getiren bir Cebrâîl'dir. Kâinâtta her zerre Hakk'ın varlığına şâhittir; ve Cebrâîl gibi Hakk'ın emrini ârife getirir. Ancak, ârif vahyi anlamaya kābiliyetli olmalıdır." **Fuzûlî Dîvânı Şerhi**, C.II, s.211, Ankara 1985.
113. A.A.Konuk; **A.g.e.**, C.III, Süleyman Fassı, s. 253
114. M. ibnü'l-Arabî; **Fusûsu'l-Hikem** (Çev.N.Gençosman), s.138, A.A.Konuk, **A.g.e.**, C.II, s.231.
115. **A.g.e.**, s.145, A.A.Konuk; **A.g.e.**, C.II, 250.
116. A.A.Konuk; **A.g.e.**, 232.

fark" görülecek ve ayrıca "Hz. Muhammed'in vârislerinin ilmi ne kadar üstün"[117] olduğu anlaşılacaktır. Zîrâ onlar dünyâ âlemini misâl âlemine ilhâk ederek dün-yâdaki sûret ve fiilleri, misâl âleminin sûretlerini yorumladıkları gibi yorumlamışlardır. Muhammedî zevke sâhip olanlar gaflet uykusundan ibâret olan bu dünyâ hayâtı içinde, görünen eşyâ sûretlerinde tecellî eden Hakk'ı, bir hayâl âlemi sûreti gibi tahayyül yoluyla müşâhede etmek derecesine yükselmişlerdir. Onlar gaflet uykusundan fenâ-fillah ile uyanıp bakâbillah sabâhında; bütün kâinât sûretlerinde ve duyularla idrâk edilen cisimlerde zâhir olanın Hak olduğunu "vahdet gözü" ile temâşâ eylemişlerdir. Şehâdet âleminde gördüklerini bu idrâk ile tâbir etmişlerdir.[118]

İbnü'l-Arabî **Süleyman Fassı**'nda[119] Hz. Peygamber'in "kendisine süt verildiği zaman rü'yâsını te'vîl ettiği gibi (bu dünyâda da) sütü dâimâ ilim ile te'vîl ederdi" diyerek, Peygamber Efendimiz'in şehâdet âlemini hayâl âlemine ilhâk ettiğini, yâni onu da misâl âlemi gibi telakkî ettiğini şu şekilde ifâde etmektedir: "Hz. Muhammed (a.s.) "Nas uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar" buyurmuştur. Demek ki insanın dünyâ hayâtında gördüğü şeyler, uyuyan kimsenin rü'yâsında gördüğü şeyler gibidir, yâni hayâldir. Böyle olunca onun te'vîl ve tâbîri lâzımdır.

Şu varlık muhakkak hayâldir, halbuki hakîkatte o da Hak'tır[120]
Bunu anlayan kimse tarîkin sırlarına ermiştir

Hz. Muhammed (a.s.)a her ne zaman süt takdîm edilse "İlâhî, bizim için onu bereketli kıl ve onu artır!" derlerdi. Çünkü onu "ilim" sûretinde görürlerdi. Çünkü ilminin artmasını dilemekle emr olunmuştu. Ona sütten başka bir şey verildiği zaman "İlâhî bizim için onu bereketli kıl ve bizi ondan daha hayırlısı ile rızıklandır!" derdi."[121]

A. Avni Bey, bu cümlelerin şerhinde[122], Hz. Peygamber bu hadîs-i şerîfle "âlem-i his ve şehâdette gördüğümüz sûretlerin, rü'yâlarımızda gördüğümüz sâretler gibi, hayâlden ibâret olduğunu bize tasrîh ettiler" diyerek, rü'yaları nasıl tâbir ediyorsak, dünyâda görülen sûretlerin de aynı şekilde yorumlanmasının gerektiğini ifâde etmekte-

---

117. M. ibnü'l-Arabî; **Fusûsu'l-Hikem** (Çev.N.Gençosman), s.138-139.
118. A.A.Konuk; **A.g.e.**, C.II, 233.
119. A.A.Konuk, **A.g.e.**, C.III, Süleyman Fassı, s. 250
120. İ.Hakkı Bursevî sûfîlerin lisânında "hayâl"in sûret mânâsında kullanıldığını söyleyip bu cümleye "Âlem-i kevn gerçi sûrettir, velâkin hakîkatte Hak'tır" şeklinde mânâ verir. Zîrâ kâinât ilâhî isim ve sıfatların mazharlarıdır. "Hak" bâtılın mukâbili olarak da anlaşılabilir (Bkz. **Rûhu'l-Mesnevî**, C.I, 127.)
121. M. ibnü'l-Arabî; **Fusûsu'l-Hikem** (Çev. N.Gençosman), s.286-287, A.A.Konuk; **A.g.e.**, C.III, Süleyman Fassı, s. 254
122. A.A.Konuk; **A.g.e.**, C.III, Süleyman Fassı, s. 250-255

dir. Hz. Peygamber "âlem-i hissi âlem-i hayâle ilhâk buyurdukları için, kendilerine her ne vakit süt verilirse, rü'yâlarını te'vîl buyurdukları gibi, o sütü de "ilim" ile te'vîl ederlerdi. Zîrâ her sûret bir mânâya şahsıyyet verir. Mânâ latîf olup görünmez iken" bir kesîf sûrete taalluk edince müşâhede edilir ve his ile idrâki mümkün olur. Hakk'ın şe'nleri latîf mânâlardan ibâret olduğundan, müşâhede edilebilmesi için kesîf sûretler gereklidir. İşte bu dünyânın kesîf cisim ve sûretleri ilâhî şe'nleri temsîl eden müşahhas sûretlerdir. Ârifler bu âlemde gördükleri sûretleri yorumlayıp onların mânâlarına intikal ederler. Fakat bu bilgiden mahrûm olanlar yorumlayamadıkları için dünyâ sûretlerinin mânâlarını idrâk edemezler.

Âlemdeki bu sûret ve hâdiselerin icmâlî te'vîli şöyledir: Âlemdeki her bir sûret Hakk'ın bir şe'ninin sûretidir. Bir olan Hakk'ın vücûdu bu şe'nler hasebiyle birbirinden farklı ve birbirine zıt muhtelif sûretlerle zuhûra gelmiştir. Hakk'ın şe'nleri O'nun sıfat ve isimleridir. Sıfatlar, bu sıfatlarla sıfatlanmış olan Hakk'ın ve isimler ise bu isimlerle isimlenmiş olan müsemmânın, yâni Hakk'ın aynıdır. Sûret zuhûra çıktığı zaman mânâ, yâni Hakk'ın şe'ni bâtın olur, gizlenir. Şu halde görülen sûretlerin Bâtın'ı Hak'tır. "O Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir ve Batın'dır" (Hadîd, 57/3) âyetine göre de yine bu sûretlerden Zâhir olan da Hak'tır.

Tafsîli te'vîle gelince, A. Avni Bey bunu da şöyle açıklamaktadır: Şehâdet âleminde görülen her bir sûret bir ilâhî ismin mazharıdır. Bu sûret mazharı olduğu ilâhî ismin "sırât-ı müstakîm"i üzerinde yürür. Her bir mazharda ise, bu mazharın Rabb-i hâssı olan ismin hazînesinde saklanmış olan hükümler zâhir olur. İşte ârif bu âlem sûretlerinde zâhir olan hükümlere dikkat edip, onların mânâlarına intikal eder. Bizzat kendisinden zâhir olan hükümlere de dikkat ederek kendi isti'dâd ve kâbiliyetinin ne olduğunu idrâk eder.

Âlemin hissî sûretleri ve cismânî nakışları hayâlden ibârettir. Zîrâ onların varlıkları, gölgelerin varlıkları gibi bizim duygu âlemimizde mevcut ise de, bu şekiller ve varlıklar bir müddet sonra bozulup kaybolur. Molla Câmî de bu mânâda bir beytinde "Evet âlem bütün hayâldir. Fakat onda dâimâ bir hakîkat cilve-gerdir" demiştir. "Cilve-ger" olan, yâni tecellî eden hakîkat ise Hakk'ın bir olan vücûdudur. Yâni âlem sûretlerinden her bir sûret Hakk'ın isimlerinden bir ismin aynasıdır. Bu aynada o ismin hükümlerinin sûretleri tecellî etmektedir. Hakk'ın "vücûd-ı mutlak-ı latîf"i her bir ismin gereğine göre bu kesîf âlem sûretlerinde taayyün ve tecellî etmiştir.

Bunu bir misalle şöyle açıklayabiliriz: Ayna karşısında duran bir kimsenin sûreti aynada zâhir olur. Hakîkatte aynada görülen sûretin bir vücûdu olmayıp "ma'dûm" hük-

münde ise de, bizim his ve idrâkimizde bir çeşit vücûdu, bir çeşit varlığı vardır. Zîrâ mutlak sûrette yok olsaydı gözle görülmezdi. Gördüğümüz varlık ise bir "hayâl"den ibârettir. Aynada görülen sûretin hakîkati ayakta duran şahsın sûretidir. Bu şahıs ayna karşısında görünmekten, yâni tecellî etmekten uzaklaşınca, orada görülen gölge ve hayâl de yok olur. Şu halde aynadaki hayâl varlığı (vücûd-ı hayâlî) var gösteren, var kılan, yâni "kayyûm", ayna karşısında ayakta duran, "kâim" şahıstır.

İşte bu kâinât suretlerinin birer hayâl olduğunu, fakat "hakîkat" bakımından Hak olduğunu "zevk" ile anlayan kimseler, "tarîkat"in sırlarını hâiz ve hakîkate vâkıf olurlar.

Hz. Peygamber'in his âleminde içtiği sütü, rü'yâda kendisine sunulan süt gibi "ilim" ile yorumlaması keyfiyeti, süt içtiği zaman ettiği duâda kullandığı ifâde husûsiyetinden anlaşılmaktadır. Duâsında "sütün artırılmasını" istemesi, "ilminin artırılmasını istemesi kendisine emr edildiği" içindir. Zîrâ âyet-i kerîmede "Rabbim ilmimi artır, de!" (Tâhâ, 20/114) buyrulmuştur. Resûlullah herhangi bir şey yiyip içtiği zaman duâsında onun artırılmasını istemediği halde, "süt içince" onun artırılmasını niyâz etmesi, şehâdet âlemindeki sütü, rü'yâsında içtiği "süt" gibi, "ilim" ile yorumlamasından ileri gelmektedir. Şu halde Resûlullah (s.a.v) içinde yaşadığımız bu his ve şehâdet âlemini hayâl ve misâl âlemine ilhâk etmekte ve rü'yâsını tâbir etiği gibi, bu fizik âlemin hâdise ve sûretlerini herbirine uygun bir mânâ ile yorumlamış olmaktadır.

Süt ile ilim arasında yorum esnâsında kurulan münâsebet ise şudur: Süt, bebeklerin bedenini terbiye edip kemâle erdirdiği gibi, ilim de nâkıs olan insanları terbiye edip kemâl mertebesine ulaştırır.[123]

A. Avni Bey **Yûsuf Fassı**'nın şerhi esnâsında Molla Câmî'nin aşağıdaki meşhur beyitlerini zikretmektedir. Bu gazelin altı beyti daha vardır[124]. İbrâhîm Hakkı Erzurumlu **Dîvân**'ında bu gazeli nazmen tercüme etmiştir.[125]

Kâinâtta olan her şey vehim veyâ hayâldir
Veyâ aynalarda akisler ve gölgelerdir
Hidâyet güneşi mâsivâ gölgesinde parladı

---

123. A.g.e., C.III, Süleyman Fassı, s. 251
124. Molla Câmî; A.g.e., 181-182.
125. İbrâhîm Hakkı Erzurûmî; **Dîvân** (İstanbul 1263), s.122.

Dalâlet çölünde hayran olup kalma!
Âdem kimdir? "Lem-yezel" nûrunun aksidir
Âlem nedir? "Lâ-yezâl" deryâsının dalgasıdır[*125]

Elmalılı A. Hamdi Yazır "Sen Rabbine nazar etmez misin, gölgeyi nasıl uzattı? Eğer dileseydi onu sâkin kılardı" (Furkān, 25/45) âyetinin tefsîrinde Câmî'nin bu gazelinin ilk beytini alıp "... görülen âlem "Kâinâtta olan her şey vehim veyâ hayâldir veyâ aynalarda akislerdir" mantûkunca bir zıll ü hayâl ve bu hayâl Rabb'ına dâlldir"[126] demektedir.

Âlemin bir vehim ve hayâl olarak telakkî edilmesi şöyle açıklanmaktadır: Âlemin hakîkî ve müstakil bir vücûdu yoktur. Hakîkî vücut Hakk'ın, izâfî vücûd ise âlemin vücûdudur. Âlem ancak Hakk'ın varlığına nisbet ve izâfetle mevcuttur. Bu nisbet ve izâfet "gölge" mefhûmunu ile anlatılmaktadır.

Şehâdet âlemi ve içindeki varlıklar "hakîkî vücûd"un gölgesidir. Gölge kendi kendine var olamaz, onun müstakil bir varlığı yoktur; bir gölge sâhibine muhtaçtır.

İbnü'l Arabî **Fusûs**'ta şöyle demektedir: "Hak'tan başka varlıklar, yâhut âlem diye anılan şey Hakk'a nisbetle bir şahsın gölgesi gibidir. Böyle olunca mâsivâ, yâni Allah'dan başka varlıklar Allâh'ın gölgesidir".[127] A. Avni Bey bu cümleleri şöylece şerh etmektedir:[128] Âlem sûretlerinin Hakk'ın varlığına nisbeti bir adamla gölgesi gibidir. Adamın gölgesinin müstakil bir varlığı yoktur. Bu gölge zâhir olabilmek, var olabilmek için adamın varlığına muhtaçtır. Âlemin varlığı da böyledir. Müstakil, kendi kendine sâhip olduğu bir varlığı olmayıp, ancak Allâh'ın varlığı ile kâimdir. Şahsa âit gölgenin bütün hareket ve duruşları şahsa bağlı olduğu gibi, âlemde görülen bütün hareket ve duruşlar da gölge sâhibi olan Hakk'ın vücûduna tâbi'dir. Zîrâ âlem Hakk'ın isimlerinin sûretleri ve sıfatlarının mazharıdır.

Şahıs ve gölgesi arasındaki varlık yönünden münâsebet bir bakıma "ayniyet" ve bir bakıma "gayriyet" arzeder. Gölgenin varlığı gölge sâhibi olan şahsa âit olup başka bir şahsa âit olmadığı için, gölgenin varlığı gölge sâhibinin vücûdunun aynıdır; bu bakımdan ikisi arasında "ayniyet" vardır. Fakat bir engel zuhur edince gölge görünmediği, mevcut olmadığı halde gölge sâhibi mevcuttur; veyâ gölgeye bir şey ârız olduğu zaman

---

* 125 Bkz., A. A. Konuk; A.g.e., C.II, 251
126. Elmalılı A.Hamdi Yazır; **Hak Dînî Kur'ân Dili**, C.V, s.3597.
127. M. ibnü'l-Arabî; **Fusûsu'l-Hikem** (Çev. N.Gençosman), s.139.
128. A.A.Konuk; **A.g.e.**, C.II, 234-235.

man gölge sâhibi bundan müteessir olmaz; veyâhut ışığın yer değiştirmesi ve gölgenin zuhur ettiği yerdeki farklılıklar sebebiyle gölgede değişiklikler vuku bulduğu halde gölge sâhibinin vücûdunda bir değişiklik hâsıl olmaz. Bu ve benzeri bakımlardan gölge ile gölge sâhibi arasında "gayriyet" vardır. Ayrıca varlık olmak bakımından gölge ve gölge sâhibinin varlığı aynı değildir. Gölge i'tibârî, izâfî bir varlığa, gölge sâhibi ise hakîkî bir varlığa sâhiptir. Bu yönden de aralarında bir "ayniyet" yoktur.

İşte bunun gibi gölge olan âlemle Hakk'ın vücûdu arasında hem "ayniyet" hem de "gayriyet" vardır. Gölge olan âlemin varlığı Hakk'ın vücûdu ile kâimdir; Hak âlem varlığının "Kayyûm"udur; bu gölgenin varlığı Hak'tandır ve Hakk'a bağlıdır. Hak olmasa gölge olan âlem de mevcut olmazdı. Bu bakımdan Hakk'ın vücûdu ile gölge olan âlemin varlığı arasında bir çeşit ayniyet vardır. Fakat âlemin varlığı hakîkî olmayıp izâfî ve i'tibârî bir varlık olduğu için, âlem ile Hakk'ın vücûdu arasında ayniyet yok, gayriyet vardır. Onun için vahdet-i vücûd anlayışında âlemin vücûdu her bakımdan, her yönden ve tamâmen Hakk'ın vücûdunun aynıdır denilmemektedir.

Başka bir ifâde ile söylenecek olursa, gölge olan âlemin varlığı "hakîkat" bakımından Hakk'ın vücûdunun aynıdır; fakat âlem taayyünü bakımından Hakk'ın gayridir.[129]

Âlemin bir "vehim" olması keyfiyeti ise, insan "hayâl'inde onu kendi kendine mevcut, Hak'tan hâriç, Hak'tan müstakil ve Hakk'ın vücûduna ilâve bir varlık olarak zan, tahayyül ve tevehhüm ettiği içindir. Hakîkatte âlem Hakk'ın vücûdundan hâriç olamaz. Zîrâ Hak Sonsuz varlığı ile her şeyi kuşatmıştır. Hakk'ın Sonsuz varlığının hâricine çıkması mümkün olmadığı için âlem, Hakk'ın vücûduna ilâve ve zâid bir varlık değildir.

Meselâ bir şahsın gölgesi ondan ayrılamaz. Aralarındaki bu birlik, ancak görünüşte "şahıs" ve "gölge" olmak üzere iki sûrette zâhir olmuştur. İşte bu iki ayrı sûrette zuhûr ediş sebebiyle, şahıs ve gölgesi arasında bir "gayrilik" ve "başkalık" tevehhüm olunmuş, "gölge"nin şahıstan müstakil bir vücûdu olduğu tahayyül edilmiştir.[130]

İ. H. Bursevî "hayâl" kelimesini "emr-i muhayyel", tahayyül olunmuş emr olarak açıklamakta ve İbnü'l-Arabî'nin "Kâinât hayâldir; hakîkatte ise o da Hak'tır" mısraını "Mâsivallâhın cümlesi umûr-ı muhayyeledir" mânâsında yorumlamaktadır. Zîrâ gerek

129. A.g.e., C.II, 235. Ayrıca ayniyet ve gayriyet konusu için II. cildin evvelindeki makâlemize bakınız.
130. A.A.Konuk; A.g.e., C.II, 245. Molla Câmî'nin sözü edilen ilk iki beytinin şerhi için ayrıca bkz., Harîrîzâde Kemâleddîn; **Şerhu Beyti Mevlânâ Câmî**, Süleymâniye Ktb. Tırnovalı nu. 898, yk. 24b. ve devâmı.

"rûhlar" ve gerekse bütün cisimler ekvân âlemindendir. Kevn âleminin varlığı ârız ve izâfîdir. Her ne kadar ârız ve izâfî de olsa bu kâinâtın bir vücûdu vardır. Nasıl ki cisimler âlemindeki gölgenin varlığı yok farz edilemiyorsa, aynı şekilde kâinâtın Hakk'ın vücûduna nisbetle gölge olan varlığı da selb edilip tamâmen yok farz edilemez. Fakat ârife göre bütün hayâller Hak'tır ve ârif bütün varlıklar ile konuşmaya kâdirdir. Çünkü hakîkî tevhîd, mevhûm yâni vehm edilen varlıklara i'tibâr etmemek ve "muhakkak" olan Hakk'ın vücûdunu isbât etmektir. Ancak bu takdirde "vücûdda şirk" ve ikilik ortadan kalkıp "vahdet sırrı" zâhir olur. Hakîkî âkıller de bütün varlıkları "mevhûm" yâni tevehhüm olunmuş varlıklar olarak bilirler. Bu mevhûm gölgelerden geçip gölge sâhibine nazar ederler. Zîrâ gölge sâhibi olan hakîkî vücûd, bu tevehhüm olunan gölge varlığın "vücûd-ı muhakkık"ı yâni onu gerçekleştiren vücûddur.[131]

Yine İ. H. Bursevi'nin ifâdelerine göre de vücutta asıl ve prensip "hakîkî vücûd"dur. Fer' durumunda olan, "mecâzî vücûd" denilen bu kâinâttır. Hakîkî vücûd gölge sâhibi, mecâzî vücûd ise gölgedir. Hakîkî vücûdun mecâzî vücûda hiçbir sûretle "intikal", "ittisâl" ve "hulûl" etmesi bahis mevzûu değildir. Zîrâ "O el-ân olduğu hâl üzerine" olup, âlemlerden tecerrüdü mutlakı üzerine bâkîdir. Onun için demişlerdir ki: "Kâinât üzerinde Allah'dan bir eser yoktur; ve Allah üzerinde de kâinattan bir eser yoktur". Fakat vücûdun sûretine nazar edenler "hakîkî vücûd"a intikal ettiklerini sanırlar veyâ vücûdun ikiliğine zâhib olurlar. Bilmezler ki havada uçan kuşun gölgesi hakîkatte kuşun olduğu gibi, bütün mevcutlar da, "hakîkat"te mevcut değil, Hakk'ın vücûdunun nûrudur. Şu halde hakkânî nazar ve hakîkî tevhîd ehli olanlar, mazharda Zâhir'e nazar edip arz vechinde gölge görmez. Aksine gökteki güneş ve ayı görür. Bundan da gölgenin aslının nerede olduğu anlaşılır.[132] Erzurumlu İbrâhîm Hakk:

Savâb odur ki kamuyu görür gönül çü zılâl
Misâl-i hâb u hayâl

mısra'ında, bütün varlıkların "gönül" tarafından "gölgeler" ve "uykudaki hayâller gibi" görülmesinin isâbetli olacağını ve:

Bir iste, bir oku, bir öğren, bir anla
Sivâllâhi vallâhi zıllün zâil[133]

beyti ile de "Allah'dan başka varlıkların zâil ve yok olucu bir gölge olduğunu, bu sebeple insanın "Bir"i araması, okuması ve öğrenmesi gerektiğini ifâde eder.

---

131. İ.Hakkı Bursevî; **Rûhu'l-Mesnevî**, C.II, 121-123 ve 130.
132. **A.g.e.**, C.II, 131-132.
133. İbrâhîm Hakkı; **Dîvân**, s.213 ve 24.

İ. H. Bursevî "tevhîd" anlayışı ile bu "Birlik"e şu şekilde işâret eder: Tevhîdin sûreti lâ ilâhe illallahdır ki "Allah'dan başka ma'bûd yoktur" mânâsınadır. Tevhîdin hakîkati ise "Allah'dan başka mevcûd yoktur" demektir. Zîrâ mümkin varlıkların vücûduna i'tibâr edilmez. Onlar gölge ve akislerdir. Bu mümkin varlıklar vücûdlarını Hak'tan istifâza etmişlerdir. Bu bakımdan kendisine rücû' edilen vücûd birdir. O da vâcib olan vücûddur.[134] Mümkün varlıkların gölge ve akisler şeklinde telakkî edilmesi ve gölgenin varlığı hakkındaki değer hükmü netîcesinde vahdet-i vücûd kanâatinin belirtilmesi, tevhîdin hakîkatinin bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır.

"Bu âlem hayâl olduğu cihetten hayâlâtı çoktur" diyen İ. H. Bursevî, varlıkların dış görünüşünden "bâtın"ına intikal edebilmek için bir takım zahmetlere katlanmak gerektiğini, bu zahmetler ve gösterilen gayretler netîcesinde vücûdun bâtın ve hakîkatinin idrâk edilmesinin mümkün olacağını söyler. İnsana bütün "hayaller"i var gösteren, bir sihirbaz gibi olan "nefis"tir. Sihirbaz ve hokkabazlar nasıl yok olan şeyleri var gibi gösteriyorlarsa, "hakîkat"te hayal olan kâinâtı da insana var gibi gösteren nefistir.[135]

Bütün kâinât ve hâricî sûretler her ne kadar "hayâl" iseler de, ilâhî isim ve sıfatların mazharı olan bu varlıklar sâyesinde ilim, mârifet ve hakîkatler elde edilmektedir. Allâh'ın bilinmesi de bu kâinât vâsıtasıyla olmaktadır. "Enbiyâ ve evliyâullah Allâh'ı bu âlemden bildiler; âlemsiz Allah bilinir, demek iyi söz değildir" diyen Bursevî şöyle devâm etmektedir. "Âlem" kelimesi aslında "alem"dir. Âlem kelimesindeki "elif" harfi işbâ' içindir. "Alem" ise kendi "ayn"ı ile "zât"a delâlet edene derler. "Alem" ismine ilk önce mazhar olan "hakîkat-i muhammediyye"dir ki en geniş ve en azîm mertebedir. Onun için Hakk'a delâlet eden varlıklar arasında onun fevkında bir "âlem" yoktur. Şu halde "alem" ile "âlem" arasındaki bu yakın irtibattan dolayı, şu varlık âlemi Hakk'ın nurlarına aynadır. Zîrâ Hakk'ın zâtı "çekirdek" ve varlıklar bir ağaç mesâbesindedir. "Varlık tohumdur ve ağaç hayâldir".[136]

Bu son cümlede Bursevî'nin "varlık" dediği "hakîkî ve mutlak vücûd", "ağaç" dediği de hayâllerden ibâret olan mevcûdât ve kâinâttır. Zât-ı Hakk'ın muhtelif sıfat ve isimleri vardır ki hâriçte görülen bütün varlıklar onların zuhûr yerleridir. Yukarıdaki misalle söylenecek olursa, ağacın bütünü ve unsurları çekirdeğin zuhûr yerleri, yâni mazharlarıdır. Çekirdeğin gizli olan sıfat ve isimleri ağaçta zuhûra çıkmıştır. Fuzûlî bir beytinde bunu şöyle dile getirmiştir:

---

134. İ.Hakkı Bursevî; **K.Netîce**, yk. 10a.
135. **A.g.e.**, 13b.
136. İ.Hakkı Bursevî; **Rûhu'l-Mesnevî**, C.I, 128.

Zehî zâtın nihân ü ol nihândan mâsivâ peydâ
Bihar-ı sun'una emvâc peydâ, ka'r nâ-peyda

Hakk'ın, toprak altında çekirdek gibi gözlerden gizli olan Zât'ından "mâsivâ" denilen hayalden ibâret "kâinât ağacı" peydâ olmuştur. Onun yaratış denizlerinde mâsivâ dalgaları âşikâr, fakat Zât denizinin derinlikleri gizlidir. Zuhûrundan önce çekirdekte bâtın ve gizli olan ağaç, sûret ve maddesiyle zâhir olmuştur. Ağacın âşikâr hâle gelmesiyle berâber çekirdek nasıl gözlerden gizlenmiş oluyorsa, mâsivânın zuhûrundan önce kendi Zât'ına, kendi Zât'ıyla zâhir olunca, Hakk'ın Zât'ı bâtın olmuştur. Onun için göz ile görünen âlemdir, Hak görünmez. Hak ise "gönül gözüyle görünür." Ağaç varlığında çekirdek gönül gözüyle görünür. Zîrâ her nesnenin melekûtunu mükâşefe etmek "basar" ile değil "basîret" ile mümkün olur. Çünkü görme ve diğer duyular sâdece mülk âlemini, şehâdet âlemini görmek içindir; melekût yâni misâl ve ruhlar âlemi bu beş duyu ile idrâk edilemez.[137]

İşte bundan dolayı bu şehâdet âlemindeki varlıkların sûretine nazar etmeksizin mârifet tahsîl etmek, muhtelif ilâhî ilimleri elde etmek ve mânevî zevklere nâil olmak mümkün değildir, diyen İ. H. Bursevî bunu bir misalle açıklar: Nasıl ki insanın kendi sûretini görmek için bir aynaya ihtiyâcı varsa, ilâhî isimlerin tecellîlerini müşâhede edebilmek için de birer ayna mesâbesinde olan varlıkların sûretine ihtiyaç vardır. Zîrâ varlıkların sûretleri Hakk'ın isim ve sıfatlarının tecellîleridir. Hakk'ın bilinmesi "halk" denilen bu mahlûkat sûretleri yüzündendir. Böylece Hak enfüste ve âfâkta bilinir ve O'nun hakkında mârifet elde edilir. Kulların seçkinleri olan evliyâ, Hakk'ın sıfatlarının mazharları olan bu kesret (çokluk) âleminde, Hakk'ın vahdetini müşâhede edebilirler. Zîrâ onlar "fenâ-i ef'âl ve sıfât ve Zât" derecelerini elde ettikleri için böyle bir müşâhedeye erişmişlerdir.

Yitirdim Yûsuf'u Ken'ân ilinde
Bulundu Yûsuf vü Ken'ân bulunmaz

beytinde "Yûsuf"tan murâd "vahdet" ve "Ken'ân"dan murâd "kesret" âlemidir. Dervişli ğin başlangıcında, tabîatıyla bir hicab ve gaflet içinde olan bir kimse, "birlik"i temsil eden Yûsuf'u, Ken'ân ilinin yâni şehâdet âleminin çokluğunda yitirmiştir. Birbirinden farklı bir çok varlık gördüğü vakit "Bir Vücûd"u nasıl idrâk edebileceğini bilemiyecektir. "Vahdet" gönül gözünde bütün kemâliyle zuhûr edince, eşyânın çokluğunu ve çokluğu temsil eden Ken'ân ilini göremez olmuştur. Gözün bir şeye çok yakınlığı görmeye mâni' olduğu gibi, "vahdet"in zuhûr ve tecellîsi de kesreti görmeye mâni olur. Bir kimse

137. A.g.e., C.I, 128.

ansızın veyâ dikkatle güneşe baktığı zaman nasıl gözü kamaşır eşyâyı göremez olursa, "vahdet"in tecellîsi ânında da bütün kesret vahdet, ağyâr yâr, bîgâne âşinâ ve uzak yakın olur.[138] Böylece bütün varlıklarda Hakk'ın sıfatları tecellîsinden gayri bir şey görmez olur. Bütün fiil ve hallerin, Hakk'ın isimlerinin te'sîrinden hâriç olmadığını idrâk eder. Bu idrâk ve müşâhede netîcesinde kul "hayret" noktasına ulaşır. Azîz Mahmûd Hüdâyî (v. 1638) şöyle der:

Ol kadar hayrette olsun cân ü dil
Kande bakarsam efendim sanayın

Bursevî, bu beyitteki ifâdeden "eşyâ Hak'tır" mânâsı anlaşılmamalıdır demekte ve şunları ifâde etmektedir: Zîrâ Cenâb-ı Hak Zât'ı cihetinden "tecerrüd" ile muttasıftır Onun için eşyâda ve eşyâdır denilmekten münezzehdir. "Tenzîh" bunu îcâb ettirir. Fakat Cenab-ı Hak a'yan mertebelerinde, yâni çeşitli mertebeler ve bu şehâdet âleminde sıfatlarıyla zâhir olmuştur. Bu âlemin varlıklarındaki kemâl sıfatları Hakk'a, noksan sıfatlar "a'yan"a, yâni bu cismânî varlıklara râci'dir.[139]

Görüldüğü gibi, gölge varlık anlayışı, Hak ile âlem arasındaki münâsebeti ifâde ettiği gibi, vahdet-i vücûd doktrinini de dile getirmekte bir sembol olarak kullanılmaktadır. Maddî varlıklar âlemini gölge olarak idrâk edebilmek zihnî ve aklî bir îzah netîcesinde mümkün olmamakta seyr ü sülûk ve kalbî müşâhede gerektirmektedir. Mutasavvıflar bu konuda ortaya çıkabilecek "Hak eşyâdır veyâ eşyâdadır" gibi **panteizm** (vücûdiyye) mânâsına gelebilecek yanlış ve noksan değerlendirme veyâ anlayışlara da dikkati çekmekte ve onun için mutlak bir "ayniyyet"ten bahsetmemektedirler. Onlara göre âlemin, gölge ve hayâl bile olsa, bir gerçekliği vardır. Gölge ve gölge sâhibi arasında kabul edilen bu "ikilik" ise, "ayniyet" anlayışı ile çözümlenmekte, "gayriyet" anlayışıyla da mes'ûliyet ve noksan sıfatlar varlıklara izâfe edilmektedir.

VI. Gölge Oyunu - Karagöz

Bu incelememizin baş tarafında "zıll-ı hayâl", "gölge oyunu" ve benzeri adlarla adlandırılan Karagöz oyununun gölge varlık anlayışında bir misal olarak kullanıldığını söylemiştik. Bu anlayışın çeşitli unsurlarını ele almış ve bu görüşü tasavvuf bakımından açıklamaya çalışmıştık. Şimdi de İbnü'l-Arabî ve diğer mutasavvıfların bu oyun hakkında söylediklerini ele alıp, daha sonra Karagöz oyununda, oyun başında söylenen perde gazellerini inceleyerek bu oyunun değerlendirilmesini yapacağız.

138. A.g.e., C.I, 129-131.
139. A.g.e., C.I, 132.

İbnü'l-Arabî **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin 317. Bâbında[140] Hakk'ın âlemle münâsebetini ve âlemi ne şekilde tedbîr ettiğini açıkladıktan sonra "hayâlü's-sitâre" (perde hayâli) dediği gölge oyununu misal verir: "Bu mes'elede işâret ettiğim hakîkati ârif olmak isteyen "hayâl-i sitâre"ye, onun sûretlerine ve kendileri ile oyundaki şahısları oynatan ve onlarda konuşan zat ile aralarına gerilmiş olan perde dolayısıyla uzakta kalmış olan küçük çocukların zannına göre o sûretlerde konuşanın kim olduğuna baksınlar."

"Âlem sûretlerinde de durum böyledir. İnsanların çoğu da bu çocuklar gibidir. Onların ne sebepten gaflete düşüp aldandığını anlarsın. Bu mecliste çocuklar ferahlanır ve neş'elenirler. Gâfiller de bu meclisi bir eğlence ve oyun zannederler. Âlimler ise ibret alır ve bilirler ki, Allah bunu bir sembol (mesel) olarak koymuştur."

"Bunun içindir ki, bu oyunun evvelinde "vassâf" denilen bir şahıs çıkar ve Allâh'ı ta'zîm ve temcîd ettiği bir konuşma yapar. Sonra birazdan perdenin arkasından çıkacak olan sûretlerden her biri hakkında sözler söyler. Daha sonra seyirci topluluğuna hitap ederek şöyle der: Allah bunu kullarının ibret almaları ve bilmeleri için bir misâl (sembol) olarak vaz' etmiştir ki, âlemin Allah ile olan durumu, bu sûretlerin kendilerini hareket ettirene nisbetle olan durumu gibidir. Ve bu oyunun perdesi muhkem olan sırr-ı kader perdesidir. Bu böyle olmakla berâber, gâfiller bunu yine de eğlence ve oyun addederler. Nitekim Allah Teâlâ âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur:" "Dinlerini eğlence ve oyun addedenler..." (En'âm, 6/70)

"Bu açıklamalardan sonra "vassâf" perdeden kaybolur. Bu "vassâf", bizim aramızda ilk var edilen Âdem (a.s.) mevkiindedir. "Vassâf"ın perdeden kaybolması, Hakk'ın gayb perdesi arkasında, Rabb'i indinde kaybolmasıdır. Allah hakkı söyler ve doğru yola hidâyet eyler."

Hayal ve gölge oyununun İbn Arabîdden önce[141] ve sonra da, yukarıda naklettiğimiz gibi, tasavvufî mânâ ile yorumlandığını görüyoruz. İ.Hakkı Bursevî tasavvuf yolunun sâliklerinin "vahdet âlemi"ne muhtelif yollardan girdiklerini, bunların bir kısmının şuhûd menziline "hayâl-i zıll dedikleri la'be (oyun) sûretinden" gittiklerini ve bunu bir misâl olarak aldıklarını, zîrâ kâinattaki sûretlerin herbirinin Hakk'ın vahdetine götüren bir yol olduğunu, bu hakîkati ise "ancak kudsî nûr ile nurlanmış gözlerin müşâhede" edebileceğini söylemektedir.[142]

---

140. M. ibnü'l-Arabî; **el-Fütûhât el-Mekkiyye**, C.III, 65-68.
141. M.Zeki Pakalın; **Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, "Karagöz" maddesi. N.Sâmi Banarlı; Karagöz'e Dâir (Muhittin Sevilen'in **Karagöz**, İstanbul 1969) adlı takdim yazısı, s.3-4.
142. İ.Hakkı Bursevî; **Rûhu'l-Mesnevî**, C.II, 533.

Asrımız sûfîlerinden Ken'ân Rifâî (v.1950) de bu oyunu şöyle yorumlamaktadır: Karagöz oyununda Şeyh Küşterî "Câhillerin cehlini, ehl-i şuhûdun ve evliyânın irfânını, ehl-i tarîkın da kendilerini mânâ ile aynîleştirmelerini sembolize etmiştir." Câhiller oyunda gördükleri fiil ve hareketleri perdeye akseden gölgeden bilirler. "Ehl-i şuhûd ise o sûretlerin hareketini oynatandan", bu sûretleri hareket ettirenden bilirler. "Ehl-i tarîk perdenin arkasına girerler; bütün o sûretler mütelâşî (yok) olur; kendileri de bir sûret olurlar." Şuhûd, yâni görmekte kesret vardır: Gören, görülen ve görmek fiili. Bu ise Hakk'ın ef'âl, sıfât ve Zât'ını birlikte mütâlaa etmekten ileri gelen bir çokluktur. Fakat insan ef'âlden sıfatlara ve oradan da Zât'a yükselirse ilâhî hüviyette yok olup, "ayn-ı hüviyyet" olur. Bu durumda ef'âl ve sıfâttan ileri gelen kesret kaybolup, ortada yalnız "Zât" kalır.[143] Yine Ken'an Rifâî "Karagöz" başlıklı **Şem'a yaktım, perde kurdum, gösterem zıll ü hayâl** mısraıyla başlayan manzûmesinde, bu oyunda "misâl-i bâ-kemâl" söylendiğini, perdenin "dünyâ-yı fânî", ışık veren şem'anın "rûh"u temsil ettiğini, oyunlar ve oyuncular çok çeşitli olduğu halde "oynatan", "söyleyen", "öldüren", "güldüren" ve "ağlatan"ın "bir" olduğunu, çocuklar için eğlenceli ve güldürücü bir oyun ise de, bunun bir "hakîkat"i temsîl ettiğini, onun için ibret gözüyle bakılıp "her tarafta Hakk'ı bilmek" ve kalpten ağyâr denilen mevcûdât sûretlerini silmek gerektiğini ifâde etmiş tir.[144]

"Nakşî" mahlaslı mutasavvıf şâir bir gazelinde:[145]

Hayâl-i zıl yeter ibret görünen hayme-i tende
Değildir nutk eden sûret derûnunda duran söyler

diyerek gölge oyununu bir misâl olarak kullanmıştır. İ.Hakkı Bursevî de:[146]

On sekiz bin âlemin vücûdu oldu bir hayâl

mısraıyla başlayan gazelinde:

Sûret-i âyînedir âlem velâkin göz gerek
Tâ muhakkak göre ol yüzden yüzü bî-ihtimâl
Sûret-i âlem sana sa'y et ki perde olmasın
Bakma dîvâr u perdeye, gel dîdeni deyyâra sal

beyitlerinde âlemin bir hayâl ve gölgeden ibâret olduğunu, varlık âleminin bir ayna olup orada Hakk'ın "yüz"ünün görülebilmesi için bir basîretli "göz gerek"tiğini, gayret ve çalışma netîcesinde, varlıkların şekil ve sûretlerinin hakîkati görmeye mâni' olmayacağı-

143. Sâmiha Ayverdi-N.Araz; **Ken'ân Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık**, İstanbul 1951, s.363.
144. Ken'ân Rifâî: **İlâhiyât-ı Ken'ân**, İstanbul 1341, s.76, (2. baskı İstanbul 1988, s.189).
145. Muhittin Sevilen; **A.g.e.**, s.234.
146. İ.Hakkı Bursevî; **Kenz-i Mahfî**, İstanbul 1293, s. 103.

nı, hayâlî sûretlerin göründüğü bu varlık âlemi perdesine ve gölgelerin göründüğü duvara bakmayıp "deyyâr"a, duvar ve perdenin arkasında duran âlemin sâhibine göz çevrilmesi gerektiğini belirtmektedir.

İbnül-Arabî ve sûfîlerin gölge oyunu hakkındaki söz ve yorumlarında temas ettikleri hususlar, Karagöz oyunu başlangıcında Hacivat tarafından okunan "perde gazelleri"nde defalarca dile getirilmiştir. Bu perde gazelleri Karagöz oyununu îcâd edenin, oyunu oynatanların ve bu oyunu seyreden "ârif"lerin, gölge oyununu nasıl telakkî ettiklerinin delîlidir. Gölge ve hayal varlık konusunda verilen açıklamaları göz önünde bulundurarak bu gazellerin bir kaçını inceleyip değerlendirmek istiyoruz.

Bir perde gazelinin[147] ilk beytinde şöyle denilmektedir:

Sûret-i zâhiri bir zıll-ı hayâldir perde
Âlem-i kevni temâşâya misâldir perde

Burada, Karagöz perdesinin görünüşte bir "hayal oyunu", fakat hakîkatte varlık âleminin gerçeğini müşâhede ve temâşâya bir misâl olduğu açık bir şekilde dile getirilmiştir. Bir başka perde gazelinde:[148]

Bu perde çeşm-i ehl-i zâhire bir nakş-ı sûrettir
Rumûz erbâbına ammâ ki temsîl-i hakîkattir

Karagöz perdesi varlığın sâdece dış yüzünü gören göze göre bir sûretler nakşından ibârettir. Fakat varlık âlemindeki her nesneyi bir sembol ve remz olarak idrâk eden kimselere göre, bu oyun, Hak ile âlem arasındaki münâsebetin hakîkatini anlatan bir temsîl, bir sembolleştirmeden ibârettir.

Cihâna benzetip Şeyh Küşterî bu perdeyi kurmuş
Müşâbih eylemiş ecnâsa tasvîri ne dikkattir

Osmanlı toprağına gölge oyununu getiren ve onu türkçeye ve Türk halkının zihniyetine uygulayan Şeyh Küşterî[149], bu Karagöz perdesini âleme ve perdeye getirdiği sûretleri de bu dünyâda yaşayan insan çeşitlerine benzetmiştir ki, bu dikkate şâyân bir şeydir.

Ne var bilmez verâ-yı perdede ancak budur tahkîk
Lisân-ı hâl ile hâl-i cihânı bir hikâyettir

Perdedeki sûretleri görenler, perdenin ötesinde ne olduğunu bilmezler. Gerçekte bu, san'at ve hâl diliyle şu cihânın ve cihan ehlinin hâlini anlatmaktan ibârettir. Nitekim bu cihânın insanları da cihan perdesi arkasında ne olduğundan habersizdirler.

---

147. Hellmut Ritter; **Karagös**, İstanbul 1941, s.70.

148. Muhittin Sevilen; **A.g.e.**, s.93, Hellmut Ritter; **Karagös**, Wiesbaden 1953, s.517-518.

149. M.Zeki Pakalın; **A.g.e.**, "Karagöz" maddesi.

Nice mânâ olur melhûz bunun tahtında seyr eyle
Nikâtin anlasın ehli diye arz-ı nezâkettir

Dikkatle bakılınca görülür ki, gerek perdede sûretlerin aksetmesinde, gerekse oyunun hikâyesi içinde, varlık mertebelerinden kazâ ve kadere, yaratılıştan yok oluş ve ölüme kadar bir çok mânâ hatıra gelir. Bu sûretler ve hikâye içinde ehli olanların anlaması için pek ince bir san'at gösterilmektedir.

Sönünce şem'a eşhâsı olur nâ-bûd u sır birden
Cihânın bî-bakā olduğuna rânâ işârettir

Sûretleri perdeye aksettiren ve onları perdede var eden mum sönünce Karagöz oyununun kahramanları birden yok olur, sırra geçerler. Hakk'ın "Nûr" ismiyle adem karanlığından çıkıp, önce varlık perdesinde zâhir olan izâfî sûretler, sonra Hakk'ın Kābız ve Kahhâr isimlerinin tecellîleriyle bir başka âleme geçer ve gözden kaybolurlar. İşte Karagöz perdesinde görülen sûretlerin "ışık"la perdeye gelip ışık sönünce yok oluşları, şu varlık âleminin de aynı şekilde bir var oluş ve yok oluş içinde bulunduğuna, devam ve bakāsının olmadığına pek güzel bir işârettir.

Bir başka perde gazelinde[150] ise şöyle denilmektedir:

Hayme-i zıllım kurup fennimde geçtim çok hayâl
Ehl-i dil anlar hayâlim, gayriler bilmek muhâl

Gölge oyununu gösterdiğim çadırı kurup bu san'at sâhasında bir çok hayâl ve sûreti perdede aksettirdim. Bu gösterdiğim hayâllerin ne demek olduğunu gönül ehli olan, kalp gözü açık basîret sâhipleri anlarlar. Başkalarının benim ne demek istediğimi bilmeleri muhaldir, imkânsızdır. Nazîrsiz olan Sâni'-i ezelî, Cenâb-ı Hak bu âlem çâdırını kurmuş, bilinmeyen zamanlardan beri bu kâinât perdesinde bir çok sûret ve hayâller nakş etmiştir. Ama bu varlık perdesinde görünenlerin birer hayalden ibâret olduğunu sâdece "kalb" ehli olan, basîret gözleri açık kimseler bilebilmişler ve ilâhî san'atı ve bu san'attaki ilâhî nükteyi anlayabilmişlerdir.

Sûretâ irşâd edip diriltin ey cân çün bizi
Her kımıltı Vâhid'indir, kesret onsuz bî-mecâl

Ey rûh! Mâhiyetini bilmediğimiz bir ittisâl ile bizim sûretlerimize taalluk edip bizi diri kıldığın gibi, hakîkat ve mârifet yoluna bizi irşâd edip, varlıkların sûretinden zâhir olan her hareket ve kımıltının "cân-ı cihân" ve "Bir" olan Hakk'a âit olduğunu, bu kesret âleminin O'nsuz hayat ve kudrete sâhip bulunamıyacağını bize gösterdin. Ey sevgili Karagözcü! Perdedeki her sûretin hareketinin senden olduğunu besbelli... Bu oyunda her

150. Hellmut Ritter; **Karagös**, Wiesbaden 1953, s.572-573.

sûretin canı ve rûhu sensin. Sensiz bu sûretlerin görünmesine ve her hangi bir davranışta bulunmalarına imkân yoktur. Sen bu san'atınla âdetâ bizi hakîkat yoluna irşâd ettin. Bize bu oyunla yukarıda ifâde ettiğimiz hakîkati hatırlattın.

Gök direksiz hayme oldu, perde sûret gösterip
Hayme ıssı gizlenip gösterdi sûrette kemâl

Şu altında yaşadığımız gökkubbe, Karagöz oyununun oynatıldığı çadır gibi direksiz bir çadır oldu. Bu varlık âlemi de perde olup bir çok sûret ve şekiller gösterdi. Âlem çadırının sâhibi, Karagözcü'nün perde arkasında gizlenmesi gibi, görünmez oldu. Sûretler zâhir, kendisi Bâtın oldu. Perdede zâhir olan sûretlerde kendi sıfat, isim ve fiillerinin kemâlini âşikâr eyledi.

İbni Îsâ Akhisârî der: Bu sûretler kamu
Kahr u Lutf'un mazharıdır geh Celâl ü geh Cemâl

Mutasavvıf İbn Îsâ Akhisârî[151] bu konuda şöyle der: Âlem perdesinde görünen bu sûretler Hakk'ın kahr ve lutuf tecellîlerinin göründüğü birer mazhar, birer zuhûr yeridir. Bu mazhar sûretlerinde bâzan Hakk'ın Celâl isimleri, bazan da Cemâl isimleri tecellî eder. Şu halde perdede görülen sûretler arasındaki her türlü alış-veriş birbirinden farklı isimler ve bunların tecellîleri arasında cereyan etmektedir.

Bursa'da Karagöz adına dikilen 1310/1895 târihli mezar taşı üzerine hakk edilmiş aşağıdaki perde gazelinde de, gölge oyunundaki tasavvufî mânâ güzel bir şekilde işlenmiştir.[152]

Nakş-ı sun'un remz eder hüsnünde rü'yet perdesi
Hâce-i hükm-i ezeldendir hakîkat perdesi

Karagöz perdesi, Hakk'ın bütün güzelliği ile nakış ve sûretleri ortaya koymakta gösterdiği san'at ve yaratıcılığını sembolize eder. Hakîkatin aksettirildiği bu varlık perdesi, ezelde, a'yân-ı sâbite âleminde verilen hükümlere göre Hakk'ın hikmeti gereği kurulmuştur.

Sîreti sûrette mümkündür temâşâ eylemek
Hâil olmaz ayn-ı irfâna basîret perdesi

Hakîkati görecek irfan gözü olanlara, âlemdeki her bir sûrette, bu sûretlerin taşıdığı gizli mânâları müşâhede etmek zor değildir. Bir Karagöz perdesi mesâbesinde olan kâinât perdesi, ârîflerin görüşleri önüne serilen bir ibret ve basîret perdesidir. Ne Karagöz per-

151. Mutasavvıf İbn Îsâ Akhisârî (v.967/1559) hakkında bakınız: Bursalı M.Tâhir; **Osmanlı Müellifleri**, C.I, 18, (İstanbul 1333).
152. M.Zeki Pakalın; A.g.e., "Karagöz" maddesi.

desi ve sûretleri, ne de bu âlemdeki kesret perdesi onların hakîkati idrâk etmelerine bir engel teşkîl etmez. Onlar sûretlerde sîreti, yâni mânâyı müşâhede ederler.

Her neye im'ân ile baksan olur iş âşikâr
Etmiş istîlâ cihânı hâb-ı gaflet perdesi

Gerçi şu cihan halkının gözlerini gaflet uykusunun perdesi örtmüştür. Onlar bu uyku içinde rü'yâda gördükleri hayâlî sûretleri gerçek zannetmişler, bunların birer hayâlden ibâret olduğunu ve ne mânâya geldiğini bilememişlerdir. Bu varlık âlemindeki sûretler de uykuda görülen sûretler gibi yorumlanabilir. Onun için dikkatle bakılacak ve araştırılacak olursa, her sûretin bir mânâsı olduğu ap-âşikâr ortaya çıkar.

Bu hayâl-i âlemi gözden geçirmektir hüner
Nice Kara göz'leri mahv etti sûret perdesi

Esas hüner ve mârifet bir hayalden ibâret olan bu âlemi gözden geçirebilmek ve bu hayâli "hakîkat"iyle idrâk edebilmektir. Zîrâ şu içinde yaşadığımız varlık âleminin dış sûret ve görünüşüne kapılıp gözlerine bu sûretlerden perde ve örtü çeken, sûretlerin mânâlarını müşâhede edemeyen "gözü kara"yı ve gölge oyunundaki Karagöz gibi görünüşe aldanan pek çok sûret-peresti helâke sürüklemiş, bu âlemdeki sûret ve madde perdesi onların "Vahdet"i idrâk etmelerine mâni' olmuştur.

Şem'-i aşka yandırıp tasvîr-i cismidir geçen
Âdemi âdem-şüd etmekte azîmet perdesi

Bu tılsımlı dünyâ perdesi âdemoğlunu aşk ateşi ve nûru ile yandırıp perdede görüntüye getirmekte, sonra onu yok etmektedir. Esâsında perdeden geçip giden onun varlığının tasvîri, yâni bir sûretidir. "Hakîkat"i ile insan başka bir varlık mertebesinde yine var olmaya devam edecektir.

Hangi zılle iltîcâ etsen fenâ bulmaz aceb
Oynatan üstâdı gör, kurmuş muhabbet perdesi

Birer gölgeden ibâret olan bu varlık âlemindeki görüntülerden birine zeval bulmayacağı ümîdiyle sığınsan acabâ hangisi fenâ bulmaz? Her gölge yok olmaya mahkûm değil mi? Sûret ve gölgelere kapılmayıp onları oynatan üstâdı, varlık ve kesret perdesinin ötesindeki "hakîkî üstâd"ı, "bir" olan kudret sâhibini gör! Zîrâ O, bu âlemi "muhabbet"inden dolayı var etmiş ve bu varlıkların sûretlerini zuhûra çıkardığı bir muhabbet perdesini gönül ve basîret ehlinin gözleri önüne kurmuştur. Çünkü O "Ben gizli bir hazîne idim, bilinmeyi sevdim ve mahlûkātı bilinmek için yarattım" hadîs-i kudsîsi ile zuhûrun sebebinin aşk ve muhabbet olduğunu beyân etmiştir.

Dergeh-i Âl-i abâda müstakîm ol Kemterî
Gösterir vahdet ilin kalktıkda kesret perdesi

Karagözcü, sûretleri perdeye aksettiren mumunu söndürünce nasıl perdedeki sûretler gözden kaybolur, çadırda yalnız kendisi kalırsa, bu âlem sûretlerinin yüzünden çokluk örtüsü kalktığı zaman, geride kalan "birlik ülkesi", vahdet âlemidir. Şu halde perdede sûretler zâhir iken de sûretlere kapılmaksızın perdenin arkasına geçildiği, geçilebildiği takdirde hakîkî mevcut ve fâil olarak Karagözcü idrâk edilecektir. Bu varlık âlemindeki çokluk perdesini kaldırabilmek ilmini elde edenler Vahdet'in zâhir olduğunu göreceklerdir. Ey Kemterî, bu "hakîkat" ilmini öğreten Hz. Peygamber'in, onun bu ilim ve mârifet nûrunu devâm ettiren Ehl-beytinin ve "verese-i enbiyâ" olan insân-ı kâmillerin kapısında istikâmet üzere bulunup, bu ilim ve irfandan istifâde etmeye çalış! Zîrâ, İbnü'l-Arabî'nin dediği gibi "...varlığın hepsi de hayâl içinde hayâldir. Gerçek varlık, zâtı ve "ayn"ı i'tibâriyle ancak Allâh'ın varlığıdır."[153] Ve yine onun deyişiyle "Şu varlık muhakkak hayaldir, halbuki hakîkatte o da Hak'tır. Bunu anlayan kimse tarîkın sırlarına ermiştir."[154] Bu idrâke ulaşabilmek için ölmeden önce ölmek gerekir. İ.Hakkı Bursevî'nin dediği gibi "mevt-i irâdî ehli olanlar, gayrilerin mevt-i tabîî ile muâyene kıldıkların dünyâda muâyene kılarlar"[155] yâni seyr ü sülûkleri netîcesinde irâdî ölümle nefislerinden ölen kimseler tabîî ölümle ölen kimselerin gördüklerini daha dünyâda iken görebilirler.

•

Karagöz oyununun mânâsı hakkında perde gazellerinden bir kaç örnekle belirttiğimiz bu görüşler, bir yönden "gölge âlem" anlayışını dile getirmek isteyen mutasavvıfların "gölge oyunu"nu bir misal olarak kullandıklarını ve bir yandan da, gölge âlem anlayışını benimseyen Karagöz ustalarının bu anlayışlarını ortaya koydukları mükemmel ve sevilen bir san'at dalı vücûda getirdiklerini göstermektedir. Yüksek seviyede bir irfânın san'ata aksedişi olarak addedebileceğimiz Karagöz oyununda, perde gazellerinde ifâde edilen "varlık anlayışı", edebiyat, mîmârî, mûsıkî, hat, tezyînat ve resim gibi Türk ve İslâm medeniyetinin muhtelif san'atlarında da söz konusu olacaktır. Bu yönde araştırmalar yapılırken, bütün bu san'atların arka planında mevcut ve müşterek olan "tevhîd" inanışını **Fusûsu'l-Hikem, Fütûhât-ı Mekkiyye, Mesnevî-i Şerîf**, ve bunlara yapılan şerhler ile benzeri tasavvuf eserlerine mürâcaat etmek sûretiyle ortaya çıkarmak mümkün olacaktır.

Doç.Dr.Mustafa Tahralı

---

153. M. ibnü'l-Arabî; **Fusûsu'l-Hikem** (Çev. N.Gençosman), Ankara 1954, Yûsuf Fassı, s.145.

154. **A.g.e.**, Süleyman Fassı, s.287.

155. İ.Hakkı Bursevî; **Kenz-i Mahfî**, s.98.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XII

[BU FASS KELİME-İ ŞUAYBİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN "HİKMET-İ KALBİYYE" BEYÂNINDADIR]

"Hikmet-i kalbiyye"nin Şuayb (a.s.)a tahsîsindeki sebeb budur ki: "Kalb", ism-i Adl'in mazharıdır; ve bedenin sebeb-i i'tidâli ve nefsin bâis-i adâletidir; ve feyz kalbden inbiâs edip, aktâr-ı sûrete yayılır ve kâffe-i a'zâya müsâvâten dağılır; ve sûret kalb ile bakā bulur; ve kuvâ-yı rûhâniyye ve nefsâniyyenin mecma'ıdır; ve zâhir ile bâtın arasında berzahtır; ve şuab ve netâyici çoktur; ve "Allah" ism-i câmi'ine mu-zâhîdir. Nitekim Hakîm Senâî hazretleri **Zâdü's-Sâlikîn**'de buyururlar. Beyt:

بیقین دان که جام جم دل تست — مستقر نشاط و غم دل تست
کر تمنا کنی جهان دیدن — جمله اشیا در ان توان دیدن
جشمَ سر نقش آب و کل بیند — آنچه سر است جشم دل بیند
دیدهٔ دل نخست بینا کن — پس تماشای جملة اشیا کن

Tercüme: "Yakînen bil ki, câm-ı Cem dedikleri senin kalbindir. Şâ-dî ve gamın müstakarrı senin kalbindir. Eğer cihânı görmek temennî-sinde isen, kâffe-i eşyâyı o kalb içinde görmek mümkündür. Baş gözü kālıb-i unsûrîyi görür, sır olan şeyi ancak kalb gözü görür. Evvelâ kalb gözünü aç, ba'dehû bütün eşyâyı temâşa et!" /

Şuayb (a.s.) dahi, kesîrü'n-netâyic ve'l-evlâd idi; ve maânî-i külliyye ve cüz'iyyenin şâhidi olduğu halde makām-ı kalbîde olup, ahlâk-ı ilâ-hiyye ile mütehallık ve "Allah" ism-i câmi'inin mazharı olan bir insân-ı kâmil idi. Ve onun üzerine sıfât-ı kalbiyye gâlib olmakla Kur'ân-ı Ke-rîm'de buyrulduğu üzere Medyen ehline: وَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلاٰ تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَائَهُمْ وَلاٰ تَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ (En'âm, 6/152) Ya'nî "Ey ahâ-lî! Adl ile kileyi tamam ölçün ve terâzîyi tamam tartın! Ve nâsın hakkı olan eşyâlarını noksan vermeyin; ve yeryüzünde nâsın hukūkunu naks

ile fesâd edenlerden olmayın!'' derdi. İşte Şuayb (a.s.) ile ''kalb'' arasında sâbit olan münâsebât-ı mezkûreye binâen Hz. Şeyh (r.a.) ''hikmet-i kalbiyye''yi, Kelime-i Şuaybiyye'ye tahsîs eyledi; ve fütûhât-ı ilâhiyye kâmilin kalbinde hâsıl olduğuna işâreten, bu hükmünü, Kelime-i Sâlihiyye'ye mukârin olan '' hikmet-i fütûhiyye'' akîbinde zikretti.

*

* *

Ma'lûmun olsun ki kalb, ya'nî ârif-i billâhın kalbi, rahmet-i ilâhiyyedendir; ve ondan daha geniştir. Zîrâ o, Hak Celle Celâluhû hazretlerini sığdırır. Halbuki Hakk'ın rahmeti, Hakk'a vâsi' değildir (1).

''Kalb''den murâd, ârif-i billah olan insân-ı kâmilin kalbidir; zîrâ o kalb ona, rahmet-i mahzadan verilen atıyye-i ilâhiyyedendir. Ve ''rahmet'' ise sıfât-ı ilâhiyyeden bir sıfat olduğundan, / kâffe-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyenin hey'et-i mecmûası ona sığmaz; fakat insân-ı kâmil, cemî'-i esmâyı câmi' olan ''Allah'' isminin mazharı olduğundan, bu heyet-i mecmûa ona sığar. Binâenaleyh Hak ancak ârif-i billah olan insân-ı kâmilin kalbine sığar; ve ba'zı esmâyı ârif olan kulûb-ı cüz'iyyeye ve gayr-ı ârifin ve âsînin ve câhilin ve şakînin kalblerine sığmaz. Nitekim hadîs-i kudsîde buyrulur: ما وسعنی ارضی ولا سمائی ولکن وسعنی قلب عبدی المؤمن التقی النقی Ya'nî ''Ben arzıma ve semâma sığmadım, fakat takî ve nakî olan mü'min kulumun kalbine sığdım.'' Binâenaleyh kalb ancak insân-ı kâmilin kalbidir. Gayr-ı ârifin kalbine kalb denilmesi mecâzendir, hakîkaten değildir. Beyt:

دل یکی منظریست ربانی خانهٔ دیو راچه دل خوانی
آنکه دل نام کردهٔ بمجاز روبه پیش سکان کوي انداز

Tercüme: ''Kalb dediğimiz şey rabbânî olan bir mahall-i temâşâdır. Sen şeytanın evine niçin kalb diyorsun? O senin mecâzen kalb adını verdiğin şeyi, git de mahalle köpeklerinin önüne at!''

Bu, işâret bâbından lisân-ı umûmdur; zîrâ Hak, râhimdir, merhûm değildir. Böyle oluhca onun hakkında rahmet için hüküm yoktur. Lisân-ı husûstan işârete gelince: Allah Teâlâ nefsini ''nefes''le vasf eyledi, o da tenfîsdendir (2).

/Ya'nî Hakk'ın rahmetıne sığmaması, umûm halâikın ve ulemâ-i zâhirin lisânıdır; ve onların mu'tekadlerine işârettir. Zîrâ onların indinde Hak, mutlaka râhimdir; hiçbir vech ile merhûm değildir. Binâenaleyh onlara göre, Hak hakkında rahmet vukū'u ihtimâli yoktur. Fakat havâssın ve muhakkıkînin husûsî olan lisânına gelince: Hak, hem ''râhim''dir, hem de ''merhûm''dur. Çünkü gayr yoktur; ve âlem denilen a'yân, Hakk'ın aynıdır. Böyle olunca Hak, ancak kendi nefsine rahmet eder; makām-ı cem'-i ahadiyyette râhimdir; makām-ı tafsîlde ve kesrette ise merhûmdur. Zîrâ a'yân-ı kevniyye a'yân-ı sâbitenin ve a'yân-ı sâbite dahî esmâ-i ilâhiyyenin sûretleridir. Esmâ-i ilâhiyye ise, zât-ı ahadiyyette adem sıkıntısı içinde idi. Bu sıkıntıdan kurtulmak için, onlar zuhûru taleb ettiler. Zât-ı ahadî dahi onları ketm-i ademden, nefes-i rahmânîsi ile zâhire ihrâc eyledi. Nitekim Hak Nebiyy-i zîşânının lisânıyla kendi nefsini ''nefes'' ile vasf etti. Zîrâ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى اِنْ هُوَ اِلاَّ وَحْيٌ يُوحٰى (Necm, 53/3) âyet-i kerîmesinde beyân buyrulduğu üzere lisân-ı Resûl ile انى لاجد نفس الرحمن من قبل اليمن hadîs-i şerîfini kāil olan Hak'tır; ve bu sûretle nefsini ''nefes'' ile vasf etmiş olur. Ve ''nefes'', tenfîsten me'hûzdur. Ve ''tenfîs''in ma'nâsı, müteneffisin, sıkıntıyı def' etmek için bâtındaki sıcak havayı hârice çıkarıp, soğuk havayı içeriye almasıdır. İmdi esmâyı, adem muzâyakasından, nefes-i rahmânî ile ihrâc, rahmettir. Binâenaleyh Hakk'ın rahmeti Hakk'a vâsi' olur. Ve eğer bir kimse diyecek olursa ki mahz-ı zât için taleb yoktur; belki zât için taleb vech-i esmâ iledir. Bu halde rahmet zâta şâmil olmaz. Cenâb-ı
5 Şeyh (r.a.) / bu suâle cevâben buyururlar ki:

Ve tahkîkan esmâ-i ilâhiyye müsemmânın aynıdır ve onun gayrı değildir; ve tahkîkan esmâ, hakāyıktan verdiği şeye tâlibdir. Halbuki esmânın taleb ettiği hakāyık, âlemden gayrı değildir. Böyle olunca ulûhiyyet me'lûh ister; rubûbiyyet dahi merbûb ister; ve illâ onun için ayn yoktur. Ancak vücûden ve takdîren onun ile vardır. Ve Hak zâtı haysiyyetinden âlemlerden ganîdir; ve halbuki bu hüküm, rubûbiyyet için yoktur. İmdi emr, rubûbiyyetin taleb ettiği şey beyninde ve zâtın âlemden ganî olmaktan müstehak olduğu şey beyninde bâkî kaldı. Ve halbuki rubûbiyyet, hakîkat ve ittisâf üzere, bu zâtın aynından gayrı değildir (3).

Ya'nî esmâ, zâta delâleti i'tibâriyle ve zâtın dahî ahadiyyeti haysiyyetiyle, müsemmânın aynıdır; ve müsemmâ ancak hüviyyet-i Hakk'ın aynıdır. Ve esmâ, kendilerinin muktezayâtından olan hakāyık-ı kevniyyenin zuhûrunu ister ki, bu hakāyık esmâ hazînelerinde bi'l-kuvve mevcûddur; ve halbuki esmânın zuhûrunu istediği hakāyık, âlemden başka bir şey değildir. Çünkü ma'nâ sûretsiz zâhir olmaz. Binâenaleyh ulûhiyyet me'lûh ve rubûbiyyet dahi merbûb ister. Ve aksi halde ulûhiyyet ve rubûbiyyet için ayn sâbit olmaz. Bunların vücûden ve takdîren, ya'nî aynen ve zihnen sübûtu, ancak me'lûh ve merbûb ile olur. Ve Hak Teâlâ min-haysü'z-zât âlemlerden ganî ise de, bu hükm-i gınâ, rubûbiyyet için sâbit değildir. Zîrâ zât-ı ahadiyyette isim ve resim ve na't ve sıfat yoktur. Fakat rubûbiyyet, mütehakkık olmak için bir mazhar ister ki, o da âlemdir. Binâenaleyh âlemlerden ganî değildir. Bu sûrette emr, bu iki şey arasında bâkî kaldı. Ya'nî Hak, zâtı haysiyyetiyle âlemlerden ve esmâdan ganîdir; velâkin rubûbiyyet haysiyyetiyle değildir. Ve rubûbiyyet ise hakîkatte ve ittisâfda, âlemlerden ganî olan bu zâtın aynından gayri değildir. Çünkü rubûbiyyet dahi, zâtın aynı olan bir nisbettir. Şu halde Rab nisbet i'tibâriyle zâtın aynıdır; ve zât, sıfat-ı rubûbiyyet ile zâhir olur.

İmdi vaktâki emr, hükm-i niseb sebebiyle müteârız oldu, ibâdı üzerine şefkatten, Hakk'ın kendi nefsini, onunla vasf eylediği şey, haberde vârid oldu (4).

Ya'nî Hak min-hayşü'z-zât ganîdir, min-haysü'l-esmâ ve's-sıfât ise değildir; ve esmâ ise zât-ı ahadiyyetin nisbetleridir. Binâenaleyh gınâ ile iftikār birbirine müteârız olan iki emirdir; ve kezâ niseb-i zâtiyye olan esmâ dahi, Dârr ve Nâfi' gibi, yekdîğerine mütekābil ve müteârızdır. İşte nisbetlerin hükmü böyle müteârız olunca, Hak Kur'ân-ı Kerîm'de وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ (Bakara, 2/207) kavliyle ibâdı üzerine şefkati, kendi nefsine isnâd etti; ve Hakk'ın kullarına şefkati onlar hakkında rahmetidir. Halbuki ibâdın her birisi bir ismin mazharı olup, o ismin ahkâmını izhâr eder; ve kemâlât-ı esmâ, onların vücûdiyle zâhir olur. Binâenaleyh Hakk'ın kullarına olan rahmeti, kendi esmâsına olan rahmetidir.

İmdi Hakk'ın, Rahmâna mensûb olan "nefes" ile rubûbiy-

yetten, evvelki tenfîs ettiği şey, hakîkatı ile rubûbiyyetin ve cemî'-i esmâ-i ilâhiyyenin taleb ettiği âlemi îcad etmekle olan tenfîsidir. İmdi bu vecihden, muhakkak rahmet-i Hakk'ın her şeye vâsi' olduğu sâbit oldu. Böyle olunca Hakk'a dahî vâsi' oldu. Şu halde rahmet kalbden daha geniştir; veyâhut rahmet, genişlikte kalbe müsâvîdir; bu geçti (5).

Ma'lûm olsun ki, tenfîs iki mertebe üzerine vâki' olmuştur:

Birincisi: Kendisinde isim ve resim ve na't ve sıfat bulunmayan zât-ı ahadivyette bi'l-kuvve mevcûd esmâ-i ilâhiyyenin nefes-i rahmânî ile, hazret-i ilmiyyede ızhârı sûretiyledir. Bu mertebede esmâ yekdîğerinden ilmen ayrıldı. Buna "feyz-i akdes" denir.

İkincisi: Esmâ-i ilâhiyyenin, kendilerinde bi'l-kuvve mevcûd olan ahkâm ve âsârını mezâhir-i kevniyyede, ya'nî âlemde, nefes-i rahmânî ile îcâd etmek sûretiyledir. Buna da "feyz-i mukaddes" derler.

/İmdi mertebe-i rubûbiyyetten tenfîs-i evvel, âlemin îcâdıyla vâki'olur. Çünkü merbûb olmayınca, rubûbiyyet tahakkuk etmez; ve merbûb dahi âlemden ibârettir; ve mertebe-i rubûbiyyette olan esmânın ahkâm ve âsârı âlem ile zâhir olur. Bu îzâhdan müstebân olduğu üzere Hz. Şeyh (r.a.)ın "rubûbiyyetten" buyurmaları, zât-ı ahadiyyette vâki' olan tenfîs-i evvel anlaşılmaması içindir. Hakk'ın nefes-i rahmânî ile rubûbiyyetten ibtidâ tenfîs ettiği şey, âlem olunca, rahmet-i Hak her şeye vâsi' olmuş olur; ve hattâ Hakk'a dahi vâsi' olur. Çünkü âlem mezâhir-i esmâ-i ilâhiyyedir; ve Hak ise esmânın aynıdır. Esmâ, tenfîs-i evvel ile hazret-i ilmiyyede zuhûr edip yekdîğerinden ayrılmak sûretiyle rahmet-i zâtiyye ile; ve tenfîs-i sânîde, mezâhir-i âlemde rubûbiyyeti zâhir olmak sûretiyle de rahmet-i rahmâniyye ile merhûmdur. Bu sûrette rahmet-i Hak, her şeye vâsi' olduğu gibi, Hakk'a dahî vâsi' olur; ve kalb, "eşyâ" ta'bîrine dâhil olduğundan, rahmet, kalbden daha geniş olmuş olur. Veyâhut ما وسعنى ارضى ولا سمائى و وسعنى قلب عبدى المؤمن Ya'nî "Ben yerime ve göğüme sığmadım, halbuki mü'min olan kulumun kalbine sığdım" hadîs-i kudsîsî mûcibince Hak, cemî'-i esmâ ile kalbe sığar. Bu sûrette Hak, rahmet-i ilâhiyyesine sığmakta kalb ile berâberdir. Binâenaleyh rahmet genişlikte kalbe müsâvî olur. Ve rahmetin Hakk'a vâsi' olduğu ve Hakk'ın esmâ haysiyyetiyle râhim ve merhûm

bulunduğu ve rahmetin kalbden daha geniş veyâ ona müsâvî olduğu bâlâda zikr olunmuş idi.

/ Ba'dehû ma'lûm olsun ki, Hak Teâlâ, haber-i sahîhde sâbit olduğu gibi, inde't-tecellî, sûretlerde tahavvül eder; ve muhakkak Hak Teâlâ, kalbe sığdığı vakit, O'nunla berâber, mahlûkāttan O'nun gayrisi sığmaz. Binâenaleyh keennehû o kalbi doldurur (6).

Ya'nî Hak Teâlâ'nın yevm-i kıyâmette, ehl-i mahşere münker sûretinde tecellî buyuracağı hakkındaki hadîs-i sahîh ile sâbit olduğu üzere, Hak Teâlâ hâl-i tecellîde, sûretlerde tahavvül eder, ya'nî tecellî türlü türlü sûretlerde olur. Ve kalbin genişliği Hakk'ı sığdırmağa müsâid olduğu vakit mahlûkāttan Hakk'ın gayrı olarak, Hak'la barâber kalbe hiçbir şey sığmaz. Gûyâ ki Hak kalbi doldurur; ve artık kalb, başka bir şey almaz olur. Ve Hz. Şeyh (r.a.) burada îmâ buyururlar ki, ashâb-ı i'tikādâtın kalbi, tecellî hasebiyledir; ve mütecellî olan Hak ise, sûretlerde mütehavvildir. Binâenaleyh kalb dahi mütekallib ve mütehavvildir. Fakat Hakk'a vâsi' olan kalb, kâffe-i tecelliyât-ı zâtiyye ve esmâiyeyi kabûle müstaid olan insân-ı kâmilin kalbidir. Sûret-i illâhiyye böyle bir kalbe sığınca, artık mahlûkāttan gayrın sûreti o kalbe sığmaz.

Ve bunun ma'nâsı, tahkîkan kalb, Hakk'ın tecellîsi indinde, Hakk'a nazar ettiği vakit, onunla berâber gayra nazarı mümkün değildir. Ve ârifin kalbi, Bâyezîd Bistâmî'nin dediği gibi, genişlikten bir mertebededir ki; "Eğer yüzbinlerce kere arş ve onun muhtevâsı kalb-i ârifin köşelerinden bir köşesinde olsa, onu duymaz" (7).

10 /Ya'nî "Hak Teâlâ kalbe sığdığı vakit, O'nunla berâber mahlûkāttan O'nun gayrisi sığmaz" kelâmının ma'nâsı budur ki: Hak, ahadiyyet-i zâtiyyesi sûretiyle kalbe tecellî edip, bu tecellî-i zâtînin nûru vech-i kalbi kaplayınca, cemâl-i vahdetin zuhûru indinde, artık başka birşey görmek mümkün değildir. Zîrâ nûr-ı vahdet zâhir olunca, kesret mahv olur. Nitekim güneşin tulû'u hîninde, onun galebe-i envârı hasebiyle, yıldız-

ların ziyâsını görmek mümkün olmaz. Maahâzâ yıldızların a'yânı bâkîdir, muzmahil değildir. İşte envâr-ı Hakk'ın zuhûru indinde dahî, "gayr" dediğimiz suver-i halkıyyenin a'yânı bâkî iken, sâhib-i tecellînin nazarında ihtifâ eder. Ve güneş gurûb edip envârı zâil olunca, kevâkibin ziyâsı nasıl ki görünmeğe başlarsa, tecellî-i zâtînin insırâfı hâlinde dahi, suver-i mahlûkāt, bu tecellî sâhibinin nazarında öylece zâhir olur. Ve kalb-i ârifin genişliği nâmütenâhî olduğundan,mütenâhî olan Arş'ın ve muhtevâsının yüzbinlerce misli, onun köşelerinden bir köşesinde olsa, duymaz. Efdaluddîn Hâkānî (kuddise sırruhû) ne güzel buyurur. Rubâî:

صحرای دل افزون زجهان آمده است بیرون ز زمین و آسمان آمده است
از وسعت آن عجب بدان کردارد کنجایش آنکه لا مکان آمده است

Tercüme:

"Gönül sahrâsı efzûndur cihandan
O hâriçtir zeminden âsumandan
Acîb olmaz, olursa vüs'atinden
Onun mazrûfu ancak lâ-mekândan"

/ Ve Cüneyd, bu ma'nâda "Tahkîkan muhdes Kadîm'e mukārin kılındığı vakit, o muhdes için bir eser bâkî kalmaz" dedi. Ve Kadîm'e vâsi' olan bir kalb, o muhdesi, mevcûd olduğu halde nasıl ihsâs eder? (8).

Ya'nî kalbin genişliği ve Hakk'ın tecellîsi indinde onun başka bir şey ihsâs edememesi hakkında Cüneyd (r.a.) bâlâdaki kelâmı buyurdu. Binâenaleyh Arş-ı muhdes, ârifin kalbinde olan Kadîm'e mukārin kılındıkda onun vücûdu ve eseri bâkî kalmaz ki, o kalbin köşelerinden bir köşede olup da ihsâs olunabilsin. Zîrâ kalbin her bir köşesini Kadîm ihâta etmiştir. Kadîmin indinde muhdes mevcûd değildir. Bâd-ı sarsarın olduğu yerde sivrisineğin işi nedir?

Ve Hakk'ın tecellîsi, sûretlerde mütenevvi' oldukda, bi'z-zarûre kalb genişler; ve onda vâki' olan tecellî-i ilâhî sûreti hasebiyle de daralır. Zîrâ onda vâki' olan tecellî sûretinden, kalbden bir şey artmaz. Çünkü ârifin veyâ insân-ı kâmilin kalbi, fass-ı hâtemin mahalli / menzilesindedir hâtemden ziyâde değildir. Eğer

fass müstedîr ise istidâreden veyâhut terbî' ve tesdîs ve tesmînden ve bunun gayrı eşkâlden, onun kadri ve şekli üzerine olur; ve eğer fass murabba' veyâ müseddes veyâ müsemmen veyâhut eşkâlden bir şekil olursa, bu halde muhakkak hâtemden onun mahalli, onun misli olur, başka olmaz (9).

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) burada tecellî-i ilâhîyi yüzük taşına ve kalb-i ârifi, yüzüğün kafesine teşbih buyurup, kafesin yüzük taşı kadar olup fazla ve noksan olmadığını beyan buyururlar. Zîrâ yüzüğün kafesi eşkâl-i muhtelifeden ne şekil üzerine i'mâl edilmiş ise, taşı da o şekilde ve o kafes kadar olur. Taş büyük olursa kafese sığmaz; ve küçük olursa kafeste durmaz düşer. İşte bunun gibi ârif ile insân-ı kâmilin kalbi dahî tecellî-i ilâhîye tâbi'dir. Binâenaleyh Hak ona, hangi sûrette tecellî ederse, o da o sûrete göre olur.

Bu dahî tâifenin: "Tahkîkan Hak abdin mikdâr-ı isti'dâdı üzere tecellî eder" kavliyle işâret eyledikleri şeyin aksidir. Bu ise böyle değildir. Zîrâ abd, Hakk'ın ona tecellî ettiği sûrette o sûret mikdârı üzere, Hakk'a zâhir olur (10).

Ya'nî bâlâda kalb, Hakk'ın tecellîsi hasebiyle genişler ve daralır denilen kelâm, tâife-i ehlullâhın, Hak abdin isti'dâdı mikdârı üzere tecellî eder, kavliyle işâret eyledikleri ma'nânın aksidir. Ve kalb-i ârifde olan tecellî, onların işâret ettikleri vechile ârifin kalbi hasebiyle değil, / ârifin kalbi tecellî hasebiyledir. Zîrâ Hak abde ne sûretle tecellî etmiş ise, abd Hakk'a o sûretle zâhir olur; ve ârifin kalbinde bir haysiyyet-i muayyene yoktur ki, Hak o haysiyyet üzere ona tecellî etsin. Ve tâife-i ehlullâhın kavli, "feyz-i mukaddes" ve Şeyh (r.a)ın kavli ise, "feyz-i akdes" hükümlerine göredir. Zîrâ feyz-i akdes a'yân-ı sâbiteye isti'dâd verir ki, bu isti'dâd dahî gayr-ı mec'ûldür. Ve feyz-i mukaddes ise isti'dâd üzerine müteretteb olan şeyi verir. Binâenaleyh "feyz-i mukaddes" hükmüne göre tecellî, abdin mikdâr-ı isti'dâdı hasebiyledir. Ve "feyz-i akdes"e göre dahi, ârifin kalbi tecellî hasebiyledir.

Ve bu mes'elenin tahrîri budur ki: Tahkîkan Allâh'ın iki tecellîsi vardır: Tecellî-i gayb ve tecellî-i şehâdettir. "Tecelî-i gayb" ile, kalbin onun üzerinde bulunduğu isti'dâdı verir. O

dahi onun hakîkatı gayb olan tecellî-i zâtîdir; ve o tecellî-i gayb, Hakk'ın kendi nefsinden ihbâr etmekle, müstahak olduğu hüviyyettir. İmdi o tecellî-i zâtî, dâimen ve ebeden Hak için olmaktan zâil olmaz. Binâenaleyh kalb için bu isti'dâd hâsıl oldukda, Hak ona, şehâdette, tecellî-i şuhûdî ile tecellî eder. Böyle olunca, kalb Hakk'ı o tecellîde görür; ve binâenaleyh kalb kendisine vâki' olan tecellî sûretiyle zâhir olur. / Nitekim biz onu zikrettik. Ba'dehû Hak, kendi arasıyla abdi arasında ثُمَّ هَدٰى (Tâhâ, 20/50) **kavli ile hicâbı ref' eyledi. Şu halde abd, onu kendi mu'tekadi sûretinde gördü. Binâenaleyh Hak, onun i'tikādının aynıdır** (11).

Ya'ni bâlâda zikr olunan iki kelâmın tahkîki budur ki: Biri gayb, diğeri şehâdet olmak üzere Allah'ın iki tecellîsi vardır. "Tecellî-i gayb" ile a'yân sâbit oldu. "Tecellî-i şehâdet" ile de bu a'yân-ı sâbite vücûd-ı kevnî ile mütelebbis oldu. Bu da iki türlüdür: Birisi "tecellî-i vücûdî"dir ki, dünyâ ve âhirette umûmiyetle vâki' olur. Diğeri "tecellî-i şuhûdî"dir ki, dünyâda ve âhirette ve berzahta ehl-i kemâle mahsûs bulunur. Binâenaleyh tecellî-i gaybî ile, kalb-i ârif, vücûd-ı aynîsinden evvel ayn-ı sâbitesinde nasıl bir isti'dâd üzerine idiyse, Hak o isti'dâd-ı zâtîyi atâ eyler; ve o tecellî dahî, hakîkatı, gayb-ı mutlak olan tecellî-i zâtîdir; ve tecellî-i gayb, Hakk'ın müstehak olduğu hüviyyet-i ilâhiyyedir. Zîrâ Hak وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ (Hûd, 11/123) ve قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ (İhlâs, 112/1) âyet-i kerîmelerinde, kendi nefsinden haber verir ve müstehak olduğu hüviyyeti beyân buyurur.

İmdi Hakk'ın hüviyyeti olan tecellî-i zâtî, dâimen ve ebeden, makām-ı cem' ve ahadiyyette ve kezâ makām-ı tafsîl ve kesrette, Hak için olmaktan zâil olmaz. Zîrâ herbir ayn için bir hüviyyet vardır; ve o hüviyyet de Hak'tır. A'yân-ı sâbite için, zâttan ve hüviyyetten bir isti'dâd-ı zâtî-i gayr-i mec'ûl hâsıl olunca, Hak, kalbe şehâdette "tecellî-i şuhûdî" ile tecellî eder. Bu sûretle kalb, Hakk'ı o tecellîde görür; ve kalb dahî, Hakk'ın ona tecellî ettiği sûretle zâhir olur. Nitekim bâlâda "Zîrâ abd, Hakk'ın ona tecellî ettiği sûrette, o sûret mikdârı üzere, Hakk'a zâhir olur" kavliyle zikr olunmuş idi. Binâenaleyh Hak Teâlâ اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهٗ (Tâhâ, 20/50) ya'nî "Hak her şeye hakkını i'tâ

eyledi'' âyet-i kerîmesi muktezâsınca, kalbe isti'dâd-ı mec'ûlü i'tâ ey-
15 ledi. Ve kalbe bu isti'dâd hâsıl olunca, tecellî-i şuhûdîde, o Hakk'ı müşâhede eder; ve Hakk'ın kendisine tecellî ettiği sûrette de Hakk'a zâhir olur. Ba'dehû Hak ثُمَّ هَدٰى (Tâhâ, 20/50) kavliyle, kendisiyle abdi arasındaki hicâbı kaldırdı. Binâenaleyh erbâb-ı akāidin her biri, Hakk'ı kendi i'tikādı sûretinde müşâhede eyledi. Bu sûrette meşhûd olan Hak, abdin i'tikādının aynı olur. Nitekim Hak Teâlâ انا عند ظن عبدى بى buyurmuştur. Ya'nî ''Ben abdimin bana olan zannı indindeyim'' demek olur.

İmdi kalb ve ayn, Hak hakkında kendi mu'tekadinin sûretinden gayrisini müşâhede etmez (12).

Ya'nî kalb gözü ile baş gözü, Hak hakkında, kendi i'tikādı neden ibâret ise, ancak o i'tikādının sûretini görür. Bu hüküm, kâmil ve gayr-ı kâmil olan kimseler hakkında umûmîdir. Şu kadar ki kâmil, Hakk'ı ıtlâk ve takyîd makāmında, tenzîh ve teşbîh ile müşâhede eder. Binâenaleyh herhangi bir sûret olursa olsun, onda Hakk'ı görür. Gayr-ı kâmil ise, Hakk'ı ya yalnız tenzîh eder; bu halde Hakk'ın ba'zı sûretlerde tecellîsini inkâr eyler; veyâhut yalnız teşbîh edip Hakk'ı ba'zı sûretlerde hasr eder, Nasarâ gibi. Velâkin teşbîh ve tenzîh beynini câmi' olup da Hakk'ı ba'zı kemâlât ile takyîd eden kimse, Hakk'ı kendi i'tikādı hasebiyle görür.

İmdi mu'tekadde olan Hak, mü'minin kalbi onun sûretine vüs'atdâr olan Hak'tır; ve kalbe tecellî eden Hakk'ı, o kalb ârif olur. Binâenaleyh göz, Hakk-ı i'tikâdînden gayrisini görmez (13).

Ya'nî ashâb-ı i'tikādâtın i'tikādlarında olan Hak, hangi sûrette tecellî tecellî etmiş ise, o sûret ile kalbe sığan Hak'tır; ve Hakk-ı mu'tekad kalbe tecellî eden Hak'tır. Bu i'tikad, ister küllî ister cüz'î olsun, Hak, bu i'tikad sûretinde tecellî etdikde kalbe sığar; ve abd dahî bu tecellî ile Hakk'ı bilir ve onun Hak olduğunu ikrâr eder; çünkü Hakk'ı o sûrette akd etmiş idi. Binâenaleyh ayn-ı hissî, ya'nî baş gözü, dünyâda ve âhirette, Hak hakkındaki i'tikādı ne ise, ondan gayrisini müşâhede etmez. Fakat eşyânın aynı olan ilâh-ı mutlak, bi't-tabi' eşyâdan bir şe-

ye sığmaz. Zîrâ küllün aynıdır. O ancak küllün aynı olan insân-ı kâmilin kalbine sığar. Çünkü böyle bir kalb, makām-ı ıtlâk ve takyîdde Hak'la mütekallibdir.

Ve i'tikādâtın tenevvü'ünde hafâ yoktur. İmdi Hakk'ı takyîd eden kimse, kendi takyîdinin gayrisinde, ona inkâr etti; ve kendinin takyîd eylediği şeyde Hak tecellî ettikde, ona ikrâr eyledi. (Böyle olunca ba'zısına îman ve ba'zısına inkâr etti)* (14).

Ya'nî erbâb-ı i'tikādâtın tenevvü'-i i'tikādâtı keyfiyyeti zâhirdir. Bu gizli birşey değildir; her an herkesin gördüğü bir şeydir. Binâenaleyh Hakk'ı i'tikād-ı mahsûsu ile takyîd eden kimse, bu i'tikādının gayrı olan i'tikadları kabûl etmeyip inkâr eder. Zîrâ Hakk'ın bu i'tikādât sûretinde / vâki' olan tecellîsi kendi i'tikādına muhâlif ve zannına mugâyirdir. Fakat kendi i'tikādına muvâfık olarak Hak tecellî edince, onu kabûl edip, Hak olduğunu ârif olur. Zîrâ Hakk'ın böyle olacağını zannetmiş idi. Binâenaleyh ashâb-ı i'tikād arasında dâimâ ihtilâf ve tenâkür vardır. Biri diğerini red ve cerh eder. Onların işi inkâr ile ikrâr arasındadır. Velâkin insân-ı kâmilin hâli böyle değildir. O her sûrette mütecellî olan Hak olduğunu bilir. Çünkü bir i'tikād-ı mahsûs ile bağlanıp kalmamıştır. Ve sûretlerin kâffesini vücûd-ı vâhid olarak görür. Zîrâ ıtlâk sâhibidir. Her sûrette Hakk'ı müşâhede edip O'na âbid ve sâcid olur. Nitekim:

Bir gün Hz. Mevlânâ (r.a.), esnâ-yı râhda, bir râhibe tesâdüf edip, tevâzuan ona eğilirler. Râhib dahi bi'l-mukābele öyle yapar. Her ikisi de müddet-i medîde o halde kalır. Nihâyet râhib doğrulur; Mevlânâ efendimiz dahi doğrulup geçer giderler. Bu hâlin sebebini istifsâr edenlere Cenâb-ı Pîr-i dest-gîr cevâben buyururlar ki: "Bir râhib, ahlâk-ı Resûlullah (s.a.v.)den olan hulk-ı tevâzu' ile bize galebe çalmak istedi, muvaffak olmadı; el-hamdüllillah biz ona galebe ettik". İmdi bu sebeb-i zâhirî idi. Cenâb-ı Pîr-i dest-gîr, sebeb-i bâtınînın beyânından, ukūl-i zaîfeye terahhümen, ictinâb buyurdular. Hakîkat-ı hâl ise, insân-ı kâmilin makām-ı ıtlākta, Hakk'ın gayrını müşâhede etmemesi idi.

---

* ... فقد آمن Bu ibâre **Bosnevî, Ya'kūb Han, Te'vîl-i Muhkem** ve **Dâvûd Kayserî** şerhlerinde mevcuttur; **Bâlî Efendi** ve **Kaşânî** Şerhlerinde yoktur. (A. A. Konuk).

Nitekim buyururlar:

غم راچه زهره باشد تا نام ما برد دستی بزن که از غم و غمخوار فارغیم
مالاف می زنیم و تو انکار میکنی اقرار هر دو عالم و انکار فارغیم

Tercüme: "Gamın ne tâkatı vardır ki, bizim adımızı ansın. El çırp ki biz, gamdan ve gam-hârdan fâriğiz. Biz söylüyoruz. Sen ise bizi inkâr edip durursun. Biz makām-ı ıtlakta olduğumuz için, her iki âlemin ikrârından ve inkârından fâriğiz." /

Ve Hakk'ı takyîdden ıtlâk eden kimse, Hakk'ın her bir sûrette olan tahavvülünü, inkâr etmeyip ikrâr eder; ve o kimse Hakk'ın ilâ-mâ-lâ-yetenâhî, ona tecellî eylediği sûrette o sûretin kadrini Hakk'a verir (15).

Ya'nî Hakk'ı bi'l-cümle i'tikād sûretleriyle takyîdden ve hattâ ıtlâktan, ıtlâk ile tavsîf eden kimse, Hakk'ın tecellî ile tahavvül ettiği i'tikād sûretlerinden herbir sûrette, Hakk'a inkâr etmeyip ikrār eder; ve suver-i i'tikādiyyeden herhangi bir sûret olursa olsun, onun Hak olduğunu bilir; ve böyle bir ârif-i kâmile Hak Teâlâ ilâ-mâ-lâ-yetenâhî tecellî ettikde kābiliyyet-i zâtiyyesinin vüs'atı ve makām-ı ıtlâkta bulunması hasebiyle, o tecellî sûretinin mikdârı ve şekil ve hey'eti, olduğu hâl üzere, o kâmilde zâhir olur; ve o dahî o sûreti kabûl edip onun kadrini ve hey'etini, mutlak olan nefs-i kābilesinden Hakk'a i'tâ eder; ve Hakk'ın ona tecellî ettiği sûret ile Hakk'a zâhir olur. Nitekim Hz. Şeyh (r.a.) bâlâda: "Abd, Hakk'ın ona tecellî ettiği sûrette o sûret mikdârı üzere Hakk'a zâhir olur" buyurmuş idi. Ve Hak tarafından vâki' olan tecellî sûretlerinin nihâyeti yoktur. Binâenaleyh ârif-i kâmil bî-nihâye olan tecellînin sûreti ne mikdâr ise, onu kendi nefsinden Hakk'a verir; ve o sûretle de Hakk'a zâhir olur. Zîrâ mahall olmayınca tecellînin sûreti dahî zâhir olmaz; ve ârif-i kâmil ilâ-gayri'n-nihâye Hak ile o sûrette mütekallib ve mütehavvil olur. Ve tecellî-i gaybî-i zâtî, gayb-ı mutlak-ı ilâhîden / dâimâ tulû' eder; ve ârif-i kâmil dahi dâimâ kabûl eyler; ve o tecellînin nihâyeti olmadığından, bu ârif-i kâmil dahi o tecellî indinde vâkıf olmaz. Velhâsıl Hakk'ı ıtlâk eden kimse, ancak kâmil ve âlim ve âmil olan abddir; ve onun isti'dâdı küllî ve kalbi matlû-

bunun tecelliyâtı ile meşhûndur. Ve kuyûd-ı i'tikādiyye nukūşundan mutlak olması hasebiyle ıtlâk-ı Hakk'a mukābildir. Suver-i kevniyye âyînelerinde mahbûb-i mutlakın cemâlini görüp âtîdeki beytin kāili olur. Beyt:

کر در بر او قبا و کر پیرهن است در هر صورت که بینمش جان منست

Tercüme: "Onun üzerinde ister cübbe ve ister gömlek olsun, onu herhangi sûrette görürsem göreyim, benim canımdır."

Ve kezâ ârifler hakkında, ilm-i billah için nihâyet yoktur ki, onun indinde vâkıf olsun. Belki ârif: "Yâ Rabb bana ilmi ziyâde et, yâ Rabb bana ilmi ziyâde et, yâ Rabb bana ilmi ziyâde et!" diyerek ilm-i billahdan ziyâdeyi taleb eder. Böyle olunca emr, tarefeyden nâmütenâhîdir (16).

Ya'nî tecellînin nihâyeti olmadığı gibi, ma'rifet-i ilâhiyyenin de nihâyeti yoktur. Tâ ki ariflerin kalbi "İşte ilm-i billah bu kadardır" diyerek, tahsîl ettiği mikdâr ile iktifâ edip dursun. Binâenaleyh Hak tarafından emr-i tecellî ve ârif-i kâmil tarafından dahî ma'rifet-i ilâhiyyeden ziyâdeyi taleb emri bitmez, tükenmez. Nitekim cenâb-ı Sa'dî buna işâreten buyurur. / Beyt:

نه حسنش آخری دارد نه سعدی را سخن پایان بمیرد تشنه مستسقی و دریا همچنان باقی

Tercüme: "Ne O'nun hüsnünün nihâyeti vardır, ne de Sa'dî'nin sözünün pâyânı... Su içip kanmamak hastalığına giriftâr olan kimse, susuz ölür. Halbuki deryâ öylece bâkîdir."

Ve (S.a.v.) Efendimiz emr-i Hak'la رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (Tâhâ, 20/114) buyurup, ma'rifet-i ilâhiyyenin tezâyüdünü taleb etti. Ve ilm-i billâhın nâmütenâhî olması, tecellîye tâbi' olmasındandır. Çünkü Hak nâmütenâhî olduğundan, tecellîsi dahî nâmütenâhîdir. Makām-ı ıtlākta bulunup kalb-i şerîfi tecelliyât-ı mâ-lâ-nihâye-i ilâhî ile meşhûn olan böyle bir ârif-i kâmilin hâl ve zevkine bir şemmecik ıttılâ' için Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimizin bir gazel-i âlîlerini burada zikretmek münâsib görülür:

من بندهٔ سلطانم سلطان جهانبانم زاندم که رخش دیدم شوریده و حیرانم
طوطئ خوش الحانم سیمرغ سخن دانم هم جنت و هم حورم هم روضهٔ رضوانم
هم علوی وهم سفلی هم عرشی و هم فرشی هم جاعل افلاکم هم فاعل ارکانم

یك نیمه ز لاهوتم یك نیمه ز ناسوتم — هم لؤلؤ و هم بحرم هم کوهر و هم کانم
هم ماهم و هم مهرم هم کلشن و کلچهرم — هم زهره و بهرامم هم تیرم و کیوانم (۱)
هم نورم و نورانی هم ظلمت و ظلمانی — هم ظاهر و هم باطن هم اینم و هم آنم
هم نور شهنشاهم هر عاشق اللهم — هم طالب درگاهم هم صاحب عرفانم
هم زادهٔ روحم من هم اصل فتوحم من — هم باعث بارانم هم دافع طوفانم
هم نورم و هم نارم هم خرقه و زنارم — هم دینم و اسلامم هم کفرم و ایمانم

/ Bu,halk ve Hak dediğin vakittedir. Ve sen Allah Teâlâ'nın "Ben abdin yürüdüğü ayağı ve tuttuğu eli ve söylediği lisânı olurum." Ve kuvâdan ve a'zâ olan onların mahallerinden bunun gayrına varıncaya kadar vâki' olan kavline nazar edersen, tefrîk etmezsin. Böyle olunca, emrin küllîsi Hak'tır; veyâhût emrin küllîsi halktır, dersin. İmdi o, bir nisbetle halktır; ve o, bir nisbetle Hak'tır. Halbuki "ayn" birdir. Binâenaleyh tecellî eden şeyin sûretinin "ayn"ı, bu tecellîyi kabûl eden şeyin sûretinin "ayn"ıdır. Böyle olunca O mütecellîdir ve mütecellâ-lehdir (17).

•

Ya'nî Hak, abde tecellî etdikde, o tecellînin sûretini abd, Hakk'a i'tâ etmek ve o tecellî sûretiyle Hakk'a zâhir olmak, makām-ı cem' ve tafsîle bakıp, vücûd Hak ile halktır, dediğin vakitte olur. Ve sen Hak Teâlâ hazretlerinin اذا احببت عبدا کنت له سمعا وبصرا ویدا ولسانا...الخ hadîs-i kudsîsine nazar ettiğin vakitte hüviyyet-i Hak abdin kuvâsının ve kuvânın mahalleri olan a'zâsının "ayn"ı olduğunu anlar ve artık Hak ile halk beynini tefrîk etmezsin. Binâenaleyh bu hadîs-i kudsînin mefhûmu mûcibince, emr-i vücûdun hepsi Hak'tır veyâhut halktır, dersin. Şu halde emr-i vücûd bir nisbetle halk ve bir nisbetle Hak'tır. Ve hakîkat-ı vücûd ise ayn-ı vâhide ve zât-ı ahadiyyetten ibâret olup, onda/tekessür ve taaddüd yoktur. Zîrâ vâhid nefsinde tekessür ve taaddüd etmez. Nısfıyyet ve sülüsiyyet ve rub'iyyet gibi şeyler onun bâtınındaki nisbetleridir. Bu nisebin zuhûru vâhidin taaddüdünü mûcib olmaz. Binâenaleyh keserât-ı halkıyye, ayn-ı vâhideden ibâret olan hakîkat-ı vücûdun nisbetleridir. Şu halde bâtından tecellî eden şeyin sûreti hakîkat i'tibâriyle, ism-i Zâhir'in tecellîsiyle zâhir olup, o tecellîyi kabûl eden şeyin

(I) Behram: Merih ve Tîr, Utarid ve Keyvân, Zuhal yıldızlarına denir.

sûretinin "ayn"ı olur. Ve Hak, Bâtın i'tibâriyle mütecellî ve Zâhir i'tibâriyle de mütecellâ-leh olur. Ve bu sûrette mütecellî ile mütecellâ-leh şey'-i vâhidden ibâret bulunur. Bu hâl tıpkı, şahs-ı vâhidin bir elinde bulunan bir şeyi, diğer eline vaz' etmesine benzer. Bu verip alma, şahs-ı vâhidin nefsinde vâki' olduğundan i'tâ ve ahz şey'-i vâhid olmuş olur.

İmdi, Hakk'ın hüviyyeti haysiyyetiyle ve esmâ-i hüsnâsının hakâyıkında O'nun âleme nisbeti haysiyyetiyle, Allâh'ın emri ne acîb şey olduğuna nazar et! (18).

Yâni nazar-ı teemmül ile tetkîk et de gör ki Hak, hüviyyet ve zâtı cihetiyle vücûd-ı vâhiddir; ve esmâ-i hüsnâsının mahall-i zuhûru' olan âleme nisbeti cihetiyle kesîrdir. Vücûd-ı Hakk'ın vahdeti ve kesreti acîb bir şeydir!

Ma'lûm olsun ki, Hakk'ın zât-ı ahadîsî bir isim ile müsemmâ ve bir sıfat ile mevsûf değildir. Zîrâ mertebe-i ahadiyyette taayyün ve kesret yoktur; ve vücûd-ı Hakk'ın bu mertebedeki kemâl-i letâfeti, / akıl ve fikre sığar bir şey değildir. Burada akıl, fikir, vehm, fehm, zekâ ve irfan hep muzmahil ve mütelâşîdir. Beşerin bu gibi âlât ve edevâtı, bu bahr-i bî-pâyânın sâhiline gelinceye kadar işine yarar. Bu deryâya daldıktan sonra , bunların hepsi mahv olur; artık o da deryâdır. İşte bu sebebden, a'ref-i enbiyâ (s.a.v) Efendimiz hazretleri "Allah'ın zâtında tefekkür etmeyiniz!" buyurdular. Çünkü boştur; ve kâmillerin bu mertebeye "vücûd-ı mutlak" demeleri, mahzâ bir ıstılah vaz'ıyla müstaiddîne bu mertebeden haber vermek içindir.

Vaktâki zât-ı ahadiyyette mahfî bulunan esmâ, mahbûsiyyet sıkıntısından halâs olmak için zuhûr taleb ettiler, Zât-ı mutlaka dahî, nefes-i rahmânisi ile onları mertebe-i ilimde ızhâr eyledi. Binâenaleyh esmânın sûretleri vücûd-ı ilmî ile mevcûd oldu ise de, vücûd-ı hissî ile zâhir olmamış idiler. Zuhûrda kemâl için bunlara vücûd-î hissî i'tâsı lazım geldi.

Meselâ bir çömlekçi yapacağı bir testinin sûretini evvelâ zihninde tasavvur eder. O zihinde ve ilimde peydâ olan sûreti kemâliyle ızhâr için, kendi vücûdunun hâric-i hudûdunda vâki' olan çamurun vücûdundan is-

tiâne eder; ve zihnindeki sûreti bu çamur maddesine giydirir; ve ilmindeki sûret bu vech ile hissen dahî zâhir olur.

Fakat Hakk'ın vücûdunun hudûdu hâricinde bir vücûd olmak imkânı yoktur. Zîrâ vücûd-ı Hak nâmütenâhîdir. Binâenaleyh ilm-i ilâhîsinde sâbit olan esmâ sûretlerinin vücûd-ı hissî ile mevcût olmaları, yine Hakk'ın vücûdundan olmuştur. Ya'nî Hak onlara, kendi vücûdundan birer vücûd vermiştir. Nitekim vücûd-ı Hak ile vücûd-ı halk, **Fass-ı Ya'kūbî**'de tafsil olunmuştur.

İmdi vücûd-ı halk, Hakk'ın vücûdundan peydâ olunca, zâhiren ve bâtınen vücûd Hak'tan ibâret olur. Ve vücûd-ı Hak, bir hakîkatten ibâret / olduğundan onda kesret yoktur. Fakat o hakîkat-ı vâhidenin mertebe-i taayyüne tenezzülü hâline nazar ettiğin vakit, onun herhangi bir sûretle müteayyin olduğunu görürsen, hakîkat i'tibâriyle ona Hak'tır, dersin; ve taayyün i'tibâriyle de halktır, dersin. Binâenaleyh sen, buna taaccüb et ki, vücûd-ı vâhid-i Hak, zâtı ile, i'tibârâtın kâffesini iktizâ etmiştir. Ve ona ne i'tibâr ile nazar edersen, cümlesi onun hakkında sâdık olur. Nitekim Şeyh İzzeddin Mahmûd Kâşî buyurur. Kıt'a:

کثرت چونیك در نگری عین وحدت است ما را شکی نماند درین گر ترا شکی است
در هر عدد ز روی حقیقت چو بنگری در صورتش دو بینی و ز ماده اش یکی است

Tercüme: "Eğer dikkatle bakarsan, kesret ayn-ı vahdettir. Eğer bunda senin şekkin varsa, bizim şekkimiz kalmamıştır. Nitekim her bir adede hakîkat cihetinden bakarsan, sûrette onu iki, ya'nî kesîr görürsün; halbuki onu vücûda getiren madde birden ibârettir.

İmdi vâki' olan kimdir ve vâki' olan nedir? Vâki'de ayn mevcûddur; o ayn nefs-i vâki'dir (19).

Ya'nî Hz. Şeyh (r.a.) "kim" ve "ne" istifham edatlarıyla, basîret üzere hakîkat-ı ahadiyyeden istifhâm buyururlar; zîrâ Hak, zevi'l-ukūlün ve zevi'l-ukūlün gayrısının "ayn"ıdır. Halbuki kâffe-i eşyâ, yâ zevi'l-ukūldür veyâ zevi'l-ukūlün gayridir. Binâenaleyh Hak her şeyin "ayn"ı-
25 dır. / Şu halde beyt-i şerîfin şerhan ma'nâsı böyle olur: Vâki'olan mevcûd-ı âkil kimdir ve vâki' olan meşhûd-ı gayr-ı âkil nedir? Ey tâlib-i hakîkat bunları anladın mı? İşte ben sana haber vereyim ki, vâki'de

mevcûd olan ayn-ı vâhidedir ki Hak'tır; ve ayn-ı vâhide olan Hak dahî vâki'de mevcûd ve meşhûd olan zevi'l-ukūl ile, gayr-ı zevi'l-ukūlün "ayn"ıdır; ve vücûdda Hak Tealâ hazretlerinin gayrı yoktur.

Onu ta'mîm eden kimse muhakak onu tahsîs etti. Ve onu tahsîs eyleyen kimse de, onu ta'mîm eyledi (20).

Ya'nî ayn-ı vâhide olan vücûd-ı Hakk'ın, her bir aynda, o aynın isti'dâd-ı mahsûsu hasebiyle zuhûrunu ve bu sûretle ale'l-umûm kâffe-i a'yân üzerine inbisâtını müşâhede eden kimse, elbette o ayn-ı vâhideyi tahsîs etmiş olur. Zîrâ o kimse der ki: "Vücûd-ı Hak, her bir şeyde, o şeyin husûsiyyeti muktezâsınca zâhirdir; ve onun zuhûru cemî'-i a'yânda bu vech üzeredir." Binâenaleyh onu böyle ta'mîm edince, diğer taraftan dahî tahsîs etmiş bulunur. Ve kezâ bu şuhûd üzere tahsîs edince de, tamîm etmiş olur.

Misâl: Yağmur suyu her bir nebâta sârîdir. Fakat her bir nebattan zuhûru, onların isti'dâdât-ı mahsûsalarına göredir. Gül ise gül, diken ise diken sûretinde zâhir olur. Burada yağmur suyunu evvelen ta'mîm ba'dehû tahsîs etmiş olduk.

İmdi, ayn-ı vâhidenin gayrı bir ayn yoktur. Böyle olunca nûrun aynı, zulmetin aynıdır (21).

Ya'nî ayn-ı Hakk'ın gayri olarak hariçte hiçbir ayn mevcûd değildir. Binâenaleyh nûrun aynı, kendi hüviyyeti i'tibâriyle, hüviyyet-i zulmetin aynıdır. Zîrâ ikisinin hüviyyeti dahî birdir. /

İmdi, bundan gâfil olan kimse, kendi nefsinde hicâb bulur (22).

Ya'nî bizim zikrettiğimiz bu ma'rifetten gâfil olan kimse, vahdet-i Hakk'ı, bu keserât içinde müşâhede edemez. Onun kalbi, taayyünâtın perdesi ve gamı ile muhtecib ve mağmûm olur.

Halbuki bizim dediğimizi, himmet sâhibi olan abdin gayrisi ârif olmaz (23).

Ya'ni bizim bahsettiğimiz vahdet-i vücûdu, ancak zevâhir-i ulûma kanâat etmeyip, idrâk-i hakāyıkta, himmet ve azim sâhibi olan abd-i kâmil anlar. Bu âlemin türlü türlü sûretlerine aldanan ve kendi vücûduna "Benimdir" diye dayanan ve binâenaleyh ne o suverin ve ne de kendinin hakîkatinden haberdâr olmayıp, başı boş hayvanlar gibi gözünün kestirdiği şeye saldıran insan suretindeki kimselerin bu maârif ve hakāyıktan nasîbi yoktur.

> **Tahkîkan bunda, kalb sâhibi olan kimse için pend ve nasîhat vardır."** (Kāf, 50/37). ***Zîrâ kalb, suver ve sıfâtın envâ'ında mütekallibdir. Ve Hak Teâlâ "akıl sâhibi için" demedi; zîrâ akıl, kayddır. İmdi emri, na't-ı vâhidede hasr eder. Halbuki hakîkat, nefs-i emirde hasrı mâni'dir. Binâenaleyh Kur'ân, aklı olan kimse için pend ve nasîhat değildir*** (24).

/ Hz. Şeyh (r.a.) birtakım hakāyıkı zikrettikten sonra, إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ (Kāf, 50/37) âyet-i kerîmesini ibâre tarzında tahrîr buyurup, bu "hikmet-i kalbiyye"ye taalluku olan hakāyık-ı sâireyi îzâh eyler. Ya'nî bizim bu zikrettiğimiz hakāyıkta, "kalb sâhibi" olan kimse için pend vardır. Nitekim Kur'ân-ı Azîmü'ş-şandan mütenassıh olanlar dahî ancak kalb sâhipleridir. Akıllarına i'timâd eden feylesofların mağz-ı Kur'ân'dan nasîbleri yoktur. Zîrâ kalb suver-i halkıyye ile suver-i sıfât-ı ilâhiyye arasında berzahtır. Binâenaleyh tecelliyât-ı esmâiyyenin kâffesine mahal ve mazhardır. Böyle olunca kalb suver ve sıfâtın envâ'ında takallüb eder. Ve Hak, suver-i i'tikādiyyeden herhangi bir sûrette tahavvül edip teccellî ederse, kalb onu tanır ve ikrâr eder; ve Hakk'ı bir sûret-i mahsûsaya hasretmez. Onun için Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de: "Kur'ân'da akıl sâhibi için pend vardır" demedi. Çünkü akıl bağdır; ve ıtlak ve irsâlden men' ettiği için "ıkāl" demişlerdir. Binâenaleyh "akl"ın şânı, takyîd ile hükmetmekten ibâret olur. Ve nefsinde hasr kabûl etmeyen emr-i ilâhîyi kuvve-i nazariyye, vasf-ı mahsûsu ile hasreder. Halbuki hakîkat, nefs-i emirde hasrı men' eder; ve takyîd ile ıtlâktan mutlaktır. Velâkin sûretler içinde dönen "kalb", vüs'atı hasebiyle Hakk'ı bir na't ve sıfat ile takyîd etmez. Ve insân-ı kâmilin kalbi kâffe-i suver-i esmâiyyenin meclâsı olduğundan, vücûd-ı

Hakk'ın kalbidir. İmdi aklın şânı takyîd ve kalbin şânı ıtlâk olunca, Kur'ân-ı Kerîm, eşyâyı akıl ile idrâk etmek isteyen kimseler için pend ve nasîhat değildir. İşte her şeyi akıllarıyla idrâk etmek isteyen ulemâyı rüsûm ile hükemânın, ehl-i kalb olan ulemâ-yı billâhı inkâr etmelerinin sebebi budur.

/Ve onlar ashâb-ı i'tikādâttır ki, ba'zısı ba'zısını tekfîr ve ba'zısı ba'zısını tel'în eder. Halbuki onlar için nusret eden yoktur. Zîrâ i'tikād olunan ilâh için, diğer i'tikād olunan ilâh hakkında bir hüküm yoktur (25).

Ya'nî akıl sâhibi olan ashâb-ı i'tikādât birbirini beğenmediklerinden tekfîr ve tel'în ederler. Zîrâ herbirisi kendi i'tikādınca Hakk'ı bir türlü tasavvur edip, o sûrete hasretmişlerdir. Bi't-tabi' birinin tasavvuru diğerininkine uymaz. Binâenaleyh aralarında dâima ihtilâf zuhûr eder. Halbuki onların kendi îcadları olan ilâh-ı mu'tekadleri tarafından onlara yardım eden yoktur. Zîrâ o i'tikadlar, o akıl sâhiplerinin îcâd-gerdeleri olan bir takım ilâh-ı kâziblerdir. Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de وَلاَ تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلٰهاً آخَرَ (İsrâ, 17/22) buyurup, ca'l-i ilâhdan nehy eyler. Ve onlara yardım eden olmaması dahî, bir i'tikādın diğer i'tikād üzerinde te'sîri olamamasındandır; zîrâ ikisi de ilâh-ı mec'ûldür ve birbirinin zıddıdır; ve mec'ûliyyette müsâvîdir. Binâenaleyh, bir ilâh-ı mec'ûl, diğer ilâh-ı mec'ûlü tağyîr edip, kendi sûretine tahvîl etmekle kendi mu'tekıdine yardım edemez. Bu ilâhlar yekdîğerine mütekābil olup, biri diğerinde tasarruf edememekle, ashâb-ı i'tikādât beyninde tebâguz ve tenâkür mevcuttur.

Bu ibârede يكفرون بعضهم ... الخ (Ankebût, 29/25) kelâmı, âyet-i kerîmedir. Cenâb-ı Şeyh **Fusûs**'un ibâresi tarzında îrâd edip, lübb-i Kur'ân'ı beyan buyurmuşlardır.

/İmdi sâhib-i i'tikād, kendi mu'tekadından, ya'nî kendi ilâhı hakkında i'tikād ettiği emirden def' eder ve ona yardım eyler. Ve onun i'tikādında olan ilâh ise ona yardım etmez; böyle olunca münâza'un-leh olan itikādda onun için birer eser vâki' olmaz. Ve kezâ münâzi' için dahî onun itikādında olan ilâhdan, ona nusret yoktur. Binâenaleyh onlar için yardım eden yok-

tur. İmdi Hak Teâlâ, her bir mu'tekıdin hiddet-i infirâdı üzere, ilâhe-i i'tikādâttan nusreti nefy etti. Ve mansûr olan cemî'sidir ve nâsır olan mecmû'udur (26).

Ya'nî herbir i'tikād sâhibi, i'tikād ettiği ilâhda birtakım evsâf tahayyül eder. Bu evsâf-ı hayâliyyesine uymayan şeyleri, kendince birçok delâil serd ederek, o ilâhdan def' eder; ve ilâh-ı mu'tekadına bu sûretle yardım eyler. Halbuki bu ilâh-ı mu'tekad, o i'tikād sâhibine yardım etmez. Çünkü kendini îcad eden i'tikād sâhibinden akvâ değildir. Îcâd olunmuş bir şey, kendi mûcidine elbette yardım edemez. Binâenaleyh sâhib-i i'tikādın itikādında vâki olan ilâh, kendinin münâzi'i ve muhâlifi olan diğer ilâh-ı mu'tekada te'sîr edemez. Ve kezâ münâzi' ve muhâlif olan kimsenin i'tikādındaki ilâhdan da kendisine nusret yoktur. Zîrâ yardımdan âcizdir. Böyle olunca ashâb-ı i'tikāda yardım edecek bir nâsır yoktur. Binâenaleyh her bir mu'tekid, münferid olduğu halde, ilâhe-i i'tikādâttan, Hak nusreti nefy etti. Şu halde ilâh-ı mu'tekad ile münferid olan i'tikād sâhibi mansûr olmaz. Mansûr olan, vüs'at-ı kābiliyyeti hasebiyle, suver-i mu'tekādâtın kâffesini câmi' olup, Hakk'ı bir akîdeye tahsîs etmeyen ve Hakk'ı herbir akîdede müşâhede eden âriftir; ve nâsır olan dahî mecmû'dur, ya'nî o i'tikādâtın mecmû'udur.
30 Zîrâ o ârif, akîdelerin / cümlesinin sûretinde Hakk'ı müşâhede ettiği cihetle, herbir sûrette ona tecellî-i rabbânî vâsıl olur; ve herbirisinden ayrı ayrı feyizler bulur. Velhâsıl herbir akîde, alâ-hiddetin münferid olduğu halde, kendi sâhibine nusret etmez. Ne kadar akîde varsa cümlesinin mecmû'u, sâhibine nusret eder; ve sâhibi tarafından dahî nusret olunur; ve bu mecmû'un sâhibi dahi ârif-i kāmildir. Zîrâ bu mecmu'dan ona füyûzât-ı ilâhiyye nüzûlü, nusrettir. Ve bu zât-ı saâdet-simâtın bu mecmû'u teşkil eden akîdelerin her birisinde Hakk'ı müşâhede etmesi ve her birini ikrâr eylemesi dahî, o mecmû'un mansûr olmasıdır.

Suâl: Âlemde bu kadar i'tikādât-ı bâtıla ve ilâhe-i mec'ûle vardır. Ârif-i kâmil bunların cümlesini ikrâr eder mi?

Cevâp: Bu hususda cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın şeyhi Ebû Medyen (r.a.) hazretlerinin beyt-i şerifleri cevâb-ı kâfîdir. Beyt:

لا تنكر الباطل فى طوره فانه من بعض ظهوراته

واعطه منك بمقداره حتى توفى حق اثباته

Tercüme ve îzâh: Bâtılı, tavrında inkâr etme! Zîrâ o da zuhûrât-ı Hakk'ın ba'zısıdır. Ve o bâtıla kendinden o tecellî sûretinin mikdârını Hakk'a ver. Tâ ki onun hakk-ı isbâtını kâmil kılasın. Binâenaleyh ârif-i kâmil, Hakk'ı bi'l-cümle i'tikād sûretiyle takyîdden ve hattâ ıtlâktan ıtlâk edip Hakk'ın tecellî ile tahavvül ettiği i'tikād sûretlerinden herbir sûrette Hakk'a inkâr etmeyip ikrâr eder ve onun Hak olduğunu bilir. /

Böyle olunca Hak, ârif indinde inkâr olunmayan ma'rûfdur. Binâenaleyh dünyâda ehl-i ma'rûf olanlar, âhirette de ehl-i ma'rûftur. İmdi bunun için Hak Teâlâ "Kalb sâhibi olan için" (Kāf 50/37) **buyurdu. Böyle olunca o kimse, kalbin eşkâlde taklîbi sebebiyle, sûretlerde Hakk'ın taklîbini bildi** (27).

Ya'nî ârif-i kâmil cemî'-i sûretlerde Hakk'ı müşâhede edince, artık bu ârif indinde Hak, öyle bir ma'rûf olur ki, ne sûrette zâhir olursa olsun, inkâr olunmaz. Binâenaleyh dünyâda Hakk'ı, cemî'-i suverde müşâhede edenler, âhirette de bi'l-cümle suverde Hakk'ı görürler. Vücûd-ı insânîde ma'rifet-i ilâhiyyenin mahalli ise, "kalb"dir. Zîrâ rûh, nefis, rûhânî ve cismânî olan kuvâ ve a'zâ,hep makām-ı ma'lûm sâhipleridir. Kendi makāmlarının dâiresini tecâvüz edemezler. Fakat "kalb" öyle değildir. O kâffe-i merâtibin suver ve eşkâlinde mütekallib olur. İşte bu sebebden Hak Teâlâ "Kalb sâhibi için Kur'ân'da pend ve nasîhat vardır" (Kāf, 50/37) buyurdu.

/ İmdi ârif kendi nefsinden, Hakk'ın nefsini tanıdı. Halbuki o ârifin nefsi, hüviyyet-i Hakk'ın gayrı değildir. Ve kevnden mevcûd olan bir şey yoktur ki, hüviyyet-i Hakk'ın gayrı olarak vücûda gelsin. Belki o şey Hakk'ın aynıdır. Binâenaleyh bu sûretlerde âlim ve ârif ve mukırr olan Hak'tır; ve bu sûret-i dîğerde ârif ve âlim olmayan ve onu inkâr eden de Hak'tır. İşte bu, tecellîden ve ayn-ı cem'de şuhûddan Hakk'ı tanıyan kimsenin hazzıdır (28).

Ya'nî ârif, kendi kalbinin şekillerde takallübünü görünce, bütün sû-

retlerde Hakk'ın takallübünü bi'l-müşâhede, Hakk'ın nefsini tanıdı. Halbuki ârifin nefsi, Hakk'ın hüviyyetinin gayrı olmadığı gibi ekvânda hüviyyet-i Hakk'ın gayrı olan hiçbir mevcûd dahî yoktur. Belki kâffe-i eşyâ Hakk'ın hüviyyetinin aynıdır. Zîrâ aynı olmayıp, gayrı olsa, birbirine muğâyir iki vücûd olmak lâzım gelirdi. Halbuki vücûd, hakîkâtte birdir; ve vücûd, hakîkatte birden ibâret olunca bu gördüğümüz sûretlerde kendi vücûdunu tanıyan ve bilen ve ona ikrâr eden Hak olmuş olur. Ve kezâ erbâb-ı hicâb sûretlerinde zâhir olup bütün sûretlerde mütehavvil olan kendi vücûdunu tanımayan ve bilmeyen ve onu inkâr eden, yine Hak'tan ibâret olur. İşte bu zikrolunan hakâyık, Hakk'ı her mazharda o mazhar hasebiyle vâki' olan tecellîsinden tanıyan ve ayn-ı cem'de nefsini ve kevnin bi'l-cümle sûretlerini, hüviyyet-i Hakk'ın aynı olarak, müşâhededen bilen ârifin hazzı ve zevkidir. Ârifin gayrisinde bu haz ve zevk mevcûd değildir. Onlar inkâr ve ikrâr beynindedir. / Rubâî:

در مذهب اهل کشف و ارباب شهود عالم همه نیست جز تفاصیل وجود
چندین صور ار چه ظاهر از وی بنمود چون در نکری نیست بجز یك موجود

Tercüme: ''Ehl-i keşf ve erbâb-ı şuhûdun mezhebinde, bütün âlem, vücûd-ı vâhidin tafsîllerinden başka birşey değildir. Vâkıâ bu kadar sûretler o vücûd-ı vâhidden zâhir göründü; dikkatle baktığın vakit bir mevcûddan başkası olmadığını görürsün.'' Diğer rubâî:

همسایه و همنشین و همره همه اوست در دلق گدا و اطلس شه همه اوست
در انجمن فرق و نهانخانهء جمع بالله همه اوست و ثم بالله همه اوست

Tercüme: ''Mücâvir ve musâhib ve refîk olan hep O'dur. Dilencinin palâs-pâresi ve pâdişâhın elbîse-i fâhiresi içinde olan hep O'dur. Fark ve kesret encümeninde ve cem' ve vahdet nihân-hânesinde olan billâhi hep O'dur; ve tekrâr tekrâr yemin ederim ki hep O'dur.''

Böyle olunca o kimse, kavl-i Hak mûcibince, taklîb-i Hak'ta tenevvü' eden kalb sâhibi olan kimsedir (29).

Ya'nî ilim ve ma'rifetten ve şuhûd ve tecellîden hazzı ve zevki olan kimse, Hakk'ın taklîbinde mütenevvi' olan kalbin sâhibi bulunan kimsedir. Nitekim hadîs-i şerîfde buyurulur: قلب المؤمن بين اصبعين من اصابع الرحمن

retlerde Hakk'ın takallübünü bi'l-müşâhede, Hakk'ın nefsini tanıdı. Halbuki ârifin nefsi, Hakk'ın hüviyyetinin gayrı olmadığı gibi ekvânda hüviyyet-i Hakk'ın gayrı olan hiçbir mevcûd dahî yoktur. Belki kâffe-i eşyâ Hakk'ın hüviyyetinin aynıdır. Zîrâ aynı olmayıp, gayrı olsa, birbirine muğâyir iki vücûd olmak lâzım gelirdi. Halbuki vücûd, hakîkâtte birdir; ve vücûd, hakîkatte birden ibâret olunca bu gördüğümüz sûretlerde kendi vücûdunu tanıyan ve bilen ve ona ikrâr eden Hak olmuş olur. Ve kezâ erbâb-ı hicâb sûretlerinde zâhir olup bütün sûretlerde mütehavvil olan kendi vücûdunu tanımayan ve bilmeyen ve onu inkâr eden, yine Hak'tan ibâret olur. İşte bu zikrolunan hakāyık, Hakk'ı her mazharda o mazhar hasebiyle vâki' olan tecellîsinden tanıyan ve ayn-ı cem'de nefsini ve kevnin bi'l-cümle sûretlerini, hüviyyet-i Hakk'ın aynı olarak, müşâhededen bilen ârifin hazzı ve zevkidir. Ârifin gayrisinde bu haz ve zevk mevcûd değildir. Onlar inkâr ve ikrâr beynindedir. / Rubâî:

در مذهب اهل کشف و ارباب شهود عالم همه نیست جز تفاصیل وجود
چندین صور ار چه ظاهر از وی بنمود چون در نکری نیست بجز یك موجود

Tercüme: ''Ehl-i keşf ve erbâb-ı şuhûdun mezhebinde, bütün âlem, vücûd-ı vâhidin tafsîllerinden başka birşey değildir. Vâkıâ bu kadar sûretler o vücûd-ı vâhidden zâhir göründü; dikkatle baktığın vakit bir mevcûddan başkası olmadığını görürsün.'' Diğer rubâî:

همسایه و همنشین و همره همه اوست در دلق گدا و اطلس شه همه اوست
در انجمن فرق و نهانخانهء جمع بالله همه اوست و ثم بالله همه اوست

Tercüme: ''Mücâvir ve musâhib ve refîk olan hep O'dur. Dilencinin palâs-pâresi ve pâdişâhın elbîse-i fâhiresi içinde olan hep O'dur. Fark ve kesret encümeninde ve cem' ve vahdet nihân-hânesinde olan billâhi hep O'dur; ve tekrâr tekrâr yemin ederim ki hep O'dur.''

Böyle olunca o kimse, kavl-i Hak mûcibince, taklîb-i Hak'ta tenevvü' eden kalb sâhibi olan kimsedir (29).

Ya'nî ilim ve ma'rifetten ve şuhûd ve tecellîden hazzı ve zevki olan kimse, Hakk'ın taklîbinde mütenevvi' olan kalbin sâhibi bulunan kimsedir. Nitekim hadîs-i şerîfde buyurulur: قلب المؤمن بين اصبعين من اصابع الرحمن

يقلبه كيف يشاء ya'nî "Mü'minin kalbi, / Rahmân'ın parmaklarından iki parmak arasındadır. Onu istediği vech ile döndürür." Hadîs-i şerifde "kalbü'l-mü'mini" kavliyle kalbin mü'mine tahsîsi, ârif-i kâmilin gayrisi kalb sâhibi olmadığına işârettir. Zîrâ gayr-ı ârif akıl sâhibidir; ve akıl ise hakāyık-ı ilâhiyyeyi idrâkten kāsırdır. Nitekim bâlâda mürûr etti.

Dâvûd Kayserî hazretleri "fî taklîbihî" kavlindeki zamîrin hem Hakk'a, hem de kalbe ircâını câiz görmüştür. Hakk'a râci' olduğuna göre olan ma'nâ, tercümede zikrolundu. Ve kalbe râci' olduğuna göre olan ma'nâ ise şu vech ile olur: "Hakk'ı tecellîden ve ayn-ı cem'de şuhûddan tanımak zevki ile mahzûz olan kimse, sûretlerde kendi nefsinin taklîbinde tenevvü' eden kalbin sâhibi bulunan kimsedir." Zîrâ kalbin hakîkati takallüb olduğundan, kalb, bütün sûretlerde takallübde mütenevvi' olur. Binâenaleyh kalb sâhibi olan ârif bütün sûretlerde mütecellî olan Hakk'ı, Hak'la ârif olur.

> **Velâkin ehl-i îman, Hak'tan ihbâr ettikleri şeyde, enbiyâ ve rusül (aleyhimü's-selâm)a taklîd eden mukalliddir. Ashâb-ı inkâra ve ahbâr-ı vârideyi edille-i akliyyelerine haml ile te'vîl edenlere taklîd eden mukallid değildir. İmdi ehl-i îman, enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın lisanları üzere vârid olan ihbârât-ı ilâhiyyeyi, Hak Teâlâ'-ının** أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ (Kāf, 50/37) **ya'nî "Yâhut kulak veren" kavliyle murâd olunanlardır** (30).

35 / Yâ'nî bir tâife vardır ki, onlar enbiyâ (aleyhimü's-selâm)a vârid olan vahy-i ilâhî kendilerine tebliğ olunduğu hînde "Bu doğru mudur, değil midir?" diye delîl-i aklîye mürâcaatla tevakkuf etmezler. Zîrâ onun emîn olduğunu bilmişlerdir. İşte bunlar enbiyâ ve rusül (aleyhimüs-selâm)a taklîd eden ehl-i îmandır. Bunun misâli bu âlemde pek çoktur. Meselâ hasta oluruz. Emîn ve hâzık olduğuna i'timâd ettiğimiz bir tabîbe mürâcaat ettiğimizde, bize vâki' olan vesâyâsını, delîl-i aklî isti'mâl etmeksizin, bi'l-kabûl harfiyyen icrâ ederiz. Birisi çıkıp da bize: "Bakalım onun vesâyâsı ma'kûl mudur, bunu tetkîk ettin mi?" dese, biz de cevâben deriz ki: "Bu tabîbin hazâkatine i'timâdım vardır. Ben onun ilmini onun kadar bilemem; o metbû'dur, ben tâbi'im".

Binâenaleyh delîl-i aklî ile iştigâl beyhûde yorgunluktur. Ve yine bir

kadinin / sûretini ihzâr edip, huzûr-ı kalbî ve teveccüh-i küllî ile Allâh'a ibâdet eder. Bu sûrette onun şuhûdu hayâlî olur. Ve bu şuhûd-ı hayâlîden dolayı, kıblesinde Hakk'ı müşâhede eder. Velâkin gözü Hakk'ın nûru ile sürmelenmiş olup, keskin gören musallî için murâkabe-i tâm ve teveccüh-i küllî lâzım değildir. Zîrâ onun isti'dâdı kâmil ve keşfi kavî olduğundan her cihette hâzır olan Hakk'ı, cemî'-i cihâtta müşâhede eder. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ (Bakara, 2/115) Ve namaz hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Muhammedî**'de gelecektir.

Ve nazar-ı fikrî sâhibine taklîd eden mukallid ve onunla mukayyed olan kimse, ilkā-yı sem' eden kimse değildir. Zîrâ bu ilkā-yı sem' eden kimsenin, bizim zikrettiğimiz şeyi şehîd olması lâbüddür. Ve bizim zikrettiğimiz şeyi şehîd olmayan kimse bu âyet ile murâd olan kimse değildir. İmdi onlar Hak Teâlâ'nın haklarında إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا (Bakara, 2/166) **ya'nî: "Metbû' olanlar, onlara *tâbi' olanlardan müteberrî olduklarında" buyurduğu kimselerdir. Ve halbuki rusül, onlara tâbi' olan etbâ'larından müteberrî olmazlar** (33).

Ma'lûm olsun ki, nazar-ı fikrî sâhibi, ehlullah indinde gayr-ı mu'teberdir. Zîrâ "müfekkire" dediğimiz şey, kuvve-i cismâniyyeden birisidir. Binâenaleyh o müfekkire üzerinde ba'zan vehim ve ba'zan dahî akıl tasarruf eder. Halbuki iki mutasarrıfın hükmettiği bir mahalde intizam / aramak abestir. Zîrâ o mahalde dâima nizâ' vâki' olur. Vehim, akıl ile münâzaa eder; ve akıl ise madde-i zulmâniyyede hayrete düşüp idrâk-i hakāyıka kudret-yâb olamaz. Bugün "Böyledir" diye hükmettiği şeyde, yarın vehmin tasarruf ve nizâ'ı zuhûr edip, onu o verdiği hükümde şükûk ve zunûna düşürür. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) buyurur: **Mesnevî:**

عقل ضد شهوتست ای پهلوان — آنکه شهوت می تند عقلش مخوان
وهم خوانش آنکه شهوت را کداست — و هم قلب و نقد زر عقلها ست
بی محك بیدا نکردد وهم وعقل — هر دورا سوی محك کن زود و نقل
این محك قرآن و حال انبیاء — چون محك مر قلب را گوید بیا
تا به بینی خویش را ز آسیب من — گه نهٔ زاهل فراز وشیب من
عقل را کرارهٔ سازد دو نیم — همچو زر باشد در آتش او سلیم

Tercüme: "Ey pehlivan! Akıl, şehvetin zıddıdır. Sen şehvet dokuyana akıl deme! Şehvet dilencisi olan kimseye vehim sâhibi de! Vehim, kalbdır; akılların altını ise nakd-i hâlistir. Vehim ile akıl miheksiz zâhir olmaz. Çabuk her ikisini de mihek tarafına götür! Bu mihek dahî Kur'ân-ı Kerîm'dir; ve enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın hâlidir. Zîrâ Kur'ân ve hâl-i enbiyâ mihek gibi, kalb olan vehme: Gel, der, tâ ki benim müsâdememden kendini göresin ki, sen benim iniş ve yokuşumun ehlinden değilsin. Ammâ aklı eğer bir testere iki parça etse, altının ateş içinde selîm olması gibi olur".

/ Binâenaleyh erbâb-ı fikir ve nazar, idrâk ettikleri şeyde şek ve zan üzere olmaktan zâil olmazlar. Velâkin muhakkıkîn böyle değildir. Onlar eşyâyı taammül ve tefekkür ile değil, Rab'lerinin nûruyla müşâhede ettiklerinden, hükümleri yakîn üzerinedir. İlkâ-yı sem'in netîcesi şuhûda çıktığından, ancak ehl-i şuhûd olan enbiyâya taklîd eden kimseler, ilkâ-yı sem' etmiş olanlardır. Zîrâ onlar için merâtib-i şuhûd hâsıl olur. Ve bu mukallidlerin tâbi' oldukları rusül, onlardan teberrî etmezler. Çünkü ellerinden tutup, onları makām-ı şuhûda îsâl etmiş olduklarından tâbi'lerine karşı utanıp, biz sizlerden berîyiz demezler. Fakat ehl-i vehim ve zan olan fikr-i nazarî ashâbına taklîd eden mukallidlerin yolu bi't-tabi' evhâm ve zunûna çıktığından, onlar, ilkâ-yı sem' eden kimselerin zümresine lâhık değildirler. Çünkü onların hâsılı şuhûd mertebesi değil, ancak zunûn ve evhâmdır. Binâenaleyh bu tâifenin metbû'ları olan erbâb-ı fikir ve nazar, tâbi'lerini de berbâd ettiklerini gördüklerinde hicablarından "Biz sizden berîyiz" derler.

İmdi ey velî! Bu "hikmet-i kalbbiyye"de senin için zikrettiğim şeyi tahkîk et! Ve "hikmet-i kalbiyye"nin Şuayb (a.s.)a ihtisâsına gelince, "hikmet-i kalbiyye"de teş'îb olunduğu içindir. Yâ'nî bunun şu'beleri muhtasar değildir. Zîrâ herbir i'tikād bir şu'bedir. Binâenaleyh onun hepsi şuabdır, ya'nî i'tikādât. Böyle olunca gıtâ münkeşif olduğu vakit, herbir kimseye mu'tekadı
40 **hasebiyle / münkeşif olur. Ba'zan hükümde mu'tekadının hilâfına olarak münkeşif olur. O da Hak Teâlâ'nın** وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ (Zümer, 39/47) **Ya'nî "Onlara yevm-i kıyâmette zan etmedikleri şey, Allah'dan zâhir olur" kavlidir** (34).

Ya'nî Şuayb, ''şu'be''den me'hûzdur. Ve ''kalb'' dahî avâlimi ve akāidi ve ruhânî ve cismânî olan kuvâsı hasebiyle kesîrü'ş-şuab olduğundan Hz. Şeyh (r.a.) beynlerindeki münâsebetten nâşî ''hikmet-i kalbiyye''yi Kelime-i Şuaybiyye'ye tahsîs edip, burada i'tikādât-ı muhtelife şu'belerini beyân buyurdu.

İmdi ekser-i inkişâf hükümdedir. Nitekim tövbesiz vefât ettiği vakit, âsî hakkında Mu'tezilî, Allah hakkında nüfûz-ı vaîdi i'tikād eder. Böyle olunca vefât edip Allah indinde merhûmen onun hakkında inâyet sebkat ederek, muhakkak o ikāb olunmasa, Allâh'ı Gafûr ve Rahîm bulur. Şu halde zannetmediği şey Allah'dan zâhir olur (35).

Ya'nî, sâhibinin i'tikādına muhâlif olarak münkeşif olan mu'tekadâtın ekserîsi hükümdedir, zâtta değildir. Ve bu hükümde muhâlif inkişâfın vukū'u dahî Mu'tezilî'nin i'tikādı gibidir. Zîrâ Mu'tezilî i'tikād etmiştir ki, âsî tövbe etmeksizin vefât ettikde, onun hakkında Allah Teâlâ vaîdini infâz eder. Halbuki vefât ettikde, Allah Teâlâ rahmet ve inâyetle tecellî edip ona ikāb buyurmasa, o i'tikādına muhâlif olarak Allâh'ı Gafûr ve Rahîm bulur. Maahâzâ o, Allah ikāb edecek zannetmiş idi. Hak onun zannı gibi çıkmadı, başka türlü zâhir oldu.

/ Ma'lûm olsun ki, tövbesiz vefât eden abd-i âsî hakkında vaîdin adem-i infâzı için iki sebeb vardır:

Birincisi: Ayn-ı sâbitesinin Hakk'a verdiği ilim üzerine, hakkında lâhık olan hükm-i Hak, ikāb olunmayıp inâyete mazhar olmasıdır. Böyle bir kimse avârız-ı tabîiyye hasebiyle ba'zı maâsîyi irtikâb eylese de tövbesiz vefât etse, inâyet-i ezeliyyeye mazhariyyeti ve tahâret-i asliyyesi sebebiyle, onun seyyiâtı hasenâta tebdîl olunur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّآتِهِمْ حَسَنَاتٍ (Furkān, 25/70). Veyâhut inâyet ve rahmet-i ilâhiyyenin azamet ve saltanatı indinde o maâsî mahv olur. Rubâî-i Ömer Hayyâm:

ای آنکه پدید گشتم از قدرت تو پرورده شدم بناز در نعمت تو
صد سال بامتحان گنه خواهم کرد یا جرم منست بیش و یا رحمت تو

Tercüme:''Ey kudret-i celîlü'ş-şânından zâhir olduğum zât-ı kerim!

Ben Senin ni'metinde nâz ile perverde oldum. İmtihan kasdıyla yüz yıl günâh edeceğim. Bakalım benim cürmüm mü ziyâde, yoksa Senin rahmetin mi?''

İkincisi: Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ (Ahkāf, 46/16) buyurdu. Halbuki Hak Teâlâ hazretleri **Fass-ı İsmâîlî**'de tafsîl olunduğu üzere İsmâîl (a.s.)ı إِنَّهُ كَانَ صادق الوعد (Meryem, 19/54) âyet-i kerîmesinde ''sâdıku'l-va'd'' olmasıyla medh buyurdu. Binâenaleyh Hak Teâlâ dahî sâdıku'l-va'ddir. Zîrâ vaîdin adem-i infâzını va'd buyurmuştur. Elbette va'dini incâz buyurur. Böyle olunca vaîdin nüfûzu lâzım değildir. Rubâî-i Ömer Hayyâm:

نا کرده گناه در جهان کیست بگو　　انکس که گنه نکرد چون زیست بگو
من بد کنم و توَبد مکافات دهی　　پس فرق میان من و تو چیست بگو

Tercüme:''Cihânda günâh etmemiş olan kimdir? Söyle! Günâh etmeyen kimse, söyle nasıl zindegî eder? İlâhî! Farz edelim ki ben fenâ yaptım, Sen de fenâ mükâfat verdin. Şu halde söyle benim ile senin aranda fark nedir? Şübhe yoktur ki Sen benim gibi değilsin. Benden hatâ ve Sen'den atâ zuhûra gelir.'' /

> **Ve hüviyyet hakkındaki inkişâf-ı gıtâya gelince: İbâdın ba'zısı i'tikādında cezm eder ki, muhakkak Allah Teâlâ şöyle ve böyledir. İmdi perde kalktığı vakit, kendi mu'tekadinin sûretini görür. Halbuki o sûret, i'tikād ettiği Hak idi; ve düğüm çözülür.Binâenaleyh i'tikād gider, müşâhede ile bilinir;ve gözün keskinliğinden sonra, za'f ve noksân-ı nazar rücû' etmez** (36).

Ya'nî hüviyyet-i Hak hakkında şöyle ve böyledir diye dünyâda bir akîde-i hâs ile i'tikād eden her bir mu'tekid,yevm-i kıyâmette kendi mu'tekadini Hak ve vâki' olarak görür. Zîrâ Hak ona bu i'tikād sûretinde tecellî eder. Ve kalbindeki ukde-i i'tikād çözülür. Artık gayba olan i'tikād zâil olup, onun yerine müşâhede ve yakîn ile husûle gelen ilim kāim olur. Zîrâ akîde, ehl-i hicâbın kalbine mahsûstur. Hicâb kalkınca i'tikād kalmaz; ve gözde müşâhede ile keskinlik hâsıl olduktan sonra da nazarda za'f olmaz ki, tekrâr i'tikāda ihtiyâç hâsıl olsun. Binâenaleyh tenâsühe kāil olanların kelâmı reddedilmiş olur. Zîrâ onlar ba'de'l-mevt mirâren abdin dünyâya geleceğine zâhib olmuşlardır. Hal-

buki ba'de'l-mevt ilm-i yakîn husûlünden sonra, tekrâr dünyâya gelip, gördüğü şey hakkında hicâba düşmek vâ'ki' olmaz.

> **/ İmdi Hak, sûretlerde tecellînin ihtilâfı sebebiyle, rü'yet indinde ba'zı abîde mu'tekadinin hilâfı olarak zâhir olur. Zîrâ tecellî tekerrür etmez. Böyle olunca o ba'zı abîd üzerine, hüviyyet hakkında sâdık olur. Ve perdenin kalkmasından evvel hüviyyet hakkında zannetmedikleri şey, o hüviyyet hakkında Allah'dan onlara zâhir olur** (37).

Ya'ni hüviyyet-i ilâhiyye hakkında, bir i'tikād-ı mahsûsu olan kimseye, Hak kendi i'tikādı sûretinde tecellî ettikde, dünyâdaki mu'tekadinin hilâfı zâhir olur. Zîrâ Hak muhtelif olan isimlerinin sûretlerinde tecellî eder. Binâenaleyh o kimsenin i'tikādı sûretinde tecellî ettikten sonra, o tecellîye mümâsil olarak, onun i'tikād etmediği diğer bir sûrette dahî tecellî eder. Zîrâ tecellî tekrâr etmez; ve tekerrür etmeyince de bi't-tabi' bir sûret üzerine olmaz. Ve çünkü esmâ-i ilâhiyye nâmütenâhîdir; ve Hak bu esmâ ile dâima mütecellîdir. İmdi ba'zı kullar üzerine وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ (Zümer, 39/47) âyet-i kerîmesinin mazmûnu sâdık olur. Zîrâ o kimselere hayât-ı dünyeviyyede hüviyyet-i ilâhiyye hakkında i'tikād ettikleri şeyin hilâfı dâr-ı âhirette zâhir olur; ve Hak keşf-i gıtâdan, ya'nî mevtten evvel i'tikād ettikleri şeyin hilâfına olarak tecellî eyler. Ve keşf-i gıtâdan sonraki tecellî dahî ba'de'l-mevt terakkî olduğunu gösterir.

> **Ve tahkîkan biz mevtten sonra maârif-i ilâhiyyede vâki' olan terakkînin sûretini, keşfde tâifeden müctemi' / olduğumuz kimsenin ve onların indinde mevcûd olmayıp bu mes'elede onlara ifâde ettiğimiz şeyin zikri sırasında** Tecelliyât **nâm kitabımızda zikr eyledik** (38).

Hz. Şeyh (r.a.) Hallâc ve Cüneyd ve Sehl (kaddesallâhu esrârahum) ile sâir ekâbir-i ehlullahdan bir tâife ile berzahlarında müctemi' olup maârif-i ilâhiyyeye dâir onlar ile mübâhase eylediği ve onların idrâk eyledikleri ulûm ve maârifin mâfevkıne îkāz ile onları terakkî ettirdiğini **Tecelliyyât-ı Mevsıliyye** nâm kitabında zikr eyledi.

Suâl: Hz. Şeyh (r.a.) mevtten sonra terakkî olduğunu beyan buyuruyorlar. Halbuki وَمَنْ كَانَ فِي هٰذِهِ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبِيلاً (İsrâ, 17/72) âyet-i kerîmesi ile اذا مات ابن آدم انقطع عمله hadîs-i şerîfi ba'de'l-mevt adem-i terakkîye delâlet eder.

Cevap: Bu âyet ve hadîs ehl-i küfür ve ehl-i şirk hakkındadır. Muhakkıkînden olan ehl-i tevhîd ve onlara taklîd eden mü'minler için değildir. Zîrâ bunlar dünyâda Hakk'ın vücûduyla halkın vücûdunu müstakil ve ayrı zannetmişler ve basar-ı basîretlerine körlük târî olmuş idi. Bu körlükleri sebebiyle çeşm-i basîretin kehhâlleri olan enbiyâ (aleyhimü's-selâm)dan ve onların ilâçlarından kendilerini müstağnî bilmişler idi. İşte bundan dolayı onların büsbütün kör olan gözlerinin dâr-ı âhirette de açılması ihtimâli yoktur. Zîrâ onlar a'mâ-yı ezelîdir. Hiçbir kehhâl ve ilâcın onlar hakkında te'sîri yoktur.

Velâkin ehl-i tevhîd ile onlara taklîd eden mü'minlerin basar-ı basîretleri tâbi' oldukları enbiyâ (a.s.)ın ilâçları ile dâr-ı dünyâda alâmerâtibihim açılmış, vahdet nazarları / ânen-fe-ânen tezâyüd edegelmekte bulunmuş olduğundan, onlar için ba'de'l-mevt terakkıyât vardır. Zîrâ onların gözleri büsbütün kör olmayıp ba'zı avârız hasebiyle rü'yetlerine za'f târî olmuştur. Mevt ve afv ve mağfiret ve hayât-ı dünyâda kendilerine taklîd ettikleri ehl-i Hak'la, berâzih-ı ulviyyede ictimâ'ları sebebiyle bu avârız zâil olur.

Hadd-i zâtında çeşm-i ten dahî böyle değil midir? Büsbütün kör olmuş bir göze göz hekîmi ve onun ilâcı ne te'sîr eder? Fakat gözünde hâssa-i rü'yet mevcûd iken perde gelmiş veyâ hastalık sebebiyle rü'yetine za'f târî olmuş bir gözün elbette tedâvîsi mümkündür.

Ey birâder! İşte Şeyh (r.a.) âsâr-ı münîfesinde, zikr etmediği hakâyık ve maârif-i ilâhiyye bırakmamıştır. Bizlere ise sarf-ı himmetle onları tetebbu' kalmıştır. Bunu diriğ etmeyelim de onların imdâd-ı rûhâniyyetleri ile dünyâda ve âhirette hiddet-i nazar sâhibi olup Hakk'ı müşâhede edelim.

Nitekim **Reşehâtu Ayni'l-Hayât**'da zikr olunur ki: Bir gece fakîrin birisi vâkıasında Abdü'l-Gafûr Lârî (kuddise sırruhû) hazretlerini görmüş ve ona demiş ki: "Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî hazretleri vahdet-i vücûdun sırrından ve eşyânın O'nunla maiyyeti keyfiyetinden bahs edip, isbâtı husûsunda da pekçok ihtimâm etmiştir. Âhirete naklettiği-

niz vakit siz bu hakāyıkı nasıl buldunuz?'' Cenâb-ı Abdü'l-Gafûr cevâben buyurmuşlar ki: ''Bu âleme geldiğimde Hz. Şeyh ile buluştum ve onlardan bu mes'elenin sırrını sordum. ''Söz ancak benim yazmış olduğum gibidir'' diye cevap verdiler''. Velhâsıl ba'de'l-mevt ehl-i îmân için terakkî vardır.

Ve pek ziyâde taaccüb olunacak emirdendir ki, muhakkak insan dâima terakkîdedir. Ve hicâbın letâfet ve rikkatinden / ve suretlerin birbirine benzemesinden nâşî bu terakkîye şuûru yoktur. Ve bu teşâbüh-i suver, Hak Teâlâ'nın وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا (Bakara, 2/25) **kavli gibidir** (39).

Ya'nî insan, ilimden ''ayn''a seyrinden beri dâimâ terakkîdedir. Zîrâ ayn-ı sâbitesi, dünyâda ve âhirette rûhânî ve cismânî olan kâffe-i âlemlerde nüzûl ve urûc mertebelerinin her birisinde dâimâ bir sûrette zâhir olur. Ve ayn-ı sâbitenin gayr-ı mec'ûl olan isti'dâdı hasebiyle ber-mûcib-i kazâ ve kader-i ilâhî, ilim ve ma'rifet gibi ma'nevî ve gıdâ gibi sûrî ve fakr u gınâ ve hastalık ve sağlık gibi ilâ-mâ-lâ-nihâye ahvâl, rûhânî ve cismânî âlemlerde peyderpey ona nâzil olmaktadır. Ve kuvvede olan şeyler bu sûretle fiile gelir. Bu ise onun terakkîsidir; ve bu terakkî hiçbir an munkatı' olmaz. Ve pek acîb bir şeydir ki insan dâimâ terakkî içinde olduğu halde hicâbın letâfet ve rikkatinden ve sûretlerde teşâbüh olmasından dolayı bunun farkına varamaz. Meselâ doğduğumuz vakit bu kadar değildik; ânen-fe-ânen büyüdük; zerrât-ı vücûdumuz lâ-yenkatı' bizden infikâk etti. Ve gıda vâsıtasıyla yerine o zerrelerin, sûrette müşâbih olan yenileri geldi. Ve kezâ çocukluğumuzda ilmimiz, fehmimiz bu kadar değildi; gittikçe ilim ve ma'rifet peydâ oldu. Maahâza bu terakkî ve tekâmül rakîk ve latîf olan perde arkasında vâki' olduğu ve sûretlerde müşâbehet bulunduğu için, her ân-ı gayr-ı munkasimde vâki' olan bu teceddüdâtın farkına varamadık.

İmdi mertebe-i ilm-i ilâhîden esfel-i sâfilîn olan mertebe-i şehâdete gelinceye kadar böyle olduğu gibi, mertebe-i şehâdetten intikālen diğer âleme gittiğimiz vakit dahî ebeden böyle olacaktır. Zîrâ vücûda dâhil olup mevcûd olan, artık ademe münkalib olmaz. Ve bu teşâbüh-i suver Hak Teâlâ hazretlerinin كُلَّ مَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا (Bakara 2/25) kavli gibidir. Ya'nî ''Ehl-i cennet her ne

vakit o meyvelerden rızıklanıp it'âm olunsalar, bu, evvelce dünyâda irzâk olunduğumuz şeydir diyeler''. Halbuki bir zamanda gelen rızık, diğer zamanda gelen rızkın gayridir. Maahâzâ ikisi de rızıktır. Ancak sûrette biririne benzerler. Böyle olunca / muhakkıkîne göre taayyünât arasında fark olduğu zâhirdir; fakat hicâb ehline göre hafîdir.

> **Halbuki rızk-ı vâhid, âharın aynı değildir.Zîrâ iki şebîh, şebîheyn oldukları haysiyyetle, ârif indinde iki başka şeydir. Ve sâhib-i tahkîk vâhidde kesreti görür. Nitekim muhakkak esmâ-i ilâhiyyenin medlûlü olduğunu ve her ne kadar onların hakāyıkı muhtelif ve kesîr ise de, muhakkak ayn-ı vâhide bulunduğunu bilir. İmdi bu, ayn-ı vâhidede kesret-i ma'kūledir. Binâenaleyh kesret, tecellîde bir aynda meşhûd olur** (40).

Ya'nî muhtelif zamanlarda mevcûd olan rızık, bir rızık değildir. Binâenaleyh bunlar birbirinin aynı olamaz. Zîrâ birbirine benzeyen iki şey, yekdîğerinin gayrı olan iki başka başka şeydir. Ve sâhib-i keşf ve tahkîk, ayn-ı vâhide olan vücûd-ı mutlakta, yekdîğerine benzeyen taayyünât-ı kesîreyi görür. Ve nitekim esmânın medlûlü ''Allah'' olup, O'nun da bir olduğunu ve bu esmânın hakîkatleri muhtelif ve kesîr ise de, zât-ı vâhide olduğunu bilir. Meselâ Dârr ve Nâfi' isimleri, ma'nâları i'tibâriyle başka başka iki isimden ibârettir. Maahâzâ her ikisinin medlûlü zât-ı vâhidedir; ve ne kadar esmâ varsa, hepsinin medlûlü birdir. Ve Hak esmâ sûretleriyle tecellî ettikde ayn-ı vâhide ma'kūl ve kesret meşhûd olur; ya'nî vücûd-ı Hak bâtın ve vücûd-ı halk zâhir olur. Fakat kıyâmet-i kübrâda vücûd-ı halk mestûr ve bâtın; ve vücûd-ı Hak zâtı ile zâhir olup لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (Mü'min, 40/16) / âyet-i kerîmesinin mûcibi zuhûra gelir. Ondan sonra yine tecelliyât-ı esmâiyye ile suver-i kesret peydâ olur ve ba's başlar. Binâenaleyh yevm-i ba's-deki heyâkil, bu âlemdeki heyâkilin aynı değil, müşâbihidir.

> **Nitekim ''heyûlâ'', herbir sûretin haddinde ahz olunur; ve o sûverin kesreti ve ihtilâfıyla berâber hakîkatte cevher-i vâhide râci' olur. Halbuki cevher-i vâhid, o suverin heyûlâsıdır** (41).

Şeyh (r.a.) **İnşâ-i Devâir** nâmındaki kitaplarında ''heyûlâ'' hakkında

buyururlar ki:''Heyûlâ, zâtına nazaran külliyye-i ma'kūle olup vücûd ve adem ile muttasıf olmaz; ve o cümle mevcûdât için maddedir; ve mevcûdâtın zuhûruyla, kemâliyle zâhir olur''. Ya'nî heyûlâ hâriçte mevcûd değildir, zihinde ma'kūldür. Binâenaleyh vücûd ve adem ile muttasıf olmaz. Ulvî ve süflî ne kadar mevcûdât varsa hepsi için maddedir; ve cemî'-i hakāyıkı hâvîdir. Onun vücûdu eşhâsın vücûduna mevkūftur. Zîrâ kâffe-i mevcûdâtın sûretlerini kabul edip, kendisi o sûretlerde zâhir olur; ve cemî'-i mevcûdâtın sûretleri, ayn-ı vâhide olan heyûlâda meşhûd ve heyûlâ o sûretlerde ma'kūldür. Binâenaleyh ''akl''ı ta'rîf ederken deriz ki: ''Akıl, bir cevher-i mücerreddir ki külliyyât ve cüz'iyyâtı müdrik ve cisme gayr-ı müteallıktır''. Ve ''nefs''in ta'rîfinde dahî deriz ki: ''Nefs-i nâtıka,külliyyât ve cüz'iyyâtı müdrik olup, cisme tedbîr ve tasarrufu taalluk eden bir cevher-i mücerreddir''. Ve ''cism''in ta'rîfinde dahî deriz ki: ''Cisim, eb'âd-ı selâseyi, ya'nî tûl ve arz ve umku kabûl eden bir cevherdir''. İşte bunların cümlesinin ta'rîfinde ''cevher''i alırız. Halbuki cevher hakîkatte birdir. Ancak sûretler / çok ve muhteliftir. Binâenaleyh sûretlerin kâffesi, hakîkat-ı vâhide olan cevhere rücû' eder; ve cevher sûretlerin cümlesi için heyûlâdır; ve heyûlâ dahî cevherdir.

İşte bunun gibi zât-ı ilâhiyye, ayn-ı vâhidedir. Ve esmâ ve sıfât ise, onda kesret-i ma'kūledir. Hak esmâ sûretleriyle tecellî ettikde bu ayn-ı vâhide ma'kūl ve mestûr ve bâtın olur; ve kesret ise mahsüs ve mekşûf ve zâhir olur. Meselâ bir çekirdekteki ağacın dalları, yaprakları ve çekirdekleri ve meyveleri zâhir oldukda, çekirdek ma'kūl ve mestûr ve bâtın olur; ve ağaç ile fürû'u mahsüs ve mekşûf ve zâhir olur.

İmdi nefsini bu ma'rifetle bilen kimse, muhakkak Rabb'ini bildi. Zîrâ Hak insanı kendi sûreti üzerine halk eyledi. Belki insan Hakk'ın ayn-ı hüviyyeti ve hakîkatıdır. Ve bunun için rusülden ve sûfiyyeden* ilâhiyyûnun gayri, ulemâdan bir kimse, nefsin ma'rifetine ve hakîkatına muttali' olmadı. (42).

Ya'nî nefsinin, esmâ sûretleriyle tecellî edip, suver-i kevniyyenin kâf-

* والاكابر من الصوفية Nüsha-i Kâşânî, Ya'kūb Han, Te'vîlü'l-Muhkem, Dâvûd Kayserî. (A. A. Konuk)

fesinde nâmütenâhî olarak zâhir olan Hakk'ın hakîkati olduğunu ve Hakk'ın bu sûretlerde ve bu sûretlerin birisi olan kendisinin nefsinde zâhir olduğunu bilen kimse, Hakk'ı bilmiş olur. Çünkü Hak, insanı kendi sûreti üzerine halk etmiştir. Nitekim hadîs-i sahîhde: ان الله خلق آدم على صورته Ve bir rivâyette على صورة الرحمن buyrulmuştur. "Sûret"ten murâd, kâffe-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye mecmû'unun sûretidir; ve "âdem"den murâd, insân-ı kâmildir. Zîrâ cemî'-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye ile muttasıf ve mütehakkık olup, o sûret-i ilâhiyyeye mazhar olan ancak insân-ı kâmildir. Belki insan, kendisinin hakîkatinde muhtefî olan Hakk'ın hüviyyetinin aynıdır; ve kezâ Hakk'ın hakîkatinin aynıdır. Çünkü hazret-i ilâhiyyenin sûretidir. İşte insan, Hakk'ın / hüviyyetinin ve hakîkatinin aynı olduğu için zevâhir-i ilm ile iştiğâl eden ulemâ ve hükemâdan bir kimse nefsin hakîkatına ve ma'rifetine muttali' olmadı. Bunu ancak ilâhiyyûndan olan rusül ve ekâbir-i sûfiyye bildiler.

Ve mütekaddimîn ve mütekellimînden ashâb-ı nazar ve erbâb-ı fikrin, nefis ve onun mâhiyyeti hakkındaki kelâmlarına gelince: İmdi onlardan nefsin hakîkatine muttali' olan yoktur. Ve nazar-ı fikrî ebeden ma'rifet vermez (43).

Zîrâ nazar-ı fikrî cismânîdir, zulumâtta müstağrak olup vehim ve şübheleri ref' etmekten âcizdir.

İmdi, nazar-ı fikrî tarîkından, nefsin hakîkatine ilmi taleb eden kimse muhakkak verem, ya'nî şiş, sâhibi olarak semiz olur ve ateşsiz odunu üfler. Şüphesiz onlar hayât-ı dünyâda sa'yleri zâyi' ve bâtıl olduğu halde işleri iyi olduğunu zanneden kimselerdendir. İmdi bir emri kendi tarîkının gayrisinden taleb eden kimse, o emrin hakîkatine zafer bulmaz (44).

50 /Ya'nî nefsin hakîkatini anlamak için bir kimse, tertîbât-ı mantıkıyye ile iştiğal etse ve onu birtakım "suğrâ" ve "kübrâ" ve "netîce" vâsıtalarıyla bilmek istese, o kimse şiş sâhibi olduğu halde, kendisini şişman görür. Ya'nî semen-i kâzib sâhibidir. Ve ateşsiz odunu üfler, ya'nî boş yere çalışır. Ve böyle yapanlar şüphesiz Hak Teâlâ'nın

اَلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا (Kehf, 18/104) âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğu zümreye dâhil olur. Binâenaleyh bir işi kendi yolunun gayrı olan bir yoldan taleb eden kimse, o işin hakîkatine zafer-yâb olamaz. Zîrâ nefsin hakîkati ancak tarîk-ı keşf ile bilinir. Onu nazar-ı fikrî tarîkından taleb etmek boştur.

Hakîkat-i Nefs:

Ma'lûm olsun ki, cemî'-i nüfûsun hakîkati, Hakk'ın nefsi olan nefs-i vâhidedir; ve nüfûsun sûretleri dahî, Hakk'ın tenfîs ettiği tecelliyât-ı nûriyyedir. Binâenaleyh nefs-i cüz'î, nefs-i küllînin sûretlerinden bir sûrettir; ve nefs-i küllî ise insân-ı kâmilin nefsidir. Ve bu nefis dahî Hakk'ın aynı olup, insân-ı kâmilin hakîkati mertebesinde zâhir olmuştur. Ve nüfûsun kâffesi, o nefs-i vâhideden sudûr etmiştir. Binâenaleyh o nefis, fiil ve infiâli kabûl eder. Ve fiil zükûret, infiâl ise ünûsettir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيرًا وَنِسَآءً (Nisâ, 4/1) Ya'nî "Allah Teâlâ sizi nefs-i vâhideden halk etti ve ondan zevcini halk eyledi. Ondan da birçok ricâl ve nisâ neşr etti". İşte bu nefs-i vâhide, Hakk'ın nefsi olup, وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ (Âl-i İmrân, 3/30) âyet-i kerîmesiyle Hak Teâlâ bu nefisten efrâd-ı beşeriyyeyi tahzîr eder. Zîrâ biz / nefsi Rabb'e ve Rabb'i dahî nefse vikāye ve siper ittihâz eyleriz. Ya'nî nefsin bize nâzır olan vechine nazaran mezâmmın kâffesini nefsimize isnâd edip, onu Rabb'imize vikāye ve siper yaparız. Ve nefis, Hakk'ın nefsinin aynı olması i'tibâriyle de mehâmidin kâffesini O'na isnâd ederiz. Ve bu suretle de Rabb'i nefse vikāye ederiz. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı İbrâhimî**'de mürûr etti.

Binâenaleyh "nefis", biri "Hakkî" ve diğeri "halkî" olmak üzere iki cihet sâhibidir.Halkıyyetimiz i'tibâriyle,nefis bize nisbet olunur. Ve biz Hakk'ın aynı olan hakāyık-ı zâtiyyesinin sûretleriyiz; ve bu sûretler nâmütenâhîdir. Ve nefsin hakîkati dahî, nefsin zâtında zâhir olan Hakk'ın nefsi olmasıdır. Zîrâ bu taayyünât-ı halkıyyenin kâffesi vücûd-ı Hakk'ın tenezzülâtından zuhûra gelmiştir. Binâenaleyh Hak zât-ı ahadiyyetiyle tecellî ettikde, biz O'nun bâtınıyız; ve O bizim kuvâ ve a'zâ ve nüfûsumuzun aynıdır. Ve esmâ ve sıfâtıyla tecellî ettikde, Hak bizim bâtınımız olur. Ve biz Hakk'ın zât-ı ahadiyyetinde mahfî iken, Hak nefes-i

rahmânîsiyle bizi tenfîs eyledi. Biz ademiyyet sıkıntısında iken, bu tenfîs ile bize rahmet edip, bizim a'yânımızı kendi "ayn"ıyla îcâd eyledi. Binâenaleyh biz Hakk'ın nefsinde, yine Hakk'ın nefsiyle zâhir olduk.

İşte bu ma'rifet ile mütehakkık olan ancak ilâhiyyûndan olan rusül ile ekâbir-i evliyâdır. Erbâb-ı fikir ve ashâb-ı nazar bu ma'rifeti tahsîl edemediler. Çünkü nefisleri bu maârifin tahsîline hicâb oldu. Birtakım ta'rîfât-ı resmiyye ile kıyl u kāle düştüler. Meselâ nefs-i nâtıka cevher midir, araz mıdır; bedenin dâhilinde mi, yoksa hâricinde midir; veyâhut ne hâriç ne de dâhil midir? deyip birtakım kazâyâ-yı mantıkıyye tertîb ve delâil îrâd ettiler. Bilmediler ki delil dedikleri şey de medlûlün aynıdır. / Onun için sa'yleri boşa gitti.

Suâl: Bu bahiste îrâd olunan maârif ve hakāyıkta dahî i'mâl-i fikr edilmiş olmuyor mu? Ve bu kâğıt üzerinde menkūş olan kelimât, erbâb-ı fikir ve nazarın mütâlaasına arz edilmiş bulunmuyor mu?

Cevap: Zikr olunan maârif ve hakāyık mahsûl-i fikir ve nazar değildir. Belki cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın keşf ile muttali' olduğu maârif-i ilâhiyyedir ki, bu maânî-i latîfe hurûf ve zurûf kisvesiyle âlem-i his ve şehâdete ihrâc buyrulmuş ve erbâb-ı fikri îkaz için ityân olunmuştur. Yoksa bu hakāyık, it'âb-ı nazar ve i'mâl-i fikr ile, bu kadar hicâbât içinde bilâ-keşf idrâk olunamaz.

*

Ve Hak Teâlâ, âlem ve enfas ile âlemin ayn-ı vâhidede, halk-ı cedîdde tebeddülü hakkında ne güzel buyurdu! İmdi bir tâife ve belki ekser-i ehl-i âlem hakkında بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ (Kāf 50/15) **ya'nî "Onlar halk-ı cedîdden lebs içindedir" dedi. Böyle olunca onlar emrin enfâs ile tecdîdini bilmezler** (45).

Ya'nî âyet-i kerîmede Hak Teâlâ hazretlerinin buyurduğu vech ile âlemin halkı, herbir nefeste tecellî-i ilâhî ile teceddüd eder. Zîrâ âlemin vücûd-ı müstakilli olmadığından kendi nefsiyle ma'dûm ve Hakk'ın vücûdu ile mevcûddur. Ve Hak dâimâ ve ebeden tecellî edegelir. Binâenaleyh birinci tecellî asla / rücû edince âlem, ma'dûm olur; ve ikinci tecellînin müteâkıben zuhûrunda dahi mevcûd olur; velâkin tecellî-i sânî o kadar sür'atle zuhûr eder ki, onun nûru tecellî-i evvelin nûruna muttasıl olması hasebiyle ikisinin arasını fark ve temyîz mümkün ola-

maz. Birinin hayâli zâil olmadan onun müşâbihi olan diğer tecellî gelir. Binâenaleyh âlemin evvelâ ma'dûm ve ba'dehû mevcûd olması görülemez.

İşte bunun için âlemin sûret-i zâhiresine nazar eden erbâb-ı fikir ve nazar, bu teceddüd-i emsâlin farkına varamazlar. Maahâzâ erbâb-ı fen bir dereceye kadar bu hakîkati idrâk edebilmişlerdir. Fakat onların bu idrâkleri, ehl-i keşif ve ilhâmın mertebelerine vâsıl olamaz. Meselâ bu teceddüdün ecsâm-ı uzviyyede vukū'unu fennen müşâhede ederler; velâkin bir kaya parçası için her ân-ı gayr-ı munkasimde mevcûd ve ma'dûm olmak keyfiyyetini kabûl etmezler. Halbuki âlemin hey'et-i mecmûası herbir nefeste tecellî-i ilâhî ile halk-ı cedîddedir. **Mesnevî:**

صورت از بی صورتی آمد برون　　باز شد کانا الیه راجعون
بس ترا هر لحظه مرك و رجعتیست　　مصطفی فرمود دنیا ساعتیست
جمله عالم میشود هر دم فنا　　باز پیدا می نماید در بقا
هست عالم دائما در سیر و جلس •　　نیست خالی یك نفس از خلع و لبس

Tercüme: "Sûret, bî-sûretlikten çıktı; yine avdet etti. Nitekim biz de ona rücû' ederiz. İmdi senin için her lahza ölüm ve ric'at vardır. Mustafâ (s.a.v.) الدنیا ساعة ya'nî "Dünyâ bir sâat, bir andır" buyurdu. Cümle âlem her dem fenâdadır; ve tekrâr vücûd bulup bakāda olur. Âlem dâimâ yürüyüp oturmaktadır; ve soyunup giyinmekten hâlî değildir."

/Velhâsıl kâffe-i eşyânın hakāyıkı sâbit ve vücûd-ı müteayyineleri her an ve her lâhza mütebeddildir. Ve onların vücûd-ı müteayyineleri dahî vücûd-ı Hakk'ın gayri değildir. Binâenaleyh vücûd-ı Hak min-haysü'z-zât tağayyür ve tebeddülden müberrâ ise de, min-haysü'l-esmâ ve's-sıfât mütebeddildir. Ve mâdemki bu gördüğümüz eşyâ Hakk'ın vücûdunun gayri değildir, mütebeddil olsa da ma'dûm olmak lâzım gelmez. Zîrâ vücûda dâhil olan şey ma'dûm olmaz. Ve suver-i eşyâ, hakîkat-ı Hak olan ayn-ı vâhide üzerine târî olan birtakım a'râzdan ibârettir. A'raz ise her anda mütebeddildir. Fakat ehl-i nazar ve ehl-i âlemin çoğu, âlemin hakîkatinden ve suver-i âlemin kâffesinin, enfâs ile halk-ı cedîdde olduğundan şübhededirler. **Mesnevî:**

نماید آن الا که بر خاصان بدید باقیان فی لبس من خلق جدید

Tercüme: "O âlem-i gayb, ancak Hakk'ın hâslarına zâhir olur. Bâkî halk-ı âlem, bu halk-ı cedîdden şübhededirler".

/ Lâkin Eşâire ba'zı mevcûdâtta ona muttali' oldu; o da a'râzdır. Ve Hisbâniyye, âlemin küllîsi hakkında ona muttali' oldu. Halbuki ehl-i nazarın cem'îi onları techîl eyledi. Velâkin iki ferîk dahî hatâ etti. Hisbâniyye'nin hatâsına gelince, âlemin küllîsinin tebeddülüne dâir olan kavillerin vücûduyla berâber, bu sûveri kabûl eden cevher-i ma'kūlün ahadiyyet-i aynına adem-i ıttılâ'ları sebebiyledir. O cevher-i ma'kūl dahi ancak o suverle mevcûd olur. Nitekim o suver dahi ancak o cevher-i ma'kūl ile taakkul olunur. Eğer bununla kāil olsa idiler, emirde derece-i tahkîka fâiz olurlar idi. Ve Eşâire'nin hatâsına gelince, onlar tahkîkan âlemin küllîsi mecmû'-ı a'râz olup onun her zamanda mütebeddil olduğunu bilmediler; zîrâ araz, iki zamanda bâkî olmaz (46).

Ya'nî Eşâire ile Hisbâniye, ya'nî Sofistâiyye tâifeleri zehâblarında hem isâbet ve hem de hatâ ettiler. Eşâire'nin isâbeti, mevcûdâtın ba'zısı a'râz olup, halk-ı cedîdde olduklarına ve mütebeddil ve mütegayyir bulunduklarına zâhib olmalarıdır. Hatâlarına gelince, âlemin küllîsi a'râz olan sûretlerin mecmû'u olup, ayn-ı vâhide olan zât-ı ahadiyyede zâhir olduklarına ve ayn-ı vâhide olan Hakk'ın vücûdu dahî bunların heyet-i mecmûasında zâhir bulunduğuna vâkıf olmamalarıdır.

Hisbâniyye, ya'nî Sofistâiyye'nin isâbeti dahî, âlemin küllîsi mütebeddil olduğuna zehâblarıdır. Hatâlarına gelince, suver-i âlemin kâffesini kabûl eden cevher-i ma'kūlün "ayn"ının ahadiyyetine muttali' olmayıp, inkâr etmeleridir. Halbuki akıl ile idrâk olunan bir cevher, hâriçte mahsüs olan sûretler bulunmadıkça zâhir olmaz; ve kezâ bu suver-i mahsüsenin hakāyıkı dahî / ancak o cevher ile taakkul olunur. Meselâ akıl, cisim gibi cevher-i mahsüs olmayıp, bir cevher-i ma'kūldür. Bu ancak hâriçte mahsüs olan sûretler ile zâhir olur.Bi'l-farz gâyet muntazam eşkâl-i hendesiyye ile tarh olunmuş bir bahçe görsek, nazarımız-

da, bahçevanın aklı bu sûretlerle zâhir olur. Ve bu sûretlerin kâffesi ayn-ı vâhide olup ahadiyü'z-zât bulunan akılda zuhûr ederler. Eğer Sofistâiyye tâifesi bununla kāil olsa idiler derece-i tahkîka nâil olurlar idi.

İmdi "Sofistâî" Dehriyye'den hakāyık-ı eşyâyı münkir olup, üç kısma munkasimdir:

Birincisi: "İnâdiyye"dir. Bunlar hakāyık-ı eşyânın sübûtunu münkir olup derler ki: Hakāyık-ı eşyâ, aslâ mevcûd değildir; ve eğer mevcûd ise, ancak vehim ve hayâlde mevcûddur.

İkincisi: "İndiyye"dir. Bunlar dahî derler ki: Hakāyık-ı eşyâ mevcûddur; velâkin aklın i'tibârı iledir. Eğer akıl, bir şeyi cevher i'tibâr ederse cevherdir; ve araz i'tibâr ederse arazdır; ve eğer kadîm i'tibâr ederse kadîmdir. Eğer hâdis i'tibâr ederse hâdisdir.

Üçüncüsü: "Lâ- edriyye"dir. Bunlar da hakāyık-ı eşyânın sübût ve adem-i sübûtunu münkirdirler. Derler ki: Eşyânın sübût ve adem-i sübûtunda biz şekk ederiz; ve bu şekde de şekk ederiz.

Binâenaleyh bu tâifenin üç kısmına göre de âlem mütebeddildir. Fakat bunlar bir cevher-i ma'kūl bulunduğuna ve onun dahî "ayn"ı ahadî olduğuna vâkıf olmamışlardır.

> **/Bu dahî hudûdda eşyâ için zâhir olur. Zîrâ onlar bir şeyi hadd etseler, bu a'râz mütebeyyin olur. Ve tahkîkan şeyin haddinde mezkûr olan bu a'râz, nefsiyle kāim olan bu cevherin "ayn"ı ve onun hakîkatidir. Ve kendi hakîkati cihetinden o arazdır. Kendi nefsiyle kāim değildir.**(47).

Ya'nî eşyâ için olan ta'rifât-ı resmiyyede, âlemin hey'et-i memûasının a'râz olduğu zâhir olur. Zîrâ Eşâire ve erbâb-ı fikir ve nazar bir şeyi hadd ettikleri, ya'nî ta'rîf-i resmî ile ta'rîf eyledikleri vakit, o şeyin araz olduğu meydana çıkar. Ve bir şeyi ta'rîf ve tahdîd ederken zikr olunan bu a'râz, nefsiyle kāim olan bu cevherin "ayn"ı ve hakîkatidir. Çünkü hudûd-ı zâtiyye, mahdûdun aynıdır.

Meselâ "cevher"i ta'rîf etmek istediğimiz vakit: "Kendi nefsiyle kāim olan şeydir" deriz. Halbuki "kıyâm" arazdır. Çünkü cevher olmasa kıyâmı ayrıca ızhâr etmek mümkin değildir. Ve kıyâm araz olmakla berâber, bu cevherin "ayn"ı ve hakîkatidir. Zîrâ bu cevherin

haddidir. Ve cevher bu hadd ile sâir şeylerden ayrılır. Ve kıyâm cevherin hadd-i zâtîsidir. Hadd-i zâtî ise mahdûdun aynıdır. Ve kezâ ''insan''ı hadd ve ta'rîf ettiğimiz vakitte dahî: ''O nutuk sâhibi olan hayvandır'' deriz. Ve nutuk ise arazdır. Ve ''sâhib''in ma'nâsı nisbettir. ''Nisbet'' ise arazdır. Ve kezâ ''hayvan''ı ta'rîf ettiğimizde: ''Cism-i nâmî-i hassâstir ve irâdesiyle hareket eder'' deriz. Ve birtakım a'râz ile ta'rîf eyleriz. Zîrâ cisim arazdır; çünkü mütehayyizdir ve mütehayyiz için ''tahayyüz'' lâzımdır; tahayyüz ise arazdır. Ve kezâ ''nümüvv'' dahî arazdır. Zîrâ / asl üzerine zâiddir. Ve kezâ ''his'' dahî arazdır; çünkü his idrâktir; ve ''idrâk'' ise arazdır. Ve kezâ ''hareket'' dahî arazdır; zîrâ sükûnet üzerine zâiddir. Ve keza ''irâde'' dahî arazdır; çünkü o da asıl üzerine zâiddir. Velhâsıl nefsiyle kāim olan ''cevher''i, birtakım a'râz ile ta'rîf ederiz. Ve ta'rîf ise, bir şeyin hudûdunu ta'yîn etmektir. Ve o ''a'râz'' ise, kendi nefsiyle kāim olmayıp, hadd olunan cevherle kāimdir. Fakat mâdemki birtakım a'râz toplanıp cevherin haddi onunla mümkün oluyor, bu halde o a'râz, cevherin aynı ve hakîkati olur; ve cevher dahî ayn-ı a'râz olur. Rubâî-i Hâkānî:

هستی بمثل جوهر و عالم عرض است در ذات عرض ظهور جوهر فرض است
باشد بعرض ظهور جوهر لیکن جوهر بتحقق عرضی غرض است

Tercüme: ''Vücûd-ı mutlak cevher gibidir. Âlem dahî arazdır. Ve arazın zâtında cevherin zuhûru farzdır. Gerçi cevher araz ile zâhir olur. Fakat cevher, hakîkatte maksûd olan arazdır''.

İmdi nefsiyle kāim olmayan şeyin mecmû'undan nefsiyle kāim olur bir şey geldi, nefsiyle kāim olan cevherin hadd-i zâtîsinde tahayyüz gibi. Ve cevherin a'râzı kabûlü o cevher için hadd-i zâtîdir(48).

60 /Ya'nî kendi nefsiyle kāim olmayan a'râz toplanıp kendi nefsiyle kāim olan cevheri hadd ediyordu; ve bu halde de o a'râz cevherin ''ayn''ı ve hakîkati oluyordu. İmdi kendi nefsiyle kāim olmayan a'râz, nefsiyle kāim olan cevherin aynı olunca, nefsiyle kāim olmayan şeyin mecmû'undan nefsiyle kāim olan bir şey çıkmış olur. Bunun misâli de nefsiyle kāim olan cevherin ta'rîf-i zâtîsinde ''tahayyüz''dür. Meselâ Eşâi-

re cismi ta'rîf ederken: "Cisim, eb'âd-ı selâseyi kabûl eden bir cevher-i mütehayyizdir" derler. Halbuki eb'âd-ı selâse, ya'nî uzunluk, enlilik, derinlik ve kabûl ve tahayyüz hep arazdır. Çünkü bunların cümlesi maânî-i ma'kûledir; ve cisim olmayınca görünmezler; ve hattâ "cisim" dahi arazdır. Çünkü tahayyüz olmayınca görünmez; ve "tahayyüz" de arazdır; zîrâ cisim olmayınca zâhir olmaz. Ve bu a'râz toplanmayınca da cevherin vücûdu mütehakkık olmaz. Ve cevher olan cismin a'râzı kabûl etmesi dahî, cevher için hadd-i zâtîdir. Ya'nî cevheri ta'rîf ve hudûdunu ta'yîn ettiğimiz vakit, o cevherin arazı kabûl etmesi, o araz, o cevherin hudûd-ı zâtiyyesinin cüz'ü olmasındandır; zîrâ bir şeyin haddi kendisinin cüz'üdür.

/Ve şekk yoktur ki, muhakkak kabûl, arazdır; zîrâ ancak kābilde mevcûd olur. Çünkü kendi nefsiyle kāim değildir. Halbuki kabûl, cevher için zâtîdir. Ve tahayyüz dahî arazdır; o da ancak mütehayyizde vâki' olur, kendi nefsiyle kāim olmaz. Halbuki tahayyüz ve kabûl, cevher-i mahdûdun aynı üzere emr-i zâid değildir. Zîrâ hudûd-ı zâtiyye, mahdûdun aynı ve hüviyyetidir (49).

Meselâ bâlâda beyân olunduğu üzere cisim ta'rîf olunurken: "Cisim, eb'âd-ı selâseyi kabûl eden bir cevher-i mütehayyizdir"denilir. Şübhesiz bu ta'rifte zikr olunan "kabûl", arazdır. Zîrâ keyfiyyet-i kabûl, kendi nefsiyle kāim olan bir şey değildir; kābil olmayınca görünmez; ve kabûl, cevherin hadd-i zâtîsidir; çünkü "Ta'rîf, bir şeyin haddini ta'yîn etmektir." Şu halde kabûl, cevherin cüz'-i zâtîsi olur. Ve tahayyüz, ya'nî bir mahal işgâl etmek dahî arazdır. Zîrâ bir mahalli işgâl eden bir şey olmadıkça, keyfiyyet-i işgâl görünmez. Çünkü kendi nefsiyle kāim olur bir şey değildir. Ve bu "tahayyüz" ile "kabûl", mahdûd olan cevherin aynı üzerine zâid olarak vâki' olmuş şeyler değildir. Belki hâriçte cevherin aynı olan iki nisbettir. Ve bu i'tibârâ göre ikisi de cevherin zâtiyyâtındandır. Ve bir şeyin zâtı olan şey, o şeyin aynıdır. Binâenaleyh hudûd-i zâtiyye mahdûdun aynı ve hüviyyeti olmuş olur.

/Böyle olunca iki zamanda bâkî olmayan şey, iki zamanda veyâ zamanlarda bâkî oldu. Ve nefsiyle kāim olmayan şey, nef-

siyle kāim olan şeye döndü. Halbuki üzerinde bulundukları şeye onların şuûru yoktur.''Ve onlar, halk-ı cedîdden şübhe içindedirler.'' (Kāf, 50/15) (50).

Ya'nî bâlâda îzâh olunduğu üzere araz, cevherin aynı olduğundan, iki zamanda bâkî olmayan ve kendi nefsiyle kāim bulunmayan o araz, hem iki veyâ daha ziyâde zamanda bâkî oldu ve hem de nefsiyle kāim bulundu. Halbuki Eşâire ''Araz, iki zamanda bâkî kalmaz; cevher ise zamanlarda bâkî kalır'' derler. Sonra da cevheri, arazlar ile ta'rîf edip, onun haddini bu arazlar ile ta'yîn eylerler. Ve bununla tenâkuza düştüklerinin farkına varmazlar. Binâenaleyh onlar, ''âlem'' dediğimiz şeyin birtakım a'râzın hey'et-i mecmuâsı olup, ânen-fe-ânen mütebeddil olduğunu ve âlemden hiçbir şeyin kendi nefsiyle kāim bir cevher olmadığını bilmediler. Ve kendi aynında kāim olan mevcûdun, kendi zâtıyla kāim bulunan vücûd-ı mutlak-ı Hak olduğunu ve eşyâ-yı sâirenin kendi vücûdlarıyla ademiyyet üzere olup, her anda o vücûd-ı mutlak ile halk-ı cedîdde olduğunu anlamadılar. Rubâî-i Efdalüddîn Hâkānî:

اعراض وجود مطلق آمد عالم بی هستی معروض بود عین عدم
در هر آنی بتو وجودی آمد زان هر نفس احتیاج دارد فافهم

/Tercüme:''Âlem, vücûd-ı mutlakın arazları olarak zâhir oldu. O vücûd-ı mutlak olmaksızın âlem ayn-ı ademdir. Her bir anda sana bir vücûd gelir. Binâenaleyh O'nun her nefesine, ya'nî vücûd-ı mutlakın feyz-i mukaddesle tecellîsine, ihtiyâcın vardır; bunu iyi anla!''

Ve ehl-i keşfe gelince, onlar, Allah Teâlâ'nın her nefeste tecellî ettiğini görürler. Halbuki tecellî tekerrür etmez. Ve kezâ onlar, her tecellînin halk-ı cedîdi i'tâ veyâ halkı izhâb ettiğini şuhûden görürler. İmdi tecellînin halkı gidermesi, tecellînin zehâbı indinde halkın fenâsıdır. Ve halk-ı cedîdin bakāsı dahî diğer tecellînin onu i'tâ etmesidir. İyi anla! (51).

Ma'lûm olsun ki, esmâ-i ilâhiyye Mübdî ve Muîd ve Muhyî ve Mümît gibi yekdiğerlerine mütekābildir. كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِى شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) âyet-i kerîmesi mûcibince Hak zât-ı mukaddesesi ve esmâ-i ilâhiyyesi-

nin kâffesiyle her bir anda ve her bir şanda mütecellî ve sârîdir; ve bu esmâdan hiç birisinin ta'tîli câiz değildir. Binâenaleyh her bir anda rahmet-i rahmâniyyesi îcâbınca eşyâya vücûd verir ve yine o anda kahhâriyyeti hükmüyle o eşyâyı libâs-ı vücûddan ârî kılar. / Ve âlem, böylece her nefeste ademe gidip, yine onun misli o anda vücûda gelir. Ve gelen, gidenin aynı değildir, mislidir. Zîrâ tecellîde tekrâr yoktur. Eğer tekrar olsa, ya'nî gelen, gidenin aynı olsa, hâsılı tahsîl lâzım gelir idi; ve bu da abesdir. Halbuki Hak Teâlâ hazretleri وَمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا (Mü'minûn, 23/115) âyet-i kerimesinde vücûdda, halk-ı abes olmadığını beyân buyurur. Binâenaleyh gelen yenidir, halk-ı cedîddir. İşte emsâlin böylece taâkub ve teceddüdü ve merâtib-i âsârın tenâsüb-i ahvâli hasebiyle, erbâb-ı hicâb , âlemin vücûdunu bir karar üzere durur zannederler. Fakat ehl-i keşf Hakk'ın her nefeste tecellîsini ve her tecellînin halk-ı cedîdi i'tâ ettiğini veyâ halkı giderdiğini alâ-tarîkı'l-müşâhede bilir. Rubâî-i Hâkānî:

تکرار تجلی بخدای متعال • نسبت کردن بنده شرست و وبال
زانروی که تکرار عبث باشد وبس فعل عبث از خالق افعال محال

Tercüme: "Abdin, Hudâ-yı müteâl hazretlerine tekrâr-ı tecellîyi nisbet etmesi şer ve vebâldir. Zîrâ tekrâr-ı tecellî, abes olur. Halbuki Hâlık-ı ef'âl hazretlerinden fiil-i abes zuhûru muhâldir".

İmdi tecellînin halkı gidermesi, tecellî gidince, o tecellî ile kāim olan halkın dahî fânî olmasıdır; ve halk-ı cedîdin bakāsı ise, onun yerine
65 gelen diğer tecellînin / o giden halkın müşâhibini i'tâ etmesidir. Ve bu îcâd ve i'dâm dahî esmânın mütekābil bulunmasındandır; ve giden halkın büsbütün başkası gelmeyip de, müşâbihinin gelmesi, tecellî suver-i âlemin isti'dâdâtına göre, onlara vücûd vermesinden nâşîdir.

Meselâ, her sene kayısı ağacının meyvesi yine kayısı olur. Fakat bu seneki kayısılar, geçen senekilerin aynı değil, mislidir; zîrâ tecellî mahallin isti'dâdına göre olmuştur. Ve kezâ akşam terzi olarak yatan kimse sabahleyin kunduracı olarak kalkmaz; zîrâ tecellî, terzinin isti'dâdına göre olur. Ve terzinin san'atı hakkında sabahki fikri, akşamki fikrinin müşâbihidir, aynı değildir ve halk-ı cedîddir. Ve kıs-alâ-hâzâ! Bu bahis dakîk olduğundan Hz.Şeyh (r.a.) tâlib-i irfân olanların nazar-ı dik-

katlerini celb için "Fefhem!"hitâbıyla nihâyet verdi. Binâenaleyh emr-i vücûdun ne şey üzerine olduğunu anlamak için bu bahisde iyice teemmül lâzımdır. و ربنا الرحمن المستعان على ما تصفون

İntihâ: 8 Mayıs 332 ve 5 Receb 334 Pazar gecesi, saat 3,5.

/ Dördüncü cildde vâki' Sürh-i Mesnevî-i Şerîf:

مطالبت کردن موسی علیه السلام از حضرت عزت که لم خلقت خلقا فاهلکته و احرقته
وجواب آمدن از حضرت عزت

"Mûsâ (a.s.)ın: Halkı niçin yarattın ve helâk ettin ve yaktın? diye Hz. Hak'tan suâl etmesi ve Hz. İzzet'ten cevâb gelmesi."

Ya'nî halkı îcâd ve ba'dehû i'dâm etmekteki hikmet-i ilâhiyyen nedir? demek olur. **Mesnevî:**

کفت موسی ای خداوند حساب — نقش کردی باز چون کردی خراب
نرو ماده نقش کردی جانفزا — وانکهی ویران کنی این را چرا

Tercüme: "Mûsâ (a.s.) dedi: Ey rûz-ı hisâbın mâliki! Nakş ettin, ba'dehû niçin harâb eyledin? Erkeği ve dişiyi can-fezâ bir sûrette nakş ettin, ondan sonra bunu niçin vîran edersin?" **Mesnevî:**

کفت حق دانم که این پرسش ترا — نیست از انکار و غفلت وز هوا
ور نه تأدیب و عتابت کردمی — بهر این پرسش ترا آزردمی
لیك می خواهی که در افعال ما — باز جوئی حکمت وسر بقا
تا ازان واقف کنی مرعام را — پخته گر دانی بدین هر خام را
قاصدًا سائل شدی در کاشفی — بر عوام ارچه که توزان واقفی
زانکه نیم علم آمد این سوأل — هر بر دنی را نباشد این مجال

/"Hak Teâlâ buyurdu: Yâ Mûsa! bilirim ki, senin bu suâlin inkâr ve gafletten ve hevâ-yı nefisten değildir. Yoksa te'dîb ve sana itâb ederdim; bu suâlden dolayı seni incitirdim; lâkin bizim ef'âlimizde bakânın hikmet ve sırrını açık olarak taleb edersin tâ ki o hikmet ve sırr-ı bakādan umûmu vâkıf kılasın; ve bu sebeble her hamı pişiresin. Sen her ne kadar bu sırdan âgâh isen de, avam üzerine kâşiflikte kāsıden sâil oldun. Zîrâ bu suâl ilmin yarısı geldi. Her bir denînin, ya'nî câhilin, bu mecâli yoktur."

Şerh: Ya'nî, yâ Mûsâ bilirim ki, bu suâlin ef'âl-i ilâhiyyeme i'tirâzan vâki' olmamıştır. Eğer alâ-tarîkı'l-i'tirâz olaydı ve ef'âl-i ilâhiyyemi beğenmemek sebebiyle bu suâle tasaddî edeydin seni te'dîb eder ve bu i'tirâzından dolayı gazab edip seni incitirdim. Velâkin îcâd ve i'dâm-ı halk husûsundaki ef'âlimizin hikmet ve sırrına vâkıf olduğun halde, bu hikmet ve esrârı avâmm-ı nâs üzere kâşif olmak husûsunda kasden sâil

oldun; ve her hamı pişirmek için, sırr-ı bakādan umûmu âgâh kılmak istedin; zîrâ suâl ilmin yarısıdır. Her câhilin bu suâli sormaya mecâl ve tâkati yoktur. **Mesnevî:**

هم سؤال از علم خیزد هم جواب　　همچنانکه خار و کل از خاك و آب
هم ضلال از علم خیزد هم هدی　　همچنانکه تلخ و شیرین از ندی

Tercüme: "Suâl de ilimden kopar, cevâb da. Nitekim diken ve gül, toprak ve sudan, ya'nî çamurdandır. Dalâl de ilimden kopar hidâyet de. Nitekim acı ve tatlı yağmurdandır". /

Şerh: Bu kelâm Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimizindir. Bâlâdaki ebyât ise Hak Teâlâ cânibinden idi. (Es-suâlü nısfu'l-ilmi) "Suâl ilmin yarısıdır" denilmiştir. Binâenaleyh bir bahse dâir sûal sormak için o bahiste ilim sâhibi olmak lâzımdır. Meselâ ilm-i hesâba mâlik olmayan kimse, ilm-i hesabdan bir suâl îrâdına kādir değildir. Şu halde suâl ilimden münbaisdir. Ve cevâbın ilimden inbiâsı zâhirdir. Zîrâ bilmeyen kimse cevâb veremez. Ve suâl ile cevâb ayrı ayrı şeyler olduğu halde menba'larının bir olması, gül ile diken başka başka şeyler iken menşe'lerinin çamur olmasına benzer. Ve kezâ dalâlet ile hidâyet dahî ilimden zuhûra gelir. Zîrâ ba'zı ulemâ , bildikleri delâil-i akliyye ve nakliyyeyi hevâ-yi nefsânîlerine tevfîk edip sırât-ı müstakîmden inhirâf ederler.

Meselâ her sene malının zekâtını vermek farzdır. Bunu vermemek için sene-i kâmilenin tamâmına bir ay kala, bi'l-farz, malını zevcesine hibe eder; ve o mal hibe ile mülkünden çıkmış bulunur; ve ertesi sene dahî mâl-i mezkûru sene tamâm olmazdan evvel zevcesi yine kendisine hibe eyler; bu sûretle her ikisine de zekât farz olmamış olur. Fakat netîcede emr-i ilâhî icrâ edilmemiş bulunur. İşte bu bir dalâldir ki, ilimden inbiâs eder. Ve bu hâle muttali' olan diğer bir âlim,
hadîs-i şerîfine nazar edip, hibedeki niyyetin fesâdını görüp, ondan tevakkî ederek sırât-ı müstakîm üzere gider. İşte bu da ilimden münbais hidâyettir. Ve dalâl ve hüdânın ilimden husûlü, acı ve tatlının yağmurdan zuhûruna mümâsildir. **Mesnevî:**

ز آشنائی خیزد این بغض و ولا　　وز غدای خوش بود سقم وقوی

"Bu adâvet ve muhabbet, âşinâlıktan kopar. Ve hastalık, sağlık gıdâyı latîfdendir".

/Şerh: Ya'nî insan tanımadığı kimseye ne muhabbet ve ne de adâvet eder. Bu iki duygu tanımaktan zuhûra gelir. Ve kezâ illet ve sıhhat gıdâ-yı lâtîfden husûle gelir. Velhâsıl bir şeyden böyle zıddının husûlü çoktur. **Mesnevî:**

مستفید اعجمی شد آن کلیم تا عجمیانرا کند زین سر علیم
ماهم از وی اعجمی سازیم خویش پا سخش آریم چون بیکانه پیش

Tercüme: "O Kelîmullah, nâ-vâkıf olanları bu sırdan alîm kılmak için, fâide taleb eden a'cemî oldu. Ondan dolayı biz de kendimizi a'cemî kılalım. Onun cevâbını bîgâne gibi önümüze getirelim."

Şerh: Ya'nî kendisi bildiği halde, başkalarını müstefîd kılmak için bî-vukûf görünerek cevâba muktedir olan bir âlimden suâl sormak, üslûb-i hakîmâne olduğundan Hz. Mûsâ (a.s.) dahî Alîm-i Zü'l-Celâlden suâl sordu. Bu uslûb ülü'l-azm bir nebîyy-i zî-şânın ihtiyâr-gerdesi olduğu için, biz de öyle yapalım; ve bu sâyede nâ-vâkıf olan ibâdı bu üslûb-ı hakîmâne ile birtakım ulûma vâkıf kılalım. **Mesnevî:**

خر فروشان خصم همدیکر شدند تا کلید قفل آن عقد آمدند

Tercüme: "Eşek satanlar birbirinin hasmı oldular, tâ ki o akdin kili-
70 dinin anahtarı geldiler"./

Şerh: Ya'nî at pazarında merkeb satan dellâllar bir yere cem' olup, gûyâ ortada bulunan bir merkeb üzerine kemâl-i harâretle pazarlık ediyor imişler gibi münâkaşa ve mücâdelede bulunurlar. Ve onların bu hallerini gören yabancı kimseler, hakîkaten aralarında mücâdele vardır zanneder. Halbuki onlar bu sûretle meydandaki merkebe müşterilerin tamahını celb etmeğe çalışırlar. Ve akd-i bey'in kilidinin miftâhı olmuşlardır. İşte bunlar gibi bir mahalde bulunan ulemâ da bir mes'elede yekdîğeriyle mübâhaseye tutuşurlar, tâ kim orada hâzır olan nâ-vâkıfân ondan müstefîd olsunlar. **Mesnevî:**

پس بفر مودش خدا ای ذولباب چون پیر سیدی بیا بشنو جواب
موسیا تخمی بکار اندر زمین تا خود هم وا دهی انصاف این
چونکه موسی کشت شد کشتش تماه خوشها اش یافت خوبی و نظام
داس بکرفت و مراورا می برید پس ندا از غیب در کوشش رسید
که چرا کشتی کنی و بروری چون کمال یافت آنرا می بری
کفت یارب زان کنم ویران وپست که در اینجا دانه هست وکاه هست

دانه لایق نیست در انبار کاه　　کاه در انبار کندم هم تباه
نیست حکمت این دورا آمیختن　　فرق واجب می کند در بیختن
کفت این دانش تو از که یافتی　　که بدانش بیدری بر ساختی
کفت تمییزم تو دادی ای خدا　　کفت پس تمییز چون نبود مرا

/Tercüme ve îzâh: ''Böyle olunca Hudâ-yı müteâl Hz. Mûsâ'ya (a.s.) dedi: Ey lübler sâhibi, ya'nî ey kalb ve akıl sâhibi, mâdemki suâl ettin, gel cevâbını dinle! Ey Mûsâ! Yere bir tohum ek! Tâ ki sen kendin dahî buna insâf veresin. Ya'nî benim bu mahlûkātı halk edip, ba'dehû helâk ettiğimin sırrı, kendi fiilin vâsıtasıyla sana zâhir olsun. Vaktâki Mûsa (a.s.) ekti ve ekini tamam oldu ve onun başakları letâfet ve nizam buldu, orak alıp ekini biçmeye başladı. Bu halde iken onun sem'ine âlem-i gaybdan nidâ geldi. Şöyle ki: ''Niçin zirâat edip perverde edersin ve kemâl buldukda onu biçersin? Ya'nî tohumu ekip, terbiye ettin, o tohum kemâle geldi; sonra niçin onu kesip biçip helâk edersin? Mûsâ (a.s.) dedi: Yâ Rab! Ondan dolayı vîran ve pest ederim ki, bunda dâne ve saman vardır. Dâne, saman anbarında lâyık değildir. Saman dahî, buğday anbarında tebâhtır, yakışmaz. Bu ikisini karıştırmak hikmet değildir. Hikmet elemek vaktinde, samanı buğdaydan ayırmayı vâcib kılar. Ya'nî muktezâ-yı hikmet bunların ihtilâtı değil, belki eleyip tefrîkidir./ Hak Teâlâ hazretleri buyurdu: ''Bu ilmi sen kimden buldun ki, ilim sebebiyle bir harman tertîb ettin? Ya'nî bu ekip biçmek ve sonra harman yapıp buğdayı samandan ayırmak ilmini kimden öğrendin?

Cenâb-ı Mûsâ dedi: Ey Hudâ-yı Zü'l-Celâl! Bana temyîzi sen verdin. Hak Teâlâ buyurdu: ''O halde niçin benim temyîzim olmasın? Ya'nî mâdemki temyîzi veren benim, nîk ve bedi tefrîk edecek temyîzin bende bulunmaması mutasavver midir? **Mesnevî:**

در خلائق روحهای پاك هست　　روحهای تیره وکلناك هست

Tercüme: ''Yâ Mûsâ! Halâıkta pâk ruhlar vardır, bulanık ve çamurlu ruhlar vardır''.

Şerh: Ervâh aslında pâk ve lâtiftir. Fakat bu âlemde âb ve kilden terkîb olunan ecsâd-ı kesîfeye taalluku hasebiyle münkedir olur. Fakat bir tâife vardır ki, onlar ahkām-ı şer'iyyeye tebaiyyet ve a'mâl-i sâlihaya mülâzemet ettiklerinden rûhlarının sâfiyyeti bu taalluk hasebiyle mün-

kedir olmaz. Ve onlar gaflet ve kesâfete düşmezler. Diğer bir tâife ise hevâ-yi nefsânîlerine tâbi' olup îcâbât-ı hayvâniyye ile hareket ve şerîat-ı mutahharaya tevessülü terk ettiklerinden, onların ruhları dahî nefislerinin hükmüne tâbi' olup kesâfet peydâ ederler. Fakat her iki tâife cismen ve sûreten birbirlerine müşâbih bulunurlarsa da, / rûhen ve ma'nen yekdîğerlerinden ayrıdırlar. Binâenaleyh buğday ile samanın tefrîki gibi, bu ruhların dahî ayrılması lâzım gelir.**Mesnevî:**

این صدفها نیست در یك مرتبه در یکی درّ ست و در دیکر شبه

Tercüme: "Bu sadefler bir mertebede değildir. Birinde inci vardır, diğerinde bir nevi' âdî taş vardır".

Şerh: Ya'nî bu cesedler, denizden çıkarılan kapalı sadeflere benzer. Her birisinde inci bulunması me'mûldür; fakat açıldıkları vakit görülür ki, ba'zılarında hakîkaten inci varmış ve ba'zılarında sûretleri i'tibâriyle inci vardır zannolmuş ise de, boş çıkmıştır. Cesedlerin dahî birinde, inci gibi olan îman ve irfan vardır. Diğerinde ise bir nevî' âdî taş vardır.*

Mesnevî:

واجب است اظهار این نیك و تباه همچنان کاظهار کندمها ز کاه

Tercüme: "Buğdayların samandan ızhârı gibi, bu nîk ve tebâhın ızhârı vâcibdir".

Şerh: Ya'nî ekin yetiştikten sonra, biçip kıymeti dûn olan samanı kıymetdâr olan buğdaydan / [nasıl] tefrîk ederlerse, Hak Teâlâ hazretleri dahî yevm-i kıyâmette وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ (Yâsîn, 36/59) hitâbıyla mücrimlerin muhsin olanlardan ayrılmalarını emir buyurur. Zîrâ buğday ile samanın anbarları başka başka olduğu gibi, muhsin ile mücrimlerin anbarları dahî ayrıdır. Birinin me'vâsı cennet, diğerininki cehennemdir; ve her iki ferîkın vücûdu dahî hikmet ve esrâr-ı ilâhiyyenin ızhârı içindir. Çünkü gerek ehl-i cennet ve gerek ehl-i cehennem, esmâ-yı ilâhiyyenin zuhûr-ı icâbâtı için birer mazhardır. Onların vücûdu olmasaydı, âsâr-ı esmâ zâhir olmazdı.**Mesnevî:**

بهر اظهار است این خلق جهان تا نماند کنج حکمتها نهان
کنت کنزا کفت مخفیا شنو جوهر خود کم مکن اظهار شو

* "Şebe", siyah renkli hafîf bir taştır ki deniz mahsûlüdür. (A.A. Konuk).

Tercüme: "Bu halk-ı cihân ızhâr içindir. Tâ ki hikmetlerin hazînesi gizli kalmasın. İşit ki Hak Teâlâ hazretleri كنت كنزا مخفيا ya'nî "Ben bir gizli hazîneydim" buyurdu. Cevherini zâyi' etme, ızhâr eyle!"

Şerh: Ma'lûm olsun ki: Hak Teâlâ hazretleri كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف hadîs-i kudsîsinde beyan buyurduğu üzere, kâinâtı ma'rifet-i ilâhiyyesi için halk buyurmuştur. Ve ma'rifet ise ancak
75 zûhur ile olur. Zîrâ zâhir olmayan bir şey bilinmez./

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) bu hadîs-i kudsî hakkında "Sened cihetinden zayıftır, fakat keşf cihetinden sahihtir" buyururlar. Ve âyet-i kerîmede وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلاَّ لِيَعْبُدُونِ (Zâriyât, 51/56) buyrulmuş ve sultânü'l-müfessirîn İbn Abbas (r.a.) " لِيَعْبُدُونِ "u "li-ya'rifûn" ile tefsîr buyurmuştur. Zîrâ ibâdet ma'rifetsiz olmaz; ve bilinmeyen bir şeye ibâdet olunmak mutasavver değildir. Binâenaleyh maksad-ı aksâ ma'rifettir; ve cemî'-i eşyânın fıtrat-ı asliyyelerinde ma'rifet vardır.

Fakat ins ve cinden, tâife-i kesîre, esfel-i sâfilîn-i tabîata red olunduklarında hicâbât-ı tabîiyye ile fıtrat-ı asliyyelerinden mehcûr kalmışlar ve gaflet-i bî-nihâyeye dalmışlardır. Bu sebeple onlar hakkında وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ (A'râf, 7/179) ya'nî "Biz ins ve cinden cehennem için tâife-i kesîre halk ettik" buyrulmuştur. İmdi bu tâifenin perde-i gafletleri bu âlemde yırtılmak mümkün olmadığından, hâl-i gaflette kabz olunurlar; ve âhirette dâr-ı cehenneme idhâl olunurlar. Orada meks-i medîdden sonra kendilerine kābiliyyet-i ma'rifet gelir; ve isti'dâdları mikdârınca hicâbları kalkıp, ma'rifet-i Hak husûl bulur. Velâkin mü'minîn, bu âlem-i tabîatta ara sıra gaflete düşer iseler de, fıtrat-ı asliyyelerini kaybetmediklerinden alâ-derecâti-isti'dâdihim Hakk'ı ârif-tirler. Binâenaleyh dâr-ı âhirette bunların me'vâsı ma'rifet-i kâmile mahalli olan cennet olur. Buna binâen Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimiz, fıtrat-ı asliyyen olan ma'rifet-i Hakk'ı, âlâyiş-i tabîata aldanıp zâyi' etme, ızhâr eyle; ve hakîkat-ı nefsini bilip kendinin kim olduğunu anla! buyururlar.

İntihâ: 12 Mayıs 332 / Recep 334; Perşembe gecesi.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XII

[BU FASS KELİME-İ LÛTIYYE'DE MÜNDEMİC OLAN "HİKMET-İ MELKİYYE" BEYÂNINDADIR]

Bu fass-ı münîf Kelime-i Lûtıyye'de mündemic olan "hikmet-i melkiyye"den bâhisdir. Ve "melk" mîmin fethi ve lâmın sükûnu ile "şiddet" ma'nâsınadır. Ve "hikmet-i melkiyye"nin Kelime-i Lûtıyye'de indimâcının sebebi budur ki: Kavm-i Lût,umûr-ı tabîiyye ve şehevât-ı hayvâniyyeye iştigâl etmek sûretiyle yeryüzünde fesâd ettiler. Lût (a.s.) onları hayvanlıktan insanlığa da'vet etti. Vazîfe-i insâniyyelerini teblîğ eyledi. Onların nefisleri kavî ve hicabları da o nisbette şedîd olduğundan, kabul etmeyip, Lût (a.s.)a şiddetle mukābelede bulundular. Halbuki cenâb-ı Lût onlara karşı zayıf idi. لَوْ اَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً اَوْ آوِي اِلٰى رُكْنٍ شَدِيدٍ (Hûd, 11/80) ya'nî "Eğer benim size karşı kuvvetim olaydı; yâhut rükn-i şedîde ilticâ edeydim" buyurdu. Ve "rükn-i şedîd" ile "kabîle"yi, ve "kuvvet" ile de "mukāvemet"i, ya'nî beşerden sâdır olan "himmet"i kasd eyledi. Ve temennîden maksûd-ı âlîleri, kavminin şedîd olan hicâbât-ı nefsâniyyelerinin masdarı bulunan vücûd-ı müteayyinelerinin azâb-ı şedîd-i ilâhî ile helâk ve zevâli idi.

İmdi "himmet" fütûhât-ı kalbiyyeden olduğundan, cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu "hikmet-i melkiyye"yi, "hikmet-i kalbiyye"den sonra zikreyledi. Ve melk ve şiddetin mezâhirde zuhûru, esmâ-yı ilâhiyye iktizâsından bulunduğundan ve suver-i esmâiyye olan a'yân-ı sâbiteye ıttılâ', sırr-ı kadere ıttılâ'dan ibâret olup, bu da Hakk'a mahsûs olduğundan ve "rükn-i şedîd" olan Hakk'a ilticâ eyleyen kimse vücûd-ı Hak'ta fânî, Hak'la bâkî olduktan sonra sırr-ı kadere muttali' olacağından, bu "hikmet-i melkiyye"den sonra da, "hikmet-i kaderiyye"yi beyan buyurdu./

*

* *

"Melk" şiddet ve "melîk" şedîddir. Hamur sıkı yoğrulunca

ملكت العجين **denir. Kays b.el-Hatîm mızrağının vuruşunu vas ederken dedi: "Ben Mızrak ile avucumu kavî ve şedîd ettim düşmana sapladım. Mızrağın yarığını genişlettim. Diğer tara ta ayakta duran kimse, mızrağın verâsını görür." O da Lû (a.s.)dan naklen Allah Teâlâ'nın** اَنَّ لِی بِکُمْ قُوَّةً اَوْ آوِی اِلَی رُکْنٍ شَدِیدٍ (Hûd, 11/80) **ya'nî "Eğer benim size kuvvetim olaydı, veyâhu rükn-i şedîde ilticâ edeydim" kavlidir. İmdi Resûlullah (a.s buyurdu ki: "Allah Teâlâ karındaşım Lût'a rahmet etsin k muhakkak rükn-i şedîde ilticâ eyledi." Binâenaleyh Allah, şı dîd olduğundan, muhakkak onun Allah ile olduğuna tenbîh etti** (1).

Ya'nî Kelime-i Lûtıyye, "hikmet-i melkiyye"ye mukārin olduğu için cenâb-ı Şeyh (r.a.) "melk"in ne demek olduğunu ve Lût (a.s.) ile münâsebetini îzâhan buyururlar ki: Mîmin fethi ve lâmın sükûnu ile "melk" şiddet ve "melîk" şedîd ma'nâlarına gelir. Nitekim hamur katı olunca ملكت العجين derler ki, "Hamurun eczâsı kuvvet ve şiddetle birbirine yapıştı" demek olur. Ve kezâ şuarâ-yı arabdan Kays b. el-Hatîm nâmındaki zât mızrağının darbesini tavsîf kasdıyla îrâd eylediği ملكت بها كفى ... الخ beytinde, "melk"i kuvvet ve şiddet ma'nâsında isti'mâl etmiştir. Ve Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de cenâb-ı Lût'dan naklen: "Eğer benim size karşı kuvvetim olaydı veyâhut ben rükn-i şedîde / ilticâ edeydim" (Hûd, 11/80) buyurduğu ve "melk" şiddet ve "melîk" şedîd ma'nâlarına geldiği cihetle, "hikmet-i melkiyye"nin Kelime-i Lûtıyye'ye nisbeti bu âyet-i kerîmeden istinbât olunmuştur. Ve cenâb-ı Lût'un bu kavline karşı (S.a.v.) Efendimiz: "Allah Teâlâ kardeşim Lût'a rahmet etsin ki, muhakkak rükn-i şedîde ilticâ eyledi" buyurmakla, cenâb-ı Lût'un kavî ve şedîd olması cihetiyle Allah ile berâber olduğuna tenbîh eyledi.

Ve Lût (s.a.)ın "rükn-i şedîd" ile kasd ettiği şey "kabîle" ve "Eğer size karşı benim kuvvetim olaydı" (Hûd, 11/80) **kavliyle kasdettiği şey dahî, "mukāvemet"tir; ve o da, burada hâssaten beşerden himmettir. Binâenaleyh Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Lût (a.s.)ın** اوْ آوِی اِلَی رُکْنٍ شَدِیدٍ (Hûd, 11/80) **dediği**

o vakitten, ya'nî o zamandan beri bir peygamber ba's olunmadı, illâ Resûlullah (s.a.v.) ile Ebû Tâlib gibi, kendi kavminden bir cemâat ve onu himâye eden bir kabîle içinde ba's olundu (2).

Ya'nî cenâb-ı Lût ''rükn-i şedîd'' ta'bîriyle ''kabîle''yi murâd etti. Ve bununla ''Benim kuvvetli kabîlem olup, o kabîleye ilticâ edeydim'' demek istedi. Ve ''Eğer benim size karşı kuvvetim olaydı'' ta'bîriyle de mukāvemeti kasdetti. Ve kuvvet dahî, bu mertebe-i şehâdette, hâssaten beşerden sudûr eden himmetten ibârettir. Veyâhut ''kuvvet'' ta'bîri, başka mahallerde, bilâ-te'vîl ''kuvvet'' ma'nâsında müsta'mel ise de, burada ya'nî cenâb-ı Lût'un kelâmında ''himmet-i beşer'' ma'nâsına gelir.

5 Lût (a.s.)ın kelâmının lisân-ı hakîkatle olan îzâhı budur ki: Ben henüz fenâ-fillah makāmındayım; ve bu makāmda kendi nefsim ile vücûd-ı Hak'ta müstehlek bulunduğum için, ubûdiyyet-i mahza ile muttasıfım. Binâenaleyh bende himmet ile tasarruf yoktur; ve eğer bu makamdan bakā-billah makāmına intikāl edip, bende kâffe-i esmâ-i ilâhiyyenin âsârı fiilen zâhir olsa idi, o esmâ-i ilâhiyye mecmû'unun kuvvetiyle tasarruf ederek îcâd ve i'dâma himmet ederdim. Ve rükn-i şedîd olan kabîleye ilticâ etmekle, o mezâhirin kuvvet ve şiddeti derecesinde, Hakk'ın fiili dahî, kavî ve şedîd olarak zâhir olurdu.

Ma'lûm olsun ki, fenâ-fillah makāmı, vücûd-ı mutlakın vechinden taayyünâtın kalkmasından ibârettir. Zîrâ îcâbât-ı taayyünât olan bu benlik ve bizlik perdeleri, o hakîkat-ı mutlakanın hicâb-ı cemâlidir. Bu taayyün, vahdet-i ıtlâkînın tecellîsiyle ortadan kalkınca, gayriyyet perdeleri de aradan mürtefi' olur; ve bu mertebede olan kimsenin nazarında taayyünâtın, vehimden ibâret olan gayriyyet-i ârızıyyesi zâil olur. Ve böyle bir kimse ortada, Hakk'ın vücûdundan gayrı tasarruf isnâd edebilecek bir vücûd göremez; binâenaleyh kendisi himmet ve tasarruf sâhibi değildir. Bu mertebede istersen ''Bu vücûd Hak'tır'' de, istersen ''Ben Hakk'ım'' de! İkisi de birdir. Nitekim **Gülşen-i Râz**'da buyrulur:

جز از حق نیست دیکر هستی الحق هو الحق گو اکر خواهی انا الحق

''Hudâ'dan gayrı mevcûd yoktur el-hak.

Dilersen Hak de, istersen Ene'l-Hak''

Fakat bu makāmdan sonra gelen bakā-billah makāmının hükmü başkadır. Zîrâ bu makām, insân-ı kâmilin makāmıdır. Bu mertebe, zât-ı mutlakın kendisini bir mazhar-ı etemde ızhâr etmesidir. Zîrâ insân-ı kâmil, vücûd-ı mutlakın cismânî ve nûrânî ve vahdet ve vâhidiyyet mertebelerinin hepsini câmi'dir. Ve bu mertebe zât-ı mutlakın en son tecellîsi ve en sonuncu libâs-ı taayyünüdür. Ve insan hîn-i urûcunda inbisât-ı zâtîsiyle kâffe-i merâtibde zâhir olduğu vakit, ona ''insân-ı kâmil'' derler. Ve bu urûc ve inbisât Peygamberimiz (s.a.v.) Efendimiz'de vech-i etem ile vâki'dir. Onun için ''hâtemü'n-nebiyyîn'' ve ''imâmü'l-mürselîn'' derler. Çünkü bu tecellî-i ahîrdir. Ve onlarda Hakk'ın zuhûr ve tecellîsi, vücûb-i zâtîden gayri, cemî'-i esmâ ile vâkı'dir; ve zâhir olan esmânın hükmü / biri diğerine gâlip olmaksızın tesâvî ve i'tidâl dâiresinde vech-i kemâl üzeredir. Vâkıâ Hak, diğer enbiyâ ve evliyâsında dahi kâffe-i esmâsıyla zâhir olmuştur. Fakat onlarda zâhir olan esmâ, i'tidâl üzere değildir. Ba'zısının hükmü, ba'zısına gâlibdir. Binâenaleyh ''mazhar-ı etem'' ta'bîri ancak Peygamberimiz (s.a.v) Efendimiz'e münhasırdır.

Nazım (Li-muharririhi'l-hakîr):

Ey sûret-i Hak, kemâl-i mutlak
Sen nûr-ı vücûdsun muhakkak
Olsaydın eğer ademde pinhân
Zulmette kalırdı hayyiz imkân
Zâhirde eğerçi sen beşersin
Bâtında fakat neler, nelersin
Cisminde okundu sırr-ı furkān
Rûhunda sezildi remz-i Kur'ân
Cisminle Kureyşî ve arabsın
Rûhunla cihâniyâna rabsın
Efkâr seni anlamakta a'cez
Ezvâk-ı şehi dilenci bilmez
Ancak seni, sen bilirsin ey şâh
Mümkün mü o câha olmak âgâh

Menşûr-ı kemâlidir müebbed
Sallû sallû alâ Muhammed

Velhâsıl fenâ-fîllah makāmında olan kimsenin, bir şeyin îcâd ve i'dâmında himmetle tasarrufu yoktur. Fakat bakā-billah mertebesinde olan insân-ı kâmilin, mazhar olduğu esmâ-i ilâhiyye mecmû'unun kuvvetiyle tasarrufu ve îcâd ve i'dâma himmeti vardır. Ve insân-ı kâmilin âlemde tasarrufu, mezâhir vâsıtasıyla zâhir olur. Ya'nî insân-ı kâmil, bir şeyin îcâdına veyâ ihlâkine himmet ettikde, kuvâ-yı zâhire ve bâtınenin hey'et-i mecmu'asını, o şeye huzûr-ı tâm ile tevcîh eder. Ve o şey mezâhir vâsıtasıyla mevcûd veyâ ma'dûm olur; zîrâ Hakk'ın ef'âli mezâhir hasebiyle zâhir olur; ve mezâhirin kuvvet ve şiddeti hasebiyle Hakk'ın fiili dahi kavî ve şedîd olur; ve Hak o mezâhirden batş-ı şedîd ile batş eder. Nitekim Benî İsrâil'in arz-ı Şam'da iki def'a fesadları üzerine Hak Teâlâ buyurur. فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ أُولَٰهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَّنَا أُولِي بَأْسٍ سَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُولاً (İsrâ, 17/5) Ya'nî "O iki fesâdınızın birinin vakt-i ikābı geldikde, kuvvet ve şiddet sâhibi / olan kullarımızı sizin üzerinize göndeririz ki, onlar adâvetle diyârınızın ortasına girerler. Ve bu va'd olunmuştur, elbette olacaktır". Binâenaleyh Hak, Benî İsrâil üzerine Buhtunnasr ve onun asâkiri gibi kuvvet ve şiddet sâhibi olan mezâhiri taslît edip ikāb eyledi.

İşte Lût (a.s.) لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً (Hûd, 11/80) kavliyle "mukāvemet"i, ya'nî "himmetle tasarruf"u ve أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ (Hûd, 11/80) kavliyle de "kabîle"yi, ya'nî kavmine karşı ikāb etmek için mezâhir-i kaviyye ve şedîdeyi kasd etti. Ve bununla Hak Teâlâ'dan, bakā-billah makāmına intikālini recâ etti. Ve Resûllah (s.a.v.) Efendimiz buyurdu ki: "Lût (a.s.)ın أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ (Hûd, 11/80) dediği vakitten beri bir nebî ba's olunmadı, illâ ki kendi kavminden bir cemâat içinde ve a'dâsının şerrini def' eder ve onu himâye eyler bir kabîle içinde ba's olundu." Ya'nî Cenâb-ı Hak Lût'un temennîsini kabul edip, kendi zamânında, rükn-i şedîd olan kabîle makāmına kāim olmak üzere melek irsâl eylediği gibi, ondan sonra ba's buyurduğu nebîleri dahi kabîle içinde ba's eyledi. Nitekim Ebû Tâlib, (S.a.v.) Efendimiz'i himâye ederdi.

İmdi Lût (a.s.)ın لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً (Hûd, 11/80) **demesi, Allah'ın**

خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً (Rûm, 30/54) **buyurduğunu işitir olmasından nâşîdir. Şu halde kuvvet ca'l ile ârız oldu. O da kuvvet-i arazıyyedir. Kuvvetten sonra za'fı ve ihtiyarlığı ihdâs etti; binâenaleyh ca'l, ihtiyarlığa taalluk etti. Ve za'fa gelince, o halkının aslına rücû'udur. O dahî Hakk'ın** خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ **kavlidir. İmdi onu kendisinden halk ettiği şeye reddetti. / Nitekim Hak Teâlâ** مَنْ يُرَدُّ اِلٰى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلاَ يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا (Hac, 22/5) **ya'nî "İnsan, ilminden sonra bir şeyi bilmemesi için erzel-i ömre redd olunur" buyurdu. Böyle olunca Hak, onun za'f-ı evvele redd olunduğunu zikr etti. Şu halde za'fda ihtiyârın hükmü, çocuğun hükmüdür** (3).

Ya'nî Lût (a.s.)ın "Eğer benim sizi karşı kuvvetim olaydı" (Hûd, 11/80) demesinin sebebi, Hakk'ın: "Allah Teâlâ sizi bi'l-asâle za'fdan halk etti ve o za'fdan sonra kuvvet ihdâs eyledi" (Rûm, 30/54) kavlinin ma'nâsını nûr-i ilâhî ile idrâk etmesinden nâşî idi. Zîrâ kendi fenâfillah makāmında idi. Ve onun bu ma'nâyı idrâki, işitmekle hâsıl olan ilim kabîlinden değil, belki hakka'l-yakîn mertebesinden vâki' olan bir idrâk idi. Binâenaleyh bildi ki, kendisi adem-i izâfîden mahlûk ve vücûd-ı Hak ile mevcûddur. Ve aslı adem-i izâfîden ibâret olan kimsenin kuvveti yoktur. Bunun için kuvveti sâhibine reddedip, kendisi asl ile zâhir oldu. Şu halde insandaki kuvvet ihdâs sûretiyle ârız oldu ki, bu kuvvet de kuvvet-i arazıyyedir. Ve "araz", zâhir olmak için bir vücûda muhtâc olan ve iki zamanda bâkî olamayan şeye derler.

Meselâ buzun vücûdu ve ondaki kuvvet, suyun vücûduna nazaran arazîdir; ve ondaki kuvvet, su dondurulmak sûretiyle ihdâs olunur. İşte bunun gibi, insanın cismi dahi vücûd-ı mutlakın kesâfetle taayyün ve takayyüdünden muhdes olmakla, ondaki kuvvet dahî, kuvvet-i mec'ûle ve arazıyye olmuş olur. Ve bi'l-cümle mezâhirde zâhir olan -elektrik, buhar kuvvetleri gibi- kuvvetler, hep böyledir. Binâenaleyh zamânımızdaki fen feylesoflarının, suver-i âlemin zuhûru için "kuvvet" ve "madde" namlarıyla başlı başına iki vücûd farz edip, "Bunlar ezelîdir, ebedîdir" demeleri işin hakîkatine adem-i ıttılâ'larındandır. Zîrâ vücûd birdir. Maddenin vücûdu müstakil değil, belki vücûd-ı hakîkîye muzâf bir vücûddur. Binâenaleyh emr-i i'tibârîdir ve arazîdir. "Kuvvet" ise, o vücûd-ı

hakîkînin muktezâ-yı zâtı bulunan nisbeti ve sıfatıdır. Ve vücûd-ı vâhidi sıfatlarına bakarak o kadar vücûda ayırmak ve her bir sıfatının bir vücûd olduğunu iddiâ etmek gülünecek derecede bir hafiflik olur./

İmdi insan evvelen adem-i muzâfdan, ya'nî za'fdan halk olundu; ba'dehû Hak onda kuvvet-i arazıyye ihdâs eyledi. Ve bu kuvvet-i arazıyye ve mec'ûleden sonra da za'fı ve ihtiyarlığı ihdâs etti. Ya'nî Hak kuvvet-i arazıyyeyi izâle ederek insanı za'f-ı aslîye redd eyledi; zîrâ ârızî olan kuvvet hâsıl olunca, insanın aslı olan za'f, onda mahfî kaldı. Binâenaleyh kuvvet-i ârızî gidince, onda aslî olan za'f hâsıl ve hâdis oldu. Fakat za'fın hudûsu başka, ihtiyarlığın hudûsu başkadır. Çünkü insanda za'fın hudûsu, onun za'f-ı aslîye reddidir; ve ihtiyarlığın hudûsu ise, onun ademden îcâdı ve ihdâsıdır. Zîrâ bir delikanlının vücûdunda ibtidâda ihtiyarlık yoktur, sonradan hâdis olur. Şu halde ca'l ve hudûs ihtiyarlığa taalluk etti. Ve za'fa gelince bu, insanın kendi halkının aslına rücû'udur. Ya'nî insanda za'fın ihdâsı ve ca'li, onun aslı olan za'fına rücû'udur. Ve insanın asl-ı hilkati, za'f olduğu Hak Teâlâ'nın خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ (Rûm, 30/54) kavlinden müstefâddır. Demek ki, Allah Teâlâ insanı mukaddemâ neden halk etti ise, ona redd etti. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: "İnsan, ilimden sonra bir şeyi bilmemesi için erzel-i ömre redd olunur" (Hac, 22/5).

Binâenaleyh Hak, bu âyet-i kerîmede insanın za'f-ı evvele redd olunduğunu zikretti. Böyle olunca za'fda ihtiyarın hükmü, tıflın hükmüdür; zîrâ insan hâl-i tufûliyyetinde bir şey bilmez, âlemden bî-haberdir. Erzel-i ömre redd olunan pîr-i fânî dahi çocuk gibi olur, birşey bilmez. Za'f-ı evvele redd olunmaktan murâd, çocukluktaki za'f-ı mizâca redd olunmaktır. Zîrâ bu iki mizâcın za'fı, hükümde birbirine müşâbihdir; fakat yekdîğerinin aynı değildir; çünkü tecellîde tekrar yoktur.

Ve bir nebî ba's olunmadı, illâ kırkın tamâmından sonra. O
10 **da onun naks ve za'fa şürû'u zamanıdır. / İşte bunun için Lût (a.s.)** لَوْ اَنَّ لِى بِكُمْ قُوَّةً (Hûd, 11/80) **dedi; ve za'fın vücûduyla berâber, himmet-i müessireyi taleb etti** (4).

Ya'nî her bir nebî, kırk yaşını ikmâl ettikten sonra, kavmini da'vete gönderildi. Ve insanın kırk yaşı, kuvvet-i beşeriyyesine noksan ve mizâc-ı

tabîîsine za'f ârız olmaya başlaması zamânıdır. Onun için Cenâb-ı Lût kavmine: "Eğer bende ihtiyarlık âsârı başlamasaydı da size karşı kuvvetim olsaydı" (Hûd, 11/80) dedi; ve cisminde za'f-ı tabîî bulunmakla berâber, kuvvet-i tabîiyye talebinde bulunmadı da, himmet-i müessireyi istedi. Zîrâ Cenâb-ı Lût kuvvet-i tabîiyyenin ârızî olduğunu ve ihtiyarlık hasebiyle za'fa doğru gittiğini ve binânaleyh onun ihtiyarlıkla berâber vukū'u mümteni' bulunduğunu bilir.

İmdi eğer sen, "Lût (a.s.)ı himmet-i müessireden men' eden nedir? Halbuki o, etbâ'dan olan sâliklerde mevcûddur; binâenaleyh rusül ona evlâdır" dersen, ben derim ki: Doğru söylersin. Fakat sende başka ilim nâkıstır. Bu da şudur ki, tahkîkan ma'rifet, himmet için tasarrufa bırakmaz. Şu halde ârifin ma'rifeti yükseldikçe, onun himmet ile tasarrufu eksilir (5).

Ya'nî bir sâil çıkıp sorsa ki: "Sen أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً (Hûd, 11/80) âyet-i kerîmesinde Lût (a.s.)ın temennî ettiği kuvvetin "mukāvemet" ma'nâsına geldiğini ve ondan maksûd dahî bu neş'et-i dünyeviyyede beşerden sâdır olan "himmet" olduğunu beyân ettin.

Halbuki bu himmet-i müessire, enbiyânın şerîatine tâbi' olup, makām-ı velâyete vâsıl olan zevâtta mevcûddur. Tâbi'de mevcûd olan bir şeyin onun metbûunda bulunmaması nasıl olur? Bu himmet-i müessire peygamberlerde de bulunmak îcab eder". Bu suâle cevâben ben derim ki: Evet / senin bu kıyâsın doğrudur. Fakat sen diğer bir ilimden gâfil oldun ki, o da ma'rifet-i ilâhiyyenin himmet ile tasarrufa mâni' olmasıdır; zîrâ ârif-billâhın ma'rifeti ne kadar âlî olursa, himmetle tasarrufu dahî o nisbette nâkıs olur.

Bu dahî iki vecihten nâşîdir. Bir vecih, onun makām-ı ubûdiyyetle tahakkukundan ve tabîî olan asl-ı halkına nazarından dolayıdır. Diğer vecih dahî, mutasarrıf ile mutasarrafun-fîhin ahadiyyetidir. Binâenaleyh üzerine himmeti irsâl edecek kimseyi görmez; imdi bu, onu men' eder (6).

Ya'nî ma'rifetin, ârifi himmetle tasarrufa bırakmaması iki vecihten

münbaisdir. Vechin birisi budur ki: Ârif makām-ı ubûdiyyette tahakkuk etmiştir; kendiliğinden tasarrufa kıyâm etmez. Efendisinin emrine intizâr eder; her ne emr ederse, onu icrâ eder. Zîrâ me'mûrdur; me'mûr ise ma'zûrdur. Fiil ve tasarruf, ancak efendisinindir. Kendi irâdesini, efendisinin irâdesinde fânî kılmıştır. Ve makām-ı ubûdiyyette tahakkukla berâber, tabîî olan asl-ı hilkatine bakar. Kendisinin "za'f" olan adem-i izâfîden mahlûk olduğunu ve Hakk'ın vücûduyla kāim bulunduğunu görür; ve tasarrufu terk ederek bu hususta Hakk'ı vekîl ittihâz eyler. İkinci vecih dahî budur ki: Ârif, tasarruf eden ile tasarruf olunanı bir vücûddan ibâret bilir ve ikisinin ahadiyyetini müşâhede eder. Ve kendisinin taayyünü ile, muhîtinde bulunan kâffe-i taayyünâtın, vücûd-ı vâhid-i mutlakın takayyüd ve taayyünü olduğunu hakka'l-yakîn ile ârîf olur. Binâenaleyh üzerine himmeti taslît edecek bir kimseyi göremez. Çünkü vücûd-ı mutlakın ahadiyyetini müşâhede etmektedir. Onun vücûdundan gayrı bir şey göremez. Şu halde kimin üzerinde tasarrufunu icrâ edecektir? İşte ârifin bu ma'rifeti ve müşâhedesi, kendisini tasarruftan men' eder.

Suâl: Biraz yukarıda, bakā-billah makāmında olan insân-ı kâmilin mazhar olduğu esmâ-i ilâhiyye mecmû'unun kuvvetiyle / tasarrufu ve îcâd ve i'dâma himmeti vardır denilmiş idi. Burada ise, ârifin ma'rifeti yükseldikçe himmetle tasarrufu eksilir, deniliyor. Halbuki insân-ı kâmîl zamanının ferîdidir; ve ma'rifette evliyâullahın kâffesinden âlîdir. Bu âlî ma'rifetle onun tasarrufu nasıl olur?

Cevap: Bakā-billah makāmında bulunan insân-ı kâmil, bir âyînedir ki, Zâtullah onda bütün esmâsıyla zâhir olur. Ve âyîne kendisinde görünen sûretlerde, nasıl ki zerre kadar tasarruf sâhibi değil ise, insân-ı kâmilin hâli dahî böyledir. Kendisinden sâdır olan ef'âlin kâffesi Hakk'ındır. Zîrâ onda vücûd-ı müteayyininin sıfâtından mütevellid olan huzûzât nâmına hiçbir şey kalmamıştır ki, irâde-i mahsûsası olsun da himmetini bir şeye taslît eylesin. Şu kadar ki, bu zât-ı saâdet-simât dahî her cism sâhibi olan kimseler gibi, arz üzerinde yürür, ekl ve şürb ve nikâh eyler. Kendisinden rızâ ve gazab zâhir olur. Bu hâli görenler, onun dahî sıfât-ı nefsâniyyesi bizimki gibi uyanıktır, derler; halbuki uyumuştur. O himmet-i müstakille sâhibi değildir. Belki Hakk'ın irâdesi ne ise, himmetini ona taslît eder. Rızâsı ve gazabı, Hakk'ın rızâsı ve gazabıdır. Kendi aslâ tasarruf sâhibi değildir. Nitekim âyet-i kerîmede

işâret buyrulur: تَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ (Kehf, 18/18) Ya'nî "Sen onları uyanık zannedersin, halbuki onlar uykudadır; ve biz onları sağa, sola döndürürüz". Binâenaleyh bu zât-ı şerîfi zâhir hâline bakıp anlamak gâyet müşküldür. Nitekim Hz. Mısrî buyurur:

Özü yoktur ki özünden biline
Dahi tozmaz ki tozundan biline
Sen onu sanma sözünden biline
Hakîkat ehlinin olmaz nişânı

Menkabe: **Reşehât**'da yazar ki: Timurleng'in ahfâdından Mirzâ Bâbür beşyüz bin asker ile Semerkand'ın zabtına teveccüh eder. Şah Nakşbend (r.a.)ın hulefâsından Ubeydullah Ahrâr (r.a.) orada imiş. Onların himmet ve tasarrufuyla asker perîşan olup şehri zabt edemez. Mirzâ Bâbür ehl-i tasavvuf ile musâhabe edermiş. Bir gün eski Semerkand'ın hisârı üzerine yan üstü yatıp "Arifde himmet olmaz, ârifde himmet olmaz!" diye bağırdıktan sonra demiş ki: "Vâkıâ biz Semerkand'ı alamadık; fakat bizi himmetle harâb eden /•Hâce hazretlerinin de ârif olmadığını anladık". Hâce hazretleri bunu işitince buyurmuşlar ki: "Mirzâ Bâbür bu sözün ma'nâsını bilmezmiş; eğer bilseydi böyle söylemezdi. Zîrâ ârif bir fenâ ile müşerref olmuştur ki, kendisinin bütün evsâfı adem-âbâda gidip, kendiliğinden nâm ve nişan kalmamıştır. Ondan her ne sâdır olursa, ona mensûb değildir. وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ (Enfâl, 8/17) فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ (Enfâl, 8/17) âyet-i kerîmeleri bu ma'nâyı mübeyyindir. Eğer böyle olmasaydı, enbiyâ (a.s.)a nisbet etmek müşkil olurdu; çünkü Nûh ve Hûd (a.s.) gibi enbiyâ hazâratı, kavimlerini taslît-i kuvve-i kāhire ile alt üst ettiler".

Ve bu meşhedde görür ki, muhakkak ona münâzi' olan kimse, "ayn"ının sübûtu hâlinde ve hâl-i ademinde üzerinde bulunduğu hakîkatten udûl etmedi. Böyle olunca vücûdda ancak hâl-i ademde sübûtta onun için olan şey zâhir oldu. Binâenaleyh o hakîkatini tecâvüz etmedi ve tarîkatini bozmadı. İmdi buna nizâ' tesmiyesi ancak nâsın gözleri üzerinde olan perdenin ızhâr ettiği bir emr-i arazîdir. Nitekim onlar hakkında Hak Teâlâ bu-

yurur: وَلَكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لاَ يَعْلَمُون (A'râf, 7/187) **Ya'nî "Velâkin nâsın çoğu bilmediler" ve** يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنيَا وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ (Rûm, 30/7) **ya'nî "Onlar hayât-ı dünyânın zâhirini bilirler. Halbuki avâkıb-i umûrdan gâfildirler." O da maklûbdandır. Zîrâ gâfil onların** قُلُوبُنَا غُلْفٌ (Bakara, 2/88) **ya'nî "Bizim kalbimiz gulftür; gılâf içindedir" kavillerindendir. Ve o gılâf dahi / emri alâ-mâ-hüve-aleyh idrâk etmekten setr eden bir perdedir. İşte bu ve onun emsâli, ârifi âlemde tasarrufdan men'eder** (7).

Ya'nî ârif şuhûd-ı ahadiyyet makāmında görür ki, kendisine münâzi'-olan kimse, hakîkatinden dışarıya çıkmamıştır. O ilm-i ilâhîde ayn-ı sâbitesinin sübûtu hâlinde ve mertebe-i ilimde ademi hâlinde, onun hakîkatı ne ise, yine o hakîkat üzerinde sâbittir. Binâenaleyh ona münâzi' olan kimse, nizâ' etmekle kendi hakîkatı üzerinde sâbit kadem olur. Ve kendisine âit sırât-ı müstakîm üzerinde yürür. Ve ilm-i ilâhîde ademiyyet hâlinde sübûtun ne demek olduğu **Fass-ı Üzeyrî**'de misâl ile îzâh olunmuştur, oraya mürâcaat olunsun. İşte bunun böyle olduğunu bilen ârif, kendisine münâzi' olan şeyin ref'ine himmeti taslît etmez. Şu halde münâzi'-den zuhûr eden şeye "nizâ'" tesmiyesi, nâsın gözlerindeki hicâbın peydâ ettiği arazî bir şeydir; yoksa hakîkatte nizâ' yoktur. Çünkü herbir mazharın bir Rabb-i hâssı vardır; ve o Rabb-i hâs olan ism-i ilâhî onun rûhu ve müdebbiridir; ve o isim, o mazharı nâsıyesinden tutup kendi sırât-ı müstakîmi üzerinde götürür. O mazharın Rabb-ı hâssının tedbîrine muhâlefete mecâli yoktur. Ve esmânın kâffesi vücûd-ı vâhidin şuûnâtıdır; ve bu şuûnât dahî zât-ı mutlakın muktezâsıdır ve kendi zâtının aynıdır. Ve her bir mazhardan zâhir olan ef'âl, onun müdebbiri olan ismin kemâlidir.

Ârif bunun böyle olduğunu bildiğinden , nazar-ı hakîkatle baktığı vakit, her mazharın fiilini hoş görür ve muâraza etmeyip kabul eder. Fakat nazar-ı şerîatle baktığı vakit, kâfirlerden sâdır olan küfre ve fâsıklardan zûhur eden fıska i'tirâz eder. Zîrâ şerîat hicâb-ı isneyniyyet üzerine müessestir. Ve hicâb olan mahalde ise nizâ' vardır. Nitekim bu hakîkate vâkıf olmayan kimseler, gözlerine çekilmiş olan zulumât-ı tabîiyye ve ahkâm-ı imkâniyye perdeleri sebebiyle yekdîğerleriyle dâimâ nizâ' içindedir. Bunun için Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de ehl-i hicâb

hakkında buyurur: ''Fakat nâsın çoğu bilmezler. Onlar hayât-ı dünyânın zâhirini bilirler ve âkıbetten gâfildirler'' (Bakara, 2/88).

''Gâfil'' lafzı maklûb olan elfâzdandır. Çünkü ''gâfil'' ehl-i hicâbın (اى فى غلاف) قُلُوبُنَا غُلْفٌ (Bakara, 2/88) ya'nî ''Bizim kalbimiz gulf, ya'nî gılâf içindedir'' kavillerinden alınmıştır. Ve ''gılâf'' lafzı kalb edilince
15 ''gâfil'' lafzı hâsıl olur. Veyâhut/''Gâlif''in cem'i olan ''gâlifûn'' lafzı kalb olundukda, ''gâfil''in cem'i olan ''gâfilûn'' kelimesi husûle gelir. Ve ''gılâf'' bir emr ilm-i ilâhîde ne şey üzerine sâbit idiyse, o hal üzere o şeyi idrâkten kalbi setr eden perde ve hicâbdır. Ve ehl-i gafletin kalbi gılâf içinde olduğundan ancak hayât-ı dünyeviyyeyi idrâk ederler. Bu perde neş'et-i uhreviyyeyi müşâhedeye mâni' olur.

İşte gerek bu îzâh olunan ve gerek buna benzeyen sebebler ârifi âlemde tasarruftan men' eder. Zîrâ görür ki her şey yerli yerindedir. Beğenilmeyecek bir şey yoktur ki ârif onu yerinden kaldırıp, başka bir yere vaz' etmek için sarf-ı himmet etsin. Amma Hakk'ın murâdı, o şeyin başka türlü cereyânı merkezinde ise o başka. Ve şu halde o şeyin diğer sûrete ifrâğı yine kendi ayn-ı sâbitesinin iktizâsı olmuş olur.

•

Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Kāid, Şeyh Ebû's-Suûd b. eş-Şiblî'ye: ''Niçin tasarruf etmiyorsun?'' dedi. Ebû's-Suûd: ''Ben Hakk'ı, benim için dilediği gibi tasarruf eylesin diye terk ettim'' dedi. Allah Teâlâ'nın âmir olduğu halde فَاتَّخِذْهُ وَكِيلاً (Müzzemmil 73/9) **kavlini murâd eder. İmdi vekîl mutasarrıftır; ve husûsıyle o, Allah Teâlâ'yı işitti ki:** وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ (Hadîd, 57/7) **ya'nî ''Sizi müstahlefîn kıldığı şeyden infâk ediniz!''der. Binâenaleyh Ebû's -Suûd ve ârifler, tahkîkan elinde olan emir onun olmadığını ve o, o şeyde müstahlef olduğunu bildi.Ba'dehû Hak ona dedi: ''Onda seni istihlâf ettiğim ve onu sana temlîk eylediğim şeyde beni vekîl kıl ve ittihâz et!'' Böyle olunca Ebû's-Suûd emrullâha imtisâl edip, O'nu vekîl ittihâz eyledi** (8).

Ya'nî ârifi âlemde tasarruftan men' eden esbâbdan birisi dahî budur ki: Cenâb-ı Ebû Abdullah Muhammed b. Kāidi'l-Evânî, Hz. Ebû's-Suûd eş-Şiblî-i Bağdâdî'ye, **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin yirmibeşinci bâbında zikr

olunduğu vechile: "Yâ Eba's-Suûd! Allah Teâlâ seninle benim aramda memleketi taksîm etti. Benim tasarruf ettiğim gibi, niçin sen de tasarruf etmiyorsun?" dedi. Cenâb-ı Ebû's-Suûd, ona cevâben buyurdu ki: "Yâ ibn Kāid! Ben hissemi sana bağışladım; biz Hakk'ı bıraktık ki, bizim için tasarruf eyliye". Cenâb-ı Ebû's-Suûd bu kelâm ile Hak Teâlâ'nın فَاتَّخِذْهُ وَكِيلاً (Müzzemmil, 73/9) ya'nî "Onu vekîl ittihâz et!" kavliyle vâki' olan emrine imtisâl eylediğini murâd eder. Zîrâ mâdemki Hak kendisinin vekîl ittihâzını emrediyor, bu emriyle tasarrufun kendisine terkini emretmiş oluyor. Zîrâ vekîl mutasarrıftır. Husûsen ki, Cenâb-ı Ebû's-Suûd Hak Teâlâ hazretlerinin وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ (Hadîd, 57/7) kavlini dahî işitmiştir ki, bununla Hak, kullarını istihlâf ettiği şeyde, onlara infâk ile emreder. Ya'nî "Sizi rubûbiyyette halîfe kıldım; ve cemî'-i kuvâ ve cevârihiniz mâdemki ben oldum, siz dahî vücûd-ı izâfînize âit taallukātın kâffesini bana îsâr ediniz; ve cemî'-i umûrda beni vekîl ittihâz edip, tasarrufla zâhir olmayınız!" buyurur. Binâenaleyh gerek Ebû's-Suûd ve gerek sâir ârifîn, bu hitâbı işitince ellerinde olan emrin kendilerinin mülkü olmadığını ve o şeyde müstahlef olduğunu bildi. Şu halde cenâb-ı Ebû's-Suûd emr-i ilâhîye imtisâlen tasarruftan vazgeçip, Hakk'ı vekîl ittihâz etti.

İmdi bu emrin mislini müşâhede eden kimse için himmet nasıl bâkî kalır ki, onunla tasarruf etsin. Halbuki himmet ancak bir cem'iyyet ile te'sîr eder ki, üzerine müctemi' olduğu şeyin gayrısına, onun sâhibi için ittisâ' olmaya; ve bu ma'rifet, onu bu cem'iyyetten tefrîk eder. Binâenaleyh tâmmu'l-ma'rifet olan ârif gâyet acz ve za'fla zâhir olur (9).

/Ya'nî bâlâda îzah olunan emri müşâhede eden kimsede himmet kalır mı ki, şuna buna himmeti taslît etmekle tasarruf etsin? Halbuki bir şeyde himmetle tasarruf etmek için kuvâ-yı zâhire ve bâtınenin hey'et-i mecmûasını, o şeye huzûr-ı tâm ile ve tevcîh-i küllî ile tevcîh etmeli ve o şeyin gayrisine kalbde ittisâ' olmamalı, ya'nî başka şeye gönül müteveccih bulunmamalı. İşte himmet böyle bir cem'iyyetle müessir olur. Ve bu zikrolunan ma'rifet ise, ârifi bu cem'iyyetten ayırır; zîrâ himmetini sarf edeceği şeye külliyetiyle teveccüh edip, onu kalbine idhâl

etmekle, ma'rifet-i Hakk'ı kalbinden çıkarmak lâzım gelir. Binâenaleyh ma'rifeti tamâm olan ârif, tasarruftan ârî ve gâyet acz ve za'f ile zâhir olur.

Abdâlın ba'zısı şeyh Abdü'r-Rezzâk'a dedi: "Ya Abde'r-Rezzâk! Şeyh Ebû Medyen'e selâmdan sonra de ki! Yâ Ebâ Medyen, niçin, bizim üzerimize bir şey güç gelmez, halbuki senin üzerine eşyâ güç gelir; ve biz senin makāmına râğıbız, sen ise bizim makāmımıza râğıb değilsin? "Bununla berâber Ebû Medyen indinde bu ve onun gayrı makām mevcûd idi. Ve halbuki biz za'f ve acz makāmında Ebû Medyen'den daha tamâmız. Maahâzâ bu abdâl ona dediğini dedi; bu da o kabîldendir (10).

Ma'lûm olsun ki, erbâb-ı velâyetin sınıfları vardır. Bunlardan bir sınıfı hall ve akd-ı umûra me'mûr olup, dergâh-ı Hakk'ın serhengleridir. Bu zevât "ahyâr" ta'bîr olunan üçyüz kişidir. Bunların yedi kişisine "abdâl" derler. Lisân-ı avâmda "yediler" ta'bîr olununur. İşte/bu abdâldan ba'zıları şeyh Abdü'r-Rezzâk hazretlerine gelip dediler ki: "Bizden Ebû Medyen Mağribî'ye selâm söyledikten sonra de ki! Ey Ebâ Medyen! Umûr-ı âlemde tasarruf etmek bize güç gelmiyor; fakat sana müşkil geliyor. Halbuki bizim senin makāmına rağbetimiz vardır, sen ise bizim makam ve mertebemize hiç iltifat etmezsin; bunun sebebi nedir? "Maahâzâ Ebû Medyen (r.a.) hazretlerinin indinde hem bu suâli soran "abdâl"ın ve hem de sâir evliyâullâhın makāmı mevcut idi. Ebû Medyen Mağribî hazretlerinin ism-i şerifleri Şuayb'dır. Kendileri bu kitâbın sâhibi Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin mürşid-i âlîleridir.

Suâl: Ebû Medyen hazretlerinde, umûr-ı âlemde tasarruf eden abdâlın makāmı olunca, onun dahi tasarruf etmesi lâzım gelir. Halbuki umûr-ı âlemde tasarrufun ona güç geldiği beyân olunuyor. Bu iki hal nasıl tevfîk olunur?

Cevap: Ubûdiyyet-i zâtiyye makāmında kāim olan insân-ı kâmil, kendisinde emânet olan rubûbiyyet-i arazıyyeyi Allah Teâlâ'ya redd eder; ve kendisi rubûbiyyetin muktezâsı olan tasarrufa tasaddî etmez. O ancak ubûdiyyet-i mahzası îcâbına tebean, kâmilen seyyidine teveccüh eder. Fakat bu teveccüh-i küllî esnâsında kendisinin mazharında, esmâ-ı ilâ-

hiyye mecmû'unun kuvvetiyle, öyle tasarrufât zâhir olur ki, onların sudûrundan kendisi haberdâr olmaz. Binâenaleyh onun makāmında abdâlın makāmı mündemicdir.

Bundan sonra Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) buyururlar ki: "Biz, za'f ve acz makāmında, cenâb-ı Ebû Medyen'den etemm bir haldeyiz". Zîrâ Hz. Şeyh, maârif-i ilâhiyyenin beyânında evliyâullahın ferîdidir. Ve za'f ve acz ile zuhûr ise, ma'rifetin tazâyüdüyle mütezâyid olur. Binâenaleyh Hz. Şeyh za'f ve acz makāmında mürşidleri olan Ebû Medyen hazretlerinden etemmdir.

/İmdi Hz. Şeyh'in mürşid-i âlîlerine tefevvuk iddiâsında bulunduğu zann olunmasın. Bu gibi da'vâlar sıfât-ı nefsâniyyenin taht-ı te'sîrinde bulunanlara mahsûstur. Hz. Şeyh bir fenâ ile müşerreftir ki, nefs-i nefîslerinde bu gibi devâînin zuhûru ihtimâli ebediyyen mürtefi'dir. Onların bu **Fusûsu'l-Hikem**'de yazmış oldukları maânî ve hakāyıkta zerre kadar kendilerinin tasarrufu yoktur. Her bir kelimesi kendilerinden me'mûren sâdır olmuştur. Me'mûr ise ma'zûrdur. Hak, onların mazharında böyle zâhir olmuştur. Velhasıl ma'rifet yükseldikçe za'f ve acz dahî ziyâde olur. Ve cenâb-ı Ebû Medyen'in abdâlların makāmına rağbet etmeyip acz ile zuhûru bu kabîldendir. Zîrâ ma'rifette, onlardan âlîdir.

> **Ve (S.a.v.) bununla ona olan Allâh'ın emrinden nâşî, bu makāmda buyurdu: "Ben bilmem ki bana ve size ne yapar? Ben ancak bana vahy olunan şeye tebaiyyet ederim"** (Ahkāf, 46/9). **Binâenaleyh Resûl, ona vahy olunan şey hükmü iledir. Onun indinde bunun başkası yoktur. İmdi eğer ona bi-cezmin-tasarruf ile vahy olunursa, tasarruf eder; ve eğer tasarruftan men' olunursa, imtinâ' eyler; ve eğer tasarrufda muhayyer bırakılırsa, tasarrufun terkini ihtiyâr eder. Meğer ki nâkısu'l-ma'rife ola** (11).

Ya'nî Peygamberimiz (s.a.v.) Efendimiz za'f ve acz makāmında, kendisine vârid olan emr-i ilâhî üzerine buyurur ki: "Ben Allah Zü'l-Celâl hazretlerinin benim ve sizin hakkınızda ne işleyeceğini bilmem; ben bana vahy olunan şey ne ise, ancak ona ittibâ' ederim" (Ahkāf, 46/9). Zîrâ kemâl-i ubûdiyyetinden kâffe-i umûrda Hakk'ı vekîl ittihâz edip, kendi-

leri tasarruftan ictinâb buyurmuşlar ve ubûdiyetin îcâbı olan za'f ve
20 acz ile / zâhir olmuşlardır. Binâenaleyh onların ef'âl ve akvâli vahy-i ilâhîye müsteniddir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْيٌ يُوحَى (Necm, 53/3). Şu halde Resûl emr-i ilâhî ne vech ile şeref-vârid olursa, onun hükmüne tâbi' olur. Onun indinde vahy-i ilâhîye ittibâdan başka bir şey yoktur. Eğer emr-i ilâhî cezmen tasarruf ile vâki' olursa, emre imtisâlen tasarruf ile zâhir olur; ve eğer tasarruftan men' olunursa, tasarruf etmez; ve eğer tasarruf etmek ve etmemek husûsunda muhayyer bırakılırsa, âdâb-ı ubûdiyyete riâyeten, tasarrufun terkini ihtiyâr eder. Meğer ki tahyîr kılınan kimse ma'rifette nâkıs ola. Bu sûrette o kimse, ihtiyârını tasarrufda isti'mâl eder; zîrâ bilmez ki tasarruf, Hak için zâtî ve abd için arazîdir. Ve acz ile zuhûr ise, abd için zâtî ve rubûbiyyetle zuhûr, arazîdir; ve zâtiyyât ile zuhûr, arazıyyât ile zuhûrdan a'lâdır. Beyt:

کویند عشق چیست بگو ترك اختیار — آن کو ز اختیار نرست اختیار نیست
عارف شهنشهی است دو عالم برو نثار — هیچ التفات شاه بسوی نثار نیست

Tercüme: "Aşk nedir diye sorarlarsa, ihtiyârı terk etmektir de! İhtiyârdan kurtulmayan kimse ber-güzîde değildir. Ârif bir şâhenşâhdır ki, iki âlem onun üzerine saçılmıştır. Hiç pâdişah, saçı tarafına iltifât eder mi?" /

Ebû-Suûd b. Şibl-i Bağdâdî kendisine inanan ashâbına dedi ki: "Tahkîkan Allah Teâlâ onbeş senedenberi bana tasarruf verdi; ve ben onu tazarrufen terk ettim." Bu idlâl lisânıdır. Velâkin biz onu tazarrufen terk etmedik. Ve tazarrufen tasarrufun terki îsârendir. Biz ancak onu kemâl-i ma'rifetten nâşî terk ettik; zîrâ ma'rifet, ihtiyâr-ı hükmî ile tasarrufu iktizâ etmez. Binâenaleyh ârif her ne vakit himmetle âlemde tasarruf etse, ihtiyâr ile değil, emr-i ilâhî ve cebirden nâşîdir. Ve biz şekk etmeyiz ki, getirdiği risâletin kabûlünden dolayı, muhakkak makām-ı risâlet tasarrufu taleb eder. İmdi Allah'ın dîni zâhir olmak için, ümmeti ve kavmi indinde musaddak olan şey üzerine zâhir olur (12).

Yâ'nî Şeyh Şiblî (k.s.) hazretlerinin, biz tasarrufu tazarrufen terk ettik buyurması, nâz ehline mahsûs bir lisândır. Bu ta'bîr ile Rabb'ine nazlanır. Tasarrufun zarâfet ve nezâket kasdıyla terki, îsâren terki demek olur. Halbuki hazret-i rubûbiyyette tasarrufun îsâren terki, terk-i edebden bir nevi'dir. Çünkü vezir pâdişâhın muvâcehesinde, mahzâ pâdişaha ikrâmen ve îsâren tasarrufunu ona terk edemez; zîrâ vezîrin tasarrufu, pâdişâhın tasarruf-i zâtîsinden müntakil bir tasarruf-ı arazîdir. Pâdişâhın malının yine pâdişâha îsârı bârid bir şey olur. Fakat pâdişâh vezîre: İrâdemi teblîğ et, şöyle böyle yapsınlar ve sen de onun husûsuna lâzım olan tasarrufâtı icrâ et! diye emr ederse, vezir pâdişâhın emir ve cebri ile tasarrufa kıyâm eder; ve onun bu tasarrufu bittabi' ihtiyâr ile olmuş olmaz. Ve pâdişâhın huzûrunda terk-i tasarruf etmek kemâl-i ma'rifetten nâşîdir; / yoksa pâdişâhın malını yine kendisine îsâr tarîkıyla değildir.

İşte ârif her ne vakit âlemde tasarruf ederse, böylece emr-i ilâhî ve cebir iledir; kendi ihtiyârıyla değildir. Zîrâ ârif huzûrdadır. Ve risâlet makāmının dahi elbette tasarruf istediğine şüphemiz yoktur. Şu halde resûl, Allah tarafından getirdiği risâleti, kavminin kabûl etmeleri için, mu'cize ile tasarruf eder; ve ızhâr ettiği mu'cize ümmetinin indinde, onun risâletini tasdîk eyler; ve bunun netîcesi olarak dîn-i ilâhî zâhir olur.

> **Halbuki velî, bunun gibi değildir. Ve maahâzâ resûl, zâhirde tasarrufu taleb etmez. Zîrâ muhakkak resûlün kavmine şefkati vardır. Binâenaleyh onların üzerine hüccetin zuhûrunda mübâlağa etmeyi murâd etmez; çünkü bunda onların helâki vardır. Böyle olunca, onların sebeb-i helâkleri olan hüccetin zuhûrunda, mübâlağanın adem-i irâdesiyle, onların hayatlarını üzerlerine ibkā eder** (13).

Ya'nî makām-ı risâlet, kavmine karşı resûlün mu'cize ikāmesiyle tasarrufunu îcab ederse de velâyet makāmı, velînin âdât-ı tabîiyyeye muhâlif olarak, ekvânda tasarrufunu iktizâ etmez. Çünkü "velî" ism-i Bâtın'ın mazharı olduğu için, dîn-i ilâhîyi ızhâr etmek maksadıyla, kerâmâtla zuhûru lâzım değildir. Izhâr-ı kerâmâta me'mûr olursa o başka. Bu halde kendisi ma'zûrdur. Yoksa velî kendi vücûdunda hakkı ızhâr

/ ederek, vücûdunu ifnâ ve esrâr-ı ilâhiyyeyi ihfâ etmeğe me'mûrdur. Hattâ peygamber bile, makām-ı risâlet tasarrufu îcab ettiği halde, zâhirde tasarrufu taleb etmez. Fakat bâtında tasarrufu taleb eder. Çünkü onun matlûbu kavminin kulûbunu dalâletten hidâyete, bâtıldan hakka döndürmektir. Ve peygamberin zâhirde tasarrufu taleb etmeyip mu'cize ikāmesinden tevakkî etmesi kavmine şefkatinden dolayıdır. Zîrâ mu'cizât hüccettir. Binâenaleyh onların üzerine hüccetin zuhûrunda mübâlağa etmeyi istemez. Çünkü mu'cize ikāme ettiği halde kavminin yine dalâlette sâbit kadem olması, onların helâkine sebebdir. Şu halde onların sebeb-i helâkleri olan hüccet-i mu'cizâtın zuhûru emrinde, şefkatinden nâşî, mübâlaga etmemesiyle, hayatlarını onların üzerinde ibka eder; ve kavmine karşı yalnız tebliğ ile iktifâ eyler. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلاَّ الْبَلاَغُ (Mâide, 5/99).

> **Ve tahkîkan resûl kezâlik bildi ki, muhakkak emr-i mu'ciz bir cemâata zâhir oldukda, onlardan ba'zıları onun nezdinde mü'min olur; ve onlardan , onu bilen ba'zıları da, ona inkâr eder; ve zulüm ve ulüvv ve hased ile ona tasdîki ızhâr etmez; ve onlardan ba'zısı da bunu sihre ve îhâma ilhâk eder. İmdi vaktâ ki rusül, bunu ve ancak kalbini Allah Teâlâ'nın nûr-ı îmanla münevver kıldığı kimsenin mü'min olduğunu, ve bir şahıs, îman denilen bu nûr ile nazar etmediği vakit, onun hakkında / emr-i mu'cizin nef' vermediğini gördü; şu halde eseri nâzirînde ve onların kalblerinde âmm olmadığı için, umûr-ı mu'cize talebinden himem kāsır oldu** (14).

Ya'nî resûl, hüccet-i mu'cizenin ikāmesinde mübâlağa, kavminin helâkini mûcib olduğunu bildiği gibi, şakk-ı kamer ve ihyâ-yı emvât ve sâire misillû emr-i mu'ciz, bir cemâata zâhir olduğu vakit, onlardan ba'zılarının bu mu'cizâta îmân edeceğini ve ba'zılarının dahî bunun havârık-ı âdât olduğunu bilmekle berâber inkâr eyliyeceğini; ve meselâ zamân-ı saâdette bulunan Velîd ve sâire misillû zulüm kasdıyla ve Ebû Cehil gibi de ulüvv-i câh ve galebe maksadıyla ve kendi vicdânına karşı nübüvveti teyakkun eden Medîne yahûdîlerinden Ebû Âmir gibi hased sebebiyle tasdîki ızhâr etmiyeceklerini; ve ba'zılarının وَإِنْ يَرَوْا آيَةً

يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ (Kamer, 54/2) ya'nî "Eğer onlar mu'cize görseler, yüz çevirip bu sihr-i dâimdir, derler" âyet-i kerîmesi mûcibince sihre ve îhâma ilhâk edeceklerini dahi bilir. Nitekim zamânımızın zâhirbîn olan tabîat esîrlerinden birisi, berât-ı dalâlet-i olan bir manzûmesinde:

Muğfil u muğfel o Îsâ, Mûsâ
Köhne bir kizb-i mutalsamdır asâ

demiş ve bu müteselsil hezeyanlarıyla kendisinin hakāyık-bîn olduğunu iddiâ eylemiştir.

Binâenaleyh peygamberler, ümmetlerinin ikrâr ve inkârda ahvâl-i muhtelife ve isti'dâdât-ı mütefâvitesini ve ancak Allâh'ın nûr-i îmanla kalbini münevver ettiği kimselerin îman getirdiğini; ve mu'cizeye ve peygambere îman denilen nûr ile nazar etmeyen kimse hakkında mu'cizâtın fâide vermediğini gördüklerinde, kavimlerine hüccet-i mu'cizâtın ikāmesiyle dalâletten hidâyete dönmeleri için, hakta umûr-ı mu'cizeyi taleb husûsunda onların himmetleri kāsır oldu. Çünkü mu'cizenin te'sîri ona nazar edenlerin zâhir vücûdlarında ve kalblerinde umûmiyyet üzere vâki' olmaz. Zâhir vücûdlarında te'sîrin umûmî olmayışı, cümlesinin kalbleri nûr-i îman ile münevver olmamasındandır. Ve kalblerinde te'sîrin umûmî olmayışı da, isti'dâdât-ı zâtiyye ve gayr-ı mec'ûlelerinin mütefâvit bulunmasındandır. İsti'dâd-ı gayr-ı mec'ûl **Fass-ı Üzeyrî**'de îzâh olunmuştur; oraya mürâcaat buyrulsun. /

25 Binâenaleyh, kalbi ezelde nûr-i îmanla münevver olan kimse, bu âlem-i şehâdette dahî, mü'min olarak zâhir olur; ve ilm-i ilâhîde ayn-ı sâbitesinin hidâyete isti'dâdı olmayan kimseler dahî, bu âlemde hidâyetle zâhir olmazlar. Ve bu bahsin tafsîli dahî **Fass-ı Üzeyrî**'nin evâilinde îzah olunmuştur.

Nitekim Allah Teâlâ hazretleri, resûllerin ekmeli ve halkın a'lemi ve halde onların asdakı hakkında: "Yâ Habîbim sen sevdiğin kimseye hidâyet etmezsin, velâkin Allah Teâlâ dilediğine hidâyet eder" (Kasas, 28/56)**buyurdu. Ve eğer himmet için te'sîr umûmî olaydı, Resûlullah (s.a.v)in himmeti te'sîr ederdi. Ve lâbüddür ki hiçbir kimse Resûlullah (s.a.v.)den ekmel ve himmette ondan a'lâ ve akvâ değildir. Halbuki amcası Ebû Tâlib hakkında te'sîr etmedi; ve zikrettiğimiz âyet Ebû Tâlib hak-**

kında nâzil oldu. Ve kezâlik Allah Teâlâ Resûl hakkında: "Onun üzerine belağdan gayrı birşey yoktur" (Mâide, 5/99) **buyurdu. Ve yine buyurdu ki: "Yâ Habîbim, senin üzerine onların hidâyeti yoktur; velâkin Allah Teâlâ dilediğine hidâyet eder"** (Bakara, 2/272) **Ve Allah sûre-i Kasas'da** وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (Kasas, 28/56) **ya'nî "Allah Teâlâ mühtedî olanları a'lemdir" kavlini ziyâde eyledi. Ya'nî a'yân-ı sâbiteleriyle ademleri halinde kendilerinin hidâyetlerine olan ilmi, Hakk'a i'tâ edenleri a'lemdir** (15).

/Ya'nî umûr-ı mu'cizenin te'sîri umûmî olmadığı için, Hak Teâlâ, peygamberlerin en kâmili ve halkın en âlimi ve en sâdıkı olan Fahr-i âlem (s.a.v.) Efendimiz'e hitâben: اِنَّكَ لاَ تَهْدِى ... الخ (Kasas, 28/56) buyurur. Ya'nî "Yâ Habibim, sen karâbet-i cesediyye ve ba'zı sıfât-ı tabiîyye îcâbınca sevdiğin kimseye, Muhammed denilen vücûd-ı mukayyedin ve müteayyinin ile hidâyet etmezsin; fakat ilm-i ilâhîde a'yân-ı sâbiteleri, isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlleriyle Hak'tan hidâyet taleb etmiş olan kimselerin bu hazret-i şehâdette hidâyetle zâhir olmalarına meşiyyet-i ilâhiyye taalluk eder" buyurdu. Demek oluyor ki peygamberlerdeki himmetin te'sîri umûmî değildir. Eğer umûmî olsaydı, Ebû Tâlib hakkında, (S.a.v.) Efendimiz'in himmetleri te'sîr ederdi. Ve şüphe yoktur ki, hiçbir kimse cenâb-ı Fahr-i âlem (aleyhi's-sâlâtu ve's-selâm) Efendimiz'den, vücûdda ekmel ve himmet ve tasarrufda a'lâ ve akvâ değildir. Böyle olduğu halde onun himmeti amcası Ebû Tâlib hakkında müessir olmadı; ve hattâ bu zikr olunan âyet-i kerîme hâssaten Ebû Tâlib hakkında nâzil oldu.

Ve kezâ himmetin te'sîri umûmî olmadığı için, Hak Teâlâ Peygamber hakkında وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلاَّ الْبَلاَغُ (Mâide, 5/99) ya'nî "Peygamberin vazîfesi ancak tebliğdir" buyurdu. Ve bundan başka da buyurdu ki: لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِى مَنْ يَشَاءُ (Bakara, 2/272) Ya'nî "Onların hidâyeti senin üzerine müteretteb değildir; ve sen, senliğin cihetinden onlara hidâyet edemezsin. Fakat sen ism-i Hâdî'nin mazhar-ı etemmi olduğundan, Allah Teâlâ senin mazhariyyetinde zuhûr-ı küllî ile zâhir olduğu vakit, ilm-i ilâhîde, a'yân-ı sâbiteleri isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlleriyle Hak'tan hidâyet taleb etmiş olan kimselere hidâyet eder. Ve onlar bu hazret-i

şehâdette, demirler miknatısın cezbiyle etrâfına toplandığı gibi, senin muhîtine müncezib olurlar. Ve Hak Teâlâ bu âyetleri beyan buyurmakla berâber, fazla olarak sûre-i Kasas'da وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (Kasas, 28/56) kavlini dahî zikr eyledi. Ya'nî "Allah Teâlâ mühtedî olanları a'lemdir" dedi ki, Allah Teâlâ, ilm-i ilâhîde a'yân-ı sâbitelerinin isti'dâdıyla kimlerin Hak'tan hidâyet taleb etmiş olduklarını bilir, demek olur./

*

Ma'lûm olsun ki vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın külliyyet i'tibâriyle beş mertebesi vardır:

Birincisi: Zât-ı ahadiyyet ve lâ-taayyün mertebesidir. Bu mertebede Hakk'ın hiçbir sıfat ve isim ile tavsîf ve tevsîmi mümkin değildir. Zîrâ cemî'-i niseb ve izâfâttan ganîdir. Ve bu niseb ve izâfâtın cümlesi zât-ı ahadiyyette mahv ve müstehlektir. Ve "vücûd-ı mutlak" ta'bîri mahzâ bu mertebeye işâret için mevzû' bir ıstılahtır.

İkinci mertebe: Sıfât ve esmâ mertebesidir ki, vücûd-ı mutlak-ı Hak şuûnât-ı zâtiyyesi olan sıfât ve esmâsı hasebiyle, ilmen müteayyin ve mütecellî olur. Ve hazret-i ilmiyyede peydâ olan bu suver-i esmâiyyeye "a'yân-ı sâbite" derler ki, bunlar, mümkinâtın ilm-i ilâhîde sâbit olan hakāyıkıdır. Ve a'yân-ı sâbite hâriçte mevcûd olmadıklarından mec'ûl, ya'nî muhdes değildirler. Zîrâ mec'ûliyyet hâriçte mevcûd olmakla olur. Ve bahr-ı ahadiyyette istihlâk sûretiyle müttehid olan esmâ, bu mertebede yekdîğerinden mümtâz olurlar.

Üçüncüsü: Mertebe-i ervâhdır ki, vücûd-ı mutlak-ı Hak,a'yân-ı sâbite hasebiyle bu mertebede ukūl ve nüfûs-ı mücerrede olarak zâhir olur.

Dördüncüsü: Misâl-i mutlaktır ki, bu mertebede, kezâ vücûd-ı mutlak-ı Hak, a'yân-ı sâbite hasebiyle, mertebe-i şehâdette zâhir olacak olan mevcûdâtın suver-i misâliyyeleriyle müteayyin ve mütecellî olur. Ve bu suver, âyînede muntabı' olan hayâl gibi latîf olup, kābil-i teczi-ye ve teb'îz değildir.

Beşincisi: Hazret-i his ve şehâdettir ki, bu mertebede dahî yine, vücûd-ı mutlak-ı Hak, kezâ a'yân -ı sâbite hasebiyle sûver-i kesîfede zâhir olur. Ve bu suver kābil-i tecziye ve teb'îzdir. İşte bu merâtibin kâffesi, bir vücûd-ı nâmütenâhînin tenezzülâtı ve tecelliyâtıdır.

Bu zikr olunan merâtibin netîcesi, **insân-ı kâmil** olup, cemî'-i merâtibi câmi'dir. Binâenaleyh insân-ı kâmil mertebesi vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın altıncı mertebe-i tenezzülü ve tecellîsi olmuş olur.

*

İmdi a'yân-ı sâbite ilm-i ilâhîde ne sûretle sâbit olurlarsa o sûretle Hakk'ın ma'lûmu olurlar. Binâenaleyh ilim, ma'lûma tâbi' olmuş olur. Fakat bundan ba'zı zevâtın zehâbı gibi / ilm-i Hakk'ın gayrdan müstefâd olduğu ma'nâsı çıkarılmasın. Zîrâ a'yân-ı sâbite esmânın sûretleridir; ve esmâ ise şuûnât-ı zâtiyyeden ibâret olup, zât-ı Hakk'ın aynıdır. Binâenaleyh, gayr nerededir ki, Hak'ın ilmi ondan müstefâd olsun. Meselâ insan "hattât" olmalıdır ki, kendisinin hattât olduğuna ilmi lâhık olsun. Şu halde kendi indinde hattatlığı ma'lûm olduktan sonra, bir kimse kendi hakkında, "Ben hattâtım" diye hükm eder; ve onun hattatlığı hakkındaki ilmi, "ma'lûm" olan hattatlığına tâbi' olmuş olur.

İmdi a'yân-ı sâbiteden herbirisinin bir iktizâ-yı zâtîsi vardır ki, ona "isti'dâd" ve "kābiliyyet" ta'bîr olunur. Hz. Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın vücûd-ı hâricîde zuhûru, ancak herbir "ayn"ın sûretinde o "ayn"-ın bilâ-ziyâde ve lâ-noksân isti'dâdına münâsib olarak vâki' olur.

Binâenaleyh mü'minin ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı îmânı, ve kâfir ve âsînin ayn-ı sâbitesi dahî küfür ve isyânı taleb etmiştir; ve onların herbirisi vücûd-ı aynîde taleb etmiş oldukları sıfat üzere "Kün!" emriyle zâhir olmuşlardır. Beyt-i cenâb-ı Hâfız:

هر چه هست از قامت ناساز بی اندام ماست ور نه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست

Tercüme: "Her ne varsa bizim endâmsız olan kāmet-i nâsâzımızdandır; yoksa Sen'in nûr-ı vücûdunla teşrîfin, kimsenin boyuna bosuna uymayacak sûrette kısa ve kifâyetsiz değildir." /

İmdi isbât etti ki, muhakkak ilim ma'lûma tâbi'dir. Binâenaleyh "ayn"ının sübûtunda ve ademi hâlinde mü'min olan kimse, vücûdu hâlinde de o sûretle zâhir olur. Ve muhakkak Allah Teâlâ, onun böyle olduğunu ondan bildi. İşte bunun için وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (Kasas, 28/56) **buyurdu. Vaktâki Hak Teâlâ böyle dedi,** مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ (Kāf, 50/29) **ya'nî "Benim indimde kavl, ya'nî hüküm tebdîl olunmaz" dahî buyurur. Zîrâ benim kav-**

lim, halkımda ilmimin haddi üzeredir; "Ve ben kullarıma mübâlağa ile zulmedici değilim" (Kāf, 50/29) **Ya'nî, Ben onları şakî kılan küfrü üzerlerine takdîr etmedim ki, ba'dehû onların ityâna tâkatları olmayan şeyi onlardan taleb edeyim. Belki biz onlara ancak ilmimiz hasebiyle muâmele ettik; ve biz onları ancak nüfûslarından ve üzerinde bulundukları şeyden, bize i'tâ ettikleri şeyle bildik. Binâenaleyh eğer zulüm varsa, zâlim olanlar onlardır. Bunun için Hak Teâlâ** وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (Bakara, 2/57) **ya'nî "Velâkin onlar kendi nefislerine zulmettiler" buyurdu. Böyle olunca Allah Teâlâ onlara zulm etmedi** (16).

Ya'nî bâlâda zikr olunan kavl-i kerîmi ile Hak Teâlâ hazretleri isbât buyurdu ki, ilim ma'lûma tâbi'dir. Binâenaleyh ilm-i ilâhîde her bir ism-i ilâhînin sûreti nasıl mürtesem olursa, o sûret üzere Hakk'ın ma'lûmu olur. Ve Hakk'ın irâdesi dahi, o ilim üzerine taalluk eder. Şu halde bir kimsenin ayn-ı sâbitesi, hâl-i ademde Hâdî isminin sûreti üzere mürtesem bulunmuş ise, vücûd-ı hâricîsi hâlinde dahi hidâyet sûretiyle ve mü'min olarak zâhir olur. Ve Allah Teâlâ o kimsenin hidâyete isti'dâdını ve mü'min olarak zâhir olacağını ezelde onun sûret-i ilmiyyesinden bildi. İşte bundan dolayı Hak وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (Kasas, 28/56) buyurdu; ve kezâ مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ (Kāf, 50/29) dedi. Ve Hz. Şeyh (r.a.) kavl-i Hakk'ı tefsîren buyururlar ki: Zîrâ bir mahlûk benim ilmimde ne sûret üzere sâbit oldu ise, ben onu o sûret üzere bilirim; ve o mahlûk hakkındaki ilmimin haddi, onun sûret-i ilmiyyesinin haddi kadardır. Ve ben kullarıma karşı zallâm değilim ki, onların üzerine lisân-ı isti'dâdlarıyla istedikleri şeyin gayrısıyla hükm edeyim. Zîrâ "zulüm" lügâtte "bir şeyi mevzi'inin gayrına vaz' etmektir".

30 Ve Hz. Şeyh / وَمَا اَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (Kāf, 50/29) âyet-i kerîmesini dahî lisân-ı Hak'la tefsîren buyururlar ki: Ben onları şakî kılan küfrü takdîr etmedim ki, ba'dehû onların îfâsına muktedir olmadıkları şeyi onlardan taleb edeyim? Ya'nî ben zallâm değilim ki, şakāvetlerini mûcib olan küfrü, ezelde onların üzerine takdîr edeyim de, sonra da onların vüs'u hâricinde olan îmânı taleb edeyim; ve onlar îman edemeyince, bundan dolayı onları muâheze eyleyeyim. Belki bizim onlar ile olan muâmelemiz, ancak ilmimiz hasebiyledir; ve biz onları ancak nüfûslarından bize

i'tâ ettikleri şey üzerine bildik. Ve bize i'tâ ettikleri şey, onların isti'dâd-ı zâtî ile hâl-i ademde üzerinde sâbit oldukları şeydendir. Eğer onlar kendi nefislerinden bize i'tâ ettikleri şeyde zulüm vâki' olmuş ise, zâlim olan kendileridir. Her kim ne istemiş ise Hak onu ihsân etmiştir. Hak ihsânından dolayı mes'ûl değildir. Mes'ul olan, Hak'tan taleb edenlerdir. لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ (Enbiyâ, 21/23) Ve işte zâlim onlar oldukları için Hak Teâlâ "Velâkin onlar nefislerine zulm ettiler" (Bakara, 2/57) buyurdu. Şu halde mâdemki Hak, cebren onları kâfir olarak takdîr edip, küfürlerinden dolayı muâteb tutmamıştır, binâenaleyh onlara zulm etmemiştir.

Ve kezâlik biz, onlara ancak dememizi, zâtımızın i'tâ ettiği şeyi dedik; ve zâtımız şöyle demekten ve böyle dememekten üzerinde bulunduğu şeyle bizim ma'lûmumuzdur. İmdi biz ancak dememizi bildiğimiz şeyi dedik. Biz dedik, kavl bizdendir; ve onlardan vâki' olan semâ' ile onlar için imtisâl ve adem-i imtisâl vardır (17).

/Ya'nî cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretleri âyet-i kerîmenin lisân-ı Hak'la tefsîrine devam ederek buyururlar ki: Bizim zâtımız, onlara ne demekliğimizi i'tâ etti ise, biz onlara o şeyi dedik. Zîrâ a'yân-ı sâbite esmâ-i ilâhiyyenin sûretleridir; ve esmâ, müsemmâ olan zâtın aynıdır. Binâenaleyh a'yân-ı sâbite zât-ı ahadiyyenin aynı olur. Ve zât-ı ahadiyye, haddi zâtında bî-taayyün ve bî-renk olduğu halde, tenezzülen kendi esmâsının sûretlerinde müteayyin ve mütecellî olur.

Ve bizim zâtımız, şöyle demekten ve şöyle dememekten ne şey üzerine ise, o şeyle bizim ma'lûmumuzdur. Binâenaleyh bizim zâtımız ne şeyle emretmeyi veyâ emretmemeyi iktizâ ettiyse, biz onunla emrettik. Biz ancak demek iktizâ ettiğini bildiğimiz şeyi dedik. Ya'nî ne vech ile emretmek lâzım idiyse, o vech bizim ilmimizde sâbit idi. İşte biz ancak o emri ettik ve lâyık olan şey ne ise onu dedik. Biz dedik, "kavl" bizimdir; ve onlar tarafından vâki' olan "istimâ'" ile "imtisâl" ve adem-i imtisâl onlarındır.

Ma'lûm olsun ki vücûd, birdir. O vücûd, öyle bir mutlaktır ki, hiçbir hudûd ile mahdûd ve hiçbir kayd ile mukayyed değildir. Fakat niseb-i

zâtiyyesi mevcûd olduğundan, zâtında mündemic ve esmâsından ibâret bulunan bu nisebin zuhûr-ı kemâlâtı için, kesret-i nisebiyyeden müberrâ bulunan mertebe-i ahadiyyetten, mertebe-i vâhidiyyete ve esmâiyyeye tenezzül buyurmuştur. Ve bu mertebe-i esmâiyyede vücûd-ı Hakk'ın iki "yed"i vardır ki, biriyle verir, diğeriyle alır. Binâenaleyh bu mertebede Hak, Mütekellim ismiyle söyler ve Mürîd ismiyle irâde eyler. Bunlar yed-i fâiledir; ve yed-i kābilesi hasebiyle de söylediğini işitir ve irâde ettiği şeye imtisâl eder.Ve şeyin ilm-i ilâhî mertebesinde ademi hâlinde sâbit olan zâtı, mûcidinin zâtına mukābildir. Ve mûcidi o şeyin kendi vücûdunu îcâdda ne gibi bir şeyle emr etmiş ise, o emre imtisâl ile o şeyin kabûlü, mûcidinin "Kün!" kavline tekābül eder. Ve ilm-i ilâhîde ve ism-i Bâtın'da sâbit olan şeyin kuvvetinde / zuhûr vardır. Onun tekevvünü için emir sudûr ettiği vakit o şey, ancak kendi nefsini kendi îcâd eder. Velâkin Hak ile ve Hak'ta îcad eder. Ve Hak cânibinden o şeyin tekvîni için sâdır olan emir, onun ind-i Hak'ta ma'lûm olan isti'dâdına göre vâki' olur. Binâenaleyh Hak tarafından "kavl" ve şey tarafından dahi "işitip" o emre "imtisâl" etmek husûsu sâbit olur. Ve bir şeyin isti'dâdına Hakk'ın ilmi, kendi zâtına olan ilmidir. Çünkü ilm-i ilâhîde sâbit olan şey, bir ism-i ilâhînin sûretidir; ve o ism-i ilâhî ise zâtın şe'ni ve nisbetidir. Ve Hak kendi şuûnâtını ve zâtının muktezâsını bilir. Şu halde ilim ile ma'lûm vücûd-i vâhidin nisbetlerinden ibâret olmakla şey'-i vâhid olur. Yekdîğerinden ayrı görünüşleri bir emr-i i'tibârîdir.

Şiir: İmdi hepsi bizden ve onlardandır; ve ahz dahi, bizden ve onlardandır (18).

Hz. Şeyh (r.a.) lisân-ı Hak'la buyururlar ki: Zât-ı ahadiyyemizin muktezâsı olan şuûnât ve esmâ i'tibâriyle, bu zuhûrâtın kâffesi bizdendir. Ve fakat zât-ı ahadiyyemiz o şuûnâtımız ve esmâmız olmasa, âsâr ile zâhir olmak mümkin olmayacağından, bu i'tibâr ile kâffe-i zuhûrât onlardandır. Ve esmâ bizim şuûnât-ı zâtiyyemiz olmak hasebiyle hakāyıkını bizden almışlardır. Ve onların hakāyıkı ne sûretle ma'lûmunuz olduysa, ilmimiz o ma'lûmâta tâbi' olduğundan, bizim ilmimiz, işte bu ma'lûmâttan ahz olunmuştur.

Bu beyt-i münîfdeki: ''Bizdendir ve onlardandır'' ta'bîrleri, mertebe-i ahadiyyet ile, mertebe-i vâhidiyyete nazaran isti'mâl buyrulmuştur. Bu da nisbî ve i'tibârî bir şeydir. Yoksa hakîkatte vücûd ve esmâ / hep Hakk'ındır. Ve ilim ve ma'lûm şey'-i vâhiddir. Ve bu nümâyişin kâffesi, bütün Hakk'ın kendi nisebiyle olan hüner-bâzlığından başka bir şey değildir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de buyrulur: إِنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ (Muhammed, 47/36) Ya'nî ''Hayât-ı dünyâ ancak la'b ve lehvdir.'' Ve hayât-ı dünyânın la'b ve lehv olması, bizim tevehhüm ettiğimiz varlığımıza nazarandır; yoksa Hakk'a nazaran la'b ve lehv değildir. Onun zâhiri hezl, fakat bâtını ciddin ciddidir. Zîrâ kemâlât-ı esmâiyyenin zuhûru ancak mezâhir ile olur. Binâenaleyh mezâhirin kemâlâtı, Hakk'ın kemâlâtıdır. **Mesnevî:**

این من و ما بہر این بر ساختی تا تو با خود نرد خدمت باختی

Tercüme:''Bu ''ben'' ve ''biz'' i'tibârâtını, kendin ile hizmet oyununu oynamak için yaptın.''

Velhâsıl emrin küllîsi Hak'tan ve bizdendir; ve ahzın kâffesi de kezâ Hak'tan ve bizdendir.

Eğer onlar, bizden değil iseler, şu halde şüphesiz biz onlardanız (19).

Ya'nî eğer a'yân-ı sâbite, vücûdda bizden değil iseler ve bizim suverimiz üzerine ve bizim cismimizle olmazlarsa, şüphesiz biz onlardanız ve onların hakîykındanız ve onların hasebiyleyiz; zîrâ a'yân-ı sâbiteye ''esmâ-i Hak'' tesmiye olunur.

Ma'lûm olsun ki, مِنْهُمْ ve مِنَّا ya'nî ''bizden'' ve ''onlardan'' ta'bîrlerinde isneyyet ma'nâsı vardır. Halbuki vücûd-ı hakîkî ancak birdir. Binâenaleyh bu ta'bîrler nedir? Bâlâda îzah olunduğu üzere bu ta'bîrât, vücûd-ı vâhidin nisebi olan esmâdan neş'et etmiştir; ve nisebin vücûdu, ancak o niseb sâhibinin vücûduyla kāim ve ona tâbi'dir. Binênaleyh onların vücûdu izâfîdir./ Ve vücûd-ı muzâfın şânı hakîkatte ademdir. İmdi Hakk'ın ma'lûmu olan a'yân-ı sâbiteden ba'zılarının mezâhiri olan ve âlem-i şehâdette bulunan enbiyâ ve evliyâ gibi a'yân-ı vücûdiyye, vücûdda isneyniyyet lâzım gelmemesi için, kendilerinin vücûd-ı Hak'la

mevcûd olduklarını iddiâ etmezlerse, varsın onlar öyle desinler. Şübhe yoktur ki Hak onlardandır: ya'nî Hakk'ın vücûd-ı mutlakı onların sûretleriyle müteayyin ve mütekayyid olmuş ve kemâl-i zuhûr ile onlardan zâhir bulunmuştur. Zîrâ Hak mertebe-i ahadiyyette ıtlâk üzeredir; bir sûret ile taayyün ve takayyüd etmedikçe zâhir olmaz. Ma'nâ, görünmek için sûret ister. **Mesnevî:**

صورت از بی صورت آید در وجود — همچنان کز آتشی ز اداست دود
بی نهایت کیشها و پیشها — جمله ظل صورت اندیشها
فاعل مطلق یقین بی صورتست — صورت اندر دست او چون آلتست
گه گه آن بی صورت از کتم عدم — مر صور را رو نماید از کرم
تا مدد گیرد ازو هر صورتی — از کمال و ا ز جمال و قدرتی

Tercüme: ''Sûret, bî-sûretten vücûda gelir; nitekim duman bir ateşten mütevelliddir. Bî-nihâye olan mezâhib ve sanâyi', hep fikirlerin zıll-i suretidir. Fâil-i mutlak hazretleri bilâ-şek bî-sûrettir, O'nun elinde sûret âlet gibidir. O bî-sûret, vakit vakit, ketm-i ademden mahz-ı keremiyle sûretleri ızhâr eder. Ondan her bir sûret, kemâl ve cemâl ve kudretten istifâza etmek için bu sûretleri ızhâr eder.''/

Ey velî bu kelime-i Lûtıyyede'ki hikmet-i melkiyyeyi tahkîk et! Zîrâ ma'rifetin içleridir (20).

Çünkü bu fass-ı münifde Hz. Şeyh (r.a.), insanın adem-i muzâfdan mahlûk olduğunu ve makām-ı risâlet, dîn-i hakkı ızhâr için tasarrufu iktizâ ettiği halde, ümmetine şefkatinden nâşî , tasarrufa mübâşeret etmediğini ve bu âlem-i şehâdette zâhir olan her bir mevcûd , ilm-i ilâhîdeki a'yân-ı sâbitelerinin sûretleri üzere bulunduğunu bilen veliyy-i ârifde himmetle tasarruf bulunmadığını beyân buyurmuştur. Bunlar ise maârif-i ilâhiyyenin içidir. Binâenaleyh sen bu ma'rifetleri, hakîkatı ile ve zevk-i Muhammedî üzere bil!

Şiir: İmdi sana sır zâhir oldu ve emr dahi muttazıh oldu (21).

Ya'nî bu ''hikmet-i melkiyye''de sana sırr-ı rubûbiyyet ve sırr-ı kader âşikâr ve emr-i vücûd hakîkati üzere vâzıh oldu. Çünkü sen emr-i

vücûd için fâil ve kābil lâzım olduğunu ve hakîkatte alan ve verenin Hak bulunduğunu anladın.

Ve tahkîkan "tek" denilen zât-ı vâhid, "çift"te münderic oldu (22).

Ya'nî "tek" vasfı ile tavsîf olunan vücûd-ı vâhid-i hakîkî, a'yân-ı âlemden ibâret olan "çift"te münderic oldu. Zîrâ a'yân-ı âlem, mertebe-i sâniyede vâkı'dır. Ve a'yân bu indirâc ile/ hâsıl oldu. Çünkü vâhidin tekrârı ile çift husûle gelir; ve onun üzerine bir vâhid daha ilâve olunursa ferdiyyet hâsıl olur.

Ma'lûm olsun ki, vücûd-ı mutlak-ı Hak bir vücûd-ı nâmütenâhîdir ki, kemâl-i letâfetinden nâşî idrâk-i ukūlden muhtecibdir. Bu mertebe-i ıtlâkta hiçbir sıfat ve isim ile tavsîf olunmaz.

Fakat bu mertebeden sıfât ve esmâ mertebesine tenezzül edince "Allah" ismi ile müsemmâ olur. Binâenaleyh "Allah" zât ile ahadî, sıfât ile vâhidîdir; ve sıfât esmânın menşeidir.

İmdi Hak mertebe-i zâttan, mertebe-i ilme tenezzül buyurdukda, ilm-i ilâhîde esmânın suveri peydâ olur; ve esmâ kesîr ve muhtelif olduğundan, peydâ olan suver-i ilmiyye dahî kesîr ve muhtelif olur. İşte vücûd-i vâhid-i Hak, biri diğerinden daha kesîf olmak üzere bu âlem-i his ve şehâdete kadar tenezzül etmiş ve her bir mertebede, "ayn-ı sâbite" denilen her bir ismin ilm-i ilâhîdeki sûreti, o âlemin kesâfeti nisbetinde bir kisve-i taayyüne bürünmüştür. Binâenaleyh "halk" dediğimiz âlem vücûd-ı latîf-i Hakk'ın kesâfetle zuhûrundan; ve ondaki sûretler, suver-i esmâiyyesine göre, yine kendisinin taayyün ve takayyüdünden ibârettir.

Bu mukaddime anlaşıldıktan sonra bâlâdaki beyt-i şerîfin ma'nâsı tavazzuh eder. Şöyle ki: Vücûd-ı vâhid-i Hak ferd ve vitr iken, bi-hasebi'l-esmâ, âlem-i halka bi't-tenezzül taayyün ve takayyüd eyledikde şef'iyyette münderic olur; zîrâ vücûd-ı halk dahî mâdemki vücûd-ı vâhidden ibârettir, şu halde vâhidin yanına bir vâhid daha ilâve edilmiş, demek olur. Ve vâhidin yanına bir vâhid daha ilâve olunca, iki olur ki, buna da "çift" ta'bîr olunur. Fakat bu öyle bir çifttir ki, vücûd-ı vâhid-i Hakk'ın indirâcıyla peydâ olmuştur; ve bu indirâc diğer bir vücûda hulûl / sûretiyle değildir. Belki onun sıfât-ı ârızasından ibâret bir vücûd-ı

izâfîye sereyânıdır.

Misâl: Buhâr buhâriyyetinde vitr, ya'nî tek olduğu halde, bir mertebe tekâsüf edince bulut olur; ve bir mertebe daha tekâsüf ettiği vakit su; ve yine tekâsüf edince buz olur. Bu mertebelerin cümlesi buhara nisbeten hâdistir; ve buhar onlara nisbetle kadîmdir. Ve bulutun, suyun ve buzun vücûdlarında, vitr olan buhar mündericdir. Fakat buharın indirâcı hulûl sûretiyle değildir; belki onların vücûdu buhardan başka birşey değildir. Bunlar ancak buhârın sıfât-ı ârızasıdır. Maahâzâ bu mertebelerde onlara buhar tesmiye olunmaz; zîrâ sıfât i'tibâriyle buhârın gayrıdır; ve buhâr-ı latîfin tenezzülüyle onun mukābilinde, yine onun vücûdundan bir vücûd peydâ oldu ki, o da bulutun vücûdudur. Binâenaleyh bire bir ilâve olunmuş oldu. Ve bu sûretle çiftlik ve şef'iyyet hâsıl oldu; ve vitr olan buhar onda münderic oldu.

4 Kânun-ı evvel 332 / Saferu'l-hayr 334 Pazar gecesi sâat-i ezânî 5.

•

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XIV

[BU FASS KELİME-İ ÜZEYRİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN "HİKMET-İ KADERİYYE" BEYÂNINDADIR]

Bu fassta Kelime-i Üzeyriyye'ye muhtas olan "hikmet-i kaderiyye" mevzû-i bahs olur. Zîrâ cenâb-ı Üzeyr'in muktezâ-yı hakîkatı bu olup, sırr-ı kaderin ma'rifeti tarafına râğıb olmuştur. Hz. Üzeyr, kudretin makdûra taalluku keyfiyyetinden taaccüb ve Hırbe karyesinin olduğu hâl üzere iâdesini istib'âd etmiş ve قَالَ اَنّٰى يُحْيِى هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا (Bakara, 2/259) ya'nî "Bu harâbâtı bu halden sonra Allah Teâlâ nasıl ihyâ eder?" demişti. Hak Teâlâ onun isti'zâm ve istib'âdı sebebiyle suver-i iâdenin ve ahkâm-ı kudretin envâ'ını ızhâr eyledi. Ya'nî onu yüz yıl imâte ve ba'dehû ihyâ kıldı. Binâenaleyh bu hikmet, Üzeyr (a.s.)a mukārin kılınarak ahkâm-ı kazâ ve kader bu hikmette îrâd olundu. Ve "melk" ve şiddet, Hakk'ın ve esmâ-i ilâhiyyenin olup, sırr-ı kadere ıttılâ' Hakk'a mahsûs bulunduğundan, bu "hikmet-i kaderiyye", "hikmet-i melkiyye"yi ta'kîb etti. Ve bunda, fânî-fillah olup rükn-i şedîd olan Hakk'a ilticâ eyleyen kimsenin, vücûd-ı hakkāni ile mevcûd olduktan sonra sırr-ı kadere ve hikmet-i kaderiyyeye muttali' olacağına işâret vardır. Nitekim Üzeyr (a.s.) imâte ve ihyâ olunduktan sonra, sırr-ı kadere vâkıf oldu. /

*

* *

Bil ki, "kazâ" Allâh'ın eşyâda hükmüdür. Ve Allâh'ın eşyâda hükmü, Allâh'ın eşyâya ve eşyâda olan ilminin haddi üzeredir. Ve Allâh'ın eşyâda olan ilmi dahi, ma'lûmât nefislerinde ne hâl üzere sâbit idiyseler, o ma'lûmâtın Hakk'a i'tâ ettikleri şeyin haddi üzeredir (1).

Ya'nî Hak zât-ı ahadiyyetinde mündemic olan bi'l-cümle sıfât ve esmâ-i ilâhiyyesinin kuvveden fiile zuhûrunu murâd eyledikde, nefes-i rahmânî ile, o esmânın mezâhirinin sûretleri ilm-i ilâhîde peydâ ve herbirerleri ilmen müteayyin olup, birbirinden mümtâz oldular. Ve esmâ-i ilâhiyyeden her birinin isti'dâdı ve hâssıyyeti ne ise, o sûretlerin her biri de tâbi' olduğu ismin isti'dâd ve hâssıyyetini hâiz oldu. Ve o eşyâ, saâdet ve şakāvetten ve îman ve küfürden ve ikbâl ve idbârdan ve kemâl ve noksândan ve sâir ahvâl ve levâzımından ilm-i ilâhîde ne sûret üzerine müteayyin oldular ve Hak onları ne sûret üzerine bildi ise, onlar hakkında ol vech ile hükm eyledi. Demek ki Hakk'ın eşyâ-yı ma'lûme üzerindeki hükmü, o eşyâ isti'dâdât-ı zâtiyyeleriyle Hakk'a ne vermiş iseler, o verdikleri ilmin haddi üzeredir. İşte "kazâ" budur; ve bu hükümde tevkît yoktur. Zîrâ bu hüküm, zât-ı Hakk'ın aynı olan ilm-i ilâhîde nefisleriyle ma'dûm olan eşyâ üzerinedir. O mertebede ise zaman ve mekân yoktur.

Ve "kader", eşyânın "ayn"ında ve nefsinde sâbit olduğu şey üzerine, hükmün min-gayri-ziyâdetin tevkîtidir (2).

Ya'nî "kader", ilm-i ilâhîde eşyânın "ayn"ı iktizâsınca i'tâ ettiği hükmü ve ahvâli, vakt-i muayyende ve zamân-ı mukadderde icrâ edip, ızhâr eylemektir. Binâenaleyh kader, a'yân-ı ma'lûmeden her birisinin ahkâm ve ahvâlini sebeb-i muayyen ile vakt-i muayyende ta'yîn eder; ve o ahkâm ve ahvâl o vakitten aslâ ileri, geri gitmez. Bu sûretle kader, kazânın tafsîli olur. Ve "kazâ", ilm-i ilâhî-i zâtî-i ezelîde eşyâ-yı ma'lûme üzerine ne şey hükmetmiş ise, / "kader" o şeyi ziyâde ve noksan olmayarak bi-hasebi'l-ezmân takdîr eder.

İmdi kazâ-yı ilâhî eşyâ üzerine ancak eşyâ ile hükm etti (3).

Ya'nî eşyâ ilm-i ilâhîde sübûtu hâlinde kendi nefislerinde, "ayn"larının ahvâlinden ne şey üzere sâbit olmuşlarsa, kazâ-yı ilâhî dahî o eşyâ üzerine onların aynlarının verdiği ahvâl ve ahkâm ile hükmeder. Binâenaleyh Hak Teâlâ hiçbir ferd üzerine, hariçten birşey ile hükmetmez. Ancak o efrâdın her birisi, isti'dâd-ı zâtîsi hasebiyle Hakk'a bir

hüküm i'tâ eder. Ve Hakk'ın üzerine o hüküm ile kendi üzerine hükmetmesini, Hakk'ın üzerine hükm eyler.

Misâl: Mi'mâr, bir binâyı inşâ ettiği sırada, döşeme ve kaplama tahtalarını , o tahtaların isti'dâdına göre intihâb eder. Döşeme tahtası, lisân-ı hâl ile mi'mâra: "Benim binânın kaplamasında isti'mâle salâhiyyetim yoktur; sen beni, döşeme için isti'mâl et!" der. İşte bu tahtanın mi'mâr üzerine, kendi isti'dâdı hasebiyle, bir hükmüdür. Mi'mâr dahi tahtanın kendi üzerine olan bu hükmünü kabûl ile, onun döşemede isti'mâline hükm eyler. Mi'mâr bu hükmü hariçten almadı, belki tahtanın zâtından almış oldu.

Ve bu ayn-ı sırr-ı kaderdir. Buna ıttılâ', müşâhid olduğu halde, kalbi olan ve ilkā-yı sem' eden kimseye mahsûstur (4).

Ya'nî "kazâ"nın eşyâ üzerine, yine eşyâ ile hükmetmesi keyfiyyeti, halâyık üzerine hâkim olan ayn-ı sırr-ı kaderdir; ve bu sırr-ı kadere ıttılâ', ancak mezâhirde envâr-ı Hakk'ı müşâhede edici olduğu halde, mezâhir-i hissiyye ve akliyyede Hak ile mütekallib kalbe mâlik bulunan ve nûr-i îmanla işiten kimseye mahsûstur. Bu evsâfı hâiz olmayan sırr-ı kadere muttali' olamaz.

İmdi hüccet-i bâliğa Allah için sâbittir. (5).

Rûz-ı cezâda bu hüccet-i bâliğanın sûret-i sübûtu, âtîdeki suâl ve cevâbdan anlaşılır. /

Cenâb-ı Zü'l-Celâl hazretleri: Ey kâfir ve âsî ve câhil kullarım! Ameliniz hasebiyle sizin hakkınızda tertîb ettiğim cezâyı çekiniz!

Ehl-i ikāb: Yâ Rab! Küfrü, isyânı ve cehli, ezelde sen bizim üzerimize takdîr ettin. Senin takdîrin ile bizden sâdır olan a'mâlden dolayı şimdi bizi muâheze etmen ve tâkatımızın hâricinde olan şeyi bizden taleb etmen hakkımızda zulüm olmaz mı?

Cenâb-ı İzzet: Benim kazâ ve takdîrim ilmime tâbi'dir; ve ilmim dahî, isti'dâd-ı ma'lûmunuza tâbi'dir. Binâenaleyh siz ezelde bana dediniz ki: "Bizim isti'dâd-ı mahsûsumuz budur; biz senden bu isti'dâdımıza göre hükm isteriz." Ben de öylece hükmettim ve zâtınızda meknûn

olan şey üzerine ifâza-yı vücûd edip, o şeyi îcâd ve ızhâr eyledim. Binâenaleyh sizden sâdır olan küfür ve isyân ve cehil, ancak sizin zâtınızda bi'l-kuvve mevcûd olan şeydir. Ben yalnız ifâza-i vücûd edip, onları îcâd ve ızhâr ettim. İmdi ben size zulmetmedim. Siz ancak kendi nefsinize zulmettiniz. Ve sizin talebinizin hâricinde size birşey vermedim.

Ehl-i ikāb: Yâ Rab! Bizim zâtımıza o isti'dâdı veren kimdir? Ve ilm-i ilâhînde onu kim îcâd eyledi veyâ onu vaz' eden kimdir?

Cenâb-ı İzzet: Ma'lûmât-ı ezeliyyede olan isti'dâd mec'ûl değildir. Zîrâ benim "ilm"im sıfat-ı zâtiyyemdir. Sıfât-ı ilâhiyyem ise, Zât-ı Celîl-i şânımla berâber kadîmdir. Ve ezel-i âzâlde îcâd mesbûk değildir. Binâenaleyh îcâddan evvel bir şeyin îcâdı mevzû'-i bahs olamaz. Ben yalnız ilm-i ezel-i ilâhîmde olan şeye ifâza-i vücûd edip, onları kümm-i gaybdan sâha-i bürûza çıkardım. Onlar da ezeldeki halleri ve isti'dâdları üzere zâhir oldular. Kendi hallerinin gayrisiyle zâhir olmaları için aslâ
5 / cebir ve hükm etmedim. Yed-i feyyâzımda buhl yoktur. Siz istediniz, Ben de verdim. Ben fiilimden, mes'ûl değilim, mes'ûl olan sizsiniz.

Bu sûrette Allah için hüccet-i bâliğa sâbit olur. Çünkü bizim üzerimize O'nun hükmü, ilm ü hikmet-i ilâhiyyesi mûcibince ve zâtı muktezâsıyladır. Ve eşyânın "ayn"ları, hâl-i ademde, ne şey üzerine sâbit olmuş idiyseler, O'nun hükmü ancak o şey üzerinedir. Ve a'yânın hâl-i ademde o hâl üzere sübûtları, gayr-ı mec'ûl olan isti'dâdâtına müsteniddir. لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ (Enbiyâ, 21/23) âyet-i kerîmesinin ma'nâyı münîfi bu hakîkate nazaran teemmül buyrulmak lâzımdır.

Sual: A'yân, hem hâl-i ademde bulunuyor ve hem de sâbit oluyorlar. Hâl-i ademde bulunan ve yok olan şey, nasıl sâbit olur? Çünkü sübût dediğimiz keyfiyet, mevcûdun şânıdır.

Cevap: Buradaki "adem"den murad, adem-i mahz değildir. Zîrâ adem-i mahzdan hiçbir şey çıkmaz. Bi'l-kuvve mevcûd olup, henüz bir libâs-ı taayyüne bürünmemiş olan bir şey dahî hâl-i ademdedir. Meselâ elimize bir erik çekirdeği aldık. Bunun içinde dallı budaklı bir erik ağacı olduğunu biliriz; ve bu ilmimizle, içinde böyle bir ağaç olduğuna hükmederiz. Halbuki ağaç meydanda yoktur; henüz hâl-i ademdedir. Ve bu hâl-i ademle berâber çekirdeğin içindeki erik ağacı sâbit olmuştur, ya'nî bi'l-kuvve mevcûddur, bi'l-fiil hâl-i ademdedir. Henüz libâs-ı ta-

ayyün iktisâ etmemiştir. İmdi biz bu hükmümüzü, o çekirdeğin hâricinden almadık; belki hâl-i ademde sübût bulduğu şeyden ahz eyledik. Bu keyfiyyet-i sübût dahi, çekirdeğin isti'dâdına müsteniddir. Zîrâ bu çekirdek kayısı, üzüm, hurma ve şeftâli ve sâir meyvelerin çekirdeği değildir. İsti'dâd-ı zâtîsi ancak erik ağacı çıkmasına müsâiddir. Bi'l-farz bir bahçıvan bu çekirdeği dikip terbiye etse ve içinden çıkan erik ağacı, sen niçin benim erik ağacı olduğuma hükmettin dese, bahçıvan, senin hâl-i ademde sâbit olan "ayn"ın, ne hal üzerine idiyse, ona göre hükmettim cevâbını verir. İşte eşyâ hakkındaki hükm-i ilâhî dahî, onların hâl-i ademde, "ayn"ları ne hâl üzere sâbit olmuş iseler, ona göredir. Sâbit oldukları hal dahi / isti'dâdât-ı zâtiyyelerine merbûttur; ve isti'dâdât-ı zâtiyye ise gayr-ı mec'ûldür.

İmdi bu bahsin daha etraflı bir sûrette tavzîhi zımnında isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûl hakkında tafsîlât i'tâsı münâsib görülür.

İsti'dâd-ı gayr-ı mec'ûl:

Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinin vücûd-ı mutlakı, mertebe-i ahadiyyette iken, kâffe-i sıfât ve esmâ-i ilâhiyyesi, zât-ı azîmü'ş-şânında mahfî ve kâmin idi; ve hiç birisi diğerinden mümtâz değildi. İşte كنت كنزا مخفيا hadîs-i kudsîsi bu mertebeyi beyân buyurur. Vaktâki esmâ-i ilâhîyye lisân-ı halleriyle kendilerinin, âstîn-i gaybdan sâha-i zuhûra çıkarılmalarını müsemmâlarından taleb ettiler, Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri kendi zâtı ile, kendi zâtında, kendi zâtına tecellî buyurmakla, o esmânın zılâli olan a'yân, ilm-i ilâhîde sâbit oldular. İşte bu mertebede esmâ, yekdîğerinden mümtâz oldu. Onların zılâli olan a'yân dahi, o esmânın muktezâları ne ise, o hal üzere sübût buldular. İşte o esmânın muktezâları olan ahvâl, a'yân-ı sâbitenin isti'dâdâtı oldu. Halbuki esmânın muktezâları olan ahvâlin hiçbirisi mec'ûl olmadığından, onların zılleri olan a'yân-ı sâbitenin isti'dâdâtı dahî mec'ûl değildir.

Meselâ Dârr isminin muktezâsı zarar vermek ve Nâfi' isminin muktezâsı da nef' i'tâ eylemekdir. Ve kezâ Mudill isminin muktezâsı dalâlet ve Hâdî isminin muktezâsı da hidâyettir. Bunların ilm-i ilâhîde sâbit olan "ayn"ları da, o isimlerin muktezâları olan zarar ve nef' ve dalâlet ve hidâyet halleri üzerine olur; ve onların isti'dâdât-ı zâtiyyeleri de

bu hallerden ibâret bulunur. İmdi bu âlem-i şehâdetteki eşyânın hakîkatleri, işte bu a'yân-ı sâbitedir. Bu a'yân, ilm-i ilâhîde ne hâl üzere sâbit olmuş ve isti'dâdları neyi iktizâ eylemişse, Hakk'ın hükmü ona göredir.

Ey birâder can-berâber! Bu kıyl ü kâllerin cümlesi tekābül-i esmâdandır. Vücûd-ı hakîkî ise ancak müsemmâ olan Hakk'ındır; halkın vücûdu ortada bir bahânedir. Nitekim **Fass-ı Ya'kūbî**'nin şerhinde misâl ile tavzîh edilmiş idi. Ve belki halkın vücûdu dahi Hakk'ın olup, suâl ve cevâb kendisinden yine kendisine vâki' olur. Hemen cenâb-ı Zü'l-Celâl hazretleri bu fakîri ve taleb eden kâffe-i ihvânı vehm-i enâniyyetten halâs ve zevk-ı fenâ ile kâm-yâb buyursun, âmin! Bi-hürmeti-Seyyidi'l-mürselîn **Mesnevî:**

ما نبودیم و تقاضا مان نبود لطف تو ناگفتهٔ ما می شنود

Ve kezâ Cenâb-ı Mevlânâ (k.s.) buyurur:

بکمال بود عشقم ز ازل که آفریدی نه زمین بد و نه گردون که دعای من شنیدی

نه خوری بد و نه ماهی نه سری بد و کلا هی که مرا برای عشقت ز کزید کان کزیدی

•

*

/ Böyle olunca hâkim, hakîkatte mes'elenin "ayn"ına tabi'dir ki, o mes'elenin zâtının iktizâ ettiği şeyle onda hükm eder. İmdi mahkûmün-aleyh kendisinde olan şeyle hâkim üzerine hâkimdir ki, kendi üzerine bununla hükm eyleye (6).

Ya'nî hâkim-i Hakîm olan Allah Teâlâ hazretlerinin bir şey üzerine kazâsı ve onu takdîr eylemesi, ancak o şeyin muktezâ-yı kābiliyyetine göredir. Binâenaleyh hâkim hükmünde, mahkûmün-aleyh olan şeyin taleb-i isti'dâdına tâbi'dir. Ya'nî mahkûmün-aleyhin kābiliyyet ve isti'dâdı hâkime der ki: "Benim kābiliyyet ve isti'dâdımın muktezâsı budur. Hakkımda bu muktezâya göre senden hüküm isterim". Hâkim dahi ona göre hükmeder.

İmdi hâkim, kim olursa olsun, her hâkim hükm eylediği şeyle ve hükm eylediği şeyde mahkûmün-aleyhdir (7).

Ya'nî hâkim ister Hak olsun,ister halk olsun, bir şeyle ve bir şeyde hükm ettiği vakit, ancak o şeyin zâtının ve hakîkatinin muktezâsı ne ise, ona göre hükmeder. İşte hâkim bu hükm ettiği şeyle mahkûmünaleyhdir. Zîrâ mahkûm, hâkime der ki: "Benim hâlimin muktezâsı budur. Sen benim hakkımda şu hükm ile hâkim ol!" Binâenaleyh mahkûm vereceği hüküm ile evvelâ hâkimi mahkûmün-aleyh kılar. Hâkim dahî bu sûretle mahkûmün-aleyh olduktan sonra hükmünü verir; ve hakkında bu hüküm lâhık olan dahî sâniyen mahkûmün-aleyh olur. Hükm-i Hak böyle olduğu gibi, hükm-i enbiyâ ve selâtîn ve mahkeme hâkimlerinin hükmü dahi böyledir.

İmdi bu mes'eleyi tahkîk et! Zîrâ sırr-ı kader, ancak şiddet-i zuhûrundan dolayı meçhûl oldu. Ve enbiyâdan onun hakkında taleb ve ilhâh kesretle vâki' olduğu halde, sırr-ı kader bilinmedi (8).

•

Sırr-ı kaderin şiddet-i zuhûru budur ki: Hakk'ın emri ve hükmü olmadıkça, birşey vâki' olmaz. Ve Hakk'ın hükmü dahi ancak mahkûmünaleyh olan şeyin zâtı ne vech ile hükmetmiş ise, o şey hakkında ona göre lâhık olur. Ve bu hakîkatin meçhûl olması ehl-i irfan indindeki mechûliyyettir. Yoksa erbâb-ı cehil ve tuğyân burada kāle bile alınmaz. Onlar أُولٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ (A'râf, 7/179) vasfıyla mevsûf insan sûretinde bir sürü hayvânâttan ibârettir.

Ve bu sırr-ı kader hakkında enbiyâdan onun ıttılâ'ına kesretle taleb ve ilhâhın sebebi budur ki: Umûmu da'vete me'mûr olan enbiyâ, halktan ba'zılarının hidâyete kābiliyyeti olup, ba'zılarının olmadığını bildiklerinden, hidâyete ehliyeti olanları görüp da'vet etmek ve ehliyeti olmayanlar hakkında beyhûde zahmet ve meşakkat çekmemek için, sırr-ı kadere ıttılâ'ı / taleb ederler. Velâkin mücâzât-ı ibâd, onların a'mâllerine ve enbiyâya itaât ve isyânlarına ve îman ve küfürlerine mukābil cârî olduğundan; ve bu iki fırkanın birbirinden ayrılması ve zâtında saâdete kābiliyyeti olan kimselerin, da'vet-i enbiyâya icâbeti sebebiyle, saâdeti zâhir olarak mesrûr olacak şeyle cezâ olunması; ve zâtında şekāveti muzmer olan kimselerin, enbiyâya inkârları hasebiyle, bâtınlarındaki şekāvetleri zâhir olarak nâhoş şeyle mücâzât kılınması muktezî

bulunduğundan, kendilerine emr-i da'vette fütûr gelmemek için, enbiyâ (a.s.) hîn-i da'vette sırr-ı kaderden muhtecib oldular.

Ma'lûm olsun ki, rusül (salavâtullâhi aleyhim), evliyâ ve ârifîn oldukları haysiyyetle değil, rusül oldukları haysiyyetle, ümmetlerinin bulundukları hal merâtibi üzeredir. Binâenaleyh rusül indinde, irsâl olundukları ilimden, ancak ümmetlerinin bilâ-ziyâde ve lâ-noksan muhtâc oldukları şey kadar vardır (9).

Ya'nî resûllerin resûl oldukları cihetten, ilm-i irsâldeki mertebeleri, ümmetlerinin merâtibi ve îmân ve i'tikādâtı ve ilim ve maârif ve isti'dâdâtı üzeredir. Binâenaleyh her birisinin ümmeti, ulûmdan ne mikdâra muhtâc ise, ilm-i risâlete müteallık olarak onların indindeki şey dahî, o mikdârdan zâid ve nâkıs değildir. İmdi ma'lûm olsun ki rusül (a.s.) için üç cihet vardır:

Birincisi cihet-i risâlet olup, bu cihetle ümmetlerinin umûr-ı uhreviyye ve dünyeviyyelerinin salâhını mûcib olan ahkâm-ı ilâhiyyeyi deruhte ederek onlara tebliğ ederler. Ve bu ahkâm ümmetlerinin ihtiyâcından ziyâde ve noksan değildir.

İkincisi cihet-i velâyet olup, onların sıfât-ı Hak'ta sıfatlarıyla ve zât-ı Hak'ta zâtlarıyla fânî olmaları ve esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyenin kemâlâtı, isti'dâd-ı zâtîleri ve kābiliyyât-ı külliyyeleri sebebiyle onlarda zâhir olması için, o rusülün fenâ-fillah merâtibidir. Rusül-i kirâm bu cihetten ümmetlerinin hakāyıkı merâtibi üzerine değildir.

Üçüncüsü cihet-i nübüvvet olup enbiyâdan her birisi isti'dâd-ı aslîsi ve kābiliyyet-i zâtîsi hasebiyle ma'rifet-i ilâhiyyeden merzûk olduğu kadar, Allah Teâlâ'dan ihbârdır. Ve bu cihet, cihet-i velâyetin zâhiri ve cihet-i velâyet bunun bâtınıdır. 10

/Halbuki ümmetler mütefâzıledir. Ba'zısı ba'zısı üzerine ziyâde olur. Rusül (a.s.) dahî ümmetlerinin tefâzulu hasebiyle, ilm-i irsâlde mütefâzıle olur. O tefâzul da Hak Teâlâ'nın تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ (Bakara, 2/253) **kavlindeki tefâzuldur. Ve kezâ rusül, ulûm ve ahkâmdan zâtlarına râci' olan şeyde isti'dâdları hasebiyle mütefâzıldırlar. O tefâzul dahi Hak Teâlâ'-**

nın وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ (İsrâ, 17/55) **kavlindeki tefâzuldur** (10).

Ya'nî ümem, ulûm ve maârif ve akāid ve isti'dâdâtta ve kabûlde yekdîğerinden farklıdır. Ba'zılarının ba'zılarına rüchânı ve fazlı vardır. Ve her bir resûl ancak ümmetinin kābiliyyeti ve isti'dâdlarının talebi üzerine irsâl olundu. Binâenaleyh resûlün onlara teklîfi ancak kendilerinin vüs'at-ı isti'dâdları derecesinde vâki' olur. Ve bir ümmetin istidâdâtta ümem-i sâire üzerine fazlı ne kadar ise, o ümmete irsâl olunan resûl (a.s.)ın rusül-i sâire üzerine ilm-i risâletteki fazlı da o kadardır. Hak Teâlâ hazretleri bu fazlı تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ (Bakara, 2/253) kavliyle beyan buyurmuştur.

Ve kezâ enbiyâ, merâtib-i nübüvvette, a'yân-ı sâbitelerinin isti'dâdâtı muktezâsınca ulûm ve ahkâm ve maârifde yekdîğeri üzerine tefazzul ederler. Çünkü nübüvvet velâyetin zâhiri ve velâyet nübüvvetin bâtını olduğundan, onların nübüvvetteki tefâzulları, velâyetteki tefâzulları hasebiyledir. Ve onların velâyetteki tefâzulları ise, ilm-i ilâhîde, mazhar oldukları esmâ hasebiyle a'yân-ı sâbitelerinin vüs'at ve şumûlüne göredir. Bu tefâzul , evvelki tefâzulden başka olup, Hak Teâlâ hazretleri bunu وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ (İsrâ, 17/55) kavliyle beyan buyurmuştur. Binâenaleyh bu tefâzul, onların isti'dâdât-ı gayr-ı mec'ûllerine râci' olup, velâyetleri cihetiyle olan tefâzuldür.

Ve Hak Teâlâ halk hakkında وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ (Nahl, 16/71) **ya'nî "Hak Teâlâ rızıkta, ba'zınızı ba'zınız üzerine tafzîl eyledi" buyurdu. Ve halbuki rızk ulûm gibi rûhânî ve ağdiye gibi hissîdir. / Ve Hak Teâlâ rızkı kader-i ma'lûm ilk tenzîl eder; ve kader-i ma'lûm halkın taleb ettiği istihkāktır. Zîrâ "Allah Teâlâ her şeye onun halkını i'tâ eyledi"** (Tâhâ, 20/50) (11).

Ya'nî Hak Teâlâ, umûmen halk hakkında "Hak Teâlâ rızk husûsunda ba'zınızı ba'zınız üzere tafzîl eyledi" (Nahl, 16/71) buyurdu. Ve rızkın ba'zısı ulûm-i ilâhîyye gibi rûhânî ve ma'nevî; ve ba'zısı envâ'-ı gıdâ ve taâm gibi hissî ve sûrîdir. Ve halkın taleb eylediği istihkāklarından ibâret olan bu rızkı, Cenâb-ı Hak ancak kader-i ma'lûm

ile inzâl eyler. Ma'lûmdur ki, ilm-i ilâhîde herşey, ayn-ı sâbitesinin isti'dâd-ı aslîsi hasebiyle Hak'tan bir hüküm ister. İşte isti'dâdının muktezâsı mûcibince o şey hakkında kazâ olunan hüküm, "kader-i ma'lûm"dur. İmdi o şey, kazâ olunan hükmün halkını ve kisve-i vücûdu iktisâsı indinde kader-i ma'lûm üzere bulunan müstahak olduğu rızkını Hak'tan taleb eder. Hak Teâlâ da ona inzâl eyler. Eşyânın ayn-ı sâbitelerindeki isti'dâd mütefâvit olduğundan, bu tefâvüt-i isti'dâdât muktezâsınca, kader-i malûm ile nâzil olan rızıklarda dahî tefâvüt vardır. Binâenaleyh bu rızık sâhiblerinin arasında da tefâvüt zâhir olur. "Cenâb-ı Hak ise her şeye hakkını i'tâ eyledi"(Tâhâ, 20/50); ya'nî ezelde ilm-i ilâhîde her şey ne hüküm taleb etmiş ise, o hükmü ve müstehak olduğu şeyi Allah Teâlâ def'a-i vâhidede ona verdi. Velâkin hazret-i vücûda dâhil olduktan sonra semâvât ve arz hazînelerinden gıdâ-yı sûrîyi; ve semâvât-ı hakāyık ve ervâh ile arz-ı nüfûs ve eşbâh hazînelerinden dahî gıdâ-yı rûhânîyi tedrîc ile tenzîl buyurdu.

> **İmdi Hak Teâlâ, her şeye meşiyyeti taalluk ettiği kadar, rızk tenzîl eder; ve meşiyyeti dahî bildiği ve ilmi mûcibince ezelde hükm eylediği şeye taalluk eyledi. Ve bundan evvel dediğimiz gibi Hak Teâlâ ma'lûmu ancak, o ma'lûmun kendi nefsinden Hakk'a i'tâ ettiği şeyle bildi** (12).

Ya'nî **Fass-ı Ya'kūbî**'de Şeyh (r.a.) "Hakk'ın irâdesi ilmine ve ilmi de ma'lûma tâbi'dir" buyurmuş; ve bu fassın ibtidâsında dahi "Allah'ın eşyâda hükmü, eşyâda olan ilminin haddi üzeredir" demişti. Şimdi de/bu hükmünün tenzîl-i erzâk husûsunda dahî cereyânını beyan buyuruyor.

> **İmdi tevkît asılda "ma'lûm" içindir. Ve ilim ve irâde ve meşiyyet kadere tâbi'dir** (13).

Ya'nî ilm-i ilâhîde eşyânın "ayn"larında olan şeyin vakt-i muayyen ile tevkîti, asılda ve hakîkatte isti'dâdıyla o tevkîti taleb eden ayn-ı sâbite-i ma'lûme içindir. Zîrâ her bir ayn-ı sâbitenin kendi ahvâlinden her bir hâlin vakt-i muayyende ve zamân-ı mahsûsta taayyününü taleb, onun muktezayât-ı zâtiyyesindendir.

Binâenaleyh kazâ ve kader ve irâde ve meşiyyet, ilm-i ilâhîye; ve ilm-i ilâhî de "kader-i ma'lûm" olan ayn-ı sâbiteye tâbi'dir. Meselâ yetmiş sene ömrü olan bir kimsenin doğduğu günden vefâtına kadar olan yediği taâm kendisine def'aten gelmemiş, belki evkāt-ı muayyenede tedrîcen nâzil olmuştur. Ve kezâ ondan sudûr eden ef'âl-i hasene ve kabîhanın mecmû'u dahi birdenbire zuhûr etmeyip, vakit vakit peydâ olmuştur. Ve kezâ ondaki ilim ve ma'rifet dahi def'aten nâzil olmayıp yevmen-fe-yevmen ve ânen-fe-ânen ale't-tedrîc peydâ olmuştur. Velhâsıl hîn-i vefâtına kadar sûrî ve ma'nevî erzâktan her ne vakit ne mikdar gelmiş ise, hep ezelde ilm-i Hak'ta ma'lûm olan ayn-ı sâbitesinin lisân-ı isti'dâdiyle taleb ettiği vakit ve mikdâra göre nâzil olmuştur. Rubâî:

ای عین تو نسخهٔ کتاب اوّل — مشروح در آن صحیفهٔ اسرار ازل
احکام قدر چو بود دروی مدرج — حق کرده باحکام کتاب تو عمل

Tercüme:

"Aynın ki senin oldu kitâb-ı evvel
Meşrûhdur o kitabda esrâr-ı ezel
Ahkâm-ı kader çünki yazılmış onda
İşte o kitâbın ile Hak etti amel"

/ Böyle olunca sırr-ı kader ulûmun ecell ve a'zamındandır. Ve Allah Teâlâ onu ancak ma'rifet-i tâmmeye muhtas kıldığı kimseye tefhîm eder. Sırr-ı kaderi bilmek, onu bilen kimseye râhat-ı külliyyeyi i'tâ eder. Ve yine onu bilen kimseye azâb-ı elîmi i'tâ eyler. Şu halde ilm-i kader sâhibine iki nakîzı i'tâ eder (14).

Sırr-ı kader ilminin sâhibine râhat-ı kâmile îrâs etmesinin sebebi budur ki: Böyle bir kimse kendisine gelen şeyin, ancak ilm-i ilâhîde ayn-ı sâbitesi Hakk'a ne i'tâ etmiş ise, kazâ-ı sâbıkta Hakk'ın takdîr buyurduğu şey olduğunu ve ezelen kendisinin hakîkati, ayn-ı sâbitesi Hakk'a ne vermiş ise tehallüf ve ebeden tağayyür ve tahavvül etmiyeceğini bilir. Binâenaleyh kendisi için makdûr olan şeyin arkasında koşmak zahmetinden kurtulur; ve makdûr olmayan şeyin ne kadar arkasında koşulsa boş olduğunu bilerek, onu talebden vazgeçer. Ve eğer husûlü mukadder olan şeyin talebiyle meşrût olarak takdîr olunduğunu bilirse, ta-

lebde icmâl eder, külfet etmez. Meselâ çekirdeği dikip sulamadan ağaç çıkıp meyve bitmiyeceğini bildiği için, bunları yapar. Zîrâ ağacın meyve vermesi talebe meşrûtan takdîr buyurulmuştur. Fakat bu icrââtında külfet etmez; eğer mukadder ise, bu kadar taleble ağaç çıkıp meyve verir; eğer değilse, çekirdek mahv olur. Ve sâhibi bu sırra vâkıf olduğundan "Niçin olmadı?" diye elem çekmez. Cühelâ ise böyle değildir. Bir emelin husûlü için, bin esbâba teşebbüs eder; hiçbirisi müsmir olmaz. Nihâyet bu taab-i taleble ölür gider. Bunun her gün binlerce nümûnesi meşhûd olduğu halde, yine teyakkuz hâsıl olmaz.

Sırr-ı kaderi bilmek, sâhibine bu sûretle râhat-ı tâmme i'tâ ettiği gibi, bu ilim, râhatın nakîzı olan azâb-ı elîmi de îrâs eder. Bunun sebebi dahi budur ki: Bu ilmin sâhibi ba'zı a'yânın isti'dâdında mükemmeliyyet müşâhede edip, bu isti'dâdlarıyla dünyâda ve âhirette envâ'-i fazâil / ve kemâlâta ehliyetlerini ve halbuki her kemâl-i insânî ve ilâhînin zuhûruna kendisinde isti'dâd-i zâtî olmadığı için, ubûdiyyet ve mazhariyyet kemâlinde nâkıs olduğunu bilir. İşte bu ilmi sebebiyle isti'dâd-ı zâtîsinin noksânından müteellim ve bu kemâlâta mütehassir olur. Ve ba'zan îfâsına isti'dâdı olmadığı bir şeyle emr olduğunu görüp, ıztırâba düşer. Maahâzâ bu kimsenin hâli, sırr-ı kaderden mahcûb olan kimseden daha iyidir; ve rızâ-yı Hakk'a daha yakındır. Bu îzâhâttan anlaşılıyor ki, sırr-ı kadere vukûf, hem râhat ve hem de elem îrâs eder.

Ve o sebebden dolayı, Hak Teâlâ nefsini gazab ve rızâ ile vasf eyledi (15).

Ya'nî sırr-ı kader ilminin iki nakîzı i'tâ eylemesi sebebiyle Hak Teâlâ hazretleri kendi nefsini وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ (Feth, 48/6) âyet-i kerîmesi mûcibince "gazab" ile ve رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ (Mâide, 5/119) âyet-i kerîmesi mûcibince dahi "rızâ" ile vasfetti.

Gazab ve rızânın sırr-ı kader ilmine taallukunun sırrı budur ki: Gazab-ı ilâhî, bir şeyin kemâl ve saâdete adem-i kābiliyyetinden veyâ noksân-ı kābiliyyetinden nâşî, o şeye terettüb eder. Ve gazab ile olan hükm-i ilâhî ilme ve ilim de ma'lûma tâbi'dir. Ve ma'lûm olan ayn-ı sâbite dahi adem-i kābiliyyetle Hakk'a gazabı i'tâ eder; ve Hak da onun gazaba müstehak olduğunu bilir. Ve kezâ rızâ-yı ilâhî dahî bir şeyin saâ-

det ve kemâle kābiliyetinden ve kabûl-i rahmete isti'dâdından nâşî, o şeye terettüb eder. Ve rızâ ile olan hükm-i ilâhî ilme ve ilim de ayn-ı sâbite-i ma'lûma tâbi'dir. Ma'lûm olan o şeyin ayn-ı sâbitesi de kabûl-i rahmete ve feyz ve inâyete kābiliyyeti ve saâdet ve kemâli muktezî olan a'mâl ve ahlâk ve ulûma isti'dâdı ile Hakk'a rızâyı i'tâ eder. Ve Hak da onun rızâya istihkākını bilip, onun hakkında rızâ-yı ilâhîsiyle hükm eyler. İşte gazab ve rızâ bu sûretle sırr-ı kader ilmine müteallık olur.

Misâl: Bir muallimin on talebesi olup, onlara ta'lîm ile meşgûl olsa; ve bu talebeden bi'l-farz beşi, muallimin murâdını, isti'dâd ve zekâları hasebiyle sür'atle anlayarak, eser-i ta'lîm onlarda muallimin dil-hâhı vech ile zâhir olsa, o muallim hoşnûd ve râzı olup, onlara iltifat ve mükâfât ile tecellî eyler. Fakat diğer beş talebe adem-i isti'dâd ve gabâvetleri hasebiyle murâd-ı muallimi anlamayıp, mâ-lâ-ya'nî ile meşgûl olsalar, muallim, eser-i ta'lîmin onlarda hüsn-i te'sîr hâsıl etmediğini görerek gazab edip, onlara huşûnet gösterir; ve mücâzât ile mütecellî olur. Şu kadar ki, mücâzâtın tevâlîsi onlardaki adem-i isti'dâdın tebeddülünü mûcib olmayacağından, muallim ne yapsa boş olduğunu görüp, nihâyet onların hâline merhamet eder. Binâenâleyh muallimi / râzı veyâ gazûb kılan, ancak bu talebenin isti'dâdı olmuş olur.

Ve o sebeble esmâ-i ilâhiyye mütekābil oldu (16).

Esmâ-i ilâhiyye, ilm-i ilâhîde eşyânın a'yân-ı sâbitesi hasebiyle müteayyin olur. Ve a'yândan ba'zısının isti'dâd-ı zâtîsi hasebiyle kemâlâta kābiliyyeti olduğundan, menba'-ı feyz-i vücûddan, Latîf ve Cemîl ve Mün'im ve Hâdî gibi esmâ-i cemâliyyeyi taleb eder; ve bunların mezâhiri olur. Ve bu esmâ-i cemâliyye âlem-i şehâdette dahî onlarda kemâliyle zâhir olup, kendi hazînelerindeki ahkâm ve âsârı dünyâda ve âhirette, bunlarda ızhâr ederler. Ve bu esmânın füyûzât ve tecelliyâtı dâimen ve ebeden bu mezâhir-i kābile ve a'yân-ı mukbile üzerine vâriddir.

Ve a'yândan ba'zısı, adem-i isti'dâd-ı aslîsi hasebiyle, Kahhâr ve Celîl ve Müntakim ve Mudill gibi esmâ-i celâliyyeyi taleb eder; ve bunların mezâhiri olur. Ve bu esmâ-i celâliyye, âsâr ve ahkâmını dünyâda ve âhirette bunlarda ızhâr etmekten zâil olmaz. Binâenaleyh esmâ-i müte-

kābilenin ilm-i ilâhîde taayyünü ve hazret-i şehâdette rubûbiyyetle zuhûru, ya'nî onları kendi muktezâlarıyla terbiye etmesi, a'yân-ı ma'lûmeye Hakk'ın taalluk-ı ilmi hasebiyledir. Şu halde esmânın tekābülü sırr-ı kader ilminden münbais olmuş oldu. Yoksa a'yândan kat'-ı nazar olundukta esmâ-i ilâhiyye, zât-ı ahadiyyette tavr-ı vâhid üzerinedir. Ve zâtın aynı olup, birbirinden ayrılmış değildir. Ve tekābülden kemâl-i tenezzüh üzerinedir.

Böyle olunca mevcûd-ı mutlakta ve mevcûd-ı mukayyedde bir hakîkat hükm eder; ve hükmü, müteaddî ve gayr-ı müteaddî olarak âmm olduğu için, ondan etemm ve akvâ ve a'zâm bir şey olmak mümkin değildir (17).

15 Ya'nî hakîkat-i vâhide olan sırr-ı kader / her bir "ayn"ın, isti'dâdında ve kābiliyyetinde olan şey ile hakkında hükm etmesine , îcâdları indinde mevcûd-ı mutlakta, ya'nî vücûd-ı Hak'ta hükm eyler. Ve kezâ cemî'-i halâyıkın a'yân-ı sâbiteleri, ne hal üzere idiyseler, onların muktezâları üzere olmalarına mevcûd-ı mukayyedde, ya'nî âlem-i hiss ve şehâdette hükm eder. Zîrâ a'yân-ı kevniyyeden her bir ayn için zât, sıfat, isim, na't, halk ve fiil ile vücûdda zuhûr, ancak onların ademde sâbit olan hallerinin muktezâsı üzerine mümkin olur. Ve sırr-ı kader hakîkatinden etemm ve akvâ ve a'zam birşey yoktur. Çünkü onun hükmü müteaddî ve gayr-ı müteaddî olarak umûmîdir; ve cemî'-i eşyâyı muhîttir. Şöyle ki:

A'yâna nisbetle hükm-i müteaddî ve gayr-ı müteaddî:

A'yân-ı vücûdiyyeye, yâ'nî âlem-i şehâdetteki eşyâ-yı müteayyineye göre "hükm-i müteaddî", o eşyânın birbirine te'sîri vaktinde fiil ve infiâl ve ta'lîm ve taallüm ve muhabbet ve adâvet gibi şeylerdir. Ve "hükm-i gayr-ı müteaddî" ise, o eşyânın kendi vücûdlarına muhtass olan kemâlat ve sıfât ve havâss ve ahlâk-ı marzıyye ve ilim ve cehil ve hey'et ve şekil gibi şeylerdir ki, bunlar o a'yânın kendi nefislerinde kalıp, âhire tecâvüz etmez.

Ve a'yân-ı sâbiteye göre "hükm-i müteaddî", istidâd-ı zâtiyyeleriyle bu a'yândan Hakk'a olan hükümdür ki, bu hüküm, a'yân-ı sâbiteden

Hakk'a müteaddî olur, ya'nî tecâvüz eyler./

Ve "hükm-i gayr-ı müteaddî" ise, a'yânın kendi zâtları üzerine, yine kendilerinin hükmüdür. Zîrâ bir şeye ancak o şeyin kendi zâtının i'tâ ettiği şeyle hükm olunur. Binâenaleyh bir şey kendi zâtı ve vücûdu üzerine kendisi bir hüküm ile hükm edince, o hüküm bittabi' gayra tecâvüz etmez.

Hakk'a nisbetle hükm-i müteaddî ve gayr-ı müteaddî:

Hakk'a nisbetle "hükm-i müteaddî", a'yân-ı sâbitenin ilm-i ilâhîde zuhûru indinde ve ba'de'l-vücûd,âlem-i şehâdette onlarda zâhir olan Hakk'ın te'sîri ve hükmüdür. Zîrâ Hakk'ın hükmü her ne kadar a'yânın Hakk'a i'tâ ettikleri hükümden ibâret ise de, gerek hâl-i ademde ve gerek ba'de'l-vücûd onlara tecâvüz eyler.

Ve "hükm-i gayr-ı müteaddî" dahi, vücûd-ı mutlakın hükmüdür. Zîrâ o hüküm yine kendisine rücû' ettiğinden, gayra taaddîsi ve tecâvüzü yoktur; ve çünkü gayr yoktur. "Gayr" dediğimiz, niseb-i zâtiyyesidir. Meselâ vâhid, hakîkat-ı ahadiyyesinde, nısfıyyet ve sülüsiyyet ve rub'iyyet ve ilh...nisbetleri câmi'dir. Bunlar ancak niseb-i zâtiyyedir. Onun ahadiyyetinden hâriç değildir.

İmdi bu îzâhâttan anlaşılır ki, sırr-ı kader gerek vücûd-ı mutlak ve gerek vücûd-ı mukayyed hakkında hükm eder.

*

Vaktâki enbiyâ (salavâtullâhi aleyhim) ilimlerini, ancak vahy-i hâss-ı ilâhî tarîkıyla ahz ettiler,/nazar-ı fikrîsi cihetinden, umûru hakîkatı üzere idrâk etmekten aklın kâsır olduğunu bildiklerinden, onların kalbleri nazar-ı aklîden sâdicedir (18).

Ya'nî enbiyâ hazarâtı ilimlerini melek vâsıtasıyla cânib-i Hak'tan aldıkları vakit, aklın nazar-ı fikrîsi ile hakîkati idrâk edemiyeceğini bildikleri için, nazar-ı aklîlerini isti'mâl etmediler. Onların kalbleri bu nazar-ı aklîden sâde ve sâfî bir haldedir. Melek vâsıtasıyla aldıkları ihbârât-ı ilâhiyyeyi ümmetlerine aynen teblîğ ettiler.

Ve kezâ ancak zevk ile nâil olunan şeyin idrâkinden ihbâr dahi kāsırdır (19).

Ya'nî cânib-i Hak'tan kendisine melek vâsıtasıyla ihbâr vâki' olan resûl ile nebî dahî, ihbâr hâricinde olup, ancak zevk ile vusûl ve ıttılâ' mümkin bulunan şeyin idrâkinden kāsırdır. Nitekim Resûl (a.s.) emr-i ilâhî ile وَمَا اَدْرِى مَا يُفْعَلُ بِى وَلاَ بِكُمْ اِنْ اَتَّبِعُ اِلاَّ مَا يُوحٰى اِلَىَّ (Ahkāf, 46/9) buyurdu. Ve kendisinin vahy-i ilâhîye tâbi' olduğunu ve vahy-i ilâhî ile hâsıl olan ilmi isbât etti. Ve vahy-i ilâhîden hâriç olan şeyin idrâkini kendisinden nefy eyledi. Zîrâ vahy-i ilâhîye tebaiyyet, nübüvvet ve risâletin hasâisındandır. Ve vesâit olmaksızın hâsıl olan zevk-ı ilâhî ve keşf-i rabbânî tarîkıyla, hakāyık-ı ilmiyye ve a'yân-ı sâbiteye ıttılâ', hasâis-ı nübüvvetten değildir. Binaenaleyh mahzâ zevk ile idrâk olunan sırr-ı kaderden ve a'yân-ı sâbitenin hâl-i ademde sâbit olan suver-i ilmiyyesinden ihbâr husûsunda, resûl ile nebînin lisânı, risâlet ve nübüvvet cihetinden kāsırdır. Çünkü hîn-i da'vette onların sırr-ı kaderden muhtecib olmaları lâzımdır. Ve resûl için sırr-ı kadere ıttılâ' lâzım geldikde, ona vech-i hâssıyla ve velâyetiyle muttali' olur. / Zîrâ o makamda vesâit kalkar; ve nübüvvet ve risâlet dahi muzmahil olur.

İmdi ilm-i kâmil, ancak tecellî-i ilâhîde ve Hakk'ın a'yün-i basâir ve ebsârdan örtüyü açtığı şeyde bâkî kaldı (20).

Ya'nî Hak çeşm-i rûhdan ve çeşm-i bedenden gıtâyı ve hicâbı kaldırdığı şeyde ilm-i kâmil hâsıl olur. Zîrâ rûh gözüyle cesed gözünden perde kalkarsa, ikisinin nûru birleşir; ve bu halde sâhib-i keşf olan zât birisiyle idrâk ettiğini, diğeriyle de idrâk eder. Nitekim Abdülkādir Gîlânî (kuddise sırruhu's-sâmî) hazretlerinin zamân-ı şerîflerinde bir kimse: "Ben baş gözüyle Hakk'ı müşâhede ediyorum" da'vâsıyla gezer dururdu. Ulemâ-i şerîat bunun mümkün olmadığını beyân ile, o kimseyi huzûr-ı şerîata da'vet ettiler; da'vâsında ısrâr eyledi. Ulemâ hükm-i şerîatı i'tâdan evvel, cenâb-ı Gavs Abdülkādir Gîlânî hazretlerinin re'yine mürâcaat ettiler. Hz. Gavs buyurdu ki: "Bu adam da'vâsında sâdıktır. Fakat ma'rifette noksânı vardır. Çünkü Hak Teâlâ hazretleri çeşm-i sûrî ve ma'nevîsinden hicâbı ref' etmiş; ve onun nûr-ı basîreti ile nûr-ı basarı ittihâd eylemiştir. Müşahedesi çeşm-i rûh ile vâki' iken o, bu hakîkati bilmiyor; ve çeşm-i beden ile müşâhede ediyorum zannediyor." Ulemâ bu îzâhâttan müsterih olup, Hz. Gavs'ın ma'rifetine âferin-hân oldular.

Böyle olunca / kadîm ve hâdis ve adem ve vücûd ve muhâl ve vâcib ve câiz olan umûru, hakîkatlerinde ve aynlarında ne şey üzerine sâbit idiyseler, onları ol vech ile idrâk eder (21).

Bâlâda dahi beyân olunduğu üzere Hak Teâlâ bir şey üzerine bir sıfat ve bir fiil ve bir hal ile hükm ettikde, ancak onun ilm-i ezelîde müteayyyin olan hakîkat-i gayr-ı mec'ûlesinin muktezâsı hasebiyle hükmeder. Ve ona ifâza-i vücûd edip kuvvetinde mündemic olan şeyi ızhâr eder. Ve o ayn-ı kābile de o şeyle zâhir olup, onu ızhâr eder.

İmdi Üzeyr (a.s.)ın sırr-ı kader tarafına rağbeti ve karye-i Hırbe'nin ne hâl üzere idi ise yine öylece iâdesinin isti'zâmı fikrinin tevârüdü, nebiyy-i müşârün-ileyhin hakîkat-ı gayr-ı mec'ûlesinin muktezâsından ve levâzım-ı ahkâmından oldu. Hak Teâlâ hazretleri onun bu fikri ve isti'zâmı sebebiyle Üzeyr (a.s.)a suver-i iâdeden ve ahkâm-ı kudretten birkaç nev'i ızhâr etti ki, o da ahkâm-ı kudretin ilme ve ilmin ma'lûma tâbi' olmasıdır.

İmdi vaktâki Üzeyr(a.s.)ın matlabı tarîkat-ı hâssa üzere oldu, bundan dolayı onun üzerine itâb vâki' oldu; nitekim hadîs-i şerifde vârid oldu (22).

Ya'nî Üzeyr (a.s.)ın matlabı, sırr-ı kadere ıttılâ' olup, bunu enbiyâya mahsûs olan tarîk-i vahy ile taleb etti. Ve vahy tarîkıyla sırr-ı kadere vukūfu taleb ettiği için cânib-i Hak'tan kendisine itâb olundu. Ve hâdîs-i şerifde vârid olduğu üzere Hak Teâlâ ona vahy edip, لئن لم تنته لأ محون اسمك من ديوان النبوة ya'nî "Eğer bu talebden vazgeçmezsen, elbette ismini nübüvvet defterinden silerim" buyurdu. Bu vahy-i ilâhî vâkıâ Üzeyr (a.s.)a cevap idi. Fakat esbâb-ı âtiyyeden/dolayı bu cevap itâb sûretinde vâki' oldu. Şöyle ki:

Evvelen: Üzeyr (a.s.) nebî olup da'vet-i halka me'mûr idi. Da'vet-i halka muhâlif olan sırr-ı kader ilmini taleb etti.

Sâniyen: Onun suâli, emr ve nehiyden ibâret olan makām-ı nübüvvetin muktezâsına muhâlif idi. Zîrâ onun tarz-ı suâlinde kudretullah için istib'âd ve isti'zâm ma'nâsı vardı. Halbuki nübüvet makāmının hakkı, her bir azîmi, kudret-i ilâhiyyenin yanında istisgâr eylemek idi. Binâe-

naleyh Üzeyr (a.s.) sırr-ı kadere ıttılâ'ı, lâyık olmayan bir tarzda taleb etti.

Sâlisen: Üzeyr (a.s.)ın matlabı, tarîk-ı hâs üzere sırr-ı kader ve kudretin makdûra taalluku hâlidir. Halbuki bu tarîk, zevk-ı ilâhî ve ıttılâ'-ı ilâhî tarîkıdır. Ve ademiyyette sübûtları hâlinde, isti'dâdât-ı zâtiyyeleri hasebiyle Hakk'ın eşyâya ıttılâ'ı ve ilmidir. Ve ba'de'l-ıttılâ', Hakk'ın ilmi hasebiyle olan irâdesi ve irâdesi hasebiyle, kudretinin ma'lûm olan makdûra taalluku hâlidir. Binâenaleyh Üzeyr (a.s.) zevk-ı ilâhî üzere hasâyis-ı ilâhiyyeden olan şeyi taleb etti.

İşte bu esbâbdan dolayı Hakk'ın cevâbı itâb tarzında vâki' oldu.

Böyle olunca, eğer bizim zikrettiğimiz keşfi taleb ede idi, çok vakit bu talebde onun üzerine itâb vâki' olmazdı (23).

Zîrâ çeşm-i rûh ile çeşm-i bedenden perdenin keşfini taleb etmek memnû' olmadığı gibi, Hak'tan keşf tarîkıyla sırr-ı kadere ıttılâ'ı istemek dahi medfû' değildir. Nitekim Habîb-i edîb-i Kibriyâ (s.a.v.) Efendimiz hazretleri اللهم ارنا الاشياء كما هى buyurmuştur./

Ve Üzeyr (a.s.)ın kalbinin sâdeliğine delil, ba'zı vücûhda قَالَ أَنَّى يُحْيِى هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا (Bakara, 2/259) **kavlidir** (24).

Ya'nî onun kalbinin delîl-i sâdegîsi, Kur'ân-ı Mecîd'de menkūl olan bâlâdaki âyet-i kerîme olup, onun "Allah Teâlâ mevtinden sonra bunu nasıl ihyâ eder?" (Bakara, 2/259) demesi, ba'zı vücûhda isti'câb ve isti'zâm ma'nâsına alınmıştır. Ya'nî âmme bu ma'nâyı anlamışlardır. Halbuki cenâb-ı Şeyh (r.a.) indinde, cenâb-ı Üzeyr'in bu kavlinden murâdı, zevk-ı ilâhî ve ıttılâ'-ı ilâhî üzere kudretin makdûra taallukunun zevkan müşâhedesini talebden ibârettir. Ve bu taleb, teskîn için vâki' olmuştur. Hz. Şeyh buna nazaran "Ba'zı vücûhda" buyurdu. Ve şimdi de kendi mezheblerini beyân buyururlar.

Velâkin bizim indimizde, Üzeyr (a.s.)ın bu kavlinde olan sûreti, İbrâhim (a.s.)ın kavlinde olan sûreti gibidir. "İmdi Allah Teâlâ onu yüz yıl imâte edip ba'dehû ba's eyledi; ve ona

وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا (Bakara, 2/259) **ya'nî "Kemiklere bak ki biz onları nasıl ref' ederiz; ondan sonra onları lahmla iksâ eyleriz" dedi. Bu halde Üzeyr (a.s.) ecsâmın nasıl bittiğini muâyene-i tahkîk ile muâyene eyledi. İmdi ona keyfiyyeti gösterdi** (25).

Ya'nî, Üzeyr (a.s.)ın قَالَ اَنَّى يُحْيِى هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا (Bakara, 2/259) kavliyle vâki' olan talebindeki sûret, İbrâhim (a.s.)ın رَبِّ اَرِنِى كَيْفَ تُحْيِى الْمَوْتَى (Bakara, 2/260) kavlindeki talebinin sûretidir. Ve cenâb-ı İbrâhim (a.s.) nasıl ki ölülerin ne vech ile dirildiğini müşâhede etmek istemiş ise, cenâb-ı Üzeyr dahi bu kavliyle öylece ölülerin keyfiyyet-i ihyâlarını görmek istemiştir. / Yoksa emr-i ihyâyı kudret-i Hakk'ın yanında isti'câb ve isti'zâm etmemiştir. Zîrâ makām-ı nübüvvet ile makām-ı velâyette bulunan kimse, Kādir ve Mûcid ve Muhyî ve Mümît olan Zü'l-Celâl hazretlerinin emvâtı ihyâ ve tekrâr îcâd etmesini istib'âd eylemez. Hz. Üzeyr (a.s.) ölülerin ne sûretle dirildiğini görmek ve bunu ayne'l-yakîn bilmek istediğinden, onun suâlî Hak tarafından fiilen cevâb i'tâsını iktizâ eyledi. Ve o fiili Hak Teâlâ cevap olarak cenâb-ı Üzeyr'de ızhar için onu imâte ve ihyâ etti. Ve ihyâ-yı emvât emrinin ne sûretle olduğunu ona kendi nefsinde gösterdi. Ve Hz. Üzeyr'in vücûdu, kudretin makdûra ne vech ile taalluk ettiğini müşâhede eyledi. Zîrâ zevk üç mertebe üzerinedir: "Bilmek", "görmek", "olmak"tır. Ya'nî "ilme'l-yakîn","ayne'l-yakîn" ve "hakka'l-yakîn"dir. Meselâ sûret-i kat'iyyede ateşin yaktığı ma'lûmuz olduğundan, buna "ilme'l-yakîn" deriz. Vaktâki ateşin bir şeyi yaktığını müşâhede ederiz, buna da "ayne'l-yakîn" deriz. Ve ateşin vücûdumuzu yakması hâline de "hakka'l-yakîn" deriz.

İşte bunun gibi Hz. Üzeyr Hakk'ın ölüleri dirilteceğini bilirdi; bu ilme'l-yakîndir. Fakat bu ilim ile iktifâ etmeyip, ölünün ne sûretle dirildiğini görmek istedi; bu ayne'l-yakîndir. Fakat Hak Teâlâ hazretleri onun suâlinin fiilen cevâbını kendi nefsinde i'tâ etmekle, ona hakka'l-yakîn zevkini i'tâ buyurdu. **Mesnevî:**

هر كه محراب نمازش كشت عين سوى ايمان رفتنش ميدان تو شين

İmdi, ancak eşyâyı ademlerinde sübutu hâlinde keşf etmekle idrâk olunan sırr-ı kaderden suâl eyledi. / Böyle olunca bu sırr-ı

kader i'tâ olunmadı; zîrâ bu ilm-i kader ıttılâ'-ı ilâhî hasâisındandır (26).

Ya'nî cenâb-ı Üzeyr (a.s.) قَالَ اَنّٰى يُحْيِى هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا (Bakara, 2/259) kavliyle ölülerin ne sûretle dirildiklerinin kendisine irâesini taleb ettiği vakit, keşf-i ilâhî ile idrâk olunan sırr-ı kaderi lisân-ı hâl ile taleb etmiş oldu. İlm-i kader, ıttılâ'-ı ilâhî hasâisından olduğundan, ona bu sırr-ı kader verilmedi. Zîrâ eşyânın a'yân-ı sâbitelerine ve hakāyıkına ıttılâ' Hakk'a; ve isti'dâd-ı zâtîsi hasebiyle ıttılâ-ı eşyâya irâde-i ilâhiyye taalluk eden Hakk'ın müntehab kullarına maahsûstur. Binâenaleyh Hak Teâlâ Üzeyr (a.s.)a kendi nefsinde keyfiyyet-i ihyâyı ve ilm-i ilâhîde olan ayn-ı sâbitesini ve karye ehlinin a'yân-ı sâbiteleri, istidâdlarıyla ne gibi ahkâmı iktizâ eylediğini gösterdi. Ve fakat ehl-i karyenin keyfiyyet-i ihyâsını göstermedi. Ve bu husûsta kudretin makdûra taalluku keyfiyyetine onu muttali' kılmadı. Zîrâ bu ıttılâ', îcâd eden kudretin sâhibine mahsûstur. Ve bir kimse kendi aynına muttali' oldukda, bu ıttılâ'ı ile sâir a'yâna muttali' olmak lâzım gelmez. Eğer bu "ayn"ın sâhibi cemî'-i esmâ-i ilâhiyyenin mazharı olan insân-ı kâmil ise o başka. Ancak bu zât-ı saadet-meâb kendi aynına muttali' olmakla a'yân-ı sâireye muttali' olur.

Velhâsıl Hz. Üzeyr'in suâli kaderden idi. Ve ilm-i kader ona verilmedi; zîrâ ona nisbetle muhâldir. Mukayyedin mutlakı ihâta etmesi mümkün değildir. Binâenaleyh Hak Teâlâ Hz. Üzeyr'in mukayyed olan nefsinde, ona keyfiyyet-i ihyâyı gösterdi.

Kaderi Allah Teâlâ'dan başka bir kimsenin bilmesi muhâldir. Zîrâ onlar, ya'nî a'yân, mefâtîh -i üveldir. Ya'nî mefâtîh-i gaybdır ki, onları Allah Teâlâ'dan başka bir kimse bilmez. Ve vakt olur ki, Allah Teâlâ kullarından dilediği ibâdını bundan ba'zı umûra muttâli' kılar (27).

Ya'nî a'yân "mefâtîh-i gayb"/olup, وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا اِلاَّ هُوَ (En'âm, 6/59) âyet-i kerîmesi muktezâsınca onu Hak'tan gayrı hiçbir kimse bilmez. Zîrâ ilm-i kader, ademde sâbit olan a'yâna ıttılâ' ile hâsıl olur. Bu ıttılâ' gayr için muhâl olunca, bunların keşfine muallak olan ilm-i

kader dahi, gayr için muhâl olur. Ve a'yânın mefâtîh-i gayb olmasının vechi budur ki: Zât-ı Hak'ta müstecin ve mahfî olan esmâ-i ilâhiyye, nefes-i rahmânînin, a'yân-ı ma'dûme üzerine inbisâtı sebebiyle, bu a'yânda zâhir olur. Bu sûrette a'yân-ı ma'dûme, esmâ-i ilâhiyye için "mefâtîh-i üvel" olur. Ve bir de zât-ı Hak, her "ayn" ile ism-i ilâhîdir; ve her isim dahi O'nun zâtında olan hazîne-i gaybîsinin anahtarıdır. Ve o anahtarların kâffesi Hakk'ın yedindedir. Çünkü ulûhiyyet mertebesinde müctemi' olan kâffe-i esmâ, bu mertebenin ismi olan "Allah" isminin tahtında cem' olmuştur. Bu halde , o anahtarları ancak Hak bilir. Binâenaleyh a'yândan her bir ayn, a'yân-ı âhara muttali' olmaz. Fakat Cenâb-ı Hak ba'zan kullarından dilediğini فَلاَ يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ اَحَدًا اِلاَّ مَنِ ارْتَضَى مِنْ رَسُوْلٍ (Cin, 72/26-27) âyet-i kerîmesinde beyân buyrulduğu üzere, hazret-i ilmiyyeye mahsûs olan umûrdan ba'zılarına muttali' kılar. Bu ıttılâ' dahi onun isti'dâd-ı gayr-ı mec'ulü iktizâsındandır. Velâkin bu ba'zı umûra muttali' olan ibâd dahî azdır. Ancak kuyûddan mutlak ve şâhid ve meşhûd vahdeti ile mevsûf olan insân-ı kâmilin ayn-ı câmiasında, kâffe-i a'yân mündemic olduğundan, o zât-ı devlet-simât kendi aynında, cemî-i a'yânı müşâhede eder. Zîrâ Hakk'ın ilmi, insân-ı kâmilin ilmidir; ve O'nun zâtı hulûl ve ittihâd olmaksızın, insân-ı kâmilin zâtıdır.

Ma'lûm olsun ki "mefâtîh"a, ancak hâl-i fetihte "mefâtîh" tesmiye olunur. Ve hâl-i fetih dahi / eşyâya tekvînin taalluku hâlidir; veyâhut eğer dilersen sen, kudretin makdûra taalluku hâlidir, de! Ve bunda Allah'ın gayrisi için zevk yoktur. Ve o halde ne tecellî ve ne de keşf vâki' olmaz. Zîrâ kudret ve fiil ancak hâssaten Allah için sâbittir. Çünkü O'nun için mukayyed olmayan vücûd-ı mutlak vardır (28).

Ya'nî "fetih" hâli olmadıkça "mefâtîh" olan a'yâna "mefâtîh" denilmez. Ve "fetih" hâli, ma'dûm olan eşyâya tekvînin taalluku hâlidir. Zîrâ ma'dûm olan eşyâ zât-ı ilâhînin tecellîsine mukârin olunca mütekevvin olur. Binâenaleyh tekvînin vücûdu vaktinde, eşyâ-yı ma'dûme esmâ-i ilâhiyye için; ve esmâ dahî eşyâ-yı ma'dûme için "mefâtîh" olur. Çünkü eşyânın ademden fethi ve tekevvünü, esmâ-i ilâhiyye iledir. Bu

sûretle hâl-i fetih, a'yân için, hazîne-i gaybîde olan şeyin zuhûru hâlidir. Ve zuhûr ise, ancak a'yânın tekevvünü hâlinde olur. Ve bu hal ayniyle kudretin makdûra taalluku hâli olduğundan, fetih hâli, eşyâ-yı ma'dûmeye tekvînin taalluku hâli denildiği gibi, kudretin makdûra taalluku hâli de denebilir. Halbuki tekvînin eşyâya ve kudretin makdûra taalluku hâlinde Allah'dan başka kimsenin zevki yoktur. Çünkü "gayr" dediğimiz, mukayyeddir. Mukayyed ise âcizdir. Kudret, ya'nî fiil-i mutlak, ondan nasıl zâhir olur? Binâenaleyh zikr olunan halde hiçbir kimse için tecellî ve keşif vâki' olmaz. Zîrâ kudret ve fiil Allâh'a mahsûstur. Ve mukayyed olmayan vücûd-ı mutlak O'nundur. Ya'nî Hak vücûd-ı mutlak olduğundan, îcâd için kudret-i mutlaka dahî, o vücûd-ı mutlak sâhibine mahsûstur. Zîrâ mutlakın mâadâsı mukayyeddir; ve her mukayyed ise kabûl ve teessür mevkiindedir. / Böyle bir mevki'-i aczde bulunanda fiil ve te'sîr olamaz. Binâenaleyh kādir-i mutlak kudreti ile her şeyde hâzırdır; ve kudretini her şeyde müşâhede eder.

Vaktâki kader hakkında olan suâlinden nâşî biz Üzeyr (a.s.)a Hakk'ın itâbını gördük, onun bu ıttılâ'ı taleb ettiğini ve bi'nnetîce kendisi için makdûra taalluk eder bir kudret istediğini bildik. Halbuki bu, ancak kendisine vücûd-ı mutlak sâbit olan kimse için iktizâ eder. İmdi o, halkta zevkan vücûdu mümkin olmayan şeyi taleb etti. Zîrâ keyfiyyât ancak ezvâk ile idrâk olunur (29).

Ya'nî Cenâb-ı Üzeyr kudretin makdûra taallukunu zevkan müşâhede etmek istedi. Demek ki kendisinde makdûra taalluk edecek bir kuvvet sâbit olmasını taleb etti. Halbuki kudretin makdûra taallukunun zevkan müşâhedesi, ancak kendinin makdûr sûretinde zuhûru cihetinden, makdûrda ahadiyyetini müşâhede eden bir Kādir'e mahsûstur. Binâenaleyh îcâda ve ihtirâ'a kudret, hasâis-ı ilâhiyyedendir. Ammâ denilecek ki, îcâda kudret hasâis-ı ilâhiyyeden olunca, Îsâ (a.s.)ın وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ (Âl-i İmrân, 3/49) demesini ne vech ile te'lîf edeceğiz? Cevap budur ki: Cenâb-ı Îsâ ve emsâli olan kâmillerin îcâd ve i'dâma kudretle muttasıf olmaları ahyânen ve ba'zı a'yâna nisbeten vâki' olur. Ve bu kudretle ittisâf, onlar ile Hak beyninde gayriyyet kalma-

masındandır. Zîrâ bu zevât-ı saâdet-meâb, cihet-i ubûdiyyetlerinin cihet-i rubûbiyyette fânî olması i'tibâriyle, Hak'la müttehid olurlar. Fakat bu ittihâd, iki mugâyir şeyin birleşmesi demek değildir. Belki vücûd-ı i'tibârî olan taayyünün vücûd-ı mutlak-ı Hak'ta nâ-bûd olması demektir. Beyt:

گر قدرت فعل هست از مانه ز ماست　　زان است که او نما پدیدار آمد

Diğer:

نسبت فعل و اقتدار بما　　هم ازان رو بودکه او ماشد

/Rubâî-i Hazret-i Mevlânâ (Kuddise sırrıhu'l-a'lâ):

تا بنده ز خود فانئی مطلق نشود　　توحید بنزد او محقق نشود

توحید حلول نیست نا بودن تست　　ور نی بگزاف باطلی حق نشود

Tercüme:

"Tevhîdi onun muhakkak olmaz
Kul, fâni-i mutlak olmayınca
Bâtıl kuru lâf ile hak olmaz.
Tevhîd hulûl değil, yok olman."

İmdi vücûd-ı mutlakta fânî olan bir kâmilde mukayyediyyet kalmayacağından, onların îcâd ve i'dâmları vaktinde, yine mukayyed için zevk olmamış olur. Ve kudretin makdûra taallukunun zevkan müşâhedesi, yine Kādir-i mutlaka mahsûs olmuş bulunur.

Îzâhât-ı mesrûdeden anlaşılacağı vech ile Üzeyr (a.s.), halkta zevkan vücûdu mümkin olmayan şeyi taleb etti. Halbuki keyfiyyât ancak zevk ile idrâk olunur. Meselâ müddet-i ömründe bal yememiş olan kimseye, onu ta'rîf ile anlatmak mümkin değildir. Zîrâ lezzet, keyfiyyât-ı vicdâniyyedendir. Mutlaka ona balı yedirmek lâzımdır ki bilsin; kezâ kokular da böyledir. İşte kudretin makdûra taalluku dahi keffiyyâttan bir keyfiyyet olduğundan, cenâb-ı Üzeyr halkta vücûdu mümkin olmayan bir şeyi taleb etmiş oldu. Zîrâ kudretin makdûra taalluku hâli zevk-i ilâhîdir. Ve mahlûk bu zevka iştirâk edemez ki, tadı ne keyfiyyette olduğunu bilsin.

Ve ammâ Allah Teâlâ'nın لئن لم تنته لامحون اسمك من ديوان النبوة **kavliyle Üzeyr (a.s.)a vahy ettiği bize rivâyet olunan şey: "Ben senden**

tarîk-ı haberi ref' ederim ve umûru sana tecellî üzere i'tâ eylerim. Ve tecellî ise, sana ancak kendisiyle idrâk-i zevkî vâki' olan isti'dâddan bulunduğun şey üzerine olur. Netîcede sen ancak isti'dâdın hasebiyle idrâk ettiğini bilirsin. İmdi taleb ettiğin bu emre/sen nazar edersin. O şeyi onda görmeyince, indinde istediğin şeye isti'dâd olmadığını ve bu taleb ettiğin şeyin muhakkak hasâis-ı ilahiyyeden olduğunu bilirsin. Allah Teâlâ her şeye halkını i'tâ ettiğini muhakkıkan bildin. Vaktâki Allah Teâlâ sana bu isti'dâd-ı hâssı vermese, o senin halkın değildir. Eğer senin halkın olaydı أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ (Tâhâ, 20/50) **kavliyle ihbâr eden Hak, elbette onu sana verirdi. İmdi sen kendi nefsinde bu suâlin mislinden müntehî olan kimse olursun; suâlde nehy-i ilâhîye muhtâc olmazsın" demek olur** (30).

Ya'nî Hak Teâlâ'nın Üzeyr (a.s.)a: "Eğer bu talebden vazgeçmezsen ismini nübüvvet defterinden silerim" buyurmasından anlaşılan ma'nâ budur ki: Ben senden vâsıta-i melek ile veyâhut bilâ-vâsıta ilhâm ile olan haber tarîkını keserim; ve sana keşif ve tecellî yolunu açarım. Ve tecellî dahî sana isti'dâdın ne hal üzere ise, ancak ona göre olur. Ve idrâk-ı zevkîyi i'tâ eden isti'dâddır. Tecellî de isti'dâda göre olur. Ve sana isti'dâdın hasebiyle tecellî vâki' olunca ayn-ı sâbitene muttali' olup, idrâk ettiğin şeyi, ancak isti'dâdın hasebiyle idrâk ettiğini bilirsin. Ve sen kudretin makdûra taallukunu müşâhede etmek istemiş idin. Hîn-i tecellîde bu taleb ettiğin emre nazar edersin. O şeyi onda görmeyince, istediğin o şeye sende isti'dâd olmadığını ve bunun zât-ı ilâhînin hasâisından olduğunu bilirsin. Ve Allah Teâlâ'nın her şeye hakkını ve hisse-i muayyenesini i'tâ ettiği sence ma'lûmdur. Binâenaleyh ayn-ı sâbitene nazar ettiğin vakit, sırr-ı kader ıttılâ'ına onda isti'dâd olmadığını görünce, taleb ettiğin şeye kendi nefsinde isti'dâd olmadığını ve o ıttılâ'ın, cemî'-i a'yânın hakāyıkına muttali' olan Allah Teâlâ / hazretlerinin hasâisından bulunduğunu; ve eğer o ıttılâ'a isti'dâdın olsaydı, her şeye hakkını ve hisse-i muayyenesini veren Hakk'ın, sana da hakkını i'tâ edeceğini bilerek, kendi nefsinle müteeddeb olup, sırr-ı kadere ıttılâ' talebinden kendi kendini nehy eder ve nehy-i ilâhîye muhtâc olmazdın. İşte cenâb-ı Üzeyr'e cânib-i Hak'tan tarz-ı itâbda vâki' olan hitâbdan

münfehim olan ma'nâ budur.

Bu bahsin hulâsası budur ki: Hiçbir nebî ve velî bilcümle a'yânın hakāikını alâ-tarîkı'l-ihâtâ bilmek imkânı yoktur. Çünkü bu ilim, hasâis-ı ilâhiyyedendir. Ancak Hak Teâlâ hazretlerinin keşfi mikdârı kendilerine sırr-ı kader hakkında bir ilim hâsıl olur. Ve hîn-i da'vette nebîden bu dahî mestûrdur. Zîrâ ba'zı a'yânın hakaikı kendilerine keşf olunsa da'vetlerinde fütûr vâki' olur idi. Üzeyr (a.s.)a Hak Teâlâ kendi hakîkatini keşf edince, alâ-tarîkı'l-ihâta hakāik-ı a'yâna ıttılâ' imkânı ve isti'dâdı olmadığı zâhir olurdu.(Şârih-i fakîrin ilâvesidir.)

Ve bu Üzeyr (a.s.)a, Allah Teâlâ'dan bir inâyettir. Bunu bilen bildi ve bilmeyen bilmedi (31).

Yâ'nî bu haber-i mervîdeki hitâb-ı ilâhîde , gerçi zâhiren Üzeyr (a.s.)dan nübüvvetin selb edileceği ve onun kurbdan bu'de ilka olunacağı anlaşılır ise de, enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın ulüvv-i kadrleri ondan âlîdir. Zîrâ onların isti'dâdât-ı zâtiyyeleri, isimlerinin nübüvvet defterinde sâbit ve kendilerinin ismet-i ilâhî ile ma'sûm ve mahfûz olduktan sonra, mertebelerinden sukūt etmemelerini iktizâ eder. İmdi cenâb-ı Şeyh (r.a.), bu hitâbın, rütbe-i nübüvvete nev'an şeyn veren ma'nâ-yı zâhirini murâd etmeyip, murâd-ı ilâhî olan ma'nâ-yı bâtınîsini tefsîren beyân ederek, itâb sûretinde vâki' olan bu hitâb, ona keşf ve tecellî üzere ilim i'tâsı va'dinden ibâret olmakla, hakkında inâyettir, buyurdu. Bu hitâbın inâyet olduğunu, ehl-i keşf ve irfandan olanlar bildiler; ve ehl-i cehl olanlar ise ma'nâ-yı zâhire hasr-ı fehm edip bilmediler. Velhasıl bu haber hakîkatte va'd idi, vaîd değildi.

Ma'lûm olsun ki, tahkîkan "velâyet" felek-i âmmdır; ve bunun için munkatı' olmadı; ve velâyet için inbâ'-i âmm vardır. Ve ammâ nübüvvet-i teşrî' ve risâlet munkatı'dır. Ve Muhammed (s.a.v.)de *munkatı' oldu./İmdi ondan sonra nebî yoktur. ya'nî nebiyy-i müşerri' ve müşerre'un-leh ve müşerri' olduğu* halde resûl yoktur (32).

Ya'nî "velâyet", sıfat-ı ilâhiyye olmak ve keşf-i ilâhî onunla hâsıl

olmak i'tibâriyle, felek-i muhît-i âmmdır, ya'nî ma'nâ-yı küllî-i âmmdır. Rusülün, enbiyâ ve evliyânın kâffe-i merâtibini câmi'dir. Ve "velâyet" felek-i muhît-i âmm olduğu için, dünyâda ve âhirette munkatı' olmadı. Ve velâyet için inbâ'-i âmm vardır. Ya'nî velâyet nübüvvetin bâtını olduğundan, şerîat sâhibi olan enbiyâya ve da'vet-i halka me'zûn olmayan evliyâya şâmildir. Velâkin enbiyâ zamanlarında olan ihbâr, nübüvvet ile mukayyeddir. Ve velâyet cihetiyle olan ihbâr-ı ilâhî, tevhîd-i zâtî ve tevhîd-i esmâî ve sıfâtî hasâisıyla her ârif-i billâh olan kimsenin, her müsta'id ve kābile olan ihbârıdır. Velâyet munkatı' olmamakla berâber nübüvvet-i teşrî' ve nübüvvet-i risâlet Muhammed (s.a.v.)de munkatı' oldu. لا نبی بعدی hadîs-i şerîfi mûcibince ondan sonra nebî yoktur. Ya'nî yeni bir şerîatla nebiyy-i müşerri' meb'ûs olmaz. Ve nebiyy-i müşerre'un-leh, ya'nî şerîat sâhibi olan bir nebînin şerîatına tâbi' ve fakat, Mûsâ (a.s.)ın şerîatına tâbi' enbiyâ-yı Benî İsrâil gibi, nübüvvet ile zâhir bir nebî yoktur; ve yeni şerîat ile müşerri' bir resûl dahi yoktur. Âhir zamanda Îsâ (a.s.)ın gelmesi nübüvvet ve risâlet cihetiyle değil, velâyet i'tibâriyle olacağından resûl-i müşerri' sayılmaz.

Ve bu hadîs, evliyâullahın zuhûrunu kesr etti; zîrâ ubûdiyyet-i kâmile-i tâmme zevkının inkıtâ'ını mutazammındır. İmdi ubûdiyyet-i tâmmeye mahsûs olan onun ism-i nübüvveti, ubûdiyyete ıtlâk olunmaz (33).

Ya'nî لا نبی بعدی hadîs-i şerîfi, ubûdiyyet-i kâmile-i tâmme zevkının inkıtā'ını mutazammın olduğundan, evliyâullahın zuhûrunu kırdı. Çünkü ubûdiyyet-i kâmile-i tâmmenin zevki nübüvvetle kāimdir. Halbuki nübüvvetin inkıtā'ı zikr olunan hadîs-i şerîf ile ihbâr buyrulmuştur. Binâenaleyh ubûdiyyet-i tâmme ile muttasıf olan evliyâullah için artık nübüvvete nâil olmak ve "nebî" ismiyle mevsûm bulunmak kapısı kapanmış ve velâyetten başka bir mertebe kalmamıştır.

Zîrâ abd, Allah olan efendisine, isimde ortak olmamak diler; o da isimde "Allah"dır (34).

Ya'nî abd, ubûdiyyet-i tâmmesinden dolayı, Allâh'ın ismi olan "Velî" ismine müşârik olmak istemez. Zîrâ evliyâ-yı kümmel, esmâ-i ilâhiyye

ile ittisâf kendilerinin zâtları muktezâsından olmadığını bilirler. Fânî-fillah oldukları vakitte, esmâ-i ilâhiyye ile tahakkuk, onlar için emr-i ârizîdir. Meselâ demir ateşe vaz' olunursa, kıpkırmızı olur; ve temâs ettiği şeyi ateş gibi yakar. Eğer demir lisâna gelip "Ben ateşim" derse, bu sözünde sâdık olur. Fakat demir ateş değildir; bu hal kendisinde bir emr-i ârızîdir. Ancak kendisinin demirliği ateşte fenâ bulmuş ve ateş ismiyle mütehakkık olmuştur. Yoksa demir demir ve ateş de ateşdir. İşte evliyâullahın fenâ-fillah mertebesindeki hâli dahî buna mümâsildir. Binâenaleyh onlar, emr-i ârızî olan esmâ-i ilâhiyye ile tahakkukları hâlinde, kendilerine muhtass olan şey, sıfât-ı ubûdiyyet ve onun isimleri olduğu için, ubûdiyyete mahsûs olan isimle mütesemmî olmak isterler. Ve resûl ile nebî, havâss-ı ubûdiyyetin eşref ve efdalinden olduğu cihetle, hasâis-ı ubûdiyyette resûlden etemm ve ekmel yoktur. Zîrâ Rab, "resûl" ve "nebî" ismi ile mütesemmî değildir; fakat "Velî" ismiyle mütesemmîdir. Binâenaleyh Hz. Şeyh (r.a.) buyurur ki:/

Halbuki Allah Teâlâ "nebî" ve "resûl" ismi ile mütesemmî olmadı; "Velî" ismi ile mütesemmî oldu ve bu isim ile muttasıf oldu. Ve اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا (Bakara, 2/257) **ve** وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ (Şûrâ, 42/28) **buyurdu** (35).

Ya'nî "nebî" ile "resûl" ismi, esmâ-i halkıyyeden olup, ubûdiyyet-i tâmme ile muttasıf olan kimsenin ismi olduğundan, Allah Teâlâ hazretleri bu isimler ile tesmiye olunmaz; fakat "Velî" ismiyle tevsîm olunduğu gibi, bu ismin sıfatı olan "velâyet" ile muttasıftır; nitekim Kur'ân-ı Mecîd'de:/ اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا (Bakara, 2/257) ve وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ (Şûrâ, 42/28) buyurmuştur.

Ve bu isim bâkî ve dünyâda ve âhirette ibâdullah üzerine cârîdir. İmdi nübüvvet ve risâletin inkıtâ'ı sebebiyle, Hak'tan gayrı abdin muhtass olacağı bir isim bâkî kalmadı. Ancak bu kadar vardır ki, Allah Teâlâ ibâdına lutf etti de, onlar için kendisinde teşrî' olmayan nübüvvet-i âmmeyi ibkā eyledi. (36).

Ya'nî nübüvvet ve risâlet artık munkatı' olduğundan, Hakk'ın ismin-

de müşârik olmamak sûretiyle abde verilecek bir isim kalmadı. Bi'z-zarûre, fânî-fillah olmaları cihetiyle abde "velî" ismi verildi. Cenâb-ı Hak ancak kullarına lutf edip, melek vâsıtasıyla veyâ bilâ-vâsıta yeni bir şerîat ahkâmını Hak'tan telakkî keyfiyyeti olmamak sûretiyle nübüvvet-i âmmeyi ibkā etti. Ve bu nübüvvet-i âmme, ârifîn için kemâl-i isti'dâd-ı ahadî ve cem'î ile Hakk'ın sıfâtı ve esmâsı ve ef'âliyle Allah'dan ihbârdır; ve ulemâ için dahi ictihâdda teşrî'dir.

Ve Allah Teâlâ ibâdı için, sübût-i ahkâmda olan ictihâdda teşrî'i ibkā eyledi. Demek ki onlar için teşrî'de verâseti ibkā etti. Binâenaleyh العلماء ورثة الانبياء **dedi. Ve onlar için bunda, ancak ahkâmdan ictihâd ettikleri ve onu teşrî' eyledikleri şeyde mîras vardır** (37).

Ya'nî hakkında nass vârid olmayan ahkâmı, ulemâ ictihâd ederler; ve onu şer'a idhâl edip, mûcibiyle amel etmeyi emr ederler. Onun için ehl-i usûl, ictihâd "vahy-i hafî"dir, derler. Binâenaleyh ulemâ-i müctehidîn, ictihâd ile teşrî'de, zâhirde verese-i enbiyâdır. Ulemâ-i ârifîn ise, maârif-i ilâhiyyeyi bilâ-vâsıta Hak'tan ahz ettiklerinden, bâtında verese-i enbiyâdır.

İmdi sen bir nebîyi teşrî'den hâriç bir kelâm ile tekellüm eder gördüğün vakitte, o, veliyy-i ârif olduğu haysiyyetten tekellüm eder. Bunun için, o nebînin nebiyy-i âlim ve velî olması haysiyyetiyle olan makāmı, resûl veyâ teşrî' ve şer' sâhibi olması haysiyyetiyle olan makāmından etemm ve ekmeldir. İmdi ehlullahdan birisinin "Velâyet, nübüvvetten a'lâdır" dediğini veyâ ondan sana nakl olunduğunu işittiğin vakitte, bu kāil ancak bizim zikrettiğimiz şeyi murâd eder (38).

Nebînin teşrî'den hâriç kelâm ile tekellümü ilm-i vahdetten bahs etmesidir. Zîrâ ilm-i vahdet Hakk'a müteallıktır. Halbuki şerîat halka tevcîh olunmuştur. Ve halk ise isneyniyyeti iktizâ eder. Ve nübüvvet teşrî' dâhilinde tekellümü îcâb eyler. Binâenaleyh bir nebî: وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ (Enfâl, 8/17) ve من رأنى فقد رأى الحق ve لو دليتم بحبل لهبط على الله gibi vahdete mü-

teallık kelâm söylediği vakit, veliyy-i ârif olması cihetinden söyler. Vahdet isneyniyyetten etemm ve ekmel olduğu için, o nebînin makām-ı velâyeti makām-ı risâletinden etemm ve ekmel olur. Binâenaleyh eğer sen, ehlullahın birisinden "Velâyet, nübüvvetten a'lâdır" sözünü işitirsen / veyâhut ehlullahdan birisinin bu kelâmı söylediği sana nakl olunursa, ma'lûmun olsun ki, bunun ma'nâsı bâlâda zikr olunun şeyden ibarettir.

Veyâhut ehlullahdan birisinin: "Velî, nebî ile resûl fevkındedir" dediğini işitsen o, bu kavl ile şahs-ı vâhidde mûrad eder. Nebî ve resûl olması haysiyyetiyle olan makāmından, onun "velî" olması haysiyyetiyle olan makāmı etemmdir. Yoksa nebîye tâbi' olan velî, nebîden a'lâ değildir. Zîrâ tâbi', tâbi' olduğu şeyde, ebeden metbû'u idrâk etmez. Çünkü eğer tâbi' metbû'u idrâk edeydi, tâbi' olmazdı; bunu iyi anla! (39).

Ya'nî velînin nebî ile resûlün fevkında olması şahs-ı vâhidde olan velâyet ve nübüvvet ve risâlet i'tibâriyledir; ve bu kavlden murâd ancak budur. Yoksa bir nebînin şerîatına tebaiyyetle mertebe-i velâyeti ihrâz eden kimsenin velâyeti, aslâ, tâbi' olduğu nebînin nübüvvetinden yüksek olamaz. Çünkü kendisi tâbi'dir; ve kendisinde tâbiiyyet sıfatı bulundukça metbû'unu idrâk edemez. Eğer idrâk etseydi, kendisinde bu sıfat-ı tâbiiyyet bulunmazdı. Burasını dikkatle anla!

İmdi resûlün ve müşerri' olan nebînin merci'i velâyete ve ilmedir. Görmez misin? Tahkîkan Allah Teâlâ, Resûl (a.s.)a, ilimden ziyâdeyi taleb etmeğe emr etti. İlmin gayrisinden ziyâde taleb etmeği emr etmedi. Böyle olunca ona emr edici olduğu halde وَقُل رَّبِّ زِدْنِي عِلْمًا (Tâhâ, 20/114) **buyurdu** (40).

İzdiyâd-ı ilim talebiyle emrin sebebi budur ki: Bâlâ-yı fasta beyân olunduğu üzere herbir resûlün indinde, ilm-i irsâlden ancak ümmetlerinin bilâ-ziyâde ve lâ-noksan muhtac oldukları kadar/ilim vardır. Binâenaleyh nübüvvet ve risâlette tezâyüd, ümmetin isti'dâdı kadardır. Ümmetin isti'dâdı kendilerine mahsûs olan kemâl üzre zâhir olduğu vakit, artık nübüvvet ve risâlette ziyâdelik mutasavver değildir. Belki bu sû-

rette emr-i nübüvvet ve risâlet onların hakkında hatm olur; اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ (Mâide, 5/3) âyet-i kerîmesi bu hakîkatın burhânıdır.

Ve kezâlik nübüvvet ve risâlet-i teşrî'iyye dâimî olmayıp, inkıtâ'a ma'rûzdur. Onun için nübüvvet ve risâlette ziyâdelik talebiyle emr olunmadı; belki ümmetin isti'dâdı ânen-fe-ânen kader-i ma'lûm üzere tenzîl olunduğundan, yine yevmen-fe-yevmen kader-i ma'lûm üzre, ümmetin isti'dâdına göre tenzîl edilecek olan ilm-i irsâlin ziyâdeliği talebi emr olundu.

Ve kezâ sıfât-ı ilâhiyyenin taleb-i tezâyüdü dahî emr olunmadı. Çünkü Hak Teâlâ'nın tecelliyâtına nihâyet olmadığı gibi, tecellîde de tekrar yoktur. Ve binâenaleyh emr-i ilâhîye dahî nihâyet yoktur. Zîrâ herbir tecellînin husûlü indinde bir ilmin husûlü lâzımdır. İşte bu sebeble de izdiyâd-ı ilim talebi emr olundu.

Ve bu, onun içindir ki şer', a'mâl-i mahsûsa ile teklîf ve ef'âl-i mahsûsadan nehydir. Ve bu a'mâlin mahalli bu dâr-ı dünyâdır; o dâr dahî munkatı'dır. Velâyet ise böyle değildir. Zîrâ munkatı' olaydı, hakîkatı ile munkatı' olurdu. Nitekim risâlet, hakîkatı haysiyyetiyle munkatı' oldu. Ve eğer velâyet hakîkati haysiyyetiyle munkatı' olaydı, onun için "Velî" ismi bâkî kalmazdı. Halbuki "Velî" ismi Allah için bâkîdir (41).

Ya'nî şer', a'mâl-i mahsûsa ile emrdir; ve a'mâl-i mahsûsadan nehydir. Halbuki a'mâl, dâr-ı dünyânın inkıtâ'ıyla munkatı' olur. Ve risâlet munkatı olunca, hakîkatiyle munkatı' olur. Fakat velâyet büyle değildir. O dünyâda ve âhirette munkatı' olmaz. Çünkü Allah için "Velî" ismi bâkîdir. Nitekim Yûsuf (a.s.)dan naklen Kur'ân-ı Mecîd'de: / أَنْتَ وَلِيِّي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ (Yûsuf,12/101) buyrulmuştur. Binâenaleyh resûlden ve nebîden risâlet ve nübüvvet mertebesi kalkınca, onun merci'i velâyete ve ilm-i ilâhîye olur.

İmdi "Velî" ismi tahallukan ve tahakkukan ve taallukan Hakk'ın abîdine mahsûstur. (42)

Ya'nî bu isim Hakk'ın abîdine ıtlâk olunur. Fakat bu ismin Hakk'a

ıtlâkı bi'l-asâledir; ve bendeye ıtlâkı ise tahalluk ve tahakkuk ve taalluk tavırlarıyla olur. "Tahalluk", sıfât-ı abdin sıfât-ı ilâhiyyede fenâsı hengâmında olur. Ve "tahakkuk" abdin zât-ı Hak'ta fânî olması sûretindedir. Ve "taalluk" hâlet-i bakāda olur ki, bu makam, makām-ı verâsettir. Binâenaleyh bu üç mertebenin her birinde müteayyin olan kimseye "velî" ismi verilir. Hz. Şeyh (r.a.) cenâb-ı Üzeyr hakkında vârid olan haberin tetmîmen tahkîkine rücu' edip buyurur ki:

> **İmdi Hak Teâla'nın Üzeyr (a.s.)a "Eğer mâhiyyet-i kaderden sual etmekten müntehî olmazsan, elbette ismini dîvân-ı nübüvvetten silerim" demesi, emr, sana keşif ve tecellî üzere gelir ve senden nebî ve resûl ismi zâil olur, demek olur. Ve bu sûrette onun velâyeti bâkî kalır. Ancak şu kadar var ki, vaktâki karîne-i hâl, tahkîkan bu hitâbın mecrâ-yı vaîdde cereyân ettiğine delâlet etti; indinde bu hâlet, hitâba mukārin olan kimse, muhakkak o hitâb, merâtib-i velâyetin ba'zı husûsunun bu dârda inkıtâ'ıyla vaîd olduğunu bildi. Zîrâ nübüvvet ile risâlet, velâyette, merâtibden ve velâyetin muhtevî olduğu ba'zı merâtibi muhtevî olan bir rütbenin husûsudur** (43).

Ya'nî Üzeyr (a.s.)ın / قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا (Bakara, 2/259) kavlindeki karîne-i hâl, sırr-ı kaderden / suâle delâlet ettiğinden, hitâb-ı Hak, itâb sûretinde olarak vaîd mecrâsında cereyân etti. Ve cenâb-ı Üzeyr Hakk'ın bu hitâbında, velâyetin bir rütbe-i mahsûsu olan nübüvvet ve risâletin bu dâr-ı dünyâda inkıtâ'ıyla vaîd bulunduğunu bildi. Zîrâ nübüvvet ve risâlet, velâyette bir mertebe-i mahsûsadır ki, velâyetin mertebe-i ilimden hâvî olduğu mertebelerin ba'zısını muhtevîdir.

Bunun îzâhı şu vech iledir ki: Velâyet sıfat-ı ilâhiyye olup, Hak Teâlâ ibâdı üzerine ezelen ve ebeden bu sıfat ile mütevellîdir. Nübüvvet ve risâlet ise, neş'et-i dünyeviyyede, enbiyâdan olan evliyâda bir sıfat-ı ârıza ve velâyet dâiresinin içinde bir mertebe-i mahsûsadır. Binâenaleyh velâyet olmaksızın, nübüvvet mütehakkık olmaz. Fakat nübüvvet olmaksızın velâyet mütehakkık olur. Bu sûrette, nübüvvet ve risâlet, resûl olan zâtın velâyetine nisbeten bir rütbe-i hâs olmuş olur. Ve bu rütbe-i hâs olan nübüvvet ve risâlet, resûlün dâr-ı dünyâdan hurûcun-

dan sonra kalkar; fakat velâyeti, berâzih-ı uhreviyyeye intikālinden sonra da devam eder. İmdi cenâb-ı Üzeyr'e olan لا محون اسمك من ديوان النبوة hitâbı, onun velâyetinin ba'zı mertebelerinden, rütbe-i hâs olan nübüvvetin ref'i için vaîd olur.

İmdi o, indinde nübüvvet-i teşrî' ve risâlet-i teşrî' olmayan velîden a'lâ olduğunu bilir (44).

Ya'nî Üzeyr (a.s.), itâb sûretinde vaîd mecrâsında cereyan eden hitâb-ı Hak üzerine, nübüvvet-i teşrî' ile ve risâletle gelmemiş olan velîden nebînin a'lâ olduğunu bildi. Çünkü nübüvvette husûsî bir ziyâdelik vardır; ve risâlet dahî nübüvvetten a'lâdır. Zîrâ risâlette de nübüvvet üzerine bir başka husûsiyyet-i zâide vardır. Ve velâyet, nübüvvet ve risâletten eammdır. Çünkü her resûl nebî olduğu gibi, her nebî de velîdir. Fakat her velî, resûl de değildir, nebî de değildir. / Binâenaleyh nübüvvet ve risâlet, dâire-i velâyetin içinde iki rütbe-i husûsîdir. Ve tecellî ile sırr-ı kader münkeşif olduğu vakit, makām-ı velâyet kavî ve nübüvvet ve risâlet makāmı onda muzmahil olur.

İndinde kezâlik mertebe-i nübüvvetin iktizâ ettiği hâlet-i uhrâ mukterin olan kimsenin yanında, muhakkak bu hitâbın vaîd değil,va'd olduğu sâbit oldu. Böyle olunca, Üzeyr (a.s.)ın suâli, muhakkak makbûldür; zîrâ nebî veliyy-i hâstır (45).

Mertebe-i nübüvvetin iktizâ ettiği hâlet-i ûlâ, yukarıda zikredilmiş idi ki, hitab-ı Hak, hâl karînesiyle, vaîd meccrâsında cârî olması hâli idi. Zîrâ bu halde, dâire-i velâyetin içinde, rütbe-i husûsiyye olan nübüvvet kalkacak ve yalnız mertebe-i velâyet kalacaktı. Ve bir mertebenin ref'ini mutazammın olan hitâb ise vaîddir. Hz. Şeyh (r.a.) mertebe-i nübüvvetin iktizâ ettiği hâlet-i ûlâyı beyan buyurduktan sonra, bu cümlede dahî yine mertebe-i nübüvvetin iktizâ ettiği hâlet-i uhrâyı îzâh ediyor. O hâlet-i uhrâ da budur ki:

Veliyy-i hâs olan nebî, hakāik-ı ilâhiyyeyi bildiğinden, Hak Teâlâ hazretlerinin kendisinden zuhûrunu kerîh gördüğü şeye ve husûlü muhal olan şeyin talebine ikdâm etmez. Binâenaleyh taleb ettiği vakit, husûlü

mümkün olan şeyi taleb eder; ve bu talebi makbûl olduğundan bi't-tabi' is'âf olunur. Ve nübüvvetin iktizâ ettiği bu hal, bir kimseye mukārin olunca لا محون اسمك من ديوان النبوة hitâbının vaîd değil, va'd olduğunu bilir. Çünkü kendisi nebîdir; nebî ise veliyy-i hâstır. Ve bu evsâfı câmi' olan kimse ise aslâ abes olan şeyi taleb etmez; ve suâli makbûl olur. İmdi Üzeyr (a.s.)ın ismi/ nübüvvet defterinden silindikten sonra, mertebe-i velâyeti bâkî kalır. Ve bu sûrette de, maksûduna keşif ve tecellî tarîkıyla nâil olur.

Ve karîne-i hâl ile bilir ki, tahkîkan nebî için velâyette, bu ihtisâs sâbit olması haysiyyetiyle, Allah Teâlâ'nın muhakkak ondan kerîh gördüğünü ve husûlü muhakkak sûrette muhâl olduğunu bildiği şeye ikdâm etmesi muhâldir (46).

Ya'nî mertebe-i nübüvvetin iktizâ ettiği bâlâda beyân olunan hâlet-i uhrâ, indinde mukterin olan kimse, nebî için velâyette sâbit olan bu ihtisâs cihetinden, Hak Teâlâ'nın kendisinden zuhûrunu kerîh gördüğünü bildiği şeyi taleb etmiyeceği gibi, husûlü muhâl olduğunu bildiği şeyi de talebe ikdâm etmez. Zîrâ bu talebler, münâfî-i ma'rifettir; halbuki veliyy-i hâs olan nebî ârifdir; ondan böyle şeyler sâdır olmaz.

Ve bu ahvâl, onlara karîn olan kimsenin indinde mukterin ve sâbit oldu da, o kimse لا محون اسمك من ديوان النبوة **kavlinde vâki' olan bu hitâb-ı ilâhîyi kendi indinde va'd makāmında ihrâc eder. Ve bu hitâb mertebe-i bâkıyyeye delâlet eder bir haber olur. Ve o mertebe enbiyâ ve rusül üzere dâr-ı âhirette bâkıyye olan mertebedir. O dâr-ı âhiret öyle bir dâr-ı âhirettir ki, bir şer' için mahal değildir. Tâ ki cennet ve nâra dâhil olduktan sonra, halktan bir kimse cennette ve nârda o şer' üzerine olsun** (47).

Yâ'nî mertebe-i nübüvvetin iktizâ ettiği sâlifü'z-zikr ahvâle karîn olan kimse bu hitâb-ı ilâhîyi kendi indinde va'd makāmında telakkî eder. Ve bu sûrette bu hitâb, nübüvvetin irtifâ'ından / sonra mertebe-i bâkıyye olan velâyetin kalacağına delâlet eden bir haber olur ki, bu mertebe-i velâyet, âhirette dahî bâkî olan bir mertebedir. Ve dâr-ı âhiret öyle

bir yerdir ki, artık orada şerîat yoktur; ve cennete girecekler cennete, ve nâra girecekler dahi nâra dâhil olduktan sonra, onların oralarda amel etmeleri lâzım gelen hiçbir şerîat bulunmaz. Zîrâ dâr-ı âhiret dâr-ı amel değil, dâr-ı cezâdır.

> **Biz ancak şer'i dâreyn olan cennet ve nâra duhûl ile kayd ettik. Zîrâ yevm-i kıyâmette ashâb-ı feterât ve etfâl-ı sıgâr ve mecânîn için şer' olunur. İmdi bunlar, ikâme-i adl ve cerîme ile muâhaze ve ashâb-ı cennet hakkında, sevâb-ı amelî için, zemîn-i vâhidde haşr olurlar. Bunlar zemîn-i vâhidde nâsdan inkıtâ' ile haşr oldukları vakit, onların hakkında efdallerinden bir nebî ba's olunur; ve onlara bir nâr temsîl olunur. O günde onlara ba's olunan nebî, o nâr mu'cizesiyle gelir. Onlara: "Ben size irsâl olunmuş Hakk'ın resûlüyüm" der. İmdi o kavmin indinde tasdîk vâki' olur; ve ba'zıları indinde de tekzîb vâki' olur. Ve o nebî onlara "Siz nefsinizi bu nâra idhâl edin; bana itâat eden necât bulup cennete dâhil olur; ve bana isyân eden ve emrime muhâlefet eyleyen helâk olup ehl-i nârdan olur" der. Kim ki onlardan o nebînin emrine imtisâl edip, kendisini nâra idhâl ederse saîd olur; ve sevâb-ı amelîye nâil olur; ve o nârı berd ve selâm bulur. Ve kim ki o nebîye âsî olursa ukûbete müstehak olup nâra dâhil olur; ve amel-i muhâlifi ile nâra nüzûl eyler. Ve yevm-i ma'hûdda bu ba's, ibâdı hakkında Allah tarafından / adl ikâmesi içindir** (48).

Ya'nî cenâb-ı Şeyh (r.a), âhiret mahall-i şer' olmadığından ehl-i cennet ve cehennem me'vâlarına girdikten sonra, oralarda onların amel edeceği şerîat kalmaz, demiş ve şer'in olmamasını "cennet ve cehenneme duhûlden sonra" kaydıyla mukayyed kılmış idi. Zîrâ ne cennete ve ne de cehenneme giremiyecek olan ba'zı kimseler vardır ki, onlar için âhirette dahi şer' olacaktır.

Bunlardan birisi ashâb-ı feterâttır. Çünkü bu tâife kendilerinden mukaddem gelen peygamberin şerîatı münderis olduğundan, onun ile amel edemediler; ve bu peygamberlerden sonra gelecek peygamber de gelmedi ki, onun şerîatıyla amel etsinler. Binâenaleyh kendilerine teklîf-i

ilâhî vâki' olmaksızın âhirete gittiler.

İkincisi etfâl-i sıgârdır. Çünkü teklîf zamânı olan vakt-i bülûğlarından evvel vefât ettiler.

Üçüncüsü mecnûnlardır. Çünkü hayât-ı dünyâda iken bunlara vücûh-ı teklîfe münâfî bir mizâc ârız olup, akılları mestûr oldu; ve o halde vefat ettiler.

Eğer bunlar hakkında âhirette teklîf-i şer'î olmamış olsa, muvâfık-ı hikmet ve ma'delet olmaz. Zîrâ kabâhatleri olmadığı için cehenneme konamazlar; ve sevâb-ı amelîleri olmadığı için cennete de giremezler. Kabâhatsız bir kimseyi nâra ve sevâb-ı amelîsiz bir kimseyi de cennete idhâl etmek adâlet değildir. Binâenaleyh bunların sevâb ve ikāba istihkākları tezâhür etmek için, Allah Teâlâ yevm-i âhirette, şerîatten bu mikdârı ibkā buyurdu. Bu sûretle cemî'-i vücûh ile adâlet-i ilâhiyye zâhir olur. Hz. Şeyh (r.a.) kıyâmette olan şer'-i mezkûru âyet-i kerîme ile isbât edip buyururlar:

•

/Ve kezâlik Allah Teâlâ'nın "Ol günde ki umûr-ı âhiretten emr-i azîm keşf olunur; halk secdeye da'vet olunurlar" (Kalem, 68/42) **kavli dahî teklîf ve teşrî'dir. İmdi onlardan ba'zılarının secdeye tâkatları olur, ba'zılarının olmaz. Ve tâkatları olmayanlar, Allah Teâlâ'nın haklarında** وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ فَلاَ يَسْتَطِيعُونَ (Kalem, 68/42) **buyurduğu kimselerdir. Nitekim dünyâda, Ebû Cehil ve sâire gibi, ibâdın ba'zısı Allah'ın emrine imtisâl etmeğe müstatî' olmadı** (49).

Ya'nî sûre-i Kalem'de mezkûr: يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ فَلاَ يَسْتَطِيعُونَ (Kalem, 68/42) âyet-i kerîmesi âhirette dahî teklîf ve teşrî' olduğuna burhandır. Çünkü dâr-ı teklîf dünyâ idi. Hak Teâlâ ehl-i dünyâya şer' gönderdi; amel eden etti, etmeyen de etmedi. Artık bundan sonra ikāme-i adl için muhâkeme ve cezâ îcâb eder. Fakat bâlâda zikr olunan sunûf-ı selâsenin dünyâda amel etmeleri mümkün değildi. Hâlbuki فَرِيقٌ فِى الْجَنَّةِ وَ فَرِيقٌ فِى السَّعِيرِ (Şûrâ, 42/7) âyet-i kerîmesi mûcibince halk ikiye münkasim olmak lâzımdır; ve ikiye inkısâm ise ikāme-i adl olmadıkça mümkün değildir. Binâenaleyh sunûf-i mezkûre için teklîf ve teşrî' lâzımdır. Tâ ki bunlardan hangilerinin hangi ferîka iltihak ede-

ceği sâbit olsun; ve ism-i Adl ile ism-i Hakem'in eseri zuhûra gelsin.

İmdi âhirette , yevm-i kıyâmette, nâra ve cennete duhûlden evvel, şer'den bu mikdâr ibkā olunur. İşte bundan dolayı biz şer'-i âhireti mukayyed kıldık. Allah'a hamd ü senâ olsun (50).

/Ya'nî cenâb-ı Şeyh (r.a.) âhiretin mahall-i şer' olmamasını "cennet ve cehenneme duhûlden sonra" kaydıyla mukayyed kılmış ve bu kayd ile Allah Teâlâ'nın ikâme-i adl buyurmasıyla, halkın bir fırkası cennete ve bir fırkası cehenneme girdikten sonra, buralarda artık amel edilmesi lâzım gelen bir şerîat olmadığını murâd etmiştir. Binâenaleyh bu kayd, halkın cennete ve cehenneme duhûlünden evvel âhirette şer'den bir mikdâr bâkî kalacağı için, kayd-ı ihtirâzî olur. وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (Bakara, 2/105)

(İntihâ: 4 Kânûn-i sânî 331; 11 Rebîu'l-evvel 334, Pazartesi sabahı.

*
* *

M e s n e v î

Bu fass-ı latîfde münderic kazâ bahsine taalluku hasebiyle **Mesnevî-i Ma'nevî**'nin üçüncü cildinde vâki' âtîdeki sürh-i şerîfin şerhiyle berâber buraya derci münâsib görülmüştür.**Sürh-i Mesnevî: /**

توفیق میان این دو حدیث که «الرضا بالکفر کفر» و حدیث دیکر که «من لم یرضی بقضائی و لم یصبر علی بلائی فلیطلب ربا سوائی

Ya'nî "Küfre râzı olmak küfürdür" ma'nâsındaki hadîs-i şerîf ile, "Her kim benim kazâma râzı olmaz ve belâma sabr etmez ise, benden başka bir Rab arasın!' ma'nâsındaki hadîs-i kudsî arasındaki
45 **tezâdın tevfîkı beyânındadır. Mesnevî:**

وی سؤالی کرد سائل مر مرا — زانکه عاشق بود او بر ما جرا
کفت نکتهٔ الرضا بالکفر کفر — این پیمبر کفت و کفت اوست مهر
باز فرمود او که اندر هر قضا — مر مسلمانرا رضا باید رضا
نی قضای حق بود کفر و نفاق — که بدین راضی شوم باشد شقاق
ور نیم راضی بود آن هم زیان — پس چه چاره باشدم اندر میان

Tercüme: "Dün, sâil bana bir suâl sordu; çünkü o macerâyâ, bahis ve cidâle âşık idi; dedi ki: "Küfre rızâ, küfürdür" nüktesini, bu hadî-

s-i şerîfi Peygamber (a.s.) buyurdu, halbuki onun kelâmı mihr ve hüccettir. Yine o Peygamber (a.s.) buyurdu ki: "Her kazâya muhakkak müslüman için rızâ lâzımdır, rızâ!.." Küfr ve nifâk kazâ-yı Hak değil midir? Halbuki eğer buna râzı olursam şikāk olur; ve eğer olmazsam o dahi ziyandır. O halde arada çâre ne olur?"

Îzâh: Bu iki hadîs hakkında vârid olan suâl budur ki: Akāid-i kelâmiyye mûcibince cemî'-i ef'âl-i ibâdiyye Hakk'ın meşiyyet ve kazâsıdır. Binâenaleyh küfür dahi O'nun kazâsı olur. Halbuki hadîs-i kudsînin mazmûnuna göre, kazâya rızâ vâcibdir. Hadîs-i nebevîye göre dahî küfre rızâ küfürdür. Bu iki hal arasında bendenin çâresi nedir? Eğer kazâ-yı Hak olan küfür ve nifâka râzı olursa, kâfir olur; ve eğer râzı olmazsa,vâcibi terk etmiş olur. Cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) efendimiz bu suâle cevâben buyururlar ki: **Mesnevî:**

کفتمش این کفر مقضی نی قضاست هست آثار قضا این کفر راست

Tercüme: "O sâile dedim: "Bu küfür makzîdir, kazâ değildir; bu küfrün âsâr-ı kazâ olması doğrudur." /

Şerh: "Küfre rızâ küfürdür" hadîs-i şerîfindeki küfür, ism-i mef'ûl sîgasıyla, makzîdir ve âsâr-ı kazâdır; yoksa ayn-ı kazâ değildir. Zîrâ "kazâ" başka, "makzî" başkadır. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) bu fassın ibtidâsında buyurmuş idi ki: "Kazâ, Allah'ın eşyâda hükmüdür; ve Allah'ın eşyâda hükmü, Allâh'ın eşyâya ve eşyâda olan ilminin haddi üzerinedir. Ve Allâh'ın eşyâda ilmi dahi, ma'lûmât nefislerinde ne hâl üzere sâbit idiyseler, o ma'lûmâtın Hakk'a i'tâ ettikleri şeyin haddi üzerinedir." Ve yine Hz. Şeyh (k.s.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'lerinde buyururlar ki: "Kazâ, makzînin gayrıdır; ve kazâ a'yân-ı sâbitenin isti'dâdına racî' olan kadere muvâfık, îcâd ve ahkâmdan ibârettir. Binâenaleyh kazâ, sıfât-ı fiiliyye-i Hak'tandır; ve ona rızâ farzdır; ve niçin şöyle, böyle kazâ etti diye Hak'tan şikâyet etmek haramdır. Velâkin makzîye râzı olmak, mutlakā farz değildir. Belki küfür ve sâir maâsî gibi, âsâr-ı kazânın kendisinden sudûrundan dolayı, mükellefin râzı olmayıp şikâyet etmesi zarûrî ve vâcibdir." İmdi mâdemki kazâ, Hakk'ın eşyâda hükmüdür; Ve Hakk'ın bu hükmü dahî, a'yân-ı sâbitenin kendi haklarında, Allah Teâlâ hazretlerinden taleb ettikleri hükümdür; ve mâdemki kazâyı ilâhî eşyâ üzerine, ancak eşyâ ile hükmeder; bu halde abdın kazâ-yı ilâhîye râzı olmaktan başka çaresi kalmaz.

Meselâ iki kimse bir pâdişâhın huzûruna çıkıp, ondan birisi bir altın, diğeri de bin altın ihsân istese ve pâdişah da onlara i'tâ etse. Bir altın alan: "Pâdişah arkadaşıma bin altın verdiği halde bana bir altın verdi!" diye şikâyet edemez. Çünkü pâdişah onlara istediklerini vermiştir. Buna rızâdan başka çâre yoktur. Fakat kendisinin bir altına nâiliyyeti, ki makzîdir, eser-i kazâdır; bundan / râzı olmamak tabîîdir. Belki bundan dolayı bende kendisini levm ve takbîh etmek îcâb eder. Çünkü taleb kendisindendir. **Mesnevî:**

پس قضا را خواجه از مقضی بدان تا شکالت دفع کردد در زمان

Tercüme: "İmdi, ey efendi! Kazâyı makzîden bil, tâ ki işkâlin derhal ref' olsun!"

Şerh: "Makzî", ism-i mef'ûl sîgasıyla , "mahkûm" ma'nâsınadır. Kazânın makzîden bilinmesi budur ki: Hakk'ın kazâsı ilmine ve ilmi de, a'yânın ma'lûm olan isti'dâdâtına tâbi'dir. Binâenaleyh a'yân hakkında sâdır olan hükm-i ilâhî, onların Hak'tan taleb ettikleri hükümdür. Bu a'yân evvelen Hak üzerine bu talebleriyle hükm ederler; ba'dehû Hakk'ın kazâsı ve hükmü onlar üzerine vâki' olur. Nitekim Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) bu **Fass-ı Üzeyrî**'nin ibtidâsında: "Hâkim, kim olursa olsun, hükm ettiği şeyle ve hükm eylediği şeyde mahkûmün-aleyhdir" buyurmuştur. Hâkim, hükm ettiği şeyle mahkûmün-aleyh olunca, onun bu hükmü bi't-tabi' mahkûmdan münbais olur. Ve bu sûrette dahî kazâyı makzîden bilmek îcâb eder. Ve bu hakîkat tebeyyün ettiği vakit, derhal müşkilât mündefi' olup, artık "Bu niçin böyle oluyor ve o niçin şöyle oluyor?" diye suâllere hâcet kalmaz ve sâika-i cehl ile teselsül edip giden i'tirâzât, nûr-ı ma'rifet karşısında muzmahil ve lisân lâl ü ekbem kalır. **Mesnevî:**

راضیم در کفر زان رو که قضاست نی ازان روکه نزاع و خبث ماست

Tercüme: "Kazâ olması cihetinden küfre râzıyım; bu rızâ bizim nizâ'ımız ve hubsümüz olması cihetinden değildir."

/ Şerh: Küfürde iki cihet vardır: Birisi küfrün zâtı, diğeri kazâya taallukudur. Küfür, zâtiyyeti ve küfür olması i'tibâriyle, aslâ marzî değildir. Fakat kazâya taalluku hasebiyle marzîdir. Çünkü kazâ-yı ilâhîde

habâset-i nefsâniyye ve kabâhat-ı tab'âniyye yoktur. Binâenaleyh sûret-i kazâ hasendir; fakat, küfür bizim habâset-i nefsâniyyemizden münbais olduğundan makzî olması i'tibâriyle kabîhdir. Zîrâ sıfat-ı abddir. Meselâ gâyet mâhir bir ressam, pek çirkin bir şahsın resmini, aslına mutâbık bir sûrette tersîm etse, bu tasvîre, san'at i'tibâriyle gâyet güzeldir, denir; fakat sûrete pek çirkin deneceği de şüphesizdir. Binâenaleyh tasvîr hasen ve sûret kabîhdir. İşte bunun gibi kazâ hasen olduğu için marzîdir; ve makzî çirkin olduğu için nâ-marzîdir. **Mesnevî:**

کفر از روی قضا خود کفر نیست　　حق را کافر مخوان اینجا مأیست

Tercüme: "Küfür, kazâ cihetinden muhakkak küfür değildir. Hakk'a kâfir deme, burada durma!"

Şerh: Bu beyt-i şerîf bâlâdaki beyt-i şerîfin mısra'-ı evveline illet olarak vâki' olmuştur. Ya'nî "Kazâ olması cihetinden küfre râzıyım; çünkü küfür kazâ cihetinden küfür değildir", demek sûretiyle yekdîğerine rabt olunur. Küfre, irâde-i ilâhiyyeye nisbetle, "küfür" demek câiz değildir. Zîrâ o küfür, ber-muktezâ-yı irâde vâki' olmuştur. İrâde dahi ilme ve ilim ise abd-i me'mûrun ayn-ı sâbitesinin hâline ve isti'dâdına tâbi'dir. Binâenaleyh kazâ-yı küfür, Hakk'a nisbetle küfür değil, ayn-ı hikmettir. Eğer kazâ-yı küfre, küfür dense, Hakk'a kâfir demek lâzım gelir. تعالى الله عن ذلك علوا كبيرا / Sakın Hakk'a kâfir deme; ve bu makām-ı mühlikte durma; ve sâika-i cehil ile kendini varta-i küfre ilkā etme!**Mesnevî:**

کفر جهل است و قضای کفر علم　　هر دو یك کی باشد آخر خلم و حلم

Tercüme:"Küfür cehildir; ve kazâ-yı küfr, ilimdir. Nihâyet "hılm" ve "hilim" kelimelerinin her ikisi ne vakit bir olur?"

Şerh: Hind şârihlerinden Velî Muhammed Ekber Âbâdî ve Bahru'l-Ulûm Abdü'l-Aliyy (kuddise sırruhümâ) "hılm" kelimesinin, kesr-i hı ile, "hışım ve gazab" ma'nâsına olduğunu beyan buyurmuşlardır. Ve "hilim" kelimesinin ise, kesr-i hâ ile, "yavaşlık" ma'nâsına olduğu ma'rûftur. "Küfrün cehil ve kazâ-yı küfrün ilim" olmasının sûret ve ma'nâ i'tibâriyle "hılm" ve "hilim" kelimeleri arasındaki sûret ve ma'nâya müşâbehetleri hakkında, gerek **Ankaravî**'de ve gerek Hind şârih-

lerinin şerhinde îzâhata tesâdüf olunmadı. Halbuki Mevlânâ (r.a.) efendimiz, Hazret-i **Mesnevî**'de:

کار با کانرا قیاس اند خود مکیر کرچه ماند در نبشتن شیر و شیر

beytinde olduğu gibi, kıyâsât ve teşbîhâtta makıys ile makıysün-aleyhin ve müşebbeh ile müşebbehün-bihin sûreten ve ma'nen mutâbakatlarına mürâât buyurmuş olduklarına nazaran, bu beyt-i şerîfte dahi aynı nükte bulunmak lâzım geleceğinden, bu babda hâtır-ı fakîre lâyih olan ma'nânın beyânına cür'et olundu; şöyle ki:

"Hılm" ve "hilim" kelimeleri, telaffuzu sem'a bir gelir ise de, ma'nâ i'tibâriyle yekdîğerinin zıddıdır. Makzî olan küfür dahî, bir nevi' ilimden münbaisdir ki, bu ilim, onları küfür ve dalâlete sevkeder. Zîrâ Hak
50 Teâlâ ibâdını / da'vet için peygamber irsâl buyurdu. Fakat münkirîn peygamberin cisimde ve yemek ve içmekte ve uykuda ve nikâhda kendilerine mümâsil olduğunu görüp: مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَ يَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ (Furkān, 25/7) dediler. Ve hamâkatları sebebiyle yürüttükleri muhâkeme-i sakîme netîcesinde, böyle bir kimşenin peygamber olamıyacağına, kendilerinde bir ilm-i gayr-ı nâfi' peydâ oldu; ve onun Hak tarafından meb'ûs olduğuna kanâat getiremediler; ve hayât-ı dünyeviyyenin zevâhirinden iktibâs ettikleri bu ilm-i gayr-ı nâfi' inkârlarına bâdî oldu ve مَا هِيَ إِلاَّ حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلاَّ الدَّهْرُ (Câsiye, 45/24) dediler. Ve Hak Teâlâ onlardaki bu inkârın bir nevi' ilimden münbais olduğuna Kur'ân-ı Kerîm'de işâret eyledi. Nitekim buyurur: يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ (Rûm, 30/7) ve وَلَمْ يُرِدْ إِلاَّ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ (Necm, 53/29-30). Fakat bu ilim, zâhirde ilim ise de, hakîkatte cehildir. Binâenaleyh bu ilme müstenid olan küfürleri dahi cehildir. Kazâ-yı küfür ise, ilm-i mahzdan ibârettir. Zîrâ bâlâdaki کفتمش این کفر مقضی ئی قضاست beytinin şerhinde îzâh olunduğu üzere, kazâ-yı küfür, abdin ayn-ı sâbitesinin hakîkatinin, Hakk'a i'tâ ettiği ilim üzerinedir. Bu ilimde aslâ cehil olmak mutasavver değildir. Binâenaleyh cenâb-ı Mevlânâ (r.a.): Küfür ki, hakîkatte cehl olan bir ilme müsteniddir; ve kazâ-yı küfür ki hakîkatte ilm-i mahzdır; bu iki ilim telaffuzda ve sûrette, "hılm" ve "hilim" kelimeleri gibi, birbirine müşâbih ise de, ma'nâ i'tibâriyle aslâ yekdîğerine benzemez. Zîrâ biri cehil ve diğeri ilimdir. Ve "hılm" nasıl nokta-i siyâh ile mukayyed ise, on-

ların ilimleri de öylece nokta-i siyâh-ı cehil ile mukayyeddir. Ve "hilim" nasıl ki gayr-ı mukayyed ise, Hakk'ın ilmi de öylece gayr-ı mukayyeddir ve ilm-i mutlaktır, buyururlar. **Mesnevî:**

زشتئ خط زشتئ نقاش نیست　　بلکه ازوی زشت را بنمود نیست
قوت نقاش باشد آنکه او　　هم تواند زشت کردن هم نکو

/ Tercüme: "Hattın, resmin çirkinliği nakkāşın çirkinliği değildir. Belki ondan çirkini ızhâr ve îcâd etmek lâzım gelmiştir. Nakkāşın kuvveti odur ki, o nakkāş hem çirkin, hem de güzel yapabilir."

Şerh: Hz. Mevlânâ (r.a.), kazâ ile makzîyi îzâh için nakkāş ile nakşı misâl olarak îrâd buyuruyorlar: Eğer bir nakkāş çirkin bir resim yaparsa, o çirkinlik resmindir, nakkāşın değildir. Ancak san'atı iktizâsınca onun yed-i mahâretinden çirkin bir nakış ızhâr ve îcâdı lâzım gelmiştir. Nakkāş güzeli ve çirkini ne kadar mâhirâne ve üstâdâne nakış ve tersîm ederse san'atında, o nisbette kuvvet ve kudret sâhibi olmuş olur. Bu misâlde "kazâ", nakkāşın nakş-ı kabîhi tersîm etmesi; ve "makzî", nakş-ı kabîhdir. Ressâm nukūş-ı latîfe ve tesâvîr-i bedîayı nakş ederken seve seve tersîm eyler. Fakat ızhâr-ı san'at ve mahâret için suver-i kabîhayı dahî, rızâ-yı dili hilâfında, tersîm etmek iktizâ eder. Bunun gibi Hak Teâlâ hazretleri, esmâ-i şerîfesinin mazharı olmak için, hayır ve şerri îcâd buyurur. Fakat hayırdan râzı ve şerden râzı değildir. Bunun diğer misalleri budur ki: Tabîb, icrâ-yı tabâbet için, halkın marazını murâd eder; fakat marazdan râzı değildir. Eğer râzı olaydı, tedâvî etmezdi. Kezâ, ekmekçi halkın açlığını murâd eder; fakat açlıklarından râzı değildir. Eğer râzı olaydı, ekmek satmazdı. Kezâ, muallim, müteallimin cehlini murâd eder; fakat cehle râzı değildir. Eğer râzı olaydı, ta'lîm etmezdi. **Mesnevî:**

گر کشایم بحث این را من بساز　　تا سئوال و تا جواب آید دراز

/ Tercüme: "Eğer ben, bu kazâ ve makzînin bahsini, intizâm ile açarsam, netîcede suâl ve cevâb uzun gelir."

Şerh: Ya'nî bu kazâ ve makzî bahsinin, ehl-i kelâm kavâidine tevfîkan açılması suâl ve cevâbın teselsül etmesine ve kıyl ü kâlin uzamasına sebeb olur. Halbuki kazâ ile makzînin hakîkati, ehl-i kelâm usûlüne

tevfîkan icrâ edilecek bahis ve münâzara ile münkeşif olmaz. Bu mübâhase netîcede "hayret" tevlîd eder. Hayret ise mâni'-i tefekkürdür. Binâenaleyh bundan vazgeçmek evlâdır. İmdi bu sualler ve cevapların netîcesi "İlim ma'lûma tâbi'dir" kazıyyesine kadar gider. Bu mes'ele **Fass-ı Üzeyrî**'nin "Allah için hüccet-i bâliğa sâbittir" buyrulmuş olan mahallinde, Hak Teâlâ hazretleriyle küffâr arasında alâ-tarîkı'l-muhâtaba, şerhan beyan edilmiş olduğundan, burada tekrârından sarf-ı nazar olundu. Oraya mürâcaat lâzım gelir. **Mesnevî:**

ذوق نکتهٔ عشق از من میرود　　نقش خدمت نقش دیکر فی شود

Tercüme: "Aşk nüktesinin zevkı benden gider. Hizmet nakşı, başka nakış olur."

Şerh: Ya'nî kazâ ve makzî mübâhasesi uzayınca, nükte-i aşkın zevkı benden zâil olur. Halbuki ben ma'şûkun kapısında hizmet-i aşk ile müstahdem bir bendeyim. Bu hizmet nakşı, başka nakşa / mübeddel olur. Ya'nî bî-aşk ve hâl olan ehl-i kelâm gibi, bâb-ı kıyl ü kāl'de müstahdem bir bende olurum. Ve hizmet-i aşk ki, makzîdir ve nakkāşın nakş eylediği nakş-ı hasendir; ve bu i'tibâr ile bu hizmet marzîdir. Eğer mübâhase uzarsa başka bir makzî olur; ve o dahî nakkāşın nakş eylediği bir nakş-ı kabîh bulunur. Ve bu i'tibâr ile o makzî nâ-marzî olduğundan bi't-tabi' ben ondan vaz geçerim.

İntihâ: 10 Kânun-î sâni 331 Pazar gecesi.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

XV

BU FASS KELİME-İ İSEVİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ NEBVİYYE'' BEYÂNINDADIR.

Ma'lûm olsun ki, ''hikmet-i nebviyye'nin Kelime-î Îseviyye'ye tahsîsi hakkında şurrâh-ı kirâm iki vecih beyan buyururlar: Birincisi: ''Nebî'' kelimesinin hemze ile olmasıdır. Bu sûrette ''nebî'' kelimesi ''ihbâr'' ma'nâsına olan نبأ den müştakk olur. Bu **Fusûsu'l-Hikem**'de beyân olunan hikmetlerin kâffesi her ne kadar ''nebe'e''den müştakk olan ''nebeviyye'' ise de, bunun Kelime-i Îseviyye'ye ihtisâsı, Îsâ (a.s.)ın hâline nübüvvet-i fıtrıyyenin gâlib olması sebebiyledir. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de onun nübüvvet-i fıtriyyesinden ihbârân vâlidesinin karnında iken اَلاَّ تَحْزَنِى قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيّاً (Meryem, 19/24); ve beşikte iken آتانِيَ اَلْكِتَابَ وَجَعَلَنِى نَبِيّاً (Meryem, 19/30) dediğini beyan buyurdu.

İkincisi: ''Nebî'' kelimesinin نبا، ينبو، نبواً den müştakk olup hemzesiz bulunmasıdır. Ve نبا ''rif'at'' ma'nâsına gelir. Şu halde onun hikmeti, ''hikmet-i ref'iyye'' olur. Zîrâ onun makāmında rif'at vardır. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de بَلْ رَفَعَهُ اللّٰهُ اِلَيْهِ (Nisâ, 4/158) buyurur. Ve âhir zamanda da nüzūl ederek velâyet-i âmmeyi hatm eyler.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin terbiye-kerdesi ve evlâd-ı ma'nevîsi Sadreddîn Konevî (k.A.s.) / hazretleri **Fükûk**'unda buyururlar ki:

مراد شيخنا رضى الله عنه من اقرانه هذه الحكمة بالنُّبُوَّةِ ليس بمعنى الا خبار فان كل من ذكر من الا نبياء فى هذا الكتاب مشتركون فى ذلك و انما مراده معنى الرفعة

Ya'nî ''Bizim şeyhimiz (r.a.)in bu hikmeti ''nebve''ye mukārin kılmasından murâdı ''ihbâr'' ma'nâsına değildir. Zîrâ bu kitapta zikr olunan enbiyâdan her birisi bunda müşterektirler. Ve onun murâdı ancak rif'attir''. Hz. Sadreddîn Konevî (k.A.s.) Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz-

den bu hakîkati sem'-i cism ile işitmiş olduklarına şübhe olunmayacağından onların kelâmı sened-i kavîdir. Binâenaleyh vech-i sânî mürecceahdır. Şu halde evelkisi "nûn" ile "bâ"ın fethleriyle نَبِوِيَّة ikincisi "nûn"un fethı ve "bâ"nın sükûniyle نَبْوِيَّة telaffuz olunmak lâzım gelir. V'Allâhü a'lem bi-murâdihi.

*
* *

Şiir:

Birinci ma'nâ: **Rûh,ya mâ'-i Meryem'den veyâ Cibrîn'in nefhından, tıynden mevcûd olan beşer sûretinde, Siccîn tesmiye ettiğin tabîattan, zât-ı muhtahharada mütekevvin oldu.**

İkinci ma'nâ: **Rûh, ya mâ'-i Meryem'den veyâ tıynden mevcûd olan beşer sûretinde zuhûr eden Cibrîn'in nefhından, Allah Teâlâ'nın Siccîn tesmiye buyurduğu tabîattan, zât-ı mutahharada mütekevvin oldu** (1).

"Mâ'-i Meryem"den murâd, hîn-i inzâllerinde kadınların ferclerinde mütehaddis olan su gibi, / Cebrâîl (a.s.)ın güzel bir delikanlı sûretinde Hz. Meryem'e görünerek, şekl-i ma'hûd-i cimâ' olmaksızın, ona nefh etmesiyle, cenâb-ı Meryem'de şehvet husûlü üzerine, ihtilâma müşâbih bir hâl içinde, vâkı' olan inzâl esnâsında seyelân eden sudur. "Cibrîn" Cebrâîl (a.s.) ma'nâsına lügattir.

"Tıynden mevcûd olan beşer sûretin"den murâd, Âdem (s.a.)dir. "Zât-ı mutahhara"dan murâd, Hz. Meryem'dir. Zîrâ Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا (Tahrîm, 66/12) kavliyle onun levsiyyât-ı nefsâniyyeden mutahhar bulunduğuna şehâdet buyurdu.

"Tabiat"tan murâd, ulûhiyyetin zâhiri olan tabîat-ı külliyye olmayıp cihet-i süfliyyede olan tabîat-i cüz'iyyedir.

"Siccîn" كَلاَّ إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِى سِجِّينٍ (Mutaffifîn, 83/7) âyet-i kerîmesi mûcibince ehl-i fücûrun mukîm olduğu mahallin ismidir. Zîrâ füccâr, hayvâniyyetten ibâret olan tabîat-i cüz'iyyenin hükmüne tebean amel ederler ki zâhiri, ezvâk-ı muhtelife-i nefsâniyye ve bâtını azâb-ı gûnâgûn-

dur. Onun için Hak Teâlâ hazretleri, kendilerini tabîat-i cüz'iyyenin ahkâmına teslîm etmiş olan küffâr hakkında وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ (Tevbe, 9/49) buyurur ki, "Cehennem el-ân küffârı ihâta etmiştir" demek olur.

Ma'lûm olsun ki: Ulûhiyyetin zâhiri olan "tabîat-i külliyye"ye nazar eden ve fikirleri bu tabîatin kavâid ve ahkâm-ı câriyesinde müstağrak olan hükemâ, âlem-i cismâniyyette bu kavâid ve ahkâmın tehallüfü mümkin olmadığını ve kānûn-i tabîat mûcibince nesl-i insânın ancak erkek ile kadının / ictimâından teselsül edebileceğini zann ederler. Bu hüküm, onların emr-i hakāyıkta sırf cehle müstenid olan zann ve vehimlerinden münbaistir. Hükemâ-yı fen, ne kadar tedkîkāt ile meşgûl olurlarsa olsunlar, tabîat-i külliyye dâiresinden çıkamazlar. Onların keşfiyyâtı, ancak bu dâireye mahsûrdur. Binâenaleyh onlar ulûhiyyetin zâhiriyle iştigâl ettikleri cihetle kudret-i Hak'tan bî-haberdirler.

İmdi Hak Teâlâ hazretleri, hükemânın, hükm-i vehmîlerini istimâ' eden zaîfü'l-akl olanları bu varta-i vehimden tahlîs için -ma'nâ-yı insânın, kendi zâhiri olan vücûdunda dilediği vech ile tasarruf ettiği gibi- ulûhiyyetin vücûd-i zâhirîsi olan bu âlemde onun bâtını, ma'nâsı olan Hakk'ın, öylece dilediği vech ile tasarrufunu ızhâr etmek üzere, cism-i insânîyi kāide-i tabîat hilâfında olarak üç vecih ile halk buyurdu:

1. Anasız babasız olarak cism-i Âdem'i salsâlden yarattı. "Sâd" ve "lâm" maddesi lisân-ı arabîde, kendisinde erbâb-ı fennin "protoplazma" ya'nî "madde-i ceniyye" (?) ta'bîr ettikleri şey hâsıl olan "tahammür etmiş süt" ma'nâsına geldiğine göre, Darwin meslekince cism-i Âdem'in "protoplazma"dan yaratılmış olması lâzım gelir. Böyle de olsa cism-i Âdem yine anasız ve babasız yaratılmış olur.

2. Havvâ'nın cism-i Âdem'den inşiâbı sûretiyle halkıdır. Darwin meslekini ta'kîb edenlerin bunu da inkâr edememesi lâzım gelir. Çünkü cism-i Havvâ, kokmuş çamurda tekevvün eden "protoplazma"dan mahlûk olan cins-i insanın nev'-i ünsâsıdır. Ve nevi' ise, cinsin bir şûbesidir. /

3. Îsâ (a.s.)ı babasız olarak Hz. Meryem'in vücûdunda halk buyurdu. Ulûhiyyet kendisinin vücûd-i zâhirîsi olan tabîat-i külliyyede, Âdem'i ve Havvâ'yı zikr olunan hâl-i acîbde halk buyurmak sûretiyle kudretini ızhâr edince, o kudret-i kâmileden bu tarz hilkatin nefyi için hiç bir sebeb

gösterilemez. Bunun teslîm edemeyen ancak vehimdir. Şu halde hilkat-i insâniyye bu vücûh-i selâse ile berâber dört tarzda vâkı' olmuş olur ki:

Dördüncü vecih, ale'l-âde nutfe-i pederin rahm-i mâderde cereyânı sûretiyle ecsâm-ı insâniyyenin halkıdır.

İşte evvelki hilkatler, kudretin istisnâsı ve bu tarz hilkat, o kudretin kâidesi olduğundan, hükemâ ve ukalâ ve sağîr ve kebîr bu kâideye nâzırdırlar. Onun için Yahûdîlerin havsala-i akılları, bir bâkireden pedersiz olarak veled husûlünü almadı. Hz. Meryem gibi, kavmi arasında salâh-ı hâl ile şöhret-yâb olan bir afîfeye zinâ isnâd ettiler.

İmdi âlemin hey'et-i mecmûası Kur'ân-ı fiilîdir. Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'e münzel olan Kur'ân-ı kavlî, يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِى بِهِ كَثِيرًا (Bakara, 2/26) âyet-i kerîmesi mûcibince, nasıl ki ba'zılarını ıdlâl eder ve ba'zılarını mühtedî kılarsa, âlemde zuhûr eden ef'âl-i ilâhiyye dahî, öylece ba'zı kimselerin sebeb-i dalâleti ve ba'zı kimselerin de sebeb-i hidâyeti olur. İşte ef'âl-i ilâhiyyeden bir fiil olan Îsâ (s.a.)ın sûret-i tekevvünü de efrâd-ı beşer üzerinde bu iki mütekâbil te'sîrâtı icrâ eyledi.

Bu ecilden onda ikâmeti uzadı; ta'yîn ile bin üzerine ziyâde oldu. (2).

/ Ya'nî cenâb-ı Îsâ'nın terkîb ve sür'at-i inhilâli iktizâ eden hükm-i tabîatten mutahhar olarak tekevvünü eclinden, rûh-i musavverden ibâret olan cisimde ikâmeti uzadı. Ve onun o cisimde ikâmeti ta'yîn ve hisâb ile bin seneden ziyâde oldu. Zîrâ mîlâd-ı Îsâ ile (S.a.v.) Efendimiz'in dünyâyı teşrifleri mâbeyni (555)* senedir. **Fusûsu'l Hikem**'in târîhi ise (627) inci sene-i hicriyyedir. Gerek bu târîhler ve gerek tevellüd ve hicret-i nebevî mâbeynindeki mikdâr-ı sinîn yekdîğerine zamm olunursa, bin iki yüz küsur sene tutar ki, cenâb-ı Şeyh (r.a.)in bu beyt-i şerîfi hîn-i tahrîrlerinde. mîlâd-ı Îsâ'dan binden ziyâde, seneler murûr etmiş olur. Binâenaleyh Îsâ (a.s.)ın rûh-i musavver olan bedeninde, Hz. Şeyh (r.a.) zamânına ve ondan sonra da âhir zamanda zuhûr edecek

* Peygamber Efendimiz'in doğum târihi, umûmiyetle, milâdî 571 veyâ 570 senesinde kabûl edilmektedir. Ahmed Avni Bey'in niçin 555 târihini verdiğini tesbit edemedik. (Neşredenler)

olan Hz. Mehdî'nin asrında nüzûlü vaktine kadar ikāmeti temâdî etti. Bu temâdî bedeni sebebiyledir. Zîrâ onun bedeni, cism-i beşerde temessül eden rûhdan ibârettir. Beşer sûretinde zuhûru ve temessülü, ancak sûret-i beşerde olan Hz. Meryem'e münâsebet ve ittisâli ve Hz. Cibrîl'in cenâb-ı Meryem'e beşer sûretinde zâhir olarak nefh etmesi sebebiyledir. Hz. Mehdî zamânında nüzûlünden sonra, ber-mûcib-i hadîs-i şerîf, yiyip içer ve tezevvüc eder. Ve ba'dehû vefât edip (S.a.v.) Efendimiz'in hücre-i mutahharasına defn olunur. Şu halde gerek Yahûdîler tarafından katle tasaddî olunduğu vakitte ve gerek semâya ref' edildiği zamanda ve el-ân hayât-ı nûrâniyye ile hayy olan Îsâ (a.s.) ba'de'n-nüzûl, sünnet-i seniyye-i muhammediyyeye tebean hayât-ı tabîiyye dâiresinde yaşayacak ve hayât-ı tabîiyye, mevt-i tabîîyi muktezî bulunduğundan كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ (Ankebût, 29/57) hükmü tahtına dâhil olarak vefât eyleyecektir.

Ma'lûm olsun ki, Yahûdîler tarafından Îsâ (a.s.)a vâkı' olan sûikasd hakkında iki rivâyet vardır. Bu babdaki tahsîlât, Hasan Sâhib ismindeki bir fâzıl-ı muhterem tarafından lisân-ı fârisî üzere yazılıp Hindistan'da tab' edilmiş olan **et-Te'vîlü'l-muhkem fî müteşâbihi Fusûsi'l-Hikem** nâmındaki **Şerh-i Fusûs**'ta beyân olunmuştur. / Tafsîlât-ı mezkûre ondan bi'l-iktibâs icmâlen beyân olunur. Şöyleki:

Birinci rivâyete göre Îsâ (a.s.) maslûben şehîd edilmedi, belki ref' olundu. Ve ona kasd eden Yahûdîlerden birisi min-tarafillah sûret-i Îsâ'ya temsîl olunup Yahûdîler Hz. Îsâ zanniyle onu salb ettiler. Ve bu rivâyetin râvîleri, sûre-i Nisâ'dan vâk'ı وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ ...الخ (Nisâ, 4/157-158) âyet-i kerîmesiyle ihticâc ederler.

İkinci rivâyetin râvîleri derler ki: Îsâ (a.s.), vaktâki Yahûdîler tarafından ahz olundu, o hazret ile berâber iki sârık dahî derdest edilmiş idi. Her üçünü de çarmıha gerdiler. Ba'dehû oradan indirip, o zamanda cârî olan âdet-i i'dâm üzere, kemiklerini kırıp ihrâc etmek sûretiyle katle mütesaddî oldular; ve sârıklar hakkında öyle yaptılar. Nöbet Îsâ (a.s.)a geldikde, o hazreti vefât etmiş buldular. Velâkin yan tarafına bir mızrak sapladılar; ve o mahalden kan aktı. Binâenaleyh bu fiilin fâilleri "Biz onu maslûb kıldık" dediler. Zîrâ "salb" burada, feth-i "sâd" ile "ihrâc-ı üstühân" ma'nâsınadır. Zamm-ı "sâd" ile olunca "darağacı" ma'nâsına gelir. Feth-ı "sâd" ile, "ashâb-ı salb" "kemik ihrâc eden

kimseler'' ma'nâsınadır. Şu halde o hazreti, Yahûdîler وَمَا قَتَلُوهُ (Nisâ, 4/157) buyurulduğu üzere, ''Katl etmediler''; belki o hazret kendi kendine teslîm-i rûh eyledi. وَمَا صَلَبُوهُ (Nisâ, 4/157) buyurulduğu üzere dahi, feth-i ''sâd'' ile ''salb etmediler, ya'nî kemiğini çıkarmadılar''. وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ (Nisâ, 4/157) buyrulduğu üzere, ''Velâkin maslûbâna, ya'nî kemiği ihrâc edilmiş olanlara müşâbih oldu''. Bu sebeble beyne'n-Nasârâ Hz. Mesîh (a.s.) hakkında ihtilâf husûle geldi ki, bunlardan bir tâife Mesîh (a.s.)ın yerine, ona temsîl olunan Yahuda'yı katl ve salb ettiler derler. Halbuki Kur'ân-ı Kerîm'in müfessirleri bu tafsîle pek az muttali' olmakla, Îsâ (a.s.) hakkında Nasârâ'dan bu kavl ile kāil olan tâifenin sözlerini ihtiyâr ettiler ki, bu kavl, Kur'ân-ı Kerîm'de merdûddur. Zîrâ Hak Teâlâ: وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ (Enbiyâ, 21/34) Ya'nî ''Yâ Habîbim, senden evvel gelen gelen ricalden bir racül için huld ve bakā kılmadık'' buyurur. Bu âyet-i kerîmeye nazaran / (s.a.v.) Efendimiz'den evvel gelen bilcümle enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın vefât etmiş olmaları lâzım gelir. Talha ibn Alî hazretleri cenâb-ı İbn Abbas'tan bu vechi rivâyet eylediği gibi, rivâyet-i Vehb dahi bu merkezdedir. Sûre-i Nisâ'nın nüzûlünden sonra Hâtıb ibn Belte'a (r.a.) melik-i Mısır olan Mukavkıs'a mürsel, nâme-i risâlet-penâhîyi hâmilen gittiği vakit, Mukavkıs cenâb-ı Hâtıb'a hitâben: ''Eğer sizin sâhibiniz nebî ise, Mekke'den Medîne'ye hicret etmemesini niçin Cenâb-ı Hak'tan niyâz etmedi?'' diye i'tirâz etmesi üzerine, Hz. Hâtıb dahî: ''Îsâ (a.s.) nebî idi; niçin çarmıha gerilmemesini Hak'tan niyâz etmedi?'' buyurduğu meşhûrdur. O hazretin bu kavli dahi rivâyet-i mezkûreyi te'yîd eder. İşte ikinci rivâyet de budur.

Evliyâ-i kirâmdan Bedreddîn-i Simâvî (k.a.s.) **Vâridât** nâmındaki risâle-i şerîfelerinde bu rivâyete muvâfık olarak buyururlar ki:

عيسى عليه السلام حى بروحه ميت بجسده العنصرى و لما كان روح الله والروحانية غالبة عليه ولا موت على الروح قالوا انه لم يمت حكما للغالب لا بمعنى انه لم يمت جسده العنصرى و هو محال فافهم جدّا رايت سنة ثمان و ثمان مأة يوم الجمعة رجلين حضرا على يد احدهما جسد عيسى عليه السلام و هو ميت كانهما نبهناه على انه عيسى عليه السلام توفى بدنه والله اعلم.

Ya'nî ''Îsâ (a.s.) rûhiyle diri, cesed-i unsurîsiyle meyyittir. Velâkin rûhullah olup rûhâniyyet üzerine gâlib olduğu için, hükmen-li'l-gâlib,

ölmedi, dediler. Yoksa cesed-i unsurîsi ölmemek muhâldir. Cidden iyi anla! Sekiz yüz sekiz senesine müsâdif bir cuma gününde iki adam hâzır oldular. Birisinin elinde Îsâ (a.s.)ın cesedi var idi. Halbuki o meyyit idi. Gûyâ Îsâ (a.s.)ın bedeni vefât eylediğini bize tenbîh eylediler. Vallâhu a'lem."

/ Her iki rivâyetin tevfîkı ve âyet-i kerîmenin tefsîri:

Cenâb-ı Şeyh (r.a.)in "Rûhullah, Siccîn tesmiye ettiğin tabîattan mutahhar olan zâtta tekevvün ettiği için onda ikāmeti uzadı" kavli her iki rivâyeti tevfîk ve âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı münîfini tavzîh eder. Şöyleki: Îsâ (a.s.)ın bedeni hükm-i tabîattan mutahhar olarak tekevvün etti. Bu gibi ebdân rûh-i musavver olmakla âlem-i histe, çeşm-i his ile müşâhede olunur ve el ile tutulabilir. Bunun misâli âlem-i rü'yâdır. Zîrâ râî rü'yâsında gördüğü bir sûreti hissen müşâhede eder; ve eliyle tutar ve tekellüm eder. Şu kadar var ki, kendi vücûdu dahi, bu mevtın-i hayâle göre tekevvün etmiş olan bir vücûddan ibârettir. Ve rü'yâdaki bu vücûduna bir bıçak saplansa, nev'an-mâ bir havf ve elem mahsüs olmakla berâber, bu vücûd ondan müteessir olmaz. Ve gördüğü ve tuttuğu vücûd dahi kendi vücûdu gibidir.

Fass-ı Yûsufî'de görüldüğü üzere bu âlem-i his ve şehâdet dahî hayalden başka bir şey değildir. Ancak hayâl-i rü'yâ ile hayâl-i şehâdet arasında letâfet ve kesâfetten başka bir fark yoktur. Ba'zan birisi kesîf diğeri latîf olarak iki hayâl tekābül eder. Bu tekābül hazret-i şehâdete mahsûstur. Hayâl-i kesîf bu âlemin îcâbı olan hükm-i tabîatın te'sîri tahtında olduğundan, o bu âlemin ahkâmına tâbi' olur. Fakat hayâl-i latîf, hükm-i tabîatın te'sîri altında olmadığından, ondan bu âlemin hükmüne muhâlif harekât zuhûr eder. Bu gibi tekābülün menâkıb-ı evliyâda emsile-i kesîresi zikr olunmuştur. Burada îzâh ve beyânı mûcib-i tavîl olur.

İşte Îsâ (a.s.) ile Yahûdîlerin ebdânı arasındaki münâsebet de böyle idi. Ya'nî Îsâ (a.s.) bu âlemde hayât-ı nûrâniyye ile; ve Yahûdîler ise hayât-ı tabîiyye ile yaşarlar idi. Binâenaleyh Yahûdîler, beden-i îsevîyi kendi bedenlerine kıyâs ettiler. Ve onu katl ve salb ettiklerini zannettiler. İmdi bu hakîkate nazar etmediklerinden, birinci rivâyetin râvîleri Îsâ (a.s.)ın yerine Yahûdîlerden birisinin ona teşbîh olunarak salb ve
10 katl edilip Îsâ (a.s.)ın cismiyle berâber merfû' olduğunu; / ve ikinci

rivâyetin râvîleri ise, وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ (Enbiyâ, 21/34) âyet-i kerîmesinden istidlâlen Îsâ (a.s.)ın sûretâ çarmıha gerilmekle berâber, bu fiilin te'sîri olmaksızın kendi kendine teslîm-i rûh eylediğini beyân ederler. Halbuki bu âyet-i kerîme ancak hayât-ı tabîiyye ile yaşayan ricâl hakkındadır. Eğer hayât-ı nûraniyye ve rûhâniyye ile yaşayan zevâta şâmil olsa idi, Kur'ân-ı Kerîm'de Mûsâ (a.s.) ile olan kıssası beyan buyrulan ve hâtem-i enbiyâ zamânında ve ondan sonra da el-ân berhayat bulunan, cenâb-ı Ebu'l-Abbâs Hızır'ın dahî Sallallâhü aleyhi ve sellemden evvel vefât etmesi lâzım gelir idi. Binâenaleyh hükm-i tabîattan mutahhar olarak tekevvün eden cism-i Îsâ (a.s.)ın vefât ettiğine bu âyet-i kerîme delîl olamaz. Ancak ikinci rivâyete göre Yahûdîlerin elleriyle tutabildikleri Rûhullâh'a, onların iki sârık hakkında tatbîk ettikleri işkence ve katl âlâtının te'sîri olmadı; ve beden-i latîf-i îsevî ref' olundu; cism-i rûhânîsini bulamadılar. Kavânîn-i tabîiyye içinde müstağrak olan ukūl-i Yehûd bu işin hakîkatine vâkıf olamadı. Velâkin zâhirde, herkese karşı ale'l-usûl katl ve salb ettik dediler. Maahâzâ kendi bâtınlarında ve fikirlerinde şekk ve tereddüd içinde kaldılar.

Bu îzâhâttan sonra sûre-i Nisâ'da vâkı' âyet-i kerîmenin tefsîrine şurû' olunur وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ (Nisâ, 4/157). "Biz Resûllullah olan Mesîh Îsâ ibn Meryem'in katl ettik demeleri" sebebiyle, Allah Teâlâ onların kalblerini ilm-i hakîkatten mahcûb kıldı. Zîrâ Îsâ (a.s.) rûh-ı musavver idi. Rûh-ı musavver ise, kemâl-i letâfetinden ecsâd-ı kesîfe gibi âlât-ı katl ile müteessir olmaz. Nitekim kesâfet-i eşbâhı ervâha mübeddel olan Bâyezîd Bistâmî ve sâire gibi ekâbir-i evliyâullah (kaddesallâhu esrârahum) hazarâtında bu hal vâkı' oldu. وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ (Nisâ, 4/157) "Yahûdîler bu ilimden mahcûb oldukları için o hazreti çarmıha gerip mızrak saplamakla katl ve salb ettiklerini zannettiler. Halbuki o rûh-ı musavver, onların fiiliyle maktûl ve maslûb olmadı." وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ (Nisâ, 4/157) "Belki bu fiile mücâseret edenler için, o hazretin hâli, kesâfet-i vücûdiyye sâhibi olanların hâline teşbîh olundu." وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ (Nisâ, 4/157) / "Bu teşbîh sebebiyle onun hakkında ihtilâfa düşenler, katl ve salbinden şekk içindedirler. Rûh-i musavver olan cenâb-ı Îsâ'nın hâli, ecsâm-ı kesîfe ashâbının hâline kıyâs olunamayacağına o kavlin kāilleri için ilm-i hakîkî yoktur. Bu husûsta bildikleri şey, zâhir-i hâle nazaran ancak zanna

ittibâ' iledir.'' وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا (Nisâ, 4/157) ''Halbuki onu yakînen, yâ'nî kendi fiilleriyle katl etmediler.'' Zîrâ rûh-ı musavvere onların fiillerinin te'sîri olamaz. بَل رَّفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ (Nisâ, 4/158) ''Belki Allâhü Zü'l-Celâl hazretleri o rûh-ı musavveri, onların mütecâsir oldukları fiil-i katlin te'sîri olmaksızın, kendi mertebe-i şehâdetinden mertebe-i gaybına ref' etmek sûretiyle müteveffâ kıldı.'' Bu ref' sebebiyle cismini bulamadılar.

Allah'dan rûhtur, onun gayrinden değil. İşte bunun için emvâtı ihyâ etti ve çamurdan kuş inşâ eyledi (3).

Ya'nî Îsâ (a.s.) rûh-ı musavverdir. Öyle bir rûh-ı musavverdir ki, vücûd-i mutlakın ''Allah'' tesmiye olunan mertebesinin bâtınından münbaisdir. Ve bu mertebe-i ulûhiyyet kâffe-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi'dir. Binâenaleyh Îsâ (a.s.) esmâ-i tâliyeden olan başka isimlerin bâtınından değil, ancak ''Allah'' isminin bâtınından müteayyin olan rûh-i ilâhîdir. Bu sebeble mertebe-i ulûhiyyetin bilcümle esmâsının ahkâm ve evsâfıyla zâhirdir. İşte bunun için أَنِّي أَخْلُقُ لَكُم مِّنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ (Âl-i İmrân, 3/49) âyet-i kerîmesinde ihbâr buyrulan kavl ile kāil oldu. Ya'nî ölüyü diriltti ve çamurdan kuş inşâ edip, ona nefh ile hayât-bahş oldu. Ve o hazretin halk ettiği kuşun yarasa kuşu olduğu rivâyet olunur.

Suâl: Bilcümle enbiyâ ve kümmel-i evliyâ, insân-ı kâmil olmak i'tibâriyle ''Allah'' isminin mazharı olduklarından / onlar dahî mertebe-i ulûhiyyetin cemî'-i esmâsının ahkâm ve evsâfıyla zâhirdirler. Şu halde bunlar ile Îsâ (a.s.) arasındaki fark nedir?

Cevap: Enbiyâ ve kümmel-i evliyânın vücûdât-ı zâhiriyyeleri tabîatta mütekevvin oldu. Ve tabîat ise ulûhiyyetin zâhiriyyetidir. Binâenaleyh bu zevât-ı kirâm ulûhiyyetin zâhirinden münbais oldular. Îsâ (a.s.) ise, bâlâdaki ebyât-ı şerîfenin şerhinde îzâh olunduğu üzere, ''Siccîn'' tesmiye olunan ''tabîat''tan mutahhar olarak tekevvün etti. Ya'nî ism-i Bâtın'ın taht-ı hîtasında zâhir oldu. Bu sebeble o zevât-ı kiram gibi hayât-ı tabîiyye ile yaşamadı ve mevt-i tabîî ile de vefât etmedi. Zîrâ ulûhiyyetin bâtınından münbais oldu. Îsâ (a.s.) mertebe-i ulûhiyyetin cemî'-i esmâsının ahkâm ve evsâfıyla zuhûrda bilcümle enbiyâ ve evliyâ ile müşterek olmakla berâber emr-i zuhûru onlara muhâliftir. Onun vücû-

d-i zâhirîsi, hakîkat-i muhammediyyeden ibâret olan mertebe-i vâhidiyyetin, yanî bilcümle esmâyı câmi' olan mertebe-i ulûhiyyetin, bâtınından inbiâs eyledi. Ve nefes-i rahmânîden ibâret olan cenâb-ı Îsâ'nın rûhâniyyeti ve hakîkati, o mertebenin rûhiyyeti gibidir. Nitekim Âdem o mertebenin cismiyyeti gibidir. İşte cenâb-ı Îsâ, hakîkat-i muhammediyyenin rûhiyyeti mesâbesinde olduğu için, onun ahdi (S.a.v.) Efendimiz'in ahd-i âlîlerine muttasıl oldu.

Tâ ki onun için Rabb'inden niseb sahîh ola; onunla âlîde ve dûnda te'sîr eyleye (4).

Bu beyt-i şerîf bâlâdaki beyt-i şerîfe merbûttur. Ya'nî "Vücûd-i mutlakın "Allah" tesmiye olunan mertebesinin bâtınından münbais olduğu cihetle, Rûhullâh'ın Rabb-i hâssı olan "Allah" ismine nisbetleri / sahîh olmak ve âlîde ve dûnda te'sîr etmek için emvâtı ihyâ ve çamurdan kuş inşâ eyledi" demek olur.

Ma'lûm olsun ki **Fass-ı Hûdî'**de beyân ve sırası geldikçe diğer fasslarda dahi îzâh olunduğu üzere, âlemde zâhir olan her bir sûret bir ism-i ilâhînin o sûretle taayyününden ibârettir. Esmâ-i ilâhiyye ise küllî ve cüz'î olmak üzere iki kısımdır. Esmâ küllî olsun cüz'î olsun vüs'at ve ihâta hasebiyle yekdîğerinden mütefâzıldır. Meselâ esmâ-i külliyyeden "Hayy" ismi Alîm, Semî', Basîr, Mürîd, Kadîr, Mütekellim, Mükevvin isimlerine nisbeten daha vâsi'dir. Zîrâ sıfat-ı hayât, ilim, sem', basar ihl... sıfatlarını muhîttir. Zâtta sıfat-ı hayât olmadıkça bu sıfatların hiç birisiyle mevsûf olamaz. Sâirleri de buna makıystir. Ve kezâ "Musavvir" ism-i küllîsinin tahtında lâ-yuad ve lâ-yuhsâ esmâ-i cüz'iyye mündemicdir. Meselâ murabbi', müsellis ilh... gibi ne kadar eşkâl-i hendesiyye; ve muhaddib ve muka"ır ve müka"ib gibi ne kadar suver-i muhtelife-i mücesseme var ise, onlar "Musavvir" isminin taht-ı hîtasındandır. İmdi "müka"ib" bir ism-i cüz'îdir; "murabbi"' dahi bir ism-i cüz'îdir. Bir kimse müka"ib ismiyle müsemmâ olabilmek için, evvelen murabbi' olması lâzım gelir. Zîrâ şekl-i mik'abın altı sathından her birisi murabba'dır. Binâenaleyh "murabbi"' ismi "müka"ib" isminin taht-ı hîtasındadır. Ve bu iki ism-i cüz'î arasından tefâzul sâbittir. Ve "Allah" ismi, küllî ve cüz'î bütün esmâ-i ilâhiyyeyi muhît bir ism-i câmi'dir

ki, bu ism-i şerîf enbiyâ ve evliyâ-i kümmelin Rabb-i hâssıdır. Bu ismin iktizâât-ı bu zevât-ı kirâmdan fiilen zâhir olur. Bunların gayri olan efrâd-ı insâniyye dahi, bu isme mazhariyyet isti'dâdıyla halk olunmuş ise de, levsiyyât-ı tabîiyyeye dalıp sıfât-ı nefsâniyelerini izâlede tekâsüllerinden dolayı, onların bu isti'dâdları kuvvede kalır, fiilen zâhir olamaz. Ve bu halde terk-i hayât ettiklerinde kendilerinin kıymetlerini anlarlar ise de, iş işten geçmiş bulunur. /

İşte rûhullah olan Îsâ (a.s.) dahi, mahzâ ulûhiyyetin bâtınından müteayyin olmakla Rabb-i hâssı "Allah" ism-i câmî'inin mazharı idi. Binâenaleyh bu Rabb-i hâssının îcâbı olarak cemî'-i sıfât-ı ilâhiyye ile zâhir oldu. Ve a'lâda ve esfelde te'sîrine ve "Allah" ismine nisbetlerinin sahîh olduğuna alâmet olmak üzere ölüyü diriltti ve kuş halk etti. Nitekim "Allah" ism-i câmi'inin mazharı olan sâir enbiyâ ve kümmel-i evliyâdan emsâli mu'cizât ve kerâmet zâhir olmuştur.

Allah Teâlâ onu cismen tathîr ve rûhen tenzîh eyledi; ve tekvîn sebebiyle onu misl kıldı (5).

Ya'nî Allah Teâlâ, Îsâ (a.s.)ın cismini, küdûrât-ı beşeriyyeden ve ednâs-ı tabîiyyeden tathîr eyledi. Binâenaleyh onun sûret-i cesedi rûh-i musavverden ibâret oldu. Ve cevher-i nûrânîden ibâret olan rûhu, enzâr-ı hissiyyede cesed sûretinde manzûr olmakla berâber, iktizâât-ı tabîiyyeden ve sıfât-ı unsuriyyeden tenzîh ve takdîs etti. Zîrâ bilcümle ervâh cevher-i nûrânî olduğu halde, ahkâm-ı tabîiyyenin te'sîri tahtında bulunan ecsâd-ı unsuriyyeye taalluklarında sıfât-ı unsuriyyenin iktizââtına tâbi' olurlar. Zîrâ bu ecsâd, rûh-i musavver değildir. İşte bunun için bâlâda îzâh olunduğu vech ile Yahûdîlerin sûikasdi cism-i îseviye te'sîr etmedi. Ve çamurdan kuş halk etmek ve mevtâda hayât ve hastalarda sıhhat tekvîn etmekle. onun Hak Teâlâ kendisine mümâsil eyledi. Çünkü ان الله خلق آدم على صورته buyurulduğu üzere, Îsâ (a.s.) insân-ı kâmildir; ve insân-ı kâmil sûret-i ilâhiyye, ya'nî sıfât-ı ilâhiyye, üzerine
15 mahlûktur; ve mazhar-ı ism-i zât'tır. Binâenaleyh ondan / "Allah" ism-i câmi'inin ahkâm ve âsârı zâhir olur. Ve bu hadîs-i şerîfte beyan buyurulan "âdem"den murâd insân-ı kâmildir. İnsân-ı nâkısın hâli ise, bundan evvelki beyt-i şerîfin şerhinde îzâh olundu. İşte tekvîn cihetinden

insân-ı kâmilin Hakk'a mümâseletinin sırrı budur. Velâkin bu mümâselet, misliyyet-i mutlaka değil, belki misliyyet-i mukayyededir. Zîrâ mutlakıyyet zât-ı ulûhiyyete mahsûstur. Zât-ı ulûhiyyet insân-ı kâmilin sûretinde müteayyin oldukta, bu sûret hasebiyle mukayyed olur. Ve zât-ı ulûhiyyetin hasâisından olan tekvîn ve halk ve îcâd ve i'dâm dahi, bu sûret-i müteayyineden zâhir olunca, bi-hasebi'l-mahal mukayyed olur.

Ma'lûm olsun ki, muhakkak ervâhın hasâisındandır ki, onlar bir şeye taalluk ve mess etmezler, illâ o şey zinde olur ve hayât ondan sirâyet eder. Ve li-hâzâ Sâmirî, isr-i resûlden, ki o Cibrîldir, o da rûhdur, bir kabza kabz eyledi. Halbuki Sâmirî bu emri / bilir idi. İmdi onun Cibrîl olduğunu bildiği vakit, üzerine mess ettiği şeyde muhakkak hayât sirâyet ettiğini ârif oldu. Böyle olunca "dâd" ile yâhut "sâd" ile, ya'nî avuç dolusuyla ve yâhut parmaklarının uçlarıyla, isr-i resûlden bir kabza kabz eyledi. İmdi onu buzağıya koydu. Buzağı huvâr etti. Çünkü savt-ı bakar, ancak huvârdır. Ve eğer onu başka bir sûrette ikâme ede idi, bu sûrete mahsûs olan savtın ismi ona nisbet olunur idi. Deve için رغا **ve koçlar için** ثواج **ve koyunlar için** بعار **ve insan için "savt" veyâ "nutk" veyâhut "kelâm" gibi** (6).

Ya'nî ervâh bir şeye temâs ettikde o şeyin diri olması ve onda eser-i hayât zuhûru, ervâhın hasâisındandır. Zîrâ rûh nefes-i rahmânîdir. Ve hayât, rûhun sıfat-ı zâtiyyesidir. Velâkin rûhun temâs ettiği şeyde eser-i hayâtın derece-i zuhûru, o şeyin sûretine muallaktır. Meselâ taştan veyâ sâir maddeden ma'mûl bir insan heykeline rûhun temâsı hâlinde, ondan his ve hareket ve tekellüm zâhir olur. **Fass-ı Hârûnî**'de îzâh olunacağı üzere, Mûsâ (a.s.)ın efrâd-ı ümmetinden olan Sâmirî, at üzerinde sûret-i beşerde mütemessil olan Cebrâîl (a.s.)ın atının bastığı mahalden bir kabza toprak aldı. Çünkü Sâmirî Mûsâ (a.s.)dan istifâza ettiği ma'rifet sâyesinde, cenâb-ı Cibrîl'in rûh olduğunu ve rûhun temâs ettiği şeyde hayâtın sereyânını bilir idi. Binâenaleyh at üzerinde beşer sûretinde mütemessil olan şahsın cenâb-ı Cibrîl olduğunu / bildiği vakit, atının bastığı topraklarda eser-i hayât olduğunu ve o izlerde hayâtın se-

reyânını ârif oldu. Böyle olunca isr-i resûlden, ya'nî Hz. Cibrîl'in izinden bir kabza toprak aldı. "Kabza" "dâd" ile olursa "avuç dolusu"; ve "sâd" ile "kabsa" olursa "parmaklarının uçlarıyla" ma'nâsına gelir. Her iki sûret dahi câizdir. Sâmirî Benî İsrâîl'in hilyât ve tezyînâtını toplayıp eriterek, onları bir buzağı şeklinde döktü. Ve bunu Mûsâ (a.s.) Tûr'a gittiği vakit yaptı. Ve buzağıyı Benî İsrâîl'in taabbüd etmesi için bir sanem olmak üzere i'mal etti. Tafsîli **Fass-ı Hârûnî**'de gelecektir. Buzağının hîn-i i'mâlinde, aldığı bir kabza türâbı karıştırdı. Bu sebeble buzağı huvâr etti, ya'nî buzağılara mahsûs olan sadâ ile bağırmağa başladı. Zîrâ lisân-ı arabda savt-ı bakara "huvâr" derler. Nitekim âyet-i kerîmede buyurulur: عِجْلاً جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ (A'râf, 7/148) Ve eğer Sâmirî o hilyâtı başka bir sûrette i'mâl ede idi, bu sûret kendi cinsine mahsûs olan sadâyı verir idi. Ve bu sadânın ismi dahi o sûrete nisbet olunur idi. Deveye mahsûs olan رغا ve koçlara mahsûs olan ثواج ve koyunlara mahsûs olan بعار ve insana mahsûs olan "savt" veyâ "nutk" veyâhut "tekellüm" gibi. Zîrâ rûh-ı vâhid, mahallin iktizââtına göre zâhir olur.

İmdi eşyâda sârî olan hayâttan bu mikdâr "lâhût" ile tesmiye olunur. Ve "nâsût", / ancak kendisiyle bu rûhun kāim olduğu mahaldir. Binâenaleyh onunla kāim olması sebebiyle nâsût, "rûh" tesmiye olunur (7).

Ya'nî suver-i eşyâya sirâyet eden hayâtın bu mikdârına "lâhût" denildi. Çünkü rûh nefes-i rahmânîdir; ve hayât rûhun sıfat-ı zâtiyyesidir. Binâenaleyh hayât, sıfât-ı ilâhiyyeden bir sıfattır. Ve sıfât ise zâtın aynıdır. İşte hayâta bunun için "lâhût" tesmiye olunur. Ve bu rûhun kāim bulunduğu ve taalluk eylediği mahalle dahi "nâsût" ta'bîr olundu. Velâkin rûh aslında bî-sûret bir cevher-i nûrânî olduğu halde, enzâr-ı hissiyyede, cism-i îsevî sûretinde mer'î olmakla, onun mahall-i rûhu olup, "nâsût" tesmiyesi lâzım gelen bu cism-i mer'îye, mecâzen "rûh" denildi. Bunun için cenâb-ı Îsâ'ya rûhen ve cismen "rûhullah" ta'bîr olunur.

İmdi vaktâki Cebrâîl (a.s.)dan ibâret olan rûhu'l-emîn, beşer-i

seviyy olarak / temessül etti, tahayyül etti ki o beşerdir, kendisine cimâ'ı murâd eder. Böyle olunca Allah Teâlâ'nın kendisini ondan halâs etmesi için, kendinden istiâze-i cem'iyyet ile, ondan Allah Teâlâ'ya istiâze etti. Zîrâ muhakkak bunun câiz olmayan şeylerden olduğunu bilir idi. Binâenaleyh ona Allah ile huzûr-ı tâm hâsıl oldu ki, o da rûh-i ma'nevîdir. Eğer ona bu vakitte bu hâl üzere nefh ede idi, vâlidesinin hâlinden dolayı, Îsâ, şenâat-i hilkatinden nâşî, hiç bir kimsenin ona tâkat getiremeyeceği bir vasıfta çıkar idi. İmdi ona "Ben ancak senin Rabb'inin resûlüyüm; sana bir gulâm-ı zekî bahş etmek için geldim" (Meryem, 19/19) **dediği vakit bu kabzdan münbasıt oldu ve sadrı münşerih oldu. Binâenaleyh İsâ (a.s.)ı ona bu hînde nefh etti. Şu halde Cebrâîl kelimetullâhı Meryem'e nâkıl oldu. Nasıl ki resûl, kelâmullâhı ümmetine nakl eyledi, o da Allah Teâlâ'nın** وَكَلِمَتُهُ اَلْقَاهَا اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ (Nisâ, 4/171) **kavlidir** (8).

•

Ya'nî Rûhu'l-emîn olan Cibrîl (a.s.), ırmakta gusl etmek üzere üryân olan Hz. Meryem'e güzel bir delikanlı sûretinde temessül edip zâhir olduğu vakit, cenâb-ı Meryem, cesed-i unsurî sâhibi bir delikanlı olup kendisine cimâ' etmek murâdıyla geldiğini tahayyül etti. Zîrâ bir mahall-i mahfîde üryan bir genç kadının ahvâlini gören bir delikanlının bî-muhâbâ o kadına teveccühüne âlem-i tabîatta başka bir ma'nâ vermek mümkin değildir. Bu vaziyet mahall-i şâibedir. Böyle olunca bir veliyye-i afîfe olan Hz. Meryem, nikâh-ı şer'î olmaksızın vâkı' olacak mücâmaatin aklen ve şer'an câiz olmayan umûrdan olduğunu bildiği cihetle, Allah Teâlâ'nın kendisini bu delikanlının elinden kurtarması için, kuvâ-yı zâhire ve bâtınesini toplayarak istiâze etmek sûretiyle, / o delikanlıdan Allah Teâlâ'ya sığındı. Ve âyet-i kerîmede beyan buyrulduğu üzere اِنِّى اَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ اِنْ كُنْتَ تَقِيًّا (Meryem, 19/18) dedi. Binâenaleyh onun böyle kuvâ-yı zâhire ve bâtınesini toplayarak istiâze etmesinden dolayı, kendisine Allah ile huzûr-ı tâm hâsıl oldu ki, bu huzûr-ı tâm dahi rûh-i ma'nevîdir. Zîrâ bir kimse kendisine bir belâ teveccüh ettiği vakit, cemî'-i kuvâsını, toplayıp فَفِرُّوا اِلَى اللّٰهِ (Zâriyât, 51/50) âyet-i kerîmesi mûcibince, Hakk'a tevcîh eylese, muhakkak kendisinde Allah ile huzûr-ı

tâm hâsıl olur. Ve bu istiâzenin eseri serîan zâhir olur. Fakat bu sırada kuvâsından ba'zıları gayre müteveccih olsa, meselâ kuvve-i vâhime ve müfekkiresi veyâ kuvve-i sâmia ve bâsırası, mâsivâ ta'bîr olunan keserât-ı eşyâya müteveccih bulunsa ve bu hâl ile de Hak'tan istiâze eylese, o kimsenin Allah ile olan huzûru nâkıs olur. Ve te'sîr-i istiâze de o nisbette bulunur. İşte Hz. Meryem'in istiâzesi, huzûr-ı tâm husûlüyle vakı' oldu. Hz. Meryem bu esnâda zinâ vukûundan pek ziyâde havf üzerine idi. Eğer Cebrâîl (a.s.), ona bu vakitte, bu hâl-i havf ve inkıbâzda iken nefh ede idi., vâlidesinin bu hâl-i havf ve inkıbâzından dolayı, Îsâ (a.s.) öyle bir şenîu'l-hilkat ve vasf ile çıkardı ki, hiç bir kimse onunla sohbet ve müvânesete tâkat getiremez idi. Belki sûretinin çirkinliğinden dolayı, herkes kendisinden kaçar idi.

Ma'lûm olsun ki, veled-i cemîl ve sâlih husûlünü murâd eden zevc ve zevce hîn-i mukārenette zâhiren ve bâtınen âdâb-ı cimâ'a be-gâyet riâyetkâr olmak lâzımdır. Zîrâ hîn-i inzâlde zevc ve zevcenin muhayyilelerinde zâhir olan ahvâl ve suverin veled üzerinde te'sîr-i azîmi vardır. Hattâ nakl olunur ki, bir kadın, beşeresi yılan beşeresine müşâbih olarak sûret-i beşerde bir çocuk doğurmuş. Sebebi tefahhus olundukda hîn-i cimâ'da gözünün bir yılana iliştiğini beyân etmiştir. Ve kezâ, bilfarz bir müslime zevciyle hîn-i mücâmaada, meyl-i kalbîsi olan bir müslim ve gayr-i müslim erkeğin kendisine cimâ' ettiğini tahayyül etmek sûretiyle mütelezziz olsa; veyâhut bir zevc zevcesine cimâ' ederken kezâ kendinin / meyl-i kalbîsi bulunan müslim ve gayr-i müslim bir fâhişeyi vaty eylediğini farz ve tahayyül eylese ve tarafeynin bu gibi farz ve tahayyülleri esnâsında inzâl vâkı' olup zevce hâmile olsa, çocukta o suver-i mütehayyilenin ahlâk ve ef'âli zâhir olur. İşte bunun içindir ki, sâlih ebeveynden, kâfir ve fâcir ve fâsık; ve kâfir, fâcir ve fâsık ebeveynden dahi mü'min ve sâlih evlâd çıkmaktadır. Ve işte bunun içindir ki, veled-i zinâ cennet-i kalbe dâhil olmaz, derler. Zîrâ ebeveyin yekdîğerine mukāreneti edeb ve salâh üzerine değildir. Âdâb-ı cimâ' İbrâhim Hakkı (k.s.) hazretlerinin **Ma'rifetnâme**'sinde tafsîl ve beyân olunmuştur. Hayru'l-halef tekvînini murâd edenler oraya mürâcaatla istifâde edebilirler. Ve cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) bu hakîkati **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin yüz seksen sekizinci bâbında böylece beyan buyururlar:

واذا نظرت عند الجماع او تخيل الرجل صورة عند الوقاع وانزال الماء يكون الولد على خلق صورة ما تخيل ولذلك كانت الحكماء تأمر بتصوير صور الفضلاء من اكابر الحكماء فى الاماكن بحيث تنظر الى تلك الصورة المرأة عند الجماع والرجل فتنطبع فى الخيال فتؤثر فى الطبيعة فتخرج تلك القوة التى كانت عليها تلك الصورة فى الولد الذى يكون من ذلك الماء وهو سرّ عجيب فى علم الطبيعة

Ya'nî "İnde'l-cimâ' kadın bir sûrete nazar ettikde veyâhut inde'l-vikā' ve'l-inzâl erkek bir sûreti tahayyül ettikde, çocuk tahayyül olunan sûretin hulku üzerine olur. Bunun için hükemâ, inde'l-cimâ' erkek ile kadın, o sûrete nazar etmek üzere, emâkinde ekâbir-i hükemâdan fuzalânın sûretlerini tasvîr ile emr ederler. Zîrâ hayâlde muntabi' olan şey tabîatta te'sîr eder. İmdi o sûret üzerine olan bu kuvve-i hayâliyye, mâ'dan tekevvün eden veledde zâhir olur. Ve bu ilm-i tabîatta bir sırr-ı acîbdir."

İmdi havf-i zinâ sebebiyle Hz. Meryem'de hâsıl olan inkıbâzın def'i için, Cebrâîl (a.s.) ona, "Ben ancak senin Rabb'inin resûlüyüm; sana ednâs-ı tabîiyyeden pâk ve tâhir bir erkek evlâd bahş etmek için geldim" deyince, Hz. Meryem'in kabzı basta tebeddül eyledi; ve sadrı münşerih oldu. Zîrâ إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِى الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ (Âl-i İmrân, 3/45) âyet-i kerîmesinde ihbâr buyrulduğu üzere, Allah Teâlâ mukaddemâ kendisinden Îsâ (a.s.)ın tevellüd edeceğini Hz. Meryem'e tebşîr buyurmuş idi. Ve cenâb-ı Meryem bu va'd-i ilâhînin zuhûruna müterakkıb idi. Cebrâil (a.s.)dan bu sözü işitince, eser-i tebşîrin vakt-i zuhûru geldiğini ve beşer sûretinde zâhir olan şahsın melek olduğunu bildi; kalbinde bir inbisât ve inşirâh husûle geldi. İşte bu inbisât ve inşirâh hîninde, cenâb-ı Cebrâîl, Hz. Meryem'e Îsâ (a.s.)ı nefh etti. Ve şu halde cenâb-ı Cibrîl, rusül-i kirâma vahy-i ilâhîyi nakl ettiği gibi, "kelimetullah" olan cenâb-ı Îsâ'yı Hz. Meryem'e nakl eyledi. Ve Hz. Cibrîl'in bu nakli, Resûl (a.s.)ın Kelâmullâh'ı ümmetine nakl etmesine benzer. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de beyan buyurduğu وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ (Nisâ, 4/171) kavlini hurûf ve zurûf / kisvesine giydirip bizlere nakl eyledi. Ve her bir "kelime", delâlet eylediği ma'nânın o sûrette taayyününden başka bir şey değildir. Ve "ma'nâ" o sûretin rûhudur. Şu halde cism-i Îsâ, bu âlemde zâhir olan Allah Teâlâ'nın kelime-

lirinden bir ''kelime''dir. Ve onun delâlet ettiği ''ma'nâ'' rûh-ı îsevîdir ki, o da onun Rabb-i hâssı olan ism-i Bâtın'dır. Gerçi Îsâ (a.s.) kâmil olmak hasebiyle ''Allah'' ism-i câmi'inin mazharı ise de, bu ism-i câmi'in tahtında bulunan kâffe-i esmânın ahkâmı onda i'tidâl üzere zâhir değildir. Nitekim sûret-i tevellüdü ve Yahûdîler tarafından vâkı' olan sûikasd üzerine ref'i, i'tidâlden baîddir. Ve kâffe-i esmâ-i ilâhiyyenin i'tidâl üzere zuhûru, ancak hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'e mahsûstur. Ve kezâ Kur'ân, kelâmullahdır; ve bu kelâmullâhın cismi, inde't-telaffuz harf ve savt ve inde't-tahrîr hurûf-i menkūşe sûretleridir. Ve bu esvât ve suver, ancak ma'nâlarından dolayı müteayyin olur. Binâenaleh cenâb-ı Cibrîl'in rûh ve ma'nâ-yı îsevîyi Hz. Meryem'e nakli, maânî-yi kelâmullâhı Resûl'e naklinin mislidir. Ve Resûl'e cenâb-ı Cibrîl tarafından nakl olunan maânî, Resûl tarafından dahi ümmetine öylece nakl olunur. Şu halde aradaki fark, ancak o ma'nâların suver-i müteayyinesinin tehâlüfünden ibârettir.

•

İmdi Meryem'de şehvet sârî oldu. Binâenaleyh cism-i Îsâ, Meryem tarafından mâ'-i muhakkaktan ve Cebrâîl tarafından da, bu nefhin rutûbetinde sârî olan mâ'-i mütevvehhemden mahlûk oldu. Zîrâ cism-i hayvânîden olan nefh, onda rükn-i mâ'-dan ba'zı şey mevcûd olmasından nâşî, ratbdır. Böyle olunca cism-i Îsâ mâ'-i mütevvehhemden ve mâ'-i muhakkaktan tekevvün etti. Ve bu nev'-i insânîde tekvîn, ancak hükm-i mu'-tâd üzere vâkı' olmak için, vâlidesinin eclinden ve Cebrâîl'in sûret-i beşerde temessülü eclinden, sûret-i beşer üzere çıktı. Böyle olunca Îsâ (a.s.) mevtâyı ihyâ eder çıktı. Zîrâ o, ''rûh-i ilâhî'' dir. Ve ihyâ Allâh'ın ve nefh Îsâ (a.s.)ın idi. Nasıl ki nefh Cibrîl'in, ve ''kelime'' Allâh'ın idi. İmdi emvât için Îsâ'nın ihyâsı, onun nefhından zâhir olan şey haysiyyetiyle, ihyâ-yı muhakkak idi. Ve yine onun ihyâsı kendisinden olduğu mütevehhem idi; ve belki Allah'dan idi. Böyle olunca Îsâ, üzerine halk olunduğu kendi hakîkatinden nâşî -ki nitekim biz onun mâ'-i mütevehhem ile mâ'-i muhakkaktan mahlûk olduğunu zikr ettik- ihyâ-yı muhakkak ile ihyâ-yı mütevehhemi cem' etti. İhyâ ona, min-vechin tarîk-ı tahkîk ile ve min-vechin tarîk-ı tevehhüm

ile nisbet olunur. Binâenaleyh onun hakkında tarîk-ı tahkîktan وَيُحْيِي الْمَوْتَىٰ (Bk. Âl-i İmrân, 3/49) **denildi. Ve onun hakkında tarîk-ı tevehhümden** فَتَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ (Bk. Âl-i İmrân, 3/49 ve Mâide, 5/110) **denildi. Böyle olunca mecrûrda âmil,** يكون **dur;** تنفخ **değildir. Ve onda âmil** تنفخ **olmak dahi muhtemeldir. Sûret-i cismiyye-i hissiyyesi haysiyyetinden tayr olur** (9).

/ Ya'nî Cibrîl (a.s.)ın nefhı üzerine, Hz. Meryem'de şehvet sârî ve ihtilâma müşâbih bir hâl içinde inzâl vâkı' oldu. Böyle olunca cism-i Îsâ, Meryem tarafına nazaran mâ'-i muhakkaktan ve Cebrâîl tarafına nazaran, onun nefhının rutûbetinde mündemic olan mâ'-i mütevehhemden mahlûk olmuş oldu. Çünkü Hz. Meryem'in hîn-i inzâlinde vücûdundan rahmine seyelân eden su, onun vücûd-i unsurîsi hasebiyle akan bir mâ'-i muhakkak idi. Zîrâ âlem-i kesîf-i şehâdetin mâ-fevkı olan merâtibdeki suver, bu âleme tenezzül etmedikçe tahakkuk-i kâmil vâkı' olmaz. Hz. Cibrîl ise, beşer sûretinde mütemessil olan rûh olduğundan, bu âlem-i kesâfette tahakkuk etmiş bir sûret-i unsuriyye değil idi. Belki onun sûreti, bir sûret-i mütevehhem idi. Ve o sûrete müteallık olan ahvâl ve şuûnâtın kâffesi mütevehhem bulunduğundan, onun nefhının rutûbetinde mündemic olan su rüknünden bulunan şey dahi mütevehhem idi. Ya'nî Hz. Cibrîl, nefesini hârice çıkarmak sûretiyle "hoh" dedi. Ve cism-i hayvânîde olan bu gibi nefhde, su rüknünden olan ba'zı mevâdd mevcûddur. Zîrâ nefes-i hayvânî râtıbdır. Ve nefeste su rüknünden olan mevâdd müvellidü'l-mâ' ile müvellidü'l-humûzadır.

İmdi beşer sûretinde mütemessil olan cenâb-ı Cibrîl "hoh" diye nefh edince ihrâc ettiği bu nefesin rutûbetinde de rükn-i mâ'dan ba'zı mevâdd mevcûd idi ki, o mevâdd, cenâb-ı Meryem'in vücûduna sârî olup onda şehveti tahrîk eyledi. Fakat Hz. Cibrîl'in sûret-i beşeriyyesi gibi nefhı ve bu nefhın rutûbetinde mündemic müvellidü'l-mâ' ile müvellidü'l-humûza dahi, mütevehhem olan rükn-i mâ'dan idiler. İşte bunun için cism-i Îsâ, mâ'-i muhakkak ile mâ'-i mütevehhemden tekevvün etti. Ve bu nev'-i insânîde tekvîn ve halk-ı ilâhî, ancak hükm-i mu'tâd üzere beşer sûretinde vâkı' olmak için, Îsâ (a.s.), vâlidesi beşer sûretinde / olduğu ve Hz. Cibrîl beşer sûretinde temessül etmiş bulunduğu cihetle, kendisi "rûhullah" olduğu halde beşer sûretinde musavver olarak

meydân-ı zuhûra çıktı. Ve cenâb-ı Îsa, ''rûh-ı ilâhî'' olduğu için, mevtâyı ihyâ eder bir halde zâhir oldu. Ve onun bu ihyâsı keyfiyyetinde, ihyâ, Allâh'ın ve nefh Îsâ (a.s.)ın idi. Nasıl ki Hz. Meryem'e vâkı' olan nefh Hz. Cibrîl'in; ve ''kelime'' olan rûh-ı musavver-i îsevî Allâh'ın idi. Şu halde Îsa (a.s.)ın ölüleri diriltmesi, onun nefhından enzâr-ı hissiyyede eser-i hayâtın zuhûru haysiyyetiyle, ihyâ-yı muhakkak idi. Ve yine bu ihyâ, Îsâ (a.s.)ın kendisinden olduğu mütevehhem idi; belki bu ihyâ Allah'dan idi. Çünkü hakîkatte vücûd ve nefh Hakk'ındır.

İşte cenâb-ı Îsâ mâ'-i mütevehhem ile mâ'-i muhakkaktan halk olunduğunu cihetle, mahzâ kendisinin müstenid olduğu bu hakîkatten nâşî, ihyâ-yı muhakkak ile ihyâ-yı mütevehhemi cem' etti. İhyâ, cenâb-ı Îsâ'ya bir vecihden tarîk-ı tahkîk ile ve bir vecihden tarîk-ı tevehhüm ile nisbet olunur. Böyle olunca ibâre-i kur'âniyye her iki vechi müş'ir olarak Îsâ (a.s.) hakkında tarîk-ı tahkîktan وَيُحْيِى الْمَوْتَى (Bk. Âl-i İmrân, 3/49) ya'nî ''Ölüyü diriltir'' denildi. Binâenaleyh Allah Teâlâ ihyâ-yı mevtâyı ona isnâd eyledi. Ve tarîk-ı tevehhümden فَتَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ (Bk. Âl-i İmrân, 3/49 ve Mâide, 5/110) ya'nî ''O tıyne nefh eder, Allâh'ın izni ile kuş olur'' denildi. Binâenaleyh mecrûrda, ya'nî ''Bi-iznillâh'' kavlinde âmil, ''yekûnu'' kelimesidir; ''fe-tenfuhu'' kavli değildir. Ve mecrûr olan ''bi-iznillâh'' kavlinde, âmilin ''tenfuhu'' kelimesi olması da muhtemeldir. Âmil ''tenfuhu'' kavli olduğuna göre, takdîr-i ibâre فَيَكُونُ طَيْرًا من حيث صورته الجسمية الحسية ya'nî ''Îsâ (a.s.)ın çamurdan yapmış olduğu şey, sûret-i cismiyye-i hissiyyesi cihetinden kuş olur; sûret-i rûhiyye-i hakîkıyyesi cihetinden değil'' demek olur. Velhâsıl mecrûrda âmil ''yekûnu'' kavli olmak câiz olduğu gibi ''tenfuhu'' kavli olmak da câizdir. Ve belki cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) ''yekûnu'' kavli olmasını tercîh buyurmuştur. Âmil ''yekûnu'' kavli olunca ibârenin tercümesi şöyle olur: ''Cenâb-ı Îsâ ona nefh eder, Allâh'ın izniyle kuş olur''. Ve âmil ''tenfuhu'' kavli olunca tercüme de böyle olur: / ''Cenâb-ı Îsâ Allâh'ın izniyle nefh eder, kuş olur.''

وَتُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ **Ve ona ve Allâh'ın iznine ve** بِإِذْنِى و بِإِذْنِ اللَّهِ **kavlinin mislinde izn-i kinâyeye nisbet olunan şeyin cemîsi böyledir. İmdi mecrûr ''tenfuhu''ya mütealllık oldukda nâfih nefhında me'zûnün-leh olur. Ve tâir dahi, Allah'ın izni ile nâfih-**

dan hâsıl olur. Ve nâfih bilâ-izn nâfih oldukda, tekvîn tâir için olup bi-iznillâh tâir olur. Binâenaleyh bunun indinde âmil "tekûnu" olur. Ve eğer muhakkak emirde, tevehhüm ve tahakkuk olmasa idi, bu sûret, bu iki vechi kabûl etmez idi. Belki onun için iki vecih vardır. Zîrâ neş'et-i îseviyye bunu i'tâ eder (10).

Ya'nî Hak Teâlâ hazretlerinin وَتُبْرِئُ ٱلْأَكْمَهَ وَٱلْأَبْرَصَ kavli tahakkuk ve tevehhümü câmi' olduğu gibi hârikalardan Hz. Îsâ'nın nefesine ve Allâh'ın iznine ve "bi-iznî ve bi-iznillâh" kavli gibi izn-i kinâyeye, ya'nî zamîr-i mütekellime nisbet olunan şeyin hepsi, kezâlik tahakkuk ve tevehhüm üzeredir. İmdi mecrûr olan "bi-iznillâh" kavli "tenfuhu" kelimesine merbût olunca, nâfih olan Hz. Îsâ, nefhında me'zûnün-leh olur. Ve kuş dahi Allâh'ın izniyle nâfih olan cenâb-ı Îsâ'dan husûle gelir. Ve bu, tahakkuk cihetiyle olan vecihdir. Ve nâfih, izinsiz olarak nâfih olduğu vakit dahi, tekvîn tâir için olup, Allâh'ın izniyle / tâir olur. İmdi Îsâ (a.s.) izinsiz olarak nefh edip, çamurdan masnû' olan kuş izn-i ilâhî ile kendi nefesinden tekevvün edince, Îsâ (a.s.)ın nefhıyle onun halkı tevehhüm cihetiyle olur. Zîrâ onun hâlıkı, tekevvününe izin veren Hak'tır; ve nefh-ı Îsâ'nın onda dahli yoktur. Ancak nefh-i Îsâ sebebiyle tekevvünü tevehhüm olunur. Binâenaleyh bu i'tibâr indinde mecrûrda âmil, ya'nî "bi-iznillâh" kavlinin merbût olduğu fiil, "tekûnu" kavli olur. Eğer Îsâ (a.s.)ın halkına müteveccih olan emr-i ilâhî ve şen'-i rabbânî, bir vecihden tevehhüm ve bir vecihden tahakkuk olmasa idi, bu sûret-i îseviyye, bâlâda îzâh olunduğu üzere, kendisine nisbet olunan şeyin kâffesinde tevehhüm ve tahakkuktan ibâret olan bu iki vechi kabûl etmez idi. Belki onun için bu iki vecih, ya'nî tevehhüm ve tahakkuk vecihleri vardır. Zîrâ mâ'-i mütevehhem ile mâ'-i muhakkaktan husûle gelen neş'et-i îseviyye bu iki vechi i'tâ eder.

Ve Îsâ, "münkādûn oldukları halde, cizyeyi elden vermelerini" (Tevbe, 9/29) **ve onların birinin yanağına bir tokat vurulsa, tokat vuran kimseye diğer yanağını çevirmesini ve onun üzerine mürtefi' olmamasını ve ondan kısas taleb etmemesini, ümmetine şer' / kılmağa varıncaya kadar, tevâzu'dan bir mertebe ile çıktı. Bu, ona vâlidesi cihetindendir. Çünkü kadın için süfl var-**

dır. Böyle olunca onun için tevâzu' sâbittir. Zîrâ o, hükmen ve hissen erkeğin altındadır (11).

Ya'nî Îsâ (a.s.) tevâzu'dan öyle bir mertebe ile zâhir oldu ki, tevâzu'unun bu mertebesi sebebiyle ümmetine, tâbi' oldukları hükûmete mutî' ve münkâd oldukları halde, haracı kendi elleriyle götürüp vermelerini, ya'nî harac vermek husûsunda tâbi' oldukları hükümdâra aslâ i'tirâz etmemelerini; ve birisi birinin yanağına bir tokat vursa, ahz-i intikāma kıyâm etmeyip, diğer yanağını çevirmesini ve ona galebe etmemesini ve ondan kısâs-ı şer'î taleb etmemesini şerîat olmak üzere vaz' etti.

Ma'lum olsun ki, ahlâk-ı hamîdeden ma'dûd olan tevâzu', ya cibillî veyâhut ârizî olur. Tevâzu'-ı cibillî sâhibi, hiç bir sebebin te'sîr-i tahtında olmaksızın kendi nefsini, nazarında zelîl ve hakîr gördüğü için, kimse üzerine isti'lâ kasdında bulunmaz. Tevâzu'-ı ârızî sâhibi ise, hadd-i zâtında kendi nefsini nazarında sâirlerden daha âlî görmekle berâber, kuvve-i kāhiresinden korktuğu veyâhut kendisinden herhangi bir sûretle bir nevi' menfaat ümîd ettiği kimselerin muvâcehesinde mütevâzı' olur. Veyâhut halk bende ahlâk-ı hamîdeden olan tevâzuu görmekle bana ihtirâm ederler mütâlaasıyla, herkese arz-ı tevâzu' eder. Bu tevâzu', tevâzu'-ı cibillî gibi tevâzu'-i hakîkî olmayıp, ahlâk-i zemîmenin bir nev'-idir. Îsâ (a.s.)ın tevâzuu ise, tevâzu'-ı cibillî idi. Binâenaleyh şerîatinde de bu tevâzuun hüküm ve te'sîri mevcûd idi. Ümmetine cizyeyi bilâ-i'tirâz ve muhâsama kendi elleriyle bizzat götürüp hükûmete vermelerini şer' etti ki, şerîat-i muhammediyyede dahi, bu cizye ehl-i kitâb olup Kur'ân-ı Kerîm'e îmân etmeyen efrâda tahmîl olunmuştur. Nitekim sûre-i Tevbe'de قَاتِلُوا الَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلاَ بِالْيَوْمِ الآخِرِ وَلاَ يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلاَ يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ Ya'nî "Allâh'a ve yevm-i âhirete inanmayan ve Allah ve Resûl'ünün haram kaldığı şeyleri tahrîm etmeyen ve kendilerine kitâb / verilenlerden dîn-i Hak ile mütedeyyin olmayanlara, mutî' ve münkâd oldukları halde, kendi elleriyle harâcı verinceye kadar kıtâl edin!" (Tevbe, 9/29) buyrulmuştur. Mezheb-i Hanefî'ye göre ganîye vâcib olan cizye kırk sekiz; ve vasat halde bulunana yirmi dört; ve kâr ve kesb ile meşğûl olan fakire on iki dirhemdir. Bir kesbi olmayan fakîre cizye vâcib değildir. Îsâ (a.s.)ın âhir zamanda Şam'a nüzûlünde vaz' buyuracağı cizye, Kur'ân-ı

Kerîm hükmüne tebaan alınması vâcib olan cizyedir. İbtidâen kendi ümmetine şer' ettiği cizye değildir. Zîrâ dîn-i muhammedîye tebaiyyetle nüzûl eder. Ve Hz. Mehdî ile birleşip ictihâd ile mukarrer olan ahkâm-ı muhtelifeyi ref' eyler. Ve şerîat-i muhammediyyede mukarrer olan cizye, ümmet-i Muhammed'e âit olmayıp, Kur'ân-ı Kerîm ahkâmına îmân etmeyenleri tezlîl ve tahkîr içindir. Şerîat-i îseviyyede bu hüküm, îsevîlere mahsûstur. Ve sebebi de Îsâ (a.s.)ın mütevâzı'an zuhûrudur. Onun bu tevâzuu kendisine vâlidesi cihetindendir. Çünkü kadın için, süfl, ya'nî aşağılık vardır.

İmdi Hz. Îsâ bilâ-nutfe-i peder, kadın olan cenâb-ı Meryem'in vücûdunda mütehakkık olduğu cihetle onun için tevâzu' sâbittir. Zîrâ kadın hükmen ve hissen erkeğin tahtındadır. Nitekim اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ (Nisâ, 4/34) ve وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ (Bakara, 2/228) ve فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ (Nisâ, 4/176) âyet- kerîmeleriyle kadının hükmen erkeğin tahtında olduğu beyan buyrulur. Ve hissen erkeğin tahtında olması dahi hâl-i cimâ'da zâhirdir. Zîrâ erkek fâil kadın mef'ûldür. Fâil âlî ve mef'ûl ise sâfildir. Ulemâ-i teşrîh tarafından erkek ve kadının bünyeleri hak-
30 kında icrâ kılınan tedkîkātın netâyici dahi bu hükmü müeyyiddir.

Ve onda kuvve-i ihyâ ve ibrâda sâbit olan şey, sûret-i beşerde olan Cibrîl (a.s.)ın nefhı cihetinden idi. Binâenaleyh Îsâ (a.s.), sûret-i beşer ile mütelebbis iken mevtâyı ihyâ eder idi. Ve eğer Cibrîl (a. s.) sûret-i beşerde gelmese idi de, hayvandan yâhut nebâttan veya cemâd olan suver-i ekvân-ı unsuriyyeden, onun gayri bir sûrette gelse idi, elbette Îsâ (a.s.) mevtâyı ihyâ etmez idi; ancak o sûretle mütelebbis olduğu ve onda zâhir bulunduğu hînde ihyâ ederdi. Eğer Cibrîl, anâsır ve erkândan hâriç olan sûret-i nûriyyesi ile gelse idi -zîrâ o kendi tabîatinden çıkmaz- Îsâ ancak bu tabîat-i nûriyye sûretinde zâhir olduğu hînde mevtâyı ihyâ eder idi. Yoksa vâlidesi cihetinden, sûret-i beşeriyye ile unsuriyyette zuhûru hîninde ihyâ etmez idi. İmdi onun mevtâyı ihyâsı indinde, onun hakkında, "'Odur", "O değildir" denilir idi; ve ona nazarda hayret vâkı olurdu. Nitekim beşerden bir şahs-ı beşerîyi mevtâyı ihyâ eder gördüğü vakitte, nazar-ı fikrî indinde, âkılde vâkı' oldu. Halbuki ihyâ-yı

hayvan ile değil, ihyâ-yı nutk ile olan o ihyâ-yı mevtâ, hasâiş-i ilâhiyyedendir. Nâzır hayrette kalır. Zîrâ sûret-i beşeri, eser-i ilâhî ile mütelebbis gördü (12).

/Ya'nî Îsâ (a.s.)da ölüyü diriltmek ve anadan doğma a'mânın gözünü açmak kuvvetinden sâbit olan şey, Cebrâîl (a.s.)ın beşer sûretinde zâhir olarak vâlidesi Meryem'e nefh etmiş olması cihetinden idi. Ve bu kuvvet ona rûh-ı mütemessilden intikāl etti. Ve Rûhü'l-emîn olan Cebrâîl (a.s.) mâdemki beşer sûretinde mütemessil olup nefh etti ve Îsâ (a.s.) dahi mâdemki beşer sûretinde zâhir oldu; şu halde Îsâ (a.s.) beşer sûretine bürünmüş olduğu halde ölüyü diriltir idi. Zîrâ vücûd-i Îsâ (a.s.) cenâb-ı Cibrîl'in netîce-i nefhıdır. Ahvâl-i pederin veled üzerine te'sîr-i azîmi bulunduğu ve veled hasâis-ı pederle zâhir olduğu cihetle, Îsâ (a.s.) dahi hasâis-ı Cibrîl ile zâhir oldu.

Ve eğer Cebrâîl (a.s.) beşer sûretinde gelmeyip de, hayvan veyâ nebât veyâhut cemâd nev'inden olan ekvân-ı unsuriyye sûretlerinden bir sûrette mütemessil olarak gelip Hz. Meryem'e nefh ede idi, Îsâ (a.s.) ancak Cibrîl (a.s.)ın mütemessil olduğu sûrete mütelebbis bulunduğu ve o surette zâhir olduğu halde mevtâyı ihyâ eder idi. Yoksa vâlidesi cihetinden sûret-i beşeriyye ile telebbüs hasebiyle ihyâ etmez idi.

Ve eğer Cebrâîl (a.s.), kendisinin anâsır ve erkândan hâriç olan sûret-i nûriyye-i tabîiyyesi ile gelip de cenâb-ı Meryem'e nefh ede idi, Îsâ (a.s.) ancak bu tabîat-i nûriyye sûretinde zâhir olduğu vakit mevtâyı ihyâ eder idi. Yoksa vâlidesi cihetinden, sûret-i beşeriyye ile unsuriyyette zuhûru hâlinde ihyâ etmez idi.

Ma'lûm olsun ki, Cebrâîl (a.s.) sultân-ı anâsır olup, onun makāmı Sidretü'l-Müntehâ ta'bîr olunan mevzı'dir. Sûret-i asliyyesi, unsuriyye olmayıp tabîiyye ve nûriyyedir. Hadd-i zâtında cenâb-ı Cebrâîl bu tabîat-i nûriyyesinden çıkmaz; ve Sidre'de olan bu sûret-i muayyenesinin / mâfevkine tecâvüz etmez. Velâkin makāmının mâ-tahtında olan bilcümle suver-i unsuriyyâta mütemessil olur. Ve her makam ehlinin isti'dâdına göre, dilediği sûrette mütemessilen zuhûr eder.

İmdi Cebrâîl (a.s.)ın sûret-i nûriyye-i tabîiyyesiyle gelerek nefh etmesinden mütekevvin olan cenâb-ı Îsâ'da iki sûret müctemi' olurdu ki: Birisi Hz. Cibrîl tarafından müstefâd olan sûret-i tabîiyye-i nûriyye ve

diğeri vâlidesi Meryem tarafından müstefâd olan sûret-i beşeriyyedir. Bu iki sûreti câmi' olan cenâb-ı Îsâ'nın mevtâyı ihyâ ettiği görüldüğü vakit, onun hakkında, vâlidesi Meryem cihetinden olan sûret-i beşeriyyesiyle "Odur, ya'nî Îsâ'dır"; ve Cebrâîl cihetinden müstefâd olan sûret-i nûriyye-i tabîiyyeyesiyle "O, ya'nî Îsâ değildir" denilir idi. Ve onun üzerine bu iki sûretten birisi ile müstakillen hükm olunamadığı için, ona nazar eden nâzırda hayret vâkı' olur idi. Nitekim ukalâ, efrâd-ı beşerden bir şahs-ı beşerîyi mevtâyı ihyâ eder bir halde görünce, nazar-ı fikrîsi hasebiyle hayrette kaldı. Meselâ hadîs-i şerîfte ihyâ-yı Îsâ hakkında buyrulmuştur ki, Îsâ (a.s.), Sâm b. Nûh'u nutk ile ihyâ edip, o hazretin nübüvvetine şehâdet ettikten sonra, yine evvelki hâline rücû' eyledi. Ve bu ihyâ-yı nutuk, Îsâ (a.s.)ın şahsiyyet-i beşeriyyesinden zâhir olduğundan, nazar-ı fikrîleri mîzânına tatbîk eden ukalâ, bu hâle karşı hayret içinde kaldılar. Zîrâ ihyâ-yı nutk ile olan ihyâ-yı mevtâ, hasâis-ı ilâhiyyedendir. Ammâ ihyâ-yı hayvan ile olan ihyâ-yı mevtâ, şâyân-ı taaccüb bir hal olmakla berâber, bunu gören ukalâ-yı mü'minîn onu kerâmete haml ettikleri cihetle, nutk ile ihyâ olunan insanın dirilmesi derecesinde hayrete düşmezler.

Nitekim "Lü'lü" isminde bir kedi var idi. Öldü; süpürüntülüğe attılar. Abdülkādir Geylânî (r.a.) efendimiz "Lü'lü' !.." diye çağırdıkları / vakit dirilip, kemâl-i süratle huzûr-i şeriflerine geldi. Ve kezâ Bâyezid Bistâmî (r.a.) ölmüş bir karınca üzerine nefh buyurduklarında, dirildi. Ve kezâ Abdurrahman Câmî (k.s.) hazretlerinin önüne sultan, liecli'l-imtihân, gayr-i mezbûh olarak ölmüş bir tavuğu pişirtip vaz' ettirdi. Müşârünileyh hazretlerinin işâreti üzerine tavuk sahandan sür'atle kıyâm eyledi. Evliyâullahdan bu gibi havârıkın zuhûru çoktur. Velâkin bunu görenler onların kerâmetine haml etmekle, hayrette kalmazlar. Hayret ancak bir insân-ı meyyitin nutk ile ihyâsında vâkı' olur. Çünkü âkıl, sûret-i beşeri, nutk ile ihyâdan ibâret olan eser-i ilâhî ile mütelebbis bir halde gördü. Nazar-ı fikrîsi hasebiyle buna hayrette kalır. Binâenaleyh Îsâ (a.s.)ın, şahsiyyet-i beşeriyyesi ile, mevtâyı ihyâ-yı nutk ile ihyâ etmesine ukalâ hayrette kaldılar.

İmdi onun hakkında ba'zılarının nazarı, kavl-i hulûle ve onun mevtâyı ihyâ etmesi sebebiyle "o Allah'dır" kavline müeddî

oldu. Ve bunun için küfre nisbet olundular; o da setrdir. Zîrâ onlar, ölüyü dirilten Allâh'ı Îsâ'nın sûret-i beşeriyyesiyle setr ettiler. Binâenaleyh Allah Teâlâ لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ بْنُ مَرْيَمَ (Mâide, 5/17) **ya'nî/ "Allâh'ın hüviyyeti Mesîh ibn Meryem'dir, diyenler muhakkak kâfir oldular" buyurdu. İmdi onlar tamâm-ı kelâmın küllîsinde hatâ ve küfür beynini cem' ettiler;** هو الله **sözleriyle değil,** ابن مريم **sözleriyle de değil. Binâenaleyh onlar "İbn Meryem" kavilleriyle, mevtâyı ihyâ ettiği haysiyetiyle, bi't-tazmîn Allah'dan sûret-i nâsûtiyye-i beşeriyyete tecâvüz ettiler. Halbuki o, bilâ-şek İbn Meryem'dir. Böyle olunca sâmi' tahayyül etti ki, onlar ulûhiyyeti sûrete nisbet ettiler ve onu sûretin aynı kıldılar. Halbuki onlar bunu yapmadılar, belki hüviyyet-i ilâhiyyeyi ibtidâen sûret-i beşeriyyede kıldılar ki o, İbn Meryem'dir. Binâenaleyh sûret ile hüküm beynini fasl ettiler. Nitekim Cibrîl sûret-i beşerde idi. Halbuki nefh mevcûd değil idi, ba'dehû nefh etti. Böyle olunca sûret ve nefh beynini fasl etti ve nefh sûretten oldu. Demek ki nefh olmadığı halde sûret mevcûd idi. Şu halde nefh, sûretin hadd-i zâtîsinden değildir** (13).

Ya'nî Îsâ (a.s.)ın ölüyü diriltmesine nazar edenlerden ba'zılarının nazarı kavl-i hulûle vâsıl oldu. Allah Teâlâ Îsâ (a.s.)ın sûret-i beşeriyyesine hulûl etti, dediler. Ve ölüyü diriltmesi sebebiyle, Hz. Îsâ Allah'dır, dediler. Ve bu kavillerinden dolayı onlar küfre nisbet olundular. "Küfür" ise "setr"dir. Zîrâ onlar, ölüyü dirilten Allah Teâlâ'yı Hz. Îsâ'nın sûret-i beşeriyyesi ile örttüler. Hak Teâlâ'nın sûret-i Îsâ'ya hulûl ettiğini ve bu sûret Hakk'ın sûret-i hakîkıyyesi olduğunu tevehhüm ettiler. Ve kâffe-i mezâhirde zâhir olan Hakk'ı cenâb-ı Îsâ'nın taayyününe hasr ederek, bu taayyün ile onu setr ettiler. Ve taayyün-i îsevî cihetiyle, Allah Îsâ'dır, dediler. Binâenaleyh Allah Teâlâ onları Kur'ân-ı Kerîm'de küfre nisbet edip: "Allâh'ın hüviyyeti Mesîh ibn Meryem'dir, diyenler muhakkak kâfir oldular" (Mâide, 5/17) buyurdu. Böyle olunca hulûle zâhib olanlar bu kelâmlarının hey'et-i mecmûasında hatâ ile küfür beynini cem' ettiler. Ya'nî إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ بْنُ مَرْيَمَ (Mâide, 5/17) kelâmının mecmûu ve küllü ان الله هو ile المسيح بن مريم kavl-i cüz'île-

rinden mürekkebdir. ان الله هو demekle Hz. Îsâ'nın hüviyyetini Allâh'a
35 haml ettiler. Binâenaleyh Hakk-ı mutlakı, yalnız taayyün-i îsevîye / vaz' ettikleri için hatâ ettiler. Zîrâ vücûd-i mutlak-ı Hak cemî'-i mezâhirde sârîdir. Onun bir mazhara hasrı hatâdır. Ve diğer taraftan Hakk'ı, cenâb-ı Îsâ'nın sûret-i beşeriyyesi ile setr etmekle kâfir oldular. Zîrâ setr için iki vücûd lâzımdır ki, biri diğerini setr edebilsin. Halbuki vücûd-i Hak'tan gayri bir vücûd-i müstakill yoktur. Bu vücûdât-ı izâfiyye ise vücûd-i mutlakın merâtibinden ibârettir. İşte bunun için إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ بْنُ مَرْيَمَ kelâmının tamâmının küllünde böyle hatâ ve küfür beynini cem' ettiler. Zîrâ الْمَسِيحُ بْنُ مَرْيَمَ cüz'ü yalnız alındıkda hatâ ve küfür yoktur. Çünkü şübhe yoktur ki, Mesîh, İbn-i Meryem'dir. Bu cüz' evvelki cüz'e rabt olunursa, Hak, Mesîh ibn Meryem'in hüviyyetine hasr edilmiş olur. Ve bu sûrette hey'et-i mecmûa-i kelâm hatâ ile küfür beynini cem' eder. Kezâ هو الله kavl-i cüz'îsinde de hatâ ve küfür yoktur. Zîrâ Allah, bilcümle suver-i eşyâda mütecellî olduğu gibi sûret-i beşeriyye-i îseviyyede mütecellîdir. Ve o sûretin dahi, Kayyûm'udur. Ve bilcümle eşyâdaki tecellî-i ilâhî hulûl ve ittihâd ve inhilâl tarîklarıyla değildir. Allah Teâlâ hazretleri dünyâda ve âhirette dilediği sûrette tecellî eder. Ve bu tecellî ile onun ıtlâk-ı hakîkîsi müteğayyir olmaktan münezzeh ve âlîdir. Nitekim cenâb-ı Mûsâ'ya ateş ve ağaç sûretinde mütecellî olarak hitâb buyurdu. Ve (S.a.v.) Efendimiz bu tecellîyi beyânen رايت ربى فى احسن صورة ya'nî "Ben Rabbımı gâyet güzel sûrette müşâhede ettim" buyururlar. Bu tecellî, âmmdır. Bu i'tibârla هو الله kavlinde hatâ ve küfür yoktur. Bu kavle المسيح بن مريم kavli munzam olursa, bâlâda îzâh olunduğu vech ile, küfür ve hatâ beyni kelâmın hey'et-i mecmûasında cem' edilmiş olur. Zîrâ hüviyyet-i ilâhiyye sûret-i beşeriyye-i îseviyyeye hasr ve tahsîs edilmiş olur.

Binâenaleyh Nasârâ'nın hulûle zâhib olan tâifesi, "İbn-i Meryem" kavilleriyle, Allah'dan sûret-i nâsûtiyye-i beşeriyyeye tecâvüz ettiler. Ve sûret-i beşeriyye-i îseviyyeden ölüyü diriltmek keyfiyyeti zâhir olmakla Allâh'ı o sûretin zımnına idhâl eylediler. Ve bu tazmîn ile ulûhiyyet-i mutlakadan yüz çevirip, / ulûhiyyeti bu sûrette hasr ettiler. Ve binâenaleyh "Allah, İbn-i Meryem'dir" dediler. Halbuki sûret-i beşeriyye-i îseviyye, şübhesiz İbn-i Meryem'dir.

İmdi onların ان الله هو المسيح بن مريم (Mâide, 5/17) kavlini işiten kim-

se, onların ulûhiyyeti sûret-i îseviyyeye nisbet ettiklerini ve ulûhiyyeti sûret-i beşeriyye-i îseviyyenin aynı kıldıklarını tahayyül etti. Halbuki onlar ulûhiyyeti sûret-i îseviyyeye nisbet ederek, onu o sûretin aynı kılmadılar; belki hüviyyet-i ilâhiyyeyi Îsâ (a.s.)ın ibtidâ-yı zuhûrundan i'tibâren sûret-i beşeriyye-i îseviyyede hasr ettiler ki, o sûret İbn-i Meryem'dir. Binâenaleyh hulûle kāil oldular ki, o da küfürdür. Böyle olunca bu kavilleriyle sûret-i beşeriyye-i îseviyye ile ondan sâdır olan ihyâ-yı mevtâ hükmü beynini fasl ettiler; ve bu sûret-i îseviyyeyi hükmün aynı kılmadılar. Ya'nî onlar sûret-i îseviyyeye baktılar; Meryem'in oğlu olan bir beşerdir, dediler. Ölüyü diriltmesine baktılar; hasâis-ı ilâhiyyeden olan bu hal, beşerden sâdır olmak muhâldir, dediler. Binâenaleyh sûret-i beşeriyyesiyle berâber ölüyü diriltmesine nazaran ان الله هو المسيح بن مريم dediler ki, bu kavl ان الله هو فى صورة مسيح بن مريم ya'nî "Muhakkak Allah Mesîh ibn Meryem sûretindedir" ma'nâsını mütezammın oldu. Ve bu kavl ile sûret ve hüküm arası tefrîk edilmiş oldu. Bu hâl ise ancak hulûl sûretiyle mümkündür. Ya'nî Allâh'ın Îsâ sûretine hulûl etmiş olmasıyla kābildir. İşte onların menşe-i tekfîrleri budur. Halbuki hadd-i zâtında vücûd-i hakîkî-i Hak'tan başka bir vücûd yoktur ki, hulûl mutasavver olabilsin.

İmdi onların hüviyyet-i ilâhiyyeyi Îsâ (a.s)ın ibtidâ-yı zuhûrundan i'tibâren sûret-i beşeriyye-i îseviyyede hasr etmeleri doğru değildir. Nitekim Cebrâîl (a.s.) beşer sûretinde ibtidâ-yı zuhûrundan i'tibâren nefh etmedi. Belki temessülünden bir müddet sonra nefh etti. Demek ki Hz. Cibrîl "sûret" ile "nefh" beynini fasl etti; ve nefh sûretten hâdis oldu. Binâenaleyh "sûret" mevcûd olduğu halde / "nefh" mevcûd değil idi. Demek ki "nefh" "sûret"in hadd-i zâtîsinden değildir. Bunun gibi hüviyyet-i ilâhiyye mevcûd olduğu halde, sûret-i îseviyye mevcûd değil idi. Şu halde sûret-i îseviyye hüviyyet-i ilâhiyyenin hadd-i zâtîsinden değildir. Ve kezâ sûret-i îseviyye mevcûd olduğu halde, bu sûretin zuhûrunu müteâkib ondan ihyâ-yı mevtâ vâkı' olmadı, belki ba'de-zamânin vâkı' oldu. Şu halde ihyâ-yı mevtâ, sûret-i îseviyyenin hadd-i zâtîsinden değildir.

Böyle olunca Îsâ hakkında, ehl-i milel beyninde hilâf vâkı' oldu ki, o nedir? İmdi onun sûret-i insâniyye-i beşeriyyesi cihe-

tinden ona nâzır olan kimse, o İbn-i Meryem'dir, der. Ve onun sûret-i mütemessile-i beşeriyyesi cihetinden ona nâzır olan kimse, onu Cebrâîl'e nisbet eder. / Ve ihyâ-yı mevtâdan ondan zâhir olan şey cihetinden ona nazar eden kimse, onu rûhiyyetle Allah'a nisbet eder. Binâenaleyh o, rûhullahdır, der. Ya'nî nefh ettiği kimsede hayât, onunla zâhir oldu. İmdi bir vakit Hak onda mütevehhem (ism-i mef'ûl) olur; ve bir vakit melek onda mütevehhem olur; ve bir vakit beşeriyyet-i insâniyye onda mütevehhem olur. Binâenaleyh her nâzır indinde, onun üzerine gâlib olan şey hasebiyle vâkı' olur. Şu halde o, "kelimetullah"dır; ve o, "Rûhullah"dır ve o, "Abdullah"dır. Halbuki bu, sûret-i hissiyye-i beşeriyyede onun gayri için yoktur. Belki her bir şahıs eb-i sûrîsine mensûbdur, sûret-i beşeriyyede onun rûhunu nefh edene değil. Zîrâ Allah Teâlâ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ (Hicr, 15/29) **vech ile, cism-i insânîyi tesviye eylediği vakit, Allah Teâlâ ona kendi rûhundan nefh eyledi. Binâenaleyh onun vücûdunda ve "ayn"ında rûhu kendine nisbet etti. Halbuki Îsâ böyle değildir. Zîrâ onun cesedinin ve sûret-i beşeriyyesinin tesviyesi nefh-i rûhîde münderic idi; ve onun gayri bizim zikr ettiğimiz gibidir. Ve onun misli vâkı' olmadı** (14).

Ya'nî kendisinde üç muhtelif cihet bulunan Îsâ (a.s.) hakkında müslimîn ve kâfirînden olan ehl-i edyân beyninde ihtilâf vâkı' oldu ki, onun mâhiyyeti nedir? İmdi onun sûret-i insâniyye-i beşeriyyesi cihetinden ona nâzır olan kimse: "O Meryem'in oğludur; ve Allâh'ın kulu ve resûlüdür. Ve ihyâ-i mevtâ, onun sûreti ile mütecellî olan Allah Teâlâ'dan vâkı' oldu. Zîrâ Allah Teâlâ, kudretiyle onu mümsik olan onun Kayyûm'udur. Nitekim bir kimse bıçakla birini katl etse, fiil-i katl bıçağa değil, o kimseye izâfe olunur. Bıçak ancak sebeb ve âlet-i katldir" der. Ve bu kavl, muhammedî olan müslimînin kavlidir. Bu husûstaki kavl-i Nasârâ ise / bâlâda murûr etti. Ve cenâb-ı Îsâ'nın sûret-i mütemessile-i beşeriyyesi cihetinden ona nâzır olan kimse, onu Cibrîl (a.s.)a nisbet edip, onun hakkında: "O Cibrîl (a.s.)a benzer; ve Cibrîl (a.s.) beşer-i seviyy sûretinde temessül ettiği vakit, o melek-beşerdir" der. Ve bu kavl dahi müslimînin kavlidir. Ve mevtâyı ihyâ eden onun

sûretinde mütecellî bulunan kezâlik Allah Teâlâ hazretleridir. Nitekım cenâb-ı Meryem'e onun beşer-i seviyy sûretinde tasavvurundan sonra, Cibrîl (a.s.) sûretinde tecellî eyledi; ve Meryem'e nefh eyledi, Îsâ (a.s.) vâkı' oldu. Ve işte bunu için Hak Teâlâ hazretleri nefhi kendisine nisbet edip: وَالَّتِى اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا (Enbiyâ, 21/91) buyurdu. İmdi burada Îsâ (a.s.) sebebiyle, ihyâ-yı mevtâ buyurması hakkında Allah Teâlâ için üç tecellî sûreti sâbittir: Birincisi, bilâ-tağayyür Cibrîl-i aslî sûretidir. İkincisi, Hz. Cibrîl'in cenâb-ı Meryem'e geldiği beşer-i seviyy sûretidir. Üçüncüsü, Îsâ (a.s.)ın sûretidir. Ve millet-i îseviyye indinde ' باسم الاب والابن و روح القدس ta'bîr olunan bu teslîs sahihdir. ''Eb''den murâd, beşer-i seviyy sûretidir. ''İbn''den murâd, Îsâ (a.s.)ın sûretidir. ''Rûhü'l-kudüs''ten murâd dahi, sûret-i asliyye-i nûriyye-i melekiyyesiyle Cibrîl (a.s.)dır. Bu suver-i selâse, merâtib-i vücûdiyye ile ba'zısı ba'zısının fevkında olarak Allah Teâlâ hazretlerinin tecellîsi olmak i'tibâriyle Hak'tır. Zîrâ Hak Teâlâ o sûretlerin Kayyûm'udur. Ve o sûretlerin vücûdu vücûdât-ı izâfiyyedir. Ve Hakk-ı mutlakın ve vücûd-i hakîkînin vücûdât-ı izâfiyyede vâkı' olan tecelliyâtı hulûl ve ittihâd ve inhilâl sûretleriyle değildir. Allah Teâlâ bunlardan münezzehdir. تعالى الله عما يقول الظالمون

Ve Cenâb-ı Îsâ'dan ihyâ-yı mevtâ zâhir olması cihetinden ona nazar eden kimse, onu rûhiyyetle Allah Teâlâ'ya nisbet eder. Binâenaleyh onun hakkında: ''O Rûhullahdır, ya'nî nefh ettiği kimsede hayât, / rûhullah olan Îsâ (a.s.) ile zâhir oldu'' der. Bu kavl dahi müslimînin kavlidir. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm'de, onun hakkında وَرُوحٌ مِنْهُ (Nisâ, 4/171) buyruldu. Ve bu kavl evvelki kavle karîbdir. Velâkin onda sûret-i mütemessile i'tibârı yoktur.

Kâfirlere gelince: Onlardan ba'zıları İbn-i Meryem olan cenâb-ı Îsâ'ya ulûhiyyetin hulûl ettiğini ve ba'zıları ulûhiyyetin onunla ittihâd eylediğini iddiâ ettiler ki, o bu i'tibâr ile nefs-i ilâh olmuş olur. Binâenaleyh onlar dediler ki: İlâh tesellüs edip ''Eb'' ve ''İbn'' ve ''Rûh-i Kudüs''e inkısâm etti. Ondan sonra dönüp ''İlâh vâhiddir'' dediler; ve ''Ekânîm-i selâse'' ittihâz eylediler. Ve onların lügatinde ''uknûm'' ''asıl'' ma'nâsınadır. Şu halde ''ekânîm-i selâse'' ''usûl-i selâse'' demek olur. Ba'dehû onlara ''sıfât-ı selâse'' tesmiye edip ''vücûd'' ve ''hayât'' ve ''ilim'' dediler. Sonra da ''uknûm-i ilm'', Îsâ ibn Mer-

yem'e hulûl edip onunla birleşti. Ve onun nâsûtu salb olunmakla bu uknûm-i ilm, ondan infisâl edip aslına rücû' eyledi, dediler. Ve bâlâda zikr olunduğu üzere Îsâ (a.s.)ın i'tibârât-ı selâseyi kābil olan hakîkat-i zâhire olduğunu idrâk edemediler. Bunca tedkîkāt ve keşfiyyât-ı fenniyye ile temeyyüz eden tâife-i Nâsârâ'nın ma'rifet-i ilâhiyyedeki derece-i cehillerine hayret etmemek kābil değildir. وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (Ra'd, 13/33) ya'nî "Allâh'ın ıdlâl ettiği kimse için hâdî yoktur."

İmdi Îsâ (a.s.)ın mâ-i muhakkak ile mâ-i mütevehhemden mütekevvin olması hasebiyle, bu tevehhümün te'sîrâtından dolayı bir vakit Hak, cenâb-ı Îsâ'da (ism-i mef'ûl sîgasıyla) mütevehhem olur; ve bir vakit, melek onda mütevehhem olur; bir vakit dahi, onda beşeriyyet-i insâniyye mütevehhem olur. / Binâenaleyh cenâb-ı Îsâ'ya nazar eden kimsenin onun hakkındaki zann-ı gâlibi ne ise, o zann-ı gâlib hasebiyle vâkı' olur.

Böyle olunca bu zunûnun ihtilâfı hasebiyle Hz. Îsâ, cenâb-ı Cibrîl'in kelimetullâhı Meryem'e nefh edip ilkā etmesi cihetinden "kelimetullah"dır; ve mevtâyı ihyâ etmesi cihetinden "Rûhullah"dır; ve sûret-i beşeriyye-i insâniyyesi cihetinden "Abdullah"dır. Bunun için Îsâ (a.s.)ın katl ve salbi mes'elesinde dahi, zunûnun te'sîrâtı zâhir olmakla ihtilâf vâkı' oldu. Nitekim bâlâda tafsîl ve îzâh olundu. Halbuki bu ihtilâf ve bu hüküm, sûret-i hissiyye-i beşeriyyede hiç bir kimse için vâkı' olmadı. Çünkü hiç bir ferdin sûret-i tekevvünü Îsâ (a.s.)ın tekevvününe mümâsil değildir. Belki cenâb-ı Îsâ'nın gayrı olan her bir şahıs eb-i sûrîsine mensûbdur. Yoksa sûret-i beşeriyyede rûhunu nefh edene mensûb değildir. Zîrâ Hak Teâlâ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ (Hicr 15/29) ya'nî "Âdem'i tesviye ettiği vakit" buyurduğu vech ile, cism-i insânîyi tesviye ettikde, o cism-i müsevvâya kendi rûhundan nefh etti. Binâenaleyh cism-i insânînin vücûdunda ve taayyününde Allah Teâlâ rûhu kendine nisbet eyledi. Zîrâ rûh, Hak Teâlâ'nın emrinden ibâret olmakla, cism-i müsevvâ-yı insânîye nefhden evvel ve sonra Hakk'a mensûbdur. Cism-i müsevvâ ise nutfe-i pederin rahm-ı mâdere cereyânından husûle gelmekle, bu nutfenin sâhibi olan eb-i sûrîye mensûbdur. Halbuki Îsâ (a.s.)ın mahlûkıyyeti ve tekevvünü böyle değildir. Zîrâ nutfesi vâlidesinin rahmine cereyan etmiş olan bir eb-i sûrîsi yoktur ki, bu nutfeden onun madde-i cismiyyeti vücûda gelsin ve ba'de't-tesviyye ona rûh nefh olun-

sun. Îsâ (a.s.)ın cesedinin ve sûret-i beşeriyyesinin tesviyesi nefh-i rûhîde, ya'nî Rûhu'-l-emîn olan Hz. Cibrîl'in nefhında münderic idi. Ve onun gayrisi zikr olunduğu vech ile ceseden ve taayyünen eb-i sûrîsine ve rûhen Hak Teâlâ'ya mensûbdur. Çünkü onların cisimleri kable'n-nefh mevcûd/ve müsevvâdır; ve ba'de't-tesviye rûh cismine menfûhdur. Binâenaleyh sûret-i beşeriyye sâhibleri içinde Îsâ (a.s.)ın misli vâkı' olmadı.

İmdi mevcûdâtın kâffesi, bitip tükenmeyen, Allâh'ın kelimeleridir. Zîrâ onlar, "Kün!"dendir. Ve "Kün!" Allâh'ın kelimesidir. Böyle olunca üzerinde bulunduğu şey hasebiyle, acabâ kelime ona nisbet olunur mu? Bu takdirce onun mâhiyyeti bilinmez. Yâhut hüviyyet-i Hak Teâlâ "Kün!" diyen bir sûrete mi nüzûl eder? Bu takdirce ona nüzûl edip onda zâhir olduğu o sûret için, "Kün!" kavli hakîkat olur. Binâenaleyh ârîflerin ba'zısı bir tarafa ve ba'zıları diğer tarafa gider. Ba'zıları da emirde hayrete düşer ve bilmez. Ve işte bu, ancak zevk ile bilinmek mümkin olan bir mes'eledir. / Nitekim Ebâ Yezîd öldürdüğü karıncaya nefh ettiği hînde dirildi. Binâenaleyh bunun indinde kiminle nefh ettiğini bildi, nefh etti. Şu halde îseviyyü'l-meşhed idi. İhyâ-yı ma'nevîye gelince, ilim iledir. Bu hayât, hayât-ı ilâhiyye-i zâtiyye-i ilmiyye-i nûriyyedir ki, onun hakkında Hak Teâlâ buyurdu: أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ (En'âm, 6/122) **İmdi mürde olan bir nefsi, ilm-i billâha müteallık olan bir mes'ele-i hâssada, hayât-ı ilmiyye ile ihyâ eden her bir kimse, onunla diriltir; ve ona bir nûr olur ki, onunla nâs içinde, ya'nî sûrette kendi şekilleri arasında yürür** (15).

Ya'nî Îsâ (a.s.), tarz-ı tekevvünü, sûret-i beşeriyyesi ve ihyâ-yı mevtâ eylemesi ve âlem-i zâhirden âlem-i bâtına intikāli i'tibâriyle sâir mevcûdattan mümtâz olmakla berâber, "Kelimetullâh" ise de, "kelimetullah" olmak husûsunda, zevk-ı muhammedî üzere sâir mevcûdât ile berâberdir. Zîrâ mevcûdâtın kâffesi Allâh'ın kelimeleridir ki, aslâ bitmek ve tükenmek bilmez. Çünkü o mevcûdâttan her birisi "Kün!" emrinden

zâhir olmuştur. "Kün!" ise Allâh'ın kelimeleridir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا (Kehf, 18/109) Ya'nî "Yâ Habîbim de ki, eğer küre-i arz-ı muhît olan bahr, Rabb'imin kelimâtını tahrîr için mürekkeb olsa Rabb'imin kelimâtı hitâm bulmazdan mukaddem deryâ tükenir idi. Ve eğer onun mislini getire idik yine böyle olur idi."

Ma'lûm olsun ki, "Kün!" emri "kâf" ile "nûn"dan mürekkeb lafz-ı arabîdir. Âlemde bu kadar muhtelif lisan mevcûd olduğu halde, Hak Teâlâ îcâdını murâd ettiği şeye "Kün!" kavl-i arabîsi ile mi hitâb eder; ve bu kavli nasıl tekellüm eyler? Nitekim âyet-i kerîmede buyrulur: اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ اِذَا اَرَدْنَاهُ اَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (Nahl, 16/40) / Ya'nî "Biz bir şeyi irâde ettiğimiz vakit, o şeye bizim kavlimiz "Kün!" dememizdir. Bu takdirce o, olur." İmdi kelâm, hayat ve ilim ve sem' gibi sıfât-ı ilâhiyyeden bir sıfattır. Zât-ı ilâhiyye bir şeyin îcâdına teveccüh ettikde zâtında bilkuvve mündemic olan o şeyin mevcûd olmasını emr eder. Bu ise zâtın sıfat-ı kelâm ile, kendi zâtına tecellîsinden başka bir şey değildir. Binâenaleyh bu emir, bî-harf ü savt bir kelâm-ı nefsîden ibârettir ki, âlem-i elfâzda arabîsi "Kün!" kelimesi olduğu gibi, elsine-i sâirede de bu ma'nâya mevzû' bir takım kelimâttır. Kelâm-ı nefsî-i ilâhî harf ve savt kisvesine bürünerek âlem-i taayyüne, elfâz-ı arabiyye ile şeref-vürûd ettiğinden, bu ma'nâyı tefhîm için "Kün!" kavli isti'mâl buyrulmuştur. Bu kelâm-ı nefsî sudûr edince o şey, lemh-ı basarda, ilm-i ilâhîde peydâ olur. Nitekim âyet-i kerîmede buyrulmuştur: وَمَا اَمْرُنَا اِلاَّ وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ (Kamer, 54/50) İmdi insan, her dakîka kendi nefsinde vâkı' olan hâle dikkat ederse, bunun ne gibi bir şey olduğunu zevkan bilir. Zîrâ ان الله خلق آدم على صورته buyrulmuştur. Ve kezâ من عرف نفسه فقد عرف ربه hadîs-i şerîfinde bu hakîkate de işâret vardır.

Misâl: Kendisinde hattatlık ve ressamlık sıfatları bulunan bir kimse ferd ü tenhâ bulunduğu halde, bilfarz hattatlık sıfatının hâricde zuhûru taleb etmesi üzerine, o kimse bu sıfatın talebini is'âfen bir levha tahrîr ederek, bu sıfatın eserini hâricde görmek murâd etse, evvelâ o yazacağı levha sûretinin ilminde ve zihninde husûlüne teveccüh eder. Ve bu teveccühü müteâkıb göz açıp kapayıncaya kadar ve belki daha az bir zamanda, hattâtın ilminde ve hayâlinde, levhanın sûreti müntakış olur. İşte hattâtın bu sıfatının zuhûr-i eserine teveccühü bî-harf ü savt /

"Kün!" emridir. Ve bu emir kelâm-ı nefsîdir ki, biz buna "kendi kendine içinden söylemek" deriz. Harf ve savt ile ızhâr ettiğimiz kelâm, bu içimizden söylediğimiz kelâmın aksidir. Zâtımızda mündemic olan sıfat-ı kelâmın ızhârına teveccüh ettiğimiz vakit, ilmimizde peydâ olan maânî o kadar sür'atle tekevvün eder ki iki ma'nâ arasını zamânen tefrîk kâbil olmaz. Âlem-i elfâzda bu emrin arabîsi "Kün!" kelimesi olduğu gibi, elsine-i sâirede de bu ma'nâya mevzû' bir takım kelimâttır. Kelâm-ı nefsî-i ilâhî, harf ve savt kisvesine bürünerek, âlem-i taayyünde hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'e elfâz-ı arabiyye ile gelmiş olduğundan, bu ma'nâyı tefhîm için "Kün!" kavli isti'mâl buyrulmuştur. İmdi hattât, kendi emr etti, kendi dinledi. Ve emri müteâkıb hemen levhanın sûreti ilminde müntakış olmakla, kendi zâtıyla, kendi zâtında, kendi zâtına tecellî etmiş oldu. Ve evvelce hattatlık ve ressamlık sıfatları zâtında müttehid ve zâtının aynı iken, bu tecellî netîcesinde hattatlık sıfatı ressamlık sıfatından mütemeyyiz oldu. Ve ilminde peydâ olan o levhanın sûreti bu sıfatına âyîne oldu. Ve hattât mukaddemâ kendisinin bu sıfatını ilm-i icmâlî ile bilir iken, şimdi ilm-i tafsîlî ile bilmeğe başladı. Evvelce bilir idi, bu defa gördü. Ve bu görme netîcesinde ilm-i tafsîlî peydâ oldu. Fakat bunların cümlesi o kimsenin zâtının hâricinde vâkı olmadı. Binâenaleyh o kimse, kendi kendini müşâhede etti.

Tekvîn hakkındaki tafsîlât ve îzâhât **Fass-ı Sâlihî**'de murûr ettiğinden bu bahsin mütâlaasında o îzâhâtın dahi teemmülü lâzım gelir.

İmdi Hakk'ın, üzerinde bulunduğu ıtlâk ve ahadiyyet hasebiyle bu "Kün!" kelimesi ona nisbet / olunur mu; ya'nî hiç bir sıfat ile men'ût ve hiç bir isim ile mevsûm olmayan zât-ı bahta "Kün!" kelimesi nisbet olunur mu, yoksa olunmaz mı? Evet, olunur. Velâkin bu sûrette "Kün!" kelimesinin mâhiyyeti idrâk olunmaz. Çünkü Hakk'ın Kelâm'ı, zâtının aynıdır. Ve zât-ı bahtin hakîkatini ve künhünü bilmek ve idrâk etmek, efrâd-ı beşerden hiç bir ferd için mümkin değildir. Bu mertebede kelâm ve mütekellim zât-ı ahadiyyedir. Binâenaleyh ona nisbet olunan "Kün!" kelimesi, hakîkati üzere mutlak olduğu halde terk olunur. Bu hususta tefekkür ve kıyl ü kāl aslâ câiz değildir. Çünkü zât-ı mutlakın letâfeti indinde, ecsâma nazaran latîf olan fikir, kesîftir. Ve kesîfin hâl-i kesâfetle latîfe yolu yoktur. Meğer ki terk-i kesâfet edip latîfin aynı ola. Bu sûrette de ilim, âlim ve ma'lûm şey'-i vâhid olur.

Yâhut hüviyyet-i Hak Teâlâ, "Kün!" diyen bir sûrete mi nüzûl eder? Evet, bâlâda zikr olunan i'tibâr câiz olduğu gibi, bu i'tibâr dahi câiz olur. Bu i'tibâra göre, Hakk'ın nüzûl edip zâhir olduğu sûret için "Kün!" kelimesi hakîkat olur. Zîra suver-i ekvândan herhangi bir sûret olursa olsun Hakk-ı mutlakın esmâdan bir isim hasebiyle taayyününden ibârettir. Binâenaleyh o sûretten sâdır olan "Kün!" kavli, o sûretin hakîkati olur; ve o sûretten "Kün!" kavlini kāil olan Hak olur. Zîrâ kelâm, sıfât-ı Hak'tan bir sıfat ve bir mefhûm-i küllîdir. Mezâhir-i kesîrede merâtib-i muhtelife ile zuhûru bu mefhûm-i küllînin vahdetine zarar vermez. / Nitekim güneşin ziyâsı muhtelif pencerelerden odaya aks etmiş olsa güneşin taaddüdüne hükm olunamaz; ve güneş cüz'iyyâta inkısâm etti denilemez. Binâenaleyh hakîkat-i kelâm bir olduğu gibi, hakîkat-i vücûd dahi birdir. Şu halde vücûd-i mutlak-ı Hak, ism-i Zâhir'i hasebiyle suver-i ekvândan bir sûretle müteayyin olup da bu sûretten "Kün!" kavli sâdır olsa, hakîkatte bu kavlin kāili Hak olur.

İmdi mâdemki bu iki i'tibâr mevcûddur, âriflerden ba'zısı evvelki i'tibâr cânibine ve ba'zıları da ikinci i'tibâr tarafına giderler; ve ba'zıları dahi her iki i'tibâra bakıp hangisiyle hükm edeceğini bilmez, hayrete düşer. Velâkin bu hayret, (S.a.v.) Efendimiz'in bize رب زدنی فیك تحیرا kavli şerîfiyle ta'lîm buyurduğu hayret-i mahmûdedir. Zîrâ bu hayret ba'de'l irfân olan hayrettir. Binâenaleyh ekâbir-i evliyâ için olan hayret-i kübrâdır. Velâkin zevk-ı muhammedî üzere kendilerine irfân ihsân olunan zevât için bu husûsta hayret yoktur. Zîrâ bu zevât كان الله و لم یكن معه شیء الآن كما كان ya'nî "Allah Teâlâ var idi; O'nunla berâber eşyâdan bir şey yok idi; ve el-ân dahi öyledir" kavli münîfi mûcibince vücûd-i Hak'tan başka bir mevcûd olmadığını ve bu i'tibârâtın ancak vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın merâtibine taallukunu bildikleri için, her iki emrin her bir aynda mütehakkık olduğuna hükm ederler.

Ve "Kün!" emrinin zât-ı mutlaka veyâhut zât-ı mutlakın nüzûl ettiği sûrete nisbeti, bir mes'eledir ki, ancak zevk ile bilinebilir. Bunu ilm ile anlamak kābil değildir. Meselâ ınnîn bir kimseye cimâ'ın lezzeti ne kadar ta'rîf olunsa, onda hâsıl olan zevk-ı tasavvurî, bu lezzeti / kendi nefsinde bulan kimsede hâsıl olan zevk-ı hâlîye benzemez. Nitekim Bâyezid Bistâmî (r.a.) öldürdüğü bir karıncaya nefh ettiği vakit dirildi ve onda eser-i hayât zâhir oldu. Hz. Bâyezîd, nefh esnâsında

öyle bir tecellîye mazhar olmuş ki, kendinin kendiliği mürtefi' olmuş ve vücûd-i izâfîsinin Kayyûm'u olan Hakk'ın sıfâtı icrâ-yı hükm etmekte bulunmuş idi. Nitekim hadîs-i kudsîde insân-ı kâmile hitâben buyrulur: اخرج بصفاتی الی خلقی من رآك فقد رآنی و من احبك فقد احبنی ... الخ Ya'nî "Halka benim sıfâtım ile zâhir ol! Seni gören beni görür ve seni seven beni sever ilh.." Karıncaya bu halde iken nefh etti; ve hîn-i nefhde kiminle nefh ettiğini bildi. Binâenaleyh emr-i ihyâya taalluk eden "Kün!" kavlinin zât-ı mutlaka mı, yoksa Hakk'ın kendi sûretine nüzûl etmesi hasebiyle bu sûrete mi nisbet olunacağını zevkan ârif oldu. Böyle olunca Hz. Bâyezîd hîn-i nefhinde îseviyyü'l-meşhed idi. Ya'nî ihyâ-yı hissîde Îsâ (a.s.)ın zevk-ı müşâhedesine nâil olmuş idi.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) buraya kadar ihyâ-yı hissîyi beyan buyurdu. Bundan sonra da ihyâ-yı ma'nevînin îzâhına şurû' edip buyururlar ki: İhyâ-yı ma'nevî ilim ile olur. Ve ilim ile hâsıl olan bu hayât-ı mânevî, ilâhî, zâtî, ilmî ve nûrî olan hayattır ki, onun hakkında Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de böyle buyurur: أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَالَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ (En'âm, 6/122) ya'nî "O kimse ölü müdür ki biz onu ihyâ ettik; ve onun için bir nûr kıldık ki o nûr ile nâs arasında yürür." Bu âyet-i kerîmenin tefsîren ma'nâ-yı münîfi şudur: "O kimse cehil ile ölü müdür ki, biz onu hayât-ı ilmiyye ile ihyâ ettik. Ve onun için bir nur kıldık ki, o nûr-i ilimdir. Bu nûr-i ilim ile nâs içinde yürür; ve onların isti'dâdlarında olan ahvâli o nûr vâsıtasıyla idrâk eder."

/Şeyh-i Ekber ve burhân-ı azhar efendimiz hazretleri bu ibârede hayât-ı ma'neviyyeyi dört vasıf ile tavsîf buyurdular. "İlâhiyyet" ile tavsîf buyurmalarının sebebi budur ki: Sıfat-ı hayât müstekillen ilâhiyyete taalluk eden bir mefhûm-i küllîdir; ve mezâhir-i kesîrede, onların isti'dâdât-ı muhtelifesiyle zâhir olur. Ve suver-i mezâhir ise, vücûd-ı vâhid-i hakîkînin bi-hasebi'l-esmâ tecelliyât-ı dâimesinden ibarettir. Ve bu tecellînin nihâyeti yoktur ki; işte müşâhedenin nihâyeti burasıdır, denilip tevakkuf olunabilsin. Bu sebeble ârifler, hayrete düşerler. Demek ki emr-i vücûd, hayrettir. Halbuki hayret, adem-i tevakkuf sebebiyle olmaktadır. Binâenaleyh hayret, kalak ve harekettir. Ve mütehayyir olan kimse muztaribdir, çırpınır durur. Hareket olan yerde ise hayât vardır. Ve mâdemki hareket hayâtı müstelzimdir; öyle ise müteharrik için mevt yoktur. İşte bu hakîkate işâreten hadîs-i şerifte: من صار بالعلم حیا لم یمت ابدا

ya'nî "İlim ile diri olan kimse ebeden ölmez" buyrulmuştur. Ve hayret, yâhut hayât, vücûd ve varlıktır. Vücûd ise birdir, o da vücûdullahdır. Binâenaleyh hayât-ı ma'neviyye, hayât-ı ilâhiyyedir.

Ve "zâtiyye" ile tavsîf buyrulmasının sebebi de budur ki, "ilim" ile "hayât" sıfât-ı zâtiyye-i ilâhiyyedendir. Ve "Hayy" ve "Alîm" esmâ-i zâtiyyedendir. Ve bu sıfatlar, zât-ı sırf mertebesinde zâtın aynıdır.

Ve "ilmiyye" ile tavsîfinin sebebi de şudur ki, mertebe-i akılda "ilim", "hayat"tan sonra gelen eşref-i sıfât-ı ilâhiyyedir. Ve a'yân-ı sâbite ve kevniyye "ilim" hasebiyle zâhir olur. Ve "ilim", "hayât"ın iktizââtındandır.

Ve "nûriyyet" ile tavsîfinin sebebi dahi budur ki, "nûr" kendi nef-
50 siyle zâhir olan / ve kendinin gayrisini ızhâr eden şeye derler. Ve zât-ı ahadiyyede bilkuvve mevcûd ve bilfiil ma'dûm olan a'yân-ı sâbite ve kevniyye sûretlerini sıfat-ı ilm ızhâr etti. Şu halde ilim, nûrun ta'rîfine muvâfık olarak kendi nefsiyle zâhir olduğu gibi, kendinin gayrini de ızhâr etmiş oldu. Binâenaleyh ilimden ibâret olan hayât-ı ma'neviyyenin hayât-ı ilâhiyye-i zâtiyye-i ilmiyye-i nûriyye olduğu sâbit oldu. İmdi her hangi bir kimse cehil ile ölmüş olan bir nefsi, ma'rifet-i ilâhiyyeye müteallık olan bir mes'ele-i mahsûsada, hayât-ı ilmiyye ile ihyâ etmiş olsa, o kimse, o mes'ele-i mahsûsa ile o nefsi diriltmiş olur. Ve o mes'ele, o kimseye bir nûr olur ki, şeklen kendisine benzeyen ve zulmet-i cehl içinde kalan sâir insanlar arasında bu nûr ile yürür; ve onların ölmüş olan nefislerini ma'rifet-i ilâhiyye ile diriltir.

أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا ... الخ (En'âm, 6/122) âyet-i kerîmesinin tefsîri ve ilim hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Mûsevî'**den gelecektir. İmdi ihyâ-yı ma'nevî, ihyâ-yı hissîden a'lâ ve eşreftir. Zîrâ birisi bâkî olan rûhun ihyâsına ve diğeri fânî olan ecsâdın ihyâsına taalluk eder. Ve bakā ise fenâdan a'lâ ve eşreftir. Bu hakîkate mebnî ihyâ-yı hissîye kudreti olan enbiyâ ve kümmel-i evliyâdan bu hal pek az ve nâdiren vâkı' olur. İhyâyı ma'nevî ise, dâimâ kesîrü'l-vukū'dur. Nitekim emr-i âlî-i Risâlet-penâhî (s.a.v.) ile Hz. Şeyh-i Ekber ve misk-i ezfer (r.a.) efendimizin, ümmet-i Muhammed'e ithâf buyurduğu bu **Fusûsu'l-Hikem** sâyesinde binlerce mürde-nefis olan kimseler, hayât-ı ma'neviyyeye nâil olmuşlar ve bundan sonra da / kıyâmete kadar olacaklardır.

Şiir: Eğer o olmasa idi ve eğer biz olmasa idik, olan olmaz idi. (16).

Ya'nî sıfât-i kesîresi zâtında müstehlek olan vücûd-ı mutlak-ı Hak olmasa idi ve o vücûd-i hakîkînin mertebe-i vâhidiyyete tenezzülü ile, her bir sıfatının eseri olan esmâsının sûretleri bulunan bizim a'yân-ı sâbitemiz olmasa idi, bu âlem-i kesâfette zâhir olan a'yân-ı kevniyye mevcûd olmaz idi. Zîrâ zuhûr vücûdun ve varlığın şânıdır. Ve yoktan hiçbir şey çıkmaz. Lisân-ı şerîatte avâlimin yoktan var oldu denilmesi, suver-i avâlimin adem-i mahzdan zuhûra geldiğini beyân etmek değildir. Belki bilkuvve mevcûd ve fiilen ma'dûm iken mertebe-i gaybden ibâret olan adem-i izâfîden zâhir oldu demektir. Nitekim şeftâli çekirdiğinin içinde bilkuvve bir ağaç ve belki nâmütenâhî ağaçlar vardır. Velâkin fiilen ma'dûmdur; ve mertebe-i gaybdedir. İmdi hakîkat-i vücûd, bir mefhûm-i küllîdir ki onda taaddüd mutasavver değildir. Ve külliyeti i'tibâriyle bir hadd ile mahdûd değildir. Ve onun mukābili adem-i mahzdır. Ve adem-i mahz dahi bir mefhûm-ı küllî-i nâ-mahdûd ise de, onun mahall-i ancak zihin olup, onun için kat'â ve ebedü'l-âbâd zuhûr yoktur. Şu halde vücûd-ı nâ-mahdûd, zât-ı mutlakın olup, o vücûdun zâtında bilkuvve mündemic sıfât vardır. Ve o sıfâtın âsârı dahi eşyâdır. كانا daki elif işbâ içindir. ولولانا kavliyle لولاك لما خلقت الافلاق hadîs-i kudsîsine de işâret buyrulmuştur.

Binâenaleyh biz, hakîkatte kullarız; ve Allah Teâlâ muhakkak bizim Mevlâ'mızdır (17).

/Beyt-i şerîfteki اعبد "abd"in cem'idir. Ya'nî her birerlerimiz hakîkatte Allah Teâlâ hazretlerinin esmâsından birer isme mazharız. Ve Allah Teâlâ ahkâm ve âsârı bizde zâhir olan o isimler ile bizim emrimizi tedbîr buyurur. Zîrâ Hak esmâsının veliyy-i mutlakıdır ve onların mutasarrıfıdır; ve esmâ ise mutasarrafdır. Ve halbuki mutasarrafiyyet abdiyyetin iktizâsıdır. Bizim vücûdât-ı kesîfemiz ise o esmânın suver-i müteayyinesinden ibârettir. Binâenaleyh biz abdleriz; ve Allah Teâlâ velâyet-i mutlakası hasebiyle bizim Mevlâ'mızdır.

İmdi ma'lûmun olsun ki, sen "İnsan" dediğin vakit (veyâ ben "İnsan" dediğim vakit) biz O'nun "ayn"ıyız (18).

Ya'nî ان الله خلق آدم على صورته ya'nî "Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûret, ya'nî sıfâtı üzerine halk etti" hadîs-i şerîfi mûcibince "İnsan" ismiyle mevsûm olan sûret, kâffe-i esmâ-i ilâhiyeye mazhariyyet isti'dâdiyle halk buyrulmuştur. Velâkin bu isti'dâd, her sûret-i insâniyyede kemâliyle münkeşif değildir. Bu inkişâf-i kemâlî, ancak "insân-ı kâmil"e mahsûstur. Ve insân-ı kâmil bilcümle esmâyı câmi' olan "Allah" ism-i zâtının mazharı olduğundan onun sûreti, zât-ı ilâhiyyeye karşı vaz' edilmiş olan bir endâm âyînesi mesâbesindedir. Binâenaleyh zât, kendisini insân-ı kâmil âyînesinde kemâliyle temâşâ eder. Beyt:

خواست تا جلوه دهد صورت خود را محبوب خیمه در معرکه آب کل آدم زد
بهر نظارهٔ خود آینه ساخت زخاك عکس خود دید ز غیرت همه را بر هم زد

/Tercüme: "Mahbûb-i hakîkî, kendi sûretini göstermek murâd eyledi. Âdem'in su ve çamuru ma'rekesinde çadır kurdu. Kendi cemâlini temâşâ için topraktan bir âyîne yaptı; kendi aksini gördü, cümleyi alt ve üst etti."

Ma'lûm olsun ki, sûret-i insâniyyede bulunan her bir mazhar, esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin mazharıdır; ve bu isim, onun Rabb-i hâssıdır. Nâsıyesinden tutup kendi sırât-ı müstakîmi üzerinde o mazharı çeke çeke kendi kemâline götürür. Ve o mazhardan bittabi' bu ismin ahkâm ve âsârı zâhir olur. Ve bu isim ya cemâlî veyâ celâlîdir. Enbiyâ (aleyhimü's -selâm) efrâd-ı insâniyyeyi bu erbâb-ı müteferrikadan Rabbü'l-erbâb olan ism-i Zât'ın, ya'nî "Allah" ism-i câmi'inin taht-ı terbiyesine idhâle sa'y ederler. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: ءَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (Yûsuf, 12/39) ya'nî "Erbâb-ı müteferrika mı hayırlıdır, yoksa Vâhid ü Kahhâr olan Allah mı hayırlıdır?" İmdi erbâb-ı müteferrikanın taht-ı hükmünde kalanlar insân-ı nâkısdırlar. Zîrâ ism-i Zât'a mazhariyyet isti'dadiyle mahlûk bir sûret oldukları halde لَيْسَ لِلإِنْسَانِ إِلاَّ مَا سَعَى (Necm, 53/39) âyet-i kerîmesinde işâret buyrulduğu üzere, çalışıp bu isti'dâdlarının inkişâfına gayret etmediler ve peygamberlerinin da'vetini sem'-i i'tibâra almadılar. Velâkin insân-ı kâmil olanlar, Nebiyy-i zî-şânın da'vetine koşup envâ'-ı mücâhedât ve riyâzât

ile kendi Rabb-ı hâslarının dâire-i dıykından "Allah" ism-i vesî'inin dâiresine can attılar; ve inâyet-i Hak'la mazhar-ı ism-i Zât oldular. Ve kendilerinden cemî'-i esmâ-i ilâhiyyenin âsâr ve ahkâmı fiilen zâhir oldu. Meselâ ölüye nefh ettiler, dirildi. Binâenaleyh vücûdlarında "Muhyî" isminin ahkâmı zâhir oldu. Ve kezâ taştan, topraktan hayvânât halk ettiler; sûretlerinde "Hâlık" isminin ahkâmı zuhûr etti. Ve kıs-aleyhi'l-bevâkî!..

Suâl: Her bir insân-ı kâmil, "Allah" ism-i câmi'inin mazharı olduğundan, onun Rabb-i hâssı, bu ism-i câmi'dir. / Halbuki kable'-l-kemâl sâir efrâd-ı insâniyye misillu onun dahi erbâb-ı müteferrikadan bir Rabb-ı hâssı var idi. Bu Rabb-i hâs ise onun hakîkatidir; ve ayn-ı sâbitesi de o ismin sûretidir. Ve لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ (Rûm, 30/30) âyet-i kerîmesi mûcibince kalb-ı hakāyık mümkin değildir. Binâenaleyh ism-i câmi'in mazharı olan insân-ı kâmil, kendi Rabb-i hâssının sırât-ı müstakîmini terk mi ediyor?

Cevap: Hayır, insân-ı kâmilde cemî'-i esmânın ahkâmı ve âsârı zâhir olmakla berâber, Rabb-i hâssı hangi isim ise, bu ismin ahkâm ve âsârı, esmâ-i sâire ahkâm ve âsârına gâlib olarak zâhir olur. Ve bi-hasebi'l-galebe insân-ı kâmil o ismin sırât-ı müstakîmi üzerinde yürür. Binâenaleyh onda bilcümle esmânın zuhûr-i ahkâmı i'tidâl üzere olmaz. Velâkin bu adem-i i'tidâl ile berâber, mâdemki kendisinde bilcümle esmânın ahkâmı fiilen zâhirdir; ve kâffe-i esmâ ise "Allah" isminin tahtında müctemi'dir; şu hale insân-ı kâmil, bu ism-i câmi'in mazharıdır. Ve cemî'-i esmânın ahkâm ve âsârı kendisinde i'tidâl üzere zâhir olan insân-ı kâmil ancak hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'dir.

İmdi Şeyh-i Ekber (r.a.) buyururlar ki: Sen bizim sûretimize bakıp bizi "İnsan" ismiyle tesmiye ettiğin vakit bil ki, biz Hakk'ın "ayn"ıyız. Veyahut biz "İnsan" dediğimiz vakit bil ki, biz onun "ayn"ıyız. Zîrâ biz "İnsan" demekle "insân-ı kâmil"i murâd ederiz. Biz ve emsâlimiz olan insân-ı kâmil ise, esmâ-i ilâhiyye hey'et-i mecmûasının mazharı olmakla Hakk'ın "ayn"ıyız. Zîrâ insân-ı kâmilin "ayn"ında Hakk'ın zuhûru ve tecellîsi ıtlâk-ı zâtîsi sûretiyledir. Ve insân-ı kâmilin gayri olan eşyâda O'nun zuhûru, o "ayn" hasebiyledir. Zîrâ bu a'yân ba'zı esmâ-i ilâhiyyenin mezâhiridir. / Ve Hak onlara sûret-i zâtiyyesiyle tecellî etmez. Zîrâ onlarda bu tecellîye tahammül isti'dâdı yoktur. İmdi

Hakk'ın her ''ayn''da, onun hasebiyle zuhûruna göre, Hak her 'ayn''ın aynıdır. Velâkin her ''ayn'' Hakk'ın aynı değildir. Fakat Hak, insân-ı kâmilin ''ayn''ı olduğu gibi, insân-ı kâmil dahi Hakk'ın ''ayn''ıdır.

İmdi sen insân-ı kâmil ile muhtecib olma! Sana bir burhân verdi (19).

Ya'nî sen insanın sûret-i beşeriyye-i kesîfesine bakıp da, o sûretle müteayyin olan vücûd-i vâhid-i latîfden muhtecib olma! Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Hakk-ı Latîf kendinden haber verip buyurur ki: اَللّٰهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ (Şûrâ, 42/19) ''Bâ'' mülâbese içindir. Ma'nâ-yı münîfi ''Allah denilen ma'nâ-yı latîf ibâdına mülâbisdir'' demek olur. Binâenaleyh Allâh-ı Latîf, ibâdının kisve-i taayyününe bürünerek bu âlem-i kesîfde zâhir ve mütecellîdir. Ve Hak ayn-ı külldür ve her ''ayn''ın aynıdır. Velâkin onun her ''ayn''da zuhûru ve tecellîsi o ''ayn''ın iktizâsına göredir. Kemâliyle zuhûru ve tecellîsi ancak insân-ı kâmilin ''ayn''ındadır. Ve buna işâreten Hz. Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî (r.a.) buyururlar: Beyt:

این هیکل آدم است رو پوش ما قبلهٔ جمله سجده‌ها یم

Tercüme ve îzâhı: Âdem'in bu heykel-i kesîfi ve taayyünü nikāb ve hicâbdır. Yoksa biz insân-ı kâmil olduğumuzdan bütün secdelerin kıblesiyiz. Zîrâ mazhar-ı Zât'ız. Nitekim Ka'be dahi mazhar-ı Zât olduğu için mescûdün-ileyhdir. Velâkin gerek Ka'be'de ve gerek insân-ı kâmilde ''Mescûdün-leh'' ancak Hak'tır. Onların suver-i müteayyinesi ha-
55 yalden başka bir şey değildir. / Ve kezâ Ebu'l-Hasan Harkānî (r.a.) dahi bu hakîkate işâreten buyurur: لو عرفتمونی لسجدتمونی ya'nî ''Eğer, siz, biz insân-ı kâmillerin hakîkatini ârif olsa idiniz, onların suver-i zâhiriyyeleriyle muhtecib olmayıp elbette secde eder idiniz''. Ve Hz. Mısrî dahi Hakk-ı Latîf'in bu telebbüsüne işâreten buyurur. Beyt:

Bilinmez bî-nişânîdir, bulunmaz lâ-mekânîdir
Heman ancak sana kuldur, senin ehl ü iyâlindir.

Ma'lûm olsun ki **Fass-ı Âdemî**'de îzâh olunduğu üzere, Hakk-ı latî-

f-i mutlakın tenezzülât-ı muhtelifesi vardır ki, her bir mertebede esmâsı hasebiyle suver-i muhtelife ile müteayyin olur. Ve her mertebede ve o mertebede zâhir olan sûretlerin her birerlerinde birer ''isim'' ile müsemmâdır. Bu âlem-i kesîf-i şehâdet dahi onun bir ismi olduğu gibi bu âlemde zâhir olan suver-i muhtelifenin isimleri dahi, esmâ-i ilâhiyyedir. Ve o sûretlerin isimlerinden birisi de insandır. Şu halde ''insan'' ismi dahi onun esmâsından bir isim olmuş olur.

Misâl: Elimize bir çekirdek alsak bunun ismine ''çekirdek''deriz. Toprağa gömdükten sonra çekirdek infilâk edip filizlendikde ''fidan'' deriz. Bu isim çekirdeğin bu mertebede aldığı bir isimdir. Büyüyüp dal budak salıverince ''ağaç'' deriz. Bu da o mertebede çekirdeğin aldığı bir isimdir. Yaprak, meyve ilh... isimleri dahi buna makıystir. Bu taayyünât hep çekirdeğin taayyünâtıdır. Binâenaleyh taayyünât-ı mezkûre kendi hakîkatleri olan çekirdeğin nikāb ve hicâbıdır.

İmdi sen ''insan''ın ism-i kevnî olmasıdan nâşî, ism-i ilâhî olduğundan muhtecib olma! Binâenaleyh ''insan'' sana vücûd-i Hakk'a delâlet eder bir burhan verdi. Böyle olunca sen, insanın sûret-i beşeriyyesine ve sıfât-ı imkâniyyesine nazar edip onda mütecellî olan Hak'tan mahcûb olma! Zirâ insan bahr-i vücûb ile bahr-i imkân arasında bir berzah-ı kübrâdır. مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لاَ يَبْغِيَانِ (Rahmân, 55/19) /

İmdi Hak ol ve halk ol! Allah ile Rahmân olursun (20).

Ya'nî ey sâlik-i râh-ı Hudâ, makām-ı cem'u'l-cem'e gelip bilcümle esmâ-i ilâhiyyenin âsâr ve ahkâmı senden zâhir olduğu vakit, sen ''hakîkat''inle Hak ol; ve sûret-i müteayyinen ve zâhiren ile halk ol! Vücûd-i mutlak-ı Hakk'ın cemî'-i merâtibinin ahkâmı sende müctemi' olmakla ve binâenaleyh sen sûret-i ilâhiyye üzere bulunman ile kâffe-i halka Rahmân olursun. Zîrâ insân-ı kâmil zâhiri ve bâtını ile halka rahmettir. Nitekim Fahr-i rusül (s.a.v.) hakkında buyrulur: وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلاَّ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ (Enbiyâ 21/107) Ve insân-ı kâmil, Hak'la halkı câmi'dir; ve ''hakîkat''i ile cemî'-i a'yân ve ekvâna Rahman'dır. Hz. Ömer Hayyâm (k.A.s.) bu makāma işâreten buyururlar. Rubâî:

در میکده ذکر باده جل اسم منست رندی و پر ستیدن می قسم منست
من جان جهانم اندرین دیر مغان این صورت کون جملگی جسم منست

Tercüme ve îzâh: Meyhâne-i aşk-ı ilâhîde zikr-i mey-i aşk benim ism-i celîlimdir. Rindlik ve perestiş-i bâde-i aşk benim vazîfemdir. Ben bu deyr-i mugânda, bu hazret-i şehâdette, cihânın cânıyım. Bu kevnin sûret-i mecmûası, bütün benim cismimdir.

Ve O'nun halkına O'ndan gıdâ ver! Revh ve râhat ve reyhân olursun (21).

Ya'nî ey sâlik, sen insân-ı kâmil olunca Hak ile halk, ya'nî vücûb ile imkân arasında / berzah olursun. Bu berzahiyyetin hasebiyle Hak'tan ahz ettiğin gıdâyı, O'nun halkına îsâl eyle; ve bu gıdâ-yı zâhirî ve ma'nevîyi halkın isti'dâdâtına göre onlara ver! Zîrâ mazhar olduğun esmâ-i ilâhiyyeden birisi dahi "Mu'tî" ism-i şerîfidir. Bu sûrette sen halk için "revh", ya'nî bâis-i râhat olursun. Ve gıdâ-yı rûh olan maârif ve hakāyıkı onlara ifâza etmekle reyhan, ya'nî bûy-i latîf olursun.

İmdi biz, bizde onunla zâhir olan ve bize verdiği şeyi, O'na verdik (22).

Ya'nî biz, zât-ı ahadiyyette mahfî ve müstehlek esmâ-i ilâhiyye idik. Kendi zâtında, kendi zâtına vâkı' olan tecellîsi indinde, ilm-i ilâhîsinde bizim hakāyıkımız olan a'yân-ı sâbitemiz zâhir oldu. Bu tecellî, "feyz-ı akdes" idi. Ve biz bu zuhûr indinde Hakk'a, kābiliyyetimizi ve ahvâlimizi verdik. Ba'dehû zât-ı mutlak merâtibe tenezzül ile a'yân-ı sâbitemizin sûretleri zâhir olmak üzere, bizlere vücûd-i kesîf-i hâricî verdi. Ve bu i'tâ, kendi vücûdu ile vâkı' oldu. Bu tecellî dahi "feyz-i mukaddes" idi. Şu halde biz O'nun feyz-i akdesi ile bizim hakāyıkımızda ve a'yân-ı sâbitemizde zâhir olan ve bizim Hakk'a verdiğimiz şey ne ise ve bu tecellî ile Hak dahi, bize ne vermiş ise, âyîne mesâbesinde olan hakāyıkımız ile ve bu vücûdât-ı izâfiyyemiz ile biz dahi Hakk'a onu verdik. Zîrâ âyîneye ne verilirse, o da onu verir. Âyîne kendisine tekābül eden sûretin gayrisini i'tâ etmez.

Böyle olunca emr, O'na ve bize maksûmdur (23).

/Ya'nî emr-i ilâhî Hak tarafından bize ve bizim tarafımızdan Hakk'a

vermek ve almak kısımlarına maksûm oldu. Zîrâ biz Hakk'ın zât-ı mutlakında, bilkuvve mevcûd ve bilfiil ma'dûm, O'nun nisebinden ibâret idik. Lisân-ı hâl ile vâkı' olan talebimiz üzerine nisbet-i meşiyyeti bizi ızhâra taalluk etti. Hâl-i ademde ne hâl üzerine sâbit idi isek, tecellî-i akdesiyle ilminde o hâl üzere sâbit olduk. Bu ahvâl bizim isti'dâdât-ı gayr-i mec'ûlemiz idi. Biz Hakk'a dedik ki: ''Bizim isti'dâdâtımız budur. Binâenaleyh hükmünü bizim bu isti'dâdâtımıza göre ver!'' Ve bu bizim tarafımızdan Hak üzerine bir hüküm idi. Şu halde biz ''hâkim'' ve Hak ''mahkûmün-aleyh'' oldu. Nitekim tafsîli **Fass-ı Üzeyrî**'de geçti. Ba'dehû Hak bizim taleb ettiğimiz hükmü, vücûd-i Hakk'ın merâtib-i muhtelifesinde zuhûr ettikçe, bizim üzerimize verdi. Ve bu sûrette Hak hâkim ve biz mahkûmün-aleyh olduk. Demek ki biz Hakk'a kābiliyyetimizi verdik; ve Hak dahi bize o kābiliyyetimize göre vücûd verdi. Ve bu sûrette de emr-i ilâhî ''vermek'' ve ''almak'' kısımlarına maksûm oldu. Ve dikkat olunursa görülür ki, insanın gerek nefsine ve gerek âfâka, ya'nî muhîtine nisbeti dahi böyledir. Meselâ bâtını müteellim olursa, ta'bîr-i dîğerle, dimâğı nâhoş efkâr ile meşbû' olursa, zâhiri olan cismi zaîf olur; iştahı kesilir; yemesinde içmesinde lezzet bulamaz. Ve bu hâl devâm ederse helâk olur. Ve kezâ hakkında kelimât-ı tayyibe isti'mâl ettiği kimseden bu gibi sözler işitir; ve şetmine şetm ile mukābele görür. Ve kıs-alâ-hâzâ!.. **Mesnevî:**

این جهان کوه است و فعل ماندا سوی ما آید نداهارا صدا

Tercüme: ''Bu cihan bir dağdır ve bizim fiilimiz de nidâdır; nidâlara bizim cânımız sadâ getirir.

Diğer:

این جهان کوهست و کفتکوی تو چون صدا هم باز آید سوی تو

Tercüme: ''Bu cihan, dağdır ve senin güft ü gûn sadâ gibidir. Ba'dehû senin tarafına gelir.''/

İmdi bizi ihyâ ettiği hînde benim kalbimi bilen onu ihyâ etti (24).

Ya'nî benim kalbim ve bâtınım ki, Rabb-i hâssım olan ismin sûreti

bulunan hakîkatim ve ayn-ı sâbitemdir; ve insân-ı kâmil olduğum cihetle benim Rabb-i hâssım ''Allah'' ism-i câmi'idir. Ve tecellî-i akdesiyle ilminde benim hakîkatimi peydâ kılan vücûd-i mutlak bu hakîkatimin isti'dâdını bilir ve bu isti'dâdımda cem'iyyet-i esmâiyyesi sûretini müşâhede eder. Ve وما وسعنى سموانى ولاارضى و وسعنى قلب عبدى المؤمن hadîs-i kudsîsi mûcibince semâvât ve arza sığmayan Hak benim kalbime sığar. İşte o vücûd-i hakîkî فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (Hicr, 15/29) âyet-i kerîmesi muktezâsınca benim sûretimi tesviye edip nefh-i rûh ile beni ihyâ ettiği hînde, bende bilkuvve olan Hakk'ı cem'iyyet-i esmâiyyesi sûretiyle ihyâ ve ızhâr eder. Zîrâ vücûd-i mutlak-ı Hak, ancak insân-ı kâmilin sûretiyle zuhûru indinde ma'rûf ve meşhûd olur. Ve mertebe-i insân-ı kâmil, **Fass-ı Âdemî'**de tafsîl olunduğu üzere, vücûd-i mutlakın altıncı mertebe-i tenezzülüdür. Ve insân-ı kâmil mertebesine tenezzül irâde-i azhariyyete müsteniddir. Zîrâ latîf, eksef olmadıkça kemâli ile zâhir olmaz.

Ve biz O'nda ekvân ve a'yân ve ezmân idik (25).

/ Ya'nî biz Hakk-ı mutlakın tecellî-i akdesinden mukaddem O'nun vücûdunda ekvân ve a'yân ve ezmân idik. Çünkü bizim ve cemî'-i mevcûdâtın suveri, onun şuûnât-ı zâtiyyesinin sûretleridir. Ve onların îcâdından mukaddem, cümlesi onun zâtında, onun ekvân-ı ezeliyyesi idi. Ve cümlemiz O'nun vücûdunun aynı idik. Zîrâ o vücûd-i mutlak vitr idi. Ve mertebe-i şef'iyyete tenezzül etmemiş olduğundan ikilik i'tibârı mevcûd değil idi. Ve zuhûr ve butûn şey'-i vâhid idi. Binâenaleyh ezel-i âzâlde Hakk-ı mutlak var idi ve biz yok idik. Nitekim buyrulur: كان الله ولم يكن معه شيء Ya'nî ''Allah Teâlâ var idi ve onunla berâber bir şey mevcûd değil idi''. Ve zâhir ve bâtının aynı olan Hakk-ı mutlak, ekvân-ı zâhireyi ve a'yân-ı sâbiteyi ve cemî'-i dühûr ve ezmânı muhît idi. Ve bunların cümlesi onun vücûdunda mücmel olup O, kâffesinin ''ayn''ı idi. Böyle olunca bizim a'yânımız dahi onda mücmel olduğu cihetle biz de o vücûdun aynı idik. Ve biz o vücûdun aynı olunca aramızda temeyyüz olmaması i'tibâriyle, bi-hasebi'l-ittihâd, cemî'-i ekvân ve a'yân ve ezmânın aynı idik. Vaktâki meşiyyet-i zâtiyye, zâtta mündemic ve münderic olan şuûnâtıyla zuhûra taalluk etti, Hakk-ı mutlak

merâtibe tenezzül edip ekvân ve a'yân ve ezmân sûretlerinde müteayyin oldu; ve tertîb şef'iyyete münkalib oldu. Ve bu zuhûr neticesinde "ben" ve "sen" i'tibârâtı zuhûra geldi. Ve bi'n-netîce bizler ekvân ve a'yân ve ezmân sûretlerinde zâhir olduk. Binâenaleyh bizim ihyâmız, bundan evvelki beyitte beyân olunduğu üzere, onun ihyâsı oldu. Zirâ onun ism-i Zâhir'i, hayât-ı zâhire ile hayy oldu. Ve bu hayâttan mukaddem gayb ve bâtın idi.

Halbuki bu, bizde dâim değildir. Velâkin ahyânen vâkı' olur (26).

/Bu beyt-i şerîf suâl-i mukaddere cevaptır. Gûyâ bir sâil çıkıp sorar ki: "İnsân-ı kâmil tecelliyât-ı zâtiyyeye mazhar olduğundan zâten ve sıfâten vücûd-ı Hak'ta müstehlektir. Ve vücûd-i Hakkānî onun vücûd-i abdânîsini setr etmiştir. Halbuki bâlâdaki beyitte "Biz onda ekvân ve a'yân ve ezmân idik" buyrulur ve mâzîden bahs olunur. İnsân-ı kâmil el-ân dahi öyle değil midir? Zîrâ insân-ı kâmile nazaran Hak vardır, o yoktur."

Hz. Şeyh (r.a.) işte bu suâle cevâben buyururlar ki: Biz insân-ı kâmillerin zâten ve sıfâten vücûd-i Hak'ta istihlâkimiz ve hakîkatimizin halkıyyetimiz üzerine galebesi, bizde dâimâ vâkı' olmaz. Belki ara sıra ve ba'zı vakitlerde vâkı' olur. Nitekim bu hâle işâreten (S.a.v.) Efendimiz buyururlar. لى مع الله وقت لم يسعنى فيه غير الله Ya'nî "Benim Allah ile bir vaktim vardır ki, o vakte ve hâle Allâh'ın gayri sığmaz." Eğer insân-ı kâmilin Hak'ta istihlâkı devâm etse, emr-i zuhûr ve ızhâr muattal kalır idi. Binâenaleyh kümmel-i ehlullah nüfûs-i beşeriyyeyi ikmâl ve tekmîl için, ahyânen kendilerine vâkı' olan mahvden sahva gelerek sıfât-ı beşeriyyeye tenezzül ederler. Hâl-i istihlâkte: "Men reânî fekad rea'l-Hakka" ve "Ene'l-Hak" ve "Leyse fî cübbetî sivallah" ve "Sübhânî mâ a'zame şânî" ve emsâli kelimât-ı kudsiyyet-âyâtı söylerler. Ve sahve geldiklerinde اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ (Fussılet, 41/6) ve "Ene'l-abdü'z-zelîl" derler.

Ve beşer-i unsurî sûretiyle nefh-i rûhî emrinde bizim zikr ettiğimize delâlet eden şeydendir ki, muhakkak Hak, kendi nefsini "nefes-i rahmânî" ile vasf etti. Halbuki her bir mevsûf için

bir sıfat lâ-büddür ki, bu sıfatın müstelzim olduğu şeyin mecmûunda sıfata tâbi' ola. Ve sen, muhakkak nefesin müteneffiste, ne şeyi müstelzim olduğunu bilirsin. İşte bunun için nefes-i ilâhî, suver-i âlemi kabûl etti. Böyle olunca o, onlar için cevher-i heyûlânî gibidir ve değildir, illâ ki tabîatin "ayn"ıdır. İmdi anâsır, tabîatin sûretlerinden bir sûrettir. Ve anâsırın fevkında olan şey ve onlardan tevellüd eden şey dahi, kezâlik tabîatin sûretlerindendir. Ve onlar, yedi göğün fevkında olan ervâh-ı ulviyyedir. Ve göklerin ervâhına ve onların a'yânına gelince, onlar unsuriyyedir. Zîrâ onlar duhân-ı anâsırdandır ki, onlardan mütevelliddir. Ve her bir semâdan, melâikeden mütekevvin olan şey, onlardandır Binâenaleyh onlar unsuriyyûndur. Ve onların fevkında olan tabîiyyûndur. Ve işte bunun için Allah Teâlâ onları, yâ'nî mele-i a'lâyı ihtisâm ile vasf eyledi. Zîrâ tabîat mütekābildir. Ve nisebden ibâret bulunan esmâ-i ilâhiyye arasında vâkı' olan tekābülü ancak nefes i'tâ eyledi (27).

•

Ya'nî biz yukarıda "Cesed-i îsevînin ve sûret-i beşeriyyesinin tesviyesi nefh-ı rûhîde münderic idi" demiş idik. İşte Rûh-i emîn'in beşer-i unsurî sûretinde mütemessil olarak Îsâ'yı Meryem'e nefh ettiği vakitte cism-i Îsâ'nın tesviyesinin ve onun sûret-i beşerîsinin / bu nefh-i rûhânîde indirâcı hakkındaki beyânâtımıza delâlet eden şeydendir ki, Hak Teâlâ kendi nefsini (sükûn-i fâ ile), (S.a.v.) Efendimiz'in lisâniyle vâkı' olan انى لاجد نفس الرحمن من قبل اليمن ya'nî "Ben nefes-i Rahmân'ı Yemen cânibinden istişmâm ediyorum" hadîs-i şerîfinde "nefes-i rahmânî" ile (feth-i fâ ile) vasf eyledi. Zîrâ kavl-i Nebî, kavl-i Hak'tır. Nitekim âyet-i kerîmede وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْيٌ يُوحٰى (Necm, 53/3) buyrulur.

İmdi nefs-i Hak mevsûf ve nefes-i rahmânî O'nun sıfatı oldu. Halbuki her bir mevsûf hangi sıfatla tavsîf olunmuş ise, bu sıfatın müstelzim olduğu şeyin mecmûunda, o sıfata tâbi' olmak lâzımdır. Ya'nî sıfatın mecmû'-i tevâbi'i mevsûfa da nisbet olunur. Binâenaleyh sıfat olan "nefes", ne şeyi müstelzim olursa, müteneffis dahi o şeyi müstelzim bulunur. Ve sen "nefes"in müteneffiste ne şeyi müstelzim olduğunu bilirsin. Ya'nî "nefes" havâ-yı dâhilîyi hârice çıkarmaktır ki, nefhi müstelzimdir. Ve bu havâ-yı dâhilî dışarıya çıkarılmadığı vakit, ıztırâb ve sı-

kıntı hâsıl olur. Binâenaleyh teneffüs izâle-i ıztırâbı müstelzimdir. Ve havâ-yı dâhilî ihrâç olunacağı esnâda ses çıkarılmak murâd olunursa, "elif" harfinden "yâ" harfine kadar her birisinin mehâricinden geçirildiği takdirde bu hurûfât müteayyin olur. Ve harflerin terkîbiyle kelimeler müteayyin olur. Binâenaleyh nefes, hurûfât ve kelimâtın taayyününü müstelzimdir. İşte her bir müteneffiste nefesin bunları müstelzim olduğunu sen bilirsin. Ve senin bu bilişin zekvîdir. Çünkü senin nefsinde vâkı' olmaktadır.

İmdi nefes-i ilâhî dahi böylece nefhi müstelzimdir. Velâkin Hak, insanlar gibi hâriçten havâ almağa muhtâç değildir. Onun tenfîsi zâtında mündemic olan bilcümle nisebin ızhâriyle nisbet-i rahmâniyyesinin tervîhidir. Zîrâ adem-i zuhûr sebebiyle, onun nisbetlerinden bir nisbet olan ism-i Rahmân sıkıntıda ve ıztırâbda bulunduğundan ve ism-i Rahmân
65 bilcümle niseb-i ilâhiyyeyi muhît olmakla / niseb-i sâire dahi, bu ıztırâb-ı ademiyyet içinde kaldığından, nefes-i ilâhî onları bu habs-i ademiyyet ıztırâbından ıtlâk eyledi. Ve kezâlik nefes-i rahmânî esmâ ve sıfât-i ilâhiyyeden ibâret olan hurûf-i 'âliye ve fa'âle ve müssireyi; ve taayyünât-ı kevniyye ve halkıyyeden ibâret bulunan hurûf-i sâfile ve münfaile ve müteessireyi müstelzimdir; ve bu hurûf-i 'âliye ve sâfilenin imtizac ve terâkîbinden vücûd-ı mutlakın merâtib-i muhtelifesinde kelimât-ı ilâhiyye ve kevniyyenin taayyünlerini müstelzimdir. İşte nefes-i ilâhî bu zikr olunan şeyleri müstelzim bulunduğu için âlemde mer'î olan sûretleri kabûl etti. Böyle olunca nefes-i ilâhî, suver-i âlem için cevher-i heyûlânî gibidir. Halbuki nefes-i ilâhînin suver-i âlemden müstelzim olduğu şey tabîatin aynıdır, gayri değildir.

Misâl: İnsan zemherîde pencerenin camı üzerine bir müddet nefesini ihrâç edip nefh etse, o nefes derhal cam üzerinde tekâsüf edip buğu şekline girer. Ve şiddet-i bürûdet sebebiyle o buğu bir takım muntazam çiçeklere müşâbih eşkâl hâsıl eder. İşte menfûh olan nefes-i insânî bu suver-i mer'iyyeyi kabûl etti. Demek ki nefes-i insânî cam üzerinde husûle gelen buz sûretleri için cevher-i heyûlânî gibidir. İmdi nefesin telattufunu îcâb eden şey harâret ve tekâsüfünü mûcib olan şey ise bürûdettir. Ve harâret ile bürûdet tabîattır; ve cam üzerinde zâhir olan buzlar ise ayn-ı bürûdettir. Şu halde nefes-i insânînin cam üzerindeki buz sûretlerinden müstelzim olduğu şey tabîatin aynıdır, gayri değildir.

Ve nefes mertebe-i lâ-taayyünde 'âlîdir; ve mertebe-i tekâsüf ve taayyününde ise sâfildir.

İşte bu misâl gibi nefes-i ilâhî hubb-i zuhûr ile menfûh olduğu için hârrdır. Merâtib-i süfliyyeye nüzûlünde / teberrüd ile suver-i muhtelifede müteayyin olur. Ve "tabîat" ulûhiyyetin zâhiriyyeti olduğu cihetle, harâret-i hubb-i ilâhî vücûd-i mutlakın merâtib-i ulviyye ve süfliyyesinde sârîdir. Zîrâ bu âlem-i şehâdet, ki mertebe-i süfliyyedir, eğer onda harâret olmasa hayât olmaz idi. Ve hayât bulunmayınca da zuhûr mümkin olmaz idi. Mısra':

Hudâ âşık, Resûl âşık, bütün kevn ü mekân âşık

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'lerinin yüz doksan sekizinci bâbının on birinci faslında buyururlar ki: "Nefes-i rahmânî, dâimâ müteveccihdir. Ve "tabîat", emr-i ilâhî muattal olmamak üzere, bu nefes-i rahmânî için, dâimâ bir takım sûretler tekvîn eder. Zîrâ emr-i ilâhînin ta'tîli sahîh değildir." Böyle olunca esmâ-i müessire-i ilâhiyye, erkeğe ve "tabîat" ise kadına benzer. Erkeğin fâiliyyetinden kadın nasıl mahmûl olup bir sûret tevlît ederse, "tabîat" dahi, esmâ-i ilâhiyyenin fâiliyyetinden öylece mahmûl olup bir takım sûretler tevlît eder. Nefes-i rahmânî bâtın ve "tabîat" zâhirdir. Ey mü'min-i mütefennin, fezâ-yı bî-nihâyede mütekevvin olan ve peyderpey olmakta bulunan sehâb-ı muzîlerin ve ecrâm-ı bî-adedin ve onların üzerindeki suver ve ecsâmın nereden geldiklerini teemmül et!

İmdi ecrâm-ı mütekâsifeyi terkîb eden anâsır, "tabîat"in sûrêtlerinden bir sûret olduğu gibi, bu ecrâmdan tevellüd eden şeyler dahi yine tabîatin sûretlerinden bir sûrettir. Ve "anâsır"dan murâd kimyâda bahs edilen azot, karbon, müvellidü'l-mâ', müvellidü'l-humûza, hadîd, nuhâs, tûtyâ, kalay, kurşun ilh.... gibi besâit ile, bu besâitten terekküb eden su, ateş, havâ-yı nesîmî ve toprak gibi mevâddır. Ve anâsırın fevkında olan şeyler / ve ondan mütevellid olan şeyler dahi kezâlik suver-i tabîiyyedendir. "Anâsırın fevkı"nden murâd ecrâm mâbeynindeki fezâdır. Ve fezâda ecrâmı terkîb eden mevâdd-ı kesîfe-i anâsır bittabi' mevcûd değildir. Fakat orada mevâdd-ı kesîfe-i unsuriyyenin adem-i vücûdu mutlaka hulüvvü ve boşluğu iktizâ etmez.

Nitekim erbâb-ı fen bu miyânede "esîr" ta'bîr ettikleri seyyâle-i rakîkanın vücûdunu farz ve istidlâl eylerler. İşte seyyârât-ı seb'a ki, "arz" dâhil olmadığı halde, arzdan nazar eden bir kimseye göre fevk-ı re'sinde olmak i'tibâriyle onlara "semâvât-ı seb'a" ta'bîr olunur. Ve onlar Utarid, Zühre, Merîh, Müşterî, Zuhal, Üranus ve Neptün seyyârelerinden ibâret olup şemsin etrâfında devr ederler. Ve herbirinin beyninde bulunan milyonlarca merhale mesâfede anâsır bulunmadığı cihetle, bu mesâfât anâsırdan mürekkeb olan ecrâmın mâ-fevkıdır. İşte bu mesâfâtta "ervâh-ı ulviyye" mevcûddur. Ve bu ervâh dahi suver-i tabîiyyedendir. Zîrâ kendi mertebelerine göre bunlarda da zuhûr vardır. Ve "nefes-i rahmânî" ise bunlara nazaran bâtındır. Ve bu ervâh a'yân-ı anâsıra nisbeten bâtın ve a'yân-ı anâsır ise bunlara nazaran zâhirdir. Ta'bîr-i dîğerle ervâh-ı ulviyye, insanın nefesini ihrâç ettiği vakit yavaş ve bilâ-sadâ söz söylemesine ve a'yân-ı anâsır ise cehren ve sadâ ile tekellümüne müşâbihdir.

Ve göklerin ervâhına ve onların a'yânına gelince, onlar anâsıra mensûbdur. Zîrâ onların cümlesi anâsırın dumanındandır; ve anâsırın dumanından mütevelliddir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur. ثُمَّ اسْتَوٰى إِلَى السَّمَاءِ وَهُوَ دُخَانٌ (Fussılet, 41/11) Ma'lûmdur ki fenn-i hâzıra nazaran fezâda "esîr" ta'bîr olunan gayr-i kābil-i vezn ve tavsîf seyyâle-i rakîkanın tekâsüfünden sehâbeler peydâ olur. / Bu sehâbeler gazdan ibârettir. Ve gaz ise duhandan başka bir şey değildir. Ve sehâbelerin mürekkeb oldukları gâzât-ı müzîe meyânında müvellidü'l-mâ' ve azot keşf olunmuştur. Demek ki Kur'ân-ı Kerîm'in beyânına ve fenn-i hâzırında istidlâline nazaran semâvât aslında duman idi. Ve bu dumanın terkîbi de anâsır-ı basîtadan ibâret bulunan müvellidü'l-mâ' ve azot gibi şeyler idi. Şu halde gittikçe tekâsüf ve tasallüb edip üzerlerinde cemâdât ve nebâtât ve hayvânât gibi bir takım a'yân peydâ olan seb'-i semâvât anâsırdan terekküb ettiği gibi, onun gözle görülen a'yânı ve gözle görülmeyen ervâhı da kezâlik anâsırdan mütevelliddir. Böyle olunca semâvât-ı seb'adan mütekevvin olan melâike cinsinden bulunanlar da "unsuriyyûn"dur. Zîrâ semâvâtın cinsindendir.

Ma'lûm olsun ki, "Melek" kuvvet ma'nâsına gelir. Ve bu âlem-i kesîfte birtakım kuvâ-yı unsuriyye olduğu fennen sâbittir ki, bunlara "kuvâ-yı tabîiyye" derler. Kuvve-i buhâriyye, kuvve-i elektirikıyye,

kuvve-i câzibe, kuvve-i ani'l-merkeziyye, kuvve-i ile'l-merkeziyye ilh... gibi. Ve bu kuvvetlerin âsârı nazar-ı his ile görülebilir ise de, kendilerinin mâhiyet ve hakîkatleri gayr-i mer'îdir. Meselâ elektriğin hakîkatini hiç bir kimse ta'rîf edemez. Yalnız âsârını ve mevcûdiyetini beyân edebilir. Ve bu kuvâ külliyyâtı i'tibâriyle ta'dâd olunabilir ise de, cüz'-iyyâtı i'tibâriyle lâ-yuadd ve lâ-yuhsâdır. Onun için şerîatte ihbâr buyrulmuştur ki, ''Her bir yağmur tânesi bir melek tarafından inzâl olunur. Ve bir tâneyi indiren melek bir daha rücû' etmez.'' Fi'l-hakîkada yağmur tânesinin nüzûlü hiç şübhe yok ki sath-ı arza bir kuvvetle nâzil olur; ve ondan sonra nâzil olan tânenin nüzûlü için masrûf olan kuvvet evvelki kuvvetin aynı değildir. Ve evvelki kuvvetin rücûu imkânı yoktur. Cereyân-ı elektrikî dahi böyledir. Sâirleri de buna kıyâs olunsun.

/ İmdi her bir kuvvet mezâhir-i ilâhiyyeden bir mazhardır. Ve her bir mazhar bir ism-i ilâhînin tebdîri tahtındadır. Binâenaleyh her bir zerre hayât-ı ilâhiyye ile hayy olduğu gibi, her bir kuvvet dahi öylece hayydir. Melâike-i unsuriyyûn dahi mezâhir-i ilâhiyyeden olmakla cümlesi hayy olup uhdelerine mevdû' olan vazâifi îfâ ederler. Nitekim âyet-i kerîmede işâret buyrulur: وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ (Ra'd, 13/13) Ve ''unsuriyyûn''un fevkında, ya'nî ecrâm mâ-beynindeki milyonlarca merhale mesâfe-i fezâda olan melâike, ya'nî kudret-i ilâhiyyenin mezâhiri ''tabîiyyûn''dur. İşte bu melâike, tabîiyyûndan bulundukları için Allah Teâlâ onları, ya'nî mele-i a'lâyı ihtisâm ile vasf eyledi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَإِ الْأَعْلَى إِذْ يَخْتَصِمُونَ (Sâd, 38/69) Zîrâ ''tabîat'' mütekâbildir. Çünkü nefs-i tabîat, yekdîğerinin zıddı olan dört esâsın hey'et-i mecmûasıdır ki, onlar da harâret, bürûdet, yubûset ve rutûbettir. Suver-i tabîiyye bu dört esâs dâiresinde mütekevvin olur. Gerçi yubûset ile rutûbet, harâret ile bürûdetin netîcesi ve yekdîğerinden münteşî ise de, yubûset harâretin ve rutûbet dahi burûdetin aynı değildir. Herbirinin kendi mertebelerindeki iktizâât ve ahkâmı başka başkadır. Binâenaleyh tabîatin bu esasları yekdîğerine mütekâbildir.

Ve ''tabîat'' ulûhiyet mertebesinin zâhiridir. Ve erkân-ı ulûhiyyet dahi hayat, ilim, irâde ve kuvvettir. Şu halde hayat harârete ve ilim, burûdete ve irâde, yubûsete ve kuvvet, rutûbete nâzırdır. İşte tabîatta emr-i îcâd, bu tekâbülün te'sîrâtı dâiresinde vâkı' olur. Husûsiyle nefes-i rahmânînin müstelzim olduğu kâffe-i esmâ-i ilâhiyye ''Mu'tî, Mâni'' ve

"Hâdî, Mudill" ve "Rahîm, Müntakım" ve "Nâfi', Dârr" gibi mütekābil olup bunların mezâhiri tabîatte peydâ ve müteayyin olur. Ve niseb-i
70 ilâhiyyeden / ibâret olan esmâ-i ilâhiyye arasındaki tekābülü ancak nefes-i rahmânî i'tâ etti. Ve bu tekābül ise, zıddeyn arasında ihtisâmı îcâb eder.

Sen bu hükümden hâriç olan zâtı görmez misin ki, onun hakkında âlemlerden gınâ nasıl vârid oldu? İşte bunun için âlem, onları îcâd edenin sûreti üzere çıktı. Halbuki nefes-i ilâhînin gayri değildir. İmdi nefes-i ilâhî, kendisinde harâretten vâkı' olan şey sebebiyle âlî oldu. Ve kendisinde bürûdet ve rutûbetten vâkı' olan şey sebebiyle de sâfil oldu. Ve kendisinde yubûsetten vâkı' olan şey sebebiyle de sâbit oldu; ve mütezelzil olmadı. Sen tabîbi görmez misin? Birine ilâç içirmek istediği vakit, onun kârûre-i bevline nazar eder. Onun rüsûb ettiğini gördükde nazcın kâmil olduğunu bilir. Binâenaleyh nazcda müsri' olmak için, ona ilâcı içirir. Ve ancak onun rutûbet ve bürûdet-i tabîiyyesinden nâşî rüsûb eyler (28).

Ya'nî sen zât-ı ahadiyyeye çeşm-i mâ'nevî ile bakmaz mısın ki, o mertebede onun vücûd-i mutlakı tecellîden ve zuhûr ve izhârdan nasıl istiğnâ sâhibidir. Ve onun hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de / nasıl إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (Ankebût, 29/6) ya'nî "Allah Teâlâ hazretleri âlemlerin vücûdundan ganîdir" âyet-i kerîmesi vârid oldu. Velâkin nefes-i rahmânî merâtib-i ilâhiyye ve kevniyye üzerine mümtedd olunca, bu hal zât-ı ahadiyyenin muktezâ-yı zâtîsi ve îcâb-ı vücûdîsi olduğundan ve bir şey kendi nefsinden gınâ ile vasf olunamayacağından, nefes-i rahmânînin imtidâdı hîninde, Hak nefes-i rahmânîden gınâ ile vasf olunmaz. İmdi âlem nefes-i rahmânînin imtidâdından hâsıl olduğu ve nefes-i rahmânî âlemin aslı bulunduğu için, a'yân-ı âlem kendilerinin mûcidinin sûreti üzere çıktı. Halbuki avâlimin mûcidi nefes-i rahmânînin gayri değildir. İmdi hubb-i zuhûr ile menfûh olan nefes-i ilâhî kendisinde mevcûd olan harâret sebebiyle âlî oldu. Ve mümtedd oldukça kendisinde bürûdet ve rutûbetten vâkı' olan şey sebebiyle de sâfil oldu. Ve bu imtidâd içinde vâkı' olan teseffül ile berâber harâret bilkülliyye munkatı'

olmadığından, netîce-i harâret olan yubûset sebebiyle de nefes-i ilâhî merâtib-i kevniyyede sâbit olup mütezelzil olmadı.

Ma'lûm olsun ki, ulviyyet ve süfliyyet merâtib-i kevniyyeye göredir. Bu zuhûrun kâffesi vücûd-i Hak'ta vâkı' olur. Mahdûdü'l-vücûd olan insanın nefesi gibi tasavvur olunursa, bu tasavvurda hatâ olacağı âşikârdır. Burada biraz îzâhât-ı fenniyye i'tâsına lüzûm görülür. Şöyle ki erbâb-ı fen derler ki: "Fezâ nâ-mütenâhîdir. Ve bu fezâ-yı nâ-mütenâhî "esîr" denilen gayr-i kābil-i vezn ve tavsîf bir seyyâle-i rakîka ile mâlâmâldir. Seyyâlenin ihtizâzât-ı zerrâtı kendisinin sehâbeler hâlinde tekâsüfünü iktizâ ve bu sehâbeler avâlimin asıllarını teşkîl eder. Sehâbe-i gâziyye, bu vâsi' rüzgâr küresi mebdeinde mütecânis ve müvellidü'l-mâ'dan bile hafif bir gazdan müteşekkildir. Merkeze doğru bilcümle eczâ-yı ferdiyyenin müncezib olması ve bundan neş'et eden tekâsüf-i mütezâyid ve merkeze doğru / olan sukūtun harârete tebeddülü ve hâsıl olan bu harâretin bâdî olduğu ilk imtizâcât-ı kimyeviyye ve elektiriğin te'sîri ve nev'an-mâ yekdîğerinden iştikāk eden kuvâ-yı tabîiyyenin ef'âl ve te'sîrât-ı muhtelifesi müvellidü'l-mâ, müvellidü'l-humûza, fahm, azot, sodyum, kalsiyum, hadîd, magnezyum ilh... gibi anâsır-ı evveliyyenin teşekkülünü mûcib olup envâ'-ı ma'deniyye müteâkıben yekdîğerinden temeyyüz ve teferruk ederler. Ve harâretin tekevvünü eczâ-yı ferdiyyenin hareketindendir. Zîrâ hareket, harârete tebeddül eder. Ve harâret dahi bir nevi' hareketten başka bir şey değildir. Nitekim elimizde çekiç olduğu halde bir ağaç parçasına demirden bir çivi mıhladığımız vakit, kolumuzun hareket-i adaliyyesi hareket-i mer'iyye sûretinde çiviye intikāl ederek çivi ağaç parçasına bi't-tedrîc nüfûz eder. Çivi kâmilen nüfûz ettikten sonra darba devâm ettiğimizde, hareket dâimâ çiviye intikāl eder. Ve bi'n-netîce çivi tesahhun edip, bilcümle eczâ-yı ferdiyyesi az-çok ihtizâz eder. İşte harâret hareket-i gayr-i mer'iyyeden, ya'nî hareket-i cüz'-i ferdiyyeden başka bir şey değildir.

İmdi necm-i sehâbînin terkîbine dâhil olan bâlâdaki anâsır, bugün güneşte yanmakta olduğu gibi, nâr-ı şedîd hâlinde bulunur. Ve bu küre-i âteşîn teberrüde başlayınca âteş, suya münkalib olur. Bu iki seyyâl, bi'l-hikme ezdâd ise de, bi'l-kimyâ ayn-ı anâsırın muhassalâtıdır. Ve nitekim bugünkü günde küremizin etrâfında mevc-zen olan bahr-i muhît müvellidü'l-mâ', müvellidü'l-humûza ve sodyumdan mürekkebdir.

Harâret tenezzül ettiği ve buhârât-ı havâiyye mütekâsif olduğu vakit sath-ı seyyârenin ihtilâcât-ı bürkâniyyesi içinde, henüz teberrüd etmiş miyâh derûnunda nîm mâyi', nîm sulb, acînî, leyyin, müteharrik ve mütegayyir olan mürekkebât-ı fahmiyyeden nebâtât ve hayvânât-ı ibtidâiyye tahassul etmeğe başlar ilh..."

Hiç şübhe yok ki, bu tedkîkât esfelden a'lâya doğru bir çıkıştır. Fakat bu i'tilâda aklın istinâd ettiği şey maddedir. Bir yere gelir ki madde muzmahil olur. Ve akıl burada nokta-i istinâdını gâib eder. Mütefekkir daha yükselmek isteyince vehmin / taht-ı hükmünde zebûn olur... İlkâât-ı vehmiyyesini ilham zanneder. Nihâyet "madde kanûnu" tahtında şu hükmü verir: "Madde halk edilemez, mahv edilemez. Umûmiyet üzere kâinâtın ne sebebi ne de bidâyeti vardır. Şu halde zevâli de olmayacaktır. Çünkü hiç bir şey yaradılamaz; hiç bir şey imhâ edilemez. Madde ezelîdir, ebedîdir, na-mütenâhîdir..." Ne yapsın! Bu müteharrî-i hakîkatin daha ilerisi için dest-gîri yoktur. Zîrâ bunlar tarîk-ı tefekkürün reh-nümâları olan enbiyâ (aleyhimü's-selâm) ile onların vârisleri olan evliyâ-yı kümmelîn (k.A.esrârahum) hazarâtına ittibâ'dan kendilerini müstağnî bilirler.

İmdi hâtem-i evliyâ Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz bu bahs-i münîfte, emr-i tekvîni a'lâdan esfele doğru nüzûl sûretiyle beyân buyurmuş olduklarından, erbâb-ı fennin çıkabildikleri merâtib-i kevniyyeden ilerisini, keşf ve ilhâm tarîkıyle vâkı' olan bu beyânâta rabt etmek münâsib görülür.

Ma'lûm olsun ki, "esîr" ta'bîr olunan mevcûd, ancak nefes-i rahmânîdir. Ve nefes-i rahmânî mümtedd olunca bi't-tabi' hareket zâhir olur. Ve bu hareket, hubb-i zuhûra müstenid olduğundan harâreti müntecdir. Şiddet-i harâret devâm ettiği hînde nefes-i rahmânî mertebe-i letâfet ve ulüvdedir. Ve mümtedd oldukça ehl-i fennin "sehâbe" dedikleri asl-ı avâlim hâlini bi'l-iktisâb teberrüd ve tarattub ederek mertebe-i kesâfete tenezzül etmekle sâfil olur. Ve nitekim küre-i arz nâr hâlinde iken, onun sekenesi nârdan mahlûk idi. Kur'ân-ı Kerîm'de bu hakîkat bu sûretle beyan buyrulur: وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ (Rahman, 55/15) Ve kavm-i cân mertebe-i letâfette mahlûk idiler. Ondan sonra arz teberrüd ve tarattub netîcesinde tasallüb etti. Nebât ve hayvân ve insân zuhûra geldi.

Onun için İblîs kendisinin letâfet-i hilkatine ve Âdem'in kesâfet-i vücûdiyyesine bakıp أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ (Sâd, 38/76) dedi. / Zîrâ insanın zuhûru mertebe-i esfelde vâkı' oldu. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ (Tîn, 95/4-5) Ve arzda te'sîr-i harâret ile yubûset mevcûd olmasa mevâdd-ı uzviyye sâbit olmaz; ve bilakis mütezelzil olup inhilâl eder idi.

İmdi insan hulâsa-i mevcûdât olduğu için cenâb-ı Şeyh (r.a.) vücûd-ı insânîden misâl getirip buyururlar ki: Sen tabîbi görmez misin? Birine ilaç içirmek istediği vakit onun bevlini bir kap içine vaz' edip tedkîk eder. Bevlin teressüb ettiğini görünce nazc, ya'nî indifâ'ın kemâlde olduğunu bilir. İndifâın kesreti ise, tıbben tabîat-i marîzda rutûbet ve bürûdetin galebesinden neş'et eder. Zîrâ rutûbetle seyelân ve bürûdetle tenezzül ve teseffül hâsıl olur. Binâenaleyh tabîat-i marîza galebe eden rutûbet ve bürûdet kadr-i hâcetten ziyâde bevlin hurûcuna sebeb olur. Böyle olunca emr-i indifâ'da te'sîri olacak ve tabîat-i marîza i'tidâl verebilecek olan ilacı bi't-tertîb içirir.

Ma'lûm olsun ki cenâb-ı Şeyh (r.a.)in bu beyânât-ı tıbbiyyesi, tıbb-i atîka göredir. Ve tıbb-ı atîkın kavânîni, kavânîn-i tabîiyye esâsına müsteniddir. Tıbb-ı cedîd ise, emr-i tedâvîde ba'zan bu kavânîne zımnen tebaiyyet etmekle berâber ba'zan da muhâlefet eder. Tıbb-ı atîk ile tıbb-ı
75 cedîd hakkında mütâlaât **Fass-ı Muhammedî**'de gelecektir.

Ba'dehû bu şahs-ı insânînin tıynetini Allah Teâlâ iki eliyle ta'cîn eyledi; ve onlar mütekābildir. Her ne kadar onun iki yedi yemîn ise de, onların beyninde furkandan olan şeyde hafâ yoktur. Ve onlar ancak iki, ya'nî yedeyn oldu. Zîrâ tabîatte ancak ona münâsib olan müessir olur; ve o mütekābildir. Binâenaleyh "iki el" îrâd eyledi. Vaktâki onu "iki el" ile îcâd etti, kendine muzâf olan iki el ile, o cenâba lâyık bulunan mübâşeretten nâşî, onu "beşer" tesmiye etti. Ve bunu, bu nev'-i insânîye kendi inâyetinden kıldı. Böyle olunca ona sücûddan ibâ eden kimse için "İki elim ile halk ettiğim şeye secde etmekten seni ne şey men' etti? İstikbâr mı ettin, yoksa unsurdan âlî olanlardan mısın? Halbuki sen böyle değilsin" (Sâd, 38/75) **dedi. "Âlîn" ile -her ne kadar tabîî ise de- neş'et-i nûriyyesinde**

unsurî olmaktan zâtiyle âlî olanı murâd eyler. İmdi insan, envâ'-ı unsuriyyeden kendisinin gayrisine, ancak tıynden beşer olmakla fâzıl oldu. Böyle olunca insan, min-gayri-mübâşeretin bütün anâsırdan mahlûk olan nev'in efdalidir. Şu halde insan, rütbede melâike-i arzıyye ve semâiyyenin fevkındedir. Ve melâike-i âlûn ise, nass-ı ilâhî ile bu nev'-i insânîden hayırlıdır. İmdi nefes-i ilâhînin ma'rifetini murâd eden kimse, âlemi bilsin. Zîrâ nefsini/bilen kimse, onda zâhir olan Rabbini bilir. Ya'nî âlem, âsârının zuhûru sebebiyle, âsârının adem-i zuhûrundan nâşî, bulduğu şeyi esmâdan Allah Teâlâ'nın onunla tenfîs eylediği nefes-i Rahman'da zâhir oldu. Böyle olunca onu, kendi nefesinde îcâd etmekle, kendi nefesi üzere imtinân eyledi. İmdi nefes için vâkı' olan evvelki eser, ancak o Cenâb'dan vâkı' oldu. Ondan sonra emr, son mevcûda varıncaya kadar, tenfîs-i gumûm ile nâzil olarak, zâil olmadı (29).

•

Ya'nî esmânın tekābülünü ve tabîatin erkân-ı mütekābilenin hey'et-i mecmûası olduğunu bildikten sonra, ma'lûmun olsun ki: Allah Teâlâ bu şahs-ı insânînin hamurunu ve tıynetini iki eli ile yoğurdu. "İki el"-den murâd, "esmâ-i fiiliyye" ile "esmâ-i infiâliyye"dir. Esmâ-i fiiliyye mertebe-i ulûhiyyete ve esmâ-i infiâliyye mertebe-i imkâna râci'dir. Zîrâ vücûdda iki i'tibâr vardır. Biri "müessir" diğeri "müesserünfîh"dir. Şahs-ı insânî bu iki i'tibârı da câmi'dir. Esmâ-i fiiliyye "sağ el" ve esmâ-i infiâliyye ise "sol el" mesâbesindedir. Ve bu "iki el" yekdîğerine mütekābildir; biri verir, diğeri alır. Vâkıâ yekdîğerine mütekābil olan bu iki elin ikisi de yemîndir. Çünkü "yemîn", kuvvet ma'nâsına gelir. Ve esmâ-i fiiliyye ile infiâliyyenin ikisi de kuvvetten başka şeyler değildir. Velâkin mâdemki mertebe-i ilâhiyye ile mertebe-i imkân arasında "vermek" ve "almak" nisbetleri mevcûddur, bunların arasında fark ve temeyyüz olduğu hafî değildir. Binâenaleyh esmâ-i fiiliyye ile infiâliyye "iki el" oldu. Zîrâ müessirin tabîatte te'sîri, ancak tabîate münâsib olan şeyde olur. Ve tabîat ise harâret, bürûdet, rutûbet ve yubûsetten ibâret olan hakāyık-ı erbaanın hey'et-i mecmûası olup, bu erkân-ı erbaa ise yekdîğerine mütekābildir. /

Buna binâen Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de, hilkat-i Âdem'in

beyânı sadedinde "bi-yedeyy" ta'bîrini îrâd eyledi. Vaktâki Âdem'i "iki el" ile îcâd eyledi, "bi-yedeyy" kavliyle kendine muzâf kıldığı "iki el" ile onun îcâdına mübâşeret ettiği için, ona "beşer" ismini verdi. Bu mübâşeret cenâb-ı ilâhîye lâyık olan bir vech ile mübâşerettir. Ya'nî esmâ-i mütekâbile ile onun îcâdına teveccühdür. Ve nefes-i rahmânînin mahmûl olduğu fâiliyyât ve kâbiliyyât sûretleri mecmûunun Âdem'e derci sûretiyle îcâdına teveccühdür. Ve Âdem'in îcâdına "iki el" ile mübâşereti, bu nev'-i insânîye Hak Teâlâ'nın inâyetinden nâşî vâkı' oldu. Zîrâ Âdem bu sebeble yed-i vâhide ile mahlûk olan mahlûkāt-ı sâire üzerine müfazzal oldu. Binâenaleyh Âdem'e sücûd ve ser-fürûdan istinkâf eden İblîs'e hitâben Hak Teâlâ hazretleri: "İki elim ile halk, ya'nî esmâ-i mütekâbile ile îcâdına teveccüh etmiş olduğum Âdem'e secde ve ser-fürû etmekten seni ne şey men' etti. Eğer kibir ettin ise bu tekebbürün muhıkk ve vârid değildir. Zîrâ sen yed-i vâhide ile mahlûksun. Ve sende Âdem gibi, cem'iyyet-i esmâiyyem yoktur. Bu sebeple sen onun mâ-dûnundasın. Ve eğer kendini secde ile emr olunmayan anâsırdan âlî olan melâikeme kıyâs ettin ise, sen onlar gibi değilsin. Zîrâ sen nârdan mahlûksun. Ve nâr ise unsuriyyâttandır" (Bk. Sad. 38/75). buyurdu. Hak Teâlâ hazretlerinin bu hitâbdaki "âlîn" ile murâdı, tabîî olmakla berâber, neş'et-i nûriyyesinde unsurî olmaktan zâtiyle âlî olan melâike-i kirâmdır. Ve bunlar bâlâda îzâh olunduğu üzere "unsuriyyûn"un fevkında, yâ'nî ecrâm mâbeynindeki milyonlarca merhale mesâfe-i fezâda olan melâike-i tabîiyyûndur. Ve bunlar Âdem'e secde ve ser-fürûya me'mûr olmadılar. Çünkü unsuriyyât sâhasıyla alâkaları yoktur.

İmdi insan, envâ'-ı unsuriyyeden kendisinin gayrisine, ancak tıynden beşer olmasıyla, ya'nî Hak Teâlâ Âdem'in tıynden halk ve îcâdına "iki el" ile mübâşeret etmesiyle fâzıl oldu. Şu halde insan, Hak Teâlâ'nın, hilkatine "iki el" ile / mübâşeret etmediği bilcümle mevcûdât-ı unsuriyyeden efdaldir. Binâenaleyh insan, mertebede melâike-i arzıyye ve semâiyyenin fevkındedir. Ve insan bu sebeble cemâdât ve nebâtât ve hayvânât ile kuvâ-yı tabîiyyede maddeten tasarruf sâhibidir. Bunların cümlesi Âdem'e secde ve ser-fürû etti ve etmektedir. Ve ma'nen, ya'nî ma'rifet ve tefekkür i'tibâriyle de onların cümlesinden âlîdir.

Fakat melâike-i âlûn, nass-ı ilâhî ile bu nev'-i insânîden hayırlıdır.

Ve onlar insana secde ve serfürû etmezler; ve Âdem'in onlar üzerinde aslâ tasarrufu olamaz. Bunun içindir ki küre-i arzın muhîtindeki havâyı nesîmî tabakasının, ya'nî unsuriyyât haddinin hitâm bulduğu sâhadan ileriye geçemez. Ve bu hususta hiç bir vâsıta-i maddiyye ve unsuriyyeyi isti'mâl fâide vermez. Zîrâ melâike-i âlîn, zât-ı Hakk'ın envâr-ı cemâlinde müheyyemedir. Ve onların neş'etleri nûriyye ve tabîiyye olduğu cihetle neş'et-i unsuriyye-i âdemiyyeden evlâdır. Fakat onların bu uluviyyeti insân-ı hayvâna, ya'nî insân-ı nâkısa göredir. Çünkü insân-ı hayvânın hakîkati halkıyyetinde ve nûriyyeti zulmet-i unsuriyesinde muhtefî ve müstehlektir. Fakat envâr-ı cemâl-i Hak'ta müheyyem ve müstehlek olup bilcümle esmâ-i ilâhiyyeye mazhar olan insân-ı kâmil melâike-i âlînden a'lâdır. Ve onun halkıyyeti hakkıyyetinde ve zulmet-i unsuriyyesi nûriyyetinde müstehlek olur. Böyle bir insan, cem'iyyet-i esmâ-i ilâhiyye kuvvetiyle a'lâ ve esfelde mutasarrıftır. Binâenaleyh o saâdet-meâb bu kuvvetle aktâr-ı arzıyye ve semâviyyeyi mürûr eder. Onun için aslâ mevâni' yoktur. Nitekim âyet-i kerîmede işâret buyrulur: يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اِنِ اسْتَطَعْتُمْ اَنْ تَنْفُذُوا مِنْ اَقْطَارِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ فَانْفُذُوا لاَ تَنْفُذُونَ اِلاَّ بِسُلْطَانٍ (Rahmân, 55/33) Ya'nî "Ey cin ve ins tâifesi, aktâr-ı semâvât ve arzdan nüfûz etmeğe kudretiniz varsa, nüfûz edin! Nüfûz edememezsiniz; ancak sultan, ya'nî kuvvet-i ilâhiyye ile nüfûz edebilirsiniz." Demek ki her biri birer insân-ı nâkıs olan Avrupa erbâb-ı fenninin ara sıra Merih'e ve Kamer'e sefer tasavvurları, bu halleriyle ile'l-ebed bir temennîden ibâret kalacaktır.

İmdi nefes-i ilâhînin ma'rifetini murâd eden kimse, âlemi bilsin. Zîra nefsini bilen kimse, âlemde zâhir olan Rabb'ini bilir. Ya'nî âlem o nefes-i rahmânîde zâhir oldu ki, Allah Teâlâ o nefes-i rahmanî ile esmâsında müşâhede ettiği kerb ve ıztırâbı o esmâdan tenfîs eyledi. Zîrâ esmâ kendi eserlerinin adem-i zuhûrundan ve zâtta mahbûs kaldıklarından dolayı ıztırâb içinde idiler. Zât-ı mutlak onların bu hallerini kendi zâtında bulduğu ve müşâhede buyurduğu cihetle rahmeten-li'l-esmâ, / nefes-i rahmânîsini bi'l-irsâl mümtedd kıldı. Ve bu tenfîs, mahzâ nefes-i rahmânî, esmâ âsârının sebeb-i zuhûru olduğu için vâkı' oldu. Binâenaleyh Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri, suver-i esmâiyyesinden ibâret olan avâlimi, kendi nefes-i rahmânîsinde îcâd etmekle, kendi nefesine ihsân eyledi.

İmdi nefes-i rahmânî için vâkı' olan ilk eser, ancak bu cenâbda, yâ'nî esmâ-i ilâhiyye hazretinde vâkı' oldu. Ondan sonra emr-i zuhûr, son mevcûda varıncaya kadar, tenfîs-i gumûm ile, ya'nî esmâda adem-i zuhûr sebebiyle vâkı' olan kerb ve ıztırâbı tenfîs ve izâle ile nâzil olarak zâil olmadı. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye nâmütenâhî olduğu cihetle onların âsârı dahi nâmütenâhîdir. Şu halde tecelliyât-ı ilâhiyye mine'l-ezel-ile'l-ebed münkatı' değildir. Ve son mevcûddan maksad arzımıza âit olan son mevcûddur. Zîrâ kıyâmet-i kübrâda bizim âlemimizin sûreti bozulur. Ve âlemimiz bozulmakla tecelliyât-ı ilâhiyye münkatı' olmaz. Çünkü fezâyı lâ-yetenâhîde avâlim-i şehâdiyye-i bî-nihâye vardır. Bunların efrâdı bir taraftan tekevvün ve diğer taraftan tefessüd etmektedir. Bu babdaki îzâhât gerek mukaddimede ve gerek **Fass-ı Âdemî**'de geçti.

Bâlâdaki فامتن على نَفْسه بما اوجده فى نَفَسه ibâresindeki birinci نَفْس (sükûn-i fâ ile) "zât" ma'nâsına ve ikinci نَفَس (feth-i fâ ile) "soluk" ma'nâsına geldiği takdirde ma'nâ-yı ibâre: "Allah Teâlâ kendi nefesinde, ya'nî soluğunda îcâd etmekle kendi nefesine, zâtına ihsân etti" sûretinde olur. Şurrâh-ı kirâmdan Mevlânâ Câmî ve Yâ'kūb Hân ve Bosnevî Abdullah efendiler hazarâtı böyle almışlar. Ve Abdülganî Nâblusî ikisini de "fâ"nın fethıyle almıştır. Müraccah olan birincinin sükûn-i fâ ve ikincinin feth-ı fâ ile olmasıdır. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye niseb-i zâtiyyedir. Ve niseb-i zâtiyye ise zâtın aynıdır. Binâenaleyh esmâya olan ihsân, zâta âit olur. Ve Hak suver-i âlemi kendi nefsinde ve zâtında îcâd buyurmuştur. Fefhem cidden!

Şiir: Nefesin aynında olan her şey, gece karanlığının âhirindeki zav' gibidir (30).

Yukarıda avâlimin ve bu avâlim üzerlerindeki suverin nasıl teşekkül
80 ettiği icmâlen beyân edilmiş idi. / Erbâb-ı fenne ma'lûm olduğu üzere fezâ-yı bî-nihâye karanlıktır. Künhünün idrâki mümkün olmayan zât-ı mutlaka, nefes-i rahmânîsini tenfîs ettikde, o nefes gece karanlığının âhirinde matla'-ı şemsde tahassul eden hafîf ziyâya müşâbih bir ziyâ veren sehâbe sûretinde mütekâsif olur. İşte bilcümle suver-i esmâiyye-i ilâhiyye zât-ı nefes-i rahmânî olan bu sehâbede mündericdir. Nefes-i rahmânî mümtedd olup esfele nüzûl ile mütekâsif oldukça bu sûretler

peyderpey meydân-ı zuhûr ve bürûza gelir. Nitekim: ان الله خلق الخلق في ظلمة ثم رش عليهم من نوره ya'nî "Allah Teâlâ mahlûkātı zulmette yarattı; sonra onların üzerine nûrundan saçtı" hadîs-i şerîfiyle de bu hakîkate işâret buyrulur. Karanlık fezâda her hangi bir âlemin aslı, teşekkül ve tekevvün ettiği sırada bu beyt-i şerîfteki ma'nânın basar-ı hissî ile müşâhedesini arzû eden, mü'min-i mütefennin, mirsad ile fezâdaki sehâbeleri tarassud etsin!

Ve burhân ile ilim, gün âhirinde uyuyan kimseye mahsûstur. İmdi o kimse benim dediğimi, nefese delâlet eder, rü'yâ görür (31).

Ya'nî nefes-i rahmânînin hakîkat üzere ma'rifeti, keşf ve ayân ve zevk ve vicdân iledir. Nehâr-i keşf ise tecellî-i ilâhî güneşinin tulû'uyla zâhir olur. Binâenaleyh bilâ-keşf yalnız burhân-ı aklî ile nefes-i rahmanî hakkında hâsıl olan ilim, keşf gündüzünü, bî-ma'nâ kıyl ü kāl ile geçirip gün âhirinde nevm-i gaflete dalan kimseye mahsûstur. Böyle bir kimse bizim nefes-i rahmânî hakkındaki beyânâtımızı nefes-i rahmânîye delâlet eden bir rü'yâ gibi görür.

Ma'lûm olsun ki, keşf iki nevi' üzeredir. / Biri hissî, diğeri ma'nevîdir. Ta'bir-i diğerle biri âfâkî, diğeri enfüsîdir. Evvelki beyt-i şerîfin şerhinde keşf-i fennî dâiresinde nefes-i rahmânî hakkında verilen îzâhât keşf-i hissî ve âfâkî nev'indendir. Bu keşiften terakkî olundukda keşf-i enfüsî hâsıl olur ki, zevkî ve vicdânîdir. Her iki keşfe işâreten Kur'ân-ı Kerîm'de سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ (Fussılet, 41/53) buyrulur. Bu iki beyt-i şerîfte ise, keşfeynden ârî olarak yalnız nazar-ı fikrî ile nefes-i rahmânî hakkında hâsıl olan ilmin rü'yâ mesâbesinde olduğu beyan buyrulur. Velâkin keşf-i hissî keşf-i ma'nevî gibi değildir. Keşf-i ma'nevî sâhibi Hak'tan aslâ gaflette olmaz. Keşf-i hissî sâhibi ise, suver-i sâire-i âlemin müşâhedesiyle gaflete düşer. Burhân-ı aklî ile bilen kimse ise, büsbütün gaflete matmûs olup bu ilim ile mağrûr olur.

İmdi onu, "Abese" tilâvetinde her bir gamdan irâha eder (32).

Ya'nî keşf-i hissî gibi ayne'l-yakîn ve keşf-i ma'nevî gibi hakka'l-

yakîn mertebelerinde olmayan burhân-ı aklî ile nefes-i rahmânî hakkındaki ilm-i yakîn, selh-ı nehârda uyuyan kimseyi عَبَسَ وَتَوَلّٰى (Abese, 80/1) âyet-i kerîmesinin tilâvetinde her bir gamdan irâha eder.

Ma'lûm olsun ki عَبَسَ وَتَوَلّٰى اَنْ جَاءَهُ الْاَعْمٰى وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكّٰى اَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرٰى (Abese, 80/1-4) âyet-i kerîmesinin sebeb-i nüzûlü budur ki: Bir gün (S.a.v.) Efendimiz ba'zı müşrikînin îmân etmelerine tama'an onları kelimât-ı mülâyime ve münâsibe ile îmâna da'vet buyurmakta idi. O sırada Abdullah ibn Ümmi Mektûm ismindeki sahâbî geldi; kendisi a'mâ idi. Şuğl-i Resûlulâh'ı ve meclisin ahvâlini müşâhede edemediğinden: "Ya Resulâllah bana nasîhat buyur!" diyerek kelâm-ı nebevîyi kat' eyledi. Bu kat'-ı kelâm (S.a.v.) Efendimiz'e kerîh geldi. Ondan i'râz buyurup daha mühim olan emr-i da'vetle iştiğâle devam buyurdu. Onun üzerine (S.a.v.) Efendimiz'e bu âyet-i itâb nâzil oldu. Ma'nâ-yı münîfi: "Ona a'mâ geldikde yüzünü ekşitip çevirdi. Sana ne şey bildirdi? / Belki o müzekkî ola veyâhut va'z ile mütenassıh ve müntefi' ola!" Bu âyet-i kerîmenin nüzûlünden sonra (S.a.v.) Efendimiz ona rast geldikçe: "Merhaba, yâ Abdallah, Rabb'im senin için bana itâb etti" buyurarak gönlünü alırlar idi.

İmdi bu âyet-i kerîmenin burada vech-i zikri budur ki: Bilcümle suver-i âlem nefes-i rahmânînin imtidâdiyle teseffülünden husûle gelmiştir. Ve nefes-i rahmânî ise zât-ı mutlakın aynıdır. Binâenaleyh suver-i âlemin kâffesi min-haysü'l-hakîka ve'l-bâtın Hak'tır. Ve insan dahi suver-i âlemden bir sûret olup, suver-i muhîttiyyesi ile gece gündüz münâsebettedir. Ba'zan kendi muhîtinde abûs tecelliyâta ve ba'zan beşûş ahvâle müsâdif olur. Tecelliyât-ı abûseye müsâdif olduğu vakit fiilen "Abase ve tevellâ" sûresini tilâvet ile meşgûldür. Zîrâ hey'et-i mecmûa-i âlem Kur'ân-ı fiilîdir. Gerek mü'min ve gerek kâfir mâdemki bu âlem içindedir, fiilen tilâvet-i Kur'ân ile meşgûldür. Velâkin bu tilâvetten gafletteder. Binâenaleyh avâlimin kıvâmı nefes-i rahmânî ile olduğunu burhân-ı aklî ile bilen kimse, böyle tecelliyât-ı abûseye müsâdif oldukda, nereden geldiğini bilir; ve bu ilim kendisinin ıztırâbına râhat-bahş olur.

Biraz daha îzâh edelim. Meselâ burhân-ı aklî ile nefes-i rahmânîyi bilen kimse amâ-yı çeşm-i akla mübtelâ olan bir kimseden sû'-i muâmele görür. Onun bu muâmelesine karşı yüzünü ekşitip ondan i'râz eder.

İşte bu sırada "Abese ve tevellâ" âyet-i kerîmesini fiilen tilâvet etmiş bulunur. Fakat bu ilim ile bilir ki, kendisine sû'-i muâmele eden kimsenin sûreti ve kezâ sûret-i muâmele nefes-i rahmânîden mütevelliddir. Bu burhân-ı aklî ile Hakk'a teveccüh ve âyet-i kerîmenin mâ-ba'diyle amele sa'y edip, o kimseye kavl-i leyyin ile mukābele ve nasîhat eder. Ve bu ilim sâyesinde gönlü müsterîh olur. Hakka'l-yakîn mertebesini var kıyâs et!

Ve ateş talebinde gelen kimseye muhakkak tecellî etti. İmdi onu ateş gördü. Halbuki o mülûkte ve aseste nûr idi (33).

/Ya'nî muhakkak Hak Teâlâ hazretleri, ısınmak için ateş talebinde bulunan Musâ (a.s.)a ağaçtan ateş sûretinde tecellî edip, ap-âşikâre إِنِّي أَنَا اللَّهُ (Kasas, 28/30) diye hitâb buyurdu. Mûsâ (a.s.), o tecellî eden şeyi, hitâbdan mukaddem, ateş gördü. Halbuki o şey mülûkte ve aseste, ya'nî âlîde ve sâfilde, zâhir olan nûr idi. Zîrâ emr-i tecellî bilcümle suver-i âlemi muhît ve cümle suver için "heyûlâ" olan nefes-i rahmânî ile vâkı' oldu ki, suver-i ulviyye ve süfliyye onun tekâsüfünden husûle gelmiştir. Nefes-i rahmânî zâttan sâdır ve yine zâtta mümtedd olduğu cihetle zâtın aynı olduğundan, ağaçtan zâhir olan ateş sûretinden إِنِّي أَنَا اللَّهُ (Kasas, 28/30) hitâbının sudûru müsteb'ad değildir.

İmdi eğer sen benim makālemi anladınsa, bilirsin ki muhakkak sen fakîrsin (34).

Ya'nî Hak Teâlâ'nın ayn-ı zâtı olan nefes-i rahmânîsiyle mezâhir-i ulviyye ve süfliyyede zâhir olduğuna dâir bulunan makālemi anladın ve zevkıne vardın ise bilirsin ki, sen fakîr ve müflissin. Zîrâ senin vücûdun nefes-i rahmânîde zâhir ve müteayyin olan bir sûrettir. Ve sen kendi vücûdunla kendi vücûdunda mevcûd değilsin.

Eğer bunun gayrini taleb eder olaydı, elbette ona onda görürdü ve yüz çevirmez idi (35).

Ya'nî Mûsâ (a.s.) eğer ateşten başka bir şeye muhtaç olup da onu

taleb ede idi, elbette ayn-ı zât olan nefes-i rahmânîyi o muhtaç olduğu şeyin sûretinde görür ve ondan rû-gerdân olmaz idi. Hak Teâlâ'nın cenâb-ı Mûsâ'nın muhtaç olduğu ateş sûretindeki tecellîsine dâir olan îzâhat **Fass-ı Mûsevî**'de îzâh olunacaktır. /

Ve ammâ bu Kelime-i Îseviyye , vaktâki Hak için حَتَّى نَعْلَمَ و يَعْلَمَ **makāmında kā.m oldu, ona nisbet olunan şeyden, ilm-i evveli ile berâber, o Hak mıdır, yoksa değil midir? Bu emir, vâkı' oldu mu, yoksa olmadı mı? istifhâm etti. İmdi ona dedi: "Beni ve vâlidemi Allâh'ın gayri olarak iki ilâh ittihâz edin diye nâsa sen mi söyledin ?"** (Māide, 5/116) **Böyle olunca müstefhim için, edebde cevap lâzımdır. Zîrâ vaktâki onun için bu makamda ve bu sûrette tecellî etti; hikmet, ayn-ı cem' ile tefrikada cevâbı iktizâ eyledi. Binâenaleyh dedi:** سُبْحَانَكَ **"Seni tenzîh ederim"; ve tenzîhi takdîm etti. Şu halde muvâcehe ve hitâbı iktizâ eden "kâf" ile tahdîd eyledi.** مَا يَكُونُ لِي **"Bana lâyık olmaz", Sensiz nefsim için enâniyetim haysiyyetinden.** انْ اَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ **"Hakkım olmayan şeyi söylemekliğim", ya'-**

85 **nî hüviyyetimin ve zâtımın iktizâ / ettiği şeyi.** إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ **"Eğer ben onu söyledim ise, onu bilirsin". Zîrâ söyleyen sensin. Ve bir emri kāil olan kimse, muhakkak söylediğini bilir. Ve sen lisansın ki, ben onunla tekellüm ederim. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) haber-i ilâhîde bize Rabb'inden ihbâr edip** كنت لسانه الذى يتكلم به **"Ben onun tekellüm ettiği lisânı olurum" buyurdu. Böyle olunca kendi hüviyyetini mütekellimin ayn-ı lisânı kıldı ve kelâmı da abdine nisbet etti. Ba'dehû abd-i sâlih** تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلاَ اَعْلَمُ مَا (فِيهَا) **"Sen benim nefsimde olan şeyi bilirsin; ve ben, onda olan şeyi bilmem" kavliyle tetmîm etti. Böyle olunca ilmi, hüviyyet-i Îsâ'dan nefy etti; onun hüviyyeti olduğu haysiyyetten, onun kāil ve zû-eser olması haysiyyetinden değil.** إِنَّكَ اَنْتَ عَلاَّمُ الْغُيُوبِ (Mâide, 5/116) **"Muhakkak sen mübâlağa ile gaybleri bilicisin." Binâenaleyh beyânı te'kîden ve ona i'timâden fasl ve 'imâdı getirdi. Zîrâ gaybı ancak O bilir. İmdi tefrîk etti, cem' etti; tevhîd etti, teksîr etti; tevsî etti ve tazyîk etti** (36).

Ya'nî bu Kelime-i Îseviyye, vaktâki Hak Teâlâ için حتى نعلم ويعلم makāmında, ya'nî makām-ı imtihân ve ihtibârda kāim oldu, kullarından ba'zılarının cenâb-ı Îsâ'ya nisbet ettikleri ulûhiyyeti, Hak Teâlâ hazretleri ilm-i zâtî ve ezelîsiyle bildiği halde, bu nisbet hak mıdır, değil midir? Ve nisbet emri vâkı' oldu mu, olmadı mı? Cenâb-ı Îsâ'dan sordu. Kelime-i Îseviyye'nin makām-ı imtihanda kāim olması vücûh-i adîde ile zâhirdir. Evvelâ sûret-i tekevvünü bir bâkirede oldu. Binâenaleyh nâsın bir kısmı inkâr edip, hâşâ zinâdan oldu dediler. Sâniyen ölüyü diriltti, anadan doğma körlerin gözünü açtı; ulûhiyyet isnâd ettiler. Sâlisen Yahûdîlerin sû'-i kasdinde, cism-i mer'îsi, bâlâda îzâh olunduğu üzere, ecsâm-ı sâireye benzemedi; katlinde müterediddid kaldılar. Demek ki Hak Teâlâ Kelime-i Îseviyye'yi kendisi için makām-ı ihtibârda kāim kıldı; ve "ihtibâr" ilm-i zevkîdir.

"Hattâ na'leme ve ya'leme" kavliyle وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ (Muhammed, 47/31) âyet-i kerîmesine işâret buyrulur. Kurrâ-i seb'a bu âyet-i kerîmedeki نَعْلَمَ kelimesini "nûn" ile okurlar. Ve kurrâdan Ebû Bekir Şu'be eimme-i kurrâdan bulunan Âsım'dan rivâyeten وَلَيَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى يَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ kırâat etmiştir. Binâenaleyh cenâb-ı Şeyh (r.a.) "hattâ na'leme ve ya'leme" ibâresiyle bu iki kırâatle bu âyet-i kerîmeye işâret buyurmuştur. Ve bu âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı münîfi hakkındaki îzâhât **Fass-ı Şîsî**'de murûr etmiş ve o sırada "ilm-i zâtî" ile "ilm-i esmâî ve sıfâtî" arasındaki fark gösterilmiş olduğundan burada tekrârına lüzûm görülmedi.

İşte Kelime-i Îseviyye makām-ı imtihân ve ihtibârda kāim olduğu için Hak Teâlâ, kendisine nisbet olunan ulûhiyyeti da'vâ edip etmediğini cenâb-ı Îsâ'dan istifhâm edip buyurdu ki: "Beni ve anamı Allâh'ın gayri olarak iki ilâh ittihâz edin diye nâsa sen mi söyledin?" (Mâide, 5/116) Ya'nî sana nisbet olunan emr-i ulûhiyyet nefs-i emrde sâbit midir ve bu söz senden sâdır mıdır, değil midir? İmdi suâle karşı cevap vermek muktezâ-yı edeb olduğundan, cenâb-ı Îsâ'nın dahi edebe riâyeten, müstefhim olan Hak için cevap vermesi lâzım geldi. Zîrâ Hak Teâlâ cenâb-ı Îsâ'ya makām-ı tefrikada ve sûret-i istifhamda tecellî etti. Ve "Ente" hitâbıyla ayn-ı cem'de Îsâ'yı ayırdı. Hikmet dahi, ayn-ı cem' ile tefrikada cevâbı iktizâ ettiğinden Hz. Îsâ dahi öyle yapıp, böylece cevap verdi ve dedi: "Sübhâneke" "Seni tenzîh ederim"; ve söze evvelen

"tenzîh" ile başladı. Şu halde muvâcehe ve hitâbı iktizâ eden "Sübhâneke" kelimesinin "kâf"ı ile Hakk'ı tahdîd etti. Zîrâ "Sen" deyince onun mukābili "ben" gelir. Ve bi't-tabi' "Sen" ile "ben"in hudûdu ayrıdır. Binâenaleyh tahdîd olur. Ve "tenzîh"in tahdîd olduğu **Fass-ı Nûhî** ile **Fass-ı Hûdî**'de murûr etti.

مَا يَكُونُ لِي (Mâide, 5/116) "Bana lâyık olmaz", ya'nî enâniyyetim ve taayyünüm ile Sen'den infirâdım haysiyyetiyle, hakkım olmayan sözü söylemek nefsime lâyık olmaz. / Ya'nî hüviyyetimin ve zâtımın iktizâ etmediği sözü söylemek hakkım değildir. Zîrâ benim hüviyyetim ve zâtım ubûdiyyeti iktizâ eder. Ulûhiyyet ise, zâtına mahsûstur. Ubûdiyyetle muttasıf olan kimse nasıl iddiâ-yı ulûhiyyet edebilir? إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ "Eğer ben onu söyledim ise, sen onu bilirsin." Zîrâ benim vücûdum, vücûd-ı hakîkîne muzâf bir vücûddur. Ve vücûd-i izâfîmde, hayat, ilim, sem' basar ve kelâm gibi ne kadar sıfat mevcûd ise, cümlesi senin bu sıfatlarının pertevi ve aksidir. Ve benim vücûdum senin mertebe-i imkânda benim sûretimde zuhûrun ve taayyününden ibârettir. Binâenaleyh benden söyleyen Sen'sin. Ve bir kimse bir şey söylemiş olsa, muhakkak söylediğini bilir. Ve sen benim lisânımsın ki, ben o lisanla tekellüm ederim.

İmdi bu tarz tefsîr, Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in hadîs-i kudsîde bize Rabb'inden ihbâren: كنت لسانه الذى يتكلم به "Ben onun tekellüm ettiği lisânı olurum" buyurmasıyla sâbittir. Ve bu hadîs-i şerîfin tafsîli diğer fasslarda bi'd-defeât murûr etti. Bu hadîs-i kudsîde Hak Teâlâ, vücûd-i Hak'ta müstehlek olan kurb-i ferâiz mertebesindeki abdinin hîn-i tekellümünde, kendi hüviyyetini onun lisânının aynı kıldı; ve fakat kelâmı abde nisbet buyurdu. Bu'dehû abd-i sâlih olan Îsâ (a.s.) تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلاَ أَعْلَمُ مَا (فيها) "Sen benim nefsimde olan şeyi bilirsin ve ben nefsimde olan şeyi bilmem" kavliyle cevâbını itmâm eyledi. Ya'nî benim hüviyyetim Sen'den ibâret olduğu ve benim nefs-i müteayyinim Sen'in zâhirin bulunduğu cihetle, Sen benim nefsimde olan şeyi bilirsin. Ve nefsimin bâtını ve hüviyyeti Sen olduğun için ben nefsimde olan şeyi bilmem. Zîrâ "hüviyyet"ini ancak Sen bilirsin; ve Sen'in hüviyyetini ben aslâ bilemem. Çünkü o hüviyyet gaybü'l-gaybdir ve ebtan-ı butûndur. Böyle olunca lisân-ı Îsâ ile mütekellim olan Hak, Îsâ'nın hüviyyetinden ilmi nefy etti. Ve bu nefy-i ilm, Hak Îsâ'nın hüviyyeti ol-

duğu haysiyyetten vâkı' oldu; yoksa Îsâ kāil ve zû-eser olduğu haysiyyetten vâkı' olmadı.

Kur'ân-ı Kerîm'de تَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِى وَلاَ اَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِكَ / (Mâide, 5/116) vârid olduğu halde, cenâb-ı Şeyh (r.a.)in وَلاَ اَعْلَمُ مَا (فيها) sûretinde îrâdı, nefs-i Îsâ, nefs-i Hakk'ın aynı olduğundan dolayıdır. لاَ اَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِكَ "Ben senin nefsinde olan şeyi bilmem" sözü cenâb-ı Îsâ'nın nefs-i Hak'ta olan şeyi bilmediğini ifâde eder. لاَ اَعْلَمُ مَا (فيها) "Ben onda olan şeyi bilmem" kavli ise, «ها» zamîrinin تَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِى ibâresindeki نفسى kelimesine râci' olması hasebiyle, cenâb-ı Îsâ'nın kendi nefsinde olan şeyi bilmediğini gösterir. Zîrâ nefs-i Îsâ Hakk'ın nefsidir; ve Hakk'ın nefsinde olan şeyi Hak'tan gayri kimse bilmez. Onun için cenâb-ı Îsâ, kendi nefsinde olan şeyden ilmi nefy etti. اِنَّكَ اَنْتَ عَلاَّمُ الْغُيُوبِ (Mâide, 5/116) "Muhakkak, mübâlağa ile guyûbu bilen Sen'sin, Sen." Ya'nî cenâb-ı Îsâ hitâb-ı cevâbîsinde انك dedikten sonra, bir de انت kelimesini isti'mâl etti. Çünkü bu cevâbı ayn-ı cem'de "tefrika" üzerine idi. İşte ayn-ı cem'de "fark" beyânını te'kîden ve ona i'timâden انك den sonra انت kelimesi getirdi ki "Gaybleri bilen ancak Sen'sin, Sen!" demek idi. Zîrâ gerek cem'de ve gerek farkda gaybleri bilen ancak Allah Teâlâ'dır. Böyle olunca cenâb-ı Îsâ, سبحانك deyip Hakk'ı tenzîh etmekle, kendisiyle Hakk'ı tefrîk etti. اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ "Eğer ben dedim ise, onu Sen bilirsin" demekle kendisini ve Hakk'ı cem' eyledi ve tevhîd etti. Ve تَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِى وَلاَ اَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِكَ (Mâide, 5/116) kavliyle kendi nefsini ve Hakk'ın nefsini zikr etmekle teksîr eyledi. Ve اِنَّكَ اَنْتَ عَلاَّمُ الْغُيُوبِ (Mâide, 5/116) demekle de "cem'" ve "fark" mertebelerindeki ulûmun kâffesini Hakk'a tahsîs ederek tevsî' etti. Ve diğer taraftan ulûm-i mukayyedeyi gerek kendi nefsinden ve gerek gayrilerinden nefy etmekle tazyîk etmiş oldu. Binâenaleyh cenâb-ı Îsâ'nın cevâbında, tefrîk ve cem', ve tevhîd ve teksîr, ve tevsî' ve tazyîk olduğu sâbit oldu.

Ondan sonra cevâba mütemmim olarak dedi: مَا قُلْتُ لَهُمْ اِلاَّ مَا اَمَرْتَنِى بِهِ (Mâide, 5/117) **"Ben onlara ancak onunla bana emr eylediğin şeyi dedim." İmdi o vücûdda olmadığına işâret edici olduğu halde evvelâ nefy etti; ba'dehû müstefhim ile edeben kavli îcâb eyledi. Ve eğer böyle yapmasa idi, hakāyıka adem-i**

ilm ile muttasıf olurdu. Halbuki o bundan münezzehdir. İmdi dedi: "Ben ancak onunla bana emrettiğin şeyi dedim." Halbuki benim lisânım üzere mütekellim olan ancak Sen'sin; ve Sen benim lisânımsın. İmdi sen bu tenbîh-i rûhiyye-i ilâhiyyeye bak ki o ne latîf ve rakîktir! / اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ (Mâide, 5/117) **"Allâh'a ibâdet ediniz!" İmdi ibâdâtta ubbâdın ihtilâfından ve şerâyi'ın ihtilâfından dolayı "Allah" ismini getirdi; ve ismin gayri olarak bir ism-i hâssı tahsîs etmedi. Belki küll için câmi' olan ismi getirdi. Ba'dehû** رَبِّی وَرَبُّکُمْ **"Benim Rabbim ve sizin Rabbiniz" dedi. Ve ma'lûmdur ki, O'nun rubûbiyyet ile bir mevcûda nisbeti, mevcûd-i âhara nisbetinin aynı değildir. İşte bunun için** رَبِّی وَرَبُّکُمْ (Mâide, 5/117) **kavliyle, kinâye-i mütekellim ve kinâye-i muhâtab olan iki kinâye ile fasl etti.** اِلاَّ مَا اَمَرْتَنِی بِهِ **"Ancak bana onunla emr ettiğin şeyi." İmdi kendi nefsini me'mûr olduğu halde isbât etti. Halbuki onun ubûdiyyetinin gayri değildir. Zîrâ her ne kadar yapmasa da, ancak kendisinden imtisâl tasavvur olunan kimse emr olunur. Ve vaktâki emr, merâtibin hükmü ile nâzil olur, bunun için bir mertebede zâhir olan her bir kimse, bu mertebe hakîkatinin i'tâ ettiği şeyle munsabiğ olur. İmdi mertebe-i me'mûr için bir hüküm vardır ki, her me'mûrda zâhir olur. Ve mertebe-i âmir için dahi bir hüküm vardır ki, her bir âmirde âşikâr olur. Böyle olunca Hak,** اَقِیمُوا الصَّلٰوةَ (Bakara, 2/43) **"Namaz kılın!" der. Şu halde O âmir ve mükellef me'mûrdur. Ve abd** رَبِّ اغْفِرْلِی (A'râf, 7/151) **"Yâ Rab beni mağfiret et!" der. Bu halde o âmir ve Hak me'mûrdur. İmdi Hakk'ın ona emr ile abdden taleb ettiği şey, abdin O'na emr ile Hak'tan taleb ettiği şeyin aynıdır. Ve bunun için, her ne kadar teahhur ederse de, her bir duâ mücâb oldu ve lâ-büddür. Nitekim ikâmet-i salât ile muhâtaban ikâmet olunanlardan olan mükelleflerin ba'zısı teahhur eder. Binâenaleyh vakit içinde namaz kılmaz, imtisâli te'hîr eder. Eğer buna kâdir olursa, vakt-i âhar içinde namaz kılar. Velev ki kasd ile olsun, icâbet lâzımdır (37).**

Ma'lûm olsun ki, cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) Kur'ân-ı Kerîm'de sûre-i

Mâide'nin nihâyetinde mezkûr olan âyet-i kerîmeyi lisân-ı hakîkat üzere tefsîr buyururlar. Ve bu âyet-i kerîmeyi burada zikr etmek, teshîlenli'l-kāriîn, fâideyi mûcib görüldüğünden buraya derc olundu: /

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَ أُمِّيَ إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلاَ أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلاَّمُ الْغُيُوبِ. مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلاَّ مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَ كُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَ أَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ. إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَ إِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Mâide, 5/116-118)

İmdi bâlâda geçen metn-i şerîfte "allâmü'l-guyûb"a kadar tefsîr buyrulmuş idi. Bu metinde dahi ikinci âyet-i kerîmenin tefsîrine şurû' edip buyururlar ki: Îsâ (a.s.) ba'dehû cevâba mütemmim olarak مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلاَّ مَا أَمَرْتَنِي بِهِ "Ben onlara demedim, illâ şu şeyi ki Sen bana onunla emr etmiş idin" dedi. İmdi bu "Ben demedim" kavliyle o vücûdda olmadığına, ya'nî vücûd-i Hak'ta müstehlek olduğuna işâret edici olduğu halde, evvelen kavli kendinden nefy etti. Ba'dehû أَ أَنْتَ قُلْتَ hitâbiyle, müstefhim olan Hakk'a karşı edebe riâyeten إِلاَّ مَا أَمَرْتَنِي بِهِ kavliyle söz söylediğini îcâb, ya'nî isbât etti. Binâenaleyh cevâbında kelime-i tevhîdde mündemic olan sırra ittibâ' etti. Zîrâ "lâ ilâhe illallah" cümlesi, evvelâ nefy ve ba'dehû isbât üzerine mürettebdir. Çünkü vücûd-i hakîkî muvâcehesinde olan nefy-i vücûd, edebdir. Ba'dehû müstefhimin cevâbını ihmâl etmeyip, lisân-ı münâsible cevâb-ı lâzımı vermek edebe riâyetkârlıktır. Binâenaleyh Îsâ (a.s.) dahi böyle yaptı. Eğer o böyle yapmamış olsa idi hakāyıka adem-i ilm ile muttasıf olurdu. Halbuki cenâb-ı Îsâ hâşâ ki hakāyıka adem-i ilm ile muttasıf ola; o bundan âlîdir. Cenâb-ı Îsâ'nın ba'dehû isbât-ı kavl ile إِلاَّ مَا أَمَرْتَنِي بِهِ demesinin îzâhı budur ki: "Ben o şeyi dedim ki Sen bana onunla emr ettin". Halbuki benim lisânım ile mütekellim olan Sen'sin. Bu cevap ayn-ı cem' ve "kurb-i ferâiz" makāmıdır. "Ve sen benim lisânımsın" bu da ayn-ı fark ve "kurb-ı nevâfil" makāmıdır. İmdi sen bu tenbîh-i rûhiyye-i ilâhiyyeye bak ki ne kadar latîf ve rakîktir! Ya'nî "cem' ile fark" ve "tahdîd ile tenzîh" ve "kesret ile vahdet"" ve "dıyk ile si'a" / ve "isbât ile nefy" ve "kurb-i nevâfil ile kurb-i ferâiz" tenbîhine mübtenî olarak

rûhî ve ilâhî olan Îsâ (a.s.)dan sâdır olan cevâbın ne kadar latîf ve rakîk olduğuna nazar et!

Bosnevî Abdullah Efendi ve Ya'kūb Han ve **Te'vîl-i Muhkem** şerhlerinde metindeki ibâre الى هذه التنبيه الروحية الالهية ve Dâvûd Kayserî ve Abdürrezzâk Kāşânî ve Bâlî Efendi şerhlerinde الى هذه التنبئة الروحية الالهية dir. "Tenbie" tef'ile vezninde "ihbâr ve inbâ'" ma'nâsına gelir. Mevlânâ Câmî ile Abdulganî Nâblusî şerhlerinde الى هذه التنبية الروحية الالهية sûretinde vâk'ı olup bahse münâsebeti zâhirdir. Zîrâ yukarıda gösterildiği vech ile Îsâ (a.s.) cevâbında "cem'" ile "fark"a; ve "kesret" ile "vahdet"e; ve "isbât" ile "nefy"e işâret etmiş idi. Bunlar ise "tesniye"dir. Îsâ (a.s.) cevâbına devamla اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ (Mâide, 5/117) "Allâh'a ibâdet ediniz, dedim" dedi. Rezzâk ve Cebbâr ve Hallâk gibi esmâ-i hâssadan birine ibâdet olunmasını tahsîs etmeyip "Allah" ismini zikr ederek "Allâh'a ibâdet ediniz!" dedi. Zîrâ ibâdette âbidler muhtelif olduğu gibi, şerâyi' dahi muhteliftir. Ba'zı âbidin meşrebinde ism-i Bâtın'ın ve ba'zısında ism-i Zâhir'in iktizââtı; ve kezâ şerîatlerin ba'zısı tenzîh; ve ba'zısı teşbîh; ve ba'zısı tenzîhde teşbîh ve teşbîhde tenzîh üzerinedir. "Allah" ismi ise cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' olduğu gibi, bilcümle vücûh-i ibâdâtı da müştemildir. İmdi âbidlerin meşâribi muhtelif olduğu cihetle cümlesini bir ism-i hâssa da'vet etmek muvâfık-ı hikmet değildir. Eğer da'vet olunsa bu da'vetten, bi-hasebi'l-meşreb, ba'zıları müstefîd olur ise de, bâzıları firâr eder. Onun için Îsâ (a.s.) ism-i câmi' olan "Allâh"a da'vet etti.

Ba'dehû رَبِّى وَرَبَّكُمْ "Benim Rabbim ve sizin Rabbiniz" dedi. Halbuki Hakk'ın her bir mevcûda karşı rubûbiyyetle tecellîsi yekdîğerinin aynı değildir. Zîrâ her mevcûdun esmâ-i ilâhiyyeden bir Rabb-i hâssı olup o Rabb-i hâss o mevcûdun mürebbîsidir. İşte Hakk'ın rubûbiyyetle bir mevcûda nisbeti, diğer mevcûda nisbetinin / aynı olmadığı için "Rabbî" kavliyle kinâye-i mütekellim ve "Rabbüküm" kavliyle kinâye-i muhâtab olan iki kinâye ile, ya'nî zamîr-i mütekellim ve zamîr-i muhâtab ile fasl etti. Ve kendi Rabb-i hâssıyla ümmetinin erbâb-ı hâssası arasını tefrîk etti. Velâkin bu tefrîk ile berâber ümmetini Rabb-i mutlak olan Allâh'a dâ'vet etmiş oldu. Zîrâ "Allah" ismi, Îsâ (a.s.)ın Rabb-i hâssıyla ümmetinin erbâb-ı hâssasını câmi'dir.

Îsâ (a.s.) اِلاَّ مَا اَمَرْتَنِى بِهِ kavliyle kendi nefsini me'mûr olarak isbât etti.

Halbuki nefsinin me'mûriyyeti, kendisinin ubûdiyyetinden başka bir şey değildir. Zîrâ her ne kadar kendisine emr olunan şeyi yapmasa bile, ancak kendisinde emre imtisâl tasavvur olunan kimseye emr olunur. Me'mûriyyet, ubûdiyyet olunca Îsâ (a.s.) bu kavl ile nefsini ubûdiyyet ile isbât etti. Vaktâki emr-i ilâhî, mezâhir-i ilâhiyyeye, o mezâhire âit merâtibin hükmü ile nâzil olur, işte bunun için, bir mertebede zâhir olan her bir kimse, bu mertebenin hakîkati ne şeyi verir ve ne hâli iktizâ ederse, o şey ve hâl ile munsabiğ olur ve o şeyin rengine boyanır. Binâenaleyh me'mûr mertebesinde zâhir olan kimse ile âmir mertebesinde zâhir olan kimse için birer hüküm vardır ki, bu hükümler her bir me'mûr ve âmirde görünür.

Böyle olunca Hak Teâlâ hazretleri أَقِيمُوا الصَّلٰوةَ (Bakara, 2/43) "Namaz kılın!" der. Bu halde Hak âmir mertebesinde ve mükellef olan abd ise me'mûr mertebesinde zâhirdir. Ve kezâ abd رَبِّ اغْفِرْلِي (A'râf, 7/151) "Yâ Rabbi beni mağfiret kıl!" der. Bu halde de abd, âmir mertebesinde; ve Hak, me'mûr mertebesinde zâhirdir. İmdi Hakk'ın abde emr etmekle abdden taleb ettiği şey, abdin Hakk'a emr etmekle Hak'tan taleb ettiği şeyin aynıdır. Zîrâ Hak, abde emr etmekle ondan icâbet taleb eder. Ve kezâ abd, Hakk'a emr etmekle, Hak'tan icâbet ister. Binâenaleyh tarafeynin yekdîğerinden istedikleri icâbettir. Ve icâbet ise, şey'-i vâhidir. Ve matlûb olan iki tarafın icâbeti / yekdîğerinin aynıdır. İşte tarafeynin yekdîğerinden taleb ettiği şey icâbet olup, bu da birbirinin aynı olduğu için, icâbet teahhur etse bile, her bir duâ ve taleb mücâb oldu. Ve her bir duânın mücâb olması da lâzımdır. Zîrâ mertebe-i me'mûriyette zâhir olan kimse için hâsıl olan hükm-i mahsûs icâbettir. Bu husûsta icâbetin teahhuruna bakılmaz. Nitekim "Namaz kılın!" emrine muhâtab olmağa ehil olan müslim ve âkıl ve bâliğ kimselerden ba'zıları bilfarz, sabah, öğle veyâ ikindi namazlarını vakitlerinde kılmayıp te'hîr eder; ve kudreti olduğu vakit bu namazları diğer vakitler içinde kazâ eder. O kimsenin, velev ki bu namazların te'hîri kasd ile olsun, kazâ sûretiyle dahi olsa, "Namaz kılın!" emrine icâbet edip o namazları kılması lâzımdır. Zîra me'mûriyet mertebesinin hükmü budur. Ölünceye kadar emre imtisâlen namaz kılmayanların hükmüne gelince, bu babdaki îzâhât **Fass-ı Ya'kūbî**'de mürûr ettiğinden oraya mürâcaat olunsun. Ve kezâ abd tarafından vâkı' olan duâ ve suallerin Hak

cânibinden kabûlüne âit îzâhât dahi **Fass-ı Şîsî**'de alâ-vechi't-tafsîl geç-
95 miş olduğundan burada tekrârına lüzum görülmedi.

Ondan sonra وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ (Mâide, 5/117) **"Ben onların üzerine idim" dedi. Ve** على نفسى معهم **"Nefsim üzere onlarla berâber" demedi. Nitekim** رَبِّى وَ بَرَّكُمْ **dedi.** وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ **"Ben onların arasında dâim oldukça, onların üzerine şehîd idim." Zîrâ enbiyâ, onların arasında dâim oldukça, ümmetleri üzerine şehîddirler.** فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِى **"Vaktâki beni müteveffâ kıldın", ya'nî kendine ref' ettin ve benden onları mahcûb ettin ve beni de onlardan mahcûb eyledin; benim maddemin gayrisinde, belki onların maddelerinde, "Sen onların üzerine Rakîb oldun." Zîrâ Sen murâkabeyi iktizâ eden onların basarı oldun. İmdi insanın kendi nefsine şuhûdu, Hakk'ın ona şuhûdudur. Ve onu "Rakîb" ismi ile kıldı. Zîrâ şuhûdu kendi için kıldı. İmdi o, abd olmasından nâşî, onun o olduğu; ve kendisi için Rab olmasından naşî, Hakk'ın Hak olduğu bilinmek için, kendi arasıyla Rabb'i arasını fasl etmeği murâd etti. Binâenaleyh kendi nefsi için kendinin "şehîd" olduğunu ve Hak hakkında da onun "Rakîb" olduğunu îrâd eyledi. Ve kendi nefsi hakkında onları takdîm edip, onlar için îsâren ve Hak ile edeben** عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ **dedi. / Ve** الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ **kavlinde, Rabbin rütbe ile tekaddümden müstehakk olduğu şeyden dolayı, onları cenâb-ı Hak'ta, Hak'tan te'hîr etti. Ondan sonra i'lâm eyledi ki, muhakkak Hakk-ı Rakîb için, Îsâ'nın kendi nefsi için kıldığı isim sâbittir; ve o** عَلَيْهِمْ شَهِيدًا **kavlindeki "Şehîd"dir. Böyle olunca** وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (Mâide, 5/117). **"Sen her şey üzerine Şehîd'sin" dedi. İmdi umûm için "küll"ü ve enker-i nekerât olmasından nâşî "şey"i getirdi; ve "Şehîd" ismini getirdi. O her bir meşhûd üzerine, bu meşhûdun hakîkatinin iktizâ ettiği şey hasebiyle, Şehîd'dir. İmdi o,** وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ **"Ben onlar içinde oldukça onların üzerine nigeh-bân idim" dediği hînde Hak Teâlâ'nın kavm-i Îsâ üzerine "Şehîd" olduğuna tenbîh eyledi. Binâenaleyh o, mâdde-i îseviyyede, Hakk'ın şehâdetidir. Nitekim Hakk'ın onun lisânı ve sem'i ve basarı olduğu**

sâbit oldu (38).

Ya'nî ondan sonra Îsâ (a.s.), şuhûd-i keyfiyyette, رَبِّی وَ رَبَّکُمْ (Mâide, 5/117) kavlinde, kendi nefsi için Rabb-i hâssı ve ümmetinin nefisleri için de birer Rabb-i hâss isbât ettiği gibi yapmayıp, şuhûdunu isbât ettiği hînde وکُنْتُ عَلَیْهِمْ شَهِیْدًا dedi. Ya'nî ben ism-i Şehîd'in mazharı idim; ve benim ayn-ı kevnîmde onların üzerine Şehîd olan Sen idin, dedi. Yoksa وکنت علی نفسی معهم شهیدا "Ben onlarla berâber kendi nefsim üzerine şehîd idim" demedi. Ya'nî şuhûdunu hîn-i isbâtta, kendi nefsine şuhûdunu da isbât etmedi. Zîrâ enbiyâ ümmetlerinin arasında dâim oldukça ve hayât-ı dünyeviyye ile hayy oldukça, ümmetleri üzerine nigeh-bândır. Ve çobanlar ra'y ettikleri hayvânâtın hufre-i helâke sukût etmemeleri için, onların üzerine nasıl nigeh-bân iseler, enbiyâ (aleyhimü's-selâm) dahi, galebe-i hayvâniyyetle hufre-i cahîme düşmemeleri için, ümmetleri üzerine öyle nigeh-bândırlar. Ve enbiyâ, insân-ı kâmil olup, "Allah" ism-i câmi'inin mazharı / bulunduklarından, bi't-tabi' "Şehîd", isminin ahkâmı dahi kendilerinden zâhir olur. Ve onların şuhûdu ayn-i Hakk'ın şuhûdudur. Zîrâ onlar vücûd-i Hak'ta müstehlek olduklarından kendi vücudlarını görmezler. Binâenaleyh Îsâ (a.s.) bu mazhariyet hasebiyle şuhûdu nefsine isbât etmeyip, yalnız ümmetleri hakkında isbât etti; وکُنْتُ عَلَیْهِمْ شَهِیْدًا مَا دُمْتُ فِیهِمْ dedi.

Îsâ (a.s.) ba'dehû فَلَمَّا تَوَفَّیْتَنِی "Vaktâki Sen beni müteveffâ kıldın" dedi, ya'nî beni kendine ref' ettin ve beni mertebe-i şehâdetinden mertebe-i gaybine ref' etmekle, onları benden ve beni de onlardan hicâb ve perde arkasına düşürdün. Zîrâ onlar beni Senin mertebe-i şehâdetinde sûret-i cesedâniyyem ile müşâhede ederler idi. Ba'de'r-ref' bu müşâhedeleri münkatı' oldu. Ve kezâ ba'de'r-ref', Senin şuhûdunda istiğrâkım hasebiyle, ben de onları müşâhede edemedim. Ve şuhûd-ı vahdetin müşâhede-i kesretine hicâb oldu. Ve Sen hazret-i şehâdette mezâhir-i ilâhiyyenden bir mazhar olan benim maddemin, ya'nî cesedimin, gayrisinde, belki onların maddelerinde ve cesedlerinde, onların üzerine Rakîb oldun. Zîrâ Sen onların basarı oldun ki, o basar murâkabeyi iktizâ eder. Böyle olunca insanın kendi nefsini müşâhedesi, Hakk'ın onu müşâhedesidir. Ve Îsâ (a.s.) ümmetinin maddelerinde olan Hakk'ın müşâhedesini beyan sadedinde "Rakîb" ismini zikr eyledi. Çünkü Îsâ (a.s.)

وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ (Mâide, 5/117) kavlinde, ümmeti üzerine olan nigeh-bânlığı kendi nefsi için beyân etti. Binâenaleyh Hakk'a karşı edeben, bir isimde Hak'la müşârik olmamak için, kendi nefsi arasıyla Rabb'i arasını fasl etmeği murâd etti. Tâ ki abd olduğu için Îsâ'nın Îsâ olduğu ve Îsâ'nın Rabb'i olduğu için de Hakk'ın Hak olduğu bilinsin. Şu halde ümmeti üzerine "Şehîd"i kendi nefsi için ve "Rakîb"i dahi Hak için îrâd etmekle, nefsiyle Rabb'inin arasını tefrîk etti. Ve cenâb-ı Îsâ kendi nefsi hakkında, ümmeti için îsâren ve Hakk'a karşı edeben, ümmetini evvelen zikredip عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ dedi. Ya'nî ümmetine râci' olan عَلَيْهِمْ kelimesindeki هُمْ zamîrini, kendi nefsine izâfe eylediği شَهِيدًا kelimesine takdîm etti. / Zîrâ كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ kavlinde Hakk'ı ümmetine takdîm etmiş idi. Binâenaleyh bu sûrette emr-i tekaddümde Hak'la müsâvât mürtefi' olmuş olur. Ve الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ kavlinde ümmetine râci' olan هُمْ zamîrini, Hakk'a râci' bulunan "Rakîb" isminden sonra zikr etti. Zîrâ Rab rütbe-i rubûbiyyet ile tekaddüme müstehaktır.

Ba'dehû Îsâ (a.s.) i'lâm etti ki, "Rakîb" ismi ile müsemmâ olan Hak için, kendine muzâf kıldığı isim dahi sâbittir. Ve o isim dahi عَلَيْهِمْ شَهِيدًا kavlindeki "Şehîd" ismidir. Zîrâ "Rakîb" ismi gibi "Şehîd" ismi dahi esmâ-i ilâhiyyeden bir isimdir. Binâenaleyh Îsâ (a.s.) bu hakîkati beyan için dahi وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (Mâide, 5/117) dedi. İmdi umûm için olan "küll" kelimesini ve enker-i nekerât olduğundan dolayı da "şey"' lafzını zikr etti; ve "Şehîd" ismini de îrâd etti. Ve bu kavliyle kendinin "şehîd" olmasıyla Hakk'ın "Şehîd" olması arasındaki farkı gösterdi. Zîrâ kendinin müşâhedesi, ancak kavminin arasında mevcûd oldukça onların üzerinde vâkı' olur. Halbuki Hakk'ın müşâhedesi böyle bir mevtına mahsûs değildir. Her şeyin zâhiri ve bâtını üzerine ve her meşhûdun ayn-ı sâbitesi ve isti'dâd-ı zâtîsiyle iktizâ ettiği cemî'-i ahvâl ve suveri üzere ezelen ve ebeden ve ilmen ve "ayn"en Şehîd'dir. Ve "şey"in enker-i nekerât olması ne demek olduğu **Fass-ı Lokmânî**'de tafsîl ve îzâh olunacaktır.

İmdi Îsâ (a.s.) وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ dediği hînde, Hak Teâlâ'nın kavm-i Îsâ üzerine Şehîd olduğuna tenbîh eyledi. Zîrâ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ kavliyle her mevtında, her bir meşhûd üzerine olan müşâhedenin Hakk'a âit olduğunu beyân etmiş oldu. Binâenaleyh كُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا kavlindeki şehâdet, mâdde-i îseviyyede, ya'nî cism-i îsevîde, zâhir olan

Hakk'ın şehâdetidir. Nitekim şeref-vârid olan hadîs-i kudsî ile sâbit oldu ki, Hak abdin lisânı ve sem'i ve basarıdır.

Ondan sonra kelime-i îseviyyeyi ve kelime-i muhammediyyeyi dedi. Onun îseviyye olmasına gelince, zîrâ o, Allah Teâlâ'nın kendi kitâbında ondan ihbârı ile kavl-i Îsâ'dır. Ve onun muhammediyye olmasına gelince, imdi o, Muhammed (s.a.v.)den vukū'undan nâşîdir. Ondan sâdır olduğu mekânda, bütün bir gecede onu tekrâr ettiği halde, onunla kāim oldu; ve fecrin tulû'una kadar, onun gayrisine geçmedi. إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Mâide, 5/118) **"Eğer sen onları ta'zîb edersen, onlar Senin kullarındır; ve eğer onları mağfiret edersen Sen Azîz ve Hakîmsin." Ve** هو **zamîr-i gâib olduğu gibi** هم **de zamîr-i gâibdir. Nitekim zamîr-i gâib ile** هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا (Fetih, 48/25) **dedi. İmdi gayb, meşhûd-i hâzır ile murâd olunan şeyden onlar için setr oldu. İmdi zamîr-i gâib ile** إِنْ تُعَذِّبْهُمْ **dedi. Halbuki o, onların Hak'tan onda oldukları hicâbın aynıdır. İmdi Allah Teâlâ onları, onların huzurlarından evvel zikr etti, tâ ki hâzır oluncaya kadar, hamîre acînde tahakküm etmiş olur. Böyle olunca onu kendi misli eyledi.** فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ **"Zîrâ onlar senin kullarındır." İmdi onun üzerine oldukları tevhîdden dolayı hitâbı ifrâd eyledi. Halbuki onlardaki zilletten a'zam / zillet yoktur. Zîrâ onlar için nefislerinde tasarruf yoktur. Binâenaleyh onlar, seyyidlerinin onlardan dilediği şeyin hükmü üzeredir. Halbuki onun için, onlarda şerîk yoktur. Zîrâ "Senin ibâdın" dedi. Böyle olunca ifrâd eyledi. Ve "azâb" ile murâd, onların izlâlidir. Halbuki ibâd olduklarından dolayı, onlardan daha zelîl yoktur. İmdi onların zevâtı, onların ezillâ' olmalarını iktizâ eder. Binâenaleyh Sen onları izlâl etmezsin. Zîrâ Sen onları, abîd olduklarından nâşî, içinde bulundukları zilletten daha da aşağısı ile izlâl etmezsin** (39).

Ba'dehû Îsâ (a.s.) hem kelime-i îseviyye ve hem de kelime-i muhammediyye olan şu إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Mâide, 5/118) "Eğer sen onları ta'zîb edecek olur isen, onlar Senin kulların-

dır; ve eğer mağfiret edecek olur isen, Sen Hakîm olan Azîz'sin'' kavlini dedi. Bu kelâmın îsevî olmasına gelince: Çünkü bu kavl, Allah Teâlâ'nın kendi kitâbı olan Kur'ân-ı Azîmü'ş-şânda, cenâb-ı Îsâ'dan sudûrunu bize haber verdiği için, kavl-i İsâ'dır. Ve muhammedî olmasına gelince: O da, bu kelâmın Muhammed (s.a.v.)den vukū' bulduğu içindir. Zîrâ bu kelâmın fem-i saâdetlerinden sâdır olduğu mekânda, bütün bir gecede bu kelâmı tekrâr buyurdukları halde, o kelâm ile kāim oldu ve tulû'-ı fecre kadar bu kelâmdan başka bir şey söylemediler. Bu hal, Haçc-i Vedâ'da vâkı' olmuş idi. İşte bu kelâm, cenâb-ı Îsâ'dan ümmeti hakkında sudûr ettiği ve (S.a.v.) Efendimiz'den leyle-i kâmilede tekrâr sûretiyle sâdır olduğu için, hem îsevî ve hem de muhammedîdir. Ve bu kelâmdaki إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ لَهُمْ kelimelerinde olan هم ler zamîr-i gâibdir; ''hâ''nın nihâyetine lâhık olan ''mîm'' alâmet-i cem'dir. Nasıl ki هو dahi zamîr-i gâibdir, velâkin vâhid içindir.

Nitekim kelâm-ı ilâhîde bunun nazîri Hak Teâlâ'nın zamîr-i gâib-i cem' ile هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا (Fetih, 48/25) buyurmasıdır. Zîrâ küffâr, kendi vücûd-i izâfîlerinin / müşâhedesinde müstağrak olduklarından Allâh'ı gâib zan ve tahayyül ederler. Bu müşâhedeleriyle ve bu zan ve tahayyülleriyle huzûr-ı Haktan teğayyüb edip cemî'-i mezâhirde zâhir olan Hakk'ı setr ederler. İşte Hak Teâlâ dahi هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا kavlinde onların zannı üzere zâhir olarak ''İnkâr ve setr eden onlar'' dedi; ve cem'-i gâibden kinâye olan هُمْ zamîrini getirdi. İmdi onların cehilleri sâikasıyla Hak hakkında tevehhüm ettikleri gayb, suver-i âlemden ibâret olan meşhûd-i hâzır ile inde'l-ârifîn murâd olunan şeyden, ya'nî vücûd-i Hak'tan, onlar için setr oldu. Zîrâ Hak, mezâhir ile zâhir ve cemî'-i mezâhirde hâzırdır. Ve Hakk'ı maddeden mücerred olarak görmek mümkün değildir. Nitekim tafsîli **Fass-ı Muhammedî**'de gelecektir. Hal böyle iken Hakk'ı gaybe tahsîs edip, O'nu gâibde aramak cehl-i azîmdir. Ve bu hakîkat yukarıda ve وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ kavlinin tefsîr ve îzâhında beyân olundu.

İşte bu nükteye mebnî Îsâ (a.s.) zamîr-i gâib ile إِنْ تُعَذِّبْهُمْ dedi. Halbuki هُمْ zamîr-i gâibinin delâlet ettiği gayb, öyle bir hicâbın ve perdenin aynı oldu ki, bu zamirden kinâye olan kavm, o hicâb içinde Hak'tan muhtecib oldular. Ve bu hicâb, sûret ve taayyün-i Îsâ'nın hicâbıdır. Zîrâ onlar sûret-i mukayyede-i îseviyye ile Hakk-ı mutlaktan muhtecib

oldular. Ve Hakk-ı mutlakın cemî'-i mezâhirde zâhir ve hâzır olduğunu müşâhede edemediler. İmdi Allah Teâlâ onları, Hak'tan hâl-i gaybetlerinde ve O'nun müşâhedesinden hâl-i hicâblarında, lisân-ı Îsâ ile إِنْ تُعَذِّبْهُمْ kavlinde veyâhut Kur'ân-ı Kerîm'de هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا kavlinde mevt ile hicâbın ref'i sûretiyle, Hak'la hâsıl olacak olan huzûrdan evvel zikr etti. Ve gaybette Hakk'ın onları zikr etmesi, onlar için maya oldu; tâ ki bu maya sâyesinde, onlar mevt ile veyâ yevm-i kıyâmette ba's ile hicâbın mürtefi' olması hâlinde, huzûr-ı Hak'ta kāim oldukları vakit, onların vücûdât-ı izâfiyyeleri acîni, ya'nî hamuru, mayanın misli ola; ve bu maya, onların vücûdât-ı izâfiyyelerinde tahakküm ede. Zîrâ Allâh'ın zikri ekberdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ (Ankebût, 29/45) / Ve Hakk'ın onları gaybette zikri, onları kendi hakîkatlerine ircâ' olup, hakāyık ve isti'dâdât-ı zâtiyye ise, maya mesâbesindedir. Ve ashâb-ı evhâmın vücûdât-ı izâfiyyesi ise mayasız hamur mesâbesindedir. Binâenaleyh Hakk'ın onları zikri mayasız hamura maya katmak demek olduğundan, onlar mevt ile ve kıyâmette ba's ile kendi vücûdât-ı izâfiyyelerinin mevhûm olduğuna muttali' olacaklarına ve bu zamandaki mevtının îcâbına göre, kendilerine verilmiş olan vücûdda Hakk'ın zuhûrunu bilâ-hicâb müşâhede edeceklerine mebnî, vücûdât-ı izâfiyyelerinin hamuru mayaya münkalib olarak bu hamur, mayanın misli olur. Binâenaleyh maya, hamurda tahakküm ederek hamuru kendi misli etti.

Ba'dehû cenâb-ı Îsâ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ "Zîrâ onlar senin kullarındır" dedi. Binâenaleyh kâf-i hitâb ile ifrâd ve tahsîs etti. Ve onlar her ne şeye ibâdet ederlerse etsinler, ancak Senin kullarındır. Ve onlar için Senin kulluğundan çıkmak ihtimâli yoktur. Zîrâ cemî'-i mezâhirde zâhir olan Sensin; ve cenâb-ı Îsâ Senin mezâhirinden bir mazhardır. Eğer onlar, benim mazhar-ı îseviyyetimde Sen'i hasr ile ibâdet ederler ise, bu ibâdetleri yine Sana râci' olur. Zîrâ cemî'-i esmâyı câmi' olan ayn-ı vâhidesin. Vâkıâ cehilleri sebebiyle onların buna vukuf ve şuûrları yoktur. Velâkin onlar bu tevhîd-i ıztırârî üzerinedir. Onların bu cehilleri Senden istiğnâlarını icâb etmez. Onlar mâdemki Senin kullarındır, onlardaki zilletten daha büyük zillet olamaz. Zîrâ onların Kayyûm-i vücûdu, Senin vücûd-i mutlakın olduğu cihetle, aslâ onların kendi nefislerinde ve vücûdlarında tasarrufu yoktur. Binâenaleyh efendileri, onlardan ne ister-

se, onlar o şeyin ve o irâdenin hükmüne tâbi'dirler. Ve efendilerinin onların üzerinde vâkı' olan tasarrufunda, aslâ bir şerîk ve ortak yoktur. Binâenaleyh onlar benim mazhar-ı îseviyyetimde, Sen'i hasr etmek sûretiyle beni ilâh ittihâz edip ibâdet etmişler ise, / bu hal, onların hakîkatleri ve ayn-ı sâbiteleri iktizâsındandır. Zîrâ onlar ilm-i ilâhînde bu sûretle ma'lûm-ı ilâhiyyen oldu. Ve senin ilmin ma'lûma ve irâden dahi ilme tâbi'dir. İmdi onların hakâyıkı bu vech ile ma'lûm-i ilâhiyyen olmakla, mertebe-i şehâdette dahi bu sûretle zâhir olmalarını irâde buyurdun. Ve onlar, Senin kulların oldukları ve Sen dahi onların Seyyid'i olduğun için, senin irâde-i ilâhiyyene muhâlefet edebilirler mi idi? Binâenaleyh onlar isti'dâdât-ı zâtiyyelerine müstenid olan irâdene tâbi' oldular. İşte bu nükteye [mebnî] cenâb-ı Îsâ "Senin ibâdın" dedi. Ve عِبَادُكَ kelimesindeki kâf-i hitâb ile ifrâd ve tahsîs eyledi.

Îsâ (a.s.)ın إِنْ تُعَذِّبْهُمْ kavlindeki "azâb"dan murâd dahi, kavminin izlâlidir. Zîrâ hâl-i azâb içinde bulunanda aslâ "izzet" mutasavver değildir, o kimse zelîldir; ve bir azîz ve kāhirin dest-i kudretinde zebûndur. Halbuki kavm-i Îsâ ibâd oldukları cihetle onlardan daha zelîl yoktur. Çünkü abdiyyetleri hasebiyle hiç birisinin kendi nefsinde tasarrufa kudreti yoktur. Onlarda mutasarrıf olan Hak'tır. Ve nefsü'l-emrde onlar dünyâda Senin irâden ile onlara gelen âlâm ve belâyâ ile muazzeb oldukları cihetle zillet içindedirler. Ve kezâ onların a'yân-ı sâbiteleri, bu mertebe-i şehâdette azâb-ı cehl içinde zelîl olmalarını iktizâ eder. Böyle olunca onlar iki kat azâb içindedir. Birisi abd oldukları cihetle Senin dest-i kudretinde zebûn olmaları ve diğeri müstağrak-ı cehâlet olarak Hakk'ı gâibde aramalarıdır. Binâenaleyh Sen onları, içinde bulundukları bu azâbdan daha aşağı azâb ile zelîl etmezsin. Zîrâ dünyâda dest-i kahrında zebûn oldukları gibi, âhirette de bu hâl içindedirler. Bundan daha aşağı ne azâb olur? /

وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ (Mâide, 5/118) **"Ve eğer sen onlar için gafr edersen", ya'nî muhâlefetleri sebebiyle onların müstehak oldukları azâbın îkā'ından Sen onları setr edersen, ya'nî Sen onlar için örtecek bir şey kılarsan, ki onları bundan setr eyleye ve onları onda men' eyleye.** فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ **"İmdi sen muhakkak Azîz'sin", ya'nî menî'u'l-hımâsın. Ve Hak Teâlâ bu ismi kullarından ver-**

diği kimseye verdiği vakit, Hak Mu'izz ile ve kendisine bu isim verilen, Azîz ile mütesemmî olur. İmdi Müntakım ve Muazzib'in, intikām ile azâbdan murâd ettiği şeyden menî'u'l-hımâ olur. Ve yine te'kîden-li'l-beyân fasl ve imâd ile getirdi. Ve âyet إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ **kavlindeki ve** كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ **kavlindeki mesâk-ı vâhid üzere vâkı' olmak için, yine evvelki gibi** إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ **geldi** (40).

Ya'nî Îsâ (a.s.) ba'dehû وَإِنْ تَغْفِرْلَهُمْ dedi ki: Senin emrine muhâlefetleri ve tâatine adem-i imtisâlleri sebebiyle müstehak oldukları azâbın onların üzerine îkāından Sen onları setr edersen, demek olur. "Gafr"-ın ma'nâsı setr ve örtüdür. Nitekim başı muhâfaza etmek için esnâ-yı harbde başi setr eden / zırhın adına "miğfer" derler. Şu halde تَغْفِرْلَهُمْ demek, Sen onlar için bir setr ve örtü yaparsın ki, bu örtü onları, îkā'-ı azâbdan setr eder. Ve onları bu azâbın îkā'ından hıfz ve himâye ve vikāye ve hırâset eyler.

فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ "Sen muhakkak Azîz'sin" ya'nî menî'u'l-hımâsın. "Menî'" mâni' ma'nâsına ve "hımâ" dahi himâye olunan şey ma'nâsına gelir. "Menî'ul'l-hımâ" himâyesi tahtında bulunan şeye gayrin tasallutunu men' eden ma'nâsına olur. Binâenaleyh أَنْتَ الْعَزِيزُ demek, Senin himâye ettiğin şey üzerine vâkı' olacak tasallut ve tecâvüzü, ahadiyyet-i zâtiyyene mahsûs olan izzet ile mâni'sin demek olur. Ve bu ism-i Azîz'i Hak Teâlâ kullarından birisine verdiği ve ona bu isim ile tecellî eylediği vakit, bu abdini "azîz" ettiği için, Hak Teâlâ Mu'izz ismi ile mütesemmî olur. Ve kendisine bu ism-i şerîf verilmiş olan abd dahi, ind-i Hak'ta "azîz" olduğu için, "Azîz" ismi ile mütesemmî olur. Ve ism-i Azîz ile mütesemmî olan abd ise mahmiyy-i Hak olur; ve onun hıfz ve vikāyesi tahtında bulunur. İmdi Müntakım ve Muazzib isimlerinin, intikam ve azâb cinsinden murâd ettiği şeyler her ne ise, ism-i Azîz ile mütesemmî olan abd Hakk'ın himâye-gerdesi olup, Hak bu isimlerin o abd üzerine tasallutunu men' eder. Zîrâ Hak sıfat-ı gafûriyyet ile bir abdini setr ettiği vakit, Gafûr isminin mukābili bulunan esmânın tasallutunu men' eyler.

Ve Îsâ (a.s.) kezâlik beyânı te'kîd için, ulemâ-i nahviyyeden Kûfiyyûn indinde "fasl" ve Basriyyûn indinde "imâd" ile انت kavlini getir-

mek sûretiyle إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Mâide, 5/118) dedi. Ve bu sûretle Hak Teâlâ hazretlerinin istifhâmına karşı verdiği cevapları mübeyyin olan âyet. كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ ve إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (Mâide, 5/117) kavillerindeki / üslûb ve namta muvâfık düşüp mesâk-ı vâhid üzere vâkı' oldu. Ve Îsâ (a.s.) bu kavillerde siyâk ve üslûb üzere إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ dedi.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu âyet-i kerîmedeki ba'zı esrâr-ı îseviyyeyi beyandan sonra ona müteallık olan esrâr-ı muhammediyyenin ba'zısının dahi beyânına şurû' edip buyururlar ki:

> **İmdi Nebî'den suâl ve tulû'-i fecre varıncaya kadar, leyle-i kâmilede, mes'elede Rabb'ine ilhâh idi, ki icâbeti talebden dolayı tekrâr ederdi. İmdi eğer suâlin evvelinde icâbeti işite idi, tekrâr etmezdi. İmdi Hak Teâlâ, onun sebebiyle azâba müstevcib oldukları şeyin fusûlünü, arz-ı mufassal ile, ona arz eder idi. Binâenaleyh her bir arzda ve aynda ona** إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ ـ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Mâide, 5/118) **der idi. İmdi bu arzda, eğer Hakk'ın takdîmini ve onun îsâr-ı cenâbını mûcib olan şeyi göre idi, onlar için değil, onlar üzerine duâ eder idi. Böyle olunca ona ancak şu şeyi arz etti ki, onun sebebiyle, Allah Teâlâ'ya teslîmden ve onun afvine tefvîzdan bu âyetin i'tâ ettiği şeye müstehak oldular** (41).

Ya'nî إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Mâide, 5/118) kelâmı, hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'den suâl ve tulû'-i fecre kadar, bütün bir gecede suâlde Rabb'ine ilhâh olarak vâkı' olmuş idi ki, Hak'tan bu suâle icâbeti taleb buyurduğu için, bu âyet-i kerîmeyi tekrâr ederdi. Eğer suâlin ibtidâsında, Hak'tan icâbet vâkı' olduğunu işite idi, bu âyet-i kerîmeyi böyle bu kadar tekrâr etmez idi.

İmdi Hak Teâlâ (S.a.v.) Efendimiz'e, ümmeti için azâbı mûcib olacak günahların envâ'ını, tafsîlâtıyla göstermek sûretiyle, ya'nî ümmetinden her bir ferdi ve o ferdin günahlarını, birer birer göstererek arz eder idi. Binâenaleyh (S.a.v.) Efendimiz, her bir gösterişte ve her bir ferdi ve günahlarını müşâhede ettiği hînde, Hak Teâlâ'ya إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Mâide, 5/118) der idi. İmdi (S.a.v.) Efendimiz Hakk'ın bu gösterişinde, Hak hakkında mûcib-i

takdîm olan şeyi ve onun îsâr-ı cenâbını îcâb eden şeyi göre idi, ümmetinin lehine değil, bilakis aleyhine duâ eder idi. Ya'nî Hak Teâlâ risâlet-penâh Efendimiz'e ümmetinin a'yânını ve onların günahlarını keşf ettiği vakit, bu arz ettiği efrâd hakkında gösterdiği günahları sebebiyle, kahr ile muâmeleyi irâde eylediğini ve kezâ Müntakım ismiyle onlara tecellî etmek murâdında bulunduğunu irâe ede idi, (S.a.v.) Efendimiz, Hakk'ın murâdını takdîm ve Hak tarafını tercîh edip, afv ve mağfiret talebiyle ümmetinin lehine duâ etmez, belki kahr ve intikâm ile onların aleyhine duâ ederdi. Zîrâ kahr ve intikâm irâdesi, Cenâb-ı Hakk'ın îsâr ve tercîhini mûcib olan şeydir. Çünkü kahr ve intikâm cihetinde abdin aslâ hazzı yoktur; ve bu tecellî onun hakkında nâ-mülâyimdir. Ve afv ve mağfiret envâ'-ı lutuftan olduğundan, bunlarla olan tecellîde abdin haz ve zevkı vardır. Ve irâde-i kahr ve intikâm ise zevk-ı Hak'tır, onda abdin müşâreketi yoktur. Vâkıâ kahr ve intikâmın zımnında dahi lutuf var ise de bu hafîdir. Nitekim / pederi evlâdının kabâhatine gazab edip, darb etmek sûretiyle, ona kahr•ile mütecellî olur. Bu tecellîde yalnız pederin zevkı vardır ki, çocuğunu dövünce onun gazabı kesb-i sükûnet eder. Halbuki bu dayak çocuk için bi't-tabi' zevk-âver bir şey değildir. Fakat onun zımnında çocuğun te'dîbi fâidesi mündemic olduğundan, bu tecellîde lutf-i hafî vardır.

Böyle olunca Hak Teâlâ hazretleri bu arzda, (S.a.v.) Efendimiz'e, ancak şu şeyi arz etti ki, o gösterdiği şey sebebiyle, onun ümmeti, Allah Teâlâ'ya teslîmden ve onun afvine tefvîzdan bu âyetin i'tâ ettiği şeye müstehak oldular. Ya'nî bu âyet-i kerîmede azâb ile afvin Hakk'a müfevvaz olduğu beyan buyrulmakta olduğundan ve Hak Teâlâ'nın hîn-i arzında Efendimiz'e ümmetinin ayrı ayrı efrâdı ve yalnız günahları gösterildiğinden ve günah ise mağfireti iktizâ eylediğinden, bu âyetin verdiği şey, ahvâl-i ümmetin Hakk'a teslîmi ve Hakk'ın afvine tefvîzı olur; ve ümmetinin müstehak olduğu şey de bunlardan ibâret olur. Beyt:

Âyna-i mağfiret sûret-i isyânedir
Halk günâh etmese, halk eder âhar ilâh.

Ve vârid oldu ki muhakkak Hak, duâsında abdinin savtına muhabbet ettikde, ondan i'râzan değil, onun hakkında hubben icâbeti te'hîr eder; tâ ki bu, ondan tekerrür eyleye. Ve işte bu-

nun için, ism-i Hakîm'i getirdi. Ve Hakîm, eşyâyı kendi mevzı'lerine vaz' eden kimsedir. Ve sıfâtıyla hakâyıkının iktizâ ettiği ve taleb eylediği şeyden onlar ile udûl etmez. İmdi Hakîm, tertîbi Alîm'dir (42).

Ya'nî hadîs-i şerîfte vârid oldu ki: Hak Teâlâ hazretleri bir kulunun duâsında savtına muhabbet ettikde, o kuldan i'râz ettiği için değil, belki onu sevdiği için, talebenin is'âfını te'hîr eder. / Ve bu te'hîri, o abd talebinde ilhâh ve ısrâr etsin ve duâsını tekrâr eylesin diye yapar. Ma'lûmdur ki, abdin talebi ve duâsı ya kalben veyâ lisânen olur. Zîrâ lisânın kelâmı olduğu gibi kalbin dahi kelâmı vardır. Allah Teâlâ hazretleri ise, cehren ve sırren olan münâcâtı işittir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur. وَاِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَاِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى (Tâhâ, 20/7) Binâenaleyh, abdin savtına taalluk eden muhabbet-i ilâhiyye her ikisine de şâmil olur.

Ve cenâb-ı Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (r.a.) **Fîhî Mâ Fîh** nâmındaki eser-i âlîlerinde bu ma'nâyı şöylece beyân buyururlar:

می آوردند که حق تعالی می فرماید که ای بندهٔ من حاجت ترا در حالت دعا و ناله زود بر آوردی اما آواز و نالهٔ تو مرا خوش می آید در اجابت جهت آن تأخیر می افتد تا بسیار بنالی که آواز و نالهٔ تو مرا خوش می آید مثلا دو کدا بر در شخصی آمدند یکی مطلوب و محبوب و آن دیکر عظیم مبغوضست خداوند خانه کوید بغلام که زود و بی تأخیر بآن مبغوض نا نپارهٔ بده تا از در ما زود آواره شود و آن دیکر را که محبوبست و عده دهد که هنوز نان نپخته است صبر کن تا نان برسد و بپزد

Ya'nî "Rivâyet olundu: Hak Teâlâ hazretleri: Ey kulum, duâ ve münâcât hâlinde, senin hâcetini sür'atle kazâ ederdim; fakat senin savtın ve münâcâtın bana hoş gelir. Onun için icâbette te'hîr vâkı' olur; tâ ki bana hoş gelen sadânı ve münâcâtını tekrîr ve teksîr eyleyesin. Meselâ iki dilenci bir şahsın kapısına geldiler. Birisi matlûb ve mahbûbdur. Ve diğeri ise azîm-i mebğûzdur. Hâne sâhibi kölesine der ki: "O mebğuz olan dilencinin kapıdan serî'an mündefi' olması için, çabuk ve bilâ-tehîr bir parça ekmek ver!" Halbuki o mahbûb olan dilenciye: "Henüz ekmek pişmemiştir; sabr et, ekmek pişsin de versinler" diye savsaklar. Ve bu ma'nâyı **Mesnevî-i Şerîf**'lerinde de aynen böyle beyan buyururlar: **Mesnevî:**

پیش شاهد باز چون آید دو تن — آن یکی کمپیر و دیکر خوش ذقن
هر دو نان خواهند او زوتر فطیر — آرد و کمپیر را کوید که کیر
وان دیکر را که‌خوشستش قد و خد — کی دهد نان بل بتأخیر افکند
کویدش بنشین زمانی بی کزند — که بخانه نان تازه می پزند
چون رسد آن نان کرمش بعد کد — کویدش بنشین که حلوا می رسد

Tercüme: ''Bir mahbûb-dostun huzûruna biri ihtiyâr, diğeri tâze ve hoş-zekan iki kimse geldikde ekmek taleb etseler, o şâhid-bâz derhal ekmeği getirip o ihtiyara, al! der. Ve ona boyu ve çehresi hoş gelen diğerine, ekmek verir mi, belki te'hîr eder. Ona der ki, biraz rahatça otur; zîrâ evde tâze ekmek pişiriyorlar. Vaktâki ona sıcak ekmeği verir, ba'dehû ona otur ki, tatlı geliyor, der.''

İşte Hak Teâlâ hazretlerinin sevdiği kullarıyla muâmelesi böyle olduğundan, Habîb-i Kibriyâ'sı hakkında dahi aynı muâmelede bulundu. Ve (S.a.v.) Efendimiz duâsında bu sebeble ilhâh edip bu âyet-i kerîmeyi bütün bir gece tekrâr eyledi. Ve duâda te'hîr-i icâbet, hikmet-i ilâhiyyeye müstenid bulunduğu için, Îsâ (a.s.), فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Mâide, 5/118) kavlinde ''Azîz''den sonra ''Hakîm'' ismini getirdi. Ve ''Hakîm'' eşyâyı kendi mevzi'lerine vaz' eden kimseye derler; ''zâlim''in zıddıdır. Zîrâ ''zulm'' lügatte bir şeyi mevziinin gayrine vaz' etmek ma'nâsına gelir. Bu ise cehl iktizâsıdır. Hak Teâlâ ise cehilden münezzehdir. Her şeyi yerli yerine vaz' eder; ve her şeyin hakîkati ve sıfâtı neyi iktizâ ediyorsa, ihâta-i ilmiyyesiyle, onu vaz' eder; ve onu tecâvüz etmez. Binâenaleyh ''Hakîm'', tertîbi pek ziyâde bilen zâttır. Ve duânın te'hîr-i icâbeti hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Şîsî**'de murûr etmiştir. /

İmdi Resûl (a.s.), bu âyetin tekrârında, Allah'dan ilm-i azîm üzerine idi. Binâenaleyh kim ki bu âyeti ve onun gayrisini tilâvet ederse, böyle tilâvet etsin; ve illâ ona sükût evlâdır. İmdi Allah Teâlâ bir abde her hangi bir emr ile nutuk etmeğe tevfîk verdikde, onu ona muvaffak etmedi, illâ ki onun hakkında, onun icâbetini ve kazâ-i hâcetini irâde ettiği halde tevfîk verdi. Böyle olunca hiç bir kimse, kendisine tevfîk verilen şeyin mütezammın olduğu şeyi istibtâ' etmesin. Ve Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in bu âyet üzere muvâzabatı vech ile cemî'-i

ahvâlinde muvâzabat etsin; tâ ki icâbeti kulağı ile yâhut sem'i ile işite, nasıl isterse; yâhut Allah Teâlâ nasıl işittirirse, eğer suâl-i lisân ile mücâzât ederse, sana kulağın ile işittirir; ve eğer ma'nâ ile mücâzât ederse, sem'in ile işittirir (43).

Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in bu âyet-i kerîmeyi tekrârı, ilhâh ve ısrâr üzerine vâkı' olduğunu ve bu da suâlin ibtidâsında icâbeti işitmemesinden nâşî bulunduğunu ve diğer taraftan ümmetinin a'yânı ve günahları birer birer Cenâb-ı Hak tarafından kendisine arz edilmesi üzerine, onlar için mağfiret talebi maksad-ı âlîsine / müstenid bulunduğunu cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz bâlâda beyan buyurmuş idi. Bu beyandan anlaşılır ki, (S.a.v.) Efendimiz bu âyet-i kerîmeyi tekrâr ettikçe, kendilerine ulûm-i ilâhiyye ve maânî-i gaybiyye cilve-ger olduğundan, bu tekrârda Allah Teâlâ cânibinden ilm-i azîm üzerine idi. Fakat taleb-i mağfireti mütezammın olan her bir tekrâra karşı Hakk'ın icâbetini işitmemiş idi. Ancak her bir tekrar bir ilmin husûlüne sebeb olur idi. Şu halde Hak tarafından icâbetin te'hîri hikmete müstenid idi. Şu halde bu âyet-i kerîmenin tâ-be-sabâh (S.a.v.) Efendimiz tarafından tekrar tekrar tilâvet buyrulması, ilm-i risâlet-penâhînin tezâyüdüne sebeb oldu. Binâenaleyh kim ki bu âyet-i kerîmeyi veyâhut âyât-ı kur'âniyyeden diğer birisini tilâvet edecek olursa, risâlet-penâh Efendimizin tilâvet buyurdukları gibi tilâvet etsin. Zîrâ âyet-i kerîmenin maânî-i münîfesi tedebbür ve tefekkür ile tilâvet olunursa, kāri'in kalbine cânib-i Hak'tan maânî-i gaybiyye tulû' eder. Ve bu sûretle bilmediği esrâr-ı kur'âniyyeye muttali' olur. Fakat lisânen Kur'ân okuyup da, fikren âfâk ile meşgûl olursa, fikrini cem' ve kalbini Hak cânibine imâle edinceye kadar, o kimseye sükût etmek evlâ olur. Kāri'-i Kur'ân, kelâm-ı Hakk'ın tercümânıdır; ve tercüman bir kelâmı nakl ederken, elbette onun ma'nâsını tefekkür ve teemmül eder. Eğer fikri başka şeylerle meşgûl olursa tercümanlık edemez. Çünkü, ne söylediğini bilmez. İmdi kelâm-ı mahlûku nakl ederken tedebbür ve tefekkür lâzım olunca, kelâm-ı Hakk'ı nakl ederken ne derece i'tinâ lâzım geleceği cüz'î bir mülâhaza ile nümâyân olur. /

İşte bu hakîkati beyânen Hz. Mevlânâ (r.a.) **Fîhi Mâ Fîh**'de buyururlar ki:

آورده اند که در زمان رسول علیه السلام از صحابه هر که یك سوره یانیم سوره یاد کرفتی او را عظیم خواندندی و با انکشت نمودندی که سورهٔ یاد آرد برای آنکه ایشان قرآنرا میخوردندی منی نان یاد و من خوردن عظیم باشد. الا که در دهان کنند و بخایند و بنیدازند هزار خروار توان خوردن آخر می کویند که (رب تال القرآن و القرآن یلعنه) پس این در حق کسی است که از معنئ قرآن واقف نیست

Ya'nî "Rivâyet olundu ki Resûl (a.s.) zamânında sahâbeden her kim bir veyâhut yarım sûre ezberlese idi, onun ezberinde bir sûre vardır diye onu i'zâm ederler ve parmakla gösterirler idi. Bunun sebebi o idi ki, onlar Kur'ân'ı yerler idi. Bir kimsenin altı veyâ on iki batman ekmek yemesi, elbette azîm bir haldir. Ancak ağzına alıp çiğnedikten sonra, çıkarmak şartıyla, bin yük ekmek yemek mümkündür. Nihâyet رب تال القرآن و القرآن یلعنه ya'nî "Çok Kur'ân tilâvet edenler vardır ki Kur'ân onlara la'net eder" vârid olmuştur. İmdi bu, Kur'ân'ın ma'nâsına vâkıf olmayan bir kimse hakkındadır."

Suâl: Kur'ân-ı Kerîm lisân-ı arabî üzere münzeldir. Küre-i arzda üç yüz milyon raddesinde mevcûd olan ehl-i islâmın cümlesi arab olmadığı gibi, lisân-ı arabîye vukūfları da yoktur. Şimdi bunlar, ma'nâsını bilmedikleri için Kur'ân tilâvetinden sarf-ı nazar mı etsinler?

Cevap: Gerek Şeyh-i Ekber ve gerek Hz. Mevlânâ (r. anhümâ)nın kelâmları, Kur'ân-ı Kerîm'in ma'nâ-yı münîfini anlamağa terğib ve teşvîktir. Yoksa Kelâmullâh'ın tilâvetinden men' değildir. Kur'ân kelâmullah olmak i'tibâriyle, bir kimse ma'nâsını / bilmeksizin tilâvet etmiş olsa bile, onun envâr-ı ma'nevîyyesinden müstefîd ve me'cûr olur. Velâkin Kur'ân'ı yalnız ölülerin ervâhına ithâfı i'tiyâd edip, onun maânî-i münîfesini öğrenip anlamak merâkında bulunmamak azîm hamâkattır. Onun için (S.a.v.) Efendimiz طلب العلم فریضة علی کل مسلم و مسلمة ya'nî "Taleb-i ilim her bir müslim ve müslime üzerine farzdır." Ve kezâ اطلبوا العلم ولو بالصین ya'nî "Çin'de bile olsa ilmi taleb ediniz!" buyururlar. Binâenaleyh her bir müslime Kur'ân'ın maânî-i münîfesini, ulemâya bi'l-mürâcaa sorup anlamak vecîbedir. Husûsiyle her lisanda yazılmış, az-çok kütüb-i tefâsîr mevcûddur. Lisânımızın şîvesine muvâfık bir türkçe ile yazılmamıştır, eski türkçedir, gibi bir takım vâhî bahânelerle, onlara mürâcaattan istinkâf etmek ve Kur'ân'ın maânî-i mücmelesini olsun anlamaktan mahrûm kalmak revâ değildir. Bir arşın kumaş mübâyaa edece-

ğimiz vakit, iyisini alabilmek için bilenlere mürâcaat etmekten üşenmediğimiz halde, maâdimize ve hayât-ı ebediyyemize taalluk eden bir mes'eledeki tekâsül ve müsâmahamız za'f-ı îmândan mütevellid olsa gerektir.

İmdi Allah Teâlâ bir kulunu umûrdan bir emr ile nutka muvaffak ettiği vakit, o kulunu, o nutka muvaffak etmedi, illâ ki o nutkun o kul hakkında icâbetini ve o kulun kazâ-yı hâcetini murâd ettiği halde, muvaffak etti. Şu halde abdin lisânından cârî olan duâ, Hakk'ın icâbetini murâd ettiği duâ olur; ve Hak onun duâsını kabûl ve hâcetini kazâ etmek istediği için o duâyı onun lisânından cârî kılar.

فاذا وفق الله العبد... الخ kavli, iki metin evvelde zikr olunan فما عرض عليه الا ما استحقوا به ... الخ ibâresine merbûttur. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz'in tekrâr ettiği duâ, Hakk'ın onu nutka muvaffak ettiği bir emrdir. Ve bu nutuk her bir arz-ı ilâhî üzerine sâdır olur idi. Ve âyet-i kerîmeden ibâret olan bu nutkun verdiği şey dahi, ahvâl-i ümmetin Hakk'a teslîmi
115 ve Hakk'ın afvine tefvîzı idi. Binâenaleyh Hak Teâlâ / ümmet-i Muhammed'in afvini murâd buyurduğu halde, (S.a.v.)i bu nutka muvaffak eyledi.

İmdi mâdemki Hak Teâlâ kabûlünü murâd eylediği duâyı abdinin lisânından cârî kılıyor, şu halde hiç bir kimse, kendisine tevfîk verilen şeyin, ya'nî duânın mütezammın olduğu şeyi, ya'nî icâbeti istibtâ etmesin; ya'nî icâbetin te'hîriyle mağmûm olmasın. Aslâ fütûr getirmeyip Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in bu âyet-i kerîme üzere muvâzabatı vech ile cemî'-i ahvâlinde, Hakk'ın kendisini muvaffak ettiği duâyı bi't-tekrâr muvâzabat etsin ve talebinde ilhâh eylesin. Zîrâ hadîs-i şerîfte ان الله يحب الملحين ya'nî "Allah duâsında ilhâh edenleri sever" vârid olmuştur. Duâsında o kadar tekrâr ile ilhâh etsin, tâ ki Hakk'ın icâbetini cismin âlet-i simâ'ı olan kulağı ile veyâhut kalbin âlet-i simâ'ı olan hâsse-i sem'i ile işite; hangi lisanla suâl edersen o sem' ile sâmi' olursun. Yâhut Allah Teâlâ, sana icâbeti ne keyfiyetle işitirirse o sûretle işittirsin. Eğer suâl-i lisân ile mücâzât ederse, sana kulağın ile işittirir. Ve eğer ma'nâ ile mücâzât ederse, sem'in ile işittirir.

Hz. Şeyh (r.a.) "mücâzât" ta'bîrini isti'mâl buyurdu. Zîrâ mücâzât amelin mukābilidir. Ve Allah Teâlâ'dan taleb ve duâ, amellerden bir nevi' ameldir. Senin amelin lisân ile vâkı' olan sûalden ibâret olunca, amelinin cezâsı olmak üzere Hak Teâlâ dahi sana icâbeti, cismin âlet-i

simâ'ı olan kulağın ile "Lebbeyk, / ey kulum!" dediğini işittirir. Ve eğer amelin lisân-ı kalbin ile vâkı' olan sûalden ibâret olursa, yine amelline mukābil bir cezâ olmak üzere "Lebbeyk yâ abdî!" dediğini sana sem'-i kalbin ile işittirir. Ve taleb ettiğin şey isti'dâd-ı ezelîne muvâfık ve onun serîan husûlü mukadder ise derhal vâkı' olur; değil ise vakt-i mukaddere te'hîr olunur. Fakat vakt-i duâda "Lebbeyk" kavli aslâ teahhur etmez. İcâbet-i kavliyye ile icâbet-i fiiliyye hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Şîsî'**de murûr etmiş idi. "Hâzâ min fazlı Rabbî".

Hitâm: Cemâdi'l-âhire 338/2 Mart 336. Salı gecesi, sâat-i ezânî 2,5.

بسم الله الرحمن الرحيم

XVI

[BU FASS KELİME-İ SÜLEYMÂNİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN "HİKMET-İ RAHMÂNİYYE" BEYÂNINDADIR]

Ma'lûm olsun ki rahmet, biri zâtî diğeri sıfâtî olmak üzere iki kısımdır. Ve bu iki rahmetten her birisi dahi, husûsiyyet ve umûmiyyet i'tibâriyle iki kısma ayrılır ki, şu halde rahmet dört asıl üzerine mebnî olmuş olur.

Asl-ı evvel: Rahmet-i âmme-i zâtiyyedir. Bu rahmet, zât-ı ahadiyyette mahfî olan niseb ve şuûnâtın, Hakk'ın kendi zâtında kendi zâtına tecellîsi sûretiyle, mertebe-i ilimde sübût bulmalarıdır. Ta'bîr-i diğerle Hakk'ın zât-ı ahadiyyetinde sıkıntı içinde kalmış olan esmâsını nefes-i rahmânîsiyle tenfîs edip, onlara vücûd-i ilmî i'tâsı sûretiyle bu sıkıntıdan âzâd etmesidir ki, bu rahmet cemî'-i esmâya âmmdır.

Asl-ı sânî: Rahmet-i hâssa-i zâtiyyedir. Bu rahmet, Hakk'ın ba'zı kullarına muhabbeti âsârından olan inâyet-i ezeliyyedir. Ve bu inâyet için hiçbir sebeb ve vesîlenin dahl ve te'sîri yoktur. Meselâ enbiyâ-i zî-şân (aleyhimü's-selâm) haklarında sebk eden inâyet-i ezeliyye bu nevi'dir. Zîrâ onlardan hiçbir amel ve hizmet sebk etmediği halde a'yân-ı sâbiteleri ilm-i ilâhîde nübüvvetle sübût bulmuştur.

Asl-ı sâlis: Rahmet-i âmme-i sıfâtiyyedir. Bu rahmet, eşyânın kâffesine vâsi' olan rahmet-i zâtiyye-i âmmenin hükmüdür. Zîrâ rahmet-i âmme-i zâtiyye îcâbiyle ilimde sübût bulan a'yân-ı sâbitenin sûretleri, bu a'yân hükmünce a'yân-ı kevniyye sûretleriyle zâhir oldular.

Asl-ı râbi': Rahmet-i hâssa-i sıfâtiyyedir. Bu rahmet dahi, rahmet-i zâtiyye-i hâssanın hükmü olup süadâ-ı ezeliyyeye mahsûstur. Zîrâ Hakk'ın ba'zı kullarının a'yân-ı sâbiteleri hakkında mesbûk olan inâyet-i ezeliyye hükmünün bu hazret-i şehâdette dahi zuhûru lâ-şekktir.

İşte Süleyman (a.s.)ın, rahmet-i âmme-i zâtiyye ve rahmet-i hâssa-i zâtiyyenin hükümleri olan rahmet-i âmme-i sıfâtiyye ve rahmet-i hâssa-i sıfâtiyye ile ihtisâsı ve bu ihtisâs hasebiyle âlemde hükmü ve tasarrufu âmm olması / ci-

hetinden Kelime-i Süleymâniyye "hikmet-i rahmâniyye"ye mukārin kılındı. Binâenaleyh Hak Teâlâ Süleyman (a.s.)a âlem-i ulvî ve süflîyi müsahhar kıldığından, ins ve cinde ve vuhûş ve tuyûrda ve bilcümle hayvânât-ı berriyye ve bahriyyede su, hava, toprak ve ateşte hüküm ve tasarrufu zâhir oldu. Nitekim onun bu tasarrufâtı âyât-ı kur'âniyyede beyan buyrulmuştur. Süleyman (a.s.), bu nevi' tasarrufâtından olmak üzere, Yemen Melike'si olan Belkīs'e hitâben yazdığı mektûbu, Hüdhüd kuşuna tahmîlen irsâl etti. Belkīs böyle âdet hilâfında olan bir tarîkla mektûbun vusûlünü vüzerâsına ihbâren إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ (Neml, 27/29) dedi. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu âyet-i kerîmenin mâ-ba'dini tefsîren zikr ile bu fass-ı münîfe şurû' edip buyururlar ki:

*

* *

Tahkîkan bu, ya'nî mektûb, Süleyman'dandır ve tahkîkan o, ya'nî onun mazmûnu بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ (Neml,27/30) **dir. İmdi ba'zı nâs, ism-i Süleymân'ın ismullah üzerine takdîmini aldılar. Halbuki böyle değildir. Onlar bunda Süleyman (a.s.)ın Rabb'ine olan ma'rifetine lâyık olmayan şeyden sezâvâr olmayan şeyle tekellüm ettiler** (1).

Ya'nî Hüdhüd kuşu, Süleyman (a.s.)ın mektûbunu getirdiği vakit Belkīs vüzerâsına hitâben: "Bana bir mektûb-i kerîm, ya'nî vâcibü'l-ikrâm bir mektûb ilkā olundu. O mektup Süleyman'dandır. Ve onun mazmûnu dahi "Bismillâhirrahmanirrahîm"dir. dedi. Ulemâdan bir tâife إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ (Neml, 27/30) ibâresini mektûbun münderecâtına haml edip dediler ki: "Süleyman (a.s.) mektûbun ser-nâmesinde evvelâ kendi ismini ve ba'dehû ismullâhı zikr etti. Zîrâ mülûk-i cebâbire böyle bir mektûb aldıklarında hiddet edip gurûr ve azametlerinden nâşî mürsile hakāreten, mektûbun ser-nâmesini yırtarlar idi. Binâenaleyh şâyet Belkīs dahi mektûbun ser-nâmesini yırtarsa, hakārete ma'rûz kalan isim, ismullah olmamak üzere, Süleyman (a.s.) ser-nâmede ismullah üzerine kendi ismini takdîm etti." / İşte onlar يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ (Neml, 27/29-30) âyet-i kerîmesinin tefsîrinde bu ma'nâyı aldılar. Halbuki hakîkat-i hâl onların dedikleri gibi değildir. Belki يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ ya'nî "Ey nâs, bana vâcibü'l-ikrâm bir mektup ilkā olundu, ki Süleyman'dandır" kavli, mektûbu irâe ile huzzâra hitâben Belkîs'in kavlidir.

Ba'dehû Belkîs, mektûbun mazmûnunu beyâna şurû' edip: وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ أَلاَّ تَعْلُوا عَلَيَّ وَأْتُونِي مُسْلِمِينَ (Neml, 27/30-31) Ya'nî mektûbun içinde "Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm'den sonra benim üzerime taazzum ve teâlî etmeyin. Müslimîn olduğunuz halde bana gelin!" denilmiştir, dedi. Binâenaleyh mektûbun ibtidâsında Süleyman (a.s.)ın ismi değil, besmele-i şerîfe muharrer idi. Ulemâdan ba'zıları bâlâda zikr olunan bu kıyl ü kāl ile Süleyman (a.s.)ın Rabb'ine olan ma'rifetine lâyık olmayan şeyi söylemiş oldular. Zîrâ ma'rifet-i ilâhiyye edeb ve ta'zîmi iktizâ eder. Ve ta'zîm-i ilâhî ise, ismullâhın takdîmi ile olur. Böyle olunca Süleyman (a.s.)ın, Belkîs ser-nâmeyi yırtar, mülâhazasıyla kendi ismini, ism-i ilâhi üzerine takdîmi, mugâyir-i ta'zîm ve edeb olur. Halbuki bir nebiyy-i zî-şân bu gibi noksânî-i ma'rifetten müberrâdır.

Ve dedikleri şey nasıl lâyık olur? Halbuki Belkîs: "Bana mektûb-i kerîm ilkā olundu", yanî ona ikrâm olunur, der. Ve ancak onların buna hamlleri, Kisrâ'nın Resûlullah (s.a.v.)in mektûbunu parçalamasıdır. Halbuki Kisrâ, hepsini kırâat edip mazmûnunu ârif olmayınca, onu parçalamadı. İmdi Belkîs dahi muvaffak olduğu şeye muvaffak olmasa idi, böyle yapardı. Binâenaleyh Süleyman (a.s.)ın isminin ismullah üzerine takdîmi ve onun adem-i te'hîri, sâhibinin hürmeti sebebiyle, mektûbu ihrâktan himâye eder olmadı / (2).

Ya'nî ulemâ-i zâhireden ba'zılarının tefsîri gibi bu âyet-i kerîmeyi tefsîr etmek nasıl lâyık olur? Zîra bir kimseye birinden mektup gelince, evvelâ sâika-i merâk ile onu tamâmen okur ve münderecâtına muttali' olur. Ba'dehû karârını verip, yapacağı şeyi yapar. Ulemânın buna haml etmeleri, mektûb-i Resûllah (s.a.v.)in, Kisrâ tarafından parçalanması hâline kıyâs ise de, Kisrâ mektûbun hepsini okuyup münderecâtına vâkıf olduktan sonra, onu parçalamış idi. Halbuki Belkîs dahi mektûbu tamâmen kırâat etti; ve hidâyet-i ezeliyyesi sebebiyle münderecâtını kalben kabûl ederek vüzerâsını cem' edip: "Ey erkân-ı devlet, bana vâcibü'l-ikrâm bir mektup verildi, ki Süleyman (a.s.)dandır; ve mazmûnu da şundan ibârettir" dedi. Belkîs, bir mu'cize-i nebî olmak üzere, mektû-

bun Hüdhüd kuşu ile irsâlini görmesi üzerine kalbinde eser-i kabûl zâhir oldu. Nitekim **Mesnevî-i Şerif**'de buyrulur:

موجب ایمان نباشد معجزات　　بوی جنسیت کند جزب صفات
معجزات از بہر قهر دشمن است　　بوی جنسیت پی دل بردن است

Tercüme:''Mu'cizât-ı enbiyâ mûcib-i îmân olmaz; ancak cinsiyyet kokusu cezb-i sıfât eder. Mu'cizât düşmanın kahrı içindir. Cinsiyyet kokusu ise, gönül cezbi içindir.''

İşte Süleyman (a.s.) ile Belkîs arasında mazhariyyet-i esmâ cihetinden bûy-i cinsiyyet var idi. Binâenaleyh mektûbun münderecâtını kabûl edip ''mektûb-i kerîm'' dedi. Kisrâ'ya gelince onda bûy-i cinsiyyet yok idi. Mektûb-i Risâletpenâhî, şekâvetinin zuhûruna sebep oldu. Mektûbu parçalamak gibi bir edepsizliği irtikâb etti. **Mesnevî:**

چون خدا خواهد که پردهٔ کس درد　　میلش اندر طعنهٔ پاکان برد

Tercüme:''Hak Teâlâ bir kimsenin perdesini yırtmak murâd edince, onun meylini pâk olan enbiyâ ve evliyânın ta'nı cihetine götürür.''/

5 Eğer Belkîs, bu vücûd-i kevnîde muvaffak olduğu îmâna, ayn-ı sâbitesinin ilm-i ilâhîde sübûtu hîninde ezelen muvaffak olmasa idi, o da Kisrâ'nın yaptığını yapardı. İşte bu tafsîlâttan anlaşılır ki, ulemâ-i zâhireden ba'zılarının zannettikleri vechile, Süleyman (a.s.) kendi azamet ve saltanat-ı meşhûresi sebebiyle, Belkîs'i hürmet etmeğe mecbûr etmek için, mahzâ mektûbu parçalanmaktan sıyâneten, kendi ismini te'hîr etmeyip, ismullah üzerine takdîm etmiş değildir. Zîra bu sûret, Süleyman (a.s.)ın Rabb'ine olan ma'rifetine lâyık görülmez. Binâenaleyh bu mütâlaa, Süleyman (a.s.)ı medh sûretinde zemm olur.

İmdi Süleyman (a.s.) ''rahmet-i imtinân'' ile ''rahmet-i vücûb'' olan iki rahmet îrâd eyledi ki, onlar ''er-Rahmân'', ''er-Rahîm''dir. Böyle olunca Hak, Rahmân ile imtinân ve Rahîm ile îcâb eyledi. Ve bu vücûb, imtinândandır. Binâenaleyh Rahîm duhûl-i tazammun ile Rahmân'a dâhil oldu. Zîrâ Hak Sübhânehû rahmeti kendi üzerine yazdı, tâ ki abd için, Hakk'ın kendi nefsi üzerine vâcib kıldığı bu rahmet, bu abdin ityân

eylediği a'mâlden Hakk'ın zikr eylediği şey sebebiyle, Allah üzerine hak ola. Abd, bununla bu rahmet-i vücûbiyyeye müstehak olur (3).

Ya'nî Süleyman (a.s.) mektûbun baş tarafına ism-i ilâhîyi yazdıktan sonra, rahmet-i imtinâna dâll olan "er-Rahmân" ve rahmet-i vücûba dâll olan "er-Rahîm" isimlerini zikr ederek bu iki rahmeti îrâd eyledi.

Rahmet-i imtinân: Bu rahmet zât-ı ahadiyyede mündemic olan bilcümle esmâyı, Hakk'ın kendi zâtına olan / tecellîsi ile ilminde peydâ kılmasıdır. Ve hakâyık-ı eşyâ olan suver-i ilmiyyenin bu sûretle sübûtu için, onların hiç bir amel ve hizmetleri sebk etmiş değildir. Belki inâyet-i zâtiyyedir. Ve Rahmân vücûd-i âmmın aynı olduğu cihetle, bu rahmet-i rahmâniyye, vücûdun kâffesine şâmildir. Ve hiç bir şey bu rahmetten hâlî değildir; ve hattâ Hakk'ın esmâsı mertebe-i ahadiyyette, O'nun zâtının aynı olduğu cihetle, zât-ı Hakk'a da şâmildir. Zîrâ onun aynıdır. Ve işte bu rahmet, hiç bir amel mukâbilinde vâkı' olmadığı ve belki zâtın muktezâsı bulunduğu için, buna "rahmet-i imtinân" denildi. Ve "Rahmân" ismi bu rahmete delâlet eyledi.

Rahmet-i vücûb:Bu rahmet, ba'de'l-vücûd, muktezâ-yı isti'dâd hasebiyle sâdır olan amel mukâbilinde vâkı' olur. Ya'nî bir kimse bu âlem-i şehâdette, Allâh'ın Resûl'üne îmân ve şerîatine tevessül edip a'mâl-i sâliha işlerse, Hakk'ın kendi nefsi üzerine vâcib kıldığı bu rahmet-i husûsiyyeye nâiliyyete kesb-i istihkâk eyler. Bu rahmeti, كتب على نفسه الرحمة (En'âm, 6/12) âyet-i kerîmesiyle, Hak kendi nefsine vâcib kıldığı için "rahmet-i vücûb" denildi; ve "Rahîm" ismi bu rahmete delâlet eyledi.

İmdi Hak Teâlâ, ilimde a'yân-ı sâbitelerini ta'yin ve aynda onları îcad etmek sûretiyle, cemî'-i mevcûdât üzerine hükmü umûmî olan "Rahmân" ismi ile imtinân eyledi. Nitekim وَرَحْمَتِى وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) ya'ni "Benim rahmetim her şeye vâsi'dir"buyurur. Zîrâ rahmet-i âmme kâffe-i eşyâ için vücûd-i âmmdır. O dahi اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ (Nûr, 24/35) âyet-i kerîmesinde beyan buyurduğu nurdur ki, her şeyi o nûr ile zulmet-i ademden ızhâr eyler. Ve isti'dâdlarının iktizâsı olarak ibâdından sâdır olan a'mâl-i takvâya mükâfâten vâkı' olan rahmeti dahi kendi üzerine vâcib kılmakla, ba'zı mevcûdât üzerine hükmü husûsî olan "Rahîm" ismi ile îcâb eyledi. Ve bu "rahmet-i vücûb","rahmet-i im-

tinân''dandır. Binâenaleyh ''Rahîm'' ismi, duhûl-i tazammun ile ''Rahmân'' isminin içine dâhil olur. Zîrâ Hak zât-ı ahadiyyetinde meknûn olan esmâya rahmet ile onları kerb-i müzâyakadan tenfîs etti. Cümlesinin hakāyıkı ilm-i ilâhîde sâbit oldu. Kâffe-i eşyâya müsâvâten vâsıl olan bu rahmet umûmîdir. Fakat bu hakāyık-ı sâbite içinde bulunan ba'zıları hakkında hubb-i ezelîsi eseri olmak üzere inâyet-i mahsûsa-i ilâhiyye sebk etti. Bunlar enbiyâ ve evliyâ ve bilcülme mü'minînin a'yân-ı sâbiteleridir. Binâenaleyh âlem-i vücûdda bu inâyet-i ezeliyye hasebiyle onlardan a'mâl-i saliha zâhir oldu. Ve bu amelleri mukābilinde de / Hak onlara, kendi üzerine vâcib kıldığı rahmet ile mütecellî oldu. Şu halde ''rahmet-i vücûb'' ''rahmet-i imtinân''a dâhil oldu. Çünkü bunların vücûdu rahmet-i âmme ile zâhir olmasa idi, rahmet-i hâssanın mahall-i tecellîsi bulunmaz idi. Ta'bîr-i diğerle, umûm husûsu ve mutlak mukayyedi mutazammındır. Binâenaleyh hâssın âmm tahtına dâhil olması kabîlinden olarak rahmet-i rahîmiyye, rahmet-i rahmâniyye tahtına dâhil oldu.

Ve kullardan bu mesâbede olan kimse, kendisinden âmil olan kim olduğunu bilir. Ve amel, insandan sekiz a'zâ üzerine taksîm olunmuştur. Ve tahkîkan Hak Teâlâ, kendisi onlardan her bir uzvun ''hüviyyet''i olduğunu ihbâr eyledi. Böyle olunca onlarda âmil olan Hakk'ın gayri olmadı. Halbuki sûret, abd içindir. Ve hüviyyet onda, ya'nî onun isminde mündericdir, gayr değildir. Zîrâ Hak Teâlâ zâhir olan ve halk denilen şeyin aynıdır. Ve bu sebeble ism-i Zâhir ve ism-i Ahir abd için oldu. Ve onun olmayıp ba'dehû olması ve onun zuhûru O'na mütevakkıf bulunması ve ondan amelin sudûru da O'na mütevakkıf olması sebebiyle, ism-i Bâtın ve Evvel oldu. Binâenaleyh sen halkı gördüğün vakit Evvel'i, Ahir'i, Zâhir'i ve Bâtın'ı görürsün (4).

Ya'nî ibâddan bu mesâbede olan, ya'nî amel-i sâlih işleyerek ''rahmet-i vücûb''a müstehak olan kimse, kendi vücûdundan amel edenin kim olduğunu, ya'nî Hak olduğunu bilir. Zîrâ onun vücûdu / hüviyyet ve bâtın cihetiyle Hakk'ın aynıdır. Ve belki Hakk'ın sıfât-ı ârızası olmak i'-

tibâriyle zâhir cihetinden dahi Hakk'ın gayri değildir. Ve onun vücûdu, "rahmet-i imtinân"ın muktezâsıyla zâhir olduğundan, bu rahmet-i vücûb dahi rahmet-i imtinânın içinde bulunmuş olur. Ve abdin işlediği amelleri Hak îcâd eder. Ve amel, insanın sekiz a'zâsı üzerine taksîm olunmuştur ki, onlar da: Göz, dil, kulak, el, karın, âlet-i tenâsül, ayak ve kalbdir. Ve bu a'zâdan her birisine, hâline münâsib, bir teklîf-i ilâhî vâkı' olmuştur ki, abd onlara müteretteb olan vazîfeden herbirini îfâ etmekle, Hakk'ın kendi nefsi üzerine vâcib kıldığı rahmete istihkak kesb eder. Ve Hak Teâlâ كنت له سمعا و بصرا و يدا و لسانا ... الخ hadîs-i kudsîsi ile, bu sekiz a'zâdan herbirinin hüviyyeti olduğunu haber verdi. Halbuki bu sekiz a'zâyı şâmil olan sûret, abdin sûretidir. Ve Hakk'ın hüviyyeti abdde, ya'nî Hakk'ın isminde mündericdir, gayr değildir. Çünkü abdin a'zâsının sebeb-i hareketi onun bâtınıdır. Ve abd kendi bâtınında bir fiilin icrâsını tasmîm etmedikçe, o fiilin icrâsına münâsib olan uzvu müteharrik olmaz. Ve abdin bâtını, mazhar olduğu esmâ-yı ilâhiyyeden bir isimdir ki, onun müdebbiri ve rûhudur. Onu tahrîk eden ancak o isimdir. Ve isim, müsemmânın aynıdır. Ve abdin zâhiri, o ism-i müteayyindir. Binâenaleyh Hakk'ın hüviyyeti, yine Hakk'ın bir ism-i müteayyini bulunan abdin vücûd-i zâhirinde münderic olmuş olur ki, bu da gayr değildir. Şu halde abdin mazharında amel eden Hakk'ın gayri olmuş olmaz. İşte bundan dolayı, Hak Teâlâ, zâhir olan ve halk tesmiye olunan şeyin aynıdır. Çünkü halkın hey'et-i mecmûası, Hakk'ın esmâyı müteayyinesinden ibârettir. Ve keyfiyyet-i taayyün, letâfet ve kesâfet gibi, umûr-i nisebiyye-i ademiyyedir. İşte bu taayyün ve zuhûr ve kesâfet sebebiyle, Hakk'ın Zâhir ve Âhir isimleri, abd için vâkı' oldu. Zîrâ abd, evvelce bu sûret-i kesîfede mevcûd / değil idi, sonradan mevcûd oldu. Binâenaleyh onun için "zâhir" ve "âhir" mefhumları lâzım geldi. Ve abdin zuhûru Hakk'ın vücûduna mütevakkıf olduğu ve kezâ abden amelin zuhûru dahi onun hüviyyeti ve bâtını olan Hakk'a mütevakkıf bulunduğu cihetle, Hak için dahi Bâtın ve Evvel isimleri sâbit oldu. Zîrâ abdin vücûdu, Hakk'ın vücûdundan başlamıştır. Ve abd zâhir oldukda, Hak abdin vücûdunda bâtın olmuştur.

Misâl: Bir şeftâlî çekirdeğini diktiğimiz vakit ondan bir ağaç zâhir olur. Çekirdeğe nazaran bu ağaç zâhiriyyet ve âhiriyyet sıfatlarıyla mevsûf olur. Zîrâ evvelce vücûdu yok idi, sonradan çıktı. Binâenaleyh ağacı

"zâhir" ve "âhir" isimleriyle tesmiye ederiz. Ve kezâ ağacın vücûdu çekirdeğin vücûduna mütevakkıftır ve ondan başlamıştır. Şu halde çekirdekte evveliyet olduğu için, onu "evvel" ismiyle tesmiye ederiz. Ve ağaç zâhir olunca çekirdek gâib olup bâtına gider ve onun bâtını olur. Bu halde de çekirdeğe ağacın "bâtını" deriz.

İşte sana Evvel'i, Âhir'i, Zâhir'i ve Bâtın'ı gösteren şey, ancak halkın vücûdudur. Eğer halkın vücûdu olmasa idi, nisebden ibâret olan bu isimler meşhûd olmaz idi.

Ve Süleyman (a.s.) bu ma'rifetten gâib değil idi. Belki bu ma'rifet ondan sonra bir kimse için âlem-i şehâdette, onunla zuhûr lâyık olmayan mülktendir (5).

Ya'nî bu îzâh olunan ma'rifete Süleyman (a.s.) vâkıf idi. Ve bu ma'rifet öyle bir mülktür ki, Süleyman (a.s.)dan sonra, dünyâda bu mülk ile zuhûr, kimseye lâyık değildir. Zîrâ o hazret رَبِّ اغْفِرْلِى وَهَبْ لِى مُلْكًا لاَ يَنْبَغِى لاَحَدٍ مِنْ بَعْدِى (Sâd, 38/35) yânî "Yâ Rabbi beni mağfiret et ve bana mülk ihsân eyle ki, benden sonra bir kimseye lâyık olmasın!" diye duâ etti. Ve bu taleb onun ayn-ı sâbitesinin isti'dâdına muvâfık idi. Binâenaleyh vücûd-i aynîde saltanat-ı bâtıne ve zâhire ile zuhûr etti. Ve ma'rifet-i ilâhiyyeden ibâret olan saltanat-ı bâtınesi olmasa idi, saltanat-ı zâhiresi kâmil olmaz idi. Şu halde Süleyman (a.s.)ın bu ma'rifeti mülk nev'indendir. Ve ona "mülk" ta'bîri sahîhdir. Ve kendisinden sonra hiç bir kimsenin bu mülk ile zuhûru lâyık olmamasına gelince, sebebi budur ki: Hakk'ın tecellîsi bi-hasebi'l-esmâdır; ve esmâ yekdîğerinden mümtâz ve muhteliftir. Ve bi't-tabi' onların isti'dâdlarında dahi bu ihtilâfât mevcûddur. Ve Hak iki mazhara aynı tecellîyi ve bir mazhara da iki aynı tecellîyi etmez. Ya'nî tecellîde tekrâr yoktur. Ve Süleyman (a.s.)ın ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı bu idi; tecellî de ona göre oldu. İşte her bir mazhar dahi cenâb-ı Süleyman (a.s.) gibi, lisân-ı isti'dâd ile kendisinden sonra kimseye lâyık olmayan bir mülkün ihsânı talebindedir. Şu kadar ki bu mülk-i matlûb, darlıkta ve vüs'atte muhteliftir. Ve hakîkat-i Süleyman (a.s.)ın min-indillâh rahmet-i âmme ve hâssanın bütün envâ'ına ihtisâsı hasebiyle, ona bâtın ve zâhiri câmi' olmak üzere, bir mülk-i vesî' olundu. Ve saltanatla zâhir olup, o mülk-i

vesî'de tasarruf eyledi.

İmdi ma'rifet-i ilâhiyye-i külliyye ile mütehakkık olan kümmel ve aktâb, her ne kadar hilâfet-i ilâhiyyeyi hâiz olup emr-i Hak ile, âlem-i ulvî ve süflîde tasarruf ederler ise de, sûrî olan pâdişahlık makāmında zâhir olmazlar. Maahâzâ ma'nâda her birisi Süleymân-ı zamandır. **Mesnevî:**

آن سلیمانی دلا منسوخ نیست در سر و سرّت سلیمانی کنی است

Tercüme: ''Ey gönül, o Süleymanlık mensûh değildir. Senin başında ve sırrında Süleymanlık etmek vardır.''

/ İmdi Süleyman (a.s.)a i'tâ olunan şey, muhakkak Muhammed (s.a.v.)e i'tâ olundu. Halbuki onunla zâhir olmadı. Böyle olunca, geceleyin onu katl etmek için gelen İfrît'i, Allah Teâlâ temkîn-i kahr ile temkîn eyledi.* Binâenaleyh sabâh olunca Medîne'nin çocukları onunla oynasınlar diye, onu tutup mescidin direklerinden bir direğe bağlamağa kasd etti. İmdi Süleyman (a.s.)ın duâsını yâd etti. Allah Teâlâ İfrît'i zelîlen redd eyledi. Böyle olunca Resûl (a.s.), üzerinde ikdâr olunduğu şeyle zâhir olmadı. Ondan sonra Süleyman (a.s.)ın ''mülken'' kavli, âmm olmadı. Binâenaleyh biz onun bir mülk-i hâssı murâd ettiğini bildik. Ve biz gördük ki, Allah Teâlânın ona i'tâ eylediği mülkün her bir cüz'ünde, cenâb-ı Süleyman, muhakkak müşârik kılındı. Böyle olunca biz bildik ki, Hz. Süleyman ancak bunun mecmû'una muhtass kılındı (6).

Ya'nî Süleyman (a.s.)a verilen saltanat-ı bâtıne ve zâhire, muhakkak Muhammed (s.a.v.) Efendimiz'e de verildi. Böyle olduğu halde (S.a.v.) Efendimiz, bu saltanatla zâhir olmadı; ve tarîk-ı ubûdiyyette yürüyüp, siyâdet cihetine aslâ iltifât buyurmadı; ve انا سيد ولد آدم ولا فخرلى ya'nî ''Ben veled-i Adem'in seyyidiyim, halbuki iftihâr etmem''; ve انا ابن امرأة تأكل القديد ya'nî ''Ben kadîd ekl eden bir kadının oğluyum'' dedi. Kendisinde bu saltanat bulunduğu halde onunla zâhir olmamasının delîli budur ki: Gece vakti (S.a.v.) Efendimiz'e sû'-i kasd için bir İfrît

gelmiş idi. ''İfrît'' tâife-i cinnin habîs ve mütearrız olanlarına verilen isimdir. Hak Teâlâ risâlet-penâh Efendimiz'e o İfrît'i kahr etmeğe kudret verdi. Ve bu kudrete binâen mefhar-i enbiyâ Efendimiz, sabah olunca Medîne-i tâhirenin çocukları o İfrît ile oynamaları için, onu tutup Mescid'in direklerinden bir direğe bağlamak istedi. Fakat bu hînde risâlet-penâh Efendimiz, Süleyman (a.s.)ın وَهَبْ لِى مُلْكًا لاَ يَنْبَغِى لاَحَدٍ مِنْ بَعْدِى (Sâd, 38/35) duâsını tahattur buyurdu. Ve o İfrît üzerinde tasarruf etmekten fârig oldu. Bunun üzerine Allah Teâlâ, İfrît'i, hiç bir şey yapamadığı ve zelîl olduğu halde geri gönderdi. Binâenaleyh Resûl (a.s.) / kendisine verilen saltanat ve kudret ile zâhir olmadı. Zîrâ Hak'tan bunu taleb etmedi. Ve Süleyman (a.s.) ise, bunu istediği için bu saltanatla zâhir oldu.

Fakat Süleyman (a.s.)ın duâsındaki ''mülken'' kavli, ya'nî ''Yâ Rabbi bana bir mülk ver ki, benden sonra hiç bir kimseye lâyık olmasın'' (Sâd, 38/35) demesi, ne kadar mülk varsa hepsini bana ver, demek gibi umûmî bir ma'nâyı şâmil değildir. Biz bundan bildik ki, Süleyman (a.s.) emlâkin umûmunu murâd ve onu taleb etmemiş, belki bir mülk-i husûsîyi istemiştir. Ve biz gördük ki, Allah Teâlâ'nın ona verdiği mülkün her bir cüz'ünde, tasarruf husûsunda, cenâb-ı Süleyman ortak kılındı. Zîrâ Süleyman (a.s.), meselâ bir şahısta tasarruf buyurmak murâd ettikde, elbette o şahsın dahi kendi nefsinde tasarrufu vardır. Ve tasarruf ve hüküm sâhibi olan saltanat-ı zâhire erbâbı için dahi bu hal mevcuddur. Nitekim bir kimse kölesine: ''Ayağa kalk!'' diye emr etse, fiil-i kıyâm kölenindir, efendinin değildir. Eğer köle serkeş ise kendi nefsindeki kudreti, adem-i kıyâm cânibine sarf eder. İşte cenâb-ı Süleyman tasarruf husûsunda, bir şahsın kendi nefsindeki tasarrufuna iştirâk etmiş olur. Binâenaleyh o, zamânında mülkte müstakillen mutasarrıf değil idi. Belki bi'l-iştirâk mutasarrıf idi. Ve onun böyle bi'l-iştirâk tasarrufu, ancak mülkün mecmû'-i eczâsında vâkı' olmuştur. Ve ancak bunda ihtisâsı olmuştur; ve bu ihtisâsı ile zuhûr eylemiştir.

/ Ve biz hadîs-i İfrît ile bildik ki, o ancak zuhûra muhtass kılındı. Ve muhakkak mecmû'a ve zuhûra muhtass kılınır. Ve eğer Resûlullah Efendimiz, hadîs-i İfrît'te ''Allah Teâlâ onun üzerine bana kudret verdi'' demese idi, biz, ''Onu tutmağa kasd

ettiği vakit, Resûl (a.s.), Allah Teâla ona İfrît'i tutmağa kudret vermediğini bilmek için, ona Süleyman (a.s)ın duâsını tahattur ettirdi'' der idik. İmdi Allah Teâlâ İfrît'i zelîl olduğu halde redd eyledi. Vaktâki ''Allah Teâlâ onun üzerine bana kudret verdi'' dedi, bildik ki, muhakkak Allah Teâlâ ona onda tasarruf vehb etti. Ba'dehû muhakkak Allah Teâlâ onu hatırlattı. Binâenaleyh Süleyman (a.s.)ın duâsını tezekkür eyledi. Şu halde onunla teeddüb etti. Böyle olunca biz bundan bildik ki, Süleyman (a.s.)dan sonra halktan bir kimse için lâyık olmayan şey, umûmda bununla zuhûrdur (7).

Ebâ Hüreyre (r.a.)in (S.a.v.) Efendimiz'den nakl eylediği hadîs-i şerîfte buyrulur ki: ''Dün gece bir İfrît, namazımı kat' etmek istedi. Allah Teâlâ bana, onu tutmağa kudret verdi. İstedim ki onu tutayım ve Mescid'in direklerinden bir direğe bağlayım; tâ ki Medîne'nin çocukları ve hepiniz ona nazar edesiniz. Fakat birâderim Süleyman (a.s.)ın duâsını hatırladım ki رَبِّ اغْفِرْ لِى وَهَبْ لِى مُلْكًا لاَ يَنْبَغِى لاَحَدٍ مِنْ بَعْدِى (Sâd, 38/35) demiş idi. Ve o İfrît'i, murâdına nâil-i zafer olmaktan nevmîd ve hasret-zede olduğu halde terk ettim.''

İşte bu hadîs-i İfrît'ten bildik ki, Süleyman (a.s.) ancak tasarruf ile zuhûra muhtass kılındı. Ve onun ihtisâsı muhakkak mülkün mecmû'unda tasarrufta ve tasarruf ile zuhurdadır. Ve eğer Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz bu hadîs-i İfrît'te ''Allah Teâlâ onu tutmağa bana kudret verdi'' kaydını beyan buyurmasa idi, biz der idik ki: Sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz İfrît'i tutmak istediği vakit, Allah Teâlâ kendilerine İfrît'i tutmak kudretini vermediğini bilmesi için, ona Süleyman (a.s.)ın duâsını hatırlattı. Fakat şimdi bunu diyemeyiz./ Zîrâ risâlet-penâh Efendimiz kendisinde İfrît'i tutabilecek kudret olduğunu beyan buyurmuşlardır. Demek ki Allah Teâlâ Fahr-i âlem Efendimiz'e, İfrît'te tasarruf için kudret verdiği halde, Habîb-i edîb-i Kibriyâ Efendimiz, mahzâ Süleyman (a.s.)a mevhûb olan bu nevi' tasarrufta iştirâkten teeddüben tevakkī ve ictinâb buyurdular. Ve edebe riâyetten nâşî, cenâb-ı Süleyman üzerine galebe edip tasarrufla zâhir olmadılar. Binâenaleyh biz bildik ki, Süleyman (a.s.)dan sonra halktan hiç bir kimseye lâyık olmayan şey, mülkün umûmu üzerinde tasarruf ile zâhir olmak keyfiyyetidir. Ya'nî

Süleyman (a.s.)dan sonra hiç bir kimsenin umûm-i mülk üzerinde tasarruf etmesi lâyık olmaz. Fakat bir mülk-i husûsî üzerinde tasarrufu lâyık olur. Nitekim hudûd ile mahdûd olan memleketler üzerinde hükümrân olan pâdişahlar olduğu gibi, efrâd-ı insâniyyeden herbir ferdin dahi kendi nefsinde ve âilesi efrâdı üzerinde tasarrufâtı vardır. Ve bu tasarrufların cümlesi bir mülk-i husûsî üzerinde vâkı' olan tasarrufâttandır ki, Süleyman (a.s.)dan sonra zâhir olmuş ve kıyâmete kadar dahi yine öylece zâhir olacaktır.

Ve bizim bu mes'eleden garazımız, Süleyman (a.s.)ın zikr eylediği iki isimde olan iki rahmete kelâm ve tenbîhden gayri değildir ki, onların lisân-ı arab ile tefsîri "er-Rahmân", "er-Rahîm"dir. Böyle olunca Allah Teâlâ rahmet-i vücûbu takyîd eyledi; ve rahmet-i imtinânı dahî وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) **kavlinde, hattâ esmâ-yı ilâhiyyeye, ya'nî hakāyık-ı nisebe ıtlâk etti. Binâenaleyh onların üzerine bizim ile imtinân eyledi** (8).

15 /Cenâb-ı Şeyh (r.a.)in bu kelâm-ı âlîleri bir suâl-i mukadderin cevâbıdır. Meselâ biri çıkıp diyebilir ki: Hz. Süleymân'ın tekellüm ettiği lisân-ı arabî değil, belki ibrânî idi. Binâenaleyh Belkîs'e yazmış olduğu mektûbun baş tarafına, lisân-ı arabî üzere nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyet-i bulunan besmele-i şerîfeyi yazması nasıl olabilir? Hz. Şeyh buna cevâben buyururlar ki: Belkîs'e gönderilen mektûbda lisân-ı arabla aynen "er-Rahmân" "er-Rahîm" isimleri muharrer değil idi. Belki ibrânî lisânında bu iki ism-i arabînin mukābili olan isimler yazılmış idi. Ve maksad, Süleyman (a.s.)ın o iki isimde Hakk'ın iki rahmetini zikr eylediğini beyandan ibârettir.

İmdi Hak Teâlâ كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ (En'âm, 6/12) âyet-i kerîmesiyle kendi nefsi üzerine vâcib kıldığı için "rahmet-i vücûb" denilen rahmeti, فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ (A'râf, 7/156) âyet-i kerîmesinde beyan buyurduğu vechile, amel-i sâlih işleyen ehl-i takvâya mahsûs kılmak sûretiyle takyîd eyledi; ve وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) âyet-i kerîmesinde, onlardan hiç bir hizmet mesbûk olmadığı halde, her şeye, hattâ esmâ-yı ilâhiyyeye, ya'nî niseb-i zâtiyyenin hakāyıkına şâmil kıldığı için,

"rahmet-i imtinân" denilen rahmeti dahi ıtlâk etti.

Ma'lûm olsun ki, Allah'ın isimleri, kendi nisbetlerinin hakâyıkıdır. Ve "niseb" dahi esmâ-yı ilâhiyyeyi yekdîğerinden ayıran şeydir. Çünkü her bir İsm-i ilâhî iki şeye delâlet eder. Bu delâletlerden birisi doğrudan doğruya Zât'a, diğeri zâtın husûsiyyetinedir. Ve "İsim" bu husûsiyyet-i zâtiyye ile diğer İsim'den ayrılır. Ve medlûl-i Zât oldukda, onun ahadiyyeti i'tibâriyle o İsim, Zât'ın ve Zât dahi, o İsm'in aynıdır. Binâenaleyh mertebe-i ahadiyyette mahv ve müstehlek olmak i'tibâriyle zât-ı ahadiyyenin aynı olan esmâ hakkında, "rahmet-i imtinân ile merhûmdur" demek câiz değildir. Çünkü o mertebede zuhur yoktur ki, rahmet mevzû'-i bahs olabilsin. "Rahmet-i imtinân ile merhûm olan" ancak esmânın niseb-i ademiyyesi ve hakâyık-ı mümeyyizesidir. Bu da ismin medlûl-i sânîsidir. İşte bu niseb-i ademiyye ve hakâyık-ı mümeyyize, nefes-i rahmânî ile dıyk-ı ademiyyetten halâs olup her birisinin sûreti, istî'dâd-ı zâtîsi muktezâsınca, vücûdda zâhir olur. /

Ve "niseb" iki vecih üzeredir. Birisi, hayat, ilim, sem', basar, kudret gibi Hakk'a mensûb olan niseb-i zâtiyyedir. Bunların taayyünât-ı i'tibâriyyeden ibâret olan a'yân-ı kevniyyede tahakkuku, ancak zât-ı Hak iledir. Zîrâ bu taayyünât umûr-i ademiyyedir. Kendilerinin vücûd-ı müstakılli yoktur ki ilim, sem', basar gibi kendilerinde zâhir olan nisebin, kendilerine mensûb addi mümkin olabilsin. Belki onlarda zâhir olan bu niseb, niseb-i zâtiyyenin nisebidir. Zîrâ suver-i âlem, a'yân-ı sâbitenin zıllîdir. Ve a'yân-ı sâbite ise, şuûnât-ı zâtiyye olan esmânın zıllidir. Binâenaleyh suver-i âlem zıllin zılli olur. Böyle olunca "Benim rahmetim her şeye vâsi'adır" (A'râf, 7/156) kavli muktezâsınca esmâ-yı ilâhiyye, ya'nî hakâyık-ı niseb dahi "rahmet-i imtinân" tahtına girer. Şu halde Hak esmâya bizim ile ihsân eyledi. Zîrâ esmâ-yı ilâhiyye, zât-ı Hak'ta müstehlek idi. Onların suver-i ilmiyyesi nefes-i rahmânî ile, a'yân-ı sâbitemizin âyînelerinde müteayyin olup birbirinden ayrıldı. Binâenaleyh Hak, bizim ademdeki hakâyık-ı gaybiyyemiz ile, esmâ üzerine ihsân etti.

İmdi biz esmâ-yı ilâhiyyeye ve niseb-i rabbâniyyeye olan rahmet-i imtinânın netîcesiyiz (9).

Zîrâ Hak, dıyk-ı ademiyyetten halâs etmek sûretiyle, esmâya rahmet

etti. A'yân-ı sâbitemizin âyînelerinde onların suver-i ilmiyyeleri zâhir oldu. Ve vücûd-i mutlak-ı Hak bi't-tenezzül, bu sûretlerin muktezâsına göre, müteayyin olmakla vücûdât-ı kevniyyemiz peydâ olarak, bu vücûdlarda, o esmânın âsâr ve ahkâmı zuhûra geldi. Binâenaleyh biz esmâyı ilâhiyye ve niseb-i rabbâniyyeye olan rahmet-i imtinânın netîcesi olduk.

/ Ondan sonra Hak Teâlâ, rahmetini bizim için, bizim zuhûrumuz sebebiyle, kendi nefsi üzerine vâcib kıldı. Ve bize de, tahkîk, kendisi bizim hüviyyetimiz olduğunu bildirdi. Tâ ki biz, muhakkak rahmeti kendi nefsi üzerine ancak kendi nefsinden nâşî vâcib kıldığını bilelim. İmdi rahmet, Hak'tan hâriç olmadı. Binâenaleyh kimin üzerine imtinân etti? Halbuki vücudda ondan gayri bir şey yoktur. Ancak şu kadar vardır ki, halkın ulûmda tefâzulu zâhir olduğu için, lisân-ı tafsîl hükmünden lâbüddür. Hattâ ahadiyyet-i ayn ile berâber, bu bundan daha âlimdir, denilir. Ve onun ma'nâsı, taalluk-ı ilimden, taalluk-ı irâdenin naksı ma'nâsıdır. İmdi bu mufâzale sıfât-ı ilâhiyyede vâkı'dir; ve taalluk-ı irâdenin taalluk-ı kudret üzerine, kemâli ve fazlı ve ziyâdeliği ma'nâsıdır (10).

Ya'nî Hak Teâlâ esmânın sûretlerini bizim a'yân-ı sâbitemizin âyînelerinde peydâ ve vücûdât-ı hâriciyyemizde onların âsâr ve ahkâmını izhâr etmek sûretiyle, o esmâya "rahmet-i rahmâniyye-i imtinâniyye" ile rahmet ettikten sonra, bizim bize zuhûrumuz sebebiyle kendi nefsi üzerine "rahmet-i rahîmiyye-i vücûbiyye"yi vâcib kıldı. Binâenaleyh her şey, rahmet-i imtinân ile merhûm ise de, rahmet-i vücûbiyye ile merhûm değildir. Zîrâ herkesin kendi hakîkati, kendisine zahir olmaz. Ve herkes kendi hakîkatini ârif değildir. Ve ma'rifet-i nefs ise, takvânın netîcesi ve hakîkatidir. Binâenaleyh "rahmet-i vücûbiyye" ile merhûm olan ehl-i takvâdır. Ve bu rahmet ancak onlara mahsûstur.

Fakat zannetme ki Hak, bu rahmeti kendi nefsinin gayrisine tahsîs etti. Zîrâ kendisi bizim "hüviyyet"imiz olduğunu كنت سمعه و بصره ... الخ hadîs-i kudsîsinde bize bildirdi. Ve Hakk'ın bize bunu bildirmesi, şunun içindir ki, Hak rahmetini ancak kendi nefsinden nâşî, kendi nefsi üzerine vâcib kıldığını biz bilelim. Çünkü onun nefsi, bizim "hüviy-

yet''imizdir. Ve onun vücûdu, vücûd-i hakîkî ve bizim vücûdumuz ise, onun vücûduna muzâf olan bir vücûd-i i'tibârîdir. Binâenaleyh o, bizim bâtınımızdır. Ve onun nefsi, bizim bâtınımızın / ve hüviyyetimizin aynıdır. Böyle olunca rahmet, Hakk'ın vücûdundan hâriç olmadı. Şu halde rahmet eden Hak olduğu gibi, rahmet olunan dahi Hak'tır. Ve mâdemki ''râhim'' ve ''merhûm'' olan Hak'tır; binâenaleyh Hakk'ın imtinânı ve ihsânı kimin üzerine olur? Halbuki vücûdda ondan gayri bir şey yoktur. Ve bu gördüğümüz taayyünât-ı kesîre, O'nun vücûd-i mutlakının taayyün ve takayyüdünden başka bir şey değildir. Vâkıâ bu, böyledir. Velâkin ''halk'' dediğimiz vücûdât-ı izâfîye nazar ettiğimiz vakit, onların ilimlerde yekdîğerinden farklı olduğunu görüyoruz.

İşte bu tefâzul zâhir olduğu için, lisân-ı tafsîlin hükmü vardır. Ve bu lisân-ı tafsîlin hükmü iktizâsınca, ayn-ı Hakk'ın ahadiyyeti ve bilcümle kesret-i nisebiyyenin o ayn-ı ahadiyyette izmihlâli ile berâber, bu bundan daha âlimdir, denilir. Eğer lisân-ı tafsîlin hükmü olmasa böyle denilmez idi. Zîrâ ayn-ı ahadiyyetten başka vücûdda bir şey yoktur ki, bu ve şu diye gösterilebilsin. Ve eğer niseb-i zâtiyyenin nisebi olan ''halk'' dediğimiz şey olmasa, lisân-ı tafsîlin hükmü bir mahall-i cereyân bulmaz idi. Ve bu tefâzul, ya'nî sıfâtın tefâzulu vechi iledir. Ve ''tefâzul''un ma'nâsı, Hakk'ın irâdesinin bir şeye taalluku, ilminin taallukundan nâkıs olması ma'nâsınadır. Zîrâ kâffe-i eşyâ her zaman Hakk'ın ma'lûmudur. Fakat kâffe-i eşyâya, her zaman Hakk'ın irâdesi taalluk etmez. Ya'nî Hakk'ın bildiği şeye, irâdesi taalluk etmez. Binâenaleyh ilmin ma'lûmâta taalluku, irâdenin ma'lûmâta taallukundan daha umûmîdir. Birisi kâmil, diğeri nâkıstır. Nitekim âyet-i kerîmede buyrulur: وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا (Talâk, 65/12) Şu halde ilim her zamanda her şeye müteallıktır. Fakat اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ اِذَا اَرَدْنَاهُ اَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (Nahl, 16/40) âyet-i kerîmesi mûcibince Hakk'ın bir şeye olan irâdesinin taalluku vakten-mine'l-evkāt vâkı' olur. Ve ilm ile irâde sıfât-ı ilâhiyyeden olup beyinlerinde kemâl ve naks zâhir olmakla tefâzul sâbit olmuş olur. Ve sıfât-ı ilâhiyye arasında bu vechile tefâzul sâbit olunca, onların mezâhiri olan a'yân-ı halkıyyede dahi bu tefâzulun eseri zâhir olur. Ve kezâ tefâzulun ma'nâsı Hakk'ın irâdesinin taallukunun, kudretinin taalluku üzerine kemâli ve fazlı ve ziyâdeliği ma'nâsıdır. / Zîrâ evvelâ bir şeye irâde taalluk etmeyince, ona kudret taalluk etmez. Binâenaleyh ilim,

irâde ve irâde dahi kudret üzerine hâkimdir. İşte görülüyor ki, sıfât arasında tefâzul mevcûddur.

> **Ve kezâlik sem'-i ilâhî ve basar-ı ilâhî ve cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ba'zısı ba'zısı üzerine tefâzulda derecât üzerinedir. Ahadiyyet-i ayn ile berâber "Bu, bundan daha âlimdir" denilmekten, halkta zâhir olan tefâzul dahi böyledir. Ve nitekim her bir ism-i ilâhîyi takdîm ettiğin vakit, onu cemî'-i esmâ ile tesmiye edersin; ve onu onlar ile vasf eylersin. Halktan zâhir olan şey dahi böyledir. Onda her şeyin ehliyyeti vardır ki, o şey, onunla mefdûl kılındı. İmdi âlemden her bir cüz' âlemin mecmûudur. Ya'nî o cüz' bütün âlemin hakāyık-ı müteferrikātına kābildir** (11).

Ya'nî sıfât-ı ilâhiyyede mufâzale sâbit olunca, onlardan sâdır olan esmâ-i ilâhiyye arasında dahi fark ve tefâzul sâbit olur. Ve esmâ-i ilâhiyye beyninde tefâzul sâbit olunca dahi, bu esmânın mahall-i zuhûr-i âsârı olan halk arasında da tefâzul zâhir olur. Ve bu a'yân-ı halkıyye vücûd-i müstakıl sâhibi olmayıp, Hakk'ın ayn-ı ahadiyyeti ile kāim olmakla berâber, mahzâ bu tefâzul-i nisebiyyeden nâşî, "Bu bundan daha âlimdir" denilir. Ve böyle denilmekle halk arasındaki tefâzul zâhir olur. Maahâzâ bu niseb-i muhtelife, ayn-ı ahadiyyette müttehiddir. Nitekim sen bir ism-i ilâhîyi alıp takdîm etsen, ya'nî müsemmâ mevzi'ine vaz' etsen, o ismi cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ile tesmiye edersin; ve onu
20 bütün esmâ ile vasf eylersin. Zîrâ ahadiyyet mertebesinde / bilcümle sıfât ve esmâ zât-ı Hakk'ın aynıdır. Bu i'tibâr ile her hangi bir ismi almış olsan cemî'-i esmâyı almış olursun.

Misâl: Şahs-ı vâhidin bir çok sıfât ve esmâsı vardır. Bunların cümlesi onun ayn-ı ahadiyyetinde müctemi'dir. Meselâ "ressâm" ismini alsak, isimlerinin hepsini almış oluruz. Zîrâ ressam dediğimiz vakit, bu isim ile müsemmâ olan şahsın diri, bilici, işitici, görücü, dileyici, gücü yetici, söyleyici, îcâd edici, sâni', âkıl, hakîm, musavvir ilh... olduğunu da söylemiş oluruz. Ve bu sıfât ve esmâ, o şahsın zâtının aynıdır, gayri değildir.

İşte her bir isim nasıl ki cemî'-i esmâyı câmi' ise, o esmânın mezâhiri bulunan halkta zâhir olan şey dahi böyledir. Onda her şeyin ehliy-

yeti vardır ki o şey, o ehliyyetle mefdûl kılındı. Ya'nî mefdûl olan her şey indinde, onun üzerine fâzıl olan her şeyin ehliyyeti vardır. Binâenaleyh âlemden her bir cüz', âlemin mecmûudur. Ya'nî o cüz' bütün âlemin hakāyık-ı müteferrikātına şâmildir.

Ma'lûm olsun ki âlem, min-haysü'l-mecmû' âyîne gibidir ki, Hak vücûh-i esmâiyyenin kâffesiyle onda tafsîlen görünür. Ve bu âlemden her bir zerre dahi bir âyînedir ki, Hak o vücûh-i esmâiyyeden birisiyle onda mün'akis olmuştur. Zîrâ her bir zerre esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin sûretidir ki, o ismin cemâli onda zâhir olmuştur. Esmâ-i cüz'iyyeden her bir ismin bi'l-külliyye cemî'-i esmâ ile muttasıf olduğu bâlâda misâl ile îzâh olundu. İmdi bilcümle esmâ zât-ı ahadiyyette müttehid olup yekdîğerinden husûsiyyât-ı sıfât ve niseb ile ayrılmışlardır. Ve sıfât ile niseb mutlaka bi'l-kuvve zâtın lâzımıdır; ve aslâ zâttan münfekk olmazlar. Binâenaleyh her şeyde, her şey vardır. Meselâ: / Bir hardal tânesinde, hakîkatte cemî'-i mevcûdât vardır. Velâkin onun taayyünü zuhûra mâni'dir. Ve buna "sırr-ı tecelliyât" derler ki, ârif, her şeyde bütün eşyâyı görür. Nitekim Mahmûd-i Şebüsterî hazretleri buyurur:

جهانرا سربسر آيينهٔ دان بهر يك ذرهٔ صد مهر تابان

Tercüme: "Cihânı baştan başak bir âyîne ve her bir zerrede yüz güneşi tâbân bil!"

> **Ve bizim "Zeyd ilimde Amr'dan aşağıdır" kavlimiz, Hakk'ın hüviyyeti, Zeyd ve Amr'ın aynı olmasına ve hüviyyetin Amr'da, Zeyd'de olandan ekmel ve a'lem olmasına kadh vermez. Ve esmâ-i ilâhiyye mütefâzıl olduğu gibi, taayyün de mütefâzıl olur. Ve halbuki Hakk'ın gayri değildir. İmdi Hak Teâlâ âlim olduğu haysiyyetle taallukta, Mürîd ve Kādir olduğu haysiyyetten e'ammdır. Halbuki o, O'dur; onun gayri değildir** (12).

Ya'nî Zeyd ile Amr'ın "hüviyyet"leri Hak'tır. Ve onların hüviyyetleri olan Hak, Zeyd ve Amr'ın aynıdır. Halbuki biz "Zeyd ilimde Amr'dan aşağıdır" demiş olsak, Amr'da zâhir olan hüviyyet-i Hakk'ın, Zeyd'de zâhir olan hüviyyet-i Hak'tan, daha mükemmel olduğunu söylemiş oluruz. Maahâzâ bu kavl her ikisinin "hüviyyet"i de Hak olmasına kadh

vermez. Mâdemki esmâ-i ilâhiyye / arasında fâzıliyyet ve mefdûliyyet vardır, onların mezâhiri olan taayyünât-ı halkıyye arasında dahi elbette bu fâzıliyyet ve mefdûliyyet mevcûd olmak lâzımdır. Ve esmâ Hakk'ın gayri değildir. Nitekim Hakk'ın Âlim ve Mürîd ve Kādir isimleri arasında tefâzul vardır. Ve Hakk'ın bir şeye ilminin taalluku, irâde ve kudretinin taallukundan daha umûmîdir. Zîrâ ind-i Hak'ta her ma'lûm olan şeye, her zamanda Hakk'ın irâdesi ve kudretinin taalluku lâzım gelmez. Ya'nî Hak bir şeyi her zaman bilir; fakat onun her zamanda o şeye olan ilmi, her vakit o şeyin vukūuna irâdesinin ve kudretinin taallukunu îcâb etmez. Binâenaleyh Alîm isminin, Mürîd ve Kādir isimlerine fazlı tahakkuk etmiş olur. Halbuki Âlim ve Mürîd ve Kādir olan Hak'tır. Ve bu isimler müsemmâ olan Hakk'ın gayrı değildir.

> **/ İmdi ey dostum, Hakk'ı orada câhil olarak burada âlim olma; ve orada nefy ederek burada isbât etme! Meğer ki sen, Hakk'ın kendi hakkında nefy ve isbât için dediği hîndeki âyet-i câmi'a gibi, O'nu, O'nun kendi nefsini isbât ettiği vechile isbât edesin. Ve O'nu, O'nun kendi nefsini nefy ettiği vechile ondan nefy edesin:** لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ **nefy etti;** وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (Şûrâ, 42/11) **bir sıfat ile isbât etti ki, hayvandan her sâmi' ve basîre âmmdır. Ancak şu kadar vardır ki, dünyâda ba'zı nâsın idrâkinden bâtın oldu. Âhirette nâsın cümlesine zâhir olur. Zîrâ âhiret dâr-ı hayevandır; ve dünyâ dahi böyledir. Ancak hakāyık-ı âlemden idrâk ettikleri şey sebebiyle, ibâdullah beyninde ihtisâs ve mufâzale zâhir olmak için, onun hayâtı ba'zı ibâddan mestûrdur. Binâenaleyh Hak Teâlâ, idrâki âmm olan kimsede, kendisi için bu umûm hâsıl olmayan kimseden hükümde azhar olur. İmdi sen, "Tahkîkan halk Hakk'ın hüviyyetidir, diyen kimsenin kelâmı sahîh değildir" diyerek tefâzul ile mahcûb olma! Ben sana esmâ-i ilâhiyyede tefâzulu gösterdikten sonra, ki sen şekk etmezsin ki, esmâ-i ilâhiyye Hak'tır ve onlar ile müsemmâ olan medlûl, Allah'dan gayri değildir** (13).

Ya'nî ey dostum, Hakk'ı bir mazharda âlim, bir mazharda câhil olma; ve Hak burada zâhirdir ve burada değildir, deme! Belki cemî'-i

mezâhirde isbât et! Ve kezâ bir mazharda nefy edip, diğer bir mazharda isbât etme! Bil ki Hak her bir mazharın kābiliyyeti hasebiyle onda zâhir ve sâbittir. Eğer diyecek olursan ki, Hakk'ı mezâhirde nefy ve isbât etmek câiz değil midir? Evet, câizdir; fakat bu nefy ve isbât, Hakk'ın kendi nefsini nefy ve isbât için buyurduğu لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (Şûra, 42/11) âyet-i kerîmesindeki nefy ve isbât gibi olmalıdır. Zîrâ bu âyet-i kerîme "tenzîh" ve "teşbîh" beyni câmi'dir ki, bu bahsin tafsîli **Fass-ı Nûhî'**de murûr etmiştir.

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ kavliyle Hakk'ın misli nefy olunur. وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ kavliyle de Hak, semî'ıyyet ve basîriyyet ile vasf olunur. Bu sıfat ise, işiten ve gören her hayvan hakkında âmmdır. Ve vücûdda / hayevandan başka yoktur. Çünkü bu gördüğümüz taayyünât-ı kesîre, vücûd-i mutlak-ı Hakk'ın, bi-hasebi'l-esmâ taayyününden başka bir şey değildir. Ve onların vücûdu, vücûd-i hakîkî-i Hakk'a muzâf olmuş birer vücûd-i i'tibârîdir. Binâenaleyh "halk" dediğimiz bu suver-i âlemin bâtını ve "hüviyyet"i Hak'tır. Ve onların hüviyyeti Hak olunca, Hakk'ın hayât, ilim, sem', basar, irâde ve kudret gibi sıfât-ı külliyye ve cüz'iyyesi onlarda mevcûd olur. Fakat mahlûkattan ba'zılarının taayyünü bu sıfâtın zuhûruna mâni' olduğundan mahsüs olmaz.

İşte bu hakîkatten gâfil olan ehl-i hicâb eşyâ-yı mevcûdenin ba'zısında "hayat" vardır, ba'zısında da yoktur zannederler. Halbuki vücûdda "hayât" sâhibi olmayan bir şey yoktur. Fakat onların hayâtı, bu dünyâda ba'zı nâsın idrâkinden bâtın oldu ve gizli kaldı. Bu hakîkat âhirette herkese bilâ-istisnâ âşikâr olur. Çünkü وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (Ankebût, 29/64) âyet-i kerîmesinde beyan buyrulduğu üzere âhiret, dâr-ı hayâttır. Fakat sen zannetme ki, dünyâ dâr-ı hayât değildir. Dünyâ da böyledir. Şu kadar var ki, hakāyık-ı âleme vukufları nisbetinde, ibâdullah arasında husûsiyyet ve efdaliyyet zâhir olmak için, her şeyin hayâtı bulunduğu ba'zı ibâddan gizli kalmıştır. Onun için bu hakîkati ibâdullahdan ba'zıları bilir, ba'zıları bilmez, inkâr eder. Binâenaleyh ihâta-i idrâki daha çok olan kimsede Hak Teâlâ hükümde, idrâkinde bu umûmiyyet hâsıl olmayan kimseden daha ziyâde zâhir olur. Nitekim Ali (kerremallâhü vecheh) efendimiz buyururlar ki: "Biz Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz ile seferde idik. Teveccüh ettiğimiz hiç bir taş ve ağaç yok idi ki, Resûlullah (s.a.v) Efendimiz'e selâm verme-

sin.'' Şimdi, bunu işiten felâsife, böyle şey olmaz, diye inkâr ederler. Zîrâ onlar hakāyık-ı eşyâdan gâfildir. يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا (Rûm, 30/7) ya'nî ''Onlar hayât-ı dünyâdan zâhir olanı bilirler''; zâhir ve mahsüs olmayanı bilmezler.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyururlar ki: İşte ben sana tefâzulu îzâh ettim; ve bu îzâhât üzerine esmâ-i ilâhiyenin Hak olduğuna ve esmâ-i ilâhiyye ile müsemmâ olan medlûlün, Allah'ın gayrisi olmadığına artık senin
25 şübhen kalmadı. / Binâenaleyh ''Halk Hakk'ın hüviyyetidir, diyen kimse doğru söylemez'' diyerek Zeyd ile Amr arasındaki tefâzulu görüp hicâba düşme; ve bu tefâzul-i meşhûda binâen onların hüviyyetlerini başka başka zannetme! Zîrâ onların bâtınları ve Rabb-i hâssları esmâ-i ilâhiyyedir. Esmâ-i ilâhiyye ise Hak'tır; ve bu isimlerin medlûlü olan müsemmâ Allâh'ın gayri değildir. Ve onların cümlesinin medlûlü vücûd-i vâhid olan Allah'dır.

Ondan sonra Süleyman (a.s.), zu'm ettikleri gibi, nasıl kendi ismini ismullah üzerine takdîm eder? Halbuki o, ya'nî Süleyman, rahmetin îcâd ettiği eşhâs cümlesindendir. Binâenaleyh merhûmun istinâdı sahîh olmak için ''er-Rahmân er-Rahîm''in tekaddüm etmesi lâ-büddür. Te'hîre müstehak olanı takdîm ve müstehak olduğu mevzi'de, takdîme müstehak olanı te'hîr, işte bu aks-i hakāyıktır (14).

Ya'nî Süleyman (a.s.), hem rahmet-i rahmâniyye ve hem de rahmet-i rahîmiyye ile merhûm olduğu halde, ulemâ-i zâhireden ba'zılarının zu'm ettikleri gibi, nasıl olur da kendi ismini ismullah üzerine takdîm eder? Hiç îcâd olunan şey, îcâd edene tekaddüm eder mi? Elbette etmez. Binâenaleyh merhûm olan Süleyman (a.s.)ın mûcid olan Râhim'e istinâdı sahîh olmak için, Belkîs'e gönderdiği mektubda ''er-Rahman er-Rahîm'' isimlerinin, kendi ismine tekaddüm etmesi lâzımdır. Geri bırakmağa lâyık olan şeyi öne geçirmek; ve müstehak olduğu mahalde, öne geçirmeğe lâyık olan şeyi de geriye bırakmak, hakāyıkı tersine çevirmek demek olduğundan câiz değildir. Onun için ulemâ-i zâhirenin beyan ettikleri mütâlaa vârid değildir. Zîrâ ismullâhın müstehak olduğu mevzi' mektûbun ibtidâsıdır./

Ve mektûbu kendisine ilkā eden kimseyi zikr etmemesi, Belkîs'in hikmetinden ve onun ilminin ulüvvündendir. Ve bunu ancak ashâbına ta'lîm için yaptı ki, muhakkak kendisi için, tarîkını bilmedikleri umûra ittisâl vardır. Bu da mülkte tedbîr-i ilâhîdendir. Zîrâ melike vâsıl olan ihbârın tarîki mechûl olduğu vakit ehl-i devlet, tasarrufâtlarında kendi nefisleri üzere korkarlar. Binâenaleyh onlar ancak bir emirde tasarruf ederler ki o emr, sultanlarına onlardan vâsıl olduğu vakit, bu tasarrufun gâilesinden emîn olurlar. İmdi meliklerine kimin vâsıtasıyla ahbârın vâsıl olduğu eğer onlara müteayyin olursa, mülkte dilediklerini işlemeleri ve bu da meliklerine vâsıl olmaması için, ona bir iş işlerler ve azîm rüşvetler verirler idi (15).

Ya'nî Belkîs Hüdhüd vâsıtasıyla mektûbu aldığı vakit vüzerâsına mektûbun ne vâsıta ile vâsıl olduunu haber vermeyip "Bana bir mektûb-i kerîm ilkā olundu" demekle iktifâ etti ve vâsıtayı îzâh etmedi, meçhûl bıraktı. Bu da Belkîs'in hikmet-i hükûmete vukūfundan ve ilim ve ma'rifetteki mertebesinin yüksekliğindendir. Ve Belkîs bunu kendisinin bir takım umûra ittisâli olup, fakat onların bu umûrun tarîkını bilmediklerini, ashâbına ve vüzerâsına anlatmak için yaptı. Ya'nî murâdı: "Ey vezirlerim, bana bir takım ihbârât vâsıl olur ki, siz onun ne tarîkdan bana geldiğini bilemezsiniz" demek idi. Ve Belkîs'in tarîk-ı ihbârı setr etmesi mülkte tedbîr-i ilâhîdendir. Zîrâ pâdişâha vâsıl olan ihbârın tarîkı meçhûl olduğu vakit, ehl-i devlet: "Tasarrufâtımızda sekāmet ve zulüm vâkı' olursa, bilmediğimiz bir vâsıta ile pâdişâh duyar ve bize mücâzât eder" diye nefislerinden korkarlar. Binâenaleyh onlar, o vech ile tasarruf ederler ki, o tarz tasarrufları pâdişâhlarına vâsıl olduğu vakit, bu tasarrufun gâilesinden emîn olurlar. Ya'nî adâlet ve istikāmet dâiresinde tasarruf edip mücâzâttan emîn olurlar. / Fakat böyle olmayıp da ehl-i devlet, pâdişahlarına kimin vâsıtasıyla icrâât ve tasarrufâtlarının ahbârı vâsıl olduğunu bilseler, o ma'lûm olan vâsıtayı bin türlü hîleler ve rüşvetler ile elde edip, me'mûr oldukları işlerde ahkâm-ı nefislerine tebean, keyfe-mâ-yeşâ' tasarruf ederler; ve bunun da pâdişahlarına vâsıl olmayacağından emîn olurlar.

İmdi onun sözü أُلْقِيَ إِلَيَّ (Neml, 27/29) **oldu; ve siyâseten mektûbu ilkā edeni zikr etmedi ki, o siyâset, onun ehl-i memleketi ve havâss-ı müdebbirleri hakkında, ondan hazeri îrâs eyledi. Ve bu sebeble onların üzerine tekaddüme müstehak oldu** (16).

Ya'nî Belkîs, vüzerâsını cem' edip kendisine bir mektûb geldiğini onlara ihbâr ettiği sırada, ilk sözü: إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ (Neml, 27/29) ya'nî "Bana bir mektûb-i kerîm ilkā olundu" oldu; ve meçhûl sîğasını isti'mâl etti. Ve bir tedbîr-i siyâsî olmak üzere mektûbu ilkā edenin ismini zikr etmedi. Ve onun bu tedbîr-i siyâsîsi memleketi ahâlîsinin ve memleketi idâre eden havâss-ı me'mûrîninin kendisinden korkmalarını intâc etti. İşte Belkîs kadın olduğu halde, mahzâ bu ma'rifeti ve dirâyeti sebebiyle, memleketinin erkekleri üzerine saltanatta tekaddüme kesb-i istihkāk eyledi.

Ve ammâ sınıf-ı insânîden esrâr-ı tasarrufu ve havâss-ı eşyâyı âlimin, Cin'den olan âlim üzerine fazlı, kadr-i zamânî ile ma'lûmdur. Zîrâ bakışın rücû'u, onunla nâzır olan kimseye, kāimin meclisinden kıyâmından daha çabuktur. Çünkü basarın idrâkte, idrâk ettiği şeye hareketi, cismin ondan müteharrik olduğu şeyde hareketinden daha serî'dir. Zîrâ basarın onda müteharrik olduğu zaman, nâzır ile manzûr beyninde bu'd-i mesâfe olmakla berâber, basarın mübsara taalluk ettiği zamanın aynıdır. Zîrâ basarın açılması zamânı, onun kevâkib-i sâbite feleğine taallukunun zamânıdır. Ve onun bakışının ona rücû'u zamânı, onun adem-i idrâki zamânının aynıdır. Halbuki makām-ı insandan kıyâm böyle değildir. Ya'nî onun için bu sür'at yoktur. Binâenaleyh Âsaf bin Berhıyâ amelde Cin'den etemm oldu. Böyle olunca Âsaf bin Berhıyâ kavlinin aynı, zamân-ı vâhidde fiilin aynı oldu. İmdi o zamanda Süleyman (a.s.) Belkîs'ın tahtını, min-gayr-i intikāl mekânında olduğu halde, idrâk ettiği tahayyül olunmamak için, ayniyle kendi indinde müstekır gördü (17).

Kur'ân-ı Kerîm'de sûre-i Neml'de beyân olunduğu üzere Belkîs Sü-

leyman (a.s.)ın mektûbunu aldıktan sonra vüzerâsını toplayıp: "Bana vâcibü'l-ikrâm bir mektûb ilkā olundu ki, Süleyman'dandır; ve ônun mazmûnu da şudur. Ey eşrâf, bana bu işin fetvâsını verin! Siz bilirsiniz ki, ben sizinle müşâvere etmedikçe bir iş hakkında karâr-ı kat'î vermem" dedi. Eşrâf dahi cevâben dediler ki: "Biz kuvvet ve şiddet sâhibiyiz, emir senindir. Biz senin emrine mutî'iz" (Neml, 27/29-33).

Belkîs: "Padişâhlar bir şehre harben girerlerse orasını harâb ederler; ve ahâlîsinin eşrâfını zelîl ve esîr ederler. Onlar bunu mutlakā yaparlar. Ben şimdi onlara hediye gönderirim. / Bakalım elçilerimi nasıl iâde eder?" (Neml, 27/34-35) Ya'nî hediyelerimi kabûl ederse, bilirim ki pâdişâhdır. O vakit harb ederim. Ve eğer kabûl etmeyip da'vetinde musırr olursa, anlarım ki peygamberdir.

Bu karâr üzerine hareket olundu. Belkîs'in elçisi Süleyman (a.s.)a hediye ile vâsıl oldukda, cenâb-ı Süleyman buyurdu:

"Bana mal ile mi yardım ediyorsunuz? Benim hediyeye ihtiyâcım yoktur. Allâhü Zü'l-Celâl hazretlerinin bana ihsân ettiği şey, sizin getirdiğiniz şeylerden hayırlıdır. Bu gibi hediyeler ile ancak sizin gibi adamlar memnûn olur. Sen şimdi hediyelerinle berâber kavmine git. Bu tarafa gelmelerini söyle! Eğer gelmezler ise, biz onların üzerine mukāvemet edemeyecekleri bir asker ile gider ve onları sâkin oldukları Sebâ şehrinden zelîl olarak çıkarırız." (Neml, 27/36-37)

Bu haber Belkîs'e vâsıl olunca, Süleyman (a.s.)ın peygamber olduğunu anladı; ve tahtını metîn bir yere koyup kilitleyerek askeriyle berâber, Süleyman (a.s.)a müteveccih oldu. Onlar geledursunlar, bu tarafta Süleyman (a.s.) hâzır-bi'l-meclis olanlara hitâben buyurdular ki:

—"Ey nâs, Belkîs ve kavmi gelip müslüman olmazdan mukaddem, onun tahtını bana hanginiz getirirsiniz?" (Neml, 27/38).

Cin tâifesinden bir İfrît dedi: "Sen makāmından kalkmadan evvel, o tahtı ben sana getiririm. Ben bunu icrâya kādirim ve kudretime emniyetim vardır." (Neml, 27/39).

Süleyman (a.s.)ın vezîri olan cenâb-ı Âsaf bin Berhıyâ' buyurdu:

اَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ (Neml, 27/40) Ya'nî "Ben o tahtı, nazarın senin cânibine rücû'dan evvel getiririm". Bunun üzerine Süleyman (a.s.) o tahtı derhal yanında durur gördü. İşte cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu vak'anın hakîkatini beyânen buyururlar ki:

Sınıf-ı insânîden olup esrâr-ı tasarrufu ve eşyânın havâssını bilen Âsaf'ın, tâife-i Cin'den olup bu esrâr ve havâssı bilen kimse üzerine fazlı sâbittir. Ve bu fazl dahi kadr-i zamânî ile ma'lûmdur. Ya'nî her ikisinin yaptığı iş arasındaki zamânın mikdârı bu fazlı gösterir. Çünkü bir kimse bir şeye nazar edip, nazarını geri alsa, onun bu nazarı, oturan kimsenin oturduğu mahalden ayağa kalkmasından daha çabuk bir za-
30 man zarfında kendisine rücû' eder. / Halbuki tâife-i Cin'den olup esrâr-ı tasarrufu bilen İfrît: اَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ اَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ (Neml, 27/39) ya'nî "Ben o tahtı sana makāmından kıyâmından evvel getiririm" dedi. Bu esrârı bilen ve sınıf-ı insânîden bulunan cenâb-ı Âsaf ise: "Ben göz açıp kapayıncaya kadar getiririm" dedi. Binâenaleyh İfrît ile Âsaf arasında, esrâr-ı tasarrufu ve havâss-ı eşyâyı bilmek husûsunda fark sâbit oldu. Ve efdaliyyet Âsaf'a râci' oldu. Bu, da ikisinin fiili arasında geçecek olan zamânın mikdarı ile ma'lûm oldu. Zîrâ İfrît'in fiili daha çok ve Âsaf'ın fiili ise daha az zamâna muhtaçtır. Ve basarın idrâk ettiği şey tarafına hareketi, cismin bulunduğu mekândan hareketinden daha çabuktur. Çünkü basarın hareketi için sarf olunan zaman, basarın görülen şeye taalluk ettiği zamânın aynıdır. Maahâzâ gören ile görülen şey arasında uzak bir mesâfe vardır. Basar ile mübsar arasında böyle uzak mesâfe olduğu halde basarın açılmasıyla, taalluk ettiği şeyi görmesi aynı zamân içinde vâkı' olur. Çünkü basarın açılması zamânı, basarın kevâkib-i sâbite feleğine taalluku zamânıdır. Ya'nî gözün açılmasıyla kevâkib-i sâbite feleğine taalluku bir zamanda vâkı' olur. Ve basarın geri dönmesi zamânı dahi, basarın adem-i idrâki zamânının aynıdır. Ya'nî göz açmak ile kevâkib-i sâbiteyi görmek bir zamanda vâkı' olduğu gibi, gözü kapamak ile kevâkib-i sâbiteyi görmemek dahi aynı zamanda vâkı' olur. Binâenaleyh basarın hareketi hâriçte inkısâmı kabûl etmeyecek derecede ânîdir. Fakat insanın yerinden kalkması böyle değildir; ya'nî onda bu kadar sür'at yoktur. Zîrâ cismin hareketi zamânîdir. Ve bu zaman hâriçte inkısâmı kabûl eder. Nitekim insanın her

türlü evzâ' ve harekâtı "enstantane" dedikleri fotoğraf makinesi ile zabt olunup, bu evzâ'-ı mazbûta bir perde üzerine elektrik ziyâsı vâsıtasıyla aks ettirilerek, sür'atle tedvîr olunmak sûretiyle "sinema" dedikleri hayâlâtı temâşâ ettirirler. Bu, cismin hareketi zamânının kābil-i inkısâm olduğuna bir delîl-i bâhirdir.

İmdi Âsaf bin Berhıyâ amelde Cin'den etemm oldu. Ve Âsaf bin Berhıyâ'nın: "Ben Belkîs'in tahtını göz açıp kapamadan evvel getiririm" demesi, tahtı getirmesi fiilinin aynı oldu. Ya'nî kavli ile fiili bir zaman içinde vukū'a geldi. Binâenaleyh Süleyman (a.s.) Belkîs'in tahtını, bu zaman içinde, kendi indinde müstekır gördü. Süleyman (a.s.) Belkîs'in tahtını Sebâ şehrinde mekânında bulunduğu halde min-gayr-i intikāl idrâk etmiştir, diye tahayyül olunmamak için, Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرّاً عِنْدَهُ (Neml, 27/40) ya'nî "Onu indinde müstekır olarak gördü" buyurdu.

> **Ve bizim indimizde ittihâd-ı zaman ile intikāl vâkı' olmadı. Ancak i'dâm ve îcâd, onu bilenin gayrı hiç bir kimsenin buna şuûru olmayacak bir haysiyetle oldu. O da Hak Teâlâ'nın** بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ (Kāf, 50/15) **kavlidir. Ve onlar üzerine bir vakit murûr etmez ki, gördükleri şeyi görsünler. Ve vaktâki bu, bizim zikr ettiğimiz gibi oldu, binâenaleyh onun zamân-ı ademi, ya'ni tahtının mekânından ademi, Süleyman'ın indinde, enfâs ile halkın tecdîdi kabîlinden olarak, onun vücûdunun aynı oldu. Halbuki bu mikdâra hiç bir kimsenin ilmi yoktur. Belki insanın, muhakkak bir nefeste ma'dûm olup sonra mevcûd olduğuna kendi nefsinden şuûru yoktur** (18).

Ya'nî bizim indimizde Belkîs'in tahtı, tarfetü'l-ayn içinde ve ittihâd-ı zamân ile Sebâ şehrinden Süleyman (a.s.)ın mekânına intikāl etmedi. Zîrâ intikāl için, mutlaka araya az çok zaman girmek lâzımdır. Ve sür'atle göz açıp kapamak dahi bir zaman içinde vâkı' olur. Ancak bunda ittihâd-ı zaman vardır. Zîrâ basarın görülen şey tarafına hareketi için geçen zaman, basarın görülen şeye taalluk etmesi zamânının aynıdır. Halbuki cenâb-ı Âsaf: "Ben tahtı göz açıp kapamadan evvel getiririm"

dedi. Binâenaleyh tahtın bir mekândan bir mekâna ittihâd-ı zamân ile intikal ettiği mülâhazası vârid olamaz. Zîrâ murûr-i zaman vâkı' değildir. Bu hal ancak tahtın Sebâ şehrinde i'dâmı ve Süleyman (a.s.)ın mekânında îcâdı sûretiyle vâki' oldu. Ve bu îcâd ve i'dâm keyfiyyeti, bir haysiyyetle oldu ki, buna hiç bir kimsenin vukûfu ve şuûru olmadı. Bu keyfiyyeti ancak ân-ı vâhidde i'dâm ve îcâdı bilen ve her ân içinde halk-ı cedîdi müşâhede eden kimse bilir. /

Bu i'dâm ve îcâdın delîli dahi Hak Teâlâ hazretlerinin: بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ (Kāf, 50/15) ya'nî "Belki onlar halk-ı cedîdden şübhe içindedirler" kavlidir. Ve bu halk-ı cedîdden şübhede olanlar üzerine bir vakit murûr etmez ki gördükleri şeyi görmesinler. Ya'nî onlar eşyâ-yı âlemden herhangi birine nazar-ı mütemâdî atf etseler, her ân-ı gayr-i münkasimde onu sâbit ve mevcûd görürler. Halbuki âlemin halkı, her bir nefeste tecellî-i ilâhî ile teceddüd eder. Zîrâ âlemin vücûd-i müstakılli olmadığından kendi nefsi ile ma'dûm ve Hakk'ın vücûdu ile mevcûddur. Ve Hak dâimen ve ebeden tecellî edegelir. Binâenaleyh birinci tecellî asla rücû' edince, âlem ma'dûm olur; ve ikinci tecellînin müteâkıben zuhûrunda dahi mevcûd olur. Velâkin tecellî-i sânî o kadar sür'atle zuhûr eder ki, onun nûru, tecellî-i evvelin nûruna muttasıl olduğundan ikisinin arasını fark ve temyîz mümkin olamaz. Birinin hayâli zâil olmadan, onda müşâbihi olan diğer tecellî gelir. Binâenaleyh zâhirbînân nazarında âlemin evvelâ ma'dûm ve ba'dehû mevcûd olması keyfiyyeti görülemez. **Mesnevî:**

ناید آن آلاکه بر خاصان بدید باقیان فی لبس من خلق جدید

Tercüme: "O âlem-i gayb, ancak Hakk'ın hâsslarına zâhir olur. Bâki halk-ı âlem, bu halk-ı cedîdden şübhededirler."

Vaktâki bu, ya'nî tahtın mekân-ı Süleyman (a.s.)da huzûru, bizim zikr ettiğimiz gibi oldu, ya'nî ittihâd-ı zaman ile intikâl sûretiyle olmadı; binâenaleyh tahtın Sebâ şehrinde zamân-ı ademi, Süleyman (a.s.)ın mekânında, onun zamân-ı vücûdunun aynı oldu. Ya'nî tahtın Sebâ şehrinde yok olmasıyla Süleyman (a.s.) indinde var olması aynı zamanda vâkı' oldu. Ve onun yokluğu ile varlığı yekdîğerinin aynı oldu. Ve tahtın ademi, vücûdunun aynı olması, enfâs ile halkın tecdîdi kabîlindendir.

Halbuki bu mikdâra hiç bir kimsenin ilmi yoktur. Nasıl olsun ki, insanın nefsi kendisine sâir eşyâdan daha karîb olduğu halde, her nefeste kendi nefsinin ma'dûm ve ba'dehû mevcûd olduğuna vukûfu yoktur. Kendi nefsinde vâkı' olan bir hâle vukûfu olmayan kimse, eşyâ-yı sâirede vâkı' olan / bu halk-ı cedîde ve bu teceddüd-i emsâle nâsıl vâkıf olur?

Ve sen ثم müddeti iktizâ eder, deme! Bu, sahîh değildir. Ancak ثم inde'l-arab mevâzı'-i mahsûsada rütbe-i aliyyenin tekaddümünü iktizâ eder. Şâirin: كهزّ الرديني ثم اضطرب **kavli gibi. Halbuki "hezz"in zamânı, bilâ-şek "mehzûz"ün ıztırâbı zamânının aynıdır. Ve muhakkak "sümme"yi getirdi. Halbuki mühlet yoktur. Bunun gibi, enfâs ile tecdîd-i halk, ademin zamânı vücûdun zamânıdır. Eşâ'ire'nin delîlinden a'râzın tecdîdi gibi** (19).

•

Ya'nî sen, bâlâda murûr eden لا يكون ثم يكون ya'nî "Ma'dûm olur, sonra mevcûd olur" kavlinde "sümme = sonra" kelimesi terâhî içindir. Zaman müddet iktizâ eder, deme! "Sümme" kelimesinin mutlakā müddet iktizâ etmesi sahîh değildir. Bu "sümme" kelimesi inde'l-arab mevâzı'-i mahsûsada, rütbe-i aliyyenin tekaddümünü iktizâ eder. Ya'nî rütbe-i aliyyenin tekaddümünü göstermek için isti'mâl olunur. Nitekim şâir der: كهزّ الرديني ثم اضطرب ya'nî "Rudeyn ismindeki haddâda mensûb olan mızrağın tahrîki gibi. Ondan sonra o Rudeynî olan mızrak muztarib oldu." Halbuki zamân-ı tahrîk, şübhesiz hareket verilen şeyin ıztırâbı zamânının aynıdır. Zîrâ tahrîk, tahrîk olunan şeyin kımıldanmasına sebeb ve illettir. Ve illetin zamânı, ma'lûlün zamânının aynıdır. Vâkıâ şâir, bu mısra'da terâhî için olan "sümme" kelimesini getirdi. Velâkin tahrîk ile tahrîk olunan şeyin kımıldanması arasında mühlet ve müddet yoktur. İşte لا يكون ثم يكون kavlindeki "sümme" dahi şâirin kavlindeki "sümme" gibidir. Binâenaleyh enfâs ile halkın tecdîdi / dahi böyledir. Halkın zamân-ı ademi, onun zamân-ı vücûdunun aynıdır. Aralarında müddet ve mühlet yoktur. Nitekim Eşâ'ire'nin delîlinde dahi, a'râzın tecdîdi böyledir. Zîrâ Eşâ'ire'nin delîlinde araz, iki zamanda bâkî değildir.

İmdi tahkîkan taht-ı Belkîs'ın husûlü mes'elesi, mes'elelerin en müşkilindendir. Meğer ki bizim ânifen taht kıssasında zikr ettiğimiz şeyi ârif olan kimse ola. Böyle olunca tecdîdin Süleyman (a.s.)ın meclisinde husûlünden gayri, Âsaf için fazl olmaz. İmdi bizim zikr ettiğimiz şeyi anlayan kimse için, taht bir mesâfe kat' etmedi; ve arz onun için dürülmedi; ve arzı hark etmedi. Ve bu, Belkîs'den ve onun ashâbından hâzırîn olan nüfûsta, Süleyman (a.s.) için, daha azîm olmak için, Süleyman'ın ba'zı ashâbının yedeyni üzere vâkı' oldu (20).

Ya'nî taht-ı Belkîs'in Süleyman (a.s.)ın meclisinde husûlü mes'elesi, akl-ı nazarî erbâbı indinde en müşkil mesâildendir. Fakat bâlâda tahtın îcâdı kıssasında zikr olunan şeyi, ya'nî cemî'-i zerrât-ı âlemin her nefeste tecellî-i evvel ile ma'dûm ve tecellî-i sânî ile mevcûd olduğunu bilen kimse, taht-ı Belkîs'in meclis-i Süleyman (a.s.)da teceddüd-i emsâl sûretiyle mevcûd olduğunu bilir; ve bu mes'ele ona müşkil gelmez. Şu halde tahtın mislinin teceddüdü başka mahalde vâkı' olmayıp ancak
35 Süleyman / (a.s.)ın meclisinde husûlünden gayri, Âsaf bin Berhıyâ' için bir fazl olmaz. Ya'nî cenâb-ı Âsaf'ın fazlı, ancak bu noktaya münhasır olmuş olur. Binâenaleyh bizim zikr ettiğimiz teceddüd-i emsâl ve halk-ı cedîd kazıyyesini anlayan kimseye göre, taht, Belkîs'in mekânıyla, Süleyman (a.s.)ın meclisi arasındaki mesâfeyi kat' etmedi. Ve tahtın o meclise gelebilmesi için, arz dürülüp bükülmedi; ve taht mekânından arzı delip o meclisten zuhûr etmedi. Belki cemî'-i eşyânın her ân-ı gayr-i münkasimde ma'dûm ve mevcûd olması kabîlinden olarak, bir ân-ı gayr-i münkasimde Sebâ şehrinde ma'dûm ve o meclisde mevcûd oldu. Zîrâ Süleyman (a.s.) gibi bir nebiyy-i zî-şânın terbiyesiyle cenâb-ı Âsaf makām-ı kemâle vâsıl olmuş idi. Ve Hak, Âsaf gibi kümmelin cevârih ve kuvâsının aynıdır. Binâenaleyh cenâb-ı Âsâf'ın kavli ve fiili Hakk'ındır. **Mesnevî:**

این دراز و کو تهی مر جسم راست　　چه دراز و کوته آنجا که خداست
چون خدا بر جسم را تبدیل کرد　　رفتنش بی فرسخ و بی میل کرد

Tercüme: "Bu uzunluk ve kısalık muhakkak cisme mahsûstur. Hudâ'nın olduğu mahalde uzun ve kısa nedir? Vaktâki Hudâ bir cismi

tebdîl eyledi, onun seyrini bî-fersah ve bî-mil kıldı. Ya'nî o cismin bir yerden bir yere gitmesi için fersahlar ve miller ka't etmesine hâcet yoktur.''

Ve bu tahtın îcâdı tasarrufu, ins ve cin, vuhûş ve tuyûr ve cemâdât taht-ı tasarrufunda bulunan Süleyman (a.s.)ın kendisinden vâkı' olmayıp, onun ashâbından bulunan cenâb-ı Âsaf'ın iki eli üzerinde vukū'a geldi. Bu da, hâzırûn nazarında, Süleyman (a.s.)ın emr-i tasarrufta daha azîm kudrete mâlik olduğu zâhir olmak içindir. Zîrâ bir hususta şâkirdin kudreti zâhir olunca, üstâdının ulüvv-i kadr ve mertebesi sâbit olur. Diğer taraftan, Süleyman (a.s.) kemâl-i ma'rifetinden nâşî, ulûhiyyete müzâhim olmak istemez. Zîrâ tasarrufta isneyniyyet vardır. Tasarruf mütevassıtînden olan erbâb-ı himeme mahsustur.

Ve bunun sebebi, Allah Teâlâ'nın وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمَانَ (Sâd, 38/30) **kavlinden müstebân olduğu üzere, Süleyman'ın Dâvûd'a hibetullah olmasıdır. Ve hibe, vâhibin cezâ-i vifâk veyâ istihkak tarîkıyla olmayan i'tâsıdır. İmdi o, ni'met-i sâbıka ve hüccet-i bâliğa ve darbe-i müessiredir** (21).

Ya'nî Süleyman (a.s.) ile onun musâhibi olan cenâb-ı Âsaf'daki ihtisâsın sebebi, Allah Teâlâ'nın ''Biz Dâvûd'a Süleymân'ı vehb ettik'' (Sâd, 38/30) kavlinden zâhir olduğu vech ile, Süleyman'ın Dâvûd'a hibetullah olmasıdır. Ve hibe ise, *mevhûbün-lehin evvelce sebk eden hizmetine* mükâfâten veyâhut bir sebeble kesb ettiği istihkak tarîkıyla vâkı' olan bir atâ değildir. Belki inâyet-i ezeliyye ve rahmet-i rahmâniyye-i imtinâniyyedir. Binâenaleyh Süleyman'ın vücûdu, Dâvûd için ni'met-i sâbıkadır. Zîrâ hilâfet-i zâhire-i ilâhiyye Dâvûd hakkında kâmil ve onun ekmeliyyeti Süleyman'da zâhir oldu. Ve gerek kendinin ve gerek ümmetinin a'yânı üzerine yevm-i kıyâmette hüccet-i bâliğadır. Ve muhâlifîn ve küffârdan a'dâsı hakkında darbe-i müessiredir. Binâenaleyh Süleyman, Dâvûd'a Allâh'ın hibesi olduğu için gerek Süleyman'da ve gerek onun feyz-i hüccetiyle müstefîz olan cenâb-ı Âsaf'da hâsıl olan ihtisâs-ı tasarruf dahi Allâh'ın hibesi oldu.

Ve Süleyman (a.s.)ın ilmine gelince, o da hükmün nakîzıyla

berâber Hak Teâlâ'nın فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ (Enbiyâ, 21/79) **kavlidir. Ve hüküm ile ilmi cümleye Allah Teâlâ i'tâ etti. Binâenaleyh ilm-i Dâvûd, ilm-i mu'tâdır ki, onu Allah Teâlâ verdi. Ve mes'elede Süleyman'ın ilmi, ilmullahdır. Zîrâ bilâ-vâsıta o hâkim oldu. Böyle olunca Süleyman, mak'ad-i sıdkta Hakk'ın tercümânı oldu** (22).

/Cenâb-ı Şeyh (r.a.) sûre-i Enbiyâ'da vâkı وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكُلاًّ آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا (Enbiyâ, 21/78-79) âyet-i kerîmesinde beyan buyrulan vak'a-i muhâkemeye işâret ederler. Bu vak'anın hulâsaten beyânı budur ki: Biri koyun sürüsü ve diğeri tarla sâhibi olmak üzere iki köylü muhâkeme olmak için Dâvûd (a.s.)ın huzûruna gelirler. Ve âtîdeki vech ile muhâkeme cereyân eder:

Tarla sâhibi —Yâ halîfetullah! Bu adamın koyunları bir gece benim tarlama girip ekinimi ekl ve ifsâd etmişler. Hakkımı da'vâ ederim.

Dâvûd (a.s.) —Ey koyunların sâhibi olan kimse! Bu da'vâ hakkında sen ne diyorsun?

Koyun sâhibi —Evet, böyle oldu.

Dâvûd (a.s.) —Mâdemki ikrâr ediyorsun, o halde koyunlarını tarla sâhibine ver!

Tarafeyn bu hüküm üzerine dışarı çıktılar. Süleyman (a.s.) bu hükme vâkıf olunca hemen pederinin yanına girip dedi:

—Başka vecih ile hükm olunsa daha güzel olurdu.

Dâvûd (a.s.) —O daha güzel hüküm, nasıldır?

Süleyman (a.s.) —Koyunlar, tarla sâhibine ve tarla dahi koyunların sâhibine emâneten verilsin. Koyunların sâhibi, tarlayı evvelki hâline getirinceye kadar zahmet çeksin; ve bozuk mahsûl ile intifâ' etsin. Hâl-i aslîsine ircâ ettikde iâde eylesin. Ve o vakte kadar dahi tarla sâhibi koyunların sütü ve yağı ve yünü ile nefi'lensin. Bu sûretle her ikisi dahi behredâr olsunlar.

İmdi Süleyman (a.s.)ın ilimdeki ihtisâsına gelince, bu ihtisâs Hak Teâlâ'nın فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ (Enbiyâ, 21/78-79) ya'nî "Biz o tarla ve koyun hükmünü Süleyman'a tefhîm ve ta'lîm ettik" kavliyle zâhirdir. Maahâzâ bu hüküm bâlâda îzâh olunduğu üzere yekdîğerinin nakîzı idi. Fakat

Hak Teâlâ "Koyun kıssasındaki mes'eleyi Süleymân'a biz tefhîm ettik" buyurduğu cihetle, bu mes'elede Süleymân'ın ilmi Allâh'ın ilmi / olmuştur. Zîrâ Süleyman (a.s.)ın mazharında bilâ-vâsıta hâkim olan "Allah" idi. Ve Süleyman ise "mak'ad-i sıdk"ta bi-hasebi'l-mazhariyye Hakk'ın tercümânı oldu. Ve tecellî-i zâtî indinde cenâb-ı Süleymân'ın beşeriyyeti fânî idi. Binâenaleyh şecere-i Mûsâ sûretinde vücûd-i Süleyman'dan kāil ve hâkim olan Hak idi. Süleyman (a.s.)ın hükmüne münâkız olan Dâvûd (a.s.)ın hükmüne gelince, bu hüküm dahi Allah Teâlâ hazretlerinin hazret-i Dâvûd'a verdiği ilim ve hükm idi. Zîrâ Hak Teâlâ âyet-i kerîmede: وَكُلاًّ اٰتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا (Enbiyâ, 21/79) ya'nî "Cümleye hükmü ve ilmi biz verdik" buyurur. Fakat bu hüküm, Süleyman (a.s.)ın hükmü gibi bilâ-vâsıta sâdır olan hükm-i ilâhî değil, belki beşeriyyet vâsıtasıyla sâdır olan ve ictihâda müstenid bulunan hükm-i Hak idi. İşte iki hüküm arasındaki fark budur. Ya'nî vücûd-i mutlak-ı Hakk'ın muhtelif mertebelerinden sâdır olan hükümlerdir.

•

Hükmullahda musîb olan müctehid gibi ki, Allah bir mes'elede o hüküm ile hükm eder. Eğer kendi nefsiyle veyâhut Hakk'ın resûlüne vahy olunan şeyle o mes'eleye mütevellî olursa, onun için iki ecir vardır. Ve ilim ve hüküm olmakla berâber bu hükm-i muayyende, muhtî olan müctehid için bir ecir vardır. İmdi bu ümmet-i muhammediyyeye, hükümde rütbe-i Süleyman ve rütbe-i Dâvûd verildi. Binâenaleyh onu, sâir ümmetten efdal kılan şey nedir? Ne şerîf ümmettir! (23).

Ya'nî Süleyman (a.s.) koyun ve tarla mes'elesinde, hükmünde isâbet eden müctehid gibidir. Ve Allah bir mes'elede müctehid-i musîbin hükm ettiği hükümle hükm eder. Eğer Allah Teâlâ hazretleri o mes'eleye Rûh-i a'zam (s.a.v.) sûretiyle bi-nefsihî veyâhut resûlüne vahy olunan şeyle mütevellî olursa, bi-hasebi'l-mazhariyye kendisinden hüküm sâdır olan müctehid, bu hükmünde musîb olduğu için / iki ecir kazanır. Bu iki ecirden birisi, hükümde doğruluğuna ve diğeri, çalışmasına karşıdır. Ve bu hükm-i muayyende hatâ eden müctehid için dahi bir ecir vardır ki, bu da onun sa'yine mukābildir. Maahâzâ hâtâ eden müctehidin bu hükmü, Hak Teâ'la'nın وَكُلاًّ اٰتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا (Enbiyâ, 21/79) ya'nî "Cümle-

ye hükmü ve ilmi biz verdik'' âyet-i kerîmesinde beyan buyrulan hüküm ve ilimde dâhildir. Binâenaleyh müctehid-i muhtînin hatâsı zuhûr edinceye kadar, şer'an o hüküm ile amel etmek vâcibdir.

Ve şeriât-i muhammediyye, iki nev'i üzerinedir: Birisi ''şerîat-i muhammediyye-i asliyye'', diğeri ''şerîat-i muhammediyye-i ictihâdiyye''dir. Şerîat-i muhammediyye-i asliyye, Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in zamân-ı sâadetlerinde hüküm buyurdukları şerîattir ki, bunda aslâ hatâ mutasavver değildir. Ve şerîat-i ictihâdiyye, zamân-ı saâdetten sonra fukahâ-yı kirâmın zann-ı gâlib üzerine hükm ettikleri şerîattir ki, bu zann-ı gâlibde hatâ vukū'u der-kârdır. Ve âhir zamanda zuhûr edecek olan Mehdî, şerîat-i muhammediyye-i asliyye ile hükm edeceğinden, ictihâda müstenid olan mezâhib-i muhtelifenin hükmü kalmayacaktır. İşte bu ümmet-i muhammediyyeye, hükümde, Süleyman ve Dâvûd (aleyhime'sselâm)ın rütbeleri verilmiştir. Bir mes'ele hakkında verdiği hükümde isâbet eden hâkim Süleyman ve hatâ eden dahi Dâvûd (aleyhime's selâm)a benzer. Binâenaleyh bak ki bu ümmete ne derece şerâfet ihsân olunmuştur!

•

Vaktâki Belkîs tahtını gördü, bu'd-i mesâfeye ilmi ve o müddette onun intikāli, indinde müstahîl olmakla "Ke-ennehu odur" (Neml, 27/42) **dedi. Ve halkın emsâl ile tecdîdinden bizim zikr**
40 **/ ettiğimiz şey ile, doğru söyledi. Halbuki o, odur. Emr ise sâdıktır. Nitekim sen, zamân-ı tecdîdde, zamân-ı mâzîde olduğunun aynısın** (24).

Ya'nî Belkîs Süleyman (a.s.)ın huzûruna gelip de tahtını o mecliste hazır gördüğü vakit, Sebâ şehriyle bulunduğu mahal arasındaki mesâfenin uzaklığını bildiği ve müddet-i cüz'iyye zarfında tahtın bu mesâfeyi kat' ederek intikāl etmesi, kendisince gayr-i mümkin bulunduğu cihetle, Süleyman (a.s.) tarafından أَهٰكَذَا عَرْشُكَ (Neml, 27/42) ya'nî ''Tahtın böyle midir?'' tarzında vâkı' olan suâle cevâben: ''Gûyâ hemen hemen odur'' dedi; ve ''Ta kendisidir'' demedi. Belkîs'in bu sözü, halkın emsâl ile tecdîdi hakkında bizim zikr ettiğimiz hakāyıka nazaran doğru oldu. Zîrâ oradaki sûret, Belkîs'in mekânındaki tahtın sûretidir, başka sûret değildir. Fakat buradaki vücûd-i müşahhas Sebâ şehrindeki vücûd-i

müşahhas değildir. Binâenaleyh Belkîs'in sîğa-i teşbîh ve kelime-i temsîl ile كَأَنَّهُ هُوَ (Neml, 27/42) demesi pek muvâfık idi. Ve Süleyman (a.s.) bu hakîkati bildiği için Belkîs'e: اهذا عرشك ya'nî "Tahtın bu mudur?" demedi; "Tahtın böyle midir?" dedi. Ve Belkîs'in cevâbı da ona muvâfık oldu. Ve tahtın buradaki vücûd-i müşahhası, Sebâ şehrindeki vücûd-i müşahhasına benzediği ve fakat sûreti, ayn-ı sâbitesinin sûreti olduğu için emr sâdıktır. Nitekim insanın zerrât-ı vücûdu beş veyâ yedi senede bir kerre kâmilen teceddüd eder. Binâenaleyh sen bihasebi's-sûret bugün, o eski sûretinin aynısın. Fakat vücûd i'tibâriyle aynı değilsin.

Ma'lûm olsun ki, âlemin suver ve nukūşu, ilm-i ilâhîde sâbit olan suver ve nukūşun gayri değildir. Ve bu mertebede o suver ve nukūş vücûd-i ilmî ve hayâlî ile mülebbestir. Vücûd-i mutlak-ı Hak, her mertebeye tenezzül ettikçe bu sûretlere, o mertebenin îcâbına göre bir kisve-i taayyün verir. Binâenaleyh her bir mertebede zâhir olan nakş ve sûret, o sûret-i ilmiyye ve hayâliyyenin aynıdır./ Fakat vücudları biribirinin aynı değildir. Meselâ senin şimdiki sûretin ilm-i ilâhîdeki sûretinin aynıdır. Fakat şimdiki vücûdun ne âlem-i misâldeki ve ne âlem-i şehâdetteki, bilfarz yirmi sene evvelki vücûdunun aynı değildir. Velâkin o vücûdunun sûreti, yine o ilm-i ilâhîde sâbit olan sûretindir. Vücûdun değişmekle sûretin değişmedi.

Sual: Benim sûretim doğduğum vakit böyle değil idi. Sonra saçım sakalım çıktı. İhtiyarladım yüzüm buruştu, eski tarâvetim gitti. Binâenaleyh vücûdumun tebeddüliyle sûretim dahi tebeddül etmiş oldu?

Cevap: Evvelen, seni yedi sene evvel tanıyan kimse, yedi sene sonra gördüğü vakit yine tanır. Bu, senin esas sûretinin tebeddül etmediğine delildir. Sâniyen, senin bu âlem-i şehâdette kaç sene muammer olacağın ve her sinnde ne sûrette bulunacağın ilm-i ilâhîde sâbittir. Binâenaleyh senin vücûdun her ân-ı gayr-i münkasimde ma'dûm ve müteâkiben mevcûd olduğu halde, sûretin sâbittir.

Misâl: Bir ressam bir levha tasvîr eder. O hâriçte tasvîr ettiği levha mahv olsa, o sûret mâdemki ressamın hayâlinde sâbittir, ona yine vücûd verir. Bu ikinci levha vücûd i'tibâriyle evvelkinin aynı değildir. Fakat sûret i'tibâriyle aynıdır, gayrı değildir.

Ba'dehû kasrın beyânında zikr eylediği tenbîh, Süleymân'ın kemâl-i ilmindedir. "İmdi ona köşke gir, denildi." Ve köşk zücâcdan olup pek beyaz ve şeffaf idi. "Ve vaktâki onu gördü, lücce, ya'nî su zannetti; ve esvâbına su isâbet etmemek için, bacaklarını açtı" (Neml, 27/44). **Böyle olunca, gördüğü tahtının da bu kabîlden olduğuna, bununla tenbîh eyledi. Ve işte bu insâfın gâyesidir. Zîrâ muhakkak bu tenbîh ile, onun** كَأَنَّهُ هُوَ (Neml, 27/42) **kavlindeki isâbetini ona i'lâm etti** (25).

Ya'nî taht mes'elesinden sonra, köşkün beyânında Süleyman (a.s.) tarafından Belkîs'e vâkı' olan tenbîh, cenâb-ı Süleymân'ın kemâl-i ilmindendir. Ma'lûmdur ki Süleyman (a.s.) gâyet beyaz ve şeffaf billûrdan bir köşk i'mâl ettirmiş idi ki, altında su ve suyun içinde de balıklar var idi. Belkîs'e bu köşke gir, denildi. O da köşkün sathının kemâl-i şeffâfiyyetinden sudan geçilecek zu'miyle, paçaları ıslanmamak için, sıvadı ve bacaklarını açtı. Yürümeğe başlayınca, su olmayıp, bastığı mahallin billûr olduğunu anladı.

Süleyman (a.s.)ın Belkîs'i köşke idhâli, tahtının dahi bu kabîlden olduğuna, ya'nî tahtın vücûdu, Sebâ şehrindeki tahtının vücûdunun aynı olmayıp onun müşâbihi ve fakat sûret i'tibâriyle, onun aynı olduğuna tenbîh eyledi. Nitekim Belkîs'in paçalarını sıvayıp bastığı mahal, sûret i'tibâriyle suyun aynıdır. Çünkü billûrun sûreti, şeffâfiyyeti hasebiyle meşhûd değildir. Fakat vücûd i'tibâriyle mahsüstür; ve suyun aynı değildir. Binâenaleyh bu köşk mes'elesi, müşâbehet-i vücûda ve ayniyyet-i sûrete tenbîhtir. Ve bu tenbîh dahi, Süleyman (a.s.) tarafından Belkîs hakkında son derece insaftır. Zîrâ cenâb-ı Süleyman bu tenbîh-i ile, Belkîs'in kendi tahtı hakkında "Sanki odur" demesindeki isâbeti, / ona tefhîm ve i'lâm etmiş oldu. Çünkü tahtın vücûdu, mekân-ı Belkîs'teki tahtın müşâbihi olduğundan, Belkîs'in "Ona benzer" demesi doğru olur.

İmdi bunun indinde: "Yâ Rab tahkîkan ben nefsime zulm ettim ve Süleyman ile, ya'nî islâm-ı Süleyman ile Rabbü'l-âlemîn olan Allâh'a teslîm ve münkâd oldum" (Neml, 27/44) **dedi. Böyle olunca Süleymân'a münkâd olmadı, belki Rabbü'l-âlemîne münkâd oldu. Ve Süleyman ise âlemîndendir. Binâenaleyh Al-**

lah Teâlâ'nın hakkındaki i'tikadlarında resûller takayyüd etmedikleri gibi, Belkîs de inkıyâdında takayyüd etmedi, Fir'avn'a muhâlif olarak. Zîrâ o "Mûsâ ve Hârun'un Rabb'ine" (A'râf, 7/122) **dedi. Vâkıâ bu inkıyâd ile bir vecihden Belkîs'in inkıyâdına lâhık olur. Velâkin onun kuvveti kadar kavî olmaz. Böyle olunca Belkîs, Allâh'a inkıyâdda, Fir'avn'dan efkah idi** (26).

Ya'nî Belkîs Süleyman (a.s.)ın bâlâda îzâh olunan insâfını gördüğü vakit, Kur'ân-ı Kerîm'de beyan buyrulduğu üzere: رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Neml, 27/44) ya'nî "Ya Rab, muhakkak ben nefsime küfür ve şirk ile veyâhut te'hîr-i îmân ile zulm ettim. Ve bunun böyle olduğunu şimdi anladığım için, Süleyman nasıl Rabbü'l-âlemîne münkād olmuş ise, ben dahi öylece teslîm ve münkād oldum" dedi. Belkîs, Süleymân'a münkād oldum, demedi; belki âlemlerin Rabb'ine inkıyâd ettim, dedi. Ve cenâb-ı Süleyman ise, âlemler mefhûmu içinde dâhildir. Binâenaleyh Belkîs sûret-i mutlakada / inkıyâd etmiş oldu ve inkıyâdını takyîd etmedi. Nitekim resûllerin dahi Allah Teâlâ hakkındaki i'tikadları mukayyed olmayıp, mutlaktır. Ve Belkîs'in bu inkıyâdı, Fir'avn'ın inkıyâdına muhâlif oldu. Zîrâ Fir'avn "Ben Mûsâ ve Hârun'un Rabb'ine îmân ettim" dedi. Ve "Mûsâ ve Hârûn" kavliyle îmânını takyîd etti. Vâkıâ Fir'avn'ın bu mukayyed olan inkıyâdı, Belkîs'in mutlak olan inkıyâdına bir vecihden lâhık olur. Zîrâ enbiyânın îmanları mutlaktır; ve onlara tâbi' olanların îmânları dahi bu ıtlâka dâhil olur. Fakat tarz-ı inkıyâdda kayd olduğundan, Belkîs'in kuvvet-i inkıyâdı kadar kavî değildir.

Suâl: Kur'an-ı Kerîm'de Fir'avn'ın takyîdi آمَنْتُ أَنَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرَائِيلَ (Yûnus, 10/90) ya'nî "Beni İsrâîl'in îmân ettiğine îmân ettim" tarzında vâkı' olmuştur. Ve Fir'avn رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ dememiştir.

Cevap: Sehare îmân ettikleri vakit رَبِّ مُوسَى و هَارُونَ (A'râf 7/122) demişler idi. Ve bu sihirbazlar Benî İsrâîl'den idi. Ve diğer taraftan "Mûsâ ve Hârûn" (aleyhime's-selâm) dahi Benî İsrâîl'den idiler. Binâenaleyh Fir'avn bu kavliyle "Benî İsrâîl'in îmân ettikleri Mûsâ ve Hârûn'un, veyâhut Benî İsrâîl'den olan Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'ine îmân ettim" demiş oldu. Ve cenâb-ı Şeyh (r.a.) dahi, takyîdde bu esâsı beyan buyurdu.

Şu halde Belkîs âlemlerin Rabb'ine inkıyâd eylediği ve âlemlerin Rabb'i ise, Rabb-i mutlak ve Rabbü'l-erbâb olduğu için, inkıyâd husûsunda Fir'avn'dan daha fakîh ve daha âlim oldu. Zîrâ Fir'avn'ın inkıyâdı Mûsâ ve Hârûn'un Rabb-i hâslarına oldu. Binâenaleyh Fir'avn'ın îmânı daha zaîf idi.

45 **Ve Fir'avn, "Benî İsrâîl'in îmân ettikleri şeye îmân ettim"** (Yûnus, 10/90) **dediği haysiyyetle, vaktin hükmü tahtında idi. Binâenaleyh tahsîs etti. Ve ancak sehare Allâh'a îmanlarında "Rabb-i Mûsâ ve Hârûn" dediklerini gördüğü için tahsîs etti. İmdi Belkîs'in islâmı, "ma'a Süleyman" dediği için, islâm-ı Süleyman oldu. Böyle olunca ona tâbi' oldu. Binâenaleyh Belkîs, ancak akāidden Süleymân'ın yanından geçtiği şeyin yanından geçti. Nitekim biz, Rab Teâlâ'nın üzerinde bulunduğu sırât-ı müstakîm üzerindeyiz. Zîrâ bizim nâsıyelerimiz onun yedindedir. Ve bizim ondan müfârakatimiz müstahîldir. Böyle olunca biz O'nunla tazmîn ile ve O bizimle tasrîh iledir. Zîrâ muhakkak O** وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ (Hadîd, 57/4) **dedi. Ve Hak bizim nâsıyelerimizi âhiz olmakla, biz Hak ile berâberiz. İmdi Hak Teâlâ, sırât-ı müstakîminden bizim ile mâşî olduğu haysiyyetle, kendi nefsiyledir. Böyle olunca âlemden hiç bir kimse yoktur, illâ ki sırât-ı müstakîm üzeredir. O da Rab Teâlâ'nın sırâtıdır. Ve Belkîs Süleyman'dan dahi böyle bildi,** لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Neml, 27/44) **dedi; ve âlemden bir âlemi tahsîs etmedi** (27).

Ya'nî Fir'avn, Benî İsrâîl'in garktan necâtı ve kendi üzerine galebeleri vaktinde "Benî İsrâîl'in îmân ettikleri şeye îmân ettim" (Yûnus, 10/90) dedi. Ve onun îmânı vaktin hükmüne tebean vâkı' oldu. Binâenaleyh Beni İsrâîl'den olan sihirbazların Allah Teâlâ'ya îmanlarında "Rabb-i Mûsâ ve Hârûn" (A'râf, 7/122) deyip îmanlarını tahsîs ettiklerini ve bu tahsîs ettikleri îmân sebebiyle garktan kurtulduklarını gördüğü için, Fir'avn dahi, onların bu îmân ile nâil oldukları necâta nâil olacağını ümîd ederek, îmânını / Beni İsrâîl'in îmânıyla tahsîs etti. Halbuki bu kıyâsında iki vecihle hatâ etti. Zîrâ sehare آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ (A'râf, 7/121) demek sûretiyle îmanlarını evvelen ıtlâk ve ta'mîm ve ba'-

dehû رَبُّ مُوسَى وَهَارُونَ (A'râf, 7 /122) diyerek nebîlerinin îmâniyle tahsîs etmiş idiler. Fir'avn bunun farkına varmadı. İkincisi Fir'avn, îmânını seharenin îmânı gibi, nebîlerinin îmâniyle de takyîd edemeyip, Benî İsrâîl'in îmâniyle tahsîs etti. Fakat Belkîs "İslâm-ı Süleymân ile Rabbü'l-âlemîn olan Allâh'a teslîm ve münkād oldum" (Neml, 27/44) dediği için, onun islâmı, Süleyman (a.s.)ın islâmı oldu. Binâenaleyh Belkîs emr-i teslîm ve inkıyâdda tamâmiyle Süleyman (a.s.) tâbi'olmuş oldu. Ve bu tebaiyyeti sebebiyle, Süleyman (a.s.) i'tikāddan nasıl bir i'tikādın yanından geçti ise, Belkîs dahi o i'tikādın yanından geçti. Zîrâ yol bilmeyen bir kimse, yol bilen bir rehbere tâbi' olup onunla berâber gittiği vakit, tamâmiyle rehberin geçtiği yollardan geçer ve aslâ ondan ayrılmaz. Ve tâbi' olan Belkîs'in, metbû' olan Süleyman (a.s.)a tebaiyyeti şuna benzer ki, bizim rûhumuz ve müdebbirimiz olan Rabb-i hâsslarımız, her birerlerimizin nâsıyelerinden tutup, bizi kendi sırât-ı müstakîmi üzerinde çeker, götürür. Bizim ondan ayrılmamız mümkün değildir; zîrâ biz ona tâbi'iz, o bizim metbû'umuzdur. Ve bizim nâsıyelerimiz o ism-i hâssın yedindedir.

Şu halde Rabb-i hâss bizim bâtınımız olduğu için biz zımnen O'nunla berâberiz. Ve biz O'nun zâhiri olduğumuz için, O sarîhan bizimle berâberdir. Ve bu, zımnen bizim O'nunla ve sarîhan O'nun bizimle berâber olduğumuzun delîli, Hak Teâlâ hazretlerinin وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ (Hadîd, 57/4) ya'nî "Siz nerede olsanız o sizinle berâberdir" kavl-i şerîfidir. Zîrâ nerede olur isek olalım, O'nun bizimle berâber olması, O bizim bâtınımız, biz O'nun zâhiri olmamıza mütevakkıftır. Binâenaleyh Hak, esmâsı yediyle bizim nâsıyelerimizi tuttuğu için biz Hak ile berâberiz. Ve bizim vücûdât-ı müteayyinemiz, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın / bu esmâsı hasebiyle taayyünü ve takayyüdünden ibâret olup, O'nun vücûdunun gayri olmadığından, her bir ismin sırât-ı müstakîminde bizimle berâber yürüyen Hak'tır. Binâenaleyh Hak, kendi nefsiyle berâberdir. Ve mâdemki suver-i âlemden her birisi bir ismin mazharıdır; ve o isim kendi mazharını nâsıyesinden tutup kendi sırât-ı müstakîmi üzerinde götürür, şu halde efrâd-ı âlemden, sırât-ı müstakîm üzerinde olmayan hiçbir ferd yoktur. Ve bu sırât dahi Rabb-i mutlakın esmâsına mahsûs olan sırâttır. Ve Belkîs, cenâb-ı Süleyman'ın zımnen ve tebean Allah ile olduğunu bildi; لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Neml, 27/44) dedi. Ve Allah

cemî'-i âlemlerin mürebbîsi olduğu için, âlemden birini tahsîs etmedi. Zîrâ cenâb-ı Süleyman insân-ı kâmildir. Ve insân-ı kâmil ism-i câmi'in mazharıdır. Binâenaleyh Süleyman (a.s.)a tebaiyyet, erbâb-ı müteferrikayı câmi' olan Rabb-i mutlakın sırât-ı müstakîmi üzerinde meşyi iktizâ eder. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ءَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (Yûsuf, 12/39) ya'nî "Erbâb-ı müteferrika mı hayırlıdır, yoksa Vâhid Kahhâr olan Allah mı hayırlıdır?" Binâenaleyh Belkîs, îmânında ta'mîm etti, tahsîs etmedi.

> **Ve Süleyman (a.s.)ın muhtas kılındığı ve onun sebebiyle kendinin gayrisine fâzıl olduğu ve Allah Teâlâ'nın onun için, ondan sonra bir kimseye lâyık olmayan mülkten kıldığı teshîre gelince; o, / onun "emr"inde olmadır. Binâenaleyh Hak Teâlâ** فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ (Sâd, 38/36) **ya'nî "Biz ona rüzgârı teshîr ettik; onun emriyle cereyân eder" dedi. Zîrâ Allah Teâlâ bizim hepimizin hakkında min-gayri-tahsîs** وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ (Câsiye, 45/13) **ya'nî "Allah Teâlâ göklerde ve yerde olan şeylerin kâffesini size müsahhar kıldı" der. Ve rüzgârın ve yıldızların ve bunun gayrisinin teshîrini zikr etti. Velâkin bizim emrimizden değil, belki Allâh'ın emrindendir. İmdi eğer anladın ise, cenâb-ı Süleyman ancak cem'iyyetsiz ve himmetsiz emre, belki mücerred emre muhtass kılındı. İşte biz ancak bunu dedik. Zîrâ biz biliriz ki, nüfûs, makām-ı cem'iyyette ikâme olundukta, muhakkak ecrâm-ı âlem, onların himmetleriyle münfa'il olur. Ve muhakkak biz bunu, bu tarîkta muâyene ettik. İmdi teshîrini murâd ettiği kimse için, Süleyman'dan himmetsiz ve cem'iyyetsiz olarak mücerred "emr" ile telaffuz vâkı' oldu** (28).

Ya'nî şu teshîr ki, Süleyman (a.s.)a muhtass kılındı; ve cenâb-ı Süleyman o teshîr sebebiyle, efrâd-ı âlemden kendisinin gayri üzerine fâzıl oldu; ve Hak Teâlâ bu teshîri, Süleyman (a.s.)a mahsûs bir mülkten kıldı ki, ondan sonra hiç bir kimse için bu mülk ile zuhûr lâyık olmaz. İşte bu teshîrin cenâb-ı Süleymân'a ihtisâsı, onun bir şeyde "himmet" ve "cem'iyyet-i kalb" ve "taslît-i vehm" ile tasarruf etmesi değil, belki

bu teshîrin mücerred onun "emr"i ile olmasıdır. Böyle olunca Hak Teâlâ "Biz ona rüzgârı teshîr ettik, onun emri ile cereyân eder" (Sâd, 38/36) dedi. Ve rüzgârın cereyânını cenâb-ı Süleymân'ın emrine tâbi' kıldığını beyan buyurdu. Şu halde onun ihtisâsı, teshîrde değil, belki bu teshîrin onun "emr"iyle olmasındadır. Eğer teshîrde ihtisâs sâhibi idi denilir ise, bu doğru olmaz. Çünkü Hak Teâlâ bizim hepimiz hakkında bilâtahsîs "Allah Teâlâ göklerde ve yerde olan şeylerin kâffesini size müsahhar kıldı" (Câsiye, 45/13) buyurmuş ve rüzgârın ve yıldızların ve bunlardan gayrisinin teshîrini zikr etmiştir. Velâkin cenâb-ı Süleyman hakkında beyan buyurduğu gibi, bunların bizim "emr"imizle müsahhar olduğunu beyân etmemiştir. Belki onların bize müsahhariyyeti Hakk'ın emriyledir.

Şu halde eğer sen bu bahsi anladın ise / bildin ki, cenâb-ı Süleymân'ın ihtisâsı, ancak kuvâsını cem' etmeksizin ve himmetini sarf eylemeksizin, "emr"e ve belki mücerred "emr"edir. Zîrâ himmetle taasarruf, mütevassıtların şânıdır; ve tasarrufta isneyniyyet vardır. Ve kümmel ise ulûhiyyete müzâhim olmak istemez; meğer ki emr-i Hak vârid ola. O vakit cem'iyyet-i kalb ve himmet ile tasarrufa tasaddî eder. Fakat Süleyman (a.s.) teshîrdeki ihtisâsı hasebiyle böyle tasarruf etmedi. Ya'nî onda cem'iyyet-i kalb ve himmet hâsıl olmadı. Yalnız "emr" etti; işte o kadar!

Cenâb-ı Şeyh (r.a.), biz ancak bunu dedik; ya'nî cenâb-ı Süleyman teshîre, cem'iyyet-i kalb ve himmet ile ve ervâh-ı felekiyyenin muâvenetiyle ve havâss-ı umûr-i tabîiyye ile ve esmâ-i ilâhiyye ve sâir emsâli ile değil, mücerred emr ile muhtass kılındı dedik, buyurur. Zîrâ teshîrde iki sûret vâkı'dir: Birisi böyle mücerred "emr" ile, diğeri de "taslît-ı himmet" iledir. Çünkü ecrâm-ı âlem nüfûs-i kâmilenin himmetlerinden müteessir olur. Velâkin ecrâm-ı âlemin bu teessür ve infiâli nüfûs-i kâmile makām-ı cem'iyyette ikāmet olunduğu vakitte olur. Zîrâ makām-ı cem'iyyette muğâreyet-i i'tibârî kalkar. Binâenaleyh bu makamda, fiil-i bende fiil-i Hak olur. Ve Hak Teâlâ ise her şeye kādirdir. İşte ancak kırk kişinin yerine vaz' edebildiği Hayber Kalesi kapısının İmâm-ı Alî (kerremallâhü vecheh ve r.a.) efendimiz tarafından münferiden koparılması bu kabîldendir. Nitekim cenâb-ı İmâm kapının yerine vaz'ında o kırk kişinin içinde idi. Kendisine dediler ki: "Bu

kapıyı yalnız başına koparan sen değil miydin? Şimdi neden müşkilât çekiyorsun?'' Cevâben buyurdular ki: والله ما قلعت باب خيبر ya'nî ''Vallâhi Hayber kapısını koparan ben değilim.''

Ve cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu hâli te'yîden ''Muhakkak biz bu tarîk-ı Hak'ta ecrâm-ı âlemin nüfûs-i kâmilenin himmetleriyle münfail ve müteessir olduğunu gördük'' buyururlar. İşte mahzâ ihtisâs hasebiyle, cenâb-ı Süleyman'dan yalnız ''emr'' ile telaffuz vâkı' oldu. Ya'nî teshîrini murâd ettiği kimse için, kalbinde cem'iyyet ve himmet mevcûd olmaksızın, yalnız ''Bu böyle olsun!'' diye ''emr'' ile telaffuz / vâkı' oldu. Şu halde cenâb-ı Süleyman ile nüfûs-i kâmilenin teshîrleri arasındaki fark birinin himmetsiz ''emr'' lafzı ile ve diğerinin himmet ve cem'iyyet-i kalb ile vâkı' olmasından ibârettir. Binâenaleyh cenâb-ı Süleymân'ın nefs-i teshîrde, nüfûs-i kâmileden fazla bir meziyyeti yoktur. Onun ihtisâsı ancak mücerred ''emr'' iledir.

> **Ma'lûmun olsun ki, Allah Teâlâ, kendi tarafından rûh ve tevfîk ile bizi ve seni te'yîd eylesin! Tahkîkan böyle bir atâ, hangi abd olursa olsun, bir abd için hâsıl olduğu vakit, o atâ, o abdin mülk-i âhiretinden eksiltmez ve onun üzerine hesâb olunmaz. Maahâzâ cenâb-ı Süleyman onu Rabb'inden taleb etti. İmdi zevk-i tarîk iktizâ eder ki, onun gayri için iddihâr olunan atâ, cenâb-ı Süleyman için ta'cîl olundu. Onu murâd ettiği vakit, âhirette onunla muhâsebe oluna. Böyle olunca Allah Teâlâ onun için ''Bu bizim atâmızdır'' (Sâd, 38/39) dedi. Halbuki ''senin için ve senin gayrin için'' demedi. İmdi ihsân et, ya'nî onu ver! Yahût bi-gayri-hisâb imsâk et!** (29).

Ya'nî Süleyman (a.s.)a bi-tarîki'l-in'âm verilmiş olan mülk ve tasarruf gibi bir atâ, her hangi bir abde verilirse, o atâ o abde âhirette verilecek olan mülkten hiç bir şey eksiltmez. Ya'nî o abde, işte sana dünyâda şu ni'met verildiği için, burada verilen ni'metlerin noksan olmuştur. / Ve dünyâda verilen bu ni'metin mahsûbu, âhiret ni'metinden icrâ olunmaz. Maahâzâ Süleyman (a.s.) رَبِّ اغْفِرْلِي وَهَبْ لِي مُلْكًا (Sâd, 38/35) diye bu mülk ve tasarrufu Rabb'inden taleb etmiş idi. Onun bu talebine nazaran tarîk-i Hakk'ın zevkı bunu iktizâ eder ki, Süley-

man (a.s.)ın gayri için âhirette iddihâr olunan atâ, onun için ta'cîl olunduğu cihetle, cenâb-ı Süleyman onu istediği vakit âhirette bu atâ ile muhâsebe olunsun. Zîrâ zevk-ı tarîk, taleb abdin kendi nefsinden vâkı' olduğu vakit, bu talebi üzerine kendisine vâsıl olan atâdan dolayı âhirette muhâsebe olunması iktizâ eder. Fakat cenâb-ı Süleyman'ın talebi üzerine vâkı' olan ta'cîl bu kabîlden değildir. Çünkü Allah Teâlâ Süleyman (a.s.)a "Bu, bizim atâmızdır" (Sâd, 38/39) dedi. "Senin için ve senin gayrin için" demedi. Binâenaleyh sen ister ihsân et, ya'nî ver; ve ister imsâk eyle! Bundan dolayı âhirette senin üzerine hesâb yoktur, buyurdu.

> **İmdi biz tarîkın zevkından bildik ki, onun bunu istemesi, Rabb'inin emrinden vâkı' oldu. Ve taleb emr-i ilâhîden vâkı' olduğu vakit, tâlib için talebi üzerine ecr-i tâm hâsıl olur. Ve Bârî Teâlâ, dilerse, kendisinden taleb ettiği şeyde, onun hâcetini kazâ eder; ve dilerse imsâk eyler. Zîrâ abd, Allah Teâlâ'nın, hakkında Rabb'inden suâl ettiği şeyde emre imtisâlinden, onun üzerine vâcib kıldığı emri îfâ etti. İmdi eğer bunu, / Rabb'i emr etmeden, kendi nefsinden suâl ederse, Rabb'i onu bunun sebebiyle elbette muhâsebe eder** (30).

Ya'nî biz, sırât-ı müstakîm olan tarîk-ı Hakk'ın zevkından bildik ki, Süleyman (a.s.)ın kendisinden sonra hiç bir kimseye lâyık olmayan bir mülkü taleb etmesi, Rabb'inin emriyle vâkı' oldu. Ve bu talebini Rabb'inin emriyle icrâ etti. Ve taleb emr-i ilâhî ile vâkı' oldukda, tâlibin talebi üzerine ecr-i tâm hâsıl olur. Çünkü Hak Teâlâ اُدْعُونِى اَسْتَجِبْ لَكُمْ (Mü'min, 40/60) buyurdu. Ve makām-ı seyyidiyyet, atâ ve ihsânı ve makām-ı abdiyyet ise züll-i suâli iktizâ eder. Binâenaleyh abd, seyyidine karşı vazîfesini îfâ etmekle ecre müstehak olur. Ve Bârî Teâlâ hazretleri dilerse, abdin kendisinden taleb ettiği şeyi ihsân ederek, onun hâcetini kazâ eder. Ve dilerse, lebbeyk ile icâbet edip, atâsını te'hîr ve imsâk eyler. Atâyânın envâ'ı ile abd tarafından vâkı' olan suâlât hakkındaki tafsîlât ve îzâhât **Fass-ı Şîsî**'de murûr etmiştir, oraya mürâcat olunsun. Emr-i ilâhî ile vâkı' olan suâlde, Hak ister abdin murâdını versin, ister te'hîr ve imsâk etsin, abd me'cûrdur. Çünkü o talebde

Rabb'inin emrine imtisâl etmiştir. Ve onun üzerine vâcib kıldığı emri edâ ve îfâ eylemiştir. Fakat abd, bu atâyı, Rabb'i emr etmeksizin, hod-be-hod taleb eder ve onun bu talebi üzerine Rabb'i dahi istediği atâyı verirse, elbette bu atâ sebebiyle onu muhâsebe eder. Bu hâlin beyne'l-halk dahi böyle olduğu âtîdeki misâl ile tavazzuh eder: /

Misâl: Bir pâdişâh-ı âdil, ricâl-i hükûmetten birinin isti'dâdını, bir vilâyette rızâsına muvâfık bir sûrette, vâlîlik edebilecek bir halde görür. Bu me'mûriyeti, usûl-i dâiresinde resmen taleb etmesini emr eder. O da emr-i pâdişâhîye imtisâlen o me'mûriyyeti taleb eder. Pâdişâh o kimseye, ister bu me'mûriyeti ihsân etsin ve ister bir mânia haylûletiyle onun bu talebini is'âf etmesin, pâdişâhın nazarında o kimse marzîdir. Zîrâ emre imtisâl etti ve bu atâyı hod-be-hod taleb etmedi. Fakat bir kimse pâdişâha, onun böyle bir emri olmaksızın, hod-be-hod bir arîza takdîm ederek: "Bana şu me'mûriyeti ihsân edin; rızâ-yı şâhânenize muvâfık hizmetler ederim, şöyle yaparım, böyle yaparım" diye talebde bulunsa ve pâdişâh dahi onun bu talebini: "Bakalım bu adam dediklerini yapabilecek mi?" diyerek is'âf etse, elbette onu murâkabe altında tutar. Ve bilâhere onun o me'mûriyyetteki ef'âlini muhâsebe eder. Ve va'dini incâz etmemiş ise itâb eyler.

/Ve bu, Allah Teâlâ'nın suâl olunduğu cemî'-i şeyde sârîdir. Nitekim Nebî'si Muhammed (s.a.v.)e وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (Tâhâ, 20/114) **dedi. Binâenaleyh Rabb'inin emrine imtisâl edip ilimden ziyâdeyi taleb eder oldu. Hattâ vâkı' oldu ki, ona süt verildiği vakit, rü'yâsını te'vîl ettiği gibi, onu "ilim" ile te'vîl ederdi. Vaktâki nevmde ona bir kadeh süt verildiğini gördü, onu içti; ve onun artanını Ömer ibn el-Hattâb (r.a.)e verdi. "Onu ne ile te'vîl ettin?" dediler. "İlim ile" dedi. Ve kezâlik isrâ olunduğu vakit, melek ona bir kap getirdi ki, içinde süt var idi; ve bir kap getirdi ki, içinde şarap var idi. Sütü içti. İmdi melek ona; "Fıtratı isâbet ettin; Allah Teâlâ ümmetini sana isâbet etsin" dedi. Binâenaleyh "süt", ne vakit rü'yâda zâhir olsa, o "ilm"in sûretidir. O, "süt" sûretinde temsîl olunan "ilim"dir. Cebrâîl'in Meryem'e beşer-i seviyy sûretinde temsîl olunduğu gibi (31).**

Ya'nî bâlâda zikr olunan hüküm, Hak Teâlâ'dan taleb olunan her şeyde sârîdir. Nitekim Nebiyy-i edîbi, Muhammed (s.a.v.)e وَقُلْ رَبِّ زِدْنِى عِلْمًا (Tâhâ, 20/114) ya'nî "Ya Rabbî, bana ilmi ziyâde et, de!" buyurdu. Buna binâen (s.a.v.) Efendimiz Rabb'inin emrine imtisâl edip izdiyâd-ı ilmi taleb eder oldu. Hattâ kendilerine âlem-i histe "süt" verilse, âlem-i hissi, hayâle ilhâk buyurduğu için, rü'yâsını te'vîl ettiği gibi, o "süt"ü "ilim" ile te'vîl ederdi. Ve rü'yâsında te'vîli budur ki: Vaktâki uykusunda, ona bir kadeh süt verildiğini gördü; o sütü içip artanını Hz. Ömer (r.a.)e verdi. Bu rü'yâlarını ashâb-ı kirâm muvâcehesinde beyan buyurduklarında onlar: "Yâ Resûlullâh sütü ne ile te'vîl ettin?" dediler. Cevâben: "İlim ile te'vîl ettim" buyurdular. "Süt" ile "ilim" arasındaki münâsebet budur ki, süt, etfâl-i nâkısanın ebdânını terbiye / edip kemâle getirir. İlim dahi ervâh-ı nâkısayı terbiye edip kemâl mertebesine îsâl eder. Ve kezâ leyle-i Mi'râc'da (s.a.v.) Efendimiz isrâ olundukları vakit, bir melek onlara iki kap takdîm etti ki, birinin içinde süt, diğerinin içinde şarap var idi. Fahr-i âlem Efendimiz sütü ihtiyâr edip içti. Melek ona: "Yâ resûlallah fıtrat-ı islâmı isâbet ettin. Allah Teâlâ ümmetini sana eriştirsin" dedi. Zîrâ bir nebînin ümmeti kendisine vâsıl olmakla dinde onun geçtiği şeyin yanında murûr eder. Binâenaleyh "süt", her ne vakit rü'yâda görülse, o sûret "ilm"in sûretidir. Ve görünen şey, süt sûretinde temsîl olunan ilimdir. Cebrâîl (a.s.), Meryem (aleyhe's-selâm)a nasıl ki beşer-i seviyy sûretinde temsîl olundu ise, "ilim" dahi râîye menâmında öylece "süt" sûretinde temsîl olundu.

Aleyhi's-selâm الناس نيام فاذا ماتوا انتبهوا **buyurdukda, insanın dünyâsı hayâtında gördüğü her şey, uyuyan kimsenin rü'yâsı menzilesindedir, hayâldir. Böyle olunca onun te'vîli lâzımdır** (32).

Ya'nî (S.a.v.) Efendimiz, hadîs-i şerîflerinde "Nâs uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar" buyurmakla, bu âlem-i his ve şehâdette gördüğümüz sûretlerin, rü'yâlarımızda gördüğümüz sûretler gibi, "hayâl"den ibâret olduğunu bize tasrîh ettiler ve bizi îkāz eylediler. Binâenaleyh rü'yâda gördüğümüz suver-i hayâliyyenin maânî-i münâsibesini teemmül edip onları nasıl / te'vîl edersek, dünyâda gördüğümüz suver-i mahsüseyi

dahi öylece te'vîl etmemiz lâzım gelir. İşte, (S.a.v.) Efendimiz, âlem-i hissi, âlem-i hayâle ilhâk buyurduğu için kendilerine her ne vakit "süt" verilse, rü'yâlarını te'vîl buyurdukları gibi, o sütü "ilim" ile te'vîl ederer idi. Zîrâ her bir sûret, ma'nâya şahsiyyet verir. Ma'nâ latîf olup görünmez iken, bir sûret-i kesîfeye taalluk edince meşhûd ve mahsüs olur. Ve Hakk'ın şuûnâtı ve ahvâl-i zâtiyyesi maânî-i latîfeden ibâret olduğundan mahsüs ve meşhûd olmak için suver-i kesîfe ister. Binâenaleyh cismâniyyet-i kesîfe ve unsuriyyeden olan bu dünyânın sûretlerinden ve eşkâlinden her birisi, bir şe'n-i ilâhîyi temsîl ve teşhîs eder.

İşte insân-ı ârif bu âlemde bir sûret gördükde onu te'vîl edip ma'nâsına intikal eder. İnsân-ı câhil ise her bir sûreti, hayvanın ot ve saman görmesi gibi görür; ya'nî te'vîl edip ma'nâsına intikâl etmez. Belki hayvâniyyetine mülâyim ve hazz-ı nefsâniyyesine muvâfık gelen suver ile telezzüz ve gelmeyen ile teellüm eder. Eğer ârif gibi ma'nâsına intikal ede idi, pür-ezvâk olurdu. Bu bahsin tafsîli çoktur, belki müstakıl bir kitap olur. Ârife bu kadar işâret kâfîdir. Beyt:

هر آن نقشی که در صحرا نهادیم تو زیبا بین که ما زیبا نهادیم

Tercüme: "Bizim o sahrâ-yı vücûda vaz' ettiğimiz o her bir nakış ve sûreti, sen yakışıklı gör ki, biz onu yakışıklı olarak vaz' ettik."

İmdi a'ref-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz, mâdemki bu his ve şehâdet âlemini, rü'yâ menzilesine vaz' edip âlem-i hayâle ihlâk buyurdu, görülen her bir sûreti te'vîl etmek lâzımdır. Ve onun te'vîl-i icmâlî ve te'vîl-i tafsîlîsi vardır. Te'vîl-i icmâlîsi budur ki: Bu suver-i âlemin herbiri bir şe'n-i Hakk'ın sûretidir; ve vücûd-i vâhid-i Hak, bu şuûnât hasebiyle, yekdîğerine zıd olan muhtelif sûretlerde zâhir olmuştur. Ve Hakk'ın şuûnâtı sıfât ve esmâsıdır; ve sıfat mevsûfun ve esmâ müsemmânın aynıdır. Ve sûret zâhir olunca, ma'nâ, ya'nî şe'n-i Hak bâtın olur. Binâenaleyh bu gördüğümüz suverin zâhiri ve bâtını Hak'tır. Nitekim buyurur: هُوَ ٱلْأَوَّلُ وَٱلْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ (Hadîd, 57/3). / Te'vîl-i tafsîlîye gelince: Suver-i âlemden herbirisi bir ism-i ilâhînin mazharı olup, o ismin sırât-ı müstakîmi üzerinde yürür. Ve her bir mazharda ânenfe-ânen Rabb-i hâssın hazînesinde mahzûn olan ahkâm zâhir olur. Binâenaleyh ârif, bu âlemde her anda kendisinden zâhir olan ahkâma nâ-

zır olup, o ahkâm-ı zâhire ve mahsüsenin ma'nâlarına intikal eder. Ve bundan kendi isti'dâdını ârif olduğu gibi bu usûl üzere diğerlerinin isti'dâdına dahi vâkıf olur.

Şiir: Muhakkak kevn hayâldir; o da hakîkatte Hak'tır. Ve bunu anlayan kimse esrâr-ı tarîkati hâizdir (33).

Ya'nî bu âlemin, anâsır-ı basîtanın eşkâl-i hendesiyye dâiresinde ictimâmından hâsıl olan nukūş-i cismânîleri ve suver-i hissiyyeleri ancak hayâlden ibârettir. Zîrâ her ne kadar onların vücûdları, gölgelerin vücûdları gibi, âlem-i histe mevcûd ise de, o eşkâl bozulup gâib olur. Ve zıllin vücûdu gibi zâil olur. Beyt-i Câmî (k.s.):

آری عالم همه خیالست ولی پیوسته درو حقیقتی جلوه کرست

Tercüme: Evet âlem, bütün hayâldir. Fakat onda dâimâ bir hakîkat cilve-gerdir.

Ve o cilve-ger olan hakîkat dahi, vücûd-i vâhid-i Hak'tır. Nitekim bir kimse bir âyîne mukābilinde kāim olsa, onun sûreti âyînede zâhir olur. Âyînedeki sûret hakîkatte ma'dûm ise de âlem-i histe mevcûddur; zîrâ basar-ı hissî onu görür. Ancak o bir hayâlden ibârettir. Onun hakîkati şahs-ı kāimin sûretidir. Şahs-ı kāimin tecellî-i kıyâmı zâil olunca o zıll ü hayâl dahi zâil olur. Binâenaleyh o vücûd-ı hayâlînin kayyûmu, şahs-ı kāimdir. İşte bunun gibi suver-i âlemden her bir sûret Hakk'ın esmâsından bir ismin âyînesi olup, onda o ismin suver-i ahkâmı cilve-gerdir. Ve Hakk'ın vücûd-i mutlak-ı latîfi, her bir ismin muktezâsına göre, o sûret-i kesîfede müteayyin ve mütekayyid olmuştur. / Buhâr-ı latîfin tekâsüf edip, bilfarz mik'ab şeklinde ve sâir eşkâlde incimâdı gibi. Buzun vücûdu histe mevcûd ve meşhûd ise de, buhâr-ı latîfin o şekilde takayyüd ve taayyün etmesinden mütehassıl bir vücûd-i izâfîdir. O taayyün ve takayyüd zâil olunca, mutlakıyyete rücû' eder. Binâenaleyh buzun vücûdu bir hayâl olup, onda cilve-ger olan hakîkat buhâr-ı latîfin vücûd-i mutlakıdır. İşte bu misâller ile de zâhir olduğu vech ile, bu âlem-i kevnin hayâl olduğunu ve hakîkat cihetinden Hak olduğunu zevkan anlayan kimse, esrâr-ı tarîkati hâiz ve hakîkat-i hâle vâkıf olur. Ve Allâh'a sülûke muvaffak bulunur.

İmdi Sallallâhü aleyhi ve sellem'in hâli bu idi ki, ona "süt" takdîm olundukda: "İlâhî, bizim için onda bereket kıl ve ondan ziyâde eyle!" der idi. Zîrâ muhakkak onu "ilim" sûretinde görür oldu. Ve halbuki "ilim"den ziyâdenin talebi ile emr olundu. Ve ona sütten başkası takdîm olundukda: "İlâhî, bizim için onda bereket kıl ve bizi ondan hayırlısıyla it'âm eyle!" der idi. İmdi Allah Teâlâ, bir kimseye verdiği şeyi, emr-i ilâhî ile suâl sebebiyle verse, muhakkak Allah Teâlâ onu dâr-ı âhirette muhâsebe etmez. Ve Allah Teâlâ, bir kimseye verdiği şeyi, emr-i ilâhî olmaksızın suâl sebebiyle verse, onun hakkında emr, Allah Teâlâ'ya râci'dir. Dilerse onu muhâsebe eder ve dilerse onu muhâsebe etmez. Ve ben Allah'dan hâssaten ilim recâ ederim ki, onu onunla hesâb etmez. Zîrâ Nebî'si (a.s.)a, "ilim"den ziyâdeyi / taleble olan emri, onun ümmetine emrinin aynıdır. Zîrâ Allah Teâlâ "Elbette sizin için Resûlullah'da üsve-i hasene vardır" (Ahzâb, 33/21) **der. Ve fehmi Allah'dan olan kimse için, bu teessîden a'zam hangi üsve vardır?** (34).

Cenâb-ı Şeyh (r.a.), Sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz'in âlem-i hissi âlem-i hayâle ilhâk edip suver-i hissiyyeyi te'vîl buyurduklarını diğer bir delîl ile te'yîd ederek derler ki: Fahr-i âlem Efendimiz'e "süt" takdîm olunduğu vakit اللهم بارك لنا فيه و زدنا منه derler idi. Çünkü sütün sûretini "ilim" ile te'vîl ettikleri için, izdiyâdını taleb eylerler idi. Zîrâ izdiyâd-ı ilim talebine me'mûr olmuş idi. Fakat sütten başka birşey takdîm olundukda ondan hayırlısını taleb ederlerdi. Ve ondan hayırlısı, ma'nâ-yı ilme dâll olan "süt" idi.

İmdi bâlâda îzâh olunduğu üzere, Allah Teâlâ bir kimseye bir şeyi emr-i ilâhîsiyle vâkı' olan talebi üzere verse, o ihsânının hesâbını sormaz. Fakat emr-i ilâhîsi olmaksızın abdin hod-be-hod vâkı' olan talebi üzerine verdiği şeyin hesâbını dilerse sorar, dilemezse sormaz. Bunun için Şeyh (r.a.) buyurur ki: "Ben Allah'dan bilhassa ilim recâ ederim ki, onu o ilim ile muhâsebe etmez". Çünkü Allah Teâlâ Peygamber'ine ilimden ziyâdeyi taleble emr etmiştir. Onun bu emri, Peygamber'in ümmetine olan emrinin aynıdır. Zîrâ Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'inde "Elbette sizin için Resûlullah'da güzel ve makbûl tarîk ve peyrevlik

vardır'' (Ahzâb, 33/21) buyurur. Biz Peygamberimiz'in hısâline iktidâ ve ona peyrev olduğumuzda, bi't-tabi' emr-i ilâhîye tâbi' olmuş oluruz. Şu halde Peygamber izdiyâd-ı ilmi Hakk'ın emri ile taleb etmiş idi. İlimden ziyâdeyi taleb ettiğimiz vakit, biz de Hakk'ın emriyle taleb etmiş bulunuruz. Binâenaleyh bu talebimiz üzerine Hak Teâlâ bize ilim ihsân etse onunla muhâsebe olunmayız. İmdi ilmin izdiyâdı talebinde Hz. Peygamber'e olan emrin bize olan emr olduğunu, Allah Teâlâ'nın tefhîm buyurduğu kimse için, / bu iktidâ ve peyrevlikten daha güzel ve daha azîm hangi üsve ve tarîk vardır?

Ve eğer biz makām-ı Süleymânî'ye tamâmı üzere tenbîh ede idik, sen bir emri görürdün ki, onun üzerine ıttılâ', sana hevl verirdi. Zîrâ bu tarîkın ekser-i ulemâsı, Süleyman (a.s.)ın hâletini ve mekânetini câhil oldular. Halbuki emr, onların zu'm ettikleri gibi değildir (35).

•

Ya'nî biz bu fass-ı münîfde Süleyman (a.s.)ın hâlet ve mekânetinden bir nebze bahs ettik. Eğer o hazretin makāmını tamâmiyle îzâh ede idik, muttali' olduğun emr, sana dehşet verir idi. Zîrâ ulemâ-i zâhir şöyle dursun, bu tarîk-ı sûfiyye ulemâsının pek çoğu Süleyman (a.s.)ın hâletini ve mekânetini bilemediler de, onun Rabb'i hakkındaki ma'rifetine muvâfık olmayan sözleri söylediler. Ya'nî cenâb-ı Süleymân'ın Belkîs'e gönderdiği mektûbun başında evvelâ kendi ismini ve ba'dehû ismullâhı zikr ettiğini ve ''Yâ Rabbi bana bir mülk ver ki benden sonra kimseye lâyık olmasın!'' (Sâd, 38/35) diye duâ etmesiyle de, mülk-i dünyâyı, mülk-i âhiret üzerine takdîm eylediğini zannettiler. Halbuki cenâb-ı Süleyman, ism-i câmi' olan ism-i Rahmân'ın mazharı bulunan halîfetullâhi-fi'l-arz idi. Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz الدنيا لا تزن عند الله جناح بعوضة ya'nî ''Allah indinde dünyâ, sivri sineğin bir kanadıyla vezn olunmağa lâyık değildir'' buyurduğu halde, cenâb-ı Süleymân'ın bu kadar azîm bir mertebeye nâiliyyetiyle berâber, lâ-şey olan dünyâyı taleb etmesi, nasıl tecvîz olunur? Cüz'î bir mülâhaza bunun böyle olmadığını idrâk için kifâyet eder. إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ (Kāf, 50/37).

/Beyt:

سر وحدت منطق الطیرست جامی لب ببند جز سلیمانرا نشاید فهم این اسرار را

Tercüme: ''Ey Câmî, sus ki sırr-ı vahdet kuş dilidir. Bu esrârı anlamak Süleyman'dan gayrisine lâyık değildir.''

İntihâ: Cemâdi'l-âhire 335 ve 5 Yeni Nisan 333 Perşenbe günü sabâhı saat 1,5

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XVII

BU FASS KELİME-İ DÂVÛDİYYE'DE OLAN "HİKMET-İ VÜCÛDİYYE" BEYÂNINDADIR

Ma'lûm olsun ki vücûd-i mutlak-ı Hakk'ın tenezzülâtı, kemâlât-ı esmâiyyesinin zuhûru içindir. Ve kemâlât-ı esmâiyye ise ancak cemî'-i esmânın fiilen zuhûruna müstaid olan insân-ı kâmil mertebesine tenezzüle ve onun taayyünü ile müteayin olmağa mütevakkıftır. Zîrâ taayyünâttan insan gibi ahsen-i takvîm üzere mahlûk olan hiç bir taayyün mevcûd değildir. Sûret-i insâniyye cemî'-i esmâ ahkâmının fiilen zuhûruna müsâid olduğundan dolayı vücûd, bu sûret-i insâniyyede hilâfet-i ilâhiyye ile tamâm olur. Ve bu nev'-i insânîde evvelen kendisinde hilâfet zâhir olan Âdem (a.s.) idi. Fakat taht-ı hükmüne dâhil olan kimseler kendi zürriyyetinden ibâret olmak üzere kalîlü'l-efrâd olduğu için Âdem (a.s.)ın hilâfeti, risâleti mütezammın olmadı. Bu sebeble ondaki hilâfetin ba'zı ahkâmı kuvvede kalıp fiilen zuhûra gelmedi. Zîrâ zuhûr, def'î olmayıp tedrîcîdir. Nitekim "et-Teennî mine'r-Rahmân" buyrulmuştur. İşte kāide-i tekâmüle binâen cenâb-ı Âdem'in zürriyyâtı perderpey tekessür ederek en evvel ahkâm-ı risâlet Nûh (a.s.) ile zâhir oldu. Ondan sonra ahkâm-ı hilâfet zuhûr ve inbisâtta tedrîcen tezâyüd ederek Dâvûd (a.s.)ın zuhûr-i vücûdu ile tamam oldu. İşte bu tamâmiyyet sebebiyle إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ (Sâd, 38/18-19) / âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu üzere, kendisinde teshîr ile hilâfet zâhir olan Dâvûd (a.s.) oldu; ve وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَآتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ (Sâd, 38/20) âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu vechile, Dâvûd (a.s.)da mülk ve hikmet ve nübüvvet müctemi' oldu. Ve Hak Teâlâ يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ (Sâd, 38/26) âyet-i kerîmesinde dahi onu istihlâf eylediğini sarâhaten beyân eyledi. Ve bu ahkâm-ı hilâfet onun mahdûmu olan Süleyman (a.s.)da, bu cem'iyyette iştirakleri hasebiyle kemâl buldu. Nitekim Hak Teâlâ buyurur:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَ أُوتِينَا وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا (Neml, 27/15) ve مِنْ كُلِّ شَيْءٍ (Neml, 27/16) ve وَكُلاًّ آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا (Enbiyâ, 21/79). Ahkâm-ı hilâfette vâkı' olan iştirâklerinden dolayı her ikisi de bu ni'mete şükren اَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ (Neml, 27/15) dediler.

Suâl: Hak Teâlâ hazretlerinin وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلاَئِكَةِ إِنِّى جَاعِلٌ فِى الأَرْضِ خَلِيفَةً (Bakara, 2/30) (beyânı) Âdem (a.s.) hakkında değil midir?

Cevap: Bu kelâm gerek Âdem'e ve gerek onun evlâdından zuhûr edecek olan kâmillere şâmil olur. Fakat bâlâda beyân olunduğu üzere cenâb-ı Âdem hilâfetin kâffe-i ahkâmı ile zâhir olmadı. Binâenaleyh buradaki hilâfetin Dâvûd (a.s.)ın hilâfetine işâret olması müreccahtır. Çünkü melâike bu hitâb-ı ilâhîye cevâben أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ (Bakara, 2/30) ya'nî "İlâhî sen yeryüzünde fesâd eden ve kan döken kimseleri halîfe kılar mısın?" dediler. Halbuki Hz. Âdem cem'iyyet-i küffârı perîşan ve kanlarını döküp vücûdlarını izâle etmek sûretiyle yeryüzünde fesâd etmedi. Dâvûd (a.s.) ise bir çok küffârın kanını döktü; ve Câlut'u katl edip mülkünü ifsâd etti. Şüphe yok ki bu hal, sûrete nisbetle ifsâd idi; fakat hakîkatte ıslâh idi. /

Suâl: Emr-i hilâfet Dâvûd (a.s.)da tamâm ve Süleyman (a.s.)da da bi-hükmi'l-iştirâk kâmil olunca (S.a.v.) Efendimiz'e emr-i hilâfette ne kalır?

Cevap: **Fusûs**'un hitâmı olan "hikmet-i ferdiyye"de görüleceği ve **Fass-ı Şîsî**'de îzâh olunduğu üzere Fahr-i âlem (s.a.v.) Efendimiz kâffe-i taayyünâtın mebdeidir. Ve hakîkat-i muhammediyyesi ile kâffe-i taayyünâtı ve kemâlâtı muhîttir. Âlemde bu kemâlâtın kâffesiyle zuhûru alâtarîkı'l-hatmdir. Binâenaleyh bilcümle enbiyânın kemâlâtı, hakîkat-i muhammediyye mertebesinden nâzil olur. Şu halde fahr-i rusül Efendimiz, gerek Dâvûd (a.s.)in ve gerek sâir enbiyânın hâiz olduğu ve olmadığı bilcümle kemâlâtı câmi'dir.

İşte kemâl-i vücûdî, Dâvûd (a.s.)da etemm olarak zâhir olduğu için Hz. Şeyh (r.a.) "hikmet-i vücûdiyye"yi Kelime-i Dâvûdiyye'ye muhtass kıldı.

*

**

/ Ma'lûm olsun ki, vaktâki nübüvvet ve risâlet ihtisâs-ı ilâhî oldu, onlarda ya'nî nübüvvet-i teşrî'de iktisâbdan bir şey yoktur. Allah Teâlâ'nın onlara olan atâyâsı, bu kabîlden mevâhib oldu ki cezâ değildir. Ve onun üzerine onlardan cezâ taleb etmez. Binâenaleyh onun onlara i'tâsı in'âm ve ifdâl tarîkı üzeredir. Böyle olunca "Biz ona İshak ve Ya'kūb'u vehb ettik" (En'âm, 6/84) **dedi, ya'nî İbrâhîm Halîl (a.s.)a. Ve Eyyûb hakkında "Biz ona ehlini ve onlarla berâber onların mislini vehb ettik"** (Sâd, 38/42) **dedi. Ve Mûsâ hakkında dahi "Biz ona rahmetimizden birâderi Hârûn'u nebî olarak bahş ettik)** (Meryem, 19/53) **dedi; emsâline varıncaya kadar. İmdi onları evvelen tevellî eden isim, ahvâllerinin umûmunda veyâhut ekserinde, onları âhiren dahi tevellî eder. Halbuki o isim, onun Vehhâb isminden gayri değildir. Ve Dâvûd hakkında "Biz Dâvûd'a indimizden fazl i'tâ eyledik"** (Sebe, 34/10) **dedi; ve ona cezâyı mukārin kılmadı ki, onu ondan taleb ede. Ve bu zikr ettiği şeyi muhakkak ona cezâ olarak verdiğini ihbâr etmedi** (1).

Ya'nî nübüvvet ve risâlet, hiç bir amel mukābilinde kazanılmamış olan inâyet-i ezeliyyeden ibârettir. Ve nübüvvet-i teşrî'de aslâ kesb ve sa'yin dahli yoktur. Hak Teâlâ hazretlerinin enbiyâ (aleyhimü's-selâm)a olan atâları, sebk eden amellerine mükâfâten onlar hakkında bezl olunan mevâhib kabîlinden değildir. Ve Hak Teâlâ onlara bahş ettiği nübüvvet üzerine enbiyâ (aleyhimü's-selâm)dan amel taleb etmez. O mertebe onlara bilâ-ıvaz verilmiştir. Şu halde nübüvvet ve risâletin enbiyâ ve rusül (aleyhimüs-selâm)a verilmesi mahzâ in'âm ve ifdâl tarîkıyledir. Bu ancak rahmet-i hâssa-i zâtiyyedir, ki bu bâbdaki îzâhât **Fass-ı Süleymanî'**de geçti. Vâkıâ onlar çok şükr ederler; ve çok amel işlerler. Fakat bu in'âm ve ifdâl mukābilinde onlardan ıvaz taleb olunmaz. Onlar bunu mahzâ abdiyyetlerinin zuhûru için yaparlar. Bunlar hakkındaki atâyânın mevâhib kabîlinden olduğu bâlâda zikr olunan âyât-ı kerîme ile âyât-ı mümâsileden anlaşılır. Binâenaleyh Hak Teâlâ enbiyâ (aleyhimü's-selâm)a verdiği atâyâyı onlardan sebk eden bir hizmet mukābilinde vermediği gibi, verdikten sonra dahi onlardan bir hizmet ve ıvaz taleb etmez.

/ Ma'lûm olsun ki, vaktâki nübüvvet ve risâlet ihtisâs-ı ilâhî oldu, onlarda ya'nî nübüvvet-i teşrî'de iktisâbdan bir şey yoktur. Allah Teâlâ'nın onlara olan atâyâsı, bu kabîlden mevâhib oldu ki cezâ değildir. Ve onun üzerine onlardan cezâ taleb etmez. Binâenaleyh onun onlara i'tâsı in'âm ve ifdâl tarîkı üzeredir. Böyle olunca "Biz ona İshak ve Ya'kūb'u vehb ettik" (En'âm, 6/84) **dedi, ya'nî İbrâhîm Halîl (a.s.)a. Ve Eyyûb hakkında "Biz ona ehlini ve onlarla berâber onların mislini vehb ettik"** (Sâd, 38/42) **dedi. Ve Mûsâ hakkında dahi "Biz ona rahmetimizden birâderi Hârûn'u nebî olarak bahş ettik)** (Meryem, 19/53) **dedi; emsâline varıncaya kadar. İmdi onları evvelen tevellî eden isim, ahvâllerinin umûmunda veyâhut ekserinde, onları âhiren dahi tevellî eder. Halbuki o isim, onun Vehhâb isminden gayri değildir. Ve Dâvûd hakkında "Biz Dâvûd'a indimizden fazl i'tâ eyledik"** (Sebe, 34/10) **dedi; ve ona cezâyı mukārin kılmadı ki, onu ondan taleb ede. Ve bu zikr ettiği şeyi muhakkak ona cezâ olarak verdiğini ihbâr etmedi** (1).

Ya'nî nübüvvet ve risâlet, hiç bir amel mukābilinde kazanılmamış olan inâyet-i ezeliyyeden ibârettir. Ve nübüvvet-i teşrî'de aslâ kesb ve sa'yin dahli yoktur. Hak Teâlâ hazretlerinin enbiyâ (aleyhimü's-selâm)a olan atâları, sebk eden amellerine mükâfâten onlar hakkında bezl olunan mevâhib kabîlinden değildir. Ve Hak Teâlâ onlara bahş ettiği nübüvvet üzerine enbiyâ (aleyhimü's-selâm)dan amel taleb etmez. O mertebe onlara bilâ-ıvaz verilmiştir. Şu halde nübüvvet ve risâletin enbiyâ ve rusül (aleyhimüs-selâm)a verilmesi mahzâ in'âm ve ifdâl tarîkıyledir. Bu ancak rahmet-i hâssa-i zâtiyyedir, ki bu bâbdaki îzâhât **Fass-ı Süleymanî'**de geçti. Vâkıâ onlar çok şükr ederler; ve çok amel işlerler. Fakat bu in'âm ve ifdâl mukābilinde onlardan ıvaz taleb olunmaz. Onlar bunu mahzâ abdiyyetlerinin zuhûru için yaparlar. Bunlar hakkındaki atâyânın mevâhib kabîlinden olduğu bâlâda zikr olunan âyât-ı kerîme ile âyât-ı mümâsileden anlaşılır. Binâenaleyh Hak Teâlâ enbiyâ (aleyhimü's-selâm)a verdiği atâyâyı onlardan sebk eden bir hizmet mukābilinde vermediği gibi, verdikten sonra dahi onlardan bir hizmet ve ıvaz taleb etmez.

İmdi zât-ı ahadiyyenin kendi zâtına tecellîsi indinde, evvelen enbiyânın a'yân-ı sâbitelerinde mutasarrıf olan isim, bu a'yân-ı sâbitelerinin muktezâsı üzere, sonra da a'yân-ı hâriciyyelerini îcâd etmekle onlarda mutasarrıf oldu. Halbuki onları tevellî eden ve onlarda mutasarrıf olan isim "Vehhâb" isminden gayri değildir. A'yân-ı sâbite ve Hakk'ın işbu a'yân-ı sâbitenin talebleri üzerine hüküm ve kazâsı bahsi **Fass-ı Uzeyrî** evâilinde murûr etti. Beyit:

زهی فضل فیض تو از حدّ فزون　　نگنجد در افضال تو چند و چون
منزه عطایت ز شوب غرض　　مبرا نوالت ز نیل عوض

Tercüme: "Hadden efzûn olan senin feyzinin fazlı ne hoştur! Senin ifdâlin kemmiyyet ve keyfiyyete sığmaz. Atâ-yı ilâhîn şâibe-i garazdan münezzeh ve ihsân-ı rabbânîn ıvaza nâiliyyetten müberrâdır." /

Ve buna amel ile şükrü taleb ettikde, onu âl-i Dâvûd'dan taleb etti; ve Dâvûd'un zikrine taarruz etmedi. Tâ ki âl, Dâvûd'a in'âm olunan şeye şükr ede. İmdi o, hakk-ı Dâvûd'da ni'meten ve ifdâlen atâdır. Ve onun âli hakkında, taleb-i muâvazadan nâşî, bunun gayri üzerinedir. Binâenaleyh Hak Teâlâ اِعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَ قَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ (Sebe, 34/13) **ya'nî "Ey âl-i Dâvûd, şükren amel ediniz; ve benim şekûr olan ibâdım azdır" buyurdu. Vâkıâ enbiyâ (aleyhimü's-selâm), Hakk'ın onlara in'âm ettiği ve vehb eylediği şeye şükr ettiler. Bu Allah tarafından talebden nâşî vâkı' olmadı. Belki bununla kendi nefislerinden teberru' ettiler. Nitekim Resûllulah (s.a.v.), Allah Teâlâ onun geçmiş ve gelecek olan günâhının gafrine şükren, iki ayakları şişinceye kadar kāim oldu. Ona bunun hakkında denildiği vakit** افلا اكون عبدا شكورا **ya'nî "Ben abd-i şekûr olmayayım mı?" buyurdu. Ve Nûh hakkında da** إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا (İsrâ, 17/3) **dedi. Halbuki Allâhın kullarından şekûr olan azdır** (2).

Ya'nî Hak Teâlâ Dâvûd (a.s.)a olan inâyet-i ezeliyyesine mukābil ameli ve şükrü taleb ettiği vakit, bu ameli ve şükrü Hz. Dâvûd'dan taleb etmedi, âl-i Dâvûd'dan taleb etti. Zîrâ enbiyâ (aleyhimü's-selâm) âl ve

ashâbı ve kavmi arasında, karanlıkta îkād olunan bir sirâc-ı münîr gibidir. Sirâc-ı münîr ise karanlıkta kalanlar için bir ni'mettir. Binâenaleyh şükür ondan münevver olanların uhdesine terettüb eder; ve o sirâcı îkād edene teşekkür etmek lâzım gelir. Şu halde Dâvûd (a.s.) hakkındaki atâ, ona ni'meten ve ifdâlen vâkı' olmuştur. Ve onun âlinden amel ve şükür ıvazı taleb olunduğundan, onlar hakkında / atâ, in'âm ve ifdâl tarîkiyle değildir. Onun için Hak Teâlâ "Ey âl-i Dâvûd, şükren amel ediniz! Ve benim mübâlağa ile şâkir olan kullarım azdır" (Sebe', 34/13) buyurdu. Vâkıâ enbiyâ (a.s.) Hakk'ın kendilerine in'âm ve vehb eylediği atâyâya şükr ettiler; ve şükren amel-i kesîr ifâ eylediler. Fakat onların bu şükür ve amelleri, Hak tarafından taleb olunduğu için değil idi. Belki kendileri tarafından teberru' idi. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ (Feth, 48/2) ya'nî "Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek günahlarını gafr ve setr eyledi" âyet-i kerîmesi nâzil olduğu vakit, mübârek ayakları şişinceye kadar gece vakti kāim oldu. Ona dediler ki: "Yâ Resûlallah, Hak Teâlâ geçmiş ve gelecek zünûbunu mağfiret eylediğini ihbâr buyurdu. Niçin bu kadar nefs-i nefîsinize cefâ ediyorsunuz?" Kemâl-i saâdetle buyurdular ki: "Ben mübâlağa ile şükr eden bir kul olmayayım mı?"

Suâl: Enbiyâda zünûbdan ismet şart değil midir? Husûsiyle Sallallâhü aleyhi ve sellemden hiç bir zelle sâdır olmadığı zâhirdir. Böyle iken onun evvelen ve âhiren ne gibi günahları var idi ki, Allah Teâlâ onları gafr ve setr buyuracağını va'd eyledi?

Cevap: Bu husûsta akvâl-i kesîre vardır. Hz. Mevlânâ (r.a) **Fîhi Mâ fîh** nâmındaki kitâb-ı münîflerinde bu âyet-i kerîmenin tefsîrinde böyle buyururlar: "İbn-i Atâ der ki: Mustafâ (s.a.v.) mi'râcda Sidretü'l-müntehâ'ya vâsıl olduğu vakit ki, orası bâlâ-yı Arş'tır, ve hazret-i Cibrîl'in âşiyânesidir, bu makamdan dahi mürûr etmek istedi. Refîkı olan Hz. Cibrîl adımını geri aldı. Hz. Fahr-i âlem Efendimiz buyurdular ki: Ey karındaşım Cebrâîl, bu heybetli mevzi'de beni yalnız mı bırakıyorsun? Nidâ geldi / ve Hak Teâlâ itâben buyurdu ki: Bu iki üç adımda onunla mı ülfet ettin? İşte bu "Li yağfira lek' Allâhu" ilh... (Feth, 48/2) âyet-i kerîmesinde işâret buyrulan günahdan murâd bu günahdır. Ya'nî seni ülfetten ve gayrin ünsiyyetinden pâk ettik ve gayriden müstağnî kıldık, demektir. Ve derler ki, Peygamber aleyhi's-sâlâtü ve's-

selâm Efendimiz'in istiğfârı ayıklık hâlinde hâlet-i mestîden idi. Ve ba'zılar derler ki, belki mestlik hâlinde ayıklık hâlinden istiğfâr eyledi. Ve ba'zıları her iki halden müstağfir idi. Zîrâ onun nazarı Hakk'a idi. Ve sekr ve sahv ise kābil-i televvün olan bendegâna mahsûstur. O hazrete nisbetle ne sekir ne de sahv vardır. İmdi mâdemki Hakk'a nâzır idi, her iki halden dahi müstağfir idi. Zîrâ bu sekir ve sahv iki renkdir. O ise rengin eserinde mahv olduğu vakit, her ikisinden de müstağfir olup kabza-i ilâhîde bulunur idi, derler.''

Velhâsıl enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın istiğfarları, ehl-i nefs olan kimselerden sâdır olan günahlara karşı vâkı' olan istiğfâr gibi değildir. Belki ''Hasenâtü'l-ebrâr seyyiâtü'l-mukarrabîn'' ya'nî ''Ebrârın hasenâtı mukarrabînin seyyiâtıdır'' mûcibince kendi makāmât -ı aliyyeleri iktizâsınca zünûb addolunan ba'zı ahvâldendir. İşte Fahr-i âlem Efendimiz'in bu ahvâl-i mahsûsanın setr ve gafrı va'd olunduğuna şükren nefs-i nefîslerine meşakkat verdiler. Bu ise şükr-i teklîfî değil, belki teberru'îdir. Fakat enbiyâya tâbi' olanların şükrü atâyâ-yı ilâhiyyeye karşı şükr-i teklîfîdir ki farzdır. Bu şükrü terk ederlerse farzı terk etmiş olurlar. Ve Hak Teâlâ Nûh (a.s.) hakkında dahi إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا (İsrâ, 17/3) ya'nî ''Muhakkak Nûh (a.s.) pek çok şükr eden bir abddir'' buyurdu. Ve şükr-i teberru'î, şükr-i teklîfîden a'lâdır. Ve bu şükür diğerinden ekmeldir. /

İmdi evvelki ni'met ki Allah Teâlâ onunla Dâvûd'a in'âm eyledi, ona bir isim verdi ki, onda hurûf-i ittisâlden bir harf yoktur. Binâenaleyh onu âlemden kat' etti; bununla, mücerred bu isim ile ondan bize ihbâren. O hurûf dahi dâl ve elif ve vâvdır. Muhammed (s.a.v.)i hurûf-i ittisâl ve infisâl ile tesmiye eyledi. Binâenaleyh onu kendine vasl etti ve onu âlemden fasl eyledi. Böyle olunca, Dâvûd için ma'nâ tarîkından iki hâl beynini cem' ettiği gibi, onun isminde iki hâl beynini cem' eyledi; ve Dâvûd'un isminde bunu yapmadı. Şu halde bu, Dâvûd üzerine Muhammed (a.s.) için ihtisâs, ya'nî onun üzerine ismiyle tenbîh oldu. İmdi onun için emr, cemî'-i cihâtından tamâm oldu; ve onun ''Ahmed'' isminde dahi böyledir. Binâenaleyh bu, Allâh'ın hikmetindendir (3).

Ya'nî Hak Teâlâ'nın Dâvûd (a.s.)a ihsân eylediği ilk ni'met, ona âlemden kat' eylediğini müş'ir olmak üzere Hz. Dâvûd'a bir isim vermesidir ki, bu isimde hurûf-i ittisâlden bir harf yoktur. Ya'nî داوُدَ ismini teşkîl eden ''dâl'' ve ''elif'' ve ''vâv'' harfleri kendilerinden sonra gelen harflere bitişmez. İşte Hak Teâlâ Dâvûd (a.s.)a mücerred bu ismi vermekle / âlemden kat' ettiğini bize ihbâr eyledi. Ve Muhammed (s.a.v.)i ise hem hurûf-i ittisâl ve hem de hurûf-i infisâl ile tesmiye etti. Zîrâ ''mîm'' ve ''hâ'' harfleri mâba'dlerine muttasıl olabilirse de ''dâl'' harfi mâba'dine muttasıl olmaz. İşte Hak Teâlâ onu kendi zâtına vasl ve âlemden fasl etti. Ve bu infisâl ve ittisâlden ibâret olan iki hâl beynini (S.a.v.) Efendimiz'in ism-i şerîfinde cem' etti. Binâenaleyh (S.a.v.)in infisâl ve ittisâli lafzen ve ma'nen vâkı' oldu. Fakat Dâvûd (a.s.)da bu iki hâl beynini ma'nâ tarîkıyla cem' etti. Ya'nî Dâvûd (a.s.)ın lafz-i isminde âlemden inkıtâ'ı zâhir olur ise de, Hakk'a ittisâli zâhir değildir. O ittisâl ancak Dâvûd isminin delâlet eylediği ma'nâda mevcûddur. İşte Hak Teâlâ, (S.a.v.)in ism-i şerîfi hilâfına olarak, Dâvûd (a.s.)ın isminde bu ittisâl ve infisâli zâhiren cem' etmedi. Ve ittisâl ile infisâlin ism-i şerîf-i muhammedîde cem'i, (S.a.v.) için Dâvûd (a.s.) üzerine ihtisastır. Ya'nî ism-i şerîfi ile bu ihtisâsa tenbîh olundu. Binâenaleyh Muhammed (aleyhi's-salâtü ve's-selâm) için emr-i cem' her cihetten, ya'nî lafız ve ma'nâ cihetlerinden tam oldu. Ve onun ''Ahmed'' ism-i şerîfi dahi böyledir. Zîrâ ''elif'' ve ''dâl'' hurûf-i infisâliyle ''hâ'' ve ''mîm'' hurûf-i ittisâlinden mürekkebtir. İşte Muhammed ve Dâvûd (aleyhime's-selâm)ın ism-i şerîflerinde vâkı' olan bu tenbîh hikmet-i ilâhiyyedendir. Zîrâ vücûdda lafzen ve kitâbeten ve aklen ve hissen vâkı' olan şeylerin kâffesi hikmet-i ilâhiyyeden hâlî değildir. Bu maânî ukûl-i nazariyyeden mestûrdur. Bunu ancak nûr-i ilâhî ile nazar eden erbâb-ı basîret müşâhede eder. /

Ba'dehû Dâvûd (a.s.) hakkında, alâ-tarîkı'l-in'âm dağların onunla berâber tesbîh ve tercî'ini, ona i'tâsı hakkında dedi. İmdi amelleri ona mahsûs olmak için, onun tesbîhinden nâşî tesbîh ederler. Ve kuşlar dahi bunun gibidir. Ve ona kuvvet verdi ve onu onunla vasf etti; ve ona hikmeti ve fasl-ı hitâbı verdi. Bâ'dehû Allah Teâlâ'nın onunla onu tahsîs eylediği minnet-i

kübrâ ve mertebe-i kurbettir ki, onun hilâfetine tansîstir. Her ne kadar içlerinde hulefâ vâkı' oldu ise de, ebnâ-i cinsi olan enbiyâdan birisine bunu yapmadı. İmdi يَا دَاوُد إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ (Sâd, 38/26) **ya'nî "Ey Dâvûd, muhakkak biz seni yeryüzünde halîfe ettik. Binâenaleyh sen hak ve adl ile hükm et; ve hevâya tâbi' olma ki, seni Allâh'ın yolundan, ya'nî resûllere vahy ettiğim tarîktan idlâl eder" dedi** (4).

Hz. Şeyh (r.a.) Dâvûd (a.s.) hakkındaki in'âm ve ifdâl-i ilâhiyyeyi ta'dâden beyân buyurur ki: Bâlâda zikr olunan ilk ni'metten sonra Hak Teâlâ hazretleri cenâb-ı Dâvûd hakkında إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ (Sâd, 38/18-19) ya'nî "Biz dağları ona teshîr ettik ki, akşam sabah onunla berâber tesbîh ederler idi. / Ve kuşları dahi teshîr ettik ki, toplanıp cümlesi onun tesbîhini tekrâr ederler idi" ve وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ (Sebe', 34/10) ya'nî "Biz Dâvûd'a indimizden fazl verdik. Ey dağlar ve kuşlar onunla berâber tesbîhi tekrâr edin, dedik" buyurdu. Ve Hak Teâlâ Dâvûd (a.s.)a وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ (Sâd, 38/17) ya'nî "Kuvvet sâhibi olan abdimiz Dâvûd'u zikr eyle!" ve وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ (Sebe', 34/10) ya'nî "Biz ona demiri yumuşattık" âyet-i kerîmelerinde beyan buyurduğu üzere, kuvvet i'tâ etti; ve onu kuvvet ile vasf eyledi. Ve وَآتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ (Sâd, 38/20) ya'nî "Biz ona hikmeti ve fasl-ı hitâbı verdik" âyet-i kerîmesinde beyan buyurduğu vechile Hak Teâlâ cenâb-ı Dâvûd'a hikmeti, ya'nî zâhirde siyâset-i halk ve tedbîr-i memleket ilimlerini ve bâtında daha hakâyık-ı ilâhiyye ve merâtib-i esmâiyye ve kevniyye ilmini i'tâ etti. Ve fasl-ı hitâbı, ya'nî hak ve bâtılı tefrîk için Hak ile halk beyninde vâsıta olmak mertebesini verdi ki, Dâvûd (a.s.) huzûr-i nebevîlerine arz olunan bir da'vâyı bilâ-şek ve tevakkuf fasl eyler idi. Bu zikr olunan ni'metten sonra Hak Teâlâ cenâb-ı Dâvûd'a en büyük ihsânı ve yakınlık mertebesini verip يَا دَاوُد إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ (Sâd, 38/26) âyet-i kerîmesinde bu ihsânı ve bu mertebeyi nass-ı kātı' ile beyan buyurdu. Ve bu ihsan ve mertebenin kendisine mahsûs bulunduğunu bu vechile tansîs eyledi. Vâkıâ sâir enbiyâ arasında dahi halîfeler mevcûd idi. Fakat Hak Teâlâ hazretleri Dâvûd (a.s.) hakkında yaptığı gibi onun ebnâ-

yı cinsi olan enbiyâdan hiç birisinin hilâfetini böyle nass-ı sârîh ile beyan buyurmadı. Ve Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmede Hz. Dâvûd'un hevâya, ya'nî vahy-i ilâhîden gayrı olarak hatırına hutûr eden şeye tâbi' olmamasını, zîrâ o şey Allah'ın yolundan, ya'nî tarîk-ı vahyden şaşırtacağını bildirdi. Zîrâ bir mes'eleye akl-ı nazarî ile de hükm etmek vardır. Bu hüküm ise bi't-tabi' vahy-i ilâhîye benzemez. İşte hakkında nass olmayan bir mes'elede müctehidlerin hatâları akl-ı nazarî sebebiyledir./

Ondan sonra Hak Sübhânehû onunla teeddüb eyledi. Binâenaleyh "Allâh'ın yolundan dönüp şaşıran kimseler için, yevm-i hisâbı unuttuklarından dolayı, azâb-ı şedîd vardır" (Sâd, 38/26) **buyurdu. Ve ona "Eğer sen benim yolumdan dönüp şaşıracak olursan, senin için azâb-ı şedîd vardır" demedi. Ve eğer sen, halbuki Âdem'in hilâfetine tansîs olundu, dersen, biz deriz ki: Dâvûd'a olan tansîs gibi tansîs olunmadı; ve ancak melâikeye "Muhakkak ben yeryüzünde bir halîfe kılarım"** (Bakara, 2/30) **dedi. Ve "yeryüzünde Âdem'i halîfe kılarım" demedi. Ve eğer diye idi Dâvûd hakkında olan "Biz seni halîfe kıldık"** (Sâd, 38/26) **kavli gibi olmazdı. Binâenaleyh bu muhakkaktır. Halbuki o bunun gibi değildir. Ve kıssada bundan sonra Âdem'in zikri, o Allah Teâlâ'nın nass eylediği halîfenin aynı olduğuna delâlet etmez. Böyle olunca ibâdından haber verdiği vakit, sen kalbini ihbârât-ı Hakk'a çevir! Ve kezâ İbrâhîm Halîl hakkında "Ben seni nâsa imâm kılarım"** (Bakara, 2/124) **dedi ve "Seni nâsa halîfe kılarım" demedi. Vâkıâ biz biliriz ki, muhakkak burada imâmet, hilâfettir. Velâkin o, onun gibi değildir. Zîrâ onu esmâsının ehassı ile zikr etmedi. Ve o hilâfettir** (5).

Ya'nî Hak Teâlâ hazretlerinin Dâvûd (a.s.)a olan in'âmından birisi dahi ona karşı edeb muâmelesini icrâ buyurmasıdır. Zîrâ Hak Teâlâ: "Yâ Dâvûd, biz seni yeryüzünde halîfe kıldık. Nâs arasında hak ve adl ile hükm et, hevâya tâbi' olma!" (Sâd, 38/26) buyurduktan sonra, "Eğer sen tarîk-ı Hak'tan inhirâf edecek olur isen senin için azâb-ı şedîd vardır" demedi de, bu ma'nâyı "Allâh'ın yolundan dönüp şaşıran kimseler için, yevm-i hisâbı unuttuklarından dolayı azâb-ı şedîd

vardır'' (Sâd, 38/26) tarzında sûret-i umûmiyyede beyân eyledi. Bu ise Dâvûd (a.s.)a karşı Cenâb-ı izzet tarafından edeb muâmelesidir. Zîrâ bir kimseye ''Sözümü tutmaz isen seni şöyle yaparım, böyle yaparım'' demek başka; ve ''Sözümü tutmayanları şöyle, böyle yaparım'' demek yine başkadır. Ve eğer sen, Dâvûd (a.s.)ın hilâfeti hakkında nass vârid olduğu gibi Âdem (a.s.) hakkında da nass vârid olmuştur, diye bizim sözümüze i'tirâz edecek olursan, senin bu i'tirâzın vârid değildir. Zîrâ Hak Teâlâ melâikeye hitâben إِنِّى جَاعِلٌ فِى ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةً (Bakara, 2/30) buyurdu. انى جاعل آدم فى الارض خليفة buyurmadı. Ya'nî ''Ben yeryüzünde halîfe kılıcıyım'' dedi. ''Ben yeryüzünde Âdem'i halîfe kılıcıyım'' demedi. Ve ''câ'il'' ism-i fâildir. Hem hâle hem de istikbâle delâlet eder. Binâenaleyh إِنِّى جَاعِلٌ فِى ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةً (Bakara, 2/30) kavli işitildiği vakit, halîfe acabâ halde olan Âdem midir, yoksa istikbâlde gelecek olan hulefâ mıdır, diye zihinde tereddüd vâkı' olur. Şu halde bu nass ile buyrulan halîfe muayyen değildir. Fakat يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِى ٱلْأَرْضِ (Sâd, 38/26) nassındaki hilâfetin Dâvûd (a.s.)a mahsûs olduğu sarîhtir. Binâenaleyh ''İnnî câ'ilün'' nassı Dâvûd (a.s.) hakkındaki nass gibi değildir. Diğer taraftan Hak Teâlâ انى جاعل آدم فى الارض خليفة ya'nî ''yeryüzünde ben Âdem'i halîfe kılıcıyım'' demiş olsa idi bile, bu kavl يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِى ٱلْأَرْضِ (Sâd, 38/26) kavli gibi olmaz idi. Zîrâ ''ce'alnâ'' fiil-i mâzî sîgasıdır; bir emr-i vâkı'ı gösterir. ''Câ'il'' kelimesi ise, bir fiil-i muhakkakı ifâde etmez. Binâenaleyh ''Biz seni halîfe kıldık'' hitâbı tahakkuk eden bir fiili ifâde eder. Eğer denecek olursa ki إِنِّى جَاعِلٌ فِى ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةً (Bakara, 2/30) âyet-i kerîmesinden sonra وَعَلَّمَ آدَمَ ٱلْأَسْمَآءَ كُلَّهَا ve قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ (Bakara, 2/31,33) âyetleriyle diğer âyât-ı müteselsilede Âdem (alehisselâm)ın zikr olunması, hilâfetin ona râci' olduğuna karîne değil midir? Biz deriz ki bu zikir, Âdem (a.s.)ın bu nass-ı şerifte beyân olunan halîfenin aynı olduğuna delâlet etmez. Zîrâ Hak Teâlâ ona ''Yâ Âdem, ben seni yeryüzünde halîfe ettim'' buyurmadı. Binâenaleyh Dâvûd (a.s.) hakkındaki nass sarîhtir. Şu halde Hak Teâlâ kullarının ahvâlini ihbâr buyurduğu vakit, sen ihbârât-ı Hakk'a nazar-ı basîret ve cem'iyyet-i kalb ile nazar eyle. Eğer nazar-ı aklî ile muhâkeme edersen ihbârât-ı ilâhiyyeden maksûd olan ma'nâyı doğru anlayamazsın. Bu hilâfet mes'elesi İbrâhîm Halîl (a.s.) hakkında dahi böyledir. Zîrâ Hak Teâlâ onun hakkında إِنِّى جَاعِلُكَ

لِلنَّاسِ إِمَامًا (Bakara, 2/124) ya'nî "Biz seni nâsa imam kılıcıyız" buyurdu; nâsa halîfe kılıcıyız" demedi. Vâkıâ biz burada "imâmet"in "hilâfet" ma'nâsına geldiğini biliriz. Fakat "imâmet" hilâfet gibi değildir. Çünkü Hak Teâlâ İbrâhîm (a.s.)ı, "hilâfet"ten ibâret olan ehass-ı esmâsiyle zikr etmedi; "imâmet"ten ibâret olan e'amm-i esmâsiyle zikr etti. Binâenaleyh onun hilâfeti hakkında dahi Dâvûd (a.s.)ın hilâfeti gibi nass-ı sarîh yoktur./

Ondan sonra Dâvûd hakkında hilâfet, onun ihtisâsındandır ki Hak, onu halîfe-i hükm kıldı. Bu ise, ancak Allah'dan oldu. Böyle olunca ona فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ (Sâd, 38/26) **dedi. Ve Âdem'in hilâfeti bu mertebeden vâkı' olmaz. Binâenaleyh onun hilâfeti, Allah'dan nâib olup O'nun halkında hükm-i ilâhî ile onlar hakkında hükm etmekle değil, bundan evvel mertebe-i hilâfette vâkı' olan kimseyi hâlif olmakla vâkı' olur. Her ne kadar emr böyle vâkı' oldu ise de. Fakat bizim kelâmımız, onun üzerine tansîs / ve onunla tasrîh hakkındadır. Halbuki Allâh'ın yeryüzünde, Allah'dan halîfeleri vardır; ve onlar da resûllerdir. Velâkin bu gün hilâfet resûllerdendir, Allah'dan değildir. Zîrâ onlar, ancak resûlün onlara şer' ettiği şeyle hükm ederler; bundan dışarıya çıkmazlar. Şu kadar var ki, burada bir incelik vardır. Onu ancak bizim emsâlimiz bilir. Bu da Resûl (a.s.) için şer' olunan şeyden, onunla hükm ettikleri şeyin ahzindedir. Binâenaleyh resûlden halîfe olan kimse, hükmü, Resûlullah (s.a.v.)den nakl ile ahz eder. Yâhud aslı, kezâlik Resûl (s.a.v.)den menkûl olan ictihâd ile alır. Ve bizim içimizde onu Allah'dan ahz eden kimse vardır. Böyle olunca bu hükmün aynı ile Allah'dan halîfe olur. İmdi onun Resûl (s.a.v.) için madde olması haysiyyetinden, onun için madde olur. Binaenaleyh o, nüzûl edip hükmettiği vakit Îsâ (a.s.) gibi, zâhirde hükümde ona adem-i muhâlefetinden dolayı müttebi'dir. Ve Allah Teâlâ'nın "O enbiyâ Allah Teâlâ'nın hidâyet ettikleridir. Binâenaleyh sen onların hidâyetlerine iktidâ et!" ma'nâsına olan** أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهِ (En'âm, 6/90) **kavlinde nebî Muhammed (s.a.v.) gibidir. Ve o halîfe sûret-i ahzinden ârif**

olduğu şey hakkında muhtass-ı muvâfıktır. Ve o, onda, Nebî (s.a.v.) in rusülden tekaddüm eden kimsenin şer'inden takrîr ettiği şey menzilesindedir. Onu takrîr etmekle, biz ona, ondan evvel onun gayrine şer' olduğu haysiyyetinden değil, onun takrîri haysiyyetinden tâbi' olduk (6).

Ya'nî Hz. Âdem'in hilâfeti hakkında nass-ı sarîh olmadığı gibi İbrâhîm (s.a.)ın hilâfeti hakkında da sarâhat yoktur. Yalnız onun imâmeti tasrîh edilmiştir. Ve "imâmet" ile "hilâfet" arasında mantıkan niseb-i erba'adan umûm ve husûs-i mutlak nisbeti vardır. Zîrâ her bir halîfe imamdır; ve her imam ise halîfe değil, belki ba'zı imam halîfe olur. Şu halde Hak Teâlâ cenâb-ı İbrâhîm'i, "hilâfet"ten / ibâret olan ehass-ı esmâsiyle zikr etmedi. Belki "imâmet"ten ibâret olan e'amm-i esmâsiyle zikr eyledi. Halbuki Hak Teâlâ cenâb-ı Dâvûd'u bilhassa "hükümde halîfe" kıldı. O hem imâmeti ve hem de hilâfeti câmi'dir. Ve hilâfeti hakkında nass-ı sarîh dahi vârid olduğundan aslâ tereddüde mahal yoktur. Ve "hükümde hilâfet" ise, ancak kâffe-i esmâyı muhît ve câmi' olan "Allah" ismine mazhariyetle olur. Ya'nî Allah'dan istihlâf tarîkıyledir. Zîrâ bu ism-i câmi'in gayri bulunan esmâ-i ilâhiyyeden birinin mazharı olan kâmilde tasarruf-i tâm zâhir olmaz. Onun tasarrufu o ismin husûsiyyetine münhasır kalır. İşte cenâb-ı Dâvûd'un hilâfeti Allah'dan olduğu için, Allah Teâlâ ona فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ (Sâd, 38/26) ya'nî "Beynen-nâs cemî'-i esmânın ahkâmını Hak ile tatbîk eyle!" buyurdu. Ve Hz. Âdem'in hilâfeti ise, hakkında nass-ı sarîh vârid olmuş olan bir mertebeden vâkı' değildir. Zîrâ Hak Teâlâ'nın melâikeye hitâben: "Ben yeryüzünde halîfe kılıcıyım" (Bakara, 2/30) buyurmasıyla ezhânda tereddüd vâkı' olup: "Acabâ Hz. Âdem, kendinden evvel Hak tarafından halîfe kılınan biri tarafından mı, yoksa doğrudan doğruya Allah tarafından mı istihlâf olunmuştur?" der. Maahâzâ Hz. Âdem yeryüzünde Allâh'ın halîfesidir; ve onun nâibidir; ve emr böyle vâkı'dir. Fakat bizim kelâmımız, Dâvûd (a.s.) hakkında nass-ı sarîh ile hilâfetin şûret-i kat'iyyede beyan buyrulduğunu zikr etmekten ibârettir. Yoksa Dâvûd (a.s.)dan başka Allâh'ın yeryüzünde doğrudan doğruya Allah tarafından istihlâf olunan halîfeleri vardır ki, onlar peygamberân-ı izâm aleyhimü's-selâmdır. Fakat hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'den son-

ra risâlet munkatı' olduğundan bugün hilâfet Allah'dan değil resûllerdendir. Zîrâ bugün ümmet-i Muhammed içinde zâhiren eimme-i müctehidîn ve bâtınen evliyâ-yı kümmel ve aktâb gibi mevcûd olan hulefâ, ancak Resûl (a.s.)ın onlara şer' ettiği şeyle hükm eder. Onlar hükm-i şerîatten dışarı çıkmazlar. Ancak burada bir incelik vardır ki, o inceliği zevkan ve hâlen ilim ve mertebede bizim emsâlimiz olan muhakkıkîn bilir.

Bu incelik dahi budur ki: Eimme-i müctehidîn ve evliyâ-yı kümmel bir mes'elede hükm ederler; ve bu hükmü Resûlullah (s.a.v.)in şerîatinden alırlar. Bu sûrette onlardan Resûl'den halîfe olurlar. Zîra bu hükmü Resûlullah hazretlerinden naklen aldılar. Fakat bu hükmü edebilmek için tahsîl-i ilim lâzımdır. Halbuki ilm-i zâhir-i şerîati bilcümle dakâyıkıyla herkesin tahsîli müşkildir. Kümmel-i evliyâ arasında ilm-i zâhir-i şerîatte mütebahhir olmayan ve yalnız zarûrât-ı dîniyyesiyle iktifâ eden zevât-ı kirâm pek çoktur. Bununla berâber bir mes'ele-i şer'-iyyenin halli husûsunda kendilerine vâki' olan mürâcaat üzerine, bu zevât-ı kirâm muvâfık-ı şer'-i Ahmedî olmak üzere cevaplar verip ulemâyı hayrete düşürürler. Ezcümle ümmî olan evliyâ-yı kirâmdan Şeybân-ı Râ'î hazretlerine sorarlar ki: Bir kimse beş vakit namazdan birini fevt etse; fakat fevt ettiği namâzın hangi vakte âit olduğunu tahattur edemese, o kimse ne yapsın? Cevâben buyururlar ki: O kimse beş vaktini gaflet içinde geçirmiştir; beş vaktini dahi kazâ etmek lâzım gelir. Ve Hz. Mevlânâ (r.a.) **Fîhi Mâ-fîh** nâmındaki eser-i âlîlerinde buyururlar ki: "Şeyh Nessâc-ı Buhârî (kuddise sırruhû) sâhib-dil bir merd-i azîm idi. Mollalar ve eâzım, ziyâret kasdiyle onun nezdinde gelirler; ve iki diz üstü otururlar idi. Şeyh ümmî idi. Onun lisânından Kur'ân'ın ve ahâdîsin tefsîrini dinlemek isterler idi. O der idi ki: "Ben arapça bilmem. Siz Kur'ân'ın ve hadîsin tercümesini söyleyiniz, ben de onun ma'nâsını söyleyeyim". Onlar âyetin tercümesini söylerler; o da onun tefsîr ve tahkîkıne başlayıp: "Mustafâ (s.a.v.) filan makamda iken bu âyet geldi; ve o makāmın ahvâli böyledir" diyerek o makāmın derecesini ve onun yollarını ve urûcunu tafsîlen beyân eder idi". İşte görülüyor ki, bu hükmü Allah'dan ahz ediyorlar. Fakat ahz ettikleri ahkâm Resûl (a.s.)ın şerîatinden başka bir şey değildir. "Kur'ân kıyâmete kadar münzeldir" dediklerinin ma'nâsı bu dakîkaya müsteniddir. Binâenaleyh

ümmet-i Muhammed içinde olan evliyâ-yı kümmel bu hükmün aynı ile Allah'dan halîfe olur. Şu halde Allah'dan ahz husûsu, Resûlullah (s.a.v.) için mâdde vâkı' olduğu gibi, evliyâ-yı kümmel için de mâdde olur.

İmdi âhir zamanda Îsâ (a.s.) nüzûl edip, nasıl tamâmiyle şerîat-i muhammediyye üzere hükm edecek ise, o hulefâ dahi öylece zâhiren hükümde şerîat-i muhammediyyeye muvâfık olarak hükm ederler. Ve onlar Resûl (a.s.)a tâbi' olurlar. Ve bu hulefânın hâli tıpkı Allah Teâlâ'nın أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ (En'âm, 6/90) kavline muhâtab olan hâtemü'l-enbiyâ Muhammed Mustafâ (s.a.v.) Efendimiz'in hâline benzer. Zîrâ (S.a.v.) hidâyet-i ilâhiyye ile mühtedî olan enbiyâ-yı sâbıkanın bu hidâyetlerine iktidâ ile me'mûr oldu. Halbuki hidâyetin me'hazi birdir. Enbiyâ-i sâbıka o hidâyeti nereden ahz etti ise, (S.a.v.) dahi oradan alır. Binâenaleyh enbiyâ-yı sâbıka için mâdde vâkı' olan ahz-i husûs, Sallallâhü aleyhi ve sellem için de mâdde vâkı' olur. İşte evliyâ-yı kümmelin şerîat-i muhammediyyeye muvâfık olarak doğruca Allah'dan ahz etmesi hâli budur. Ve o halîfe Allah'dan aldığı şeyi bilmek husûsunda resûle tâbi' değildir. Zîrâ bilişi kendi nefsine âit olan ihtisâs-ı ilâhîdir. Fakat almak husûsunda resûle muvâfıktır. Zîrâ resûle muhâlefeti yoktur. Ve Hak'tan aldığı şeyi ihtisâs-ı ilâhî ile bilip zâhirde resûlün hükmüne muvâfık olan bir hükmü, o hulefânın takrîr etmesi, Nebî (a.s.)ın kendinden evvel gelen peygamberlerin şerîatini, kendi şerîatinde bize takrîr etmesi menzilesindedir. Biz enbiyâ-yı sâlifenin şerîatine, ancak Nebîmiz (s.a.v.)in bize kendi şerîati sırasında takrîr ettiği için tâbi' olduk. Yoksa biz o şerîate Nebî'mizin gayri olan bir nebînin şerîati olduğu için tâbi' olmadık. /

Ve Resûl'ün Allah'dan ahz ettiği şeyin aynını, halîfenin Allah'dan ahz etmesi dahi böyledir. Binâenaleyh biz onun hakkında, lisân-ı keşf ile "halîfetullâh" ve lisân-ı zâhir ile "halîfe-i Resûlullah" deriz. Ve bundan dolayı Resûl (a.s.), muhakkak kendi ümmetinde hilâfeti Rabb'inden ahz eden kimse olduğunu bildiği için, hilâfetle kendisinden hiç bir kimseye nass etmediği ve bir kimseyi ta'yîn eylemediği halde vefât eyledi. Böyle olunca hükm-i meşrû'da muvâfakatla berâber Allah Teâlâ'dan halîfe olur. İmdi vaktâki Sallallâhü aleyhi ve sellem bunu bil-

di, emri hacr etmedi. Böyle olunca, Allah Teâlâ için onun halkında hulefâ vardır ki, rusül (aleyhimü's-selâm)ın ahz ettiği şeyi, Resûl'ün ve rusüllerin ma'deninden alırlar. Ve burada mütekaddem olanın fazlını ârif olurlar. Zîrâ Resûl ziyâdeye kābildir; ve bu halîfe, ziyâdeye kābil değildir. Öyle ki eğer Resûl ola idi, onu kabûl ederdi. İmdi ona teşrî' olunan şeyde, ilim ve hükümden, ancak hâssaten resûle teşrî' olunan şey i'tâ olunur. Sen Îsâ (a.s.)ı görmez misin? Vaktâki Yahûdîler, tahayyül ettiler ki, / bugün resûl ile hilâfet hakkında bizim dediğimiz gibi, muhakkak o, Mûsâ üzerine ziyâde etmez. Ona îmân ettiler ve ona ikrâr eylediler. Îsâ (a.s.) resûl olduğu için, vaktâki bir hükmü ziyâde etti veyâhut bir hükmü nesh eyledi, ki Mûsâ (a.s.) onu takrîr etmiş idi, buna tahammül etmediler. Zîrâ onun hakkında i'tikadlarına muhâlefet eyledi. Ve Yahûdîler, emri hakîkati üzere câhil oldular. Binâenaleyh katlini taleb eylediler (7).

Ya'nî Resûl (a.s.)ın Allah'dan aldığı hükmün aynını, halîfenin Allah'dan alması, Resûl (a.s.)ın enbiyâ-yı sâlifenin ahkâmını Allah'dan almasına benzer. Resûl'ün o aldığı hüküm, ahzde nasıl müstakıl ve zâhirde o şerâyi'-ı sâlifeye muvâfık ise, halîfe de ahzde müstakıl ve zâhirde öylece şerîat-i muhammediyyeye muvâfıktır. Şu halde biz o halîfe hakkında lisân-ı keşf ile ''halîfetullah'', ve lisân-ı zâhir ile ''halîfe-i Resûlullah''dır deriz. İşte bunun için Resûl (a.s.), kendinden sonra kimin halîfe olacağını ta'yîn etmeksizin vefât etti. Zîrâ Resûl (a.s.), kendi ümmeti içinde hilâfeti Rabb'inden ahz eden kimse olduğunu bilir. Böyle olunca o halîfe zâhirde Resûl'ün şerîatine muvâfakatle berâber doğrudan doğruya Allah'dan ahz eylediği hükm-i meşrû'da Allah'dan halîfe olur. İşte Resûl (a.s.), bu dakîkayı bildiği cihetle, emr-i hilâfeti hacr ve men' etmedi. Ve hilâfeti kendi hilâfetine hasr etmedi. Belki hilâfet kapısını açık bırakmakla hilâfet-i ilâhiyyeye işâret etti.

Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın kendi halkında bir takım hulefâsı vardır ki, rusül alehimü's-selâmın aldığı ahkâmı onların aldığı ma'denden ve menba'dan alırlar. Ve bu ahz makâmında, kendilerinden evvel kāim olmuş olan resûlün fazlını ârif olurlar. Çünkü Resûl ahkâmda ziyâdeyi kabûl eder, ya'nî kendisine gelen şerîatin ahkâmı, kendinden evvel ge-

len resûlün ahkâm-ı şer'iyyesinden ziyâde olur. Fakat halîfe hakkında bu vârid değildir. Halîfeye ancak tâbi' olduğu resûlün ahkâm-ı şer'iyyesi vârid olur. O ahkâmdan ziyâdeyi kabûl etmez. / Halbuki o halîfe, eğer resûl olaydı, ahkâmda ziyâdeyi kabul eder idi. Binâenaleyh halîfeye ilim ve hükümden bir şey verildiği vakit, ancak hâssaten resûle teşrî' olunan şey verilir; ondan fazla bir şey verilmez. Sen Îsâ (a.s.)ı görmüyor musun? Halîfe resûle tâbi'dir, ona muhâlif bir hüküm ile zâhir olmaz, dediğimiz gibi, Yahûdîler Hz. Îsâ'yı, şer'-i Mûsâ (a.s.)ı ikâmeye me'mûr bir halîfe zannettiler ve Mûsâ (a.s.)ın getirdiği şerîat üzerine bir hüküm ziyâde etmez tahayyül eylediler. Evvelen îmân ettiler; ve onun nübüvvetine ikrâr eylediler. Çünkü şerîat-i Mûsâ'da bunun gibi enbiyâ çok idi. Îsâ (a.s.)ı da onlardan biri zannettiler. Halbuki Îsâ (a.s.) resûl olduğu ve resûl ise ziyâdeyi kabûl ettiği için, vaktâki şerîat-i Mûsâ üzerine bir hüküm ziyâde etti ve Hz. Mûsâ'nın şerîatinde mukarrer kılmış olduğu bir hükmü nesh etti, Yahûdîler bu hâle tahammül edemediler. Zîrâ Îsâ (a.s.) Yahûdîlerin kendi hakkındaki i'tikādlarına muhâlif olarak zâhir oldu. Yahûdîler ise hakîkat-i hâli bilmediklerinden Îsâ (a.s.)ın katline kıyâm ettiler. Bilmediler ki Îsâ (a.s.)ın şerîat-i Mûsâ'dan ibkā ettiği ahkâm kendi şerîati olduğu içindir. yoksa Mûsâ (a.s.)ın şerîati olduğu için değildir.

Misâl: Bilfarz hükûmet bir ticâret kānûnnâmesi neşr eder. Bir müddet o kānûnun ahkâmıyla amel olunur. Ba'dehû efrâdın muâmele-i ticâriyyesi tevessü' eder. Ve halkın inkişâf eden isti'dâdât-ı ticâriyyesi o kānunnâme ahkâmından ba'zılarının neshini ve ba'zılarının ibkāsını ve yeniden bir takım ahkâm daha vaz'ını îcâb ettirir. Binâenaleyh hükûmet yeniden bir ticâret kānûnnâmesi yapmak lüzûmunu hisseder; ve bu kānûnun sonuna bir madde ilâve edip der ki: Filan târihli ticâret kānûnnâmesinin hükmü bu kānûn ile mefsûhdur. Her ne kadar yeni kānûnda eski kānûnun bir takım ahkâmı/mevcûd bulunur ise de, artık mahkemeler o kānûndan bahisle hükmetmezler. Zîrâ efrâdın isti'dâdına göre yeni kānûn yapılmıştır; ve o kānûn müstakildir. Evvelki kānûn ile aslâ münâsebeti kalmamıştır. İşte bunun gibi nesh-i şerâyi' ve irsâl-i rusül, ancak halkın isti'dâdâtıyla alâkadâr bir keyfiyettir. Ve ümmet-i Muhammed'in isti'dâdâtı derece-i kusvâya vâsıl olduğundan (S.a.v.) Efendimiz'in getirdiği şerîat dahi ekmel-i şerâyi'dir; ve kıyâmete kadar bâ-

kîdir. Nitekim ondan sonra hiç bir resûl zuhûr etmemiştir ve etmeyecektir. Ve ümmet-i Muhammed'in isti'dâdâtının derecesine fî-zamânînâ sekene-i arzda görülen efkâr ve ihtirâât şâhiddir. Zîrâ arzda sâkin olan akvâmın kâffesi ümmet-i Muhammed'dir. Şu kadar ki bir kısmı "ümmet-i da'vet", diğer bir kısmı "ümmet-i icâbet"tir. Ya'nî bir kısmı ahkâm-ı Kur'ân'ı kabûl etmiş, diğeri henüz etmemiştir; el'an da'vet olunmaktadırlar. Ve Avrupalıların "Biz ümmet-i Îsâ'yız" demeleri makbûl değildir. Zîrâ şerîat-i îseviyye, şerîat-i muhammediyye ile mensûhtur. Nasıl ki hükûmet yeni bir kānûn neşrettikten sonra, ba'zı mahâkim: "Hayır biz eski kanûn üzerine hükmederiz, yeni kānûnu tanımayız" diyemezler; derlerse onların bu da'vâları nefsü'l-emirde bâtıl olur./

İmdi Kitâb-ı Azîz'inde Allah Teâlâ'nın ondan ve onlardan bize ihbâr eylediği şey, onun kıssasından vâkı' oldu. Böyle olunca vaktâki resûl oldu, ya mukarrer olan hükmü naks etmekle veyâhut bir hükmü ziyâde etmekle, ziyâdeyi kabûl etti. Zîrâ naks, bilâ-şek bir hükmün ziyâdeliğidir. Halbuki hilâfet için bugün bu mansıb yoktur. Ve Muhammed (s.a.v.)in müşâfehe olunduğu şer' üzerine değil, ancak ictihâd ile takarrur eden şer' üzerine naks ve ziyâde eyler. İmdi ba'zan halîfeden, hükümde bir hadîse muhâlif olan şey zâhir olur. Binâenaleyh onun ictihâddan olduğu tahayyül olunur. Halbuki böyle değildir. Ve ancak bu imâm indinde, o haber keşf cihetinden nebîden sâbit olmadı. Ve eğer sâbit ola idi onunla hükm ederdi. Ve her ne kadar onun hakkında olan tarîk, adlden adl oldu ise de, o adl vehimden ve ma'nâya nakilden ma'sûm değildir. İmdi bugün halîfeden bunun misli vâkı' olur. Ve kezâlik Îsâ (a.s.)dan vâkı' olur. Zîrâ o nüzûl ettiği vakit mukarrer olan şer'-i ictihâddan çoğunu kaldırır. Şu halde o, ref'i ile Resûl (a.s.)ın, onun üzerine olduğu, hakk-ı meşrû' sûretini tebyîn eyler. Husûsiyle nâzile-i vâhidede eimmenin ahkâmı taâruz ettikde, kat'â ma'lûm olur ki, eğer vahy nâzil ola id, elbette vücûhun biri ile nâzil olur idi. Binâenaleyh o vech hükm-i ilâhîdir. Ve onun mâadâsı, her ne kadar Hak onu takrîr etti ise de, o, bu ümmetten haracın ref'i ve hükmün ittisâ'ı için şer'-i takrîrdir(8).

/Ya'nî Allah Teâlâ'nın Îsâ (a.s.)dan ve Yahûdîlerden Kur'ân-ı Kerîm'de ihbâr eylediği emr, Îsâ (a.s.)ın kıssasından vâkı oldu. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) Îsâ (a.s) ile Yâhûdîler arasındaki mâcerâyı tasrîh etmeyip, yalnız Allah Teâlâ hazretlerinin Kitâb-ı Azîz'inde bu kıssayı bize ihbâr ettiğini beyân ile iktifâ buyurdu. Zîrâ bu bâbdaki ihbârât-ı kur'âniyyenin tefsîrinde akvâl-i muhtelife vardır. Ve Hz. İbn Abbâs ve Talha ibn Alî (radıyâlâhü anhümâ) وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ (Enbiyâ, 21/34) âyet-i kerîmesi hasebince إِنِّي مُتَوَفِّيكَ (Âl-i İmrân, 3/55) ve فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي (Mâide, 5/117) âyet-i kerîmelerini vefât ile tefsîr eylemişlerdir. Ve i'tikād-ı Nasârâ dahi bunun üzerinedir. Vallâhü a'lem bi's-savâb. Ve bu babdaki tafsîlât **Fass-ı Îsevî**'de mürûr etti.

Vaktâki Îsâ (a.s.) resûl oldu, ya Mûsâ (a.s.)ın şerîatinde mukarrer olan bir hükmü eksiltmekle veyâhut o şerîat üzerine bir hükmü ziyâde etmek sûretiyle hükümde ziyâdeyi kabûl etti. Zîrâ mukarrer olan bir hükmü eksiltmek dahi bilâ-şek ziyâdeyi kabûl etmektir. Çünkü bu hüküm dahi yeni bir hükümdür. Fakat halîfe böyle yapamaz. O (S.a.v.)in şer'i üzerine ne bir hüküm ziyâde edebilir ve ne de o şerîatten bir hüküm eksiltebilir. Zîrâ o şerîat (S.a.v.) Efendimiz'e alâ-tarîkı'l-müşâfehe vârid olmuştur. Ve nass-ı kātı'dır. Halîfe, resûl değildir ki, bu şerîat üzerine bir şey ziyâde etsin veyâ ondan bir hüküm eksiltsin. Halîfe, eimmenin ictihâdı ile takarrur eden, şer'-i Resûl üzerine bir hükmü ziyâde veyâ ondan bir hükmü naks edebilir.

Meselâ "mess-i nisâ" hâlinde imâm-i Şâfiî hazretlerine göre abdest bozulur. İmâm-ı A'zam hazretlerine göre bozulmaz. Halbuki âyet-i kerîmede أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ (Nisâ, 4/43) nassı vârid olmuştur. Bu şer'-i Resûl'dür. Fakat bundaki hüküm ictihâd ile takarrür etmiştir. Abdestin mess-i nisâ ile bozulması ve bozulmaması yekdîğerini münâkız olan / iki hükümdür. Ve eimme-i müctehidîn her iki kavl hakkında da delîl ikāme buyururlar. Fakat (S.a.v.) Efendimiz'in bu hususdaki amel-i kat'îleri ne idi? İşte bu cihet halîfeye alâ-tarîkı'l-keşf ma'lûm oldukda, ictihâd ile takarrur eden bu şer' üzerine bir hükmü ziyâde eder veyâ ondan bir hükmü tenkîs eyler.

Halîfe, ba'zan bir mes'elede hükm eder ki, o hüküm bir hadîse muhâlif olur; ve bu hükmü gören ehl-i hicâb: "Mevrid-i nassda ictihâda mesâğ yoktur, halbuki bu zat hadîs mevcûd iken bu mes'elede ictihâd

etti; binâenaleyh bu hüküm bâtıldır'' diye iddiâya kıyâm ederler. Ve onlar halîfeyi nass muvâcehesinde ictihâd etti tahayyül ederler. Bu ise, onların tahayyül ettikleri gibi değildir. Belki bu hadîsin Sallallâhü aleyhi ve sellemden sudûru bu imâm indinde keşf cihetinden sâbit olmamıştır da, onun için böyle hükmetmiştir. Ve eğer keşf cihetinden o hadîsin Nebî (a.s.)a nisbeti onun indinde sâbit ola idi, elbette bu hadîs-i şerîf mûcibince hükm eder ve nass mevcûd iken bi't-tabi' o mes'elede ictihâd etmezdi. Eğer i'tirâzan denecek olur ise ki: ''İmâm indinde sâbit olmayan hadîs, Sallalâhü aleyhi ve selleme varıncaya kadar racül-i adlden racül-i adle intikal etmek sûretiyle bize vâsıl olmuştur. Buna adem-i i'timâd nasıl câiz olur?'' Hz. Şeyh (r.a.) bu i'tirâza cevâben buyururlar ki: O racül-i adl vehimden ve ma'nâya intikālden ma'sûm değildir. Ya'nî racül-i adl bir hadîsi nakl ederken o kelâmda tevehhüm ettiği bir ma'nâyı ifâdeye sa'y eder. Bundan kendisinin bile haberi olmaz; hadîs-i sâf nakl ettiğini zanneder.Bu hâl umûr-i âdiyede dâimâ bizim başımızdadır. Meselâ birisi bir söz söyler. Aradan hayli vakit geçer. Biz o sözü diğer bir kimseye nakl ederken tevehhüm ettiğimiz ma'nâ vechile ifâde ederiz. Halbuki kāilin murâdı bizim ifâde ettiğimiz ma'nâ değildir. İşte halîfeden herkesin nass zannettiği / şeye bu sebeble muhâlif hüküm vâkı' olur. Ve bu hal Îsa (a.s.)dan dahi vâkı' olur. Zîrâ Îsâ (a.s.) âhir zamanda nüzûl ettiği vakit, eimmenin ictihâdâtı ile takarrur eden şer'den bir çoklarını kaldırır. Binâenaleyh Îsâ (a.s.), bu gibi ahkâm-ı kesîreyi kaldırmakla, Resûl (a.s.) kendi zamân-ı saâdetlerinde, nasıl bir hakk-ı meşrû' sûreti üzerine idiyse, o hakk-ı meşrû' sûretini tebyîn eder. Ve ondan evvel zuhûr edecek olan Hz. Mehdî dahi böyledir. Mezâhib-i erba'ayı ref' edip dîn-i hâlis üzerine hükm edecektir. Onun için Hz. Mehdî'ye muhâlif olanların pek çoğu ulemâ-i zâhirdendir. Ehl-i keşf olan evliyâ ise o hazrete tâbi' olacaklardır. Husûsiyle nâzil olan bir hükümde eimmenin ahkâmı taâruz ederse, bu ahkâm-ı müteârızanın ref'i evlâ-bi't-tarîktır. Zîrâ bu ihtilâfa bakılınca sûret-i kat'iyyede ma'lûm olur ki, eğer esâsında ihtilâf olunan mes'ele hakkında vahy nâzil olsa idi, vücûh-i muhtelifeden biri ile nâzil olur idi; ve o vech-i vâhid dahi hükm-i ilâhî olurdu. Ve hükm-i ilâhîden gayri olan vecihleri, her ne kadar eimmenin ictihâdâtı hasebiyle, Hak takrîr etmiş ise de, o şer'-i takrîr bu ümmetten haracın ref'i ve hükmün genişleme-

si içindir. Zîrâ eimmenin ahkâm-ı muhtelifesi olmasa, hükkâm ba'zı mesâilde hükm için güçlük çekerler idi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ (Bakara, 2/185) Ya'nî "Allah Teâlâ size kolaylık murâd eder ve size güçlük murâd etmez." İşte bu sebebten dolayı müctehid ictihâdında hatâ ederse de, yine kendisine bir sevap yazılır. /

Ve Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in اذا بويع الخليفتان **ve bir rivâyette** فاقتلوا الاخر منهما **ya'nî "İki halîfeye bîat olunduğu vakit onlardan diğerini katl ediniz!" kavline gelince; bu, kendisi için kılıç olan hilâfet-i zâhire hakkındadır. Ve her ne kadar ittifâk etseler bile, hilâfet-i ma'neviyye hilâfına olarak, elbette ikisinden birisinin katli lâzımdır. Zîrâ hilâfet-i ma'neviyyede katl yoktur; ve katl ancak hilâfet-i zâhire hakkında geldi. Ve her ne kadar bu halîfede, bu makam yok ise de, eğer adâlet ederse, o halîfe-i Resûlullah'dır. İmdi aslın hükmündendir ki, onunla iki ilâhın vücûdu tahayyül olunur. Halbuki** لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلاَّ اللّٰهُ لَفَسَدَتَا (وان اتفقا) (Enbiyâ, 21/22) **ya'nî: Her ne kadar ittifâk etseler dahi, "Eğer yerde ve gökte, Allah'dan başka ilâhlar olsa idi zemîn ve âsumân fesâda varırdı." Böyle olunca biz biliriz ki, eğer ikisi takdîren ihtilâfa düşerlerse, elbette onlardan birinin hükmü nâfiz olur idi. Binâenaleyh hükmü nâfiz olan hakîkatte ilâhdır; ve hükmü nâfiz olmayan ise ilâh değildir. Ve biz buradan biliriz ki, bugün âlemde nâfiz olan her bir hüküm muhakkak Allâh'ın hükmüdür; her ne kadar şer' denilen zâhirde mukarrer hükme muhâlif olursa da.** 30 **Zîrâ nefs-i emirde ancak Allâh'ın hükmü nâfizdir. / Çünkü âlemde vâkı' olan emr, meşiyyet-i ilâhiyye hükmü üzeredir. Her ne kadar şer'in takrîri meşiyyetten vâkı' oldu ise de, şer'-i mukarrer hükmü üzere değildir. Ve bunun için hâssaten şer'in takrîri nâfiz oldu. Zîrâ meşiyyet için, şer' hakkında ancak takrîr vardır; şer'in getirdiği şeyle amel yoktur** (9).

Ya'nî birisi i'tirâz edip dese ki: "Bir asırda ehl-i keşf evliyânın taaddüdü görülüyor. Bunlar hükmü Allah'dan ahz ettiklerine göre, her

biri bir halîfedir. Ya'nî zâhirde "halîfe-i Resûlullah", bâtında "halîfetullah"dır. Halbuki (S.a.v.) Efendimiz: "İki halîfeye bîat olunduğu vakit onlardan birini katl ediniz!" buyuruyor. Bu zevâtın zamân-ı vâhid içinde taaddüd edip icrâ-yı hilâfetleri nasıl olur?"

Hz. Şeyh (r.a.) bu i'tirâz-ı mukaddere cevâben buyururlar ki: Bu hadîs-i şerîf sâhib-i seyf olan hilâfet-i zâhire erbâbı hakkındadır. Zîrâ sâhib-i seyf olan iki halîfe zuhûr ettiği vakit, aralarında ihtilâf zuhûrundan dolayı, beyne'n-nâs sefk-i dimâ' vâkı' olur; ve ibâdullâhın râhatı münselib olup memleket umûru fesâda varır. Beyt:

در شهر بکوی یا تو باشی یا من کاشفته بود کار ولایت بدو تن

Tercüme: "Şehr içindeki bir mahallede ya sen olursun, ya ben. Zîrâ iki hükümdâr ile vilâyetin işi müşevveş olur."

Binâenaleyh zuhûr eden ikinci halîfenin katli lâzım gelir. Eğer onlar aralarında ittifâk etseler bile, bu ittifakları makbûl değildir. Çünkü her ikisi de bir memlekette tasarrufa kıyâm edeceklerinden, dâimâ ihtilâf zuhûru tabîîdir. Halbuki hilâfet-i ma'neviyye böyle değildir. Onlar seyf ile zâhir olmadıklarından taaddüdleri hâlinde, fesâd-ı ümmet ihtimâli yoktur. Bu sebeble emr-i katl ancak hilâfet-i zâhire / erbâbı hakkında vârid olmuştur.

Eğer birisi i'tirâzan der ise ki: "Seyf ile tasarrufa kıyâm eden kimse de hükmünü Allah'dan ahz edecek kudret-i ma'neviyye ve binâenaleyh makām-ı keşf yoktur ki ona halîfe diyelim?" Hz. Şeyh (r.a.) bu suâl-i mukaddere dahi cevâben buyururlar ki: Vâkıâ bu halîfede, bu makām-ı keşf yoktur. Fakat hükm-i şer'înin infâzına sa'y edip icrâ-yı adâlet ederse, o sâhib-i seyf olan kimse dahi emr-i adâlette, "halîfe-i Resûlullah"dır. İmdi seyf ile zâhir olan iki halîfeden ikincisinin katli hakkındaki hüküm, öyle bir asıldan inbiâs eder ki, o asıl dahi iki ilâhın tahayyül olunmasıdır. Ve o aslın hükmü dahi, Hak Teâlâ hazretlerinin لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلاَّ اللَّهُ لَفَسَدَتَا (Enbiyâ, 21/22) ya'nî "Yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar ola idi, onlar fesâda varır idi" kelâm-ı şerîfinde beyan buyrulmuştur. Eğer bu muhayyel olan ilâhlar ittifâk etmiş olsalar bile, onların bu ittifâkıyla husûle gelecek olan sükûn-i fesâd muvakkat olur idi. Zîrâ mâdemki onlarda dâ'iye-i tasarruf vardır, elbette ihtilâf zuhûr eder.

Ve biz biliriz ki, eğer bu muhayyel olan ilahlar takdîren ihtilâfa düşseler, elbette ikisinden birisinin hükmü nâfiz olur. Zîrâ ihtilâf zuhûru takdîrinde her ikisi yekdîğerine karşı kendi kuvvetlerini isti'mâle başlarlar. Ve kuvvetlerinin hudûdu dahi yekdîğerinden ayrılmış olacağından, bu mahdûd kuvvetler ile devâm eden mücâdelât netîcesinde biri gâlip diğeri mağlûb olmak lâzım gelir. Ve netîcede gâlip gelen ilâhın hükmü nâfiz olur. Şu halde iki ilâhdan hükmü nâfiz olan hangisi ise, hakîkatte ilâh olan o olur. Ve mağlûb olup hükmü nâfiz olmayan ise, artık ilâh değildir.

Ve biz bugün bu aslın hükmünden bilip anlıyoruz ki, el-yevm âlemde, her ne kadar şer' denilen ve zâhirde mukarrer bulunan ahkâma muğâyir bir takım ahvâl cereyân etmekte ise de, o âlemin hey'et-i mecmûasında nâfiz olan her bir hüküm yine muhakkak Allâh'ın hükmüdür. Zîrâ ulûhiyyet mertebe-i vâhidedir; ve ilâh, ilâh-ı vâhiddir. Binâenaleyh nefs-i emirde ancak Allâh'ın hükmü nâfizdir. Çünkü âlemde vâkı' olan emr, a'yân-ı kevniyyeden her birinin hakîkati olan ayn-ı sâbitesinin lisân-ı isti'dâdı ile Hak'tan taleb ettiği hal ne ise, onun üzerine taalluk eden meşiyyet-i ilâhiyye hükmüncedir. A'yân-ı sâbitenin ilm-i ilâhiyyede sûret-i sübûtu ve isti'dâd bahisleri **Fass-ı Uzeyrî**'de tafsîl olunmuştur. Vâkıâ şer'in takrîri dahi meşiyyet-i ilâhiyyeden vâkı' olmuştur. Fakat âlemde vakı' olan emrin kâffesi, şer'-i mukarrer hükmü üzerine değildir. Zîrâ âlemde şer' ile amel etmeyenler, amel edenlerden daha çoktur. Binâenaleyh meşiyyet-i ilâhiyye şer'i nasıl takrîr etmiş ise, muhâlif-i şer' olan umûru dahi öylece takrîr etmiştir. Zîrâ âlemde cereyân eden ahkâm, ancak Hakk'ın hükmüdür. Onun dilediği şey elbette vâkı' olur; dilemediği şeyin vukū'u mümkin değildir.

İşte bunun için hâssaten şer'in takrîri nâfiz oldu, ya'nî "Şer' âlemde mevzû'dur" hükm-i husûsîsi nâfiz oldu. Yoksa, "Mevzû' olan şer' ile, ona muhâlefet edenlerin amel etmesi kat'iyyen murâd olunmuştur" hükm-i umûmîsi nâfiz olmadı. Eğer böyle bir hükm-i umûmî olsa idi, hükm-i şer'a kimse muhâlefet edemez idi. Zîrâ şer' hakkında ancak takrîr vardır; şer'in getirdiği şeyle amel etmek behemehal mukarrer değildir. Onun için resûller, ancak teblîğa me'mûrdur. وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلاَّ الْبَلاَغُ (Nûr, 24/54) Ve şer' "emr-i teklîfî"dir, "emr-i irâdî" değildir. Ve emr-i teklîfî ile emr-i irâdî bahisleri **Fass-ı Ya'kūbî**'de murûr etti. /

İmdi meşiyyetin saltanatı büyüktür. Ve bunun için Ebû Tâlib Mekkî onu "arş-ı zât" kıldı. Zîrâ o, li-zâtihâ hükmü muktezîdir. Binâenaleyh vücûdda "meşiyyet"ten hâriç olarak bir şey vâkı' olmaz ve ondan bir şey mürtefi' olmaz. Şu halde burada ma'sıyetle müsemmâ olan şeyle emr-i ilâhîye muhâlefet olundukda, ancak vâsıta ile olan emirdir, "emr-i tekvînî" değildir. Binâenaleyh bir kimse, emr-i meşiyyet haysiyyetinden vâkı' olan onun cemî'-i fiilinde, aslâ Allah Teâlâ'ya muhâlefet etmedi. Böyle olunca muhâlefet, emr-i vâsıta haysiyyetinden vâkı' oldu. İyi anla! (10).

Ma'lûm olsun ki "meşiyyet" lügatte hâhiş, istek ve irâde ma'nâsınadır. Fakat "meşiyyet" ile "irâde" arasında, muhakkıkîn ıstılâhınca fark vardır. Şöyle ki "meşiyyet"-i Hak, ezelî ve ebedîdir ve onun menşei zâttır. Ve o, bir ma'dûmun îcâdına veyâ bir mevcûdun in'idâmına taalluk eden hâhiştir. "İrâde" ise, yine hâhiş-i zâttır. Fakat bir ma'dûmun îcâdına taalluk eden hâhiştir. Şu halde "meşiyyet", "irâde"den e'amm olur. Ya'nî her irâde meşiyyettir, fakat her meşiyyet irâde değildir. Ve zât-ı Hakk'a mensûb olan hâhişin ma'nâsı, zât-ı Hakk'ın kendi zâtına tecellîsine, zâtın hâhişidir. Binâenaleyh bu talebin menşei zâttır; esmâ ve sıfât değildir. Zîrâ zât-ı sırf mertebesinde esmâ ve sıfât yoktur ki, menşe-i taleb ve hâhiş olabilsinler. Onlar ancak bu tecellî-i zâtî ile ilm-i Hak'ta / peydâ olurlar. Ve ondan sonra, o esmânın îcâdına irâde-i ilâhiyye taalluk eder. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (Nahl, 16/40) Bu âyet-i kerîme ile beyan buyrulan hakāyık ve bahs-i tekvîn **Fass-ı Sâlihî**'de tafsîl olunmuştur. Bu bahis gâyet dakîktir; iyi teemmül edilmek lâzımdır.

Bu îzâhâttan anlaşıldığı üzere "meşiyyet"in saltanatı, kuvveti ve kudreti büyüktür. İşte bunun için Ebû Tâlib Mekkî (k.A.s.) hazretleri meşiyyeti "arş-ı zât" kıldı. Ebû Tâlib Mekkî hazretleri eâzam-ı muhakkıkînden bir zât-ı şerîftir. Tercüme-i hâli Mevlânâ Câmî hazretlerinin **Nefehâtü'l-Üns** ile Ferîdüddîn Attâr hazretlerinin **Tezkiretü'l-Evliyâ**'sında mündericdir. Ve **Kūtü'l-Kulûb** nâmındaki eser-i münîfin sâhibidir. Ve "meşiyyet"in "arş-ı zât" olmasının sebebi budur ki, meşiyyet, zâtından dolayı bir hüküm iktizâ eder. Binâenaleyh "meşiyyet"-

ten hâriç olarak hiçbir şey mevcûd ve hiçbir şey ma'dûm olmaz. Ya'nî îcâd ve i'dâm meşiyyetin saltanatı ve kuvveti tahtındadır.

Şu halde şer'in vücûdu meşiyyetin hükmüyle olduğu gibi, şerîate muhâlefetin vücûdu dahi yine meşiyyetin hükmüyledir. Ve şerîat, enbiyâ (aleyhimü's-selâm) vâsıtalarıyla olan emirdir; "Kün!" kavliyle vâkı' olan emir ya'nî "emr-i tekvînî" değildir. Binâenaleyh namaz kılmak ve oruç tutmak gibi enbiyâ vâsıtasıyla gelen emir "meşiyyet" cihetinden vâkı' olan emir olmadığı için, bu emre muhâlefet olunabilir; ve muhâlefet vukū'unda da ona "ma'sıyet" tesmiye olunur. Eğer şerîatle amel, meşiyyet cihetinden ola idi, hiç bir kimsenin muhâlefete mecâli olmaz idi. Zîrâ Allah Teâlâ'nın "meşiyyet" cihetinden vâkı' olan bilcümle fiilinde, hiçbir kimse Allah Teâlâ'ya muhâlefet edemez. Binâenaleyh Allah Teâlâ'ya olan muhâlefet, ancak enbiyâ vâsıtasıyla gelen emirde vâkı' oldu. Bu bahis, hem mühim ve hem de incedir, iyi anla! /

Böyle olunca emr-i meşiyyet, hakîkatte ancak fiilin "ayn"ının îcâdına teveccüh eder, fiil yedeyni üzerinde zâhir olan kimsenin üzerine değil. Şu halde vâkı' olmaması müstahîl olur, velâkin bu mahall-i hâssda. İmdi bir vakitte ona, emr-i ilâhîye muhâlefet tesmiye olunur; ve bir vakitte dahi, emr-i ilâhîye muvâfakat ve tâat tesmiye olunur. Binâenaleyh lisân-ı hamd ve zemm, vâkı' olan şey hasebiyle, fiile tâbi' olur (11).

Ya'nî emr-i meşiyyet hakîkatte kendisinden fiil sâdır olan kimsenin üzerine değil, o kimseden sâdır olan fiilin "ayn"ının îcâdına teveccüh eder. Zîrâ bir şeyin vücûdu ve ademi "meşiyyet"in kuvvet ve saltanatı tahtındadır. Onun kudretinin hâricinde hiç bir şeyin vukū'u mümkin değildir.

Ma'lûm olsun ki "meşiyyet" mertebe-i ahadiyyette zâtın zuhûra olan hâhişinden ibârettir. İşte bu meşiyyet hasebiyle zât, kendine tecellî ettikde, zâtında bi'l-kuvve mündemic olan nisebin sûretleri, onun ilminde peydâ olur. Ve bu suver-i nisebiyyeye "a'yân-ı sâbite" tesmiye olunur. Ve a'yân-ı sâbite hîn-i sübûtlarında Hakk'ın ne sûretle ma'lûmu oldularsa, irâde-i ilâhiyye dahi, vücûd-i hâricîde, onların o sûretlerle zâhir olmalarına taalluk eder. Şu halde, "ilim", ma'lûm olan a'yân-ı

sâbiteye ve "irâde" dahi ilme ve bunların cümlesi de "meşiyyet"e tâbi' olurlar. Ve mâdemki îcâd ve i'dâm ancak meşiyyetin hükmüyle vâkı' olmaktadır, bu takdirde meşiyyet bi't-tabî' abdden sâdır olan fiilin "ayn"ının îcâdına teveccüh eder. Yoksa kendisinden fiil sâdır olan abd üzerine teveccüh etmez. Zîrâ cebir yoktur. Belki abdin iki eli üzerinde zâhir / olan fiil kendi isti'dâd-ı ezelîsi hasebiyledir. Eğer abd fiilinde mecbûr ise, bu cebir Hak tarafından değil belki abdin kendi tarafındandır. Abdin isti'dâd-ı ezelîsine gelince, bu isti'dâd mec'ûl ve mahlûk değildir ki, "Bu isti'dâdı ona kim vermiştir?" suâli vârid olabilsin. A'yân-ı sâbitenin sübûtu ve "isti'dâd-ı gayr-i mec'ûl" **Fass-ı Uzeyrî**'de emsile ile îzâh olunmuştur; oraya mürâcaat buyrulsun.

İmdi bu tafsîlât ma'lûm olduktan sonra anlaşılır ki, abdde fiilin "ayn"ının vâkı' olmaması müstahîl olur. Velâkin emr-i meşiyyet ayn-ı kābile olan abdin kābiliyetindeki fiilin "ayn"ını bu mahall-i hâs olan abdde îcâd eder. Böyle olunca abdden sâdır olan fiile, bir i'tibâra göre, emr-i ilâhîye "muhâlefet" tesmiye olunur; ve bir i'tibâra göre de emr-i ilâhîye "muvâfakat" ve "tâat" tesmiye olunur.

Ma'lûm olsun ki, emr-i ilâhî iki kısımdır: Biri enbiyâ ve evliyâ ve eimme-i müctehidîn vâsıtasıyla olan "emr-i teklîfî"dir. Diğeri dahi meşiyyet-i ilâhiyye ile bir şeyin vukū'una olan "emr-i tekvînî"dir. Abdin isti'dâd-ı ezelîsi üzerine terettüb eden emr-i tekvînî, eğer emr-i teklîfîye muhâlefeti iktizâ ediyorsa, vücûd-i hâricîde muhakkak ondan muhâlefet zuhûra gelir. Binâenaleyh ondan küfür, cehl ve isyân sâdır olur. Zîrâ "emr-i tekvînî" îcâbı budur. Ve onun ayn-ı sâbitesi lisân-ı isti'dâd ile Hak'tan bu sûretle zuhûru taleb etmiştir; ve Hak dahi onun o sûretle vukū'unu murâd eylemiştir. Böyle olunca abd kendi isti'dâdının iktizâsına muhâlefet edemez. Şu halde vücûd-i hâricîde, ya'nî bu âlemde, abdden küfür ve isyân sudûrunda "emr-i teklîfî"ye nazaran, Allâh'a muhâlefet etti, deriz; ve "emr-i tekvînî"ye nazaran emr-i ilâhîye muvâfakat ve itâat eyledi, deriz. Ve bu sûrette lisân-ı hamd ve zemm, âlem-i şehâdette fiilin vukū'una göre, ancak bu fiile tâbi' olur. / Ya'nî abdden zâhir olan fiil, "emr-i teklîfî"ye ve bi'l-vâsıta olan emr-i ilâhîye muvâfık ise, şer'an mahmûd olur. Ve eğer muhâlif ise o fiil şer'an mezmûm olur. Emr-i meşiyyete göre abd her iki halde dahi Hakk'a itâat etmiş bulunur. Zîrâ abd, kendi Rabb-i hâssı olan ism-i

ilâhînin sırât-ı müstakîmi üzerinde yürür. Ve hiç bir kimsenin kendi Rabb-ı hâssı olan ismin ahkâmına muhâlefete kudreti yoktur. Binâenaleyh her bir isim, kendi abdinden râzıdır; ve abd dahi cemî'-i ahvâlinde ona mutî'dir.

Ve vaktâki emir, hadd-i zâtında bizim takrîr ettiğimiz üzere oldu, bunun için halkın meâli, saâdet envâ'ının ihtilâfı üzere, saâdetedir. İmdi Hak Teâlâ bu makamdan "rahmet"i her bir şeye vâs'i olmasıyla ta'bîr eyledi; ve muhakkak rahmet, gazab-ı ilâhîyi sâbıktır. Halbuki sâbık mütekaddemdir. İmdi onun üzerine hükm eden müteahhir, abde lâhık oldukda, onun üzerine mütekaddem olan hükm eder. Böyle olunca abde rahmet neyl eder. Zîrâ rahmetten gayri sâbık olmadı. İşte bu, "Rahmeti gazabını sebkat etti" sözünün ma'nâsıdır. Tâ ki ona vâsıl olan kimse üzerine hükm ede. Zîrâ o, gâyette vâkıftır. Halbuki küllîsi gâyeye sâliktir. Binâenaleyh gâyeye vusûl lâ-büddür. / Rahmete vusûl ve gazaba müfârakat lâ-büddür. Şu halde rahmete vâsıl olanın hâlinin i'tâ ettiği şey hasebiyle, ona vâsıl olan her bir kimse hakkında, hüküm rahmet içindir (12).

Ya'nî emir, hadd-i zâtında bizim dediğimiz gibi olup, emr-i meşiyyet i'tibâriyle hiç bir kimsenin Hakk'a muhâlefete mecâli olmayınca, elbette bilcümle halkın âkıbeti saâdete müncer olur. Zîrâ gerek "emr-i teklîfî" olan şerîate riâyetle amel etsin, gerek etmesin, herkes "emr-i tekvînî" olan emr-i meşiyyete mutî' ve münkâddır. Ve mutî' ve münkâd olanların sonu da elbette saâdete çıkar. Velâkin saâdetin envâ'-ı muhtelifesi vardır. Çünkü saâdet, emr-i nisbîdir. Nitekim bu âlemde dahi böyledir. Bir hal birisine göre saâdettir; ve diğerine göre değildir. Meselâ adam vardır ki, âile gâilesiyle iştiğâli kendisi için saâdet addeder. Zîrâ onun isti'dâdı, meşrebi ve zevkı bunu iktizâ eder. Fakat yine adam vardır ki, infirâdı ve gâileden masûn olarak ferâğ-i bâl ile yaşamağı saâdet bilir. Bu da onun isti'dâdına göre olan bir meşreb ve zevktir. Sâir ahvâl-i kesîre de buna makıystir.

Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) ya'nî "Benim rahmetim her şeye geniştir" âyet-i kerîmesi bu makāmı beyan

buyurmuştur. Ve سبقت رحمتی علی غضبی hadîs-i kudsîsi mûcibince, muhakkak rahmet-i ilâhiyye gazab-ı ilâhîyi geçmiştir; ya'nî rahmet gazabdan evveldir. Zîrâ rahmet aslî, ve gazab ârizîdir. Asl olan şey elbette evveldir. Ve ârîzî olan şey dahi muahhardır; ve sâbık olan rahmet, gazab-ı ârızî üzerine mütekaddemdir. Çünkü gazab emr-i şerîate muhâlif olan a'mâle karşı ârız olur. Halbuki قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ (İsrâ, 17/84) âyet-i kerîmesinde beyan buyrulduğu vechile, ehl-i âlemin kâffesi emr-i meşiyyete itâat üzeredir. Meşiyyet-i ilâhiyye hükmü ile vücûd-i Hak âyînesinde, a'yân-ı sâbite peydâ oldu. O a'yân ne sûretle sübût buldular ise, o sûretle Hakk'ın ma'lûmu oldular. Binâenaleyh vücûd-i kevnîde o vech ile zâhir olmaları için irâde-i ilâhiyye taalluk etti. Onlar da bu âlemde / öylece zuhûr ettiler. Şimdi emr-i meşiyyete muhâlefete kimin mecâli olur? İşte, sû'-i hâtimeden ziyâde sû'-i fâtihadan havf etmek lâzımdır, dediklerinin ma'nâsı budur.

Misâl: Tiyatro müellifleri, tiyatro sahnelerinde oynanacak oyunları tertîb ederler. Bunda gösterilen eşhâsın her birisine bir vazîfe tevdî' olunur. Enzâr-ı âmmeye vaz'ından mukaddem tecrübesi icrâ olunur. Bilfarz Zeyd'e adâlet ve Amr'e zulm ve Ali'ye zâlimi te'dîb ve Hakkı'ya birisini katl ve Hind'e fuhuş vesâire gibi vazâifin îfâsı düşer. Ve bu vazâif herkesin isti'dâdına nazaran taksîm olunur. Zîra adâlet vazîfesini bi-hasebi'l-isti'dâd mükemmelen îfâ edebilecek olan bir kimseye vazîfe-i zulm tevdî olunsa, isti'dâdı müsâid olmadığı için hakkıyla îfâ edemez; oyun zevksiz olur. Bu ise müellifin eserinde riâyet etmiş olduğu kâide-i hikmete muğâyir olur. Zîrâ "hikmet" her şeyi yerli yerine vaz' etmektir. İmdi oyun enzâr-ı umûmiyyeye vaz' olunduğu vakit her bir şahıs bi-hasebi'l-isti'dâd kendisine tevdî' olunan vazîfeyi icrâ eder. Onun hâricine çıkmak ihtimâli yoktur. Rubâî:

ای بر تو پدید هر چه پنهان کردم — عصیان همه بر امید غفران کردم
گیرم که بسی خلاف فرمان کردم — آخر نه هر آنچه خواستی آن کردم

Tercüme: "Ey her gizlemiş olduğum şey sana zâhir olan zât-ı kerîm! Ben bütün isyânı gufrân ümîdiyle icrâ ettim. Farz edeyim ki hilâf-ı emr-i şerîat bir çok amel ettim. Nihâyet sen her ne murâd etmiş isen ben onu yapmadın mı?"

40 /Mâdemki rahmet, sâbık ve mütekaddemdir, şu halde abd üzerine, "emr-i tekîfî"ye muhâlif amelinden dolayı, hükmeden gazab-ı müteahhir, abde lâhık olduğu vakit, bu abd üzerine mütekaddem olan rahmet hükmeder. Böyle olunca rahmet, abde şâmil olur. Çünkü rahmetten başka sâbık olan bir şey yoktur. Binâenaleyh herkesin âkıbeti "rahmet"e müncer olduğu sâbit oldu. Zîrâ hiç bir kimsenin emr-i meşiyyete muhâlefete kudreti yoktur. İşte bu zikr olunan kelâm سبقت رحمتی علی غضبی hadîs-i kudsîsinin ma'nâsıdır. "Rahmet"e vâsıl olan kimse üzerine, o rahmetin hükmetmesi için, Hakk'ın asl olan rahmeti, ârızî olan gazabını geçti. Çünkü rahmet nihâyette durmuştur. Ve halkın kâffesi dahi gâyeye vusûl için sâ'îdir. Ve halk mâdemki yürümektedir, elbette yolun nihâyeti olan rahmete vâsıl olacaktır; ve rahmete vusûl ile gazabdan ayrılacaktır. Binâenaleyh rahmete vâsıl olan her bir kimsenin hâli, onun ne vechile rahmete vusûlünü iktizâ etmiş ise, rahmete vâsıl olan her bir kimse hakkında, hüküm rahmetindir. Zîrâ rahmete vâsıl olan kimselerin ahvâli muhteliftir. Binâenaleyh onlar üzerine hâkim olan rahmet dahi muhtelif olur.

Meselâ ba'zı kimselerin isti'dâdı gazab muktezâsından iltizâzı îcâb eder. Şu halde cehennem denilen mahal, onun hakkında ayn-ı cennet olur. Eğer cennet denilen mahall-i râhata idhâl olunsa, orada rahatsız olur. Ve ba'zı kimselerin isti'dâdı, rızâ muktezâsından tezevvuku îcâb eder. Onun hakkında dâr-ı naîm olan cennet mahall-i râhat ve dâr-ı intikām ve gazab olan cehennem mahall-i azâb olur. Ve ba'zısının hâli ibtidâen gazab ve intihâen rızâ ile telezzüzü iktizâ eder. Ve ba'zısının hâli derecât-ı âliyyeye vusûlü iktizâ eder.

Velhâsıl "rahmet" nisbîdir. Bir kimseye göre olan rahmet, diğerine göre azâbdır. Bu ahvâlin nazîri bu âlem-i şehâdette dahi çoktur. Meselâ necâset içinde bulunmak insan için azabdır. Fakat onunla tegaddî eden necâset böceği ve hınzır gibi hayvânât için ni'met ve râhattır. Ve gül koklandıkça insana râhat verir. Halbuki necâset böceği gül kokusundan müteezzî olup bayılır. Onun için gül kokusu ve gülistan ayn-ı cehennemdir. İşte böyle binlerce misâl vardır. Sâirleri dahi buna makıystir. Bu esâs üzerine herkes isti'dâdının iktizâ eylediği rahmete vâsıl olur. /

Şiir: İmdi fehm sâhibi olan kimse bizim dediğimiz şeyi müşâhede eder. Ve eğer fehmi yok ise onu bizden alsın! (13).

Ya'nî birinci mertebe olan şuhûd mertebesinde bulunup da, Cenâb-ı Hak'tan kendisine fehm ve basîret ihsân olunmuş kimse, "Herkesin âkıbeti rahmete çıkar" dediğimizi, bu mertebe-i şuhûdda müşâhede eder. Ve eğer ikinci mertebe olan îmân ve taklîd mertebesinde bulunduğundan dolayı bir kimsede min-tarafi'llah verilmiş bir fehm ve basîret yok ise, o ilm-i şuhûdîyi bizden alsın! Zîrâ biz hakîkati kemâl-i vuzûh ile beyân ettik.

Binâenaleyh ancak bizim zikrettiğimiz vâkı'dir. Sen ona i'timâd et; ve onun hakkında hâl ile bizim olduğumuz gibi ol ! (14).

Ya'nî vücûdda vâkı' olan şey, ancak bizim zikr ettiğimiz gibi, herkesin âkıbeti "rahmet"e müncer olmaktan ibârettir. Bizim bu kavlimiz istidlâl üzerine değil, belki müşâhedeye mübtenîdir. Binâenaleyh bizim bu kavlimize i'timâd et! "Hz. Şeyh-i Ekber, bunu böyle dedi ammâ, hakîkat-i hâlin böyle olduğu neden ma'lûm ? Belki muhâkemesinde hatâ etmiştir" deme! Zîrâ müşâhededе hatâ olmaz. Eğer bizim sözümüze i'timâd edersen, bizim bunu müşâhede ile mütehakkık olduğumuz gibi, bir gün gelir ki, bu hakîkat hakkında sen dahi müşâhede ile mütehakkık olursun.

Size tilâvet ettiğimiz şey, bize O'ndandır. Ve bizden size vehb ettiğimiz şey, bizden sizedir (15).

/Ya'nî size beyân ettiğimiz hakâyık bize, Hak'tan vârid olan şeydir. Ve bizim size vehb ettiğimiz bu maârif ve hakâyık, bizim vâsıtamızla size gelen vârid-i Hak'tır. Zîrâ biz "halîfetullâh"ız. Bu gibi maârif, halka bi-hasebi'l-isti'dâd bizim vâsıtamızla tevzî' olunur.

Ve telyîn-i hadîde gelince, kendilerini zecr ve va'îd telyîn eden kulûb-i kāsiyedir. Ateş demiri yumuşatır ve demiri yumuşatmak güç değildir. Ve ancak kasvette taştan daha şedîd olan

kalbler güçtür. Zîrâ ateş, taşı kırar ve onu kireç hâline koyar; ve o kalbleri yumuşatmaz. Ve Hz. Dâvûd'a Hak Teâlâ, bir şeyin kendi nefsi, ancak kendi nefsiyle vikāye olunduğunu, Allah tarafından tenbîh olarak, demiri ancak dürû'-ı vâkıye amelinden dolayı yumuşak kıldı. Zîrâ zırhlar sebebiyle, mızrak ve kılınç ve bıçak ve demirden olan ok ucu ittikā olunur. Binâenaleyh sen demiri, demire siper yaparsın. Böyle olunca şer'-i muhammedî اعوذ بك منك **ya'nî "Senden sana sığınırım" ile geldi. İyi anla! İşte, bu telyîn-i hadîdin rûhudur. Binâenaleyh Hak, Müntakım'dir ve Rahîm'dir. Ve Allah Teâlâ muvaffıktır** (16).

/Ya'nî, Dâvûd (a.s.)ın mu'cize olarak yed-i mübâreki ile demiri yumuşatmasına gelince: Bu telyîn-i hadîd keyfiyeti zecr ve va'îd ile yumuşayabilen kulûb-i kāsiye sûretidir. Ateş, demiri nasıl yumşatır ise, kulûb-i kāsiye dahi ahvâl-i mahşeri ve ehvâl-i cehennemi zikr ederek tahvîf olunmakla öylece yumuşar. Zîrâ demirin tab'ında, ateş içinde yumuşamak hâssası bulunduğu gibi, bu vücûd-ı kesîf-i hayvânînin muktezayâtiyle katılaşmış olan mü'minlerin kalblerinde dahi, va'z ve nasîhat işitmekle ve evliyâullahdan kerâmât-i kevniyye görmekle, öylece yumuşamak hassası vardır. Fakat demir cemâdâttan olup tasarruf sâhibi olmadığı için, onu bir kimsenin ateşe koyup yumuşatması kolaydır. Zîrâ ondan aslâ muhâlefet sudûru ihtimâli yoktur. Ve ateşe vaz' olundukda dahi, ateş onu kemâl-i sühûletle yumuşatır; ve taşı dahi kırar ve kireç hâline koyar. Velâkin kulûb-i kāsiye taştan daha şedîd ve katı olduğu için değme söz ona te'sîr etmez.

Meselâ hevâ-yı nefsine tâbi' bir mü'mine: "Bu yaptığın fiil şer'a muhâliftir. Hak Teâlâ rûz-i cezâda maâsîye mücâzât edecektir. Kendine acımaz mısın?" denilse hiddet edip: "Senin nene lâzım, her koyun kendi bacağından asılır" cevâbıyla mukābele edip, yine lezzât-ı nefsâniyyesine meşğûl olur. Onun için ârif-i billâh olan kimseler bu kulûb-i kāsiye erbâbını envâ'-ı hıyel ile avlamağa sa'y ederler. Zîrâ onlarda tasarrufât-ı nefsâniyye vardır. Demir gibi bî-tasarruf değildir. Binâenaleyh onları yumuşatmak, demiri yumuşatmaktan daha güçtür. Ve Hak Teâlâ Dâvûd (a.s.)a bir şeyin kendi nefsi, ancak kendi nefsiyle muhâfaza olunduğunu tenbîh için, esnâ-yı harbde insanın vücûdunu muhâfaza eden

zırhların i'mâlinden dolayı, demiri o hazrete yumuşak kıldı. Zîrâ esnâyı harbde düşman tarafından insana tevcîh olunan mızrak ve kılınç ve bıçak ve ok uçlarına karşı vücûd zırhlar ile muhâfaza olunur. Halbuki zırhlar da demirden ve esliha da demirden ma'mûldür. Binâenaleyh sen esnâ-yı muhârebede demiri demire siper ittihâz edersin. İmdi sen kendini nasıl ki demire karşı demir ile / vikāye edersen, öylece nefsini Allâh'a karşı, Allah ile muhâfaza etmen îcâb eder. İşte bu hakîkate mebnî (S.a.v.) Efendimiz "E'ûzü bike minke" ya'nî "Yâ Rabbi Sen'den Sana sığınırım" buyurdu.

Hakk'a karşı Hakk'ı siper ittihâz etmek iki vecihle icmâl olunur: Birisi budur ki: Abdin vücûd-i 'abdânîsi, vücûd-i Hakkānîde fânî olur. Binâenaleyh vücûd-i Hakkānî vücûd-i 'abdânîye siper olur. Bu halde abd için havf ve hüzün yoktur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: اَلاَ اِنَّ اَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَهُمْ يَحْزَنُونَ (Yûnus, 10/62) İkincisi: Abdin vücûd-i 'abdânîsi bâkî olmakla berâber esmâ-i celâliyye-i Hak'tan esmâ-i cemâliyye-i Hakk'a ilticâ eder. Binâenaleyh abd kendi nefsini Hakk'a karşı yine Hak'la muhâfaza etmiş bulunur. Meselâ "Müntakım" ism-i celâlîsinden, "Rahîm" ism-i cemâlîsine kaçar.

İşte Dâvûd (a.s.)a mu'cize olarak telyîn-i hadîd verilmesinin rûhu budur. Ya'nî demir mefhûmu müttehid olmakla berâber bir i'tibâra göre insanı katl eder; ve bir i'tibâra göre de muhâfaza eder. İşte bunun gibi "Allah" dahi vâhid olmakla berâber cemî'-i esmânın merci'idir. Keserât-ı esmâiyyesi hasebiyle kâh kahr ve intikām ve kâh lutf ve rahmet ile tecellî eyler. Demir mefhûmda tevhîd olunduğu gibi, zât-ı Hak dahi tevhîd olunmak îcâb eder. Bu hakāyık-ı gâmızayı anlamak husûsunda Allah Teâlâ hazretleri kullarına tevfîk ihsân eyler. وَاللّٰهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ (Bakara, 2/207)

İntihâ fî: 14 Safer 336 ve 28 Teşrîn-i sânî 333 Çarşanba sabâhı saat 3.45.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

XVIII

BU FASS KELİME–İ YÛNUSİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN "HİKMET-İ NEFESİYYE" BEYÂNINDADIR.

Bu hikmet feth-i "fâ" ile "nefesiyye" midir, yoksa sükûn-i "fâ" ile "nefsiyye" midir? Bunda iki kavil vardır. Şârih-i **Fusûs** Müeyyeddîn Cendî (k.s), cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.)ın hatt-ı dest-i âlîleriyle "fâ"nın fethi üzere نَفَسْ (nefes) bulunduğunu beyan buyurur. Ve Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.)ın üvey oğlu ve mürîdi bulunan şeyh-i kebîr Sadreddîn Konevî (k.a.s) dahî kezâlik, **Fükûk**'ünde bu hikmeti Hz. Şeyh'in feth-i "fâ" ile "hikmet-i nefesiyye" beyan buyurduğunu ihbâr eyler. Bundan anlaşılıyor ki, bu hikmetin iki vecih ile de tesmiyesi câizdir.

Vech-i evvel ile tesmiyesinin sebebi budur ki: Tafsîlâtı kütüb-i tefâsîrde beyân olunduğu üzere Yûnus (a.s.)a ehli ve evlâdı ve kavmi cihetinden envâ'-ı belâyâ müteveccih oldu. Ve Hak Teâlâ onu cemî'-i kürbetten nefes-i rahmânîsiyle tenfîs eyledi. Nitekim Hak Teâla buyurur: وَ نَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ (Enbiyâ, 21/88) Ya'nî "Biz ona gamdan necât verdik". Halbuki Dâvûd-i Kayserî hazretleri şerhinde "Bu hikmetin takrîrinde ona delâlet eder bir şey yoktur" buyururlar. Ve fî'l-hakîka bu fass-ı münîfin münderecâtı bi'l-mütâlaa anlaşılacağı üzere, bu neş'et-i insâniyyenin muhâfaza-i nizâmına dâirdir. Onun için şârihîn-i kirâm hazarâtı, bu hikmetin sükûn-i "fâ" ile vech-i sânî üzere, "hikmet-i nefsiyye" olması cihetine daha ziyâde meyl buyurmuşlardır. / Fakat Sadreddîn Konevî hazretleri, bu kelimenin sûret-i telaffuzunu cenâb-ı Şeyh-i Ekber efendimizin fem-i âlîlerinden bi'd-defeât işitmiş olacaklarından bu husûsta onların kavl-i şerifleri burhân-ı vâzıhdır. Ve Hz. Şeyh-i Ekber'in hatt-ı dest-i âlîleriyle feth-i "fâ" ile "nefesiyye" sûretinde bulunması da bir vesîkadır.

Her iki kavlin tevfîkı husûsunda bu fakîr-i hakîre lâyıh olan ma'nâ budur ki: Hak Teâlâ hazretlerinin muhâfazasını murâd eylediği nefs-i

insânînin bakāsı ''nefes'' vâsıtasıyladır. Zîrâ alınan her nefes mümidd-i hayât ve çıkarılan her nefes dahi müferrih-i zâttır. Ve insan gam ve eleme mübtelâ olduğu vakit, içinde bir tazyîk hisseder. Esbâb-ı gam zâil olunca, ''ooh'' diye geniş bir nefes alır. Ve şiddet-i gamdan nefesi münkatı' olup terk-i hayât edenler pek çoktur. İşte Yûnus (a.s.) bu hikmette beyan olunan hakāyıkı mertebe-i nübüvveti hasebiyle ârif olduğu için bakā-yı ''nefes''i te'mînen belâyâdan firâr edip bir gemiye bindi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ (Saffât, 37/140) Ve orada diğer bir belâya giriftâr oldu. Ve âkıbet bu belâyâ-yı müteselsileden necât bularak geniş bir nefes aldı. Binâenaleyh bu hikmete feth-i ''fâ'' ile ''hikmet-i nefesiyye'' tesmiye olunduğu vakit, ''nefs''in nizâmına sebeb olan şey zikr edilmiş olur. وَاللهُ اعلم بمراده

*

* *

Bil ki, muhakkak bu neş'et-i insâniyyeyi, kemâliyle rûhen ve cismen ve nefsen Allah Teâlâ kendi sûreti üzere hak etti. Binâenaleyh onun nizâmının çözülmesine, onu halk edenden gayrisi mütevellî olmaz. Ya eliyle, halbuki bunun gayri yoktur, yâhut onun emri ile... Ve Allah'ın emri olmaksızın ona tevellî eden kimse, muhakkak kendi nefsine zulm eder ve onun hakkında Allah'ın haddini tecâvüz eyler. Ve Allah Teâla'nın imâretiyle emr eylediği şeyin harâbında sa'y eder (1).

/Ya'nî bu sûret-i insâniyye öyle bir sûrettir ki, Hak Teâlâ hazretleri onu kemâliyle rûhen ve cismen ve nefsen kendi sûreti üzerine halk etti. Zîrâ cism-i âlem Hakk'ın zâhiridir; ve Hak âlemin rûhu ve bâtınıdır. Ve hayât, sem', basar, irâde, kudret, kelâm ve tekvîn Hakk'ın sıfâtıdır. Ve kezâ insanın cismi, insanın zâhiridir. Ve rûhu o cismin bâtınıdır. Ve insan dahî ta'dâd olunan sıfat ile muttasıfdır. Binâenaleyh bu neş'et-i insâniyye nizâmının çözülmesine ve bozulmasına, o neş'eti halk edenden gayrisi mübâşeret etmez ve onun hall-i nizâmına mübâşeret eden Hâlık, yâ kendi yed-i kudreti ile mübâşir ve mütevellî olur ki, âlemde bundan gayrisi vâkı' olmaz. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا (Zümer, 39/42) ya'nî ''Allah Teâlâ nefisleri hîn-i mevtlerinde müteveffâ kılar''. Zîrâ katl, esbâb-ı muhtelife ile olur.

Ve esbâbın kâffesi müsebbib olan Hakk'ın yed-i kudretindedir. Binâenaleyh bir kimse esbâbdan bir sebeble katl olunsa, mün'akid olan sûret-i beşeriyyesinin nizâmı, Hâlık'ının yed-i kudretiyle çözülmüş olur. Veyâhut bu neş'et-i insâniyyenin Hâlık'ı, onun hall-i nizâmına, kendisinin emri olan emr-i şer'î ile mütevellî olur. Zîrâ emr-i şer'î olan kısâs, sûret-i beşeriyye nizâmının bozulmasına emirdir. Ve bu neş'et-i insâniyyenin emr-i ilâhî olan emr-i şer'î olmaksızın, hall-i nizâmına mütevellî olan ve o binâullâhı yıkan kimse, muhakkak kendi nefsine zulmeder. Ve bu neş'et hakkında Allah Teâlâ'nın vaz'ettiği haddi tecâvüz eyler. Ve Allah Teâlâ hazretlerinin imâreti ile emrettiği binânın harâbına çalışır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ (Talâk, 65/1). Ya'nî "Allah'ın hudûdunu tecâvüz eden kimse muhakkak kendi nefsine zulmeder." /

Bil ki Allâh'ın kulları üzerine şefkat, fillâhi gayretten riâyete ehaktır. Dâvûd (a.s.) Beyt-i Makdis'i binâ etmek diledi. Binâenaleyh onu mirâren binâ etti. Her ne vakit fâriğ olsa yıkılır idi. Böyle olunca Allah Teâlâ'ya bunu şikâyet etti. Allah Teâlâ ona vahy eyledi ki: "Muhakkak benim bu beytim kanlar döken kimsenin iki eli üzerinde kāim olmaz." İmdî Dâvûd (a.s.) dedi: "Yâ Rab bu senin yolunda olmadı mı?". Hak Teâlâ buyurdu: "Evet, velâkin onlar benim kullarım değil midir?" Cenâb-ı Dâvûd dedi: "Yâ Rab, onun bünyânını benden olan kimsenin iki eli üzerine kıl!" Böyle olunca Allah Teâlâ ona vahy etti ki: "Muhakkak senin oğlun Süleyman onu binâ eder". İmdi bu hikâyeden garaz, bu neş'et-i insâniyyenin mürââtıdır; ve muhakkak onun ikāmesi hedminden / evlâdır. Sen adüvv-i dîni görmez misin ki, Allah Teâlâ onları ibkā için, onlar hakkında cizyeyi ve sulhu farz etti. Ve وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ (Enfâl, 8/61) **Ya'nî "Eğer onlar sulha meylederse, sen dahî onlar için sulha meyl et; ve Allah Teâlâ'ya tevekkül eyle!" dedi. Sen üzerine kısâs vâcib olan kimseyi görmez misin? Evliyâ-yı dem bir cemâat olup da birisi diyete râzı olduğu veyâ afveylediği ve bâkī evliyâ ancak katli murâd eyledikleri vakit Hak Sübhânehû afveden kimseye nasıl riâyet, ve afv etmeyen kimselere**

nasıl tercih eder. Binâenaleyh kısâsan katl olmaz. Görmez misin ki, Resûlullah (a.s.) ip sâhibi hakkında "Onun katli onun mislidir" buyurur. Sen Allah Teâlâ'yı görmez misin? وَجَزٰؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا (Şûrâ, 42/40) **Ya'nî "Seyyienin cezâsı onun gibi bir seyyiedir" buyurur. Binâenaleyh kısâsı, seyyie kıldı. Ya'nî meşrû olmakla berâber bu fiil fenâ olur. İmdi bir kimse afvetse ve ıslâh eylese, onun ecri Allah üzerinedir. Zîrâ onun sûreti üzeredir. Böyle olunca bir kimse ondan afv etse ve onu katletmese, onun ecri, sûreti üzerine olduğu kimse üzerinedir. Zîrâ ona ehaktır. Çünkü onu kendisi için inşâ etti** (2).

Ya'nî ehl-i-İslâm aleyhine harbe kıyâm eden küffâr ve müşrikîn hakkında Hak Teâlâ her ne kadar يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ (Enfâl, 8/65) ya'nî "Ey Nebî, mü'minleri kıtâle teşvîk et!" ve فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ (Tevbe, 9/5) ya'nî "Müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz!" ve وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً (Tevbe, 9/36) ya'nî "Müşrikler sizi nasıl kâffeten katl ederlerse, siz de onları öylece kâffeten katlediniz!" âyet-i kerîmeleriyle, emsâli olan âyât-ı kur'âniyyede kıtâl ile emretmekte ise de, ma'lûmun olsun ki, Allâh'ın kullarına şefkat etmek, onları Allah yolunda gayretten dolayı öldürmekten daha ziyâde riâyet olunmaya lâyıktır. Eğer emr-i ilâhî sarâhaten müşrikînin katli hakkında olup dururken, onlara şefkat etmeye riâyetin ehakk olduğuna delîlin nedir? / diyecek olursan, cevâbı budur ki: Dâvûd (a.s.) Beyt-i Makdis'î binâ etmek istedi ve binâ etti. Binâ hitâmında yıkıldı. Bir kaç defa böyle oldu. O hazret bu halden Hakk'a şikâyet eyledi. Vahy-i ilâhî geldi ki: "Benim beytim kan döken kimsenin elleriyle binâ olunmaz." Hz. Dâvûd "Sefek-i dimâ' senin yolunda olmadı mı?" dedi. Hak Teâlâ "Evet, velâkin onlar benim kullarım değil midir?" buyurdu. Nihâyet Dâvûd (a.s)ın talebi üzerine Beyt-i Makdis'in Süleyman (a.s.)ın yediyle binâ olunacağı vahy olundu. İşte bu hikâyeden garaz, sûret-i ilâhiyye üzerine olan bu neş'et-i insaniyyeye riâyet lâzım geldiğini beyandır.

Suâl: Hak Teâlâ hazretleri bir taraftan "Müşrikleri öldürün!" diye emrediyor. Diğer taraftan dahi kullarının kanı döküldüğünü hoş görmüyor. Bunlar yekdîğerinin nakîzı olan iki hüküm değil midir?

Cevap: Ma'lûm olsun ki, müşriklerin katli Allah yolunda gayretten

dolayı emr olunmuştur. Ve "gayret" "gayriyyet"ten müştaktır. Binâenaleyh bir kimse Hak yolunda gayret etse, kendisinin ve muhîtinin Hakk'ın gayri olduğunu isbât etmiş olur. Halbuki **Fass-ı Dâvûdî'nin** nihâyetlerinde îzâh olunduğu üzere emir ikidir: Biri "emr-i tekvînî", diğeri de "emr-i teklîfî"dir. Emr-i tekvînî abdin isti'dâd-ı ezelîsi üzerine terettüb eden emirdir. Eğer onun isti'dâdı, emr-i teklîfî olan emr-i şerîata muhâlefeti îcâb ediyorsa, dünyâ dediğimiz bu âlem-i kesîfde, muhakkak ondan enbiyâya muhâlefet zuhûra gelir. Binâenaleyh o kimse küfür ve şirkinde ma'zûrdur. Zîrâ şuûnât-i ilâhiyyeden bir şe'n olan onun ayn-i sâbitesi lisân-ı isti'dâd ile Hak'tan bu sûretle zuhûru istemiştir. Hak dahi ifâza-i vücûd ile onu o sûretle ızhâr buyurmuştur. Şu halde kâfir ve müşrikten sâdır olan fiil, bir i'tibâra göre emr-i ilâhîye muvâfık ve bir i'tibâra göre de muhâliftir. İşte yekdîğerine münâkız görünen hükm-i ilâhî dahî biribirinin zıddı olan merâtib hasebiyle vâkı' olmuş olur. /

Zîrâ vücûd-i vâhidin merâtib-i muhtelifede zuhûru, her bir mertebenin kendisine mahsûs olan ahvâline göre, ahkâm-ı muhtelifeyi îcâb eder. Meselâ buhâr, buhâr mertebesinde iken kemâl-i letâfetten görünmez; tekâsüf edip bulut mertebesine tenezzül edince göz ile görülür. Daha tekâsüf edip su olunca kuvve-i lâmise vücûdunu his eder. Bir mertebe daha tekâsüf edip buz olunca elde durur; ve istenilen şekle ifrâğ olunur. Buhârın bu mertebeleri, buhârın terkîbine başka bir şey dâhil olmakla zuhûra gelmedi; belki onun sıfât-ı ârızası, ma'dûm iken mevcûd oldu. İşte görülüyor ki buhâr dediğimiz mefhûm vâhidi'l-vücûd iken, merâtib-i muhtelifede zuhûrundan dolayı taaddüd husûle geldi. Ve her bir mertebenin hükmü başka başka oldu. Su ile tahâret mümkün olduğu halde bulutla tahâret mümkün değildir. Ve kezâ eriyip su olmadıkça buz, suyun hizmetini îfâ edemez.

Bu misâlde olduğu gibi eltaf-i latîf olan vâhid-i hakîkî, her bir mertebeye tenezzülünde bir hükmü îcâb eder. Zîrâ muktezayât-ı merâtib muhtelifdir. Ve âlem-i kesîf-i şehâdet şerîatin vücûdunu iktizâ ve kānûn-i ilâhîyi ref' için mü'minîn ile harbe kıyâm eden küffâr ve müşrikînin katlini icâb eder. Eğer küffâr îmân etmeyip de kıtâle kıyâm etmezlerse katl olunmazlar. Zîrâ sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûk olan neş'et-i insâniyyenin ibkāsı, onu yıkmaktan evlâdır. Sen din düşmanla-

rını görmüyor musun ki Allah Teâlâ onları ibkā için cizyeyi ve sulhu farz edip "Eğer onlar sulha meyl ederlerse, sen dahî sulha meyl et!" (Tevbe, 9/7) buyurdu. Ve kezâ adam öldürdüğü için kısâsı îcâb eden kātili görmüyor musun? Maktûlün velîsinin fidye alması veyâ kātili afv etmesi nasıl meşrû' kılındı? Eğer kātil fidye vermekten ibâ ederse katl olunur. Kezâ görmez misin ki, maktûlün velîleri müteaddid olup da içlerinden birisi, diyet almağa râzı olsa veyâhut kātili afv etse, Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri o velînin rızâsına veyâ afvına nasıl riâyet buyuruyor; ve onu affetmeyen kimselere nasıl tercîh ediyor? İşte bu sûrette kātil kısâs olarak katl olunmaz. Ve kezâ görmez misin ki, (S.a.v.) Efendimiz, / maktûlün ipi elinde bulunan bir kimsenin katli taleb olundukda, o ip sâhibi hakkında, mahzâ elinde maktûlün ipi bulunduğu için, "Kısâsan katli taleb olunan bu kimsenin katli, maktûlün katli gibidir" buyurur. Ve kezâ görmez misin ki, Allah Teâlâ hazretleri "Fenâlığın cezâsı, onun gibi bir fenâlıktır" (Şûrâ, 42/40) buyuruyor. Binâenaleyh kısâsı fenâlık addediyor. Yâ'nî kısâs meşrû' olmakla berâber fenâ bir fiil olmuş oluyor.

İşte bu hikmete mebnî Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-i Kerîm'de فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ (Şûrâ, 42/40) ya'nî "Bir kimse afv etse ve ıslâh eylese, o afv ve ıslâhın ecri Allah üzerinedir" buyurur. Zîrâ kātil sûret-i ilâhiyye üzeredir. Binâenaleyh bir kimse kātilden onun cürmünü afvetse ve o kātili katletmese, o afvın ecri, kātili kendi sûreti üzerine halk eden Allah Teâlâ üzerinedir. Zîrâ Hak, kullarından afva ehaktır. Çünkü kullarını, onlar sebebiyle esmâsını ve sıfâtını ızhâr etmek üzere, kendi nefsi için inşâ eyledi; ve nitekim hadîs-i kudsîde buyurdu: يا ابن آدم خلقت الاشياء لاجلك و خلقتك لا جلى Ya'nî "Ey âdemoğlu, eşyâyı senin için ve seni de Benim için halk ettim".

İsm-i Zâhir ile ancak onun vücûduyla zâhir oldu. Binaenaleyh ona riâyet eden kimse, ancak Hakk'a riâyet eder. Ve insân "ayn"ından nâşî zemm olunmaz; ancak ondan vâkı' olan fiil zemm olunur. Ve onun fiili ise, onun "ayn"ı değildir. Halbuki bizim kelâmımız onun "ayn"ı hakkındadır. Fiil ise ancak Allah'ındır. Ve maahâzâ onlardan zemm olunan şey zemm olundu; ve onlardan hamd olunan şey hamd olundu. Ve lisân-i zem

garaz cihetiyle indallah mezmûmdur. İmdi şer'in zemm ettiği şeyin gayri mezmûm yoktur. Zîrâ şer'in zemmi hikmetten nâşîdir ki, onu Allah bilir; yâhut Allah'ın bildirdiği kimse bilir. Nitekim kısâs, bir maslahat için şer' olundu. Bu nev' için ibkā ve onun hakkında hudûdullâhı tecâvüz eden için irdâ'dır. وَلَكُمْ فِى الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِى الْأَلْبَابِ (Bakara, 2/179) **Ya'nî "Ey elbâb sahibleri, sizin için kısâsta hayât vardır." / Ve onlar şeyin lübbünün ehlidir ki, nevâmîs-i ilâhiyye ve hikemiyyenin sırrına muttali' oldular** (3).

Ya'nî Hak Teâlâ'nın ism-i Zâhir ile zuhûru, ancak abdin vücûd-i kesîfi ile vâkı oldu. Binâenaleyh abdin o vücûd-i kesîfine riâyet edip, onu imhâya sa'y etmese, ancak Hakk'ın ism-i Zâhir'inin ibkāsına ve onun icrâ-yı ahkâm etmesine riâyet etmiş olur.

Sual: İnsan, mâdemki Hakk'ın sûretidir ve onun vücûd-i kesîfi Hakk'ın ism-i Zâhir'idir, şu halde onu zemmetmek câiz olmamak lâzım gelir. Halbuki biz insânı zemm edip dururuz.

Cevap: İnsân "ayn"ından ya'nî vücûd-i kāiminden ve zâtından dolayı zemm olunmaz. Belki kendisinden sâdır olan fiil zemm olunur. Ve insândan sâdır olan fiil, kendisinin "ayn"ı değildir. Ve "İnsân Hakk'ın sûreti üzerinedir; ve O'nun ism-i Zâhir'idir" sözü, insânın "ayn"ı hakkında söylenmiş bir sözdür.

Suâl: İnsan, fiilinden dolayı zemm olunduğu vakit, fiilin insana isnâdı lâzım gelmez mi? Halbuki fiil ancak Allâh'ındır ve fâil ancak Hak'tır?

Cevap: Evet, fiil Allâh'ındır, velâkin bu fiil, mertebe-i abdiyyette zâhir oldu. Eğer abdin vücûd-i kesîfi olmasa, bu ef'âl-i mezmûmenin zuhûr edeceği mahal bulunmazdı. İmdi bu vücûdât-i kesîfe-i ibâd, şuûnât-i ilâhiyyenin birer âyîneleri mesâbesindedir. Bu âyînelerde zâhir olan suver, esmâ-i ilâhiyyenin muktezayâtı olan ahvâldir. Ve o isimlerden her birisi, birer Rabb-i hâsstır. Ve her Rabb-i hâss, kendinin merbûbu olan abdden râzıdır. Velâkin Rabbü'l-erbâb ve cemî'-i esmâyı câmi' olan "Allah", her ismin muktezâsı olan ahvâlden râzı değildir. Meselâ Mudıll ismi, kendi merbûbu olan kâfirin küfründen râzıdır. Fakat Mudıll isminin Rabb'i olan "Allah" bu ismin muktezâsından râzı değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ (Zümer, 39/7) buyurur.

Onun için Allah Teâlâ hazretleri kendisinin râzı olduğu ve olmadığı ef'âli mertebe-i risâlete bi't-tenezzül vaz' eylediği şerâyi' ile ibâdına i'lân etti.

Suâl: Demek ki, Hakk'ın râzı olduğu ve olmadığı bir takım şuûnâtı var. Hak râzı olduğu şuûnunu ızhâr ve râzı olmadığını terk etmek mümkün değil miydi?

Cevap: Bi'l-cümle şuûnat muktezâ-yı zâtullahdır. Zuhûr dahî şuûnât-i ilâhiyyeden bir şe'ndir. Binâenaleyh şuûnât-ı zâtiyyeden ba'zılarının terki kābil değildir. Bu ise, acz ve noksan değil, ayn-ı kudret ve ke-
10 mâldir. /

Misal: İnsan, sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûk olup kendisinde görme, bilme, işitme ve söyleme ilh... gibi bir takım şuûn vardır. Mâdemki işitilecek şey vardır, insan bu şe'n-i zâtîsiyle zâhir olur; ve insan için işitmeyi terk etmek kābil değildir. Bu adem-i kābiliyyet onun aczi değil belki kemâlidir. Noksan ve adem-i kudret, onun sağırlığıdır. Ve kezâ insanda rızâ ve gazab sıfatları mevcûddur. Gazabını tahrîk edecek ahvâlin vukūnda insan bu sıfatla zâhir olur, meğer ki kendisinde şe'n-i hilm gâlip ola. Ve şe'n-i hilm dahî şuûnât-i zâtiyyeden bir şe'ndir. Binâenaleyh sıfat-ı hilm ile zuhûr dahî muktezâ-yı zattır. Çok kerre vâkı' olur ki, ba'zı kimseler, gazab ile zâhir olacakları yerde hilm ile ve hilm ile zâhir olacakları yerde dahî gazab ile zâhir olurlar. Ve sebebi suâl olunsa: "Ne yapayım, ben de bu hâlimden râzı değilim, velâkin muktezâ-yı zâtım olan bu ahvâl rızam olmaksızın benden zâhir oluverir" cevâbıyla mukābele ederler. Râzı olmadığı ef'âlin insandan zuhûru zevk ile bilinecek bir şeydir. Her insan, bi'l-farz aksırık ve öksürük gibi bî-nihâye olan kendi şuûnâtını tedkîk edecek olursa bunun nasıl bir şey olduğunu ve bunun terk-i ızhârı kābil olup olmadığını bilir.

İmdî mezâhirde zâhir olan ef'âl-i mezmûme vücûdât-ı kesîfenin îcâbâtıdır. Ve bu vücûdât ise, müstakil olmayıp izâfî olduklarından onlardan zâhir olan ef'âl-i mezmûme dahî, umûr-i ademiyyedendir. Mertebe-i zât bunlardan münezzehdir. Onun için Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de buyurur: مَا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ (Nisâ, 4/79) ya'ni "Sana iyiliklerden bir şey isâbet ederse Allah'dandır". Zîrâ zâttan zâhir olan şey haseneden başka bir şey değildir. Ve وَمَا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ (Nisâ, 4 /79) ya'nî "Sana fenâlıktan isâbet eden şey nefsindendir". Zîrâ seyyie senin nefsin-

den ibâret olan vücûd-i kesîfinin iktizââtıdır.

Vâkıâ ibâdın taleb-i nefisleri vaktinde, ef'âli îcâd eden Hak'tır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ (Saffât, 37/96) buyrulur. Fakat fiilin icâdı Hakk'a nisbeten hikmettir. Abdden sudûru abde nisbeten mezmûmdur. Eğer fiil şer'a muvâfık olarak sâdır olursa, onun îcâdı Hakk'a nisbeten hikmet olduğu gibi, abde nisbeten dahî mahmûd olur. Çünkü abd, sûret-i insâniyyenin tesviyesinden maksûd olan gâyeye teveccüh etti. Velâkin bir kimse garazına muvâfık olmadığı için, bir şeyi zemm etse, o zemm Allah indinde mezmûmdur. Zîrâ lisân-ı zemm garaz ciheti üzerine olursa câiz değildir. Meselâ ziyâretine gidilen bir kimse, beni kāimen istikbâl etmedi, diye zemm olunmaz. Eğer zemm olunursa, bunda nefsin hazzı ve garazı vardır. Çünkü nefis, herkesin kendisine ihtirâm etmesini ister. Aksi hâlde nefis tekebbür ve hiddet edip, o kimseyi zemme başlar. İşte bu gibi zemmler indallah mezmûmdur. Şu hâlde ancak şer'in zemm ettiği şeyler mezmûmdur. Zîrâ şâri'in garazı, insânın hayvâniyyete inhimâkiñi men' etmek ve sûret-i ilâhiyyeyi himâye eylemekten başka bir şey değildir. Şer'in bir fiili zemm etmesi, hikmete müsteniddir ki, onu ancak Allah Teâlâ ve onun bildirdiği kullar bilir.

Nitekim kısâs bir maslahat için meşrû' kılındı. O maslahat dahî bu nev'-i insânînin ibkāsını te'mîn ve o nev'-i insânî / hakkında, hudûd-i ilâhîyi tecâvüz eden kimseleri, geriye çekmekten ibârettir. Onun için Hak Teâlâ وَلَكُمْ فِى الْقِصَاصِ حَيَاةٌ (Bakara, 2/179) ya'nî "Sizin için kısâsta hayât vardır" buyurdu. Bu kelâmın iki vechi vardır: Birisi kātilin kısâs olunduğunu herkes görür. Bu ibretten müteessir olup, bir kimseyi katle niyet edenler varsa, ona cür'et edemezler. Binâenaleyh kısâs zımnında nev'-i insânînin hayâtı ibkā edilmiş olur. İkincisi "sizin için" zamîr-i muhâtabı maktûlün velîsine râci' olur. Bu halde âyet-i kerîmenin ma'nâsı: Ey maktûlün velîleri, siz kātilden fidye alıp veyâ afv edip onu kısâsın hükmünden tahlîs ederseniz, nev'-i insânîden bir ferdin hayâtını ibkā etmiş olursunuz. Bu âyet-i kerîmeyi ikinci vech ile tefsîr, bu bahse dahâ münâsib görünür. Âyet-i kerîmenin mâ-ba'di يَا أُولِى الْأَلْبَابِ dır. Binâenaleyh Hak Teâlâ kısâsta hayât olduğunu "ülû'l-elbâb"a hitâben beyân buyurur. Ve "ülû'l-elbâb" bir şeyin mağzını ve içini bilen kimselerdir. Ve onlar Hak ve enbiyâ cânibinden vaz' olunan şerâyi'-i ilâ-

hiyyenin ve hükemâ ve ukalâ taraflarından zamân-ı fetrette vaz' olunan şerâyi'-i hikemiyyenin sırrına muttali' oldular.

Ve sen muhakkak Allah Teâlâ'nın bu neş'ete riâyet ettiğini ve onu ikâme eylediğini bildiğin vakit, sen dahî onun mürââtına evlâsın. Bu sebeple senin için saâdet vardır. Zîrâ mâdemki insân hayydır, kendisi için halk olunan sıfat-ı kemâlin tahsîli, onun için / recâ olunur. Ve onun hedmine sa'y eden kimse, onun için halk olunan şeye, onun men'-i vusûlü hakkında sa'y eder. Resûllah (s.a.v.)in "Âgâh olun, size düşmanlarınıza mülâkî olup onların boyunlarını vurmanızdan ve onların sizin boyunlarınızı vurmalarından sizin için hayırlı ve efdal olan şeyi haber vereyim mi? Zikrullah'dır!" kavli ne güzeldir (4).

Ya'nî bâlâda serdedilen, delâil ile Allah Teâlâ hazretlerinin bu neş'et-i insâniyyeye riâyet edip onun ikâmesini murâd eylediğini bildiğin vakit, sen dahî bu neş'etin ikâmesine evlâ-bi't-tarîk riâyet edersin. Çünkü bu neş'et-i insâniyyeye riâyet sebebiyle senin için saâdet hâsıl olur. Zîrâ bu sûret-i ilâhiyyeye riâyet ettiğin için ecir kazanırsın. Ve bu ecir dahi, o sûretin sâhibi olan Allah üzerinedir. Ve sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûk olan neş'et-i insâniyenin illet-i mürââtı budur ki, insan hayatta olduğu müddetçe, kendisi için halk olunan sıfat-ı kemâlin tahsîli onun için ümîd olunur. Zîrâ Hak, esmâsiyle mezâhirde zâhir olur. Ve her bir isim kendi mazharını nâsıyesinden tutup, kendi sırât-ı müstakîmi üzerinde o sırâtın nihâyetine doğru çeker götürür. Ve o sırâtın nihâyetine vusûl, o ismin kemâline vusûldür. Ve o neş'et-i insâniyyenin yıkılmasına sa'y eden kimse, o insanın ism-i hâssının hazînesinde meknûz ve fiilen zuhûru mukadder olan şeye, onun vâsıl olmamasına sa'y eder. Zîrâ mezâhir esmâ için âyîne gibidir. Âyîne kırıldığı vakit, onun mukâbilinde duran şahsın sûreti artık mün'akis olmaz olur. Binâenaleyh bir insan katl edildiği vakit, onun mazhar olduğu ism-i hâssın âyînesi kırılmış olur. Ve (S.a.v.) Efendimiz'in kavli ne güzeldir ki, kemâl-i irfânla buyurur: "Ey mü'minler âgâh olunuz, size bir şey haber vereyim mi ki, o şey, düşmanlarınıza mülâkî olup fî-sebîlillah onların boyunlarını vurmanızdan ve onlar sizin boyunlarınızı vurup sizin Allah yolunda şe-

hîd olmanızdan hayırlı ve efdaldir. / O şey zikrullahdır!'' İşte bu hadîs-i şerîf dahî, bünyân-ı ilâhî olan neş'et-i insaniyyenin ikâmesine delîldir.

Ve bunun beyânı budur ki, muhakkak bu neş'et-i insaniyyenin kadrini, ancak ondan matlûb olan zikir ile Allah Teâlâ'yı zikreden kimse bilir. Zîrâ Hak Teâlâ, onu zikreden kimsenin celîsidir. Ve halbuki celîs, zâkirin meşhûdudur. Ve zâkir kendisinin celîsi olan Hakk'ı, ne vakit müşâhede etmezse, zâkir değildir. Zîrâ zikrullah, abdin hey'et-i mecmûasında sârîdir. Onu zikreden kimsenin lisânına hâss değildir. Zîrâ Hak, bu vakitte ancak hâsseten lisânın celîsi olur. İmdî lisân, onu gördüğü şeyle, insanın onu görmediği haysiyyetten görür. Böyle olunca gâfillerin zikri hakkında bu sırrı anla!.. Binâenaleyh, gâfilden zâkir olan bilâ-şekk hâzırdır; ve mezkûr onun celîsidir. Şu halde o, onu müşâhede eder. Ve gâfil olan gafleti haysiyyetiyle zâkir değildir. Böyle olunca o, gâfilin celîsi değildir. Zîrâ muhakkak insan kesîrdir, ahadü'l-ayn değildir. Ahadü'l-ayn olan Hak dahî esmâ-yı ilâhiyye ile kesîrdir. Nitekim muhakkak insan eczâ ile kesîrdir. Ve bir cüz'ün zikrinden diğer cüz'ün zikri lâzım gelmez. Binâenaleyh Hak, ondan zâkir olan cüz'ün celîsidir. Ve diğeri gafletle muttasıftır; ve insan da onu zikr eder bir cüz' olmak ve Hak bu cüz'ün celîsi olmak lâ-büddür. Böyle olunca bâkī eczâyı inâyetle hıfz eder (5).

Ya'nî ''zikrullâh''ın, fî-sebîlillah muhârebeden ve şehîd olmaktan efdal olmasının îzâhı şu vecihledir ki: Sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûk olan bu neş'et-i insâniyyenin lâyıkı vech ile kadrini, ancak Allâh'ı zikr eden kimse bilir. Ve zâkirden matlûb olan lâyıkı vech ile zikir, Allah Teâlâ'yı cemî'-i kuvâ ve a'zasıyla havâtırını toplayarak bir kimsenin zikr etmesidir. Zîrâ Hak Teâlâ kendisini zikr eden kimsenin celîsidir. Nitekim hadîs-i kudsîde انا جليس من ذكرنى ya'nî ''Ben Ben'i zikreden kimsenin celîsiyim'' buyurur. Ve Celîs olan kimse ise hâzırdır, gâib değildir. Binâenaleyh Allah Teâlâ zâkirin meşhûdudur. Ve zâkir kendisinin celîsi olan Hakk'ı, esnâ-yı zikrinde müşâhede etmediği vakitlerde, o kimse Hakk'ı zâkir değildir. Ve zâkirin bu müşâhedesi, suver-i mad-

diyyenin müşâhedesi gibi hissî değildir; belki zevkîdir. Ve Hakk'ın zevkan müşâhedesi, ancak insana mahsûs olan bir keyfiyyettir. Şu halde Hakk'ı zekvan müşâhedenin mahalli olan bu neş'et-i insaniyyenin kadrini esnâ-yı zikrinde Hakk'ı müşâhede eden ârif bilir. Cühelâ ve bilhassa bu husûsta cehâlet-i kesîfe erbâbı olan maddiyyûn bu hakîkattan gâfildirler. Zîrâ Allâh'ı matlûb vech ile zikr eden abd-i ârifin hey'et-i mecmû'asında zikrullah sârîdir. Ve bu zikir onun yalnız lisânına mahsûs değildir. Belki / o kimse Hakk'ı lisânen zâhiri ve rûhen ve kalben bâtını ile zikr eder.

Eğer bir kimse Hakk'ı yalnız lisânen zâhiri ile zikr edecek olursa, bu vakitte Hak, ancak hâssaten lisânın celîsi olur. Yoksa Hak, o abdin hey'et-i mecmû'asının celîsi olmaz. Bu halde Hakk'ı müşâhede eden ancak lisan olur. Zîrâ lisân "Allah , Allah" diye zikrettiği vakit, başka kelimenin telaffuzuyla meşgul olamaz; ancak bu lafızda müstağrak ve müstehlek olur. Fakat lisânı, "Allah" deyip de kalbi mâsivâ ile meşgûl ise, Hak onun kalbinin celîsi olamaz. Ve onun kalbi zevkan Hakk'ın müşâhedesinde değildir. Bunun aksi olarak kalbi Hakk'ı zâkir olup da, lisânı zâkir olmasa, Hak onun kalbinin celîsidir. Binâenaleyh Hakk'ın celîsiyyeti, lisânın zikrullahla iştiğâli iledir. Şu halde yalnız lisânen Hakk'ı zikr eden kimsenin lisânı, kendisine mahsûs olan bir keyfiyyetle Hakk'ı görür ki, insan hey'et-i mecmûasıyla, lisânının müşâhede ettiğini görmez. Çünkü o abdin sâir a'zâsı lisânının zikrinden müteessir değildir. Binâenaleyh onun müşâhedesinden dahî gâfil olur. Böyle olunca gâfillerin zikri hakkında olan bu sırrı ta'mîk et ve iyice anla!

Zîrâ gâfilin hangi uzvu zikir ile meşgûl ise bilâ-şekk o uzuv huzûr-ı Hak'tadır. Ve zikrolunan Hak dahî, o uzvun celîsidir Şu halde, o uzuv, Hakk'ı müşâhede eder. Ve abdin zikr-i Hak'tan gâfil olan uzuvları ve cüz'leri, bu gafleti haysiyyetiyle Hakk'ı zâkir değildir. Binâenaleyh Hak, abdin gâfil olan cüz'lerinin celîsi değildir. Çünkü insan kuvâ ve a'zâsı cihetinden kesîrdir; bu i'tibârla ahadü'l-ayn değildir. Fakat şahsiyeti i'tibâriyle ahadü'l-ayndır. Meselâ Zeyd, hey'et-i mecmû'ası itibâriyle bir şahısdır. Velâkin elleri, ayakları, gözü, kulağı, ağzı, burnu ilh... gibi a'zâsı çoktur. İşte ahadü'l-ayn olan Hak Teâlâ dahî, insanın eczâ ile kesîr / olması gibi, esmâ-yı ilâhiyyesi ile kesîrdir. Bunun için insanın bir cüz'ünün zikrinden, sâir eczâsının zikri lâzım gelmez. Meselâ insan

eliyle bir şeyle meşgûl iken lisânı, elinin meşgûl olduğu şeyden bahs etmeyip, başka bir şey söyleyebilir. Ve kulağı, meşgûliyetinden mütehassıl sadâyı dinlemeğe meşgûl olmayıp bir diğer kimsenin mükâlemesini istimâ' ile iştiğâl eder. Ve kezâ eli başka bir yerde gözü başka yerde olabilir. Binâenaleyh her bir uzvu bir şeyle meşgûl iken sâir a'zânın o uzva muvâfakatı lâzım gelmez. Şu halde her bir uzvun celîsi meşgûl olduğu hizmetten ibâret olur. Bunun gibi Hak, insanın zâkir olan cüz'ünün celîsi olur. Ve zâkir olmayan cüz'-i diğer, zikr eden cüz'den gafletle muttasıfdır. Ve insanda, Hakk'ı zikreden bir cüz'ün bulunması ve o cüz'ün zikri hasebiyle Hak onun celîsi olması lâ-büddür ki, Hak inâyeti ile sâir zikr etmeyen eczâyı dahî muhâfaza buyurursun.

Binâenaleyh ey sâlik, "Ben cemî'-i kuvâ ve a'zâmla ve külliyyetimle Hakk'ı zikr edemiyorum; ve yalnız lisânen zikr edebiliyorum. Şu halde Hak benim hey'et-i mecmûamın celîsi olmuyor. Zikrim noksan oluyor" diyerek zikirden fütûr getirme! Zîrâ Hak Teâlâ lisânın zikri sebebiyle, inâyeten sâir kuvâ ve a'zânı dahî hıfzeder. Ve senin eczâ-yı bâkıyen dahî bu inâyet sâyesinde cemî'-i vücûh ile gafletle muttasıf olmaz.

Ve bu neş'eti, Hakk'ın "mevt" ile müsemmâ olan şeyle hedmi tevliyeti, i'dâm değildir; ve o, ancak tefrîktır. Binâenaleyh onu kendisine ahz eder. Ve murâd, ancak onu Hakk'ın kendisine ahzidir. / Ve emrin küllîsi Hakk'a rücû' eyler. İmdi onu kendisine ahzettiği vakit, intikāl eylediği dârın cinsinden, bu mürekkebin gayrı olarak ona bir mürekkeb tesviye eder. Onun vücûdu i'tidâl üzerine olduğu için, o, dâru'l-bakādır. Böyle olunca ebeden ölmez, ya'nî eczâsı müteferrik olmaz (6).

Ya'nî Allah Teâlâ hazretlerinin bu neş'et-i insâniyyeye riâyet eylediği ve onun ibkāsını te'mîn eyleyecek ahkâm vaz' buyurduğu bâlâda beyân edildiği halde, bu vücûdun harâbîsini mûcib olan "mevt" dediğimiz hâle Hakk'ın tevellîsi (hakkında) senin suâline karşı, cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyurdular ki: Hakk'ın "ölüm" denilen şeyle, bu neş'et-i insâniyyeyi yıkmaya müteveccih ve mütevellî oluşu, onu i'dâm değildir. Belki o ölüm onun terkîbini tefrîktir.

Ma'lûm olsun ki, sırası geldikçe fusûs-ı sâirede dahî îzâh olunduğu

üzere her şeyin "hakîkat"i ve rûhu, kendi ayn-i sâbitesidir. Ve ayn-i sâbitesi dahî şuûnât-i ilâhiyyeden bir şe'nden ibârettir. Şuûnât-ı zâtiyye ise, zâtın aynıdır. Binâenaleyh zâtı ta'rîf etmek nasıl mümkin değil ise, şe'ni dahî öylece ta'rîf mümkin değildir. Onun için rûhdan suâl olunduğu vakit قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّى (İsrâ, 17/85) âyet-i kerîmesi nâzil oldu. Emr, "şe'n" ma'nâsınadır. Rûhu bundan daha belîğ bir sûrette ta'rîf mümkin değildir. Nitekim bu âlem-i kesâfette bir insânın bile şuûnâtını ta'rîf etmek mümkin değildir. Bu şuûnat ancak o insanın ef'âli ve ahvâli müşâhede olundukça fehm olunabilir.

İmdi Hakk-ı mutlakın vücûd-ı latîfi bi't-tenezzül evvelen mertebe-i ervâhda; ve sâniyen mertebe-i misâlde; ve sâlisen mertebe-i şehâdette, o a'yân-ı sâbitenin suverine göre müteayyin olur. Ve bu kisve-i taayyün, her bir mertebenin cinsinden bulunur. Ve âlem dediğimiz bu mertebe-i şehâdetteki kisve-i taayyün, kimyâgerlerin bi't-tahlîl buldukları yetmiş küsür anâsır-ı basîtanın terekküb ve imtizâcından husûle gelir. Binâenaleyh her hangi bir insanın hakîkati, kendi ayn-ı sâbitesidir; ve ayn-ı sâbitesi / dahi esmâ-yı ilâhiyyeden bir ismin sûret-i ilmiyyesidir. İşte onun "rûh"u o ism-i hâsstır. Ve bu ismin her bir mertebenin îcâbına göre bir kisve-i taayyüne bürünmesi, kendi kemâlâtının zuhûru içindir. Ve her mevtındaki müddet-i meksi, o mevtında zuhûru mukadder olan kemâlâtının tamâmına kadardır. Ba'dehû eceli gelip diğer mevtına intikāl eder. Ve o mevtının cinsinden ona diğer bir kisve-i taayyün verilir. Ve evvelki libâs-ı taayyününü, kendisinden intikāl ettiği mevtında bırakır. İşte mertebe-i ahadiyyetten kopup, evvelâ mertebe-i ilme; sâniyen mertebe-i ervâha; ve sâlisen mertebe-i misâle; ve râbi'an mertebe-i şehâdete bu sûretle nüzûl eder; ve burada nüzûl hitâm bulur. Ondan sonra rücû' başlar. Bu dünyâda dahî o ismin bi-hasebi'l-isti'dâd kemâlât-ı mukadderesinin zuhûru tamâm olduktan sonra eceli gelmekle, anâsırdan mürekkeb olarak verilen cesed, "ölüm" denilen şeyle münhedim olur. Bu ise i'dâm değildir. Zîrâ o isim mün'adim olmaz. Belki "ölüm" denilen şey anâsır-ı müctemianın tefrîkından ibâret olur. Şu halde Hak Teâlâ insanın rûhunu ve hakîkatini kendi tarafına çeker ve onun cesedini teşkîl eden eczâ-yı muhtelifeden her birisi dahî kendi aslına rücû' eyler. Binâenaleyh bu neş'et-i insâniyyenin hedminden Hakk'ın murâdı, ancak Hakk'ın onu kendisine ahz etmesidir. Ve emrin kâffesi

Hakk'a rücû eder.

Hak Teâlâ o neş'et-i insâniyyeyi kendisine ahz ettiği vakit, onun rûhu için bu âlem-i unsurîdeki mürekkebden başkaca bir mürekkeb tesviye eder. Ve o mürekkeb onun intikāl eylediği dârın cinsinden olur. Şu kadar ki, esmâ-yı cemâliyyenin mazharı olan insanlar âlem-i şehâdette, ahkâm-ı şer'iyyeye tevessül ile, a'mâl-i sâliha işlemiş ve ahlâk-ı hasene ile muttasıf olmuş bulunacaklarından, mevt ile âlem-i berzaha intikāl ettiklerinde, kendilerine o âlemin cinsinden olarak verilen mürekkeb, ahsen-i takvîm üzerine olan, sûret-i insâniyye üzerine olur. / Ve esmâ-yı celâliyyenin mazharı olan insanlar dahî bu âlemde ahkâm-ı şer'iyyeye muhâlefetle, sû'-i amel işlemiş ve ahlâk-ı zemîme ve sıfât-ı hayvâniyye ile muttasıf olmuş bulunacaklarından, onlara verilen mürekkeb dahî, kendilerinde gâlib olan sıfât-ı hayvâniyyeye göre, suver-i hayvâniyye üzerine olur. Zîrâ hayvânât mezâhir-i celâliyyedir. Binâenaleyh âlem-i berzah sâlihîne göre dâr-ı sürûr ve tâlihîne göre de dârü'l-bevâr olur. Velhâsıl insân-ı müntekılin âlem-i berzahtaki mürekkeb-i misâlîsi akāidi, ahlâkı ve sıfât-ı gâlibesi ve a'mâli hasebiyle terkîb olunup, bu mürekkeb ile ebedî merâtib-i uhreviyye ve ilâhiyyede kat'-ı merâtib eder. Ve onların ervâhı olan esmâ-yı ilâhiyyenin kemâlâtı nelerden ibâret ise mezâhir-i berzahıyye âyînelerinde mün'akıs olarak zâhir olur. Ve âlem-i berzahın vücûdu i'tidâl üzere olduğundan, dâr-ı bakādır. Şu halde verilen mürekkeb ecsâd-ı dünyeviyye gibi inhilâl kabûl etmez. Ve inhilâl kabul etmeyince, ebediyyen ölüm yoktur. Ya'nî o mürekkebin eczâsı dağılmaz.

Ey mü'min, ölüm senin için tuhfedir. Bu cesed-i kesîfin gamm-ı iftirâkını münkirîne bırak. Havf-ı mevt ile lerzân olan onlar olsun. Nitekim Hz. Mevlâna (r.a.) buyururlar: Beyt:

أی که أزین تن قفصی می پری — رخت ببالای فلك می بری
زندکئ تازه به بین بعد زین — چند ازین زندکئ سر سری
مرك حیاتست و حیاتست مرك — عکس نماید نظر کافری
خانهٔ تن کر شکند هین منال — خواجه یقین دان که بزندان بری

Tercüme:

Ey kafes-i tenden uçan yâr-ı cân

Rahtını eflâke edersin resân
Tâze hayat gör de yaşa ba'de-zîn
Serseriyâne yaşamaktan usan
Mevt hayattır ve hayattır ölüm
Kâfir onun aksini eyler gümân
Ger yıkılırsa ten evi ağlama
Mahbesini yıktın efendi inan

/Ve **Mesnevî-i Şerîf**'lerinde dahi buyururlar:

خلق کوید مرد مسکین آن فلان — تو نکویی زنده ام أی غافلان
کر تن من همچو تنها خفته است — هشت جنت در دلم بشکفته است
جان خفته در کل و نسرین بود — چه غمست از تن در آن سر کین بود
جان خفته چه خبر دارد ز تن — کو بکلشن خفت یا در کولخن
می زند جان در جهان آبکون — نعرهٔ یا لیت قومی یعلمون

Tercüme: ''Halk derler ki: ''O filân miskin öldü.'' Sen de dersin ki: ''Ey gâfiller, ben diriyim. Eğer benim tenim böyle tek ü tenhâ uyumuş ise, gönlümde sekiz cennet açılmıştır. Uyumuş can, gül ve nesrin içinde olunca, ten o gübre içinde olursa ne gam vardır? Uyumuş canın bedenden ne haberi vardır ki, o beden gülşende mi, yâhut külhanda mı uyudu? Cihân-ı sâf içinde cân ''Yâ leyte kavmî ya'lemûn'', ya'ni ''Kavmim bilse idiler, ne olurdu'' na'rasını vurur.''

İmdi mü'minîn, âlem-i berzahta terakkıyyât-ı dâime içinde bulundukları için, Hz. Şeyh (r.a.) onların tafsîl-i ahvâlinden bahis buyurmayıp, münkirînin avâkıb-i ahvâlini beyânen derler ki:

Ve ehl-i nâra gelince, onların meâli naîmedir; velâkin nâr içindedir. Zîrâ müddet-i ıkābın intihâsından sonra, sevret-i nâr için, onun içinde olan kimseler üzerine, berd ü selâm olmak lâbüddür; ve bu naîmdir. İmdi istîfâ-yı hûkūktan sonra ehl-i nârın naîmi, nâra ilkā olunduğu hînde, Halîlullah'ın naîmidir. Zîrâ İbrâhîm (a.s.) onun rü'yeti ile ve onun ilminde, muhakkak hayvandan ona mücâvir olan kimseyi te'lîm eden bir sûret olduğu müteavved ve mütekarrer olmakla müteazzeb oldu. Hal-

buki kendi hakkında onda ve ondan Allah'ın murâdını bilmedi. Ve bu âlâmın vücûdundan sonra kendi hakkında sûret-i levniyye-yi nâriyyenin şuhûdiyle berâber, berd ü selâm buldu. O ise, nâsın gözlerinde nâr idi (7).

Fass-ı Hûdî'nin nihâyetinde dahî beyân olunduğu üzere, dâr-ı âhirette ehl-i nârın meâli naîme ve rahmete müntehî olur. Fakat onların ni'meti, yine nâr içindedir. Zîrâ onlar Cehennem denilen dâr içinde hulûd üzeredirler; edebiyyen oradan çıkamazlar. Ve ıkāb müddetinin inkızâsından sonra elbette ateşin sevreti ve harâreti gidip, içinde bulunan kimseler üzerine, o ateş soğuk ve selâmet olur. Çünkü ateş cânib-i Hak'tan ihrâka me'mûrdur; ve emrolunduğu şeye aslâ muhâlefet şânından olmayan bir abd-i mutî'dir. Ve kulların dünyâda işledikleri maâsî mütenâhîdir. Ve ateş ise, onları, mütenâhî olan ma'siyetleri kadar ta'zîbe me'mûrdur. Müddet-i azâb münkazıyye olunca, ateşin sıfat-ı zâtiyyesi olan harâret ref' olunup, sıfat-ı ârızası olan / soğukluk, ve selâmet ikāme olunur. Ateşin soğuması aklen dahî müsteb'ad değildir. Fennen ma'lûmdur ki, taayyünât-ı kesîfe fezâda ecsâm-i küreviyye hâlinde tekevvün eder. Cehennem ta'bîr olunan küre-i azîme-i ateşîn dahî fezâda mütekevvindir. Ve bu küre-i âteşîn edvâr-i medîdeden sonra ale'l-kāide teberrüd ve tassallüb eder. İşte bu ateşin soğuması ve selâmet-bahş olması, ehl-i nârın naîmidir. İstîfâ-yı hukūk-i ilâhiyyeden, ya'nî ma'siyetleri mikdârı ta'zîb olunduktan sonra, ehl-i nârın mazhar-ı naîm olması, İbrâhîm Halîlullah (a.s.)ın Nemrûd tarafından ateşe ilkā olunduğu hînde mazhar olduğu naîme müşâbihdir. Çünkü İbrâhîm (a.s.) bilir idi ki, ateş, hayvan cinsinden kendisine mukārin ve mücâvir olan kimseye elem veren bir sûrettir. Ve o sûretin ihrâk ile vücûda elem vermesi muktezâ-yı âdettir. İşte onun ilminde bu ma'nâ mütekarrer olduğundan, ateşi görmekle muazzeb oldu. Yoksa nârın ihrâkıyla muazzeb olmadı. Ve cenâb-ı İbrâhîm o sûrette ve o sûretten kendi nefsi hakkında Allâh'ın murâdı ne olduğunu bilmedi. Binâenaleyh ale'l-âde yakmak şanından olan ateşin sûretini görmekle vehmen muazzeb oldu. Ve mancınık vâsıtasıyla ateşe ilkā olunduğu vakit, bu âlâm-i vehmiyyenin vücûdundan sonra, kendi nefsi hakkında, sûret-i levniyye-yi nâriyyeyi görmekle berâber, o ateşi soğuk ve selâmet-bahş bir halde buldu. Ve nâr

onun vücûd-ı mübârekini ihrâk ile te'lîm etmedi. Halbuki ateşin o kırmızı renkteki sûreti, onu temâşâ eden nâsın gözlerinde ayn-i nâr idi. Ve bu nâs, kendi görüşlerine nazaran, o ateş İbrâhîm (a.s.)ı yakar zannettiler.

İmdi şey'-i vâhid, bakanların gözlerinde mütenevvi' olur. Tecellî-i ilâhînin hükmü böyledir. Binâlenaleyh / dilersen, muhakkak Allah Teâlâ bu emrin mislinde tecellî etti, dersin; ve dilersen, muhakkak âlem, ona ve onda nazar etmekte tecellîde Hak gibidir, dersin. Böyle olunca nâzırın aynında, nâzırın mizâcı hasebiyle mütenevvi' olur. Yâhut nâzırın mizâcı, tecellînin tenevvüünden mütenevvi' olur. Bunun hepsi, hakâyıkta câizdir (8).

Ya'nî ateş İbrâhîm (a.s.)ın aynında berd ü selâm ve nâsın uyûnunda dahî nâr-ı mührik göründüğü cihetle, şey'-i vâhidden ibâret olan bu ateş, ona nazar edenlerin gözlerinde mütenevvi' olmuş olur. İşte tecellî-i ilâhî böyledir. Çünkü o tecellî-i ilâhî hadd-i zâtında birdir; velâkin kavâbil o isti'dâdât hasebiyle muhtelif olur. Ehl-i hicâb bunu bilmedikleri için, bir emri bildikleri şeye hasr ederler. Binâenaleyh idrâklerinden hafî olan ba'zı tecelliyâtı inkâr ederler. Nitekim ateşin o kırmızı renkli sûretini, ehl-i hicâb gördükleri vakit, Hakk'ın o mazhardan mutlaka kahr ile zâhir olacağına hükmederler; ve aynı mazhardan lutf ile zuhûrunu inkâr eylerler. Binâenaleyh sen şey'-i vâhidin kābiliyyet-i halâyık hasebiyle tenevvü' edip envâ'-ı muhtelife ile zâhir olduğunu bildikten sonra, dilersen nârın İbrâhîm (a.s.)a berd ü selâm ve sâir nâsın gözlerine ateş olarak zâhir olması gibi, merâyâ-yı a'yânda, suver-i muhtelife ile mütecellî olan ancak Allah'dır dersin. Ve dilersen, muhakkak a'yân-ı âlem, ona nazar indinde vücûd-i Hak mir'âtında, suver-i muhtelife ile mütecellîdir; ve âlem, suver ile tecellî ve zuhûrda, Hak gibidir, dersin. Böyle olunca âlem, nâzırın mizâcı hasebiyle mütenevvi' olur. Nitekim vücûdunda harâret ziyâde olan kimse havayı sıcak ve pek üşümüş olan kimse dahî yine aynı havayı soğuk görür. Şu halde âlemden olan / hava, ona nâzır olan kimselerin mizâcı hasebiyle mütenevvi' olur. Yâhut nâzırın mizâcı, tecellînin tenevvü'ünden dolayı mütenevvi' olur. Zîrâ ârif, nâmütenâhî olan tecelliyât-ı ilâhiyye-i muhtelifeye tâbi'dir. Binâe-

naleyh mizâc kaydından halâs olmuş olan nâzır-ı ârif, tecelliyât-ı ilâhiyyenin tenevvü'ü hasebiyle mütenevvi' olur. Ve bu tecellîye âit olan bahis **Fass-ı Şuaybî'**de murûr etti. Ve işte bu iki i'tibârın küllîsi, hakâyıkta câizdir. Ya'nî Hakk'ın nâzırın mizâcı hasebiyle mütenevvi' olması câiz olduğu gibi, kayd-ı mizâcdan kurtulan zevâtın mizâcı, tecellînin tenevvü'üne tâbi' olması da câizdir. Evvelki hâl, gayr-i kâmil olan ârife göredir. Çünkü Hak o ârif-i gayr-i kâmile kalbi hasebiyle tecellî eder. İkinci hal ise, ârif-i kâmile göredir. Zîrâ onun kalbi tecellîyât-ı ilâhiyyeye tâbi'dir.

İmdi Hz. Şeyh (r.a) ahvâl-i âhireti beyândan fârig olduktan sonra,
25 insanın mevt ile Hakk'a rücû' etmesi sadedine gelerek buyururlar ki: /

> **Ve eğer meyyit veyâ maktûl, her hangi meyyit veyâ maktûl olursa olsun, öldüğü veyâ katl olunduğu vakit, Allah Teâlâ'ya rücû' etmese idi, Allah Teâlâ bir kimsenin mevtine hükm etmez ve onun katlini meşrû' kılmazdı. Binâenaleyh hepsi onun kabzasındadır. Şu halde onun hakkında fıkdân yoktur. Böyle olunca Allah Teâlâ, abdi kendisini fevt etmediğine ilminden nâşî, katli meşrû' kıldı ve mevt ile hükmetti. İmdi Hak Teâlâ'nın** وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ (Hûd, 11/123) **ya'nî "Emrin küllîsi O'na râci'dir" kavlinde, onun O'na râci' olmasına îzân ve işâret vardır ki, muhakkak O, emrin "ayn"ıdır. Ya'nî tasarruf O'nda vâki'dir ve O, mutasarrıfdır** (9).

Ya'nî mutî' veyâ âsî olan meyyit, veyâhut zulmen veyâ kısâsan katl olunan maktûl, öldüğü veyâ katl olunduğu vakit, eğer Allah Teâlâ hazretlerine rücû' etmeseydi, Allah Teâlâ hiç bir kimsenin ecel-i mev'ûdu hulûliyle mevtine hükm etmez ve küffâr ve müşrikînin harben ve kâtillerin kısâsan katl olunmalarını meşrû' kılmazdı.

Ma'lûm olsun ki, sırası geldikçe fusûs-ı sâirede dahî îzâh olunduğu üzere, anâsırdan mürekkeb olan cesed-i insanî vücûd-i müstakil sâhibi değildir. Belki o vücûd, vücûd-i hakîkî-i Hakk'a muzâf olan bir vücûd-i i'tibârîdır. Su ile buzun vücûdu arasındaki nisbet tasavvur olunursa bu ma'nâ "ilmen" anlaşılır. Fakat "ilmen anlamak" ile vehm-i istiklâl insandan zâil olmaz. İnsan bu hakîkatı bilmekle berâber, yine "Benim

elim, benim ayağım, benim vücûdum'' der durur. Vaktâki Hak, nûr-ı zâtı ile sâlike tecellî edip, bi'l-farz / su içine atılan bir buz parçası gibi, vücûdunun o nûr içinde eriyerek mahv olduğu ve kendi vücûd-i kesîfi gibi muhîtinde bulunan bilcümle eşyâ-yı kesîfe sûretlerinin dahî, o nûr-i muhîtte zâil olduğunu görür, kendinde ''Benimdir...'' diyecek bir vücûd bulamaz; ve işte bu vakit, o sâlikten vehm-i istiklâl ''zevkan'' mürtefi' olur. Ve insan vehm-i istiklâl ile muttasıf iken, bittabi' isneyniyyet içindedir. Bu ise şirktir. Zîrâ Hakk'ın vücûdu mukābilinde, kendisinde bir vücûd tasavvur eder. Halbuki Hak Teâlâ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ (Tevbe, 9/5) buyurur. Ve bununla şirk-i celîde ısrâr eden keferinin vücûd-i izâfîlerinin izâlesini emr eder. Ve fakat şirk-i hafîde bulanan mü'minînin vücûd-i izâfîlerini dahi ecel-i mev'ûdlarıyla ortadan kaldırır. Ve bu âmmeye şâmil olan mevt-i ıztırârînin hikmeti Hakk'ın onları şirk-i vücûddan kurtarıp, kendine ahzinden ibârettir. Bu âlemde iken mevt-i ihtiyârî ile ölenlerin mevt-i sûrîleri ise, bir vecihden âmmeye muvâfakat içindir. Yoksa onların Hakk'a vusûl için, mevt-i ıztırârîye ihtiyaçları yoktur. Diğer bir vecihden dahi Hak'la kendi aralarında gâyet ince bir gömlekten ibâret kalmış olan, vücûd-i sûrîlerinin ref'i içindir. Beyt:

Hulle-i cennet olursa çekeyim çâk edeyim
Dem-i vuslatta bana hâil ola pîrehenim

Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimizin son hastalıkları zamânında, Sadreddîn Konevî hazretleri ıyâdetlerini teşrîf edip شفاك الله شفاء عاجلا buyururlar.* Hz. Pîr-i dest-gîr: ''Bundan sonra, şifâ sizin olsun. Âşık ile ma'şûk arasında ancak kıldan bir gömlekten ziyâde bir şey kalmamıştır. Nûrun nûra vâsıl olduğunu istemez misiniz?'' buyururlar. Beyt:

من شدم عریان ز تن أو از خیال میخرامم در نهایات الوصال

Tercüme:''Ben tenden, o da hayâlden soyundu. Şimdi visâlin nihâyetlerinde hirâm eylerim.''

İmdi mâdemki mevt umûmîdir ve bunun da hikmeti Hakk'ın emvâtı kendine ahzidir, şu halde hepsi onun kabzasındadır. Böyle olunca ölü

* ''Allah sana âcil şifâ versin!''

hakkında fıkdân yoktur. Ya'nî ölen kimse mefkûd olmuş olmaz. İşte Allah Teâlâ, abdi kendisinden münfekk olmadığını bildiği için, küffâr-ı müşrikînin harben ve kātilin kısâsan katlini meşrû' kıldı. Ve kâffe-i nâsın ale'l-âde mevtine hükm etti. Zîrâ abd, neş'et-i dünyeviyyeden neş'et-i uhreviyyeye intikāl ettikde, Hakk'a rücû' eder. Çünkü her bir mevtın vücûd-ı Hakk'ın bi-hasebi't-tenezzül bir mertebesi ve her bir mertebedeki suver dahî, onun merâyâ-yı esmâiyyesidir. Ve ism-i Zâhir'in hîtasından çıkan suver, ism-i Bâtın'ın hîtasına dâhil olur. Ve Zâhir ile Bâtın ancak Hak'tır. Eğer mevt ile abdin Hakk'a rücû'una delîl istersen, Hak Teâlâ hazretlerinin وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ (Hûd, 11/123) ya'nî "Emrin küllîsi ona râci'dir" kavli buna delildir. Ve bu kavilde muhakkak, Hak emrin "ayn"ı olduğuna işâret vardır. Zîrâ abdin sûretinde, mukayyed olan hüviyyet-i Hak, mevt ile abdin o sûret-i mukayyedesi çözüldüğü vakit, hüviyyet-i mutlakasına rücû' eder. Ve abdin vücûdu, vücûd-i Hakk'ın bi't-tenezzül, o sûrette müteayyin ve mütekayyid olmasından başka bir şey değildir. O taayyün bozulduğu ve o kayd çözüldüğü vakit, ıtlâka rücû' eyler.

Meselâ yekpâre bir sicim alınıp üzerine üç düğüm yapılsa, mutlak olan sicim o düğümler ile mukayyed olmuş olur. Düğümlerin hüviyyeti ve aslı / sicim ise de, taayyünü i'tibâriyle o düğümler, sicim değildir. Aralarında mutlakıyyet ve mukayyediyyet farkları vardır. Zîrâ "mutlak" başka, "mukayyed" yine başkadır. Fakat düğümler çözüldüğü vakit, onlar sicime rücû' ederler. Ve rücû' edenle, rücû' olunan şey ancak sicimden ibârettir. Şu kadar ki mukayyed olan sicim, ya'nî düğüm, mutlak olan sicime rücû' eylemiş oldu.

İşte mukayyed olan taayyün-i insânînin mevt ile Hakk'a rücû'u dahî bu misâle mutâbıktır. Ve cenâb-ı Şeyh (r.a.), "Emrin küllîsi Hakk'a rücû' eder" (Hûd, 11/123) kavlini tefsîren: "Tasarruf Hak'ta vâkı'dir; ve mutasarrıf olan ancak O'dur" buyururlar. Ya'nî Hak ism-i Zâhir'i hasebiyle suver-i halkıyyede müteayyin olduğundan, bu mertebede münfail olarak O'nda tasarruf vâkı' olur. Ve kezâ Hak, ism-i Bâtın'ı hasebiyle suver-i esmâiyyede müteayyin olduğundan, fâil ve mutasarrıf olur. Zîrâ Hak, Bâtın'ı i'tibâriyle "müessir" ve Zâhir'i i'tibâriyle "müesserün-fîh"dir. Ve müessir ile müesserün-fîh bahsi, **Fass-ı İlyâsî**'de tafsîl olunmuştur.

İmdi O'ndan bir şey hurûc etmedi ki onun "ayn"ı olmasın; belki O'nun وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ (Hûd, 11/123) **kavlinde, keşfin i'tâ eylediği budur** (10).

Ma'lûm olsun ki, zât-ı Hak mertebe-i ahadiyyette, zuhûra meyl etti. Ya'nî zuhûra meşiyyet-i zâtiyye taalluk eyledi. Zâtı ile zâtına tecellî etti. Bu tecellî ile zâtında bi'l-kuvve mündemic olan / nisab ve şuûnâtın, ya'nî esmâ ve sıfâtın, sûretleri ilm-i ilâhîde peydâ oldu ve bu tecellî ile zât-ı ahadî mertebe-i vâhidiyyete tenezzül edip ismi "Allah" oldu. Zîrâ bu mertebeden evvel bir isim ve sıfat ve na't ile ondan haber vermek mümkün eğildir. Ve tecellî eden ile tecellî olunan şey'-i vâhid olduğu gibi, suver-i ilmiyye, ya'nî hakāyık-ı eşyâ olan a'yân-ı sâbite, dahî o şey-i vâhidin aynıdır.

Zât-ı mutlak bu mertebeden sonra, o suver-i ilmiyye hasebiyle mertebe-i ervâha tenezzül buyurdu. Tenezzül zât-ı mutlakın tenezzülü olduğu için mertebe-i ervâh dahi onun "ayn"ıdır. Zîrâ vücûd, ancak zât-ı vâhidin vücûdudur.

Ba'dehû yine bi-hasebi'l-esmâ ve's-sıfât mertebe-i misâle tenezzül eyledi. Ya'nî a'yân-ı sâbiteye kendi vücûd-i latîfini teksîf ederek mertebe-i misâlin cinsinden bir kisve-i taayyün giydirdi. Binâenaleyh esmâ ve sıfât kendisinin olduğu gibi, onların taayyünâtı dahî yine kendisinindir. Ondan sonra şu içinde bulunduğumuz mertebe-i şehâdete tenezzül etti. Ve yine o esmâ ve sıfâta, bu âlemin cinsinden birer libâs-ı taayyün iksâ eyledi. Ve onun vücûd-i latîfi bu âlemde eksef oldu. Ve bu kesâfetle ism-i Zâhir'in kemâlâtı zuhûra geldi. Ve ism-i Zâhir, ism-i Bâtın'ın yedinden aldığı şeyleri, kendi yedinde ızhâr etti. Binâenaleyh ayn-ı vâhide olan Hak ism-i Bâtın yedi ile "fâil" ve ism-i Zâhir'i yedi ile de "kābil" oldu. Şu halde Hak'tan bir şey hurûc etmedi ki, Hakk'ın "ayn"ı olmasın. Belki Hakk'ın hüviyyeti o şeyin "ayn"ıdır. Ya'nî her bir mertebe-i kesîfede vâkı' her bir taayyünde muhtefî olan Zât-ı latîftir. Ve zât-ı Hak, o taayyünâtın Kayyûm'udur. Şu halde Hak, kendisini, yine kendisi ile gizlemiştir. Hak'tan zâhir bir şey yok iken, ehl-i
30 hicâb, Hakk'ı âfâkta / arayıp dururlar. Beyt-i Hazret-i Hüdâyî (k.s.):

Zuhûru perde olmuştur
Gözü olan delîl ister

İşte bu îzâhât ma'lûm olduktan sonra anlaşılır ki, bir şey Hakk'a rücû' etmedi ki o şey, Hakk'ın ''ayn''ı olmasın. Binâenaleyh Hakk'a rücû' eden her şey, Hakk'ın ''ayn''ıdır. Zîrâ keskin nazar sâhibi isen, sen vücûdda Hakk'ın gayri bir vücûd görmezsin. Ve Hak Teâlâ hazretlerinin وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ (Hûd, 11/123) ya'nî ''Emrin küllîsi Hakk'a rücû' eder'' kavlinde keşfin i'tâ ettiği ma'rifet budur. Sakın bu ma'rifetten gâfil olma! والله يقول الحق و هو يهدى السبيل

İntihâ: 2 Rebîu'l-evvel 336/17 Kânûn-i evvel 333 Pazartesi Sabâhı saat 4.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XIX

[BU FASS KELİME-İ EYYÛBİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN "HİKMET-İ GAYBİYYE" BEYÂNINDADIR]

Ma'lûm olsun ki, Eyyûb (a.s.)ın ayn-ı sâbite-i gaybîsi iktizâsınca, bu âlem-i şehâdette vücûdunda zâhir olan marazın zevâli için Hak Teâlâ اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ هٰذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ (Sâd, 38/42) buyurdu; ve onun için cânib-i gaybdan soğuk su ızhâr eyledi; ve bu soğuk su vâsıtasıyla onun vücûdundaki harâret-i zâide tenâkus ederek mizâcı mertebe-i i'tidâle geldi. Binâenaleyh belânın ibtidâ cânib-i gaybdan nüzûlü ve ba'dehû sabır ve mücâhedesine mukābil, yine cânib-i gaybdan mâ'-i bâridin zuhûru, "hikmet-i gaybiyye"nin Kelime-i Eyyûbiyye'ye tahsîsine sebeb oldu. Vâkıâ Hak Teâlâ hazretleri, kâffenin gaybu'l-guyûbu ve onun hüviyyeti ulvî ve süflî bilcümle eşyâya sârî olduğu cihetle, ne kadar kelimât-ı ilâhiyye varsa, bu "hikmet-i gaybiyye"nin hepsine taalluku mevcûd olup, hiçbir kelime-i vücûdun bu bâbda ihtisâsı yok ise de, bu ahkâm-ı gaybiyyenin reviş-i zuhûru, Eyyûb (a.s.)ın kelime-i vücûdunda evvelen ve âhiren bir sûret-i husûsiyyede vâki' olduğu cihetle, "hikmet-i gaybiyye" onlara tahsîs kılındı. Ve ancak ümmet-i muhammediyyeden Eyyûb (a.s.)ın kitabını hâlen kırâat eden, ya'nî belâya mübtelâ olup, sabır ve mücâhededen sonraki münâcaatı üzerine bu belâdan halâs olan her bir ferd, bu "hikmet-i gaybiyye"nin zevkıyle mütezevvik oldu.

*

* *

Ma'lûm olsun ki muhakkak hayâtın sırrı, suda sârî oldu. Böyle olunca o, anâsır ve erkânın aslıdır. Ve işte bunun için Allah Teâlâ diri olan her şeyi sudan halk etti. Ve vücûdda birşey yoktur, illâ ki o diri olduğu halde mevcûddur; zîrâ hiçbir şey yoktur, illâ ki o, Allâh'ın hamdiyle tesbîh eder olduğu halde mevcûddur; velâkin onun tesbîhi fehm olunmaz, ancak keşf-i ilâhî ile fehm olunur; ve Hakk'ı ancak diri olan şey tesbîh eder.

Binâenaleyh herşey diridir ve herşeyin aslı sudur (1).

"Hayat" sıfât-ı ilâhiyyeden bir sıfattır; ve evvelen kendisi ile hüviyyet-i ilâhiyye zâhir olan şey "hayat"tır. Bunun için, sıfat-ı hayat, sıfât-ı sâire üzerine tekaddüm-i zâtî ile tekaddüm etmiştir. Ve mümkinâttan evvelen kendisi ile "hayat" zâhir olan şey dahî sudur. Bunun için su, herbir şeyin evveli ve aslı oldu; ve hayâtın sırrı suda sârî oldu. İşte bu sebebe binâen Hak Teâlâ hayat sâhibi olan her şeyi sudan yarattı. Ve vücudda zî-rûh olmayan birşey yoktur; çünkü suver-i âlemden herbir sûret bir ismin mazharıdır; ve her bir isim, cemî'-i esmâyı hâvîdir. Binâenaleyh her bir zerrede "Hayy" ismi mütecellîdir. Ve Kur'ân-ı Kerim'de وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلٰكِنْ لاَ تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ (İsrâ, 17/44) Ya'nî "Hiçbir şey yoktur, illâ ki Hakk'ın hamdiyle tesbîh eder; velâkin siz onun tesbîhini anlamazsınız" buyrulduğu üzere, vücûdda Allah'ın hamdiyle tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur. Ancak onların tesbîhleri, Allah'ın keşfiyle anlaşılır. Ve herşey mâdemki Hakk'ı hamd ile tesbîh ediyor, o halde onlarda hayat vardır. Zîrâ hayâtı olmayan, şey tesbîh edemez. Ve mümkinâttan evvelâ kendisi ile hayat zâhir olan şey su olunca, / mümkinât ta'bîri tahtına dâhil olan bütün eşyâ-yı âlemin aslı su olmuş olur.

Sen arşı görmez misin ki, nasıl su üzerine vâki' oldu? Zîrâ ondan tekevvün etti. Binâenaleyh onun üzerine tâfî ve mürtefi' oldu. Böyle olunca şu, arşı altından hıfz eder (2).

Sen arşı, ya'nî âlem-i ecsâmın hey'et-i mecmûasını görmez misin nasıl su üzerine vâki oldu?. Zîrâ ecsâm, latîfin tekâsüfünden husûle gelen vücûdât-ı i'tibâriyye ve izâfiyyedir.

Ma'lûm olsun ki Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de ثُمَّ اِسْتَوٰى اِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ (Fussılet, 41/11) ya'nî "Ba'dehû Hak Teâlâ semâya müstevî oldu, halbuki o duman, ya'ni sehâbe idi". Ve hadîs-i şerifde dahi ان الله تعالى خلق درة بيضاء فنظر الجلال و الهيبة فذابت حياء فصار نصفها مائا و نصفها نارا فحصل منها دخان فخلق السموات من دخان والارض زبدها فكان عرشه على الماء Ya'nî "Allah Teâlâ gâyet beyaz renkte bir dürre yarattı. Ona celâl ve heybetiyle nazar etti. O dürre hayâdan nâşî eridi. Yarısı su ve yarısı ateş oldu;

ve ondan duman husûle geldi. Ve semâları dumandan halk eyledi; ve arzı dahi onun köpüğünden yarattı. Binâenaleyh onun arşı su üzerine vâki' oldu'' buyurmuştur. Bu hadîs-i şerîf âyet-i kerîmeyi tefsîr eder. Ve ''dürre-i beyzâ''dan murâd, cemî'-i ekvân kendisinden mütekevvin olan ''akl-ı evvel''dir. Ve Hakk'ın ona nazar-ı Celâl ile bakması, o akl-ı evvelin taayyünü ile Hakk'ın vücûd-ı mutlakının ihticâb etmesidir. Çünkü nazar-ı Cemâl vech-i Hakk'ın kendi nûruyla tecellîsidir ki, bunda tesettür yoktur. Nazar-ı Celâl ise vech-i Hakk'ın / gayrı ile tesettürüdür. Ve ''gayr''dan murâd mutlakıyyetten mukayyediyyete tenezzüldür; ve mutlakın mukayyedde ihtifâsıdır. Yoksa vücûdda Hak'tan gayrı bir şey yoktur. O'nun zuhûru zuhûruna perde olmuştur. Ve ''dürre-i beyzânın erimesi'' dahî mâhiyyeti ademden ibâret bulunan mümkinin kendisinde varlık görmekten istihyâ ederek, nefsinde mütelâşî olduğu hînde, bi-hasebi'l-esmâ, Hakk'ın mümkin libâsıyla zuhûrudur. Zîrâ dürre-i beyzâ, ya'nî akl-ı evvel, suver-i mümkinâtın kâffesine ilk maddedir. Ve ''onun yarısının ateş olması'', taayyünât-ı nûriyye ile ervâhın ondan tekevvün etmesidir. Ve ''yarısının su olması'', ecsâmın tekevvünü içindir. Zîrâ âlem-i ecsâmın heyet-i mecmûası su üzerine mebnî olmuştur.

Tedkîk-i maddiyyât ile hakāyık-ı eşyâya muttali' olmağa çalışan ehl-i nazar ve istidlâl derler ki: Ecrâm, bidâyet-i hallerinde bir sehâbe halinde bulunup, tedrîcen küreler şeklinde tekâsüf etmişlerdir. Sıkleti teneffüs ettiğimiz havadan nisbet kabul etmez derecede daha az olan bu sehâbe mütecânis ve müvellidü'l-mâ'dan bile hafif bir gazdan müteşekkil idi. Bu gāzî küreler, eczâ-ı ferdiyyelerinin kendi merkezlerine doğru müncezib olması ve bu harekât-ı ile'l-merkeziyyeden mütezâyiden neş'-et eden tekâsüf ve tezelluk ve harâret; ve harâretin bâdî olduğu ilk imtizâcât-ı kimyeviyye ve yekdîğerinden iştikāk eden kuvây-ı tabîiyye te'sîrâtı, müvellidü'l-mâ' ve müvellidü'l-humûza, fahm, azot, sodyum, hadîd, kalsiyum ilh... gibi anâsırın teşekkülünü mûcib olmuştur ki, bu anâsır-ı ibtidâiyyenin cümlesi, müvellidü'l-mâ'nın ez'âfı ve mürekkebâtı gibi bir sûrette teşekkül etmişlerdir. Ecrâmın ''necm-i sehâbî'' hâlinde pertev-feşan olduğu zamanlarda bu anâsırın kâffesi bugün güneşde yanmakta olduğu gibi yanmakta idi. Ba'dehû bu ateş, suya münkalib olmuştur. Zîrâ ateş ile su, hikmet-i tabîiyye ahkâmınca yekdîğerinin zıddı

olan seyyâlden ibâret iseler de, bi'l-kimyâ aynı anâsırın muhassalâtıdır. Ve hattâ bugün küremizin etrafında temevvüc eden bahr-ı muhît / evvelce ateş olan, müvellidü'l-mâ' ve müvellidü'l-humûza ve sodyumdan mürekkebdir. Bu hususiaki îzâhât **Fass-ı İsevî**'de geçti. İşte görülüyor ki bu tâife dahi tedkîkātlarında, hadîs-i şerifdeki ihbâr-ı icmâlîye vâsıl olabilmişlerdir. Fakat akl-ı nazarî ve istidlâlât ile bu kadar gidilebilir; zîrâ **Mesnevî-i Şerîf**'de buyrulur:

پای استدلالیان چو بین بود پای چو بین سخت بی تمکین بود

Tercüme: "İstidlâlî olan ukūl-i cüz'iyye erbâbının ayakları ağaçtandır; ağaçtan ma'mûl ayak ise pek dayanıksızdır."

Velhasıl âlem-i ecsâm sudan tekevvün etmiştir. Binâenaleyh buzun vücûdunu hıfz ettiği gibi, su, ecsâmı tahtından ve bâtınından hıfz eder. Vücûdda ateşin sudan evvel olmasının sırrı budur ki, فاحببت ان اعرف hadîs-i kudsîsinde beyan buyrulan muhabbetin harâretiyle halk-ı eşyâya irâde-i ilâhiyye teveccüh etmiştir.

•

Nitekim Allah Teâlâ insanı, abd halk etti. İnsan ise Rabb'i üzerine tekebbür eyledi; ve O'nun üzerine teâlî etti. Halbuki Hak Sübhânehû maahâzâ, kendi nefsine câhil olan bu abdin ulüvvüne nazar ile onu tahtından hıfz eder (3).

Ya'nî buzun vücûdunu içinden hıfz ettiği gibi, su ecsâmı tahtından ve içinden nasıl hıfz ederse, Allah Teâlâ dahi, abd olarak yarattığı insanı öylece tahtından ve bâtınından hıfz eder. Zîrâ abdin vücûdu, Hakk'ın vücûd-ı mutlakının sûret-i abdde takayyüd ve taayyününden ibârettir; ve onun vücûdu vücûd-ı Hakk'a muzâf olan bir vücûd-ı i'tibârîdir ki, onda asl olan ademdir. İnsan ise kendi vücûd-ı kesîfini gördü. Hakk'ın vücûdu, onu bâtınından ve tahtından hıfz etmekte olduğu halde, kendisini bir vücûd-ı müstakil sâhibi zannedip, Rabb'i üzerine tekebbür etti. / Ve onun tekebbürü budur ki, bâtınından mutasarrıf olan Hak iken, onu hiçe sayıp, kendi tasarrufunu isbât eder; ve bu sûretle Rabb'i üzerine ulüvv da'vâsında bulunur. Bu da'vânın hiffet ve şiddeti herkesin cehil ve irfânı nisbetindedir. Halbuki Hak Teâlâ hazretleri, abdin tekebbür ve ulüvvü ile berâber, bu nefsini bilmeyen abdin ulüvvüne ba-

karak, onu tahtından ve bâtınından hıfz eder. Zîrâ hıfz etmese ma'dûm olurdu. Meselâ su buzun vücûdunu içinden hıfz eder; su akıp gidiverince buzun vücûdu meydandan kaybolur.

Ve o, Resûl (a.s.)ın "Eğer bir ip sarkıtsanız, Allâh'ın üzerine düşerdi" kavlidir. İmdi işâret etti ki, tahtın ona nisbeti, onun يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوقِهِمْ (Nahl, 16/50) **ya'nî "Rablerinden fevklerinden korkarlar" ve** وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ (En'âm, 6/18) **ya'nî "O kullarının fevkında kāhirdir" kavlinde vâki' olan "fevk"ın ona nisbeti gibidir. Binâenaleyh onun için "fevk" ve "taht" vardır. Ve li-hâzâ altı cihet, ancak insana nisbetle zâhir oldu; ve insan sûret-i Rahmân üzeredir** (4).

Ya'nî Hakk'ın abdi tahtından hıfz etmesi, (S.a.v.) Efendimiz'in "Eğer siz ipi sarkıtsanız, Allah'ın üzerine düşerdi" kavlinin ma'nâsıdır. Ve Hak Teâlâ hakkında tahtiyyet vasfının cevâzına bundan daha vâzıh delîl olmaz. Ve Fahr-i âlem Efendimiz bu hadîs-i şeriflerinde işâret buyurdular ki, "taht"ın Allah Teâlâ'ya nisbeti zikr olunan âyet-i kerîmelerdeki "fevk"ın ona nisbeti gibidir. Ya'nî "fevk" ve "taht" Hakk'a mütesâviyen nisbet olunur. Zîrâ zâhir olan Hakk'ın vücûdu olduğu gibi, bâtın olan dahî kezâ Hakk'ın vücûdudur. Binâenaleyh Hak vücûdu ile zâhiri ve bâtını ve üstü, altı muhîttir. Şu halde Hakk'ı fevkıyyet ve tahtiyyetle tavsîf câizdir. Ve fevkıyyet ve tahtiyyetin Allah Teâlâ'ya nisbeti müsavî olduğu için, altı cihet, ancak insana nisbetle zâhir oldu ki, bu altı cihet: ön, arka, sağ, sol, alt, üsttür. Zîrâ zât-ı mutlaka bir hadd ile mahdûd olmaktan münezzehdir. Sûret-i insâniyyede takayyüd ve tayyün / etdikde, bu altı cihât ile mahdûd olur; ve insan cemî'-i esmâ üzerine ihâta sâhibi olduğundan sûret-i Rahmân üzerinedir. Zîrâ ism-i Rahmân cemî'-i esmâyı müştemildir; ve bütün cihât-ı mütekābilede mevcûddur. Şu halde "Hak, abdi tahtından hıfz eder" denildiği vakit, onda fevkıyyet yoktur, ma'nâsı anlaşılmamalıdır. Zîrâ bâlâda zikr olunan îzâhât ile sâbit oldu ki, Hak hakkında tahtiyyet ve fevkıyyet müsâvîdir.

Halbuki it'âm edici ancak Allah'dır. Ve tahkîkan Allah Teâlâ bir gürûh hakkında buyurdu: وَلَوْ اَنَّهُمْ اَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ **(Mâide,**

5/66) Ya'nî "Eğer onlar Tevrât ve İncîl ahkâmını ikâme etseler". Ba'dehû tenkîr ve ta'mîm edip وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ **(Mâide, 5/66) ya'nî "Rablerinden onlara inzâl olunan şeyi" dedi. İmdi Hak Teâlâ'nın** وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ **kavlinde lisân-ı resûl üzere münzel veyâ mülhem olan herbir hüküm dâhil oldu.** لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ **(Mâide, 5/66) Ya'nî "Onlar fevklerinden yerlerdi". Halbuki ona nisbet olunan fevkıyyet cihetinden mut'im olan ancak O'dur.** وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ **(Mâide, 5/66) ya'nî "Onlar ayaklarının altından yerlerdi". Halbuki Allah'dan mütercim olan O'nun Resûl'ü (s.a.v.)in lisânı üzere Hakk'ın kendi nefsine nisbet ettiği tahtiyyet cihetinden mut'im olan ancak Allah'dır (5).**

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) Hakk'a nisbet olunan fevkıyyet ve tahtiyyeti daha ziyâde tavzîh maksadıyla buyururlar ki: وَهُوَ يُطْعِمُ وَلاَ يُطْعَمُ (En'âm, 6/14) ya'nî "O it'âm eder, it'âm olunmaz" âyet-i kerîmesi muktezâsınca mut'im olan ancak Allah'dır. Ve Hak Teâlâ Mûsevî ve İsevîler hakkında âyet-i kerîmede buyurur ki: /

وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ

(Mâide, 5/66) ya'nî: "Eğer kavm-i Mûsâ ve Îsâ, Tevrât ve İncîl'in ve Rab'lerinden kendilerine inzâl olunan şeyin ahkâmını ikâmet etseler, fevklerinden ve ayaklarının altından yerlerdi". Hak Teâlâ bu âyet-i kerîmede Tevrât ve İncîl'i zikrederek onların ikâmet-i ahkâmını ta'rîf ve tahsîs etti. Ve ba'dehû onlara Rab'lerinden inzâl olunan şeyin ikâmet-i ahkâmını tenkîren ve ta'mîmen beyân eyledi. Ve bu "inzâl olunan şey" ta'bîrinde, melek vâsıtasıyla inzâl olunup, Peygamber'in lisânından sâdır olan ahkâm dâhil olduğu gibi, doğrudan doğruya Peygamber'in kalbine ilham tarîkıyla nâzil olan ahkâm dahî dâhil olur. İşte kavm-i Mûsâ ve Îsâ bu sûretlerle Cenâb-ı Hak'tan münzel olan şeyin ahkâmını tutmuş olsalardı, fevklerinden ve ayaklarının altından yerlerdi; ve Hak onları gerek fevklerinden ve gerek tahtlarından it'âm ederdi; ve onların fevklerinden ekl etmeleri, esmâ-i ilâhiyyenin iki elleri üzere vârid olan atâyâ-yı rabbâniyyeye nâiliyyetleridir; ve ayaklarının altından yemeleri dahi, tarîk-ı Hak'ta ayaklarıyla yürüyerek, nâsıyelerinden tutan Rabb-i hâslarının kemâllerine vusûleridir. Ve Allah'ın tercümânı olan O'nun

Resûl'ü (s.a.v.) Efendimiz'in lisânıyla لو دليتم بحبل لهبط على الله kavlinde tahtiyyeti kendi nefsine nisbet eder. Zîrâ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْيٌ يُوحٰى (Necm, 53/3) ya'nî "Allâh'ın Resûl'ü hevâ-yı nefsânîden söylemez. Onun söylediği ancak ona vahy olunan şeydir" âyet-i kerîmesi mûcibince, bâlâdaki hadîs-i şerîf, Hakk'ın ona vahy ettiği kelâmdır. Ve cenâb-ı Peygamber Hakk'ın tercümânıdır. Binâenaleyh tahtiyyet cihetinden mut'im olan dahi Hak'tır.

İmdi Hak vücûduyla abdin sûretinde müteayyin ve mütekayyid olmakla onu üstünden it'âm ederek hıfz eyler; ve abdin vücûdu Hakk'ın vücûduna muzâf olan bir vücûd olup, Hak onun içi ve bâtını olmakla onu tahtından it'âm ederek hıfz eyler. Eğer Hak abdi fevkından ve tahtından it'âm ederek hıfz / etmemiş olsa mâ'dum olurdu.

Ve eğer arş, su üzerine vâki' olmasaydı, onun vücûdu münhafız olmazdı; zîrâ dirinin vücûdu, hayat ile münhafız olur. Sen diriyi görmez misin ki, mevt-i örfî ile öldüğü vakit, onun nizâmının eczâsı münhall ve onun kuvâsı bu nazm-ı hâstan mün'adim olur (6).

Ya'nî âlem-i ecsâmın heyet-i mecmûası su üzerine vâki' olmasaydı onların vücûd-ı cismânîleri münhafız olmazdı. Çünkü su Hayy isminin mazharıdır; ve her bir şey diridir; ve dirinin vücûdu ise, hayat ile münhafız olur; ve dirinin hayat ile inhifâzı zâhirdir. Zîrâ sen diri olan insanı görmez misin ki, herkesin bildiği ölüm ile öldüğü vakit, onu bâtınından hıfz eden hayat munkatı' olup, nizâm-ı mahsûs ile manzûm olan eczâsı dağılır; ve onun sem' ve basar gibi birtakım kuvâsı, bu nazm-ı hâs olan cesedinden mün'adim olur.

İmdi cenâb-ı Şeyh (r.a.) Hz. Eyyûb'un zevkıne ve meşrebine münâsib olan mukaddemâtı beyân ettikten sonra onun hâlini zikre şurû' edip
10 buyururlar ki: /

Allah Teâlâ cenâb-ı Eyyûb'e اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ هٰذَا مُغْتَسَلٌ (Sâd, 38/42) **ya'nî "Ayağını yere vur bu muğtasildır; ya'nî soğuk sudur" dedi. Çünkü onun üzerine elem-i harâretinin ifrâtı vâki' idi. Binâenaleyh Allah Teâlâ onu suyun soğukluğuyla teskîn etti.**

Ve işte bunun için tıb, ziyâdeden naks ve naksda ziyâde oldu. Böyle olunca maksûd taleb-i i'tidâldir. Halbuki ona yol yoktur, ancak ona karîb olur. Ve tahkîkan hakāyık ve şuhûd, ale'd-devâm enfâs ile tekvîni i'tâ ettiği ecilden, biz ancak ona, ya'nî i'tidâle, yol yoktur dedik. Ve tekvîn ancak meyilden vâki' olur ki, tabiât hakkında "inhirâf" veyâ "ta'fîn" ve Hak hakkında da "irâde" tesmiye olunur. O dahi murâd-ı hâssa meyl etmektir, onun gayrisine değil. Ve i'tidâl cemîisinde müsâviyyeti müş'-irdir. Bu ise vâki' değildir. Ve işte bundan dolayı biz hükm-i i'tidâli men' ettik (7).

Ya'nî vücûdu birtakım çıban ve yaralarla ma'lûl olan Eyyûb (a.s.)a Allah Teâlâ "Ayağınla yere vur bu muğtasildir ya'ni soğuk sudur; ve vurduğun yerden çıkan su ile yıkan ve iç!" (Sâd, 38/42) buyurdu; ve Cenâb-ı Eyyûb dahi emr-i ilâhî mûcibince hareket etti. Zîrâ Eyyûb (a.s.)ın vücûdundaki elemin harâreti derece-i ifrâta varmış idi. Hak Teâlâ o harâreti suyun soğukluğuyla teskîn etti. Ve bu bürûdet ile, onun vücûdundaki harâret-i zâide tenâkus ederek mizâcı mertebe-i i'tidâle geldi. Ve işte bu esâsa mebnî "tabâbet" dediğimiz ilm-i tedâvînin hulâsası, tabîatta i'tidâli bozan ziyâdeyi tenkîs ve noksânı dahî tezyîd etmekten ibâret oldu. Zîrâ etıbbâ marîzın mizâcına nazar edip, kendisinde hâl-i tabîîden fazla harâret görürlerse onu tenkîsa ve eğer harâret-i garîziyyenin hâl-i tabîîden noksan olduğunu görürlerse, onu da tezyîde hizmet edip ilâçlarını ona göre tertîb ederler. Binâenaleyh tıbdan maksûd olan şey taleb-i i'tidâldir. Halbuki tam ve hakîkî i'tidâle yol yoktur; ve ona vusûl mümkün değildir. Şu kadar var ki, vücûd-i insânînin i'tidâli, bu i'tidâl-i hakîkîye karîbdir. İşte o kadar. İşte bu sebebden dolayı etıbbâyı hâzıka "Tâmmü's-sıhha hiçbir adam yoktur; herkesin mizâcında mutlaka az çok bir inhirâf vardır" derler. Binâenaleyh tâmmü's-sıhha zann olunan kimsenin mizâcı i'tidâl-i hakîkîye en ziyâde karîbdir. Yoksa mizâcı i'tidâl-i hakîkîye mâlik hiçbir kimse yoktur.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bunun sebeb ve illetini tavzîhan buyururlar ki: Muhakkak hakāyık ve şuhûd, a'led-devâm enfâs ile tekvîni i'tâ ettiği için, biz, ancak i'tidâle yol yoktur, dedik. Zîrâ eşyâ her anda tecellî-i ilâhî ile "halk-ı cedîd"dedir. Bir anda ma'dûm ve bir anda mevcûd

olur. Ve eşyânın hakāyıkı, a'yân-ı sâbite mertebesinden onların sûretlerini mertebe-i şehâdete verir; ve mertebe-i şehâdet dahî ale'd-devam enfâs ile bu verilen suveri alır. Binâenaleyh âlem her anda fenâ-pezîr olur; ve yine o ân içinde ve kemâl-i sür'atle diğer âlem peydâ olur. Ve bu teceddüd-i emsâl hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Şuaybî** ile **Fass-ı Süleymânî**'de mürûr etmiştir; ve oralara mürâcaat olunsun!

"Tekvîn"e gelince, bu tekvîn ancak meyil tarîkıyla vâki' olur, başka bir sûretle olmaz. Zîrâ bir şeyin vücûduna ve ademine bir meyil lâzımdır ki maksat husûle gelebilsin. İlm-i tabîatta bu meyle "inhirâf" ve "ta'fîn" denir. Ve kevn, ancak in'idâmdan sonra olur; in'idâm ise ancak bâtına meyl ile husûle gelir. Ve bu meyle, hayvan hakkında, tabîatta "inhirâf" tesmiye olunur. Ve onun gayrisi olan mürekkebât hakkında dahi "ta'fîn" denir. Nitekim meyve ve süt ve taâm gibi şeylerin mizâcı tağayyür ettiği vakit "taaffün etti" derler; ve hattâ hayvan, meyyit oldukda, artık onun hayvâniyyeti kalmamış olduğundan, onun cesed-i bî-rûhu hakkında bu ta'bîr isti'mâl olunur. Ve Cenâb-ı Hakk'a nisbetle bu meyle "irâde" tesmiye olunur. Ve "irâde" murâd-ı hâssa meyl etmek ve onun gayrisine meyl etmemektir. / Ve "i'tidâl" ise her tarafa müsâvî sûrette teveccühü müş'irdir; ve bu emr ise âlemde vâki' değildir. Çünkü âlem, kevn ve fesâd üzerine müsteniddir; ve eşyâ, her anda ma'dûm ve mevcûd olur. Eğer i'tidâlin hükmü âlemde cârî olmak lâzım gelse, hiçbir şey vücûda gelmez; ve vücûdda olan şey dahi mütegayyir olmaz idi. Ya'nî bu âleme artık âlem-i kevn ve fesâd dememek lâzım gelir idi. İşte bunun için âlemde hükm-i i'tidâli men' ettik, ya'nî i'tidâl-i hakîkîye yol yoktur dedik.

Ma'lûm olsun ki, i'tidâl ve onun ademi, yekdîğerine mugâyir olan iki şeyden mürekkebe nisbetle vâki' olur. Halbuki vücûd ile adem arasında terkîb yoktur ki, onda i'tidâl vardır veyâ yoktur, denilsin. Şeyh (r.a.) hazretlerinin bu kelâmdan maksûd-ı âlîleri: Âlemin "irâde" tesmiye olunan meyl-i Hak'tan vücûd bulduğunu ve âlemde mütehakkık olan meylin devâm üzere bulunduğunu, ya'nî mâil ister basît olsun, ister mürekkeb olsun, bu meylin zevâl-pezîr olmadığını ve meylin vücûduyla berâber i'tidâl mümkün bulunmadığını ve çünkü i'tidâl, ancak mürekkeb olan bir şeyin eczâsı arasında, kemmiyyeten ve keyfiyyeten,

ziyâde ve noksan bulunmayıp müsâvât husûliyle mutasavver olduğunu isbât etmektedir.

Ve tahkîkan ilm-i ilâhî-i nebevîde Hakk'ın rızâ ve gazab ile ve sıfât-ı mütekābile ile ittisâfı vardır. Halbuki rızâ gazabı izâle edicidir; ve gazab dahî, marzıyyun-anhdan rızâyı izâle edicidir. Ve i'tidâl, rızâ ile gazabın mütesâvî olmasıdır. Binâenaleyh gazab eden, gazab ettiği kimse üzerine / ondan râzı olduğu halde gazab etmedi. Böyle olunca onun hakkında iki hükmün biriyle muttasıf oldu, o da meyildir. Ve râzı olan, kendisinden râzı olduğu kimseden, onun üzerine gazab ettiği halde râzı olmadı. Binâenaleyh muhakkak onun hakkında iki hükmün biriyle muttasıf oldu, o da meyildir (8).

Ya'nî Hak Teâlâ hazretleri kendi nefsini rızâ ve gazab ile ve Hâdî ve Mudill ve men' ve i'tâ ve Kahhâr ve Latîf ve Celâl ve Cemâl gibi birtakım mütekābil sıfatlar ile tavsîf buyurmuştur. Nitekim âyet-i kerîmede de buyrulur: رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ (Mâide, 5/119) ve وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ (Feth, 48/6) ve kezâ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ (A'râf, 7/178) ve وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا (Kehf, 18/17)...

Hak râzı olduğu zamanda gazab etmez; zîrâ sıfat-ı rızâ, sıfat-ı gazabı izâle eder. Ve Hak râzı olduğu kimseye gazab etse bu sıfat-ı gazab, o kimse hakkındaki sıfat-ı rızâyı izâle eder. Binâenaleyh rızâ ile gazab aynı zamanda bir yerde müctemi' olmaz. Halbuki i'tidâl, rızâ ile gazabın mütesâvî olması ve bu iki sıfattan birisine meyl olmaması ile hâsıl olur. Bu iki sıfatın bir zamanda bir yerde ictimâı mümkün olmayınca, beynlerinde müsâvât dahî mutasavver olmaz. Müsâvât mutasavver olmayınca i'tidâl husûlü de kābil değildir. Binâenaleyh Hak gazab ettiği vakit, mağzûbun-aleyh hakkında ve râzı olduğu vakit dahi, marzıyyun-anh hakkında iki hükmün biriyle muttasıf olur ki, bu ittisâf da meylden ibârettir. Velhâsıl şahs-ı vâhid hakkında aynı zamanda Hakk'ın gazab ve rızâsı ittihâd etmediği gibi, sâir sıfâtı dahî müttehid olmaz. Mutlakā bir tarafa meyl lâzımdır./

Ve ancak biz bunu, zu'munda, ehl-i nâr üzerlerine Allâh'ın

gazabı dâimen ebeden zâil olmaz, gören kimseden dolayı dedik. Binâenaleyh onlar için Allah'dan hükm-i rızâ yoktur. İmdi maksûd sahîh oldu. Eğer bizim dediğimiz gibi olursa, her ne kadar nârda sâkin olurlarsa da, ehl-i nârın meâli âlâmın izâlesinedir. Bu da rızâdır. İmdi âlâmın zevâli için gazab zâil oldu. Çünkü, eğer anladınsa elemin aynı, gazabın aynıdır. Böyle olunca gazab eden kimse, muhakkak kendi nefsinde müteezzî oldu. Binâenaleyh gâzıb, ancak râhat bulmak için, mağzûbun-aleyh olan kimsenin intikāmında, ona îlâm etmekle, sa'y eder. Böyle olunca onun indinde olan elem mağzûbun-aleyhe intikal eder (9).

Ya'nî bizim "Hak gazab ettiği vakit mağzûbun-aleyh ve râzı olduğu vakit dahi, marzıyyun-anh haklarında, gazab ve rızâ hükümlerinin biriyle muttasıf olur; ve bu ittisâf da meyilden ibârettir" dememiz, mütekellimîne karşı cevap ve îzâhtır. Çünkü onlar, ehl-i cehennem üzerine Allâh'ın gazabı dâimî ve ebedîdir, zannederler. Binâenaleyh onlara göre rızâ-yı ilâhî hüküm-fermâ olmaz. Bu sûrette mütekellimînin kavli üzerine de bizim kelâmımızda kasd olunan ma'nânın sıhhati sâbit olur. Zîrâ mâdemki Hak, onların zu'mlarınca, ehl-i cehennem üzere dâimâ ve ebeden gazab eder, şu halde gazab ve rızâ hükümlerinden birisine Hakk'ın meyli ve i'tidâl olmadığı sâbit olmuş olur. İmdi emir bizim dediğimiz gibi olacak olursa, ya'nî ehl-i cehennem, cehennemde mukîm oldukları halde, onların meâlî rahmete ve izâle-i âlâma olacak olursa, izâle-i âlâm onlar hakkında rızâdır. Şu halde âlâmın zevâlinden nâşî gazab zâil olmuş oldu. Zîrâ Hak Teâlâ sana anlamaklık ihsâr. ederse, elemin "ayn"ı, gazabın "ayn"ı olduğunu anlarsın; çünkü elem gazabdan zuhûr eder. Hattâ öfkelenen kimse, muhakkak kendi nefsinde müteezzî olur. Binâenaleyh bir kimse birine kızdığı vakit, ona elem verecek bir kavl veyâ fiil ile o kimseden intikam almağa çalışır. Kızan kimsenin bu sa'yi, ancak kızdığı kimseyi te'lîm ederek nefsinde râhat bulmak içindir. Binâenaleyh gâzıbın indinde, gazabdan münbais olan elem, bu sûretle mağzûbun-aleyh olan kimseye intikal eder.

Ve sen, Hakk'ı âlemden ayırdığın vakit, bu sıfattan, bu had

üzere ulüvv-i kebîr ile müteâlî olur. Ve Hak âlemin hüviyyeti oldukda, ahkâmın hepsi ancak O'nda ve O'ndan zuhûr eder. Ve o da Hak Teâlâ'nın وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ (Hûd, 11/123) **ya'nî "Emrin küllîsi O'na rücû' eder" kavlidir. Bu, hakîkat ve keşif tarîkıyladır. İmdi hicâben ve setren O'na ibâdet et ve O'nun üzerine tevekkül eyle! Böyle olunca imkânda bu âlemden daha bedî' âlem yoktur. Zîrâ Allah Teâlâ onu sûret-i Rahmân üzere îcâd etti. Ya'nî Hak Teâlâ'nın vücûdu, âlemin zuhûru ile zâhir oldu. Nitekim insan, sûret-i tabîiyyesinin vücûdu ile zâhir oldu. İmdi biz, O'nun sûret-i zâhiresiyiz; ve O'nun hüviyyeti, bu sûret-i zâhirenin rûhudur ki, onun / müdebbiridir. Binâenaleyh tedbîr, ancak O'ndan olduğu gibi, ancak Onda vâki' oldu. İmdi O, ma'nâ ile Evvel'dir; ve sûret ile Âhir'dir; ve O ahkâm ve ahvâlin tagayyürü ile Zâhir'dir; ve tedbîr ile Bâtın'dır; ve O her şeyi alîmdir. Binâenaleyh O, her şey üzere Şehîd'dir. Tâ ki şuhûddan bile, fikirden değil. İşte bunun gibi, ilm-i ezvâk dahî, fikirden değil şuhûddandır; ve o ilm-i sahîhdir; ve onun mâadâsı zan ve tahmîndir, aslâ ilim değildir** (10).

Ya'nî eğer sen Hakk'ı, âlem dediğimiz halktan ayırır isen ve O'na halktan ayrı nazarıyla bakarsan, Hakk'ın gazabı mağzûbun-aleyh olan kimseye intikal ettikde, kendi nefsinde rahat bulmaktan ganî, ve rızâ ve gazab sıfatlarından, nihâyet derecede büyüklük ile müteâlî olur. Zîrâ Hak, zâtı haysiyyetiyle âlemlerden ganîdir; ve o mertebede bir sıfat ile mevsûf ve bir isim ile müsemmâ olmaz. Cemî'-i izâfâttan âlî ve bi'l-cümle kuyûddan berîdir. Ve eğer Hakk'a, âlemin hüviyyeti nazarıyla bakacak olur isen, ahkâmın kâffesi, bu ahkâm-ı kesretin zuhûruna kābiliyyeti i'tibâriyle, ancak Hak'ta ve bunların mebdei olmak i'tibâriyle de ancak Hak'tan zâhir olur. Zîrâ Hak sıfât ve esmâsı cihetinden hem "fâil" ve hem de "münfail"dir. Bu i'tibar ile, ahkâm-ı kesîreyi Hak cânibine isnâd edersen, beis yoktur. Ve cenâb-ı Şeyh (r.a.)nın **Fass-ı Sâlihî**'de nisbet-i tekevvünü Hak'tan nefy edip, bende tarafına isnâd buyurması, icmâl ve tafsîle nazarandır. Ve ahkâmın kâffesinin, Hak'ta ve Hak'tan zuhûrunun delîli, Hak Teâlâ hazretlerinin وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ

(Hûd, 11/123) ya'nî "Emrin küllîsi O'na râci' olur" kavlinin ma'nâsıdır. Ve bu ma'nâ hakîkaten ve keşfen öyledir.

İmdi ey tâlib-i ma'rifet, mâdemki âlemin kâffesi hakîkaten ve keşfen Hakk'a rücû' ediyor; ve sen ise âlemdensin ve âlemde zâhir olan dahî Hakk'ın hüviyyetidir, şu halde her hangi tarafa teveccüh edersen, ibâdetten ve belki ubûdiyyetten geri kalma! Ve Hak ahkâm-ı keserât ile ve libâs-ı taayyünât ile ihticâb etmiştir. Sen bu hicâbı ve örtüyü nazarından ref' edip, bu hicâbât ve estâr-ı sûriyye altında olan Hakk'a tevekkül et ve gaflet uykusu hicâbından çık! Sen kimsin ve nerdesin ve matlûbun / neresidir, bunları bil! Emir Seyyid Ali Hemedânî (Kaddes' Allâhu sırrahü's-sâmî) ne güzel buyurur! Şiir:

میان آب حیاتی و آب می جویی
فراز کنجی و از فاقه در تك وپویی
تو گویی دوست همچوئی و نمیدانی
که کر نظر بحقیقت کنی تو آن کویی
ز بوی زلفش ازان غافلی که مزکومی
و کر نه از خم زلفش تو خود یکی مویی
رخی که آینه بنمود آن ترا از تست
چو نیك در نکری اصل و فرع آن رویی
سرادق جبروتی معطر از دم تست
تو مشك طینت و از جهل جیفه میجویی
خطا بر ملکوت از تو زیب می یابند
تو در مزابل طبع و هوا چه می پویی
کلی ز کلشن و صلی فتاده اندر خال
میان کلخن حرص و حسد چه می پویی
ببزم مجلس خاصش علائیا نفسی
رهت دهند اکر دست دل ز خود شویی

Tercüme "Sen âb-ı hayât ortasındasın, halbuki su arıyorsun. Hazînenin üstündesin; ve fakr u ihtiyaçtan tek ü pû içindesin. Sen dost deyip arar dursun; ve bilmezsin ki, eğer hakîkatle nazar edersen gûyâ sen O'sun. O'nun zülfünün kokusundan nezle olduğundan gâfilsin; ve yoksa sen, O'nun zülfünün kıvrımından bir kılsın. Sana âyînenin gösterdiği vech, sendendir. Eğer sen asl u fer'a dikkatle bakarsan, o vecihsin. Âlem-i ceberûtun perdesi, senin nefesinden muattardır. Sen müşg-tıynet olduğun halde cehilden dolayı cîfe aramaktasın. Hatâir-i melekût, senden zîb ü zînet bulurlar. Sen tab' u hevâ mezbelelerinde niçin pûyân oluyorsun? Sen gülşen-i vuslattan toprağa düşmüş bir gülsün; hırs ve hased külhanı miyânında ne koşuyorsun? Ey Alâî, eğer kendini terk edersen, sana bir nefes onun meclis-i hâssına yol verirler."

İmdi âlemin hüviyyeti, Hakk'ın hüviyyeti olunca ve âlemde mevcûd olan umûrun kâffesi Hakk'a rücu' / edince, âlem-i imkânda bu âlemin

nizâmından daha bedî' ve daha güzel âlem olmaz. Zîrâ Hak âlemi sûret-i Rahmân üzerine îcâd etti. Çünkü âlem sûret-i Rahmân üzerine mahlûk olan hakîkat-i insâniyyede müctemi' bulunan şeyin tafsîlidir. Ya'nî insanın vücûdu sûret-i tabîiyye ile zâhir olduğu gibi, Hak Teâlâ'nın vücûdu dahî, suver-i âlem ile zâhir oldu. Çünkü insanın hakîkatı ma'nâyı lâtiftir. Görünmek için mutlakā bir sûret-i kesîfeye taalluku lâzımdır. İşte bu sebebden nâşî, insanı ta'rîf edeceğimiz vakit "hayvân-ı nâtıktır" deriz. "Hayvan" ise onun sûret-i kesîfe-i cismâniyyesidir. Ve "nâtık" ise, ma'nâ-yı latîf-i rûhânîsidir. Binâenaleyh sûret, ma'nâ ile kāim ve ma'nâ sûret ile meşhûddur.. İşte Hak dahî böyledir. Hakk'ın bî-nihâye letâfette olan vücûd-ı mutlakını maddeden mücerred olarak görmek mümkün değildir. Onun ezhânda zuhûru suver-i ma'neviyye ile ve hâricde zuhûru da, suver-i kesîfe-i âlem iledir. Bir ârif ne güzel buyurur:

حق جان جهانست و جهان جمله بدن ارواح ملائکه حواس این تن
افلاك و عناصر و موالید اعضا توحید همین است و دکرها همه فن

Tercüme: "Hak cihânın cânı ve cihan ise bi'l-cümle bedendir. Ervâh-ı melâike bu bedenin, bu tenin havâssidir. Eflâk ve anâsır ve mevâlîd a'zâdır. İşte tevhîd ancak budur. Başka kelâmlar hep kesreti müş'irdir."

İmdi mâdemki Hak Teâlâ'nın vücûdu suver-i âlem ile zâhirdir ve biz dahî âlemin sûretlerindeniz, şu halde biz O'nun sûret-i zâhiresiyiz; ve O'nun hüviyyeti, bu sûret-i zâhirenin rûhudur, bu sûretin müdebbiridir. Binâenaleyh tedbîr, ancak Hak'tan sudûr ettiği gibi, ancak Hakk'ın vücûdunda vâki' olur. Böyle olunca Hak, ma'nâ i'tibâriyle Evvel'dir ve sûret i'tibâriyle de Âhir'dir. Ve ahkâm ve ahvâlin tağayyürü i'tibâriyle Zâhir'dir; ve bu sûret-i zâhirenin rûhu olup, onu tedbîr etmesi i'tibâriyle / Bâtın'dır. Ve Hak her şeyi Alîm'dir. Fakat O'nun bilişi, fikirden hâsıl olan ilim ile değil, şuhûddan ve huzûrdan hâsıl olan ilim iledir. Binâenaleyh Hak her şey üzerine Şehîd ve hâzırdır. Zîrâ bir kimse görmediği şey hakkında istidlâl ile i'mâl-i fikr ederek bir ilim hâsıl eder. Gördüğü ve huzûrunda hâzır bulunduğu şeyi bilmek için tefekkür etmesine hâcet yoktur; onun ilmi, şuhûdî olur. İşte Hakk'ın ilmi dahi şuhûdîdir. Ve böylece tarîk-i Hak'ta seyr ü sülûk eden enbiyâya zevk

ile hâsıl olan ilim dahî fikir ve istidlâlden değil, belki müşâhededen müstefâddır. Ve şuhûddan hâsıl olan ilim ise, ilm-i sahîhtir. Ve bunun hâricinde kalanlar aslâ ilim değildir; belki zan ve tahmîndir.

Bir gün risâlet-penâh (s.a.v.) Efendimiz huzûr-ı ashâb-ı kirâmda İmâm-ı Alî (keremallâhu vecheh) hazretlerinin meşreblerinde hakîkat gâlib olduğunu beyan buyurup, bunu isbât için, bir çanak içinde biraz bal getirerek ortaya vaz' buyururlar; ve hâzırûna, bunun içinde ne olduğunu birer birer sual ederler. Her biri oturdukları yerde "Baldır" cevâbını verirler. Sıra Hz. İmâm'a gelince, yerinden kalkıp, çanaktaki baldan bir parmak alarak tadına baktıktan sonra "Baldır yâ Resûlallah!" buyurur. Ve bu suretle Hz. İmâm'ın hükmüyle sâir ashâb-ı kirâmın hükmü beynindeki kuvvet zâhir olur. Zîrâ Hz. İmâm'ın ilmi şuhûdî ve huzûrî olduğu için bu ilmin hilâfı zuhûr etmek ihtimâli yoktur. Bu ilim, ilm-i sahîhtir. Diğer zevât-ı kirâmın hükümleri ise, nazarî ve istidlâlîdir; bu ilim tahallüf edebilir. Zîrâ câiz ki, çanak içindeki şey bala müşâbih bir madde ola. Binâenaleyh ilm-i istidlâlî, ilm-i sahîh değildir, belki zann-ı gâlib ve tahmîndir. / "

Ba'dehû bu su, Eyyûb (a.s.)a bedenindeki zarar ve azâbdan hâsıl olan susama elemini izâle için şarâb oldu. Öyle azâb ki şeytan, ya'nî idrâkiyle mahall-i kurbda olacağı hakāyıkı alâmâ-hiye-aleyh idrâk etmekten bu'd, onu onunla mess etti. İmdi her ne kadar mesâfe ile baîd olursa da, her bir meşhûd, göze karîbdir. Zîrâ onun şuhûdu haysiyyetiyle muhakkak basar, ona muttasıl olur; ve eğer böyle olmasa idi, onu müşâhede etmezdi. Yâhut nasıl olursa olsun, meşhûd, basara muttasıl olur. Binâenaleyh o, basar ile mubsar arasında karîbdir. İşte bunun için, Eyyûb (a.s.) da messde şeytanı kinâye etti. Binâenaleyh kurb-ı mess ile berâber, onu şeytana izâfe eyledi. Böyle olunca "Bende olan hikmetten nâşî, baîd, benden karîbdir" dedi (11).

Hz. Şeyh (r.a.) bir takım hakāyıkı beyan buyurduktan sonra, Eyyûb (a.s.)ın hikmeti mes'elesine rücu' edip derler ki: Emr-i ilâhî ile Eyyûb (a.s.) ayağını yere vurmakla zemînden kaynayan su, ona kābil-i şürb oldu; ve bedenindeki illet ve azâbdan hâsıl olan susuzluk elemini izâle

etti. Onun bedenindeki azâb, öyle bir azâb idi ki, şeytan cenâb-ı Eyyûb'u o azâb ile mess eyledi. Nitekim Hz. Eyyûb'den naklen Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: رَبِّهُ اِنِّى مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ (Sâd, 38/41) ya'nî "Yâ Rab, şeytan beni nusb ve azâb ile mess etti." Ve "şeytan" lügatte شطن ve شطونا mastarından müştak olup "bu'd" ma'nâsına müsta'mel olduğundan burada, bu ma'nâ ile tefsîr buyrulmuştur. Ya'nî "Beni bu'd, öyle bir azâb ile mess etti ki, o sebeble ben hakāyıkı, olduğu hâl üzere / idrâk etmekten uzak olurum; ve o hakāyık öyle hakāyıktır ki, onları idrak ettiğim vakit, mahall-i kurbda bulunurum" demek olur. Ve şeytana "şeytan" denilmesi Hak'tan ve hakāyıktan son derece baîd olmasından nâşîdir. Zîrâ Hak Tealâ hazretleri şeytanı, hazret-i kurbdan hazîz-i bu'd-ı tabîîye kovmuş ve فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَجِيمٌ (Sâd, 38/77) buyurmuştur. Ve "recm" bir şeyi yukarıdan aşağıya atmak ma'nâsına olduğundan, "Sen hazret-i kurbdan çık, çünkü sen hazret-i ulyâdan, merkez-i süflî-i tabâyia atılmışsın" demek olur. Ve وَاِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِى اِلَى يَوْمِ الدِّينِ (Sâd, 38/78) "La'net" îhâş ve tard ma'nâsınadır. Ya'nî "Benim la'netim kıyâmete kadar senin üzerine olsun!" buyurur. Zîrâ yevm-i kıyâmette zulmet-i tabîiyyenin hükmü mürtefi' olur; ve o vakit şeytanın üstünde oturup, icrâ-yı ahkâm eylediği tâc ve taht yıkılır. Binâenaleyh şeytanın bu'du ve tardı yevm-i kıyâmete kadar devâm eder; ondan sonra şeytana la'net yoktur. Çünkü şeytanın iktizâ-yı aslîsi mevâni'-i tabîiyyedir ki, bu mevâni'-i tabîiyye, rûhu hakāyık-ı ilâhiyye ile tahakkuktan men' eder. Nitekim bu hakîkati herkes, bu âlem-i tabîatte, bu vücûd-ı tabîîsi ile, her an müşâhede eder ve kendi nefsinde zevkan idrâk eyler. Zîrâ nefis dediğimiz bu vücûdât-ı tabîiyyemiz, şeytanın üstünde hükm ettiği âlem-i tabîatın birer cüz'üdür. Binâenaleyh şeytan âlem-i tabîatı muhîttir; ve şu halde bizim vücûdumuzun hâricinde değildir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz "Şeytan damarlardaki kan gibi cereyan eder" buyururlar. Onun için şeytan Hak Teâlâ'ya hitâben: فَبِعِزَّتِكَ لَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعِينَ (Sâd, 38/82) Ya'nî "İzzetin hakkı için kullarının hepsini azdırayım" dedi. Zîrâ bilir ki bu âlem-i tabîatte herşey, hükm-i tabîatın altındadır; ve iktizâât-ı zulmâniyye, hazarât-ı nûrâniyyeye suûdu men' eder. Ba'dehû şeytan, اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ (Hicr, 15/40) Ya'nî "Senin ibâdetin ile zulmet-i tabâyi'den ve kesâfet-i mevâni'den / kurtulanlar müstesnâdır" dedi. Zîrâ onlar şeytanın taht-ı tasarrufuna verilen memleketten çıkmışlardır. Onun

bu gibi zevât-ı kirâma tasallutu imkânı kalmaz. Nitekim Hâce Hâfız (k.s.) buyurur: Beyt:

تو کز سرای طبیعت نمی روی بیرون کجا بکوی حقیقت سفر توانی کرد

Tercüme: ''Sen hâne-i tabîatten dışarıya çıkmıyorsun; hakîkat mahallesine nasıl sefer edebilirsin?''

Bu mukaddime anlaşıldıktan sonra ma'lûm olur ki, vücûdât-i müteayyinimize ârız olan ilel ve eskām, bu âlem-i tabîatın iktizââtındandır. Ve âlem-i tabîat ise, cemî'-i müştemilâtıyla berâber Hak'tan baîd olup hicâb-ı cemâl-i Hak'tır. Ve şeytan ibâdı, bu vesâit-ı tabîiyye ile iğfâl ve iğvâ eyler; ve şeytanın vücûdu ancak bir müvesvis ve bir mihek olmaktan ibârettir. Zîrâ bir müvesvis ve bir mihek olmadıkça emîn ile hâin, ve merd ile nâ-merd ve kalb ile nakd-ı ceyyid zâhir olmaz. Görülmez mi ki, insana bir elem ve illet ârız olsa hâtırı perîşan ve gece ve gündüz onunla meşgûl ve nâlân olur; ve ibâdet-i Hak'tan geri kalır. İşte bu sebebden dolayı Eyyûb (a.s.) ''Şeytan beni nusb ve azâb ile mess etti'', ya'nî ''Âlem-i tabîatte bu'dun envâ'ı çoktur; fakat bu bu'd, benim vücûd-ı tabîîmi zarar ve azâb tarzında mess ile karîb oldu; binâenaleyh o bu'dun mess ile kurbu hasebiyle, hakāyıkı olduğu hal üzere idrâk etmekten uzak olurum. Halbuki o hakāyıkı idrâk ettiğim hînde ben mahall-i kurbda bulunurum'' buyurdu. Zîrâ idrâk olunan şey, idrâk edilen kimseye karîbdir; ve her meşhûd olan şey, her ne kadar mesâfe i'tibâriyle baîd ise de, göze karîbdir. Zîrâ keyfiyyet-i rü'yet gözden çıkan şuâ' sebebiyle vâki' olur, diyenlerin fikir ve mezhebine göre, basar şuhûdu haysiyyetiyle meşhûda muttasıl olur. Eğer basarın meşhûda ittisâli olmasa idi, onu müşâhede etmezdi. Veyâhut keyfiyyet-i rü'yet, ziyâ vâsıtasıyla hayâl-i meşhûdun gözdeki adeseye intibâ'ı sebebiyle / vâki' olur, diyenlerin mezhebine göre, meşhûd basara muttasıl olur. Bu iki mezhebden hangisine göre vâki' olursa olsun, mesâfe uzak ve yakın olsa dahî, görülen şey, basar ile gören kimse arasında karîbdir. İşte baîd, karîb olduğundan dolayı Eyyûb (a.s.) رَبَّهُ إِنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ (Sâd, 38/41) kavlinde vâki' olan mess, ya'nî dokunma, ta'bîrini kinâyeten isti'mâl etti; ve messin, ya'nî dokunmanın, yakınlığıyla berâber, o messi şeytana, ya'nî uzaklığa muzâf kıldı. Binâenaleyh gûyâ Eyyüb (a.s.) buyurdu ki: ''Bende mevcûd olan hikmetin muktezâsı ol-

mak üzere, baîd olan şeytan nusb ve azâb ile bana dokunmak sûretiyle, bana yaklaştı.'' Ve Eyyûb (a.s.)da mevcûd olan hikmet, müteayyin olan Hak'tan, bu taayyün sebebiyle onun ihticâbıdır ki, bu hicâb-ı taayyünün galebesinden nâşî Hak'tan baîd olur.

Suâl: Eyyûb (a.s.) bir nebiyy-i zîşan idi. Binâenaleyh Hakk'ın inâyet-i ezeliyyesi hasebiyle zümre-i muhlasîne dâhil ibâdullahdan idi. Ve şeytan ise إِلاَّ عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ (Hicr, 15/40) deyip bu zevâta tasallutu olamıyacağını beyân etmiş ve Hak Teâlâ hazretleri dahî şeytana إِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ (Hicr, 15/42) ya'nî ''Benim kullarım vardır ki, senin için onların üzerine kuvvet-i tasarruf yoktur'' diye hitâb eylemiştir. Hal böyle iken şeytanın Eyyûb (a.s.)ı nusb ve azâb eylemesi nasıl olur?

Cevap: Ma'lûm olsun ki, esfel-i sâfilîn-i tabîata merdûd olan insan Haktan baîd ve إِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ (Asr, 103/2) ya'nî ''İnsan elbette hüsrân içindedir'' âyet-i kerîmesi mûcibince, bu bu'd hasebiyle, sûret-i umûmiyyede mutlakā hüsrandadır. Çünkü vücûdât-ı müteayyineleri şeytanın mahtidi olan âlem-i tabîatte zâhir olmuştur. Bunun için (S.a.v.) Efendimiz, ''Benim de şeytanım var idi, / elimde müslüman oldu'' buyurmuşlardır. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz'in vücûd-ı unsûrîleri dahî bu âlem-i tabîatten mahlûk idi; binâenaleyh şeytanın mahtidi üzerinde vâki' olmuş idi. Enbiyâ-yı izâm hazarâtının kâffesi de bi't-tabi' bu hükümde dâhildir. Şu kadar ki a'yân-ı sâbitelerinde mündemic olan hakāyıkın bu âlem-i tabîatte zâhir olan vücûd-ı müteayyinlerinde îcâb ettirdiği hikmetler muktezâsı olmak üzere seyr ü sülûk ile ânen-fe-ânen terakkî edip bu hüsrandan halâs olurlar. Ve onların havâss-ı ümmetleri dahî, bu saâdetlilerin isrine iktifâ ettikleri için bunlar da: إِلاَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ (Asr, 103/3) âyet-i kerîmesinde beyan buyrulan istisnâ sebebiyle hüsrandan kurtulan zümreye dâhil bulunurlar. İşte bundan anlaşıldığı üzere şeytanın bilâ-tefrîk nev'-i insan üzerine tasallutu vâkı' olur. Fakat enbiyâ ile onların havâss-ı ümmetleri üzerinde kuvve-i tasarrufiyyesi yoktur. Ya'nî onların üzerinde şeytanın tasallutu bir eser husûle getirmez. Nitekim cenâb-ı Şeyh (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'lerinde buyururlar ki; ''Evliyâullahdan birisi, bir veliyy-i ilâhî'den naklen dedi ki: Şeytanı rü'yamda gördüm; ona tevhîdde ve tevekkülde imâm olan Şeyh Ebu'l-Medyen (r.a.) ile hâlin nedir? diye sordum. Benim onunla hâlim ve onun hâtırına birşey ilkā etmem şuna ben-

zer ki, bir kimse denizin içine tebevvül eder. Ona: Niçin tebevvül ettin? diye sorarlar. O da der ki: Tahâret etsinler, diye bahr-i muhîti telvîs etmek için tebevvül ettim. Hiç bundan daha câhil bir kimse olur mu? İşte onun kalbine karşı benim hâlim böyledir diye cevap verdi.''

İşte Eyyûb (a.s.)ı, şeytanın nusb ve azâb ile mess etmesi dahî bu kabîldendir. Şeytan zarar ve âzab ile mess etmek sûretiyle musallat oldu. Fakat sabrını ihlâl etmek sûretiyle bir te'sîr ilkā edemedi. Şu kadar vardır ki, cenâb-ı Eyyûb vücûd-ı mübârekinde müteayyin olan illetle meşgûl oldu; ve o illetin taayyünü ise, idrâk ile mahall-i kurbda olacağı hakāyıkı, olduğu hal üzere / idrâk etmesine hicâb oldu ki, bu da bu'd idi.

Ve muhakkak sen bildin ki, kurb ile bu'd, iki emr-i izâfîdir; ve baîd ve karîbde ikisinin dahi ahkâmı sübût bulmakla berâber, her ikisi de ''ayn''da vücûdları olmayan nisbetlerdir (12).

•

Ya'nî her meşhûd olan şeyin, mesâfe i'tibâriyle her ne kadar uzak olsa da, göze yakın olmasından dolayı sen yakınlık ile uzaklığın iki emr-i izâfîden ibâret olduğunu bildin. Kurb ile bu'd, hakîkatte vücudları olmayan iki nisbettir. Maahâza uzak ve yakın dediğimiz mesâfelerde her ikisinin dahî ahkâmı sâbittir. Eğer ''bu'd'' denilen şeyin hakîkatte vücûdu olaydı, mesâfe-i baîdede vâki' olan meşhûd, basar ile mubsar arasında karîb olmamak lâzım gelirdi. Ve kezâ her bir karîb olan şey zulmetin hicâb olması sebebiyle görülmez. Binâenaleyh o şey, yakın olduğu halde hicâb-ı zulmet sebebiyle baîd olur. Ve kezâ bir cisim göze pek ziyâde yaklaştırılınca görülmez. Şu halde onun şiddet-i kurbu ayn-ı bu'd olur. İşte bu îzâhâttan anlaşılır ki, kurb ile bu'dun hakîkatte vücûd-ı müstakilleri olmayıp, iki emr-i izâfîden ibârettir; ve baîd ve karîbde ahkâmı sâbit olan iki nisbettir. Karîb, baîd ve baîd dahi karîb olduğu için, Eyyûb (a.s.) ''Bu'd beni mess etti'' buyurdu. Zîrâ mess, ya'nî sıvama ve dokunma fiili, bir şey bir şeye yaklaşmayınca vâki' olmaz. Binâenaleyh bu'd, mess fiili ile, cenâb-ı Eyyûb'a karîb olmuştur. /

Ma'lûm olsun ki tahkîkan Allah Teâlâ'nın Eyyûb'deki sırrı ki, Hak onu bize ibret ve kitâb-ı mastûr-ı hâlî kıldı; onda olan

şeyi bilmek için, bu ümmet-i muhammediyye onu kırâat eder. Böyle olunca onun sâhibine lâhık olur; onun için teşrîfdir (13).

Ya'nî Allah Teâlâ hazretlerinin Eyyûb (a.s.)a vaz' ettiği sırr-ı ibtilâ, bizlere ibret olması ve hurûf ve zurûf ile yazılmış bir kitâb değil, hâlen yazılmış bir kitâb olarak zuhûr etmesi içindir. Çünkü Hak Teâlâ Eyyûb (a.s.)ı ibtidâ belâya giriftâr etti; ve sonra da onun bu belâya sabır etmesine karşı necât verdi. Binâenaleyh Eyyûb (a.s.)ın vücûd-ı saâdeti bir kitâb oldu ki, onun yazıları, ibtilâsının ahvâli ve sabır ve tahammülünün ahkâmıdır. Bunlar ise ahvâlden ibârettir. Şu halde hazretin vücûdu bir kitâb-ı mastûr-ı hâlî olmuş olur. Ve o kitâbın münderecâtına muttali' olmak için, bu ümmet-i muhammediyye, onu hâlen okurlar. Ya'nî cenâb-ı Eyyûb gibi belâlara dûçâr olup sabr ederler; ve bu sabırları mukâbelesinde necât bulurlar; ve netîcede dahi sabır ve rızâda ve mükâfatta Eyyûb (a.s.)ın makāmına lâhık olurlar. İşte mahzâ ümmet-i muhammediyyeye ibret olmak için Hak Teâlâ hazretlerinin bir nebiyy-i zî-şânını belâya giriftâr kılması şüphesiz ümmet-i muhammediyyeyi teşrîf ve tekrîmdir. **Mesnevî:**

امت مرحومه زین رو خواند مان آن رسول حق و صادق در بیان

Tercüme: "O beyânda sâdık olan Hakk'ın resûlü, bize bu yüzden "ümmet-i merhûme" buyurdu." Ya'nî bu ümmet-i merhûme ta'bîri, kendilerinden evvel gelen enbiyâ (a.s.) ile, onların ümmetlerinin ahvâli onlara ibret olduğu için isti'mâl buyrulmuştur. /

İmdi Allah Teâlâ onun üzerine, ya'nî kendisinden ref'-i durr hakkında vâki' olan duâsıyla berâber, Eyyûb üzerine sabr ile isnâ eyledi. Böyle olunca biz bildik ki, muhakkak bir abd, kendisinden durrun keşfi hakkında, Allah Teâlâ'ya duâ ettikde, sabrı hakkında kadh vermez. Ve muhakkak "o, sâbirdir"; ve muhakkak "o, ni'me'l-abddir". Nitekim "o evvâbdır" ya'nî esbâba değil, Allah'a reccâ'dır, dedi. Ve halbuki bunun indinde sebeb ile Hak işler, zîrâ abd ona müsteniddir. Çünkü umûrdan bir emri müzîl olan esbâb çoktur; ve müsebbib ise vâhidü'l-

ayndır. Binâenaleyh abdin, bu elemi sebeb ile müzîl olan vâhidü'l-ayna rücû'u, çok kere ilm-i ilâhîde sâbit olan şeye muvâfık olmayan sebeb-i hâssa rücû'undan evlâdır. İmdi "Tahkîkan Allah Teâlâ benim için isticâbet etmedi" der. Halbuki o duâ etmedi, ancak ne zamânın ve ne de vaktin iktizâ etmediği sebeb-i hâssa meyl etti (14).

Ya'nî Eyyûb (a.s). رَبَّهُ اِنِّی مَسَّنِیَ الضُّرُّ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرّاحِمِینَ (Enbiyâ, 21/83) deyip, bedenindeki / illetin ve hastalığın zevâlini istediği halde, Hak Teâlâ hazretleri onu sabr ile medh etti. İşte biz bundan bildik ki, bir kul başına gelen belânın ref'i için Allâh'a duâ etse, o sabırsızlık sayılmaz; o yine sâbirdir; ve Hak Teâlâ'nın Eyyûb (a.s.) hakkında buyurduğu نِعْمَ الْعَبْدُ (Sâd, 38/44) ya'nî "Ne güzel kuldur!" medhi tahtına dâhil olur; ve cenâb-ı Eyyûb gibi o da memdûh kullar zümresine girer. Ve nitekim Hak Teâlâ Eyyûb (a.s.) hakkında اِنَّهُ اَوَّابٌ (Sâd, 38/44) buyurdu, ya'nî "Kulum Eyyûb esbâba değil, mübâlağa ile Allâh'a rücû' edicidir" dedi.

Suâl: Bâlâda denilmiş idi ki: "Hak Teâlâ'nın vücûdu, âlemin zuhûru ile zâhir oldu. Biz Hakk'ın sûret-i zâhiresiyiz ve Hakk'ın hüviyyeti bu sûret-i zâhirenin rûhudur ki, onun müdebbiridir. Binâenaleyh tedbîr ancak O'ndan olduğu gibi, ancak O'nda vâki' oldu. O ma'nâ ile Evvel'dir, sûret ile Âhir'dir; ve ahkâm ve ahvâlin tağayyürü ile Zâhir'dir; ve tedbîr ile Bâtın'dır." Halbuki esbâb dahî suver-i âlemden birer sûrettir ve onlar dahi Hakk'ın sûret-i zâhiresidir; ve Hakk'ın hüviyyeti bu esbâb-ı sûriyyenin rûhudur ki, onların müdebbiridir. Binâenaleyh esbâbdan rücû' etmek, Hak'tan rücû' etmek değil midir?

Cevap: Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu suâle cevâben buyururlar ki: Abd, sebeb ile Hakk'a rücû' etmiş olsa dahî, o sebeb perdesi arkasından fâil olan Hak'tır. Ve bütün suver-i âlem nasıl ki Hakk'a müstenid ise, suver-i âlemden bir sûret olan abd dahî öylece Hakk'a müsteniddir. Kendisi gibi âlemin bir sûreti olan sebebe müstenid değildir. Ve suver-i âlem kesîr olduğu gibi, umûrdan herhangi bir emrin / izâlesinde müessir suver-i esbâb dahi pek çoktur; ve müsebbib ise ayn-ı vâhidedir. Eğer abd, başına gelen bir belâyı esbâbdan bir sebebe teşebbüs ile def' etmeğe kıyam ederse, câiz ki, o sebebin o belâyı def' etmesi, veyâhut teşebbüs

olunan vakitte te'sîr edebilmesi, ilm-i ilâhîde sâbit olmamış bulunur; ve bu halde de o sebeb, o belânın def'ine asla kârger-i te'sîr olamaz. O belânın ne zaman ve vakitte hangi sebeb ile mündefi' olacağını, ancak vâhidü'l-ayn olan müsebbibü'l-esbâb bilir. Binâenaleyh abd ilm-i ilâhîde sâbit olmayan şeye muvâfık olmayan bir sebeb-i hâssa rücû' edeceği yerde, bu belâyı herhangi bir sebeb ile izâle edici olan müsebbib-i vâhidü'l-ayna rücû' ederse, elbet daha a'lâ olur. Halbuki abd ekseriyâ böyle yapmayıp, ilm-i ilâhîde sâbit olan şeye muvâfık bulunmayan sebeb-i hâssa rücû' eder; ve onun bu sebebe teşebbüsle berâber Hakk'a duâ etmesi müessir olmadığını görüp, "Hak Teâlâ benim duâmı kabul etmedi" der. Halbuki o, hakîkatte duâ etmedi. Belki ilm-i ilâhîde sübût bulan ayn-ı sâbitesinin, lisân-ı isti'dâd ile Hak'tan taleb etmiş olduğu şeye muhâlif bir şeyi istedi. Ya'nî içi başka, dışı başka talebde bulundu. Veyâhut istediği şey isti'dâdına muvâfıktır; fakat henüz zamân-ı zuhûru ve vakt-i bürûzu gelmemiştir ki, bu âlem-i vücûdda zâhir olabilsin. Bu halde abd ancak ne zamânın ve ne de vaktin iktizâ etmediği sebeb-i hâssa meyl etmiş bulunur; ve sonra da duâ ettim de Hak kabul etmedi, der. Duâ bahsi **Fass-ı Şisî**'de ve kazâ ve kader hakkındaki taf-
30 sîlât dahî **Fass-ı Üzeyrî**'de beyân olunmuştur. Oraya mürâcaat buyrulsun.

İmdi Eyyûb Allâh'ın hikmeti ile amel etti, zîrâ nebî idi. Çünkü bilindi ki, tahkîkan sabır, tâife indinde, şekvâdan nefsi habs etmektir. Halbuki bu, bizim indimizde sabır için hadd değildir. Ve ancak onun haddi, Allâh'a değil Allâh'ın gayrına şekvâdan nefsi habs etmektir. İmdi tahkîkan şâkînin şekvâ etmesiyle kazâya rızâda kadh vermesinde, nazarları tâifeyi mahcûb etti. Halbuki böyle değildir. Zîrâ kazâya rızâda Allah Teâlâ'ya ve O'nun gayrına şekvâ kadh vermez; ve ancak makzîye rızâda kadh verir; ve halbuki biz makzîye rızâ ile hitâb olunmadık. Ve durr ise makzîdir; o, kazânın aynı değildir (15).

Ya'nî Eyyûb (a.s.) bir nebiyy-yi zî-şan olduğu için, hakîkât-ı emri bilip, hikmet-i ilâhiyye muktezâsı üzere, belâ vaktinde sabr etdi; ve vakt-i merhûnu gelince de, illetin def'i için duâ eyledi. Ve durrun keşfi hakkında Hakk'a duânın sabra kadh verir denilmesi, ulemâ-yı zâhir

ve makām-ı tahkîka vâsıl olmayan ehl-i sülûk denilen tâife indinde, sabrın şekvâdan nefsi habs etmek olduğu bilindiği içindir. Halbuki bizim indimize, ya'nî muhakkıkîn indinde, sabrın ta'rîfi böyle değildir. Bizim indimizde sabrın ta'rifi "Allâh'a değil, Allah'ın gayrına şekvâdan nefsi habs etmektir." Ya'nî bir abd bir belâya giriftâr oldukda, onun eleminden Hakk'a şikayet ederse sabrına zarar vermez. Ancak Hakk'ın gayrına şikâyet etmeyip, nefsini zabt etmelidir. Eğer o kimse / dûçâr olduğu belâdan kendi gibi bir abd-i âcize şikâyet ederse, ona sâbir denilmez. Allâh'a şikâyet sabra zarar verir diyen tâifeyi hicâba düşüren şey budur ki, onların nazarında şâkî şikâyet etmekle kazâ-yı ilâhîye râzı olmamış olur. Ya'nî onlar şikâyet eden kimseye, şikâyet ettiği vakit, kazâ-yı ilâhîye râzı olmamış nazarıyla bakarlar; ve onların bu nazarları kendilerini hakîkat-ı emirden hicâba düşürür. Halbuki emrin hakîkatı böyle değildir. Zîrâ gerek Allâh'a ve gerek Hakk'ın gayrına olan şikâyet, şâkînin kazâya râzı olmasına kadh vermez. Belki şikâyet eden kimse, bu şikâyeti ile kazâya değil, makzî olan şeye râzı olmamış bulunur. Halbuki bize makzî olan şeye râzı olun diye hitâb olunmadı; ve mübtelâ olduğumuz durr ise makzî olan şeydir. Bu da kazânın aynı değildir. Kazâ başka, makzî başkadır.

Ma'lûm olsun ki: Kazâ, **Fass-ı Üzeyrî**'de îzâh olunduğu üzere, Allâh'ın eşyâda hükmüdür; ve Allâh'ın eşyâda hükmü, Allâh'ın eşyâya ve eşyâda olan ilminin haddi üzerinedir; ve Allâh'ın eşyâda ilmi dahî ma'lûmât nefislerinde ne hal üzere sâbit idiyseler, o ma'lûmâtın Hakk'a i'tâ ettikleri şeyin haddi üzerinedir. Ve Hz. Şeyh (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'lerinde buyururlar ki: "Kazâ makzînin gayrıdır; ve kazâ a'yân-ı sâbitenin isti'dâdına râci' olan kadere muvâfık îcâd ve ahkâmdan ibârettir. Binâenaleyh kazâ, sıfât-ı fiiliyye-i Hak'tandır; ve ona rızâ farzdır; ve niçin şöyle böyle kazâ etti diye Hak'tan şikâyet etmek haramdır. Velâkin makzîye râzı olmak mutlaka farz değildir; belki küfür ve sâir maâsî gibi, âsâr-ı kazânın kendisinden sudûrundan dolayı, mükellefin râzı olmayıp şikâyet etmesi zarûrî ve vâcibdir. **Mesnevî:**

راضیم در کفر زان رو که قضاست ... نی ازان رو که نزع و خبث ماست

/ Tercüme: "Kazâ olması cihetinden küfre râzıyım; bu rızâ, bizim nizâ'ımız ve hubsümüz olması cihetinden değildir."

Bu izâhâttan anlaşıldığı üzere, bir belâya giriftâr olan kimse "Yâ Rabb, bu belâyı def' et!" diye duâ edebilir; ve bu duâ Allah'a şikâyettir. Onun bu şikâyeti sabrına mâni' olmadığı gibi, Hakk'ın kazâsına râzı olmaması da demek değildir. Müştekî ancak makzî olan belâya râzı olmamış olur; ve biz makzîye râzı olmakla emr olunmadığımızdan, bu adem-i rızâ makdûh olmaz.

Misâl: Tabîb bir hastaya fenâ kokulu bir ilâç içirmek istese, hasta tabîbin bu hükmü ile müteezzî olur. Fakat onun bu hükmü muktezâ-yı hikmet olup, kendisindeki hastalığı izâle edeceğini bilir. Hasta bunu bilmekle berâber: "Aman tabîb efendi, bu ilâç pek fenâ kokuyor, benim ona tahammülüm yoktur. Ricâ ederim izâle-i marazda bu ilâç makāmına kāim olabilecek daha sehlü'l-isti'mâl bir ilâç ver!" diye şikâyet etse, bu şikâyet tabîbin hükmünden ve kazâsından değildir. Belki hasta makzî olan ilâca râzı olmamış olur.

Ve Eyyûb (a.s.) bildi ki, durrun ref'i hakkında tahkîkan Allah Teâlâ'ya şekvâdan nefsin habsinde / kahr-ı ilâhîye mukâvemet vardır; ve o da şahsı ile olan cehildir ki, Allah Teâlâ onu, nefsi onda müteellim olur bir şeye mübtelâ ettikde, bu emr-i müellimin izâlesinde Allah Teâlâ'ya duâ etmez; belki ona lâyık olan, muhakkık indinde tazarru' etmek ve kendinden bunun izâlesinde Allah'dan suâl eylemektir. Zîrâ sâhib-i keşf olan ârif indinde bu, Cenâb-ı İlâhî'den izâledir. Çünkü Allah Teâlâ, muhakkak nefsini ezâ olunmakla vasf etti. Binâenaleyh إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ (Ahzâb, 35/57) **dedi. Ve bundan daha büyük hangi ezâ vardır ki, Allah Teâlâ seni, ondan veyâhut bilmediğin bir makām-ı ilâhîden gafletin indinde, bir belâya mübtelâ eder, tâ ki sen O'na rücû' edesin. Binâenaleyh O da senden onu ref' eyliye de, senin hakîkatin olan iftikārın sahîh ola. Netîcede de, senden onun ref'i hakkında, O'na suâlin sebebiyle, Hak'tan ezâ mürtefî' ola. Zîrâ sen O'nun sûret-i zâhiresisin. Halbuki sen bu belânın izâlesinde O'na mürâci' değilsin*** (16).

---

* وانت لا تراجعه cümlesi, Dâvûd Kayserî, Bâlî, **Te'vî'lü'l-Muhkem** nüshalarında mevcut değildir. (A.Avni Konuk).

Ya'nî Eyyûb (a.s.) kendisine ârız olan marazın ref'i hakkında Allah Teâlâ hazretlerine şikâyetten nefsini habs etmek husûsunda, Allâh'ın kahrına karşı koymak ve mukāvemet etmek olduğunu bildiğinden, izâle-i marazı hakkında Hakk'a duâ etti. Ve kahr-ı ilâhîye mukāvemet ise, kişinin cehlinden neş'et eder. Ve cehil ile muttasıf olan bir kişiyi, Allah Teâlâ bir belâya mübtelâ edip, o kimsenin nefsi o belâdan müteellim olsa, kendisine elem veren bu belânın izâlesini Hak'tan taleb etmez. Çünkü ibtilâdan garaz nedir ve kendisinden belânın ref'ine say' etmek, kimin hakkında sa'y etmektir, bunu bilmez. Binâenaleyh bu, reviş-i münâsib değildir. Belki muhakkık olan kimse indinde o kimseye lâyık olan şey, yalvarmak ve kendisinden bu belânın izâlesini Hak'tan taleb etmektir. Zîrâ keşf sâhibi olan ârif-i billah indinde, abdin o belâyı kendi nefsinden izâlesi, Cenâb-ı İlâhî'den izâle etmek olur. / Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de: إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ.... (Ahzâb, 33/57) âyet-i kerîmesinde "Allâh'a ve Resûlüne ezâ eden kimseler" diyerek, nefs-i ilâhîsini "ezâ olunmakla" vasf etti. Ve Hakk'ın "ezâ olunmak" gibi sıfât-ı mahlûkāt ile ittisâfı, sıfât ve esmâsı i'tibâriyledir. Zâtı i'tibâriyle bu gibi sıfât-ı halkıyyeden münezzehdir. Ve hattâ zât-ı ahadiyyesi i'tibâriyle kendi sıfâtından bile tenzîh olunur. Zîrâ mertebe-i ahadiyyette bi'l-cümle sıfât ve esmâ mahv ve müstehlektir; velâkin mertebe-i sıfât ve esmâda böyle değildir. Ve suver-i âlemden herbir sûret, Hakk'ın bir ism-i müteayyenidir; ya'nî o sûretle taayyün etmiş bir isimdir. Ve sen o sûretlerden bir sûretsin; ve senin hüviyyetin ve bâtının o isimdir; ve sen o ismin zâhirisin. Binâenaleyh senin sûretinden müteezzî ve müteellim olan Hak'tır; ve sen nefsinden belânın izâlesine sa'y ettiğin vakit, o belâyı Hak'tan izâle etmeğe sa'y etmiş olursun.

İmdi sen, Hak'tan veyâhut bilmediğin bir makām-ı ilâhîden gaflet ettiğin vakit, ona rücû' etmen için Allah Teâlâ seni bir belâya mübtelâ ede; ve senin rücû'un sebebiyle o belâyı senden ref' eyliye de, hakîkatin olan iftikārın ve acz ve ubûdiyyetin sahîh ola; ve netîcede de, o belânın ref'i hakkında vaki' olan talebin üzerine, bâlâda zikr ve îzâh olunduğu vech ile, sen onun sûret-i zâhiresi olduğun için, Hak'tan ezâ mürtefi' ola. Ve hal böyle iken sen bu belânın izâlesinde Hak Teâlâ'ya rücû' etmeyip, ben belâya sabr edeceğim, diye kahr-ı ilâhîye mukavemette bulunasın; Hakk'a bundan daha büyük hangi ezâ vardır? Binâe-

naleyh sen, sana ârız olan belânın ref'i için Hakk'a mürâcaat etmediğin vakit, senin taayyününden ve mazharından o belâ ile müteellim olan Hakk'a ezâ etmiş olursun. Bu ise ezâ-yı a'zamdır. Böyle olunca ehl-i belâ Hakk'a tazarru' ve niyâz etmeli ve kendi sûretinde müteayyin olan Hakk'a ezâdan tevakkî edip, إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ (Ahzâb, 33/57) âyet-i kerîmesi mefhûmu tahtına dâhil olmamalıdır.

35 **/ Nitekim ârîflerin ba'zısı acıktı, ağladı. Bu fende zevki olmayan bir kimse ona muâtib olarak bunun hakkında söyledi. Böyle olunca ârif dedi ki: "Ancak beni ağlamam için acıktırdı. Gûyâ der ki, benden onun ref'i hakkında, O'ndan suâl etmem için, beni durra mübtelâ eyledi. Ve bu, benim sâbir olmama kadh vermez** (17).

Ya'nî ibtilâdan garaz ne olduğunu ve kendisinden belânın ref'ine sa'y etmek kimin hakkında sa'y etmek idiğini bilen ârîflerden ba'zılarının karnı acıktı; ve bu açlığın verdiği elemden dolayı ağladı. Ve fass-ı münîfde beyân buyrulan ma'rifette zevk sâhibi olmayan bir kimse o ârife itâb edip: "Niçin Hakk'ın ibtilâsına karşı sabr etmiyorsun?" dedi. O ârif dahî ona cevâben: Hak Teâlâ beni ağlamam için acıktırdı. Hak Teâlâ hazretleri gûyâ bana der ki: "Ben seni açlık elemine onun için mübtelâ ettim ki, o elemin ref'i hakkında benden suâl edesin. Ve sen benim abdimsin; iftikār ve acz, senin muktezâ-yı zâtındır. Bana arz-ı ihtiyâc eyle ki, ubûdiyyetin sâbit olsun". Binâenaleyh benim O'ndan dilenmem, sâbir olmama kadh vermez, dedi. /

İmdi biz bildik ki, muhakkak sabır, nefsi Allâh'ın gayrısına şekvâdan habs etmektir. Ve "gayr" ile murâdım, vücûhullahdan bir vech-i hâstır; ve muhakkak Hak Teâlâ vücûhullahdan bir vech-i hâssı ta'yîn eyledi; ve o dahi "vech-i hüviyyet"le müsemmâdır. Binâenaleyh o, ref'-i durr hakkkında "esbâb" tesmiye olunan vücûh-ı âhardan değil, bu vecihden duâ eder; ve halbuki o, kendi nefsinde emrin tafsîli haysiyyetinden onun gayrı değildir. İmdi ârifin, kendinden zararın ref'i hakkında

hüviyyet-i Hak'tan suâl etmesi, esbâbın kâffesi haysiyyet-i hâssadan onun aynı olmakdan onu mahcûb etmez (18).

Ya'nî bir kimse başına gelen bir belâdan Allâh'a şikâyetle def'i için duâ ederse, onun bu şikâyeti sabrına zarar vermez. Fakat Allah'dan gayrısına şikâyet ederse, o kimseye sâbir denmez.

Suâl: Cemî'-i mevcûdât Hakk'ın sûret-i zâhiresidir. Binâenaleyh vücûdda Hakk'ın gayrı bir şey yoktur ki, ona şikâyet olunsun. Şu halde Allâh'ın gayrısına şikâyet nasıl mutasavver olur?

Cevap: Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu suâle cevâben buyururlar ki: Ben "Allâh'ın gayrı" demekle vücûh-ı ilâhiyyeden bir vech-i hâssı murâd ederim. Ve bu ta'bîr ile murâd, ister cüz'î / ister küllî olsun, taayyünât ile müttekayyid olan hüviyyet-i müteayyinedir; yoksa hüviyyet-i mutlaka değildir."

Ve Hak Teâlâ hazretleri, abd duâ etmek için vücûh-ı ilâhiyyesinden bir vech-i hâssı ta'yîn ve tahsîs eyledi; ve o vech-i hâssa dahi "vech-i hüviyyet" tesmiye olunur ki, vücûh-i ilâhiyyenin hepsini câmi' olan "hüviyyet-i mutlaka"nın vechidir; ve o vech "Allah" ismidir. Binâenaleyh abd, zararın ref'i hakkında Hakk'a duâ edeceği vakit "Yâ Allah!" deyip, o vech-i hâssa teveccüh eder; yoksa gayrullah denilen vücûh-ı hâssa-i ilâhiyyeden birisine teveccüh etmez; ya'nî "esbâb" tesmiye olunan diğer vecihler ile suâl ve duâ etmez. Ve halbuki vücûh-ı âhar denilen esbâb, o vech-i hâssın hüviyyetinden gayrı değildir. Zîrâ esbâb kendi nefsinde emr-i hüviyyetin tafsîlidir. Ya'nî hüviyyet-i mutlakanın vechi olan "Allah" ismi, cemî'-i vücûhun, ya'nî kâffe-i esmânın aynıdır; ve bu vech-i hâssın cemî'-i vücûhda tafsîli, ya'nî "Allah" isminin bi'l-cümle esmâ ile tafsîli, kendi nefsinde tafsîlidir. Ne kadar esmâ varsa hepsi Allah isminin tahtında mündemicdir. Bu ismi, Rezzâk, Raûf, Atûf, Mu'tî, Vehhâb ilh... isimleriyle tafsîl eder isen, Allah isminin kendi nefsinde tafsîli olur. Binâenaleyh Allâh'ın gayrısına şikâyetten nefsi habs etmek, vücûh-ı ilâhiyyeden bir vech-i hâs olan hüviyyet-i mutlakanın vechine meyl etmek demek olur. Ya'nî "Allah" ism-i câmi'ine meyl etmek olur.

İşte bu îzâhâttan ma'lûm olur ki, ârif, kendi nefsinden zararın ref'i hakkında hüviyyet-i Hak'tan sual ettiği vakit, vücûh-ı âhar tesmiye olu-

nan esbâbın kâffesi Hakk'ın aynı olduğunu bilir. Ve cemî'-i vücûhda, o vech-i hâssı, ya'nî vech-i hüviyyeti müşâhede eder; ve vücûh-ı sâireyi görmekle vech-i hüviyyetten hicâba düşmez. Zîrâ ârifin nazarında gayriyyet yoktur. Fakat ârif olmayan kimsenin nazarında gayriyyet mevcûddur. Meselâ kerîm olan bir şahs-ı ganî, bir fakîre ihsân etse, ârif o şahsı esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin sûret-i müteayyinesi ve vücûh-ı ilâhiyyeden bir vech bildiği ve o isim, ism-i câmi'in taht-ı hîtasında bulunduğu için, onu Hakk'ın aynı görür; ve o ihsânı Hak'tan bilir. Velâkin gayr-ı ârif, bu ma'rifetten mahcûb olduğu cihetle, o şahsı Hakk'ın gayrı ve o ihsânı o şahıstan bilir. Ve'l-hâsıl ârif, tafsîl ve icmâlden hicâba düşmez.

Ve bu bir sırdır ki, esrâr üzere ümenâ olan ibâdullahdan, üdebâdan gayrı kimse, onun tarîkına mülâzım olmaz; zîrâ Allah için "ümenâ" vardır ki, Allah'dan gayrı onları kimse bilmez; ve onların ba'zısı, ba'zısını bilir (19).

Bu zikr olunan hakāyık, ya'nî bir belâya giriftâr olduğu vakit, o belâ ve zararın / ref'i hakkında "vech-i hüviyyet" tesmiye olunan vech-i hâssa ve ism-i câmi' olan "Allah" ismine teveccüh ederek "gayrullah" ve "esbâb" denilen vücûh-ı hâssa-i ilâhiyyeden birisine teveccühle suâl ve taleb etmemek; ve fakat, esbâbın kâffesi Hakk'ın aynı olduğunu bilmek ve esbâb nâmı tahtında bulunan bu vücûh-ı sâireyi görmekle berâber, vech-i hüviyyetten hicâba düşmemek bir sırdır ki, bu sırrın tarîkında ancak esrâr-ı ilâhiyyeye muttali' olan ve "emîn" ve Hak'la cemî'-i ahvâl ve umûrunda edeb üzere bulunan ibâdullah müdâvim ve mülâzimdir. Ve bu esrâra ale'd-devâm riâyet üzere bulunan onlardır. Ve Allâh'ın bu gibi esrârını tevdî' buyurduğu kullar vardır ki, onları ancak yine kendisi bilir; ve onların ba'zısı, ba'zısını bilir. Ya'nî Hakk'ın bildirmesiyle bu gibi "ümenâ" yekdîğerini dahî bilirler.

Birgün üstâd-ı ekremim Mesnevî-han Mehmed Es'ad Dede Efendi (r.a.) hazretlerinin Kasımpaşa Mevlevîhânesi'nde, esîr-i firâş oldukları bir sırada, huzûr-ı lâmiu'n-nûrlarında oturuyor idim. Yanlarında ilâç şişeleri dizili idi. Fikrimden bu geçti: "İlâhî, senin gâfil kulların hasta oldukları vakit, başlarının ucuna ilâç şişelerini dizip onlardan istişfâ ederler.

Sûret-i zâhirede ârîflerin dahi böyle yapıyor; bunları tefrîk etmek ne kadar müşkil bir iştir!'' Bu fikrin vürûdunu müteâkıb Hazret (k.s.) hemen mübârek ellerine ilâç şişelerinden birini alıp fakîre hitâben: ''Bunlar hicâbdır; şifâ Hak'tandır'' buyurdular. Onların bu hitâbları, esbâbın kâffesi Hakk'ın aynı olduğunu ve esbâbı görmekle vech-i hüviyyetten hicâba düşmemek lâzım geldiğini ihtâr ve ârif ile gâfilin farkını fakîre ifhâm idi. /

Ve tahkîkan biz sana nasîhat ettik. İmdi sen onunla amel et ve Allah Sübhânehû ve Teâlâ'dan suâl eyle! (20).

Ya'nî biz bu fass-ı münîfde sabrın ne demek olduğunu ve bir belâya giriftâr olduğun vakit, o zararın ref'i hakkında ne yolda hareket etmek lâzım geldiğini tafsîlen beyân ederek sana nasîhat ettik. Ey tarîk-ı edebde yürümek ve Allâh'ın ''emîn'' kullarından olmak isteyen ârif, sen bu nasîhatler ile amel et! Ve kendinden zararın ref'i hakkında vech-i hüviyyetin hicâbatı olan esbâba meyl etmeyip, cemî'-i vücûh-ı ilâhiyyeyi câmi' bulunan, Allah Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinden suâl et! Ve kahr-ı ilâhîye mukāvemet gibi bir cehâletten tahlîs-i girîban eyle! Ve bi'n-netîce abdiyyetin hasebiyle acz ve iftikārın sâbit olsun. Beyt:

کرچه نقد معرفت دریای ماست بندکی و عجز و حیرت جای ماست

Tercüme: ''Her ne kadar nakd-i ma'rifet, bizim deryâmız ise de, ubûdiyyet ve acz ve hayret bizim makāmımızdır.''

Mesnevî:

عجز تو از شکر شکر آمد تمام فهم کن در یاب قدتم الکلام

Tercüme: ''Senin şükürden aczin tam şükür olarak geldi. Bu bâbın hakîkatinde lebîb ol, iyi anla! Kelâm bitti...''

İntihâ: Receb 335/26 Nisan 333 Leyle-i perşembe, saât-i ezânî 3.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XX

[BU FASS KELİME-İ YAHYÂVİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN "HİKMET-İ CELÂLİYYE" BEYÂNINDADIR]

"Hikmet-i celâliyye"nin Kelime-i Yahyâviyye'ye tahsîsindeki sebebler budur ki: Evvelen, kahra muhtass olan sıfât-ı ilâhiyye ve esmâ-i rabbâniyye "Celâl" ile müsemmâdır. Ve isneyniyyeti müş'ir olan ve gayr ve mâsivâ denilen taayyünâtın kahrı ve vahdet-i ıtlâkıyyenin isbâtı, Celâl'in şânındandır. Zîrâ Celâl, evveliyyete ircâ' için mevcûdâtı nefy eder. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (Mü'min, 40/16) buyurur. Ve âyet-i kerîmedeki isimler, esmâ-i celâliyyedendir. Ve bu vahdet Yahyâ (a.s.)da dahî mevcûd olup onun ismi ve sıfatı ve sûreti ve ma'nâsı ona muğâyir değil idi. Ve Yahyâ (a.s.), kendinden evvel mevcûd olan hiç bir ferdin "Yahyâ" ismiyle tevsîm olunmaması sûretiyle, isimde mazhar-ı evveliyet oldu. Sâniyen, Yahyâ (a.s.)ın hâlinde kabz ve haşyet ve rikkat ve huşû' gibi ahkâm-ı celâliyye gâlib idi. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz ondan ihbâren buyururlar ki:

قال يحيى لعيسى معاتبا له حين ضحك كأنك قد امنت مكر الله و عذابه فاجابه عيسى كأنك قد آيست من فضل الله و رحمته فاوحى الله اليهما ان احبكما الىّ احسنكما ظنا بى

Ya'nî "Yahyâ (a.s.), Îsâ (a.s.)a güldüğü bir vakitte itâb edip: "Sen Allâh'ın mekr ve azâbından sanki emînsin" dedi. Îsâ (a.s.) ona: "Gûyâ sen de Allâh'ın fazl ve rahmetinden me'yûssun" diye cevap verdi. Hak Teâlâ hazretleri / her ikisine vahy edip buyurdu ki: "Muhakkak sizden bana en sevgiliniz, bana zannı ahsen olanınızdır." Ve Yahyâ (a.s.) âkıbetü'l-emr küffâr tarafından şehîd edildi. Kısâsan yetmiş bin küffâr katl olunmadıkça feverân-ı demi sâkin olmadı. İşte bu iki sebepten dolayı "hikmet-i celâliyye" Kelime-i Yahyâviyye'ye mukārin kılındı.

*

* *

İşte bu, esmâda hikmet-i evveliyyedir. Zîrâ Allah Teâlâ onu "Yahyâ" tesmiye etti. Ya'nî Zekeriyyâ'nın zikri onunla hayy olur. Ve onun için evvelden hem-nâm kılmadı. İmdi bir veled, terk eden şahs-ı âbirde o veled ile onun zikri hayy olan sıfatın husûlü beyniyle onun ismi beynini cem' etti; onu Yahyâ tesmiye eyledi. Binâenaleyh onun ismi olan Yahyâ ilm-i zevkî gibi oldu (1).

Ya'nî bu hikmet-i Yahyâviyye esmâda hikmet-i evveliyyedir. Çünkü Allah Teâlâ Yahyâ (a.s.)ı "Yahyâ" ismiyle tesmiye etti ki, Zekeriyyâ (a.s.)ın ismi Yahyâ (a.s.) ile diri olur, demektir; ve Yahyâ (a.s.) için kendisinden evvel bu isim ile bir kimseyi tesmiye ederek hem-nâm kılmadı. Binâenaleyh âlemde ibtidâ bu isim ile müsemmâ olan ancak Yahyâ (a.s.) oldu. Şu halde Allah Teâlâ hazretleri Yahyâ (a.s.)ı Yahyâ ismiyle tesmiye etmekle Zekeriyyâ (a.s.)ın nübüvvet ve sâire gibi terk etmiş olduğu sıfat ile onun bakā-yı zikri arasını cem' etti. Ya'nî Yahyâ ismi, Yahyâ (a.s.) için, kendisinden evvel kimsenin tesmiye olunmadığı bir ism-i alem olmakla berâber, Zekeriyyâ (a.s.)ın bakā-yı zikrini ve ihyâ-yı nâmını mü'lin bir sıfat oldu. / Binâenaleyh Yahyâ (a.s.)ın ismi olan "Yahyâ" zevkî bir ilim gibi oldu. Zîrâ "Yahyâ" ismi iki fâideye delâlet etti ki, birisi "sıfat" diğeri "alemiyyet"tir. Meselâ "bal" bir isimdir, ki bir nevi' tatlıya alem olmuştur. Onun sıfatı halâvettir. Bir kimse balı görse ve bilse de tatmasa, halâveti hakkında ilm-i zevkîsi yoktur. Fakat onu tadan kimse indinde balın alemiyyet ve sıfattan ibâret olan iki fâidesi hâsıl olur. İşte bunun gibi "Yahyâ" denildiği vakit birisi isim ve diğeri onun sıfatı olan "hayat" mülâhaza olundu. Bu ise i'tibâr-ı zevkîdir. Çünkü ehl-i âdete göre bir isim zikr olunduğu vakit, onun sıfatı mülâhaza olunmak kāideden değildir. Meselâ "Ahmed" deriz. "Hamd" masdarından müştakk olan bu ismin müsemmâsı bulunan kimsede sıfat-ı hâmidiyyet aklımıza bile gelmez. Velâkin ism-i Yahyâ böyle değildir. Onda alemiyyet ve sıfat mülâhaza olduğu cihetle, ilm-i zevkî gibi oldu.

Zîrâ tahkîkan Âdem'in zikri Şîs ile diri oldu. Ve Nûh'un zikri dahi Sâm ile diri oldu. Sâir enbiyâ (a.s.) dahi böyledir. Velâ-

kin Allah Teâlâ Yahyâ'dan evvel hiçbir kimse için ondan, ya'nî kendisinden, sâdır olan ism-i alem ile sıfat beynini cem' etmedi. Ancak kendi cânibinden Zekeriyyâ'ya inâyet olarak cem' etti. Çünkü وَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا (Meryem, 19/5) **dedi. Veledinin zikri üzerine Hakk'ı takdîm eyledi. Nitekim Âsiye,** عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ (Tahrîm, 66/11) **kavlinde zikr-i cârrı, beyt üzerine takdîm etti. İmdi Allah Teâlâ onun hâcetini kazâ etmekle ona ikrâm eyledi. Ve onu sıfatı ile tesmiye etti. Tâ ki nebîsi Zekeriyyâ'nın ondan taleb ettiği için, onun ismi tezkâr ola** (2).

Ya'nî Âdem (a.s.)ın isminin zikri Şîs (a.s.) ile ve Nûh (a.s.)ın isminin zikri dahi Sâm ile diri ve bâkî oldu. Ve sâir enbiyâ (a.s.)ın isimlerinin zikirleri dahi böylece onların evladlarıyla bakā buldu. Fakat Allah Teâlâ hazretlerinin Yahyâ (a.s.)dan evvel peygamberlerden hiç birisine kendi cânib-i ilâhîsinden bir isim vererek o ism-i alem ile bu ismin mutazammın olduğu sıfat beynini cem' etmesi vâkı' olmadı. Bu lutf-i mahsûs, mahzâ cânib-i ilâhîsinden vâkı' olan inâyetten dolayı, ancak Zekeriyyâ (a.s.)a oldu. Zîrâ Zekeriyyâ (a.s.) "Yâ Rab kendi indinden bana bir velî bahşet!" (Meryem, 19/5) diye duâ etmiş ve Hakk'ın zikrini oğlunun zikri üzerine takdîm eylemiş idi. İşte bu sebeble Allah Teâlâ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى (Meryem, 19/7) ya'nî "İsmi Yahyâ olan gulâm ile sana müjde veririz" hitâbıyla ona ikrâm ve Yahyâ (a.s.)ı hibe ederek hâcetini kazâ eyledi. Nitekim Fir'avn'ın zevcesi olan Âsiye dahî "Bana kendi indinde cennette bir beyt ihsân et!" (Tahrîm, 66/11) kavlinde civâriyyet-i Hakk'ı, beyt üzerine takdîm etmiş idi. Zikr-i Hakk'ı, oğlunun zikri üzerine takdîm ettiği için, Hak Teâlâ Zekeriyyâ (a.s.)ın hâcetini öyle bir vech ile kazâ eyledi ki ona oğul verdi, ad dahi taktı. Ve ism-i alem olan bu ad ile Zekeriyyâ (a.s.)ın sıfatı olan "hayat" ma'nâsını dahi cem' etti. Binâenaleyh "Yahyâ" ismi, Zekeriyyâ (a.s.)ın "hayat" zikrini müş'irdir. Ve Zekeriyyâ (a.s.)ın zikri Yahyâ (a.s.) ile diridir.

Zîrâ Zekeriyyâ (a.s.) kendi akabinde zikrullâhın bakāsını ihtiyâr eyledi. Çünkü oğul babasının / sırrıdır. Böyle olunca "Bana vâris ola ve hânedân-ı Ya'kūb'a vâris ola" dedi (Meryem,

19/6). **Ve halbuki bunda onlar hakkında makām-ı zikrullahdan ve ona da'vetten gayri, mevrûs yoktur** (3).

Ya'nî Zekeriyyâ (a.s.)ın فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا (Meryem, 19/5) diye duâ etmesinin sebebi, kendinden sonra zikrullâhın bakāsını ihtiyâr etmesi idi. Evlâd babasının sırrı olduğu için kendisine ve hânedân-ı Ya'kūb'a vâris olacak bir oğul istedi. Halbuki enbiyâ (a.s.)ın zikrullah makāmından ve Hakk'a da'vetten başka mâl-i mevrûsleri yoktur. Zîrâ onlar vâris taleb edince kendilerinden sonra zikrullâhın bakāsına hizmet edecek ve ehl-i hicâbı Hakk'a da'vet eyleyecek bir veled isterler.

Ba'dehû onu, يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا (Meryem, 19/15) **kavliyle onun üzerine olan onun selâmından, onu mukaddem kıldığı şeyle müjdeledi. İmdi sıfat-ı hayâtı getirdi; ve o dahî onun ismidir. Ve selâmı ile ona i'lâm etti. Ve onun kelâmı doğrudur. O kelâm maktû'un-bihdir** (4).

•

Ya'nî ba'dehû Hak Teâlâ hazretleri, Yahyâ (a.s.) hakkında وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا (Meryem, 19/15) ya'nî "Doğduğu ve öldüğü ve diri olarak ba's olunduğu günde onun üzerine selâm oldu" kavliyle vasf-ı selâmeti beyân buyurarak onu kendi akrânı arasında mukaddem kıldığını Zekeriyyâ (a.s.)a tebşîr etti. Binâenaleyh Hak Teâlâ Yahyâ (a.s.)ı, kendisinin sıfat-ı zâtiyyesi olan "Hayat" ile vasf eyledi. Ve Yahyâ (a.s.)ın ismi, hem ism-i alem ve hem de sıfatı müş'ir olduğu / cihetle "hayat" sıfatı onun ismidir. Ve Hak Teâlâ nefsiyle Yahyâ üzerine selâm ettiğini Zekeriyyâ (a.s.)a berây-ı beşâret i'lâm eyledi. Binâenaleyh Yahyâ (a.s.)ın doğduğu günde, ya'nî enâniyyetle ihticâbı ve zuhûr-ı nefs sebebiyle Hak'tan bu'dü mûcib olan libâs-ı taayyüne büründüğü günde; ve öldüğü, ya'nî sıfât-ı nefsâniyyesi vücûd-i Hak'ta fânî olduğu günde; ve hayy olarak ba's olunduğu, ya'nî fenâ-fillâh makāmından sonra vücûd-i hakkānî ile bakāsının tahakkuku gününde Allah Teâlâ hazretlerinin onu selâmetle vasf etmesi Kelâm-ı Hak'la sâbittir. Ve Kelâm-ı Hak ise nass-ı kātı'dır. Onda kizb ve hatâ ihtimâli yoktur.

Ve eğer Rûh'un وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا (Meryem,

19/33) **kavli, ittihâdda ekmel ise, bu, ittihâd ve i'tikādda ekmel ve te'vîlât için erfa'dır** (5).

Ya'nî eğer i'tirâz sûretiyle denilecek olursa ki: "Hak Teâlâ Îsâ (a.s.)ın dahi evvelen ve âhiren selâmetini Kur'ân-ı Kerîm'de ihbâr buyurmuş olduğu halde, bu selâmın evvelen ve âhiren Yahyâ (a.s.)a mahsûs olması ve bu selâm ile onu akrânı üzerine takdîm etmesi nasıl sahîh olur?" Cevâben denilir ki: Eğer rûhullah olan Îsâ (a.s.)ın "Doğduğum ve öldüğüm ve diri olarak ba's olunduğum günde selâm benim üzerime olsun" (Meryem, 19/33) kavli ittihâdda ekmel ise, Yahyâ (a.s.)ın selâmı, ittihâd ve i'tikādda ekmel ve te'vîlât için dahi erfa'dır.

İttihâdda ekmel oluşu budur ki: Allah Teâlâ cenâb-ı Yahyâ'nın vücûd-i izâfîsinde olan nefsi üzerine selâm eder. Ve bu selâm kâffe-i vücûh-i ilâhiyyeyi câmi' olan hüviyyet-i mutlakadan vâkı' olmuş bir hitâbtır. Fakat Îsâ (a.s.)ın vücûd-i izâfîsinde ve mukayyedinde vâkı' olan kendi nefsine selâmı, vücûh-i ilâhiyyeden / bir vech-i hâs tarîkıyledir. Binâenaleyh kâffe-i vücûh-i ilâhiyyeyi câmi' olan hüviyyet-i mutlaka vechinden gelen selâm, bu vücûhdan bir vecihden sâdır olan selâmdan, ittihâdda ekmeldir. Şu kadar var ki selâm, Îsâ (a.s.)ın mazharından ve onun vücûd-i mukayyedinden nâzil olduğu için, ahadiyyet-i şuhûdunda, o hazretin kemâl-i temkîn üzere bulunduğu anlaşılıyor. Fakat bu selâm, Yahyâ (a.s.)ın mazharından ve onun vücûd-i müteayyininden sâdır olmadığı cihetle, o hazretin bu şuhûdda kemâl-i temekkünü müstedell değildir. Zîrâ fark mahsüstür.

İ'tikādda ekmel ve te'vîlât için erfa' oluşu dahi budur ki: Hakk'ın Yahyâ (a.s.) üzerine olan selâmı, onun Rabb'i olduğu ve hüviyyet-i mutlakası bulunduğu haysiyyetle vâkı' olduğundan hicâb-ı isneyniyyet ile muhtecib olan ehl-i nefs ve akāid-i mukayyede erbâbı indinde te'vîle muhtaç değildir. Onlar Yahyâ (a.s.)a Rabb'i tarafından selâm vâkı' olduğuna bilâ-te'vîl i'tikād ederler. Fakat Îsâ (a.s.)ın selâmı, te'vîle muhtaçtır. Çünkü cenâb-ı Îsâ, kurb-i nevâfil mertebesine göre, lisân-ı Hak'la kendi nefsi üzerine selâm eder. Veyâhut kurb-i ferâiz mertebesine göre, cenâb-ı Îsâ'nın mazhariyyetinde müteayyin olan Hak Teâlâ, lisân-ı Îsâ (a.s.) ile kendi nefsine selâm eder. Binâenaleyh akāid-i mukayyede erbâbı, te'vîl olunmadıkça bu kelâmı tasdîk etmezler. Şu halde Îsâ (a.s.)ın

nefsi üzerine selâmı, Rabb'i tarafından Yahyâ (a.s.) üzerine vâkı' olan selâm gibi i'tikād husûsunda ekmel ve te'vîlât için erfa' değildir. Velhâsıl birisine herkes i'tikād eder; ve te'vîlât onda merfû'dur. Diğerine ise i'tikād etmez; zîrâ te'vîlât merfû' değildir.

Zîrâ muhakkak Îsâ hakkında, kendisinde âdet münharık olan şey, ancak nutuktur. Böyle olunca Allah Teâlâ'nın onu tantîk ettiği bu zamanda, onun aklı mütemekkin ve mütekemmil oldu. Ve nutka kādir olan kimseye, her ne hâl üzerine olursa olsun, söylediği şeyde Yahyâ gibi meşhûdün-leh hilâfına olarak, sıdk lâzım değildir. Binâenaleyh Hakk'ın Yahyâ üzerine selâmı, bu vecihden inâyet-i ilâhiyyede vâkı' olan iltibâs için, Îsâ'nın nefsi üzerine olan selâmından erfa'dır. Her ne kadar karâin-i ahvâl, cenâb-ı Îsâ'nın beşik içinde vâlidesi Meryem'in berâetine delâlet ma'razında nutk ettiği vakit, bunda Allah Teâlâ'ya kurbuna ve onun sıdkına delâlet ederse de (6).

Ya'nî Îsâ (a.s.) hakkında hâriku'l-âde olarak vâkı' olan şey, beşik içinde iken onun tekellüm etmesidir. Zîrâ beşikteki çocuğun söz söylemesi âdeta muhâliftir. Ve söz söylemek için akılda kudret ve mükemmeliyet lâzımdır. Binâenaleyh Îsâ (a.s.)ın Hak tarafından intâkı zamânında onun aklı mütemekkin ve mütekemmil oldu. Ve nutk ister mu'cize gibi âdete muhâlif ve ister kelâm-ı bâliğ gibi âdete muvâfık olarak vâkı' olsun, nutka kādir olan kimseye sıdk lâzım değildir. Ya'nî her söz söyleyen kimsenin sözü doğru olmak lâzım gelmez. O söz nefs-i emre muvâfık olmayabilir. Fakat Yahyâ (a.s.) gibi meşhûdün-leh buna muhâliftir. Çünkü onun selâmetine şehâdet eden Hak'tır. Ve Îsâ (a.s.) ise kendi nefsine selâm etti. Bunun her ikisi dahi inâyet-i ilâhiyyedir. Fakat Hakk'ın Yahyâ (a.s.) üzerine olan selâmı, cenâb-ı Yahyâ hakkındaki inâyet-i ilâhiyyede vâkı' olan iltibâsı ref' eder. Zîrâ Hak kelâmında sâdıktır. Ve Hak söylediği vakit doğru söyler. / Fakat Îsâ (a.s.)ın kendi nefsi üzerine selâmı, onun hakkında olan inâyet-i ilâhiyyede vâkı' iltibâsı ref' etmek husûsunda Hakk'ın Yahyâ (a.s.)a olan selâmı gibi değildir. Çünkü her nâtıkın nutkunda sıdk lâzım gelmez. Her ne kadar karâin-i ahvâl o nutukta Îsâ (a.s.)ın Allah Teâlâ'ya kurbuna ve bu nu-

tukta sıdkına delâlet ederse de, ref'-i iltibâsda yine Hakk'ın cenâb-ı Yahyâ'ya olan selâmı akvâdır. Ve karâin-i ahvâl budur ki, Îsâ (a.s.) vâlidesi olan Hz. Meryem'in, münkirînin ona isnâd ettiği töhmet-i zinâdan berâetine delâlet ma'razında beşik içinde tekellüm etmesidir. Zîrâ hilâf-ı âdet bir mu'cizenin zuhûru bir lüzûma müsteniddir. O lüzûm ise, Hz. Meryem'in sübût-ı berâeti idi. Binâenaleyh cenâb-ı Îsâ vâlidesinin berâetine şehâdet için söylediği sözde- sâdıktır.

İmdi o, iki şâhidin birisidir. Ve diğeri kurumuş hurma ağacını tahrîkidir. İmdi Meryem Îsâ'yı nasıl zevc ve erkek olmaksızın ve mu'tâd olan cimâ'-ı örfî vukū' bulmaksızın doğurdu ise, fahl ve tezkîr olmaksızın, ter ü tâze hurma sukūt etti (7).

Ya'nî Îsâ (a.s.)ın beşik içinde tekellümü iki şâhidden birisidir. Ve diğer şâhid ise وَهُزِّى إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا (Meryem, 19/25) âyet-i kerîmesinde beyân buyrulduğu üzere, Hz. Meryem'in kuru hurma ağacını tahrîk etmesidir. / Ve kuru ağacın tahrîkini müteâkıb ter ü tâze hurma döküldü. Halbuki zürrâ' hurma ağacının erkeğini dişisine aşılamadıkça hurma vermez. Mutlaka mahsûl vermek için telkîh lâzımdır. İşte Hz. Meryem bâkire olduğu ve aslâ kendisine bir erkek takarrüb ederek herkesin bildiği cimâ'-ı mu'tâd vâkı' olmadığı halde nasıl ki Îsâ'yı doğurdu ise, hurma ağacı dahi bilâ-telkîh ve ancak tahrîk ile ter ü tâze hurma verdi. İşte bu da ikinci şâhiddir; ve Hz. Îsâ'nın sıdk-ı kelâmı hakkındaki karâindir.

Eğer bir nebî, benim âyetim ve mu'cizem "Bu duvarın tekellümüdür" dese, duvar nutk eylese ve nutkunda "Sen kâzibsin, resûlullah değilsin" dese, elbette âyet sahîh olur. Ve onunla muhakkak onun resûlullah olduğu sâbit bulunur idi; ve duvarın söylediği şeye iltifât olunmaz idi. İmdi vaktâki bu ihtimâl, beşik içinde olduğu halde, vâlidesinin ona işâreti ile olan kelâm-ı Îsâ'ya dâhil oldu, Yahyâ'nın selâmı bu vecihden erfa' oldu (8).

Ya'nî her söz söyleyenin sözü, doğru olmak lâzım gelmediği için,

eğer bir peygamber, ''İşte benim nübüvvetime / alâmetim, bu duvarın söz söylemesidir'' deyip de duvar dahi lisâna gelip söz söylese ve sözü dahi ''Sen yalancısın, resûlullah değilsin'' kelâmından ibâret bulunsa, elbette o alâmet sahîh olur. Ve duvarın söz söylemesiyle, onun resûlullah olduğu sâbit bulunur idi; ve duvarın ''Sen yalancısın, resûlullah değilsin'' sözüne iltifât olunmaz idi. Zîrâ nutka kudreti olan her nâtıkın sözü doğru olmak îcâb etmez. İşte vâlidesi olan Hz. Meryem'in işâreti ile, beşik içinde olduğu halde Îsâ (a.s.)dan sâdır olan kelâma dahi, ehl-i hicâba göre, bu ihtimâl dâhil olduğundan, Hakk'ın Yahyâ (a.s.)a olan selâmı, bu vecihden erfa' olur. Çünkü Hakk'ın kelâmına ve selâmına bu ihtimâl dâhil olmaz.

İmdi onun ''abdullah'' olduğunun mevzi'-i delâleti, onun hakkında ''ibnullah'' denilmesi eclindendir. Halbuki mücerred nutk ile delâlet fâriğ oldu. Zîrâ nübüvvetle kāil olan tâife-i uhrâ indinde o, abdullahdır. Ve beşik içinde ihbâr eylediği şeyin kâffesi müstakbelde zâhir olıncaya kadar, ziyâde olan şey, nazar-ı aklî indinde, ihtimâl hükmünde bâkî kaldı. Böyle olunca sen, işâret olunan şeyi tahkîk et! (9).

/Ya'nî onun ''abdullah'' olduğu hakkındaki mevzi'-i delâlet mu'teberdir. Çünkü Îsâ (a.s.)ın اَنِّی عَبْدُ اللّٰهِ (Meryem, 19/30) kavlinden herkesin ''abdullah'' olmadığı ma'nâsı tavazzuh eder. Zîrâ insanların çoğu ''abdü'n-nefs'' ve binnetîce ''abdü'd-dünyâ'' ve ''abdü'd-dînâr'' ve ''abdü'z-zevce'' olur. Ve kısm-ı kesîri dahî ''abdü'l-Hâdî'' ve ''abdü'r-Rezzâk'' ve sâire gibi bir ism-i hâssın abdiyyetiyle mümtâz bulunur. Halbuki ''abdullah'' ancak kendi ve onun mülkü Hak Teâlâ hazretlerinin mülkü olan kimsedir. Ya'nî ''abdullah'' cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' olan zât-ı saâdet-simâttır. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimiz buyururlar:

دست او را حق چو دست خویش خواند تا ید الله فوق ایدیهم براند

Tercüme ve izâh: ''Hak mâdemki onun eline kendi eli ta'bîr buyurdu, يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ (Feth, 48/10) âyet-i kerîmesinin mefhûm-i münîfine kadar sürdü, götürdü.'' Ya'nî hadîs-i kudsîde كنت له يدا buyurdu. Ve

Kur'ân-ı Kerîm'de dahi "Allâh'ın eli onların ellerinin fevkındedir" (Feth, 48/10) dedi. Binâenaleyh bakā-billah mertebesinde bulunan evliyâullâhın eli herkesin elinin fevkında olur, zîrâ Hakk'ın yedidir.

Binâenaleyh Hakk'ın sıfatını hâiz olmak her bir insanın kârı değildir. İşte Îsâ (a.s.)ın beşik içinde iken söylediği إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا (Meryem, 19/30) ya'nî "Muhakkak ben Allâh'ın kuluyum; bana kitab verdi ve beni peygamber kıldı" kavli, Îsâ (a.s.) hakkında "Allâh'ın oğludur" diyen Nasârâ'nın kelâmı mukābilinde vâkı' olduğu için, kendisinin "ibnullah" olması hayâlini ref' etti. Ve vâlide-i muhteremesinin zinâdan tahâretini isbât eyledi. Ve mücerred nutk ile, onun "abdullah" olması üzerine delâlet tamâm ve sahîh oldu. Ve Hz. Îsâ (a.s.), ümmetinden kendisinin nübüvvetine kāil olan ehl-i Habeş gibi / diğer bir tâife nezdinde muhakkak "abdullah"dır, Allâh'ın oğlu değildir. Ve nazar-ı aklî indinde her nutk eden kimsenin kelâmı, doğru olmak lâzım gelmediği cihetle, Hz. Îsâ'nın beşik içindeki إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ (Meryem, 19/30) kelâmından, "abdullah" ma'nâsı üzerine ziyâde olan nutku müstakbelde nübüvvetle meb'ûs oluncaya kadar, sıdk ve kizbe ihtimâl hükmünde bâkî kaldı. Vaktâki nübüvvetle ba's olundu, beşik içinde ne söylemiş ise, hepsinin sıdkı zâhir olduğu cihetle bu hükm-i ihtimâl dahi mündefi' oldu.

İmdi sen bu fass-ı münîfte beyan buyrulan maârifi tahkîk et ve iyi anla! Ve Yahyâ (a.s.)ın Îsâ (a.s.) üzerine tafzîl edilmiş olduğunu tahayyül etme! Ve Îsâ (a.s.)ın kendi nefsine olan selâmı ile, Yahyâ (a.s.) üzerine olan Hakk'ın selâmı arasındaki farkı ayn-i basîretle müşâhede et! Ve akāid-i mukayyede erbâbı indinde hangisinin muhtâc-ı te'vîl olduğunu ve hangisinin olmadığını bil!

İntihâ: 11 Mayıs 333 ve 5 Receb 335 yevm-i cum'a sâat-i ezânî 2.

E K L E R

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله تعالى والصلاة والسلام على سيدنا محمد النبي الأمي وعلى آله وأصحابه أجمعين

عيسى عليه السلام ولادته ووفاته عقيده اوزره بر طاقم افكار واعتقادات مخالفه

موجود اولمغله كه طائفه كذى ذهاب وطنى تأييد ايجون بر طاقم دسيسه ايراد

ايده وبالنتيجه مخالفت دوام ايدوب طورور . بو مخالفى اسكت ايدرك

اتباع امنيه ، توفيقات الهيه وبالاستعانه عقل سليم وفهم صحيح اصحابنه عطاءً

بو مطلبى رسالة ما يمس مناسب كوردم . مهما يكن فكر صحيح وقول سديد اصحابه

بويسون .

معلوم اولسون كه عيسى عليه السلام حقنده آيات قرآنيه نك سياقنه نظرًا بر شبهه يوق

اولسون وتوفى ايجون ، وجوده مراتبى وكيفيت مراتبه نك اختلافى

بيلمك لازمدر . اكر بونلر بيلنمزسه ، اطلاع سائر كيفيات قابل اولمه

ودرك حكمى كيفيه قياس ايدلك صوتيله عقول حيرته قالير . وبو حيرته ،

الحاد وتعطيل اولديغى ايجون ، حيرت سدنه اولور . ايشته بونى حيرتدن

عقول وافكاري وادئ ضلالته سوروكلر . وجوده مراتب واطلاق

حقنده كى قضيه نك اعطاسنه بو رساله نك فهمى مساعد اولور . اهو حقيقة

بوكا (حضرات خمسه) دخى دير مطبوع وغير مطبوع رجوعه آثار وده ايضاح

Hz. Meryem ve Îsâ'ya Dâir Risâle'nin A. Avni Bey'in el yazısı ile ilk sayfası

بسم الله الرحمن الرحيم

HZ.MERYEM VE ÎSÂ'YA DÂİR RİSÂLE

El-hamdülillâhi Rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü ve's-selâmü alâ Seyyidinâ Muhammedin-nebiyyi'l-ümmiyyi ve alâ âlihî ve ashâbihî ecmaîn.

Îsâ (aleyhi's-selâm)ın velâdet ve vefâtı hakkında ötedenberi birtakım efkâr ve itikādât-ı mütehâlife mevcûd olup, her tâife kendi zehâb ve zannını te'yîd için birtakım deliller îrâd eder. Ve bi'n-netîce yine muhâlefet devâm edip durur. Bu muhâlefeti esâsından kal' etmek ümniyyesiyle, tevfîkāt-ı ilâhiyyeden bi'l-istiâne, akl-i selîm ve fehm-i sahîh ashâbına hitâben bu husûsta bir risâle yazmayı münâsib gördüm. Cenâb-ı Hak fikr-i sahîh ve kavl-i sedîd ihsân buyursun!

Ma'lûm olsun ki: Îsa (a.s.) hakkındaki âyât-ı kur'âniyyenin maânî-i münîfesine bir nebzecik olsun vukūf için, ''vücûdun merâtibi''ni ve her mertebenin ahkâmını bilmek lâzımdır. Eğer bunlar bilinmezse, ahkâm-ı merâtib yekdîğerine karıştırılmak ve birinin hükmü diğerine kıyâs edilmek sûretiyle ukūl hayrette kalır. Ve bu hayret cehilden mütevellid olduğu için, hayret-i mezmûme olur. İşte bu gibi hayretlerdir ki, ukūl ve efkârı vâdî-i dalâlete sürükler. Vücûdun merâtib ve ahkâmı hakkındaki tafsîlâtın i'tâsına bu risâlenin hacmi müsâid değildir. Ehl-i hakîkat buna ''Hazarât-ı hamse'' dahi derler. Matbû' ve gayr-i matbû' birçok âsârda îzâh / edilmiştir. Bu risâle kāriîn-i kirâm tarafından bunların bilindiği farzıyla yazıldı.

Mukaddime

İçinde bulunduğumuz ''hazret-i şehâdet'' vücûdun cemî'-i merâtibini câmi' bir hazret olup, ancak bir Zâhir'in mazharıdır. Bu mertebede zâhir olan bir şey, havâss-i hamse ile mahsüstür. Bu mertebenin fevkinde olan ''mertebe-i misâl'', ki ona ''hayâl-i mutlak'' dahi derler, havâss-i hamsenin kâffesiyle mahsüs değildir. Ve ''hayâl'' iki kısımdır; biri munfasıl ve diğeri muttasıldır.

"Hayâl-i muttasıl" insanın vücûdundaki hayâldir, rü'yâda görülen suver-i hayâliyye gibi. Zîrâ bir kimsenin gördüğü rü'yâyı, yanındaki göremez; onun hayâli başka, bununki başkadır. "Hayâl-i munfasıl" âyînede, mücellâ olan şeylerde olan sûret gibi ki, bu hayâl, hazret-i şehâdette kuvve-i bâsıra ile mahsüs olmakla berâber, kuvve-i lâmise ile mahsüs değildir. Zîrâ âyînedeki sûreti el ile tutmak kābil değildir. Ve râînin vücûdundan ayrı olduğu için herkes görebilir.

Şerîatte "melâike-i kirâm" ta'bîr olunan ervâh, Zât-ı ulûhiyyetin kuvâsından ibâret olup, sıfat-ı Kudret'in mezâhiridirler. Ve bunlar mertebe-i hayâlde râînin hâl ve şânına göre suver-i muhtelife ile temessül edebilirler. Zîrâ kuvânın iktizâ-yı zâtîleri budur. Zât-ı ulûhiyyetin kuvâ-yı külliyyesi dörttür ki, bunlar da Cebrâil, Mîkâil, İsrâfîl, Azrâîl (aleyhimü's-selâm)dır.

Cenâb-ı Cibrîl, ism-i Hâdî hazretinden âlem-i sûrete/inzâl-i maânîye me'mûrdur; ve bu hâsıyyeti ile cemî'-i avâlimi muhîttir. Onun vücûh-ı te'sîrâtı kendisinin birer "kanad"ıdır. Şu halde onun lâ-yuad ve lâ-yuhsâ kanatları vardır; ve âlem-i gaybdan ferd-i mühtedîye nâzil olan maânî, onun vücûh-ı tesîrâtından bir vech ile vâki' olur.

Melâike-i kirâm "âlem-i hayâl"de mütemessilen zâhir oldukları vakit, râî ile muhâtaba ederler; ve hayâl ile mükâleme ve muhâtaba vâki' olduğuna, rüyâ bir şâhid-i beliğdir. Her bir ferd-i insânînin vücûdu, cemî'-i merâtib-i vücûdu câmi' oldukları halde, nâkısıyyetleri ve âlem-i şehâdetin ahkâmında istiğrâkları hasebiyle herbir mertebenin ahkâmı kendilerinden zâhir olamaz. Onlar hâlen kendi nefislerinden ve kendi şerâfet ve kerâmetinden gâfil olduklarından, yalnız zevk-i şuhûdî ile bildikleri bu kesîf olan mertebe-i şehâdetten başka bir mertebenin ahkâmını bilmezler. Fakat "insân-ı kâmil" cemî'-i merâtibi zevk-i şuhûdî ile bildiği ve her bir mertebeyi câmi' olduğu için, kendisi bu âlem-i kesâfette iken, her istediği mertebeye dâhil ve o mertebenin ahkâmiyle âmil olabilir. Cenâb-ı Meryem (radiyallahu anhâ) hakkında, (S.a.v.) Efendimiz

كمل من الرجال كثير و لم يكمل من النساء الا مريم بنت عمران و خديجة بنت خويلد
و فاطمة بنت محمد و آسية امرأة فرعون

ya'nî "Erkeklerden birçokları kemâle erdi; ve kadınlardan ancak Ümrân'ın kızı Meryem ve Huveylid'in kızı Hadîce ve Muhammed (s.a.v.)in

kızı Fâtıma ve Fir'avn'ın zevcesi Âsiye kemâle vâsıl oldu (radıyallâhu anhünne)'' hadîs-i şerîfiyle kemâline işâret buyurmuş / olduklarından, onun ricâle mahsûs olan kemâlât ile muttasıf olduğuna şüphe yoktur. Binâenaleyh cenâb-ı Meryem, merâtib-i vücûdun hiçbirinden ihticâb etmiyecek bir isti'dâdı hâiz idi. Bu mukaddime ma'lûm olduktan sonra maksada şürû' edelim.

FASIL I

Hz. Meryem'in sûret-i hamli:

Hak Teâlâ hazretleri sûre-i Âl-i İmrân'da buyururlar ki: إِذْ قَالَتِ الْمَلاَئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلاً وَمِنْ الصَّالِحِينَ (Âl-i İmrân, 3/45) Ya'nî ''Vaktâki melâike dedi ki: Yâ Meryem, muhakkak Allah Teâlâ seni kendisinden sâdır olan bir kelime ile tebşîr eder ki, dünyâda ve âhirette vecîh ve mukarreblerden olduğu halde onun ismi Îsâ b. Meryem'dir; ve nâsa beşikte ve kehl hâlinde söyler ve sâlihlerdendir.''

Yine Hz. Meryem'den naklen Hak Teâlâ buyurur: قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ (Âl-i İmrân, 3/47) Ya'nî ''Hz. Meryem dedi: Yâ Rabbi, bana beşer temâs etmediği halde benim oğlum nasıl olur?'' قَالَ كَذَلِكِ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (Âl-i İmrân 3/47) Ya'nî Allah Teâlâ Meryem'in bâtınından hitâb edip buyurdu ki: ''Allah Teâlâ bir emri kazâ ettikde, böylece dilediği şeyi yaratır; imdi o şeye ''Ol!'' der, olur.'' / Bu âyet-i kerîmede Îsâ (a.s.)ın zuhûru kable'l-haml Hz. Meryem'e tebşîr buyrulduğu ve Hz. Meryem'in istiğrâbı üzerine Hak Teâlâ hazretleri tarafından -ki cemî'-i eşyânın ve Hz. Meryem'in hüviyyetidir- bî-harf ve savt onun bâtınına hitâb buyurulup, ilm-i Hak'ta sâbit olan şeyin, lisân-ı isti'dâd ile zuhûru taleb etmesi üzerine, o şeyin zuhûruna Hakk'ın irâdesi taalluk ettikde, ona ''Kün!'' (Ol!) emriyle hitâb edip, o şeyin merâtib-i vücûdda zâhir olacağı beyân buyrulmuştur. Bu mesele sırr-ı kadere taalluk eder. Hz. Meryem'in insân-ı kâmil olduğu halde: أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ (Âl-i İmrân, 3/47) kavliyle istiğrâbı, kudret-i ilâhiyyeden şübheyi mutazammın olmayıp, İbrâhîm (a.s.)ın: رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى (Bakara, 2/260) ya'nî ''Yâ Rabbi, sen ölüyü nasıl

dirilttiğini bana göster!''. Ve Hz. Üzeyr'in: اِنّٰى يُحْيِى هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا (Bakara, 2/259) ya'nî ''Allah Teâlâ onları öldürdükten sonra nasıl diriltir!'' Ve Zekeriyyâ (a.s.)ın: اَنّٰى يَكُونُ لِى غُلٰامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِى عَاقِرًا (Meryem, 19/8) ya'nî ''Zevcem kısır olduğu halde benim oğlum nasıl olur?'' kavillerinin nazîri ve makdûrun zevk-i müşâhede ile zuhûrunu taleb etmektir. Zîrâ avâmm-ı mü'minîn îmân ile iktifâ ederlerse de, kâmiller muâyene taleb ederler. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) **Mesnevî-i Şerîf**'lerinde buyururlar:

هر كه محراب نمازش كشت عين سوى ايمان رفتنش ميدان تو شين

Tercüme: ''Her kimin mihrâb-ı namazı 'în [ayn] oldu ise, onun îman tarafına gitmesini şîn [şeyn] bil!'' /

İmdi sırr-ı kader budur ki, a'yân-ı sâbiteden her bir aynın vücûdda, zâten ve sıfaten ve fiilen, kābiliyyet-i asliyyesinin ve isti'dâd-ı zâtîsinin husûsiyyeti mikdârınca zuhûru keyfiyetinden ibârettir. Sırr-ı kaderin sırrı dahi budur ki, a'yân-ı sâbite zât-ı ulûhiyyetten gayri olarak hâriçte zâhir olan umûrdan değildirler; belki Hak Teâlâ hazretlerinin niseb ve şuûnât-ı zâtiyyesinin sûretleridir. Hak Teâlâ'nın niseb ve şuûnât-ı zâtiyyesi ise, ezelen ve ebeden tağayyür ve tebeddülden mukaddes ve münezzehtir. Binâenaleyh a'yân-ı sâbite dahi mümteniu't-tağayyürdürler. A'yân-ı sâbite esmâ-i ilâhiyye-i bî-nihâyeden herbirinin birer sûret-i ilmiyyelerinden ibâret olup, onlar bi-hasebi-isti'dâdâtihim vücûd-ı hâricî talebindedir. Hz. Meryem'in mazhar olduğu isim ve onun zılli olan ayn-ı sâbitesi, bu tarz-ı hamli iktizâ ettiği gibi, Îsâ (a.s.) dahi ism-i Bâtın'ın mazharı olduğundan vücûd-ı hâricîde zuhûr ve bürûzu ve ondan tağayyübü bu ismin ahkâmı dâiresinde vâki' olmak îcab etmiştir. Ve böyle olmak onda ayn-ı sâbitesinin iktizâ-yı zâtîsidir. Melâike tarafından müjdelenen veledin, âtîde bir zevc-i sâlih ile kendisinin tezevvücü sebebiyle hâsıl olmayacağını, اِسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ (Âl-i İmrân, 3/45) kavlinden anladı. Zîrâ veled, pederine izâfe olunmak îcâb ettiği halde, vâlidesine izâfe edildi. Onun için Hz. Meryem: وَلَمْ يَمْسَسْنِى بَشَرٌ (Âli İmrân, 3/47) kavlini kāil oldu. Ve Hakk'ın a'yân-ı sâbitenin kābiliyyet ve isti'dâdât-ı zâtiyyelerinde ''şey''e murâd-ı ilâhiyyesinin taalluku kat'î olduğunu ve onun vücûd-ı hâricîde adem-i zuhûru mümkün olmadığını beyân buyurmasına karşı, cenâb-ı Meryem zuhûr-ı meşiyyete müterak-

kıb oldu. Hükm-i küllî-i icmâlîden ibaret olan kazâ-yı ilâhînin vakt-i tafsîl ve zuhûru geldi, ki bu "kader"den ibârettir; ve Hak Teâlâ buna: وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلاَّ عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلاَّ بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ (Hicr, 15/2) âyet-i kerîmesinde işâret buyurur; ve kaderin mahall-i zuhûru ancak âlem-i süflî olan "hazret-i şehâdet"tir. İşte bu kazânın vakt-i tafsîli geldikde, sûre-i Meryem'de vâki' فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا (Meryem, 19/17) ya'nî "Biz ona rûhumuzu gönderdik, ona beşer-i seviyy olarak mütemessil oldu" âyet-i kerîmesinde beyân buyrulduğu üzere, âlem-i sûret olan âlem-i kevne inzâl-i maânîye me'mûr olan hazret-i Cibrîl vücûh-ı te'sirâtından bir vech ile ma'nâ-yı Îsevî'yi hâmilen Hz. Meryem'e zâhir oldu ki, bu da onun beşer-i seviyy olarak ona temessülünden ibârettir.

İmdi Rûhu'l-Emîn, ırmakta gusl etmek üzere üryân olan Hz. Meryem'e güzel bir delikanlı sûretinde zâhir olduğu vakit, mukaddemâ vâki' olan tebşîr-i melâikeyi ve hitâb-ı ilâhîyi tezekkür edemeyip munkabız oldu. Zîrâ mertebe-i beşeriyyet o dakîkada bunları tezekküre bir hicâb oldu. Çünkü cenâb-ı Meryem cesed-i unsurî sâhibi bir delikanlının kendisine tecâvüz kasdıyla geldiğini tahayyül etti. Ve bir mahall-i mahfîde üryân olan bir genç kadının, o hâlini gören bir delikanlının bilâ-pervâ o kadına teveccühü âlem-i tabîatte mahall-i sâibedir.

Binâenaleyh bir veliyye-i afîfe olan Hz. Meryem, nikâh-ı şer'î olmaksızın vâki' olacak mukārenetin aklen ve şer'an câiz olmayan umûrdan olduğunu bildiği cihetle, Allah Teâlâ'nın kendisini bu delikanlının elinden kurtarması için kuvâ-yı zâhire ve bâtınesini cem' ederek Allah Teâlâ'ya sığındı ve إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَٰنِ مِنْكَ (Meryem, 19/8) ya'nî "Ben senden Rahmân'a sığınırım" dedi. Havf-ı zinâ/hasebiyle Hz. Meryem'de hâsıl olan inkıbâzın def'i için Hz. Cibrîl ona: إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا (Meryem, 19/19) ya'nî "Ben ancak Rabb'inin resûlüyüm; sana ednâs-ı tabîiyyeden pâk ve tâhir bir erkek evlâd bahş etmek için geldim" deyince, kabzı basta mübeddel ve sadrı münşerih oldu. Ve evvelce kendisine tebşîr olunan Mesîh Îsâ ibn Meryem'in zuhûru ve ma'nânın âlem-i sûrette tahakkuku ânı geldiğini anladı; ve beşer sûretinde zâhir olan şahsın melek olduğunu bildi.

İşte Cenâb-ı Meryem'in bu inbisât ve inşirâhı esnâsında Hz. Cibrîl-i mütemessil ona nefh edip, ma'nâ-yı Îsevî'yi ilkā eyledi. Eğer havf ve inkıbâz zamânında nefh edeydi, Îsâ (a.s.) öyle bir şenîu'l-hilka bir

vasf ile çıkardı ki, hiçbir kimse sûretinin çirkinliğinden dolayı onunla sohbet ve müvânesete tâkat getiremeyip kendisinden kaçardı. Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) bu hakîkati böylece *Fusûsu'l-Hikem*'de *Fass-ı Îsevî*'de beyân buyurur. *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin 188. bâbında şöyle buyururlar: "İnde'l-cimâ' kadın bir sûrete nazar ettikde veyâhut inde'l-vikâ' ve'l-inzâl erkek bir sûreti tahayyül eyledikde, çocuk tahayyül olunun sûretin hulku üzerine olur. Bunun için hükemâ, inde'l-cimâ' erkek ile kadın o sûrete nazar etmek üzere, emâkinde ekâbir-i hükemâdan fuzalânın sûretlerini tasvîr ile emr ederler. Zîrâ hayâlde muntabı' olan şey tabîatte tesîr eder. İmdi o sûret üzerine olan bu kuvve-i hayâliyye/ mâ'-dan tekevvün eden veledde zâhir olur. Ve bu, ilm-i tabîatte bir sırr-ı acîbdir!"

İmdi cenâb-ı Meryem'in hamli, ba'zı kimselerin zâhib oldukları gibi beşer-i seviyy sûretinde olan Hz. Cibrîl'in ona şekl-i ma'hûd üzere vâki' olan mukâreneti sûretiyle değildir. Bu zehâb sırf ma'rifet-i ilâhiyyede noksandan münbaisdir. Zîrâ Hak Teâlâ Meryem hakkında اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا (Enbiyâ, 21/91) buyurur.

İmdi Hz. Meryem'e hâl-i inbisâtında vâki' olan nefh üzerinde onda şehvet sârî ve ihtilâma müşâbih bir hal içinde inzâl vâki' oldu. Âyet-i kerîmede اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا dan sonra, فَنَفَخْنَا فِيهِ buyrulması, nefhin ferci tarafına vâki' olduğunu tefhîm eder. Maahâzâ bunda da ihtilâf olup, ba'zı müfessirîn "Gömleğinin yakasından içine doğru üfürüldüğünü" beyân ederler. Velâkin gusl edeceği bir anda bir kadının üzerinde gömlek bulunamıyacağı derkâr olduğundan, karîne-i hâl bu zehâbı nefy eder. Ve bu halde de nefhin cânib-i ferce vâki' olduğu anlaşılır. İşte cenâb-ı Meryem bu nefh üzerine vâki' olan inzâl ile sûret-i Îsevî'yeyi hâmil oldu. Böyle olunca cism-i Îsâ, Meryem tarafına nazaran mâ'-i muhakkaktan, ve Cibrîl tarafına nazaran, onun nefhinin rutûbetinde mündemic olan mâ'-i mütevehhemden mahlûk oldu. Çünkü Hz. Meryem'in hîn-i inzâlinde vücûdundan fercine seyelân eden su, onun vücûd-ı unsurîsi hasebiyle cârî olan bir mâ'-i muhakkak idi. Zîrâ âlem-i kesîf-i şehâdetin mâfevkı olan merâtibdeki suver, bu âleme / nüzûl etmedikçe tahakkuk-i kâmil vâki' olmaz. Hz. Cibrîl ise beşer sûretinde mütemessil olan rûh olduğundan, bu âlem-i kesâfette tahakkuk etmiş bir sûret değildi. Belki onun sûreti âlem-i hayâlde mütemessil bir sûret-i müte-

vehhem idi; ve o sûrete müteallik olan ahvâl ve şuûnâtın kâffesi mütevehhem bulunduğundan, onun nefhinin rutûbetinde mündemic su rüknünden bulunan şey dahi mütevehhem idi. Ya'nî Hz. Cibrîl sûret-i mütemessilesinden nefesini hârice çıkarmak sûretiyle ''hoh'' dedi; cism-i hayvânîde olan bu gibi nefhde su rüknünden olan ba'zı mevâdd mevcûddur. Zîrâ nefes-i hayvânî râtıbdır; ve nefeste su rüknünden olan mevâdd-ı asliyye müvellidü'l-mâ' ile müvellidü'l-humûzadır.

İmdi beşer sûretinde mütemessil olan cenâb-ı Cibrîl'in ihrâc ettiği bu nefesin rutûbetinde de ba'zı mevâdd mevcûd idi ki, o mevâdd, cenâb-ı Meryem'in vücûduna sârî olup, onda şehvet tahrîk etti. Fakat Hz. Cibrîl'in sûret-i beşeriyyesi gibi nefhi ve bu nefhin rutûbeti ve onda mündemic rükn-i mâ'dan müvellidü'l-mâ' ile müvellidü'l-humûza dahi mütevehhem idi. İşte bu sebeble cism-i Îsâ, mâ'-i muhakkak ile mâ'-i mütevehhemden tekevvün etti. Bu nev'-i insânîde tekvîn ve halk-ı ilâhî, ancak hükm-i mu'tâd üzere beşer sûretinde vâki' olmak için, Îsâ (a.s.), vâlidesi beşer sûretinde olduğu ve Hz. Cibrîl beşer sûretinde temessül etmiş bulunduğu cihetle, ''Rûhullah'' olduğu halde, beşer sûretinde musavver olarak meydân-ı zuhûra geldi.

Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) *Fass-ı Îsevî*'nın ibtidâsında şöyle buyururlar:

عن ماء مريم او عن نفخ جبرين — فى صورة البشر الموجود من طين
تكون الروح فى ذات مطهرة — من الطبيعة تدعوها بسجين
لاجل ذلك قد طالت اقامته — فيها فزاد على الف بتعيين
روح من الله لا غيره فلذا — احيى الموات وانشى الطير من طين
حتى يصح له من ربه نسب اليه — به يؤثر فى العالى و فى الدون
الله طهره جسما و نزهه — روحا وصيره مثلا بتكوين

Tercüme: ''Rûh ya mâ'-i Meryem'den veyâ Cibrîl'in nefhinden, tıynden mevcûd olan beşer sûretinde ''siccîn''tesmiye ettiğin tabîatten, zât-ı mutahharada tekevvün etti. Bu ecilden onda ikāmeti uzadı; taayyün ile binden ziyâde oldu. Allah'dan rûhtur; onun gayri değildir. Bunun için emvâtı ihyâ eyledi ve çamurdan kuş inşâ etti; tâ ki onun için Rabb'inden niseb sahîh ola. Onunla âlîde ve dûnda te'sir eyliye. Allah Teâlâ onu cismen tathîr ve rûhen tenzîh eyledi ve tekvîn sebebiyle onu misl kıldı.''

Bu ebyât-ı şerîfenin şerhi uzundur. Tafsîlini isteyenler *Fusûsu'l-Hikem*'de *Fass-ı Îsevî* şerhlerine mürâcaat buyursunlar.

İmdi cenâb-ı Cibrîl, rusül-i kirâma vahy-i ilâhî naklettiği gibi, "Kelimetullah" olan cenâb-ı / Îsâ'yı da, nefhi ile öylece Hz. Meryem'e nakleyledi. Nitekim âyet-i kerîmede Hak Teâlâ: وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ (Nisâ, 4/171) ya'nî "Meryem'e ilkā eylediği O'nun kelimesidir ve O'nun cânibinden bir rûhtur" buyurdu. Ve Hz. Cibrîl'in bu nakli Resûl (a.s.)ın kelâmullâhı ümmetine nakletmesine benzer. Zîrâ Hz. Cibrîl ma'nâyı sûrete inzâl eden resûldür; ve Resûl (a.s.) dahi kezâlik ma'nâyı hurûf ve zurûf kisvesine nakleder. Nitekim ma'nâdan ibâret olan bâlâdaki kavli hurûf ve zurûf kisvesine giydirip bizlere nakletti. Ve her bir kelime delâlet eylediği ma'nânın o sûretle taayyününden başka bir şey değildir. Ma'nâ o sûretin rûhudur. Şu halde cism-i Îsâ bu âlemde zâhir olan Allah Teâlâ'nın kelimelerinden bir kelimedir; ve onun delâlet ettiği ma'nâ, rûh-i İsevî'dir ki, o da onun Rabb-i hâssı olan ism-i Bâtın'dır. Gerçi Îsâ (a.s.) insân-ı kâmil olmak hasebiyle "Allah" ism-i câmi'inin mazharı ise de, bu ism-i câmi'in tahtında bulunan kâffe-i esmânın ahkâmı onda i'tidâl üzere zâhir değildir. Nitekim âtîde îzâh edileceği üzere sûret-i tevellüdü ve yahûdîler tarafından vâki' olan sû-i kasd üzerine tağayyübü i'tidâlden baîddir. Ve kâffe-i esmâ-i ilâhiyyenin i'tidâl üzere zuhûru, ancak hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'e mahsûstur.

F A S I L II

Îsâ (a.s.)ın sûret-i vilâdeti:

Kur'ân-ı Kerîm'de sûre-i Meryem'de buyrulur: فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا (Meryem, 19/22) / ya'nî "Meryem nefh-i Cibrîl'den hâmile oldu. O haml sebebiyle bir mekân-ı baîde gidip uzlet etti." Cenâb-ı Meryem'in müddet-i hamlinde ve vaz'ında müfessirler ihtilâf ederler. Bâ'zıları haml ve vilâdet bir anda vâki' oldu; ve ba'zıları da nisvân-ı sâirenin haml ve vaz'ı gibi âdet-i câriye üzere vâki' oldu derler. Fakat âyet-i kerîmeden müstefâd olan, sûret-i vilâdetin sâat-i vâhidede olmadığı anlaşılır. Zîrâ cenâb-ı Meryem'in hamlden sonra aksâ-yı umrândan baîd olan bir

mekâna gitmesi az çok bir vakte muhtaçtır. Meğer ki taht-ı Belkıs'ın huzûr-ı Süleyman (a.s.)da vücûdu gibi îcâd ve i'dâm sûretiyle ola. Halbuki âyet-i kerîmede buna dâir bir remiz ve işâret yoktur. Bilakis baîd olan mekâna gittiği zikr olunduktan sonra فَاَجَاءَهَا الْمَخَاضُ اِلَى جِذْعِ النَّخْلَةِ (Meryem, 19/23) ya'nî "Ağrısının tutması cenâb-ı Meryem'i hurma ağacına ilcâ etti" buyrulması, bâde'l-haml sâir nisvân gibi âdet-i câriye üzerine doğurduğuna delîldir. Zîrâ doğuracağı vakit bir kadının ağrısı tutmak âdet-i câriyedendir. Nitekim haml ânında âdet-i câriye üzerine vücûdunda şehvet hissetmiş idi. İmdi o veliyye-i afîfe bu ibtilâ-yı ilâhî üzerine ta'n-ı cühhâlden havfen/ve istihyâen zâhirde pek garip kalmış ve refâkat-i seniyyelerinde bir ebe bile bulunamamış idi. Ve şiddet-i hüzünlerinden: "Ne olaydı bu hâlimin vukūundan evvel ölüp yok olaydım; ve nâmım ve şânım unutulmuş bir halde olaydı" (Meryem, 19/23) buyurdu. Onların bu kavli kazâ-yı ilâhîye i'tirâz değildir. Belki (s.a.v.) Efendimizin cihet-i velâyetleriyle buyurdukları* يا ليت لم يخلق محمدا رب محمد kabîlinden olup, âlem-i kesret ve kesâfetin ahkâmından âlem-i vahdete tahassürdür ki, her velînin hâlinden ibârettir.

فَنَادَاهَا مِنْ تَحْتِهَا اَلاَّ تَحْزَنِى قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا وَهُزِّى اِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا فَكُلِى وَاشْرَبِى وَقَرِّى عَيْنًا ... فَلَنْ اُكَلِّمَ الْيَوْمَ اِنْسِيًّا (Meryem, 19/24-26)

Ya'nî "Velîd olan cenâb-ı İsâ vâlidesi olan Meryem'e onun altından nidâ etti ki: Ey anacağım mahzûn olma! Rabb'in muhakkak senin altında bir ırmak cârî kıldı; ve hurmanın sâkını salla ki, sana tâze hurma düşsün; hurmadan ye, altında cereyân eden ırmaktan iç ve gözü aydın ol! Eğer beşerden bir kimseyi görürsen Rahmân için bir savm nezrettim, bugün hiçbir insana söz söylemiyeceğim de!"

Bu âyet-i kur'âniyyeye nazaran Îsâ (a.s.)ın vilâdeti zamânında, evvelâ Îsâ (a.s.)ın / altından, ya'nî uzv-i ma'hûdundan vâlidesine hitâbı ve onu tesliyesi, sâniyen cenâb-ı Meryem'in bastığı arzdan su nebeânı, sâlisen kuru hurma ağacından vakitsiz tâze hurma düşmesi gibi havârık zuhûr etmiştir. Bu havârık üzerine mütesellî olan cenâb-ı Meryem'in hüzün ve kabzını mübeddil sürûr ve neşât olmakla nâstan pervâsı kalmamış ve kendi emrini gassâl yedinde meyyit gibi kâmilen yed-i Hakk'a

* "Keşki Muhammed'in Rabb'i Muhammed'i yaratmayaydı!"

tefvîz buyurmuş ve veled-i necîbi ile berâber taallukātının nezdinde gelmiştir. Nitekim âyet-i kerîmede buyrulur: فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا يَا أُخْتَ هَٰرُونَ مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا (Meryem, 19/27-28) Ya'nî "Veledini kucağına almış olduğu halde kavminin nezdine geldi. Kavmi dediler ki: yâ Meryem sen hiç görülmedik bir münker ile geldin. Ey Hârûn'un hemşîresi, baban fenâ adam değildi ve anan da fâhişe değildi."

فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا (Meryem, 19/29) Ya'nî "Cenâb-ı Meryem Hz. Îsa'ya işâret etti. Kavmi:, Beşik içinde olan sabî nasıl söz söyler dediler". Vâlidesini tesliye eden Hz. Îsâ dedi:

قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَمَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا وَبَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا

(Meryem, 19/30-33) Ya'nî "Ben Allah'ın / kuluyum, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı. Ve ben nerede olursam olayım beni mübârek kıldı; ve hayatta oldukça bana salât ve zekât ile emretti; ve beni vâlideme muhsin ve rahîm kıldı; ve beni cebbâr ve şakî yapmadı".

İmdi bu âyât-ı kur'âniyyeden anlaşılan budur ki: Îsâ (a.s.) sabî olarak doğdu ve vâlidesinin altından nidâ ettiğine nazaran sâir sıbyân gibi uzv-i ma'hûddan hurûc etti. Ve ba'zı müfessirlerin zehâbı gibi kehl hâlinde doğmadı. Zîrâ kehl hâlinde doğurduğu zehâbı sarâhat-ı kur'âniyyeye muhâliftir. Çünkü فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ (Meryem, 19/27) buyruluyor. "Kehl" otuzbeş yaşındaki bir adama derler. Cenâb-ı Meryem'in otuzbeş yaşındaki bir adamı yüklenip kavmine gelmesi gülünç bir şey olur. Ve böyle bir adamın cenâb-ı Meryem'den doğduğuna hiç bir kimse inanmaz ki, kavmi tarafından onun bilâ-zevc haml ve tevlîdi mevzû-i bahs edilerek ta'n olunsun. Zîrâ cenâb-ı Meryem mahfî bir mahalde vaz'-ı haml etmiş ve ba'dehû velediyle beraber kavmi nezdine gelmiştir. Çocuğu kehl hâlinde görünce bu sırrını halka niçin fâş etsin? Ve'l-hâsıl cenâb-ı Meryem onu sabî olduğu halde kucağına alıp, şehirdeki ikāmetgâhına avdet etti; ve beşiğe yatırdı. Zîrâ kavmi geldiği vakit cenâb-ı Îsâ'yı beşik içinde gördükleri için مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا (Meryem, 19/29) dediler. Eğer kehl hâlinde olaydı beşiğe girmezdi. Hiç otuzbeş yaşındaki adam beşikte yatar mı ? / وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا (Âl-i İmrân, 3/45) âyet-i kerîmesinden "kehl" hâlinde doğduğu anlaşılmaz. Kehl

hâlinde nâs ile tekellümü âtîde îzah edilecektir.

Bundan sonra Hak Teâlâ buyurur: ذَٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ (Meryem, 19/34) "İşte kavl-i Hakk'ı söyleyen Îsâ b. Meryem ki, onun hakkında imtirâ ederler". Bu âyet-i kerîmede Îsâ b. Meryem (a.s.)ın tekevvünü hakkında kavl-i Hak ile kavl-i imtirâ ya'nî kavl-i şekk mevcud olduğu beyân buyrulur. Bu da bâlâda îzah olunduğu üzere mâ'-i muhakkak ile, mâ'-i mütevehhemden mütekevvin olduğundan neş'et eder. Kavl-i Hak mâ'-i muhakkakın ve kavl-i imtirâ ve şekk mâ'-i mütevehhemin eseridir. Binâenaleyh Îsâ (a.s.)ın cemî'-i ahvâlinde onun menşe-i tekevvünü olan mâ'-i muhakkak ile mâ'-i mütevehhemin te'siri mevcûddur.

F A S I L III

Îsâ (a.s.)ın mu'cizâtı:

Hak Teâlâ sûre-i Âl-i İmrân'da buyurur: أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ (Âl-i İmran, 3/49)

Ya'nî "Hz. Îsâ b. Meryem size Rabbiniz cânibinden âyet ve alâmet ile geldim. Ben size çamurdan kuş hey'etine mümâsil şey yaparım; ve ona üfürürüm, o Allah'ın izni ile / kuş olur. Ve ben anadan doğma körleri ve baras illetine mübtelâ olanları iyi ederim. Ve Allâh'ın izni ile ölüyü diriltirim; ve yediğiniz ve evlerinize iddihâr eylediğiniz şeyi haber veririm" dedi.

Cenâb-ı Îsâ rûh-i ilâhî olduğu için mevtâyı ihyâ eder bir halde zâhir oldu. Ve onun bu ihyâ keyfiyetinde, ihyâ Allâh'ın ve nefh Îsâ (a.s.)ın idi. Nasıl ki Hz. Meryem'e vâki' olan nefh Cibrîl'in ve kelime olan rûh-ı musavver-i Îsevî de وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَىٰ مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ (Nisâ, 4/171) âyet-i kerîmesi mûcibince, Allâh'ın idi. Şu hâlde Îsâ (a.s.) ın ölüleri diriltmesi, onun nefhinden enzâr-ı hisiyyede eser-i hayât zuhûru cihetinden ihyâ-yı muhakkak idi. Ve yine bu ihyâ Allah'dan olduğu halde Îsâ (a.s.)ın kendisinden olduğu mütevehhem idi. Zîrâ hakîkatte vücûd ve nefh Hak'ındır.

İşte cenâb-ı Îsâ kendisinin mâ'-i muhakkak ile mâ'-i mütevehhemden tekevvününden nâşî bu mu'cizesinde de ihyâ-yı muhakkak ile, ihyâ-yı mütevehhemi cem' etti. Çamurdan yaptığı kuşa nefh ile hayat bulması ve a'mâyı ve ebrası ibrâsı dahi, ihyâ-yı mevtâ gibi tahakkuk ve tevehhümü câmi'dir. Bu ise neş'et-i Îseviyye iktizâsındandır. Bu babdaki tefsîlât **Fusûsu'l-Hikem**'de **Fass-ı Îsevî**'de îzâh buyrulmuştur. /

Kendileriyle berâber olmadığı halde, nâsın yedikleri ve evlerine iddihâr ettikleri şeyi haber vermesine gelince: Îsâ (a.s.)ın hüviyyeti, her şeyin hüviyyeti gibi Hak'tır. Ve sûret-i beşeriyyesi, ki rûh-i musavverdir, mahzâ bu sûret itibâriyle abddir. Nitekim beşikte iken إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ (Meryem, 19/30) buyurmuştur. Sûret-i beşeriyyesine rûhiyyetin galebesi hasebiyle kendisinde hakâyık-ı ahvâle ıttılâ'a mâni' olacak kesâfet yoktur. Binâenaleyh onun bu gibi ahvâle ilmi, rûhullah olması hasebiyle, Hakk'ın ilmidir. Ve Îsâ (a.s.)ın bu gibi ihbârâtını işittiklerinde halk, sûret-i İseviyyesi hasebiyle muttali' olduğunu zan ve tevehhüm ettiler. Maahâzâki bu ilm-i ilâhî sûret-i Îseviyyede tahakkuk etmiş idi. Böyle olunca Hz. Îsâ (a.s.), bu husûsta da, tahakkuk ve tevehhüm beynini cem' etti.

Havâriyyûn'un talebi üzerine nâzil olan mâide dahi mu'cizât-ı Îseviyyedendir. Nitekim sûre-i Mâide'de buyrulur: قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (Mâide,5/114) ya'nî "Îsâ b. Meryem buyurdu ki: Ey Allâh'ım, bize semâdan sofra indir ki, bizim evvelimiz ve âhirimiz için bayram olsun ve cânib-i ulûhiyyetinden dahi bir alâmet olsun; ve bizi irzâk eyle! Sen rezzâkların hayırlısısın." Bunun üzerine biri altında, diğeri üstünde olmak üzere iki bulut arasında sofra nâzil oldu. Üstünde kırmızı bir örtü vardı. Örtüyü kaldırdıklarında/pulları ve kılçıkları çıkarılmış ve yağları akmakta bulunmuş olan pişmiş balık olup, baş tarafında tuz ve kuyruk tarafında sirke ve etrâfında tere ve maydanoz gibi türleri yeşillikler var idi. Ondan başka beş tâne pide var idi, ki birinin üstünde zeytin, birinde bal, birinde tere yağı, birinde peynir ve birinde pastırma var idi. Ehl-i islâmın ramazân-ı şerîfte sofrada bulundurdukları iftarlık teberrüken bu mâideye temsîlen ihzâr olunur.

Ma'lûm olsun ki enbiyâ (aleyhimü's-selâm)ın her birerleri birer insân-ı kâmildir. Ve bâlâda îzâh olunduğu üzere insân-ı kâmil "Allah" ism-i

câmi'inin mazharı olup, kâffe-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye ile mütehakkıktır. Binâenaleyh onlarda kudret-i halk dahî mevcuttur. Onlar âlem-i hayâlde îcâd ettikleri sûreti bu âlem-i kesîfte de ihrâca kādirdirler. Bu hakîkate mebnî mâide, hayâl-i Îsevî'de mütekevvin olan sûretin, âlem-i şehâdette halkından başka bir şey değildir. Cenâb-ı Îsâ'nın "Ey Allâh'ım!" hitâbı, kendisinin mazhar olduğu ism-i câmi'a, ya'nî kendi hakîkatine hitâbdır. Velâkin taayyünü ve sûret-i beşeriyyesi hasebiyle, sâir insân-ı kâmiller gibi, cenâb-ı Îsâ dahî abddir. Ve bu husûsta cemî'-i enbiyâ (aleyhimü's-selâm) birdir. Yalnız Rabb-i hassları i'tibâriyle aralarında tefâzul vardır; ve herbirinin mu'cizâtı kendi ism-i gâlibi olan
20 Rabb-i hâssın ahkâmı dâiresinde vâki' olur. Meselâ Sâlih (a.s.) / ism-i Fettâh'ın mazharı olduğundan mu'cizât-ı seniyyeleri de "fütûh" sûretinde zâhir oldu. Ve Îsâ (a.s.) ism-i Bâtın'ın mazharı olduğundan mu'cizâtı ve şerîatı ve da'veti dahi bu ismin ahkâmı dâiresinde vâkı' oldu.

Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz cemî'-i esmâ-yı ilâhiyyenin ahkâmı kendilerinde alâ-tarîkı'l-i'tidâl zâhir olduğu için, kâffe-i enbiyânın mu'cizâtını câmi'dir. Böyle olduğu halde ümmetinden hiçbir ferd (s.a.v.) Efendimiz'e bi-hasebi't-taayyün ulûhiyet isnâd etmediler ve onlar hakkında aslâ böyle tevehhüme düşmediler. Zîrâ onların neş'et-i Muhammediyyeleri bu tevehhümü iktizâ etmez idi. Velâkin neş'et-i Îseviyye yukarıda kirâren îzâh olunduğu üzere ümmetinin kendisine ulûhiyet isnâdını icâb ettirdi. Binâenaleyh onun ümmetinden teşbîh ve tevehhüm gâlib oldu. Ve Mûsâ (a.s.)ın Rabb-i hâssı ism-i Zâhir olduğundan, onun da'veti tenzîh üzerine olup, ümmeti suver-i kevniyye ahkâmında müstağrak oldular. Velâkin hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz tenzîhde teşbîhe ve teşbîhde de tenzîhe dâ'vet buyurduklarından, ümmetinde her iki ismin ahkâmı i'tidâlen vâki oldu.

FASIL IV

Îsâ (a.s.)ın şerîatı:

Îsâ (a.s.)ın şerîatı tevâzu' ve tebşîh üzerine mübtenîdir. Tevâzu' üzerine mebnî' olması budur ki: / Cizyelerini ümerâya kendi elleriyle tav'an götürüp vermelerini ve birinin yanağına tokat vurulsa, dâribe mukâbele

etmeyip, diğer yanağını çevirmesini ve ondan kısâs dahi taleb etmemesini ümmetine şer' eyledi. Bu da onun sûret-i beşerde tekevvünü vâlidesi cihetinden bulunması sebebiyledir. Çünkü kadın hakîkaten erkeğin mâdûnundadır; onun bu mâdûniyyeti hem hükmî ve hem hissîdir. Hükmî olması Hak Teâlâ'nın: الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ (Nisâ, 4/34), وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ (Bakara, 2/228), لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ (Nisâ, 4/11) âyet-i kerîmelerine nazarandır. Hissî olması hâl-i mukārenetinde zâhirdir. Zîrâ erkek fâil ve kadın mef'ûldür. Ve mef'ûliyet, fâiliyyetin tahtında olan bir mertebedir. Ulemâ-yı teşrîh tarafından erkek ve kadının bünyeleri hakkında icrâ kılınan tedkîkātın netâyici bu hükmü tavzîh eder. Hükmen kadının erkek ile müsâvî tutulması fikri muhâlefet-i fıtrat ve tabîat; ve bu fikrin tatbîkāt-ı fiiliyyesi cem'iyyet-i beşeriyyenin inkırâzını müntecdir. Garbiyyûnun bu babdaki tatbîkatı tedrîcen kendilerini inkırâza sevk edeceğine şüphe yoktur. Onların ukalâsı şimdiden bu netîceyi hissetmeye başlamışlardır. Fakat bir kere başladıktan sonra geri dönmek kolay bir şey değildir.

"Teşbîh" üzerine olması budur ki; İbârât-ı İncîliyye elfâz-ı teşbîhiyye ile nâzil olmuş ve ümmeti teşbîhi, tahkîk tevehhüm etmişlerdir. Ezcümle İncîl-i şerîfin besmelesi بسم الاب والابن والروح القدس sûretindedir*. Ve câmi'-i cemî'-i sıfât ve esmâ olan Allah "eb" ta'bîriyle mezkûrdur. Zîrâ "eb" sûret-i unsuriyyede asl olduğu gibi, Zâtullah dahi cemî'-i merâtib-i vücûdiyyenin aslıdır. Binâenaleyh / "eb" Allah mukābilidir. Ve Rahmâniyet asl olan Zâtullah'ın tecellî-i ûlâsı olduğundan bu da "ibn" mukâbilidir. Ve "Rûhu'l-Kuds", ki Cibrîl'dir, rahmet-i rahîmiyyenin mazhar-ı tecellîsi olduğundan bu da "Rahîm" mukābilidir. Binâenaleyh İncîl'in بسم الاب والابن والروح القدس elfâz-ı teşbîhiyyesiyle vâki' olan iftitâhı tamâmiyle بسم الله الرحمن الرحيم ma'nâsının mukābilidir. Fakat Nasârâ bu elfâz-ı teşbîhiyyeyi, hakîkat tevehhüm ettiler ve bunun üzerine üç asl isbât eylediler. Zîrâ "uknûm", asl ve "ekānim-i selâse" usûl-i selâse ma'nâsınadır. Ve bittabi' bu tevehhümden şirk ve küfür zâhir oldu ve uknûmdan birisi olan Allâh'a "sâlisü selâse" ya'nî "üçün üçüncüsü" dediler. Nitekim âyet-i kerîmede buyrulur: وَلَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا

* "Baba, oğul ve rûhul-kudsün ismiyle." (Neşredenler.)

إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَٰثَةٍ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا وَاحِدٌ (Mâide, 5/73) Ve Îsâ (a.s.)ı dahi bir asl itibâr edip ba'zıları Allah'ın oğlu dediler. "Rûhul-kuds"ü dahi bir asl ittihâz eylediler. Ve bunun üzerine içinden çıkılmayacak îzâhat ve tefsîrâta kıyâm ettiler. Bunların ma'nâsını ne kendileri anladılar ve ne de başkalarına anlatabildiler. Zîrâ vehm üzerinde yürüdüler. Tarîk-i vehm ise gâyet zulmânî ve âfâkı görünmez bir sâha-i dalâldir. İşte bu sebebden ekânîm-i selâsenin adını "sır" koydular; ve bu sırrın sırrı vehm olduğunu bir türlü anlıyamadılar.

Burada bir hakîkat vardır, o da budur ki: Her bir nebîye verilen ilm-i risâlet ümmetinin isti'dâdı üzerinedir. Onların isti'dâdından ne noksan, ne de ziyâdedir / Eğer ziyâde olsa "teklîf-i mâ-lâ-yutâk" olur; ve eğer noksan olsa, hakları verilmemiş olur. Binâenaleyh ümmet-i İseviyye Hâtem-i enbiyânın zuhûruna kadar cenâb-ı Îsâ'nın mazhariyetinde müşterekitirler. Ya'nî onlarda ism-i Bâtın'ın ahkâmı gâliben hükümrandır. Fakat Hâtem-i enbiyâdan sonra gelen insanların isti'dâdı tebeddül etmiş ve cümlesi ümmet-i muhammediyyeden bulunmuştur. Velâkin bunlardan bir kısmı da'vete icâbet etmiş ve diğer bir kısmı hâlâ da'vet olunmakta bulunmuştur. İşte bu isti'dâd neticesidir ki, garbiyyûn ruhbânın tahakkümünü devirip, kendilerine "meslek-i fen" diye ayrıca bir yol açmak mecbûriyetinde kalmışlar ve fen terakkî ettikçe Nasrâniyet'ten tebâüd etmişler ve fikren inkâr ettikleri Kur'ân ile amel ve fiilen tasdîk etmekte bulunmuşlardır. Zîrâ hiç birisi bir tokat yediği vakit, diğer yanağını çevirmez. Belki şerîat-ı Muhammediyye üzere kısâs taleb eder. Zîrâ isti'dâdları ümmet-i Muhammed'in isti'dâdı olduğundan, başka türlü yapamazlar. Ve Kur'ân-ı Kerîm'de: قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ (Ankebût, 29/20) âyet-i kerîmesi hükmüne tevfîkan ellerinde kazma ve kürek olduğu halde arzın nukāt-ı muhtelifesinde seyr edip, ibtidâ-i hilkati tefahhus ederler. Bunlar hep mutâvaat-ı fiiliyyedir. Bu mutâvaat-ı fiiliyye ise, ümmet-i muhammediyyenin isti'dâdını hâiz olduklarına ve bu isti'dâdın hâricine / çıkamayacaklarına delîl-i bâhir olduğu halde, onlar bundan gâfildirler. İncîl ve şerîat-i İseviyye hakkında daha birçok hakāyık mevcûd ise de, bu risâlenin hacmi müsâid değildir. Fatîn olanlara bu kadar kifâyet eder.

FASIL V

Îsâ (a.s.)ın Hâtem-i enbiyânın geleceğini tebşîrî :

Cenâb-ı Îsâ hakîkat-ı muhammediyyenin rûhiyyeti mesâbesinde olduğu için, onun ahdi (S.a.v.) efendimizin ahd-i âlîlerine muttasıl olduğundan, kendisinden sonra Ahmed isminde bir resûl-i zî-şan geleceğini tebşîr buyurmuştur. Nitekim sûre-i Saf'da buyrulur:

وَاِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِى اِسْرَائِيلَ اِنِّى رَسُولُ اللَّهِ اِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَمُبَشِّراً بِرَسُولٍ
يَأْتِى مِنْ بَعْدِى اسْمُهُ اَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ

(Saf, 61/6) ya'nî "Vaktâki Hz. Meryem'in oğlu Îsâ dedi: Ey Benî İsrâîl ben, benden mukaddem olan Tevrât'ı tasdîk ve benden sonra Ahmed isminde gelecek peygamberi tebşîr edici olduğum halde, muhakkak Allah'ın resûlüyüm. Vaktâki Îsâ gidip Hâtem-i enbiyâ beyyinât ile
25 geldi, bu vâzıh sihirdir, dediler." / **Mesnevî:**

بود در انجیل نعت مصطفی — آن هر پیغمبران بحر صفا
بود ذکر حلیها وشکل او — بود ذکر و غزو صوم و اکل او

Tercüme: "O bahr-i safâ olan reîs-i peygamberân, Mustafâ (s.a.v.) Efendimiz'in na't-ı şerîfi İncil'de var idi; ve onların hilye-i şerîfeleri ve şekiller ve gazâları ve oruçları ve eklleri mezkûr idi."

El-yevm beyne'n-Nasârâ nezdinde bulunan dört İncîl lisân-ı İbrânî üzere Hz. Îsâ (a.s.)a münzel olan İncîl-i şerîf değildir. Böyle bir İncîl mevcûd olmadığını Nasârâ da mu'teriftir. Âyât-ı İncîliyye nâzil oldukça, Îsâ (a.s.) ashâbına tebliğ buyurur ve onlar da hıfz eylerler idi. Îsâ (a.s.) gittikten sonra herkes hâfızasında olan âyât-ı İnciliyye'yi ve ahâdîs-i Îseviyye'yi câmi' olarak birer İncîl yazmaya başladı ve bunlara kendi işittikleri ve gördükleri ba'zı menâkıbı da derc eyledi. Bu sebeble zabt-ı İncil meselesi pek karıştı; ve bu tarzda yazılan İnciller'de tehâlüf olacağı da tabîî idi. Binâenaleyh Nasârâ bir cem'iyyet akd edip İncîl nâmındaki âsârı cem' ile tedkîk etti. Münderecâtı ba'zı mertebe yekdiğerine muhâlif olduğu halde, bizzarûre dört İncil'i kabûle karar verdi. Bu dört İncîl'den biri lisân-ı İbrânî'de, üçü lisân-ı Yûnânî'de / yazılmıştır. Bunların müellifleri Mettâ, Markos, Luka, Yuhanna'dır. Üçü-

nün lisân-ı rûmî üzere yazılması, İskender-i Rûmî'nin meşhur olan istîlâsından sonra Mısır, Sudan, Kudüs vesâir birçok yerlerde lisân-ı kitâbetin lisân-ı yûnânî olmasındandır. *El-yevm beyne'n-Nasârâ mu'teber* tutulan bu dört İncîl'den, Yûhannâ'nın (Yuvanik) İncîl'inde der ki: "Îsâ (a.s.) Havâriyyûna buyurur: Vaktâki Paraklitos gelir, ben onu Peder tarafından gönderirim. O hakîkatin rûhu olup Allah'dan münbaisdir. Ve Paraklitos beyânâtıma dâir şehâdet edecektir". Ve yine o İncîl'de muharrerdir ki: "Hz. Îsâ (a.s.) buyurmuştur; Ben gitmez isem Paraklitos gelmez."

Paraklitos hakkındaki îzâhâta gelince: Bu kelime-i yunânî İncil'de bu telaffuz dâiresinde mastûr olup, lisân-ı Yunânî'de ma'nâsı, "kendisinden niyâz olunmuş ve niyâz olunur" demektir. Halbuki şimdiye kadar hiçbir millette bu ma'nâyı hâvî bir insan ismine tesâdüf olunmamıştır. Bunun "Periklitus" kelimesinden muharref olduğu zâhirdir. Zîrâ "Periklitus" lafzı lisân-ı yunânî'de tamâmı tamâmına "Ahmed" ma'nâsınadır. Ve bâlâda zikr olunan âyet-i kerimede, Îsâ (a.s.)ın kendisinden sonra geleceğini tebşîr buyurduğu resûlün ismi "Ahmed" olarak/gösterilmesi dahi bu mütâlaayı te'yîd eder. Ve (S.a.v.) Efendimiz Îsâ (a.s.)ın buyurduğu vech ile "hakîkatin rûhu"dur. Zîrâ cemî'-i hakāyıkı câmi'-dir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz buyururlar*: اول ما خلق الله روحی Çünkü vücûd-ı mutlakın taayyün-i evvel mertebesi, ulûhiyyet mertebesidir. Ve mertebe-i ervâh gayriyyetle zuhûr mertebesinin ibtidâsı olup, ilk müteayyin olan şey, rûh-i külli-i Muhammedî (s.a.v.) idi. Binâenaleyh onlar "hakîkatin rûhu" olur; ve Allah'dan münbaisdir. Nitekim hadîs-i şerîfte انا من الله والمؤ منون من نوری buyrulmuştur**. Bu hadîs-i şerîfler Îsâ (a.s.)ın beyânât-ı aliyyelerinin aynıdır. Ve Îsâ (a.s.)ın "Peder tarafından gönderirim" buyurması vahdet-i nübüvvete işârettir. Zîrâ enbiyâ bihasebi'l-esmâ mütefâvit ise de, nübüvvet ma'nâ-yı küllîsi hasebiyle şahs-ı vâhid hükmündedir. Onun için Kur'ân-ı Kerîm'de: لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ (Bakara, 2/136) buyrulmuştur. Zîrâ birisini inkâr eden hepsini inkâr etmiş olur. Binâenaleyh Îsâ (a.s.)ın ulûhiyyetin mertebe-i zuhûrundan mertebe-i butûnuna gitmesi, butûnda olan taayyün-i Ahmedî (s.a.v.) Efen-

---

* "Allâh'ın ilk yarattığı rûhumdur." (Neşredenler)

** "Ben Allah'danım ve mü'minler benim nûrumdandır." (Neşredenler)

dimiz'in cânib-i ulûhiyyetten, mertebe-i zuhûra inhirâfını mûcibdir. Ve İncil'deki "peder" ta'bîri bâlâda îzah edilmiş idi. / Ahmed (s.a.v.) Efendimiz, Îsâ (a.s.)ın buyurduğu gibi, el-ân Kur'ân-ı Kerîm ile ve ahâdîs-i şerîfe ile onun beyânâtına şehâdet etmektedir.

FASIL VI

Îsâ (a.s.)ın vefât ve ref'i meselesi:

Yahûdîler tarafından Îsâ (a.s.)a vâki' olan sû-i kasd hakkında iki rivâyet vardır: Birinci rivâyete göre Îsâ (a.s.) maslûben şehîd edilmedi; belki ref' olundu; ve ona kasd eden yahûdîlerden birisi min-tarafillah sûret-i Îsâ'ya temsîl olunup, yahûdîler Hz. Îsâ zannıyla onu salb ettiler. Ve bu rivâyetin râvîleri sûre-i Nisâ'da vâki': وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ (Nisâ, 4/157) ve بَلْ رَفَعَهُ اللّٰهُ إِلَيْهِ (Nisâ, 4/158) âyet-i kerîmesiyle ihticâc ederler.

İkinci rivâyetin râvîleri derler ki: Îsâ (a.s.) vaktâki yahûdîler tarafından ahz olundu, o Hazret ile berâber iki sârık dahi derdest edilmiş idi. Her üçünü de çarmıha gerdiler. Ba'dehû oradan indirip o zamanda cârî olan âdet-i î'dam üzere kemiklerini kırıp, cerh etmek sûretiyle katle mütesâddî oldular; ve sârıkler hakkında öyle yaptılar. Nöbet / Îsâ (a.s.)a geldikde, o hazreti vefât etmiş buldular. Velâkin yan tarafına bir mızrak sapladılar ve o mahalden kan aktı. Binâenaleyh bu fiilin fâilleri "Biz onu maslûb kıldık" dediler. Zîrâ "salb" burada, feth-i sâd ile, "ihrâc-ı üstühân" ma'nâsınadır. Zamm-ı sâd ile olunca "dar ağacı" ma'nâsına gelir. Feth-i sâd ile ashâb-ı salb "kemik ihrâç eden kimseler" ma'nâsınadır. Şu halde o Hazreti, yahûdîler وَمَا قَتَلُوهُ buyurulduğu üzere katl etmediler. Belki o Hazret kendi kendine teslîm-i rûh etti. وَمَا صَلَبُوهُ buyurulduğu üzere, "feth-i sâd" ile, "salb etmediler", ya'nî kemiğini çıkarmadılar; وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ buyrulduğu üzere, "velâkin maslûblara ya'nî kemiği çıkarılanlara müşâbih oldu."

Bu sebeble beyne'n-Nasârâ Hz. Mesîh (a.s.) hakkında ihtilâf husûle geldi ki, bunlardan bir tâife: "Mesîh (a.s.)ın yerine ona temsîl olunan Yahûdâ'yı katl ve salb ettiler" dediler. Halbuki Kur'ân-ı Kerîm'in müfessirleri bu tafsîle pek az muttali' olmakla Îsâ (a.s.) hakkında Nasârâ'-

dan bu kavl ile kāil olanların sözlerini ihtiyâr ettiler ki, bu kavl Kur'ân-ı Kerîm'de merdûddur. Zîrâ Hak Teâlâ: Sûre-i Enbiyâ'da وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ (Enbiyâ, 21/34) ya'nî "Yâ habîbim senden evvel gelen ricâlden bir racül için huld ve bakā kılmadık" buyurur. Bu âyet-i kerîmeye / nazaran, (S.a.v.) Efendimiz'den evvel gelen bi'l-cümle enbiyânın vefat etmiş olmaları lâzım gelir. Talha ibn Ali hazretleri cenâb-ı İbn Abbâs'dan bu vechi rivâyet eylediği gibi, rivâyet-i Vehb dahi bu merkezdedir. Sûre-i Nisâ'nın nüzûlünden sonra, Hâtıb ibn Beltea (r.a.) melik-i Mısır olan Mukavkısa mürsel nâme-i risâlet-penâhîyi hâmilen gittiği vakit, Mukavkıs cenâb-ı Hâtıb'a hitâben: "Eğer sizin sâhibiniz nebî ise Mekke'den Medîne'ye hicret etmemesini niçin Cenâb-ı Hak'tan niyâz etmedi?" diye i'tirâz etmesi üzerine, Hz. Hâtıb dahi: "Îsâ (a.s.) nebî idi, niçin çarmıha gerilmemesini Hak'dan niyâz etmedi?" buyurduğu meşhurdur. O hazretin bu kavli dahi rivâyet-i mezkûreyi te'yid eder. İşte ikinci rivâyet de budur: Bedreddîn Simâvî (kaddesallahu sırrahû) **Vâridât** nâmındaki risâle-i şerîfelerinde bu rivâyete muvâfık olarak buyururlar ki:" عيسى عليه السلام حى بروحه ميت بجسده العنصرى ولما كان روح الله والروحانية غالبة عليه ولا موت على الروح قالوا انه لم يمت حكما للغالب لا بمعنى انه لم يمت جسده العنصرى و هو محال فافهم جدا رأيت سنة ثمان وثمان مأة يوم الجمعة رجلين حضرا على يد احداهما جسد عيسى عليه السلام و هو ميت كانه نيهناه على انه عيسى عليه السلام توفى بدنه والله اعلم

Ya'nî: "Îsâ (a.s.) rûhu ile diri, cesed-i unsurîsi ile meyyittir. / Velâkin rûhullah olup üzerine rûhaniyyet gâlib olduğu için, hükmen li'l-gâlib, ölmedi dediler. Yoksa cesed-i unsurîsi ölmemek muhaldir. Cidden iyi anla! Sekizyüz sekiz senesine müsâdif bir cuma gününde iki adam hazır oldu. Birisinin elinde Îsâ (a.s.)ın cesedi var idi. Halbuki o meyyit idi. Gûyâ Îsâ (a.s.)ın bedeni vefât ettiğini bize tenbîh ettiler. V'Allâhu a'lem!"

Her iki rivâyetin tevfîki ve bu bâbdaki âyet-i kerîmenin tefsîri cenâb-ı Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî (r.a.)ın **"Fusûsu'l-Hikem"**de **Fass-ı Îsevî'** de beyân buyurdukları ebyât-ı şerîfesi, her iki rivâyetin tevfîkiyle, âyet-i kerîmenin tefsîrine kifâyet eder. Bu ebyât-ı şerîfe bu risâlenin birinci faslında mündericdir; buyururlar ki: "Rûhullah, siccîn tesmiye ettiğin tabîatten mutahhar olarak, zâtta tekevvün ettiği için onda ikāmeti uzadı". İmdi Îsâ (a.s.)ın bedeni hükm-i tabîatten mutahhar

olarak tekevvün etti. Bu gibi ebdân rûh-i musavver olmakla âlem-i histe çeşm-i his ile müşâhede olunur ve el ile tutulabilir. Bunun misâli âlem-i rü'yâdır. Zîrâ râî rü'yâsında gördüğü bir sûreti hissen müşâhede eder ve eliyle tutar ve tekellüm eder. Şu kadar ki kendi / vücûdu dahi bu mevtın-i hayâle göre tekevvün etmiş bir vücûddan ibârettir. Ve rü'yâdaki bu vücûduna bir bıçak saplansa nev'an-mâ bir havf ve elem mahsüs olmakla beraber, bu vücûd ondan müteessir olmaz. Ve gördüğü ve tuttuğu vücûd dahi kendi vücûdu gibidir. Hadîs-i şerifte*:

الناس نيام فاذا ماتوا فانتبهوا ve الدنيا كحلم النائم buyrulduğu üzere bu âlem-i his ve şehâdet dahi hayâlden başka bir şey değildir. Ancak hayâl-i rü'yâ ile hayâl-i şehâdet arasında kesâfet ve letâfetten başka bir fark yoktur. Ba'zan biri kesîf diğeri latîf olarak iki hayâl tekābül eder. Bu tekābül hazret-i şehâdete mahsûstur. Hayâl-i kesîf bu âlemin îcâbı olan hükm-i tabîatın te'sîri tahtında olduğundan o, bu alemin ahkâmına tâbi' olur. Fakat hayâl-i latîf, hükm-i tabîatın te'sîri altında olduğundan, ondan bu âlemin hükmüne muhâlif hareket zuhûr eder. Bu gibi tekābülün menâkıb-ı evliyâda birçok misalleri vardır. Anlayanlar görmeseler bile kabûl ve tasdîk ederler. Anlamayanlar görseler de red ve inkâr eylerler. Sözlerimiz anlayanlaradır.

İşte Îsâ (a.s.) ile Yahûdîler'in ebdânı arasındaki münâsebet de böyle idi. Ya'nî Îsâ (a.s.) bu âlemde hayât-ı nûrâniyye ile ve yahûdîler ise / hayât-ı tabîiyye ile yaşarlar idi. Binâenaleyh yahûdîler beden-i Îseviyye'yi kendi bedenlerine kıyâs ettiler ve onu katl ve salb ettiklerini zannettiler. Bu hakîkata nazar etmediklerinden, birinci rivâyetin râvîleri Îsâ (a.s.)ın yerine yahûdîlerden birisinin ona teşbîh olunarak salb ve katl edilip, Îsâ (a.s.)ın cismiyle berâber merfû' olduğunu; ve ikinci rivâyetin râvîlerin ise: وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ (Enbiyâ, 21/34) âyet-i kerîmesinden istidlâlen Îsâ (a.s.)ın sûretâ çarmıha gerilmekle bu fiilin te'sîri olmaksızın, kendi kendine teslîm-i rûh eylediğini beyân ederler. Halbuki bu âyet-i kerîme ancak hayât-ı tabîiyye ile yaşayan ricâl hakkındadır. Eğer hayât-ı nûrâniyye ve rûhâniyye ile yaşayan zevâta şâmil olsa idi, Kur'ân-ı Kerîm'de Mûsâ (a.s.) ile olan kıssası beyân buyrulan ve hâtem-i enbi-

* "Nâs uykudadırlar, öldükleri zaman uyanırlar" ve "Dünyâ uyuyan kimsenin düşü gibidir." (Neşredenler.)

yâ zamânında ve ondan sonra da el-ân ber-hayât bulunan cenâb-ı Ebu'l-Abbâs Hızr'ın dahi (S.a.v.)den evvel vefât etmesi lâzım gelir idi. Binâenaleyh hükm-i tabîatten mutahhar olarak tekevvün eden cism-i Îsâ (a.s.)ın vefât ettiğine bu âyet-i kerîme delil olamaz. Ancak ikinci rivâyete göre yahûdîlerin elleriyle tutabildikleri "Rûhullah"a onların iki sârık hakkında tatbîk eittikleri işkence ve katl âlâtının te'sîri olmadı. Zîrâ ecsâm-ı latîfe, ecsâm-ı kesîfe gibi / âlât-ı katl ile mütessir olmaz. Nitekim kesâfet-i eşbâhı, letâfet-i ervâha mübeddel Bâyezîd Bistâmî ve sâire gibi ekâbir-i evliyâ (kaddesallâhu esrârahum) hazerâtında bu hâl vâki' oldu. Cism-i latîf-i Îsevî'ye yahûdîler yapacağını yaptıktan sonra vücûd-ı hakîkînin zâhirinden bâtınına merfûan tegayyüb eyledi. Bu tegayyüb âyette îzâh edileceği üzere "fevt" ve "ref" ise de, mevt-i tabîî değildir. بَلْ رَفَعَهُ اللّٰهُ اِلَيْهِ (Nisâ, 4/158) ve اِنِّى مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ اِلَيَّ (Âl-i İmrân, 3/55) âyet-i kerîmelerinde Îsâ (a.s.)ın bâtın-ı ulûhiyyet cânibine merfûiyyeti anlaşılır. هُوَ الْاَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ (Hadîd, 57/3) ve فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ (Bakara, 2/115) buyuran Hak Teâlâ Hazretleri'nin, bir mekân-ı mahsûsu mu vardır ki cism-i latîf oraya merfû' olsun? Hele zikr olunan âyetlerdeki (ileyhi)* ve (ileyye)** zamirlerinden "semâ" ma'nâsının istihrâcı, Hakk'a mekân isbâtını mütezammın olduğu için hiç câiz değildir. Fakat rûhen semâvâta urûc eden evliyâullah hazerâtının ervâh-ı enbiyâ ve evliyâya ve husûsiyle rûh-i İsevî'ye mülâkatları vâki'dir. Bu mülâkāt esnâ-yı urûcda semâvâtta olduğu gibi, evliyâ-yı kirâma bilâ-urûc bu âlem-i şehâdette ve sulehâ-yı mü'minîne rü'yâda dahi vâki' olur. Zîrâ insan nefsinde cemî'-i merâtibi câmi'dir.

İmdi bu vak'a netîcesinde / Îsâ (a.s.)ın sûreti, zâhirden bâtına intikāl etti. Bu intikāl ise mevt-i tabîî değil, sûret-i Îseviyye'nin enzâr-ı hissiyyeden yok olması ve gitmesidir. Zîrâ mevt-i tabîî kesâfet-i vücûdiyye iktizâsıdır. Bu gaybûbet ve gitmek, enbiyâya ve evliyâya vâki' olan urûcdur. Mevt-i tabîî ise, infisâh-ı sûret ile berâber yok olmak ve gitmektir. Ve sûret-i Îseviyye'de infisâh vâki' değildir. Zîrâ rûh-i musavverdir; velâkin fevt vâki'dir. Çünkü "fevt"in ma'nâ-yı lügavîsi, bir şeyin her ne sûretle olursa olsun yok olması ve gitmesidir. Binâe-

---

* "Ona. Kendine".
** "Bana, Kendime"

naleyh "mevt" ile "fevt" arasında umûm ve husûs vardır. Zîrâ her mevt-i tabîî fevttir; velâkin her fevt mevt-i tabîî değildir. Nitekim "fevt" ta'bîri örfen zî-rûh ve gayr-ı zîrûh hakkında müsta'mel olduğu halde, mevt ta'bîri yalnız zî-rûhta isti'mâl olunur. Ve meselâ "Bu hususteki faide fevt oldu" denir, "meyyit oldu" denemez. Velâkin zî-rûh hakkında "Falan fevt oldu" denir ve bundan mevt-i tabîî murâd olunur. İşte Îsâ (a.s.)ın ümmeti arasından keyfiyyet-i tegayyübü ve gitmesi, infisâh-ı sûretten ibâret olan mevt-i tabîî ile vâki' olmadığı için, âyet-i kerîmede: إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ (Âl-i İmrân, 3/55) ve فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي (Mâide, 5/117) ta'bîrleriyle bu hakîkata işâret buyrulmuştur.

Binâenaleyh Îsâ (a.s.)ın neş'eti iktizâsından olmak üzere, âlem-i şehâdetten sûret-i Îseviyye'sinin fevti dahi, tahakkuk ve tevehhüm dâiresinde vâki' oldu. / Ya'nî Îsâ (a.s.)ın, rûh-i musavverden ibâret olan cism-i Îsevî'sinin yahûdîler tarafından ahzi ve çarmıha vaz'ı, mütehakkak idi. Velâkin sûret-i kesîfe sâhibi olan iki sârıka teşbîhen, onun hakkında yahûdîler tarafından revâ görülen bu muâmelenin te'sîri mütevehhem idi. Zîrâ rûh-i musavverin ecsâd-ı kesîfe gibi kat' ve tecziyesi mümkün değildir. Yahûdîlerin sârıklara yaptıkları muâmele ile cism-i Îsevî'ye yaptıkları muâmele arasında müşâbehet ve müsâvât var ise de, tahakkuk i'tibâriyle teşâbüh ve tesâvî yoktur. Birinin netîcesi mütehakkak ve diğerinin netîcesi mütevehhemdir. Onun için bu sû-i kasddan sonra Îsâ (a.s)ın cism-i şerîfini ve sûret-i beşeriyyesini bulamadılar. Ve bu tevvehhüm sebebiyle, herkes kendi zannına tâbi' olup, onun hakkında ihtilâfa düştüler. Velhâsıl sûret-i Îseviyye'nin halk arasında gaybûbeti fevt-i muhakkak idi; ve sû-i kasd netîcesinde tegayyübü mevt-i tabîî ile fevt olduğunu zannettirdiğinden fevt-i mütevehhem idi. Bu da Îsâ (a.s.)ın mâ'-i muhakkak ile mâ'-i mütevehhemden tekevvünü iktizâsındandır.

Bu îzâhâttan sonra sûre-i Nisâ'da vâkı' âyet-i kerîmenin maânî-i münîfesi bir dereceye kadar anlaşılabilir:

وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ (Nisâ, 4/157) "Biz resûlullah olan Mesîh Îsâ ibn Meryem'i katlettik demeleri sebebiyle" Allah Telâlâ onların kalblerini ilm-i hakîkîden mahcûb kıldı. Zîrâ Îsâ (a.s.) rûh-i musavver idi; rûh-i musavver / ecsâd-ı kesîfe gibi âlât-ı katl ile müteessir

olmaz. وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ (Nisâ, 4/157) Yahûdîler bu ilimden mahcûb oldukları için îkā' ettikleri sû-i kasd netîcesinde katl ve salb ettiklerini zann ettiler. Halbuki "O rûh-i musavver maktûl ve maslûb olmadı". وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ "Velâkin bu fiile mücâseret edenler için o hazretin hâli, kesâfet-i vücûdiyye sâhibi olanların hâline teşbîh olundu." وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلاَّ اتِّبَاعَ الظَّنِّ (Nisâ, 4/157) Bu teşbîh sebebiyle "Onun hakkında ihtilâfa düşenler katl ve salbinden şekk içindedirler." Rûh-i musavver olan cenâb-ı Îsâ'nın hâli, ecsâm-ı kesîfe ashâbının hâline kıyâs olunamıyacağına "o kavlin kāilleri için ilm-i hakîkî yoktur. Bu husûsta bildikleri şey zâhir-i hâle nazaran ancak zanna ittibâ' iledir." وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا (Nisâ, 4/157) Halbuki "Onu yakînen, ya'nî kendi fiilleriyle, katl etmediler." Zîrâ rûh-i musavvere onların fiillerinin te'sîri olamaz. بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ (Nisâ, 4/158) "Belki Allahü Zü'l-Celâl Hazretleri" o rûh-i musavveri onların mütecâsir oldukları fiil-i katlin te'sîri olmaksızın kendi mertebe-i şehâdetinden, mertebe-i gaybına "ref' etmek sûretiyle müteveffâ kıldı."

İmdi كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ (Ankebût, 29/57) âyet-i kerîmesine nazaran her nefis mevt-i tabîî ile fevt olmak lâzım gelir. Ve Îsâ (a.s.)ın: وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا (Meryem, 19/15) buyurması / kendisinin dahi mevt-i tabîîyi "zevk" edeceğini gösterir. Halbuki bâlâdaki îzâhâttan anlaşıldığı üzere onun fevti mevt-i tabîî değil idi. Bu husûstaki îzâhât fasl-ı âtîde mündericdir.

FASIL VII

Îsâ (a.s.)ın âhir zamanda nüzûlü meselesi:

Sûre-i Mâide'de mezkûr إِذْ أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلاً (Mâide, 5/110) ya'nî "Seni Rûhu'l-Kuds ile te'yîd ettim. Nâsa beşikte sabî iken ve büyüdükten sonra kehl iken söz söyledin" âyet-i kerîmesini ba'zı müfessirîn âhir zamanda nüzûlüne delîl addederler. Derler ki: Îsâ (a.s.), İbn Abbâs hazretlerinin rivâyetine göre, otuz yaşında meb'ûs oldu. Otuz ay risâletten sonra tağayyüb eyledi. Halbuki "kehl", otuzbeş yaşındaki adama derler. Şu halde Îsâ (a.s.), hâl-i kühûlette iken nâs ile tekellüm etmeksizin âlem-i şehâdetten çekildi. Binâenaleyh âhir za-

manda nüzûl edip "velâyet-i âmme"yi hatm edecek ve hayât-ı tabîiyye ile yaşayıp, mevt-i tabîî ile vefât edecek ve kehl hâlinde nâs ile tekellüm eyliyecektir.

Müfessirînden ba'zıları da Îsâ (a.s.) kable'r-ref' hâl-i sabâvetinde nâsa söz söyledi. Bu onun mu'cizesi idi. Sonra büyüyüp meb'ûs olduktan sonra, kehl hâlinde halkı Hakk'a da'vet etmek sûretiyle nâs ile tekel-
40 lüm etti, derler. / Îsâ (a.s.)ın nüzûlü âtîde zikr olunan ahâdîs-i şerîfe ile te'yîd edilir. Hz. Huzeyfe (r.a.)dan mervî olan hadîs-i şerîfte[1]:

ان الساعة لا تقوم حتى عشر آيات الدخان و الدجال والدابة وطلوع الشمس من مغربها وثلاثة خسوف خسف بالمشرق و خسف بالمغرب و خسف بجزيرة العرب ونزول عيسى وفتح يأجوج ومأجوج و نار يخرج من قَعْرَةِ عَدَن..... الخ

Buyrulur ki, kıyâmetin alâmât-ı kübrâsından biri de nüzûl-i Îsâ (a.s.) olmuş olur. Ve Ebû Hureyre (r.a.)dan mervî olan hadîs-i şerifte[2] dahi;

طوبى لعيش بعد المسيح يؤزن للسماء فى القطر و يؤذن للارض فى النبات حتى لو بذرت حبك على الصفا لنبتت و حتى يمر الرجل على الاسد فلا يضره ويطأ على الحية فلا تضره

ve kezâ Ebû Hureyre (r.a.)ın rivâyet eylediği hadîs-i şerîfte[3] de:
لم يسلط على الدجال الا عيسى ابن مريم ve diğer bir hadîs-i şerîfte[4]: ينزل اليه عيسى ابن مريم عند المنارة البيضاء بشرق دمشق buyrulmuş ve bunlara mümâsil diğer ahâdîs-i şerîfe de rivâyet edilmiştir. Ve bir hadîs-i meşhûrda dahi ba'de'n-

---

1. Bu hadîs-i şerîfin **Sahîh-i Müslim**'deki metne göre tercümesi şöyledir: "Şübhesiz ki on alâmet zuhûr etmedikçe kıyâmet kopmayacaktır. Doğuda bir yer batması, Batı'da bir yer batması, Arap yarımadasında bir yer batması, duman, Deccâl, dâbbetü'l-arz, Ye'cûc ve Me'cûc, güneşin battığı yerden doğması ve Aden toprağının sonundan çıkarak insanları mahşer yerlerine yolcu eden bir ateş." Bkz. **Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi** (Ahmed Dâvudoğlu), İstanbul 1980, C.II, s. 333-334, Kitâbü'l-fiten, 40. (Neşredenler)

2. Bu hadîs-i şerîfin Deylemî'nin **Firdevs**'indeki metne göre tercümesi şöyledir: "Mesîh'den sonra yaşayan kimseye ne mutlu ki, o zaman semâdan bol miktarda yağmur iner ve yeryüzünde bol miktarda bitki olur; Safâ Tepesi'ne bile ekilse bitki biter. Buğz ve hased edilmez. (Yeryüzünde öyle bir emniyet var olur) ki bir kişi arslana rastlasa ve yılana bassa onlardan zarar görmez." Deylemî, **el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb**, Beyrut 1986, C. II, s. 450, hadîs nu; 3943. (Neşredenler)

3. "Îsâ b. Meryem'den başkası Deccâl ile baş edemez." (Bkz. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **Müsned**, 327.) (Neşredenler)

4. "Îsâ b. Meryem Şam'ın doğusundaki beyaz minârenin yanına inecektir." (Bkz. **Tirmizî**, fiten, 59.) (Neşredenler)

nüzûl Îsâ (a.s.)ın tezevvüc ettikten sonra, vefât ederek, (S.a.v.) Efendimiz'in Ravza-yı Mutahhara'larına defn olunacağı beyân buyurulmuştur. Ashâb-ı keşf olan evliyâullahdan hiç birisi şimdiye kadar bu ahâdîs-i şerîfenin mevzûiyyetlerine bir şey demeyip, bilakis te'lîfât-ı aliyyelerinde bunların zikriyle te'yîd-i beyânât eylemişlerdir. Ezcümle Şeyh-i Ekber (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'lerinin, âhir zamanda zuhûr edecek Mehdî'ye dâir olan 366. bâbında şöyle buyururlar[5]:

ينزل اليه عيسى ابن مريم بالمنارة البيضاء بشرق دمشق بين مهرودتين متكأ على ملكين ملك عن يمينه و ملك عن يساره يقطر رأسه بماء مثل الجمان يتحدر كانما خرج من دياس والناس فى صلاة العصر فيتخى له الامام من مقامه فيتقدم فيصلى بالناس يؤمن الناس بسنة محمد صلى الله عليه وسلم يكسر الصليب و يقتل الخنزير و يقبض الله المهدى اليه طاهرا مطهرا وفى زمانه يقتل السفيانى عند شجرة بغوطة دمشق .... الخ

Ancak ba'zı zevât ne Mehdî'nin hurûcu ve ne de Îsâ (a.s.)ın nüzûlü keyfiyyetleri vâki' olmıyacağını ve bunlardan murâd başka ma'nâlar olduğunu beyân etmekte iseler de, cenâb-ı Şeyh (r.a.) hazretlerinin **Muhâdaratü'l-Ebrâr ve Müsâmeretü'l-Ahyâr** nâmındaki te'lîf-i âlîlerinin خراب البلدان فى آخر الزمان faslında[6] beyân buyurdukları vukūâtın zamânımızda peyderpey zuhûr ettiğine bakılırsa Hz. Mehdî ile Îsâ (a.s.)ın zuhûr ve nüzûlleri muhakkak ve hattâ karîb olduğu anlaşılır. Hele Îsâ (a.s.)ın ref'i ve nüzûlü keyfiyyetleri İdrîs (a.s.)ın ahvâline müşâbihtir. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) **Fusûsu'l-Hikem**'lerinde, Baalbek karyesine meb'ûs olan İlyâs (a.s.)ın, İdrîs (a.s.)dan başkası olmadığını beyân buyururlar. Ve bu münâsebetle **Fass-ı İlyâsî**'de birçok hakāyık keşf eylerler.

İdrîs (a.s.)ın cismi kesret-i riyâzet hasebiyle sıfât-ı tabîiyye-i beşeriyyeden münselih olup, sıfât-ı rûhâniyye ve hey'et-i nûrâniyye ile bâkî

5. "Îsâ b. Meryem Şam'ın doğusundaki beyaz minârenin yanına, iki "mehrûde" arasında, sağındaki ve solundaki iki meleğe dayanarak, hamamdan çıkmış gibi, başından inci tâneleri gibi berrak su damlaları dökülerek inecektir. Bu esnâda insanlar ikindi namazındadırlar. İmam makāmını ona bırakır, onu (mihrâba) geçirir; ve o onlara namazı kıldırır. Hz. Muhammed (s.a.v.)in sünneti ile insanları idâre eder. Haçı kırar, domuzu öldürür. Allah Mehdî'yi tertemiz olarak kabz eder. Onun zamânında Süfyânî, Şam civârında bir ağaç yanında öldürülür." (Bu metindeki Mehdî ve Îsâ (a.s.) ile ilgili kısımlar için bkz. **Tirmizî**, fiten, 59; **Ebû Dâvûd**, melâhim, 14; **İbn Mâce**, fiten, 33.) (Neşredenler)

6. "Âhir zamanda beldelerin harâb olması."

kaldı; ve nefs-i muzlimesinin hey'eti rûh-i münevverinin heyetine münkalib oldu; ve sûreti dahi hey'et-i rûhâniyyeye münâsib olan sûret-i misâliyye-i nûrâniyyeye tahavvül etti; ve bu sebeble mekân-ı âliye merfû' oldu. İmdi böyle talattuf eden cesed, rûh-i musavverdir. Ve böyle bir kimsenin kuvâ-yı tabîiyyesi kuvâ-yı rûhâniyyesinde mahv ve müstehlek olur. Maahâzâ halk nazarında sûret-i cesedâniyyesi manzûr olduğundan, bu cihetten ehl-i kesâfet ile üns ve muhâlata eyler; ve letâfet ve rûhâniyyeti cihetiyle de ehl-i letâfet olan melâike-i kirâm ile ünsiyyet ve musâhabe eyler. İdrîs (a.s.)ın hâli ba'de't-talattuf bu husûsta Îsâ (a.s.)ın hâline müşâbihtir. Fakat İdrîs (a.s.)ın letâfeti kesbî ve Îsâ (a.s.)ın letâfeti ise vehbîdir. İmdi Nûh (a.s.)dan evvel nebî olan İdrîs (a.s.) ba'de'l-urûc İlyâs ismi ile Baalbek karyesine meb'ûs oldu. İşte Îsâ (a.s.)ın dahi sû'-i kasd üzerine vâki' olan urûcu ve âhir zamanda nüzûlü buna müşâbihdir. Bu nüzûlden "tenâsüh" vehmine düşülmesin. Zîrâ "tenâsüh rûhun bir bedenden müfârakatinden sonra araya zaman girmeksizin diğer bir bedene taalluku"ndan ibârettir; ve bu i'tikāda göre rûhun beden-i cismânîye taalluku dâimîdir. Halbuki bunlar rûh-i musavver olarak urûc ettikleri gibi, yine öylece nüzûl ederler.

İmdi emr-i urûcda enbiyâ ve evliyâ müşterektirler. Vücûdlarında bakıyye-i kesâfet kalanların urûcu, sûret-i beşeriyyeleri enzâr-ı hissiyyeden gâib olmaksızın vâki' olur. Ve kemâliyle vücûdları letâfete mübeddel olanların urûcunda ise, sûret-i beşeriyye enzâr-ı hissiyyede gâib olur. / Ve bu urûc kiminde az ve kiminde çok olarak devâm eder. Îsâ (a.s.)ın tekevvünü "siccîn" tesmiye olunan tabîatten mutahhar olarak vâki' olduğu ve bidâyeten nefs-i kesîf ile bu âleme gelip, ba'dehû riyâzetle talattuf etmediği için, onun müddet-i urûcu uzadı. Nitekim Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) buyururlar[7]:

لاجل ذلك قد طالت اقامته فيها فزاد على الف بتعيين

Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'in bi'set-i seniyyelerine kadar velâdet-i Îsâ (a.s.)dan 555 sene[8] kadar bir zaman geçmiş ve Hz. Şey-

610

7. "Bu ecilden onda ikāmeti uzadı; ta'yîn ile bin üzerine ziyâde oldu" Açıklaması için Îsâ Fassı'nda 2 numaralı metnin açıklamasına bakınız. (Neşredenler)

kaldı; ve nefs-i muzlimesinin hey'eti rûh-i münevverinin heyetine münkalib oldu; ve sûreti dahi hey'et-i rûhâniyyeye münâsib olan sûret-i misâliyye-i nûrâniyyeye tahavvül etti; ve bu sebeble mekân-ı âliye merfû' oldu. İmdi böyle talattuf eden cesed, rûh-i musavverdir. Ve böyle bir kimsenin kuvâ-yı tabîiyyesi kuvâ-yı rûhâniyyesinde mahv ve müstehlek olur. Maahâzâ halk nazarında sûret-i cesedâniyyesi manzûr olduğundan, bu cihetten ehl-i kesâfet ile üns ve muhâlata eyler; ve letâfet ve rûhâniyyeti cihetiyle de ehl-i letâfet olan melâike-i kirâm ile ünsiyyet ve musâhabe eyler. İdrîs (a.s.)ın hâli ba'de't-talattuf bu husûsta Îsâ (a.s.)ın hâline müşâbihtir. Fakat İdrîs (a.s.)ın letâfeti kesbî ve Îsâ (a.s.)ın letâfeti ise vehbîdir. İmdi Nûh (a.s.)dan evvel nebî olan İdrîs (a.s.) ba'de'l-urûc İlyâs ismi ile Baalbek karyesine meb'ûs oldu. İşte Îsâ (a.s.)ın dahi sû'-i kasd üzerine vâki' olan urûcu ve âhir zamanda nüzûlü buna müşâbihdir. Bu nüzûlden "tenâsüh" vehmine düşülmesin. Zîrâ "tenâsüh rûhun bir bedenden müfârakatinden sonra araya zaman girmeksizin diğer bir bedene taalluku"ndan ibârettir; ve bu i'tikāda göre rûhun beden-i cismânîye taalluku dâimîdir. Halbuki bunlar rûh-i musavver olarak urûc ettikleri gibi, yine öylece nüzûl ederler.

İmdi emr-i urûcda enbiyâ ve evliyâ müşterektirler. Vücûdlarında bakıyye-i kesâfet kalanların urûcu, sûret-i beşeriyyeleri enzâr-ı hissiyyeden gâib olmaksızın vâki' olur. Ve kemâliyle vücûdları letâfete mübeddel olanların urûcunda ise, sûret-i beşeriyye enzâr-ı hissiyyede gâib olur. / Ve bu urûc kiminde az ve kiminde çok olarak devâm eder. Îsâ (a.s.)ın tekevvünü "siccîn" tesmiye olunan tabîatten mutahhar olarak vâki' olduğu ve bidâyeten nefs-i kesîf ile bu âleme gelip, ba'dehû riyâzetle talattuf etmediği için, onun müddet-i urûcu uzadı. Nitekim Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) buyururlar[7]:

لاجل ذلك قد طالت اقامته فيها فزاد على الف بتعيين

Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'in bi'set-i seniyyelerine kadar velâdet-i Îsâ (a.s.)dan 555 sene[8] kadar bir zaman geçmiş ve Hz. Şey-

610

7. "Bu ecilden onda ikāmeti uzadı; ta'yîn ile bin üzerine ziyâde oldu" Açıklaması için Îsâ Fassı'nda 2 numaralı metnin açıklamasına bakınız. (Neşredenler)

h-i Ekber'in **Fusûsu'l-Hikem**'i yazdıkları târihe kadar 627 sene mürûr etmiştir. Bunlar yekdîğerine zam olundukta 1172 tutar ki, onların beyt-i şerîfte buyurdukları gibi "binden ziyâde" seneler geçmiş bulunur. Ve zamânımıza nazaran Îsâ (a.s.)ın urûcundan ikibin seneye karîb bir zaman mürûr etmiş olur. İmdi bu urûc mevt olmadığı ve كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ (Ankebût, 29/57) mûcibince her nefis mevti zevk etmesi hazret-i şehâdetin iktizâ-yı zâtîsi bulunduğu cihetle, İdrîs (a.s.) nasıl ki "İlyâs" ismiyle nüzûl edip, ba'dehû vefat etmiş ise, Îsâ (a.s.) dahi öylece nüzûl edip hayât-ı tabîiyye dâiresinde yaşayarak mevt-i tabîî ile ölmeleri îcâb eder. Nitekim öyle olacağı hadîs-i şerîfte de beyân buyrulmuştur. Bu halde Îsâ (a.s)dan hikâye buyrulan: وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ اَمُوتُ وَيَوْمَ اُبْعَثُ حَيًّا (Meryem, 19/33) âyet-i kerîmesindeki mevtın ba'den-nüzûl vâki' olacak "mevt" olması lâzım gelir.

Îsâ (a.s.) ba'de'n-nüzûl ahkâm-ı Kur'âniyye'nin icrâsını te'yîd buyurur. / Bu hadîs-i şerîfte beyan buyrulduğu üzere salîbi kesr ve hanâzîri katl eder. "Hanâzîr"den maksûd, kendi dişilerine karşı gayretsiz "deyyûs" olan insanlardır. Zîrâ herbir hayvan dişisine karşı bir gayret ve bir kıskançlık beslediği halde, hınzır bu duygudan ârîdir. Binâenaleyh hınzırdaki bu duygu ile müşterek olan insanların bâtınlarında bu hayvânât ile iştirâk vardır. Eğer sıfât-ı gâlibe ve bâtınesine nazaran bu insanlara birer sûret-i zâhire verilmek lâzım gelse, "hınzîr" sûreti münâsib olurdu. Nitekim berzahtaki halleri böyle olacaktır. Neûzü billah!.. Yoksa Îsâ (a.s.) bî-günah olan hayvanları mahzâ ba'zı insanlar tarafından etleri ekl edildiğinden dolayı katl edecek değildir. Belki tarîk-ı Hak'tan udûl edip isti'dâd ve kâbiliyyetleri hasebiyle ıslâhları gayr-i mümkün ve izâleleri vâcib olan bir takım kimseleri katl eyliyecektir; ve halkı zamân-ı saâdetteki şerîat-ı Muhammediyye'ye dâ'vet edecektir. Zîrâ aralarında hayât-ı tabîiyye ile yaşayacağı ümmetin isti'dâdı İncîl'e değil, Kur'ân'a muhâtab olmaktır. Nitekim bunun hakîkati bâlâda mürûr etmiş idi. Ve bu nüzûl netîcesinde Îsâ (a.s.)ın mazhariyyetinde de i'ti-

8. A. Avni Bey Îsâ Fassı'nda "mîlâd-ı Îsâ ile, (S.a.v.) Efendimiz'in dünyâyı teşrifleri mâbeyni 555 senedir" dediği halde, burada "Efendimiz'in bi'set-i seniyyelerine kadar" yâni Efendimiz'in resûl olarak gönderilmelerine kadar, demektedir. Halbuki Peygamber Efendimiz'in risâleti mîlâdî 610 senesinde vâkı' olmuştur. A. Avni Bey'in bu iki ayrı yerde vermiş olduğu (555) târihinde bir zühûl ve karışıklık olduğu anlaşılmaktadır. (Neşredenler)

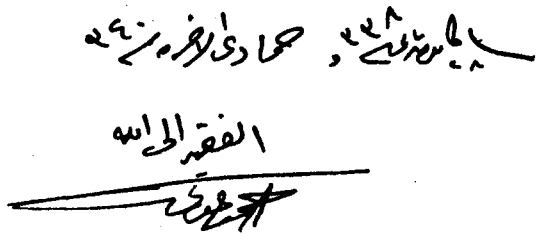
dâl vâki' olacak, ya'nî ism-i Zâhir'in ahkâmı dahi, hayât-ı tabîiyye dâiresinde yaşayacağı cihetle, kendisinde zâhir olacaktır. Ve onun tezevvücü ve mevt-i tabîî ile fevti bu zuhûrun iktizââtındandır.

ذٰلِكَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ (Meryem, 19/34)

Sallallâhü alâ seyyidinâ Muhammedi'n-nebiyyi'l-ümmiyyi ve alâ âlihi ve sahbihî ecmâin ve selâmün ale'l-mürselin ve'l-hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemin.

28 Kânûn-i sânî 338 ve Cemâdi'l-âhire 340

el-Fakîr ilallâh
Ahmed Avnî

LÜGATÇE

Bu lügatçe "ıstılâh lügati" değildir. Bâzı kelimelerin lügat mânâsını hatırlatmak için hazırlanmış olup pek az kelimenin ıstılah mânâsı verilmiştir. 1. ve 2. ciltteki lügatçeye ilâvedir.

A

'Abdullah: Allah'ın kulu.
Abdü'-dînâr: Paranın kulu.
Abdü'd-dünyâ: Dünyânın kulu.
Abdü'n-nefs: Nefsin kulu.
Abdü'z-zevce: Eşinin kulu.
'Abese: Yüzünü ekşitti, somurttu, suratını astı.
'Abîd: Kullar, köleler.
'Âbir: Geçen, geçip giden.
A'cemî: Acemi, beceriksiz, bilmez.
A'cez: Çok âciz, pek kudretsiz.
'Acîb: Tuhaf, şaşılacak.
'Acîn: Hamur.
A'dâ: Düşmanlar.
'Âdât-ı tabîiyye: Tabîat âdetleri; tabîat kānunları.
'Adâvet: Düşmanlık.
Âferîn-hân olmak: Beğenmek, takdîr etmek.
Âgâh kılmak: Haberdâr etmek, uyandırmak.
Ağdiye: Gıdâlar.
'Ahd: Devir, zaman; söz verme.
Âhiz: Alıcı, tutucu.
Ahyânen: Ara sıra, bâzan, bâzı vakitlerde.
'Akāid-i kelâmiyye: Kelâm ilmindeki akîdeler, inanç konuları.
'Akd-i bey': Satış sözleşmesi.
Aksâ-yı umrân: Mâmur yerlerin en uzağı.
Aktâr: Taraflar, yanlar.
'Alâ-deracâti-isti'dâdihim: İstîdâdlarının derecelerine göre.
Âlâm: Elemler.
'Alâ-mâ-hüve-aleyh: (Bir şeyi) olduğu hal üzere, olduğu gibi.
'Alâ-merâtibihim: Mertebelerine göre.
Âlât: Âletler.
'Alâ-tarîkı'l-hatm: Hatm yoluyla; sona erdirmek, mühürlemek sûretiyle.
'Alâ-tarîkı'l-hatm: Hatm yoluyla; sona erdirmek, mühürlemek sûretiyle.
'Alâ-tarîkı'l-muhâtaba: Karşılıklı hitap şeklinde.
'Alâ-vechi't-tafsîl: Tafsîlatlı bir şekilde, mufassal olarak, genişçe.
'Ale'd-devâm: Devâm üzere, devamlı olarak.
A'lem: Eh âlim; en çok bilen.
'Âlûn, 'âlîn: Yücü, yüksek olan (Melekler)
'Âlûn, 'âlîn: Yüce, yüksek olan (Melekler)
'Âmil: Amel eden, iş yapan.
Ânifen: Biraz önce, yukarıda.

'Araziyyât: Arazla ilgili şeyler.
Asdak: En sâdık, en doğru.
'Ases: Gece bekçisi.
Ashâb-ı feterât: Fetretler ashâbı; iki peygamber arasında yaşayan, önceki peygamberin şerîatı kaybolduğu, sonraki de henüz gelmediği için bir şerîatla mükellef olmadan ölen kimseler.
Âstîn: Elbise kolu, yen.
Âşiyâne: Yuva, mesken.
'Avâkıb-i umûr: İşlerin netîcesi.
'Ayn-ı câmi'a: Zât-ı câmia; toplayan, toplayıcı "ayn".
'Ayn-ı kazâ: Kazânın ta kendisi, bizzat kendisi.
A'yün: Gözler.
Azhariyyet: En çok zâhir olma.

B

Bâb-ı kıyl ü kāl: Dedikodu kapısı.
Ba'de'l-ıttılâ': Muttali' olduktan sonra.
Ba'de'l-vücûd: Vücûddan sonra.
Ba'de'n-nüzûl: İnişten sonra.
Ba'de'r-ref': Ref'den sonra; yükseldikten sonra.
Ba'de't-tesviye: Tesviyeden sonra.
Ba'de-zamânın: Bir zaman sonra.
Bâd-ı sarsar: Sarsar rüzgârı; şiddetli rüzgâr.
Bahis ve cidâl: İddiâlaşma ve tartışma.
Bakar: Sığır.
Bâkıyye, bâkî: Kalıcı, dâimî, artan artık, fazla,
Bârid: Soğuk; çirkin, yersiz.
Basâir: Basîretler.
Basriyyûn: Basralılar, Basra âlimleri.
Bed: Kötü.
Be-gâyet: Pek çok.
Behredâr: Hisseli, hissesi olan.
Belâyâ: Belâlar.
Berâ-yı beşâret: Müjde için.
Berd: Soğuk.
Ber-güzîde: Seçkin.
Ber-muktezâ-yı irâde: İrâde gereğince.
Ber-mûcib-i...: Gereğince.
Besâit: Basit elementler; basit şeyler.
Beşere: Deri.
Beşer-i seviyy: Tam bir beşer, beşer sûretinde olan.
Beşûş: Güler yüzlü, şen.
Bey': Satma, satış.
Beyne'l-halk: Halk arasında.
Beyne'n-Nasârâ: Hıristiyanlar arasında.
Bi-cezmin: Kesin kararla, niyetle.
Bi'd-defeât: Defâlarca.
Bî-gayri-hisâb: Hesap etmeksizin, hesapsız.
Bî-harf u savt: Harfsiz ve sessiz.
Bi-hasebi'l-ezmân: Zamanlarına göre.
Bi-hasebi'l-ittihâd: Birleşmiş olma, birlik hâlinde olmak bakımından.
Bi-hükmi'l-iştirâk: İştirâk hükmü ile.
Bi-hürmeti-seyyidi'l-mürselîn: Resûllerin efendisi yüzü suyu hürmetine.
Bi-iznî: İznimle, izin vermemle.
Bi-iznillah: Allâh'ın izniyle.
Bilâ-'ıvaz: Ivazsız, karşılıksız.
Bi'l-farz: Farazâ.
Bi'l-hikme: Fizik ilminde, fizik ilmine göre.
Bi'l-iktibâs: İktibâs sûretiyle.
Bi'l-irsâl: Göndermekle, göndererek.
Bi'l-istiâne: Yardım istiyerek.
Bi'l-iştirâk: İştirâk, ortaklık sûretiyle.
Bi'l-kabûl: Kabûl ile, kabûl ederek.
Bi'l-kimyâ: Kimyâ ile, kimyâda, kimyâ bakımından; kimyâ ilminde.
Bi'l-külliye: Küllî olarak, bütün olarak.
Bi'l-mürâcaa: Mürâcaat ederek, baş vurarak.
Bi'l-müşâhede: Müşâhede ile.
Bî-muhâbâ: Çekinmeksizin, pervâsızca.
Binâullah: Allâh'ın binâsı.
Bi't-tahlîl: Tahlîl sûretiyle, analiz yoluyla.
Bi't-tazmîn: Zımnına almak sûretiyle, içine almak sûretiyle.
Bi-yedeyy: İki elimle.
Bi'z-zarûre: Zarûrî olarak.
Bu'd-i mesâfe: Mesâfe uzaklığı.

Buhâriyyet: Buhar olma.
Bûy: Koku.
Bûy-i latîf: Hoş koku, güzel koku.

C

Ca'l: Kılma, yapma, meydana getirme.
Ca'l-i ilâh: İlâh îcâd etme, ilâh kılma.
Can-fezâ: Cana can katan, gönüle ferahlık veren.
Cârr: Komşu.
Cebâbire: Cebbârlar; cebrediciler, zorbalar.
Cerh: Yaralama.
Cerîme: Cürüm, suç; suçu ödeme, cereme.
Cezâ: Karşılığını verme, karşılık; azap.
Cezmen: Kasd ederek, niyet ederek.
Cezm etmek: Niyet etmek, kesin karar vermek.
Cibillî: Yaratılıştan, fıtrî.
Cidâl: Harâretli konuşma, münâkaşa, tartışma; kavga.
Cidd: Ciddîlik.
Cihâniyân: Cihan halkı.
Cihât: Cihetler.
Cimâ': Cinsî münâsebet.
Civâriyyet: Civârında olma.
Cühhâl: Câhiller.

D

Dâ'iye: Da'vâ, iddiâ, arzû, istek.
Dâll: Delâlet eden.
Darb: Vurma.
Dâreyn: İki ev; iki dünyâ; cennet ve cehennem.
Dâr-ı hayevân: Hayat evi.
Dârib: Vuran.
Dâru'l-bakā: Bakā evi; devamlılık ve ebedîlik evi.
Dârü'l-bevâr: Yok olma evi, çürüme evi; cehennem.
Def'a-i vâhide: Bir defâ
Dehriyye: Materyalist filozoflar.
Der-dest: Elde etme, ele geçirme, tutma.
Der-kâr: Mâlûm, belli, âşikâr.
Devâ'î: İddiâlar.
Devlet-simât: Devletli.
Deyr-i mugân: Ateşe tapanlar mâbedi, tapınağı; bu dünyâ.
Dıyk: Darlık.
Dil-hâh: Gönül dileği; istek, dilek.
Dûn: Aşağı.
Durr: Dert, hastalık.
Durû'-ı vâkıye: Koruyucu zırhlar.
Dühûr: Dehirler, zamanlar.

E

E'âzım: Büyükler.
Eb: Baba.
Eb'âd-ı selâse: Üç buud.
Ebdân: Bedenler.
Eb-i sûrî: Görünürde olan baba.
Ebnâ: Oğullar.
Ebsâr: Basarlar; gözler.
Ecell: Çok büyük, en büyük.
Ecl: Sebep;..den dolayı.
Edyân: Dinler.
Ef'âl-i hasene: İyi, güzel fiiller.
Ef'âl-i ibâdiyye: Kulların işlediği fiiller.
Efkah: Daha fakîh, daha anlayışlı, bilgi.
Efzûn: Fazla, aşkın, çok.
Eğerçi: Her ne kadar, olsa da, ise de.
Ehl-i fücûr: Fâcirler, günahkârlar.
Ehl-i usûl: Usûl ehli; fıkıh usûlü âlimleri.
Ehvâl: Hevller: korkular, dehşetler.
Eimme-i müctehidîn: Müctehid imamlar.
Ekâbir: Büyükler; ileri gelenler.
Ekānîm-i selâse: Üç asıl.
Ekl etmek: Yemek.
Elfâz: Lafızlar.
Elsine-i sârie: Diğer lisanlar.
Emâkin: Mahaller, mevkîler; meydanlar.
Emrullah: Allâh'ın emri.
Emsile-i kesîre: Pek çok misâl, bir çok örnek.
Emvât: Ölüler.
Encümen: Cemiyet, topluluk.

"Ene'l-abdü'z-zelîl": "Ben zelîl kulum."
Enker-i nekerât: Nekrelerin en nekresi, belirsizlerin en belirsizi.
"Ente": Sen.
Enzâr: Nazarlar, bakışlar.
Erzel-i ömr: İhtiyarlığın sonları, bunaklık devrisi.
Esbâb-ı âtiyye: Gelecek, aşağıdaki sebepler.
Estâr-ı sûriyye: Sûrî örtüler, perdeler.
Esvât: Savtlar. sesler.
Eşâ'ire: Eş'arîler, Eş'arî mezhebinde olanlar.
Eşbâh: Vücûdlar, bedenler, gövdeler; hayaller, karaltılar.
Eşkâl: Şekiller.
Eşkâl-i hendesiyye: Geometrik şekiller.
Etbâ': Tâbi' olanlar.
Etfâl-ı sıgâr: Küçük yaştaki çocuklar.
Etfâl-i nâkısa: Henüz büyümemiş bebekler.
Evliyâ-yı dem: Öldürülen kimselerin velîleri.
Evvâb: Pek çok dönücü, rücû' edici.
Evzâ': Vaziyetler, duruşlar, haller.
Ez'âf: Bir şeyi iki misli yapan fazlalıklar, katlar.
Ezhân: Zihinler.
Ezillâ: Zeliller.
Ezmân: Zamanlar.

F

Fâhire: Şerefli; değerli, mükemmel.
Fahl: Dölleyen erkek.
Fâiliyyât: Fâiliyyetler; fâil olmalar.
Fâiliyet: Fâil olma; aktiflik.
Fâiz olmak: Erişmek, maksada ulaşmak.
Fasl etme: Ayırma.
Fasl-ı hitâb: Hak ve bâtılı birbirinden tefrîk; belâgatte kemâl.
Fass-ı hâtem: Yüzük taşı.
Fazâil: Fazîletler.
"Fefhem!" "Anla!"
"Fefhem cidden!" "İyi anla!"
Ferîd: Tek, eşsiz, benzeri olmayan, üstün.
Ferîk: Cemâat, bölük, topluluk.
"Fe-tenfuhu:" "Üflersin."
Feverân-ı dem: Kanın fışkırması.
Fevkıyyet: Üstte olma, üstte bulunma.
Fillâhi: Allah'da
Fîrâş: Yatak.
Fusûl: Faşıllar.
Fuzalâ: Fazîletli kimseler.
Füccâr: Fâcirler, günahkârlar.
Fütûh: Açma, açılma, açılış.
Fütûhât: Fetihler; açılışlar.
Fütûr: Zayıflık, gevşelik, bezginlik, usanç.

G

Gabâvet: Gabîlik; kalın kafalı olma, kābiliyetsizlik.
Gam-hâr: Gamlı, gam çeken.
Garîzî, garîziyye: Tabîî, fıtrî, yaratılıştan.
Gark: Boğulma.
Gayr-ı müteaddî: Taaddî etmeyen, geçmeyen; geçişsiz.
Gâzât-ı müzîe: Işıklı gazlar.
Gazûb: Gazablı; kızgın, öfkeli.
Gılâf: Kılıf, kın, muhâfaza.
Gulâm: Oğlan çocuğu.
Gulf: Perdeli, örtülü.
Gumûm: Gamlar, sıkıntılar.
Gûnâgûn: Çeşit çeşit.
Gusl etmek: Yıkanmak; gusl etmek.

H

Habâset-i nefsâniyye: Nefsânî habislik; nefisten ileri gelen kötülük.
Haber-i sahîh: Sahih, sağlam hadis.
Hacr etmek: Men' etmek, yasaklamak.
Hadd: Ta'rîf; sınır, hudûd.
Haddâd: Demirci.
Hadd etmek: Târif etmek.
Hadîd: Demir.
Hakāyık-bîn: Hakîkatleri gören.

Hâlet-i mestî: Sarhoşluk hâli, kendinden geçmişlik hâli.
Hâlif: Bir kimsenin yerine geçen.
Halîfetullâhi-fi'l-arz: Yeryüzünde Allâh'ın halîfesi.
Hall: Çözme, çözülme.
Hall ve akd-ı umûr: İşlerin görülüp netîceye bağlanması.
Hamîre: Maya.
Hanâzir: Hınzırlar, domuzlar.
Harac: Güçlük, sıkıntı, günah.
Harâret-i garîziyye: Vücûdun tabîî ısısı.
Harekât-ı ile'l-merkeziyye: Merkeze doğru hareketler.
Hareket-i adaliyye: Adele hareketi.
Hark: Yırtma, parçalanma.
Hasen: Güzel.
Hasret-zede: Hasrete uğramış, hüsrâna uğramış.
Hatâir-i melekût: Melekûtun mühim işleri.
Hâtem: Yüzük.
Havârık: Hârikalar; olağan üstü şeyler.
Havârık-ı âdât: Tabîat kânunlarını kıran şeyler; olağan üstü şeyler.
Havfen: Korkarak.
Hayevân: Canlılık, dirilik, hayat; canlı.
Haylûlet: Araya girme, mâni' olma.
Hayyiz: Taraf, meydan; mekân.
"Hâzâ-min-fazli Rabbî": "Bu Rabb'imin fazlındandır."
Hâzır-bi'l-meclis: Toplantıda hazır olan.
Hâzırîn: Hazır olanlar.
Hazîz: Dağın eteği, aşağısı, aşağı.
Hazret-i vücûd: Vücûd mertebesi.
Hedm: Yıkma, harâb etme.
Hem-nâm: Adaş, aynı ismi taşıyan.
Hevl: Korku, dehşet.
Heyâkil: Heykeller; cesedler.
Hezz: Tahrîk, harekete geçirme, titretme.
Hısâl: Hasletler, ahlâk.
Hıyel: Hîleler.
Hibetullah: Allâh'ın hibesi, bağışı.
Hiddet-i infirâd: Münferid, tek kalmış olarak yapayalnız.
Hilyât: Hilyeler; süsler, zînetler.
Hiffet: Hafiflik.
Himâye-gerde: Himâye edilmiş, korunmuş.
Hirâm eylemek: Salınmak; gezinmek, edâlı yürümek
Hisbâniyye: Şüpheci filozoflar; şüphecilik.
Hod-be-hod: Kendi kendine, kendi başına, kendiliğinden.
Hoş-zekan: Güzel çeneli, güzel yüzlü.
Hubben: Sevgiden dolayı.
Hudûd: Hadler, târifler.
Hufre: Çukur.
Hulle: Elbise.
Hulüvv: Boşluk.
Hurûf-ı 'âliye: Yüksek harfler; aktif harfler.
Hurûf-ı infisâl: Kendinden sonra gelen harfe bitişmeyen harfler.
Hurûf-i ittisâl: Kendinden sonra gelen harfe bitişen harfler.
Hurûf-ı menkûşe: Resmedilmiş, şekle bürünmüş harfler.
Hurûf-ı sâfile: Aşağı harfler; passif harfler.
Husûsâ, husûsan: Husûsen.
Huşûnet: Sertlik, kabalık.
Huvâr etmek: Böğürmek.
Huzûzât: Hoşa giden şey, hazz alınan şey.
Hüdâ: Hidâyet.
Hükmen li'l-gâlib: Gâlibe, üstün olana göre hükmederek.
Hükmen li'l-gâlib: Gâlibe, üstün olana göre hükmederek.
Hükmullah: Allâh'ın hükmü.
Hüner-bazlık: Hüner gösterme.

I

'Ikāl: Bağ, köstek.
Itlâk: Salıverme, serbest bırakma; mutlak kılma.
'Iyâdet: Ziyâret etme, hatır sorma; has-

tayı ziyâret etme.
Iztırâb: Titreme, titreşim, dalgalanma.

İ

İbâdât: İbâdetler.
İbâdullah: Allâh'ın kulları.
İbn: Oğul.
İbrâ: Hastayı iyi etme; berî kılma, temize çıkarma.
İbnullah: Allâh'ın oğlu.
İcâbet-i fiiliyye: Fiil ile icâbet: fiil ile cevap verme.
İcâbet-i kavliyye: Söz ile icâbet; söz ile cevap verme.
Îcâd-gerde: Îcâd edilmiş.
İddihâr: Biriktirme, toplayıp saklama.
İdlâl: Naz, nazlanma.
İfdâl:Lütuf, bağış, ihsan.
İfdâlen: İfdâl olarak; lütuf, ihsan olarak.
İfrâğ: Kalıba dökme, bir şekle koyma.
İftitâh: Başlama; açılma.
Îhâm: Vehme, şüpheye düşürme; göz boyama, aldatma.
Îhâş: Yalnızlığa itme, yalnız bırakma, kovma.
İhrâc-ı üstühân: Kemiği çıkarma.
İhrâk: Yırtma, parçalama.
İhsâs etmek: Hissetmek, duymak.
İhtibâr: Deneme, sınama, yoklama.
İhticâc: Delil gösterme, şâhid gösterme.
İhtilâcât-ı bürkâniyye: Volkanik sarsıntılar.
İhtilât: Karışma, karışık olma.
İhtisâm: Husûmet, düşmanlık etme.
İhtiyâr: Seçme serbestisi, serbestlik, irâdesinde serbest olma.
İhtiyâr-gerde: İhtiyâr edilmiş, seçilmiş, tercîh edilmiş.
Îkā': Yapma, vukû' buldurma, bulma.
Îkād: Yakma.
İkāme: Kaldırma, ayakta durma, meydana koyma, yapma.
İkāme-i adl: Adâletin yerine getirilmesi.
İkāmet-i salât: Namazı kılma.
İkdâr: Kudret verme.
İksâ: Giydirme.
İktisâ: Giyme, giyinme, bürünme.
Îlâm: Elem verme.
İlâ-mâ-lâ-yetenâhî: Sonu gelmezcesine, nihâyeti olmaksızın.
İlcâ: Mecbûr etme, zorlama.
İleyhi: Ona, kendisine.
İleyye: Bana, kendime.
İlhâh: Üzerine düşme, ısrâr etme, ısrarla isteme.
İlkā-yı sem' etmek: Kulak vermek, dinlemek.
İlm-i billah: Allah hakkında ilim, Allah'ı bilme, Allah ilmi, Allah ile ilim ve bilme.
İlmullah: Allah'ın ilmi, Allah ilmi.
İmâret: Mâmûr etme.
İmâte: Öldürme.
İmsâk: Elinde bulundurma, tutma.
İmtinân: İhsân etme.
İmtirâ: Şüphe etme, şüphelenme; tereddüt.
'În: İri ve güzel gözlüler.
İnâdiyye: Eşyânın hakikatlerini inkâr edenler. Onlara göre eşyânın hakîkatleri yoktur. Böyle bir hakîkat mevcut olsa bile ancak vehim ve hayalda mevcuttur.
İnbâ': Haber verme.
İnbâ'-i 'âmm: Umûmî haber verme.
İnbiâs etmek: Meydana çıkarmak, ileri gelmek.
'İnde'l-arab: Arablara göre.
'İnde'-cimâ': Cinsî münâsebet esnâsında.
'İnde'l-vikā' ve'l-inzâl: Cinsî birleşme ve boşalma ensâsında.
'İnde't-tahrir: Yazma esnâsında.
'İnde't-telaffuz: Telaffuz esnâsında.
İndifâ': Mündefi' olma, ortadan kalkma; ateşli hastalık belirtilerinin görülmesi; püskürme.
'İndiyye: Eşyânın hakîkati olduğunu, fakat bunun aklın îtibârına göre olduğunu söyleyenler. Akıl bir şeyi cevher olarak

kabûl ederse, o cevherdir; araz olarak kabul ederse o arazdır.
İnhifâz: Korunma, hıfz olunma.
İnhirâf: Sapma, değişme, bozulma.
İnkıbâz: Sıkılma, sıkıntı, gerginlik.
'İnnîn: İktidarsız, güçsüz, kısır.
İnsırâf: Geri dönme, çekilip gitme.
İnşiâb: Şûbelenme, çoğalma.
İnzâl: İndirme, inme, boşalma.
İrâe: Gösterme.
İrâha: Rahat ettirme.
İrâs: Verme, sebep olma, gerektirme.
İ'râzan: Yüz çevirmekten dolayı.
İrdâ': Geriye çekmek, bir şeyden uzaklaştırmak.
İrsâl: Salıverme, koyuverme; gönderme, resûl gönderme.
İrtifâ': Kaldırılma, ref' olunma, yükselme.
İsâbet etmek: Rast gelme, erişme, seçme, doğruyu bulma.
İs'âf: İsteğini kabul edip yerine getirme.
İs'âfen: Dileğini yerine getirmek, kabûl etmek sûretiyle.
Îsâr: Tercîh, ikrâm, cömertlik.
Îsâren: İkrâm olarak; tercîhen.
Îsâr etmek: Bol bol vermek, saçmak, ikrâm etmek.
Îseviyyü'l-meşhed: Şuhûdu îsevî olan.
İsmullah: Allah'ın ismi.
İsrâ olunma: Gece yürütülme, "isrâ" hâdisesini yaşama.
İsr-i resûl: Resûlün izi.
İstiâne etmek: Yardım istemek.
İstiâze: Sığınma.
İstib'âd etmek: Uzak görme, ihtimâl vermek.
İstibtâ': Gecikme, ağır hareket etme; gecikmiş görme, gecikmeden dolayı üzülme.
İsti'câb: Taaccüb etme, hayrette kalma.
İsti'dâdâtihim: Onların istîdatları.
İstidâre: Dâire şeklinde olma.
İstîfâ-yı hukûk: Hakların yerine getirilmesi, alınması, ödenmesi.
İstifsâr: Açıklanmasını istemek, sormak.
İstikbâr: Kibirlenme, kendini büyük görme.
İstiğrâb: Garip bulma, şaşma.
İstihyâen: Hayâ ederek, utanarak.
İsti'lâ: Üstün gelme, kendini üstün görme.
İstinkâf: Yüz çevirme, vaz geçme, çekimser kalma.
İstişfâ: Şifâ dilemek.
İstisgâr: Küçümseme, küçük görme.
İstişmâm: Koklama.
İsti'zâm: Büyük görme, gözünde büyütme.
İşbâ': Doyurma: arap nazmında vezin ve kāfiye zarûretinden dolayı kelimeye bir harf katma.
İşkâl: Müşkil, güçlük.
'İtâb: Azarlama, paylama.
İttisâ': Genişlik, bolluk, vüs'at; bir şeyi içine alma.
İzdiyâd: Artma, ziyâdeleşme.
İzhâb etmek: Gidermek, ortadan kaldırmak.
İzn-i kinâye: Kinâye yoluyla kast edilen izin; şahıs zamîrine nisbet edilen izin.
İzlâl: Zelîl kılma, alçaltma.
İsnâ eylemek: Övmek, medh etmek.

K

Kabâhat-i tab'âniyye: Tabîattan ileri gelen çirkinlik.
Kābiliyyāt: Kābiliyyetler; kabul edici olmalar.
Kable'l-haml: Hâmilelikten önce.
Kalbe'n-nefh: Nefhden önce.
Kabza: Bir tutam, bir avuç.
Kabz etmek: Elle tutmak, kavramak.
Kadîd: Kurutulmuş et.
Kadr-i zamânî: Zaman miktârı.
Kāhir: Ezici, kahr eden, yok eden.
Kal': Koparma, sökme, koparıp atma.
Kalak: İç sıkıntısı, gönül darlığı, çırpınma.

Kalb etmek: Ters çevirmek, alt üst etmek; bir kelimede harflerin yerini değiştirmek.
Kalb-i hakāyık: Hakîkatlerin değişmesi, başka bir kalıba girmesi.
Kālıb-ı unsurî: Unsura mensup olan kalıp, insanın cesedi.
Kalîlü'l-efrâd: Fertleri az.
Kāmet-i nâ-sâz: Uygun, düzgün olmayan boy.
Kâm-yâb: Kâm bulucu; isteğine erişmiş, mutlu.
Kâr: İş.
Karâbet: Yakınlık, akrabâlık, hısımlık.
Kârger-i te'sîr: Te'sîr edici.
Karûre-i bevl: İdrâr kabı.
Kāsıden: Kastedici olarak, kasten, bile bile.
Kâşif: Keşf eden, bir gizliyi açan.
Kayd: Bağ.
Kayd-ı ihtirâzî: İlerisini düşünerek konulan kayıt.
Kazâyâ-yı mantıkıyye: Mantıkî kazıyyeler, önermeler.
Kazâ-yı küfür: Küfrü kazâ olarak irâde ve takdir etmek.
Kâzib: Yalancı, sahte, sözde.
Ke-ennehû: Sanki, gûyâ.
Kehhâl: Göze sürme çeken; göz hekîmi.
Kehl: Otuzbeş yaşındaki adam.
Kelâm-ı nefsî: Zâta mahsûs kelam; kendi kendine, içinden söyleme.
Kelâmullah: Allah'ın kelâmı.
Kelimetullah: Allah'ın kelimesi.
Kerâmât: Kerâmetler.
Kesb-i istihkāk: Hak kazanma.
Kesîrü'l-vukū': Pek çok vukū' bulan.
Kesîrü'n-netâyic ve'l-evlâd: Netîceleri ve çocukları çok.
Kesr: Kırma.
Kesr etmek: Kırmak.
Keşfeyn: İki keşif.
Kevâkib: Kevkebler; yıldızlar.
Kevâkib-i sâbite: Sâbit yıldızlar.
Keyfe-mâ-yeşâ': Dilediği gibi, keyfine göre.
Keyfiyyât: Keyfiyetler.
"Kıs-aleyhi'l-bevâkî": "Geri kalanları buna kıyâs et!"
"Kıs alâ-hâzâ": "Buna kıyâs et!"
Kıyâsât: Kıyaslar.
Kinâye-i muhâtab: Kendisine hitap edilen ikinci şahsa âit kinâye, zamir.
Kizb-i mutalsam: Sihirli yalan.
Kudretullah: Allâh'ın kudreti.
Kudret-yâb: Kudret bulan, gücü yeten.
Kudsiyyet-âyât: Âyetler gibi kudsiyyet taşıyan.
Kûfiyyûn: Kûfeliler, kûfe âlimleri.
Kulûb-i cüz'iyye: İlâhî isimlerin sâdece bâzılarını bilen kalbler.
Kulûb-i kāsiye: Katılaşmış kalbler.
Kurbet: Yakınlık.
Kurrâ'-i seb'a: yedi kāri'; Kur'ân-ı Kerîm'i yedi kırâat üzerine okuyan kırâat imamları.
Kübrâ: Büyük.
Kürbet: Gam, tasa, kaygı.

L

La'b: Oyun.
Lâ-edriyye: Agnostik filozoflar. Eşyânın hakîkati olup olmadığından şüphe edenler; hattâ şüpheleriden de şüphe eden filozoflar.
Lahm: Et.
Lâ-mekân: Mekânsızlık.
Lâmi'u'n-nûr: Nurla parlayan, nur saçan.
Lâ-şekk: Şüphesiz.
Lâ-şey: Bir şey değil, değersiz.
Lebs: Ayırt edememek; şüphe etmek.
Lehv: Eğlence.
Lemh-ı basar: Göz atıp bakma; bir göz açıp kapama ânı, bir an.
Levm: Ayıplama, kınama.
Levsiyyât: Kirli, pis şeyler.
Leyle-i kâmile: Bütün bir gece.
"Leyse fî cübbetî sivallah: "Cübbemin içinde Allah'ın gayrı yoktur."

Li-ecli'l-imtihân: İmtihan için, sınamak için.
Li-hâzâ: Bunun için, bundan dolayı.
"Li-muharririhi'l-fakîr": "Bu kitabı yazan fakîre âittir."
Lisân-ı avâmm: Halk dili.
"Li-ya'rifûn: "Bilmeleri için, bilsinler diye."
Li-zâtihâ: Zâtı için, zâtından dolayı.

M

Ma'a Süleyman: Süleyman'la berâber.
Ma'delet: Adâlet, âdillik.
Mağmûm: Gamlı.
Mağz: İç, öz, hulâsa, ilik.

Mahâkim: Mahkemeler.
Mahbûsiyyet: Mahbûs olma, hapiste olma, kapalı bulunma.
Mahdûd: Hadd olunmuş, târif edilmiş.
Mahkûm: Hükm olunmuş, hakkında hüküm verilmiş.
Mahmiyy-i Hak: Hakk'ın himâyesinde olan, Hakk'ın koruduğu kimse.
Mahmûl: Yüklenmiş, hâmile kalmış.
Mahsûb: Hesap edilmiş, hesâba dâhil edilmiş.
Mahtid: Mizaç, tab', asıl; oturulan yer, bir şeyin bulunduğu yer.
Ma'hûd: Mâlûm, bilinen.
Mahv: Mahv olma, fenâ, yokluk.
Mahzûn: Hazînede saklanmış.
Mahzûz: Hazz sâhibi olmuş, hissesi olmuş, hoşlanmış.
Mâil: Meyl eden.
Mâ'-i Meryem: "Meryem'in suyu".
Mâ'-i muhakkak: Gerçek su, gerçek menî,
Mâ'-i mütevehhem: Varlığı tevehhüm edilen su, menî,
Mak'ad-i sıdk: Sıdk makāmı.
Makdûr: Takdîr olunmuş, kader olarak ta'yîn olunmuş.
Makıys: Kıyâs edilen; benzetilen.
Makıysün-aleyh: Kendisine kıyas yapılan; kendisine benzetilen.
Maklûb: Kalb olunmuş; altı üstüne getirilmiş, ters döndürülmüş; harflerin yeri değiştirilmiş.
Maksûm: Taksîm edilmiş; ayrılmış.
Maktû'u'n-bih: Kendisiyle kesin olarak söz kesilen, kendisinde yalan ve hatâ olmayan.
Makzî: Kazâ olunan şey; hükm olunan şey, hükm olunmuş.
Mansûr: Yardım edilmiş.
Manzûr: Nazar olunan; görülen, bakılan, görülmüş.
Ma'ruf: Bilinen.
Marzî: Beğenilen, hoş görülen; râzı olunan şey.
Maslûbân: Maslûblar.
Maslûben: Salb olunmuş olarak; asılmış, çarmıha gerilmiş olarak.
Masnû': Yapılmış.
Mâşî: Yürüyen.
Matla'-ı şems: Güneşin doğuş yeri.
Matmûs: Gark olmuş, batmış; gözü kör olmuş.
Mazbût, mazbûta: Zaptedilmiş, zaptedilen.
Mazrûf: Zarfa konmuş, zarflanmış, zarf içinde olan.
Ma'zûr: Mâzereti olan, özrü olan.
Mebgûz: Buğz edilmiş, sevilmemiş.
Meb'ûs: Gönderilmiş.
Mecânîn: Mecnûnlar; deliler.
Mecbûr: Cebr edilmiş, cebre ma'rûz kalmış, zorlanmış.
Mecma': Toplanma yeri; kavuşma, birleşme yeri.
Mecrûr: Harf-i cerle kesre okunan kelime. **Mecrûrda âmil** Mecrûr kelimede amel eden, iş yapan.
Mec'ûl: Ca'l edilmiş; yapılmış, kılınmış, îcâd edilmiş, sonradan yaratılmış.
Mec'ûliyet: Mec'ûl olma, îcâd edilmişlik.
Me'cûr: Ecir verilmiş, ecre nâil olmuş.
Medfû': Def' olunmuş, uzaklaştırılmış,

çıkarılmış.
Medîd: Uzun, uzun süren.
Mefâtîh-i üvel: "İlk anahtarlar".
Mefsûh: Fesh edilmiş, hükümsüz bırakılmış.
Mehâric: Mahrecler; harflerin çıktığı yer.
Mehcûr: Uzaklaşmış, ayrılmış; bırakılmış.
Mehrûde: Bir çeşit elbise; önce vers ve sonra safranla boyanmış elbise.
Mehzûz: Hareket ettirilen, titretilen.
Meks: Kalma, durma.
Me'mûl: Umulur.
Me'mûren: Me'mûr olarak, emredilmiş olarak.
Menî'ü'l-hımâ: Himâyesi altında bulunana başkasının tasallut etmesine mâni' olan.
Menkûl: Nakledilmiş.
"Men reânî fekad rea'l-Hakka": "Beni gören Hakk'ı görmüştür."
Menşûr: Neşr olunmuş, yayılmış; ferman, buyruk; prizma.
Merfû': Kaldırılmış.
Merhûm: Kendisine rahmet olunan.
Mervî: Rivâyet edilen.
Mesâğ: İzin, cevâz, ruhsat.
Mesâk: Siyâk; sözün gelişi, ifâde şekli.
Mesâfât: Mesâfeler.
Mescûdün-ileyh: Kendisine secde olunan.
Mescûdün-leh: kendisi için secde olunan.
Mesmû': İşitilen şey, işitilmiş.
Mess: Temâs etme, dokunma.
Mess-i nisâ: Kadınlara dokunma, temâs etme.
Mestî: Sarhoşluk; kendinden geçmişlik.
Meşhed: Şuhûd yeri, şuhûd.
Meşhûd-i hâzır: Hâl-i hazırda müşâhede edilen.
Meşhûdün-leh: Kendisine şehâdet edilen.
Meşhûn: Dolu, dolmuş.
Meşrûh: Şerh edilmiş.
Meşrût: Şart koşulmuş, şarta bağlı.
Meşrûtan: Şarta bağlı olarak.
Metbû': Kendisine tâbi' olunan, uyulan kimse.
Mevâdd: Maddeler.
Mevâhib: Mevhibeler.
Mevâzı'-i mahsûsa: Husûsî mevzi'ler, yerler.
Mevc-zen: Dalgalanan.
Mevhûbün-leh: Kendisine hibe yapılan, bağış yapılan kimse.
Mevrid-i nass: Nassın vârid olduğu yer.
Mevrûs: Mîras kalmış.
Mevt-i örfî: Mâlum, bilinen ölüm.
Mevzû': Konulmuş.
Mezbûh: Kesilmiş.
Me'zûnün-leh: Kendisine izin verilmiş olan.
Min-gayri-tahsîs: Tahsis etmeksizin.
Min-haysü'l-hakîka-ve'l-bâtın: Hakîkat ve bâtın bakımından.
Mihr: Güneş.
Mik'âb: Küp.
Mikdâr: ölçü.
Milel: Milletler, bir dîne inanan topluluklar; dinler.
Millet-i îseviyye: Hıristiyanlar.
Mine'l-ezel-ile'l-ebed: Ezelden ebede kadar.
Min-gayri-intikāl: İntikāl etmeksizin.
Min-gayri-mübâşeretin: Doğrudan doğruya olmaksızın.
Min-gayri-ziyâdetin: Ziyâde, fazlalık olmaksızın.
Min-haysü'l-esmâ: İsimler ve sıfatlar bakımından.
Min-haysü'l-mecmû': Bütünü bakımından.
Min-tarafillah: Allah tarafından.
Min-vechin: Bir vecihten, bir bakıma.
Mirâren: Defâlarca.
Mirsâd: Dürbün, teleskop; rasat âleti.
Miyâne: Orta, ara.
Muammer olmak: Yaşamak, ömrü olmak.
Muârâza: Karşı gelme, muhâlefet.
Muâteb: Azarlanmış, tekdir edilmiş; itâb olunmuş.
Muâtib: Azarlayan, itâb eden.

Muâvaza: Değiş dokuş, trampa; bir şey karşılığı olarak başka bir şey verme.
Muâyene: Gözle görme.
Mûcib-i îmân: Îman etmeyi gerektiren.
Mûcib-i tatvîl: Uzatmayı gerektiren.
Mu'ciz: Âciz bırakan, mu'cize olan.
Muğfel: Aldatılmış, iğfâl edilmiş.
Muğfil: İğfâl eden, aldatan.
Muhaddid: Konveks, dışbükey yapan.
Muhakkak: Tahakkuk etmiş, gerçekleşmiş, gerçek.
Muhâlifîn: Muhâlifler.
Muharrer: Tahrir edilmiş, yazılmış.
Muhâsama: Husûmet, düşmanlık etmek.
Muhassalât: Elde edilen netîceler; bileşkeler.
Muhâzî: Birbirinin karşısında bir hizâda bulunan.
Muhdes: Hâdis olan şey; sonradan olan şey.
Muhıkk: Haklı.
Muhlasîn: İhlâsa erdirilmiş.
Muhrik: Yakıcı.
Muhsin: İhsân eden, "ihsân" sâhibi iyilik eden, iyi işleyen.
Muhtî: Hatâ eden.
Mukaddemâ: Önceden.
Muka"ır: Konkav, içbükey yapan.
Mukallidîn: Taklid edenler.
Mukārenet: Yaklaşma, bitişme, kavuşma.
Mukārin: Bitişik.
Mukbil, mukbile: Kabûl ettiren.
Mukırr: İkrâr eden.
Mukterin: İktirân eden; yakın olan, yanında bulunan.
Munsabığ: Boyanan.
Murabba': Dört köşeli, kare; dörtlü.
Murabbi': Dörtleyen, dörtgen yapan.
Musaddak: Tasdîk olunmuş, edilmiş.
Musâhib: Arkadaşlık eden, sohbette berâber bulunan.
Musallî: Namaz kılan.
Musîb: İsâbet eden, görüşünde yanılmayan, doğruyu bulan.
Mu'tâ: İ'tâ olunmuş, verilmiş.
Mutahhar, mutahhara: Temiz.
Mutalsam: Tılsımlı, büyülü, sihirli.
Mutasarraf: Tasarruf olunan.
Mutasarrafiyyet: Tasarruf olunma.
Mutasarrafun-fîh: Kendisinde tasarruf olunan, üzerinde tasarruf vukū bulan.
Mutasarrıf: Tasarruf eden.
Muttazıh: Vâzıh, âşikâr, apaçık.
Muvâcehe: Yüz yüze gelme, karşı karşıya bulunma.
Muvâneset: Ünsiyet kurma; berâber yaşama.
Muzâhî: Müşâbih, benzer
Muzâyaka: Sıkıntı, darlık.
Muzmer: Izmâr edilmiş; saklı, gizli.
Mübâşeret: Başlama, girişme; doğrudan doğruya kendisi yapma.
Mübâya'a: Satın alma.
Mübsar: Görülen şey.
Mücâb: Kabûl cevâbı almış olan, talebi kabûl edilmiş olan.
Mücâdelât: Mücâdeleler.
Mücâma'a: Cinsî münâsebette bulunma.
Mücâseret: Cesaret verme.
Mücâvir: Komşu.
Müctehidîn: Müctehidler; ictihâd edenler.
Müellim: Elem veren.
Müesserün-fîh: Kendisinde te'sîr vukû' bulan.
Müeyyid: Te'yîd edici, destekleyici.
Müfazzal: Tafzîl edilmiş; üstün kılınmış, fazîletli kılınmış.
Müfekkire: Düşünce kuvveti, gücü.
Müferrih: Ferahlık veren.
Müfessirîn: Müfessirler.
Müfevvaz: Tefvîz olunmuş; havâle olunmuş.
Müka"ib: Küp yapan.
Mülâbese: Birbirine benzeyen iki şeyin birbirinden ayırdedilmiyerek karıştırılması; münâsebet, yakınlık, iç içe birlikte olma; bürünme.
Mülâbis: Muttasıl, bitişik, iç içe birlikte olan; bürünen.
Mülebbes: Giydirilmiş, bürünmüş.

Mü'lin: Îlan eden.
Mümidd: Uzatan, temdîd eden.
Mümsik: İmsâk eden; tutan.
Münâfî: Zıt, uymaz, aykırı; nefy eden.
Münâza'un-leh: Hakkında münâzaa edilen, çekişilen, kavga edilen.
Münâzi': Münâzaa eden; kavga eden, çekişen.
Münderis: Eseri, izi kalmamış.
Münhafız: Hıfz olunan, korunan, korunmuş.
Münharık: Hark edilen, yırtılan, parçalanan, bozulan.
Münîr: Nurlandıran, ışık veren, aydınlatan.
Münkādûn: İnkıyâd edenler, boyun eğenler.
Münkazıyye, münkazî: Biten, sona eren.
Münkedir olmak: Bulanık olmak.
Münker: İnkâr edilen; şerîatçe makbûl ve câiz olmayan.
Münşerih: Sıkılmayan, içi rahat olan.
Müntehab: Seçilmiş, seçkin.
Müntehî olmak: Kendisi nehy olunmuş, yasaklanmış.
Münteşî: Neş'et eden, meydana gelen.
Mürâci': Mürâcaat eden.
Mürde: Ölü.
Mürsil: Gönderen.
Müsâdeme: Çarpışma.
Müsâvâten: Müsâvî olarak, eşit olarak.
Müseddes: Altılı.
Müsellis: Üçleyen; üçgen yapan.
Müsemmen: Sekizli.
Müslime: Müslüman kadın.
Müsmir olmak: Meyve vermek; netice vermek.
Müsri': Sür'atlendiren.
Müstağfir: İstiğfâr eden; gufrân isteyen.
Müstahdem: İstihdâm olunan; hizmette kullanılan.
Müsta'idd: İsti'dâdı, kābiliyeti olan.
Müstaiddîn: Müstaid olanlar, istîdâd sâhipleri.
Müstakarr: İstikrar bulunan yer, karar edilen yer, karargâh.
Müstatî': Tâkatı yeten, gücü yeten.
Müstebân olmak: Âşikâr olmak, açıkça anlaşılmak.
Müstecin: Mahpus; hapsedilmiş.
Müstedell: Delille isbât edilmiş.
Müstedîr: Dâire şeklinde olan.
Müstefhim: Anlamak isteyen, soran.
Müstefîd olmak: İstifâde etmek, faydalanmak.
Müstefîz: Feyz alan, feyizlenen.
Müstekırr: Duran, durur, istikrar bulan.
Müstevcib olmak: Lâyık olmak, gerektirmek.
Müşâfehe: Yüz yüze, karşı karşıya konuşma.
Müşârik: Ortak.
Müşârün-ileyh: Kendisine işâret edilen; adı geçen.
Müşebbeh: Benzetilen, teşbîh edilen.
Müşebbehün-bih: Kendisine benzetilen; kendisine teşbîh edilen.
Müşerre'un-leh: Kendisine şerîat verilmiş olan, kendisi şerîata tâbi' olan.
Müşerri': Şerîat vaz' eden, şerîat getiren.
Müşevveş: Karışık, düzensiz, karmakarışık.
Müşg-tıynet: Misk tıynetli, misk tabiatlı.
Müteaddî: Taaddî eden, geçen; geçişli.
Müteallim: Öğrenen; öğrenci.
Müteârız: Birbirine zıt olan, muhâlif olan.
Mütearrız: Taarruz eden, saldıran, sataşan.
Müteavved: Alışılmış, mûtâd.
Müteberrî: Teberrî eden, yüz çeviren.
Mütecâsir: Cür'et gösteren; yeltenen, kalkışan.
Mütecellâ-leh: Kendisine tecellî olunan, tecellîye mazhar olan.
Mütefâzıl, mütefâzıla: Birbirine nisbetle üstün, fazîletçe üstün olan fazlası olan, farklı olan.
Müteferrikāt: Müteferrıklar; parçalar, ayrı ayrı şeyler.

Mütehaddis: Sonradan ortaya çıkan, meydana gelen.
Mütaharrî: Araştırıcı.
Mütehassir: Hasret çeken, özleyen.
Mütekaddimîn: Öncekiler; eski âlimler.
Mütekallib: Değişen, kalıptan kalıba giren.
Mütemmim: Tamamlayıcı.
Mütenassıh: Nasîhat kabûl edip tutan, öğütten istifâde eden.
Müteneffis: Teneffüs eden.
Müterakkıb: Gözleyen, bekleyen.
Müteretteb: Tertîb olunmuş; sıralanmış; îcab eden, gereken âit olan.
Mütevassıtîn: Ortada olanlar; tasavvuf yolunun ortasında bulunanlar.
Mütevâzı'an: Mütevâzî olarak.
Mütevehhem: Tevehhüm olunan, varlığı vehm olunan, gerçek olmayan.
Müteveffâ: Ölü.
Mütevellî: Bir işi üzerine alan, bir işin idâresi kendisine verilen.
Mütezâyiden: Artarak.
Mütezelzil: Titreyen, sallanan, oynayan.
Müzâhim olmak: Aykırı gelmek.
Müzekkî: Temizleyen, temizlenen.
Müzîl: İzâle eden, ortadan kaldıran.

N

Nâ-bûd: Yok olan, fânî.
Nâfih: Üfleyen.
Nâiliyyet: Nâil olma, ulaşma.
Nâkıl: Nakleden.
Nakîz: Zıt, karşı.
Nakî; nakıyy: Temiz, pâk.
Nâkısu'l-ma'rife: Mârifeti noksan olan.
Nâ-marzî Hoş görülmeyen, beğenilmeyen, râzı olunmayan.
Nâmî-i hassâs: Hisseden ve büyüyüp gelişen.
Namt: Şekil, tarz, usul, üslûb.
Nâ-sâz: Uygunsuz.
Nâsır: Nusret eden, yardım eden.
Nass-ı kātı': Kesin nass.
Nâ-vâkıfân: Vâkıf olmayanlar; mes'eleyi bilmeyenler.
Nazc: Olgunluk, kıvâma gelme, kıvâma getirme.
Nebiyy-i müşerri': Şerîat vaz' eden, getiren nebî, peygamber.
Nefh: Üfleme.
Nefs-i ilâh: İlâh'ın kendisi, bizzat ilâh.
Nehâr: Gündüz.
Neş'et-i îseviyye: Hz. İsâ'nın meydana gelmesi, yaratılışı.
Netâic, netâyic: Netîceler, sonuçlar.
Nev'an: Bir çeşit, biraz.
Nev'an-mâ: Bir nevî, bir çeşit, bir bakıma.
Nevmîd: Ümitsiz.
Neyl etmek: Ulaşmak.
Nigeh-bân: Gözcü, gözeten, gözcülük eden.
Nîk: İyi.
"Ni'me'l-abd": "Ne güzel kul!"
Nisvân: Kadınlar.
Noksânî: Noksanlık.
Nuhâs: Bakır.
Nukāt: Noktalar.
Nusb: Yorgunluk, meşakkat; hastalık ile yorgun düşürme.
Nusret: Yardım.
Nübüvvet-i 'âmme: Umûmî nübüvvet.
Nübüvvet-i teşrî': Şerîat vaz' eden nübüvvet, peygamberlik.
Nüfûs-ı kâmile: Kâmil nefisler.
Nüfûz: İnfâz etme, yerine getirme.
Nüfûz-ı va'îd: Tehdîd ve cezânın nâfiz olması, infâz edilmesi.
Nümüvv: Bitme, büyüme, yetişme.

P

Palas-pâre: Eski püskü elbise.
Pend: Nasîhat, öğüt.
Perestiş: Tapma, tapınma.
Perverde: Beslenmiş, yetiştirilmiş, büyütülmüş.
Peyrevlik: İzinden gitme, örnek alınana

uyma.
Peyrev olma: İzinden gitme, uyma.
Pîrehen: Gömlek.
Pür-ezvâk: Zevklerle dolu.

R

Racül-i adl: Hadîs rivâyetinde rivâyet ettiği hadîse güvenilen âdil râvî.
Râğıb: Rağbet eden; isteyen, imrenen.
Râhat-ı külliyye: Tam rahatlık.
Râhim: Rahmet eden.
Rahmeten-li'l-esmâ: İsimlere bir rahmet olarak.
Ratb: Rutûbetli, ıslak, yaş.
Râtıb: Rutûbetli, yaş, ıslak.
Ra'y: Otlatma, gütme.
Reccâ': Pek çok rücû' edici, dönücü.
Redd etmek: Geri döndürmek, geri çevirme.
Ref': Kaldırma.
Reh-nümâ: Yol gösterici.
Re's: Baş.
Resim, resm: Arazlara dayanarak yapılan târif.
Revh: Râhat, gönül rahatlığı.
Reviş: Gidiş, seyr, tarz, tutum.
Rû-gerdan: Yüz çeviren, yüz döndüren.
Rûhullah: Allah'ın rûhu.
Rûz: Gün.
Rükn: Bir şeyin en sağlam tarafı, temel direği; direk; nüfûzlu, kuvvetli, kimse; unsur.
Rükn-i mâ': Su rüknü, su unsuru.
Rüsûb: Tortu, çöküntü.

S

Sâbık: Geçen, geçmiş, önceki.
Sâbir: Sabr eden.
Sâdegî: Sâdelik, düzlük.
Sâdic, sâdice: Sâf, sâfî, sâde.
Sadr: Göğüs.
Sahv: Uyanıklık, şuûr hâli.
Sâ'î: Sa'y edici, çalışan; koşan, koşarak yürüyen.
Sakîm, sakîme: Hastalıklı, yanlış sakat.
Salb etmek: Çarmıha germek; kemiğini çıkarmak.
Sâlifü'z-zikr: Zikri geçen, anılan.
Sallû alâ Muhammed: "Muhammed'e salât edeniz!"
Sanem: Put.
Sarîhan: Açık bir şekilde.
Sârık: Çalan, hırsız.
Savt: Ses.
Seb'a: Yedi.
Seb'-i semâvât: Yedi semâ.
Sedîd: Doğru, hak.
Sehare: Sihirbazlar.
Sefk-i dimâ': Kan dökücülük, kan dökme.
Sehlü'l-isti'mâl: Kullanılması kolay.
Sekâmet: Sakîmlik, bozukluk, sakatlık, yanlışlık.
Selâm: Rahatlık, barış, sâlimlik.
Selâmet-bahş: Selâmet verici.
Selâse: Üç.
Selâtîn: Sultanlar.
Selh-i nehâr: Gündüz sonunda.
Semâ', simâ': İşitme, dinleme.
Semen-i kâzib: Yalancı semizlik, yalancı yağlılık.
Sem'-i cism: Beden kulağı.
Sene-i kâmile: Tam bir sene.
Serheng: Çavuş, kavas, yasakçı.
Şerî'an: Sür'atle, çabucak.
Ser-nâme: Mektup başlığı.
Sevret: Şiddet, kızgınlık.
Seyf: Kılıç.
Sezâvâr: Münâsip, uygun, yaraşır.
Sırr-ı acîb: Şaşılacak bir sır.
Sıyânet: Koruma, korunma.
Si'a: Genişlik.
Simâ', semâ': İşitme, dinleme.
Sinîn: Seneler.
Sinn: Yaş.
Sirâc: Kandil, mum, ışık.
Siyâdet: Seyyidlik, efendilik.
Siyâk: Sözün gelişi, ifâde şekli.

Sôfistâiyye: Şüpheci filozoflar; sofistler.
Sohbet: Arkadaşlık.
Suâlât: Sualler, istekler, dilekler, dilemeler.
Sû'-i fâtiha: Evvelin kötü olması.
Sû'-i hâtime: Sonun kötü olması.
Sultânü'l-müfessirîn: Müfessirlerin sultânı.
Sunûf-ı mezkûre: Zikr olunan sınıflar.
Sunûf-ı selâse: Üç sınıf.
Suver-i iâde: İâde sûretleri.
Suver-i muhîtiyye: Kuşatan, ihâta eden sûretler.
"Sübhânî mâ a'zame şânî: "Ben kendimi tesbîh ederim, benim şânım ne yücedir."

Ş

Şâdî: Memnûniyet, sevinç, gönül ferahlığı.
Şâhenşâh: Padişahlar pâdişâhı.
Şâkî: Şikâyet eden.
Şâkird: Talebe, öğrenci, çırak.
Şebîh: Birbirine benzeyen.
Şebîheyn: İki şebîh, iki benzer.
Şef'iyyet: Çift olma.
Şehîd: Şâhid olan, gören.
Şekl-i ma'hûd-i cimâ': Mâlum cinsî birleşme şekli.
Şemme: Koklama; pek az.
Şenâat-ı hilkat: Yaratılış çirkinliği.
Şenîu'l-hilkat: Yaratılışı kötü, çirkin yaratılış.
Şetm: Sövme.
Şeyn, şîn: Leke, ayıp, kusur.
Şikâk: Anlaşmazlık, bozuşma, uzlaşmazlık.
Şîn, şeyn: Leke, ayıp, kusur.
Şöhret-yâb: Şöhret bulan: meşhûr.
Şuab: Şu'beler, kısımlar, dallar.
Şuğl: Meşgûliyet, iş.
Şükûk: Şekler, şüpheler.

T

Taab: Yorgunluk.
Taabdüd: İbâdet etme.
Taammül: Zahmet çekip iş işlemek.
Taazzum: Kibirlenme, büyüklük taslama.
Tâbân: Işıklı, parlak.
Tâ-be-sabâh: Sabaha kadar.
Ta'cîl: Acele ettirme, çabuklaştırma, öne alma.
Ta'cîn: Yoğurma.
Ta'dâden: Saymak sûretiyle.
Tâfî: Üzerinde yüzen.
Ta'fîn: İnhirâf, taaffün etme, çürüme, çürüyüp kokma.
Tagayyüb: Gâib olma, kaybolma.
Tahammür: Ekşime, mayalanma.
Tahattur: Hatırlama.
Tahayyüz: Yer tutma, yer işgâl etme.
Tahdîd etmek: Sınırlamak; târif etmek.
Tahsîs etmek: Husûsîleştirmek.
Tahtiyyet: Altta olma, altta bulunma.
Tahyîr: Muhayyer bırakma; seçiminde serbest bırakma.
Tahzîr: Sakındırma, men' etme.
Tâife-i kesîre: Pek çok topluluk.
Tâir: Uçan, uçucu; kuş.
Takî: Müttakî, takvâ sâhibi; çekinen, sakınan.
Taklîb: Kalıpdan kalıba girme, girdirme; değişme, değiştirme.
Tâlihîn: Sâlih olmayanlar; kötüler.
Tâliye, tâlî: İkinci derece olan.
Tama'an: Tamah ederek, arzû ederek.
Ta'mîm etmek: Umûmîleştirmek.
Tâmm, tamme: Tamam olan, noksanı bulunmayan.
Tâmmu'l-ma'rife: Ma'rifeti tam olan.
Tâmmü's-sıhha; Sıhhati tam olan, tam sağlıklı.
Tansîs: Nass ile bildirme.
Tantîk: Nutk ettirme, konuşturma.
Tarafeyn: İki taraf.
Tarassud: Gözetleme, gözleme.
Ta'rifât-ı resmiyye: Şeklî târifler.
Ta'rîf-i resmî: Şeklî târif
Tarîk-i tahkîk: Gerçeklik yolu.
Tarfetü'l-ayn: Bir göz açıp kapama

müddeti.

Tasmîm; Tasarlama, kat'î olarak niyetlenme.

Tasrîh: Açıklama, belirtme.

Ta'tîl: Muattal kılma, kullanmama, durdurma, faâliyetten alıkoyma.

Tav'an: İsteyerek, gönüllü olarak.

Tayr: Kuş.

Tazarrufen: Zarâfet olarak, zariflikten nezâketten.

Tazmîn: Zımnına koymak, içine koymak.

Tazyîk: Daraltma.

Teahhur: Gecikme.

Teâlî: Yükselme, ululanma.

Tebâguz: Birbirine buğz etmek; birbirine düşmanlık etmek, kin besleme.

Tebâh: Berbat, bozuk.

Teberru': Bağış, bağışlama.

Tebevvül: İşeme.

Techîl: Câhil ve bilgisiz olduğunu söylemek, ortaya koymak.

Te'dîb: Edeblendirme, terbiyesini verme, haddini bildirme.

Tedvîr: Döndürmek, çevirmek.

Teessî: Üsve edinme, kendini örnek alma.

Tefahhus: Araştırma.

Tefâsîr: Tefsirler.

Teferruk: Farklılaşma, farklı olma.

Tefevvuk: Üstün olma, üstün gelme.

Tefrîk: Ayırma, farklı kılma; "fark" ve "tefrika" durumunda kılma.

Tefvîz: Havâle etme.

Tehallüf: Uygun olmama, değişiklik gösterme.

Tekâsül: Tenbellik, ilgisizlik.

Te'kîden-li'l-beyân: Beyânı, ifâdeyi te'kîd olarak.

Teklîf-i mâ-lâ-yutâk: Tâkat getirilemiyen teklîf, mükellefiyet; tâkat getirilemeyecek şeyi teklîf etmek.

"Tekûnu": "Olur."

Tek ü pû: Koşuşturma, sağa sola koşuşturup durma.

Teksîr: Çoğaltma.

Televvün: Renkten renge girme; halden hâle girme, "temkîn" makāmında olmayıp sık sık "hâl"i değiştirme.

Telkîh: Aşılama.

Temessül: Bir şekil ve sûrete girme.

Temsîl: Benzetme.

Temkîn eylemek: İmkânını vermekle desteklemek.

Temkîn-i kahr: Kahr etme, imkânı verme.

Tenâkus: Azalma, eksilme.

Tenâkür: Bilmemek, tanımamak, bilmezlikten gelmek.

Tenbie: Haber verme.

Tenfîs: Teneffüs etmek, nefesini dışarı çıkarmak ve dışardan havayı içine almak.

"Tenfuhu": "Üflersin."

Terâhî: Geri kalma, gecikme.

Terbî': Dörtleme, dört köşe yapma.

Terbiye-kerde: Terbiye edilmiş.

Tercî': Geri çevirme, döndürme, tekrar etme.

Teressüb: Tortulanma, dibe çökme.

Tervîh: Rahata erdirme.

Tertîbât-ı mantıkıyye: Mantıkî düzenlemeler.

Tesahhun: Isınma.

Tesâvîr-i bedî'a: Güzel tasvirler, güzel resimler.

Tesdîs: Altılama, altı köşe yapma.

Tesellüs: Üçlenme.

Teshîlen-li'l-kāriîn: Okuyuculara kolaylaştırmak için.

Tesmîn: Sekizleme, sekiz köşe yapma.

Tesniye: İkili olma, ikili yapma.

Teş'îb: Şu'belendirme, bölümleme, dallandırma.

Teşrîh: Anatomi; şerh etme, yayma; parça parça kesme.

Tevâbi': Tâbi' olanlar.

Tevakkî: Sakınma, korunma, çekinme.

Tevakkuf: Durma.

Tevâlî: Devam etme, peşpeşe gelme.

"Tevellâ": "Yüzünü çevirdi".

Tevellî: İdâresini yüklenme, idâresini üzerine alma.

Tevfîk: Uydurma, muvâfık kılma.
Tevkît: Vakitlendirme, vaktini belirtme.
Tevliyet: Mütevellî olma, idâresini üzerine alma, idâresini yüklenme.
Tevsî': Genişletme.
Teyakkun etmek: İyice bilmek, kat'î olarak bilmek.
Teyakkuz: Uyanma, uyanıklık.
Tezelluk: Kayma, sürçme, sürtüşme.
Tezkâr, tizkâr: Hatırlama, anma.
Tezkîr: Müzekker kılma, erkek kılma, döllenme.
Tezlîl: Zelîl etme, alçaltma.
Tufûliyyet: Çocukluk, küçüklük.
Tulû': Doğma, doğuş.
Tûtiyâ: Çinko.
Tuyûr: Kuşlar.

U

Ubbâd: Âbidler.
Udûl etmek: Sapmak, yoldan çıkmak, geri dönmek.
Uhrâ: Diğer, son.
Uknûm: Asıl.
Ûlâ: İlk, önceki.
Ulemâ-i nahviyye: Nahv ulemâsı; sentaks âlimleri.
Umûr-ı mu'cize: Âciz bırakan işler; mu'cizeler.
Usûl-i selâse: Üç usul.

Ü

Ümenâ: Emînler.
Ümniyye: Ümit, niyet, istek.
Ünsâ: Dişi, kadın.
Üstühan: Kemik.
Üsve-i hasene: En güzel örnek, en güzel imtisâl numûnesi.

V

Vâcibü'l-ikrâm: İkrâm ve hürmet edilmesi gereken.
Vâhî: Boş, mânâsız.
Vâhib: Hibe eden, bağış yapan.
"Vallahü a'lem": Allah daha iyi bilir.
"V'Allahü a'lem bi-murâdihi: Onun murâdını Allah daha iyi bilir."
Varta: Uçurum, çukur; tehlike.
Vâsi': İçine alan; geniş, bol.
Vaty: Cimâ', çiftleşme.
Vecîh: Hoş, güzel, latîf.
Vehb etmek: Hibe etmek, bağışlamak.
Velîd: Yeni doğmuş çocuk.
Veliyye-i afîfe: İffetli velî kadın.
Veliyy-i ârif: Ârif olan velî.
Veliyy-i dem: Öldürülen kimsenin velîsi.
Vesâyâ: Vasiyetler, tavsiyeler.
Vesî': Pek vâsi', çok geniş.
Vezn: Tartma, tartılma.
Vifâk: Uygunluk, muvâfakat, anlaşma.
Vuhûş: Vahşî hayvanlar.
Vücûh: Vecihler, görüşler.
Vücûh-i adîde: Bir çok vecihten, bir çok bakımdan.
Vürûd: Gelme.
Vüs': Güç, kuvvet, tâkat, genişlik.
Vüs'atdâr: Vâsi' olan, içine alan.

Y

Yakînen: Kat'î sûrette, şüphesiz olarak.
Yedeyn: İki el.
Yed-i fâile: Fâil olan el, işleyen el.
Yed-i feyyâz: Feyz veren el; pek çok feyzler veren el.
Yed-i kābile: Fiili kabûl eden el.
Yehûd: Yahûdî, İsrâiloğulları.
"Yekûnu": "Olur."
Yevm-i ba's: Öldükten sonra diriliş günü.

Z

Zafer-yâb: Aradığı şeye erişmek, başarmak.
Zâhir-bîn: Bir şeyin yalnız dışını, görünüşünü gören.

Zâhir-bînân: Zâhiri görenler.
Zaîfü'l-akl: Aklı zayıf.
Zallâm: Çok zulmeden, çok zâlim.
Zamm-ı sâd: ''Sâd'' harfinin ötüre ile, ya'nî ''u'' sesiyle harekelenmesi
Zâtiyyât: Zâta âit olan şeyler, zatla ilgili şeyler.
Zecr: Zorlama, sıkıştırma.
Zehâb: Gitme, gidiş.
Zelle: Sürçme, küçük günah, hatâ.
Zevâl-pezîr: Zâil olucu, yok olucu.
Zevât: Zatlar.
Zevi'l-ukūl: Akıl sâhipleri, insanlar.
Zıddeyn: İki zıt.
Zîb: Süs.
Zindegî etmek: Yaşamak, canlı olmak.
Zû-eser: Eser sâhibi, iş sâhibi.
Zünûb: Zenbler, günahlar.
Zürrâ': Zâri'ler, zirâatçiler, çiftçiler.

İNDEKSLER

ÂYET-İ KERÎMELER İNDEKSİ

İlk numaralar sûre sıra numarasını, ikinciler âyet numaralarını, üç noktadan sonraki numaralar âyetlerin kitapta geçtikleri sahife numaralarını gösterir

Abese, 80/1 ... 182.
Abese, 80/1-4 ... 182.
Ahkâf, 46/9 ... 96.
Ahkâf, 46/16 ... 28.
Ahzâb, 33/21 ... 254,255.
Ahzâb, 33/57 ... 336-338.
Âl-i İmrân, 3/30 ... 35.
Âl-i İmrân, 3/45 ... 138.
Âl-i İmrân, 3/49 ... 102,131,140,141.
Âl-i İmrân, 3/55 ... 274.
Ankebût, 29/6 ... 173.
Ankebût, 29/25 ... 19.
Ankebût, 29/45 ... 197.
Ankebût, 29/57 ... 127.
Ankebût, 29/64 ... 227.
A'râf, 7/121 ... 244.
A'râf, 7/122 ... 243-245.
A'râf, 7/148 ... 135.
A'râf, 7/151 ... 188,191.
A'râf, 7/156 ...213 ,220 ,221 ,282.
A'râf, 7/178 ... 322.
A'râf, 7/179 ... 50,87.
A'râf, 7/187 ... 61.
Asr, 103/2 ... 330.
Asr, 103/3 ... 330.
Bakara, 2/25 ... 31.
Bakara, 2/26 ... 126.
Bakara, 2/30 ... 258, 265, 266, 268.
Bakara, 2/31,33 ... 266.
Bakara, 2/43 ... 188,191.
Bakara, 2/57 ... 73,74.
Bakara, 2/88 ... 61,62.
Bakara, 2/105 ... 116.
Bakara, 2/115 ... 25.
Bakara, 2/124 ... 265,267.
Bakara, 2/166 ... 25.
Bakara, 2/179 ... 295,297.
Bakara, 2/185 ... 276.
Bakara, 2/207 ... 4,287.
Bakara, 2/228 ... 144.
Bakara, 2/253 ... 88,89.
Bakara, 2/257 ... 107.
Bakara, 2/259 ... 81,98-100, 111.
Bakara, 2/260 ... 99.
Bakara, 2/272 ... 70.
Câsiye, 45/13 ... 246,247.
Câsiye, 45/24 ... 120.
Cin, 72/26,27 ... 101.
En'âm, 6/12 ... 213,220.
En'âm, 6/14 ... 318.
En'âm, 6/18 ... 317.
En'âm, 6/59 ... 100.
En'âm, 6/84 ... 259.
En'âm, 6/90 ... 267,270.
En'âm, 6/122 ... 153,157,158.
En'âm, 6/152 ... 1.
Enbiyâ, 21/22 ... 276,277.
Enbiyâ, 21/23 ... 74,84.
Enbiyâ, 21/34 ... 128,130,274
Enbiyâ, 21/78-79 ... 238.
Enbiyâ, 21/79 ... 238,239,258.
Enbiyâ, 21/83 ... 333.
Enbiyâ, 21/88 ... 289.
Enbiyâ, 21/91 ... 151.
Enbiyâ, 21/107 ... 163.
Enfâl, 8/17 ... 60,108.
Enfâl, 8/61 ... 291.
Enfâl, 8/65 ... 292.
Feth, 48/2 ... 261.

Feth, 48/6 ... 92,322.
Feth, 48/25 ... 195,196.
Furkân, 25/7 ... 120.
Furkân, 25/70 ... 27.
Fussılet, 41/6 ... 167.
Fussılet, 41/11 ... 171,314.
Fussılet, 41/53 ... 181.
Hac, 22/5 ... 56,57.
Hadîd, 57/3 ... 252.
Hadîd, 57/4 ... 244,245.
Hadîd, 57/7 ... 62,63.
Hicr, 15/29 ... 150,152,166.
Hicr, 15/40 ... 328,330.
Hicr, 15/42 ... 330.
Hûd, 11/80 ... 51,52,55,58.
Hûd, 11/123 ... 9,307, 309 - 311, 324, 325.
İhlâs, 112/1 ... 9.
İsrâ, 17/3 ... 260,262.
İsrâ, 17/5 ... 55.
İsrâ, 17/22 ... 19.
İsrâ, 17/44 ... 314.
İsrâ, 17/55 ... 89.
İsrâ, 17/72 ... 30.
İsrâ, 17/84 ... 283.
İsrâ, 17/85 ... 302.
Kaf, 50/15 ... 36,42,233,234.
Kaf, 50/29 ... 72,73.
Kaf, 50/37 ... 18,21,23,24,255.
Kalem, 68/42 ... 115.
Kamer, 54/2 ... 69.
Kamer, 54/50 ... 154.
Kasas, 28/30 ... 183.
Kasas, 28/56 ... 69,70,71-73.
Kehf, 18/17 ... 322.
Kehf, 18/18 ... 60.
Kehf, 18/104 ... 35.
Kehf, 18/109 ... 154.
Mâide, 5/3 ... 110.
Mâide, 5/17 ... 147,148.
Mâide, 5/66 ... 317,318.
Mâide, 5/99 ... 68,70.
Mâide, 5/110 ... 140,141.
Mâide, 5/116 ... 184-187.
Mâide, 5/116-118 ... 189.
Mâide, 5/117 ...187, 188, 190,192-194, 200, 274.
Mâide, 5/118 ...195,198,200,203.
Mâide, 5/119 ... 92,322.
Meryem, 19/5 ... 345,346.
Meryem, 19/6 ... 346.
Meryem, 19/7 ... 345.
Meryem, 19/15 ... 346.
Meryem, 19/18 ... 136.
Meryem, 19/24 ... 123.
Meryem, 19/25 ... 349.
Meryem, 19/30 ... 123,350, 351.
Meryem, 19/33 ... 347.
Meryem, 19/53 ... 259.
Meryem, 19/54 ... 28.
Muhammed, 47/31 ... 185.
Muhammed, 47/36 ... 76.
Mutaffifîn, 83/7 ... 124.
Mü'min, 40/16 ... 32,343.
Mü'min, 40/60 ... 249.
Mü'minûn, 23/115 ... 43.
Müzzemmil, 73/9 ... 62,63.
Nahl, 16/40 ... 154,223,279.
Nahl, 16/50 ... 317.
Nahl, 16/71 ... 89.
Necm, 53/3 ... 3,66,168,319.
Necm, 53/29-30 ... 120.
Necm, 53/39 ... 160.
Neml, 27/15 ... 258.
Neml, 27/16 ... 258.
Neml, 27/29 ... 210,230.
Neml, 27/29,30 ... 210.
Neml, 27/29-33 ... 231.
Neml, 27/30 ... 210.
Neml, 27/30-31 ... 211.
Neml, 27/34-35 ... 231.
Neml, 27/36-37 ... 231.
Neml, 27/38 ... 231.
Neml, 27/39 ... 231,232.
Neml, 27/40 ... 231,233.
Neml, 27/42 ... 240-242.
Neml, 27/44 ... 242-245.
Nisâ, 4/1 ... 35.
Nisâ, 4/34 ... 144.
Nisâ, 4/43 ... 274.
Nisâ, 4/79 ... 296.
Nisâ, 4/157 ... 128,130,131.
Nisâ, 4/157-158 ... 127.
Nisâ, 4/158 ... 123,131.
Nisâ, 4/171 ... 136,138,151.

Nisâ, 4/176 ... 144.
Nûr, 24/35 ... 213.
Nûr, 24/54 ... 278.
Ra'd, 13/13 ... 172.
Ra'd, 13/33 ... 152.
Rahmân, 55/15 ... 175.
Rahmân, 55/19 ... 163.
Rahmân, 55/29 ... 42.
Rahmân, 55/33 ... 179.
Rûm, 30/7 ... 61,120,228.
Rûm, 30/30 ... 161.
Rûm, 30/54 ... 56,57.
Sâd, 38/17 ... 264.
Sâd, 38/18-19 ... 257,264.
Sâd, 38/20 ... 257,264.
Sâd, 38/26 ... 257,264-268.
Sâd, 38/30 ... 237.
Sâd, 38/35 ... 216,218,219,248,255.
Sâd, 38/36 ... 246,247.
Sâd, 38/39 ... 248,249.
Sâd, 38/41 ... 328,329.
Sâd, 38/42 ... 313, 319, 320, 359.
Sâd, 38/44 ... 333.
Sâd, 38/69 ... 172.
Sâd, 38/75 ... 176.
Sâd, 38/76 ... 176.
Sâd, 38/77 ... 328.
Sâd, 38/78 ... 328.
Sâd, 38/82 ... 328.
Saffât, 37/96 ... 297.
Sebe', 34/10 ... 259,264.
Sebe', 34/13 ... 260,261.
Şûrâ, 42/7 ... 115.
Şûrâ, 42/11 ... 226,227.
Şûrâ, 42/19 ... 162.
Şûrâ, 42/28 ... 107.
Şûrâ, 42/40 ... 292,294.
Tâhâ, 20/7 ... 202.
Tâhâ, 20/50 ... 9, 10, 89 ,90, 104.
Tâhâ, 20/114 ... 13,109,250,251.
Tahrîm, 66/11 ... 345.
Tahrîm, 66/12 ... 124.
Talâk, 65/1 ... 291.
Talâk, 65/12 ... 223.
Tevbe, 9/5 ... 292,308.
Tevbe, 9/7 ... 294.
Tevbe, 9/29 ... 142,143.
Tevbe, 9/36 ... 292.
Tevbe, 9/49 ... 125.
Tîn, 95/4-5 ... 176.
Yâsîn, 36/59 ... 49.
Yûnus, 10/62 ... 287.
Yûnus, 10/90 ... 243,244.
Yûsuf, 12/39 ... 160,246.
Yûsuf, 12/101 ... 110.
Zâriyât, 51/50 ... 136.
Zâriyât, 51/56 ... 50.
Zümer, 39/7 ... 295.
Zümer, 39/42 ... 290.
Zümer, 39/47 ... 26,29.

HADİSLER İNDEKSİ

الإحسان أن تعبد الله كأنك تراه ، 24

أخرج بصفاتي الي خلقي من رآك فقد رآني ومن أحبك فقد أحبني .. 157

اذا أحببت عبدا كنت له سمعا و بصرا و يدا و لسانا ، 14

اذا بويع الخليفتان فاقتلوا الآخر ، 276

اذا مات ابن آدم انقطع عمله ، 30

اطلبوا العلم ولو بالصين ، 205

أعوذ بك منك ، 287 , 286

أفلا أكون عبدا شكورا ، 260

الله في قبلة المصلي ، 24

اللهمّ أرنا الأشياء كما هي ، 98

اللهم بارك لنا فيه وزدنا منه ، 254

أنا ابن إمرأة تأكل القديد ، 217

انا جليس من ذكرني ، 299

أنا سيد ولد آدم ولا فخر لي ، 217

أنا عند ظني عبدي بي ، 10

انّ الله خلق آدم علي صورته ، 34,133,154,160

انّ الله خلق في ظلمة ثم رش عليهم من نوره ، 181

انّ الله تعالي خلق درة بيضآء فنظر الجلال و الهيبة .. الخ ، 314

انّ الله يحب الملحين ، 206

اني لأجد نفس الرحمن من قبل اليمن ، 3,168

التأني من الرحمن ، 257

الدنيا لا تزن عند الله جناح بعوضة ، 255

رأيت ربي في أحسن صورته ، 148

رب تال القرآن و القرآن يلعنه ، 205

رب زدني فيك تحيرا ، 156

سبقت رحمتي علي غضبي ، 283, 284

طلب العلم فريضة علي كل مسلم ومسلمة . 205
العلمآء ورثة الأنبيآء . 108
قال يحيي لعيسي معاتبا له حين ضحك . 343
قلب المؤمن بين اصبعين من أصابع الرحمن . 22, 23
كان الله و لم يكن معه شيىء الآن كما كان . 156
كنت كنزا مخفيا فأحببت أن أعرف فخلقت الخلق لأعرف . 50,85,316
كنت سمعه و بصره . 215,222
كنت لسانه الذي يتكلم به . 186
لا نبي بعدي . 106
(لا يزال العبد يتقرب الي بالنوافل حتي احبه فاذا أحببته) كنت سمعه ..... الخ . 14,186,215,222
لئن لم تنته لأمحون اسمك من ديوان النبوة . 97,103,112,113
لولاك لولاك لما خلقت الأفلاك . 159
لو دليتم بحبل لهبط علي الله . 108,318
لي مع الله وقت لم يسعني فيه غيرالله . 167
ما وسعني سمواتي ولا أرضي و وسعني قلب عبدي المؤمن . 166
من رآني فقد رأي الحق . 108,167
من صار بالعلم حيا لم يمت أبدا .157
من عرف نفسه فقد عرف ربه . 154
الناس نيام فاذا ماتوا انتبهوا . 251
يا ابن آدم خلقت الأشيآء لأجلك و خلقتك لأجلي . 294 .

ŞAHIS, MELEK VE YER İSİMLERİ İNDEKSİ

Abdullah Ümmi Mektûm 182.
Abdü'l-Gafûr Lârî 30, 31.
Abdü'l-Kadir Geylânî 96, 146.
Abdürrezzâk 64.
Âdem (a.s.) 124, 132, 152, 160, 176, 178, 179, 257, 258, 265 - 268, 344.
Ali (r.a.) 227, 247, 327.
Âl-i Dâvûd 260, 261.
Âlîn (Melâike-i) 176.
Arab 54.
Âsaf b.Berhiyâ 230, 233, 236, 237.
Âsım 185.
Âsiye 345.
Avrupa 179.
Bedreddîn-i Simâvî 128.
Belkıs 210 - 212, 220, 228 - 232, 236, 240 - 246, 255.
Benî İsrâil 55, 106, 135, 243, 245.
Bahru'l- Ulûm Abdü'l-Aliyy 119.
Bâlî Efendi 190.
Basriyyûn 199.
Bâyezîd Bistâmî 6, 130, 146, 153, 157.
Beyt-i Makdis 291, 292.
Bosnevî' Abdullah 180, 190.
Buthunnasr 55.
Câmî, (Molla) Mevlânâ Abdurrahmân 146, 180, 190, 253, 279.
Câlût 258.
Cibril,Cebrâîl 124, 127,134 - 141, 144 - 146, 149 - 153, 241, 250, 251, 261.
Cüneyd-i Bağdâdî 7, 29.
Çin 205.
Darwin 125.
Dâvûd (a.s.) 237 - 240, 257 - 268, 286, 287, 291, 292.
Dâvûd Kayserî 23, 33, 190, 289.
Ebû Abdullah Muhammed b.Kaidi'l-Evânî 62.
Ebû Amir 68.
Ebû Bekir Şu'be 185.
Ebû Cehil 68,115.
Ebû Hanîfe, İmân-ı A'zam 274.
Ebu'l-Hasan Harkanî 162.
Ebû Hüreyre 219.
Ebû Medyen 20, 64, 65, 330.
Ebu's-Suûd b.eş-Şıblî (Şeyh) 62, 63. 70.
Emîr Seyyid Ali Hemedânî 325.
Eyyûb (a.s.) 259, 313, 319, 320, 327, 329-334, 336, 337.
Ferîdüddîn Attâr 279.
Fir'avn 243 - 245, 345.
Habeş 351.
Hacc-ı Vedâ' 196.
Hâkanî (Efdalüddin) 7,40-43.
Hakîm Senâî 1.
Hallâc 29.
Hârûn (a.s.) 243, 244, 259.
Hasan Sâhib 127.
Hâtıb İbn Belte'a 128.
Hâfız (Şîrâzî) 72, 329.
Havvâ 125.
Hayber Kalesi 247, 248.
Hayyâm, ômer 27, 28, 163.
Hırbe Karyesi 81, 97.
Hızır 130.
Hind 119.
Hûd (a.s.) 60.
Hüdâyî, Azîz Mahmûd 310.
Hüdhüd 210, 229.
İblîs 176.
İbn Abbas 50, 274.
İbn Atâ 261.
İbrâhîm (a.s.) 98, 99, 259, 265, 268, 304 - 306.
İbrâhîm Hakkı (Erzurûmî) 137.
İbn Arabî (Bk.Şeyh-i Ekber)
İfrît 217 - 219, 231, 232
İsâ (a.s.) İbn Meryem, Mesîh 63, 102, 106, 123, 125, 126 - 128, 129 - 133135 -137,139-142,153,168,185-196, 198, 200, 203, 267, 270 - 275, 343, 348 - 351.
İsevîler 318.
İshâk (a.s.) 259.
İzzeddin Mahmûd Kâşî 16.
Ka'be 162.
Kasımpaşa.Mevlevîhânesi 340.
Kâşânî Abdürrezzâk 33,190

Kays b.el-Hatîm 52
Kisrâ 211,212.
Kûfiyyûn 199.
Kuşeyrî 54.
Lût (a.s.) 51-53,55-58.
Lü'lü' 146.
Mahmûd Şebüsterî 225
Medîne 128,217-219.
Medyen (Şehir) 1.
Mehdî 127,144,240,275.
Mekke 128.
Meryem 124 - 126, 136 - 141, 144 - 149, 151, 152, 168, 251, 348, 350.
Mevlânâ Celâleddîn Rûmî 11, 13, 25, 46, 50, 86, 103, 117, 120, 121, 162, 202, 204, 205, 261, 269, 303, 308.
Mesîh 128,148.
Mesnevî-hân Mehmed Es'ad Dede efendi 340.
Mezheb-i Hanefî 143.
Mısır 128.
Mirzâ Bâbür 60.
Muhammed (s.a.v.),Mustafâ,Efendimiz,Resûlullah,Hz.Resûl,Fahr-i âlem,Nebî (a.s.) 3, 11, 13, 15, 24, 52, 54, 55, 66, 69, 70, 96, 98, 105, 106, 109, 117, 126 - 128, 130, 132, 139, 143, 148, 155, 156, 158, 160, 161, 163, 167, 168, 170, 182, 184, 186, 195, 196, 200, 201, 203- 206, 211, 213, 217- 219, 227, 240, 250- 252, 254, 255, 258, 260- 263, 267 - 277, 287, 292 294, 298, 317, 319, 327, 328, 330, 332, 337, 343, 344.
Mukavkıs 128.
Mûsâ (s.a.) 45, 47, 48, 69, 106, 130, 134, 135, 148,183,184,243,244,259, 271, 272, 274.
Mûsevî 318.
Müeyyedüddîn Cendî 289.
Abdülganî Nablûsî 180,190.
Nakşbend,Bahâeddin 60.
Nasârâ 128,148,150,152.
Nemrûd 305.
Nessâc-ı Buhârî (Şeyh) 269.
Niyâzî Mısrî 60,162.
Nûh (a.s.) 60,257, 260, 262, 344, 345.
Ömer İbn el-Hattâb 250,251.
Rudeyn 235.
Sa'dî (Şîrâzî) 13.
Sadreddin Konevî 123, 289, 308.
Sâm b.Nûh 146, 344, 345.
Sâmirî 134,135.
Sebâ 231 - 233, 236, 240 - 242.
Sehl (Tüsterî) 29.
Semerkand 60.
Sidretü'l-Müntehâ 145, 261
Süleyman (a.s.) 209 - 213, 216 - 220, 228, 230- 233, 236- 242, 245- 249, 255- 258, 291, 292.
Şâfiî (İmâm-ı) 274.
Şam 55,143.
Şeybân-ı Râî 269.
Şeyh- Ekber,Cenâb-ı Şeyh,Hz.Şeyh,Muhyiddîn İbn Arabî 2, 3, 5, 6, 8 12, 18, 20, 24, 27, 29, 30 - 32, 36, 43, 50 - 52, 64, 65, 73 - 75, 77, 90, 98, 105 107, 111, 112, 114 -118, 123, 137, 141, 157, 158, 161, 167, 170, 175, 176 185, 187, 188, 210, 220, 228, 231, 238, 243, 247,254, 258, 264, 274,277 285, 289, 301, 304, 307, 309, 319- 321, 324, 327, 330, 335, 339.
Şiblî (Şeyh) 67.
Şîs (a.s.) 344,345.
Şuayb (a.s.) 1, 26, 27.
Talha İbn Ali 128, 274.
Timurleng 60.
Ubeydullah Ahrâr 60.
Üzeyr (a.s.) 81, 97 - 101, 103 - 105, 111 - 113.
Vehb 128.
Velîd 68.
Velî Muhammed Ekber Abâdî 119.
Yahûdâ 128.
Yahûdîler 126 - 130, 133, 139, 185.
Yahyâ (a.s.) 343, 344, 346 - 348, 350, 351.
Ya'kûb (a.s.) 345, 346, 359.
Ya'kûb Han 33, 180, 190.
Yemen 168,210.
Yûsuf (a.s.) 110.
Yûnus (a.s.) 289, 290.
Zekeriyyâ (a.s.) 344 - 346.

KİTAP VE FASS İSİMLERİ İNDEKSİ

Fass-ı Ademî 162,166,180.
Fass-ı Dâvûdî 293.
Fass-ı Hârûnî 134,135.
Fass-ı Hûdî 132,186,305.
Fass-ı İbrâhîmî 35.
Fass-ı İlyâsî 309.
Fass-ı İsevî 274,316.
Fass-ı İsmâîlî 28.
Fass-ı Lokmânî 194.
Fass-ı Muhammedî 25,176,198.
Fass-ı Mûsevî 158,184.
Fass-ı Nûhî 186, 227.
Fass-ı Sâlihî 155, 279, 324.
Fass-ı Süleymânî 259, 321.
Fass-ı Şîsî 185, 192, 203, 207, 249.
Fass-ı Şuaybî 307,321.
Fass-ı Üzeyrî 61, 69, 122, 165, 260, 278, 281, 335.
Fass-ı Ya'kubî 16, 86, 191, 278.
Fass-ı Yûsufî 129.Fîhi Mâ Fîh 202, 204, 261, 269.Fusûs, Fusûsu'l-Hikem 19, 65, 126, 158, 258, 289.
Fükûk 289.
Fütûhât-ı Mekkiyye 62, 117, 137, 170, 330, 335.
İncîl 318
İnşâ-i Devâir 32.
Kutu'l-Kulûb 279.
Mesnevî, Mesnevî-i Şerîf 24, 25, 37, 45 - 49, 76, 77, 86, 116 -119, 122, 165, 202, 212, 234, 236, 304, 316, 332, 335, 341.
Nefehâtü'l-Üns 279.
Reşehâtü Ayni'l-Hayât 30.
Tecelliyât-ı Mevsiliyye 29.
et-Te'vîlü'l-Muhkem fî Müteşâbihi Fusûsi'l-Hikem 33,127,190,336.
Tevrat 318.
Tezkiretü'l-Evliyâ 279.
Vâridât 128.
Zâdü's-Sâlikîn 1.

ISTILAHLAR VE BÂZI KELİMELER İNDEKSİ

A

abd (Bk.kul,abîd,ibâd).....8-10,12,14,17, 106,107,120,159,186, 188, 191, 192, 194, 195, 198, 199,201,203,212, 214, 215, 248, 250,281,282,284,287, 293, 295, 299, 300, 309, 316,317,319,332,333,335,338,339
abd-i âsî.....27
abd-i kâmil.....18
abd-i mutî.....305
abd-i sâlih.....184,186
abd-i şekûr.....260
abdâl.....64,65
abdest.....274
abdiyyet.....198,341,350
abdullah.....150,152,350,351
abdü'd-dînâr.....350
abdü'd-dünyâ.....350
abdü'l-Hâdî.....350
abdü'n-nefs.....350
abdü'r-Rezzâk.....350
abdü'z-zevce.....350
abes.....43
abese.....181-183
abîd (Bk.abd,ibâd).....29,110,195
âbid (Bk.ubbâd).....11,190
acîn.....195,197
acz.....63-66,102,337,338,341
açlık.....338
a'dâ.....237
âdâb-ı cimâ'.....137
âdâb-ı ubûdiyyet.....66
adâlet (Bk.adl).....1,277,283
adâlet-i ilâhiyye.....115
âdât-ı tabîiyye.....67
aded.....16
adem.....31,33,43,54,57,60,61,70,72, 76,84,94,97,99-101,165,221,234, 235, 280, 315,316,321
âdem.....34,133
adem-i izâfî.....56,59,159
adem-i mahz.....84,159
adem-i muzâf.....57,77
adem muzâyakası.....3
adem sıkıntısı.....3
adem-i zuhûr.....169,179,180
adem-âbâd.....60
ademiyyet.....42,61,98
ademiyyet sıkıntısı.....36
adl (Bk.adâlet).....1,114,115,273,275
adüvv-i dîn.....291
âfâk.....310
âfâkî.....181
afv.....201,206,292,294,297
ağaç.....33,43,84,148,159,163, 183, 215, 216,227
ahâdîs (Bk.hadîs).....8224
ahadiyü'z-zât.....39
ahadiyyet.....58,59,95,155,223,224
ahadiyyet-i ayn.....38,222
ahadiyyet-i şuhûd.....347
ahadiyyet-i zâtiyye.....6,199
ahadü'l-ayn.....299,300
Âhir.....324,326,333
âhir.....215,216
âhir zaman.....106,123,143,275
âhiret.....9,10,21,50,93,110,114-116,198,226,227,248,249
âhiret ni'meti.....248
ahkâm (Bk.hükm).....88, 93, 100, 133, 159-161, 163, 222, 252, 257, 269,272,276, 282, 293,324,326,332,333,335
ahkâm-ı celâliyye.....343
ahkâm-ı gaybıyye.....313
ahkâm-ı hilâfet.....257
ahkâm-ı ilâhiyye.....88
ahkâm-ı imkâniyye.....61
ahkâm-ı kader.....91
ahkâm-ı kudret.....81,97
ahkâm-ı risâlet.....257
ahkâm-ı şer'iyye.....48,272,303
ahkâm ve âsâr.....5

ahkâm-ı zâhire ve mahsüse.....253
ahlâk-ı hamîde.....143
ahlâk-ı hasene.....303
ahlâk-ı ilâhiyye.....1
ahlâk-ı zemîme.....143,303
Ahmed.....262,263
ahsen-i takvîm.....257,303
ahvâl.....332
ahvâl-i âhiret.....307
ahyâr.....64
akaid (Bk.akîde).....27,89,244
akaid-i mukayyede.....347,351
âkıbet.....62
akıl.....15,18,19,23,25,26,33,38,39,115,175
akıl sâhibi.....18,19
akîde (Bk.akaid).....20
akîde-i hâs.....28
akl-ı evvel.....315
akl-ı nazarî.....236,265
akl-ı nazarî ve istidlâlât.....316
aklen.....263
aks-i hakayık.....228
aktâb.....217,269
aktâr-ı arzıyye ve semâviyye.....179
akvâ.....69,70
a'lâ.....69,70,175
âlâm (Bk.elem).....305,323
âlâm-i vehmiyye.....305
âlem (Bk.avâlim).....3-5, 15,22,36,37, 39, 40, 42, 43, 61,62, 126,129, 173, 177, 179, 180, 225, 234,241,243, 244,246, 262,263, 276, 278,302, 306,321,323,325,326
a'lem.....69
âlem-i bâtın.....153
âlem-i berzah.....303,304
âlem-i cismâniyye.....125
âlem-i ecsâm.....314-316,319
âlem-i elfâz.....154,155
âlem-i gayb.....38,48,234
âlem Hakk'ın zâhiridir.....290
âlem-i halk.....78
âlem-i hayâl.....24,252,254
âlem-i his.....129,251-254
âlem-i his ve şehâdet.....36, 78,94, 129, 251
âlem-i imkân.....325
âlem-i kesâfet.....140,159,302
âlem-i kesîf.....162,171,293
âlem-i kesîf-i şehâdet.....140,163,293
âlem-i kevn.....253
âlem-i kevn ve fesâd....321
âlem-i misâl.....241
âlem-i şehâdet.....76,77,86,93-95, 170,213, 216,241,281, 284, 303, 313
âlem-i taayyün.....154
âlem-i tabîat.....50,328-330
âlem-i ulvî ve süflî....217
âlem-i unsurî.....303
âlem-i vücûd.....214,334
âlem-i zâhir.....153
âlemden ganî.....3
âlem, bütün hayâldir....253
âlemîn.....242
alemiyyet.....344
âlemlerden ganî.....3,4
âlemlerden gınâ.....173
âlet-i simâ.....206
âlî.....170,173,176-178,183
Âlim.....226
Alîm.....132,158,202,226,326
âlim (Âlim).....12,21,155,230
âlîn.....176,178
Allah.....1, 2, 32, 78, 100, 102, 106, 110, 131-133,136,137,139, 141 ,147, 148, 160, 161, 163,166, 167,188, 190,193,221, 228, 239, 242, 243, 245, 246,250,267,268, 270, 276, 287,295,306,310,317,339,340
Allâh-ı latîf.....162
Allah'ın dîni.....66
Allâh'ın hükmü nâfizdir.....278
Allah'ın zikri ekberdir.....197
allâmü'l-guyûb.....189
altı cihet.....317
altın.....26
a'mâ.....182
amâ-yı çeşm-i akl.....182
a'mâ-yı ezelî.....30
a'mâl (Bk.amel).....110,213
a'mâl-i sâliha.....48,214,303
amel (Bk.a'mâl).....206,207,213-215, 259, 260, 276,278,280,282,283
amel-i sâlih.....214,220
âmil.....12,214
âmir.....188,191

ân.....43
ân-ı gayr-i münkasim....31,37,234,236,241
ân-ı vâhid.....234
anahtar.....101
anâsır.....144,145,168,170,171,174,178,302,307,313,315,316,326
anâsır-ı basîta.....171,253,302
anâsır-ı evveliyye.....174
anâsır-ı ibtidâiyye.....315
arapça.....269
araz.....36,38-42,56
a'râz.....37,38,40-42,235
araz, iki zamanda bâkî değildir.....235
arazıyyât.....66
arazî.....56,66
a'ref-i enbiyâ.....15
ârif (Bk.ârifîn).....6-8,10,13,17, 21,22,32, 50, 58-64, 66, 67, 113,156,157,225, 252, 290, 300 ,306,307,326,336,338,339,341
ârif-i billâh.....2,58,106,286,337
ârif-i gayr-i kâmil.....307
ârif-i kâmil.....12,13,20,21,23,307
ârifde himmet olmaz.....60
ârifîn (Bk.ârif).....88,196
ârifin ma'rifeti yükseldikçe himmetle tasarrufu eksilir.....58,59
ârizî.....283
arş.....6,261,314,315,319
arş-ı muhdes.....7
arş-ı zât.....279
arz.....33
âsâr (Bk.eser).....75,93,133,159-161, 163, 177,180,222
âsâr-ı esmâ.....49
âsâr-ı kazâ.....117
asdak.....69
ases.....183
ashâb-ı cennet.....114
ashâb-ı evhâm.....197
ashâb-ı feterât.....114
ashâb-ı inkâr.....23,24
ashâb-ı i'tikadât.....6,10,19
ashâb-ı nazar.....34,36
ashâb-ı salb.....127
ashâb-ı te'vîl.....24
âsî.....2,27,72,83,114,307
asl-ı halk.....58
asl-ı hilkat.....57,59
aslî.....283
âstîn-i gayb.....85
âsuman.....7
âşık.....170,308
aşk (Bk.muhabbet).....66,122
atâ (Bk.atâyâ).....28,237,248-250,259-261
atâyâ.....259,261
atâyâ-yı ilâhiyye.....262
atâyâ-yı rabbâniyye.....318
ateş (Bk.nâr).....107, 148, 170, 174, 183, 184, 210, 286,305,306,314-316
ateşsiz odunu üfler.....34
atıyye-i ilâhiyye.....2
Atûf.....339
avâlim (Bk.âlem).....173,174,179,180
avâlim-i şehâdiyye-i bî-nihâye....180
avam.....45
ayak.....14
ayaklar.....318
a'yân (Bk.ayn).....3,7,9,17,36,78,84-86,92-95, 100 - 102, 118, 161, 163, 166 - 168, 171, 201, 204, 209,237,283
ayân.....181
a'yân-ı âlem.....78,173,306
a'yân-ı anâsır.....171
a'yân-ı halkıyye.....223
a'yân-ı hâriciyye.....260
a'yân-ı kevniyye.....3,94,159,209,221,278
a'yân-ı ma'dûm.....101
a'yân-ı ma'lûm.....94
a'yân-ı ma'lume.....82
a'yân-ı mukbil.....93
a'yân-ı sâbite (Bk.aynısâbite).....3, 8,9,51, 70- 72, 74, 76, 77,85,86,89,93-95,100, 117, 159, 164,166,198, 209,213, 214, 221,222, 260,280,281,283,302,310, 321, 330,335
a'yân-ı sâbite ve kevniyye.....158
a'yân-ı sâbiteye ıttılâ.....96
a'yân-ı vücûdiyye.....76,94
a'yânın hakaikı.....105
a'yânın hakayıkı.....104
âyet-i câmi'a.....226
ayıklık.....262
âyîne (Bk.mir'ât).....13,59,155,160,164,221,222, 225,253,283,295,298,303,325

ayn (Bk.a'yân).....3,4,9 11, 16,17,31, 32, 36, 38-42,60,72,82,84-86,90,91,94, 100, 101, 150, 156, 161,162,166,168, 180, 194, 200, 213,214,280,281, 294, 295, 307, 309- 311, 323, 331,339
ayn-ı adem.....42
ayn-ı ahadiyyet.....223,224
ayn-ı ahadiyyetten başka vücûdda bir şey yoktur.....223
ayn-ı a'râz.....40
ayn-i basîret.....351
ayn birdir.....14
ayn-ı bu'd.....331
ayn-ı câmia.....101
ayn-ı cehennem.....284
ayn-ı cem'.....21-23,184,185,187,189
ayn-ı cennet.....284
ayn-ı fark.....189
ayn-ı Hak.....17,193,223
ayn-ı hikmet.....119
ayn-ı hissî.....10
ayn-ı hüviyyet.....33
ayn-ı kabile.....97,281
ayn-ı kazâ.....117
ayn-ı kevnî.....193
ayn-ı kudret.....296
ayn-ı küll.....162
ayn-ı lisân.....184
ayn-i nâr.....306
ayn-ı sâbite (Bk.a'yân-ı sâbite).....9, 27,31, 61,62, 69, 73,78,90-92, 100,104, 119,120, 161, 166, 194,198,212, 216, 241, 278,281, 293, 302, 334
ayn-ı sâbite-i gaybî....313
ayn-ı sırr-ı kader.....83
ayn-ı vahdet.....16
ayn-ı vâhide.....14,17,32,33,36-39,197,310,333
ayn-ı zât.....183,184
aynen.....4
ayne'l-yakîn.....99,181
aynı.....3-5, 21, 22, 34 ,35, 74,82,94, 135, 149, 155, 158,162,166,169,180, 182, 183,186,187,195, 213- 215, 221, 223 - 225, 230,232-236,240-242,302,310, 334, 335, 340, 341
ayniyyet-i sûret.....242
azâb.....51,195,198-200,284,343
a'zâ.....14,21,35,214,215,299,300, 326
azâb-ı cehl.....198
azâb-ı şedîd.....265
a'zâm.....301
azîz (Azîz).....195,196,198,199,203
azot.....170,171,315
azot sodyum.....174

B

bâ.....162
bâd-ı sarsar.....7
bâde-i aşk.....164
bahr (Bk.deryâ).....154
bahr-ı ahadiyyet.....71
bahr-i bî-pâyân.....15
bahr-i imkân.....163
bahr-i muhît.....174,316,331
bahr-i vücûb.....163
baka.....37,42,43,45,111,158,346
baka-billah.....53-55,59,351
bâkî.....51
bâkire.....185
bal.....103,327,344
ba's.....32,114,197,346,347
basar.....24, 186, 192, 193, 195, 221, 227, 230,232,233,290,327,329,331
basar-ı basîret.....30
basar-ı hissî.....253
basar-ı ilâhî.....224
basîr.....132
basîret.....16,24,285
basîriyyet.....227
bast.....138
baş gözü.....1,10
bâtıl.....21,103
bâtın.....15,35, 68, 76, 167, 170, 171, 186, 194,215,216,223, 226, 227, 245, 252, 264, 277,290,324,326,333,337
batş-ı şedîd.....55
beden-i îsevî.....129
beden-i latîf-i îsevî.....130
bedî'.....326
behram.....14
belâ.....313,332,334-341

belâğ.....70
belâyâ.....289,290
ben.....76,186
ben Hakk'ım (Bk.ene'l-Hak).....53
bende (Bk.kul).....122
benlik (Bk.enâniyyet).....53
berâzih-ı uhreviyye.....112
bereket.....254
berzah.....1,9,18,29,164
berzah-ı kübrâ.....163
berzahiyyet.....164
besâit.....170
besmele.....211,220
beşer.....176-178
beşer-i seviyy.....150,151,250,251
beşer-i unsurî.....167,168
beşere.....137
beşeriyyet.....239
beşeriyyet-i insâniyye.....150,152
beyân.....199
beyit-Arapça.....20,21
beyit-Farsça.....1,2,7,12-14,16,24, 53, 66, 72, 103,160,162, 225, 252, 253, 256, 260, 277, 303,308,325,326,329,341,350
beyit-Farsça-Mesnevî....25, 37, 45 - 49, 76, 77, 86,116,117, 119 - 122, 165, 202, 212, 234, 236, 304,316,332,335,341
beyit-Farsça-Rubâî.....22,27, 28,40, 42, 43, 91, 103,163,283
beyit-Türkçe.....7,53-55,60,91,162,170,303,304,310
beyt.....291
bî-harf ü savt.....154
bî-nihâye (Bk.nâmütenâhî).....12
bî-nişânî.....162
bî-renk.....74
bî-sûret.....77
bî-sûretlik.....37
bî-taayyün.....74
bi'l-hikme.....174
bi'l-kimyâ.....174
bi'l-kuvve.....4,5,84,154,166,225,280, 310
bi'l-kuvve mevcûd.....84
bilfiil ma'dûm.....158,165
bilkuvve mevcûd.....158,159,165
bilmek.....99
binâ.....291
binâullâh.....291
bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm.....210,211
biz.....76
boşluk.....170
bu'd.....105,327-331
buhâr.....79,293
buhâr-ı latîf.....253
buhl.....84
bulut (Bk.sehâb,sehâbe).....79,293
burhân.....181
burhân-ı aklî.....181-183
butûn.....166
bûy-i cinsiyyet.....212
buz.....56,79,169,253,307,316,317
bünyân-ı ilâhî.....299
bürûdet.....169,172,173,176,177,320
bürûz.....181

C

câhil.....2,83,252
câ'il.....266
câiz.....97
ca'l.....56,57
ca'l-i ilâh.....19
cam (Bk.zücâc).....169
câm-ı cem.....1
Cebbâr.....190
ceberût.....325
cebir.....66,67,84
cebir yoktur.....281
cehâlet.....198
cehennem (Bk.nâr).....49,50,115,284,286,305
cehil.....84,119,120,157,158,197,316
cehl.....83,203,281
Celâl.....314,322,343
celâlî.....160
Celîl.....93
celîs.....299-301
cem'.....22,184,187,189,190
cem'-i gâib.....196
cemâd (Bk.cemâdât).....144,145
cemâdât (Bk.cemâd).....171,178,286
Cemâl.....13,77,160,322
cemâl-i vahdet.....6

cemîl.....93
cem'iyyet.....63,136,246,248
cem'iyyet-i esmâ-i ilâhiyye.....179
cem'iyyet-i esmâiyye....166,178
cem'iyyet-i kalb.....246-248,266
cennet.....49,113-116,284,304
cennet-i kalb.....137
cesed (Bk.ecsâd).....153,193
cesed-i unsurî.....128,129,136
cevârih.....63,236
cevher.....33,36,38-42
cevher-i heyûlânî.....168,169
cevher-i ma'kul.....38,39
cevher-i mücerred.....33
cevher-i mütehayyiz.....41
cevher-i nûrânî.....133,135
cevher-i vâhid.....32
cezâ.....83,206
cezb-i sıfât.....212
cibrîl-i aslî.....151
cidâl.....116
cihan.....7,165
cihânın cânı.....164,326
cihet.....317,318
cimâ'.....144,156
cin.....50,179,210,218,230,231,233,237
cins.....125
cins-i insan.....125
cinsiyyet.....212
cism (Bk.ecsâm).....33,40,41,236
cism-i âdem.....125
cism-i hayvânî.....139,140
cism-i İsâ.....130,138,140,168
cism-i îsevî.....133,135,194
cism-i müsevvâ.....152
cism-i nâmî-i hassâs....40
cism-i rûhânî.....130
cismânî.....31,34,54
cismâniyyet-i kesîfe ve unsuriyye.....252
cismiyyet.....132
civâriyyet-i Hak.....345
cizye.....142-144,291,294
cüz.....299
cüz' bütün âlemin hakayık-ı müteferrikatına kabildir.....224
cüz' bütün âlemin hakayık-ı müteferrikatına şâmildir.....225
cüz'-i zâtî.....41
cüz', âlemin mecmûudur.....224,225
cüz'iyyât.....33

Ç

çarmıh.....127,128,130
çekirdek.....33,84,85,159,163,215,216
çeşm-i basîret.....30
çeşm-i beden.....96,98
çeşm-i his.....129
çeşm-i rûh.....96,98
çeşm-i sûrî ve ma'nevî.....96
çeşm-i ten.....30
çift (Bk.şef'iyyet).....78
çoban.....193
çömlekçi.....15

D

dağ.....165
dâire-i velâyet.....112
dâ'iye-i tasarruf.....277
dakîka.....271
dalâl.....46
dalâlet.....46,68,69,85,126
dâr.....4,301,303
dâr-ı âhiret.....29,30,50,113,114,254,305
dâr-ı amel.....114
dâr-ı baka.....303
dâr-ı cezâ.....114
dâr-ı dünyâ.....30,110,111
dâr-ı hayât.....227
dâr-ı hayevan.....226
dâr-ı intikam.....284
dâr-ı naîm.....284
dâr-ı sürûr.....303
dâr-ı teklîf.....115
darağacı.....127
darbe-i müessire.....237
Dârr.....32,85,173
dâru'l-baka.....301
dârü'l-bevâr.....303
da'vet.....57,87,88,96,97,105,106,160,182,190,231,346
da'vet-i enbiyâ.....87
Dehriyye.....39

delâil-i akliyye ve nakliyye.....46
delîl.....36
delîl-i aklî.....23
demir (Bk.hadîd).....107,285-287
dergâh-ı Hak.....64
derinlik.....41
deryâ (Bk.bahr).....15,8224
deyr-i mugân.....164
dıyk.....189
dıyk-ı ademiyyet.....221
dilenci.....202
dîn-i hak.....77,143
dîn-i ilâhî.....67
dîn-i muhammedî.....144
diri (Bk.hayy).....158,313,319,344-347
diri olan şey tesbîh eder.....313
diyet.....291,294
duâ (Bk.taleb,suâl).....188,191,200-202,206,216-218,332-334,336,337,339,346
duhân (Bk.duman).....171
duhân-ı anâsır.....168
duman (Bk.duhân).....171,314,315
durr.....332,334,335,338
düğüm.....309
dühûr.....166
dünyâ.....9,10,21,28,93,110,198,226,227,252,293
dürre.....314
dürre-i beyzâ.....315
dürû'-ı vâkıye.....286
düşman (Bk.adüvv).....298

E

eb.....151
e'amm-i esmâ.....267,268
eb-i sûrî.....150,152,153
eb'âd-ı selâse.....33,41
ebedî.....56,279
ebedü'l-âbâd.....159
ebtan-ı butûn.....186
ecel.....302
ecel-i mev'ûd.....307,308
ecr.....292,294
ecr-i tâm.....249
ecrâm.....170-172,178
ecrâm-ı âlem.....246-248
ecrâm-ı mütekâsife.....170
ecsâd (Bk.cesed).....133
ecsâd-ı kesîfe.....48
ecsâm (Bk.cism).....155,314
ecsâm-ı kesîfe.....130
eczâ-yı ferdiyye.....174
edeb (Bk.âdâb).....137, 184,185,187, 189, 192,194,211,219,265,266,340,341
edille-i akliyye.....23
ednâs-ı tabîiyye.....133,138
ef'âl (Bk.fiil).....45,55,59,61,108
ef'âl-i ilâhiyye.....45,126
ef'âl-i mezmûme.....295,296
ef'âli îcâd eden Hak'tır.....297
efendi (Bk.seyyid).....106,197,198
eflâk (Bk.felek).....326
ehass-ı esmâ.....267,268
ehl-i âlem.....37,283
ehl-i belâ.....338
ehl-i cehennem.....49,323
ehl-i cennet.....31,49
ehl-i cennet ve cehennem.....114
ehl-i devlet.....229
ehl-i edyân.....150
ehl-i fenn.....175
ehl-i fücûr.....124
ehl-i gaflet.....62
ehl-i hicâb.....28,61,62,227,306,310,346,350
ehl-i îmân.....23,24,31
ehl-i irfan.....87
ehl-i islâm.....205,292
ehl-i kalb.....19
ehl-i kelâm.....121,122
ehl-i kemâl.....9
ehl-i keşf.....22,42,43,105,275,276
ehl-i keşif ve ilhâm....37
ehl-i kitâb.....143
ehl-i küfür.....30
ehl-i mahşer.....6
ehl-i ma'rûf.....21
ehl-i milel.....149
ehl-i nâr.....114,304,305,322,323
ehl-i nazar.....37,38
ehl-i nazar ve istidlâl.....315
ehl-i nefs.....262,347
ehl-i sülûk.....335
ehl-i şirk.....30

ehl-i şuhûd.....26
ehl-i takvâ.....220,222
ehl-i tasavvuf.....60
ehl-i tevhîd.....30
ehl-i usûl.....108
ehl-i vehim.....26
ehliyyet.....224,225
ehlullah.....8,25,29,108,109
eimme (Bk.imâm).....274-276
eimme-i kurrâ.....185
eimme-i müctehidîn.....269,274,281
ekâbir-i evliyâ.....156
ekâbir-i evliyâullah....130
ekanîm-i selâse.....151
ekmel.....69,70,107
ekmel-i şerâyi'.....272
ekvân (Bk.kevn).....22,163,166,167
ekvân-ı ezeliyye.....166
ekvân-ı unsuriyye.....145
ekvân-ı zâhire.....166
el (Bk.yed,iki el).....14,350,351
elbâb sahibleri.....295
elçi.....231
elektrik.....172
elem (Bk.âlâm).....305,323,329
eltaf-i latîf.....293
emîn (Bk.ümenâ).....340,341
emr.....152,246-248
emr-i azîm.....115
emr-i hakayık.....125
emr-i hilâfet.....271
emr-i ilâhî.....249,254,279,281,291-293
emr-i ilâhîye muhâlefet.....280
emr-i ilâhîye muvâfakat.....280
emr-i irâdî.....278
emr-i i'tibârî.....56
emr-i izâfî.....331
emr-i meşiyyet.....280,282-284
emr-i mu'ciz.....68
emr-i pâdişâhî.....250
emr-i şerîat.....293
emr-i tecellî.....13,183
emr-i teklîfî.....278,281,282,284,293
emr-i tekvînî.....279-282,293
emr-i vücûd.....14,44,77
emr-i vücûd, hayrettir.....157
emrin küllîsi Hakk'a rücû' eyler.....301
emrin küllîsi Hak'tır.....14
emrin küllîsi halktır.....14
emrullâh.....62
emsâl (Bk.misl).....43
emvât (Bk.ölü,meyyit).....99,132,308
enâniyyet (Bk.benlik).....184,186,346
enbiyâ (Bk.nebî).....23,24,26,30,54, 58,60, 76,87-89,95,97,105,106,111,113,123, 128, 131,133,158,160,175,192,193,209,212,214 ,243,258-262,264,265,267,270, 272,280,281,293,297,326,330,332,344-346
enbiyâ-yı sâlifenin şerîati.....270
ene'l-abdü'z-zelîl.....167
ene'l-Hak (Bk.ben Hakk'ım).....54,167
enfâs (Bk.nefes).....36,37,321
enfâs ile halkın tecdîdi.....233-235
enfâs ile tecdîd-i halk.....235
enfâs ile tekvîn.....320
enfüsî.....181
enker-i nekerât.....192,194
enlilik.....41
enstantane.....233
ente (Bk.sen).....185
envâr-ı cemâl-i Hak.....179
envâr-ı Hak.....7,83
envâr-ı ma'nevîyye.....205
erbâb-ı akaid.....10
erbâb-ı basîret.....263
erbâb-ı fenn.....171,174,175,179,180
erbâb-ı fikir.....34,36
erbâb-ı fikir ve nazar.....26,37,39
erbâb-ı hâssa.....190
erbâb-ı hicâb.....22,43
erbâb-ı himem.....237
erbâb-ı i'tikadât.....11
erbâb-ı müteferrika.....160,161,246
erbâb-ı şuhûd.....22
erbâb-ı velâyet.....64
erkân (Bk.rükn).....144,145,313
erkân-ı erbaa.....177
erkân-ı mütekabile.....177
erkân-ı ulûhiyyet.....172
erkek (Bk.ricâl).....144,170,230
ervâh (Bk.rûh).....48,133,134,171,303,315
ervâh-ı felekiyye.....247
ervâh-ı nâkısa.....251
ervâh-ı ulviyye.....168,171

erzâk (Bk.rızık).....91
erzel-i îmr.....56,57
esbâb (Bk.sebeb).....92,291,332,333,338-341
esbâb-ı sûriyye.....333
eser (Bk.âsâr).....159,180
eser-i hayât.....134
eser-i ilâhî.....145,146
eser-i kazâ.....118
esfel.....175
esfel-i sâfilîn.....31
esfel-i sâfilîn-i tabîat.....50,330
esîr.....171,174,175,231
esmâ (Bk.isim)...2-5,16,33,35,43, 54,59, 61, 74,75,78,89,108,121,131,132,139,156, 157,159,161,163,177,179,197,209,213,214 ,216,221,222,224, 225, 245, 252, 253, 257, 265,268, 279, 294, 298,310, 315, 317, 337, 339, 344
esmâ-i celâliyye.....93,303,343
esmâ-i celâliyye-i Hak.....287
esmâ-yı cemâliyye.....93,303
esmâ-i cemâliyye-i Hak.....287
esmâ-i cüz'-iyye.....132
esmâ-i fiiliyye.....177
esmâ-i Hak.....76
esmâ-i halkıyye.....107
esmâ-i hâssa.....190
esmâ-i hüsnâ.....15
esmâ-i ilâhiyye.....3,5,29,32,42,49, 51,53, 55,59,74,81,85, 93, 94, 100, 101, 106, 107, 131, 132, 139, 160, 161, 163, 164, 168, 172, 173, 179, 180, 190, 194, 215,220,221,224-226, 228, 247, 268, 295, 300, 302, 303, 318, 340,350
esmâ-i infiâliyye.....177
esmâ-i külliyye.....132
esmâ-i müessire-i ilâhiyye.....170
esmâ-i mütekabile.....178
esmâ-i rabbâniyye.....343
esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye.....34,88
esmâ-i zâtiyye.....158
esmânın ahkâm ve âsârı.....5
esmânın sûretleri.....72
esmânın tekâbülü.....94
esrâr-ı ezel.....91
esrâr-ı ilâhiyye.....49,68,340
esrâr-ı îseviyye.....200
esrâr-ı kur'âniyye.....204
esrâr-ı muhammediyye....200
esrâr-ı tarîkat.....253
esrâr-ı tasarruf.....230,232
estâr-ı sûriyye.....325
Eşâire.....38-40,42,235
eşbâh.....90
eşkâl (Bk.şekil).....21
eşref-i sıfât-ı ilâhiyye.....158
eşyâ (Bk.şey).....1,5,10,16, 22,26,39, 42, 43,50,81-86,90,93,94,98-101,117,135, 159, 223,294,335
eşyâ-yı âlem.....234
eşyâ-yı kesîf.....308
eşyâ-yı ma'dûme.....101,102
eşyâ-yı ma'lûme.....82
eşyâ-yı müteayyine.....94
eşyânın hakayıkı.....37
eşyânın havâssı.....232
etemm.....107
etfâl-i sıgâr.....114,115
evhâm (Bk.vehim).....26
evliyâ (Bk.velî).....36,54,76, 88,106,111, 131,212,214,269,275,276,281
evliyâ-yı dem.. 291
evliyâ-yı kümmel.....106,133,269,270
evliyâ-yı kümmelîn.....175
evliyâullah.....59,64,65,106, 107,286, 330,351
evvâb.....332
Evvel.....214-216,324,326,333
evveliyyet.....343
ezâ.....336-338
ezel.....73,83,90
ezel-i âzâl.....84,166
ezelî.....56,279
ezmân (Bk.zaman).....166,167
ezvâk (Bk.zevk).....102

F

fâcir (Bk.füccâr).....137
fahl.....349
fahm.....174,315
fâil.....78,309,310,324,333
fâil ancak Hak'tır.....295

fâil-i mutlak.....77
fâiliyyât.....178
fâiliyyet.....170
fakîh (Bk.fukahâ).....244
fakîr.....183
fânî.....43,51,59,103
fânî-i mutlak.....103
fânî-fillah.....81,107,108
fark.....22,187,189,190
fâsık.....61,137
fasl.....184,194,199,262,263
fasl-ı hitâb.....263,264
fass.....8
fass-ı hâtem.....7
fâzıl.....225
fâzıliyyet.....226
fazl.....89
fehm.....15,285
felâsife (Bk.feylesof).....228
felek 230
felek-i âmm.....105
felek-i muhît-i âmm.....106
fen.....338
fen feylesofları.....56
fenâ.....37,42,60,65,111,158
fenâ-fillah.....53,55,56,88,107,346
fenâlığın cezâsı.....294
fenâlık.....294,296
ferd.....78
ferdiyyet.....78
ferîd.....59,65
ferîk.....115
fesâd.....51,55,276,277,321
fesâd-ı ümmet.....277
fetih.....101
fevk.....317-319
fevkıyyet.....317,318
feylesof (Bk.felâsife).....18
feyz.....20
feyz-ı akdes.....5,8,164
feyz-i mukaddes.....5,8,42,164
fezâ.....170-172,178,181,305
fezâ-yı bî-nihâye.....170
fezâ-yı lâ-yetenâhî.....180
fezâ nâ-mütenâhîdir.....174
fıkdân.....307,309
fısk.....61
fıtrat.....250
fıtrat-ı asliyye.....50
fıtrat-ı islâm.....251
fidye.....294,297
fî-sebîlillah.....298
fî-sebîlillah muhârebe.....299
fiil.....35,61, 94,101,165, 215, 280, 281,294,295,297
fiil-i abes.....43
fiil ancak Allah'ındır.....295
fiil-i bende.....247
fiil-i Hak.....247
fiil-i mâzî.....266
fiil-i mutlak.....102
fiilen ma'dûm.....159
fikir.....15,155,324,326,327
fikr-i nazarî.....26
fotoğraf.....233
fukahâ (Bk.fakîh).....240
furkan.....176
fuzalâ.....138
füccâr.....124
fütûhât-ı ilâhiyye.....2
fütûhât-ı kalbiyye.....51
füyûzât.....93
füyûzât-ı ilâhiyye.....20

G

gâfil.....17,61,62,299,300
gaflet.....45,49,50, 181,182, 269, 301, 325,337
gafr (Bk.setr).....198,199,260,261
Gafûr.....27,199
gâlif.....62
gam.....289,290
Ganî.....71,173,324
gark.....244
gayb (Bk.guyûb).....9,28,167,184,187, 195, 196,313
gayb-ı mutlak.....9
gayb-ı mutlak-ı ilâhî.....12
gaybet.....197
gaybu'l-guyûb.....313
gaybü'l-gayb.....186
gayr (Bk.mâsivâ).....3,7,11,17,72,95,100-102,215,261,315,334,335,338,343

gayr-ı mec'ûl.....8,31,84,85
gayr-ı müteaddî.....94
gayr yoktur.....95
gayret.....291-293
gayri.....21, 22 ,37, 79, 169, 173, 215, 224-226,228,241,293,311,338-340
gayriyyet.....102,293,340
gayriyyet-i ârızıyye....53
gayriyyet perdeleri.....53
gayrullah.....339,340
gaz.....171,315
gazab.....92,282-284,296,322-324
gazab-ı ilâhî.....92,282,283
gâzât-ı muzîe.....171
gıdâ-yı rûh.....164
gıdâ-yı rûhânî.....90
gıdâ-yı sûrî.....90
gıdâ-yı zâhirî ve ma'nevî.....164
gılâf.....61,62
gınâ.....4
gıtâ.....26,96
gîklerin ervâhı.....168,171
gîlge (Bk.zıll,zılâl).....253
gönül.....212
görmek.....99
göz (Bk.çeşm,uyûn).....10,25,28,327,329,331
gufrân.....283
guyûb (Bk.gayb).....187
gül.....284
günah.....28,200,201,204,261,262
güneş (Bk.şems).....6,7,156,174,181,225, 315

H

habâset-i nefsâniyye....119
haber.....4,273
haber-i ilâhî.....184
haber-i sahîh.....6
habs-i ademiyyet.....169
hadd (Bk.hudûd).....39-42
hadd-i zâtî.....40,41,147,149
Hâdî (hâdî).....73,85,93,173,322
hadîd (Bk.demir).....170,174,315
hadîs (Bk.ahâdis).....24,269,273-275
hâdis (Bk.muhdes).....39,79,97
hadîs-i ifrît.....218
hadîs-i kudsî.....2,5, 14, 50, 85, 117, 157, 159, 166,186,195,215, 222, 283, 284, 294, 299,316,350
hadîs-i sahîh.....6,34
hadîs-i şerîf.....3,22,23,30,97,106, 116, 117,127,133,146,154, 157, 160, 168, 181, 186,202,219,251,275,277,299,314-317,319
Hak.....3,4,6,8-10, 12, 14, 15, 17, 19-23, 25,27,29,33,34,42,43,65, 66, 73, 75 - 78,82,86,87,89,94,95,98,100,102, 107,108, 110,120,125,134,147,148,150,152, 155-157,164,173,188,192,193,197-199, 212, 214, 215,221-223,225-228,238, 239, 244, 245, 252, 253, 268, 286, 287,293-295, 297, 299, 301, 306, 307, 309, 317,320, 323,324, 337,338,348
Hak âlemin rûhu ve bâtınıdır.....290
hakaik-ı a'yân.....105
hakaik-i ilâhiyye.....112
hakayık (Bk.hakîkat)....3,4,18,24,30,31,33,36, 65,71,75,76,88,100,164,187,189,197, 198, 202,214,220,221,228,240,285,290,306,307 ,320,328-331,340
hakayık-ı âlem.....226,227
hakayık-ı erbaa.....177
hakayık-ı eşyâ.....39,213,228,310
hakayık-ı gaybiyye.....221
hakayık-ı ilâhiyye.....23,264,328
hakayık-ı ilmiyye.....96
hakayık-ı kevniyye.....4
hakayık-ı mümeyyize.....221
hakayık-ı nisab.....220,221
hakayık-ı sâbite.....214
hakayık-ı zâtiyye.....35
hakîkat (Bk.hakayık)....16,18,33,34, 39,40,86, 87,91,94,95, 156, 161 - 163, 166, 167, 191, 197,198,222,227,253,285,302,324,325,327
hakîkat-ı ahadiyye.....16
hakîkat ehli.....60
hakîkat-i gayr-ı mec'ûl.....97
hakîkat-ı Hak.....37
hakîkat-i insâniyye.....326
hakîkat-i muhammediyye.....132,258
hakîkat-ı mutlaka.....53
hakîkat-ı nefs (Bk.nefsin hakîkati).....50
hakîkat-i Süleyman.....216
hakîkat-i vâhide.....16,33,94

hakîkat-i vücûd.....14,159
hakîkat-i vücûd birdir.....156
Hakîm.....195,196,202,203
hâkim.....86,87,165,239,240
hâkim-i hakîm.....86
Hakk-ı i'tikâdî.....10
Hakk-ı latîf.....162
Hakk-ı meşrû'.....275
Hakk-ı mu'tekad.....10
Hakk-ı mutlak.....148,151, 156, 166,196, 197,302
hakka'l-yakîn.....56,59,99,181,183
Hakk'ın ilmi şuhûdîdir.....326
hakkıyyet.....179
hâl.....285
hâl-i adem.....60,73,74,84,85,95,96
hâl-i fetih.....101,102
halâyık (Bk.halk, mahlûk).....3,94
Hâlık.....161,290,291
halîfe (Bk.hulefâ).....63, 258, 264 - 268, 270-274,277
halîfe-i hükm.....267
halîfe-i Resûlullah.....270,271,276,277
halîfetullah.....238,270,271,277,285
halîfetullâhi-fi'l-arz.....255
halîfeye bîat.....276,277
Halîlullah.....304
halk.....14,78,86,87,89,94,108,134,163, 164,214-216,223,224,227
halk-ı abes.....43
halk-ı âlem.....234
halk-ı cedîd.....36-38,42,43,234,235,320
halk-ı cedîd kazıyyesi.....236
halk-ı cedîdi müşahede.....234
halk-ı eşyâ.....316
halk Hakk'ın hüviyyetidir.....226,228
halk-ı ilâhî.....140
halkın emsâl ile tecdîdi.....240
halkıyyet.....167,179
hall ve akd-ı umûr.....64
Hallâk.....190
ham.....45
hamd.....294
hamîre (hamur).....195
hamur (hamîre).....197
harb.....231,292,293,307,309
harac.....143,273,275
harâret.....170,172-177
harâret-i garîziyye.....320
harâret-i hubb-i ilâhî.....170
harekât-ı ile'l-merkeziyye.....315
hareket.....40,157,174,175,215,232
hareket-i cüz'-i ferdiyye.....174
harf (Bk.hurûf, hurûfât).....169
hâriç.....33,154,155,222,223
hâriku'l-âde.....348
hasâis-ı cibrîl.....145
hasâis-ı ilâhiyye.....145,146,149
hased.....68,325
hasenât.....27
Hasenâtü'l-ebrâr seyyiâtü'l-mukarrabîn.... 262
hasene.....296
hâss.....234
hâsse-i sem.....206
haşr.....114
haşyet.....343
hatâ.....28
hâtem.....7
hâtemü'n-nebiyyîn.....54
hatm.....258
hattâ na'leme ve ya'leme.....185
hattât.....72
hattatlık.....154,155
hava.....210
havâ-yı nesîmî.....170
havârık.....146
havarık-ı âdât.....68
havâss.....3
havâss-ı eşyâ.....230,232
havâss-ı müdebbir.....230
havâss-ı umûr-i tabîiyye.....247
havf.....287
hayâ.....314
hayâl (Bk.hayâlât).....24,37,39, 129, 138, 154,162,241,251,253,308
hayâl-i latîf.....129
hayâl-i meşhûd.....329
hayâl-i rü'yâ.....129
hayâl-i şehâdet.....129
hayâlât (Bk.hayâl).....233
Hayât.....134, 135, 150, 151, 154, 157, 158, 167,170,172,186, 221, 227, 290, 297, 304, 314, 319,344-346
hayât-ı dünyâ.....61,62,76,228

hayât-ı ebediyye.....206
hayât-ı ilâhiyye.....158,172
hayât-ı ilâhiyye-i zâtiyye-i ilmiyye-i nûriyye.....153,158
hayât-ı ilmiyye.....153,157,158
hayât-ı mânevî.....157
hayât-ı ma'neviyye.....158
hayât-ı nûrâniyye.....127,129
hayât-ı nûraniyye ve rûhâniyye....130
hayât-ı tabîiyye.....127,129-131
hayât-ı zâhire.....167
hayâtın sırrı.....313
hayâtın sırrı suda sârî oldu.....314
hayır.....121
hayret.....122,144-146, 153, 156, 157,341
hayret-i kübrâ.....156
hayret-i mahmûde.....156
hayvan.....40,144,145,175,227
hayvân-ı nâtık.....326
hayvânât.....171,178
hayvânât-ı berriyye ve bahriyye.....210
hayvânât-ı ibtidâiyye.....175
hayvânât mezâhir-i celâliyyedir.....303
hayvâniyyet.....124
Hayy (Hayy).....132,158, 172,298, 314, 319,346
hayyiz.....54
haz.....21,22
hazarât-ı nûrâniyye.....328
hâzır.....102,196,197
hazîne.....50,90,93,252,325
hazîne-i gaybî.....101,102
hazret (Bk.hazarât).....180
hazret-i hayâl.....24
hazret-i his ve şehâdet.....71
hazret-i ilâhiyye.....34
hazret-i ilmiyye.....5,71,101
hazret-i kurb.....328
hazret-i rubûbiyyet.....67
hazret-i şehâdet.....24,94,164,193,209
hazret-i ulyâ.....328
hazret-i vücûd.....90
hediye.....231
helâk.....67,68
herkesin âkıbeti rahmete çıkar....285
herşey diridir.....314
herşeyin aslı sudur.....314
hevâ.....264,265
hevâ-yı nefs.....45,286
hevâ-yi nefsânî.....46,49
heyâkil.....32
heybet.....314
heyûlâ.....32,33,183
hezl.....76
hıfz.....316,317,319
hılm.....119,120
hımâ.....199
hırs.....325
hibe.....237,345
hibetullah.....237
hicâb (Bk.perde).....9,10,17,28,29,31,32,36, 50,51,61,62,96,193,195-197,324, 325,341
hicâb-ı cemâl.....53
hicâb-ı cemâl-i Hak.....329
hicâb-ı isneyniyyet.....61
hicâb-ı taayyün.....330
hicâb-ı zulmet.....331
hicâbât-ı nefsâniyye.....51
hicâbât-ı tabîiyye.....50
hicret-i nebevî.....126
hidâyet (Bk.hüdâ).....46,68-71,73,85, 87, 126, 267
hidâyet-i ezeliyye.....211
hidâyet-i ilâhiyye.....270
hiddet-i nazar.....30
hikâye.....291,292
hikmet.....45,49,50,115,123,184, 190, 204,229,257,262-264, 283, 289, 290,294, 295,297,308,327, 329,330,334,336
hikmet-i celâliyye.....343
hikmet-i evveliyye.....344
hikmet-i ferdiyye.....258
hikmet-i fütûhiyye.....2
hikmet-i gaybiyye.....313
hikmet-i hükûmet.....229
hikmet-i ilâhiyye.....84,203,263,334
hikmet-i kaderiyye.....51,81
hikmet-i kalbiyye.....1,2,18,26,27,51
hikmet-i melkiyye.....51,52,77,81
hikmet-i nebviyye.....123
hikmet-i nefesiyye.....290
hikmet-i nefsiyye.....289
hikmet-i rahmâniyye.....210
hikmet-i ref'iyye.....123

hikmet-i tabîiyye.....315
hikmet-i vücûdiyye.....258
hikmet-i Yahyâviyye.....344
hilâfet.....257,258,264-268,270, 271, 273,277
hilâfet-i ilâhiyye.....217,257,271
hilâfet kapısı.....271
hilâfet-i ma'neviyye....276,277
hilâfet-i zâhire.....276,277
hilâfet-i zâhire-i ilâhiyye.....237
hilâfeti Rabb'inden ahz eden.....270
hilim.....119,120
hilkat-i âdem.....177
hilkat-i insâniyye.....126
himâye.....199
himmet.....30,51-53,55,58,60-63,69, 70,77,246-248
himmet-i müessire.....57,58
himmet-i müstakille.....59
himmet sâhibi.....17
himmetle taasarruf, mütevassıtların-şânıdır 247
himmetle tasarruf.....55,58,66
his.....40
Hisbâniyye.....38
hissen.....263
hissî.....89
hîta.....131,132,340
hizmet-i aşk.....122
hubb.....201
hubb-i ezelî.....214
hubb-i zuhûr.....170,173,175
hubs.....118,335
Hudâ.....53
hudûd (Bk.hadd).....74
hudûd-i ilâhî.....297
hudûd-ı zâtiyye.....39,41
hudûdullâh.....295
hudûs.....57
hulâsa-i mevcûdât.....176
huld.....128
hulefâ (Bk.halîfe).....264,269-271
hulûd.....305
hulûl.....78,79,101,103,146,147,149, 151,152
hulüvv.....170
hurma ağacı.....349
hurûf-i 'âliye ve fa'âle ve müssire.....169
hurûf-i infisâl.....263
hurûf-i ittisâl.....262,263
hurûf-i sâfile ve münfaile ve müteessire....169
hurûfât (Bk.harf).....169
huvâr.....134,135
huzûr.....67,137,197
huzûr-ı Hak.....196,197,300
huzûr-ı kalbî.....25
huzûr-ı tâm.....55,63,136,137
hüccet.....67,68
hüccet-i bâliğa.....83,84,237
hüccet-i mu'cizât.....68,69
hüdâ (Bk.hidâyet).....46
hükemâ (Bk.hakîm).....19,34,125, 126,138,298
hükemâ-yı fen.....125
hükm (Bk.ahkâm).....72,82,86, 87,90,94, 95,97,165,238-240,269,271-276
hükm-i enbiyâ.....87
hükm-i gayr-ı mütcaddî.....94,95
hükm-i Hak.....27,239
hükm-i ilâhî.....85,93,118,239,267, 273, 275,293
hükm-i meşrû.....270,271
hükm-i mütcaddî.....94,95
hükm-i niseb.....4
hükm-i rızâ.....323
hükm-i şer'î.....277
hükümdâr.....277
hükümde halîfe.....268
hüviyyet.....9, 15,17, 22, 28, 29, 34, 41, 147, 148, 184, 186, 214, 215, 222, 223, 225, 227,228,310,313,324-326,333,337
hüviyyet-i Hak.....4,14,21,22,28, 153, 156, 225, 309, 339
hüviyyet-i ilâhiyye.....9,29,147-149,314
hüviyyet-i İsâ.....184
hüviyyet-i mutlaka.....309,339,347
hüviyyet-i mütcayyine.....339
hüzün.....287

I

ıkab.....304,305
ıkal.....18
ınnîn.....156

ıstılâh.....15,279
ıtlâk.....10-12,18,19,77, 155,243, 244, 309
ıtlâk-ı Hak.....8224
ıtlâk-ı hakîkî.....148
ıtlâk-ı zâtî.....161
ıtlâktan ıtlâk.....12
ıttılâ'-ı ilâhî.....98,100
ızhâr.....5,15,50,77,84,158,165-167,169,173,213
ızhâr-ı kerâmât.....67
ıztırâb (Bk.sıkıntı)....168,169,179,180
ıztırâb-ı ademiyyet.....169

İ

ibâd (Bk.abd,ibâdullah).....4,28,100,108, 111,114,115,162,195,198,227,260, 265, 296,297,329
ibâdet.....50,188,190,197,198,324,325
ibâdullah.....107,226,227,277,330,340
ibn.....151
İbn meryem.....147
ibnullah.....350,351
ibrâ.....144
İbrânî.....220
îcâbât-ı hayvâniyye.....49
icâbet.....204,206,249
icâbet-i fiiliyye.....207
icâbet-i kavliyye.....207
îcâd.....5,43,45,53,55,57,59,75,84,94,99,100,102,103,117,121,134,154,172,173,176-180,213,215,228,233,234,260,279-281,335
icmâl.....340
ictihâd.....108,144,239,240,267,273-276
i'dâm.....43,45,53,55,59,103,134,233, 234,280,281,301,302
idlâl.....66
idrâk.....19,40,95,96,100,103,226,227, 230,232,306,329,331
idrâk-i hakayık.....18,24,25
idrâk-i hakîkî.....24
idrâk-i ukul.....78
idrâk-i zevkî.....104
ifâza-i vücûd.....84,97,293
ifrâd.....195,197,198
iftikar.....4,336-338,341
îhâm.....68,69
ihâta.....132
ihbârât-ı Hak.....265,266
ihbârât-ı ilâhiyye.....266
ihdâs.....57
ihsân.....24,179,180,248,249
ihtibâr.....185
ihtifâ.....315
ihtisâm.....168,172,173
ihtisâs.....247,248,263,313
ihtisâs-ı ilâhî.....270
ihtiyâr.....66
ihyâ.....81,99,100,131,132,139,141,144,146,147,152,153,157,158, 165-167
ihyâ-yı emvât.....68,99
ihyâ-yı hayvan.....146
ihyâ-yı hiss.....157
ihyâ-yı hissî.....158
ihyâ-yı İsâ.....146
ihyâ-yı ma'nevî.....153,157,158
ihyâ-yı mevtâ.....141,145,146,149-151,153
ihyâ-yı muhakkak.....139,141
ihyâ-yı mütevehhem.....141
ihyâ-yı nutk.....145,146
ikab.....27
iki el.....176-178
iki yed.....75,176
ikilik (Bk.isneyniyyet).....166
ikrâr.....11,12,20-22,69
iktidâ.....267,270
iktizâ-yı zâtî.....72
ilâç.....30,340,341
ilâh.....19,20,198,276-278
ilâh-ı kâzib.....19
ilâh-ı mec'ûl.....19
ilâh-ı mu'tekad.....19,20
ilâh-ı mutlak.....10
ilâhe-i i'tikadât.....20
ilâhe-i mec'ûle.....20
ilâhiyyet.....157
ilâhiyyûn.....33,34,36
ilhâh.....200,202-204
ilhâm.....104,175,318
ilim.....22,27,28,31,45,46,48,57,58,72,74,75,81,84,88,90,97,118,120, 151,154,

155, 157,158,165, 166, 172, 181, 186, 198, 209,213,221,223,227,229, 238 - 240, 250, 252,254, 255,271,272,280,281, 307, 324, 327,335
ilim ayn-ı sâbite-i ma'lûma tâbi'dir.....93
ilim ma'lûma tâbi'dir.....72,73,92,122
ilim ve irâde ve meşiyyet kadere tâbi'dir.....90
ilim ve ma'lûm şey'-i vâhiddir....76
ilka-yı sem'.....24-26,83
illet.....235,329,331,333,334
ilm-i azîm.....203,204
ilm-i billâh.....153,8224
ilm-i Dâvûd.....238
ilm-i esmâî ve sıfâtî.....185
ilm-i ezel-i ilâhî.....84
ilm-i ezelî.....97
ilm-i ezvâk.....324
ilm-i Hak.....72,91,279
ilm-i hakîkat.....130
ilm-i hakîkî.....130
ilm-i icmâlî.....155
ilm-i ilâhî.....16,61,69-73,75,77, 78,82,84-86,89-91,93-95,100,110,154, 164, 198, 209, 212, 214, 241, 310, 333, 334
ilm-i ilâhî-i nebevî....322
ilm-i ilâhî-i zâtî-i ezelî.....82
ilm-i irsâl.....88,109,110
ilm-i istidlâlî.....327
ilm-i kader.....91,100
ilm-i kâmil.....96
ilm-i mahz.....120
ilm-i mu'tâ.....238
ilm-i mutlak.....121
ilm-i risâlet-penâhî....204
ilm-i sahîh.....324,327
ilm-i şuhûdî.....285
ilm-i tabîat.....138
ilm-i tafsîlî.....155
ilm-i tedâvî.....320
ilm-i vahdet.....108
ilm-i yakîn.....29,182
ilm-i zâhir-i şerîat....269
ilm-i zâtî.....185
ilm-i zâtî ve ezelî.....185
ilm-i zevkî.....185,344
ilmen.....5
ilmen anlamak.....307
ilme'l-yakın.....99
ilmi şuhûdî ve huzûrî.....327
ilmin ma'lûmâta taalluku.....223
ilmullah.....238
imâd.....184,199
i'mâl-i fikr.....36
imâm (Bk.eimme).....265,267,268,273,275
imâmet.....265,267,268
imâmü'l-mürselîn.....54
îmân.....11,49,69,72,82,87,88,212,243-246
imâte.....81,98
imdâd-ı rûhâniyyet.....30
imkân.....164
imkânda bu âlemden daha bedî' âlem yoktur.....324
imtidâd.....173,182
imtihân.....185
imtinân.....177,212,213, 220, 222, 223
imtisâl.....74,75,250,251
imtizâcât-ı kimyeviyye.....315
İnâdiyye.....39
inâyet.....27
inâyet-i ezeliyye.....209
inbâ'-i âmm.....105,106
inbisât.....17,101
inbisât-ı zâtî.....54
inci.....49
indallah.....295,297
indifâ.....176
indimâc.....51
indirâc.....78,168
İndiyye.....39
infiâl.....35,94
infisâl.....263
inhilâl.....148,151
inhirâf.....320,321
in'idâm.....321
inkâr.....11,12,21,45,69
inkısâm.....232
inkişâf-ı gıtâ.....28
inkişâf-i kemâlî.....160
ins.....50,179,210,237
insan.....31,40,160-163, 175,177,179, 182,257,290,294,302,326
insân Hakk'ın sûreti üzerinedir.....295
insân-ı hayvân.....179

insân-ı kâmil.....1,2,6-8,11,18,34,35,54, 55,59,64,72, 100, 101, 131, 133, 134, 157, 160 - 164, 166,167,179,193,246,257
insân-ı nâkıs.....133,160,179
insan sûret-i Rahmân üzeredir.....317
intikal.....233
intikam.....199,201,287
inzâl.....137,138
ip (Bk.sicim).....317
irâde.....40,59,75,90,91, 98,172, 198, 223,224,226,227,279,281,290,320, 321
irâde-i azhariyyet.....166
irâde-i ilâhiyye.....100,119,198,280,283,316
irfân.....15,49,156,316
irsâl.....18
irsâl-i rusül.....272
îsâr.....200,201
isbât.....189,190,226,227
îsevî.....196
îseviyyü'l-meşhed.....153,157
isim (Bk.esmâ).....4,5,15,29,71,78,82, 94, 101,107,159,161,163,165,194,215,216,221 ,225,245,253,259,260,282,295,298,302,31 4,324
isim, müsemmânın aynıdır.....215
islâm.....244,245
islâm-ı Süleyman.....242,244,245
ism-i Adl.....116
ism-i Âhir.....214
ism-i alem.....345,346
ism-i Azîz.....199
ism-i Bâtın.....67,75,131,139,190,214,309
ism-i câmi'.....132,133,139,160,161, 166, 190,193,246,255,268,340
ism-i celâlî.....287
ism-i cemâlî.....287
ism-i cüz'î.....132
ism-i fâil.....266
ism-i Hâdî.....70
ism-i Hakem.....116
ism-i Hakîm.....202
ism-i hâss.....188,190,245,298, 302, 350
ism-i ilâhî.....61, 73,101,132,163, 172, 221, 224, 252
ism-i kevnî.....163
ism-i küllî.....132
ism-i müteayyen.....337
ism-i müteayyin.....215
ism-i Rahmân.....169,255,317
ism-i Şehîd.....193
ism-i şerîf-i muhammedî.....263
ism-i Vesî'.....161
ism-i Zâhir.....156,167,190,214,294,295,309
ism-i zât.....160
ismet.....261
ismet-i ilâhî.....105
ismin ahkâmı.....4
ismin kemâli.....61
ismullah.....210,212,228
isneyniyyet (Bk.ikilik).....76,108,109,247, 308, 343,347
isrâ.....250,251
istiâze.....136,137
isti'dâd (Bk.isti'dâdât).....8-10,12,25,31, 43,50,71-73,75,82-85,92,94,100, 104,105, 119,133,145,157,160,161,166,213,216,250 ,253,278,281-285,293,302,334, 335
isti'dâd-ı aslî.....88,90,93
isti'dâd-ı ezelî.....207,281,293
isti'dâd-ı gayr-i mec'ûl.....69,70,85,101,281
isti'dâd-ı mahsûs.....17
isti'dâd-ı ma'lûm.....83
isti'dâd-ı mec'ûl.....10
isti'dâd-ı zâtî.....9,74,82,85,88,92, 93,100, 194,221
isti'dâd-ı zâtî-i gayr-i mec'ûl.....9
isti'dâdât (Bk.isti'dâd).....43,89,118,157, 165,272,273,306
isti'dâdât-ı gayr-i mec'ûle.....89,165
isti'dâdât-ı mütefâvite.....69
isti'dâdât-ı zâtiyye....82,85,98,105,197,198
isti'dâdât-ı zâtiyye ve gayr-ı mec'ûle.....69
istidlâl.....285,326,327
istifâza.....77
istiğfâr.....262
istiğnâ.....173
istiğrâk.....193
istihkak.....89
istihkâm.....93
istihlâf.....62,63
istihlâk.....71,167
isyân.....72,83,84,87,281,283
işâret.....2
itâat.....87,283

i'tibârât.....16
i'tidâl.....1,139,161,301,303,313,320-323
i'tidâl-i hakîkî.....320,321
i'tikad (Bk.i'tikadât).....9-12,19,20,26-28, 245, 347,348
i'tikad-ı mahsûs.....11
i'tikad-ı Nasârâ.....274
i'tikadât (Bk.i'tikad).....11,27,88
i'tikadât-ı bâtıla.....20
ittihâd.....101,103,148,151,166,347
ittihâd-ı zaman.....233,234
ittisâl.....263
izâfât.....71,324
izâfî.....296
izdiyâd-ı ilim talebi.....109,110
izdiyâd-ı ilm.....251,254,255
izlâl.....195,198
izmihlâl.....223
izn-i ilâhî.....142
izn-i kinâye.....141,142
izzet.....198,199

K

kabahât-ı tab'âniyye....119
kabil.....41,78,310
kabîle.....51-53,55
kabiliyyât.....178
kabiliyyât-ı külliyye.....88
kabiliyyet (Bk.kabiliyyât).....20,72,86, 87, 89,92-94,164,165,227,296
kabiliyyet-i halâyık....306
kabiliyyet-i ma'rifet.....50
kabiliyyet-i zâtiyye....12
kabûl.....41,89,102
kabz.....138,343
kader.....31,81,82,91,100,102,117, 334,335
kader-i ma'lûm.....89-91,110
kadın (Bk.nisâ).....142,144,170,230
kadîm.....7,39,79,84,97
Kadir.....99,102,225,226
Kadîr.....132
kadir-i mutlak.....102,103
kadr-i zamânî.....230,232
kafes-i ten.....303
kâfir (Bk.küffâr).....61,72,83,117,119,137, 147,148,151,182,293,295
kâfirîn (Bk.kâfir,küffâr).....150
Kahhâr.....93,160,246,322
kahhâriyyet.....43
kahr.....201,212,287,306,343
kahr-ı ilâhî.....336,337,341
kaide-i tabîat.....125
kaim.....59
kâinât (Bk.kevn).....50
kalak.....157
kalay.....170
kalb (Bk.kulûb)...1,2,5-13,18,19,21,27, 28, 61 -63,68,69,83,95,98,165,206,248, 286, 300
kalb-i ârif.....6-9
kalb gîzü.....1,10
kalb-ı hakayık.....161
kalb sâhibi.....18,21-23
kalb ve akıl sâhibi.....48
kalbin genişliği.....7
kalbü'l-mü'min.....23
kalıb-ı unsûrî.....1
kalsiyum.....174,315
kamer.....179
kâmil (Bk.kümmel).....2,10,15,102
kâmin.....85
kan dîken.....258,292
kanûn.....272,273
kanûn-i ilâhî.....293
kanûnnâme.....272
karanlık (Bk.zulmet)....261
karbon..... 170
karınca..... 146, 153, 156
kari'-i Kur'ân..... 204
kasr..... 242
kat'..... 262, 263
katil.....294, 297
katl (Bk.kıtâl)..... 293, 297, 298
kavâbil (Bk.kabil)..... 306
kavl (Bk.kelâm,sîz)..... 72, 74, 75
kavl-i arabî..... 154
kavl-i Hak..... 73
kavl-i İsâ..... 195, 196
kavm-i cân..... 175
kavm-i İsâ..... 192, 194, 198
kavm-i Mûsâ ve İsâ..... 318
kayd (Bk.kuyûd)..... 18, 74
Kayyûm.....148, 150, 151, 157, 253
Kayyûm-i vücûd..... 197

kazâ.....31, 81 -83, 86, 91, 116 - 119, 121, 122, 334 - 336
kazâ-yı hâcet..... 203, 206
kazâ-yı ilâhî..... 82, 117, 118, 335
kazâ-yı küfür..... 119, 120
kazâ-ı sâbık..... 91
kazâyâ-yı mantıkıyye.... 36
kazâya rızâ..... 334
kehhâl..... 30
kelâm (Bk.sîz,kavl)..... 134, 154 - 156, 186, 290
kelâm-ı nefsî..... 154, 155
kelâm-ı nefsî-i ilâhî..... 154, 155
kelâmullah.....136, 139, 205
kelimât (Bk.kelime).....154, 155, 169
kelimât-ı ilâhiyye..... 313
kelimât-ı ilâhiyye ve kevniyye.... 169
kelime (Bk.kelimât)..... 138, 139, 141, 153, 154, 169
kelime-i dâvûdiyye..... 258
kelime-i eyyûbiyye..... 313
kelime-i îseviyye..... 123, 184, 185, 195
kelime-i lûtıyye.....51,52,77
kelime-i muhammediyye..... 195
kelime-i sâlihiyye..... 2
kelime-i süleymâniyye..... 210
kelime-i şuaybiyye..... 2, 27
kelime-i temsîl..... 241
kelime-i tevhîd..... 189
kelime-i üzeyriyye..... 81
kelime-i vücûd..... 313
kelime-i Yahyâviyye..... 343
kelimetullah..... 136, 138, 150, 152, 153
kemâl (Bk.kemâlât)..... 54, 77, 92, 93, 296
kemâl-i ilm..... 242
kemâl-i isti'dâd-ı ahadî ve cem'î..... 108
kemâl-i letâfet..... 15
kemâl-i ma'rifet..... 66, 67, 237
kemâl-i mutlak..... 54
kemâl-i ubûdiyyet..... 65
kemâl-i vücûdî..... 258
kemâl-i zuhûr..... 77
kemâlât (Bk.kemâl).....10, 93, 94, 258, 302, 310
kemâlât-ı esmâ..... 4
kemâlât-ı esmâiyye..... 76, 257
kerâmât (Bk.kerâmet).... 67
kerâmât-i kevniyye..... 286
kerâmet (Bk.kerâmât).... 146
kerb (Bk.sıkıntı)..... 179, 180
kerb-i müzâyaka..... 214
kerem..... 77
kesâfet..... 49, 56, 78, 129, 215, 310
kesâfet-i eşbâh..... 130
kesâfet-i vücûdiyye..... 130, 176
keserât (Bk.kesret).....17
keserât-ı eşyâ.....137
keserât-ı halkıyye.....14
kesîf.....78
kesret (Bk.keserât).....6, 15, 16, 22 ,32 ,189, 190
kesret-i ma'kule..... 33
kesret-i nisebiyye..... 75, 223
keşf..... 25, 29, 36, 96, 98- 102, 104, 105, 111, 113, 175, 181, 201, 273- 275, 310, 311, 314, 324, 325, 337
keşf-i enfüsî..... 181
keşf-i fennî..... 181
keşf-i gıtâ..... 29
keşf-i hissî ve âfâkî..... 181
keşf-i ilâhî.....100, 105, 313
keşf-i ma'nevî.....181
keşf-i rabbânî..... 96
keşfiyyât-ı fenniyye.... 152
ketm-i adem..... 3, 77
kevâkib (Bk.yıldız)..... 7
kevâkib-i sâbite feleği..... 232
kevn (Bk.ekvân,kâinât)..... 21, 170, 321
kevn hayâldir, o da hakîkatte Hak'tır..... 253
keyfiyyât..... 102, 103
keyfiyyât-ı vicdâniyye..... 103
Keyvân..... 14
kıble..... 24, 25, 162
kılıá (Bk.seyf)..... 276
kırâat..... 185
kırk yaş..... 57
kısalık..... 236
kısâs..... 142, 291, 292, 294, 295, 297, 307
kısâsan katl..... 292, 294, 307, 309
kısâsta hayât vardır.... 295, 297
kıtâl (Bk.katl).....143, 292, 293
kıyâmet.....6, 26, 28, 158, 197, 272, 328

kıyâmet-i kübrâ..... 32, 180
kimyâ..... 170, 316
kinâye.....190
kinâye-i muhâtab.....188,190
kinâye-i mütekellim.....188,190
kisve-i taayyün.....78,162,241,302,310
kisve-i vücûd.....90
kitab..... 313
kitâb-ı evvel..... 91
kitâb-ı mastûr-ı hâlî..... 331, 332
kitâbeten..... 263
kör (Bk.a'mâ)..... 185
körlük..... 30
köşk..... 242
kudret.....77, 81, 98 - 103, 221, 223, 224, 226, 227, 290
kudret-i Hak.....99
kudret-i ilâhiyye.....97,172
kudret-i mutlak.....102
kudretin makdûra taalluku..... 104
kudretullah.....97
kul (Bk.abd,abîd,ibâd)..... 2, 5, 29, 73, 100, 101, 103, 159, 162, 195, 197, 198, 202, 203, 206, 214, 261, 292, 294, 305, 330, 333, 340, 351
kulûb-ı cüz'iyye..... 2
kulûb-i kasiye..... 285, 286
kurb.....105, 327, 328, 331, 348
Kur'ân.....18, 19
Kur'ân-ı fiilî.....126, 182
Kur'ân-ı kavlî..... 126
Kur'ân-ı kerîm..... 26
Kur'ân kıyâmete kadar münzeldir..... 269
kurb-i ferâiz..... 186, 189, 347
kurb-i nevâfil..... 189, 347
kurrâ-i seb'a.....185
kurşun.....170
kuş.....263,264
kuvâ (Bk.kuvvet).....14, 21, 27, 35, 63, 236, 247, 299- 301, 319
kuvâ-yı tabîiyye.....171,178
kuvâ-yı unsuriyye.....171
kuvâ-yı zâhire ve bâtıne..... 55, 63, 136
kuvây-ı tabîiyye..... 315
kuvâyı rûhâniyye ve nefsâniyye....1
kuvve-i ani'l-merkeziyye..... 172
kuvve-i buhâriyye.....1 71
kuvve-i câzibe..... 172
kuvve-i cismâniyye..... 25
kuvve-i elektirikıyye..... 171
kuvve-i hayâliyye.....138
kuvve-i ihyâ.....144
kuvve-i ile'l-merkeziyye..... 172
kuvve-i nazariyye.....18
kuvve-i sâmia ve bâsıra..... 137
kuvve-i vâhime ve müfekkire..... 137
kuvvet (Bk.kuvâ).....56,172,177
kuvvet-i arazıyye.....56,57
kuvvet-i ârızî.....57
kuvvet-i ilâhiyye.....179
kuvvet-i mec'ûle.....56
kuvvet ve madde.....56
kuyûd (Bk.kayd).....101
kuyûd-ı i'tikadiyye.....13
kübrâ.....34
küdûrât-ı beşeriyye.....133
küffâr (Bk.kâfir,kâfirîn)..... 125, 196, 237, 292, 293, 307, 343
küfür..... 61, 72, 73, 82 - 84, 87, 116 - 120, 147, 149, 281, 293, 295, 335
küll.....11,192,194
külliyât.....33
külliyye-i ma'kule.....33
kümm-i gayb.....84
kümmel (Bk.kâmil).....217,236,247
kümmel-i ehlullah.....167
kümmel-i evliyâ.....131,133,158
kün.....75,153-157
küre.....174,315
küre-i arz.....175, 179
küre-i âteşîn.....174

L

la'b.....76
lâ ilâhe illallah.....189
lafzen.....263
Lâ-edriyye.....39
lâ-mekân.....7
lâ-mekânî.....162
lâ-taayyün.....71
lâhût.....135
la'net..... 328
Latîf..... 93, 314, 322

lebbeyk.....207,249
lehv.....76
lemh-ı basar..... 154
letâfet..... 78, 129, 130, 155, 215, 326
letâfet-i hilkat.....1 76
levha..... 154, 155, 241
levsiyyât-ı nefsâniyye..... 124
levsiyyât-ı tabîiyye.... 133
leyle-i mi'râc..... 251
leyse fî cübbetî sivallah..... 167
lezzet.....103
libâs-ı taayyün.....54, 84, 302, 310, 346
libâs-ı taayyünât..... 325
libâs-ı vücûd.....43
lisân.....
14,184,186,188,189,192,195,206,299,300
lisân-ı arab..... 205, 220
lisân-ı Hak..... 75, 347
lisân-ı hakîkat..... 53, 189
lisân-ı hâl..... 85, 100
lisân-ı hamd ve zemm.... 280, 281
lisân-ı husûs..... 2
lisân-ı İsâ..... 186, 347
lisân-ı isti'dâd.....73, 91 ,216, 278, 281, 293, 334
lisân-ı kalb..... 207
lisân-ı keşf..... 270, 271
lisân-ı resûl..... 318
lisân-ı tafsîl..... 222, 223
lisân-ı zâhir..... 270, 271
lisân-ı zemm.....294, 297
lutf..... 201, 287, 306
lübb..... 48,295
lübb-i Kur'ân.....19
lücce..... 242

M

mâ' (Bk.su).....138
mâ'-i Meryem..... 124
mâ'-i muhakkak..... 139 - 142, 152
mâ'-i mütevehhem.....139 -142, 152
maâd..... 206
maânî (Bk.ma'nâ).....65, 139, 155, 263
maânî-i gaybiyye..... 204
maânî-i külliyye ve cüz'iyye..... 1
maânî-i latîfe.....36, 252
maânî-i ma'kûle.....41
maârif (Bk.ma'rifet)....18, 29, 36, 88, 89, 164, 285, 351
maârif-i ilâhiyye.....29, 30, 36, 65, 77, 108
maâsî (Bk.ma'sıyet).....27, 117, 286, 335
maâsî mütenâhîdir..... 305
madde.....175, 192, 193
madde-i ceniyye.....125
mâdde-i îseviyye.....192,194
madde kanûnu..... 175
maddeden mücerred olarak gîrmek..... 196
maddenin vücûdu..... 56
maddiyyyûn.....300
ma'delet.....115
ma'den..... 271
ma'dûm..... 36, 37, 55, 82, 101, 159, 233- 236, 241, 253, 279, 280, 293, 317, 320, 321
magnezyum..... 174
mağfiret.....195, 196, 201, 204, 216
mağz-ı Kur'ân.....18
mağzûbun-aleyh..... 322 - 324
mahal.....18
mahall-i temâşâ.....2
mahall-i zuhûr.....15
mahbûb-i mutlak.....13
mahbûsiyyet.....15
mahcûb.....192
mahdûd.....39 - 41, 74
mahfî.....15, 35, 85, 101
mahfûz.....105
mâhiyyet-i kader.....111
mahkûm.....87,118
mahkûmün-aleyh.....86, 87, 118, 165
mahlûk.....103
mahlûkat.....6, 181, 337
mahmiyy-i Hak.....199
mahmûd..... 297
mahsüs..... 252
mahşer..... 286
mahtid..... 330
mahv.....71, 167, 221
mahz-ı zât.....3
maiyyet.....30
mak'ad-i sıdk.....238, 239
makam.....224

makam-ı abdiyyet..... 249
makam-ı cem'-i ahadiyyet..... 3
makam-ı cem' ve ahadiyyet..... 9
makam-ı cem' ve tafsîl..... 14
makam-ı cem'iyyet..... 246, 247
makam-ı cem'u'l-cem..... 163
makam-ı ıtlak..... 12, 13
makam-ı ıtlâk ve takyîd..... 11
makam-ı kalbî..... 1
makam-ı kemâl..... 236
makam-ı keşf..... 277
makam-ı nübüvvet..... 97, 99
makam-ı risâlet.....66 - 68, 77, 109
makam-ı seyyidiyyet..... 249
makam-ı Süleymânî..... 255
makam-ı şuhûd..... 26
makam-ı tafsîl ve kesret..... 3, 9
makam-ı tahkîk..... 335
makam-ı tefrika..... 185
makam-ı ubûdiyyet.....58, 59
makam-ı velâyet.....58, 99, 109, 112
makam-ı verâset..... 111
makdûr.....81, 91, 98 - 103
makıys..... 120
makıysûn-aleyh..... 120
maklûb..... 61, 62
maksad-ı aksâ..... 50
maktûl.....307
maktû'un-bih..... 346
ma'kul..... 32, 33
makzî.....117 - 119, 121, 122, 334 - 336
makzîye rızâ.....334
ma'lûl.....235
ma'lûm.....72, 74 - 76, 90 - 92, 98, 118, 155, 198, 223, 226, 280, 283
ma'lûmât.....75, 81, 117, 335
ma'lûmât-ı ezeliyye.....84
ma'nâ (Bk.maânî).....4, 77, 138, 139, 155, 252, 253, 324, 326, 333
ma'nâ-yı ilm.....254
ma'nâ-yı îsevî.....139
ma'nâ-yı küllî-i âmm.... 106
ma'nâ-yı latîf-i rûhânî..... 326
mancınık.....305
Mâni'.....172
mantık.....268
manzûr.....230
maraz.....337
ma'rifet (Bk.maârif).... 17, 22, 31, 33, 34, 36, 50, 58, 59, 63- 66, 77, 113, 134, 178, 179, 210-212,216,229,230,311,338,340
ma'rifet-i Hak.....50, 64
ma'rifet-i ilâhiyye.....13, 21, 50, 58, 88, 158, 211, 216
ma'rifet-i ilâhiyye-i külliyye.... 217
ma'rifet-i kâmil.....50
ma'rifet-i nefs.....222
ma'rifet-i tâmme.....91
ma'rifet yükseldikâe za'f ve acz daha ziyâde olur..... 65
ma'rifet, himmet iâin tasarrufa bırakmaz.... 58
marîz.....320
ma'rûf.....21,166
marzıyyun-anh.....322, 323
marzî.....250
ma'sıyet (Bk.maâsî).....279,280
mâsivâ (Bk.gayr).....137,300,343
maslahat.....295,297
maslûb.....127,130
ma'sûm.....105,273
ma'şûk.....122,308
maya.....197
mayasız hamur.....197
mazhar (Bk.mezâhir).....4, 18, 22, 49, 61, 64, 65, 89, 100, 148, 159- 161, 164, 172, 193, 197, 215, 216, 226, 227, 239, 245, 252, 298, 303, 306, 314, 338
mazhar-ı etemm.....54,70
mazhar-ı îseviyye.....197,198
mazhar-ı ism-i zât.....133,161
mazhar-ı naîm.....305
mazhar-ı zât.....162
mazhariyyet.....92
mazhariyyet-i esmâ.....212
mazrûf.....7
mecâzen.....2
meclâ (Bk.mazhar).....18
mecma'.....1
mecnûn.....115
mec'ûl.....71, 84, 85, 281
mec'ûliyyet.....71
medlûl.....32,36,226,228
medlûl-i Zât..... 221

mefâtîh..... 101
mefâtîh-i gayb..... 100, 101
mefâtîh-i üvel.....100, 101
mefdûl.....224, 225
mefdûliyyet.....226
mefhûm-i küllî.....156, 157, 159
mehâmid.....35
mekân.....82, 170, 232, 234
meknûn.....214
mekr.....343
melâike (Bk.melek).....168, 171, 172, 178, 258, 265, 266, 268, 326
melâike-i âlîn.....179
melâike-i âlûn.....177,178
melâike-i arzıyye ve semâiyye.....177,178
melâike-i tabîiyyûn.....178
melâike-i unsuriyyûn.... 172
mele-i a'lâ..... 168, 172
melek (Bk.melâike)..... 55, 95, 96, 104, 108, 150, 152, 171, 172, 251, 318
melekût..... 325
melik (Bk.mülk)..... 229
melîk..... 51
melk.....51, 52, 81
me'lûh..... 3, 4
memleket..... 277
me'mûr..... 59, 65, 67, 68, 119, 188, 190, 191
me'mûriyyet.....191
menâkıb-ı evliyâ.....129
menba'.....271
menba'-ı feyz-i vücûd..... 93
Menî'..... 199
menî'ul-hımâ.....198,199
merâtib (Bk.mertebe)....21, 72, 148, 156, 163-165, 167, 188, 191, 293, 303
merâtib-i esmâiyye.....264
merâtib-i ilâhiyye ve kevniyye.... 173
merâtib-i kevniyye..... 174, 175
merâtib-i nübüvvet..... 89
merâtib-i süfliyye..... 170
merâtib-i şuhûd..... 26
merâtib-i uhreviyye ve ilâhiyye..... 303
merâtib-i velâyet.....111
merâtib-i vücûdiyye.....151
merâyâ-yı a'yân.....306
merâyâ-yı esmâiyye..... 309
merbûb.....3- 5, 295
merhûm.....2, 3, 5, 221, 222, 228
Merîh.....14, 171, 179
merkez-i süflî-i tabâyi'.....328
mertebe (Bk.merâtib).... 54, 79, 163, 171, 173, 191, 239, 241, 257, 279, 302, 309
mertebe-i abdiyyet..... 295
mertebe-i ahadiyyet.....15, 75 - 77, 85, 213, 221, 280, 302, 310, 337
mertebe-i akıl.....158
mertebe-i âmir.....188
mertebe-i ervâh.....71, 302, 310
mertebe-i esfel.....176
mertebe-i esmâiyye.....75
mertebe-i gayb.....131, 159, 193
mertebe-i hilâfet..... 267
mertebe-i ıtlâk.....78
mertebe-i ilm.....15, 61, 78, 111, 209, 302
mertebe-i ilm-i ilâhî..... 31
mertebe-i imkân.....177, 186
mertebe-i insân-ı kâmil.....166
mertebe-i kesâfet.....175
mertebe-i kesîfe.....310
mertebe-i kurbet.....264
mertebe-i lâ-taayyün.... 170
mertebe-i letâfet ve ulüv..... 175
mertebe-i me'mûr..... 188
mertebe-i me'mûriyet.... 191
mertebe-i misâl..... 302
mertebe-i nübüvvet..... 112, 113, 290
mertebe-i risâlet..... 296
mertebe-i rubûbiyyet.... 5
mertebe-i sâniye..... 78
mertebe-i sıfât ve esmâ..... 337
mertebe-i süfliyyet..... 170
mertebe-i şef'iyyet..... 166
mertebe-i şehâdet.....31, 53, 131, 193, 198, 302, 310, 321
mertebe-i şuhûd.....285
mertebe-i taayyün.....16
mertebe-i tekâsüf ve taayyün.....170
mertebe-i tenezzül.....166
mertebe-i tenezzül ve tecellî..... 72
mertebe-i ulûhiyyet..... 131, 132, 177
mertebe-i vâhidiyyet....75, 76, 132, 159, 310
mertebe-i velâyet.....109, 112, 113
mertebe-i zât..... 78

merzûk..... 88
mesâk.....199, 200
mescûdün-ileyh.....162
mescûdün-leh..... 162
mess-i nisâ.....274
mestî.....262
mestlik.....262
mes'ûl..... 74, 84
meşârib (Bk.meşreb)..... 190
meşhed..... 60
meşhûd.....10, 32, 33, 166, 192, 194, 252, 299, 327, 329, 331
meşhûd-i hâzır.....195, 196
meşhûdün-leh.....348
meşiyyet.....90,91, 117, 276, 279 - 281
meşiyyet-i ilâhiyye.....276,278
meşiyyet-i zâtiyye.....166,310
meşreb (Bk.meşârib).....190,282,319,327
metbû'.....25, 26, 58, 109, 245
mevâhib..... 259
mevâlîd..... 326
mevcûd (Bk.mevcûdât).... 31, 36, 37, 42, 77, 84, 180, 188, 190, 233- 236, 241, 280, 293, 320, 321
mevcûd-ı mukayyed..... 94
mevcûd-ı mutlak..... 94
mevcûdât (Bk.mevcûd).... 33, 153, 213
mevcûdât Hakk'ın sûret-i zâhiresidir..... 339
mevcûdât-ı unsuriyye.... 178
mevhûbün-leh.....237
mevhûm.....197
mevlâ.....159
mevrid-i nassda ictihâda mesâğ yoktur..... 274
mevsûf.....15, 168, 252
mevt (Bk.îlüm).....28- 31, 157, 197, 301, 303, 307 - 309
mevt-i ıztırârî.....308
mevt-i ihtiyârî.....308
mevt-i îrfî.....319
mevt-i sûrî.....308
mevt-i tabîî.....127,131
mevtâ (Bk.îlü,meyyit)..... 133, 139, 141, 144 - 147, 150, 152
mevtın.....194, 197, 302, 309
mevtın-i hayâl.....129
mey-i aşk.....164
meyhâne-i aşk-ı ilâhî..... 164
meyil 320- 323
meyl-i Hak..... 321
meyyit (Bk.mevtâ,îlü)..... 128, 129, 307
mezâhib (Bk.mezheb).....240
mezâhir (Bk.mazhar)..... 51, 53, 55, 56, 76, 82, 83, 93, 147, 148, 157, 161, 191, 196, 197, 223, 224, 226, 227, 296, 298
mezâhir-i berzahıyye....303
mezâhir-i esmâ-i ilâhiyye.....5
mezâhir-i hissiyye ve akliyye.....83
mezâhir-i ilâhiyye.....172,191,193
mezâhir-i kabil.....93
mezâhir-i kevniyye.....5
mezâhir-i ulviyye ve süfliyye..... 183
mezâmm (Bk.mezmûm)..... 35
mezheb (Bk.mezâhib)..... 98
mezkûr.....299
mezmûm (Bk.mezâmm).....295, 297
miğfer.....199
mihek.....26
miknatıs.....71
mîlâd-ı İsâ.....126
millet-i îseviyye.....151
mi'mâr.....83
mine'l-ezel-ile'l-ebed.....180
min-haysü'l-esmâ ve's-sıfât.....4,37
min-haysü'l-hakîka ve'l-bâtın.....182
min-haysü'z-zât.....4,37
minnet-i kübrâ.....263
mi'râc.....261
mîras..... 108
mir'ât (Bk.âyîne)..... 306
mirsad..... 181
misl (Bk.emsâl)..... 227
misliyyet-i mukayyede..... 134
misliyyet-i mutlaka..... 134
mizâc.....57, 306, 307, 313, 320
muâyene.....99, 246
Muazzib.....199
mubsar.....230, 232, 327, 331
mûcid.....75, 99, 173, 228
mu'cizât (Bk.mu'cize)..... 133
mu'cizât-ı enbiyâ mûcib-i îmân olmaz..... 212
mu'cize (Bk.mu'cizât)..... 67 - 70, 114, 286, 348, 349

mu'cize-i nebî..... 211
Mudill..... 85, 93, 173, 295, 322
muhabbet (Bk.aşk)..... 202, 209, 316
muhabbet-i ilâhiyye..... 202
muhâkeme..... 238
muhakkık (Bk.muhakkıkîn).....336,337
muhakkıkîn (Bk.muhakkık)..... 3, 26, 32 ,269, 279, 335
muhâl.....43, 97, 100, 101
muhâlefet.....198, 199, 279 - 283, 286, 293, 303, 305
muhammedî..... 150, 196
muhayyile..... 137
muhdes (Bk.hâdis)..... 7, 71
Muhît..... 317
muhlasîn..... 330
muhsin..... 49
muhtass-ı muvâfık..... 268
muhtefî.....310
Muhyî.....42,99,161
Muîd.....42
Mu'izz.....199
mukadder.....92
mukallid (Bk.mukallidîn)..... 23, 25, 26
mukallidîn (Bk.mukallid)..... 24
mukavemet..... 51 - 53, 58
mukayyed..... 74, 100 - 102, 134, 214, 243, 309
mukayyediyyet.....103, 309, 315
mukırr..... 21
muktezâ..... 61, 75
muktezâ-yı kabiliyyet..... 86
muktezâ-yı zât.....57
muktezayât-ı merâtib....293
muktezayât-ı zâtiyye....90
munsabiğ.....188,191
murabbi'.....132
murâkabe.....192,193
murâkabe-i tâm.....25
musallî.....24,25
Musavvir.....132
mutasarraf.....159
mutasarrafiyyet.....159
mutasarrafun-fîh.....58
mutasarrıf.....58, 62, 63, 159, 198, 307, 316
mutasarrıf olan ancak O'dur..... 309
mu'tekad.....3, 9, 10, 19, 26, 28, 29
mu'tekıd.....19, 20, 28
Mu'tezilî.....27
Mu'tî.....164, 172, 339
mutî'.....307
Mut'im.....318, 319
mutlak.....100, 214, 243, 309, 315
mutlakıyyet.....134, 253, 309, 315
muvâfakat.....281
muzâf.....56
muzâhî.....1
muzmahil.....7, 15, 96, 112, 118, 175
mübâşeret.....176 - 178
Mübdî..... 42
mücâhedât (Bk.mücâhede)..... 160
mücâhede (Bk.mücâhedât)..... 313
mücâzât.....206
mücrim.....49
müctehid..... 239, 265, 276
müctehid-i muhtî.....240
müctehid-i musîb.....239
müdebbir.....61, 215, 245, 324, 326, 333
müesserün-fîh.....177, 309
müessir.....177, 309
müfekkire.....25
müheyyem.....179
mükellef.....117, 188, 191, 335
Mükevvin.....132
mülâbese.....162
mülhem.....318
mülk.....216 - 220, 229, 246, 248, 249, 255, 257, 350
mülk-i âhiret..... 248, 255
mülk-i dünyâ.....255
mülûk (Bk.melik).....183
mülûk-i cebâbire.....210
mü'min (Bk.mü'minîn)....2, 5, 10, 24, 30, 68, 69, 72, 73, 182, 214, 286, 292
mü'min-i mütefennin.....181
mü'minîn (Bk.Bk.mü'min)..... 50, 293, 304
mü'minin kalbi.....23
Mümît.....42, 99
mümkin..... 315
mümkinât.....71, 314
münâcât.....202

mündemic.....75, 155, 166, 169, 213, 310, 339
münderic.....78, 79, 150, 153, 166, 168, 180
münfail..... 309, 324
Mün'im.....93
münker.....6
münkirîn.....303, 304, 349
Müntakım.....93, 173, 199, 201, 286, 287
münzel.....318
mürebbî.....190, 246
mürekkeb.....301, 303
mürekkebât-ı fahmiyye..... 175
Mürîd.....75, 132, 225, 226
mürtesem.....73
müsebbib.....291, 332, 333
müsebbib-i vâhidü'l-ayn..... 334
müsebbibü'l-esbâb.....334
müsellis.....132
müsemmâ..... 3, 4, 15, 74, 78, 86, 163, 224, 226, 228, 252
müslimîn.....150,151
müstağrak.....196,300
müstahlef.....62,63
müstaidd.....15
müstakil.....30,296
müstakîm.....245
müstecin.....101
müstefâd..... 72, 145, 146
müstehlek.....71, 159, 164, 167, 179, 189, 193, 221, 300, 337
müşâbehet-i vücûd..... 242
müşâfehe.....274
müşâhede (Bk.şuhûd)..... 10, 11, 17, 20- 22, 25, 26, 28, 30, 43, 59, 62, 63, 83, 96, 98, 99, 102, 148, 155, 157, 166, 193, 194, 196, 197, 285, 299, 300, 327 ,329, 340
müşâhede-i kesret.....193
müşâvere.....231
müşebbeh.....120
müşebbehün-bih.....120
müşerre'un-leh.....105
müşerri'.....105,106,109
müşrik (Bk.müşrikîn)....292,293
müşrikîn..... 292, 293, 307, 309
Müşterî.....171
müteaddî.....94,95
müteayyin.....74,77
mütebeddil.....37, 39, 42
müteberrî.....25
mütecellâ-leh..... 14,15
mütecellî..... 6, 14, 15, 23, 29, 43, 74
mütegayyir.....38
mütcharrik.....157
mütehavvil.....12,22
mütehayyiz.....40
mütekabil.....176,177
mütekallib.....12,18,21
mütekayyid.....77
mütekellim.....75,132,155
mütekellimîn.....34, 323
mütelâşî.....15,315
mütemessil.....134
mütenâhî.....305
mütenâhî olan arş.....7
mütenevvi'.....7, 22, 23
mütevassıtîn.....237
müteveffâ.....192,193
mütevehhem.....150,152
müvellidü'l-humûza.....140, 170, 174, 315, 316
müvellidü'l-mâ'.....140, 170, 171, 174, 315, 316

N

Nâfi'.....4,32,85
nâfi.....173
nâ-bûd.....103
nâib (Bk.vekîl).....267,268
naîm 304, 305
nakî.....2
nakkaş.....121, 122
namaz.....24, 25, 269
namt.....200
nâmütenâhî (Bk.bî-nihâye).....7, 13, 29, 34, 35, 175, 180, 306
nâr (Bk.ateş,cehennem).....113 - 116, 175, 178, 304 - 306, 323
Nasârâ.....10, 351
nâsıye.....61, 160, 244, 245, 298, 318
nasîhat.....18, 19, 21
nass-ı katı'..... 346

nâsût.....135, 152
na't.....4, 5, 94, 310
nâz ehli.....67
nazar-ı aklî.....95, 266, 350, 351
nazar-ı basîret.....266
nazar-ı Celâl.....315
nazar-ı Cemâl.....315
nazar-ı fikrî.....25, 34, 35, 95, 144, 146, 181
nazar-ı hakîkat.....61
nazar-ı şerîat.....61
nazarî.....327
naze.....173,176
nâzır.....230,307
nâzır-ı ârif.....307
nâzırın aynı.....306
nâzile-i vâhide.....273
nazm-ı hâs.....319
nebât (Bk.nebâtât).....144, 145, 175
nebâtât (Bk.nebât).....171, 175, 178
nebî (Bk.enbiyâ).....55, 57, 96, 97, 105 -111, 113, 114, 123, 128, 245, 251, 267, 273, 334, 345, 349
nebiyy-i âlim ve velî.....108
nebiyy-i müşerre'un-leh.....106
nebiyy-i müşerri'.....105,106
nebve.....123
necâset bîceği.....284
necât.....244
necm-i sehâbî.....174, 315
nefes (Bk.enfâs).....2- 4, 36, 37, 42, 43, 168 - 171, 177, 180, 181, 233- 236, 290
nefes-i hayvânî.....140
nefes-i ilâhî.....168- 170, 173, 174, 177, 179
nefes-i insânî..... 169
nefes-i Rahmân..... 168, 177
nefes-i rahmânî.....3, 5, 15, 35, 82, 101, 132, 134, 135, 167, 169 -173, 175, 178 - 184, 209, 221, 289
nefh.....127,131,138,139,141,145,147,149-151,153,156,157,161,168
nefh-ı İsâ.....142
nefh-i rûh.....166
nefh-i rûhânî.....168
nefh-ı rûhî..... 150, 153, 167, 168
nefs (Bk.nüfûs).....4, 9, 21- 23, 33, 35, 36, 180, 184, 186, 187, 192, 193, 195, 197, 222,223, 226, 233- 235, 243, 245, 260, 290, 296, 297, 316, 334 - 337, 347
nefs-i cüz'î.....35
nefs-i Hak.....168,187
nefs-i ilâh.....151
nefs-i ilâhî.....337
nefs-i İsâ.....187
nefs-i kabile.....12
nefs-i küllî.....35
nefs-i müteayyin.....186
nefs-i nâtıka.....33,36
nefs-i nefîs.....65
nefs-i vâhide.....35
nefsin hakîkati (Bk.hakîkat-i nefs).....34,35
nefsin ma'rifeti (Bk.ma'rifet-i nefs)..... 33
nefsini bilen.....177, 179
nefsiyle kaim.....39- 42
nefy.....189, 190, 226, 227
nefy-i vücûd..... 189
Neptün.....171
nesh.....272
nesh-i şerâyi'..... 272
neş'et.....179, 291, 298, 301
neş'et-i dünyeviyye.....58,111,309
neş'et-i insâniyye..... 289 - 293, 298- 300, 303
neş'et-i îseviyye..... 142
neş'et-i nûriyye..... 176, 178
neş'et-i uhreviyye..... 62
neş'et-i unsuriyye-i âdemiyye..... 179
netîce..... 34
nev'-i insânî..... 176 - 178
nev'-i ünsâ.....125
nevâmîs-i ilâhiyye ve hikemiyye..... 295
nevi'.....125
nevm (Bk.uyku).....250
nevm-i gaflet.....181
nısfiyyet.....14, 95
nidâ.....165
nifâk.....117
ni'met.....261, 262, 264
ni'met-i sâbıka.....237
nisâ (Bk.kadın).....35
nisbet (Bk.nisеb).....4, 14, 40, 41, 57, 75, 169, 221
nisbet-i meşiyyet..... 165

nisbet-i rahmâniyye..... 169
niseb (Bk.nisbet).....14, 71, 74 - 76, 165, 168, 169, 209, 216, 221, 225, 280, 310
niseb-i ademiyye..... 221
niseb-i erba'a..... 268
niseb-i ilâhiyye..... 169, 173
niseb-i rabbâniyye..... 221, 222
niseb-i zâtiyye..... 4, 95, 180, 220, 221, 223
nokta-i siyâh-ı cehil..... 121
nuhâs.....170
nukuş.....13
nûr (Bk.envâr)..... 17, 96, 157, 158, 181, 183, 234, 308, 310, 315
nûr-ı basar.....96
nûr-ı basîret.....96
nûr-i ilâhî.....56, 263
nûr-i ilim.....157
nûr-i îman.....68, 69, 83
nûr-ı ma'rifet.....118
nûr-ı vahdet.....6
nûr-ı vücûd.....54,72
nûr-ı zât.....308
nûrânî.....54
nûriyyet..... 158, 179
nusb..... 328-331
nutk..... 40, 134, 135, 206, 348
nutk ile ihyâ..... 146
nübüvvet..... 68, 88, 89, 96, 97, 104 -106, 109- 113, 209, 257, 259, 272, 344, 350, 351
nübüvvet-i âmme..... 107, 108
nübüvvet-i fıtrıyye..... 123
nübüvvet-i risâlet..... 106
nübüvvet-i teşrî'..... 105, 106, 112, 259
nüfûs..... 35, 246
nüfûs-i kâmile.....247,248
nümüvv.....40
nüzûl.....31, 153, 156, 170, 175, 302

O

oğul babasının sırrıdır..... 345
olmak..... 99
ortak..... 198

Ö

ölü (Bk.meyyit,emvât)..... 99, 100, 131, 133, 148, 161, 185, 308
ölüm (Bk.mevt)..... 37, 301 - 304, 319
öz..... 60

P

pâdişâh.....66, 67, 229, 231, 250
pâdişahlık..... 217
parmak..... 23
pencere.....156
perde (Bk.hicâb)..... 28, 29, 53, 60 - 62, 96, 98, 193, 196, 212
perde-i gaflet.....50
peygamber (Bk.nebî,resûl)..... 53, 58, 68 - 70, 114, 120, 160, 231, 350, 351
peygamberân-ı izâm..... 268
protoplazma.....125

R

Rab..... 4, 33, 35, 132, 136, 148, 177, 179, 184, 186, 188, 190, 192, 194, 200, 244, 248 - 250, 316
Rabb-i hâss..... 61, 133, 139, 160, 161, 165, 166, 190, 193, 228, 245, 252, 281, 282, 295,318
Rabb-i Mûsâ ve Hârûn.... 244
Rabb-i mutlak.....190, 244 - 246
rabbânî..... 2
Rabbî.....190
Rabbü'l-âlemîn.....242, 243, 245
Rabbü'l-erbâb..... 160, 244, 295
Rabbüküm.....190
racül-i adl.....275
râhib.....11
Rahîm.....27, 173, 212 - 214, 220, 228, 286, 287
Râhim.....2, 3, 5, 228
râhim ve merhûm olan Hak'tır..... 223
Rahmân..... 4, 23, 163, 212, 213, 220, 228
rahmet..... 3- 6, 27, 28, 163, 209, 212, 214, 215, 220- 223, 228, 282 - 284, 287, 305, 323, 343
rahmet-i âmme..... 213, 214
rahmet-i âmme-i sıfâtiyye..... 209
rahmet-i âmme ve hâssa..... 216
rahmet-i âmme-i zâtiyye..... 209

rahmet-i Hak..... 5
rahmet-i hâssa..... 214
rahmet-i hâssa-i sıfâtiyye..... .209
rahmet-i hâssa-i zâtiyye..... 209,259
rahmet-i husûsiyye.....213
rahmet-i ilâhiyye.....2,5,27,283
rahmet-i imtinân.....212- 215, 220 - 222
rahmet-i mahza.....2
rahmet-i rahîmiyye.....214,228
rahmet-i rahîmiyye-i vücûbiyye....222
rahmet-i rahmâniyye.....5,43,213,214,228
rahmet-i rahmâniyye-i imtinâniyye..... 222, 237
rahmet-i vücûb.....212- 215, 220
rahmet-i vücûbiyye.....213,222
rahmet-i zâtiyye.....5
rahmeten-li'l-esmâ.....179
Rakîb..... 192-194
Raûf.....339
râz.....118
râzı.....282
reccâ'.....332
recm.....328
ref'.....192,193
remz-i Kur'ân.....54
resim.....4,5
ressam.....119,241
ressamlık.....154, 155
resûl (Bk.nebî,peygamber,rusül)..... 67, 68, 88, 89, 96, 106 -111, 114, 134 - 136, 138,239,243,264,267,269-274,278
resûl-i müşerri'.....106
resûlullah.....349,350
revh.....164
reyhân.....164
Rezzâk.....190,339
rızâ.....92, 93, 117, 118, 284, 296, 322 - 324, 336
rızâ-yı Hak.....92
rızâ-yı ilâhî.....92, 93, 323
rızık (Bk.erzâk).....32, 89
ricâl (Bk.erkek).....35
ric'at.....37
risâlet.....66, 67, 88, 96, 105, 109 - 112, 259, 269
risâlet-i teşrî.....112
risâlet-i teşrî'iyye....110
riyâzât.....160
rub'iyyet.....14, 95
rubûbiyyet.....3-5, 63, 64, 66, 94, 103, 188
rubûbiyyet-i arazıyye..... 64
rubûbiyyetle tecellî....190
rûh (Bk.ervâh).....21, 48, 49, 61, 124, 127, 128, 131, 134, 135, 138- 140, 152, 158, 215, 245, 248, 300, 302, 324, 326, 328, 333
Rûh-i a'zam.....239
rûh-i emîn (Bk.rûhu'l-emîn).....168
rûh-ı ilâhî.....131,139,141
rûh-ı îsevî.....139
rûh-i ma'nevî.....136
rûh-i musavver.....126,129-131,133
rûh-ı musavver-i îsevî.....141
rûh-ı mütemessil.....145
rûh-ı vâhid.....135
rûhânî.....31,89
rûhâniyyet.....128,132
rûhî.....190
rûhiyyet.....132,150,151
rûhu'l-emîn.....135,145,153
rûhu'l-kudüs.....151
rûhullah.....128 - 130, 132, 133, 135, 140, 150 - 152, 347
rusül (Bk.resûl,enbiyâ).....23, 25, 33, 34, 36, 58, 88, 89, 106, 113, 259, 268, 271
rutûbet.....172,173,177
rûz-ı cezâ.....83
rûz-ı hisâb.....45
rücû'.....56, 57, 302, 307, 309, 325, 333, 334, 336, 337
rükn-i mâ'.....139,140
rükn-i şedîd.....51-53,55,81
rüşvet.....229
rütbe.....111
rütbe-i Dâvûd.....239
rütbe-i hâs.....111,112
rütbe-i husûsiyye.....112
rütbe-i nübüvvet.....105
rütbe-i rubûbiyyet.....194
rütbe-i Süleyman.....239
rü'yâ.....129, 181, 250 - 252, 330
rü'yet.....329
rüzgâr.....246, 247

S

saâdet.....82, 87, 92, 282, 298
sâbir.....335, 338, 339
sâbit (Bk.sübût).....16, 37, 72- 75, 81, 82, 84, 85, 94, 96, 100, 165, 241, 333 - 335
sabr.....313, 331 - 337, 339, 341
sâcid.....11
sadâ.....165
sadef.....49

sâdıku'l-va'd.....28
sâfil.....144, 170, 173, 183
sağ el (Bk.yemîn).....177
sâha-i bürûz.....84
sâha-i zuhûr.....85
sahâbe.....205
sahâbî.....182
sâhib.....40
sâhib-i i'tikad.....19,20
sâhib-i keşf.....32,336
sâhib-i seyf.....277
sâhib-i tahkîk.....32
sâhib-i tecellî.....7
sahrâ.....7
sahrâ-yı vücûd.....252
sahv.....167,262
saîd.....114
salb.....127-130,152
sâlihîn.....303
sâlik.....58,308
salsâl.....125
saltanat.....216-218,230
saltanat-ı bâtıne ve zâhire..... 216, 217
saltanat-ı zâhire.....216,218
san'at.....119,121
sanem.....135
sârî.....17, 43, 135, 299, 300, 313
savt.....134, 135, 201, 202
seb'-i semâvât (Bk.yedi gîk).....171
sebeb (Bk.esbâb).....235, 333, 334
sebeb-i bâtınî.....11
sebeb-i muayyen.....82
secde (Bk.sücûd).....115, 162, 178, 179
Sefk-i dimâ'.....277,292
sehâb-ı muzî.....170
sehâbe.....171, 174, 175, 180, 181, 314, 315
sehare (Bk.sihirbaz)....243-245
sekiz a'zâ.....215
sekr.....262
selâm.....227,346-351
selâtîn (Bk.sultan).....87
selh-ı nehâr.....182
sem'.....154, 186, 192, 195, 204, 221, 227, 290
sem'-i ilâhî.....224
sem'-i kalb.....207
semâ.....2,74,168,315
semâvât.....171
semâvât-ı hakayık ve ervâh.....90
semâvât-ı seb'a.....171
semen-i kâzib.....34
Semî'.....132
semî'ıyyet.....227
sen (Bk.ente).....186
sereyân.....79,134
serheng.....64
setr.....147, 148, 196, 198, 199, 324
sevâb-ı amelî.....114,115
seyf (Bk.kılıá).....277
seyr ü sülûk.....326,330
seyyâle-i rakîka.....171,174
seyyârât-ı seb'a.....171
seyyâre.....175
seyyiât (Bk.seyyie).....27
seyyid (Bk.efendi).....64, 195, 198, 217, 249
seyyie.....292,296
seyyienin cezâsı.....292
sıfât (Bk.sıfat).....18, 33, 35, 78, 108, 157, 159, 160, 167, 223- 225, 227, 252, 279, 294,310,337
sıfat (Bk.sıfât).....4, 5, 15, 57, 71, 78, 94, 155, 168, 186, 252, 324
sıfât-ı abd.....111
sıfât-ı ârıza.....78,79
sıfât-ı beşeriyye.....167
sıfât-ı fiiliyye-i Hak.....117,335
sıfat-ı gafûriyyet.....199
sıfat-ı gazab.....322
sıfât-ı Hak.....88,156
sıfât-ı halkıyye.....337
sıfat-ı hayât.....132, 314, 346
sıfât-ı hayvâniyye.....303
sıfât-ı his.....337
sıfat-ı ilâhiyye.....105,111
sıfât-ı ilâhiyye.....2, 84, 110, 111, 133, 135, 154, 169, 223, 224, 314, 343
sıfât-ı ilm.....158
sıfât-ı imkâniyye.....163
sıfât-ı kalbiyye.....1
sıfat-ı kelâm.....154,155
sıfât-ı kemâl.....298
sıfât-ı külliyye ve cüz'iyye.....227
sıfât-ı mütekabile.....322

sıfât-ı nefsâniyye.....59,65,133,346
sıfat-ı rızâ.....322
sıfat-ı rubûbiyyet.....4
sıfât-ı selâse.....151
sıfât-ı ubûdiyyet.....107
sıfât-ı unsuriyye.....133
sıfât ve esmâ-i ilâhiyye.....82
sıfât ve esmâ mertebesi.....71,78
sıfat-ı zâtiyye.....346
sıfât-ı zâtiyye.....84,134
sıfât-ı zâtiyye-i ilâhiyye.....158
sıfât- ve esmâ-i ilâhiyye.....85
sıkıntı (Bk.kerb,ıztırâb).....3,15,169,209
sınıf-ı insânî.....232
sır (Bk.esrâr).....77
sırât.....244,245
sırât-ı müstakîm.....46, 61, 160, 161, 244, 246, 249, 252, 282, 298
sırât-ı müstakîm üzerinde olmayan hiâbir ferd yoktur..... 245
sırr-ı baka.....45,46
sırr-ı furkan.....54
sırr-ı ibtilâ.....332
sırr-ı kader.....51, 77, 81, 83, 87, 88, 91, 92, 94- 96, 98- 100, 104, 105, 111, 112
sırr-ı kader hakîkati.....94
sırr-ı kader ilmi.....93,94
sırr-ı kadere ıttılâ'.....81, 83, 87, 96- 98
sırr-ı kadere vukuf.....97
sırr-ı kaderi bilmek....92
sırr-ı rubûbiyyet.....77
sırr-ı tecelliyât.....225
sırr-ı vahdet.....256
si'a.....189
siccîn.....124,129,131
sicim (Bk.ip).....309
sidretü'l-müntehâ.....261
sihirbaz (Bk.sehare)....243,244
sihr.....68,69
sihr-i dâim.....69
sinema.....233
siper.....35,287
sirâc-ı münîr.....261
sivrisinek.....7
siyâdet.....217
siyâk.....200
siyâset.....230
siyâset-i halk.....264
sodyum.....174,315,316
Sofistâiyye.....38,39
sol el.....177
soluk (Bk.nefes).....180
söz (Bk.kavl,kelâm).....60
söz söylemek.....348
su (Bk.mâ').....13, 56, 79, 170, 174, 210, 307, 313 - 317,319
sû'-i amel.....303
sû'-i fâtiha.....283
sû'-i hâtime.....283
suâl (Bk.taleb,duâ).....45, 46, 191, 204, 206, 207, 249, 250, 254, 336, 338 -341
suâl-i lisân.....204, 206
sudan halk.....313
sudûr.....35
sûfiyye..... 33,34
suğrâ..... 34
sulh.....291, 294
sultan (Bk.selâtîn).....179, 229
sultân-ı anâsır.....145
sûret (Bk.suver).....1, 4, 6, 7, 11 -13, 15, 16, 19, 21, 22, 28, 29, 32- 34, 37, 73, 77, 82, 147, 149, 155- 157, 159 -161, 165, 168, 170, 183, 214, 215, 241, 242, 252, 290, 314, 324, 326
sûret-i asliyye-i nûriyye-i melekiyye..... 151
sûret-i beşer.....144,145,147
sûret-i beşeriyye.....144 - 148, 150, 152, 153, 163, 291
sûret-i beşeriyye-i îseviyye.....148, 149
sûret-i beşeriyye-i kesîfe..... 162
sûret-i cesedâniyye.....193
sûret-i cismiyye-i hissiyye.....141
sûret-i Hak.....54
sûret-i hissiyye-i beşeriyye.....150,152
sûret-i ilâhiyye.....6, 34, 133, 163, 292 - 294, 296, 298
sûret-i ilmiyye.....73,302
sûret-i ilmiyye ve hayâliyye.....241
sûret-i insâniyye.....257,290,297,303
sûret-i insâniyye-i beşeriyye.....149
sûret-i îseviyye.....142,149
sûret-i kesîfe.....253,326
sûret-i kesîfe-i cismâniyye.....326
sûret-i mukayyede.....309

sûret-i mukayyede-i îseviyye.....196
sûret-i müteayyine.....163,340
sûret-i mütemessile.....151
sûret-i mütemessile-i beşeriyye..... 150
sûret-i mütevehhem.....140
sûret-i nâsûtiyye-i beşeriyye.....148
sûret-i nâsûtiyye-i beşeriyyet....147
sûret-i nûriyye.....144
sûret-i nûriyye-i tabîiyye.....145,146
sûret-i Rahmân.....317, 324, 326
sûret-i rûhiyye-i hakîkıyye.....141
sûret-i tabîiyye.....324,326
sûret-i tekevvün.....152
sûret-i zâhire.....324, 326, 333, 336, 337
sûret-i zâtiyye.....161
sûrî.....89
suver (Bk.sûret).....18,140,163,180,241,295, 309
suver-i âlem.....37, 43, 56, 168, 169, 182, 183,196, 221, 227, 245, 252, 314, 326, 333,337
suver-i ekvân.....156
suver-i ekvân-ı unsuriyye.....144
suver-i esbâb.....333
suver-i esmâiyye.....18, 51, 71, 78, 179, 309
suver-i esmâiyye-i ilâhiyye.....180
suver-i eşyâ.....37,135,148
suver-i halkıyye.....7,18,309
suver-i hayâliyye.....251
suver-i hissiyye.....24,253,254
suver-i iâde.....81,97
suver-i ilmiyye.....78, 96, 213, 221, 222, 310
suver-i i'tikadiyye.....12,18
suver-i kesîfe.....71,252
suver-i kesîfe-i âlem.....326
suver-i kesret.....32
suver-i kevniyye.....13,33
suver-i mahlûkat.....7
suver-ı mahsüsât.....24
suver-i mahsüse.....251
suver-i ma'neviyye.....326
suver-i mer'iyye.....169
suver-i mezâhir.....157
suver-i mu'tekadât.....20
suver-i mümkinât.....315
suver-i müteayyine.....139, 159, 162
suver-i mütehayyile.....137
suver-i nisebiyye.....280
suver-i sıfât-ı ilâhiyye.....18
suver-i tabîiyye.....170-172
suver-i ulviyye.....183
suver-i unsuriyyât.....145
suver-i zâhiriyye.....162
süadâ-ı ezeliyye.....209
sübhâneke.....185,186
sübhânî mâ a'zame şânî.....167
sübût (Bk.sâbit).....4, 60, 61, 72, 82, 84, 85, 98, 99, 209, 212, 213, 278, 280, 281, 283, 334
sücûd (Bk.secde).....176,178
süfl.....142,144
süflî.....313
süfliyyet.....174,183
sükûnet.....40
Süleymân-ı zaman.....217
Süleymanlık.....217
sülüsiyyet.....14,95
sümme.....235
sünnet-i seniyye-i muhammediyye..... 127
süt.....250-252,254
süt ile ilim arasındaki münâsebet..... 251

Ş

şâhenşâh.....66
şâhid.....24
şâhid ve meşhûd vahdeti..... 101
şahsiyyet.....252
şakî.....2,73
şakk-ı kamer.....68
şân.....43,84
şarap.....250,251
şâri'.....297
şebe.....49
şebîh.....32
şecere-i Mûsâ.....239
şef'iyyet (Bk.áift).....78, 79, 167
şefkat.....4,67, 68, 77, 291, 292
şehâdet.....9, 192, 194, 195
şehevât (Bk.şehvet).....51
Şehîd.....25, 192 - 194, 299, 324, 326
şehvet (Bk.şehevât).....26
şekavet.....73, 82, 87, 212

şekil (Bk.eşkâl).....21
şekk.....26,39
şekûr.....260
şekvâ (Bk.şikâyet).....334-336, 338
şems (Bk.güneş).....171
şe'n (Bk.şuûn,şuûnât).....75, 293, 302
şe'n-i Hak.....252
şe'n-i hilm.....296
şe'n-i ilâhî.....252
şe'n-i muhammedî.....286
şe'n-i rabbânî.....142
şe'n-i zâtî.....296
şenâat-i hilkat.....136
şer' (Bk.şerîat).....108, 110, 113 - 116, 273, 275, 276, 278, 280, 295, 297
şer'-i Ahmedî.....269
şer' âlemde mevzû'dur.....278
şer'-i ictihâd.....273
şer'-i mukarrer.....276, 278
şer'-i Mûsâ.....272
şer'-i Resûl.....274
şer'-i takrîr.....273, 275
şerâyi' (Bk.şerîat).....188, 190, 271, 296
şerâyi'-i hikemiyye.....298
şerîat (Bk.şerâyi',şer').....61, 96, 106, 108, 109, 114 - 116, 143, 159, 172, 190, 213, 269, 272, 274, 280, 282, 283, 293
şerîat-i ictihâdiyye....240
şerîat-i îseviyye.....144,273
şerîat-i muhammediyye.....143, 144, 240, 270, 271
şerîat-i muhammediyye-i asliyye..... 240
şerîat-i muhammediyye-i ictihâdiyye..... 240
şerîat-ı mutahharaya tevessül.....49
şerîk (Bk.ortak).....195,198
şerr.....121
şey (Bk.eşyâ).....75,102,192,194
şeyde, her şey vardır.....225
şeytan.....2,327-331
şeytan âlem-i tabîatı muhîttir....328
şiddet-i kurb.....331
şiddet-i zuhûr.....87
şifâ.....341
şikâyet (Bk.şekvâ).....117, 335-337, 339
şirk.....293,308
şirk-i celî.....308
şirk-i hafî.....308
şirk-i vücûd.....308
şuarâ-yı arab.....52
şu'be.....26,27
şuhûd (Bk.müşâhede).....17, 21-25, 192, 193, 320, 324, 326, 327, 329
şuhûd-ı ahadiyyet.....61
şuhûd-ı hayâlî.....25
şuhûd mertebesi.....285
şuhûd-ı vahdet.....193
şuhûden.....42
şuûn (Bk.şe'n,şuûnât).....296
şuûnât (Bk.şe'n,şuûn).....61,75,140, 166, 209, 252, 296, 310
şuûnât-i ilâhiyye.....293,295,302
şuûnât-ı zâtiyye.....71,72,75, 166, 221, 296
şübhe.....34
şükr.....260-262,341
şükr-i teberru'î.....262
şükr-i teklîfî.....262
şükûk (Bk.şekk).....25

T

taaddüd.....156,293
taalluk.....110,111,223, 225, 226, 230, 232, 233
taalluk-ı ilim.....222
taalluk-ı irâde.....222
taalluk-ı kudret.....222
tâat.....199,281
taayyün.....15, 56, 59, 77, 78, 138, 147, 152, 156, 186, 215, 223, 225, 227, 245, 253, 257, 309, 316, 338
taayyün-i insânî.....309
taayyün-i îsâ.....196
taayyün-i îsevî.....147,148
taayyünât (Bk.taayyün).....17,32,59,163,223,227, 339
taayyünât-ı halkıyye....35
taayyünât-ı i'tibâriyye.....221
taayyünât-ı kesîfe.....305
taayyünât-ı kevniyye ve halkıyye..... 169
taayyünât-ı nûriyye.....315
taayyünâtın Kayyûm'u....310
taayyünâtın mebdei.....258
tabâbet (Bk.tıb).....320

tâbi'.....26,58,109,245
tabi'.....25
tabîb.....173,176,336
tabîat.....124, 129, 131, 138, 168 - 170, 173, 176, 177, 320
tabîat-i cüz'iyye.....124,125
tabîat-i külliyye.....124,125
tabîat-i marîz.....176
tabîat mütekabildir.....168,172
tabîat-i nûriyye.....144,145
tabîat ulûhiyet mertebesinin zâhiridir.... 172
tabîiyyûn.....168,172
ta'fîn.....320,321
tafsîl.....340
tafzîl.....89
tağayyür.....37,91
tahakkuk.....110,111,142
tahalluk.....110,111
tahammül.....26
tahâret.....293
tahâret-i asliyye.....27
tahavvül.....6,12,18,91
tahayyüz.....40,41
tahdîd.....186,189
tahsîs.....17
taht.....230, 231, 233, 234, 236, 237, 240, 242, 317, 319
taht-ı Belkîs.....236
tahtiyyet.....317-319
tâife-i Cin.....232
takallüb.....21-23
takayyüd.....56, 59, 77, 78, 223, 243, 245, 253, 316
takdîr.....83,86,91,92
takdîren.....3,4
takî.....2
taklîb-i Hak.....22
taklîd.....23-26,30
takvâ.....222
takyîd.....10-12,18,19,243
taleb (Bk.duâ,suâl).....3, 84, 89, 91, 92, 98, 165, 184, 191, 202, 216, 248- 251, 255, 260, 278, 334
taleb-i ilim.....205
taleb-i isti'dâd.....86
tâlib-i hakîkat.....16
tâlib-i irfân.....43
tâlihîn.....303
ta'mîm.....17
tarfetü'l-ayn.....233
ta'rîf.....40-42
ta'rîf-i resmî.....39
ta'rîf-i zâtî.....40
ta'rîfât-ı resmiyye.....36,39
tarîk (Bk.yol).....249,255
tarîk-ı Hak.....248,249,265
tarîk-ı keşf.....35
tarîk-ı sûfiyye ulemâsı.....255
tarîk-ı vahy.....265
tasarruf.....53, 55, 58- 68, 77, 178, 179, 195, 197, 198, 210, 217- 220, 229, 237, 246, 248, 286, 307, 309, 316, 330
tasarruf-ı arazî.....67
tasarruf Hak'ta vâkı'dır.....309
tasarruf-i tâm.....268
tasarruf-i zâtî.....67
tasarrufât-ı nefsâniyye.....286
tasarrufun terki.....65
taslît-ı himmet.....247
taslît-i vehm.....246
tasrîh.....244
taş.....227
ta'tîl.....43
tavuk.....146
tayyünât-ı halkıyye.....226
tazarruf.....66,67
tazmîn.....148,244
tazyîk.....184,187
tebeddül.....38
teberrî.....26
teberru'.....260
teblîğ.....68,70,95,278
tecdîd.....36,236,240
teceddüd.....31,37,43,234,241
teceddüd-i emsâl.....37, 235, 236, 321
tecellî (Bk.tecelliyât).....6-14, 18, 21-23, 29, 32, 33, 37, 42, 43, 54, 101, 102, 104, 105, 111- 113, 151, 154, 155, 157, 161, 162, 164, 173, 183, 184, 201, 213, 214, 216, 234, 236, 260, 279, 280, 287, 306 - 308, 310
tecellî-i ahîr.....54
tecellî-i akdes.....165,166
tecellî-i gayb.....8,9
tecellî-i gaybî-i zât.....12

tecellî-i ilâhî.....7,8,36,37,96,148,181,234,306,320
tecellî-i kıyâm.....253
tecellî-i rabbânî.....20
tecellî-i şehâdet.....8,9
tecellî-i şuhûdî.....9,10
tecellî-i zâtî.....6,7, 9, 239, 279
tecellîde tekrâr yoktur.....43,57, 110, 216
tecelliyât (Bk.tecellî).....13, 93, 110, 151,157, 182, 306
tecelliyât-ı abûse.....182
tecelliyât-ı esmâiyye.....18,32
tecelliyât-ı ilâhiyye.....180,306,307
tecelliyât-ı nûriyye....35
tecelliyât-ı zâtiyye....167
tecelliyât-ı zâtiyye ve esmâiyye.....6
tedbîr.....61, 172, 324, 326, 333
tedbîr-i ilâhî.....229
tedbîr-i memleket.....264
tedbîr-i siyâsî.....230
teennî minc'r-Rahmân....257
teessür.....102
tefâsîr (Bk.tefsîr).....205
tefâvüt.....90
tefâvüt-i isti'dâdât....90
tefâzul.....88, 132, 223, 224, 226, 228
tefâzul-i meşhûd.....228
tefâzul-i nisebiyye.....224
tefekkür.....26
tefrîk.....184,187,194
tefrika.....184,185,187
tefsîr (Bk.tefâsîr).....274
tefvîz.....200,201,206
te'hîr-i icâbet.....203
tek (Bk.vitr).....78,79
tekabül.....94,129, 164, 168, 172, 173, 177
tekabül-i esmâ.....86
tekaddüm-i zâtî.....314
tekâmül.....31,257
tekâsüf.....79,169,171,183,253
tekebbür.....316
tekerrür.....42
tekevvün.....75
tekfîr.....19
teklîf.....89
teklîf-i ilâhî.....215
teklîf-i şer'î.....115
tekrâr-ı tecellî.....43
teksîr.....184,187
tekvîn.....75, 101, 102, 133, 134, 140, 142, 155, 175, 279, 290, 320, 321
telebbüs.....162
televvün.....262
telkîh.....349
telyîn-i hadîd.....285-287
temâşâ.....1
temekkün.....347
temessül.....127,136, 139, 149,150
temkîn.....347
temkîn-i kahr.....217
ten.....308
tenâsüh.....28
tenbîh-i rûhiyye-i ilâhiyye.....188,189
teneffüs.....169
tenevvü'.....11,22, 306, 307
tenevvü'-i i'tikadât....11
tenezzüh.....94
tenezzül (Bk.tenezzülât).....16, 78, 140, 159, 164, 166, 167, 222, 241, 293, 296, 302, 309, 310
tenezzülât.....35,163,257
tenfîs.....2,3,5,35,36,179,214
tenfîs-i evvel.....5
tenfîs-i gumûm.....177,180
tenfîs-i sânî.....5
tenzîh.....10,184, 186,187, 189, 190, 227
tenzîhde teşbîh.....190
tenzîl.....90
tenzîl-i erzâk.....90
terâhî.....235
terakkıyyât-ı dâime.....304
terakkî.....29-31
terbiye.....94,160,251
tercî'.....263
tercümân.....204, 238, 239, 318, 319
terk-i edeb.....67
terk-i tasarruf.....67
tertîbât-ı mantıkıyye.....34
tervîh.....169
tesbîh.....263,264,313,314
teshîr.....246-248, 257, 264
teslîm.....200,201,206

teslîs.....151
tesniye.....190
testere.....26
tesviye.....150, 152, 153, 166, 168, 301, 303
teşâbüh-i suver.....31
teşbîh.....10,190,227
teşbîhde tenzîh.....190
teş'îb.....26
teşrî'.....107,108,115,271,272
tevâzu'.....11,142-144
tevâzu'-ı ârızî.....143
tevâzu'-ı cibillî.....143
tevâzu'-i hakîkî.....143
teveccüh-i küllî.....25
tevehhüm.....76,142,196
tevekkül.....291,324,325,330
tevhîd.....103, 184, 187, 195, 287, 326, 330
tevhîd-i esmâî ve sıfâtî.....106
tevhîd-i iztırârî.....197
tevhîd-i zâtî.....106
te'vîl (Bk.te'vîlât)....23, 24, 250- 252, 254, 347, 351
te'vîl-i icmâlî.....252
te'vîl-i tafsîlî.....252
te'vîlât (Bk.te'vîl)....347,348
tevkît.....82,90
tevsî'.....184,187
tezkîr.....349
tıb (Bk.tabâbet).....320
tıbb-i atîka.....176
tıbb-ı cedîd.....176
tıfl.....57
tıyn.....177,178
tıynet.....176,177
tilâvet.....203,205
tilâvet-i Kur'ân.....182
tîr.....14
tiyatro.....283
tokat.....142,143
toprak.....170,210
tûvbesiz vefât.....27
tufûliyyet.....57
tûl (Bk.uzunluk).....33
tûtyâ.....170

U

ubbâd (Bk.âbid).....188
ubûdiyyet.....66, 92, 103, 107, 186, 188, 191, 217, 325, 337, 338, 341
ubûdiyyet-i kâmile-i tâmme.....106
ubûdiyyet-i mahza.....53,64
ubûdiyyet-i tâmme.....106,107
ubûdiyyet-i zâtiyye.....64
ukalâ.....126,146,298
uknûm (Bk.ekanîm).....151
uknûm-i ilm.....151,152
ukubet.....114
ukul-i cüz'iyye.....316
ukul-i nazariyye.....263
ukul ve nüfûs-ı mücerrede.....71
ulemâ (Bk.âlim).....33,34,46, 47,108, 205,224
ulemâ-i ârifîn.....108
ulemâ-yı billâh.....19
ulemâ-i müctehidîn.....108
ulemâ-i nahviyye.....199
ulemâ-yı rüsûm.....19
ulemâ-i şerîat.....96
ulemâ-yı zâhir.....3, 255, 275, 334
ulemâ-i zâhire.....211,212,228
ulûhiyyet.....3,4, 101, 124, 125, 131, 147, 149, 170, 185, 186, 237, 247
ulûhiyyet mertebe-i vâhidedir.....278
ulûhiyyet-i mutlaka.....148
ulûm (Bk.ilm).....29,88,89
ulûm-i ilâhiyye.....89,204
ulûm-i mukayyede.....187
ulüvv.....68
ulüvv-i câh.....68
ulvî.....313
ulviyyet.....174
umk.....33
umûr-i ademiyye.....221,296
umûr-i nisebiyye-i ademiyye.....215
umûr-ı tabîiyye.....51
umûr-ı uhreviyye ve dünyeviyye....88
unsur (Bk.anâsır,unsuriyyât).....176
unsuriyyât.....178,179
unsuriyyûn.....168,171,172,178
urûc.....31,54
usûl-i selâse.....151
Utarid.....14,171

uyanık.....59,60
uyku (Bk.nevm).....60,251
uyûn (Bk.gîz).....306
uzunluk (Bk.tûl).....41,236

Ü

üáyüz kişi.....64
üdebâ.....340
ülfet.....261
ülû'l-elbâb.....297
ülü'l-azm.....47
ümem (Bk.ümmet).....89
ümenâ (Bk.emîn).....340
ümmet (Bk.ümem).....66, 67, 69, 77, 95, 109, 136, 138, 139, 143, 190, 192 - 194, 196, 200, 201, 204, 206, 237, 240, 250, 251, 254, 270, 271, 273, 275, 330, 332
ümmet-i da'vet.....273
ümmet-i icâbet.....273
ümmet-i İsâ.....273
ümmet-i merhûme.....332
ümmet-i Muhammed.....144, 158, 206, 269, 270, 272, 273
ümmet-i muhammediyye....239,240,313,332
ümmetin isti'dâdı.....109,110
ümmî.....269
ünsiyyet.....261
ünûset.....35
Üranüs.....171
üsve.....254,255
üsve-i hasene.....254

V

vâcib.....97
va'd.....105,112,113
vahdet.....15, 22, 54, 108, 109, 189, 190, 343
vahdet-i Hak.....17
vahdet-i ıtlâkî.....53
vahdet-i itlâkıyye.....343
vahdet-i vücûd.....18,30
Vâhid.....14,32,95,160,246
vâhid-i hakîkî.....293
vâhidî.....78
vâhidi'l-vücûd.....293
vâhidiyyet.....54
vâhidü'l-ayn.....332-334
vahy.....65,97,264,273,275,319
vahy-i hafî.....108
vahy-i hâss-ı ilâhî.....95
vahy-i ilâhî.....23, 24, 66, 96, 97, 138, 265
vaîd.....27,28,105,111-113
vakt.....244
vakt-i merhûn.....334
vakt-i muayyen.....82,90
vakt-i mukadder.....207
vârid-i Hak.....285
vâris (Bk.verese).....175,345,346
varlık (Bk.vücûd,vücûdât).....158,159,315
Vâsi'.....2,3,5,7
vasl.....262,263
vech (Bk.vücûh).....340
vech-i esmâ.....3
vech-i Hak.....315
vech-i hâss.....338-340,347
vech-i hüviyyet.....338-341
vefât (Bk.îlüm).....128-130,274
vehb.....285
Vehhâb.....259,260,339
vehm (Bk.evhâm).....15, 25, 26, 34, 39, 53, 125, 126, 175, 273, 275, 305
vehm-i enâniyyet.....86
vehm-i istiklâl.....307,308
vekîl (Bk.nâib).....62,63,65
velâyet.....88, 89, 96, 105-107, 109, 110, 112, 113
velâyet-i âmme.....123
velâyet makamı.....67
velâyet-i mutlaka.....159
velâyet, nübüvvetten a'lâdır.....108,109
veled (Bk.áocuk).....145
veled-i zinâ.....137
velî (Bk.evliyâ).....67, 77, 105-108, 110-112, 345
velî, nebî ile resûl fevkındedir.....109
veliyy-i ârif.....77,108,109
veliyy-i hâs.....112,113
veliyy-i mutlak.....159
verâset.....108
verem.....34
verese-i enbiyâ.....108

vezir.....67
vicdân.....181
vicdânî.....181
vikaye.....35,199,286,287
vilâyet.....277
visâl (Bk.vusûl).....308
vitr (Bk.tek).....78,79,166
vuslat (Bk.visâl).....308
vusûl (Bk.vuslat).....308
vücûb.....164
vücûb-i zâtî.....54
vücûd (Bk.vücûdât,varlık).....14, 16, 22, 31, 33, 37, 42, 43, 56, 57, 60, 76, 77, 79, 94, 95, 97, 129, 141, 150, 151, 158, 159, 164- 166, 177, 183, 186, 187, 189, 193, 213, 215, 216, 221, 223, 234, 235, 242, 253, 257, 263, 279, 280, 285, 294, 311, 314, 317, 319, 321, 331
vücûd-i abdânî.....167,287
vücûd-i âmm.....213
vücûd-i aynî.....9,72,216
vücûd birdir, o da vücûdullahdır.....158
vücûd-ı cismânî.....319
vücûd-i Hak.....15-17, 32, 35, 37, 51, 56, 75, 76, 94, 148, 156, 163, 165, 167, 186, 189,193,196,283,306,309,316,346
vücûd-ı Hak nâmütenâhîdir.....16
vücûd-i hakâkî.....159
vücûd-i hakîkî.....56,86,151,166,186,189,223
vücûd-ı hakîkî ancak birdir.....76
vücûd-i hakîkî-i Hak....149,227,307
vücûd-i hakkanî.....167,287,346
vücûd-ı halk.....16,32,78
vücûd-i hâricî.....72,73,280,281
vücûd-ı hayâlî.....253
vücûd-ı hissî.....15,16
vücûd-i ilmî.....15,209
vücûd-i ilmî ve hayâlî.....241
vücûd-ı insânî.....176
vücûd-i İsâ.....145
vücûd-ı i'tibârî.....103,223,227,307,316
vücûd-i izâfî.....63,157,186, 196, 253, 308, 347
vücûd-i kaim.....295
vücûd-ı kesîf.....295,297,308,316
vücûd-i kesîf-i hâricî.....164
vücûd-ı kesîf-i hayvânî.....286
vücûd-i kevnî.....9,212,283
vücûd-i latîf.....302,310
vücûd-ı latîf-i Hak.....78
vücûd-i mukayyed.....70,95,347
vücûd-ı mutlak.....15, 32, 40, 42,53, 54, 56, 59, 71, 77, 85, 95, 101, 102, 131, 166, 169,170,173,197,223,253,316,326
vücûd-i mutlak-ı Hak....42, 78, 103, 148, 156, 159, 163, 166, 222, 227, 239, 245, 257
vücûd-i mutlak-ı latîf.....253
vücûd-ı muzâf.....76
vücûd-ı müstakil.....36, 148, 221, 234, 307, 316, 331
vücûd-i müşahhas.....240,241
vücûd-ı müteayyin.....37,51,59
vücûd-ı nâ-mahdûd.....159
vücûd-ı nâmütenâhî.....78
vücûd-ı nâmütenâhînin tenezzülâtı ve tecelliyâtı..... 71
vücûd-ı tabîî.....328,329
vücûd-ı unsurî.....140,330
vücûd-i vâhid.....11, 15, 22, 57, 61, 75, 76, 78, 228, 293
vücûd-i vâhid-i Hak.....16,252,253
vücûd-ı vâhid-i hakîkî.....78,157
vücûd-i vâhid-i lâtif.....162
vücûd-ı vâhid-i mutlak.....59
vücûd ve esmâ hep Hakk'ındır.....76
vücûd-i zâhirî.....125
vücûdât (Bk.vücûd).....296
vücûdât-ı hâriciyye.....222
vücûdât-ı i'tibâriyye ve izâfiyye.....314
vücûdât-ı izâfî.....223
vücûdât-ı izâfiyye.....148,151,164,197
vücûdât-ı kesîfe.....159,296
vücûdât-i kesîfe-i ibâd.....295
vücûdât-ı kevniyye.....222
vücûdât-ı müteayyine....245,330
vücûdât-ı tabîiyye.....328
vücûdât-ı zâhiriyye.....131
vücûdda Hak'tan gayrı bir şey yoktur.....315
vücûdda hayat sâhibi olmayan bir şey yoktur..... 227
vücûdda hayevandan başka yoktur.....227
vücûdda ondan gayri bir şey yoktur..... 222,

223
vücûden.....3,4
vücûd, ancak zât-ı vâhidin vücûdudur.....310
vücûd, birdir.....56,74
vücûd, hakîkâtte birdir.....22
vücûh (Bk.vech).....339,340,347
vücûh-i esmâiyye.....225
vücûh-ı hâssa-i ilâhiyye.....340
vücûh-i ilâhiyye.....339-341,347
vücûhullah.....338

Y

yağmur.....17
yağmur tânesi.....172
Yahyâ.....343,344
yakîn.....26,28
yarasa kuşu.....131
yed-i fâile.....75
yed-i feyyâz.....84
yed-i kabile.....75
yed-i vâhid.....178
yedeyn (Bk.iki el).....176
yedeyy (Bk.iki el).....178
yedi gîk (Bk.seb'-i semâvât).....168
yediler.....64
yemîn (Bk.sağ el).....176,177
yevm-i âhiret.....115
yevm-i hisâb.....265
yevm-i kıyâmet.....114,116,197,237
yıldız (Bk.kevâkib).....6,7
yok (Bk.ma'dûm).....159
yoktan var olmak.....159
yol (Bk.tarîk).....284
yubûset.....172-174,176,177
yüzük taşı.....8

Z

za'f.....56-59,63-66
za'f-ı evvel.....57
zâhir (Zâhir).....14,15,68,76,170,186, 194, 196, 197, 215, 216, 226, 245, 252, 264, 277, 290, 324, 326, 333, 337
zâkir.....299-301
zâlim.....73,74,203
zallâm.....73
zamân (Bk.ezmân).....41,42,82, 230, 232,233, 235
zamân-ı adem.....235
zamân-ı fetret.....298
zamân-ı mukadder.....82
zamân-ı tahrîk.....235
zamân-ı vücûd.....235
zamîr-i gâib.....195,196
zamîr-i gâib-i cem'.....196
zann.....10,26,125
zann-ı gâlib.....240,327
zarûrât-ı dîniyye.....269
zât.....3,4,15,37,41, 74, 85, 87, 94, 95, 135, 154, 155, 160, 164, 167, 173, 180, 183, 184, 186, 221, 225, 279, 295, 296, 302
zât-ı ahadî.....3,15,310
zât-ı ahadiyye.....4, 5, 38, 74, 75, 155, 158, 173, 213, 221, 260, 337
zât-ı ahadiyyet.....3, 4,14, 15, 35, 71, 82, 94, 164, 209, 214, 225
zât-ı baht.....155
zât-ı fezâ-yı bî-nihâye.....180
zât-ı Hak.....72, 88, 101, 111, 179, 213, 224, 279, 287, 310
zât-ı ilâhiyye.....33,154,160
zât-ı latîf.....310
zât-ı mutlak.....54, 61, 155-157, 159, 164, 165, 182,310
zât-ı mutlaka.....15,180,317
zât-ı nefes-i rahmânî.....180
zât-ı sırf.....158,279
zât-ı ulûhiyyet.....134
zât-ı vâhid.....78
zât-ı vâhide.....32
zâtıyla kaim.....42
zâtiyyât.....66
zâtullah.....59,296
zekâ.....15
zekât.....46
zelîl.....195,198,231
zelle.....261
zemm.....294,295,297
zerrât-ı vücûd.....241
zerre.....225
zevc.....35

zevi'l-ukul.....16,17
zevk (Bk.ezvâk).....13, 22, 23, 95, 96, 99, 101-103, 106, 153, 154, 156, 157, 181, 183, 201, 248, 249, 253, 282, 296, 300, 308, 313, 319, 326, 328, 338
zevk-ı fenâ.....86
zevk-ı Hak.....201
zevk-ı hâlî.....156
zevk-i ilâhî.....96,98,103
zevk-ı muhammedî.....77,153,156
zevk-ı müşâhede.....157
zevk-ı tarîk.....248,249
zevk-ı tasavvurî.....156
zevkan müşâhedesi.....102
zevkî.....169,181
zılâl (Bk.zıll,gîlge).....85
zıll (Bk.gîlge,zılâl).....85,221
zıll-i suret.....77
zıll ü hayâl.....253
zıllin zılli.....221
zırh.....286,287
zî-rûh olmayan birşey yoktur.....314
zihn.....15,33,154,159
zihnen.....4
zikr.....299,301
zikr-i Hak.....300
zikrullah.....298-300,345,346
zillet.....195,197,198
ziyâ.....7
ziyâde.....254,255
Zuhal.....14,171
zuhûr (Bk.zuhûrât).....3,4, 15,17,33, 35, 50, 72,75, 78,94,102, 159, 161, 162, 164, 166, 167, 170, 171,173,180,181,186, 197, 215, 221, 225, 257, 280, 293, 296, 306, 310, 315, 326
zuhûr-i ahkâm.....161
zuhûr-i âsâr.....224
zuhûr-ı kemâlât.....75
zuhûr-ı küllî.....70
zuhûr-ı nefs.....346
zuhûrât (Bk.zuhûr).....75
zuhûrât-ı Hak.....21
zuhûr, defî olmayıp tedrîcîdir.....257
zuhûrun kâffesi vücûd-i Hak'ta vâkı' olur..174
zulm.....68,73,74,83,203,243,283,290,291
zulmet (Bk.karanlık,zulumât).....17,54,181
zulmet-i adem.....213
zulmet-i cehl.....158
zulmet-i tabîiyye.....328
zulmet-i unsuriye.....179
zulumât (Bk.zulmet).....34
zulumât-ı tabîiyye.....61
zunûn (Bk.zann).....25,26
zücâc (Bk.cam).....242
Zühre.....171
zükûret.....35
züll-i suâl.....249
zünûb.....261-262

سلامه عليه يوم ولد ويوم يموت ويوم يبعث حيا . فجاء بصفة الحياة وهى اسمه وأعلم بسلامه عليه، وكلامه صدق فهو مقطوع به، وإن كان قول الروح «والسلام علىّ يوم ولدت ويوم أموت ويوم أبعث حيا» أكل فى الاتحاد، فهذا أكل فى الاتحاد(١) والاعتقاد وأرفع للتأويلات(٢)، فإن الذى انخرقت(٣) فيه(٤) العادة فى حق عيسى إنما هو النطق ، فقد تمكن عقله وتكمل فى ذلك الزمان الذى أنطقه الله فيه . ولا يلزم المتمكن من النطق — على أى حالة كان — الصدق فيما به ينطق ، بخلاف(٥) المشهود له كيحيى. فسلام الحق على يحيى من هذا الوجه أرفع للالتباس الواقع فى العناية الإلهية به من سلام عيسى على نفسه ، وإن كانت قرائن الأحوال تدل على قربه(٦) من الله فى ذلك وصدقه، إذ(٧) نطق فى معرض الدلالة على براءة أمه فى المهد، فهذا أحد الشاهدين ، والشاهد الآخر هو الجذع اليابس فسقط رطبا جنيًّا من غير فحل ولا تذكير (٧٩ — ب) ، كما ولدت مريم عيسى من غير فحل ولا ذكر ولا جماع عرفى معتاد، لو قال نبى آيتى ومعجزتى أن ينطق هذا الحائط ، فنطق الحائط وقال فى نطقه تكذب ما أنت رسول الله، لصحت الآية وثبت بها أنه رسول الله، ولم يلتفت إلى ما نطق به الحائط . فلما دخل هذا الاحتمال فى كلام عيسى بإشارة أمه إليه وهو فى المهد ، كان(٨) سلام الله على يحيى أرفع من هذا الوجه، فموضع الدلالة أنه عبد الله من أجل ما قيل فيه إنه ابن الله — وفرغت الدلالة بمجرد النطق — وأنه عبد الله عند الطائفة الأخرى القائلة بالنبوة . وبقى ما زاد فى حكم الاحتمال فى النظر العقلى حتى ظهر فى المستقبل صدقه فى جميع ما أخبر به فى المهد فتحقق ما أشرنا إليه .

---

(١) ا : الإيجاد — « فهذا أكل » ساقطة فى ه (٢) ب : فى التأويلات
(٣) ب : انخرقت (٤) ه : به (٥) ب : ساقطة (٦) ه : قرينة
(٧) ب ؟ ه : إذا (٨ — ٨) ساقط فى ا ؟ ه * سلامه * الواقع
*** به ناقص **** فهو ناقص عشرة

وجها خاصا من وجوه الله وهو المسمى وجه الهوية فتدعوه من ذلك الوجه فى رفع الضر لا من الوجوه الأخر المسماة أسبابا ، وليست إلا هو من حيث تفصيل[١] الأمر فى نفسه . فالعارف لا يحجبه سؤاله هويّةَ الحق فى رفع الضر عنه عن أن تكون جميع الأسباب عينه من حيثية خاصة ٪وهذا لا يلزم طريقته إلا الأدباء من عباد الله الأمناء على أسرار الله ، فإن لله أمناء[٢] لا يعرفهم إلا الله و يعرف بعضهم بعضا . ٪وقد نصحناك[٣] فاعمل و إياه سبحانه فاسأل .

٢٠ — فص حكمة جلالية فى كلمة يحيوية

٪هذه حكمة الأولية فى الأسماء ، فإن الله سماه يحيى أى يحيا به ذكر زكريا . و« لم نجعل له من قبل سميا » فجمع بين حصول الصفة التى فيمن غَبَرَ ممن ترك ولدا يحيا به ذكرُه و بين اسمه بذلك . فسماه يحيى فكان اسمه يحيى كالعلم الذوقى ٪فإن آدم حيى ذكره بشيث ونوحا حيى ذكره بسام ، وكذلك الأنبياء . ولكن ما جمع الله لأحد قبل يحيى بين الاسم العَلَم منه و*بين الصفة (٧٩ — ١) إلا لزكريا[٤] عناية منه إذ قال « هب لى من لدنك وليا »، فقدم الحقّ على ذكر ولده كما قدمت آسية ذكر الجار على الدار فى قولها « عندك بيتا فى الجنة » فأكرمه الله بأن قضى حاجته وسماه بصفته حتى يكون اسمه تذكارا لما طلب منه نبيه زكريا ٪لأنه عليه السلام آثر بقاء ذكر الله فى عَقِبه إذ الولد سر أبيه ، فقال « يرثنى و يرث من آل يعقوب » وليس ثَمَّ موروث فى حق هؤلاء إلا مقام ذكر الله والدعوة إليه . ٪ثم إنه بشره بما قدمه من

---

(١) ب : تفضيل بالضاد (٢) ه : أمنالا (٣) ه : نصحتك
(٤) ه : زكريا . * وهذا سر ** + اى الصادر منه

يستجب لى وهو ما دعاه ، و إنما جنح إلى سبب خاص لم يقتضه الزمان ولا الوقت .
/15 فعمِلَ أيوب بحكمة الله إذ كان نبيا ، لِمَا عَلِمَ أن الصبر الذى هو حبس النفس عن الشكوى عند الطائفة*(١) ، وليس ذلك بحدٍّ للصبر عندنا . و إنما حده حبس النفس عن الشكوى لغير الله لا إلى الله . فحجب الطائفةَ نظرُهم فى أن الشاكى يقدح بالشكوى فى الرضا بالقضاء ، وليس كذلك ، فإن الرضا بالقضاء لا تقدح فيه الشكوى(٢) إلى الله ولا إلى غيره ، و إنما تقدح فى الرضا بالمقضى . ونحن ما** (٣) خوطبنا بالرضا بالمقضى . والضر هو المقضى ما هو عين القضاء . /16 وعلم أيوب أن فى(٤) حبس النفس عن الشكوى إلى الله فى رفع الضر مقاومةَ القهر الإلهى، وهو جهل بالشخص إذا ابتلاه الله** بما تتألم منه نفسه ، فلا يدعو(٥) الله فى إزالة ذلك الأمر المؤلم ، بل ينبغى له عند المحقق أن يتضرع و يسأل الله فى إزالة ذلك عنه ، فإن ذلك إزالة*** عن جناب الله عند العارف صاحب الكشف : فإن الله قد وصف نفسه بأنه يؤذى فقال « إن الذين يؤذون الله ورسوله » . وأى أذًى أعظم من أن يبتليك ببلاء عند غفلتك عنه أو عن مقام إلهى لا تعلمه لترجع إليه بالشكوى فيرفعه عنك ، فيصح الافتقار الذى هو حقيقتك ، فيرتفع عن الحق الأذى بسؤالك إياه فى رفعه عنك، إذ أنت صورته الظاهرة.
(٧٨ — ب) /17 كما جاء بعض العارفين فبكى فقال له فى ذلك من لا ذوق له فى هذا الفن معاتبا له ، فقال العارف « إنما جوعنى لأبكى » .يقول إنما ابتلانى بالضر لأسأله فى رفعه عنى ، وذلك لا يقدح فى كونى صابرا /18 فعلمنا أن الصبر إنما هو حبس النفس عن الشكوى لغير الله ، وأعنى بالغير وجها خاصا من وجوه الله . وقد عين الله* الحق

---

(١) يقول القاشانى الطائفة أى المتقدمين من الشرقيين من أهل الله (٢) ه : بالشكوى لا إلى
(٣) ه : فما (٤) ا ؟ ه : فى ذلك (٥) ا : يدعو إلى الله
* طائفة ** ما ناقص *** ناقص فى المتن (فاه زالك ازالة) ناقصة
* عينه الحق

وهو « الظاهر » بتغير الأحكام والأحوال ، « والباطن » بالتدبير ، « وهو بكل شيء عليم » (٧٧ — ب) فهو على كل شيء شهيد ، ليعْلَم عن شهود لا عن فكر . فكذلك علم الأذواق* لا عن فكر[1] وهو العلم الصحيح وما عداه فحدس وتخمين ليس بعلم أصلا / ثم كان لأيوب عليه السلام ذلك الماء شرابا لإزالة ألم العطش الذى هو* من النَّصْبِ والعذاب الذى مسه به الشيطان ، أى البعد عن الحقائق أن يدركها على ما هى عليه فيكون بإدراكها فى محل القرب . فكل مشهود قريب من العين ولو كان بعيدا بالمسافة . فان البصر يتصل به من حيث شهوده ولولا ذلك لم يشهده ، أو يتصل المشهود بالبصر كيف كان. فهو قرب** بين البصر والمبصَر. ولهذا كنَّى أيوب فى المس ، فأضافه إلى الشيطان مع قرب المس فقال البعيد منى قريب** لحكمه[2] فىّ . /وقد علمت أن البعد والقرب أمران إضافيان ، فهما نسبتان لا وجود لهما فى العين مع ثبوت أحكامهما فى البعيد والقريب /واعلم أن سر الله فى أيوب الذى جعله[3] عبرة لنا وكتابا مسطورا حاليًا[4] نقرؤه هذه الأمة المحمدية لتعلم ما فيه فتلحق بصاحبه تشريفا لها /فأثنى الله عليه — أعنى على أيوب — بالصبر مع دعائه فى رفع الضر عنه . فعلمنا أن العبد إذا دعا الله فى كشف الضر عنه لا يقدح فى صبره وأنه صابر وأنه نعم العبد كما قال تعالى « إنه أواب » أى رجاع إلى الله لا إلى الأسباب ، والحق يفعل عند ذلك بالسبب لأن العبد يستند[5] إليه، إذ الأسباب المزيلة لأمر ما كثيرة والمسبِّب واحد العين . فرجوع العبد إلى الواحد العين المزيل بالسبب ذلك الألم أولَى من الرجوع إلى سبب خاص (٧٨ — ا) ربما لا يوافق[6] علم الله فيه ، فيقول إن الله لم

---

(١) « لا عن فكر » ساقطة فى ب (٢) ب : بحكمه (٣) ا : جعله الله
(٤) ا : ساقطة . ب : خاليا — وهى بالماء نسبة إلى الحال أى حال أيوب (٥) ب : يسند
(٦) ب لا يوافق ذلك . * + عن شهود ** ناقصة **** قريب
**** البعيد قريب منى ﷺ (و) ناقص

وهى ميل إلى المراد الخاص دون غيره . والاعتدال يؤذن بالسواء فى الجميع ، وهذا ليس بواقع ، فلهذا مَنَعْنَا[١] من حكم الاعتدال ٪ وقد ورد فى العلم الإلٰهى النبوى اتصاف الحق بالرضا والغضب ، و بالصفات* . والرضا مزيل للغضب ، والغضب مزيل للرضا عن المرضى عنه (٧٧ — ١) والاعتدال أن يتساوى الرضا والغضب ؛ فما غضب الغاضب على من غضب عليه وهو[٢] عنه راض . فقد اتصف بأحد الحكمين فى حقه وهو ميل . وما رضى الراضى عمن رضى** عنه وهو غاضب عليه ؛ فقد اتصف بأحد الحكمين فى حقه وهو ميل ٪ و إنما قلنا هذا من أجل من يرى أن أهل النار لا يزال غضب الله عليهم دائما أبدا فى زعمه . فما لهم حكم الرضا من الله ، فصحّ المقصود . فإن كان كما قلنا مآل أهل النار إلى إزالة الآلام و إن سكنوا النار ، فذلك رضا* : فزال الغضب لزوال الآلام[٣] ، إذ عين الألم عين الغضب إن فهمت . فمن غضب فقد تأذّى ، فلا يسعى فى انتقام المغضوب عليه بإيلامه إلا ليجد الغاضب الراحة بذلك ، فينتقل الألم الذى كان عنده إلى المغضوب عليه ٪ والحق إذا أفردته عن العالم يتعالى علوا كبيرا عن هذه الصفة على هذا الحـ . . و إذا كان الحق هُوِيّةَ العالم ، فما ظهرت الأحكام كلها إلا منه وفيه ، وهو قوله « و إليه يرجع الأمر كله » حقيقة وكشفا « فاعبده وتوكل عليه » حجابا وسترا . فليس فى الامكان أبدع من هذا العالم لأنه على صورة الرحمن ، أوجده الله أى ظهر[٤] وجوده تعالى بظهور العالم كما ظهر الإنسان بوجود الصورة الطبيعية . فنحن صورته الظاهرة ، وهويته روح هذه الصورة المدبرة لها . فما كان التدبير إلا فيه كما لم يكن إلا منه . فهو « الأول » بالمعنى « والآخر » بالصورة

---

(١) ا : منعناه (٢) ا : فهو (٣) ب : الألم (٤) ا : أى ظهر وجوده ، أى ظهر وجوده تعالى . * المقابلة ** عن المرضى *** رضى

منه تكوّن فطفا عليه فهو يحفظه من تحته ٣ كما أن الإنسان خلقه الله عبدا فتكبر على ربه وعلا عليه ، فهو[١] سبحانه مع هذا يحفظه* من تحته بالنظر إلى علو هذا العبد الجاهل بنفسه ٤ وهو قوله عليه السلام « لو دليتم بحبل لهبط على الله » . فأشار إلى** نسبة التحت إليه كما أن[٢] نسبة الفوق[٣] إليه فى قوله « يخافون ربهم من فوقهم » ، « وهو القاهر فوق عباده » . فله الفوق والتحت . ولهذا ما ظهرت الجهات الست إلا بالإنسان** ، وهو على صورة الرحمن ٥ ولا مطعم*** إلا الله ، وقد قال فى حق طائفة «ولو أنهم أقاموا التوراة والإنجيل» ، ثم نكر وعمّ[٤] فقال «وما أنزل إليهم من ربهم»، فدخل فى قوله (٧٦ — ب) « وما أنزل إليهم من ربهم » كل حكم[٥] منزل على لسان رسول أو ملهم ، « لأكلوا من فوقهم » وهو المطعم من الفوقية التى نسبت[٦] إليه، « ومن تحت أرجلهم » ، وهو المطعم من التحتية التى نسبها إلى نفسه على لسان رسوله المترجم عنه صلى الله عليه وسلم ٦ ولو لم يكن العرش على* الماء ما انحفظ وجوده ، فإنه بالحياة ينحفظ وجود الحى . ألا ترى الحى إذا مات الموت العرفى تنحل أجزاء نظامه وتنعدم قواه عن ذلك النظم الخاص ؟ ٧ قال تعالى[٧] لأيوب « اركض برجلك هذا مغتسل » ، يعنى ماء ، « بارد* » لما كان عليه من إفراط حرارة الألم ، فسكنه الله ببرد الماء . ولهذا كان الطب النقص* من الزائد* والزيادة* فى الناقص . والمقصود[٨] طلب الاعتدال ، ولا سبيل إليه إلا أنه يقارب به . وإنما قلنا ولا سبيل إليه — أعنى الاعتدال — من أجل أن الحقائق والشهود تعطى التكوين مع الأنفاس على الدوام ، ولا يكون التكوين إلا عن ميل فى الطبيعة يسمّى* انحرافا أو تعفينا[٩] ، وفى حق الحق إرادة

---

(١) ب : وهو (٢) ا ؟ د : ساقطة (٣) ا ؟ د الفوقية
(٤) ب : وعم : وعم (٥) د : ذكر (٦) ا : تنسب (٧) ب : الله تعالى
(٨) ب : فالمقصود (٩) ا : تعنيفاً

* يحفظ ** الى الله *** بالنسبة الى الانسان **** يطعم
5* بارد 6* نقصاً 7* الزيادة * وزيادة 8* يسمى فى الطبيعة

أنها صورة تؤلم من جاورها[١] من الحيوان . وما علم مراد الله فيها ومنها فى حقه . فبعد وجود هذه الآلام وجد بردا وسلاما مع شهود الصورة اللونية فى حقه ؛ وهى نار فى عيون الناس ٨ فالشىء الواحد يتنوع فى عيون الناظرين : هكذا هو التجلى الإلهى. فإن شئت قلت إن الله تجلى مثل هذا الأمر ، وإن شئت قلت إن العالَم فى النظر إليه وفيه مثلُ الحق فى التجلى، فيتنوع فى عين الناظر بحسب مزاج الناظر أو يتنوع مزاج الناظر لتنوع التجلى : وكل هذا سائغ فى الحقائق ٩ ولو أن الميت والمقتول ـ أىّ ميت كان أو أىّ مقتول كان ـ إذا مات أو قُتِلَ لا يرجع إلى الله ، لم يقض الله بموت أحد[٢] ولا شرع قتله . فالكل فى قبضته : فلا فقدان فى حقه . فشرع القتل وحكم بالموت لعلمه بأن عبده لا يفوته : فهو راجع إليه . (٧٦ — ١) على أن قوله « وإليه يرجع الأمر كله » أى فيه يقع التصرف ، وهو المتصرِّف ١٠ فما خرج عنه شىء لم يكن عينه ، بل هو بيّنه هو عين[٣] ذلك الشىء ، وهو الذى يعطيه الكشف فى قوله[٤] « وإليه يرجع الأمر كله » .

١٩ — فص حكمة غيبية فى كلمة أيوبية

١ اعلم أن سر الحياة سرى فى الماء فهو أصل العناصر والأركان ، ولذلك جعل الله « من الماء كل شىء حى » : وما ثم شىء إلا وهو حى ، فإنه ما من شىء إلا وهو يسبح بحمد الله ولكن لا نفقه[٥] تسبيحه إلا بكشف إلهى . ولا يسبِّح إلا حى . فكل شىء حى . فكل شىء الماء أصله ٢ ألا ترى العرش كيف كان على الماء لأنه

---

(١) ب : جاوزها بالزاى (٢) ب : واحد (٣) ب : غير
(٤) ه : ساقطة . ب : قوله هو (٥) ه : يُفقه .

* الناريه ** فى مثل **ناقصة ** + اينانا بانه هو عيسه الامر
5* (هو) ناقص

فليس بذاكر . فإنَّ ذكر الله سارٍ فى جميع العبد لا مَنْ ذَكَرَه بلسانه خاصة . فإن الحق لا يكون فى ذلك الوقت إلا جليسَ اللسانِ خاصة ، فيراه اللسان[1] من حيث لا يراه الإنسان : بما[2] هو راءٍ وهو البصر[3] . فافهم هذا السِّر فى ذكر الغافلين[4] . فالذاكر من الغافل حاضر بلاشك ، والمذكور جليسه ، فهو يشاهده . والغافل من حيث غفلته ليس بذاكر : فما هو جليس الغافل . فالإنسان[5] كثير ما هو أحدى العين ، والحق أحدى العين كثير بالأسماء الإلٰهية : كما أن[6] الإنسان كثير بالأجزاء : وما يلزم من ذكر جزء ما ذكرُ جزء آخر . فالحق جليس الجزء الذاكر منه والآخر متصف بالغفلة عن الذكر . ولابد أن يكون فى الإنسان جزء يَذكُرُ به يكون[7] الحق جليس ذلك الجزء[8] فيحفظ باقى الأجزاء بالعناية . وما يتولى الحقُّ هدمَ هذه النشأة بالمسمى موتا ؛ وليس بإعدام و إنما هو تفريق ، فيأخذه إليه ، وليس المراد إلا أن يأخذه الحق إليه ، « و إليه يرجع الأمر كله » . فإذا أخذه إليه سوّى له مركّباً غير هذا المركب من جنس الدار التى (٧٥ — ب) ينتقل[9] إليها ، وهى دار البقاء لوجود الاعتدال : فلا يموت أبدا ، أى لا تفرّق أجزاؤه . وأما أهل النار فمآلهم إلى النعيم ، ولكن فى النار إذ لابد لصورة النار بعد انتهاء مدة العقاب أن تكون بردا وسلاما على من فيها . وهذا نعيمهم . فنعيم أهل النار بعد استيفاء الحقوق نعيم خليل الله حين أُلقِىَ فى النار فإنه عليه السلام تعذب برؤيتها و بما تَعَوَّد[10] فى علمه وتقرر من

---

(١) ﻫ + بما هو راء (٢) ا : فيما (٣) « وهو البصر » ساقط من ا ؟ ﻫ
(٤) ﻫ : فافهم ذكر الغافلين وافهم هذا السر فى ذكرهم (٥) ب : فإن الإنسان . ﻫ : والإنسان
(٦) ﻫ : أما (٧) ب : ويكون (٨) ﻫ : الجليس
(٩) ب : تنقل (١٠) ا : تعوذ بالذال .

* جليسا ** للسان *** راه **** احمد ***** احمد ****** وما يلزمه
* فحفظ ** لوجوده على الاعتدال *** لا تفترقه **** نعيم

قصاصا ؟ ألا تراه عليه السلام يقول فى صاحب النِّسعة[١] « إنْ قَتَلَه كان مثله » ؟ ألا تراه يقول « وجزاء سيئة سيئة مثلها ؟ » فجعل القصاص سيئة ، أى يسوء ذلك[٢] الفعل مع كونه مشروعا . « فمن عفا وأصلح فأجره على الله » لأنه على صورته . فمن عفا عنه ولم يقتله فأجره على من هو على صورته لأنه أحق به إذ أنشأه له ٣ وما ظهر بالاسم الظاهر إلا بوجوده فمن راعاه إنما يراعى الحق . وما يُذَمُّ الإنسان لعينه وإنما يذم الفعل منه ، وفعله ليس عينه ، وكلامُنا فى عينه . ولا فعل إلا لله ؛ ومع هذا ذُمَّ منها ما ذم وحُمِدَ منها ما حمد . ولسان الذم على جهة الغرض مذموم عند الله . فلا مذموم إلا ما ذمه الشرع ، فإنّ[٣] ذم الشرع[٣] لحكمة يعلمها الله أو مَنْ أعْلَمَه الله ، كما شرع القصاص لمصلحة إبقاء لهذا النوع و إرداعا للمعتدى حدود الله فيه . « وَلَكُمْ فى القصاص حياة يا أولى الألباب » وهم أهل لب الشىء الذين عثروا على سر[٤] النواميس الإلهية والحكمية . ٤ وإذا علمت أن الله راعى هذه النشأة و إقامتها فأنت أولى بمراعاتها ** إذْ لَكَ بذلك السعادة ، فإنه مادام الإنسان حيا ، يرجى له تحصيل صفة الكمال الذى خلق له . ومن سعى فى هدمه فقد سعى فى منع وصوله لما خلق له . وما أحسن ماقال رسول الله صلى الله (٧٥ — ١) عليه وسلم « ألا أنبئكم بما هو خير لكم وأفضل من أن تلقوا عدوكم فتضربوا رقابهم و يضربون رقابكم ؟ ذكر الله » . ٥ وذلك أنه لا يعلم قدر هذه النشأة الإنسانية إلا من ذكر الله الذكر المطلوب منه ، فإنه تعالى جليس من ذكره ، والجليس مشهود للذاكر . ومتى لم يشاهد الذاكر[٥] الحقّ الذى هو جليسه

---

(١) ا ؟ ﻫ : النسعة بالتاء — وهى بالنون . والنسعة بالكسر سير ينسج عريضا على هيئة أعنة النعال تشد به الرحال (القاموس المحيط) . والقصة أن النسعة كانت لرجل وجد مقتولا فرأى وليه نسعته فى يد رجل فأخذه بدم صاحبه فلما قصد قتله قال رسول الله : إن قتله كان مثله — أى فى الظلم

(٢) ا : ليسوء (٣ — ٣) ساقط فى ﻫ (٤) ب : أسرار (٥) ﻫ : هذا الذاكر

* لحما ** ناقصة

١٨ — فص حكمة نَفْسية فى كلمة يونُسية

اعلم أن هذه النشأة الإنسانية بكمالها روحا وجسما ونفسا خلقها الله على صورته ، فلا يتولى حـل نظامها إلا مَنْ خلقها ، إما بيده ـ وليس إلا ذلك[1] ـ أو بأمره . ومن تولاها بغير أمر الله (٧٤ — ا) فقـد ظلم نفسه وتعدى حد الله فيها وسعى فى خراب منْ أَمَرَهُ الله بعمارته واعلم أن الشفقة على عباد الله أحق بالرعاية من الغَيْرة فى الله . أراد داود بنيان البيت المقدس فبناه مرارا ، فـكلما فرغ منه* تهدّم ، فشكا ذلك إلى الله فأوحى الله إليه أن بيتى هذا لا يقوم على يدى من سفك الدماء ، فقال داود يا رب ألم يكن ذلك فى سبيلك ؟ قال بلى ! ولـكنهم أليسو عبادى** ؟ قال يارب فاجعل بنيانه على يدى من هو منى ، فأوحى الله إليه أن ابنك سليمان يبنيه . فالغرض من هذه الحـكاية مراعاة هذه النشأة الإنسانية ، وأن إقامتها أولى من هدمها . ألا ترى عدو الدين قد فرض الله فى حقهم الجزية والصلح إبقاء عليهم ، وقال « وإن جنحوا للسّلم فاجنح لهـا وتوكل على[2] الله » ؟ ألا ترى من[3] وجب عليه القصاص كيف شُرِّع لولى الدم أخـذ الفدية أو العفو ، فإن أبَى حينئذ*** يقتل ؟ ألا تراه سبحانه[4] إذا كان أولياء الدم جماعة فرضى واحـد بالدية أو عفا ، وباقى الأولياء لا يريدون إلا القتل ، كيف يراعَى من عفا (٧٤ — ب) ويرجّـح على من لم يعف فلا يقتل

---

(١) ا : ذاك ـ والجملة « وليس إلا ذلك » معترضه بين قوله : إما بيديه أو بأمره » . فـكأنه قال إما بيديه أو بأمره وليس إلا ذلك (٢) « على الله » ساقطة فى ا

(٣) ب : أن من (٤) الـكلام على تقدير قد قضى أو حكم أنه . . الخ

* ما ** ناقصة *** بعبادى **** فحينئذ

الحمد أو الذم على حسب ما يكون /12 ولما كان الأمر فى نفسه على ما قررناه ، لذلك كان مآل الخلق إلى السعادة على اختلاف أنواعها . فعبر عن هذا المقام بأن الرحمة وسعت كل شيء ، وأنها سبقت الغضب الإلٰهى . والسابق متقدم ، فإذا لحقه هذا الذى حكم عليه المتأخر حكم عليه المتقدم* فنالته الرحمة إذ لم يكن غيرها(١) سبق**. فهذا معنى (٧٣ — ب) سبقت رحمته غضبه، لتحكم على ما*** وصل إليها فإنها فى الغاية وقفت والكل سالك إلى الغاية . فلابد من الوصول إليها ، فلابد من الوصول إلى الرحمة ومفارقة الغضب ، فيكون الحكم لها فى كل واصل إليها بحسب ما تعطيه حال الواصل إليها .

/13 فمن كان ذا فهم يشاهد ما قلنا وإن لم يكن فهم فيأخذه عنا
/14 فما ثم إلا ما ذكرناه فاعتمد عليه وكن بالحال فيه كما كنا
/15 فمنه إلينا ما تلونا عليكم ومنا إليكم ما وهبنا كم* منا

/16 وأما تليين الحديد فقلوب قاسية يلينها الزجر والوعيد تليينَ النار الحديد*. وإنما الصعب قلوب أشد قساوة من الحجارة ، فإن الحجارة تكسرها وتكلسها النار ولا تلينها . وما أَلاَنَ(٢) له الحديد إلا لعمل الدروع الواقية تنبيها من الله : أى لا يُتّقى الشيء إلا بنفسه ؛ لأن الدرع* يُتّقَى بها** السنان والسيف والسكين والنصل، فاتّقَيْتَ الحديد بالحديد . فجاء الشرع المحمدى بأعوذ بك منك ، فافهم ، فهذا روح تليين الحديد فهو المنتقم الرحيم والله الموفق .

---

(١) ا : غير ما (٢) ف : لان .

* (حكم عليه المتقدم) ناقصة ** سابقًا *** سبقه **** ما وصلنا لكم

5* + تليين الحديد ما هو صعب 6* فانه الدروع 7* ناقصة

وإن اتفقا فلا[١] بد من قتل أحدهما . بخلاف الخلافة المعنوية فإنه* لا قتل فيها . وإنما جاء القتل فى الخلافة الظاهرة و إن[٢] لم يكن لذلك الخليفة[٣] هذا المقام ، وهو خليفة رسول الله صلى الله عليه وسلم إن عدل ـ فمِنْ حكم الأصل الذى به تُخُيِّلَ وجود إلهين ، « ولو كان فيهما آلهة إلا الله لفسدتا » ، وان اتفقا : فنحن نعلم أنهما لو اختلفا تقديرا لنفذ حكم أحدهما، فالنافذ الحكم هوالأله على الحقيقة ، والذى لم ينفذ حكمه ليس بالله[٤] . ومن هنا نعلم أن كل حكم ينفذ اليوم فى العالم أنه حكم الله عز وجل ، و إن خالف الحكم المقرر فى الظاهر المسمى شرعا إذ لا ينفذ حكم إلا[٥] لله فى** نفس الأمر، لأن الأمر الواقع فى العالم إنما هو[٦] على حكم المشيئة الإلهية لا على حكم الشرع المقرر ، و إن كان تقريره (٧٣ — ا) من المشيئة . ولذلك نفذ تقريره خاصة فإن[٧] المشيئة ليست لها فيه إلا التقرير لا العمل بما جاء به /١٠ فالمشيئة سلطانها عظيم ، ولهذا جعلها أبو طالب[٨] عرش الذات، لأنها لذاتها تقتضى الحكم. فلا يقع فى الوجود شىء[٩] ولا يرتفع** خارجا عن المشيئة ، فإن الأمر الإلهى إذا خولف هنا بالمسمى معصية ، فليس إلا الأمر بالواسطة لا الأمر التكوينى[١٠] فما خالف اللهَ أحدٌ قط فى جميع ما يفعله من حيث أمر المشيئة ؛ فوقعت المخالفة من حيث أمر الواسطة فافهم /١١ وعلى الحقيقة فأمر** المشيئة إنما يتوجه على إيجاد عين الفعل لا على من ظهر على يديه ، فيستحيل ألّا[١١] يكون . ولكن فى هذا المحل الخاص ، فوقتا يسمى به[١٢] مخالفة لأمر الله ، ووقتا يسمى موافقة وطاعة لأمر الله . ويتبعه لسان

---

(١) ب : ساقطة (٢) ه : فإن (٣) الخليفة هنا هو الخليفة الظاهر لا الباطن
(٤) ه : بالإله (٥) ا : ساقطة (٦) من قوله « إلا الله » إلى قوله « إنما هو » ساقط فى ه (٧) ب : وإن (٨) أبو طالب المكى صاحب قوت القلوب : محمد بن على المتوفى سنة ٣٨٣ ببغداد (٩) ب : ساقطة (١٠) ب: التكوين (١١) ا ؟ ه : إلا ان
(١٢) ه : ساقطة * فإنه ** ازلا ينفذ الا حكم الله ** + عنه
** فالامر

فلما زاد حكما أو نسخ حكما كان قد قرره موسى ـ لكون عيسى رسولا ـ لم يحتملوا ذلك لأنه خالف[١] اعتقادهم فيه ؟ وجهلت اليهود الأمر على ما هو عليه فطلبت قتله، فكان من[٢] قصته ما أخبرنا الله فى كتابه العزيز عنه وعنهم . فلما كان رسولا قَبِلَ الزيادة ، إما بنقص حكم قد[٣] تقرر ، أو زيادة حكم . على أن النقص زيادة حكم بلا شك . والخلافة اليوم ليس لها هذا المنصب وإنما تنقص أو تزيد على الشرع الذى تقرر بالاجتهاد لا على الشرع الذى شُوفِهَ*[٤] به محمد صلى الله عليه وسلم ، فقد يظهر من الخليفة ما يخالف حديثا[٥] ما فى الحكم فيُتَخَيَّل أنه من الاجتهاد وليس كذلك : وإنما هذا الامام لم يثبت عنده من جهة الكشف ذلك الخبر عن النبى صلى الله عليه وسلم ؛ ولو ثبتْ لحكم به . وإن كان الطريق فيه العدل عن العدل (٧٢ — ب) فما هو[٦] معصوم من الوهم ولا من النقل على المعنى . فمثل هذا يقع من الخليفة اليوم ، وكذلك يقع من عيسى عليه السلام ؛ فإنه إذا نزل يرفع كثيرا من شرع الاجتهاد المقرر فيبين برفعه صورة الحق المشروع الذى كان عليه عليه[٧] السلام، ولا سيما إذا تعارضت أحكام الأئمة فى النازلة الواحدة . فنعلم[٨] قطعا أنه لو نزل وحى لنزل بأحد الوجوه ، فذلك هو الحكم الإلهى . وما عداه وإن قرره الحق فهو شرع تقرير لرفع الحرج[٩] عن هذه الأمة واتساع الحكم فيها/ وأما قوله عليه السلام إذا بويع لخليفتين** فاقتلوا الآخِرَ منهما** ـ هذا فى الخلافة الظاهرة التى لها السيف .

---

(١) ب : مخالف (٢) ا : فى (٣) ا : ساقطة (٤) ا : شرعه بى
(٥) ا : حديثنا أما (٦) الضمير عائد على العدل (٧) ساقطه فى المخطوطات الثلاثة والضمير عائد على النبى (٨) ب : فيعلم (٩) ا : الحجرة .

* شافهه ** الخليفتان ** وفى روايته منهما

صلى الله عليه وسلم أو[١] بالاجتهاد الذى أصله أيضا منقول عنه صلى الله عليه وسلم . وفينا من يأخذه عن الله فيكون خليفة عن الله بعين ذلك الحكم ، فتكون المادة له من حيث كانت المادة لرسوله صلى الله عليه وسلم . فهو فى الظاهر متبع لعدم مخالفته فى الحكم ، كعيسى إذا نزل فحكم ، وكالنبى محمد صلى الله عليه وسلم فى قوله « أولئك الذين هدى الله فبهداهم اقتده » ، وهو[٢] فى حق ما يعرفه من صورة الأخذ مختصّ موافق ، هو* فيه بمنزلة ما قرره النبى صلى الله عليه وسلم من شرع من تقدم من الرسل بكونه قرّره فاتبعناه من حيث تقريره لا من حيث إنه شرع لغيره قبله . وكذلك أخذُ الخليفة عن الله عينُ ما أخذه منه الرسول . فنقول فيه بلسان الكشف خليفة الله و بلسان الظاهر خليفة رسول الله . ولهذا مات رسول الله صلى الله عليه وسلم وما نص بخلافة عنه إلى أحد . ولا عَيَّنَه لعلمه أن فى أُمته من يأخذ الخلافة عن ر به فيكون خليفة عن الله مع الموافقة فى الحكم المشروع . فلما علم ذلك صلى الله عليه وسلم لم يحجر الأمر . فلله خلفاء فى خلقه يأخذون من معدن الرسولِ والرسلِ ما أخذته (٧٢ — ا) الرسلُ عليهم السلام ، ويعرفون[٣] فضل المتقدم هناك لأن الرسول قابل للزيادة : وهذا الخليفة ليس بقابل للزيادة التى لو كان الرسولَ[٤] قبلها . فلا يعطى من العلم والحكم فيما شَرَّعَ* إلا ما شُرِّع[٥] للرسول خاصة ؛ فهو فى الظاهر متّبع غير مخالف ، بخلاف الرسل . ألا ترى عيسى عليه السلام لما تخيلت اليهود أنه لا يزيد على موسى ، مثل ما قلناه فى الخلافة اليوم مع الرسول ، آمنوا به وأقروه :

---

(١) ا ؟ له : وبالاجتهاد (٢) ب : ساقطة — «وهو» فى النص تشير إلى الأخذ عن الله وهى مبتدأ خبره مختص (٣) ب : وتعرفون (٤) أى لو كان ذلك الخليفة رسولا لقبلها ؛ أو « كان » تامة والرسول فاعل، أى التى لو وجد الرسول قبلها (٥) « إلا ما شرع » ساقط فى ب . * وهو ** + له

سبيل الله » أى عن الطريق الذى أُوحِى بها إلى رسلى ثم تأدب سبحانه معه فقال « إن الذين يضلون عن سبيل الله لهم عذاب شديد بما نسوا يوم الحساب » (٧١ — ا) ولم يقل له فإن ضلات عن سبيلى فلك عذاب شديد . فإن قلت وآدم عليه السلام قد نُصَّ على خلافته ، قلنا ما نص مثل التنصيص على داود ، و إنما قال للملائكة « إنى جاعل فى الأرض خليفة » ، ولم يقل إنى جاعل آدم خليفة فى الأرض*. ولو قال ، لم يكن مثل قوله « جعلناك خليفة » فى حق داود ، فإن هذا محقق وذلك[١] ليس* كذلك . وما يدل ذكر آدم فى القصة بعد ذلك على أنه عين ذلك الخليفة الذى نص الله عليه . فاجعل بالك لإخبارات الحق عن عباده إذا أخبر . وكذلك فى حق إبراهيم الخليل « إنى جاعلك للناس إماما » ولم يقل خليفة ، و إن كنا نعلم أن الامامة هنا[٢] خلافة ، ولكن ماهى مثلها ، لأنه ما ذكرها[٣] بأخص أسمائها وهى الخلافة . ثم فى داود من الاختصاص بالخلافة أن جعله خليفةَ حكم ، وليس ذلك إلا عن الله فقال له فاحكم بين الناس بالحق ، وخلافة آدم قد لا تكون من هذه المرتبة : فتكون خلافته أن[٤] يخلُفَ من كان فيها قبل ذلك ، لا أنه نائب عن الله فى خلقه بالحكم الإلهى فيهم ، و إن كان الأمر كذلك وقع ، ولكن ليس كلامنا إلا فى التنصيص عليه والتصريح به . ولله فى الأرض خلائف عن الله ، وهم الرسل . وأما الخلافة اليوم فعن الرسل[٥] لا عن الله ، فإنهم ما يحكمون إلا بما شَرَعَ لهم الرسول لا يخرجون عن ذلك. غير أن هنا** دقيقةً (٧١ — ب) لا يعلمها[٦] إلا أمثالنا ، وذلك فى أخذ ما يحكمون به مما هو شرع للرسول عليه السلام . فالخليفة عن الرسول من يأخذ الحكم بالنقل عنه

---

(١) ب : وذاك (٢) ب : هاهنا (٣) ا ؟ ب : لو ذكرها (٤) ا : أى
(٥) ب : الرسول (٦) ب : لا يعلمه
* فى الارض خليفة ** وليس ذالك ** ههنا

قد شكروا الله على ما أنعم به عليهم ووهبهم ، فلم يكن ذلك على* طلب من الله ، بل تبرعوا بذلك من نفوسهم كما قام رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى تورمت قدماه شكرا لمَّا غفر الله له ما تقدم من ذنبه وما تأخر . فلما قيل له فى ذلك قال « أفلا أكون عبدا شكورا » ؟ وقال فى نوح « إنه كان عبدا شكورا » . فالشكور من عباد الله تعالى قليل ! فأول نعمة أنعم الله بها على داود عليه السلام أن أعطاه اسما ليس فيه حرف (٧٠ — ب) من حروف الاتصال ، فقطعه عن العالم بذلك إخبارا لنا عنه بمجرد هذا الاسم ، وهى الدال والألف والواو . وسَمَّى محمداً[١] صلى الله عليه وسلم بحروف الاتصال والانفصال ، فوصله به وفصله عن العالم[٢] فجمع له بين الحالين[٣] فى اسمه كما جمع لداود بين الحالين[٣] من طريق المعنى ، ولم يجعل ذلك فى اسمه ، فكان ذلك اختصاصا لمحمد[٤] عَلَى داود عليهما السلام ، أعنى التنبيه عليه باسمه . فتم له الأمر عليه السلام** من جميع جهاته . وكذلك فى اسمه أحمد ، فهذا من حكمة الله تعالى ! ثم قال فى حق داود — فيما أعطاه على طريق الإنعام عليه — ترجيع الجبال معه التسبيحَ ** ، فتسبح لتسبيحه ليكون له عملها . وكذلك الطير . وأعطاه القوة ونعته بها ، وأعطاه[٥] الحكمة وفصل الخطاب . ثم المنة الكبرى والمكانة الزلفى التى خصه الله بها التنصيص على خلافته . ولم يفعل ذلك مع أحد من أبناء جنسه وإن كان فيهم خلفاء فقال « يا داود إنا جعلناك خليفة فى الأرض فاحكم بين الناس بالحق ولا تتبع الهوى » أى ما يخطر لك فى حكمك من غير وحى منّى ** « فيضلك عن

---

(١) ا : وسمى محمد (٢) ب : فوصله عن العالم (٣) ؟ (٣) ب : الحالين
(٤) ب : بمحمد بالباء (٥) له : أعطاه
* عنه ** ناقصة ** والتسبيح ** (الى ما يحضر ... منى) ناقصة (١١)

لم يحاسبه . وأرجو من الله فى العلم خاصة أنه* لا يحاسبه به. فإن أمره لنبيه عليه السلام بطلب الزيادة من العلم عين أمره لأمته : فإن الله يقول « لقد كان لكم فى رسول الله أسوة حسنة » . وأى أسوة أعظم من هذا التأسى لمن عقل عن الله تعالى ؟ ولو نبهنا على[1] المقام السليمانى على تمامه لرأيت أمرا يهولك الاطلاع عليه فإن أكثر علماء هذه الطريقة جهلوا حالة[2] سليمان ومكانته وليس الأمر كما زعموا .

١٧ — فص حكمة وجودية فى كلمة داودية

ؤ إعلم أنه لما كانت النبوة والرسالة اختصاصا إلهيا ليس فيها شىء من الاكتساب: أعنى نبوة التشريع ، كانت عطاياه تعالى لهم عليهم السلام من هذا القبيل مواهب ليست جزاء : ولا يُطْلَبُ عليها منهم جزاء . فإعطاؤه إياهم على طريق الإنعام والإفضال . فقال تعالى ووهبنا (٧٠ — ١) له اسحق و يعقوب ـ يعنى لإبراهيم الخليل عليه السلام ؛ وقال فى أيوب « ووهبنا له أهله ومثلهم معهم » ؛ وقال فى حق موسى « ووهبنا له من رحمتنا أخاه هارون نبيا » إلى مثل ذلك . فالذى تولاهم أولا هو الذى تولاهم* فى عموم أحوالهم أو أكثرها ، وليس إلا اسمه الوهاب . وقال فى حق داود « ولقد آتينا داود منا فضلا » فلم يقرن به جزاء يطلبه منه ، ولا أخبر أنه أعطاه هذا الذى ذكره[3] جزاء ؤ ولما طلب الشكر على ذلك بالعمل طلبه من آل داود ولم يتعرض لذكر داود ليشكره[4] الآل على ما أنعم به** على داود . فهو فى حق داود عطاء نعمة و إفضال ، وفى حق آله على غير ذلك لطلب المعاوضة فقال تعالى « اعملوا آل داود شكرا وقليل من عبادى الشكور » . و إن كانت الأنبياء عليهم السلام

(١) ب : عن (٢) ا : بحالة ـ ب : حال (٣) ب : أعطاه (٤) ا : لشكره
* ا ب ** آخرا ** ما انعمه

أمسك ، فإن العبد قد وفّى ما أوجب الله عليه من امتثال أمره فيما سأل ربه فيه ؛ فلو سأل ذلك من نفسه عن غير أمر ربه له بذلك لحاسبه به .[30] وهذا سار فى جميع ما يسأل فيه الله تعالى ، كما[1] قال لنبيه محمد صلى الله عليه وسلم « قل رب زِدْنِي علما » . فامتثل أمر ربه فكان يطلب الزيادة من العلم حتى كان إذا سيق له لبن[2] يتأوله*[3] علما كما تأول رؤياه لما رأى فى النوم أنه أوتى** بقدح لبن فشربه وأعطى فضله عمر بن الخطاب . قالوا فما أوّلته*** قال العلم . وكذلك لما أُسْرِىَ[4] به أتاه الملك بإناء فيه لبن و إناء فيه خمر فشرب اللبن فقال له الملَك أصبت الفطرة أصاب الله بك أمتك . فاللبن متى ظهر* فهو صورة العلم ، فهو العلم تمثل فى صورة اللبن كجبريل تمثل[5] فى صورة بشر سوىّ لمريم .[31] ولما قال عليه السلام « الناس نيام فإذا ماتوا انتبهوا[6] » نبّه على أنه* كل ما يراه الإنسان فى حياته الدنيا إنما هو بمنزلة الرؤيا للنائم : خيال فلا بد من تأويله .

إنما الكون خيال .[32] وهو حق فى الحقيقه
والذى يفهم هذا حاز أسرار الطريقه

فكان صلى الله عليه وسلم إذا قدِّم له لبن قال « اللهم بارك لنا فيه وزدنا[7] منه » (٦٩ — ب) لأنه كان يراه صورة* العلم ، وقد أُمِرَ بطلب الزيادة من العلم ؛ و إذا قدم له* غير اللبن قال اللهم بارك لنا فيه وأطعمنا[7] خيراً منه . فمن أعطاه الله ما أعطاه بسؤال عن أمر إلهى فإن الله لا يحاسبه به* فى الدار الآخرة ، ومن أعطاه الله ما أعطاه بسؤال عن غير أمر إلهى فالأمر فيه* إلى الله ، إن شاء حاسبه و إن شاء*

---

(١) ه ؟ ب : وكما (٢) ا : لبنا (٣) ب ؟ ه : يتناوله (٤) ا : سرى
(٥) ب : ساقطة (٦) ب : تنبهوا (٧ — ٧) ساقطة فى ب

* بتأويله ** أتى *** فيما * بالعلم * + فى الرؤيا * ا ه
* فى صورة * اليه * ناقص * فيه رابع * ناقص

فهو تعالى مع نفسه حيثما مشى[1] بنا من صراطه . فما أحد من العالم إلا على صراط مستقيم ، وهو صراط الرب تعالى . وكذا عَلِمَتْ بلقيس من سليمان فقالت « لله رب العالمين » وما خصصت عالَمًا من عالم (٦٨ — ب) [28]وأما التسخير الذى اختص به سليمان وفَضَل به غيره وجعله[2] الله له من الملك الذى لا ينبغى لأحد من بعده فهو كونه عن أمره . فقال « فسخرنا له الريح تجرى بأمره » . فما هو من كونه تسخيرا ، فإن الله يقول فى حقنا كلنا من غير تخصيص « وسخر لكم ما فى السموات ومافى الأرض جميعا منه ». وقد ذكر تسخير الرياح والنجوم وغيرذلك ولكن لا عن أمرنا بل عن[3] أمر الله . فما اختص سليمان — إن عقلت* — إلا بالأمر من غير جمعية ولا همة ، بل بمجرد الأمر . وإنما قلنا ذلك لأنا نعرف** أن أجرام العالم تنفعل لهم[4] النفوس إذا أقيمت فى مقام الجمعية . وقد عاينا ذلك فى هذا الطريق . فكان من سليمان مجرد التلفظ بالأمر لمن أراد تسخيره من غير همة ولا جمعية [29]واعلم أيدنا الله وإياك بروح منه، أن مثل هذا العطاء إذا حصل للعبد أى عبد كان فإنه لاينقصه[5] ذلك من ملك آخرته ، ولا يحسب عليه ، مع كونَ*** سليمان عليه السلام طلبه من ربه تعالى. فيقتضى ذوق الطريق أن يكون قد عُجِّل له ما ادُّخر[6] لغيره ويحاسَبُ به إذا أراده فى الآخرة . فقال الله له « هذا عطاؤنا » ولم يقل لك ولا لغيرك ، « فامنن » أى أعطِ*** « أو أمسك بغير حساب » . فعلمنا من ذوق الطريق أن سؤاله ذلك كان عن أمر ربه . والطلب إذا وقع عن الأمر الإلهى كان الطالب[7] له الأجر التام على طلبه . والبارى تعالى إن شاء (٦٩ — ا) قضى حاجته فيما طلب[8] منه وإن شاء

---

(١) ده : ما شاء مشى (٢) ا : وجعل (٣) ده : ساقطة (٤) ا : لهم
(٥) ب : ساقطة (٦) ا : ما ادخره (٧) ده : للطالب وله (٨) ا : طلبه
* فهمت ** نعلم *** كونه *** اعطا

مع علمها ببعد المسافة واستحالة انتقاله فى تلك المدة عندها ، « قالت كأنه هو » ، وصدقت بما ذكرناه من تجديد الخلق بالأمثال[١] ، وهو هو ، وصدق الأمر ، كما أنك فى زمان التجديد عين ما أنت فى الزمن الماضى ثم إنه من كمال علم سليمان التنبيه الذى ذكره فى الصرح . فقيل لها « ادخلى الصرح » وكان صرحاً[٢] أملس لا أمت[٣] فيه من زجاج . فلما رأته حسبته لجة أى ماء[٤] ، « فكشفت عن ساقيها » حتى لا يصيب الماء ثوبها . فنبهها (٦٨ - ا) بذلك على أن عرشها الذى رأته من هذا القبيل. وهذا غاية الإنصاف . فإنه أعلمها بذلك إصابتها فى قولها « كأنه هو » فقالت عند ذلك « رب إنى ظلمت نفسى وأسلمت مع سليمان » : أى إسلام سليمان : « لله رب العالمين » . فما انقادت لسليمان و إنما انقادت لله* رب العالمين**، وسليمان من العالمين . فما تقيدت فى انقيادها كما لا تتقيد الرسل فى اعتقادها فى الله، بخلاف فرعون فإنه قال « رب موسى وهارون » و إن كان يلحق بهذا الانقياد البلقيسي من وجه ،ولكن لا يقوى قوته فكانت أنقَصَ من فرعون فى الانقياد لله وكان فرعون تحت حكم الوقت حيث قال « آمنت بالذى آمنت به بنو إسرائيل » . فخصص ، و إنما خصص لما رأى السحرة قالوا فى إيمانهم بالله «رب موسى وهارون». فكان إسلام بلقيس إسلام سليمان إذ قالت « مع سليمان » فتَبِعَتْه . فما يمر** بشىء من العقائد إلا مرت به معتقدة ذلك. كما نحن*** على الصراط المستقيم الذى الرب عليه لكون نواصينا فى يده[٥] و يستحيل مفارقتنا إياه . فنحن معه بالتضمين ، وهو معنا بالتصريح ، فإنه قال «وهو معكم أينما كنتم » . ونحن معه بكونه آخذاً[٦] بنواصينا.

---

(١) ا ؟ ب : بالامتثال (٢) ا : الصرح (٣) ا : نبت (٤) ا : حسبته ماء
(٥) ه : بيده (٦) ا : آخذ * (وانما انقادت لله) ناقصة
** لرب العالمين *** + سليمانه *** كما كنا

وإنما « ثم » تقتضى تقدم الرتبة العلِّية عند العرب فى مواضع مخصوصة كقول الشاعر :

* كهز الردينى ثم اضطرَبْ *

وزمان الهز عين زمان اضطراب المهزوز بلا شك . وقد جاء بثم* ولا مهلة . كذلك تجديد الخلق مع الأنفاس : زمان العدم زمان وجود** المثل كتجديد الأعراض فى دليل الأشاعرة ٢٠ فإن مسألة حصول عرش بلقيس من أشكل المسائل إلا عند** من عرف ما ذكرناه آنفاً فى قصته . فلم يكن لآصف من الفضل فى ذلك إلا حصول التجديد فى مجلس سليمان عليه السلام . فما قطع العرشُ مسافة ، ولا زويت له أرض ولا خرقها لمن فهم ما ذكرناه . وكان ذلك على يدى بعض أصحاب(١) سليمان ليكون أعظمَ لسليمان عليه السلام فى نفوس الحاضرين من بلقيس وأصحابها ٢١ وسبب ذلك كون سليمان هبة الله تعالى لداود من قوله تعالى « ووهبنا لداود سليمان » . والهبة عطاء الواهب بطريق الإنعام** (٦٧ — ب) لا بطريق الجزاء الوفاق أو الاستحقاق. فهو النعمة السابغة والحجة البالغة والضربة الدامغة ٢٢ وأما علمه* فقوله تعالى « ففهّمناها سليمان » مع نقيض الحكم ، وكلا آتاه الله حكما وعلماً . فكان علم داود علماً مؤتى آتاه الله ، وعلم سليمان علم الله فى المسألة إذ(٢) كان* الحاكمَ بلا واسطة . فكان سليمان ترجمان حق فى مقعد صدق ٢٣ كما أن المجتهد المصيب لحكم الله الذى يحكم به الله فى المسألة لو تولاها بنفسه أو بما يوحى به لرسوله له أجران ، والمخطئ لهذا الحكم المعين له أجر مع كونه علما وحكما . فأعطيت هذه الأمة المحمدية رتبة سليمان عليه السلام فى الحكم ، ورتبة داود عليه السلام . فما أفضلها من أمة ٢٤ ولما رأت بلقيس عرشها

---

(١) ا : أصحابه (٢) ه : إذا * جاءت ثم ... الوجود ** ناقصة
** (بطريق الانعام) ناقصة ثم + عليه السلام ع + ظ

مدبّريها[١] ؛ وبهذا استحقت التقدم[٢] عليهم /٧ وأما[٣] فضل العالِم من الصنف الإنسانى على العالِم من الجن بأسرار التصريف* وخواص الأشياء ، فمعلوم بالقدر الزمانى : فإن رجوع الطرف (٦٦ — ب) إلى الناظر به[٤] أسرعُ من قيام القائم من مجلسه ، لأن حركة البصر فى الإدراك إلى ما يدركه أسرع من حركة الجسم فيما يتحرك منه ، فإن الزمان الذى يتحرك فيه البصر عين الزمان الذى يتعلق بمبْصَره مع بعد المسافة بين الناظر والمنظور[٥] : فإن زمان فتح البصر زمان تعلقه بفلك الكواكب الثابتة ، وزمان رجوع طرفه إليه هو[٦] عين زمان عدم إدراكه . والقيام من مقام الإنسان ليس كذلك : أى ليس له هذه السرعة . فكان آصف ابن برخيا أتم فى العمل من الجن ؛ فكان[٧] عين قول آصف بن برخيا عين الفعل فى الزمن الواحد . فرأى[٨] فى ذلك الزمان بعينه سليمانُ عليه السلام عرشَ بلقيس مستقراً عنده لئلا يتخيل أنه أدركه وهو فى مكانه من غير انتقال /١٨ ولم يكن عندنا باتحاد[٩] الزمان انتقال ، وإنما كان إعدام وإيجاد من حيث لا يشعر أحد بذلك إلا من عرّفه وهو قوله تعالى « بل هم فى لبْسٍ من خلق جديد . ولا يمضى عليهم وقت لا يرون فيه ماهم راءون له . وإذا كان هذا كما ذكرناه ، فكان[١٠] زمان عدمه (أعنى عدم العرش) من مكانه عين وجوده عند سليمان، من تجديد الخلق مع الأنفاس. ولا (٦٧ — ا) علم لأحد بهذا القدر ، بل الإنسان لا يشعر به من نفسه أنه فى كل نَفَس لا يكون ثم يكون /١٩ ولا تقل « ثُم » تقتضى المهلة*، فليس ذلك بصحيح[١١] ،

---

(١) ب : مدبرها (٢) ا : التقديم (٣) ا : وما (٤) هـ : فيه
(٥) هـ : والمنظور إليه (٦) ب ؟ هـ : هو ساقطة (٧) ب : وكان
(٨) ا : فرآه (٩) ا : بإيجاد (١٠) هـ : فكل (١١) ب : تصحيح

* التصرف ** المهلة

قال « ليس كمثله شيء » فنفى ؛ « وهو السميع البصير » فأثبت بصفة تعم كل سامع بصير من حيوان : وما ثَمَّ إلا حيوان إلا أنه بطن فى الدنيا عن إدراك بعض الناس، وظهر فى الآخرة لكل الناس ، فإنها الدار(١) الحيوان ، وكذلك الدنيا إلا أن حياتها مستورة عن بعض العباد ليظهر الاختصاص والمفاضلة بين عباد الله(٢) بما يدركونه من حقائق العالم . فمن عم ادراكه كان الحق فيه أظهر فى الحكم ممن ليس له ذلك العموم . فلا تُحْجَب بالتفاضل وتقول لا يصح كلام من يقول إن الخلق(٣) هوية الحق بعد ما أريتك التفاضل فى الأسماء الإلٰهية التى لا تشك أنت أنها هى الحق ومدلولُهَا المسمى بها وليس إلا الله تعالى ثم إنه كيف يقدِّم سليمانُ اسمه على اسم الله كما زعموا (٦٦ — ١) وهو من جملة من(٤) أوجدته الرحمة : فلا بد أن يتقدم الرحمنُ الرحيمُ ليصح استناد المرحوم . هذا(٥) عكس الحقائق : تقديم من يستحق التأخير وتأخير من يستحق التقديم فى الموضع الذى يستحقه ومن حكمة بلقيس وعلو علمها كونها لم تذكر من أُلْقِى إليها الكتاب ؛ وما عملت(٦) ذلك إلا لتعلِّم أصحابها أن لها اتصالا إلى أمور لا يعلمون طريقها ، وهذا من التدبير الإلٰهى فى الملك ، لأنه إذا جُهِلَ طريق الإخبار الواصل للمَلِك خاف أهل الدولة على أنفسهم فى تصرفاتهم، فلا يتصرفون إلا فى أمر إذا وصل إلى سلطانهم عنهم يأمنون غائلة ذلك التصرف . فلو تعين لهم على يدى مَنْ تصل الأخبار إلى ملكهم لصانعوه(٧) وأعظموا له الرِّشَا حتى يفعلوا ما يريدون ولا يصل ذلك إلى ملكهم فكان قولها « أُلقِى إلىَّ » ولم تسمِّ من ألقاه* سياسة(٨) منها أورثت الحذر منها فى أهل مملكتها وخواص

---

(١) ب ه : الذلت (٢) ت : ساقطة (٣) ب : الحق (٤) ا : ما
(٥) ه : هكذا (٦) ه : علمت — ب : علت (٧) ه : لضايقوه (٨) ه : بسيحة
* (د) ناقص +** اليها

رحمة الوجوب (٦٥ — ا) وأطلق رحمة الامتنان فى قوله تعالى « ورحمتى وسعت كل شىء » حتى الأسماء الإلٰهية ، أعنى حقائق النسب. فامتن علينا بنا فنحن نتيجة رحمة الامتنان بالأسماء الإلٰهية والنسب[١] الربانيـة ثم أوجبها على نفسه بظهورنا لنا وأعلمنا أنه[٢] هو يقيننا لنعلم أنه ما أوجبها على نفسه إلا لنفسه . فمـا خرجت[٣] الرحمة عنه . فعلى من امتن وما ثَمَّ إلا هو ؟ إلا أنه لا بد من حكم لسان التفصيل لما ظهر من تفاضل الخلق فى العلوم ، حتى يقال إن هذا أعلم من هذا مع أحدية العين . ومعناه معنى نقص تعلق الإرادة عن تعلق العلم ؛ فهذه مفاضلة فى الصفات الإلٰهية ، *وكمال تعلق الإرادة وفضلها وزيادتها على تعلق[٤] القدرة وكذلك السمع[٥] والبصر الإلٰهى*. وجميع الأسماء الإلٰهية على درجات فى تفاضل بعضها على بعض . كذلك تَفَاضُلُ ما ظهر فى الخلق من أن يقال هذا أعلم من هـذا مع أحدية العين . وكما أن كل اسم إلٰهى إذا قدمته سميته بجميع الأسماء ونعتَّه بها ، كذلك فيما يظهر من الخلق فيه أهلية كل ما فوضل به . فكل جزء من العالَم مجموع العالَم ، أى هو قابل لحقائق متفرقات[٦] العالم كله[٧] ؛ فلا يقدح قولنا إن زيدا دون عمرو فى العلم أن تكون هوية الحق عين زيد وعمرو ، وتكون (٦٥ — ب) فى عمرو[٨] أكمل وأعلم منه** فى زيد ، كما*** تفاضلت الأسماء الإلٰهية وليست غير[٩] الحق . فهو تعالى من حيث هو عالم أعم فى التعلق من حيث ما هو مريد وقادر ، وهو هو ليس غيره ؛ فلا تعامه هنا يا ولى وتجهله هنا ، وتثبته هنا وتنفيه هنا إلا إن أثبتَّه بالوجه الذى أثبت نفسـه ، ونفيتَه عن كذا بالوجه الذى نفى نفسه كالآية الجامعة للنفى والإثبـات فى حقه حين

---

(١) ه : النسب من غير الواو (٢) ب : أنه هو (٣) ب أخرجت
(٤) ه : بعض تعلق (٥) ه : السمع الإلهى (٦) ب : مفترقات
(٧) ب : ساقطة (٨) ب : ويكون عمرو (٩) ب : عين الحق
*+ومعنى **ناقص ***منها *** + ويتفاضل التعبير كما

للعبد، والهوية مدرجة فيه أى فى اسمه لا غير لأنه تعالى عين ما ظهر . وسمى خلقا و به كان الاسم الظاهر والآخِر للعبد ؛ و بكونه لم يكن ثم كان . و بتوقف ظهوره عليه وصدوره منه كان الاسم الباطن والأول . فإذا رأيت الخلق رأيت الأول والآخر والظاهر والباطن . وهذه معرفة لا يغيب عنها سليمان ، بل هى من المُلْك الذى لا ينبغى لأحد من بعده ، يعنى الظهور به فى عالم الشهادة . فقد أوتى محمد صلى الله عليه وسلم ما أوتيه سليمان، وما ظهر به : فمكّنه الله تعالى تمكين قهر من العفريت (٦٤ — ب) الذى جاءه بالليل ليفتك[1] به فهمّ بأخذه وربطه بسارية من سوارى المسجد حتى يصبح فتلعب به ولدان المدينة ، فذكر دعوة سليمان عليه السلام فرده الله[2] خاسئا فلم يظهر عليه السلام بما أُقْدِرَ عليه وظهر بذلك سليمان[3] . ثم قوله « مُلْكاً » فلم يعم ، فعلمنا أنه يريد ملكا ما . ورأيناه قد شورك فى كل جزء جزء من الملك الذى أعطاه الله ، فعلمنا أنه ما اختص إلا بالمجموع من ذلك . وبحديث[4] العفريت ، أنه ما اختص إلا بالظهور. وقد يختص بالمجموع والظهور . ولو لم يقل صلى الله عليه وسلم فى حديث العفريت « فأمكننى الله منه » لقلنا إنه لما همّ بأخذه ذكّره[5] الله دعوة سليمان ليعلم أنه لا يُقدِره الله على أخذه . فرده الله خاسئا . فلما قال فأمكننى الله منه علمنا أن الله تعالى قد وهبه التصرف فيه . ثم إن الله ذكّره فتذكر دعوة سليمان فتأدب معه ، فعلمنا من هذا أن الذى لا ينبغى لأحد من الخلق بعد سليمان الظهورُ بذلك فى العموم . وليس غرضنا من هذه المسألة إلا الكلام والتنبيه على الرحمتين اللتين ذكرهما سليمان فى الاسمين اللذين تفسيرهما بلسان العرب الرحمن الرحيم . فقيد

---

(١) ب : ليضل به (٢) ا : + تعالى (٣) ا : + عليه السلام (٤) بحديث من غير الواو (٥) ب : ذكر .

* وبتوقف ** وبتوقف صدوره *** + منه عليه
* ناقص 5 * ملكا خاصا 6 * + رسول الله عليه السلام 7 * + العفريت

١٦ — فص حكمة رحمانية فى كلمة سليمانية

1/ « إنه » يعنى الكتاب « من سليمان ؛ وإنه » أى مضمون* الكتاب* « بسم الله الرحمن الرحيم » . فأخذ بعض الناس فى تقديم اسم سليمان على اسم الله تعالى ولم يكن كذلك . وتكلموا فى ذلك بما لا ينبغى مما لا يليق* بمعرفة سليمان عليه السلام بربه 2/ وكيف يليق(١) ما قالوه(٢) وبلقيس تقول فيه « ألقى إلىّ كتاب كريم » أى يكرم عليها(٣) . وإنما حملهم على ذلك ربما تمزيق كسرى كتاب رسول الله صلى الله عليه وسلم ؛ وما مزقه حتى قرأه كله وعرف مضمونه . فكذلك كانت تفعل بلقيس لو لم توفق لما وفقت له . فلم يكن يحمى الكتاب* عن الأحراق** لحرمة(٤) صاحبه تقديم اسمه عليه السلام على اسم الله عز وجل* ولا تأخيره . (٦٤ — ١)

3/ فأتى سليمان بالرحمتين : رحمة الامتنان ورحمة الوجوب اللتان هما الرحمن الرحيم . فامتن بالرحمن وأوجب بالرحيم . وهذا الوجوب من الامتنان . فدخل الرحيم فى الرحمن دخول تضمن . فإنه(٥) كتب على نفسه الرحمة سبحانه ليكون ذلك للعبد بما ذكره الحق من الأعمال التى يأتى بها هذا العبد ، حقا على الله تعالى أوجبه له على نفسه يستحق بها هذه الرحمة* — أعنى رحمة الوجوب* 4/ ومن كان من العبيد بهذه المثابة فإنه يعلم مَنْ هو العامل منه . والعمل مقسّم* على ثمانية أعضاء من الإنسان . وقد أخبر الحق أنه تعالى هُوِيّة* كل عضو منها ، فلم يكن العامل* غير الحق ، والصورة

---

(١) ب : ما يليق (٢) ه : ما قالوا (٣) ه : علينا (٤) ا ؟ ب : بحرمة بالباء — وفى العبارة تقديم وتأخير تقديره فلم يكن يحمى الكتاب عن الإحراق تقديم اسمه (أى اسم سليمان) لحرمة صاحبه ولا تأخيره (٥) ا : فإنه تعالى

* مضمونه ** ناقص ** (مما لا يليق) ناقص ** الحرمه * + الوجوبية
* (اعنى رحمة الوجوب) ناقصة * ينقسم * + فيها

عرْض عرْض*(١) وعين عينٌ* « إن تعذبهم فإنهم عبادك و إن تغفر لهم فإنك أنت العزيز الحكيم » . فلو رأى فى ذلك العرض ما يوجب تقديم الحق و إيثار جنابه لدعا عليهم لَا لَهُمْ . فما عرض عليه إلا ما استحقوا(٢) به ما تعطيه هذه الآية من التسليم لله والتعريض** لعفوه(٣) *وقد ورد أن الحق إذا أحب صوت عبده فى دعائه إياه أخّر الإجابة عنه حتى يتكرر ذلك منه حبا فيه لا إعراضا عنه ، ولذلك(٤) جاء بالاسم الحكيم ؛ والحكيم هو الذى يضع الأشياء مواضعها(٥) ولا يَعْدِل بها عما تقتضيه وتطلبه حقائقها بصفاتها . فالحكيم العليم(٦) بالترتيب *فكان صلى الله عليه وسلم بترداد هذه الآية على علم عظيم من الله تعالى . فمن تلا* (٦٣ — ب) فهكذا(٧) يتلو ، و إلا فالسكوت أولى به . و إذا وفق الله عبدا(٨) إلى النطق(٩) بأمر ما فما وفقه الله إليه إلا وقد أراد إجابته فيه وقضاء حاجته ، فلا يستبطىء أحد ما يتضمنه ما وُفق له ، وليثابر مثابرة رسول الله صلى الله عليه وسلم على هذه الآية فى جميع أحواله حتى يسمع بأذنه أو بِسَمْعِهِ كيف شئت أو كيف أسمعك الله الإجابة . فإن جازاك بسؤال اللسان أسمعك بأذنك ، و إن جازاك بالمعنى أسمعك بسمعك .

---

(١) ا : عرض عليه — ب : عرض فقط (٢) ا : يستحقوا (٣) ب : لغيره
(٤) ا ؟ ب : وكذلك (٥) ب : فى مواضعها (٦) أى الذى يعلم الترتيب
(٧) ب : بها بدلا من هكذا (٨) ب ؟ ب العبد (٩) ب ؟ ب : نطق

* ناقص ** ناقص *** والتفويض **** بتردده ***** + لهذه الآية وغيرها
****** ناقص

كما قال « هم الذين كفروا » بضمير الغائب ، فكان[١] الغيب سترا لهم عما يراد بالمشهود الحاضر . فقال « إن تعذبهم » بضمير الغائب وهو عين الحجاب الذى هم فيه عن الحق. فذكّرهم الله قبل حضورهم حتى إذا حضروا تكون الحيرة قد تحكمت فى العجين فصيرته مثلها . « فإنهم عبادك » فأفرد الخطاب للتوحيد الذى كانوا عليه. ولا ذلة أعظم من ذلة العبيد*[٢] لأنهم لا تصرف لهم فى أنفسهم. فهم[٣] بحكم* ما يريده[٤] بهم سيدهم ولا شريك له فيهم فإنه قال « عبادك » فأفرد . والمراد بالعذاب[٥] إذ لا لهم ولا أذل منهم لكونهم عبادا . فذواتهم تقتضى أنهم أذلاء ، فلا تذلهم فإنك لا تذلهم بأدون مما هم فيه من كونهم عبيدا ٤٥/« و إن تغفر لهم » أى تسترهم عن إيقاع العذاب الذى يستحقونه بمخالفتهم[٦] أى تجعل لهم غفرا[٧] يسترهم عن ذلك و يمنعهم منه . « فإنك أنت العزيز[٨] » (٦٣ — ١) أى المنيع الحمى. وهذا الاسم إذا أعطاه الحق لمن أعطاه من عباده تسمى الحق بالمعز ، والمعطَى له هذا الاسمُ بالعزيز . فيكون منيع الحمى عما يريد به المنتقم والمعذب من الانتقام والعذاب . وجاء بالفصل والعماد أيضا تأكيدا للبيان ولتكون الآية على مساق واحد فى قوله « إنك أنت علام الغيوب » وقوله « كنت أنت الرقيب عليهم » . فجاء أيضا « إنك أنت العزيز الحكيم » . ٤٦/فكان سؤالا من النبى عليه السلام و إلحاحا منه على ربه فى المسألة ليلته الكاملة* إلى طلوع الفجر يرددها[٩] طلبا للاجابة . فلو سمع الإجابة فى أول سؤال ما كرّر . فكان الحق يعرض عليه فصول ما استوجبوا به العذاب عرضا مفصلا فيقول له فى**

---

(١) ب : وكان (٢) ا : العبد (٣) ا : ساقطة (٤) ا : ما يريد
(٥) ا : بالعباد (٦) ب بمخالفهم (٧) ب : غفورا (٨) ا : العزيز الحكيم
(٩) ب : يردها . * + فيحكم ** بحكم *** لسلة كاملة **** + كل

شهداء على أممهم ماداموا[١] فيهم . « فلما توفيتنى » : أى رفعتنى إليك وحجبتهم عنى[٢] وحجبتنى عنهم « كنت أنت الرقيب عليهم » فى غير مادتى، بل[٣] فى موادهم إذ كنت بصرهم الذى يقتضى المراقبة . فشهود الإنسان نفسه شهود الحق إياه . وجعله بالاسم الرقيب لأنه جعل الشهود له فأراد أن يفصل بينه و بين ربه حتى يعلم أنه هو لكونه عبدا[٤] وأن الحق هو الحق لكونه ربًّا له ، فجاء لنفسه بأنه شهيد وفى الحق بأنه رقيب ؛ وقدمهم فى حق نفسه فقال « عليهم شهيدا ما دمت فيهم » إيثارا لهم فى التقدم وأدبا*، وأخَّرهم فى جانب الحق عن الحق فى قوله « الرقيب عليهم » لما يستحقه الرب من التقديم* بالرتبة . ثم أعلم[٥] أن للحق الرقيب الاسمَ الذى جعله عيسى لنفسه وهو الشهيد فى قوله عليهم شهيد. فقال وأنت على كل شىء شهيد» . فجاء «بكل» للعموم و«بشىء» لكونه أنكر النكرات. وجاء بالاسم الشهيد، فهو الشهيد على كل[٦] مشهود بحسب ما تقتضيه حقيقة ذلك المشهود . فنبه على أنه تعالى هو الشهيد على (٦٢ — ب) قوم عيسى حين قال «وكنت عليهم شهيدا ما دمت فيهم». فهى شهادة الحق فى مادة عيسوية كما ثبت** أنه لسانه وسمعه و بصره ؛ ثم قال كلمة عيسوية ومحمدية : أما كونها عيسوية فإنها قول عيسى بإخبار الله عنه فى كتابه ؛ وأما كونها محمدية فلموقعها[٧] من محمد صلى الله عليه وسلم بالمكان الذى وقعت منه ، فقام بها ليلة كاملة يرددها لم يعدل[٨] إلى غيرها حتى طلع الفجر . « إن تعذبهم فإنهم عبادك وأن تغفر لهم فإنك أنت العزيز الحكيم . و « هم » ضمير الغائب كما أن «هو» ضمير الغائب[٩].

---

(١) ﻫ : ما كانوا (٢) « وحجبتهم عنى » ساقطة فى ﻫ (٣) ﻫ : ساقطة
(٤) ب : عبدا فى الواقع (٥) ا : ساقطة (٦) ا : كل شىء
(٧) ب : فلوقوعها (٨) ب : لم يعد (٩) ﻫ : للغائب

* + مع الحرف ** التقدم *** يثبت

(٦١ — ب) أدبا مع المستفهم ، ولو لم يفعل ذلك[1] لا تصف بعدم علم الحقائق وحاشاه من ذلك ، فقال « إلا ما أمرتنى به » وأنت المتكلم على لسانى وأنت لسانى. فانظر إلى هذه التنبئة[2] الروحية الإلهية ما ألطفها وأدقها ؛ « أن اعبدوا الله » فجاء بالاسم « الله » لاختلاف العبّاد فى العبادات واختلاف الشرائع ؛ لم يخص اسما خاصا دون اسم ، بل جاء بالاسم الجامع للكل . ثم قال « ربى وربكم » ، ومعلوم أن نسبته إلى موجود ما بالربوبية ليست عين نسبته إلى موجود آخر ، فلذلك فصّل بقوله « ربى وربكم » بالكنايتين كناية المتكلم وكناية المخاطب . « إلا ما أمرتنى به » فأثبت نفسه مأمورا وليست سوى عبوديته[3] ، إذ لا يؤمر الا مَنْ يتصوّر منه الامتثال وإن لم يفعل . ولما كان الأمر ينزل بحكم المراتب ، لذلك ينصبغ كل من ظهر فى مرتبةٍ مّا بما تعطيه حقيقة تلك المرتبة : فمرتبة المأمور لها حكم يظهر فى كل مأمور ، ومرتبة الآمر لها حكم يبدو فى كل آمر . فيقول الحق « أقيموا الصلاة » فهو الآمر والمكلّف المأمور . ويقول العبد « رب اغفر لى » فهو الآمر والحق المأمور. فما يطلب الحق من العبد بأمره هو بعينه يطلبه[4] العبد من الحق بأمره[5] . ولهذا كان كل دعاء مجابا[6] ولابد ، وإن تأخر كما يتأخر بعض المكلفين ممن أقيم مخاطَباً بإقامة الصلاة فلا يصلى فى وقت فيؤخر الامتثال (٦٢ — ا) ويصلى فى وقت آخر إن كان متمكنا من ذلك . فلابد من الإجابة ولو بالقصد . ثم قال « وكنت عليهم » ولم يقل على نفسى معهم كما قال ربى وربكم . « شهيدا ما دمت فيهم » لأن الأنبياء

---

(١) ا ؟ ب : كذلك (٢) هذه هى قراءة القيصرى وقد أخذت بها (شرح القيصرى ص ٢٦٨) . أما المخطوطات الثلاثة فتقرؤها : التثنية وهى قراءة يخطئها هذا الشارح (٣) ا : عبودية

(٤) يطلب : فى المخطوطات الثلاثة (٥) أى أمر العبد (٦) ب ؟ ا : يجاب

* التنبيه ** باسم *** ولم **** + به ***** ما يطلب ****** عنه بعضهم ******* فمن

34/ فإذا فهمت مقالتى تعلم بأنك مبتئس[1]
35/ لو كان[2] يطلب غير ذا لرآه فيه وما نكس

(٦١ — ١) 36/ وأما هذه الكلمة العيسوية لما قام لها الحق فى مقام « حتى نعلم » ويعلم ، استفهمها عما نسب إليها هل هو حق أم لا مع علمه الأول بهل وقع ذلك الأمر أم لا فقال له «أأنت قلت للناس اتخذونى وأمى إلهين من دون الله». فلابد فى الأدب من الجواب للمستفهم لأنه لما تجلى له فى هذا المقام وهذه الصورة اقتضت الحكمة الجواب فى التفرقة بعين الجمع ، فقال : وقدّم التنزيه « سبحانك » فحدد بالكاف التى تقتضى المواجهة والخطاب « ما يكون لى » من حيث أنا لنفسى دونك « أن أقول ما ليس لى بحق » أى ما تقتضيه هويتى ولا ذاتى . « إن كنت قلته فقد علمته » لأنك أنت القائل ، ومن قال أمرا فقد علم ما قال ، وأنت اللسان الذى أتكلم به كما أخبرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم عن ربه فى الخبر الإلهى فقال « كنت لسانه الذى يتكلم به » . فجعل هويته عين لسان المتكلم ، ونسب الكلام إلى عبده . ثم تمم العبد الصالح الجواب بقوله « تعلم ما فى نفسى » والمتكلم الحق ، ولا أعلم مافيها. فنفى العلم عن هوية عيسى من حيث هويته لا من حيث إنه قائل وذو أثر . « إنك أنت » * فجاء بالفصل[3] والعماد تأكيدا للبيان واعتمادا عليه ، إذ لا يعلم الغيب إلا الله* . ففرق[4] وجمع ، ووحّد وكثر ، ووسّع وضيق 37/ ثم قال متمما للجواب «ماقلت لهم إلا ما أمرتنى به » فنفى أولا[5] مشيرا إلى أنه ما هو[6] . ثم أوجب القول

---

(١) ب مقتبس بالقاف (٢) أى موسى — يطلب غير ذا ، أى غير النار
(٣) أى ضمير الفصل والعماد وهو « أنت » (٤) ب : وفرق (٥) ب : ساقطة
(٦) جميع الشروح : ما هو ثمة ، ولكن ثمة ساقطة من المخطوطات الثلاثة
* + علام الغيوب ** لهو

عنايته بهذا النوع الإنسانى فقال لمن أبى عن السجود له « ما منعك أن تسجد لما خلقت بيدىّ استكبرت » على من هو مثلك - يعنى عنصرياً* - أم كنت من العالين » عن[1] العنصر* ولست كذلك. ويعنى بالعالين من علا بذاته عن أن يكون فى نشأته النورية عنصريا وإن كان طبيعيا . فما فَضَل الإنسانُ غيرَه** من الأنواع العنصرية إلا بكونه بشرا من طين ؛ فهو أفضل نوع من كل ماخلق[2] (٦٠ — ب) من العناصر من غير مباشرة . والإنسان فى الرتبة فوق الملائكة الأرضية والسماوية ؛ والملائكة العالون خير من هذا النوع الإنسانى بالنص الإلهى . فمن أراد أن يعرف النَّفَسَ الإلهى فليعرف العالم فإنه من عرف نفسه عرف ربه الذى ظهر فيه : أى العالم ظهر فى نَفَسِ الرحمن الذى نفَّس الله به عن الأسماء الإلهية ما تجده من[3] عدم ظهور آثارها بظهور آثارها . فامتنَّ على نفْسه بما أوجده فى نَفَسه ؛ فأول أثر كان للنَّفَس إنما كان فى ذلك الجناب ، ثم لم يزل الأمر ينزل بتنفيس العمُوم** إلى آخر ما وجد .

30/ فالكل فى عين النَّفَس كالضوء فى ذات الغلس
31/ والعلم بالبرهان فى سلخ النهار لمن نعس
فيرى الذى قد قلته رؤيا تدل على النَّفَس
32/ فيريحه من كل غم فى تلاوته . «عبس»
33/ ولقد تجلى للذى قد جاء فى طلب القبس
فرآه نارا وهو نو ر فى الملوك وفى العسس

---

(١) ب : عنه (٢) ا : تضيف « الله » فى الهامش (٣) ه : عن

* ا على صه ... عنصريا) ناقص ** العناصر
** على غيره ** العموم

فلذلك قبل النَّفَس الإلٰهى صور العالم ، فهو[1] لها كالجوهر الهيولانى ؛ وليس إلا عين الطبيعة. فالعناصر[2] صورة من صوَر* الطبيعة[2]. وما فوق العناصر وما تولد عنها فهو أيضاً من صور الطبيعة وهى الأرواح العلوية التى فوق السموات السبع . وأما أرواح السموات السبع* وأعيانها فهى عنصرية ، فإنها من دخان[3] العناصر المتولد عنها ، وما تكوَّن[4] عن كل سماء من الملائكة فهو منها ، فهم عنصريون ومَنْ فوقهم طبيعيون : ولهذا وصفهم الله بالاختصام ـ أعنى الملأ الأعلى ـ لأن الطبيعة متقابلة**، والتقابل الذى فى الأسماء الإلٰهية (٦٠ — ١) التى هى النِّسَب ، إنما أعطاه النَّفَس. ألا ترى الذات الخارجة عن هذا الحكم كيف جاء فيها الغِنَى عن العالمين .؟ فلهذا أُخْرِجَ*** العالم على صورة من أوجدهم ، وليس إلا النَّفَس الإلٰهى . فما فيه من الحرارة علا*، وبما فيه من البرودة والرطوبة سَفُلَ ، وبما فيه من البيوسة ثبت ولم يتزلزل . فالرسوب للبرودة والرطوبة . ألا ترى الطبيب إذا أراد سَقْىَ دواء لأحد ينظر فى قارورة مائه، فإذا رآه راسباً* علم أن النضج قد كمل فيسقيه الدواء ليسرع فى النجح[5] . وإنما يرسب لرطوبته[6] وبرودته الطبيعية. ثم إن هذا الشخص الإنسانى عَجَنَ*[7] طينته بيديه وهما متقابلتان وإن كانت كلتا يديه يمينا[8] ، فلا خفاء* بما بينهما من الفرقان ، ولو لم يكن[9] إلا كونهما اثنين أعنى يدين ، لأنه لا يؤثر فى الطبيعة إلا ما[10] يناسبها وهى متقابلة . فجاء باليدين : ولما أوجده باليدين سماه بَشَراً للمباشرة اللائقة بذلك الجناب باليدين المضافتين إليه . وجعل ذلك من

---

(١) ا : فهى (٢ ـ ٢) ب : ساقط (٣) إشارة إلى قوله تعالى : « ثم استوى إلى السماء وهى دخان » (٤) ا : يكون بالياء (٥) ب : النضج (٦) ب : من قوله « لرطوبته » إلى قوله « بيديه » ساقطة فى ب (٧) أى الله (٨) ا : يمين (٩) أى الفرقان (١٠) ب ما كان

* ناقص ** ناقص *** المتقابلة
** خرج * + نفس الرحمن * راسبا * + الله تعالى * ناقص

قال الله فيها « أَوَمَنْ كان ميتا فأحييناه وجعلنا له نورا يمشى به فى الناس » فكلٌّ من أحيا[1] نفسا ميتة بحياة علمية[2] فى مسألة خاصة متعلقة بالعلم بالله ، فقد أحياه بها وكانت له نورا يمشى به فى الناس أى بين أشكاله فى الصورة .

16/ فلولاه ولولانا لما كان الذى كانا
17/ فإنا أعبدٌ حقا وإن الله مولانا
18/ وإنا عينه فاعلم وإذا ما قلت إنسانا
19/ فلا تُحْجَبْ بإنسان فقد أعطاك برهانا
20/ (٥٩ — ب) فكن حقا وكن خلقا تكن بالله رحمانا
21/ وغذ خلقه منه تكن رَوْحاً وريحانا
22/ فأعطيناه ما يبدو به فينا وأعطانا
23/ فصار الأمر مقسوما بإياه وإيانا
24/ فأحياه الذى يدرى بقلبى حين أحيانا
25/ فكنا فيه أكوانا وأعيانا وأزمانا
26/ وليس بدائم فينا ولكن ذاك أحيانا

27/ ومما يدل على ما ذكرناه فى أمر النفخ الروحانى مع صورة البشر العنصرى *هو[3] أن الحق وصف نفسه بالنَّفَس الرحمانى ولا بد لكل موصوف بصفة أن يتبع الصفةَ جميعُ ما تستلزمه تلك الصفة . وقد عرفت أن النَّفَسَ فى المتنفس ما يستلزمه.

---

(١) ب : يحيي (٢) ب : علمه (٣) ا : فلان * ناقص ** ناقص

الملل فى عيسى ما هو ؟ فمَنْ نَاظَرَ فيـه من حيث صورته الإنسانية البشرية فيقول هو ابن مريم ؛ ومن ناظر فيه من حيث الصورة الممثلة* البشرية فينسبه[١] لجبريل**؛ ومن ناظر فيه من حيث ما ظهر عنه من إحياء الموتى فينسبه إلى الله بالروحية ، فيقول روح الله ، أى به ظهرت الحياة فيمن نفخ فيه فتارة يكون الحق فيه متوهَّما ـ اسم مفعول ـ وتارة يكون المَلَكُ فيه متوهما ؛ وتارة تكون البشرية[٢] الإنسانية[٣] فيه متوهمة : فيكون عند كل ناظر بحسب ما يغلب عليه . فهو كلمة الله وهو روح الله وهو عبد الله ، وليس ذلك فى الصورة الحسية*** لغيره ، بل كل شخص منسوب إلى أبيه الصورى لا إلى النافخ روحه فى الصورة البشرية . فإن الله إذا سوَّى الجسم الإنسانى كما قال تعالى « فإذا سوَّيْتُه » نفخ*** فيه هو تعالى من روحه (٥٩ — ١) فنسب الروح فى كونه وعينه إليـه تعالى . وعيسى ليس كذلك ، فإنه اندرجت تسوية جسمه وصورته البشرية بالنفخ الروحى ، وغيره كما ذكرناه لم يكن مثله* فالموجودات كلها كلمات الله التى لا تنفد[٤] ، فإنها عن « كن » ، وكن كلمة الله . فهل تنسب الكلمة إليه بحسب ما هو عليـه فلا تعلم ماهيتها ، أو يَنْزِل هو تعالى إلى صورة من يقول « كن » فيكون قول كن حقيقة لتلك الصورة التى نَزَل إليهـا وظهر فيها ؟ فبعض العارفين يذهب إلى الطرف الواحـد ، وبعضهم[٥] إلى الطرف الآخر ، وبعضهم يحار فى الأمر ولا يدرى وهذه مسألة لا يمكن أن تُعْرَف إلا ذوقا* كأبى يزيد[٦] حين نفخ فى النملة التى قتلها فحييت+ فعلم عند ذلك بمَنْ ينفخ فنفخ فكان عيسوى المشهد . وأما الإحياء المعنوى بالعلم فتلك الحياة الإلهية الدائمة[٧] العلمية النورية التى

---

(١) ا : فنسبه (٢) ب : البشرة (٣) ب : الأنسية (٤) ا : تنفذ بالذال
(٥) ب : وبعضهم يذهب . (٦) ا : أبى يزيد رحمه الله تعالى ؟ ب : أبى يزيد البسطامى
(٧) ب الداعة العلية ـ ب الإلهية الذاتية العلية .

* المتمثلة ** الى جبرائيل
*** + البشرية *** ونفخت * ولم * بالذوق * فحييت
* الذاتية العلمية النورية

عيسى لا يحيي الموتى إلا حتى* يظهر فى تلك الصورة الطبيعية النورية لا العنصُرية مع الصورة البشرية من جهة أمه ، فكان يقال فيه عند إحيائه الموتى هو لا هو ؛ وتقع الحيرة فى النظر إليه كما وقعت فى العاقل عند النظر الفكرىّ إذا رأى شخصا بشريا من البشر يحيي الموتى ، وهو من الخصائص الإلهية ، إحياء النطق لا إحياء الحيوان ، بقى الناظر حائرا ، إذ يرى الصورة بشرا بالأثر[١] الإلهى /13 فأدى بعضهم فيه إلى القول بالحلول ، وأنه هو الله بما أحيا به من** الموتى ، ولذلك نُسِبُوا إلى الكفر وهو الستر لأنهم ستروا الله الذى أحيا الموتى** بصورة بشرية[٢] عيسى . فقال تعالى «لقد كفر الذين قالوا إن الله هو المسيح ابن مريم » فجمعوا بين الخطأ والكفر[٣] فى تمام الكلام كله لأنه*** [٤] لا بقولهم هو الله ، ولا بقولهم ابن مريم ، فعدلوا بالتضمين من الله من حيث إحياء[٥] الموتى إلى الصورة الناسوتية البشرية بقولهم ابن مريم وهو ابن مريم بلا شك (٥٨ — ب) . فتخيل السامع أنهم نسبوا الألوهية[٦] للصورة* وجعلوها عين الصورة وما فعلوا* ، بل جعلوا الهوية[٧] الإلهية ابتداء فى صورة بشرية** هى ابن مريم، ففصلوا بين الصورة والحكم[٨] ، لا** [٩] أنهم جعلوا الصورة عين الحكم كما كان جبريل فى صورة البشر ولا نفخ ، ثم نفخ ، ففصل بين الصورة والنفخ وكان[١٠] النفخ من الصورة ، فقد كانت ولا نفخ ، فما هو النفخ من حدها الذاتى /14 فوقع الخلاف بين أهل

---

(١) ب : والأثر إلهياً (٢) ا ؟ ب : بشرة (٣) ا : ساقطة

(٤) الضمير فى « لأنه » عائد على الجمع بين الخطأ والكفر. فالمعنى أن الجمع بين الخطأ والكفر لم يكن بقولهم إن المسيح هو الله أو إنه ابن مريم . وجميع الشراح عدا جامى والقيصرى يسقط « لأنه » فالمعنى على إسقاطها أنهم جمعوا بين الخطأ والكفر لا بقولهم إن المسيح هو الله أو إنه ابن مريم — بل بشىء آخر سنذكره بعد (راجع جامى ج ٢ ص ١٦٤ والقيصرى ص ٢٥٦)

(٥) ب : حيث أحيا (٦) ب : الألوهة (٧) ا : ألوهيه (٨) المراد بالحكم هنا المحكوم عليه (٩) ب ؟ ب : إلا أنهم (١٠) ا : وإن كان

* عيسى ** ناقص *** ناقص **** ناقص * الى الصورة ** + ذالك * ناقصة ** (لانهم ... عيسى الحكم) ناقصة

من وجه ؛ فقيل فيه من طريق التحقيق « و يحيي الموتَى » ؛ وقيل فيه من طريق التوهم « فتنفخ فيــه فيــكُون طَيراً[١] بإذْن الله » فالعامل فى المجرور « يكون » لا قوله[٢] « تنفخ » . و يحتمل أن يكون العامل فيــه تنفخ ، فيــكون طائراً من حيث صورته الجسمية الحســية ٪ وكذلك « تبرئ الأكمه والأبرص » وجميع ما ينسب[٣] إليه و إلى إذْنِ الله و إذْنِ الــكناية فى مثل قوله بإذنى و بإذن[٤] الله . فإذا تعلق المجرور « بتنفخ » فيــكون النــافخ مأذونا له فى النفخ و يكون الطائر عن[٥] النافخ بإذن الله . و إذا* كان النافخ نافخاً لا عن الإذن ، فيــكون التــكوين للطائر طائراً بإذن الله ، فيــكون العامل عند ذلك « يكون »** . فلولا أن فى الأمر توهماً وتحققا ما قَبِلَتْ هذه الصورة هذين الوجهين . بل لها هذان الوجهان لأن النشأة العيسوية تعطى ذلك ٪ وخرج عيسى من التواضع إلى أن شُرِّعَ لأمتــه أن « يعطوا الجزية عن يد وهم صاغرون » وأن أحدهم إذا لطم فى خــده وضع الخدّ الآخر لمن لطمهُ* ، ولا يرتفع عليه ولا يطلب القصاص منه . هذا له من جهة أمه ، إذ المرأة لها السِّفَل ، فلها التواضع لأنها تحت الرجل حكما وحسا ٪ وما كان فيــه من قوة الإحياء والإبراء فمن جهــة نفخ جبريل فى صورة البشر . فــكان عيسى يحيي الموتى بصورة (٥٨ — ا) البشر . ولو لم يأت جبريل فى صورة البشر وأتى فى صورة غيرها من صور الأكوان العنصرية من حيوان أو نبــات أو جماد لــكان عيسى لا يحيِّى* إلا حتى يتلبس بتلك الصورة و يظهر فيها . ولو أتى جبريل أيضاً بصورته* النورية الخارجة عن العناصر والأركان ـ إذ لا يخرج عن طبيعته ـ لــكان

---

(١) ا ؟ ب : طائراً (٢) ده ؟ ب : ساقطة (٣) ب ؟ ده : نسب
(٤) ده : وإذن (٥) ده : من

* ناقص ** تكون ده ** يلطمه ** + الموتى * عيسى * ناقص * بصورة

سوياً تخيلت أنه بشر يريد مواقعتها ، فاستعاذت بالله منه استعاذة بجمعية منها ليخلصها الله منه لما تعلم أن ذلك مما لا يجوز . فحصل لها حضور[١] تام مع الله وهو الروح المعنوى. فلو نفخ فيها فى ذلك الوقت على هذه الحالة لخرج عيسى لا يطيقه أحد لشكاسة* خُلقِهِ لحال أمّه . فلما قال لها « إنّما أنا رَسُول رَبك » جئت «لأهب لكِ غُلاماً زَكِياً » انبسطت عن ذلك القبض وانشرح صدرها . فنفخ فيها فى ذلك الحين[٢] عيسى : فكان جبريل ناقلا كلمة الله[٣] لمريم كما ينقل الرسول كلام الله[٣] لأمته ، وهو قوله[٣] « وكلمته ألقاها إلى مريم وروح منه » % فسرت الشهوة فى مريم : فخُلِقَ جسم عيسى من ماء محقق من مريم ومن ماء متوهم من جبريل ، سرى[٤] فى رطوبة ذلك النفخ لأن النفخ من الجسم الحيوانى رطب لما فيه من ركن الماء . فتكوّن جسم عيسى من ماء متوهم وماء محقق ، وخرج على صورة البشر من أجل أمه ، ومن أجل تمثل جبريل فى صورة البشر حتى لا يقع التكوين فى هذا النوع الإنسانى إلا على الحكم المعتاد[٥] . فخرج عيسى[٦] يُحْيِي الموتى لأنه روح إلٰهى ، وكان الإحياء لله[٧] والنفخ لعيسى ؛ كما كان النفخ لجبريل والكلمة لله . فكان إحياء عيسى للأموات إحياء محققا[٨] من حيث ما ظهر عن نفخه كما ظهر هو عن صورة أمه** . وكان إحياؤه أيضاً متوهما[٩] أنه منه و إنما كان لله** . فجمع بحقيقته** التى[١٠] خلق عليها كما قلناه أنه مخلوق* من ماء متوهم وماء محقق : (٥٧ — ب) ينسب* إليه إلا حياء بطريق التحقيق[١١] من وجه و بطريق التوهم

---

(١) فى المخطوطات الثلاثة : حضورا تاما — وفى جميع الشروح حضور تام

(٢) ا : الوقت (٣) ا : + تعالى (٤) ده : بل سرى (٥) ب : + « فإن تكوين عيسى كان فى هذا النوع »

(٦) ا : + عليه السلام (٧) ا : + تعالى

(٨) ده : ساقطة — ا : محقق (٩) ا : متوهم (١٠) ب ؟ ده : لحقيقته باللام

(١١) ب : التحقق * لشناعة ** ا كما ظهر هو عنه صورة (مه) ناقصة

** منه الله ** الاحياء المحقق و المتوهم لحقيقته * ناقصة

* لمخلوقه * لينسب

١٥ — فص حكمة نَبَوِيَّة فى كلمة عيسوية

/1 (٥٦ـب) عن ماء مريم أو عن نفخ جبرين فى صورة البشر الموجود من طين
تكوّن الروح فى ذات مطهرة من الطبيعة تدعوها بسجين
/2 لأجل ذلك قد طالت إقامته فيها فزاد على ألفٍ بتعيين
/3 روح من الله لا من غيره فلذا أحيا الموات وأنشا الطير من طين
/4 حتى يصح له من ربه نَسَبٌ به يؤثر فى العالى وفى الدون
/5 الله طهره جسما ونزهه روحا وصيّره مثلا بتكوين

/6 إعلم أن من خصائص الأرواح أنها لا تطأ شيئاً إلا حَيِيَ ذلك الشىء وسَرَتْ الحياة فيه . ولهذا قبض السامرى قبضة من أثر الرسول الذى هو جبريل عليه السلام وهو الروح . وكان السامرى عالما بهذا الأمر . فلما عرف أنه جبريل، عرف أن الحياة قد سَرَتْ فيما[1] وطىء عليه ، فقبض قبضة من أثر الرسول بالصاد أو بالضاد أى بملء* أو بأطراف أصابعه، فنبذها فى العِجْلِ فخار العجل، إذ صوْتُ البقر إنما هو خُوَار ؛ ولو أقامه صورة[2] أخرى لنُسِبَ إليه اسم الصوت الذى لتلك الصورة كالرغاء للإبل والثؤاج للكباش[3] واليُعَارِ**[4] للشياه والصوت للإنسان ، أو النطق أو الكلام /7 فذلك القدر من الحياة السارية فى الأشياء يُسمى[5] لا هوتا والناسوت هو المحل القائم به ذلك الروح . فسمى***[6] الناسوت (٥٧ — ١) روحا بما قام به /8 فلما تمثل الروح الأمين الذى هو جبريل لمريم عليهما السلام بشراً

---

(١) ده : فيها (٢) ده : فى صورة (٣) ا : للكبش (٤) اليعار بالياء كغراب صوت الغنم (القاموس) ـ ا : النعار بالنون (٥) ا ؟ ب : تسمى بالتاء (٦) ده : يسمى

* بملء يده ** اليعار *** فيسمى

الآخرة التى ليست بمحلٍّ لِشَرْع[١] يكون عليه أحد من خلق الله فى جنة ولا نار بعد (٥٦ — ا) دخول الناس* فيهما. ٪٩٦ وإنما قيدناه** بالدخول فى الدارين ـ الجنة والنار ـ لما شرع يوم القيامة لأصحاب الفترات والأطفال الصغار والمجانين، فيحشر هؤلاء فى صعيد واحد لإقامة العدل والمؤاخذة بالجريمة والثواب العملى فى أصحاب الجنة. فإذا حُشِرُوا فى صعيد واحد بمعزل عن الناس بعث فيهم نبى من أفضلهم وتمثل لهم نار يأتى بها هذا النبى المبعوث فى ذلك اليوم فيقول لهم أنا رسول الحق إليكم، فيقع عندهم التصديق به** ويقع التكذيب عند بعضهم. ويقول لهم اقتحموا هذه النار بأنفسكم، فمن أطاعنى نجا ودخل الجنة، ومن عصانى وخالف أمرى هلك وكان[٢] من أهل النار. فمن امتثل أمره منهم ورمى بنفسه فيها سعد ونال الثواب العملى ووجد تلك النار برداً وسلاماً. ومن عصاه استحق العقوبة فدخل النار ونزل فيها بعمله المخالف ليقوم العدل من الله فى عباده. ٪٩٧ وكذلك قوله تعالى « يوم يُكْشَف عن ساق » أى أمر عظيم من أمور الآخرة؛ « ويُدْعَوْن إلى السجود » وهذا[٣] تكليف وتشريع. فمنهم من يستطيع ومنهم من لا يستطيع، وهم الذين قال الله[٤] فيهم « ويدعون إلى السجود فلا يستطيعون » كما لم يستطع فى الدنيا امتثالَ أمر الله[٤] بعضُ العباد كأبى جهل وغيره. ٪٩٨ فهذا قدر ما يبقى[٥] من الشرع فى الآخرة يوم القيامة قبل دخول الجنة والنار، فلهذا قيدناه. والحمد لله[٦].

---

(١) ا : الشرع (٢) ب : فكان (٣) ب : فهذا (٤) ا : + تعالى
(٥) ا : بقى (٦) ا : « الحمد لله » ساقطة
* ناقص ** + اى الشرع - ** ناقص

زِدْنِي علماً » ٣٩ وذلك أنك تعلم* أن الشرع تكليف بأعمال مخصوصة أو نهى عن أفعال مخصوصة ومحلها هذه الدار فهى منقطعة، والولاية ليست كذلك إذ لو انقطعت لانقطعت من حيث هى كما انقطعت الرسالة من حيث هى . و إذا انقطعت من حيث هى لم يبق لها اسم . والولى اسم باق لله تعالى ٤٠ فهو لعبيده تخلقا وتحققا وتعلقا . ٤١ فقوله للعزير لئن لم تنته عن السؤال عن ماهية القدَر لأمحون[1] اسمك من (٥٥ — ب) ديوان النبوة فيأتيك الأمر على الكشف بالتجلى* ويزول عنك اسم النبى والرسول ، وتبقى له ولايته . إلا أنه لما دلت قرينة الحال أن هذا الخطاب جرى مجرى الوعيد علم من اقترنت عنده هذه الحالة مع الخطاب أنه وعيد بانقطاع خصوص بعض مراتب الولاية فى هذه الدار ، إذ النبوة والرسالة خصوص رتبة فى[2] الولاية على بعض ما تحوى* عليه الولاية من المراتب ٤٢ فيعلم أنه أعلى من الولى الذى لا نبوة تشريع عنده ولا رسالة ٤٣ ومن اقترنت عنده حالة أخرى تقتضيها أيضاً مرتبة النبوة، يثبت** عنده أن هذا وعد لا وعيد . فإن سؤاله عليه السلام مقبول إذ النبى هو الولى الخاص. ٤٤ ويعرف بقرينة الحال أن النبى من حيث له فى الولاية هذا الاختصاص محال أن يُقْدِمَ على ما يَعْلَمُ أن الله يكرهه منه ، أو يقدم على ما يعلم أن[3] حصوله محال ٤٥ فإذا اقترنت هذه الأحوال عند من اقترنت عنده[4] وتقررت عنده*، أخرج هذا الخطاب الإلهى عنده فى قوله « لأمحون[5] اسمك من ديوان النبوة » مخرج الوعْد ، وصار خبراً يدل على[6] علو رتبة* باقية ، وهى المرتبة الباقية على الأنبياء والرسل فى الدار

---

(١) ا : لأمحن (٢) ا : ساقطة (٣) ب : ساقطة (٤) ا : ساقطة
(٥) ا : لأمحن (٦) ب : ساقطة * ناقص ** والتجلى *** ما تحتوى
**** ثبت 5* ناقص 6* على مرتبة

فلا نبي بعده : يعني مشرِّعاً أو مشرَّعا له ، ولا رسول وهو المشرع /31 وهذا الحديث قَصَمَ ظهور أولياء الله لأنه يتضمن انقطاع ذوق العبودية الكاملة التامة . فلا ينطلق عليه اسمها الخاص بها /32 فإن العبد يريد ألَّا يشارك سيده — وهو الله(١) — في اسم ؛ /33 والله(١) لم يتسمَّ(٢) بنبي ولا رسول، وتسمى بالولي واتصف بهذا الاسم فقال «الله(٣) ولي الذين آمنوا » : وقال « هو الولي الحميد » /34 وهذا الاسم باقٍ جار على عباد الله دنيا وآخرة . فلم يبق اسم يختص به العبد دون الحق بانقطاع النبوة والرسالة : إلا أن الله لَطَفَ(٤) بعباده ، فأبقى لهم النبوة العامة التي لا تشريع فيها /35 وأبقى لهم التشريع في الاجتهاد في ثبوت الأحكام ، وأبقى لهم الوزاثة في التشريع فقال « العلماء ورثة الأنبياء » . وما ثَمَّ ميراث في ذلك إلا فيما اجتهدوا فيه من الأحكام فشرَّعوه /36 فإذا رأيت النبي يتكلم بكلام خارج عن التشريع فمن حيث هو ولي(٥) وعارف ، ولهذا ، مقامه (٥٥ — ب) من حيث هو عالم** أتم وأكمل من حيث هو رسول أو ذو تشريع وشرع . فإذا سمعت أحداً من أهل الله يقول أو ينقَل إليك عنه أنه قال الولاية أعلى من النبوة ، فليس يريد ذلك القائل إلا ما ذكرناه /37 أو يقول إن الولي فوق النبي والرسول ، فإنه يعني بذلك في شخص واحد : وهو أن الرسول عليه السلام — من حيث هو ولي — أتم** من حيث هو نبي رسول(٦) ؛ لا أن الولي التابع له أعلى منه ، فإن التابع لا يدرك المتبوع أبدا فيما هو تابع له فيه(٧) ؛ إذ لو أدركه لم يكن تابعا(٨) له فافهم /38 فرجع الرسول والنبي المشرع إلى الولاية والعلم . ألا ترى الله تعالى قد أمره بطلب الزيادة من العلم لا من غيره فقال له آمراً « وقل(٩) ربِّ

---

(١) ا : + تعالى (٢) ب : لم يسم — ا : لا يتسمى (٣) ده : ساقطة
(٤) ب : لطيف لطف — ده : لطيف بعباده (٥) الواو ساقطة في ب
(٦) ده : ورسول (٧) ب : ساقطة (٨) ا : تابع (٩) ب ؟ ده : قل من غير الواو
* عليها ** + لهم *** + ولي **** + منه

26 واعلم أنها[1] لا تسمى مفاتح*[2] إلا فى حال الفتح ، وحال الفتح هو حال* تعلق التكوين بالأشياء ؛ أو قل إن شئت حال تعلق القدرة بالمقدور (٥٤ — ا) ولا ذوق لغير الله[3] فى ذلك . فلا يقع فيها تجلٍّ ولا كشف ، إذ لا قدرة ولا فعل إلا لله[3] خاصة ، إذ له الوجود المطلق الذى لا يتقيد 27 فلما رأينا عتب الحق له عليه السلام فى سؤاله فى القدر علمنا أنه طلب هذا الاطلاع ، فطلب أن يكون له قدرة تتعلق بالمقدور ، وما يقتضى ذلك إلا مَنْ له الوجود المطاق. فطلب ما لا يمكن وجوده فى الخلق ذوقا ، فإن الكيفيات لا تدرك إلا بالأذواق 28 وأما ما رويناه مما أوحى الله[4] به إليه** لئن لم تنته لأمحون[5] اسمك من ديوان النبوة، أى أرفع عنك طريق الخبَر وأعطيك الأمور على التجلى ، والتجلى لا يكون إلا بما أنت عليه من الاستعداد الذى به يقع الإدراك الذوقى ، فتعلمَ أنك ما أدركت إلا بحسب استعدادك فتنظر فى هذا الأمر الذى طلبتَ، فإذا[6] لم تره تعلم أنه ليس عندك الاستعداد الذى تطلبه وأن ذلك من خصائص الذات الإلهية ، وقد علمت أن الله أعطى كل شىء خلقه : ولم يعطك هذا الاستعداد الخاص ، فما هو خلقَك ، ولو كان خلقَكَ لأعطاكه الحق الذى أخبر أنه « أعطى كل شىء خلقه » . فتكون أنت الذى تنتهى عن مثل هذا السؤال من نفسك، لا تحتاج فيه إلى نهى إلهى 29 وهذه (٥٤ — ب) عناية من الله بالعزيز عليه السلام عَلِمَ ذلك من علمه وجهله من جهله .

30 واعلم أن الولاية هى الفلك[7] المحيط العام ، ولهذا لم تنقطع ؛ ولها الإنباء العام . وأما نبوة التشريع والرسالة فمنقطعة[8] . وفى محمد صلى الله عليه وسلم قد انقطعت ،

---

(١) ا ؟ ب : أنه (٢) ب : بالمفاتيح — ب : مفاتيح (٣) ا : + تعالى فى الحالتين
(٤) ا : + تعالى (٥) ا : لأمحن (٦) ا : فما لم (٧) ب : الملك
(٨) ب : المنقطعة * ناقص ** ناقص *** + وهو قوله تعالى

ولا أقوى ولا أعظم لعموم حكمها المتعدى وغير المتعدى ٪[17] ولما كانت الأنبياء صلوات الله عليهم لا تأخذ علومها إلا من الوحى* الخاص الإلهى، فقلوبهم ساذجة من النظر العقلى لعلمهم بقصور العقل من حيث نظره الفكرى ، عن إدراك الأمور عَلَى ما هى عليه . ٪[18] والإخبار أيضا يقصر عن إدراك ما لا ينال إلا بالذوق ٪[19] فلم يبق العلم الكامل إلا[1] فى التجلى الإلهى وما يكشف الحق عن أعين البصائر (٥٣ — ب) والأبصار من الأغطية ٪[20] فتدرك الأمور قديمها وحديثها ، وعدمها ووجودها ، ومُحالها وواجبها وجائزها على ما هى عليه فى حقائقها وأعيانها ٪[21] فلما كان مطلب العُزَيْر على الطريقة الخاصة ، لذلك وقع العَتْب عليه كما ورد فى الخبر ٪[22] فلو طلب الكشف الذى ذكرناه ربما كان[2] لا** يقع عليه عتب[3] فى ذلك ٪[23] والدليل عَلَى سذاجة قلبه قوله فى بعض الوجوه « أنَّى يُحْيِى هذه الله بعد موتها » ٪[24] وأما عندنا فصورته عليه السلام فى قوله هذا كصورة إبراهيم عليه السلام فى[4] قوله «ربِّ**[5] أرنى كيف تحيى الموتى». ويقتضى ذلك الجوابَ بالفعل الذى أظهره الحق فيه فى قوله تعالى «فأماته الله مائة عام ثم بعثه» فقال له « وانظر[6] إلى العظام كيف نُنْشِزُهَا ثم نكسوها لحما » فعاين كيف تنبت الأجسام معاينة تحقيق ، فأراه الكيفية ٪[25] فسأل عن القدَر الذى لا يدرك إلا بالكشف للأشياء فى حال ثبوتها فى** عدمها ، فما أُعْطِىَ ذلك فإن ذلك من خصائص الاطلاع الإلهى ، فمن المحال أن يعلمه إلا هو فإنها المفاتح[7] الأُوَل ، أعنى مفاتح[8] الغيب التى لا يعلمها إلا هو . وقد يطلع الله من شاء[9] من عباده عَلَى بعض الأمور من ذلك.

---

(١) ساقطة فى ب (٢) ا : ما كان — ده : كان ما (٣) ب : العتب
(٤) ساقطة فى ا ؟ ده (٥) ساقطة فى ا ؟ ده (٦) ا : انظر (٧) ده : المفاتيح
(٨) ده : مفاتيح (٩) ده : يطالع الله من يشا.
* وحى ** فى كمال *** ناقص **** ده (رب ارنى) الى (فى قوله تعالى) ناقص

من كان ٪ فتحقق هـذه المسألة فإن القدر ما جُهِلَ إلا[١] لشدة ظهوره ، فلم يُعرَف وكثر فيه الطلب والإلحاح ٪ واعلم أن الرسل صلوات الله عليهم ـ من حيث هم رسل لا من حيث هم أولياء وعارفون ـ على مراتب ما هى عليه أممهم . فما عندهم من العلم الذى أُرسِلُوا به إلا قدر ما تحتاج إليـه أُمة ذلك الرسول : لا زائد ولا ناقص . ٪ والأمم متفاضلة يزيد بعضها على بعض . فتتفاضل الرسل فى عـلم الإرسال بتفاضل أممها ، وهو قوله تعالى « تلك الرسل فضلنا بعضهم على بعض » كما هم أيضا فيما يرجع إلى ذواتهم عليهم السلام من العـلوم والأحكام متفاضلون بحسب استعداداتهم ، وهو قوله[٢] « ولقـد فضلنا بعض النبيين على بعض » ٪ وقال تعالى فى حق الخلق « والله فضَّل (٥٣ — ١) بعضكم على بعض فى الرزق » . والرزق منه ما هو روحانى كالعلوم ، وحسىٌّ كالأغذية ، وما ينزله الحق إلا بقَدَر معلوم ، وهو الاستحقاق الذى يطلبه الخلق : فإن الله « أعطى كل شىء خَلْقَه » ٪ فينزِّل بقدر ما يشاء ، وما يشاء[٣] إلا ما عَلِمَ فحكم به . وما علم — كما قلناه[٤] — إلا بما أعطاه المعلوم[٥] ٪ فالتوقيت فى الأصل للمعلوم ، والقضاء والعلم والإرادة والمشيئة تبعٌ للقدر[٦] ٪ فسرُّ القدر من أجلِّ العلوم ، وما[٧] يفهِّمه الله تعالى إلا لمن اختصه بالمعرفة التامة . فالعلم به يعطى الراحة الكلية للعالم[٨] به ، ويعطى العذاب الأليم للعالم به أيضا . فهو يعطى النقيضين. ٪ وبه وصف الحق نفسه بالغضب والرضا[٩] ؛ ٪ وبه تقابلت الأسماء الإلهية . فحقيقته** تحكم فى الوجود**[١٠] المطلق والوجود*[١٠] المقيد ، لا يمكن أن يكون شىء أتمَّ منها

---

(١) ساقطة فى ب (٢) ا : + تعالى (٣) « وما يشاء » ساقطة فى ب (٤) ب : قلنا
(٥) ب : + من نفسه (٦) ا : تتبع القدر (٧) ب : ومالا (٨) ب : للعلم
(٩) ب : وبالرضا (١٠) ب ؟ ب : الموجود فى الحالتين

* تابع ** كلمة (الله تعالى) ناقصة *** فحقيقة واحدة
** فى الموجود * الموجود

أنفسهم يظلمون » . فما ظلمهم الله ٪17 كذلك ما قلنا لهم إلا ما أعطته ذاتنا أن نقول لهم ؛ وذاتنا معلومة لنا بما هى عليه من أن نقول كذا ولا(١) نقول كذا . فما قلنا إلا ما علمنا أنّا نقول. فَلَنَا(٢) القول منا ، ولهم الامتثال وعدم الامتثال مع السماع منهم

٪18 فالكل منا ومنهم والأخذ عنا وعنهم

٪19 إن لا يكونون* منا فنحن لا شك منهم

٪20 فتحقق يا ولى هذه الحكمة الملكية فى(٣) الكلمة اللوطية فإنها لباب المعرفة

٪21 فقد بان لك السر وقد اتضح الأمر

وقد أُدرج فى الشفع الذى(٤) قيل هو الوتر

١٤ — فص حكمة قَدَرِيَّة فى كلمة عُزَيْرِية

٪1 اعلم أن القضاء حكم الله(٥) فى الأشياء ، وحكم الله(٥) فى الأشياء على حد علمه بها وفيها . وعلم الله فى الأشياء على* ما أعطته المعلومات (٥٢ — ب) مما هى عليه فى نفسها ٪2 والقدر توقيت ما هى عليه الأشياء فى عينها من غير مزيد ٪3 فما حَكَمَ القضاء على الأشياء إلا بها ٪4 وهذا هو عين سر(٦) القدر « لمن كان له قلب(٧) أو ألقى(٨) السمع وهو شهيد » ٪5 «فلله الحجة البالغة» ٪6 فالحاكم فى التحقيق تابع لعين المسألة التى يحكُمُ فيها بما تقتضيه ذاتها . فالمحكوم عليه بما هو فيه حاكم على الحاكم أن يحكم عليه بذلك ٪7 فكل حاكم محكوم عليه بما حَكَمَ به وفيه : كان الحاكم

---

(١) ساقطة فى ب (٢) فى المخطوطات الثلاثة : قلنا ، بالقاف ، ولكن لا بد أن تكون قلنا بدليل قوله : ولهم (٣) ا ؟ ب : من (٤) نائب فاعل لأدرج

(٥) ا : + تعالى فى الحالتين (٦) ب : مسمى (٧) ا : قلبا (٨) ا : وألقى

* لم يكونوا ** + عند

الشفقة على قومه ، فلا يريد أن يبالغ فى ظهور الحجة عليهم ، فإن فى ذلك هلاكهم: فيبقى عليهم ٪ وقد علم الرسول أيضا أن الأمر المعجز إذا ظهر للجماعة (٥١ — ب) منهم من يؤمن عند ذلك ومنهم من يعرفه ويجحده ولا يظهر التصديق به ظلماً وعلوًّا وحسدا ؛ ومنهم من يُلحِق ذلك بالسِّحر والإيهام . فلما رأت الرسل ذلك وأنه لا يؤمن إلا من[1] أنار الله قلبه بنور الإيمان : ومتى لم ينظر الشخص بذلك النور المسمى إيمانا فلا[2] ينفع فى حقه الأمر المعجز . فقصرت الهمم عن طلب الأمور المعجزة لما لم يعم أثرها فى الناظرين ولا فى قلوبهم ٪ كما قال فى حق أكمل الرسل وأعلم الخلق وأصدقهم فى الحال « إنك لا تهدى من أحببت ولكن الله يهدى من يشاء » . ولو كان للهمة أثر* ولابد ، لم يكن أحد أكمل من رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا أعلى** ولا[3] أقوى همة منه ، وما أثّرتْ فى إسلام أبى طالب عمِّه ، وفيه نزلت الآية التى ذكرناها : ولذلك قال فى الرسول إنه ما عليه إلا البلاغ ، وقال « ليس عليك هداهم ولكن الله يهدى من يشاء » . وزاد فى سورة القصص « وهو أعلم بالمهتدين » أى بالذين أعطوه العلم بهدايتهم فى حال عدمهم بأعيانهم الثابتة ٪ فأثبت[4] أن العلم تابع للمعلوم . فمن كان مؤمنا فى ثبوت عينه وحال عدمه ظهر بتلك الصورة فى حال وجوده . وقد علم الله ذلك منه أنه هكذا يكون ، فلذلك قال « وهو أعلم بالمهتدين » . (٥٢ — ا) فلما قال مثل هذا قال أيضا « ما يبدَّل القول لدىَّ » لأن قولى على حد علمى فى خلقى؛ « وما أنا بظلام للعبيد » أى ما قدَّرت عليهم الكفر الذى يشقيهم ثم طلبتهم** بما ليس فى وسعهم أن يأتوا به . بل ما عاملناهم إلا بحسب ما علمناهم ، وما علمناهم إلا بما أعطونا من نفوسهم مما هم عليه، فإن كان ظلم فهم الظالمون . ولذلك[5] قال « ولكن كانوا

---

(١) ب : من قد (٢) ا ؟ د : وإلا فلا (٣) « لا » ساقطة فى ب ؟ د
(٤) ب : وأثبت (٥) ا : وكذلك * + حياتهم بعدم ارادته المخالفة
فرظهور الحجة عليهم الذى هو سبب هلاكهم ** + عام لأثرت الهمة رسول الله صلى الله عليه وسلم *** + درجة **** الطلب منهم

يبقى لمن يشهد هذا الأمر همة يتصرف بها، والهمة لا تفعل إلا بالجمعية التى لا متسع[١] لصاحبها إلى غير ما اجتمع عليه ؟ وهـذه المعرفة تفرّقهُ عن هـذه الجمعية . فيظهر العارف[٢] التام المعرفة بغاية العجز والضعف. قال بعض الأبدال للشيخ عبدالرزّاق[٣] رضى الله عنه قل للشيخ أبى مدين بعد السلام عليه يا أبا مدين لم لا يعتاص علينا شىء وأنت تعتاص عليك الأشياء : ونحن نرغب فى مقامك وأنت لا ترغب فى مقامنا ؟ وكذلك كان مع كون أبى مدين رضى الله عنه كان عنده ذلك المقام وغيره : ونحن أنتم فى مقام الضعف والعجز (٥١ — ا) منه . ومع هذا قال له هذا البدل ما قال. وهذا من ذلك القبيل أيضاً. وقال صلى الله عليه وسلم فى هذا المقام عن أمر الله له بذلك « ما أدرى ما يُفعَلُ بى ولا بِكُمْ إن اتبع إلا ما يوحى إلىّ » . فالرسول بحكم ما يوحى إليه به[٤] ما عنده غير ذلك . فإن أُوحِىَ إليـه بالتصرف بجزم[٥] تصرّفَ : وإن منِعَ امتنع ؛ وإن خُـيِّر اختار تركَ[٦] التصرف إلا أن يكون ناقص المعرفة. قال أبو السعود لأصحابه المؤمنين به إن الله أعطانى التصرف منـذ خمس عشرة سنة وتركناه تظرفا . هذا لسان إدْلال[٧] . وأما نحن فما تركناه تظرفا ـ وهو تركه إيثارا ـ وإنما تركناه لكمال المعرفة، فإن المعرفة لا تقتضيه بحكم الاختيار . فمتى تصرف العارفُ بالهمة فى العالم فعن أمر إلهى وجبر لا باختيار . ولا نشك[٨] أن مقام الرسالة يطلب التصرف لقبول الرسالة التى جاء بها ، فيظهر عليه ما يصدقه عند أمته وقومه ليظهر دين الله . والولى ليس كذلك . ومع هذا فلا يطلبه الرسول فى الظاهر لأن للرسول

---

(١) ﻫ : لا تتسع (٢) ب : فتظهر للعارف (٣) ﻫ : عبد الرازق
(٤) ساقطة فى ﻫ (٥) ب : فإن أوحى الله إليه بالتصرف فيه بجزم (٦) ﻫ : وترك .
(٧) إدلال بالدال من الدلال . ب : إذلال بالذال أى عبودية (٨) ا : شك
* مثل ** ساقطتان من ﻫ *** ساقطة من ا، ب (٩) الشبل البغدادى
5* وتركته

تصرفا . فكلما علت معرفتهُ نقص تصرفه بالهمة ، وذلك لوجهين : الوجه الواحد لتحققه[١] بمقام العبودية ونظرِهِ إلى أصل خلقه الطبيعى ، والوجه الآخر أحدية المتصرِّف والمتصرَّف فيه : فلا يرى على مَنْ يرسِل همته فيمنعه ذلك . وفى هذا المشهد يرى أن المنازع له ما عدل عن حقيقته التى هو عليها فى حال ثبوت عينه وحال عدمه . فما ظهر فى الوجود إلا ما كان له فى حال العدم فى الثبوت ، فما تعدى[٢] حقيقته ولا أخلَّ بطريقته . فتسميةُ ذلك نزاعاً إنما هو أمر عرضى أظهره[٣] الحجاب الذى على أعين الناس كما قال الله[٤] فيهم « ولكنّ أكثرَهُمْ لا يعلمون : يعلمون ظَاهِراً مِن الحياة الدنيَا وَهمْ عن الآخرةِ هُم غافِلون » : وهو من المقلوب فإنه من قولهم « قلوبنا غُلْفٌ » أى فى غلاف وهو الكنُّ الذى ستره عن إدراك الأمر على ما هو عليه . فهذا وأمثاله يمنع العارف من التصرف فى العالم (٥٠ — ب) قال الشيخ أبو عبد الله بن قايد[٥] للشيخ أبى السعود بن الشبل[٦] لِمَ لا تتصرف؟ فقال[٧] أبو السعود تركت الحق يتصرف لى كما يشاء : يريد قوله تعالى آمِراً « فاتخذه وكيلا » فالوكيل هو المتصرف ولا سيما وقد سمع الله تعالى يقول « وانفِقُوا ممّا جَعَلَكُم مُسْتَخْلَفِينَ فيه » . فعلم أبو السعود والعارفون أن الأمر الذى[٨] بيده ليس له وأنه مستخلف فيه . ثم قال له الحق هذا الأمر الذى استخلفتك فيه وملَّكتك إياه : اجعلنى واتخذنى وكيلا فيه ، فامتثل أبو السعود أمر الله فاتخذه[٩] وكيلا . فكيف

---

(١) ﻫ : بتحققه بالباء (٢) ب : أصلحت فى الهامش : فما تعدى المنازع
(٣) ب : أظهر (٤) ا : + تعالى (٥) ا : قايد بدون نقط الحرف الأول ب : أبو عبد الله محمد بن فايد بالفاء — ﻫ : أبو عبد الله ابن فايد . جميع الشروح : ابن قائد بالقاف أو ابن القائد (٦) ب : ابن الشبلى (٧) ا : قال (٨) ا : ساقطة
(٩) ب : واتخذه

* معرفة ** حقيقة *** طريقة **** ساقطة ⁵ لم

أى شددت بها كفى يعنى الطعنة*. فهو قول الله تعالى عن لوط عليه السلام « لَوْ أنّ لى بكمْ قُوةً أو آوى إلى ركْن شديد » .فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم (٤٩ — ب) يرحم الله أخى لوطا : لقد كان يأوى إلى ركن شديد . فنبه صلى الله عليه وسلم أنه كان مع الله من كونه شديدا .والذى قصد لوط عليه السلام القبيل بالركن الشديد : والمقاومة بقوله « لو أن لى بكم قوة » وهى الهمة هنا من البشر خاصة . فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم فمن ذلك الوقت — يعنى من الزمن الذى قال فيه لوط عليه السلام « أو آوى إلى ركن شديد » ما بعث نبىٌّ(١) بعد ذلك* إلا فى منعة من قومه**، فكان يحميه قبيله**(٢) كأبى طالب مع رسول الله صلى الله عليه وسلم .فقوله « لوْ أن لى بكمْ قوة » لكونه عليه السلام سمع الله تعالى يقول « الله(٣) الذى(٤) خلقكم من ضعف » بالإصالة ؛ ثم جعل من بعد ضعف قوة » فعرضت القوة بالجعل فهى قوة عرضية ؛ « ثم جعل من بعد قوة ضعفا وشيبة » فالجعل تعلق بالشيبة ، وأما الضعف فهو رجوع إلى أصل خلقه وهو قوله(٥) خلقكم من ضعف ، فرده(٦) لما خلقه منه كما قال « ثم يُرَدُّ إلى أرذلِ العُمُرِ لِكى لا يَعلم مِن بعدِ عِلم شيئاً » . فذكر أنه رُدَّ إلى الضعف الأول فحكم الشيخ حكم الطفل فى الضعف .وما بُعِثَ نبى إلا بعد تمام الأربعين وهو زمان أخذه فى النقص (٥٠ — ا) والضعف . فلهذا(٧) قال « لوْ أن لى بكمْ قوة » مع كون ذلك يطلب همة مؤثرة . فإن قلت وما يمنعه من الهمة المؤثرة وهى موجودة فى السالكين من الأتباع، والرسلُ* أولَى بها ؟ قلنا صدقت : ولكن نقصَكَ علم آخر ، وذلك أن المعرفة لا تترك للهمة

---

(١) ا : ما بعث الله نبيا (٢) ب : تحميه قبيلته (٣) ساقطة فى ا
(٤) ساقطة فى ب (٥) ا : ا تعالى (٦) ه : فرد
(٧) ا : فلذا — ب . فلذلك .

* الجملة ساقطة ** ساقطة **** واقع بعد (تحميه قبيلة)
**** تحمية قبيلة سبه قومه * فارسول * قلت

وأن هذه الأعراض المذكورة فى حده عين هذا الجوهر وحقيقته القائم[1] بنفسه . ومن[2] حيث هو عرض لا يقوم بنفسه ٪48 فقد جاء من مجموع مالا يقوم بنفسه من يقوم بنفسه[3] كالتحيز فى حد الجوهر القائم بنفسه الذاتى[4] وقبوله للأعراض (٤٩ — ا) حدٌّ له ذاتى ٪49 ولا شك أن القبول عرض إذ لا يكون إلا فى قابل لأنه لا يقوم بنفسه : وهو ذاتى للجوهر . والتحيز عرض لا يكون إلا فى متحيز ، فلا يقوم بنفسه . وليس التحيز والقبول بأمر زائد على عين الجوهر المحدود لأن الحدود الذاتية هى عين المحدود وهويته ٪50 فقد صار مالا يبقى زمانين يبقى زمانين[5] وأزمنة وعاد مالا يقوم بنفسه يقوم بنفسه . ولا يشعرون لماهم عليه ، وهؤلاء هم فى لَبْسٍ من خلق جديد ٪51 وأما أهل الكشف فإنهم يرون أن الله[6] يتجلى فى كل نَفَسٍ ولا يكرِّر التجلى ، ويرون أيضاً شهوداً أن كل تجلٍّ يعطى خلقاً جديداً ويذهب بخلق . فذهابه هو عين الفناء عند التجلى والبقاء لما يعطيه التجلى الآخر فافهم .

١٣ — فص حكمة مَلْكية فى كلمة لوطية

٪ المَلْكُ الشدة والمليك الشديد : يقال ملكت العجين إذا شددت عجينه . قال قيس بن الحطيم[7] يصف طعنة :

ملكت بها كفى فأنهرتُ فتقها يَرى قائمٌ من دونها ماوراءها

---

(١) ا : القائمة — ولكن فى المخطوطين الآخرين وجميع الشروح : « القائم » بكسر الميم على أنها صفة للجوهر (٢) الواو ساقطة فى ا (٣) « من يقوم بنفسه » ساقطة فى ب
(٤) الذاتى صفة للتحيز — وقبوله أى الجوهر القائم بنفسه الذى هو الجسم
(٥) « يبقى زمانين » ساقطة فى ه (٦) ا : + تعالى (٧) ب : حطيم
* عدها ** ولا *** وهم لا **** ولا يتكرر ٪ فذهابه به هو الفناء

الحقيقة إلى جوهر واحد هو[1] هيولاها .[42] فمن عرف نفسه بهذه المعرفة فقد عرف ربه فإنه على صورته خلقه ، بل هو عين هويته وحقيقته . ولهذا ما عثر أحد من العلماء على معرفة النفس وحقيقتها إلا الإلهيون من الرسل والصوفية .[43] وأما أصحاب النظر وأرباب الفكر من القدماء والمتكلمين[2] فى كلامهم فى النفس وماهيتها، فما منهم من عثر على حقيقتها ؛ ولا يعطيها النظر الفكرى أبدا .[44] فمن طلب العلم بها من طريق النظر الفكرى فقد استسمن ذا ورم ونفخ فى غير ضرم . لا جرم أنهم من « الذين ضل سعيهم فى الحياة الدنيا وهم يحسبون أنهم يحسنون صُنْعاً » . فمن طلب الأمر من غير طريقه (٤٨ — ب) فما ظفر بتحقيقه ،[45] وما أحسن ما قال الله تعالى فى حق العالَم وتبدله مع الأنفاس « فى خلق جديد » فى عين واحدة ، فقال فى حق طائفة ، بل أكثر العالم ، « بل هم فى لَبْسٍ من خلق جديد» . فلا يعرفون تجديد الأمر مع الأنفاس .[46] لكن قد[3] عثرت عليه الأشاعرة فى بعض الموجودات وهى الأعراض ، وعثرت عليه الحِسْبانية[4] فى العالم كله . وجهلهم أهل النظر بأجمعهم . ولكن أخطأ الفريقان : أما خطأ الحسبانية فبكونهم ماعثروا مع قولهم بالتبدل فى العالم بأسره على أحدية عين الجوهر المعقول الذى قَبِلَ هذه الصور[5] ولا يوجد إلا بها كما لا تعقل إلا به. فلو قالوا بذلك فازوا بدرجة التحقيق فى الأمر . وأما الأشاعرة فما علموا أن العالم كله مجموع أعراض فهو يتبدل[6] فى كل زمان إذِ الْعَرَضُ لا يبقى زمانين .[47] ويظهر ذلك فى الحدود للأشياء، فإنهم إذا حدوا الشىء تبين فى حدهم كونه*[7] الأعراض،

---

(١) ب ؟ ه : وهو (٢) ب : والمتكلفين وهو تحريف (٣) ا : ساقطة
(٤) الحسبانية بضم الحاء (كما فى شرح القاشانى) أو بكسرها هم السوفسطائية حسبما تذكره شروح الفصوص عدا القيصرى الذى يقرأ « الجسمانية » (من الجسم) بدلا من الحسبانية
(٥) ا : الصورة (٦) ب : تبدل (٧) ا ؟ ه : كون . * (خطأ) ناقص

مرحوما عند الله قد سبقت له عناية بأنه لا يعاقب ، وجد الله غفورا رحيما ، فبدا له من الله ما لم يكن يحتسبه .[36] وأمّا فى الهوية فإن بعض العباد يجزم فى اعتقاده أن الله كذا وكذا ، فإذا انكشف الغطاء رأى صورة معتقده وهى حق فاعتقدها . وانحلت العقدة فزال الاعتقاد وعاد* علماً بالمشاهدة . وبعد احتداد البصر لا يرجع كليل النظر ،[37] فيبدو لبعض العبيد باختلاف التجلى فى الصور عند الرؤية خلاف معتقده[1] لأنه[2] لا يتكرر ، فيصدق عليه فى الهوية « وبدالهم من الله » فى هويته « ما لم يكونوا يحتسبون » فيها قبل كشف الغطاء .[38] وقد ذكرنا صورة الترقى بعد الموت فى المعارف الإلهية فى كتاب التجليات لنا عند ذكرنا من اجتمعنا به من الطائفة فى الكشف وما أفدناهم فى هذه المسألة بما** لم يكن عندهم .[39] ومن أعجب الأمور[3] أنه (٤٨ — ا) فى الترقى دائما ولا يشعر بذلك للطافة الحجاب ودقته** وتشابه الصور مثل** قوله تعالى « وأتوا به متشابها » .[40] وليس هو[4] الواحد عين الآخر فإن الشبيهين عند العارف أنهما*[6] شبيهان ، غيران[5] ؛ وصاحب التحقيق يرى الكثرة فى الواحد كما يعلم أن مدلول الأسماء الإلهية ، وإن اختلفت حقائقها وكثرت ، أنها عين واحدة . فهذه كثرة معقولة فى واحد العين . فتكون فى التجلى كثرة مشهودة فى عين واحدة ،[41] كما أن الهيولى تؤخذ[6] فى حد كل صورة ، وهى[7] مع كثرة الصور واختلافها ترجع فى

---

(١) « خلاف معتقده » ساقطة فى ا ؟ ب ، مذكورة فى ب وقد أثبتها بالى والقيصرى فى شرحيهما

(٢) الضمير عائد على التجلى (٣) ب ؟ ب : الأمر — والضمير فى أنه عائد على الإنسان

(٤) ب : هذا بدلا من هو — والمراد بهو الحجاب ، أى ليس هذا الحجاب عين ذلك

(٥) غيران : خبر إن ، وأن فى قوله أنهما شبيهان واسمها وخبرها مفعول للعارف أى الذى يعرف أنهما شبيهان . وقد تؤول الجملة بمعنى أن الشبيهين غيران من حيث انهما شبيهان لأن المشابهة تقتضى التغاير (٦) ا : يوجد ؟ ب : توجد (٧) « هى » ساقطة من المخطوطات ولكنها مثبتة فى جميع الشروح التى بين يدى . * (عاد) ناقص ** علم *** مما **** ورقه ***** وهذا مثل ****** سبحيث انهما

والعالم والمُقرّ فى هذه الصورة*، وهو الذى لا عارف ولا عالم، وهو المنكَرُ فى هذه الصورة الأخرى . هذا حظ من عرف الحق من التجلى والشهود فى عين الجمع ٪29 فهو قوله « لمن كان له قلب » يتنوع فى تقليبه ٪30 وأما أهل الإيمان وهم المقلدة الذين قلدوا الأنبياء والرسل فيما أخبروا به عن الحق، لا من قلد أصحاب الأفكار والمتأولين الأخبار الواردة بحملها على أدلتهم العقلية ، فهؤلاء الذين قلدوا الرسل صلوات الله عليهم وسلامه** هم المرادون بقوله تعالى « أو ألقى السمع » لما وردت به الأخبار(١) الإلهية على ألسنة الأنبياء صلوات الله وسلامه عليهم ٪31 وهو يعنى هذا الذى ألقى السمع شهيد(٢) ٪32 ينبه على حضرة الخيال واستعمالها، وهو قوله عليه السلام فى الإحسان « أن تعبد الله كأنك تراه » ، والله فى قبلة المصلى ، فلذلك(٣) هو شهيد ٪33 ومن قلد صاحب نظر فكرى وتقيد به فليس هو الذي ألقى السمع ، فان هذا الذى ألقى السمع لابد أن يكون شهيدا لما ذكرناه . ومتى** لم يكن شهيدا لما ذكرناه فما هو المراد بهذه الآية. فهؤلاء(٤) هم الذين قال الله فيهم « إذ(٥) تبرأ الذين اتُبِعُوا من الذين اتَّبعوا» والرسل لا يتبرءون من أتباعهم الذين اتبعوهم ٪34 فحقِّقْ يا ولى(٦) ما ذكرته لك فى هذه الحكمة القلبية . وأما اختصاصها بشُعَيْب، لما فيها من التشعب* ، أى شعبها لا تنحصر، لأن كل اعتقاد شعبة (٤٧ — ب) فهى شعب كلها ، أعنى الاعتقادات فإذا انكشف الغطاء انكشف لكل أحد بحسب معتقده ؛ وقد ينكشف بخلاف معتقده فى الحكم، وهو قوله « وبدا لهم من الله ما لم يكونوا يحتسبون » ٪35 فأكثرها فى الحكم كالمعتزلى يعتقد فى الله نفوذ الوعيد فى العاصى(٧) إذا مات على غير توبة . فإذا مات وكان

---

(١) ا : الإخبارات (٢) ب : وهو شهيد (٣) ب : فذلك
(٤) فى المخطوطات الثلاثة فهؤلئك (٥) ب : إن (٦) ا : صحت إلى كلمة تشبه تأويل
(٧) ب : العاصى . * الصور ** ناقص *** ناقص **** وصه * التشعيب

فَمَنْ ثَمَّ* وما ثمه وعين ثم* هو ثمه

فمن قد عمه خصه ومن قد خصه عمّه

فما عين سوى عين فنور عينه ظلمه

(٤٦ — ب) فمن يغفل عن هذا يجد فى نفسه غمه

وما يعرف* ما قلنا(١) سوى عبد له همه

« إن فى ذلك لذكرى لمن كان له قلب » لتقلبه فى أنواع الصور والصفات ولم يقل لمن كان له عقل ، فإن العقل قيد فيحصر الأمر فى نعت واحد والحقيقة تأبى الحصر فى نفس الأمر . فما هو ذكرى لمن كان له عقل وهم أصحاب الاعتقادات الذين يكفر بعضهم ببعض وَيَلعَنْ بعضُهم* بعضاً وما لَهُمْ مِنْ ناصرين . فإن إله(٢) المعتقِد ماله حكم فى إله(٢) المعتقِد الآخر : فصاحب الاعتقاد يَذُبُّ عنه أى عن* الأمر الذى اعتقده فى إلهه وينصره ، وذلك فى اعتقاده لا ينصره ، فلهذا لا يكون له أثر فى اعتقاد المنازع له . وكذا(٣) المنازع ماله نصرة من إلهه الذى فى اعتقاده ؛ فَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِين، فنفى الحق النُّصْرَة عن آلهة الاعتقادات على انفراد كل معتقد على حدته ؛ والمنصور المجموع ، والناصر المجموع فالحق عند العارف هو المعروف الذى لا ينكر . فأهل المعروف فى الدنيا هم أهل المعروف فى الآخرة . فلهذا قال « لمن كان له قلب » فَعَلِمَ تقلُّب الحق فى الصور بتقليبه فى الأشكال فمن نفسه عرف نَفْسَه(٤) ، وليست نفسه بغير لهوية الحق ، ولا شىء من الكون مما هو كائن(٥) ويكون بغيْرِ لهوية الحق ، بل هو عين الهوية . فهو العارف (٤٧ — ا)

---

(١) ا ؟ ب : قلناه (٢) ب : الإله فى الحالتين (٣) ا ؟ ب : ولا

(٤) ب : فمن عرف نفسه عرف ربه (٥) ا ؟ ب : ساقطة

* ثمه ** ثمه ** ولا *** ببعضهم بعضاً ويلعن ببعضهم * الاله * الاله

* ناقص * + الذى * الجميع * تقليب * الهو

فى الشهادة فرآه فظهر بصورة ما تجلى له كما ذكرناه[١] . فهو تعالى أعطاه الاستعداد بقوله « أعطى كل شىء خَلقه » ؛ ثم رفع الحجاب بينه و بين عبده* فرآه فى صورة معتقده[٢] ، فهو عين اعتقاده . ١٢فلا يَشْهَدَ القلبُ ولا العينُ أبداً* إلا صورة معتقده فى الحق ١٣فالحق الذى فى المُعْتَقَد هو الذى وسع القلبُ صورته ، وهو الذى يتجلى له فيعرفه . فلا ترى العين إلا الحق الاعتقادى ١٤ولا خفاء بتنوع الاعتقادات : فمن قيده أنكره فى غير ما قيده به، وأقر به فيما قيده به إذا تجلّى** ١٥ومن أطلقه عن التقييد لم ينكره وأقر به[٣] (٤٦ — ١) فى كل صورة يتحول فيها و يعطيه من نفسه قدر صورة ما تجلى له* إلى مالا يتناهى ، فإن صور[٤] التجلى مالها نهاية تقف عندها . ١٦وكذلك العلم بالله[٥] ماله غاية فى العارف[٦] يقف عندها ، بل هو العارف فى كل زمان يطلب الزيادة من العلم به . « رَب زِدْنِى علماً[٧] » ؛ رَب زِدْنِى علماً » « رَب زِدْنِى علماً » . فالأمر لا يتناهى من الطرفين . ١٧هذا إذا قلت حق وخلق ؛ فإذا نظرت فى قوله[٨] « كنت رِجْلَه التى[٩] يسعى بها و يده التى[٩] يبطش بها ولسانه الذى يتكلم به» إلى غير ذلك من القوى، ومحلها[١٠] الذى هو الأعضاء، لم تفرق فقلت الأمر حق كله أو خلق كله . فهو خلق بنسبة وهو حق بنسبة والعين واحدة . فعين صورة ما تجلى عين صورة من[١١] قَبِل ذلك التجلى ؛ فهو المتجلِّى والمتجلى له . ١٨فانظر ما أعجبَ أمرَ الله من حيث هويته ، ومن حيث نسبته إلى العالم فى حقائق أسمائه الحسنى .

---

(١) ب : ذكرنا (٢) ده : معتقد (٣) ب ؟ ده : له (٤) ا ؟ ب : صورة
(٥) ا : + تعالى (٦) ا ؟ ب : العارفين (٧) مذكورة مرة واحدة فى ب ومرتين فى ده وثلاث مرات فى ا (٨) ا : + تعالى (٩) ا : الذى فى الحالتين
(١٠) ب : ومحالها التى . ده : ومجلى لها (١١) ب : ما
* + بقوله ثم لهدى ** ناقص *** + فضد آسه ببعض وكفر ببعض
**** + فيها ***** نهاية

ثبت فى الصحيح يتحول فى الصور عند التجلى ، وأن الحق تعالى إذا وسعه القلب لا يسع معه غيره من المخلوقات فكأنه يملؤه . ومعنى هذا أنه إذا نَظَرَ إلى الحق عند تجليه له لا يمكن أن ينظر معه إلى غيره . وقلب العارف من السَّعة كما قال أبو يزيد البسطامى « لو أن العرش وما حواه مائة ألف ألف مرة فى زاوية من زوايا قلب العارف ما أحس به » . وقال الجنيد فى هذا المعنى: إن المحدَث إذا قرن بالقديم لم يبق له أثر ، وقلب يسع القديم كيف يحس بالمحدث موجودا[1] . وإذا كان الحق يتنوع تجليه فى الصور[2] فبالضرورة[3] يتسع القلب و يضيق بحسب الصورة التى يقع فيها التجلى الإلهى ، فإنه لا يفضل شىء عن صورة ما يقع فيها التجلى . فإن القلب من العارف أو الإنسان الكامل بمنزلة محل فص الخاتم من الخاتم لا يفضل بل يكون على قدره وشكله من الاستدارة إن كان الفص[4] مستديراً (٤٥ — ب) أو من التربيع والتسديس والتثمين رغير ذلك من الأشكال إن كان الفص مربعاً أو مسدساً أو مثمناً أو ما كان من الأشكال ، فإن محله من الخاتم يكون مثله لا غير[5] . وهذا عكس ما يشير إليه الطائفة من أن الحق يتجلى على قدر استعداد العبد . وهذا ليس كذلك، فإن العبد يظهر للحق على قدر الصورة التى يتجلى له[6] فيها الحق . وتحرير هذه المسألة أن لله تجليين . تجلى غيب وتجلى شهادة ؛ فمن تجلى الغيب* يعطى الاستعداد الذى يكون عليه القلب، وهو التجلى الذاتى الذى الغيب حقيقته، وهو الهوية التى يستحقها بقوله عن نفسه «هو» . فلا يزال «هو» له دائماً أبدا. فإذا حصل له — أعنى للقلب[7] — هذا الاستعداد ، تجلى[8] له التجلّى الشهودى**

---

(١) ب : وجودا (٢) ب : الصورة (٣) ب : ساقطة (٤) ب : ساقطة
(٥) ب : لا غيره (٦) ساقطة فى ب (٧) ا : القلب (٨) ب : وتجلى
* + صه القلب ** (صه) ساقط *** فبالتجلى الغيبى
** الشهادى

١٢ — فص حكمة قلبية فى كلمة شعيبية

١ إعلم أن القلب — أعنى قلب العارف بالله — هو من رحمة الله ، وهو أوسع منها ، فإنه وَسِعَ الحق جل جلاله ورحمته لا تسعه ٢ هذا لسان العموم[١] من باب الإشارة ، فإن[٢] الحق راحم ليس بمرحوم فلا حكم للرحمة فيه . وأما الإشارة من لسان الخصوص فإن الله[٣] وصف نفسه بالنَّفَس وهو من التنفيس ٣ وأن الأسماء الإلٰهية عين المسمى وليس[٤] إلا هو ، وأنها طالبة ما تعطيه من[٥] الحقائق وليست الحقائق التى تطلبها الأسماء إلا العالم . فالألوهية[٦] تطلب المألوه ، والربوبية تطلب المربوب، وإلا فلا عين لها إلا به وجوداً أو[٧] تقديراً . والحق من حيث ذاته غنى عن العالمين . والربوبية مالها هذا الحكم . فبقى الأمر بين ما تطلبه الربوبية وبين ما تستحقه الذات من الغنى عن العالم . وليست الربوبية على الحقيقة والاتصاف[٨] إلا عين هذه الذات . (٤٥ — ١) ٤ فلما تعارض الأمر بحكم النسب ورد فى الخبر ما وصف الحق به[٩] نفسه من الشفقة على عباده ٥ فأول ما نفَّس عن الربوبية بِنَفَسه المنسوب إلى الرحمن بإيجاده العالم الذى تطلبه الربوبية[١٠] بحقيقتها وجميع الأسماء[١١] الإلٰهية . فيثبت[١٢] من هذا الوجه أن رحمته وسعت كل شىء فوسعت الحق ، فهى أوسع من القلب أو مساوية له فى السعة . هذا مَضَى[١٣] ٦ ثم لتعلم أن الحق تعالى كما

---

(١) ﻫ : عموم (٢) ب : فى أن (٣) ا : + تعالى (٤) « ليس » : أى ليس ذلك المسمى . ب : « ليست » ، أى الأسماء (٥) « من » كانت موجودة فى ب ثم كشطت (٦) ا : الألوهة (٧) « أو » ساقطة فى ﻫ .

(٨) ب ؟ ﻫ : الاتصاف بالتاء ، ولكن چامى يقرؤها ويشرحها الإنصاف بالنون چامى ج ٢ ص ١٠٣) (٩) ا : به الحق (١٠) ﻫ : ساقطة (١١) ب : ساقطة

(١٢) ب ؟ ﻫ : فثبت (١٣) ا : معنى

جماعة إحياء الفلسفة

فصوص الحكم

للشيخ الأكبر محيى الدين بن عربي المتوفى سنة ٦٣٨ هجرية

والتعليقات عليه

بقلم

أبو العلا عفيفي

دكتور في الفلسفة من جامعة كمبردج وأستاذ الفلسفة بجامعة فاروق الأول

[١٣٦٥ هـ — ١٩٤٦ م]

ملتزمو الطبع والنشر أصحاب

دار إحياء الكتب العربية

عيسى البابي الحلبي وشركاه